

JANUÁR-FEBRUÁR HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

ifj. Boér Elek: Keynes jövedelmi kényszerkölsön-terve — — — 1

R. Jónás Magda: A Magyar Gazdaságkutató Intézet új ipari termelési indexszáma — — — — — 13

Tonelli Sándor: A korporációs állam érdekképviselői — — — — 37

Közlemények

Kéler György: A visszatérítés elve a szövetkezet üzleti feleslegének felosztásában — — — — — 49

Csikós-Nagy Béla: A faj és a gazdaság viszonya az új német gazdaságelméleti irodalomban — — — — — 52

Vezér István: A budapesti lakásbérek alakulása 1933 és 1937 között 58

Éber Ernő: A mezőgazdasági üzemnagyságcsoportok része a piac ellátásában — — — — — 62

Irodalom.**Csoportos és összefoglaló ismertetések.**

Négy gazdaságstatisztikai tanulmány Bulgáriáról. (Kádas Kálmán) 67

Gyűjteményes munkák.

Banca d'Italia: L'Economia Italiana nel sessennio 1931—1936. (Futó Mihály) — — — — — 78

Könyvismertetések — — — — — 82

Hicks, J. R.: Value and Capital. (Nötel Rudolf.) — *Ibrányi Ferenc:*

A kamatkérdés erkölcsstudományi megoldása. (Lacza István.)

— *P. Tomka S. J.:* Szenes Péter találmánya. (Éber Antal.) —

Gyulai Ádám: A mi pénzünk. (Éber Antal.) — *Dobrovits*

Károly—Takács György: A kartellközigazgatás pénzügyi és

gazdasági vonatkozásaiban. (Major Róbert.) — *Gulich, Wilhelm:*

Die Bibliothek des Instituts für Weltwirtschaft. (Nádas Rózsa.)

— *Statistica Societătilor Anonime din România.* (Kádas Kálmán.)

— *Ackermann, Georg:* Spanien wirtschaftlich gesehen. (Varga

István.) — *Just Arthur W.:* Die Sowjetunion. (Varga István.)

— *Lank, Rudolf:* U. S. A. in Not und überfluss. (Varga István.)

Külföldi folyóiratok szemléje — — — — — 104

The Economic Journal. (V. B.) — Economica. (V. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Giornale degli economisti e annali di economia. (F. M.) — Rivista Italiana di scienze economiche. (F. M.) — Revue des Études Cooperatives. (R. B.) — Revue Économique Internationale. (R. B.)

Magyar Közgazdasági Társaság — — — — — 119

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,

a nyomdáért *Puskás István* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6–8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtítkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kizsedett cikkek kefelevonatát ellenörzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kizsedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lengemafokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, II., Halász-u. 1.**

LEGKÖZELEBB MEGJELENIK

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXII. KÖTET

SZEIBERT JÁNOS

MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSVÉDELEM

ÁRA 8 PENGŐ

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
MEGBIZÁSÁBÓL ÉS TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI

HELLER FARKAS

1940

LXIV. ÉVFOLYAM

83. KÖTET

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG
BUDAPEST, II., HALÁSZ-U. 1.

A SZEGEDI KÖNYVTÁR
KÖNYVTÁRSZÁMÁRA
KÖNYV-ÉRTÉKELÉS

1951.

1951. I. FÉLÉV

1951. II. FÉLÉV

1951. III. FÉLÉV

Tartalomjegyzék 1940.

Tanulmányok.

	Oldal
<i>Balás Károly:</i> Az adószedés modern fejlődési iránya — — — — —	125
<i>Balás Károly:</i> Jólét és társadalmi szerkezet — — — — —	701
<i>Balás Károly:</i> Adóztatásunk alakulása — — — — —	741
<i>Bikkal Dénes:</i> Kereskedők és kézművesek öregségi biztosítása kül- földön — — — — —	479
<i>Ifj. Boér Elek:</i> Keynes jövedelmi kényszerkölcsön-terve — — — — —	1
<i>Ifj. Boér Elek:</i> Háborús pénzügyi politika és pénzügy 1914—1915-ben és 1939—40-ben — — — — —	444
<i>Dékány István:</i> A társadalom, mint „üzem” — — — — —	133
<i>Dékány István:</i> A gazdasági élet fokai és az „élettérgazdaság” — — — — —	539
<i>Éber Antal:</i> Széchenyi és a magyar ipar — — — — —	419
<i>Feszler Lajos:</i> Cukorár és cukorfogyasztás — — — — —	159
<i>Frisch Ferenc:</i> A felvidéki és kárpátaljai rokkantsági, öregségi és haláleseti kötelező biztosítás rendezése — — — — —	883
<i>Gesztelyi Nagy László:</i> Népfőiskola — — — — —	617
<i>Hein János:</i> Magyarország nemzeti jövedelmének megoszlása — — — — —	730
<i>Heller András:</i> Agrárlakosságunk foglalkozási tagozódása — — — — —	576
<i>Hubay Sándor:</i> A búzaértékesítés problémája — — — — —	238
<i>Jirkovsky Sándor:</i> Pénzügyintézetünk a huszas évek fellendülése idején — — — — —	361
<i>Jirkovsky Sándor:</i> Pénzügyintézetünk és az Ötéves Terv — — — — —	494
<i>R. Jónás Magda:</i> A Magyar Gazdaságkutató Intézet új ipari termelési indexszáma — — — — —	13
<i>Kúdas Kálmán:</i> Árkülönbözetek jelzőszámai — — — — —	258
<i>Nádas Rózsa:</i> Szövetkezetek Erdélyben — — — — —	590
<i>Neubauer Gyula:</i> A magyar nemzeti jövedelem megoszlása — — — — —	317
<i>Nötel Rudolf:</i> A konjunktúráirányítás új módszerei — — — — —	707, 844
<i>Pongrácz Kálmán:</i> Erdély és a Székelyföld gazdasági problémái — — — — —	797
<i>v. Surányi-Unger Tivadar:</i> A nemzetközi gazdasági kapcsolatok mai állása — — — — —	221
<i>v. Surányi-Unger Tivadar:</i> Az országgyarapodás gazdasági hatásai — — — — —	683
<i>Tonelli Sándor:</i> A korporációs állam érdekképviselői — — — — —	37
<i>Varga István:</i> Az európai háború és az árkérdés — — — — —	149

Közlemények.

<i>Cottely István:</i> Az olasz korporatív pénzügyi elmélet — — — — —	169
<i>Cottely István:</i> Az olasz osztalékadók és azok nemzetközi vonatkozásai — — — — —	277
<i>Csikós-Nagy Béla:</i> A faj és a gazdaság viszonya az új német gazda- ságméleti irodalomban — — — — —	52
<i>Éber Ernő:</i> A mezőgazdasági üzemmagaságcsoporthoz a piac ellátásában — — — — —	62
<i>Éber Ernő:</i> Új állattenyésztési törvény — — — — —	382
<i>Éber Ernő:</i> Földárak és földhasznbérék 1939-ben — — — — —	636
<i>Éber Ernő:</i> Mezőgazdasági hitelforrások az Egyesült Államokban — — — — —	924

	Oldal
<i>Giuglia Giacomo:</i> Itália és a Földközi-tenger — — — — —	176
<i>Grđić Gojko:</i> A jugoszláv külkereskedelmi rendszer kialakulása — — — — —	271
<i>Heller Farkas:</i> John Atkinson Hobson (1858—1940) — — — — —	270
<i>H. F.:</i> Edwin Robert Anderson Seligman (1861—1939) — — — — —	503
<i>Jirkovsky Sándor:</i> Leszámítol, viszontleszámítol — — — — —	387
<i>Jirkovsky Sándor:</i> A bankráta — — — — —	737
<i>Kádas Kálmán:</i> Közvetett-(ár)-adók termelői átháríthatósága — — — — —	506
<i>Kéler György:</i> A visszatérítés elve a szövetkezet üzleti feleslegének felosztásában — — — — —	49
<i>Mennyei Géza:</i> Románia földhiteli szervezete — — — — —	647
<i>Merei Gyula:</i> A „második Baku” — — — — —	279
<i>Mutschenbacher Emil:</i> Köszöntés Bud Jánosnak — — — — —	372
Pályázati hirdetmény — — — — —	181, 958
<i>Riccardi Raffaello:</i> Háborús közgazdaság — — — — —	504
<i>Sorbi Walter:</i> A korporativizmus és az önellátás a mai történelmi időkben — — — — —	379
<i>v. Surányi-Unger Tivadar:</i> Dr. ifj. Fellner Frigyes (1908—1940) — — — — —	633
<i>Terestyéni Cz. Ferenc:</i> A gazdasági és ipari élet Finnországban 1919 óta — — — — —	172
<i>Veress Gábor:</i> Közlekedés, közlekedéstudomány — — — — —	744
<i>Vezér István:</i> A budapesti lakásbérek alakulása 1933 és 1937 között — — — — —	58
<i>Zoltai József:</i> Leszámít, leszámítolás — viszontleszámít, viszontleszámítolás — — — — —	511

Irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.*

<i>A német nemzeti szocializmus gazdaságpolitikájának tanulságai.</i> (Dománovszky Ákos) — — — — —	753
<i>Négy gazdaságstatisztikai tanulmány Bulgáriáról.</i> (Kádas Kálmán) — — — — —	67
<i>Újabb birtokpolitikai irodalom.</i> (Ihrig Károly) — — — — —	286

Gyűjteményes munkák.

<i>Banca d'Italia: L'Economia Italiana nel sessennio 1931—1936.</i> (Futó Mihály) — — — — —	78
---	----

Könyvismertetések.

<i>Ackermann, Georg:</i> Spanien wirtschaftlich gesehen. (Varga István) — — — — —	102
A Gyümölcsértékesítési Országos Kongresszus tárgyalási anyaga és határozatai. (Dávid László) — — — — —	771
A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége XXXVIII. évi jelentése. (Villányi Andrs) — — — — —	667
A Magyar Vámpolitikai Központ jelentése. (Kádas Kálmán) — — — — —	517
Annuaire International de Statistique Agricole. (Tóth Jenő) — — — — —	938
Anuarul Statistical Romaniei. (Kádas Kálmán) — — — — —	298
<i>Bertalan Péter és Kovács György:</i> Érvek — ellenérvek. (Ihrig Károly) — — — — —	286
<i>Borotvás-Nagy Sándor:</i> Nevelhető-e fajmagyar üzletemberré? (Vincze Frigyes) — — — — —	770
<i>Brinkmann Rudolf:</i> Wirtschaftspolitik aus nationalsozialistischem-Kraftquell. (Takaróné Gáll Beatrix) — — — — —	399
<i>Clarke, R. W. B.:</i> The economic Effort of War. (Major Róbert) — — — — —	776
<i>Cottely István:</i> A banktitok. (Jirkovsky Sándor) — — — — —	292

* Az egyes, e rovatban ismertetett munkák címeit a Könyvismertetések rovata közli.

	Oldal
<i>Csák István:</i> Lássunk tisztán a földkérdésben. (Ihrig Károly) — —	286
<i>Dobrovits Károly—Takács György:</i> A kartellközigazgatás pénzügyi és gazdasági vonatkozásaiban. (Major Róbert) — — — —	95
<i>Egoroff Paul P.:</i> Estimation of Farm Cash-Income from agricultural production in Bulgaria. (Kádas Kálmán) — — — — —	67
<i>Elekes Dezső:</i> Hazánk, népünk, szomszédaink. (Varga István) — —	515
<i>Fried, Ferdinand:</i> Wende der Weltwirtschaft. (Major Róbert) — —	401
<i>Gesztelyi Nagy László:</i> Az egyházi adózás és a párbér jelen állása Magyarországon különös tekintettel a külföldi viszonyokra. (ifj. Boér Elek) — — — — —	662
<i>Dr. Gölden, Hubert:</i> Strukturwandlungen des schweizerischen Fremdenverkehrs. (Vezér István) — — — — —	201
<i>Guillebaud, C. W.:</i> The economic recovery of Germany from 1933 to the incorporation of Austria in March 1938. (Domanovszky Ákos)	753
<i>Gulich, Wilhelm:</i> Die Bibliothek des Instituts für Weltwirtschaft. (Nádas Rózsa) — — — — —	96
<i>Gyulai Ádám:</i> A mi pénzünk. (Éber Antal) — — — — —	94
<i>Halácsy Dezső:</i> A magyar városokért. (ifj. Máday Lajos) — —	520
<i>Halácsy Dezső:</i> Írások a biztosítási eszme diadaláért. (Bikkal Dénes)	670
<i>Hallósy István:</i> A Magyar Idegenforgalmi Hivatal 1939. évi tevékenysége. (Vezér István) — — — — —	296
<i>Hegedüs Lóránt:</i> Budapest adórendszerének kifejlődése és jövője. (Szádeczky-Kardoss Tibor) — — — — —	182
<i>Hein János:</i> Az értékállandósági záradék. (Éber Antal) — — —	767
<i>Heller András:</i> Föld és munkabér. (Szeberthy János) — — —	407
<i>Hevessy Pál:</i> World Wheat Planning und Economic Planning in General. (Tóth Jenő) — — — — —	396
<i>Hévey László dr.:</i> Ahol nincs nagybirtok. (Ihrig Károly) — — —	286
<i>Hicks, J. R.:</i> Value and Capital. (Nötel Rudolf) — — — — —	82
<i>Hoffmann Walter:</i> Donau-Raum-Völkerschicksal. (Ruisz Rezső) —	300
<i>Prof. Dr. H. Hunke:</i> Hanse, Downing Street und Deutschlands Lebensraum. (Villányi András) — — — — —	522
<i>Ibrányi Ferenc:</i> A kamatkérdés erkölcsstudományi megoldása. (Lacza István) — — — — —	90
<i>Jessen, Jens:</i> Der Handel als volkswirtschaftliche Aufgabe. (Csikós-Nagy Béla) — — — — —	198
<i>Jirkovsky Sándor:</i> Az osztrák nemzeti bank és az 1870.-i bankankét. (Éber Antal) — — — — —	192
<i>Johan Béla dr.:</i> Gyógyul a magyar falu. (Borbély Mihály) — —	188
<i>Just Arthur W.:</i> Die Sowjetunion. (Varga István) — — — —	102
<i>Kendi-Finály István:</i> A magyar földért. (Darányi Ignác élete és munkássága) (Tóth Jenő) — — — — —	763
<i>Kerekes György:</i> Polgári társadalmunk a XVII. században. (Komoróczy György) — — — — —	936
<i>Kereszty István és Bartha János:</i> Keletmagyarország és Erdély gazdasági viszonyai 1938 és 1939-ben. (Heller András) — — — —	935
<i>Kósa János:</i> Die ungarische Kolonisationsfrage um die Mitte des 19. Jahrhunderts. (Major Róbert) — — — — —	206
<i>Kósa János:</i> A budapesti selyemipar kialakulása. (Major Róbert) —	519
<i>Köhler Erich:</i> Einzelhandel im Mittelalter. (Mérei Gyula) — — —	673
<i>Kuncz Ödön:</i> Küzdelem a gazdasági jogért. (Fülei-Szántó Endre)	288
<i>Kuntner Róbert:</i> Bevezetés a könyvviteli ismeretekbe. (Éber Antal) —	661
<i>Lank, Rudolf:</i> U. S. A. in Not und Überfluss. (Varga István) — —	103
<i>Makkai Ernő:</i> Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve. (Hegedüs Lóránt) — — — — —	513
<i>Meade, J. E.:</i> The Economic Basis of a Durable Peace. (Horváth Róbert)	773
<i>Mühlhauser, Ernst:</i> Über sozialökonomische Kausalgesetzmäßigkeit und die psychologischen Bestimmungsgründe wirtschaftlichen Handelns. (H. F.) — — — — —	657

	Oldal
<i>N. K.: The Cattle in Bulgaria according to the Census of 1926—1934.</i> (Kádas Kálmán) — — — — —	67
<i>v. Nádujfalvy József: Somogy megye szociális és gazdasági helyzetképe.</i> (Heller András) — — — — —	665
<i>Pálinkás András: Hazai nyersanyagaink és a magyar ipar.</i> (Zajk István) — — — — —	403
<i>Pini Giorgio: Mussolini.</i> (Kelp Anna) — — — — —	760
<i>Prion, Willy: Das deutsche Finanzwunder.</i> (Domanovszky Ákos) —	753
<i>Remer, Justus: Johann Heinrich Gottlob Justi.</i> (Mérei Gyula) —	525
<i>Rezessy Zoltán: A Harmadik Birodalom politikai és társadalmi rajza.</i> A Harmadik Birodalom kultúrképe. (Vincze Frigyes) — —	297
<i>Rutishauser Hans: Clearing- und Kompensations-Verkehr.</i> (Domány Gyula) — — — — —	9
<i>Samhaber Ernst: Die neuen Wirtschaftsformen, 1914—1940.</i> (Major Róbert) — — — — —	670
<i>ifj. Sorg Antal: Nyersanyaggyártózkodás az építőiparban.</i> (Villányi András) — — — — —	521
<i>Sune Carlson: A study on the pure theory of production.</i> (Kádas Kálmán) — — — — —	390
<i>Schenkel Fritz: Der Einfluss der Wirtschaftskrise 1930/36 auf den Finanzhaushalt der Schweiz.</i> (Domány Gyula) — — — — —	778
<i>Schlotte Werner: Entwicklung und Strukturwandlungen des englischen Aussenhandels von 1700 bis zur Gegenwart.</i> (Mérei Gyula) —	524
<i>Székelly Arthur: Gyümölcsértékesítés.</i> (Kovács Gabriella) — —	516
<i>Statistica Societătilor Anonime din Romania.</i> (Kádas Kálmán) —	99
<i>Stefanoff Ivan: The Foreign Trade of Bulgaria after the World War.</i> (Kádas Kálmán) — — — — —	67
<i>P. Tomka S. J.: Szenes Péter találmánya.</i> (Éber Antal) — —	92
<i>Tóth József: A számok törvényszerűsége a közgazdaságban.</i> Kádas Kálmán) — — — — —	933
<i>Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch XV. Jahrgang.</i> (ifj. Boér Elek) —	194
<i>U. S. A. von Heute.</i> (Major Róbert) — — — — —	943
<i>Valkó László: Az új magyar szociálpolitika.</i> (Heller András) —	768
<i>Veress Gábor: Közlekedéstudomány.</i> (Malduri Maléter Jenő) —	659
<i>Weltwirtschaftliches Archiv. Gesamtverzeichnis der Bände 36—50.</i> (Peisner Károly) — — — — —	301
<i>Woodbury, Robert Morse: Methods of Family Living Studies.</i> (Vezér István) — — — — —	526
<i>Wünscher Frigyes: Szervezett agrárértékesítés.</i> (Kádas Kálmán) —	290
<i>Zaycoff R.: Gutachten zur Frage der Ausschaltung der Saison-Komponente aus bulgarischen Konjunkturereihen.</i> (Kádas Kálmán) —	67

Folyóirat-szemle.

Gazdasági Jog. (Éber Antal) — — — — —	780
---------------------------------------	-----

Külföldi folyóiratok szemléje.

<i>Economica</i> — — — — —	106, 950
<i>Finanz-Archiv</i> — — — — —	531, 956
<i>Giornale degli Economisti e Annali die Economia</i> — — — —	111, 786
<i>Internationale Rundschau der Arbeit</i> — — — — —	312
<i>Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik</i> 107, 212, 308, 529, 677, 780,	950
<i>Journal of Political Economy</i> — — — — —	535
<i>Revue d'Économie Politique</i> — — — — —	213, 304
<i>Revue Économique Internationale</i> — — — — —	106, 217, 305, 412
<i>Revue des Études Cooperatives</i> — — — — —	115
<i>Revue Internationale du Travail</i> — — — — —	415, 789

	Oldal
Rivista di politica economica — — — — —	210, 314, 412, 534, 680
Rivista italiana di scienze economiche	114, 208, 315, 410, 534, 679, 785, 947
Schmollers Jahrbuch — — — — —	— — — — — 953
The Economic Journal — — — — —	— — — — — 104, 303
The Quarterly Journal of Economics — — — — —	— — — — — 537, 681, 787, 952
Weltwirtschaftliches Archiv — — — — —	110, 311, 408, 678, 783

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések — — — — —	215, 316, 418, 790, 958
A főtitkár jelentése az 1940. évről — — — — —	— — — — — 216
A főpénztáros jelentése a Társaság 1940. évi működéséről — — — — —	— — — — — 218
Igazgató-választmányi ülés — — — — —	119, 215, 316, 538, 790
Közygyűlés — — — — —	— — — — — 418

Ungarische Volkswirtschaftliche Rundschau

Januar—Februar 1940.

Inhaltsauszüge.

Der Keynes'sche Zwangsanleiheplan.

Im Jahre 1939 ist Grossbritannien im Zustande einer höheren Kriegsbereitschaft und mithin einer höheren finanziellen Kraftanspannung in den Krieg eingetreten als im Jahre 1914. Vor allem dieser Umstand war es wohl, der Keynes zu seinem Vorschlag veranlasst hat, dass die Arbeiter und Beamten die Lohn- und Gehaltserhöhungen, die im Laufe des Krieges stattfinden dürften, dem Staat leihweise überlassen sollen, denn sonst wäre die Inflation nicht zu vermeiden, eine inflatorische Preissteigerung würde aber die Erhöhung der nominellen Geldeinkommen illusorisch machen. Die Arbeiter und Angestellten sollten als zukünftigen Entgelt für die unausweichliche kriegswirtschaftliche Verbrauchseinschränkung gesperrte Postsparkasseguthaben erhalten. Die Zwangsanleihe sollte zusammen mit der Einkommenssteuer, jedoch unter Herabsetzung des Lebensminimums erhoben werden, um die bisher zumeist steuerfreien niedrigeren Einkommensgruppen — insbesondere die Einkommen von £ 3—10 wöchentlich — zu erfassen. Die neue Steuer dürfte jährlich etwa 400 Millionen £ einbringen.

In England, wo die Einkommenssteuer das Rückgrat des Steuersystems bildet und das Lebensminimum viel höher ist als in Ungarn, kann dieses Zwangssparprogramm finanziell und wirtschaftlich als wohlbegründet bezeichnet werden, es zeigen sich jedoch auch hier politisch-taktische Schwierigkeiten, da die Arbeiterpartei bis jetzt ihre Zustimmung verweigert hat. Das letzte Wort dürfte jedoch noch nicht ausgesprochen sein. In Ungarn wären die parlamentarischen Schwierigkeiten voraussichtlich geringer, dagegen erscheint der Plan hier wirtschaftlich und finanziell weniger begründet. Die Ein-

kommensteuer und die Sondersteuer der Angestellten belaufen sich ja selbst im Voranschlag 1939/40 auf kaum mehr als 7.5% der Staatseinnahmen. Eine neue ergiebige Einnahmequelle könnte also in Ungarn durch die Erhöhung dieser Steuern nicht eröffnet werden, — nichtsdestoweniger könnte aber im Kriegsfall eine mässige Erhöhung dieser Steuern in Erwägung gezogen werden. Die Form einer Zwangsanleihe wäre jedoch bei uns nicht angebracht, denn ein Schuldnerstaat kann sich das damit verbundene weitere Anwachsen der inneren Verschuldung weniger leisten als ein Gläubigerstaat. Ferner könnte sich der Grundsatz der zukünftigen staatlichen Belohnung leicht in das Prinzip „après nous le déluge“ verwandeln, und schliesslich könnten nach einem lang andauernden Kreige schwerwiegende Valorisationsbestrebungen zutage treten.

Der illustre englische Volkswirt hat jedenfalls mit vollem Recht hervorgehoben, dass der *circulus vitiosus* der wiederholten Lohn- und Gehaltserhöhungen keine reale Kaufkraft schaffen kann. Der Erhöhung der nominellen Geldeinkommen sind daher enge Schranken zu setzen. Dieser Gesichtspunkt ist auch bei uns sehr wichtig, denn der Anteil der Angestellten und der nicht-landwirtschaftlichen Arbeiter am Gesamtverbrauch kann auf Grund der Angaben des Ungarischen Wirtschaftsforschungsinstituts auf etwa $\frac{1}{3}$ geschätzt werden. Dieser Anteil ist also recht beträchtlich, obwohl er hinter der entsprechenden englischen $\frac{2}{3}$ -Quote wesentlich zurückbleibt.

Da es feststeht, dass in Kriegszeiten die Staatsausgaben anschwellen und dabei auch der Warenmangel eine gewisse Teuerungstendenz hervorruft, sind Preiskontrolle und Rationierung für einen kriegführenden Staat unentbehrliche Massnahmen. Keynes' Zwangssparplan unterschätzt jedoch die Bedeutung dieser für die Aufrechterhaltung der Konsumentenkaufkraft hochwichtigen Massnahmen.

Alexius v. Boér jun.

Der neue Produktionsindex des Ungarischen Instituts für Wirtschaftsforschung.

Es besteht eine weitgehende Übereinstimmung darüber, dass der Produktionsindex die Veränderungen der produzierten Quantitäten, also die von Preisveränderungen unabhängige Gestaltung der Industrieerzeugung einer Volkswirtschaft darstellen soll. Der Produktionsindex ist ein gewogener Durchschnitt der Indexreihen, die die Erzeugungsmengen der berück-

sichtigten Industriezweige bzw. Industrieprodukte darstellen. Als Grundlage der Wägung dient meistens der Brutto- oder Nettoproduktionswert, die Anzahl der geschäftigten Arbeiter oder die Kombination dieses Kennzeichens mit anderen z. B. mit der Anzahl der investierten Pferdekräfte, dem Wert des investierten Kapitals usw. Dem Produktionsindex muss eine verschiedene Deutung gegeben werden, je nachdem die Wägung nach dem einen oder anderen Kennzeichen erfolgt.

Ein echter Produktionsindex soll eigentlich die Volumenänderungen des Nettoproduktionswertes, d. h. des durch die industrielle Produktion erzeugten Mehrwertes veranschaulichen. Er soll darstellen, wie sich dieser Mehrwert (value added by manufacture) -- unveränderte Rohstoff- und Fertigwarenpreise angenommen -- entwickelt. Diese Bedeutung hat nur ein solcher Produktionsindex, bei dem die Wägung auf Grund der Nettoproduktionswerte der in Betracht gezogenen Industriezweige vorgenommen wurde.

Der eigentliche Produktionsindex zeigt nicht die Veränderungen des industriellen Realeinkommens. Der durch den Produktionsindex veranschaulichte Wert deckt sich nämlich nicht mit dem Wert, den die Industrie zu dem Volkseinkommen beisteuert, sondern übersteigt diesen um die Amortisationskosten der maschinellen Einrichtung.

Der Produktionsindex soll die Mengenänderungen der Produktion auf Grund einer möglichst breiten Datensammlung registrieren. Er ersetzt jedoch die Industriestatistik nicht und eignet sich eher nur für die Beobachtung der Produktionsgestaltung der Industrie zwischen zwei industriestatistischen Erhebungsterminen.

Der neue ungarische Produktionsindex umfasst die Produktion der Fabrikindustrie und des Bergbaus, sowie die Wohnbautätigkeit. Das Handwerk wurde — soweit es nicht mit der Wohnbautätigkeit in Verbindung steht — ausser acht gelassen. Obwohl einige weniger wichtige Industriezweige und ein kleiner Teil des Bergbaus ausser acht gelassen werden mussten, so kann doch der neue Produktionsindex — im Sinne des Völkerbundes, welcher um die Klärung dieser Fragen grosse Verdienste hat — als „vollständiger Index“ betrachtet werden. Mit seinen 56 Komponenten (die aus 1.130 Reihen berechnet werden) steht er in bezug auf Vollständigkeit hinter dem russischen, deutschen, englischen, französischen und dem USA-Index an sechster Stelle.

Die Komponenten des neuen ungarischen Produktionsindex und die durchschnittlichen Nettoproduktionswerte der

Jahre 1929—1936, denen die Gewichte der Wägung entsprechen, sind die folgenden:

	Mill. Pengö	
a) Bergbau		
I. Erzgewinnung	2.6	
II. Kohlenförderung	79.8	
III. Produktion der Steinbrüche	10.7	93.1
b) Wohnbautätigkeit		
I. Budapest	21.4	
II. Provinz	19.6	41.0
c) Elektrizitäts-, Gas- und Wasserwerke		
I. Elektrizitätswerke	76.8	
II. Wasserwerke	12.8	
III. Gaswerke	18.5	108.1
d) Fabrikindustrie		
I. Schwerindustrie	202.3	
II. Chemische Industrie ¹	89.1	
III. Baumaterialienindustrie	32.3	
IV. Ton- und Glasindustrie	11.7	
V. Textilindustrie	166.9	
VI. Papierindustrie	9.0	
VII. Druckgewerbe	37.4	
VIII. Lebens- und Genussmittelindustrie ¹	272.0	
IX. Lederindustrie	14.0	
X. Schuherzeugung	5.8	
XI. Gummiwarenerzeugung	9.1	813.3 ¹
Insgesamt:		1.060.5

Magda Jónás.

Die Interessenvertretungen im korporativen Staate.

Es gehört zur Eigenart des Faschismus, dass seine Institutionen und Organe in steter Umwandlung und Entwicklung begriffen sind. Mussolini hat es ja stets betont, dass sich das politische, wirtschaftliche und soziale Programm des Faschismus erst während des Kampfes entwickelte und dass der

¹ Bei der chemischen Industrie sind die Daten der Gaswerke bei der Nahrungsmittelindustrie die der Wasserwerke mitinbegriffen. Der 31.3 Millionen Pengö betragende Nettoproduktionswert dieser Posten, der bei den Gas- und Wasserwerken mitgerechnet wurde, ist in der Hauptsumme der Fabrikindustrie nicht enthalten.

Faschismus nicht als ein Endpunkt, sondern als Ausgangspunkt zu betrachten ist. Dementsprechend ist auch das korporative System nicht statischen sondern dynamischen Charakters: es versucht stets das Höchstmass der zur Verfügung stehenden Erfahrungen mit den gebieterischen Forderungen des Augenblicks in Einklang zu bringen. Wenn wir also im folgenden ein Bild von dem italienischen System der Interessenvertretung zu geben trachten, so müssen wir die Bemerkung vorausschicken, dass dieses Bild nur den momentanen Zustand widerspiegelt. Die andere prinzipielle Feststellung, mit der wir unsere Ausführungen einzuleiten haben, ist die, dass das Wesen der Interessenvertretungen des korporativen Staates von demjenigen der Interessenvertretungen anderer Länder sehr verschieden ist. Sie sind in Italien mit der herrschenden und die Staatsmacht tragenden Partei eng verschlungen, oder mit dem staatlichen Organismus in solchem Masse verschmolzen, dass sie nach unseren Begriffen eher den Charakter von Interessengemeinschaftsverbänden als den von Interessenvertretungen zeigen.

Das italienische System der Interessenvertretung ruht auf den zwei Pfeilern der Syndikate und der Korporationen. Die ersteren haben die Aufgabe, für die sozial gerechte Verteilung der Einnahmen der Unternehmungen zwischen Arbeitgebern und Arbeitnehmern zu sorgen. Der Zweck der letzteren ist dagegen die Sicherung der gerechten Verteilung des Einkommens ganzer Produktionszweige zwischen den beteiligten Branchen, — sie sind aber gleichzeitig auch die Werkzeuge der Rationalisierung der nationalen Produktion. Die Syndikate sind also Organe mit vorwiegend sozialen, die Korporationen dagegen solche mit wirtschaftlichen Zielsetzungen.

Die Erfahrung hat aber bald gezeigt, dass das Wirtschaftsleben neben diesen vertikalen Gebilden auch die auf territorialer Grundlage arbeitenden horizontalen Organisationen nicht zu entbehren vermag; die Erkennung der territorial bedingten Gemeinschaft der Interessen hat die „consigli provinciali delle corporazioni“ ins Leben gerufen, die im grossen und ganzen den Industrie- und Handelskammern anderer Länder entsprechen.

Infolge der engen Verbundenheit von Partei und Interessenvertretung im faschistischen Staate muss hier der Vollständigkeit halber auch die neue gesetzgebende Körperschaft Italiens, die „Camera dei fasci e delle corporazioni“ erwähnt werden, die aber freilich schon ein Organ vorwiegend politischen Charakters ist.

Alexander Tonelli.

Mitteilungen.

Das Rückerstattungsprinzip bei der Verteilung der Überschüsse der Genossenschaften.

Der im letzten Heft dieser Zeitschrift unter dem obigen Titel erschienene Aufsatz Ladislaus Dávids betont mit vollem Recht, dass das Wesen der Genossenschaften eine weitgehende Beachtung des zuerst in den Satzungen der Rochdale'er Konsumgenossenschaft betonten Rückerstattungsprinzips fordert. Die Folgerungen aber, die er von dieser theoretisch richtigen These ableitet, können nicht ohne Entgegnung gelassen werden, da sie geeignet sind, die grössten ungarischen Genossenschaften und gleichzeitig auch die geplante Reform des Genossenschaftsgesetzes in ein falsches Licht zu stellen. Er beanstandet, dass die Satzungen der Mitgliedgenossenschaften der „Hangya“ und auch die Entwürfe des in Vorbereitung stehenden neuen ungarischen Genossenschaftsgesetzes keine obliagtorische Vorschrift über die Verteilung des überwiegenden Teiles des Überschusses unter den Genossenschaftern enthalten. Die Satzungen der Mitgliedgenossenschaften der „Hangya“ regeln jedoch die Frage der Gewinnaufteilung völlig im Rochdale'er Geiste, — die Statistiken zeigen, dass die „Hangya“ die Bedeutung des Rückerstattungsprinzips erkennt und stets bestrebt ist, ihren Mitgliedern auf diesem Wege möglichst grosse Summen zukommen zu lassen. Der Prozentsatz des Überschusses, der den Genossenschaftern rückerstattet werden soll, ist vom Gesetz allerdings nicht obligatorisch festgesetzt, wie dies Dávid wünscht, und auch die neuen Gesetzentwürfe sehen eine solche obligatorische Regelung nicht vor; hierin folgen sie jedoch dem Beispiel der englischen, deutschen, schweizerischen Rechtsentwicklung, — was unzweifelhaft näherliegend ist als eine Nachahmung Argentinien.

Georg Kéler.

Die Beziehungen zwischen Rasse und Wirtschaft in der jüngsten deutschen wirtschaftstheoretischen Literatur.

Die führenden Instanzen der Entwicklung der deutschen wirtschaftswissenschaftlichen Literatur der Nachkriegszeit waren die Universitäten und der Verein für Sozialpolitik. Der am Anfang der 30-er Jahre einsetzende gewaltige geistige

Umbruch hat denn auch vor allem auf diese beiden einzuwirken getrachtet. Das Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung erliess im Januar 1935 eine Verordnung über die Regelung des volkswirtschaftlichen Unterrichtes auf den Universitäten. Der Verein für Sozialpolitik aber ist im Jahre 1932 aufgelöst worden und an seine Stelle trat im Jahre 1936 die Deutsche Wirtschaftswissenschaftliche Gesellschaft, die sich die Behandlung der Probleme der auf dem völkischen Prinzip fussenden Wirtschaft zur Aufgabe gemacht hat.

Die heutige deutsche Wirtschaftswissenschaft widmet also ihre Aufmerksamkeit in erster Reihe der Lehre von der völkischen Wirtschaft. Besonders C. Hermann, A. Baeumler, H. Knische und J. Jessen befassten sich mit den Beziehungen, die zwischen Volk und Wirtschaft bestehen; unter ihnen sind die Arbeiten J. Jessens am bedeutendsten.

Der erste, der den biologischen Gedanken als ein wesentliches Element in den Begriff der Wirtschaft einzubauen versuchte, war jedoch A. Pfenning, — seiner Ansicht nach kann die Wirtschaft nur als eine rassisch bedingte Kategorie aufgefasst werden. Er begeht hierbei den Fehler, die Begriffe „Wirtschaft“ und „völkische Wirtschaft“ nicht klar und scharf auseinanderzuhalten. Sein Gedankengang ist der folgende: Die Wirtschaft ist um des Volkes willen da, sie ist also eine völkische Wirtschaft. Hieraus ergibt sich die Forderung, dass auch die Wirtschaftswissenschaft sich zu einer Lehre von der völkischen Wirtschaft entwickeln müsse. Dass aber die Wirtschaftswissenschaft neben dem Begriffe der völkischen Wirtschaft auch des Begriffes „Wirtschaft“ bedarf, wird allein dadurch ausreichend bewiesen, dass sie ohne einen politikfreien Begriff der Wirtschaft gewisse Zusammenhänge nicht zu erklären vermag. Die Identifizierung der völkischen Wirtschaft mit der Wirtschaft überhaupt kann also leicht zu Irrtümern führen. Aber auch die Gleichsetzung der politischen Wirtschaft mit der völkischen Wirtschaft ist nur in Deutschland zulässig, — eine Verallgemeinerung dieser Auffassung, deren Anwendung auf andere Kulturkreise, wäre nicht haltbar. So könnte z. B. die ungarische Nationalwirtschaft allein mit Hilfe des biologischen Gedankens nicht gedeutet und erklärt werden. Auch die v. Gottl'sche Schule erkennt neuerdings schon die Realität der auf Grund des historisch entwickelten Nationalbegriffes gedeuteten Nationalwirtschaft an.

Unter den neuesten Werken auf diesem Gebiete verdient auch das Buch v. Grünbergs „Wirtschaft und Kultur“ eine

besondere Beachtung. Grünberg befasst sich ausgesprochen mit dem Problem der Zusammenhänge zwischen deutscher Rasse und deutscher Wirtschaft. Seine Ausführungen sind nicht frei von Übertreibungen, sie geben aber doch ein sehr interessantes Bild von den hinter den wirtschaftlichen Vorgängen verborgenen psychologischen Motiven. Der sehr beachtenswerte Leitgedanke des Buches ist der, dass die Institutionen des Wirtschaftslebens und die Massnahmen der Wirtschaftspolitik der nationalen Eigenart stets weitgehend Rechnung tragen müssen.

Béla Csikós-Nagy.

Die Gestaltung der Mieten in Budapest **in den Jahren 1933—1937.**

In Ungarn gibt es noch keine besondere Statistik der Mieten, nur die Steuerstatistik gibt einige Anhaltspunkte über deren Gestaltung. Diese teilt seit dem Jahre 1933 die in den einzelnen Steuerbezirken auf eine Wohnung und auf einen Wohnungsteil entfallende Mietsumme mit. Ein Vergleich der sich auf verschiedene Jahre beziehenden Daten wäre aber nur dann völlig unbedenklich, wenn zwischen den Vergleichsperioden keine Änderung in der durchschnittlichen Grösse und in der Grössenverteilung der Wohnungen eingetreten wäre, was aber nur in einigen Bezirken der Hauptstadt der Fall war. Die Angaben der Steuerstatistik zeigen, dass in dem Zeitraum 1933—1937 sich die Mieten in Budapest kaum verändert haben. Diese Feststellung gilt aber nur für den Durchschnitt, — in einigen Bezirken gab es nämlich einander entgegengesetzte Bewegungen der Mieten. In Buda sind die Mieten während dieser Zeit gestiegen, in Pest im allgemeinen gesunken, was durch den von Pest nach Buda gerichteten Abwanderungsstrom erklärt wird. Dass die Mieten während dieser Zeit des Konjunkturaufschwungs nicht gestiegen sind, ist der lebhaften Bautätigkeit und dem demzufolge reichlichen Wohnungsangebot zu verdanken. Die Bautätigkeit hat im Jahre 1938 aufgehört, die Mietsgestaltung dieses Jahres und des Jahres 1939 kann aber mangels entsprechender Daten vorerst nicht verfolgt werden.

Stefan Vezér.

Die Beteiligung der verschiedenen landwirtschaftlichen Betriebsgrössenkategorien an der Belieferung des Marktes.

Unter den auf der vorjährigen Goslarer Versammlung des Reichsverbandes für Buchführung und Betreuung gehaltenen Vorträgen ist das hier zu besprechende Referat Dr. Fensch's über den Produktenumsatz der deutschen landwirtschaftlichen Betriebe und den Anteil der einzelnen Betriebsgrössenkategorien an diesem Umsatz einer der Interessantesten. Der Referent betonte, dass trotz der grossen Zahl der buchführenden landwirtschaftlichen Betriebe nur verhältnismässig wenig Betriebe wirklich brauchbare betriebsstatistische Angaben liefern, — die richtige Auswahl der repräsentativen Fälle ist also von grösster Bedeutung. Dazu kommt, dass die buchführenden Kleinbetriebe sich fast alle einer überdurchschnittlich günstigen Lage erfreuen, so dass ihre Angaben die Durchschnittsverhältnisse eigentlich nicht getreu widerspiegeln. Trotzdem bieten die deutschen betriebsstatistischen Erhebungen eine genügend gesicherte Grundlage für die äusserst reichhaltigen und interessanten Untersuchungen Dr. Fensch's über das Wirtschaften der deutschen landwirtschaftlichen Betriebe.

Ernst Eber.

LITERATUR.

Sammelbesprechungen.

Vier wirtschaftsstatistische Studien über Bulgarien.

Stefanoff, Ivan: The Foreign Trade of Bulgaria after the World War. 117 S.

N. K.: The Cattle in Bulgaria according to the Censuses of 1926—1934. 44 S.

Egoroff, Paul P.: Estimation of Farm Cash-Income from Agricultural Production in Bulgaria. 13 S.

Zaycoff, R.: Gutachten zur Frage der Ausschaltung der Saisonkomponente aus bulgarischen Konjunkturereihen. 11 S.

Publications of the Statistical Institute for Economic Research.

State University of Sofia. 1938. No. 2—3. Sofia, 1939. Printing Press „Polygraphia“.

Die Erste der oben angeführten Arbeiten ist ein Teilergebnis der „Étude Danubienne“, die seit dem Jahre 1936 unter der Leitung des Institut International de Cooperation Intellectuelle von Wirtschaftssachverständigen der Donaustaaten ausgeführt wird; sie untersucht den Aussenhandelsverkehr Bulgariens in der Nachkriegszeit auf eine methodologisch musterhafte Weise. Der Verfasser unterwirft das bearbeitete statistische Material einer strengen Kritik; bei der Gruppierung der Waren schliesst er sich der Brüsseler Nomenklatur an. Er stellt fest, dass die Zusammensetzung des bulgarischen Aussenhandelsverkehrs sich stark verändert hat, was in erster Reihe auf den industriellen Protektionismus zurückzuführen ist: die Fertigwareneinfuhr fiel stark zurück, während die Rohstoffeinfuhr zunahm.

Die zweite Studie bearbeitet die Ergebnisse der Viehzählungen vom Jahre 1926 und 1934 auf eine originelle Weise. Der Rinderbestand Bulgariens hat sich während dieser Zeit im Gesamtdurchschnitt um 17% verringert, in einigen Betriebskategorien sogar um durchschnittlich 24.5%; dieser Rückgang ist eine Folge der gesunkenen Rentabilität der Fleischproduktion, ferner der zunehmenden Verwendung motorischer Zugkraft. Der Schweine- und Schafbestand hat sich vergrössert, die stärkste Zunahme zeigt jedoch der Geflügelbestand (36%). Der für das ganze Land berechnete durchschnittliche Viehbestand entsprach im Jahre 1926 dem durchschnittlichen Viehbestand der Betriebsgrössenkategorie von 6.8 ha, im Jahre 1934 dagegen der Betriebskategorie von 5.2 ha.

Die dritte Arbeit versucht die Gesamtgrösse der Geldeinnahmen und des durch Tausch realisierten Einkommens der bulgarischen Landwirtschaft zu ermitteln und auf diese Weise deren Marktverbundenheit zu bestimmen. Bei der Berechnung des landwirtschaftlichen Einkommens wird ein Verfahren angewendet, das eine Kombination der E. Laur'schen und der S. A. Studensky'schen Methoden ist. Die zahlenmässigen Ergebnisse der Untersuchung zeigen eine weitgehende Übereinstimmung mit den Berechnungen Tschakaloff's über das bulgarische Volkseinkommen.

Die vierte Abhandlung ist den Saisonschwankungen der bulgarischen wirtschaftsstatistischen Zeitreihen, bzw. der Bestimmung der Saisonkomponenten dieser Reihen gewidmet. Der Verfasser stellt erst die Frage nach der hierfür geeignetsten

Methode und stellt fest, dass das Waldsche Verfahren am einfachsten ist. Er kommt zu dem Ergebnis, dass die Ermittlung der Saisonkomponente nur dann einen Sinn hat, wenn diese wesentlich bedeutender ist als die „zufälligen“ Komponenten.

Koloman Kádas.

L' Economia Italiana nel sessemo 1931—1936.
Parte I—II. Roma, 1938. Istituto Poligrafico dello
 Stato. 1918 S.

Die von der Devaluation des englischen Pfundes bis zur Festsetzung des neuen Wertes der Lire verstrichenen 6 Jahre waren für Italien reich sowohl an politischen wie an wirtschaftlichen Kämpfen und Siegen, — die wirtschaftliche und finanzielle Entwicklung dieser bewegten Periode schildert das vorliegende von der Banca d'Italia herausgegebene monumentale Werk. Nach einer kurzen Einleitung V. Azzolini's, des Präsidenten der Banca d'Italia, gliedert sich das Werk in zwei Hauptteile: der erste, kürzere Teil bietet ein allgemeines Bild der Struktur und der Entwicklung des italienischen Wirtschaftslebens in der genannten Periode, während der zweite Teil in 39 Kapiteln die Lage der einzelnen Produktions- und Wirtschaftszweige schildert. Der knappe, gedrungene Textteil will durchaus nur ein Bericht über Tatsachen sein, — die Berührung anfechtbarer theoretischer und prinzipieller Fragen wird nach Möglichkeit gemieden. Der offizielle Charakter, die Objektivität und die Zuverlässigkeit des Werkes machen dieses zu einem unentbehrlichen Quellenwerk, das in ihrer Art allein stehend ist.

Michael Futó.

Einzelbesprechungen.

Hicks, J. R.: Value and Capital. An inquiry into some fundamental principles of economic theory. Oxford, 1939. Clarendon Press. XI, 331 S.

Hicks unternimmt den Versuch, die Probleme des Wertes, des Preises, des Zinses und der Konjunktur in eine einheitliche theoretische Konstruktion einzubauen und zu einer Lösung dieser Probleme von einem einheitlichen Standpunkte zu gelan-

gen. Er wirft hierbei den werttheoretischen Utilitarismus über Bord, was ihm hoch angerechnet werden muss; auch die Ausschaltung der stets komplizierter werdenden Begriffe des Einkommens, des Sparens und des Investierens aus dem Gedankengange ist durchaus positiv zu beurteilen. Weniger glücklich ist unserer Ansicht nach die Beibehaltung des statischen Ausgangspunktes und des Gleichgewichtsgedankens, die ihn zur Einschlagung langer und schwer übersichtlicher Umwege zwingen. In den Einzelheiten gelangt er zu manchem recht wertvollen und beachtenswerten Ergebnis, so vor allem in bezug auf die Zusammenhänge des Zinses und der geplanten Produktion, in bezug auf die konjunkturpolitische Bedeutung der Zinsgestaltung und auf die preisbestimmende Rolle des Zinses, ferner über den Zusammenhang des lang- und des kurzfristigen Zinses, auf dem Gebiete der Preistheorie aber in der Frage der Preisbildung der komplementären und substituierlichen Güter. Dagegen muss die Erklärung der Zinsbildung mit der „unvollkommenen Geldlichkeit“, als unvollständig, abgelehnt werden, da diese Erklärung nur die Faktoren des Kreditangebotes berücksichtigt, diejenigen der Kreditnachfrage jedoch vernachlässigt. Auch der von ihm gebildete Begriff der „elasticity of expectations“ ist nicht annehmbar, da dieser unbestimmt und nicht eindeutig ist und ausserdem zwangsläufig zur Nichtbeachtung der mannigfaltigen und schwankenden Faktoren führt, die das Wesen der Antizipationen ausmachen. Abschliessend muss festgestellt werden, dass es auch Hicks nicht gelungen ist, die grosse Einheit der Wirtschaftstheorie zu erreichen, — die aufgerollte grossartige Problematik, der fesselnde Vortrag, die scharfe Gedankenarbeit und die wertvollen Einzelergebnisse sichern aber seinem Buch trotzdem einen vornehmen Platz im wirtschaftstheoretischen Schrifttum.

Rudolf Nötel.

Ibrányi, Franz: Die Lösung der Zinsfrage vom Gesichtspunkte der Ethik. Budapest, 1938. 100 S. (In ungarischer Sprache.)

Die Änderung der Stellungnahme der katholischen Kirche in der Zinsfrage und die dadurch entfachte Kritik musste die Aufmerksamkeit der Moralthologen notwendigerweise auf dieses Problem lenken und sie veranlassen, nach einer sowohl vom ethischen wie vom wirtschaftswissenschaftlichen Gesichts-

punkte befriedigenden Lösung zu suchen. Die bisherigen Lösungsversuche sind nach der Ansicht des Verfassers nicht befriedigend, und so versucht er, auf Grund einer Untersuchung des Wesens des Geldes vom wirtschaftswissenschaftlichen und philosophischen Gesichtspunkte eine neue Lösung zu finden. Er unterscheidet zwischen den formalen und den materiellen Elementen des Geldes. Vom formalen Gesichtspunkte ist das Geld ein Tauschmittel, vom materiellen eine Ware. Wenn man an dem formalen Element, an der Tauschmittelfunktion des Geldes, haften bleibt, so kann man den Zins — also den Geldzins als solchen — vom ethischen Standpunkte nicht rechtfertigen. Andererseits ist aber das Geld eine Erscheinungsform des Kapitals, das nach seiner formalen Seite hin ein zu produktiven Zwecken verwendbarer Kraftüberschuss ist. Dieser Kraftüberschuss lässt eine Benutzung zu und als der Preis dieser Benutzung ist der Zins aus ethischem Gesichtspunkte wohl zu rechtfertigen. Die letzte ethische Grundlage des Zinses ist also das Eigentum.

Stefan Lacza.

•
P. Tomka S. J.: Die Erfindung des Peter Szenes.
 Budapest, 1939. St. Stefan-Gesellschaft. 207 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser dieses übrigens vorzüglichen Romans hat sich die Aufgabe gestellt, die Jugend volkswirtschaftlich zu bilden und zu erziehen. Leider muss die Ausführung dieses Vorhabens als misslungen bezeichnet werden, — die in der Erzählung verwendeten wirtschaftlichen Motive sind nicht glücklich gewählt und nicht geeignet, die volkswirtschaftliche Bildung des jugendlichen Lesers zu fördern oder ihm auf diesem Gebiete als Wegweiser zu dienen. Die schwireige Aufgabe der volkswirtschaftlichen Belehrung in belletristischer Form kann unserer Ansicht nach nur in der Weise gelöst werden, dass durch die Erzählung einfache, klare, unbestrittene Ideen und Gedanken, wie die hohe Bedeutung der Arbeit, des Fleisses, der Zuverlässigkeit, der Redlichkeit in den wirtschaftlichen Berufen, illustriert werden, — etwa in der Art der auch heute noch vorbildlichen volkswirtschaftlichen Märchen Harriet Martineaus.

Anton Éber.

Gyulai, Adam: Unser Geld. Budapest, 1939. Verlag der Ungarischen Bücherfreunde. 219 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser unternahm die schwierige Aufgabe, der Jugend in belletristischer Form volkswirtschaftliche Kenntnisse mitzuteilen, die Rolle des Geldes, des Sparens, der Banken und der Arbeit im Rahmen einer Erzählung zu schildern. Die Absicht ist im höchsten Grade lobenswert, die Lösung jedoch verfehlt: der jugendliche Leser wird aus diesem Buche ein völlig falsches Bild vom Wesen des Geldes, des Kredits und der Banken gewinnen.

Anton Éber.

Dobrovits, Karl—Takács, Georg: Die Kartellverwaltung in ihren finanziellen und wirtschaftlichen Belangen. Budapest, 1939. 345 S. (In ungarischer Sprache.)

Das verdienstvolle Werk muss als die erste systematische Zusammenfassung des behandelten Fragenkomplexes angesehen werden. Eine erhöhte Aktualität verleiht ihm der Umstand, dass in Ungarn eben jetzt die Reform des Kartellgesetzes gefordert und auch von den zuständigen Stellen erwogen wird. Das Kartellgesetz vom Jahre 1931 überliess es der öffentlichen Verwaltung, auf dem Erfahrungswege eine Kartellpraxis herauszuformen; die Verfasser des vorliegenden Buches wirkten an der Lösung dieser Aufgabe ständig mit und gehören infolgedessen zu den besten Kennern der behandelten Probleme. Ihr Buch, dessen Wert durch die von Dobrovits bearbeitete, umfassende Kartellstatistik wesentlich erhöht wird, ist nicht nur Juristen und Finanzleuten, sondern auch Volkswirtschaftlern aufs Wärmste zu empfehlen.

Robert Major.

Gülich, Wilhelm: Die Bibliothek des Instituts für Weltwirtschaft. Jena, 1939. G. Fischer. 87 S.

Der verdienstvolle Direktor der Bibliothek des Instituts für Weltwirtschaft bietet in dieser Studie ein interessantes, mit einem reichen statistischen Material ausgestattetes Bild von der Tätigkeit der Bibliothek. Ursprünglich beschränkte sich deren Sammelgebiet — den Zielsetzungen des Instituts für Weltwirtschaft entsprechend — auf die Literatur der Weltwirt-

schaftsbeziehungen, infolge der zahllosen Berührungspunkte mit Nachbargebieten musste jedoch dieser Kreis allmählich immer mehr erweitert werden. Der Verfasser hebt es mit Recht hervor, dass eine jede gutgeleitete Bibliothek den Richtungsänderungen der Forschungsarbeit stets unverzüglich nachfolgen muss. Die Bibliothek des Instituts für Weltwirtschaft hat die Erfüllung dieser Aufgabe immer planmässig angestrebt und so kam es, dass sie im Laufe der drei Jahrzehnte ihres Bestehens sich aus einer volkswirtschaftlichen Fachbibliothek zu einer sozialwissenschaftlichen Forschungsbibliothek entwickelt hat.

Rosa Nádas.

Statistica Societatilor Anonime din România. (Statistique des Sociétés Anonymes de Roumanie.) Vol. XIX. 1937. Institutul Central de Statistică, Ministerul Economie Nationale. Bucuresti, 1939. 184 S.

Die Veröffentlichung bietet das über die rumänischen Aktiengesellschaften gesammelte neueste statistische Material regional und nach Branchen gegliedert. Der grösste Teil der Tabellen geht bis auf das Jahr 1919 zurück; sie geben sowohl über den Bestand wie über die Bilanzen der Aktiengesellschaften äusserst wertvolle Auskünfte. Im Anhang findet der Leser ein nach Branchen und Standorten gegliedertes Verzeichnis der rumänischen Aktiengesellschaften.

Koloman Kádas.

Ackermann, Georg: Spanien wirtschaftlich gesehen. Berlin. E. R. Alisch. 110 S.

Das Buch bietet — trotz der entschiedenen politischen Stellungnahme des Verfassers für General Franco — einen guten, brauchbaren Übersicht über die wirtschaftliche Entwicklung Spaniens und über die wirtschaftlichen Ursachen des Bürgerkrieges. Es behandelt dann eingehend die Gestaltung des Wirtschaftslebens während des Bürgerkrieges und bespricht auch die wirtschaftspolitischen Reformpläne Francos.

Stefan Varga.

Just, Arthur W.: Die Sowjetunion. Berlin, Junker und Dünhaupt. 138 S.

Der Verfasser dieses Büchleins ist ein guter Kenner der heutigen russischen Verhältnisse; er bietet eine gedrungene, objektive Übersicht über die Bevölkerungsbewegung und den Aufbau des Staates und der Wirtschaft, wobei allerdings die Landwirtschaft etwas zu kurz kommt.

Stefan Varga.

Lank, Rudolf: U. S. A. in Not und Überfluss. Die Hintergründe der Dollardiplomatie. Berlin, 1939. E. R. Alisch. 97 S.

Das Büchlein schildert geschickt den Hintergrund der amerikanischen Wirtschaftskrise und illustriert das Gesagte mit einem übersichtlich gruppierten statistischen Material. Die Beurteilung der Roosevelt'schen Wirtschafts- und hauptsächlich der Aussenhandelspolitik ist jedoch sehr einseitig und voreingenommen.

Stefan Varga.

Keynes jövedelmi kényszerkölcsön-terve.

Keynes nagy feltűnést keltett pénzügyi tervét, amely eredetileg a Times hasábjain látott napvilágot,¹ immár az Economic Journal legutóbbi számában is behatóbban kifejtette. abból az alkalomból, hogy ez a vezető angol gazdaságelméleti folyóirat megindította hadi gazdasági cikksorozatát.² Keynes elgondolása kényszerszertakarékossági terv néven vált ismeretessé, a magunk részéről azonban a jövedelmi kényszerkölcsön elnevezést helyeztük előtérbe, mert ez közvetlenebbül kifejezésre juttatja a terv háborús pénzügyi jellegét. Már most a kényszerszertakarékossági programm lényege tudvalevőleg az, hogy a munkások és tisztviselők engedjék át háborús bér- és fizetésemelésüket — legalábbis részben — kényszerkölcsönként az államnak, mert a bér- és fizetésemelés amúgyis csak képzelt, névleges jövedelememelés jelentene, hiszen a nyomában fellépő drágaság megsemmisítené az újonnan teremtetett pénzjövedelem vásárló erejét. A reálbér- és fizetésemelés nem lehetséges, mert a termelő erőket elsősorban a hadi iparokban kell összpontosítani és hozzátehetjük, ami egyébként magától értődik, hogy a megnehezített árubehozatalnak is főként a háborús célok szolgálatában kell állania. Keynes tagadhatatlanul helyesen vonta le az 1914—18. évi háborús pénzszaporítás végső tanulságait. A pénzszaporítás circulus viticosusában ugyanis a bér- és fizetésemelés képviselte vásárló erőnek előbb-utóbb meg kell semmisülnie. Hogy ez a helyzet mikor következik be, az viszont a pénzjövedelem emelésének és az infláció ütemének egymáshoz való viszonyától függ. Az inflációra végeredményben mindenki ráfizet, és pedig elsősorban a kis pénztökösek, a fixfizetésűek és a bérmunkások. Köz- és magánérdek

¹ L. John Maynard Keynes: I. The control of consumption. A problem of social justice, The Times, 1939 november 14-i sz., 9. l. köv.

U. a. II. Compulsory savings. A detailed plan., u. o. 1939. november 15-i sz., 9. l. köv.

U. a. The alternative to inflation, u. o. 1939. nov. 28-i sz., 7. l. köv.

² L. John Maynard Keynes: The income and fiscal potential of Great Britain, The Economic Journal. 1939. dec. sz., 626—639. l.

tehát egyaránt parancsolólag megköveteli, hogy a pénzhigitás minél szűkebb keretek közé szoríttassék.

Ha megvalósulna a kényszerkölcsön-programm, akkor a kényszertakarékosságnak egy új, érdekes fajával állanánk szemben. A kényszertakarékosságnak két főfaja ismeretes, a pénzügyi és a pénzpolitikai típus. A pénzügyi csoportba tartozik mindenekelőtt a társadalombiztosítás, az adóbefektetés és a kényszerkölcsön, míg a pénzpolitikai kényszertakarékosság egyetlen esete az infláció, amely az áremelkedés útján csorbítja a fogyasztók pénzjövedelmének vásárlóerejét. Régi igazság, hogy a pénzhigitás a legkiszámíthatatlanabb és a legkiméletlenebb burkolt adó. Ehelyett a szóbanforgó terv a kényszerkölcsön nyílt fegyverét ajánlja. Az ezzel járó kényszertakarékosság bizonyos fokig rokon lenne a társadalombiztosítással, mert átvenné azt az elvet, hogy a közület a magánosokat saját érdekükben álló takarékoskodásra kötelezze, de legközelebb állana az orosz kényszerkölcsöntípushoz, amely visszatartotta a bérek egy részét az öt éves tervek megvalósítására. Az új mozzanat az angol javaslatban az, hogy bér- és fizetésemeléssel köti össze a jövedelmi kényszerkölcsönt. Amit az állam az egyik kezével adna látszólag, a pénzjövedelem névleges emelésével, azt a másik kezével nyomban visszatartaná kölcsönként. A háború alatt a fogyasztás megszorítása elkerülhetetlen. Ez alól a kényszer alól legkevésbé a tisztviselők és a munkások vonhatják ki magukat, de lemondásukért kapjanak kárpótlásul jövőbeli javakat, és pedig zárolt betétköveteléseket az angol postatakarékpénztárnál. A béreket és fizetéseket érintő jövedelmi kényszerkölcsön nem kevesebb, mint évi négyszázmillió font bevételt eredményezne.

Mielőtt rátérnénk a kényszertakarékossági program részletes tárgyalására, vessük fel azt a kérdést, hogy milyen okok indíthatták Keynest, mindjárt a háború elején, ezen radikális javaslat megtételére? — Nyilván az a körülmény játszhatott döntő szerepet, hogy Nagybritannia a most folyó háborúba egészen más háborús felkészültséggel lépett be, mint az 1914—18.-as világháborúba. Nagybritannia ugyanis a világháborúval ellentétben már jóval a most folyó háború kitörése előtt felvette a harcot a felfegyverkezési verseny minden terén, úgyhogy 1939. szeptember elején, nagyobb háborús készültsége folytán, pénzügyi erőfeszítései is sokkalta magasabb szinten mozogtak, mint 1914. augusztus havában. Kitűnik ez a kérdéses költségvetési adatok szembeállításából. Ezen összehasonlításnál azonban figyelembe veendő az is, hogy a világháború után a normális költségvetési kiadások lényegesen emelkedtek, különösen Anglia belföldi adósságterheinek és szociálpolitikai kiadásainak növekedése folytán, úgyhogy a rendes költségvetés is hatalmas emelkedést tüntet fel az 1914. előtti korszakkal szemben.

Nagybritannia bevételei és kiadásai.³

	Bevétel	Kiadás
	(kölcsonök nélkül)	
	millió fontban	
1913/14.	198.2	197.5
1914/15.	226.6	560.5
1915/16.	336.7	1.559.2
1916/17.	573.4	2.198.1
1917/18.	707.2	2.696.2
1918/19.	889.—	2.579.3

Bevételek⁴ (Millió fontban)

	1938/39	Utolsó háboru előtti becslés	1939 szept. becslés 1939/40-re
Rendes bevételek	927.3	943.3	995.—
Kölcsonök	128.—	502.4	938.—
Összes bevételek	1.055.3	1.444.7	1.933.—
<i>Kiadások</i>			
Honvédelmi kiadások	400.2	749.—	1.249.—
Összes kiadások	1.068.—	1.453.—	1.933.—

Az 1939/40. csonka háborús évi havi 200 millió fontos, vagyis napi 7 millió fontnyi kiadásai megfelelnek az 1918. évi hadi kiadásoknak. Viszont arról sem szabad megfeledkezni, hogy a nemzeti jövedelem 1918. óta számottevő mértékben emelkedett.⁵ A nyers angol nemzeti jövedelem 1918-ban 5.500 millió font körül mozgott. Az Economist pedig azzal számol, hogy a háborús erőfeszítés a jelenlegi 6 milliárdos nemzeti jövedelmet rövidesen 7 milliárd fontra fogja növelni, ami 60 %-os maximális igénybevételi kulcs alapján 350 millió font havi kiadást tenne lehetővé. A nemzeti jövedelem gyarapodása azonban természetszerűleg nem változtat azon, hogy Nagy-britannia nagyobb hadügyi felkészültséggel, de egyben nagyobb pénzügyi kezdeti teherrel is indult neki a jelenlegi háborúnak. Már régtől fogva bevett tétele a pénzügytannak, hogy az állami kiadások emelkedő irányzatot tüntetnek fel. Ezt a tételt nyugodtan kiegészíthetjük a háborús kiadások emelkedő irányzatának megállapításával. Anglia a napoleoni és a krími háborúk költségeit még 47 % erejéig fedezte adókból, holott 1914—18-ban ez az arány nem érte el a 20 %-ot.⁶ Kétségtelen, hogy a

³ L. European Currency and Finance, Commission of gold and silver inquiry United States Senate, Serial 9, (volume I.) Washington, 1925. 469. l.

⁴ L. The Economist, London, 1939. szeptemberi szám, 593. l.

⁵ The Economist, 1939. szeptember 30.-iki szám, 589. l. köv.

⁶ L. Ernest Ludlow Bogart: War costs and their financing, New York and London, 1921. 235. l. köv. és Robert Knauss: Die deutsche, englische und französische Kriegsfinanzierung, Berlin und Leipzig, 1923., 176. l.

jelenlegi háború a világ legköltségesebb háborúja. A kincstári kancellár az 1939/40. év kiadásait évi 2.400 millió fontra teszi, de Keynes szerint ez a becslés nem számol a bér- és áremelkedéssel és a fogyasztás változatlan szintjét tételezi fel, úgyhogy az 1940/41. évi kiadások várható középátlánya 2.750 millió fontra tehető. Ez az előző csonka költségvetési évvel szemben 1750 millió font többletet jelentene. Ennek a fele fedezhető lenne arany és külföldi követelések realizálása, belföldi kölcsönök és a rendes tőkeképződés megszorítása, illetve irányváltása útján, míg a másik felét a termelés kiterjesztése révén lehetne előteremteni. Ennek az előfeltétele azonban az, hogy a velejáró, mintegy 525 millió fontnyi bér- és fizetésemelés, amely különösen a heti £ 3—10 jövedelmi csoportokban jelentkezne, ne szabaduljon fel fogyasztás céljaira. Minthogy további új adózástól legfeljebb £ 100 millió bevétel várható, £ 400 millió kiadás jövedelmi kényszerkölcsön útján fedezendő, amely a jövedelmi adóval együtt fizetendő be. A kényszerszertakarékosság alól mentes lenne egyedülálló férfi legfeljebb heti 35 sh jövedelemmel, nős gyermektelen férfi heti 45 sh jövedelem erejéig, minden gyermekért $\frac{7}{8}$ sh hozzáadással. A kényszerkölcsön kulcsának alsó és felső határai így alakulnának:

Évi jövedelem fontban	A jövedelemnek be- fizetendő százaléka
150.—	20 %
150—250	25 %
: : : : :	: : : : :
10.000—20.000	70 %
20.000-en felül	80 %

A súlypont az évi £ 250-en aluli jövedelmi csoportokon van, mert a magas jövedelmi kategóriák már annyira súlyos adóterhet viselnek, hogy a gazdagok megadóztatásával 60—70 millió fontnál többet már akkor sem lehetne előteremteni, ha £ 2.000 évi jövedelmen felül minden penny-t elvenne a kincstár.⁷

Megjegyzendő, hogy Anglia a jelenlegi háborúba természetesen jóval magasabb jövedelmi adó-tételekkel lépett be, mint az 1914—18-as világháborúba.

Jövedelmi adó alaptételei.⁸

az 1914—18. háború elején és végén.

	Nem-fundált jövedelemnél	Fundált jövedelemnél
1914/15. békebeli költségvetés	9 d	1 sh 8 d
1914/15. háborús költségvetés	1 sh	2 sh 1 d
1915/16. háborús költségvetés	1 sh 6 d	2 sh 6 d
.
1918/19. háborús költségvetés (legmagasabb tétel)	5 sh 3 d	6 sh

⁷ L. The Economist 1939. december 16. szám, 405. l. köv.

⁸ L. Robert Knauss: id. munka 109. l. köv.

Jövedelmi adó alaptételei.⁹

1939/40. békebeli költségvetés	5 sh 6 d ¹⁰
1939/40. háborús költségvetés	7 sh
1940/41. előirányzat	7 sh 6 d

Jövedelemadó-kedvezmények és -mentességek.

1939/40.

1940/41.

Csökkentett tétel: $\frac{1}{3}$ -a az alaptételnek $\frac{1}{2}$ -e az alaptételnek az adóköteles az adóköteles jövedelem első jövedelem első £ 165-je után. £ 135-je után.

Munkajövedelemnél adómentes a jö- A jövedelem $\frac{1}{6}$ -a legfeljebb £ 250 vedelem $\frac{1}{5}$ -e, legfeljebb £ 300 erejéig. erejéig

Adómentes létminimum £ 125¹¹ £ 120

Ezek szerint egyedül a csökkentett tételnél emelkedett az adókedvezmény határa, egyébként azonban a munkajövedelem kedvezményét és a létminimumot is némileg csökkentették. Viszont a különadó tételeit kiadósan emelték.

Jövedelmi különadó tételei.

	1939/40. békebeli költségvetés	1939/40. háborús költségvetés
£ 2.000—£ 2.500-ig	1 sh 1.8 d	1 sh 3 d
„ 2.501—„ 3.000-ig	1 sh 5.25 d	1 sh 6 d
„	„	„
„ 50.000.-en felül	9 sh	9 sh 6 d

Ily módon Angliában a jövedelmiadó kulcsa a háború kitörése előtt 1914-ben 3.75—8.33 % volt, míg 1939-ben a standard rate 27.5 %-ot tett ki, ami még a munkásjövedelemnek járó kedvezmény figyelembevételével is óriási többletnek felel meg. 1915/16-ban az alapadó kulcsa 7.5—12.5 %-ra növekedett, tehát a munkásjövedelemnél a tétel csaknem megkétszereződött és amellet a létminimum is csökkent, holott az 1939/40. évi eredeti költségvetésben az alaptétel 27 %-os adótehernek felelt meg, 1940/41-re pedig 37.5 %-kal irányoztatott elő. Az alaptétel tehát az első háborús évben mintegy 37 %-kal növekedett és ezt az emelkedést — a munkajövedelem kedvezményes határának növelése dacára — némileg még fokozza a csökkentett tétel emelése. Ami a különadót illeti, annak legmaga-

⁹ L. The Economist 1939. szeptember 30.-iki szám, 592. l. köv.

¹⁰ 1920-ban megszűnt az earned and unearned income közötti közvetlen megkülönböztetés és ehelyett arra a rendszerre tértek át, hogy munkajövedelemnél az adóalapnak egy bizonyos hányada vonható le meghatározott összeg erejéig.

¹¹ Az adómentes létminimumot házastársaknál 180 fontról 170-re, a gyermekek után járó adómentesség összegét pedig 60 fontról 50-re szállították le.

sabb tétele az 1914—18-as háború végén 22.5 %-ra rugott, míg Anglia a jelenlegi háborúba 47.5 %-os maximális tétellel lépett be. Hadd egészítsük még ki ezeket az adatokat azzal, hogy a Mc. Kenna által 1915-ben bevezetett Excess Profits Duty tétele 50 % volt és 1916-ban 60 %-ra növekedett, míg az Armaments Profits Duty helyébe lépett jelenlegi Excess Profits Tax nyomban 60 %-os kulccsal indult.

Keynes Anglia jelenlegi pénzügyi helyzetében a munkabérek és fizetések kényszerkölcsön céljára való igénybevételétől várja a legtöbb eredményt, adóügyi szempontból. Ennek folytán a kényszerkölcsönnél alacsonyabb létminimumot ajánl a jövedelmiadónál fennálló mentességnél. A kényszertakarékosságnál ugyanis az adómentes létminimum, amint azt már részben előre is bocsátottuk, egyedülálló férfinál kereken évi £ 90-nek, nős férfinál £ 120-nak, kétgyermekes családapánál pedig £ 160-nak felelne meg, míg a jövedelmiadónál ugyanezek a mentességek legújabbán £ 120-at, £ 170-et, illetve £ 270-et tesznek ki. Keynes példája szerint egy kétgyermekes családapának heti 5 font keresettel 10 shillinget köteles kényszerkölcsönként befizetni, ellenben nem fizetne jövedelemadót.

A kényszertakarékossági programra a háború megnövekedett terhei folytán szükség van és az az angol jövedelmiadó rendszere mellett keresztülvihető és keresztül is viendő, hacsak Anglia nem akarja háborús költségeit csökkenő mértékben adókból fedezni. De ott, ahol a jövedelmiadó nem a főadó, már adótechnikai szempontból is nagyobb nehézségek mutatkoznak. Nálunk például csak egy együttes kereseti és jövedelmi kényszerkölcsön ragadhatná meg azokat az adóalanyokat, akikre az angol terv kiterjed. De az alkalmazottak kereseti adója át van engedve a községeknek, sőt az állam újabban alkalmazottak különadója címén maga is ismét igénybe vette ezt az adóemet. A legfontosabb ellenérv azonban magyar szempontból az, hogy nálunk a jövedelemadó és az alkalmazottak kereseti adója együttesen is aránylag kis hányada az adóbevételeknek, holott közismert dolog, hogy a jövedelemadó az angol adórendszer gerince. Hiszen nálunk az 1939/40. évi előirányzatban az alkalmazottak különadója évi 25.9 millió pengővel, a jövedelmi adó pedig 57 millióval szerepel, ami állami bevételeink ugyanezen időszakra vonatkozó évi 1086 millió pengős összegének együttevége is alig több mint 7.5 %-a. A munkások és tisztviselők kereseti és jövedelmi adójának emelésével nálunk nem lehetne bőséges új adóforrásokat megnyitni. Ez annál is kevésbé látszik lehetségesnek, mert a létminimum nálunk sokkalta alacsonyabb, nevezetesen 1000 pengő a jövedelmiadónál és 960 pengő az alkalmazottak kereseti adójánál. Már pedig ilyen alacsony létminimumhoz nyulni szociálpolitikai szempontból rendkívül kényes feladat.

Mindezek alapján Magyarországon még kényszerkölcson céljaira is alig jöhetnének figyelembe a £ 150—250 (pengő 3200—5400) jövedelmi, illetve kereseti csoportok, amelyekre Keynes olyan nagy súlyt helyez. Különben is Magyarország még csak a felfegyverkezési gazdaság stádiumában van. A felfegyverkezés feladatát pedig a magyar állam eddig a szociálpolitikai szempontok figyelembevételével tudta megoldani, mert az egymilliárdos győri programm keresztülvitelére bevezetett egyszeri beruházási hozzájárulás és az ezzel kapcsolatban felvett kölcsön, amelynek utolsó részlete most kerül kibocsátásra, a magasabb jövedelmi- és vagyonkategóriákra róttá reá az új adóterheket, illetve a tőkés és vállalkozói osztályt vette igénybe kölcsön céljaira. Ma még korai volna a magyar hadviselő állam pénzügyi feladatairól beszélni. De ha Magyarország is belépne a hadviselő államok sorába, akkor a kereseti- és jövedelmiadó némi emelése is megfontolás tárgyává tehető, bár ennél sokkalta fontosabbnak tartjuk azt a szempontot, hogy a fizetések és bérek emelése szűk korlátok közé szoríttassék. Ez annál is inkább indokoltnak látszik, mert háború idején a jegyrendszer bevezetése amúgyis elkerülhetetlenné válik, az árszabályozás elől pedig már az európai semleges államok sem zárkózhatnak el. Már pedig az árszabályozással kapcsolatos jegyrendszer, amely a pénzjövedelmeknek a vásárló erejét van hivatva megőrizni, jogosulttá teszi a bér- és fizetésemelés korlátozását. Ebben a tekintetben nem érthetünk egyet Keynes felfogásával. Az illusztris angol közgazda első Times-cikkében a fogyasztás ellenőrzésének módjait elemezte és három lehetőséget látott fennforogni ezen a téren: az árszabályozást, a jegyrendszert és a kényszerszertakarékosságot. Világos, hogy mind a három a drágaság ellenszeréül van szánva. Háborús korszakokban pedig az áremelkedés okait nem csak a pénz, hanem az áru oldalán is kell keresnünk, más szóval, a drágaság nem csak pénzszaporításra, hanem áruhiányra is vezethető vissza. Már most csupán a monetáris eredetű drágasági hányad tekinthető inflációnak és Keynes is nyilván csak ezt akarja kikapcsolni. Erre vall az a megállapítása, hogy az áraknak némi, éspedig a világpiaci áremelkedésnek megfelelő növelése kívánatosnak látszik, az áremelést viszont engedélyhez akarja kötni. Tehát ő sem akarja teljesen kiküszöbölni az árszabályozást, de azt a jegyrendszerrel együtt mindenestre háttérbe akarja szorítani, mert a baj főforrásának mégiscsak a túlzott pénzszaporítást tartja. Csak-hogy a pénzszaporítást a hadviselő állam erősen korlátozhatja, de teljesen ki nem zárhatja. Már csak erre való tekintettel sem lehet a szabad áremelést, illetve az áruuzsorát egy jelentéktelen inflációs tényezőnek minősíteni, amint azt Keynes teszi, mert a pénzszaporítás üteme szempontjából ennek a tényezőnek igen nagy a pszichológiai jelentősége. Hiszen háborús és háborús

készültségi viszonyokról egyaránt el lehet mondani, hogy *qui habet tempus, habet vitam*. Végtelenül fontos érdek az, hogy az áremelkedés üteme semmivel se legyen gyorsabb a kelletténél. Ez a tulajdonképeni probléma, amely megoldásra vár. De a kényszertakarékossági program szerény véleményem szerint túlbecsüli az árszabályozás és a jegyrendszer háttérbe szorításának lehetőségét. Már magát az áruhiányból származó áremelkedési irányzatot is csak ilyen eszközökkel lehet bizonyos fokig megfékezni. Itt van először is a kereslet rugalmasságának kérdése. Tudvalevő dolog, hogy az elsőrendű életszükségleti cikkek iránti kereslet merev, míg a fényűzési cikkekre irányuló kereslet rugalmas. Ez a leghathatósabb érv a jegyrendszer mellett, mert mihelyt emelkedik a létfenntartási javak ára, akár a kínálat csökkenése, akár a növekvő háborús kereslet folytán, a pénzkereslet egy része elfordul a nélkülözhetőbb javaktól és a nélkülözhetetlen javakra irányul, ami ezen jószágcsoportnál újabb drágasági hullámot idéz fel. Látjuk tehát, hogy az árszabályozással kapcsolatos jegyrendszer a javak világából eredő áremelkedésnek egyetlen nem-monetáris ellenszere. Homeopata-gyógymód, hiszen kis adagokban nyújtja az árut az áruhiány orvoslására; viszont nélkülözhetetlen, mert a pénz oldaláról csak deflációval lehetne elfojtani az áruhiányban gyökerező drágaságot, a pénz sűrítésére azonban manapság gondolni sem lehet.

Egy másik szempont a biztonság kérdése. A javasolt kényszerkölcsön jövőbelivé változtatná azokat a jelenlegi javakat, amelyeket a kölcsön céljaira visszatartott bér- és fizetés-emelés képviselne. A jövőbeli javakkal kapcsolatban minden közgazda önkéntelenül is Böhm-Bawerk tanára gondol. Nem vagyok ugyan feltétlen híve ennek az elméletnek, amely a jelenlegi javaknak nagyobb értéket tulajdonít, mint a jövőbelieknek, mert ez a mentalitás nyugodt időszakokban csak a rossz gazdát jellemzi, de nem a takarékos gazdasági alanyokat és különösen nem a vállalkozó szelleműeket. Viszont a széles néprétegekre, amelyeknek jövedelme a létminimum körül mozog, úgyhogy a jövőről való gondoskodás náluk alig jöhet szóba, Böhm-Bawerk tétele kétségtelenül helytálló és háborús időkben ezeknek a rétegeknek a köre egyre bővül. A nagy tömegeket tehát rendkívül nehéz lenne meggyőzni arról, hogy a bér- és fizetés-emelés által teremtett fogyasztási lehetőségeket a velük járó áremelkedés megsemmisíti, úgyhogy tulajdonképen csak képzelt jelenlegi javak válnának jövőbeliekké. Az illúzió ebben az esetben messzemenő lenne, és Böhm-Bawerk tana a jelenlegi javak magasabb értékéről mégiscsak árvényesülne. És ha kisebb értékűek is a jelenlegi javak, azért mégiscsak értékesek s ez a terv gazdasági és politikai alapja. De mint minden jövőbeli jószágnak, a zárolt betétköveteléseknek az értéke is különösen nagy mér-

tékben függ a biztonságtól. Már pedig nyilvánvaló, hogy a hatalmas erőforrásokkal rendelkező szigetországban, mindaddig, amíg a sziget mégiscsak sziget marad, a biztonság tényezője kedvezőbben alakul, mint másutt. Ennek folytán a jövőbeli javak nyújtotta társadalmi megnyugvás jóval nagyobb lenne Angliában, mint bármely más európai hadviselő, vagy semleges államban.

Bár a kényszertakarékossági program minden jövedelemre kiterjed, súlypontja mégiscsak a munkabéreken van. Ez érthető is, hiszen a legrégebb nagyipari államban, Angliában, az ipari munkásság a legszélesebb népréteg, amely a parlamentáris demokrácia elvei alapján is időnként kezébe tudta venni a kormányrudat. Viszont épen a munkásságnak ez a nagyobb politikai befolyása nehezítheti meg Albionban a pénzügyileg és gazdaságilag jogosult terv keresztülvitelét. Pedig az angol munkáspárt alkotmányos hatalmi eshetőségei tulajdonképpen arra készíthetnék az angol munkásságot, hogy könnyebb szívvvel nyugodjon bele fogyasztásának nyílt háborús korlátozásába. Ezzel szemben Greenwood és más munkásvezérek eredetileg teljesen elutasító álláspontra helyezkedtek Keynes tervével szemben, amire ő rámutatott arra, hogy a munkásság merev elzárkózása esetén kikerülhetetlen az infláció. A kincstári kancellár pedig múlt év november 29.-iki beszédében felhívta a figyelmet arra, hogy a közösség minden tagjának még messzebbmenő pénzügyi áldozatokat kell hoznia.¹² Erre a Trades Union Congres, amely éppen ebben az időben ülésezett, foglalkozott is az árak és a bérek kapcsolatának kérdésével, de egyelőre csak olyan értelemben nyilatkozott, hogy a létminimum körül mozgó bérek csökkentése mellőzendő és a munkásoknak, akiktől a termelés fokozását várják, némi pénzbeli buzdítást is kell adni. A munkásság végleges állásfoglalásáról talán még korai lenne beszélni, de ha Keynes tervét ezidőszertint nem is fogadnák el, arra hosszantartó háború esetén még mindig sor kerülhetne. — Magyarországon a gyáripari munkásság, bár létszáma az utóbbi időkben tetemesen gyarapodott, még mindig a népességnek egyik kisebb rétege és nálunk a szociáldemokrata párt törvényhozási tényező ugyan, de nem jöhet figyelembe alkotmányos kormányzati tényező gyanánt. Magyarországon tehát a technikai jellegű politikai akadályok kisebbek lennének, ellenben az alacsonyabb létminimum folytán a gazdasági és pénzügyi nehézségek súlyosabbak volnának.

De nézzük azt, hogy a munkások és tisztviselők fogyasztása az országos fogyasztásnak mekkora hányada nálunk és Angliában. Albionban az évi fogyasztási kiadások nyers összege £ 4.350 millióra rúg és ennek az összegnek csaknem kéthar-

¹² L. The Economist 1939. december 16.-iki száma, 405. l. köv.

mada, £ 2.800 millió esik a £ 250.-nél kisebb jövedelmű csoportokra. Magyarországon a megélhetésre fordított összeg névleges értékét a Magyar Gazdaságkutató Intézet 1936/37-re 4087 millió pengőre tette,^{13a} míg a munkabérek és fizetések összege ugyanebben az évben 1.531 millió pengő¹³ volt, ami az összes fogyasztási kiadásoknak kereken 39 %-át tette ki. Mint-hogy azonban a munkabérek és fizetések összegéből le kellene vonni a megtakarításokat, nem követünk el nagy hibát, ha arra következtetünk, hogy nálunk 1936/37-ben a munkások és tisztviselők fogyasztása az országos fogyasztásnak mintegy $\frac{1}{3}$ -a volt. Ha ez a hányad messze el is marad a $\frac{2}{3}$ -os angol arányszám mögött, így is igen jelentékeny tényező, 1937. óta pedig a munkás és tisztviselői fogyasztási hányad viszonylagos jelentősége némileg még emelkedett is a gyáripari munkáslétszám-nak időközben bekövetkezett gyarapodása folytán.¹⁴

	Munkáslétszám ¹⁵ összesen ezrekben		Munkabérek és fizetések összesen millió pengőben
• 1937. III. negyede	800.5	1937-ben	1.577
1939. III. negyede	931.8	1939-ben	1.867 ¹⁶

Keynes sem szánja rá magát könnyű szívvel arra, hogy munkabér- és fizetésadót ajánljon, de úgy látja, hogy Angliában csak két komoly új adónem jöhet szóba: a béradó, a jövedelmiadó szociálpolitikai engedményeinek egyidejű csökken-tése mellett, vagy az általános forgalmi adó. A maga részéről az első megoldás mellett száll sikra. Az általános forgalmi adót nem is annyira regresszív hatása miatt, mint inkább a háború alatt túlterhelt pénzügyi igazgatás kiméltése érdekében ellenzi. Érdekes különben, hogy Angliában az 1914—18-as világháború idején is jelentéktelen szerepet játszottak a forgalmiadók.¹⁷

Térjünk át immár arra a kérdésre, hogy a kényszertaká-rékossági programnak valószínűleg mi lenne a hatása a háború után. Keynes szemei előtt elsősorban az a cél lebeg, hogy kikap-csolja az inflációs drágasági hányadot, ezt az igazságtalan

^{13a} L. A Magyar Nemzetgazdaság fejlődésére vonatkozó adatok 1924/25—1937/38. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 15. sz. különkiadványa, Budapest, 1938. 14. l.

¹³ L. Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentése, lezárattott 1939. február 28.-án, 41. sz., 143. l.

¹⁴ L. Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentése, lezárattott 1939. nov. 30.-án, 44. sz., 137. l.

¹⁵ A gyár- és kézműiparban, a kohászatban, a bánya- és közle-kedési vállalatoknál foglalkoztatott munkások létszáma.

¹⁶ Annak feltételezésével, hogy 1939. IV. negyedében a kifizetett munkabérek és fizetések egyenlőek lesznek a III. negyedben kifizetett összeggel.

¹⁷ L. Robert Knauss: id. munka 141. l.

rejtett adót és helyette a kényszerkölcson nyílt eszközét vegye igénybe. Megjegyzendő egyébként, hogy a fogyasztás megszorításának nyíltsága tekintetében a jegyrendszer semmivel sem marad vissza a kényszerkölcson mögött, csak hogy az egyik esetben a fogyasztásról való lemondás végleges, míg a másik esetben az amúgyis elkerülhetetlen lemondásért a jövőben kárpótlás járna. A kényszerkölcson-terv megvalósításának lehetősége azonban nálunk kétesnek látszik. De ha el is tekintenénk ettől, akkor is fennmaradna az az aggály, hogy a társadalmi béke szempontjából nem nagyobbak-e a hátrányai, mint az előnyei? Vajon a fogyasztó nem elégednék-e meg inkább egy kisebb mérvű fizetés- és béremeléssel, mint egy magasabb névértékű kényszerkölcsonköveteléssel, amely a jegyrendszert amúgysem tehetné nélkülözhetővé? A távolabbi jövőt illetően azonban az a döntő kérdés, hogy az államnak a kényszertakarékossággal járó nagyszabású eladósodása nem juttatná-e uralomra azt a könnyelmű elvet, hogy utánunk a vízőzön! Ez a háború időtartamától és intenzitásától függ. De egy bizonyos: a munkásság még kevésbé viselné el türelmesen az infláció vagyonsajátító hatását, mint a középosztály. Még ha a háborús inflációk — szerencsés esetben — mérsékeltek is lennének, még akkor is milyen valorizációs hullámokat idézne fel a munkások betétköveteléseinek értékcsökkenése!

Végül Keynes a jelenlegi háború befejezése után konjunktúrapolitikai célokra is fel akarja használni a kényszerkölcsonnók felhalmozódó tömegeit. A háborús fellendülés után várható nagy depresszió korszakára vonatkozik az a jóslata is, hogy eljön még az idő, amikor a helyzet a mainak fordítottja lesz, úgy hogy a szükségletek nem fogják megütni az angol erőforrások mértékét és erre való tekintettel helyesnek látszik a mai erőfeszítéseknek későbbi kapacitásfeleslegekből való megjutalmazása. Más szóval, az eljövendő nagy válság idején a gazdasági élet nekilendítésére fel kell majd szabadítani a zárt betétkövetelések tekintélyes részét. De miből? Válságos időkben az államháztartás kedvezőtlen helyzete komoly akadályokat gördíthetne a betétkövetelések folyósítása elé. Tökében gazdag hitelező államokban még fennállhat ilyenkor az a lehetőség, hogy az állam új kölcson kibocsátásával konvertálja kényszerkölcsonneit, de adós államokban erre aligha kerülhetne sor. Egyébként kézenfekvő, hogy a kényszerkölcson-programm konjunktúrapolitikai vonatkozása nem öncél, hanem csak másodlagos tünet lenne.

Mindent egybevetve, Keynes terve angol pénzügyi és gazdasági szempontból szerencsésnek mondható, de magyar szempontból nem tekinthető célirányosnak. Egy középeurópai adós államban a jövedelmi kényszerkölcson gazdasági, pszichológiai

és politikai előfeltételei sokkalta kisebb mértékben vannak megadva, mint Angliában. Ahhoz nem fér kétség, hogy a fizetés- és béremelés hatását egy bizonyos ponton túl megsemmisíti a nyomában fellépő áremelkedés. Az államnak tehát rendkívül óvatosan kell eljárnia ezen a téren. Az árú oldaláról eredő drágaság a normális viszonyok visszatérésével elenyészik és a pénz, amely a jegyrendszer folytán részben egy korlátozott érvényű áruutalvánnyá vált, újból szabad csereeszközzé, valódi pénzzé lesz. Persze már az áruhiányra visszavezethető áremelkedés is olyan nagyszabású lehet, hogy pusztán annak a visszafejlődése is válságot robbanthat ki. Ez a krízis azonban annál simábban fog lezajlani, minél kisebb pénzszaporítás ment előzetesen végbe.

De térjünk vissza a jövőből a háborús jelenbe! A hadviselő állam kiadásai feltétlenül megduzzadnak és emellett a háborús áruhiány is bizonyos drágasági irányzatot kelt életre. Mindezekre való tekintettel a sorozatos bér- és fizetésemelés hatása valóban csak kérészéletű lenne. De ha a végső fogyasztón ezen az úton és módon nem is lehet segíteni, mégis csak tenni kell valamit az érdekében. Már pedig Keynes okfejtésének éppen az a legnagyobb hibája, hogy nem számol kellőképen azzal, hogy hosszantartó háború esetén az árszabályozással kapcsolatos jegyrendszer nélkülözhetetlen eszköz, mert a hadviselő államban csakis ez a rendszabály biztosíthatja adott viszonyokhoz mérten a bérek és fizetések vásárlóerejét.

ifj. Boér Elek.

A Magyar Gazdaságkutató Intézet új ipari termelési indexszáma.

I. Az ipari termelési indexszámokról általában.

Ipari termelési indexszámsornak azt az indexszámok formájában kifejezett statisztikai sort nevezzük, amely az ipari termelés mennyiségi — tehát az árváltozásoktól független — alakulását, többnyire rövid időközökben (havonként, vagy negyedévenként) rendszeresen szemlélteti. Ez az indexszám nem pótolja az iparstatisztikai felvételeket, sőt annak kiegészítéséül szolgál. Az indexszám, amely rendszerint az iparstatisztika adatain épül fel, arra van hivatva, hogy két iparstatisztikai felvétel között a termelés alakulásáról tájékoztasson.

Ipari termelési indexszámoknak kiszámítása és alkalmazása újabb keletű. Jelentőségét csak a konjunktúrakutatás fejlődésével kapcsolatban ismerték fel és a számítások alapjául felhasználható statisztikai adatgyűjtés is úgyszólván valamennyi országban csak az utolsó évtizedben épült ki. A termelés volumenváltozásainak indexszámokkal való szemléltetésére az első kísérletet a Harvard Institute által megállapított, viszonylag kevés adaton nyugvó termelési indexszám jelentette, amelyet 1920-ban tettek közzé.¹ Néhány évvel későbbi (1923) az Északamerikai Egyesült Államokbeli Federal Reserve Board termelési indexszáma, amelyet azóta lényegesen átszámítottak és kibővítettek. Európában Angliában és Franciaországban ismerték fel először a termelési indexszám jelentőségét, mindkét indexszámot először 1924-ben publikálták.² A berlini Institut für Konjunkturforschung 1926-ban megjelent első jelentése csak az alapanyagok termeléséről közöl indexszámot, tulajdonképeni termelési indexszámát, amelyben már a feldolgozó

¹ Monthly survey of general business conditions. The Review of Economic Statistics II. 1920. 172. és köv. lap.

² J. W. F. Rowe: The Physical Volume of Production, London and Cambridge Economic Service. Special Memorandum No. 8. London 1924. — J. Dessirier: Essai de détermination d'indices mensuels de la production industrielle en France. Bulletin de la Statistique Générale de la France et du Service d'Observation des Prix, Paris XIV. 1924/1925. 73. és köv. lap.

iparok tevékenysége is szerepel, csak 1927-ben adta közre;³ ez az indexszám, miként a megelőző többi is, viszonylag kevés adatra épült fel és módszertani megalapozottsága is kezdetleges. Magyarországon a Magyar Gazdaságkutató Intézet már első jelentésében,⁴ 1929-ben közzétett egy termelési indexszámot, amelyet azóta kétízben átdolgozott.

Az első kísérleteket⁵ követve egyre több országban állapítottak meg termelési indexszámokat. Az eljárások csak lassan alakultak ki. Ügyszólván mindenütt sor került az indexszámoknak az első kísérleteknél lényegesen szélesebb körű adatgyűjtésen nyugvó átszámítására, valamint a kiszámítási eljárásoknak tökéletesítésére. Ma 20 országnak rendszeresen megállapított termelési indexszámaikat ismerjük: Belgium, Bulgária, Kanada, Chile, Dánia, Észtország, Egyesült Államok, Finnország, Görögország, Japán, Lettország, Lengyelország, Magyarország, Nagy-Britannia, Németország, Németalföld, Olaszország, Oroszország, Románia, Svédország. Túlnyomórészüket nem az állami statisztikai hivatalok, hanem magánjellegű intézmények állapítják meg.

A Nemzetek Szövetsége, az 1927-ben Genfben megtartott világgazdasági konferencia óta, — amelyen a termelési indexszámoknak fontosságára rámutattak — több vonatkozásban foglalkozott e kérdéssel. Közgazdasági és pénzügyi szakosztálya összegyűjtötte az egyes országok vonatkozó adatait⁶ és ezek alapján 1929-ben a világ termelésére vonatkozóan két indexszám kiszámítását kísérelte meg: az egyik⁷ a legfontosabb alapanyagok világtermeléséből, a másik⁸ a fontosabb országok termelési indexszámaiból tevődik össze. 1929 óta a Népszövetség több ankétot rendezett, amelyeknek célja a termelési indexszámok kiszámítási eljárásainak tisztázása volt, különös tekintettel azoknak nemzetközi összehasonlíthatóságára. Az 1938 júliusban Genfben megtartott ankéten a kérdés nagy lépéssel jutott előre; számos fontos elvi és módszertani kérdést tisztáztak, a számítás alapjául pedig egységes sémát fogadtak el és egyben az indexszám észlelési körét is körvonalazták, vagyis

³ Vierteljahrshefte zur Konjunkturforschung, Berlin II. 1927 Nr. 2. 26. lap.

⁴ Magyar Gazdaságkutató Intézet Gazdasági Helyzetjelentése az 1929 január—márciusi időszakról, Budapest 1929. 32—33. l.

⁵ A termelési indexszámok kiszámításának történetét l. F. H. Betz „Zur Errechnung und Verwertung von Produktionsindizes“ c. tanulmányában, Weltwirtschaftliches Archiv, Band 31, Heft I. 287. és köv. lap.

⁶ 1929 március óta a Népszövetség a „Bulletin Mensuel de Statistique“ c. kiadványában havonta közli az egyes országok termelési indexszámát.

⁷ Memorandum sur la production et le commerce 1913 et 1923--1927 Ser. P. S. d. N. 1929. II. 13. Genève 1929.

⁸ Annuaire Statistique International 1929. Genève 1930.

megállapították azt, hogy az indexszám mely ipari tevékenységeknek eredményét ölelje fel.⁹

Termelési indexszámot csak azokban az országokban lehet megállapítani, amelyekben az ipari termelés széles körére kiterjedő folyamatos adatgyűjtés áll rendelkezésre és amelyekben egy rendszeres időközökben megismételt iparstatisztikai felvétel is létezik. Utóbbi szolgáltatja ugyanis az indexszámítás alapját és biztosítja, a folyamatos, gyakran csak reprezentatív jellegű adatoknak ellenőrzését. Ezzel magyarázható, hogy a termelési index kiszámítása azokból az országokból indult ki (Egyesült Államok, Nagy-Britannia), amelyek részletes iparstatisztikai fevétellel rendelkeznek és ezekben érte el legtökéletesebb formáját is. A magyar termelési indexszám alapját is a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal kitűnő gyáripari statisztikája szolgáltatja. Megállapítása szempontjából nagy előny az, hogy a gyáripari statisztikai felvétel évenként áll rendelkezésre, míg a legtöbb országban ilyen felvételre csak lényegesen hosszabb időközökben kerül sor, így pl. az Egyesült Államokban két évenként, Nagy-Britanniában pedig öt évenként.

Az utóbbi években az ipari termelési indexszám mind a konjunktúrakutatás, mind a gazdaságpolitika szempontjából egyre nagyobb jelentőségre tett szert. Ennek egyik fontos oka, hogy az ipari termelés volumenét jelző indexszám, az ipari munkáslétszám és a fogyasztás mennyiségét jelző sorokkal együtt, a konjunktúraciklus legjobb rövid időközökben rendelkezésre álló és viszonylag gyorsan megállapítható regisztrálójá.^{10 11}

A termelési indexszámoknak szerkesztői mind egyetértének abban, hogy a termelési indexszámmal valamely közgazdaság ártermelésének *mennyiségi, tehát az áralakulástól független* változását akarják szemléltetni. Az indexszámok az egyes iparok, vagy iparcikkek termelésének *mennyiségi változását* jelző soroknak valamely ismérv szerint mérlegelt átlagai. A mérlegelés alapjául általában a bruttó, vagy netto termelési érték,

⁹ Indice de la production industrielle. Études et rapports sur les Methodes statistiques. No. 6. Société des Nations, Genève 1939.

¹⁰ V. ö.: G. Haberler: Prosperité et Depression, Société des Nations, Genève, 1937. 196. lap.

¹¹ A konjunktúra alakulását elvileg leghelyesebben a nemzeti jövedelem volumenének adatsora méri. L. Varga István „Über den Inhalt der Konjunkturschwankungen“ című cikkét, Weltwirtschaftliches Archiv, Band 46. Heft 2, Jena 1937. 451. és köv. lap. A nemzeti jövedelem volumensora azonban nem pótolja a termelési indexszámot. Az előbbi ugyanis csak fáradságos munka árán, évenként egyszer, rendszerint elkésve állapítható meg, márpedig a termelési indexszámnak jelentősége éppen a folyamatos, rövid időközökben megismétlődő, szemléltetésben van. A termelési indexszám megállapítása azért is fontos, mert az neincsak mint a konjunktúraciklus regisztrálójá, hanem mint az ipari termelés változásának fokmérője is szerephez jut.

a munkáslétszám, vagy utóbbinak más ismérvekkel, mint pl. az investált lóerők számával, a beruházott tőke értékével stb. történő kombinációja szolgál.

Az indexszámoknak más értelmezést kell adnunk aszerint, hogy a mérlegelés a munkáslétszám, az energiamennyiség, a bruttó, vagy netto termelési érték szerint történik. Az első két esetben az indexszám nem egyéb, mint egy a termelés mennyiségét jelző szimptomatikus sor. A bruttó termelési érték alapján mérlegelt indexszám viszont felfogható, mint a termelt áruk értékváltozása annak feltételezésével, hogy az árak a bázisidőszakhoz képest nem változtak. Mindhárom sor ugyan többé-kevésbé hűen jelzi az ipari termelés mennyiségének változását, de egyik sem tekinthető oly sornak, amely az ipar értéknövelő tevékenységének, a termelés során kifejtett ipari aktivitásnak változását jelezné. Már pedig, amint erre Flux¹² — a termelési indexszámokról írt alapvető tanulmányában — rámutatott, a termelési indexnek ezt kell szemléltetnie. Ilyen sornak pedig csak a netto termelési érték alapján mérlegelt indexszám tekinthető.

A tulajdonképpeni ipari termelési indexszámnak tehát az ipari termelés által egy adott időszakban elért *többlétérték volumenének* változását, vagyis azt kell szemléltetnie, hogy miképpen változik az iparban a munka és a gépi berendezések által létrehozott többlétérték annak feltételezése mellett, hogy a feldolgozott nyersanyag és az abból készült készárú ára nem változik. A termelési indexszámnak azt az értelmezést is adhatjuk, hogy az azt az aktivitást jelzi, amelyet a figyelembevett termelési ágak egy adott időszakban kifejtene. Más szóval volumenadatokban mutatja ki azt az aktivitást, amellyel a számbavett termelési tényezők az ú. n. „szociálproduktum“-hoz hozzájárultak.

Többen^{13 14} a fent említett elvek alapján megszerkesztett termelési indexszámot úgy értelmezik, hogy az az ipari reáljövedelem változását jelzi. Ez nem egészen helyes; a termelési indexszámmal jellemzett érték ugyanis nem értelmezhető, mint a nemzeti jövedelem volumenének az ipari termelésből származó hányada, mert annál a gépi felszerelés felújítását szolgáló termelés többlétértékének volumenével nagyobb.

A termelési indexszám annál jobban felel meg feladatának, minél szélesebb és részletesebb adatgyűjtésre támaszkodva regisztrálja a termelés mennyiségi változását. Az indexszámoknál általában adódó fogyatékokon kívül vannak azonban

¹² A. W. Flux: Indices of Industrial Productive Activity, Journal of the Royal Statistical Society, London, 1937 Part I. 227. és köv. lap.

¹³ Haberler: i. m.

¹⁴ R. Wagenführ: Produktionsindexziffern und ihre Probleme, Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung, 13. Jg. Heft 1. Berlin, 1938.

olyanok is, amelyek különösképpen a termelési indexszámmal kapcsolatosak: ezek az indexszám komponenseit alkotó sorok egymásközötti mérlegeléséből, az adatgyűjtésnek mindenütt tapasztalható hiányosságából és az adatok természetéből folynak.

Egy ország sem rendelkezik ugyanis olyan részletes termelési statisztikával, amely az iparágak vagy iparcikkek túlnyomó részéről folyamatos és a termelés mennyiségére vonatkozó közvetlen adatokat szolgáltatna. Emellett vannak olyan iparágak, amelyeknek termelése oly sokrétű és szerteágazó, hogy gyakorlatilag lehetetlen közvetlen mennyiségi sorokkal mérni (pl. a gépipar). Ezekben az esetekben a termelés változása csak úgynevezett közvetett, szimptomatikus sorokkal regisztrálható. Ezeknek a soroknak alkalmazása természetesen bizonyos hibaforrásokat rejt magában, de az ezekből adódó esetleges torzítás a sorok helyes kiválasztásával és helyesbítésével csökkenthető. Arra vonatkozólag, hogy melyek ezek a közvetett sorok és azok alkalmazása milyen hibaforrásokat rejt magában, bő irodalom áll rendelkezésre.¹⁵ A magyar indexszámnál alkalmazott közvetett sorok felsorolását és a véghezvitt korrekciók leírását a magyar indexszám részletes ismertetésével kapcsolatban közöljük.

A termelési indexszám kiszámításánál szinte elkerülhetetlen hiba adódik abból, hogy indexszámokkal általában csak mennyiségi változásokat lehet számbavenni és így minőségi változások gyakran figyelmen kívül maradnak. Az, hogy a divatváltozás, vagy a technika fejlődése következtében előállott minőségi változás az indexszámban mennyiben jut vagy nem jut kifejezésre; függ a változás jellegétől, valamint attól, hogy a megváltozott minőségű árucikk termelését milyen adat-típussal jellemeztük. Ha pl. a minőségi változás abban áll, hogy az árucikket több vagy kevesebb nyersanyagból készítik és az árucikk termelésének jellemzésére a felhasznált nyersanyag mennyisége szolgált, úgy a minőségi változás kifejezésre jut. Ha azt azonban egy más olcsóbb vagy drágább, de a régivel azonos súlyú anyag felhasználása idézte elő, úgy a minőségi változás figyelmen kívül marad, valamint figyelmen kívül marad akkor is, ha ilyen jellegű minőségi változás esetén a termelést a munkáslétszám sorával jellemeztük. A minőségi változás viszont figyelembe vétetik akkor, ha azt az árucikknek több, vagy kevesebb munkát igénylő kidolgozása idézte elő és az árucikk termelését a munkáslétszám, vagy a teljesített munkaórák száma méri. Ha azonban a jelzett minőségi

¹⁵ V. ö.: Az egyes országok termelési indexszámainak a Nemzetek Szövetségének évkönyvében (Annuaire Statistique International) közzétett magyarázatát, továbbá W. Flux i. m. 229. és köv. lap és R. Wagenführ i. m. 93. és köv. lap.

változás esetén a termelést mennyiségi adatok mérik, a változás nem jut kifejezésre. A minőségi változásból adódó hibák sokfélék, ezért azokat, valamint a kiküszöbölésükre alkalmas esetleges helyesbítő eljárásokat esetenként kell elbírálni.

Az egyes iparágak egymástól eltérő fejlődéséből adódik, hogy az indexszám — bármely alapon történt is a mérlegelés — hosszabb-rövidebb idő múlva a tényleges fejlődés képét bizonyos fokig torzítja. Nagyobbarányú strukturális fejlődés pedig jelentősen megváltoztathatja az egyes iparok egymáshoz viszonyított jelentőségét és túlhaladottakká teheti az eredeti mérlegelési súlyokat. Ez a hiba, amely tehát onnan adódik, hogy az egyes iparágaknak a bázisidőszakbeli viszonylagos jelentősége az indexszámítás tartama alatt rögzítődik, előbb-utóbb minden esetben szükségessé teszi az indexszám átszámítását. A régi és az új indexszám közötti kapcsolat láncindexszel teremthető meg. Ha az egyes országok termelési indexszámaikat vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy valamennyit hosszabb-rövidebb idő elteltével tényleg át is számították. Ez a körülmény még nem jelenti azt, hogy a termelési indexszámok nem felelnének meg rendeltetésüknek, hanem csak azt — amire egyébként a bevezetőben is utaltunk —, hogy a termelési indexszám nem pótolja az iparstatisztikát, hanem éppen annak kiegészítéséül szolgál.

Azt, hogy milyen időközökben válik az indexszám átszámítása szükségessé, általánosságban nem lehet eldönteni. A torzítás veszélye mindenesetre kisebb lesz, ha a mérlegelés bázisául egy hosszabb időszak átlagát választjuk. Leghelyesebbnek az mutatkozik, ha a mérlegelést egy *egész konjunktúraciklus* átlagos értékei alapján ejtjük meg, mert ezáltal kiküszöbölődik az a zavaró körülmény, hogy a konjunktúraciklus különböző szakaiban az egyes iparágaknak az összes iparágakhoz viszonyított jelentősége eltérő. De hosszabb időszakot azért is helyesebb a mérlegelés bázisául választani, mert ezáltal az egy év esetleges rendkívüli körülményei okozta torzítás elsimul és mert így bizonyos mértékig tekintetbe vevődik az, hogy az ipar már rövidebb időszak alatt is jelentős fejlődésen mehet keresztül, nevezetesen számos új iparág épülhet ki.¹⁶

Az egyes iparágak viszonylagos jelentősége eltérő lesz aszerint, hogy az iparok egymásközötti jelentőségének megállapítása egyik vagy másik ismérv szerint történt. Teljesen helytelen az egyes iparok termelésének változását jelző sorokat az illető iparág munkáslétszámának az összes ipari mun-

¹⁶ A mérlegelés hosszabb bázisidőszakának választását alátámasztja a London and Cambridge Economic Service 47. sz. külnökiadványában közölt tanulmány, amelyből kitűnik, hogy két különböző bázisidőszak alapján számított, egyébként azonos termelési indexszám változása mily eltéréseket ad.

káslétszámhoz való aránya szerint mérlegelve a főindexbe besorozni akkor, ha az iparban egy jelentősebb racionalizálási folyamat indult meg. A munkáslétszám alapján való mérlegelés azonban egyébként sem helyes, mert a munkaintenzív iparágak jelentőségét az erősen mechanizált, tőkeintenzív iparágak rovására eltúlozza. E hibának kiküszöbölése céljából újabban a mérlegelési súlyok megállapításánál a munkáslétszámot más ismérvekkel, például a beépített lóerők számával, a termelés értékével, stb. kombinálják. A bruttó termelési értékek szerinti mérlegelés legfőbb hibája, hogy a mérlegelésben a feldolgozásra került nyersanyag értéke is szerepel és ezért a nagy nyersanyaghányaddal rendelkező iparágak súlya túl nagy, a kis nyersanyaghányaddal rendelkezőké pedig túl kicsi lesz. Bár a netto termelési érték szerinti mérlegelés mellett, különösen akkor, ha a mérlegelés csak rövid időszakokra támaszkodik, a bázisidőszak nyersanyag-készárú árviszonyának esetlegességei következtében bizonyos fokú eltolódások lehetségesek, mégis ma már általánosan elfogadott vélemény, hogy ez a mérlegelési mód a leghelyesebb, egyrészt statisztikai előnyei miatt, másrészt pedig azért, mert egyedül az így mérlegelt indexszám juttatja a termelési többletérték volumenének változását kifejezésre.

II. A magyar ipari termelési indexszám leírása.¹⁷

A termelési index köre.

A termelési indexszám köre kiterjed a gyáriparra, a bányászatra, valamint a lakóházépítési tevékenységre. A m. kir. Központi Statisztikai Hivatalnak a gyáriparra és a bányászatra vonatkozó meghatározásától és észlelési körétől csak két esetben térünk el: a kőbányákat, amelyeket a Statisztikai Hivatal a gyáriparhoz sorol, a bányászatnál vettük számba, a kohászatot pedig, amelyet a Statisztikai Hivatal a bányászat-tal együtt mutat ki, a gyáriparhoz soroltuk.

A termelési indexszám egy meghatározott termelési körre vonatkozik. A kis- és kézműipar — amennyiben az a lakóházépítkezéssel nem áll összefüggésben — az indexszámításnál nem vétetett figyelembe.¹⁸ A kis- és kézműipar tekintélyes részének

¹⁷ Ezt az indexszámot negyedévenként rendszeresen a Magyar Gazdaságkutató Intézet állapítja meg. L. Magyar Gazdaságkutató Intézet Gazdasági Helyzetjelentéseit, különösen a 41. sz. jelentés 110—112. lapjait.

¹⁸ Azokban az esetekben mégis, amikor valamely iparág termelésének mennyiségét a felhasznált, vagy esetleg az importált nyersanyaggal mértük, az indexszámmal a kis- és kézműipar termelését is figyelembe vettük. Akkor azonban, amikor a csoportindexszámot a főindexszámba besoroztuk, a kis- és kézműipar termelése már figyelmen kívül maradt, mert a vonatkozó iparágak termelését csak a gyáripar termelési többletértéke alapján mérlegeltük.

figyelmen kívül hagyása az ipari termelés tényleges fejlődéséről nyújtott képet bizonyos esetekben torzíthatja, így például ha a gyáripár a kézműipár rovására előretör, avagy annak javára tért veszít. Ezekben az esetekben az indexszám a gyáripári termelés alakulását ugyan hüen mutatja meg, de nem érzékelteti azt, hogy a fejlődés a termelés átirányulásának volt csak következménye. De a tényleges fejlődésről nyújtott képet az indexszám felépítéséből folyó statisztikai ok is torzíthatja. Ha ugyanis valamely kisipari üzem — bővítése révén — eléri a gyáripárnak a statisztika által megvont határát, az egész üzem termelését a gyáripári statisztika fogja nyilvántartani. A gyáripári statisztika a megnagyobbodott üzemet természetesen másként nem kezelheti, mintha az új alapítás volna és ezért a gyáripári termelés s ezzel indexszáma is a szóbanforgó üzem egész termelésével fog növekedni, noha lehetséges, hogy a gyáripár és kézműipár együttes termelése egyáltalában nem, avagy csak a bővített üzembrész termelésével emelkedett. Ennek az esetnek ellenkezője is előfordulhat. Az indexszám formailag ezekben az esetekben is helyes képet mutat. A jelzett, az észlelés körének szükségszerű elhatárolásából adódó fogyatékos-ságok minden termelési indexszámnál fennforognak, az általuk okozott hiba azonban rendszerint nem olyan mérvű, hogy az egész ipari termelésről nyújtott képet jelentősebben befolyásolná. Az azonban lehetséges, hogy egyes iparágak termelését jelző csoportindexszámok a jelzett fogyatékos-ságok következtében a tényleges fejlődést nem adják hüen vissza.

A három jelzett termelési ág (bányászat, gyáripár, építési tevékenység) termelésének túlnyomó részét sikerült számbavenni.

A *gyáripári* statisztika körébe tartozó iparágak közül mindössze a következők maradtak figyelmen kívül: 1. arany- és ezüstárak gyártása, 2. hangszeripár, 3. óra-, műszer- és tan-szergyártás, 4. kőmegmunkáló telepek, 5. fa- és csontipár, 6. szőrmekikészítés, 7. viaszosvásongyártás, 8. sörte-, szőr- és tollipár, 9. szücsipár, 10. keztyű- és kötszeripár, 11. szalma-kalapgyártás, 12. művirág- és dísztollgyártás, 13. bőrdíszmű-gyártás, 14. papirosárugyártás.

Ezeknek az iparágaknak termelésére vonatkozóan ugyanis semminemű megbízható adat sem állt rendelkezésünkre és termelésükről azt sem tételezhettük fel, hogy valamely más számbavett iparág termelésével párhuzamosan alakul. A számításba nem vett iparágak — az 1936 évi adatokat véve alapul — az egész gyáripári termelés brutto értékének mindössze mintegy 5 %-át teszik.

A *bányászati* statisztika körébe tartozó termékek termelését úgyszólván teljesen megfogluk. A vasérc-, az alumínium-érc-, a barnaszén- és lignittermelést, valamint a kőbányák ter-

melését vettük tekintetbe. Figyelmen kívül kellett hagynunk: 1. a mangánérctermelést, amelynek értéke pl. 1935-ben 126.000 pengő volt, 2. a dúsitott rézérctermelést, 325.000 pengő, 3. a lágyólom termelését, 6.000 pengő és 4. a földgáztermelést, 34.000 pengő értékben.

A bányászati termékek közé soroltuk az ásványolajtermelést, amelynek adatait azonban csak a termelés nagyobbarányú megindulásától — 1938-tól — kezdve vettük számításba.

Indexszámunkban csak a *lakóházépítkezési* tevékenység szerepel. Támpontok hiányában figyelmen kívül kellett hagynunk az ipari, kereskedelmi és középületek építésével kapcsolatos építkezési tevékenységet, valamint az útépitkezést, a vasút-, telefon-, elektromoshálózat- és egyéb építkezési tevékenységet. Indexszámunkban azonban mindennemű építkezésnél felhasznált építőanyag termelését figyelembe vettük.

Az indexszám a felsorolt hiányok ellenére is — a Népszövetség értelmezése szerint — „teljes indexszám“ jellegű és az orosz, német, angol, francia és Egyesült Államokbeli termelési indexszámok után, 56 komponensével, a legszélesebb körre terjed ki.¹⁹

Az indexszám bázisa és mérlegelése.

Az, hogy az indexszám a netto termelési érték volumenének változását kívánja szemléltetni, már eldőnti, hogy az indexszám egyes komponenseit miként kell mérlegelni. Az egyes iparágak termelésének mennyiségét jelző soroknak mérlegelési súlya az a termelési többletérték, amelyet a vonatkozó iparágak a mérlegelés bázisidőszakának átlagában előállítottak. — A mérlegelés bázisidőszaka az 1929—36 évek átlaga. A mérlegelés bázisául azért választottuk ezeket az éveket, mert ez az időszak egy teljes konjunktúraciklusnak felel meg. Már a bevezetőben utaltunk arra, hogy miért célszerű egy teljes konjunktúraciklust a mérlegelés bázisául felhasználni.

Nem osztjuk azt a felőgást,²⁰ hogy a mérlegelés és az indexszám bázisidőszakának feltétlenül azonosnak kell lennie. Míg ugyanis az indexszám alakulását a *mérlegelés* bázisidőszaka befolyásolhatja, addig az indexszám bázisidőszaka az indexszám alakulására nézve közömbös, ha mértani átlagolás történik, s gyakorlatban számtani átlagolás esetében sem ad nagyobb különbséget. Ezért az indexszám bázisidőszakának kiválasztásánál más okokra voltunk tekintettel, mint a mérlegelés bázisidőszakának megválasztásánál.

Azért választottuk a termelési indexszám bázisául az 1929 évet, mert az mind a Népszövetség statisztikai osztálya által közölt termelési indexszámoknak, mind a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal új árindexszámának, mind a Magyar Gazdaságkutató Intézet munkáslétszám indexének közös bázisa. Az 1929. évi bázis tehát a termelési indexszámnak más fontos indexszámokkal való összehasonlítását megkönnyíti.

¹⁹ Az 56 komponens ugyanennyi iparágat jelent. Egy-egy iparág helyzetének alakulását azonban több sor jelzi. A figyelembe vett statisztikai sorok összes száma 1130.

²⁰ R. Wagenführ i. m. 103 lap.

Az indexszám alcsoportjai.

A termelési indexszám komponenseit két szempont szerint csoportosítottuk:

1. termelési ágak szerint,
2. az egyes iparágak termékeinek rendeltetése szerint

1. A termelési ágak szerinti csoportosításnál — a lehetőség szerint — követtük a Népszövetség ajánlásait,²¹ amelynek megfelelően az alábbi négy csoportot alkottuk:

- a) Bányászat,
- b) Lakóházépítkezési tevékenység,
- c) Közművek,
- d) Gyáripar.

Az a—d csoportok az alább felsorolt komponensekből tevődnek össze, ezek mérlegelési súlyai a bázisidőszak termelési többletértékével²² egyenlők:

	millió pengő termelési többletértéknek megfelelő mérlegelési súly	
a) Bányászat		
I. Ércbányászat	2.6	
II. Szénbányászat	79.8	
III. Kőbányászat	10.7	93.1
b) Lakóházépítkezési tevékenység		
I. Budapesti építkezési tevékenység	21.4	
II. Vidéki építkezési tevékenység	19.6	41.0
c) Közművek		
I. Elektromos áramfejlesztő telepek	76.8	
II. Vízművek	12.8	
III. Gázművek	18.5	108.1
d) Gyáripar		
I. Nehézipar	202.3	
II. Vegyészeti ipar ²³	89.1	
III. Építési anyagokat előállító ipar	32.3	
IV. Agyag- és üvegyipar	11.7	
V. Textilipar	166.9	
VI. Papirosipar	9.0	
VII. Sokszorosító- és műipar	37.4	
VIII. Élelmezési és élvezeti cikkek ipara ²³	272.0	
IX. Bőrgyártás	14.0	
X. Cipőgyártás	5.8	
XI. Rugszantaárak gyártása	9.1	818.3 ²³
Mindössze:	1.060.5	

²¹ Committee of Statistical Experts, Report to the Council on the Work of the 7 th Session. Appendix IV, Indices of Industrial Production. Geneva 1938.

²² A termelési többletérték kifejezését a továbbiakban t. t. é.-nek rövidítjük.

²³ A vegyészeti iparnál a gázművek, az élelmezési iparoknál pedig a vízművek adatai bennfoglaltatnak. Ezeknek 31.3 millió pengőt tévő termelési többletértéke, amely a közművek tételénél szerepel, a gyáripari főösszegben nem foglaltatik benne.

a) A bányászatnál — a fentebb említett eltérésektől eltekintve — elfogadtuk a bányászati statisztika csoportosítását.

b) A közművek csoportját a gyáripari statisztikában külön ipari főcsoportként kimutatott közhasználatú elektromos áramfejlesztő telepek tételéből és az élelmezési iparok között kimutatott vízművek, valamint a vegyészeti iparok között kimutatott gázművek tételeiből vontuk össze.

d) A gyáripari csoportnál szintén elfogadtuk a Statisztikai Hivatal gyáripari statisztikájának csoportosítását, mégis attól a következőkben tértünk el. Az I., nehézipar, tételében a gyáripari statisztikában szereplő „Vas- és fémipar” és „Gépgyártás” csoportjait összevontuk. A gyáripari statisztikában szereplő „Kő-, agyag- és üvegipar” tételét két csoportra, az építési anyagokat előállító iparokra és az agyag- és üvegiparra bontottuk szét. Az V., textilipar, tételében összevontuk a „Fonó- és szövőipar”, valamint a „Ruházati ipar” tételeit. A gyáripari statisztikában a „Bőr-, sörté-, toll-, stb” ipari főcsoportból a bőrgyártást és a ruggyantaárak gyártását mint külön csoportot szerepeltettük.

Noha a vízművek és gázművek termelését a közművek csoportjában tartottuk nyilván, ezek termelését a gyáripari termelés vegyészeti ipar és élelmiszeripar tételeiben is szerepeltettük. Mégis, amikor a gyáripar együttes termelését mutatjuk ki, a jelzett két mű termelése — kétszeres számlálás elkerülése végett — figyelmen kívül maradt. Eljárásunk indoka az volt, hogy a négy főcsoport megalkotásánál a Népszövetség ajánlásaihoz, míg a gyáripar alcsoportjainak megalkotásánál a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal kategorizálásához kívántunk alkalmazkodni.

2. A rendeltetés szerinti csoportosításnál (a termelési, illetőleg fogyasztási jószágiparok megkülönböztetésénél) kétféle eset adódott: az egyiknél a terméket ismertük, a másiknál az iparágra vonatkozóan volt általánosabb jellegű adatunk. Ha a rendelkezésünkre álló komponens valamely árucikknek termelését jelzi, elbíráltuk, hogy az illető árucikk inkább fogyasztási, avagy inkább termelési, ill. beruházási jószágnak tekintendő-e? Amennyiben pedig az illető adat egy egész iparágra vonatkozik, azt néztük, hogy az illető iparág túlnyomórészt fogyasztási, vagy termelési és beruházási javakat állít-e elő.

A) Fogyasztási javakat termelő iparágaknak a következőket tekintettük:

Az indexszámban szereplő komponensek	A bányászati és gyáripari statisztikának a mérlegelésnél tekintetbevétt fő-, ill. alcsoportjai	A csoport mérlegelési súlyai, amelyek a bázisidőszak termelési föbbletértékével egyenlőek
1. A nehéziparnak fogyasztási tömegcikkeket előállító ágai	a) csillár- és lámpaárak gyártása b) bádigos- és szerelőipar c) fémárak, stb. gyártása d) mérleggyártás e) zománc- és egyéb vasedények gyártása	18.3 millió P
2. Agyag- és üvegipar	a) kályhakészítés b) pipa és egyéb agyagárak gyártása c) üveggyártás d) üvegcsiszolás, -köszörlés	

11.7 „ „

3. Világítási áramtermelés	a) közhasználatú elektromos áramfejlesztő telepek (termelési többletértékének 50 %-a) ²⁴	38.4 millió P		
4. Textilipar	a) pamutipar b) gyapjuipar c) selyemipar d) szalaggyártás e) kötszövőipar f) paszomántárak gyártása g) hímzés és csipkegyártás h) kikészítő telepek i) szabóipar j) fehérnemű- és ágyneműgyártás k) divatcikk- és ernyőgyártás l) kalapgyártás m) jutaipar	166.9	„	„
5. Papirosipar	papirosipar	9.0	„	„
6. Sokszorosító- és műipar	nyomdaipar	37.4	„	„
7. Élelmezési és élvezeti cikkek ipara	élelmezési- és élvezeti cikkek gyártása	272.0	„	„
8. Vegyészeti ipar által gyártott fogyasztási cikkek	vegyészeti ipar 75 %-a ²⁵	66.8	„	„
9. Bőrgyártás	bőrgyártás	14.0	„	„
10. Cipőgyártás	bőrcipőgyártás	5.8	„	„
11. Rugszantaárak gyártása	rugszantaárak gyártása	9.1	„	„
12. A széntermelésnek a fogyasztás szolgálatában álló része	a széntermelés termelési többletértékének 57.2 %-a ²⁶	45.6	„	„
13. Motorikus áramtermelés a fogyasztási jószágtermelés szolgálatában	a közhasznú elektromos áramfejlesztő telepek (motorikus áramtermelési tevékenysége által elért termelési többletértékének 50 %-a ²⁷)	19.2	„	„
Összesen:		714.2	„	„

²⁴ Az 1929—36. évek átlagában az összes áramtermelésnek a világítási áramtermelésre eső hányada. (Részletes adatokon nyugvó becslés alapján).

²⁵ Az 1929—36. évek átlagában a vegyészeti ipar termelésének a fogyasztás szolgálatában álló hányada. (Részletes adatokon nyugvó becslés alapján).

²⁶ Az 1929—36. évek átlagában az összes szénfogyasztásnak a fogyasztás szolgálatában álló hányada. (Részletes adatokon nyugvó becslés alapján).

²⁷ Az 1929—36. évek átlagában a motorikus áramtermelésnek a fogyasztás szolgálatában álló hányada. (Részletes adatokon nyugvó becslés alapján).

B) Termelési és beruházási javakat előállító iparágaknak tekintetük a következőket:

1. Bányászat	a) ércbányászat	2.6 millió P		
	b) a széntermelésnek a termelési jószágtermelés szolgálatában álló része	34.2	„	„
	c) kőbányászat	10.7	„	„
2. Nehézipar	a) kohászat			
	b) vas- és acélgyártás			
	c) kovácsolt áruk stb. gyártása			
	d) drótkötélgyártás			
	e) kések, ollók gyártása			
	f) vas- és rézbutorok gyártása			
	g) épület- és műlakatos-ság			
	h) nemes és nemnemes fémekből való félgyártmányok gyártása			
	i) kazán-, gép-, stb. gyártás			
	j) rézművesipar			
	k) elektrotechnikai cikkek gyártása	184.0	„	„
3. Vegyészeti ipar	a vegyészeti ipar 25 %-a ²⁸	22.3	„	„
4. Építőipar	a) mészégetés			
	b) cement-, tűzálló- és hővédő anyagok gyártása			
	c) téglagyártás			
	d) műköipar stb.			
	e) aszbesztpalagyártás	32.3	„	„
5. Lakóházépítkezés	az elkészült házak értékének $\frac{1}{3}$ -a, vagyis az építkezés munkaköltsége ²⁹	41.0	„	„
6. Motorikus áramtermelés	közhasználatú elektromosáramfejlesztő telepek (motorikus áramtermelési tevékenysége által elért termelési többletértékének 50 %-a ³⁰)	19.2	„	„
Összesen:		346.3	millió P	

Ez a csoportosítás messzemenően megfelel a Népszövetség által ajánlott, az árucikkek rendeltetése szerinti csoportosítás egyik alternatívájának. A Népszövetség e csoportosításon túlmenően külön csoportba fog-

²⁸ L. 24. l.

²⁹ L. 32. l.

³⁰ L. 24. l.

lalandónak tartja a tartós fogyasztási jószágok termelését is, amelyet azután vagylagosan mind a fogyasztási jószágtermeléssel, mind a termelési jószágtermeléssel kombinál. Bár elvileg a tartós fogyasztási jószágok termelésének elkülönítésére mi is nagy súlyt helyezünk, ennek keresztülvitele nálunk az adatok fogyatékosága miatt egyelőre lehetetlen. Egyébként is Magyarországon e megkülönböztetésnek kisebb a jelentősége, mint pl. Amerikában, ahol az autótermelés, amely tipikusan tartós fogyasztási jószág jellegű, igen nagy. De azzal a móddal sem értünk egyet, ahogy a Népszövetség a fogyasztási jószágtermelést tartós és nem tartós jellegű fogyasztási jószágok szerint szétbontja. A tartós fogyasztási jószágtermelésnél figyelembe veendő iparágaknak körét ugyanis a Népszövetség túl szűkre szabja, amennyiben pl. az egész textiltermelést a nem tartós fogyasztási jószágtermelés közé sorolja, noha véleményünk szerint a textiltermelésnek jelentős része inkább tartós fogyasztási jószág jellegű, pl. a háztartási fehérneműk, télikabát, férfiruha, stb. E cikkek termelése a konjunktúraciklus során ennek megfelelően is fluktuál.

Egyetlen sorunk, amely tulajdonképpen tisztán tartós fogyasztási jószág előállítását jelzi: az építkezési tevékenység. Az építő anyagok termelését a Népszövetség részben a termelési jószágtermelés, részben a tartós fogyasztási jószágtermelés közé sorolja, aszerint, hogy a téglák és más építőanyagok gyárápítkezésnél, vagy lakóházépítkezésnél, stb. kerülnek felhasználásra. Gyakorlatilag ez a szétválasztás — nálunk mindenesetre, de valószínűleg a külföldön is — lehetetlen. A rendelkezésre álló statisztikák adottságával számolva tehát amelletts döntöttünk, hogy a tartós és nem tartós fogyasztási jószágok csoportját nem választjuk szét és az építkezési tevékenységet, mint tipikus beruházási tevékenységet, a termelési és beruházási jószágtermelés csoportjába soroljuk. A fogyasztási jószágok csoportjában az összes tipikusan fogyasztási jószágot termelő iparokat foglaltuk össze, tekintet nélkül arra, hogy ezek az iparok tartós, vagy nem tartós cikkeket állítanak elő.

A széntermelést és az áramtermelést a Népszövetség tervezete teljesen a fogyasztási jószágtermelés csoportjába sorolja. Noha a termelt szén- és árammennyiségnek túlnyomórésze a fogyasztás szolgálatában áll, mégsem tekinthetjük a velük kapcsolatos termelési tevékenységet kizárólag fogyasztási jószágtermelésnek. Ezért mind a szénbányáknál, mind az áramtelepeknél évről-évre megvizsgáltuk, hogy termelésük mely hányada tekinthető olyanoknak, amely a fogyasztás, ill. a fogyasztási jószágtermelés és mely hányada olyanoknak, amely a termelési jószágtermelés során kerül felhasználásra.

Az adatok jellege.

A rendelkezésünkre álló adatok arra készítették, hogy a számítás alapjául ne a termelt árucikkeket, hanem az egyes termelési ágakat válasszuk. Az egyes iparágak termelési tevékenységének jellemzésénél minden esetben arra törekedtünk, hogy lehetőleg a termelés mennyiségére vonatkozó közvetlen sorokat alkalmazzunk. Számos esetben mégis kénytelenek voltunk a termelés alakulását közvetett, szimptomatikus sorokkal mérni. Arra, hogy szimptomatikus sorok alkalmazása miért nem kerülhető el, már a bevezetőben utaltunk. Arra is törekedtünk továbbá, hogy a termelés mennyiségét jellemző sor a vonatkozó iparágnak teljes termelését jellemezze. Olyan esetben, amikor csak reprezentatív adatok álltak rendelkezésünkre, a gyáripari statisztika évi adatai alapján mindig megvizsgáltuk,

hogy a figyelmen kívül maradt termelés a figyelembevett termeléssel párhuzamosan alakul-e, vagy sem.

A számításunknál felhasznált sorok az alábbi csoportokba sorolhatók:

1. a termelés mennyisége
2. a munkáslétszám, ill. a teljesített munkaórák száma
3. a felhasznált nyersanyag mennyisége
4. a felhasznált energiamennyiség
5. az importált nyersanyag mennyisége
6. az eladásoknak, szállításoknak vagy a fogyasztásnak mennyisége
7. a kivitel mennyisége.

A második adattípusnál minden esetben megvizsgáltuk, hogy történt-e racionalizálás és azokban az esetekben, amelyekben szükséges és lehetséges volt, a munkáslétszám adatát a vonatkozó iparágakban évek során véghezvitt racionalizálás mértékének megfelelő hányaddal korrigáltuk. A fogyasztott energiamennyiség sora, — a negyedik adattípus — az egyes iparágak által vásárolt szénmennyiség adatán kívül az idegen áramtelepektől átvett villamosáram mennyiségét is tartalmazza. A szénfogyasztásnak és a villamosenergiafogyasztásnak közös nevezőre hozásánál elfogadtuk a szakértők által ajánlott arányszámot, amely szerint egy kilowattóra villamosáram előállításához 1.25 kg szén szükséges.

Azokban az esetekben, amelyekben a termelést a negyedik adattípussal jellemeztük, tekintettel kellett volna lennünk az energiafelhasználás racionalizálására is. Ezt azonban adatok hiányában nem tudtuk megtenni.

Azokban az esetekben, amelyekben a termelés alakulását az ötödik, hatodik és hetedik adattípussal mértük, azt kellett figyelembe venni, hogy ezek az adatok tulajdonképpen a termelést megelőző, illetőleg a termelést követő fázisokra vonatkoznak. Ezek a sorok a termelést csak egy bizonyos időköz („lag”) alkalmazásával jelzik helyesen, amikor még a raktárkészletek változását is figyelembe kellene vennünk. A nyersanyagimport, a készáruszállítás és -fogyasztás időpontja és a termelés időpontja közötti eltérés a szóbanforgó termelési ágak, illetőleg iparcikkek túlnyomó részénél nem nagy, mert ezek nagyobbára viszonylag rövidebb termelési folyamatot igénylő cikkek, úgyhogy a „lag” elhanyagolásából adódó hiba a termelés alakulásáról alkotott képet nem torzítja jelentősebben. A nyersanyag-, illetőleg a készáru-raktárak változásának figyelmen kívül hagyása azokban az időszakokban, amelyekben raktárkiegészítés, vagy raktárleépítés történik, a termelés tényleges alakulásáról alkotandó képet már komolyabban zavarja. A raktárkészletek változását azonban adatok hiányában sehol sem tudtuk figyelembe venni. Az építő- és papirosipartól eltekintve, amelyeknél valamennyi adatunk eladási, illetőleg szállítási adat, a raktárkészletek változásának figyelmen kívül hagyása az iparág termelésének alakulásáról nyert képünket mégsem torzítja jelentősebben, mert a vonatkozó iparágak termelése változásainak jellemzésére az ötödik és hatodik adattípus mellett még több oly adattípust is felhasználhatunk, amelyek közvetlenül a termelésre vonatkoznak.

A számításnál alkalmazott matematikai módszer.

A termelési főindex kiszámításánál az alábbi képletet alkalmaztuk:

$$T = \frac{I_a \cdot P_a + I_b \cdot P_b + \dots + I_n \cdot P_n}{P_a + P_b + \dots P_n} \quad . \quad . \quad . \quad 1.$$

Az ásványolajtermelés mérlegelési súlyaként az ásványolajtermelésnek a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal adatai alapján az 1938 évre vonatkozóan kiszámítható termelési többletértékét fogadtuk el. Elvileg helyesebb lett volna a termelési többletérték, illetőleg a mérlegelési súly megállapításánál a mérlegelés báziséveinek — az 1929—36. éveknek — árviszonyait alapul venni, vagyis azt megállapítani, hogy mennyi lett volna a termelési többletérték, ha 1938-ban is a bázisul választott években érvényes olajárak és az olaj felszínrehozásához szükséges segédanyagárak lettek volna érvényben. Ennek megállapítása azonban az egyéb ilyen számításoknál adódó nehézségeken kívül azért sem valószínűsíthető meg, mert az ásványolajtermelésnél felhasznált legfontosabb nyersanyagok egyike a földgáz és ennek árát visszamenőleg nem lehet megállapítani. A más országokban termelt ásványolajnak és az annak előállításához felhasznált segédanyagoknak árviszonyát viszont azért nem lehet irányadónak elfogadni, mert a termelési költségek már a kutak természeti adottságai miatt is nagyon eltérőek. E nehézségeket szem előtt tartva állítottuk az ásványolajtermelés 1938. évi termelési többletértékét számításba. Megjegyezzük, hogy az esetleg elkövetett hiba már ezért sem lehet nagy, mert az ásványolajtermelés termelési többletértéke a számbavett termelési ágak termelési többletértékéhez viszonyítva még 1938-ban is elenyészően csekély, de a bányászati csoportéhoz viszonyítva is igen kicsiny, alig 2 %-os volt.

Nehézipar.

A nehézipar termelési indexszámánál tekintetbe vett sorok a következők:

1. kohászati termelés mennyisége
2. acéltermelés mennyisége
3. acélfogyasztás mennyisége
4. nem-vasfémek behozatalának mennyisége
5. a nehéz gépipar, a mezőgazdasági gépipar, valamint a kazán-, vaszerkezeti- és szállítógépek iparának együttes munkáslétszáma
6. a tömegcikkipar munkáslétszáma
7. az elektromos gépipar munkáslétszáma.

Amint ezekből az adatokból látható, a nehézipar termelési indexszámának kiszámításánál nem a nehézipar körébe tartozó iparágak által termelt árucikkeket, hanem a termelés egyes fázisait sikerült megragadnunk.

A nyersvastermelést a kohászati termelésnél vettük tekintetbe. A továbbiakban figyelembeveendő tehát: 1. a vas- és acéltermelésnek az a fázisa, amelyben a fehérnyersvasból acél, a szürkenyersvasból pedig öntöttvas lesz, tehát a Martinkemencék és a kupolók tevékenysége. 2. A vasat és az acélt továbbfeldolgozó üzemek tevékenysége.

Míg a Martinkemencék termelési tevékenységét az acéltermelés adata adja meg, addig a kupolók tevékenységéről adat nem áll rendelkezésre. Ezzel szemben az öntészeti vasat továbbfeldolgozó gyárak termelési tevékenysége ezeknek a gyáraknak munkáslétszámával jellemezhető. A kupolók termelési tevékenysége sem marad figyelmen kívül, mert a kupolók termelésének számottevő része azáltal vétetik figyelembe, hogy az öntés jelentős hányadát a feldolgozó gyárak végzik és így ezek t. t. é.-e magában foglalja az öntés tevékenysége által elért t. t. é.-et. Ez az eljárás azon a feltételezésen alapszik, hogy a feldolgozó üzem munkáslétszámának és az öntőde munkáslétszámának alakulása párhuzamos. Az acéláruk termelését a belföldi acélfogyasztással jellemeztük.

Mind a gépipar, mind az elektromos gépipar termelését munkáslétszámssorokkal jellemeztük. Az utóbbinál azonban az utolsó évek során végrehajtott jelentős racionalizálásra való tekintettel ennek hatását is számbavettük. A racionalizálás következtében ugyanis a termelés változatlan munkáslétszám mellett is növekszik, a munkáslétszám sora tehát a tényleges termelési mennyiség fejlődését alábecsüli.

Mérlegelés: A kohászati termelést, — a Statisztikai Hivatal adatai alapján kiszámított t. é.-e szerint — mérlegeltük. A 2—7 alatt felsorolt sorok mérlegelési súlyainak összeállításánál a gyáripari statisztika „Vas- és fémipar”, és „Gépipar” főcsoportjaiból indultunk ki, de csak azokat az alcsoportokat vettük tekintetbe, amelyek termelését akár közvetlen, akár közvetett szimptomatikus sorokkal megragadtuk. A 2—7 alatt felsorolt adatok, amint láttuk, a vas-, fém- és gépipari termelésnek egyes fázisaira vonatkoznak. A gyáripari statisztika vonatkozó csoportjait tehát a nehézipari termelés egyes fázisainak megfelelően vontuk össze.

III. Vegyészeti ipar.

A vegyészeti ipar termelési indexszámánál az alábbi sorokat vettük tekintetbe:

1. ásványolajtermékek eladásának mennyisége
2. gázművek gáztermelésének mennyisége
3. brikettermelés mennyisége
4. zsíros növényolajfogyasztás mennyisége
5. gyufagyártás mennyisége
6. kénsavfogyasztás mennyisége
7. marónátronfogyasztás mennyisége
8. szódafogyasztás mennyisége
9. energiafogyasztás mennyisége.

A gáztermelésnél csak a világítógáztermelést vettük figyelembe, mert az ipari gáztermelés értéke a világítógáz termelésének értékéhez viszonyítva igen csekély. (A gáztermelésnél egyelőre csak a budapesti adatokat vettük számba, mert a vidéki gázművek adatainak gyűjtése még nem zárult le.)

Az 1—5 sorokkal jellemzett iparágak az egész vegyészeti ipar t. t. é.-ének 50 %-át adják. A vegyészeti ipar fennmaradó 50 %-ára nézve közvetlen adatok nem álltak rendelkezésre. Ezért ezek termelését általánosabb jellegű adatokkal kellett jellemeznünk. Noha a 6—9. sorok termelése nem vonatkozik kizárólag az 1—5 pontokkal *meg nem fogott* vegyészeti iparágakra, mégis megengedhető ezeknek a soroknak beállítása, mert az 1—5. alatt külön számbavett iparágak a három legfontosabb alapanyagból (kénsav, marónátron, szóda) csak viszonylag kis mennyiséget használnak fel. Energiafogyasztási adatsorunkban viszont a külön számbavett sorok közül csak a 4—5 sorok energiafogyasztása szerepel, amely az egész vegyészeti ipar energiafogyasztásához viszonyítva csekély. A vegyészeti ipar energiafogyasztásának kiszámításánál a vegyészeti iparnak szállított szén mennyiségéből indultunk ki, amelyből a kokszgyártáshoz felhasznált szenet levontuk, viszont az idegenektől vásárolt villanyáram termelésének szénükségletét hozzáadtuk.

Mérlegelés. A vegyészeti ipart a mérlegelés szempontjából is két részre osztottuk. A külön számbavett 5 alcsoport mérlegelési súlyait a gyáripari statisztika alapján állítottuk számításba. A szimptomatikus sorok mérlegelési súlyainak összegét is az szolgáltatja, a vegyészeti

ipar t. t. é.-ének összegéből levonva az említett 5 alcsoport t. t. é.-ét. A szimp-tomatikus sorok így nyert mérlegelési súlyát elosztottuk az energiafogyasz-tás és az alapanyagok fogyasztását feltüntető sorok között, az energia-fogyasztásnak akkora súlyt adva, mint a másik három sornak együttvéve.

IV. Építőipar.

Az építőiparok tevékenységének jellemzésénél a következő sorokat állítottuk számításba:

1. budapesti téglafogyasztás mennyisége
2. vidéki téglafogyasztás mennyisége
3. cementfogyasztás mennyisége
4. mészfogyasztás mennyisége
5. vasgerendafogyasztás mennyisége.

A vidéki téglafogyasztás sora nem állt rendelkezésre és ezért ennek alakulását a vidéken elkészült új szobák számának alakulásával jellemeztük, feltételezve, hogy vidéken a vasgerenda- és betonépítkezések jelentősége viszonylag csekély. A vályogból épült házakról sem álltak adatok rendelkezésre. E vonatkozásban feltételeztük, hogy a vályogépítkezéseknek az összes vidéki építkezésekhez viszonyított aránya nem változik. Ez kétségtelenül nem egészen helytálló feltételezés, mert a vályogházak építése inkább csökken. Ezért az újonnan épült szobák számával mért vidéki téglafogyasztás a vidéki téglafogyasztás változásának alsó határát jelzi.

Mérlegelés: A tégl-, cement- és mésztermelés egymás közötti arányait a gyáripari statisztikából kiszámítható t. t. é.-ek alapján állapítottuk meg. A téglatermelésnek Budapest és vidék közötti megoszlását a budapesti és vidéki építkezések értékének aránya alapján becsültük fel.³¹ A vasgerenda-termelés t. t. é.-ét becslés útján állapítottuk meg. Azt tételeztük fel, hogy a termelés bruttó értékének és a felhasznált nyersanyagoknak viszonya a vasgerendánál a vas- és acélgyártásával azonos. Ezért a vasgerendaeladások értékéből nyers- és tüzelőanyag címén akkora hányadot vontunk le, amely a vas- és acélgyártás csoportjánál kiszámított hányadnak megfelel.

Az építőiparok termelésének a főindex szempontjából való mérlegelésénél a külön megfogott termelési ágakon kívül azokat a termelési ágakat is tekintetbe vettük, amelyek termeléséről feltételeztük, hogy a fenti termelési adatokkal párhuzamosan alakultak.

V. Lakóházépítkezési tevékenység.

A lakóházépítkezési tevékenységet a következő sorokkal mértük:

1. Budapesten elkészült szobák száma
2. vidéken elkészült szobák száma

A lakóházépítkezési tevékenységnél nem vettük az elkészült lakóházak teljes értékét számba, mert az építkezéseknél felhasznált anyagok termelését már az építőiparok termelésénél fogtuk meg. Az építkezési tevékenység sorával csak az építési tevékenység folyamán előállított többletértéket kívánjuk szemléltetni, tehát annak a túlnyomórészt kisipari munkának értékét, amellyel a rendelkezésre álló nyersanyagból a lakóház felépül. Fogalmilag ebben a többletértékben a tervezési és vállalkozási munka értéke is bennfoglaltatik.

Mérlegelés: A mérlegelésnél a budapesti és vidéki építkezések értékéből indultunk ki, amikor is elfogadtuk „A magyar nemzeti jövedelemnek”

³¹ Matolcsy Mátyás és Varga István: Magyarország nemzeti jövedelme. Budapest, 1936. 58. l.

az újonnan épült lakóházak értékére vonatkozó adatát. Az építkezés során elért többletértéket az építkezéseknél kifizetett munkabérek összegével, vagyis az építkezés értékének $\frac{1}{3}$ -ával vettük egyenlőnek. Ezt az arányszámot több budapesti és vidéki építkezés költségének elszámolási adatai alapján állapítottuk meg. A vidéki építkezések munkaköltséghányadának kiszámításánál a vályogházakat adatok hiányában figyelmen kívül hagytuk. Ezeknél a munkaköltség hányada természetesen más arányt ad, mint a többi építkezéseknél.

VI. Agyag- és üvegipar.

Az agyag- és üvegipar termelését az energiafogyasztás szénellenértékének sorával jellemeztük.

A rendelkezésünkre álló szénfogyasztási sor nemcsak az agyag- és üvegipar által fogyasztott szenet, hanem a köipar által fogyasztott szenet is magában foglalja. Arra való tekintettel azonban, hogy a köipar termelésének túlnyomó részét a kőbányák teszik, amelyeknek szénfogyasztása minimális, a szénfogyasztás sorát csak az agyag- és üvegipar termelésére nézve tekintettük jellemzőnek. A villamosáramfogyasztás kizárólag a számbavett iparágakra vonatkozik.

Mérlegelés: Az agyag- és üvegipar termelését jelző sor mérlegelési súlya az agyag- és üvegipar t. t. é.-ének a kőbányák és kőmegmunkáló telepek adatával kisebbített összege.

VII. Elektromos áramfejlesztő telepek.

Az elektromos áramfejlesztő telepek termelését az alábbi sorokkal jellemeztük:

1. a motorikus áramszolgáltatás mennyisége.
2. a világítási áramszolgáltatás mennyisége.

Ebben az összeállításban csak a közhasználatú áramfejlesztő telepek adatai szerepelnek. Egyes gyártelepek saját áramtermelési tevékenységét az egyéb termelési tevékenységükkel vettük számba. Tehát az egyes iparágakra vonatkozóan kimutatott termelési többletértékben az áramfejlesztési tevékenység többletértéke is bennefoglaltatik.

Mérlegelés: A mérlegelés a közhasználatú elektromos áramfejlesztő telepek t. t. é.-e alapján történt.

VIII. Textilipar.

A textilipar termelését az alábbi sorokkal jellemeztük:

- I. Gyapjúipar
 1. gyapjúfonátermelés mennyisége
 2. gyapjúsövettermelés mennyisége.
- II. Pamutipar
 3. pamutfonátermelés mennyisége
 4. pamutsövettermelés mennyisége
 5. pamutsövetkikészítés mennyisége.
- III. Jutaipar
 6. jutasövettermelés mennyisége.
- IV. Selyemipar
 7. selyemfonálfeldolgozás mennyisége
 8. műselyemfonálfeldolgozás mennyisége.

Mérlegelés: A rendelkezésre álló termelési sorokat úgy az egyes textilipari ágakon belül, mint az egész textilipar szempontjából mérlegel-

tük. A mérlegelésnél nemcsak a szorosan vett pamut-, gyapjú-, selyem- és jutaipart, hanem azokat a textiliparágakat, illetőleg konfekciós iparágakat is tekintetbe vettük, amelyeknek nyersanyaga a pamut, gyapjú, selyem, illetőleg juta. A textilipari alcsoportok mérlegelési súlyának felosztását becslés alapján állapítottuk meg.

A *gyapjúipar* tevékenységénél különválasztottuk a gyapjúfonál- és a gyapjuszövettermelést. A gyapjúiparra eső t. t. é.-nek a fonás és szövés közötti megoszlását — szakértők által megadott — a gyapjúipari t. t. é.-nek a fonás és szövés közötti megoszlása alapján ejtettük meg. Külön megbecsültük a kártoltfonál és az abból készült szövet termelésénél és külön a fésűsfonál és az abból készült szövet termelésénél elért termelési többletérték megoszlását. A gyapjúiparra eső t. t. é.-et azután ezeknek a százalékszámoknak arányában osztottuk fel a fonál- és a szövettermelés között, amikor is a szövettermelés esetében az importált fonálból készült szövetnek a szövettermelés szempontjából való jelentőségére is tekintettel voltunk.

A *pamutiparnál* a fonáltermelés, a szövettermelés és a kikészítés szerinti megoszlás szempontjából a Magyar Gazdaságkutató Intézet vonatkozó brutto haszonszámításából indultunk ki. Itt is, mint a gyapjúnál, tekintettel voltunk az importfonálból készült szöveteknek, valamint az importált molinónak a hazai továbbfeldolgozás szempontjából való jelentőségére.

A *selyemtermelés* t. t. é.-ét a tisztaselyem- és a műselyemfeldolgozás között brutto értékük szerint osztottuk meg.

IX. *Papirosipar.*

A papirosipar termelését a következő sorokkal jellemeztük:

1. író- és nyomópapiros kiszállításának mennyisége
2. csomagolópapiros kiszállításának mennyisége
3. papiroslemez kiszállításának mennyisége
4. rotációspapír kiszállításának mennyisége.

Mérlegelés: Az egyes sorok egymásközötti mérlegelése az egyes papirosfajták 1929—36. évi átlagárai alapján történt, vagyis a bázisidőszak átlagárai alapján kiszámítottuk az egyes papirosfajták kiszállításának volumenét. Az 1933-ban meginduló rotációspapírostermelést úgy vontuk be a számításba, hogy a termelés mennyiségi adatát a bázisidőszak árával szoroztuk meg (l. 28. l., 3. számú képlet). A papirosipar csoportindexének a főindexbe való besorozása a papirosgyártás t. t. é.-e alapján történt.

X. *Sokszorosító- és műipar.*

A sokszorosító- és műipar termelését az alábbi sorokkal jellemeztük:

1. a nyomdaipar által felhasznált papirosmennyiség
2. a nyomdaiparban teljesített munkaórák száma.

A kétféle adattípus alkalmazására azért volt szükség, mert a nyomdaipar termékeinek összetétele az utolsó évek folyamán jelentős strukturális változáson ment keresztül. Az olcsóbb, szedőgépen szedett, viszonylag kevesebb munkát igénylő nyomdatermékeknek az összes nyomdatermékekhez viszonyított jelentősége nagymértékben emelkedett, ami azt eredményezte, hogy a nyomdaiparban felhasznált papirosmennyiség 1929 óta számottevően nőtt, noha a teljesített munkaórák száma csökkent. Ezért a felhasznált papirosmennyiséget a munkaórák számával korrigáltuk.

Mérlegelés: A nyomdaipar termelését jelző sorokat a sokszorosító- és műipar t. t. é.-ével jellemeztük.

XI. Élelmezési és élvezeti cikkek ipara.

Az élelmiszeripar indexszámának kiszámításánál a következő sorokat vettük tekintetbe:

1. cukortermelés mennyisége
2. szesztermelés mennyisége
3. az őrlésre került gabona mennyisége
4. a dohányjövedék munkáslétszáma
5. a sörtermelés és a malátakivitel mennyisége
6. közhasználatú vízművek termelésének mennyisége
7. élelmiszeripar energiafogyasztása.

A 7. sorról azt tételeztük fel, hogy a külön számba nem vett élelmezési ipar tevékenységét jól jellemzi. A 7. sor u. i. a szénfogyasztásnak és az idegen villamosáramfogyasztásnak szénre átszámított adatából tevődik össze. A szénfogyasztási adat — a malmoktól, cukorgyáraktól, szeszgyáraktól és vízművektől eltekintve — magában foglalja az egyéb élelmiszeriparnak szállított szén mennyiségét. Tehát magában foglalja az általunk (1—6 alatt) külön kimutatott iparok közül a dohánygyáraknak szállított szenet, amely azonban viszonylag kis mennyiség és részben magában foglalja a sör- és malátagyáraknak szállított szén mennyiségét is. Az idegen áramfogyasztás adata pedig csak a külön számba nem vett iparágakra vonatkozik.

A malomipar tevékenységének jellemzésénél a megőrölt gabonamennyiségnek csak az egész évre rendelkezésre álló adatait vettük alapul. A negyedévi szétbontást a malomiparnak szállított szén arányában ejtettük meg.

A sör- és malátagyárak tevékenységének számbavételénél a sörtermelés mennyiségi adatából indultunk ki, ehhez hozzáadtuk a malátakivitel sörellenértékét. Ezzel az eljárással az exportált maláta termelésének a ténylegesnél nagyobb t. t. é.-et adtunk. Ezt a hibát azonban némileg ellensúlyozza az, hogy belföldön a sörgyártáson kívül (cukorkagyártásra, tápszergyártásra) felhasznált maláta gyártása, adatok hiányában, figyelmen kívül maradt.

A közhasználatú vízművek termelési tevékenységét a Budapest Székesfővárosi Vízművek vízszolgáltatási adatain keresztül mértük, mert a vidékre vonatkozóan megfelelő adatok nem álltak rendelkezésünkre. A vidéki vízművek adatait azért nem lehetett számbavenni, mert a vidéki vízművek statisztikáját csak az utóbbi években építették ki. A gyáripari statisztikában pl. 1933-ban még csak 20 vízmű, 1934-ben pedig már 32 vízmű adata szerepel.

Mérlegelés: A cukor-, szesz-, malom-, dohány-, söripar és a közhasználatú vízművek mérlegelési súlyát a gyáripari statisztikából megállapítható t. t. é. alapján állítottuk számításba. Az energiafogyasztással jellemzett élelmiszeripart e statisztika élelmezési és élvezeti cikkek főcsoportja t. t. é.-ének fennmaradó hányada alapján mérlegeltük. A vízműveknek t. t. é.-e a statisztika fent jelzett hiányossága következtében a ténylegesnél kisebb. Az ebből adódó hiba azonban nem nagy. (A bázisidőszak t. t. é.-ének átlaga 12.8 millió pengő. Az 1934—36. években, tehát amikor a statisztika már kiépült a t. t. é. átlaga 14.2 millió pengő volt).

XII. Bőrgyártás.

A bőripar termelésének mennyiségét a bőripar munkáslétszámával jellemeztük.

A munkáslétszámadattal ugyan nem vettük figyelembe, hogy a termelés összetétele valamelyest megváltozott, amennyiben a kevesebb munkát igénylő bőrfajták termelése némileg előtérbenyomult, valamint azt sem, hogy ebben a szakmában az utolsó 8—10 évben racionalizálás történt. A racionalizálás azonban csak kisebb mértékű volt, amit a beszerzett információkon kívül az is valószínűsít, hogy a bőrgyártásban alkalmazott erőgépek létszáma a szóbanforgó évek alatt csak kisebb mértékben emelkedett.

Mérlegelés: A bőrgyártás termelését a bőrgyártás t. t. é.-ével mérlegeltük.

XIII. Cipőgyártás.

A cipőipar termelésének mennyiségét a teljesített munkaórák számával jellemeztük.

Ez az adat nem veszi ugyan tekintetbe, hogy a termelt cipők összetétele az utolsó évek során számottevően megváltozott. Az olcsó textilanyagokból, esetleg gumitalppal készült cipők és szandálok termelése ugyanis nagymértékben előretört. De adatunk arra sincs tekintettel, hogy a termelést időközben racionalizálták. Utóbbinak mértéke egyelőre nem volt számbavehető. A termelés változásának a munkaórákkal jellemzett sora a termelés mennyiségének soránál mégis jobban jelzi az ipar foglalkoztatottságának alakulását. Az utóbbi esetben u. i. a termelt bőrcipő darabszámát a lényegesen rövidebb idő alatt előállítható és egységenként kisebb termelési többletértéket képviselő szandálok és egyéb vászoncipők darabszámával össze kellene adni.

A cipőgyártás adatainak megítélésénél mindenesetre a termelésnek a kézmű- és gyáripar közötti eltolódására is figyelemmel kell lenni. A közölt sor csak a gyáripar termelésére vonatkozik, nem pedig az ország egész cipőtermelésre. Szakértők becslése szerint (Statisztikai Értékmegállapító Bizottság cipőipari szakosztályának jelentése, Statisztikai Szemle 1938. 5—6. szám) a gyáripari termelés az összes termelésnek 20 %-át teszi. 1929 és 1937 között az egy üzemre eső munkáslétszám 67-ről 57-re csökkent, az üzemek számának 45-ről 74-re való növekedése mellett, ami arra mutat, hogy a gyáripari termelésbe újabban számos kisüzem kapcsolódott be. Azt természetesen nem lehet megállapítani, hogy ezek az új üzemek újonnan alapított gyárak, vagy eddig kisipari jellegű üzemek gyáripari jelleget megütő bővítései-e?

Mérlegelés: A cipőgyártás alakulását jelző sort a cipőgyártás t. t. é.-ével mérlegeltük.

XIV. Ruggyantaáruk gyártása.

A gumiipar termelését a teljesített munkaórák számával jellemeztük.

Ebben az iparágban is foglalkoztunk a racionalizálás kérdésével. Megállapítást nyert, hogy a gumiipar üzemrészeinek helyzete a racionalizálás szempontjából igen eltérő és mert az üzemrészek racionalizálási foka közös nevezőre nem hozható, mértéke az egész iparágra vonatkozóan sem állapítható meg. Úgy látszik, hogy azoknak az üzemrészeknek száma és jelentősége kisebb, amelyekben egyáltalában nem, vagy csak kismértékben történt racionalizálás. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy a gumiiparban

a racionalizálás mértéke nem volt kisebb, mint a gyáripárban általában, sőt inkább annál nagyobb volt. Számításainknál elfogadtuk a gumiiparra nézve a gyáripari racionalizálási hányadot,³² azzal a megjegyzéssel, hogy ez a gumiipar racionalizálásának feltétlenül alsó értéke.

Mérlegelés: A gumiárak gyártásának alakulását jelző sort a rugyantaárak t. t. é.-ével jellemeztük.

A Magyar Gazdaságkutató Intézet termelési indexszáma 1929 = 100.

Év, átlag adatok	Általános	Termelési javak ³³	Fogyasztási javak ³⁴	Bányászat	Lakóház- építkezési tevékenység	Közművek	Gyáripár	Nehézipar	Építőipar	Vegyeszeti ipar ³⁵	Papírosipar	Textilipar	Élelmiszer- ipar ³⁶
1925				76·3			67·3	76·6	69·1	68·8	33·1	66·2	62·1
1926				82·6			73·2	85·3	84·5	81·9	38·2	74·8	62·1
1927	87·2	96·0	82·9	92·1	88·0	86·2	86·7	97·4	109·7	79·3	55·6	98·1	72·4
1928	95·0	100·3	92·5	95·0	107·0	92·3	94·8	99·4	109·3	86·4	65·5	88·5	94·3
1929	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0
1930	94·6	83·6	99·8	87·8	70·1	107·2	94·9	84·5	74·8	90·7	133·0	109·6	97·3
1931	84·4	73·0	94·5	84·0	67·8	104·7	86·6	70·3	70·2	89·2	151·7	102·6	89·5
1932	81·9	57·7	93·6	80·0	66·3	102·2	80·2	51·6	49·6	91·7	155·7	104·6	87·4
1933	88·2	55·5	104·1	77·5	55·9	105·5	88·8	51·4	44·1	89·2	147·5	135·2	94·0
1934	99·2	67·6	114·6	82·5	63·7	117·6	100·4	65·9	44·6	100·3	183·2	163·9	92·2
1935	106·8	79·8	119·9	90·0	55·6	131·2	108·1	78·5	59·8	113·3	211·5	161·6	96·3
1936	118·4	96·4	129·1	95·7	78·5	141·6	119·9	97·7	62·2	120·9	253·0	178·9	99·5
1937	129·5	110·4	138·8	107·2	77·0	155·2	131·7	116·4	70·2	133·4	237·1	193·4	105·6
1938	130·2	115·6	137·3	117·7	62·5	163·3	125·8	123·0	72·1	141·4	238·5	160·8	102·3

R. Jónás Magda.

³² Varga István: Adalékok a magyar gyáripár helyzetének konjunkturalis alakulásához. Magyar Gazdaságkutató Intézet 8. sz. különkiadványa. Budapest, 1935. 23. lap.

³³ A lakóházépítkezési tevékenységgel együtt.

³⁴ A lakóházépítkezési tevékenység nélkül.

³⁵ A gázművek termelésével együtt.

³⁶ A vízművek termelésével együtt.

A korporációs állam érdekképviselői.

Két esztendővel ezelőtt egy tanulmányomban, — „Új irányok az érdekképviselői politikában“, — vázoltam azokat a változásokat, melyek az érdekképviselői politika terén Olaszországban, Németországban és Ausztriában végbementek. Rámutattam ez alkalommal különösen a fasiszmusnak arra a jellegzetességére, hogy szervezetei állandóan változnak és a korporációs társadalmi és gazdasági rendszer tudósai utólag szokták megszerkeszteni a fejlődés egyes szakaszainak elméleteit és indoklásait. Hogy ez mennyire így van, azt Mussolininek két mondása nagyon jellemzően juttatja kifejezésre. Az egyik az, hogy mikor ő és társai 1919-ben a fasiszta mozgalmat megindították, igazi programjuk nem volt. Csak azt érezték, hogy a szocializmus, mint elmélet meghalt. A fasiszta elmélet politikai, társadalmi és gazdasági vonatkozásaiban a küzdelem folyamán alakult ki. A másik mondás szerint a fasiszmus nem érkezési, hanem kiindulási pontot jelent. Ebből következik, hogy a fasiszmusnak úgy elmélete, mint szervezetei állandó változásoknak vannak alávetve. A korporációs rendszer nem statikus, hanem dinamikus jellegű; miként egy olasz informátorom mondom, fő jellegzetessége az, hogy mindenkor a megszerezhető tapasztalatok maximumát igyekszik egyesíteni a pillanat parancsoló követelményeivel.

Ha tehát a korporációs rendszernek egy sajátos részével, az érdekképviselőkkel foglalkozunk, akkor a kialakulás vázolója után le kell szögezni, hogy a kép csak egy adott időpontnak az állapotát tükrözi vissza. Ez az egyik megállapítás, amelyet az olasz érdekképviselői rendszer ismertetésénél előre kell bocsátani. A másik megállapítás az, hogy a korporációs állam érdekképviselői tartalmilag is mások, mint amit mi az érdekképviselő fogalmán érteni szoktunk. Az állam rendkívül erősen avatkozik bele nemcsak a szervezési ügyekbe, hanem az érdekképviselők belső életébe is. Az érdekképviselők összeolvadnak az uralmon levő és az államot képviselő párttal, vagy olyan mértékben kapcsolódnak bele az állami szervezetbe, hogy

a mi értelmezésünk szerint érdekképviselő helyett inkább *érdekközösségi testület* jellegét öltik magukra.

Az olasz érdekképviselői szervezet a szindikátusok és korporációk kettős pillérén épül fel. Ha a szervezetet meg akarjuk ismerni, mindenekelőtt ezt a két fogalmat kell élesen megkülönböztetni egymástól.

Szindikátusokon a munkaadók vagy munkavállalók olyan törvényesen elismert egyesüléseit kell érteni, amelyek külön-külön az egyes szakmák munkaadói és munkavállalói érdekeit foglalták magukban és feladatuk *főleg* a munkaviszonyok rendezése és kollektív szerződések kötése. Eredetüket a fasiszta szindikátusok addig az egyezményig vihetik vissza, melyet az ipari munkaadók csúcsszervezetei még 1925 október 2-án, tehát úgyszólván még a fasizmus hőskorában a fasiszta szervezetek szövetségével kötöttek. Ezt a nem hivatalos, de a kormány támogatásával és hozzájárulásával, sőt a kormány kívánságára megkötött egyezményt foglalta rendszerbe és emelte törvényerőre a kollektív munkaviszonyok szabályozásáról szóló 1926 április 3-iki törvény, amelyet a korporációs rendszer alaptörvényének lehet tekinteni. Elsődleges célnak ez a törvény a munkaviszony szabályozását tekintette, amint hogy fejlődésének doktrinér időszakában a fasizmus a munka szervezését látta az érdekképviselők egyetlen feladatának s az érdekképviselők hálózatának megszervezését csak eszköznek tekintette e cél szolgálatában. Nagyon jellemző e tekintetben magának a törvénynek a címe: *Disciplini giuridici dei rapporti collettivi del lavoro*.

A törvény indokolása szerint az új munkaorganizáció négy alapvető jelentőségű pontra támaszkodik: 1. a szakszervezetek törvényes elismerése és azok szigorú ellenőrzése, 2. a kollektív szerződések érvényessége, 3. a munkaügyi bíróság, amely munkaviszályok esetén a döntés és ítélelhoztal jozáť gyakorolja, 4. az osztályok által gyakorolt önbíráskodás megtiltása és szigorú megtorlása. Maga a törvény minden foglalkozás és hivatás munkaadóinak és munkavállalóinak szervezetekbe való tömörítéséről intézkedik. Minden szakmában és foglalkozásban úgy a munkaadók, mint a munkavállalók számára törvényes szindikátusok alakítandók. Törvényesnek azokat a szindikátusokat lehet minősíteni, amelyek azon a területen, melyre kiterjednek, az illető szakma munkaadóinak, illetve munkavállalóinak legalább 10 %-át egyesítik kötelékükben. Törvényes elismerésük esetén a szakegyesületek *jogi személyekké* válnak és határozataik kötelezők a szakmához tartozó összes érdekeltekre, tekintet nélkül arra, hogy beléptek-e az illető szakegyesületbe, vagy sem. Különösen a munkások szervezeteinél a fasizmus a kényszerbelépést nem kívánta meg, egyrészt, hogy ezeket a szervezeteket oda nem valónak tartott

elemekkel fel ne higítsa, másrészt azért, mert e szervezetekhez való tartozás a munkaközvetítésnél és elhelyezésnél bizonyos előjogokat biztosított s ezeket a fasizmus a párt tagjai részére igyekezett fenntartani.

Az így megalakult szervezetek hatáskörébe tartozik: 1. a munkabérek megállapítása és a munkaviszályok szabályozása, 2. munkaviszályok esetén eljárás a munkaügyi bíróságok előtt, 3. tagok kiküldése a kollektív állam által létesített különböző tanácsokba és szervezetekbe. A szindikátusok működése azonban nem csupán a munkaviszonyok rendezésére, hanem a kötelekükbe tartozók gazdasági, erkölcsi, nevelésügyi és általános szakmai érdekeinek képviseletére és ellátására is kiterjed. A szervezetek csak nemzeti irányban működhetnek, bekapcsolódásuk bármely nemzetközi jellegű szervezetbe tilos. A vezetők szellemi és erkölcsi rátermettsége, nemzeti szempontból való megbízhatósága ennek legfőbb biztosítéka, miért is az országos, interregionális és regionális szervezetek elnökeinek és vezető tisztviselőinek megválasztása csak akkor hatályos, ha ezt az illetékes miniszternek a belügyminiszterrel egyetértőleg tett javaslatára külön királyi rendelet jóváhagyja. A törvényesnek elismert szindikátusokon kívül más egyesületek alakítását a törvény nem tilalmazza, de ezek az általános egyesületi szabályoknak vannak alávetve és őket a törvényes egyesületeknek biztosított különleges jogok nem illetik meg. Gyakorlatban ez az intézkedés, különösen a gazdasági téren működő egyesületeknél a szabad érdekképviseletek működésének lehetetlenné tételét jelenti. Állami alkalmazottak szindikális szervezeteket nem alakíthatnak. A törvény életbeléptetésétől kezdve minden sztrájk és kizárás tilos. Munkaviszályok csakis a szindikátusok közbejöttével a munkaügyi bíróságok döntése révén intézhetők el.

Ami a szervezeteket illeti, a törvény értelmében szakmánként *külön szindikátusok* létesítendőek a munkaadók és munkavállalók részére. Ezek a legalsó fokú szervezetek. Másodfokú szervezetek a szindikátusokat magukban foglaló *provinciális uniók*. Az uniók *országos szövetségekben (federációk)* egyesülnek, amelyek viszont egész foglalkozási ágakat magukba foglaló *főszövetségeket (konfederációk)* alkotnak. Ezek később *két országos főszövetségben (confederazione generale)* egyesíthetők, — egyik az összes munkaadók, másik az összes munkavállalók számára.

A fentiek szerint az iparban a szindikátusok piramisszerű felépítése alulról felfelé elméletileg a következő:

1. helyi szakegyesület vagy szindikátus
2. szindikátusok provinciális uniója
3. szakma országos szövetsége (federáció)
4. országos főszövetség (konfederáció).

A szervezeti hovatartozandóság gyakorlati ábrázolására álljon itt a kalapkészítő ipar példája. Az összes kalapgyártók, tekintet nélkül az üzem nagyságára, kézműiparos, vagy gyárszerű jellegükre, egy szindikátust alkotnak, melynek címe a monzai kerületben: *Unione provinciale delle fabbriche del capello di Monza*. A munkásoknak és üzemi alkalmazottaknak két szindikátusuk van: *Sindacato Monzese dei operai capellifici* és *Sindacato Monzese dei impiegati nella industria del capello*. Hasonló szindikátusok állanak fenn mindenütt, ahol a kalapgyártó ipar képviselve van. A munkaadók összes szindikátusai a *Federazione nazionale dell' industria del capello*, a munkavállalók szakszervezetei pedig a *Sindacato nazionale fascista dei operai capellifici*, illetőleg *Sindacato nazionale dei impiegati dell' industria del capello* keretében egyesülnek. Ezek viszont tagjai a két főszövetségnek: *Confederazione fascista degli industriali* és *Confederazione fascista degli lavoratori dell' industria*.

A szabad foglalkozásokat kivéve, amelyeknél nincsen külön munkaadói és munkavállalói oldal, az összes szakmának külön munkaadói és munkavállalói szervezeteik vannak, melyek a munkabér, munkaidő és munkaviszály kérdéseinek tárgyalására paritásos alapon, állami tisztviselő elnöklete alatt egyesülnek.

Ezidőszerint a szindikális szervezetek beosztása a következő:

I. Szabadfoglalkozások.

22 országra kiterjedő szindikátus:

1. Orvosok,	9. kereskedelmi szak-	16 magánoktatók,
2. gyógyszerészek,	értők,	17. újságírók,
3. állatorvosok,	10. vegyészek,	18. okleveles ápolók,
4. szülésznők,	11. ügvédek és ügyészek,	19. gazdatisztek,
5. mérnökök,	12. közjegyzők,	20. írók és szinpadí
6. építészek,	13. törvényes gondnokok,	szerezők,
7. földmérők.	14. hivatásos közgazdák,	21. zerészek,
8. ipari szakértők,	15. könyvelők,	22. képzőművészek.

II. Munkaadók.

Mezőgazdák
konfederációja

4 federáció

Iparosok
konfederációja

45 federáció

Kereskedők
konfederációja

37 federáció

Pénz- és bizt. intézetek
konfederációja

13 federáció

III. Munkavállalók.

Mezőgazdasági
munkavállalók
konfederációja

4 federáció

Ipari munka-
vállalók
konfederációja

20 federáció

Kereskedelmi
munkavállalók
konfederációja

5 federáció

Pénz- és bizt. intézetek
munkavállalóinak
konfederációja

4 federáció

Ehhez a táblázathoz két megjegyzést kell hozzáfűzni. Az egyik az, hogy a munkaadói és munkavállalói szervezetek számszerűleg nem fedik egymást. Az élet túltette magát a mértani elképzelésen s a munkaadók, a mesterségek differenciált-ságánál fogva jobban széttagozódtak, mint a munkavállalók. A másik megjegyzés az, hogy a legalsó fokon az egyes szakmáknak a legtöbb esetben nincsenek külön szindikátusai, hanem vagy több rokonszakmát vontak össze egy szindikátusban, vagy több közeli község ugyanazon szakmája egyesült egy szindikátusban, hogy életképes alakulást tudjon fenntartani. Itt is az élet erősebb volt a formális elképzelésnél. Lényegében ezek az egyesített alsófokú szindikátusok a magyar ipartestületekkel és helyi jellegű kereskedelmi egyesületekkel állíthatók párhuzamba.

A szindikális szervezetek tagdíjakból tartják fenn magukat, melyek azonban közadók módjára hajtattak be. Alapelv, hogy a munkaadók az egy napra fizetett, a munkavállalók pedig az egy napra kapott munkabért fizetik évi tagdíj gyanánt. Ezt az alapelvet azonban igen sok ipari és kereskedelmi ágazatnál már módosították, mert merev keresztülvitele a legnagyobb igazságtalanságra vezetett volna az olyan vállalatok között, amelyek nagy technikai felkészültséggel, de kevés munkással dolgoznak s amelyek megfordítva aránylag kis összegek megforgatása mellett is nagyszámú munkást kénytelenek alkalmazni. Bevételük bizonyos hányadát a szindikális szervezetek részint szociális célokra (*dopolavoro*), részint ipari és kereskedelmi közigazgatási célokra (*korporációk*) az államnak tartoznak beszolgáltatni.

Az olasz érdekképviselői szervezet másik pillérét a *korporációk* alkotják. Az eredeti elgondolás szerint a korporációk a szindikális szervezetek betetőzését jelentették volna, de az 1934. február 5-i törvény, illetve az 1934. augusztus 16-án királyi dekrétum formájában megjelent végrehajtási utasítás tartalmukat teljesen megváltoztatta. A mai korporáció valamely teljes termelési ágazat munkaadóinak és munkavállalóinak kényszerársulása. *A gabonaneműk korporációjába* például beletartoznak a termelők, a gabonakereskedők, a malmok, a lisztkereskedők, különböző feldolgozók, tésztagyárosok, pékek és mindazok, akik az idetartozó cikkek forgalombahozatalával foglalkoznak. *A fa korporációja* magában foglalja az erdei faki-termelést, a fűrészipart a fakereskedelmet, a parkettaipart, a butoripart, a parafaipart, mindezen szakmák termékeinek értékesítését, azonkívül természetesen az összes szakmák munkavállalóit, valamint az önálló technikusokat, iparművészeket és mesterembereket. Egy-egy korporáció tehát egy teljes termelő ágat, olasz kifejezés szerint: *ciclo produttivo*, ölel fel.

A korporációk célja, hogy az így összefoglalt nagy terme-

lési ágak egyes csoportjai közötti viszonyt és ezen a révén magát a termelést szabályozzák. Az irányított gazdálkodás rendszerében a korporációk jelentik azokat az egységeket, melyeken belül a nemzeti termelés racionalizálása történik. A szindikális szervezetek feladata, hogy a szociális igazság jegyében az egyes vállalatok jövedelmének becsületes megosztását biztosítsák a munkaadók és munkavállalók között. A korporációk célja ezzel szemben, vagy ennek analógiájára az, hogy a termelési ágak jövedelmének becsületes megosztását biztosítsák az egyes szakmai kategóriák között. Evégből a törvény felhatalmazza a korporációkat, hogy megállapítsák a munka s a gazdasági szolgáltatások tarifáit, valamint az olyan fogyasztási javak árát, amelyek bizonyos meghatározott feltételek mellett kerülnek a fogyasztókhoz. Az ilyen természetű határozatok abban az esetben érvényesek, ha 1. az érdekelt szakmai egyesületek hozzájárulásával hozattak és 2. a kormány feje őket approbálta.

A törvény szerint a szindikátusoktól eltérően *a korporációk nem jogi személyek*, hanem az állami élet közgazdasági megnyilatkozásai. Épen ezért a korporációk fenntartási költségeit az állam fedezi, igaz, abból az összegből, amelyet a szindikális szervezetek erre a célra saját jövedelmükből beszedni tartoznak. Végelemzésben a korporációk rendeltetése az, hogy az úgynevezett termelési ciklusok egyes rétegei közötti viszonyt szabályozzák. Az irányított és autarkias gazdálkodás rendszerében a korporációk azok az egységek, melyeken belül a nemzeti termelés racionalizálásának le kell bonyolódnia.

A korporációkat aszerint, hogy mindhárom fő termelési ágra, kettőre, vagy csak egyre terjednek ki, a hivatalos beosztás három osztályba sorozza. Gyakorlati jelentősége ennek a beosztásnak tulajdonképpen nincs. A korporációk száma ezidő szerint 22; ezek a következők:

I. Mezőgazdasági, ipar és kereskedelem termelő körére kiterjedő korporációk.

1. Gabonaneműek korporációja.
2. Kerti-, virág- és gyümölcstermelés korporációja.
3. Szőlő és bortermelés korporációja.
4. Olaj korporációja.
5. Répa- és cukortermelés korporációja.
6. Állattenyésztés és halászat korporációja.
7. Fa korporációja.
8. Textilanyagok korporációja.

II. Ipar és kereskedelem termelő körére kiterjedő korporációk.

9. Építőiparok korporációja.
10. Metallurgiai és mechanikai iparok korporációja.

11. Ruházati iparok korporációja.
12. Üveg és kerámiai iparok korporációja.
13. Vegyészeti iparok korporációja.
14. Papír- és nyomdaipar korporációja.
15. Bányászat korporációja.
16. Víz-, gáz- és villamosság korporációja.

III. Szolgáltatás jellegével bíró foglalkozások korporációja.

17. Szabad foglalkozások és művészetek korporációja.
18. Szárazföldi közlekedés korporációja.
19. Tengeri és légi közlekedés korporációja.
20. Vendéglátó iparok korporációja.
21. Hitel és biztosításügy korporációja.
22. Látványosságok iparok korporációja.

A fentebb elmondottakból világosan következik, hogy *a szindikális szervezetek rendeltetése elsősorban szociális, a korporációké pedig gazdasági*. Egész tisztaságában azonban ez a megkülönböztetés nem jelentkezik, sőt nagyon sok esetben a két-féle funkció egymás határát surolja és össze is olvad egymással. A magyarázata ennek a jelenségnek nagyon egyszerű. Szociális és gazdasági célkitűzéseket ugyanis legfeljebb elméletileg lehet különválasztani egymástól. Ha a szindikátusi síkon emelik valamelyik szakma munkásainak munkabérét, akkor ennek felfelé, illetve lefelé ható nyomásként kell jelentkezni a korporációs rétegek szerinti jövedelemeloszlásában is. A gabonafélék korporációját véve példának, ha a malommunkások, vagy sütőipari munkások bére emelkedik, ez eltolódást okoz az egész korporáció jövedelemeloszlásában. Viszont a korporáció gazdasági célkitűzéseit csak úgy tudja megközelíteni, ha állandóan figyelemmel kíséri, sőt irányítja a beletartozó egyes rétegek vagy csoportok kereseti viszonyait és jövedelemeloszlását, tehát a korporáció is ex asse kénytelen bérkérdésekkel foglalkozni.

Legújabban különösen az *autarkias törekvések* előtérbe nyomulása óta egyes federációk körülbelül azt a szerepet kezdik játszani, mint amelyet annak idején *a háborús anyagközpontok* nálunk betöltöttek. Így például a kender federációja tartja számon az olasz kendertermelést, a behozatali szükségletet s ebből kifolyólag véleményező szerve a korporációk minisztériumnak, hogy mekkora mennyiségek behozatala, illetve kivitele engedélyeztessék. Ugyanezt cselekszik saját szakmájukra vonatkoztatva a többi textiltfederációk is.

Ha szabad ezt a kifejezést használni, szervezeti szempontból *a korporációk előkelőbbek, mint a szindikális alakulások*, ami különösen abban a két körülményben jut kifejezésre, hogy míg *a szindikátusok az érdekelt felek alakulásai, addig a kor-*

porációk kifejezetten a fasiszta állam gazdasági szervei. A helyzeti különbség kifejezésre jut abban is, hogy a korporációk a szindikális szervek delegátusaiból alakulnak. A törvény értelmében a korporációs miniszter külön-külön rendelettel állapítja meg, hogy a különböző érdekeltségi csoportok az egyes korporációkba hány tagot delegálnak, illetőleg a korporációk egyes tanácsai hány tagból állanak. A korporációk elnökei mindig a legmagasabb állásban lévő államhivatalnokok és a fasiszta párt vezetői közül — miniszterek, államtitkárok, alállamtitkárok, párt főtitkára stb. — kerülnek ki. Az elnöki állásba való behelyezés a kormány fejének dekrétumával történik.

A szindikális szervezetek alulról felfelé a delegálás rendszerén alapulnak. Az alsóbbfokú szervezetek elnökségüket választják, a legfelső fokon, vagyis a konföderációnál azonban az elnök már nem választás, hanem a kormány kinevezése útján iktatódik be tisztségébe. A konföderációk vezetőségében három szervet lehet megkülönböztetni, ezek: a tanács, a végrehajtó bizottság és az elnök. A tanácsot a konföderáció kötelékébe tartozó federációk elnökei, továbbá az egyes federációknak a befizetett járulékok arányában delegált kiküldöttei alkotják. Tekintettel arra, hogy vannak konföderációk, melyeknek kötelékébe 45 federáció tartozik s így már az elnökök is jelentős számot tesznek ki, ezek a tanácsok meglehetősen nagy taglétszámú és kevésbé munkaképes testületek. Éppen ezért ezek évenként rendszerint csak egyszer gyűlnek össze s közgyűlésük a plénum számára fenntartott egyes ügyektől eltekintve, inkább csak ünnepélyes megnyilatkozás jellegével bír. A tanács, illetve közgyűlés számára van fenntartva: javaslattétel az elnök kinevezésére, a vezető tisztviselő választása, a végrehajtó bizottság tagjainak megválasztása, továbbá a végrehajtó bizottság erkölcsi és anyagi működésének felülbírálása. Mint ebből is megállapítható, a federációk tulajdonképeni irányítása az elnök, a vezető tisztviselő és a végrehajtó bizottság kezében van. A végrehajtó bizottság tagjainak száma az egyes federációknál, jelentőségükhöz és a tanács tagjainak számához képest, miniszteri rendelettel, különbözően van megállapítva.

*

Úgy a szindikális szervezetek, mint a korporációk szakmai alapon létrejött vertikális alakulások. A fasizmus a szakmai érdekelteknek ebben a nagy összefogásában vélt a régi szervezetekkel szemben újat alkotni. A gyakorlati tapasztalatok a fasizmus közigazdait, szociálpolitikusait és közigazgatási szakembereit meggyőzték arról, hogy az érdekképviselési élet a területi alapon működő és a szakmákat összefogó horizontális szervezeteket sem nélkülözheti. A fentebbi organizációs példát

véve alapul, nagyon valószínű, hogy a monzai kalaposmesternek sok esetben kevesebb érdekközössége van a palermoi kalapossal, mint saját lakóhelyének más szakmához tartozó iparosaival és kereskedőivel. Közös érdeke, hogy mennyibe kerül az üzemében felhasznált áram, milyenek a megélhetési és bérviszonyok, hogy van megállapítva az üzleti záróra, hogy eszik a pénzügyi hatóság az adókivetést, hogy vannak megállapítva a szállítási tarifák és így tovább, szinte végnélküli fesorolásban.

Az érdekek e territorális jellegű közösségének felismerése kényszerítette ki némileg megváltozott formában a régi kamarai szervezetekhez való visszatérést.

Így jöttek létre a *korporációk tartományi tanácsai* (*consigli provinciali delle corporazioni*), amelyek ezt az elnevezést 1937. óta viselik. Azelőtt consigli provinciali dell' economia corporativa, — a korporációs közgazdaság tartományi tanácsai — címet viselték. Lényegileg ezek a szervezetek más államok kereskedelmi és iparkamaráinak felelnek meg. Feladataik, melyeket az 1934. december 21-i törvény taxative felsorol, majdnem pontosan egybevágnek a volt osztrák, a német és magyar kereskedelmi és iparkamarák feladatkörével. Eltérek más államok kamaráitól abban, hogy *kötelékükbe a mezőgazdaság is beletartozik* és így három, sőt olyan helyeken, ahol a tengerészet is jelentős, négy osztályra oszlanak (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem, tengerészet). A tagokat nem közvetlenül választják, hanem felerészből a munkaadók, felerészből a munkavállalók szervezetei delegálják; vannak még hivatalból tagok is, mint a tartományi mezőgazdasági felügyelő, az erdőigazgató, az állategészségügyi felügyelő, az iparfelügyelő, a korporációs felügyelő és az államépítészeti hivatal vezetője. Az elnök mindig a tartomány prefektusa. Az elnök rendelete alapján más állami hivatalok és közintézmények vezetői is, mint például a pénzügyigazgató, a tartományi betegpénztár vezetője, stb. az ülésekre meghívhatók és ott megjelenni kötelesek.

Kifelé a korporációk tartományi tanácsával összeolvadó intézmény formájában jelentkezik a *korporációk tartományi hivatala*, (*ufficio provinciale delle corporazioni*) amely a közgazdasági jellegű közigazgatásnak egy-egy tartományra kiterjedő másodfokú szerve.

A korporációk tartományi hivatala lényegében kettős jellegű intézmény. Ez a kettősség abban jelentkezik, hogy egyik irányban irodája a tartományi tanácsnak és gondoskodik a tanács állásfoglalásainak, határozatainak megszövegezéséről és illetékes helyekre való eljuttatásáról, másik irányban pedig a tanácstól függetlenül, *mint kifejezetten állami hivatal*, ellátja az összes reá ruházott közigazgatási, kihágási bírói, stb. teendőket. Ebben az állami minőségében a hivatal, illetve vezetője

nem véleményez, hanem dönt és intézkedik. Intézkedései ellen harmadfokon a megfelelő miniszterhez intézett felelősségnek van helye. Elvileg a *hivatal tisztviselői állami tisztviselők*; élén az igazgató áll, aki hivatalból főtitkára a korporációk tartományi tanácsának. Tényleg mindegyik hivatalnak az állami normál-státusa meg van állapítva; ezeken felül azonban a tanács egyes külön feladatok ellátására alkalmazhat a szükséghez képest még más tisztviselőket is, akik ugyanúgy lépnek elő, mint az államiak, de míg formálisan az állam át nem veszi őket, magántisztviselőknek tekintendők.

A tanács és hivatal költségvetése egységes. Jövedelmüket a tartományi tanácsok ugyanolyan forrásokból nyerik, mint a magyar vagy német kamarák, de ezekhez járulnak még egyes tanácsoknál a különleges bevételek, mint az általuk fenntartott tőzsdék jövedelme, választott bírói illetékek, kikötői illetékek stb. A személyzet kétféle minősége abban is kifejezésre jut, hogy a korporációk miniszteriuma minden évben a költségvetés összeállítása előtt közli a tanáccsal azt az összeget, melyet az állami státusba tartozó tisztviselők és esetleg nyugdíjasok ellátására következő évi előirányzatába beállítani és az államhoz átutalni tartozik. Ezek a tisztviselők, mint a többi állami alkalmazottak az állami illetményhivataloktól, a magántisztviselői státusba tartozók pedig közvetlenül a tanács pénztárából kapják javadalmazásukat.

A tanács a minisztériumokkal és az állami hatóságokkal közvetlenül érintkezik; közvetlenül tehet javaslatokat és előterjesztéseket. Ezzel szemben viszont a hivatalt mindegyik közgazdasági miniszter állami hivatal gyanánt veheti igénybe. A felügyeleti jogot úgy a tanács, mint a hivatal felett a kormány nevében kizárólag a korporációk minisztere gyakorolja. Egy kormányrendelet a korporációk miniszterét felhatalmazza, hogy a tanácsok, illetve hivatalok székhelyein működő közgazdasági jellegű hivatalokat beolvassza a korporációk tartományi hivatalába. A fejlődés tényleg ebben az irányban halad; a be nem olvasztott hivatalok vezetői, amellet, hogy szavazati joggal nem bíró tagjai a tanácsnak, egyuttal szakelőadói a tartományi hivatal igazgatójának. A korporációk tartományi tanácsai és hivatalai így azon az úton vannak, hogy egy-egy tartománynak teljes közgazdasági közigazgatási központja legyen belőlük.

Minthogy a korporációk tartományi hivatalainak vezető tisztviselői állami alkalmazottak, megvan a lehetősége, hogy a nagyobb hivatalok élére áthelyezés útján a gyakorlottabb és régebbi tisztviselők kerüljenek, a kisebb hivatalok igazgatói tisztét pedig aránylag fiatalabb tisztviselők lássák el. A nagyszámú tartományi hivatalok egyuttal nagyon jó iskolát szolgáltatnak ahhoz is, hogy a közgazdasági minisztériumok onnét

egészítsék ki, már a hivatali és gyakorlati életet ismerő egyénekből tisztviselői karukat. Olaszországban, amelynek egyes vidékei — például Alpések vidéke, Romagna és Szicília, — gazdaságilag nagyon eltérnek egymástól, ennek sokkal nagyobb a jelentősége, mint egy olyan kicsiny és homogénebb jellegű országban, mint a miénk. A korporációs rendszer horizontális szervei így a gazdasági és szociális célon kívül nemzetpolitikai célt is szolgálnak. Azon a réven, hogy minél több gazdasági és közigazgatási szakember ismeri meg az ország legkülönbözőbb részeit, a provincializmuson felülemelkedve vannak hivatva szolgálni az állami és nemzeti egység gondolatát.

A korporációk tartományi tanácsainak és hivatalainak olyan *központi jellegű szerveik*, amely a német Reichswirtschaftskammerrel volna párhuzamba állítható, nincsen. Ennek indoklásául olasz informátoraim azt hozzák fel, hogy az ilyen fővárosban székelő központi szerveknél akaratlanul is kifejlődik az az irányzat, hogy a vidékről beérkező jelentéseket bizonyos politikai, vagy egyéb szempontok szerint megfésűlve juttatják a kormány tudomására. Különösen tapasztalható ez azokban az esetekben, mikor a főváros és vidék érdekei nem fedik egymást. Minthogy a kormánynak nem aszfaltvéleményekre van szüksége, feltétlenül gondoskodni kell róla, hogy közgazdasági kérdésekben a vidék is hallathassa a szavát.

A korporációk miniszteriuma két esztendő előtt kilátásba helyezte, hogy működési szabályzatot és ügyrendmintát fog kiadni a korporációk tartományi tanácsai és hivatala számára. Ez a *regolamento* mai napig még nem jelent meg és így a működést csak a törvény és ad hoc rendeletek szabályozzák.

*

Minthogy a fasiszta államban párt és érdekképviselőt többé-kevésbé összeolvadó fogalmak gyanánt jelentkeznak, az érdekképviselői szerkezet betetőzése gyanánt meg kell emlékezni az olasz korporációs állam úgynevezett törvényhozó szervéről a *fasciók és korporációk kamarájáról* (*Camera dei fasci e delle corporazioni*) is, amely a múlt év elején kezdte meg működését. Felesleges mondani, hogy ez a kamara már nem gazdasági vagy szociális, hanem elsősorban politikai jellegű testület, amely a régi képviselőházat van hivatva helyettesíteni. Ettől azonban az a döntő jelentőségű eltérés választja el, hogy tagjainak felét a korporációk delegálják, másik felét pedig a fasiszta párt küldi ki. Önjogon tagja a kamarának a kormány feje, illetve a fasiszta párt vezére. A többi tagok mandátumukat a kormány fejének dekrétumával nyerik el. Erre az új szervezetre Mussolini szerint azért volt szükség, mert „a régi kamara egy olyan világ fennállását tételezte fel, melyet a fasizmus már szétrombolt; feltételezte a pártok sokaságának rendszerét és

nagyon sok esetben be nem vallott célzatokat a hatalom megszerzése körül. Azon a napon, mikor a fasizmus a pártok sokaságát megszüntette, a képviselőház is elvesztette létjogosultságának azt a forrását, melyből fakadt“. A hivatalos magyarázat szerint az új kamarában a korporációk kiküldöttei képviselik az országnak termelő érdekeit, a párt kiküldöttei pedig a fogyasztók érdekeit és az egyetemes, állami szempontokat. Tényleges törvényhozói hatalom ennek az új kamarának aligha lesz kezében; inkább keretet fog szolgáltatni bizonyos ünnepélyes megnyilatkozásokhoz. Az új kamara egyik tagjának nyilatkozata szerint „e rendszernek legfőbb előnye az, hogy biztosítja a kormányzás állandóságát, mert ki van zárva, hogy bárminő szavazás, vagy bizalmatlansági nyilatkozat megrendítse a kormány helyzetét“.

Tonelli Sándor.

Közlemények.

A visszatérítés elve a szövetkezet üzleti feleslegének felosztásában.

— Hozzászólás Dávid László dolgozatához. —

Nagy igyekezettel és a szövetkezeti intézmények iránt tanúsított meleg érdeklődéssel vizsgálja *Dávid László* úr a Közgazdasági Szemle 1939. évi decemberi számában a *visszatérítés elvét a szövetkezet üzleti feleslegének felosztásában.*

A dolgozat helyesen látja meg a szövetkezet lényegét a *speciális kooperációban* és az annak folyományaként először a rochdale-i fogyasztási szövetkezet alapszabályainak 22. pontjában kifejezésre juttatott *vásárlási visszatérítés gondolatában.* A helyes elméleti meglátásnak azonban olyan gyakorlati következményeit vonja le, amelyeket szó nélkül annál kevésbé hagyhatunk, mert fejtegetései alkalmasak arra, hogy legnagyobb szövetkezeteinket és előkészítés alatt álló szövetkezeti reformunkat is ferde megvilágításba helyezték.

Dávid László kifogásolja, hogy a Hangya tagszövetkezeteinek alapszabályai, épügy mint *Kuncz* professzor 1926. és 1934. évi törvénytervezetei, nem rendelik el az évi felesleg túlnyomó részének a tagok között vásárlásaik arányában való felosztását, és azt javasolja, hogy az évi feleslegnek legalább 70%-a fordíttassék visszatérítésre. Ebben a kritikájában azonban elkerüli figyelmét egyrészt, hogy a Hangya tagszövetkezetek alapszabályai a feleslegfelosztást teljesen rochdale-i szellemben szabályozzák, másrészt, hogy a *Kuncz*-féle 1926. Tervezet 246. §-a és 1934. Tervezet 26. §-a — *miután az osztalékot limitálták* (és itt van a lényeg; mert a korlátozott osztalék kizárja a kapitalisztikus nyereségfelosztást és lehetővé teszi, hogy a felesleg túlnyomó része fordíttassék a vásárlási visszatérítésre!) — az egyes szövetkezetek sajátos természetével és szükségleteivel számolni *egyedül képes* alapszabályokra bízák a tartalékalap dotálása után megmaradó felesleg hovafordítását.

Maga a szerző idézi a Hangya tagszövetkezetek alapszabályainak 42. §-át, amely a felesleg felosztásánál 1. a tartalék

alap dotálását, 2. a *maximálisan 5%-os* osztalékokat írja elő és 3. a közgyűlésre bízva, hogy a megmaradó részt — miután népjóléti célokra is áldozott — visszatérítésként ossza fel a tagok között. Ez a sorrend nem azt jelenti, hogy a visszatérítésre a feleslegnek csak a morzsái juthatnak, hogy tehát a kapitalista „osztalék” a Hangya tagszövetkezethnél ép annyira praedomináns, mint a részvénytársaságoknál. Nyilvánvalóvá válik a félreértés egy példából: A szövetkezet üzletrésztőkéje 3000.— pengő, tartalékalapja 6000.— pengő, az évi felesleg egy kedvező üzletév után 1200.— pengő. Ebből a feleslegből a tartalékalap *nem kap semmit*, minthogy elérte az üzletrésztőke kétszeresét; az osztalék elvisz 150 pengőt és így a visszatérítésre és a népjóléti célokra marad még mindig 1050 pengő. Hol van itt a kapitalista jelleg? Hogy lehet erről a rendszerről azt megállapítani, hogy itt „a felesleg felosztásának tengelye az osztalékfizetés és a tartalékalap dotálása, *épúgy mint a részvénytársaságoknál?*” „Hogy a forgalmi visszatérítés szerepe egészen jelentéktelen?”. Hiszen, ha a szerző alaposabban tanulmányozza a rochdale-i szövetkezet alapszabályait, rájött volna, hogy ez a szövetkezet sokkal több célra von le előbb a feleslegből, amíg eljut a visszatérítésre szánt összeghez. Mert a tiszta feleslegből levonja: 1. az igazgatás költségét (a Hangya tagszövetkezeteinek alapszabályai *nem* írják elő az igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok honorálását), 2. a kamatokat, 3. az áruraktár értékesökkenését, 4. az üzletrészekre jutó osztalékot, 5. a tartalékalap dotációját és 6. 2.5%-ot a szövetkezeti nevelés céljaira. Kérdezzük, hogy a rochdale-i szövetkezethnél sem érvényesül eléggé a visszatérítés elve? Különben tanulságos lesz a Hangya és tagszövetkezetei által az 1931. évben beköszöntött válságot követő kedvezőbb üzletevekben kifizetett vásárlási visszatérítések rövid statisztikája.

E szerint a Hangya Központ a legutóbbi években vásárlási visszatérítés fejében a következő összegeket juttatta tagszövetkezeteinek:

1936 évben	P 150.218.46
1937. „	„ 179.109.12
1938. „	„ 214.359.21

A Hangya kötelékéhez tartozó szövetkezetek által kifizetett vásárlási visszatérítések összege az alanti években a következő volt:

Vidéki szövetkezetek:		Köztisztviselők szövetkezete:	
1934.	333.689.44 P	—.—	P
1935.	465.685.29 „	60.000.—	„
1936.	496.751.56 „	60.000.—	„
1937.	625.758.73 „	78.250.—	„
1938.	755.972.03 „	74.950.—	„

Fenti adatok mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy a Hangya és köteléki szövetkezetei teljes tudatában vannak a vásárlási visszatérítés fontosságának és, mihelyt azt az üzleti eredmény lehetővé teszi, igyekeznek tagjaiknak e címen minél nagyobb összegeket juttatni.

Nem feladatunk, hogy megvédelmezzük *Kuncz Ödön* professzor úr átgondolt tervezeteit és a visszatérítés tekintetében elfoglalt álláspontját. Ezt ő maga megtette 1926. évi Tervezetének 432. lapján, a „Szövetkezeti jogunk időszerű kérdései“ c. tanulmányában (19. és 20. ll.) és a rochdale-i elvekről írt és *Dávid László* által is többször idézett dolgozatában (16. l.). Ez alkalommal elég lesz a másodsorban idézett tanulmányból a következő részleteket közölni: „a nyereségfelosztás kérdését a jövőben sem lesz szükséges merev szabályokkal rendezni. Mert az *alapszabályoknak biztosított mozgási szabadság* sokkal inkább lehetővé teszi azt, hogy az egyes szövetkezetek a nyereségfelosztásnak a haszon ellen küzdő szövetkezeteknél végtelenül kényes és egyben a szövetkezeti mozgalom gyökeréig lehatoló problémáját *sajátos körülményeiknek és gazdasági struktúrájuknak megfelelő módon* oldják meg, különösen pedig, hogy olyan nyereségfelosztó módozatokat állapítsanak meg, amelyek számolnak a szövetkezeti tag hozzájárulásának kettős jellegével... (Erre) sokkal inkább alkalmas a szövetkezet sajátos viszonyaival számoló *alapszabály*, mint a valamennyi szövetkezetre egyaránt kiterjedő törvényes szabályozás“.

A magyar szövetkezetek útját olyan szövetkezeti apostolok jelölték ki, akik a magyar szövetkezeti mozgalom lényegét és szükségleteit teljesen tisztán látták; de egyben elismert szaktekintélyei is voltak a nemzetközi szövetkezeti mozgalomnak.

Szövetkezeti jogunk tökéletesítését munkálva pedig inkább haladjunk az angol, a német és a svájci, mint az argentinai jogfejlődés irányában. Az 1936. december 18.-i *svájci* törvény (Bundesgesetz über die Revision der Titel XXIV bis XXXIII des Obligationenrechts) 859. cikke a visszatérítést végeredményben épenúgy az alapszabályra bízza, mint *Nagy Ferencnek* és *Kuncz Ödönnek* tervezetei: „Ist eine Verteilung des Reinertrages unter die Genossenschafter vorgesehen, so erfolgt sie, soweit die Statuten es nicht anders ordnen, nach dem Masse der Benützung der genossenschaftlichen Einrichtungen durch die einzelner Mitglieder“.

Kéler György.

A faj és a gazdaság viszonya az új német gazdaságelméleti irodalomban.

A világháború utáni német közgazdasági szellemi élet kialakító erőforrásai az egyetemi katedra és a „Verein für Sozialpolitik“. Ez a magyarázata annak, hogy a harmincas évek elején végbemenő nagy szellemi átalakulás is elsősorban ezeket érintette. A Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung 1935. évi januárjában kiadott és a közgazdasági oktatás reformjával foglalkozó rendeletében leszögezi, hogy a német gazdaságtudománynak nemzetiszocialistának kell lennie. Az egyetemi oktatásnak ezentúl nem a világ-gazdaságtan, hanem a *népi* elven nyugvó német gazdaságelmélet a tárgya.¹

A német nemzetiszocialista jogászok szövetségének a gazdaságtudományi tanárokból alakult szakosztálya, 1935. évi március 28-án tartott ülésén beható vizsgálódás tárgyává tette a fentebb említett rendeletet. *v. Gottl-Ottlilienfeld*, a szakosztály vezetője bevezető előadásában szintén a népi elv primátusát hangsúlyozta.² *E. Wiskemann* felszólalásában a hagyományos gazdaságtudományt bírálta. Ez a tudomány abban a korszakban épült ki, amelyben az általános profitmaximum felé való törekvés érdek- és osztálykülönbséget hívott életre. Általa a nép természetes és erkölcsi életrendjét gyökerében támadta meg. A nemzetiszocializmus a gazdasági gondolkozás közép-pontjába az emberek közösségét, helyesebben ennek egyik fajtáját, a népközösséget helyezi. Csakis ebben a népközösségi fölérendeltségben lehet szó az exakt elmélet érvényéről is.³

Hasonló mélyreható változások észlelhetők a „Verein für Sozialpolitik“-kal kapcsolatban is. A Verein az 1932. évi drezdai ülésével bejelentette megszűnését. Helyébe a „Die Deutsche wirtschaftswissenschaftliche Gesellschaft“ lépett. A Társaság 1936. évi november 11-i első nyilvános ülésén az elnöklő *K. Bräuer* lipcsei professzor ismertette a Társaság célkitűzéseit és feladatát. *M. v. Renteln* a hagyományos gazdasági gondolkozás csődjével foglalkozott, amely a *laissez faire* világnézetén nyugodott. Az új gazdasági gondolkozás fajilag meg-alapozott. A nemzetiszocializmus vezérelve a népi élet megtartása s annak lehető továbbfejlesztése. Ennek van a gazdaság is alávetve.⁴

¹ Eckhardt: Das Studium der Wirtschaftswissenschaft. Berlin 1935.

² Eckhardt: id. m.

³ Eckhardt: id. m.

⁴ Tag der deutschen Wirtschaftswissenschaft 1937. Schriften der deutschen wirtschaftswissenschaftlichen Gesellschaft, 1-ső kötet. Stuttgart—Berlin 1938.

A mai német gazdaságtudomány tehát a népi gazdaság tana. Különösen *C. Hermann*,⁵ *A. Baeumler*⁶ és *H. Kniesche*⁷ boncolgatják a nép és gazdaság kapcsolatának elemeit. Ezek a vizsgálódások azonban nagyjából csak a politikai népfogalom, valamint a faji alapelvek kihangsúlyozásában merülnek ki. Ezen túlmenően inkább csak a történeti visszapillantásukban jelentősek. Már valamivel mélyebbre hatolnak *J. Jessen* fejtegetései.⁸ Belőlük sem válik azonban világossá, hogy melyek azok az alapmotívumok, amelyek a faj és a gazdaság gondolati összefüggésének végső elfogadható logikai alapját képezik. A faj és a gazdaság viszonyának problémája különben is a német gazdaságtudományi irodalomnak igen sokat érintett, részleteiben azonban csak kevésbé megvilágított kérdése. Csak legújabban foglalkozik *A. Pfennig* a biológiai gondolatnak gazdaságtudományi jelentőségével.⁹ A népi ideológiának biológiai, területi és történetsorsközösségi hármas szövedékéből tehát az elsőt emeli ki. Felfogása szerint a biológiai gondolat nem azonosítható a faj fogalmával. A különböző tudományok ugyanis a faj fogalmát más és más szempontból ragadják csak meg.

A gazdaságban a biológiai gondolatnak három oldala jut szerephez. Az *első* az öröklődés fogalma és pedig az egyes embereknek öröklődő jellege bizonyos hajlamosságokra, képességekre és visszahatási módokra. Az öröklődési jelleg visszatükröződik a gazdaságban is. Ott ugyanis, ahol az egyének, bizonyos, a gazdasági életet közvetlenül érintő kérdésekben elhatározásra jutnak. Amikor a vállalkozó előtt felmerülő kérdések — mit termeljen, hogyan termeljen, mennyit termeljen, milyen minőségeket termeljen, stb. — válaszra várnak. Az egyes fajok közötti különbségek, amelyek az öröklődési jellegben is kifejezésre jutnak, a gazdaságban *minőségi* különbségeket hívnak életre. Így jelentkeznek azután a különböző faji stílusok. A biológiai gondolat *második* oldala a test és a lélek kapcsolatával függ össze. Szükségképen kapcsolat van tehát egyrészt a biológiai típus, másrészt a szellemi-lelki magatartás között. A különbségek, amelyek belőle adódnak, a gazdaság felőli gondolkozási mód szempontjából mutatkoznak. Ide vezethetők vissza pl. az angolszász gazdaság szemléletnek a német gazdaság szemlélettől eltérő alapelvei. A biológiai gondolat *végeze-*

⁵ Volk und Wirtschaft in Lehre und Geschichte. Hamburg 1934.

⁶ Der politische Volksbegriff. Jugend und Recht 8. évf., 1934.

⁷ Das Volk in der Wirtschaft. Ein Versuch vom Standpunkt volkstheoretischer Wirtschaftsbetrachtung. Schriften des Instituts für Grenz- und Auslandsdeutschum an der Universität Marburg. 10. füzet, Jena 1937.

⁸ Volk und Wirtschaft. 1-ső kötet. Die Grundzüge der Rechts- und Wirtschaftswissenschaft, Hamburg 1935.

⁹ Die Bedeutung des biologischen Gedankens für die Nationalökonomie. Schmollers Jahrbuch 1939, III. füzet, 273—288. 1.

tül összefüggést fedez fel egyrészt valamely embercsoportban érvényre jutó érték-világ, másrészt ezen embercsoport biológiai struktúrája között. Különböző faji típusoknak szükségképen különböző életirányuk és értékelképzelésük van.

Mindezeket összefoglalva *Pfennig* arra az eredményre jut, hogy a gazdaság szemszögéből nézve a biológiai gondolat az öröklődés, a szellemi-lelki magatartás és az életirányok, illetve értékelképzelések minőségi különbségeiben nyeri el jelentőségét. A gazdaságtudomány már régebben is figyelmet szentelt a faj és a gazdaság közös problémáinak. Különösen a történeti iskolát foglalkoztatták behatóan ezek a kérdések. Szerinte azonban ez az iskola sem vizsgálta a biológiai elemnek a gazdaságelmélettel való logikai összefüggését. A probléma pedig éppen az, hogy a biológiai gondolat miképpen fogható fel a gazdaságelmélet lényeges elemeként. Nyilvánvalóan csakis úgy, hogy az már a gazdaság fogalmában is kifejezésre jut. A feladat tehát a gazdaság ideáltípusú képletének kidolgozása.

Mivel a gazdaság tevékenységi kategória, nem férhet kétség ahhoz, hogy az ember is lényeges eleme. Azonban nem minőség nélküli egyformaságában, hanem különleges csoportszerű típusában, más szóval, csoportszerű visszahatási lényegében. A gazdaság fogalmának így a fajilag determinált ember a lényeges eleme. A gazdaság a priori társadalmilag, így a priori biológiailag is meghatározott fogalom, mivel minden társadalmi, azaz valamennyi emberi együttélési mód biológiailag megalapozott. Végül tehát a gazdaság nem más, mint meghatározott módon biológiailag megalapozott csoport specifikus tevékenységi szövődése. Gyakorlatilag ez annyit jelent, hogy a gazdaságtudomány a népi és faji, pszichológiailag megalapozott egyeztető munka nélkül nem lehet meg. Jelenti azonban azt is, hogy a szóbanforgó emberek köre az érdekeknek tárgya és nem eszköze.

A gazdaságnak, mint valamely biológiai csoport tevékenységi világának szemlélete azonban nem meríti ki mindazt, amit a faj és a gazdaság viszonya takar. Hiszen nemcsak a fajból indul ki bizonyos hatás, hanem a gazdaságból is. A figyelemnek erre is ki kell terjeszkednie. Ebből a szempontból a gazdaság, a kultúra kiválasztó rendszerének funkciójaként tűnik fel. Úgy látjuk tehát azt, mint amely valamely adott biológiai csoport keretében bizonyos típusok kiválasztódásához vezet, amelyek azután a gazdasági eljárások iránytszabó tényezőivé válnak.

Pfennig idevonatkozó fejtegetései a legújabb német szociológiai és neveléstani irodalomnak is sokat vitatott problémáját érintik. A benne rejlő gondolat a gazdaságtudományt alig foglalkoztatta. Lényegében itt arról van szó, hogy minden egyes gazdasági rendszernek megvan a maga ember-

típusa. A szabadelvű-kapitalista gazdasági rendszernek így még leginkább a „homo oeconomicus“ embertípus felel meg. Ebben a rendszerben tehát azok az egyének kerülnek túlnyomóan felszínre és válnak így a gazdasági élet iránytszabó tényezőivé, akik még leginkább bírnak a „homo oeconomicus“ tulajdonságaival. A nemzetiszocialista gazdasági rendszernek is megvan a maga embertípusa. Ez a nemzetiszocialista ember. A kiválasztódás itt egészen más értékmérők alapján történik. Ezért van ma a hangsúly Németországban oly annyira a nevelésen.

A biológiai gondolatnak és a gazdaságnak a viszonyából így a gazdaság egyrészt, mint meghatározott módon biológiai-lag megalapozott csoport specifikus tevékenységi szövődéke, másrészt, mint bizonyos embertípusokat kitermelő szűrő, illetve kiválasztó rendszer fogalmazható meg.

Pfennig felfogásával kapcsolatban annyi mindenesetre helyeslőleg jegyezhető meg, hogy a gazdasági tevékenység és a biológiai gondolat között kétségtelenül fellelhető bizonyos logikai kapcsolat. Abban is igazat kell neki adnunk, hogy valamely adott gazdasági rendszernek embertípust formáló ereje van. Azonban hangsúlyoznunk kell, hogy itt egyrészt a gazdasági tevékenységről, másrészt a gazdasági rendszerről van szó, nempedig a gazdaság fogalmáról. És semmiképen sem tekinthető szerencsésnek az a felfogás, amely ebből a kettős kapcsolatból egészen a gazdaság fogalmáig terjedő következtetéseket kíván levonni. Ha már ragaszkodunk is ahhoz a felfogáshoz, amely a gazdaság alatt meghatározott tevékenységi módot lát, a faji elemeknek bekapcsolása csak még inkább elhomályosítja azt, amit a gazdaság fogalmáról mondhatunk. *Pfennig* tévedése — véleményünk szerint — abban nyilvánul meg, hogy a gazdaság és a népi gazdaság fogalmait nem választja el egymástól tisztán. Egészen sajátságos, hogy ennek a különbségnek elméleti jelentősége alig hatja át a német gazdaságelméleti irodalmat. A gondolatmenet a következő: A gazdaság a népért van. A gazdaság így népi gazdaság. Belőle az a tudományi követelmény fakad, hogy a gazdaságtannak is a népi gazdaság tanává kell fejlődnie. Így jut el főleg *v. Gottl* iskolája is ahhoz a végkövetkeztetéshez, hogy a népi gazdaság csak valamely vérségileg összekapcsolt „mi“ csoport keretében valósulhat meg. Két kérdés vár itt feleletre. Meg kell világítanunk a gazdaság és a népi gazdaság viszonyát, valamint azt a viszonyt, amely a politikai gazdaságtan és a faj között megállapítható.

Hogy a népi gazdaság fogalma mellett szükség van a gazdaság fogalmának fenntartására is, az már abból is igazoltnak látszik, hogy a gazdaság fogalma nélkül a gazdaságtudomány nem tud bizonyos összefüggésekre kielégítő magyarázatot adni. A gazdaságnak a népgazdasággal való azonosítása tehát — ha

ezt a felfogást következetesen végig gondoljuk — feltétlenül fogalmi zavarokhoz kell hogy vezessen. Hiszen azok a német írók is, akik a gazdaságban már egy fajilag determinált kategóriát látnak, ismerik a világgazdaság fogalmát. Pedig számukra a világgazdaság képlete fel sem merülhetne. A szóbanforgó kérdéskomplekszum mögött a világnézet és a gazdaság viszonya húzódik meg. Arról van tehát szó, hogy a világnézet és a gazdaság elemeit a tudományos gondolkozás már az alapfogalmakban kapcsolja-e össze, avagy csupán a megismerés további fokán? A magunk részéről azt a felfogást helyeseljük, amely a gazdaságtudomány alapfogalmait a világnézettől mentes megismerés alapján fejti ki.

Az ellenkező felfogás sohasem lenne képes magyarázatot adni például a *magyar nemzetgazdaság* fogalmára, amely a biológiai gondolatból egyedül nem magyarázható meg. Már csak azért sem, mert a magyar „nemzet”-fogalom történelmi szemléletében nem fogható fel sajátlagos vérségi kategóriaként. Az élet valóságától messze esne viszont az az elméleti okoskodás, amely a „nemzet”-gazdaság fogalma és a politika „nemzet” fogalma között nem találná meg a logikai kapcsolatot. Kétségtelenül helytálló az a felfogás, amely úgy látja, hogy valamely emberi együttélési keretben pusztán az állami hatalom nem mindig és nem szükségképen elégséges ahhoz, hogy a népesség tartós jóléte biztosítva legyen. Más szóval, ha valamely emberi együttélésben hiányzik az *egyetértés*, az együttküzdés akarata, az államhatalom nem is jut el a fejlődésnek arra a fokára, hogy a gazdasági élet a népi alapelveknek megfelelően építse ki. Viszont népi, illetve nemzetgazdaságról csakis a fejlődésnek ezen a fokán beszélhetünk. A jelzett felfogásnak tévedése azonban épen ott van, hogy egyetértés nem csupán valamely fajilag megalapozott „mi” csoport keretében van jelen, hanem létrejöhet azáltal is, hogy valamely faj keveredés útján a történelemben nemzetté fejlődik.

A *v. Gottl*-iskola, amely még alig egy évvel ezelőtt kizárólag a *népközösségen* nyugvó népi gazdaság fogalmát ismerte, ma már helyesbítette is felfogását és elismeri a *nemzetközösségen* nyugvó nemzetgazdaság létjogosultságát.¹¹ Viszont meg kell jegyeznünk azt is, hogy a német közgazdasági írók nagy része, amikor a faj és a gazdaság kapcsolatának kérdéseit érinti, mindjárt hozzáteszi, hogy a német gazdaságelmélet alapösszefüggéseit kutatja. Az a törekvés tehát, amely a gazdaság fogalmának fajilag meghatározott értelmezésében *általános érvényű igazságokhoz* kíván eljutni, még a német gazdaságelméleti irodalomban is — különösen napjainkban — már alig jelentős.

¹¹ *v. Gottl-Ottlilienfeld*: Wirtschaftspolitik und Theorie. Berlin 1939.

Részben új megvilágításba hozza a faj és a gazdaság viszonyának kérdését *H. B. v. Grünberg* „Wirtschaft und Kultur“ című munkája.¹² *v. Grünberg* a gazdaságot, mint a fajilag kötött népi kultúra egyik részét fogja fel. A gazdaságszemlélet így egyben kultúrszemlélet. A feladat, az új politikai történet-szemlélet kifejtése. Mivel pedig minden történeti valóság az akarat által jön létre, az akarat és annak iránya pedig a fajból képződik, a gazdaság értékmérői is csupán a fajból vezethetők le. A gazdaságnak épen az a célja, hogy a fajtában rejlő lehetőségek megvalósításához szükséges eszközöket rendelkezésre bocsássa. Valamely nép hatalma és nagysága ugyanis szorosan függ össze azzal, mennyiben képesek a nép legjobbjai faji tulajdonságaik szerint cselekedni.

v. Grünberg szerint tehát amit a gazdasággal kapcsolatban mondhatunk, sohasem vonatkoztatható el a faji elemektől. Ezzel magyarázható, hogy munkája túlnyomó részében nem is annyira gazdasági, mint inkább faji problémákkal foglalkozik. Az olvasónak többször az az érzése, hogy nem is gazdaság-elméleti munkát tart a kezében. Mivel pedig *v. Grünberg* a német kultúrának és a német gazdaságnak körére korlátozza figyelmét, munkájában az északi faj problémája tárul a szemünk elé.

Felfogása szerint akkor jutunk el még legjobban az északi faj értékszemléletének megismeréséhez, ha arra a korra tekintünk vissza, amikor a görög kultúra a magaslatán állott. Az a tény, hogy a görögök Dionysos és Apollo kultuszát egyaránt ápolják, igazolja, hogy a dionysiusi életérzet és az apolloniusi öntudat a görög kultúra egyaránt nélkülözhetetlen részese. A dionysiusi életérzetből az északi faj cselekvési, élvezeti és társasodási ösztöne; az apolloniusi öntudatból pedig a történelmi, az esztétikai, a rendszer és a személyiségi öntudata fakad. A különböző életérzetek és öntudatok az akarat útján formálódnak cselekvésekké. Ezekben a cselekvésekben a dionysiusi életérzet és az apolloniusi öntudat — mivel részben egymással ellentétes akaratok indítékaiul jelentkeznek — feszültségekhez vezet. És épen ezekből a mindig újra megszületett feszültségekből sarjadzik az északi kultúra nagy termelékenysége.

v. Grünberg részletesen boncolgatja az apolloniusi formáló akarat és a dionysiusi termelő akarat problémáját. Majd pedig az egész kultúrvilág kérdését hozza velük kapcsolatba. Felfogása szerint az élet bármely vonatkozásában kultúráról csakis akkor beszélhetünk, ha ez a két akarat egymásba szövődése viszonylagosan erős. Ez jellemző a gazdaságra is. Igazi

¹² Wirtschaft und Kultur. Elemente einer Rassen- und willensgebundenen Wirtschaftslehre. Schriften des Instituts für angewandte Wirtschaftswissenschaft. Berlin 1937.

kultúrális gazdasági rendet tehát csupán az a nép képes megvalósítani, amelynek faji adottságai az apolloniusi formáló és a dionysiusi teremtmény akarata tulajdonságait egyaránt magában hordják. Minden más esetben a megvalósuló gazdasági rend vagy primitív, vagy dekadens lesz.

v. Grünberg megkísérli a gazdasági alapfogalmaknak a két akarat viszonya alapján való meghatározását is. Ilyen értelemben fejti ki többek között, a gazdagság, a gazdálkodás, a gazdasági érték, a jószág és a tőke fogalmát is. Végezetül pedig megfesti a primitív, a dekadens és az igazi kultúrális gazdasági rend alapjain kiépülő gazdasági élet magángazdasági és közületgazdasági képét is.

v. Grünberg munkájának talán legnagyobb fogyatékosága abban fedezhető fel, hogy több helyesen meglátott szempontot olyan összefüggések vonatkozásaiban is uralomra akar juttatni, ahol azok valójában már elvesztik érvényüket. Így többek között munkájában teljesen téves beállításban szerepel a gazdaság fogalma. *v. Grünberg* a gazdaság szociológiai fogalmából indul ki és az így értelmezett fogalmat viszi bele a gazdasági élet összefüggéseinek elméleti magyarázatába. Ma már Németországban is mind uralkodóbbá válik az a felfogás, amely az ilyen synthesistól várható elméleti eredményeket csak igen messzemenő fenntartásokkal fogadja. Ha azonban a munkában így jelentkező fogyatékoságoktól eltekintünk, attól bizonyos érdemeket nem tagadhatunk meg. A megvalósítandó gazdasági intézményeknek a népi sajátosságokhoz való alkalmazkodása sokszor előfeltétele az ezektől várható eredményeknek. Különösen mi magyarok érezzük ennek a problémának súlyosságát. Hiszen különösen napjainkban esik mind több szó nálunk is eddig alig ismert gazdasági intézmények létesítéséről és gazdasági rendszabályok foganatosításáról. Már az eddigi gyér tapasztalatok is azt mutatják, hogy ezek az intézmények és ezek az intézkedések csakis olyan mértékben felelhetnek meg a hozzájuk fűződő reményeknek, amennyiben szervesen beilleszkedhetnek a magyarság történetileg kialakult kultúra-világában.

Csikós-Nagy Béla.

A budapesti lakásbérek alakulása **1933 és 1937 között.**

Szociális szempontból rendkívül nagy jelentősége van annak, hogy a lakbérek változása figyelemmel kísértessék. A mai időkben, amikor a létfenntartási költségek változásainak figyelembevétele például a legkisebb munkabérek meg-

állapítása alkalmából az ipari munkásság életszínvonalának alakulására döntő befolyással van, az ilyen irányú adatgyűjtés jelentősége még szembeszökőbb. Ennek ellenére Magyarországon ezideig rendszeresen vezetett lakbérstatisztika nem készült. A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal létfenntartási költségindexszámában ugyan az élelmezés, a ruházat, a fűtés és világítás költsége mellett negyedik komponensként a lakásbér is szerepel, ezt az utóbbi tételt azonban a Statisztikai Hivatal már 11 év óta változatlanul szerepelteti. A Statisztikai Hivatal tudatában van annak, hogy ez az eljárás nem kifogástalan és éppen ezért két létfenntartási indexszámot szokott közölni, egyet, amely a lakásbért is magában foglalja és egy másikat, amelyik nem. Bár az általunk vizsgálandó időszakban, 1933 és 1937 között a lakbérek nem változtak számottevően, ez a jelenlegi helyzet elvi helytelenségén nem változtat.

Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala az 1935. évi budapesti népszámlálás alkalmából lakbérstatisztikai felvételt eszközölt s annak eredményeit Évkönyvében közzétette. Ez a felvétel azonban természetesen csak egy időpontra vonatkozott és így nem alkalmas a lakbérek változásának megfigyelésére.

Elsődleges statisztikai felvétel hiányában nem haszontalan tehát, ha olyan másodlagos statisztikai forráshoz fordulunk, amelyből a budapesti lakásbérek alakulására nézve támpontokat nyerünk. Ilyen forrásul a m. kir. pénzügyminiszter által évenként kiadott adóstatisztika kötetei kínálkoznak. Ez az adóstatisztika korántsem pótolja egy tulajdonképpeni lakbérstatisztika hiányát, már azért sem, mert viszonylag későn áll rendelkezésre. Az 1937. évi adóstatisztikát csak 1939 szeptemberében bocsátották közre s így belőle mintegy két éves késéssel az 1937 novemberi házbéradatok állapíthatók meg. Az, hogy évenként csak egyszeri adat áll rendelkezésre, nem hiányosság, mert az esetek igen nagy többségében a novemberi lakbér az egész évre irányadó. Szempontunkból nagyobb hiányosság — és ez nem kifogás az adóstatisztikával, mint olyannal szemben, amelynek nem célja, hogy lakbérstatisztikának legyen felhasználható — a kellő részletezettség hiánya. Az adóstatisztika ugyanis 1933 óta a 18 budapesti adókerület szerint szétválasztva, az egy-egy lakásra, illetőleg lakrészre eső átlagos bérjövödelmet, illetőleg haszonértéket közli, nem részletezi azonban ezt lakástípusok szerint, tehát például nem adja külön kerületenként az 1, 2, stb. szobás lakások átlagos évi bérét, illetőleg az ilyen nagyságú lakásban egy-egy lakrészre eső évi átlagos bért. Ez azért zavar, mert ha az egy lakásra eső évi átlagos bérből indulunk ki, az egyes évek adatainak összehasonlítását kétes értékűvé teszi az, hogy időközben a lakások átlagos nagysága, illetőleg nagyságösszetétele megváltozott. Az egy lak-

részre eső átlagos évi bért ez a körülmény szintén befolyásolja. Más évi bér esik ugyanis egy négyszobás lakásban egy lakrészre, mint például egy kétszobás lakás esetében. Ha tehát a vizsgálati időpontok között az illető adókerületben lakott lakásoknak nagyság szerinti összetétele jelentősen megváltozott, ez az egy lakrészre eső bér összegét is megváltoztatja, anélkül, hogy a valóságban bérváltozás következett volna be.

De az összehasonlítás még abban az esetben sem feltétlenül jogosult, ha az egy lakásra eső lakrészek átlagos száma a két időpont között semmit sem változott. Lehetséges ugyanis, hogy az illető adókerület lakásainak nagyság szerinti megoszlása jelentősen megváltozott, anélkül, hogy ez az átlagot megváltoztatta volna. És mert a több szobából álló lakás bére nem arányosan magasabb a kevesebb szobából állóénál, az összehasonlítás a jelzett változás esetén torzító. Mégis, mert viszonylag rövidebb idejű vizsgálatról van szó, joggal feltételezhetjük, hogy amennyiben az átlagos lakásnagyság változatlan maradt, ilyen természetű változás közbejöttével sem kell számolnunk.

Az alábbi táblázat az egy lakásra eső átlagos bér összegéről tájékoztat a főváros adókerületei szerint részletezve 1933 és 1937 novemberében. Ezek mellett az adatok mellett feltünteteti a két időpontban az illető kerületekben egy lakásra eső lakrészek számát is, avégből, hogy a következtetések levonásánál azokat a kerületeket, amelyekben a lakások nagyságátlaga a vizsgált időpontok között jelentősebben megváltozott, figyelmen kívül hagyjuk.

Adókerületek	Egy bérbeadott adóköteles vagy ideiglenesen adómentes lakásra eső átlagos bérjövdelem		%o-os változás	Egy bérbeadott adóköteles vagy ideiglenesen adómentes lakásra eső lakrészek ¹ átlag. száma		%o-os változás
	1933 novemberben pengő	1937 novemberben pengő		1933 novemberben	1937 novemberben	
I. ker.	905	963	+ 6	2.38	2.72	+14
II. „	1.049	1.067	+ 2	2.73	2.75	+ 1
III. „	421	447	+ 6	1.42	1.44	+ 1
IV. „	1.476	1.344	— 9	3.37	3.19	+ 5
V. A. „	1.908	1.433	—25	4.46	3.58	—20
V. B. „	1.047	1.162	+11	2.62	2.94	+12
VI. A. „	1.155	1.079	— 7	2.82	2.78	— 1
VI. B. „	978	823	—16	2.44	2.22	— 9
VII. A. „	924	895	— 3	2.43	2.46	+ 1
VII. B. „	815	638	—22	2.14	1.74	—19
VIII. A. „	992	890	—10	2.44	2.42	— 1
VIII. B. „	619	576	— 7	1.66	1.50	— 4

¹ Lakrész: a lakószoba, az ahhoz tartozó cselédszoba, a padlásszoba, a pincészoba, a hálófülke, terem, a dolgozószoba, a könyvtárszoba, a kaptár, a hall, a ruhatár (öltöző) stb.

IX. A. ker.	965	911	— 6	2.69	2.56	— 5
IX. B. „	581	546	— 6	1.61	1.61	0
X. „	419	420	0	1.34	1.45	+ 8
XI. „	866	893	+ 3	2.06	2.42	+17
XIII. „	399	370	— 7	1.19	1.17	— 2
XIV. „	650	549	—16	1.73	1.58	— 9
Budapesten összesen:	792	769	— 3	2.08	2.11	+ 1

Táblázatunk szerint a II., III., VI. A., VII. A., VIII. A., IX. B. és XIII. kerületek azok, amelyekben a lakások nagyságátlağa és, feltevésünk szerint, nagyság szerinti megoszlása a vizsgálati időpontok között nem változott meg számottevően. Ezen kerületek közül a Dunajobbpartiakban a vizsgált négy év során a lakberek valamelyest emelkedtek, míg a Dunabalparti kerületekben ennél az emelkedésnél valamivel nagyobb mértékben csökkentek. Ez a fejlődés összhangban van azzal a törekvéssel, amely ebben az időszakban és azóta is egyre nagyobb erővel érvényesült s amely abban áll, hogy mind nagyobb tömegek igyekeznek a jó levegőjű városrészekbe költözni. Alátámasztja ezt azoknak az adókerületeknek adata is, amelyeké az átlagos lakásnagyság megváltozása következtében nem hasonlítható össze kifogástalan módon. Ha ugyanis valamennyi budapesti adókerületet figyelembe vesszük, azt látjuk, hogy a budai oldalon fekvő négy adókerület mindegyikében emelkedtek a lakberek, míg a Duna balpartján fekvő adókerületek között csak az V. B. adókerületben, az úgynevezett Újlipótvárosban emelkedtek és Kőbányán maradtak változatlanok, míg a többi kerületben estek.

A béremelkedések azonban nem csupán az említett okkal magyarázhatók, hanem azokban jelentős szerepe van annak, hogy az átlagos lakásnagyság, az I., a XI. és az V. B. adókerületben a vizsgált időszak folyamán számottevően emelkedett, s továbbá annak, hogy a budai kerületekben, valamint az Újlipótvárosban épült a legtöbb új ház s hogy az ezekben lévő lakások bére magasabb, mint a régi házakban lévő lakásoké. De hogy ezek az okok nem kizárólagosak, azt a III. adókerület példája mutatja, ahol a két vizsgálati időpont között nem épült sok új ház, az átlagos lakásnagyság sem változott s az átlagos bérszínvonal mégis emelkedett. A Dunabalparti kerületek közül azokban, amelyeket külön nem említettünk, az is jelentős mértékben hozzájárult a bérszínvonal süllyedéséhez, hogy e kerületekben az egy lakásra eső lakrészek száma számottevően csökkent.

Az egész fővárost tekintve a vizsgált négy év alatt az egy bérbeadott lakásra eső átlagos bér 792 pengőről 769 pengőre, 3 %-kal csökkent. Ez az eredmény mint átlag elég valószínűnek

látszik, hiszen a vizsgálati időszak elején Budapesten több mint 10.000 üres lakás volt, a konjunktúra mélypontján állott s így tág tér nyílott a bérleszorításokra. Az ellenkező irányzat a konjunktúrajavulás ellenére mindaddig nem érvényesülhetett, míg az élénk lakóházépítkezési tevékenység folytán a lakáskínálat bőséges volt. Ez a helyzet 1938 második felétől kezdve megszűnt, erre az időre nézve azonban a lakbérek alakulását adatok híján egyelőre nyomon követni nem áll módunkban.

Nagyon kíváncsiak volnánk, ha módot találnának arra, hogy az adóhatóságoknak a lakásbérekre nézve rendelkezésre álló igen értékes adatai a lakbérstatisztika igényeinek megfelelő módon feldolgoztassanak. Megemlítenénk az is, hogy az adóstatisztikának a házadóra vonatkozó adatai között több kétségtelenül hibás adat szerepel. Így például kétségtelenül hibásnak látszik az az adat, amely szerint a VI. C. (XIII.) adókerületben 1935-ben kibérelt lakások száma 11.182 volt ugyanakkor amikor az 1935. évet megelőző és az azt követő két évben a lakások száma 17.876, 16.923, illetőleg 16.398 és 16.522 volt. A hibát jelzi az is, hogy a kérdéses adókerületben kibérelt *lakrészek* számának adata az 1933–1937. években egészen folyamatos statisztikai sort ad. Ilyen jellegű téves adat több is előfordul. De mert ezek az adatok a közbeeső évekre vonatkoznak, a fenti következtetések levonását nem érintik.

Vezér István.

A mezőgazdasági üzemnagyság-csoportok része a piac ellátásában.

A németbirodalmi számtartási és üzemstatisztikai szövetségnek múlt évben Goslarban tartott tanácskozásain több igen érdekes előadás volt a német mezőgazdasági üzemstatisztika és számtartás körébe tartozó kérdésről. Ezeknek az előadásoknak szövegét mostanában adta ki ez a szövetség.* Az igen érdekes előadások közül mi itt Dr. *Fensch* előadását kívánjuk ismertetni a német mezőgazdasági üzemek terményforgalmáról és az egyes birtokcsoportoknak a terményforgalomban való részesezéséről. Ha figyelembe vesszük, hogy Németországban a római mezőgazdasági intézet kimutatása szerint már két évvel ezelőtt összesen 9358 üzem és ebben 7396 paraszbirtok üzemstatisztikájának adatai vannak feldolgozva, akkor különösen elismerésméltó *Fensch* dr.-nak az a szerény megállapítása, hogy az üzemek szép száma dacára „még mindig csak aránylag kis része

* Schriftenreihe des Reichsverbandes für landwirtschaftliche Buchführung und Betreuung, Berlin 7—8 Heft, 1939.

az üzemeknek ad feldolgozásra alkalmas számtartást és annál döntőbb jelentőségű a reprezentatív eredmények nyerése céljából az üzemek megfelelő kiválasztása“. Az előadás hangsúlyozza, hogy míg a feldolgozott nagy- és középüzemek az átlagos nagy- és középüzemeknek megfelelnek, addig még Németországban is számtartást csak kedvezőbb természeti és gazdasági viszonyok között élő kisüzemekben vezetnek, a számtartás-statisztika tehát a kisbirtoknál tulajdonképpen nem az átlagos viszonyoknak kifejezője. Ennek ellenére a kisüzemek számtartásaiból és mérlegeiből készült statisztika bizonyos vonatkozásokban megbízható alapot ad ahhoz a vizsgálathoz, melyet Fensch dr. a német mezőgazdasági üzemek terménygazdálkodásáról ad.

Az adatok, amelyeknek alapján Fensch dr. a német mezőgazdasági terménygazdálkodást szemlélteti, az 1934–1935. és 1935/36. gazdasági évekből származnak és ezeknek alapján mindenekelőtt a *gabona* felhasználása keltheti fel figyelmünket. Eszerint az akkori Németbirodalom összesen 78 millió métermázsa *rozsmennyiségéből* eladásra került 38.8 %, takarmányozásra 27.7 %, szegődményre 4.6 %, a gazda háztartásában elfogyasztottak 20 %-t, vetőmag 8.9 % volt. Az 50 millió métermázsa *búzából* sokkal nagyobb rész, 68.7 % került eladásra, míg takarmányozásra csak 9 %, szegődményre 1.2 %, otthoni felhasználásra 13.4 % és vetőmagnak 7.7 % kellett. A 33 millió métermázsa *árpának* 40.4 %-át adták el a gazdák, 49.2 %-át feltakarmányozták és 7.2 %-át használták vetőmagnak. A kereken 52 millió métermázsa *zab* felhasználásának aránya egészen más, amennyiben mindössze 11.7 % került eladásra, a 8.4 % vetőmag leszámításával pedig az összes többi, tehát kereken 80 %-t a gazdaságokban feltakarmányozták. A *burgonya* összesen kereken 440 millió métermázsanyi mennyiségéből eladásra 71 millió q került, ipari feldolgozásra 22 millió q, feltakarmányoztak 178 millió q-t, szegődményre adtak 7 millió q-t, a gazda háztartásában elfogyasztottak 65 millió q-t, vetőmagnak kellett 60 millió q, elromlott 35 millió q. Az állati termékek közül a *tej* 24.5 milliárd litermennyiségéből azt mutatják ki, hogy eladásra került 16.5 milliárd l, feltakarmányoztak 2.7 milliárd l-t, szegődményre kiadtak 200 millió l-t és a háztartásban elfogyasztottak 5.1 milliárd litert. A Németbirodalom 23 millió darab *sertéséből* eladásra került 15.1 millió db, a gazda háztartásában fogyasztásra került 7.9 millió db.

Fensch dr. jól kidolgozott grafikonokban mutatja meg azt, hogy a piacra vitt terményekből *az egyes birtoknagyságcsoportok milyen mennyiségeket szállítanak*. Eszerint roszból az 5 hektáron alúli apróbirtok 1.8%-ot, az 5–20 ha-s üzemek 36.1%-ot, a 20–100 ha-s üzemek 35%-ot, a 100 ha-nál nagyobb üzemek 26.2%-ot szállítanak. A piacra került búzából az 5 ha-n

alúliak 1.9%-kal, az 5—20 ha-s üzemek 27.6%-kal, a 20—100 ha-s üzemek 34.8%-kal, a 100 ha-n felüli üzemek 35.7%-kal részesednek. Árpából az apró üzemek 3.7%-kal, az 5—20 ha-s üzemek 27.4%-kal, a 20—100 ha-sok 27.8%-kal, a 100 ha-n felüli üzemek 41.1%-kal vesznek részt. A piacra kerülő zabból a legkisebb üzemek 1.6%-ot, az 5—20 ha-sok 24.4%-ot, a 20—100 ha-s üzemek 33.3%-ot, a 100 ha-nál nagyobb üzemek pedig 40.7%-ot szolgáltatnak.

Érdekes az az összeállítás, mely azt mutatja, hogy a *Német-birodalom egyes részeiben* az egyes birtoknagyságcsoporthoz miként vesznek részt a gabona forgalmában. Keletnémetország az egész eladásra kerülő gabonamennyiségnek 43.6%-át szállítja és ebből az 5 ha-n alúli üzemek 0.3%-ot, 5—20 ha-s üzemek 8.2%-ot, 20—100 ha-sok 11.9%-ot, a 100 ha-n felüliek 23.2%-ot szállítottak. Ezzel szemben Középnémetország az eladásra került gabonamennyiségnek 20.2%-át szállította és ebben az apró üzemek 0.4%-kal, az 5—20 ha-sok 6.1%-kal, a 20—100 ha-sok 7.3%-kal, a 100 ha-n felüliek 6.4%-kal vettek részt. Északnyugat-Németország 12.9% gabonaszállítási részesedéséből az 5 ha-n alúli üzemekre 0.1%, az 5—20 ha-s üzemekre 3.2%, a 20—100 ha-s üzemekre 7.2%, a 100 ha-n felüliekre 2.4% jutott. Nyugat- és Délnémetország gabonaszállítási részesedése 23.3% volt, itt az 5 ha-n alúliak 1.3%-kal, az 5—20 ha-sok 13%-kal, a 20—100 ha-s üzemek 7.6%-kal, a 100 ha-n felüli üzemek 1.4%-kal vettek csak részt.

A piacra került egész sertésmennyiségből Keletnémetországra 24.9% esett, Középnémetországra 16.2%, Északnyugat-Németországra 23%, Nyugat- és Délnémetországra 21.9%. Az egyes birtokcsoportoknak a sertésforgalomban való részesedése természetesen egész más arányokat mutat, mint a gabonaforgalomban. Az egész piacra került sertésmennyiségnek legnagyobb százalékát, 40.1 %-ot az 5—20 ha-s kisüzemek szolgáltatják, ezek után 24%-kal a 20—100 holdas üzemek következnek, 23.6%-kal az 5 ha-n alúli apróbirtokok jönnek, majd mindössze 8.9% kal a 100 ha-n felüli üzemek.

A Németbirodalomban eladott tejmenyiségnek 30.6%-a Keletnémetországra esik és ebben az 5 ha-n alúli apró birtok 2.8%-kal, az 5—20 ha-s üzemek 10.1%-kal, a 20—100 ha-sok 9.1%-kal, a 100 ha-n felüli birtokok pedig 8.6%-kal részesednek. Középnémetországra az egész szállított mennyiségnek csak 13.9%-a esik és ebben az apró birtokokra 1%, a nagybirtokokra csak 1.7%, az 5—100 ha-s birtokcsoportra 11% jut. Északnyugat-Németország része a tejeladás mennyiségében 27.9%. Az apró birtok itt 3.9%-kal, a nagybirtok 1.4%-kal, az 5—100 ha-s üzemek 22.6%-kal szerepelnek. Nyugat- és Délnémetország az egész tejmenyiség 27.6%-át szállítja és itt az apró birtok része 6.9% a legnagyobb és ugyancsak legnagyobb 14.9%-kal az 5—20 ha-soké, ellenben a 100 ha-n felüli birtokcsoport mindössze 0.6%-kal

vesz részt a tejszállításban. A birtokmegoszlások különbözőségének hatását tehát ezek az adatok igen jól mutatják. Kelet-németországban a nagy kiterjedésű, 100 ha-n felüli üzemek, mint láttuk, csaknem 15-ször annyi tejet szolgáltatnak, mint Nyugat- és Délnémetországban, ahol a nagyüzemek jelentősége elenyészően csekély.

Ha már most azt nézzük, hogy az egyes üzemnagyság-csoportok területükhöz képest *milyen mértékben vesznek részt a piacnak a mezőgazdasági terményekkel való ellátásánál*, akkor a következő érdekes adatokat fogjuk megkapni. A tanulmány az 5 ha-n alúli apró birtokokat kihagyva, csak az 5–20, a 20–100 és a 100 ha-n felüli üzemnagyság-csoportokat hasonlítja össze. Az 5–20 ha-s csoportnak része a területben 44.6%. Ez az üzem-csoport a piacra vitt terményeknek következő százalékaival részesedik: Gabona 31.1%, burgonya 34.7%, cukorrépa 19.5%, juh 13.3%, szarvasmarha 54.1%, borjú 61.7%, sertés 55%, tej 50%. A 20–100 ha-s üzemnagyság-csoport területrésze 34.2% és ez a csoport az egész piacra vitt gabonamennyiség 34.7%-át szállítja, a burgonyának 28.5%-át, a cukorrépának 30.5%-át, a juhnak 20.2%-át, a szarvasmarhának 33.7%-át, a tejnek 35.5%-át. A 100 ha-n felüli üzemek területrésze 21.2%. Ezek az üzemek a piacra vitt gabonamennyiségnek 34.2%-át, a burgonyának 36.8%-át, a cukorrépának 50%-át, a juhnak 66.5%-át, a szarvasmarhának 12.2%-át, a borjúnak 9.5%-át, a sertésnek 11.8%-át, a tejnek 14.5%-át szállítják.

A római mezőgazdasági intézet az 1935/35. évekre 1939-ben kiadott jelentésében* egyes országokra nézve kimutatja, hogy *a nyershozamnak hány százalékát vitték piacra* az egyes mezőgazdasági terményekből, illetőleg állatokból. A jelentésnek adatai szerint Svájcban a 10–15 ha-s nagyság-csoportokba tartozó üzemek a gabonának 89%-át, a burgonyának 76%-át, a gyümölcsnek 80%-át, a szarvasmarhának 95%-át, a tejnek 89%-át, a sertésnek 75%-át, a baromfinak ugyancsak 75%-át vitték piacra és a 30 ha-n felüli birtokok is a nyershozamnak csaknem ugyanilyen százalékát adták el, nagyobb különbség csak a sertésnél és gyümölcsnél van, a sertés nyershozamának 84%-át, a gyümölcsnek 63%-át küldvén piacra. A volt Cseh-Szlovákiára nézve a jelentés azt mutatja ki, hogy az 50 ha-n alúli üzemek az ország nyugati részében gabonájuk 69 %-át, a burgonya 78%-át, a gyümölcs 55%-át, a szarvasmarha 93%-át, a tej 68%-át, a sertés 73%-át, a baromfi 52%-át vitték piacra, míg az 50 ha-n felüli üzemek a nyershozamnak 74%-át szállították piacra a gabonából, 74%-át burgonyából, 80%-át a gyümölcsből, 95%-át a szarvasmarhából, 89%-át a tejből, ugyanannyi százalékát a sertésből és 59%-át a baromfiból. *Magyarországra*

* Comptabilité agricole: Recueil de statistiques pour 1935–36.

nézve azt mutatja ki ez a jelentés, hogy a kisüzemek a nyers-hozam 50.3%-át vitték piacra a gabonából, 40.5%-át a burgonyából, 60.4%-át a tejből, 54.4%-át a sertésből és 61.6%-át a baromfiból. A középüzemek a gabona 51%-át, a burgonya 71%-át, a tej 79%-át, a sertés 89%-át. A nagyüzemek a gabona 56.4%-át, a burgonya 55.7%-át, a tej 87.5%-át, a sertés 93%-át.

A magyar üzemstatisztika a német előadás szerint fent tárgyalt igen érdekes és fontos kérdésekre még nem tud olyan kimerítő felvilágosítást adni és csak igen körülményes statisztikai számítások útján lehetne talán a hozamra és a gazdasági készpénzforgalomra vonatkozó adatokból egy olyan helyzetképet megkonstruálni, mely hasonlóan részletes lehetne, mint a fent ismertetett német helyzetkép. Az Országos Mezőgazdasági Üzemi Intézet eredménymegállapításainak a piacra vitt termények és állatok mennyiségére vonatkozó adatai (eltekintve attól, hogy igen kisszámú és kevésbé reprezentatív üzemre vonatkoznak ezek), szintén csak bonyolultabb számításnak segítségével tennék lehetővé annak kimutatását, hogy az egyes birtoknagyságcsoportokra tartozó üzemek saját termelésüknek milyen százalékát viszik piacra és illetőleg, hogy a piacra vitt mezőgazdasági termény-mennyiségeknek hány százalékaival részesednek. Talán lehetséges, de mindenesetre kívánatos volna, hogy üzemstatistikánk ezeket az adatokat is beszerezze és kimutassa.

Éber Ernő.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Négy gazdaságstatisztikai tanulmány Bulgáriáról.

1. *Ivan Stefanoff*: The Foreign Trade of Bulgaria after the World War. 117. oldal.
2. *N. K.*: The Cattle in Bulgaria according to the Censuses of 1926—1934. 44. oldal.
3. *Paul P. Egoroff*: Estimation of Farm Cash-Income from Agricultural Production in Bulgaria. 13. oldal.
4. *R. Zaycoff*: Gutachten zur Frage der Ausschaltung der Saison-Komponente aus bulgarischen Konjunkturereihen. 11. oldal.

Publications of the Statistical Institute for Economic Research State University of Sofia. 1938. No. 2—3. Sofia. 1939. Printing Press „Polygraphia“ Ltd.

A szofiai Egyetem Gazdaságkutató Intézetének eme újabb kiadványa hű kifejezője annak az értékes kutató munkának, amelyet ez az intézet folyamatosan végez. A kiadványban közreadott tanulmányok nemcsak bolgár nemzetgazdaság nézőpontjából nagyjelentőségűek, hanem — számos egyetemes értékű tudományos módszertani megállapításuk folytán — általános gazdaságtudományi szempontból is igen figyelemre méltók. A közölt anyag eredeti feldolgozási módszereinél és elfogulatlanul kidomborított délkeleteurópai aktualitásánál fogva, méltó kifejezője a kis bulgár nemzet magas és szomszédai közt kiemelkedő gazdasági kultúráltságának és dicséretes minősítője a nyugati — mondhatnók: északamerikai — színvonalon iskolázott szakférfiainak.

A rendkívüli tömörséggel megírt tanulmányokból igyekezünk a legértékesebb szemelvényeket kiragadni s az adott helyszűke miatt csupán egy-egy rövid ismertető képet adni.

*Az első tanulmány*¹ Bulgária háború utáni külkereskedelmi forgalmát veszi boncolás alá, amit igen könnyedén végez el újszerű tanulságos módszerek felhasználásával. Mielőtt a

forgalmi anyag feldolgozásához látna hozzá, lelkiismeretesen fontolóra veszi az összes figyelembe vett külforgalmi statisztikai adatok jelentését és, ami fontosabb, származásuknak pontos mikéntjét. A súlyadatok nettó súlyok, az exportérték *fob. határ*, az import érték *cif. határ* értendő. A bevallott értékeket vizsgálva, megállapítja, hogy a bevallásnál — a devizagazdálkodás bevezetése óta — nagyobb devizamennyiség szerzése céljából, következetesen a valóságosnál nagyobb értékeket mondanak be. A statisztikai hivatal értékmegállapító szakértői próbálják korrigálni az így adódó eltéréseket. Mivel a behozatali prémium-felár nagyobb a kivitelinél, a kereskedelmi mérleg is rendszerint kedvezőtlenebb, mint a valóságos, amit a mérleg értékelésénél figyelembe vesz. A rendeltetési és származási ország, mint vevő és eladó ország van azonosítva. Az áruk csoportosítása a *brüsseli nomenklatura* szerint történik, a szükséghez mérten ezen belül kisebb alcsoportok is be vannak sorolva. A főcsoportok a következők: *a)* behozatalban: 1. Élelmezési cikkek és italok, 2. Nyersanyagok, 3. Félgyártmányok, 4. Segéd- és tüzelőanyagok, 5. Gyártmányok; *b)* kivitelben: 1. Feldolgozatlan növényi termékek, 2. Élő állatok és feldolgozatlan állati termékek, 3. Félig feldolgozott és feldolgozott növényi termékek, 4. Félig és egészen feldolgozott állati termékek, 5. Nem mezőgazdasági cikkek. A *leva* aranyértékének ingadozása miatt az érték-adatok egyforma aranyértékű *ar. \$*-ban is ki vannak fejezve. Az árak ingadozását kiküszöbölendő ú. n. *volumen adatokat* számít a forgalom mindenkor mennyiségének nyomonkövetésére. A *volumen-index* formulája

a következő: $I_v = \frac{\sum q_i p_0}{\sum q_0 p_0} 100$. Az alap 1926. A formula hiányosságait nem tagadja, sőt szigorúan sorra veszi őket. Lényegesebb torzítást okozhat itt két körülmény: *a)* a minőségek fokozatos javulása, *b)* az átlagos jószágösszetétel megváltozása, különösen az országok közötti viszonylatokban. A volumen-index felöleli az import érték 78%-át, az export érték 97.6%-át.

A forgalom árindexét $I_p = \frac{\sum q_i p_i}{\sum q_i p_0} 100$, képlettel számítja. A formula tökéletlenségére figyelemmel van. Az értékindexet a volumen- és árindex szorzatával állítja elő: $\frac{\sum q_i p_i}{\sum q_0 p_0} \cong \frac{\sum q_i p_0}{\sum q_0 p_0} \cdot \frac{\sum q_i p_i}{\sum q_i p_0}$.

Az előre bocsátott megfontolásokkal és a felsorolt és hasonló statisztikai kémlelő eszközökkel fog hozzá a háború utáni külkereskedelmi forgalom elemzéséhez.

¹ A tanulmány egyébként az *Institut International de Cooperation Intellectuelle* (Paris) vezetése alatt 1936-ban megkezdett és Ausztria, Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország, Románia gazdasági szakértői bevonásával végzett *Études Danubiennes* Bulgáriára vonatkozó egyik része.

A *forgalom volumene* a háború után folyton emelkedik. Tetőpontját az 1928.-as valutastabilizáció körül éri el. Az import volumenindex maximuma egyébként 1937.-ben volt, 134.9 ponttal (1926. = 100), az exportvolumené 1931.-ben, 150.8 ponttal. Az áruösszetételben az autarkias kereskedelmi politika nyomán számottevő eltolódások mentek végbe. A behozatalban a termelési javak nyomulnak előtérbe, kivitelnél a piac-képesebb, forgalomképesebb s főkép állati eredetű agrárárucikkek, ami viszonylagos volumencsökkenést hozott magával. Az *árak* magas helyzete 1929.-ben volt. A „Terms of Trade“, 1928. körüli időktől eltekintve (különösen, ha 1925/29. árainak átlagát vesszük alapul) végig kedvezőtlenül alakult. 1930. után éveken át 70–80 között mozgott. Az áruindexek ki vannak számítva főbb árucsoportok szerint is. A *kereskedelmi mérleg* 1930. utáni időkben, a külföldi hitelek visszaszívásának megindultával, mivel a bulgár fizetési mérleg csaknem teljesen a kereskedelmi mérlegre támaszkodik, tartósan aktívra fordul.

Az export értéke 1930.-ig a pénzügyvédelmek 17–20%-át teszi ki, azóta összehúzódott 11–13% ra. A mezőgazdaság pénzügyvédelmének azonban 40–60%-a származik a kivitelből. Az országok közötti mérlegek fokozottabb kiegyenlítődése a bilaterális csere-körfolyamatra szoruló kereskedelempolitika térhódításának a jele. A forgalom bilaterális jellege a válság után általában kétszer olyan nagy, mint annak előtte volt. Az iparosítás hatása volt, hogy a nyersanyagbehozatal a 20.-as évekhez képest megkétszereződött, a gyártmányok importja pedig felére, harmadára csökkent. A *behozatal* volumene 1937.-ben nagyjából egyformán oszlik meg nyersanyag (értékben vas 5%), félgyártmány és gyártmány között. A gépek behozatala emelkedik állandóan. 1937.-ben értékben eléri a 20%-os hányadot, míg a textil készáruké, valamint a dróté és vasszegeké jelentősen összezsugorodik. Az ipari protekcionizmus hatása alatt nagyot fejlődött a mezőgazdasági gépek gyártása, a gyapjú és a pamutipar. A textilnyersanyagok behozatalának volumene 1926. = 100-ról 1937.-ben már 460.1-re, pamutnál 1.193.9-re emelkedett, ugyanakkor a textil készáruk behozatala 27.8-ra esett le (a gyapjúáruknál 5.8 (!)-ra), óriási emelkedés van a nyersgumi (2.646.6) és a cellulóze (6.785.1) behozatalában. A *vámvédelem mértékének* hozzávetőleges érzékelésére feltünteteti a vámbevételt az importérték %-ában, amely a 20.-as évek átlagos 10–15%-ról a 30.-as években 20–30%-ra növekedett.

Az *exportcikk*ek mennyiségében nagy ingadozás tapasztalható, hasonlóan a magyar kivitel komponenseinek ingadozásához, aminek oka nagyrészt a *kisállamok exportcikkei felé irányuló vilápiaci kereslet rugalmassága*. Nagy szerepe van ebben különösen a növényi termékeknél a termésingadozásoknak. *Állati eredetű áruk kivitele* megszakítás nélkül fokoza-

tosan emelkedik. Általában megállapítható, hogy a mezőgazdasági kivitelben a nyerstermékek nyernek teret a feldolgozottak terhére. A mennyiség állandóan növekedőben van, ami a folytonos áreséseket némileg kompenzálja. Gabonafélék kivitele a háború előttinek $\frac{1}{3}$ -ára esett, miután a békekötés éppen a legfőbb gabonaterületet (Dobrudzsa) vette el; viszont a déli jó dohányterületek annexiója a dohánykivittelt tölta előtérbe. (40%-a kivitel értékének). A rózsaoaj kivitele a szintetikus pótanyagok elterjedése folytán $\frac{1}{2}$ -ére mérséklődött. El változásokra igen tanulságos táblát közöl, amelyből néhány számot idehoztunk:

Á r u c s o p o r t	Kivitelének értéke az összkivitel értékének %-ában	
	1907.-11. átlaga	1931.-35. átlaga
gabonafélék, liszt, korpa, hüvelyesek	66.0	18.2
gyümölcs, főzelékfélék, takarmány, magvak	1.9	10.2
dohány, fűszer	1.3	41.0
rózsaoaj	4.1	1.5
textilanyagok	6.0	0.7

A dohány kivitele, akárcsak a babé 20—30.000 tonna között szokott lenni. A búzáé és a tengerié 100—200.000 tonna, a tojásé 10—20.000 tonna, a szőlőé 20—40.000 tonna között mozog. 1926.-ot 100-nak véve, 1937-ben a jellegzetes exportárak mennyiségi indexei a következők voltak:

baromfi	859.9	bab	117.6	báránbőr	160.9
tojás	148.0	szőlő	23.220.0	kecskebőr	13.4
búza	534.7	dohány	80.5	juhbor	4.8
tengeri	100.1	rózsaoaj	71.1	selyemgubó	0.0

Az *export quóta*, *reál export* (a megfelelő import levonásával) exportmennyiség a hazai termelés %-ában 1934.-ben:

búza	3.9	repcemag	26.3	bükköny	24.3
tengeri	16.0	fűszerek	74.8	bab	30.4
köles	43.5	napraforgómag	22.2	szőlő	4.3
dohány	98.4	rózsaoaj	52.3	mazsola	34.3

A quóták idősorából kivehető, hogy különösen a szőlő, egyéb gyümölcs, főzelékfélék quótája van növekedőben, megjegyzi, hogy ezzel párhuzamosan örvendetesen javul a belső fogyasztás is, valamint a belső piac jobb minőségekkel való ellátása.

A forgalom országok szerinti megoszlása szintén érdekes elemzés alá kerül. Az uralkodó kereskedelmi politika hatása minduntalan szembetűnik. Az egyes országoknak a forgalomban való %-os részesedését időrendben indexsorba állítja, az illető ország jelentősége alakulásának szemléltetésére (*Jelentőségi index* = $I_j = \left(\frac{v_1}{V_1} 100 : \frac{v_0}{V_0} 100 \right) 100$). Eme index változásainak kettős okai vannak — Bulgáriát illetően elsősorban az ipari protekcionizmus jön szóba, általános okot illetően, pedig a közlekedés a szállítás jelentős fejlődése. Minthogy a tanulmány az említett „Études Danubiennes” része, fokozott figyelmet szentel itt a dunai államoknak. Megállapítható általában, hogy a *közelbi államok mindinkább háttérbe kerülnek*, míg a távoliak, akár a nyersanyagbeszerzés, akár az adósságfizetés, akár a versenyviszonyok következtében, fokozatosan tért nyernek.

O r s z á g o k	Összes külkereskedelmi forgalom értékének %-os megoszlása országok szerint			„Jelentőségi” indexek		
	1925—29	1930—34	1935—37	1925—29	1930—34	1935—37
Ausztria	10.0	9.1	4.3	100.0	91.5	43.0
Csehszlovákia	7.5	6.1	6.1	100.0	80.7	80.7
Magyarország	2.5	2.0	1.4	100.0	81.0	58.3
Románia	3.6	2.6	1.6	100.0	72.1	43.9
Jugoszlávia	1.0	0.4	0.6	100.0	40.4	52.9
Dunai államok összesen	24.6	20.2	14.0	100.0	82.3	57.0
Németország	22.6	29.2	50.8	100.0	129.5	225.0
Olaszország	12.4	10.6	4.3	100.0	85.0	34.4
Franciaország	6.8	5.1	2.0	100.0	75.5	29.1
Görögország	6.5	1.5	0.5	100.0	23.1	8.0
Anglia	6.2	5.3	7.8	100.0	84.8	124.3
stb.						

Németország előretörése igen szembetűnő. Felsorolja ezután azt, hogy az egyes árukat honnan hozzák és hova viszik és milyen arányban. Megállapítja, hogy számos import-cikknél — az ásványolaj termékeken kívül — vegyiáruk, vas- és fémáruk, gépek stb., a dunai államok nem tudnak versenyezni Németországgal.

Bulgária dunai államok felé irányuló kivitelének fontosabb áruai: dohány, tojás, szőlő, kisállatok bőrei, stb. *Az idősorokból tisztán kivehető Németországnak a dunai államok hátrányára való fokozatos térhódítása. Legnagyobb állandóságot az Angliával való forgalom mutatja. Olaszország tetemes háttérbeszorulásában a szankciók nagy szerepet játszottak.* A kereskedelmi mérleg, amely az utóbbi időben aktívvá fordult, államok szerinti tagoltságában igen változatos képet mutat. 1937.-ben legnagyobb + egyenlegű országhozti mérleg volt az

angol—bolgár viszonylatban kb. az egyesített kereskedelmi mérleg ötszöröse. Legnagyobb passzivitás Németország felé mutatkozott az egyesített kereskedelmi mérleg hatszorosa nagyságában. A tanulmányt végül is bőséges idősoros táblázatok egészítik ki.

A második tanulmány az 1926.-os és 1934.-es állat (szarvasmarha) számlálás eredményeit dolgozza fel igen eredeti módon. Meglepetéssel állapítja meg, hogy 1934.-ben, az előző időponthoz viszonyítva, a szarvasmarhaállomány 18 %-kal, a bivalyok száma 16%-kal csökkent. A csökkenés okait kutatva, érdekes megállapításra jut. A csökkenés nagyrészt a borjak, a fiatal állatok és az ökrök számának csökkenésére vezethető vissza. Általában megállapítható, 1. hogy az ígás ökrök és a kifejezetten igavonó tehenek száma csökkent, ez utóbbiak helyét elfoglalták a tejtermelésre is használt tehenek, 2. borjak csökkenése a csökkent állatállomány kisebb reprodukciójának eredménye, 3. a fiatal (1—2 éves) állatok csökkenése a krízis nyomán beálló nagyarányú borjúvágások következménye, amit elősegített még az akkori rossz termés is. Jól megfigyelhető folyamat: ökröknek igavonó tehenekkel való pótlása. Azt a hiedelmet, mintha az általános csökkenést a kisbirtokok továbbaprózódása és a közlegelők felszántása okozná, teljesen megcáfolja az állatállomány üzemek szerinti feldolgozása, az állatsűrűség üzemnagyságok szerinti alakulása.

Szarvasmarha sűrűség a bolgár községekben.

Gazdaság nagyság	100 ha megművelt területre eső állatszám		Igavonó állatok		Igavonó tehenek	
			össz-állomány		igavonó %-ában	
	1934.	1926.	1934	1926.	1934.	1926
— 1 ha	121.6	180.0	51	50	48	38
1— 2 "	92.5	124.9	64	59	46	34
2— 3 "	74.7	98.0	68	59	47	37
3— 4 "	62.3	80.2	67	58	46	29
4— 5 "	53.0	68.7	65	56	42	26
5— 6 "	46.4	59.8	63	54	39	24
6— 7 "	41.4	53.7	61	53	36	21
7— 8 "	37.5	49.1	59	51	34	19
8— 9 "	34.2	45.7	58	50	35	17
9—10 "	32.0	42.6	57	49	29	17
10—15 "	28.0	37.7	56	48	26	15
15—20 "	23.6	31.8	55	47	22	12
20—30 "	20.5	27.3	54	47	17	8
30—40 "	18.0	23.5	51	45	12	6
40—50 "	15.4	20.1	50	44	12	3
50— "	6.9	13.3	42	39	6	3
Átlagosan :	42.6	51.6	61	53	38	23

Kisállatok sűrűsége.

Gazdaság nagyság	100 ha megművelt területre eső törzsállomány							
	juh		baromfi		sertés		kecske	
	1934	1926	1934	1926	1934	1926	1934	1926
— 1 ha	396	391	1.385	1.130	77.5	86.2	109.5	115.9
1— 2 "	261	261	563	487	35.8	41.6	62.8	91.7
2— 3 "	230	232	416	359	29.1	33.2	43.1	66.2
3— 4 "	218	221	348	299	25.5	29.2	32.0	50.3
4— 5 "	212	214	309	263	22.8	26.8	24.9	39.6
5— 6 "	207	211	279	238	21.3	24.5	21.1	31.6
6— 7 "	204	208	255	218	19.5	23.0	18.1	28.0
7— 8 "	201	204	240	203	18.4	21.7	16.0	24.5
8— 9 "	199	202	226	191	17.4	20.7	14.2	22.2
9—10 "	194	199	215	179	16.3	19.5	13.1	20.7
10—15 "	186	193	191	160	14.9	17.3	10.5	17.6
15—20 "	172	180	162	135	12.8	14.5	8.0	12.9
20—30 "	158	163	139	117	11.0	12.4	5.6	10.6
30—40 "	133	142	121	102	9.6	11.0	4.3	7.5
40—50 "	122	114	108	88	8.4	9.2	2.7	5.3
50— "	56	77	44	57	4.4	7.4	1.9	3.1
Átlagosan :	199	199	268	210	19.7	21.4	20.4	28.2

Az állatállomány tényleges fajlagos csökkenése tulajdonképpen nagyobb az átlagos 17%-nál, mivel közben a mezőgazdasági kultúrterület és a kisüzemek száma növekedett. Üzemnagyságok szerint külön-külön számítva a csökkenést, ez 23—26%-os, vagy ha egészen pontosan járunk el és azonos üzemi területekre számítjuk, ez 33%-os. Az igavonó hányad növekedett, csakúgy, mint az igavonásra is használt tehenek száma. Figyelemreméltóan 28%-kal emelkedett a lovak száma is különösen a kisgazdaságokban, amely az ökörszám csökkenését némileg ellensúlyozta s, amely egyébként annak volt tulajdonítható, hogy a hústermelés csökkent rentabilitása folytán a gazda elhanyagolta a hústermelést szolgáló szarvasmarhanevelést. Az igavonó állatok üzemnagyságok szerinti fajlagos számát mutatja a következő tábla:

100 ha megművelt üzemi területre vonatkoztatott igásállatszám.

1 ökör = 1.0 egység, 1 ló = 1.25 egység, 1 tehén = 0.75 egység.

Üzem nagyság	Ló és öszvér		Szarvasmarha		Ö s s z e s e n	
	1934	1926	1934	1926	1934	1926
— 1 ha	28.6	20.7	62.4	89.8	91.0	110.5
1— 2 "	15.4	10.7	53.8	73.3	74.2	85.0
2— 3 "	12.0	8.3	50.9	58.0	62.9	66.3
3— 4 "	10.2	7.3	41.8	46.2	52.0	53.5
4— 5 "	9.8	6.8	34.6	38.2	43.5	45.0
5— 6 "	9.1	6.8	29.2	32.3	38.3	39.1
6— 7 "	8.7	6.9	25.1	28.1	33.8	35.0
7— 8 "	8.6	6.9	22.1	25.0	30.7	31.9
8— 9 "	8.5	6.9	19.7	22.8	28.2	29.7
9—10 "	8.2	7.0	18.1	20.9	26.3	27.0
10—15 "	7.8	7.0	15.6	18.0	23.4	25.0
15—20 "	7.2	6.7	13.0	15.0	20.2	21.7
20—30 "	6.5	6.2	11.7	12.8	18.2	19.0
30—40 "	5.7	5.5	9.2	10.7	14.9	16.2
40—50 "	5.0	4.6	7.7	8.9	12.7	13.5
50— "	2.2	2.8	2.9	5.1	5.1	7.9
	9.0	7.0	25.9	27.2	35.2	34.2

Igavonó állatokkal nem rendelkező gazdaságok országos aránya az 1926-os 14.4%-ról, 1934-ben 18.1%-ra növekedett. 1926-ban még a törpegazdaságokban is a kettősfogat volt az általános, ezzel szemben 1934-ben az egyes-fogatok száma feltűnően megsokasodott, ami főképp a fogatok gazdaságosabb kihasználására való erőteljes törekvésnek volt eredménye, de jelentős részben annak is, hogy a közuti géperejű fuvarozás fejlődésével a törpegazdaságok bérfuvarozásra tartott igásállatai megfogyatkoztak. Jól mutatja ezt a következő tábla:

100 üzem közül azok száma, amelyeknek

gazdaság nagyság		nincs igás állata	v a n s a j á t i g á s á l l a t a					
			1	2	3	4	5	6 és több
— 1 ha	1934	69.3	14.2	15.2	1.3	—	—	—
	1926	64.2	11.1	23.5	1.0	0.2	—	—
1— 5 "	1934	20.3	12.5	57.9	7.4	1.7	0.2	—
	1926	18.0	8.2	65.2	6.1	2.2	0.2	0.1
5—10 "	1934	3.2	3.9	70.6	13.3	7.5	1.0	0.5
	1926	3.9	2.2	67.3	13.2	11.3	1.3	0.8
10—15 "	1934	1.2	1.4	51.8	17.6	21.5	4.2	2.2
	1926	1.8	1.0	44.7	15.4	27.6	5.0	4.5
15— "	1934	1.1	0.7	25.4	11.8	34.4	11.6	14.9
	1926	1.5	0.6	21.9	9.4	32.5	10.4	23.7
Átlagosan :	1934	18.1	8.9	55.6	9.4	5.9	1.2	0.9
	1926	14.4	5.3	58.0	8.9	9.3	1.6	2.5

A szarvasmarhaállomány csökkenését kompenzálta többé-kevésbé a kis állatok (kecskét kivéve) állományának erősödése, még jobban azonban a baromfiállomány szembeötlő növekedése, amely abszolút számarányban 36%-ot tett ki. 100, ha megművelt területre átszámítva, ez az emelkedés törpegazdaságokban 18%, kiskgazdaságokban 16%, 40—50, ha közötti üzemekben pedig 23% volt.

Az állatállomány csökkenés okai között felfedni véli a gazdálkodó fokozottabb kereskedelmi beállítottságát is olyan értelemben, hogy az mindinkább belátta, hogy az adott árhelyzetben jövedelmezőbb a föld termékeit eredeti nyers alakjukban értékesíteni, semmint a velük felnevelt állatokban.

Kettős logaritmikus grafikonon feltüntetett fajok szerinti állatsűrűség eltéréseit a sűrűség országos átlagától, a relatív állatsűrűséget. Az ábrákból kiolvasható, hogy az ország átlagos állatsűrűsége 1926.-ban a 6, 8 ha. nagyságú üzem állatsűrűségével esett össze, míg 1934.-ben az 5,2 ha. volt a tipikus az állatsűrűség szempontjából. Rendkívül érdekes az a kiegészítő megállapítása, hogy 1926.-ban az agrár keresőnépesség sűrűségét illetően ugyancsak 6—7 ha. közötti üzemek voltak tipikusak.

A harmadik dolgozat a bolgár mezőgazdaság pénzjövedelmének és csere útján realizált bevételének nagyságát kutatja. A szerzőt az e téren végrehajtott becslések feltűnően eltérő volta indította alaposabb számításainak elvégzésére. Szeretne ebben a vonatkozásban tiszta helyzetet teremteni és elfogadható módon végérvényesen meghatározni a bolgár mezőgazdaság piacbakapcsoltságát (*marketability*-jét). Számításait 1926.-ra és 1934.-re végezte el. Itt az 1926.-os eredményeket közli. A *Tchakaloff* módszere szerint² kiszámított értékekből ő elhagyja az erdőgazdaság jövedelmét, a háztartási munkát és hasonló munkák jövedelmét, valamint a kertészek és kivándoroltak jövedelmét, amelyek együtt 20—27%-át teszik ki a mezőgazdaság összjövedelmének 1924. és 1935. között. A mezőgazdaság összjövedelmének megállapítását *E. Laur* és az orosz *G. A. Studensky* — tőke költségeket illetően — egyeztetett módszerei szerint végzi el. Nehéz elvi kérdés elé állítja az egyes termények nagy arányú naturálgazdasági elcserélése, amely egyik-másik terménynél (búza, kétszeres) nagyobb, mint a pénz ellenében eladott hányad. Számításaiban ezt a naturálgazdasági jellegű cserét is beleszámítja a „*marketability*“-be, amint meghatározása is mondja „the quantities of agricultural products which are actually sold or exchanged“. Ebben a hányadban benne van:

² A. *Tchakaloff*: *The National Income of Bulgaria, 1924—1935*. Publication of the Statistical Institute for Economic Research of the State University of Sofia. No. 2/1937.

- a) városi népesség és állatállomány fogyasztás,
- b) ama falusi népesség és állatállomány fogyasztás, amelyhez ezek csere útján jutnak,
- c) belső ipari fogyasztás,
- d) kivitel.

A városi fogyasztás nagyságát 173 család (tisztviselő, egyéb alkalmazott és munkás) háztartási statisztikáiban szereplő fogyasztási adatok és a városi népesség összetétele alapján állapítja meg, hasonlóképp határolja el a városi állatállomány fogyasztását. A b) tételt a termelő saját fogyasztása és a termés gazdaság nagyságonkénti különbözősége alapján állapítja meg. Az exportot a gazdasági év kivitelének adatai alapján, vigyázva arra, hogy más évekből átvett, vagy más évekre átvitt mennyiségek zavaró hatása lehetőleg kicsi legyen (bor, dohány). A tanulmány megállapításai szerint *Bulgária mezőgazdaságának jövedelme 1926.-ban a következőképp tevődik össze: 57.4 % növényi termelésből, 42.6 % állattenyésztésből. Az összes mezőgazdasági jövedelem 44.1 %-a kerül cserére, ennek 69.4 %-a növényi eredetű, 30.6 %-a állati eredetű. A növényi eredetű jövedelem 53.4 %-a kerül cserére, állatiakénak 31.7 %-a. Az egész mezőgazdasági jövedelemnek 30.6 %-a a piacra (cserére) kerülő növényi eredetű része, az állati 13.5 %-a. Ezek az értékek nem térnek el lényegesen Tchakaloff számadataitól, amelyet a nemzeti jövedelem megállapításával kapcsolatban hozott ki. E számok kiszámításával egyidejűleg számos értékes részleteredmények váltak ismertté, amelyek közül néhányat itt közlünk:*

Cserére kerülő rész a redukált jövedelem %-ában.³

gobonafélék	45.42
ipari növények	92.35
főzelékfélék	54.40
hüvelyesek	51.44
burgonya	25.88
takarmányfélék	100.00
szőlő, bor, borpárlat	42.00
gyümölcs, aszaltgyümölcs, gyümölcspálinka	68.60
stb.

összesen és átlagosan 53.36 %-a

a növényi eredetű jövedelemnek.

³ Redukált jövedelem := az összhozam csökkentve a vetőmaggal és az üzemi állatállomány fogyasztásával.

Cserére kerülő rész a redukált jövedelem %-ában.

hústermelés	34.2
bőrtermelés	100.0
tejtermelés	13.3
gyapjutermelés	42.0
kecskeszőrtermelés	30.1
tojástermelés	53.7
méztermelés	41.3
viasztermelés	32.6
selyemgubótermelés	90.0
stb.
<hr/>	
összesen és átlagosan	31.7 %-a az

állati eredetű jövedelemnek.

A *negyedik közlemény a bolgár gazdaságstatisztikai idősorok* idényszerű hullámzásaival, illetve a szezonális komponensek megállapításával foglalkozik és kiválasztja a meghatározásukra legalkalmasabb módszert. A válogató számításoknál a következő módszert vették figyelembe: a *Wald-félét*, ennek *R. Zaycoff* által tökéletesített változatát. *O. Anderson-féle „variate difference“* módszert és annak ugyancsak *Zaycoff* által kiépített módosítását. A következő idősorokat vonták be a feldolgozásba: 1. Kiviteli áruk általános nagykereskedelmi árindexe, 2. mezőgazdasági termékek nagykereskedelmi árindexe, 3. dohány nagykereskedelmi árindexe, 4. tojás nagykereskedelmi árának indexe. A tanulmány technikai okokból kénytelen volt elhagyni az alkalmazott matematikai formulák, valamint a statisztikai táblák és grafikonok közlését, ami meg-
hiúsítja, hogy a kiválasztott módszer tekintetében érdemben állásfoglaljunk. Legfeljebb a szerző végkövetkeztetéseinek megismétlésére szorítkozhatunk. A számítások a „Rheinmetall“ rendszerű automatikus számológépen történtek. Legrövidebb számolási idővel dolgozik az eredeti *Wald-féle* módszer, csak pontossága kisebb. A számítások elsősorban a „Trend + Cyclus“ és a „szezonális + véletlenszerű komponensek“ szétválasztó meghatározására törekszenek. A szezonális komponensek kikapcsolását *csak akkor tartja okszerűnek*, ha ezek számottevően nagyobbak az esetleges komponensek nagyságánál. Az említett módszer alkalmazása közben a számítások kivitelnél az idősorok végén veszendőbe ment 6–6 hónap értékeinek megmen-
tására ügyes, átfogós extrapolációs eljárást ír le.

A kiadvány szövegezése olyan, hogy párhuzamosan meg van a bolgár nyelven is. Az angolnyelvű részben a kiadvány sorszámozása szerint 28, 54, 62, 125-ös oldalakon az ábrákon, illetve a táblákon eléggé zavaró, de szerencsére kevés utána-számolással, könnyen helyesbíthető sajtóhibák vannak.

Kádas Kálmán.

Gyűjteményes munkák.

Banca d'Italia: L'Economia Italiana nel sessennio 1931—1936. Parte I—II., Roma, Istituto Poligrafico dello Stato, 1938. 4.º — XX. + 1918. lap.

Az 1931—36. évig terjedő idő a fascista Olaszország életében politikailag és gazdaságilag egyaránt diadalmas, küzdelmekkel telt korszak. Politikailag az 1919-es békeszerződések gyenge alapjain felépült rendszer bukását jelenti, amely első sorban az afrikai háború kapcsán erőszakolt megtorlások meghiusulásában jutott kifejezésre. Gazdasági tekintetben a nemzet minden erejét összefogó fascista korporatív rendszer hatékonyságának bizonyítéka, amely nemcsak a válságban tudott helyt állni, hanem még a szankciókkal is sikeresen szembe tudott szállni.

A font leértékelésétől a líra új értékének megállapításáig terjedő ezen hat év gazdasági és pénzügyi alakulást igyekszik bemutatni az olasz jegybank, a *Banca d'Italia* kiadásában megjelent közel 2000 nagy quart oldalas mű. Már maga a célkitűzés is hézagpótló, hiszen míg a harmincas évek elejéig az olasz gazdasági élet helyzetét a jegybank, illetve a Banca Commerciale Italiana évi jelentései és egyéb kiadványai hatalmas statisztikai adatok tömegével kellően feldolgozták, addig ettől kezdve nem jelent meg hivatalos jellegű kiadvány az olasz gazdasági szervezet életéről. Pedig az új Olaszország egy korszaka alatt sem mutatkozott oly nagyméretű fejlődés és annyi okulásra alkalmas példa, mint éppen e hat évben. E korszak bemutatásának feladatát a Banca d'Italia gazdasági és statisztikai osztálya végezte el a Banca Commerciale Italiana és a Credito Italiano közgazdasági szerveinek segítségével; e gyümölcsöző együttműködésben jelképesen már a korporatív rendszernek összefogást követelő szelleme nyilvánul meg.

A hatalmas mű két fő részre tagozódik. *Vincenzo Azzolini*-nek, a Banca d'Italia elnökének rövid bevezetője után az első, rövidebb részben az olasz gazdasági élet általános képét kapjuk, míg a második részben az egyes termelési ágak helyzete nyer 39 részben statisztikai adatokkal megvilágított igen bő taglalást.

Az általános jellegű *első főrész* 5 nagy részre oszlik, közülük az első a *korporatív rendszert* mutatja be. A rendszer kifejlődésének s az 1926-os szakegyesületi törvénynek bemutatása után a korporációs miniszterium, a szakegyesületi rendszer, a munkaviszony szabályozása, a kötelező biztosítás és segélyezés újabb eredményei tárulnak fel előttünk. Azután a testületi rendszer következik, amely úgyszólván teljes egészében a vizs-

gált hat év eredménye. Itt is a törvényes rendelkezések kapcsán nyert taglalást a Testületek Nemzeti Tanácsának, a Korporatív Központi Bizottságnak, a korporációknak, valamint ezek szerveinek teljes jogi szabályozása, hatás- és működési köre. Tárgyalja a könyv a fascista párt által gyakorolt árellenőrzést is, amely hatékonyságának próbáját főként a megtorlások korában állotta ki sikeresen. Külön figyelmet érdemelnek végül a kötelező biztosítási intézetek működését bemutató statisztikai táblák, amelyek arról számolnak be, hogy különösen a baleset elleni biztosítás terén az Intézet tevékenysége a hat év alatt csaknem megkétszereződött.

A második rész a *termelési tevékenység* alakulását vizsgálja: a mezőgazdaság, az ipar, valamint a kereskedelem helyzetét. Főleg a statisztikai táblákra helyezik a fősúlyt, ami lehetővé teszi, hogy a tömör szöveg elsősorban a vonatkozó jogi szabályozás ismertetésére korlátozódjék. A mezőgazdasági és ipari termelésről eként 15—15 oldalra terjedően igen sikerült áttekintést nyerhetünk, sajnos azonban a kereskedelemre vonatkozó rész — éppen a megfelelő statisztikai adatok hiányában — alig fél oldalra terjed, s így természetesen csak nagy általánosságban mozoghat.

A harmadik rész az időszak, *pénz- és hitel viszonyait* tárgyalja: az áralakulást, a líra külföldi értékének és a fizetési mérlegnek alakulását, a deviza korlátozásokat és a líra 1936. évi értékcsökkenését, majd a jegybank tevékenységét (forgalom- s tartalékalakulás, aktív műveletek, az állammal való viszony és az 1936. évi alapszabály módosítás, amely a Banca d'Italia-t magán részvénytársaságból közjogi intézménnyé alakította át) és a többi pénzintézetét. Ezen utóbbiaknál az általános törvényes rendelkezések után az intézetek számának és forgalmának alakulásával foglalkozik. Az utolsó fejezet a pénz- és tőkepiacnak van szentelve, külön-külön tárgyalva a részvények és a fix kamatozású címletek helyzetét.

A következő rész a *külkereskedelem* helyzetét mutatja be: világviszonylatban a külkereskedelem forgalmának 1928-tól kezdődő fokozott összezsugorodását, a külforgalomnak a négy fő árucsoport szerinti (ipari nyersanyag, félgyártmány, készáru és élelmiszer), országonkénti, valamint a főbb árucikkenkénti megoszlását. Az utolsó fejezetben az ország gazdasági függetlenségének a külkereskedelmi politikával való viszonya kerül megtárgyalásra, különös tekintettel a megtorlások korára.

Az általános főrészt a *közpénzügyek* vázolója zárja le. A pénzügyi igazgatásra vonatkozó törvényes szabályozás rövid ismertetése után bő abszolút és index számanyaggal a mérlegek egyes tételeinek részletes megvilágítására kerül sor, majd az állam vagyoni helyzetére és végezetül az új állami pénzügyi politika alapelveire. A következő fejezet a közületek pénzügyi

helyzetét mutatja be és különös figyelmet szentel az 1931. évi reformnak, amely eltörölte a községi adókat és helyükbe fogyasztási adókat hozott. Az utolsó fejezet a szakegyesületi és testületi szervek pénzügyeivel foglalkozik, e tekintetben igen érdekesek a másutt igen nehezen fellelhető statisztikai adatok.

A több mint másfélezer oldalra terjedő *különös részben* az egyes gazdasági tevékenységi ágak külön-külön kerülnek tárgyalásra. A felosztás alapjául a szerkesztők lehetőség szerint a Takarékoságvédelmi és Hitelnyújtási Felügyelőség által fél-évenként kiadott statisztikai adatgyűjtés rendszerét vették át, amelyek alapján a különös rész minden egyes fejezete — a testületi tagozódáshoz hasonlóan — egy-egy termelési folyamatot ölel fel: a nyersanyag termelésétől kezdve egész a termék fogyasztásra kész állapotáig. Így például a gabonaneműeknek szentelt első fejezetben sorra következik a gabonaneműek termelése, a velük való kereskedés, a malomipar és a kenyér-, illetve egyéb tésztaipar. Néhány esetben azonban a szerkesztők nem ragaszkodtak szorosan ehhez az elvhez, így elsősorban oly nyersanyagoknál, amelyek igen sok és egymástól eltérő jellegű termék előállítására szolgálnak, illetve oly termékeknél, amelyek igen sokféle nyersanyag feldolgozásából jönnek létre. Így például a vas és kohászat fejezet mellett van egy külön gépipari fejezet is, míg a vasnak más ipari alkalmazása az építkezési iparok című fejezetben nyer tárgyalást. Van ezenkívül például egy külön vegyészeti ipari fejezet is, miután alapanyagai egyrészt különböző szakmák termékei, másrészt a vegyészeti cikkek különböző szakmák részére szolgálnak további segédanyagokként. Hasonlóképpen eltérés van a szokásos beosztástól a talajjavítási, szállítási, idegenforgalmi, látványossági és biztosítási gazdasági tevékenységeknél is.

A fentiek alapján a különös rész a következő 39 fő termelési ágra tagozódik: 1. gabonaneműek, 2. növényolajok, 3. bor és likőr, 4. kertgazdasági termények, növényi élelmi konzervek, déligyümölcs feldolgozási termékek, 5. állattenyésztés, hús és állati konzervipar, 6. hal, 7. tej és tejtermékek, 8. cukor, 9. kisebb élelmezési iparok (kakaó és édesipar, fűszer és gyarmatárúk, sör és szikvizipar), 10. különböző mezőgazdasági termékek (dohány, gyógynövények, méz), 11. talajjavítás, 12. pamut, 13. gyapju, 14. selyem, 15. kender és kisebb textilrostok (len, juta, spartum, rekettye, kókusz), 16. mesterséges textilrostok, 17. ruházat, 18. bőr, 19. papír és grafikai ipar, 20. fa, 21. ásvány tüzelő anyagok, 22. kén és pirit, 23. márvány és egyéb nem fémes ásványok, 24. üveg és kerámia, 25. cement, mész, gipsz és építési anyagok, 26. építési tevékenység, közmunkák, 27. vas, 28. nem vastartalmú ércek, 29. gépipar, 30. vegyipar, 31. ásványolajok, aszfalt és bitumen, 32. etilalkohol, 33. gummi, 34. villamos energia, 35. gázszolgáltatás, 36. szállítás és közleke-

dés, 37. vendéglátó ipar és idegenforgalom, 38. közlátványosság és végül 39. magánbiztosítás.

Az egyes fejezeteken belül a könnyebb kezelhetőség kedvéért egységes beosztást követtek a szerkesztők. Mindenütt először az illető termelési ágban működő állami vagy fél állami szervek, azaz a testületi és szakegyesületi, valamint a szociális gondozási szervek, a kísérleti intézetek, az állami részesedésű társaságok, stb. kerülnek bemutatásra, különös tekintettel jogi szabályozásukra, összetételükre és tevékenységi körükre. A következő rész a termelési ágakra vonatkozó általánosabb jellegű törvényhozási intézkedéseket tartalmazza, ami után a termelés ismertetésére kerül sor. A nyersanyagok termelésének, forgalmának és áralakulásának bemutatása után a feldolgozó ipar következik. Elvonatkozásban különösen a termelőképessegre, a termelés jogi szabályozására, a termelésre magára, a piac szabályozására, továbbá a készgyártmányok kereskedelmére, árára és fogyasztására helyeződik a főszó. Külön fejezet foglalkozik ezek után igen részletes statisztikai táblák kapcsán minden egyes termék külkereskedelmével.

A fentiekben természetesen csak csupasz vázát adtuk az egyes fejezeteknek. Termelési áganként változóan ezen kívül még igen sok különleges kérdés megvilágítását találjuk, úgyhogy az egyes szakmák helyzetét a fejezetekből nagy részletességgel ismerhetjük meg. A szövegrész — a nagy oldalszám ellenére is — igen tömör, célkitűzéséhez híven a mű elsősorban tényekről számol be és szándékosan kerüli a vitákra alkalmat adható elméleti jellegű kérdések tárgyalását. A hivatalos és általánosan elfogadott álláspontot közli és hideg tárgyilagossággal ismerteti az egyes eseményeket, ami a munkának hivatalos jelleget és megbízhatóságot kölcsönöz, jelentősen megkönnyítvén ezáltal a kutatók munkáját, akik e korra vonatkozólag a művet, mint a leghitelesebb forrásmunkát használhatják.

A statisztikai táblák értékét jelentősen fokozza, hogy számottevő részük másutt még nem jelent meg nyomtatásban, azokat a Központi Statisztikai Hivatal, számos közszerv és magánintézet egyenesen a Banca d'Italia részére készítette. Az adatok nemcsak az alapul vett hat évre vonatkoznak (az árak tekintetében negyedéves adatokkal), hanem rendszeren még az előző két évet is felölelik a végett, hogy a világ s az olasz gazdasági élet fellendülésének csúspontját jelentő 1929-es évvel összehasonlíthatók legyenek. Külön ki kell emelni a tájékozódás könnyűségét a hatalmas műben, amit nemcsak az áttekinthető szerkezet tesz lehetővé, hanem különösen a mű végén található 2000 cikket felölelő áruindex is. Ilyen mindenre kiterjedően végezték el a szerény névtelenségbe húzódó szerkesztők feladatukat és valóban sikerült is az összes illetékes tényezők összefogásával a fascista Olaszország gazdasági életének e kétségkívül

legválságosabb, de egyben leggyőzedelmesebb korszakáról oly helyzetképet nyújtani, amelyhez hasonló — mint V. Azzolini a bevezetőben büszkén hangoztatja — sehol másutt nincsen.

Futó Mihály.

Könyvismertetések.

Hicks, J. R.: Value and Capital. An Inquiry into Some Fundamental Principles of Economic Theory. Oxford. Clarendon Press, 1939 XI, 331 lap.

J. R. Hicksnek a „Theory of Wages“ ismertnevű szerzőjének legújabb átfogó munkája, a „Value and Capital“ minden kétségen felül az 1939. év közgazdasági irodalmának leginkább nagyravágyó alkotása. Hicks az értéknek, az árnak, a kamatnak és a konjunktúrának rendszerint szétválasztott tárgyait egy nagy elméleti egységbe kívánja összefoglalni. Érték-elméleti téren Walras és Pareto módszereit és eredményeit fejleszti tovább. Kamatelméleti vonatkozásban Böhm-Bawerk- és Wicksell-féle alapokra épít. Erősen hat rá Keynes gondolatvilága. De maga Hicks is nagy és önálló elméleti eredmények igényével lép fel. Hicks az értékelméletből kiküszöböli az utilitarizmust. Az értékelméletet a gazdasági választás elméletévé szélesíti. Az általános egyensúlyi elméletet fokozatosan a termelési egyensúly statikus elméletévé, a különleges piacok elméletévé, dinamikus egyensúlyi elméletté és végső fokon konjunktúraelméletté fejleszti tovább. Mindezek kapcsán új vizsgálati módszereket honosít meg, az egyensúlyi rendszerek működésére új szabályokat állít fel, behatóan vizsgálja a marán-fogyasztó és a vállalat piaci magatartásának különbségeit, elemzi a pénz és tőke legfontosabb sajátosságait, figyelemmel van az ár és kamat termelési hatásaira, a tőkekezelés folyamatának közvetett kihatásaira és elmélete a gazdasági választás elméletével összhangra törekvő konjunktúraelméletben csendül ki. Ebből a rövid felsorolásból is nyilvánvaló, milyen merész és nagyvonalú Hicks a problémák megválasztásában. A közgazdaságtannak kétségtelenül legnagyobb és legégetőbb kérdéseit tárgyalja. Ha a munkájában felvetett kérdéseket helyesen tudja megoldani, úgy tudományunk legnagyobb művelői közé kell őt soroznunk. De nem lebecsülhetők érdemei akkor sem, ha a számtalan nagyfontosságú és alapvető kérdés közül csak egyesekben tud komoly és maradandó eredményeket felmutatni.

Hicks könyvének legkiemelkedőbb érdeme az érték-elméleti utilitarizmus kiküszöbölése. Ebben a vonatkozásban új módszerek igénybevételével fejti ki újra azokat a nagyjelentőségű

gondolatokat, amelyeket a tudományos világgal először 1934-ben R. G. D. Allennel közösen megírt „A Reconsideration of the Theory of Value“ című cikkében¹ közölt. Hicks az adott szükségleteket az élvezet minden mérése és mérlegelése nélkül adott kívánságok rangsorának (scale of preferences) tekinti. Kiküszöböli a határhaszon régi fogalmát és a helyettesítési határhányados (marginal rate of substitution) új fogalmával pótolja. A csökkenő hasznosság elvéről sem beszél már, mert nála ehelyett a helyettesítési határhányados csökkenésének elve (principle of Diminishing Marginal Rate of Substitution) szerepel. Mindennek előnye pedig — Hicks szerint is —, hogy a közgazdaságtan elavult filozófiai alapoktól mentesül, hogy az ár-elmélet valószerűbb kiindulást nyer és hogy az értékelmélet a gazdasági választás általános elméletévé (theory of Economic Choice) bővül. Az öntudatosan kihangsúlyozott előnyök mellett azonban az értékelmélet új megalapozásának az az alapvető további következménye is van, hogy a közgazdaságtan az egyoldalú természettudományi alapoktól mentesül és hogy a történeti, illetve szellemi tényezőket már értékelméleti kiindulásába is bekapcsolhatja. Nem bizonyos, hogy Hicks ennek tudatában van, de értékelmélete megfelelő továbbfejlesztés esetében a történeti irány és a tiszta elmélet között mindeztideig áthidalatlan ellentét megszüntetésére is vezethet.

Komoly érdeme Hicksnek az is, hogy kiküszöböli elméleti vizsgálódásaiból a jövedelem, megtakarítás és beruházás egyre bonyolódó fogalmait. Jövedelem, megtakarítás, beruházás helyett a költség (spending) és a hitelezés (lending) fogalmaival dolgozik. A hitelezés fogalma alatt kiterjesztő magyarázattal a pénz tartását vagy követelések szerzését érti és hangsúlyozza, hogy pénz és követelések egymást nagy mértékben helyettesíthetik. Míg más elméletek a jövedelem, megtakarítás és beruházás között igyekeznek többé-kevésbé szövevényes összefüggéseket felállítani, addig Hicks alapvető összefüggésként azt az egyszerű tételt emeli ki, hogy a kiadásokat meghaladó bevételek ellenében vagy pénzt, vagy követeléseket lehet szerezni és hogy a bevételeket meghaladó kiadások ezzel szemben vagy követelések eladása (beleértve a hitelfelvételt), vagy pénz kiadása által fedezhetők. A kiindulás előnyeként Hicks főleg az egyének lelki világával fennálló szoros kapcsolatot emeli ki. Két további körülmény ennél is fontosabb. A Hicks-féle fogalmak az egyénre és vállalatra is félre nem érthető módon alkalmazhatók és velük kapcsolatban nem okoz nehézségeket a termelési és forgalmi vonatkozások szétválasztása sem. Elesnek így azok a kételyek, amelyek a hol az egyénre, hol a vállalatra vonatkoztatható jövedelmi, megtakarítási és beruházási fogal-

¹ *Economica*. New Series. I. (1934) 27—76., 196—219. 1.

mak kapesán csaknem szükségszerűen adódnak és el azok a bizonytalanságok, amelyeknek forrása, hogy sohasem tudhatjuk, vajjon pénz- vagy termelési beruházásról, pénz- vagy jószágmegtakarításról, pénz- vagy tényleges jövedelemről van-e szó. A kindulás fontossága tehát itt is meghaladja a Hicks által tudatosított előnyöket.

A jól megválasztott kiindulás továbbfejlesztésében azonban Hicksnek már csak mérsékelt sikere van. Nagyszerű meglátások és erős gondolkodás itt is érvényesülnek, de nagy hibák a módszerben és a módszer hibáinak következetes végigvezetése az eredményre nagyon rombolóan hatnak. A hiányosságokat kitűnő kritikai érzékével nem egyszer maga Hicks is világosan látja, de mélyen gyökerező tudományos előítéletektől, konvenciószerű módszerektől és dogmaszerű tételektől elszakadni vagy nem tud, vagy nem is akar.

Néhány sovány tétel a végső eredménye Hicks új értékelméleti alapokon nyugvó, nagyszerű egyensúlyi analízisének. A várakozások rugalmatlansága esetében a javak iránti kereslet növekedése a javak pénzben kifejezett árának emelkedésére vezet. Minthogy a követelések és javak helyettesítési viszonylatban vannak, a követelések ára is emelkedni fog, ami a kamat csökkenésével egyértelmű. A követelések szerzésére irányuló kereslet növekedése a követelések árának emelkedésére, vagyis a kamatláb csökkenésére vezet. Minthogy pedig Hicks szerint a követelések és a javak egymást helyettesíthetik, a követelések szerzésére irányuló kereslet növekedése a javak árának emelkedését is okozza. A követelések szerzésére irányuló keresletnek javakban kifejezett növekedése esetében a követelések ára a javak árához képest emelkedni fog: mivel pedig a javak, a pénz és a követelések nincsenek egymást kiegészítő viszonylatban, a pénz áruértékének emelkednie, a pénz követelésekben kifejezett értékének csökkennie kell. Ekkor tehát az árszínvonal pénzben kifejezve emelkedik, a kamat pedig csökken. A statikus alapokon nyugvó egyensúlyi analízis ennél nagyobb eredményeket biztosítani nem tud és az így nyert eredményekbe Hicks mintegy pótlólag kénytelen belekapcsolni az árvárakozásokra és kamatvárakozásokra, a kamat árkialakító szerepére, az árak merevségének hatásaira és a tőkeelvezetésre vonatkozó vizsgálódásait. Hicks egy nagy egységbe igyekszik foglalni az ár-, a kamat- és konjunktúraelméletet, de a gazdasági valóságnak megfelelő eredményeket a statikus és egyensúlyi módszer alkalmazása miatt csak a feltételezések módosítása és fontos tényezők utólagos bekapcsolása után, nagy kerülő úton és nehezen érthető közbenső eredményeken keresztül képes. Hicks nagy célt tűzött ki, megvalósítására hatalmas erőfeszítéseket végzett, de előmozdítani a nagy célt csak részletekben tudta.

Teljesen érthetetlen, miért ragaszkodik Hicks a statikus

kiinduláshoz. Tünetmentes bírálattal sujtja a stationär állapot módszerével dolgozó közgazdákat, de a bírálatot megelőző és követő oldalakon maga is ugyanazokba a megbocsáthatatlan hibákba esik. A stationär elmélet, amely „az ízlést, a technikát és az anyagi erőforrásokat időben változatlanoknak veszi“, Hicks szerint „a való életről semmi lényegeset nem tud mondani“ és „határozottan akadályozza a közgazdaságtan fejlődését“. Nem különböztet ez az elmélet a jelenlegi és várt árak között, nem von határt a jövedelem és hozadék között, nem választja el a pénzkamatot a tényleges kamattól és változatlanoknak veszi fel a kamatvárakozásokat. De Hicks — bár e hibákat világosan látja — statikus kiindulása következményeképpen még dinamikájában is dolgozik a várakozások merevségén, az anyagi források és az ízlések adottságán felépülő rendszerrel. Joggal kérdezhetjük már most, hogy amennyiben káros hatással volt a tudomány fejlődésére a stationär módszer alkalmazása, úgy nem a tudomány fejlődését gátló és az élettől elszakadó módszer e az is, amely mesterségesen és utólag kénytelen a várakozások, a kamat és a tőkekezelkezés tényezőit vizsgálódásaiba bevonni.

De hasonló aggályok érvényesítendőek az egyensúlyi gondolat alkalmazásával szemben is. A veszélyeket és hibákat itt is csodálatos élességgel látja Hicks, de ugyanúgy, mint a statikus kiindulás kapcsán, itt sem képes a világosan meglátott hibákat elkerülni. Hicks nagyon jól tudja, hogy az egyensúlynak négyféle különböző fogalma lehetséges és mégis zavart hagy ezen a téren. Egyensúly Hicks felsorolásában először az, ha a vállalkozók és fogyasztók a keresletet és kínálatot eredeti terveik feladásával is egy bizonyos áron egyensúlyba hozzák. Másodszor az egyensúly az árak időbeli állandóságát jelenti, vagyis azt, hogy a kereslet és kínálat eredményeként egyszer kialakult árak állandóan érvényesülnek. Harmadszor, ideális elméleti értelemben egyensúly akkor van, ha az árváltozások az árvárakozásoknak felelnek meg. Negyedszer és végül, gyakorlati értelemben, az egyensúlyhoz viszont az kell, hogy az árak nagyjából állandóak legyenek. Az első értelemben Hicks szerint is mindig egyensúly van, a második értelemben viszont egyensúly tulajdonképpen sohasem lehet. Elméletileg a harmadik értelem, a várt és elért árak azonossága a fontos, de a gyakorlati szempontból jelentős negyedik értelem mégis az árak állandóságát megkövetelő második elméleti értelmet közelíti meg. De ha elméletileg a harmadik értelem a fontos, akkor a statikában egyensúlyról, vagy egyensúlyhiányról beszélni nem lehet, mert a statikából a várakozások ki vannak kapcsolva. Hicks statikus analízise ennek ellenére egyensúlyi analízis. Ha viszont a dinamikában alkalmazzuk az egyensúlynak a Hicks-féle harmadik értelmét, akkor nem közeledhetünk a valóság felé, mert a valóságban a negyedik jelentés van meg, amely az

állandóságot megkövetelő második jelentéshez áll közel. Hicks dinamikájában mégis az egyensúly általa megadott harmadik értelmével (várt és elért árak egyenlősége) akarja a valóságot megközelíteni. A zavar betetőzéseként végül még azt is megtanulhatjuk, hogy az egyensúlyhiány hibás beruházásoknak a következménye, a termelés tökéletlen eredményességének és veszteségeknek a jele. Mindez azonban megint csak elméleti síkon mozoghat, mert az egyensúly Hicks-féle harmadik értelméhez kapcsolódik. A tétel azonban, függetlenül elméleti vagy gyakorlati jellegétől, semmiképen nem áll meg, mert a tervezettnél nagyobb hozadék, esetleg alacsonyabb ár mellett is, nagyon gyakran éppen a termelés eredményesebb alakulására vezethető vissza. De a szövevényes tételeket talán már nem szükséges tovább bonyolítani, mert maguktól is szörnyen bonyolultak. A nagy zavarban csupán azt kell kérdeznünk, hogy a mechanikából kölcsönvett egyensúlyi fogalomnak a közgazdaságtanban milyen komoly előnye lehet, ha érte tudósok ilyen bonyodalmakat hajlandók vállalni.

Míg a kiindulásban és módszerben az életerős új elvek és a beteg tradíciók gyilkos küzdelemben vannak egymással, addig a részletekben legtöbbször a helyes megoldások és a valóságosság kerekednek felül. Hicks kitűnő gondolkodó, logikája rendkívül éles, magyarázataiban és bizonyításaiban sok újszerűség van. Lélektani tudása egészen komoly és különösen jól ismeri a vállalkozói lelkületet. Mindezek mellett Hicks a valóságnak szokatlanul éles és tisztánlátó megfigyelője. Nem jelenti ez, hogy egyes részletek helytelen elgondolások és eredendő hibák következtében helyesbítésre ne szorulnának, de a részletmegoldások a lelkes helyeslés és viharos ellenzés végletei között legtöbbször pozitív értékelést tesznek indokoltá.

A részletmegoldások közül a legnagyobb jelentősége a kamat és a tervezett termelés összefüggéseire vonatkozó vizsgálódásoknak van. Ezek a vizsgálódások a tőke és a kamat egyes sajátosságaira éles fényt vetnek és a vállalkozói magatartásnak fontos területeit világítják meg. Hicks helyesen hangsúlyozza, hogy a jövőbeli hozadékot és a jövőbeli költségeket a vállalkozói tervek értékelésénél leszámított értékben kell számításba venni. Helyes az az eljárása, amellyel a termelés kerülő útjainak mérlegelése kapcsán nem az abszolút időt, hanem az egyes vállalkozók szempontjából eltelt időt veszi figyelembe. Nagyon figyelemreméltó és nagyon szemléltető végül az a vizsgálat is, amelyben kimutatja, hogy miképpen befolyásolja a kamatváltozás, a technikai fejlődéstől és az árváltozásoktól függetlenül, a termelés terveit, hogy miképpen vezet a kamatláb csökkenése több tőke, a kamatláb növekedése kevesebb tőke alkalmazására. Amellett Hicks a termelés technikai körülményeinek és az árakkal kapcsolatos kockázatnak fontosságát is kiemeli és nagy

realizmusra mutat záró megállapítása, amely a kamat és termelés kapcsolatainak éles kifejtése után hangsúlyozza, hogy a kamat a termelési tervekre számbajövő befolyást csak bizalmi légkörben, erősen lecsökkent kockázat esetén gyakorolhat. A kamat ugyanis — amint Hicks ezt élesen kimutatja — túlságosan gyenge ahhoz, hogy a közvetlen jövő termelési terveire befolyást gyakoroljon, míg másrésről viszont a kockázat rendszerint túlságosan erős ahhoz, hogy a kamatnak az idő múlásával erősödő hatását érvényesülni engedje.

Nagyon értékesek Hicksnek a kamatalakulás konjunktúrapolitikai jelentőségére vonatkozó megállapításai. Keyneshez hasonló tételket állít fel ebben a vonatkozásban, de Keynesnél világosabb és részletesebb. A kamat az árak emelkedése esetében — Hicks megállapításai szerint és ezeket itt maradéktalanul elfogadjuk — csak akkor maradhat változatlan, ha a pénz kínálata növekszik. Ha viszont a pénz kínálata nem növekszik, úgy a pénz iránti keresletnek az áremelkedések következtében beállott növekedése a kamat emelkedését, a kamatnak ez az emelkedése pedig az árak visszaesését eredményezi. Az árak csökkenése esetében viszont csak akkor hathat a kamat csökkenése az árak emelkedésére, ha a kezdeti helyzetben a kamat magas volt. Ellenkező esetben, amikor a kamat alacsony, a kamat további csökkenésének nincsen lehetősége és a kamat árszabályozó szerepét nem fejtheti ki. A kamat tehát megakadályozhatja az árak végtelen emelkedését, de nem akadályozhatja meg a végtelen áreséseket. A kamatpolitika lehetőségei így korlátozottak, mert a kamatpolitika csak a fellendülésben lehet hatásos, amikor kevésbbé van rá szükség, viszont nem tud érvényesülni a visszaesés szakában, amikor hatásos működése a legfontosabb lenne.

Nagyon élesen világítanak az összefüggésekre Hicksnek a hosszúlejáratú és rövidlejáratú kamat kérdésére vonatkozó megállapításai. A hosszúlejáratú és a rövidlejáratú kamat általában ugyanabban az irányban mozog, de a rövidlejáratú kamat hullámmzásai rendszerint nagyobbak. A rövidlejáratú kamat a kockázati prémium mértékével a hosszúlejáratú alatt fekszik, ha a hosszúlejáratú kamat változatlan magassága valószínű. Aránylag még alacsonyabb a rövidlejáratú kamat, ha a hosszúlejáratú kamat emelkedése várható és csak akkor emelkedik a hosszúlejáratú fölé, ha annak csökkenésével számolnak. Tiszta és határozott tételek szolgálnak így a közgazdasági és statisztikai vizsgálódások irányítójául egy olyan területen, ahol nem sokkal ezelőtt még teljes bizonytalanság uralkodott.

Árelméleti vonatkozásban a kiegészítő és helyettesítő javak áralakulására vonatkozó eredmények érdemelnek figyelmet. Valamely jószág iránti kereslet növekedése emeli azoknak a javaknak az árát, amelyek helyettesítő javak helyettesítői,

vagy kiegészítő javak kiegészítői. Viszont a kereslet ilyen emelkedése folytán csökkenni fog azoknak a javaknak az ára, amelyek helyettesítő javak kiegészítői, vagy kiegészítő javak helyettesítői. Ezekből az összefüggésekből az áralakulás egésze szempontjából is fontos következmény adódik. A javak között általában a helyettesítés az uralkodó viszonylat és így valamely jószág keresletének megnövekedése rendszerint az árak általános színvonalának emelkedésére vezet. A tételek árpolitikai és konjunktúrapolitikai jelentősége szembeötlő és ezt a komoly jelentőséget nem csökkenti az a körülmény, hogy Hicks jó meghatározások alapján, axiomaszerű következtetésekkel vonta le őket.

Hiányosként kell viszont elvetnünk Hicksnek a kamat fogalmát a tökéletlen pénzinséggel, az „imperfect moneyness“ segítségével magyarázó elméletét. Hicks elmélete az adós fizetéseképtelenségéből eredő kockázat mellett a hitelezés költségeivel, a visszleszámitolás esetleges szükségéből és a visszleszámitolás esetleg kedvezőtlenebb körülményeiből eredő kockázattal magyarázza a kamatot és az „imperfect moneyness“-nek ezt az elméletét határozott élességgel szegezi szembe Keynes úgynevezett „liquidity preference“ elméletével. Keynes főleg az adós fizetéseképtelenségének lehetőségéből és a jövő kamatalakulás bizonytalanságából eredő kockázattal magyaráz a maga elméletében és Hicks, aki ugyancsak a kockázattal magyaráz, ezt az elméletet csak a hitelezés költségeinek figyelembevételével egészíti ki. Hicksnek nem kellene a Keynes-szel való ellentétet oly erősen hangsúlyozni, mert az „imperfect moneyness“ és a „liquidity preference“ elméletei egymástól végeredményben csak elnevezésben különböznek. A kamatelmélet szempontjából igazi haladást a hitelkereslet oldaláról ható tényezők teljes kidolgozása jelentette volna és ezek figyelmen kívül hagyása mindkét kamatmagyarázatnak egyformán hibája.

Nem fogadhatjuk el a várakozások rugalmasságának (elasticity of expectations) Hicks által megalkotott új fogalmát sem. A várakozások rugalmassága alatt Hicks a jövő árakban feltételezett aránylagos emelkedésnek és a jelen árakban észlelt aránylagos emelkedésnek hányadosát érti. Merev és mechanikus kapcsolatot létesít így ez a fogalom a jelenben érvényesülő és a jövőben várható árak között. Hicksnek a várakozásokra vonatkozó új fogalma szinte szükségszerűvé teszi a várakozások lényegét alkotó, változatos és ingadozó tényezők figyelmen kívül hagyását. De maga a fogalom határozatlan és bizonytalan. A meghatározás szerint ugyanannak az árvárakozásnak rugalmassági jelzőszáma különböző lehet aszerint, hogy a jelent és a jövőt milyen időtartamra vonatkoztatjuk. Mindkét hibát Hicks maga is világosan látja, de nála ez nem volt elegendő ok arra, hogy a várakozások rugalmasságát

fogalmi fegyvertárából kiküszöbölje. Nekünk ezt a kiküszöbölést el kell végeznünk.

Hicks munkájának minden figyelmet érdemlő megállapítására az adott keretek között nem tudunk kiterjeszkedni. Néhány eredményre és néhány hibára azonban legalább még egy-egy mondattal rá kell mutatnunk. Sokban járult az előtérben álló vitás közgazdasági kérdések tisztázásához a jövedelem, beruházás és megtakarítás különböző fogalmainak éles kifejtése. Sokat vitatott kérdéseket világítanak meg azok a fejtegetései is, amelyekben a kamatalakulás törvényeit a pénz és hitel oldaláról megközelítő elméleti irányok között közvetít. Határozott érdemei vannak a vállalat piaci sajátosságainak tisztázása terén. Az árváltozások helyettesítési és jövedelmi hatásainak megkülönböztetése is hasznos gondolat. A pénzelméleti megismeréshez sokban járult hozzá a pénztartás indokainak Hicks által adott kimerítő felsorolása. Viszont a helyettesítési háányados csökkenésének elve gyengén van alátámasztva és kérdés, hogy az elvnek Hicks-féle értelemben való teljes általánosítása egyáltalában lehetséges-e. A javak, a pénz és a hitel helyettesítési kapcsolatainak kifejtése kapcsán Hicksnek tárgyalni kellett volna azokat a vonatkozásokat is, amelyekben a pénz és a hitel nem szerepelhetnek javak helyettesítői gyanánt. Mindezek mellett mindenesetre a tudomány komoly előbbrevitelét jelentette volna, ha vizsgálódásait az ár- és kamatelméleti tökéletlen versenyre is kiterjesztette volna.

Hicks számos ponton tudta a közgazdasági tudomány fejlődését előmozdítani, ha más pontokon a tudomány előbbrevitelét célzó kísérlete nem is vezetett sikerre. Megállapításai és magyarázatai vagy tényleges haladást jelentenek, vagy még élesebben világítanak a megoldás szükségességére. Az értékelméletnek a gazdasági választás elméletéül való átépítése a közgazdaságtan fejlődésének fontos új alapokat ad. Nehéz ma még lemérni a költés és hitelezés alapján való kiindulás teljes jelentőségét is. A kamatelmélet egyes területein elért eredményei ugyancsak messzenyúló és döntő fontosságúak. Főleg a kamat és termelés összefüggéseire, valamint a hosszú- és rövidlejáratú kamat kapcsolataira vonatkozó megállapítások tekintetében áll ez. A közgazdaságtan új eredményekért a jövőben valószínűleg nem fog statikus és egyensúlyi alapokon küzdeni, de Hicks nagy eredményei egy valószerűbb alapokon nyugvó új rendszerbe is fennakadás nélkül bekapcsolhatók lesznek. A közgazdaságtannak ki kell válogatni a valóságnak azokat a lényeges elemeit, amelyek a valóságot átfogó gazdasági elmélet módszeres alapjaivá hivatottak lenni. Már az alapokban kell lehetővé tenni a szükségletek váltakozásának és a gazdasági alanyok különböző gazdasági beállítottságának figyelembevételét. A kialakítandó új elmélet alapjaiba kell már a legfontosabb terme-

lési összefüggéseket is bekapcsolni. A továbbépítés során meggyőződésünk szerint főleg az árak és bérek merevségének, valamint a költségváltozásoknak körülményeire kell figyelemmel lenni. Kétségtelen, hogy az árelmélet és konjunktúraelmélet előtérben álló, de részletekben meg nem oldott teljes egységesítését csak egy új alapokon nyugvó új elmélet tudja majd tökéletesen és maradéktalanul megvalósítani. Hicks kitűzött legnagyobb feladatát nem tudta kielégítően megoldani, de nem lehet tőle elvitatni, hogy kitűnő problematikát nyújtott, hogy megragadó stílussal írt, hogy éles aggyal gondolkozott és nem utolsó sorban, hogy számos nagyszerű eredményt hozott. A bírálat Hicks-szel szemben helyenként talán túlzottan éles volt. A bírálat élessége nem a munka egészének, hanem egyes modorosságainak szólt és indokoltta teszi az is, hogy megalkuvás nélküli bírálat a tudomány legégetőbb kérdéseit feltáró munkák tárgyalása során lelkiismereti kérdés és tudományos kötelesség.

Nötel Rudolf.

Ibrányi Ferenc: A kamatkérdés erkölcsi tudományi megoldása. Budapest, 1938. — 100. old.

Ibrányi professzor könyve a „Theológia” c. folyóiratban megjelent tanulmányok összefoglalása. A szerző Jézus tanításából kiindulva az Új Szövetségben a kamatszedés közvetett tilalmát véli felfedezni. De az *Egyházatyák* korának kamattilalmát nem ebből a tilalomból, hanem az Ószövetségi ingyenes kölcsönzés szokásából vezeti le. A kamattilalomnak a kölcsönszerződés természetével és az igazságossággal való megalapozása csak az ókori gazdaság alkonyával kezdődik. A patrisztikai hagyomány azonban korántsem mutat egyöntetű kamattilalomra. Nem állítható, hogy az *Egyházatyák* a kamatszedést tekintet nélkül koruk gazdasági viszonyaira etikailag egyszerűen meg nem engedettnek tartották volna. Míg az *Egyházatyáknak* a kamatszedést tilalmazó tanítása a századok folyamán mind élesebb alakot öltött, az *Egyháznak* a kamatszedést tiltó büntető szankciói az engedékenyebb álláspont felé fejlődnek. Ez a fejlődés végül az új Egyházi Törvénykönyvben a kamattilalom megszüntetéséhez vezetett.

A *kamattilalom* elméleti megalapozása, mely *Aquinoi Szt. Tamást* vallja szerzőjének, két alapelven épül fel. Az egyik változatlanul igaz: egy helyettesíthető és elhasználásra szánt dolog csak ingyenes kölcsönszerződés tárgya lehet. A másik elv az időktől függően változó természetű, nevezetesen a pénz mibenlétének a felfogása. A XIII. század gazdasági viszonyait szem előtt tartó *A. Szt. Tamás* számára a pénz elsősorban csereeszköz volt. A csereeszköz viszont szükségképen elhasználásra

szánt dolog, feladata épen az, hogy elhasználják, azaz kiadják. Ez a felfogás magyarázza meg sz. Tamásnak általában a kamatszedés kérdésében elfoglalt álláspontját. A mélyebbre hatoló kutató azonban már megtalálja sz. Tamásnál a modern gazdasági élet tőke fogalmával teljesen megegyező pénzfogalmat is.

Az egyházi törvényhozásban a kamatkérdéssel kapcsolatban megváltozott álláspont és az általa kiváltott kritika arra indítja a moralistát, hogy a kamatkérdés megoldásával erkölcs- és gazdaságtudományi alapon foglalkozzék. *A kérdés azért fontos, mert meg kell állapítani, a régebbi vagy az új álláspont felel-e meg a katolikus erkölcsi felfogásnak.* Costa-Rosetti, Lehmkuhl, H. Pesch, Cathrein, Vermeersch, Noldin moral-theológiai megoldási kísérleteit a szerző azért nem tartja megfelelőeknek, mert a pénz csereeszköz jellegén nem tudják túltenni magukat. Nehézségeket lát Nell-Breuning és J. Messner megoldásában is, bár elismeri, hogy különösen ez utóbbi értékes szempontokkal szolgál a kamat szociáletikai igazolásához.

A kamatkérdés megoldása céljából Ibrányi professzor a pénzt nemcsak nemzetgazdasági, hanem bölcséleti szempontból is vizsgálja. Megkülönbözteti a pénz formális és materiális elemeit. A formális elem alapján a pénz csereeszköz. Materiális eleme szerint a pénz árú. A csereeszköz azonban természete szerint helyettesíthető. A *penzkamat* eszerint, mint olyan, etikailag nem igazolható. A *tőke* Ibrányi meghatározásában gazdasági erőfölösleg és erőkészlet. Tulajdonképpen és szoros értelemben akkor beszélhetünk *tőkéről*, ha a termelésre fordítható erőfelesleg útát talál a piacra és a forgalomba. Ebben az esetben azonban elkerülhetetlen, hogy a tőke ne öltse fel a forgalom eszközének, a pénznek az alakját. A tőke formális jellege szerint gazdasági erőfelesleg, materiális eleme szerint pedig gép, pénz stb. A tőke materiális eleme szerint elhasználható, formális eleme szerint azonban *használatot* enged meg. Ennek a használatnak ára a kamat, az egyenlőséget követelő igazságosság alapján *etikailag* igazolható. A kamat jogosultságának végső erkölcsi alapja ilyen módon a tulajdon-jogban gyökerezik. Ez az individual-etikai megoldás azonban kiegészítendő Messner szociál-etikai szempontjával.

Amint látható, a szerzőt nem a kamat megengedettségének, vagy meg nem engedettségének kérdése érdekli, — ez a kérdés katolikusok között az Egyház állásfoglalása után többé nem lehet vitás, — hanem a *kamattilalom feloldásának indokolása és etikai igazolása*. A megoldás, melyhez szerző fejtegetései végén elérkezik, lényegében a katolikus moralisták általános felfogását tükrözi s ez: az erkölcsi alapeszme, amelynek a kamat-kérdésben minden gazdasági és időbeli változáson felül fenn kell maradnia, ott rejlik, hogy a tulajdon minden igazság-

talán eltulajdonítását elvesse. Ebben az értelemben minden helyes kamatelmélet egyenlőségelmélet. Úgy vélem, hogy azok a moralisták is, akiknek megoldási kísérleteit a szerző elégtelennek minősíti, meghatározásaikban és megállapításaikban inkább csak elvonatkoztatottak a pénz modern gazdasági szerepének bizonyos elemeitől, de azokat nem zárták ki. Amikor a pénz termelékeny, általános tőkehordozó, általános „érték” helyettesítő, minden gyümölcsöző dolgot képviselő, különleges gazdasági értéket, szolgálatot jelentő, vállalkozásokban való részvételre egyetemes lehetőséget adó tulajdonságaival indokolják a kamatvétel etikai jogosultságát a modern gazdasági életben: lényegében mindig a gazdasági életnek megváltozása, a mult gazdaságától eltérő formája lebeg szemük előtt. A pénzkölcsön nem mutuum többé római jogi értelemben, hanem a termelésnek ható tényezője s azért a nyereségben való részesedésre jogosít fel.

Aki az Egyháznak a kamattal kapcsolatos mindenkori álláspontját történeti prespektívában megismerni akarja, nagy haszonnal olvashatja *Ibrányi* professzor könyvét.

Lacza István.

P. Tomka S. J.: Szenes Péter találmánya. Bpest. A Szent István-Társulat kiadása, 1939. 207 l.

Ifjúsági regény, amelynek közgazdasági tartalma indokolja, hogy itt foglalkozzunk vele. Szenes Péter rokonszenves, idealista fiatal mérnök 3 millió pengőt kap egy acél-találmányáért az adriai császárságtól. Ezt a nagy pénzt arra akarja felhasználni, hogy megszerezze annak a háornak a részvénytöbbségét, amelynél mint mérnök alkalmazásban van. Az új találmány gyártása által életet és jövedelmet akar a vállalatba belevinni. Ezt olyan börzemanőverrel biztosítja, amely alig szolgálhat mintaképül és közgazdasági oktatásul a regény ifjú olvasóinak. A mérnök ugyanis a már birtokában levő 253 részvény piacra vetésével előbb le akarja nyomni a háor-részvények árfolyamát, hogy azután olcsó áron hozzájuthasson ahhoz a 4550 darabhoz, amelyre a gyakorlati majoritás biztosítása végett szüksége van. Ez az, amit börzei műnyelven „betörés”-nek neveznek. Viszont ezt nehezen lehet a mérnök idealizmusával összeegyeztetni. Ügyvédje, akivel a tervet megbeszéli, meg is kérdezi, hogy miért nem veszi meg a részvényeket a létező árfolyamon? Erre Szenes azt válaszolja, hogy több részvényt tud megvenni, ha azokat olcsóbban vásárolja. És azzal vigasztalódik, hogy a börze-manőveren csak a tőzsdei spekulánsok fognak veszteni, arra pedig őt nem lehet kényszeríteni, hogy találmányából ezeket gazdagítsa. A regény írója az ügy-

véd szájába adja azt a helyes erkölcsi ítéletet, hogy „mindez nem ad neked, a katolikus embernek jogcímét a csaláshoz.” A manőver azonban mégis csak végbe megy és sikerrel jár, mert mindenféle álhírek terjesztése segítségével sikerül az előirányzott részvényeket — az összes részvények 37%-át — átlag 503 pengőért, a névérték 50%-áért megszerezni.

Időközben kiderül, hogy a praktikus majoritás nem adta meg a kívánt hatalmat. További részvények beszerzése válik szükségessé. Annak dacára, hogy a hámor rossz üzletmenete folytán a részvények árfolyama 200-ra esett, mégsem lehet a tőzsdén részvényekhez jutni, mert a részvényesek ellencsoportja sem ad el részvényeket. Ebben a — valóban alig képzelhető — tőzsdei helyzetben Szenes elhatározza, hogy minden áron megszerzi a kis emberek kezében levő részvényeket és az ezzel járó hatalmat. Ujsághirdetést tesz közzé. Most már 750 pengőt ígér egy-egy részvényért és miközben „az embertelenül önző tőke” ellen hevesen kikel, a még hiányzó darabokat, 249 darabot, a vállalat egyik igazgatójától veszi meg 1000 pengőjével. Lelkiismerete ugyan megszólal ez ellen a megkülönböztetés ellen. Most már nem a spekulánsok ellen megy a játék. „Hogyan? — kérdezte remegő hangon — annak a sok szegény ördögnek 750-et fizettem darabonként és Önnek, a gazdag embernek 1000-et fizessenek?” De végre is kifizeti, a megkülönböztetés az erkölcsi gátlás dacára megmarad és ez segíti nyeregbe Szenest.

Ezek után várjuk, mit tesz az uralma alá jutott vállalat. Nemes felbuzdulással a szociális és kulturális feladatok egész sorát kívánja megvalósítani, hogy így munkásainak jobb és szebb életet biztosítson. De az általa beállított árelemző bizottság számításai kimutatják, hogy „a tervbe vett kiadások az előre remélhető bevételekből nem fedezhetők.” Erre a megoldás az, hogy „több gépet kell beállítanunk... inkább dolgozunk kevesebb emberrel.” Nem kíván munkásokat elbocsátani, hanem addig nem vesz fel újakat, míg az egyensúly nem áll helyre.

Csak hogy ez nem lehet a kérdés általános megoldása. Ha minden gyár ezt határozná el, és ha minden gyár az ilyen átszervezéshez szükséges óriási tőkét meg tudná szerezni, akkor újabb és még nehezebb társadalmi kérdés nyílnék meg. Hol tudnák akkor a népszaporodást elhelyezni?

A kompenzációs elmélet megnyugtató aziránt és az élet igazolja azt az elméletet, hogy az üzemek érszserősítése, okos gépesítése végső eredményben a termelt cikkeket olcsóbbakká teszi, ezáltal a fogyasztást emeli és így a gépek beállítása által egyik helyen megfogyott munkaalkalom kiegyenlítődik, kompenzálódik újonnan megnyíló munkaalkalmakkal. Ha azonban az érszserősítés által nyújtott előnyöket egészükben a véletlenül

abban az időpontban alkalmazásban álló munkásoknak juttatják, akkor nincs kompenzáló tényező és így szociális szempontból több bajt szereztünk, mint előnyt.

Az egyébként kitűnően megírt ifjúsági regénynek csak közgazdasági felépítését kívántuk ismertetni. Ez — sajnos — nem nevezhető sikerültnek. A magasabb etikai követelményeknek nem megfelelő börzemanőver egy szociális szempontból is elhibázott munkaszervezési tervhez vezet. Kár, hogy a nagy-képességű szerző a közgazdasági élet területéről olyan részleteket kíván ifjúsági olvasói előtt megvilágítani, amelyek nem alkalmasak arra, hogy közgazdasági műveltségüket fokozzák vagy annak irányt mutassanak. Belátjuk, hogy alig van nehezebb műfaj, mint az, amely az ifjúságot szórakoztatni és egyben közgazdasági fogalomkörben nevelni is óhajtja. Azt hisszük, hogy ez csakis úgy valósítható meg, ha egyszerű, vitán kívül álló eszméket és felfogásokat igyekezünk regény keretében az ifjúság lelkébe beoltani. A takarékoság, a munka kimagasló jelentősége, a munkás megbecsülése, ami a vállalkozónak is érdeke, a becsületesség az iparban és kereskedelemben, a szorgalom és pontosság, a gyűlölködés és irigykedés kikapcsolása, a közvagyon és közjólételem kímélete és ehhez hasonló témakörök azok, amelyeket az ifjúsági regényekben fel kellene, és azzal az írói készséggel és nemes erkölcsi felfogással mint a szerzőé, fel is lehetne tární. Példaként ma is Harriet Martineau 1832-ben megjelent közgazdasági meséi („Illustrations of Political Economy“) szolgálhatnak. Ezek valóságos gyöngyszemei ennek az irodalmi ágazatnak.

Eber Antal

Gyulai Adám: A mi pénzünk. Magyar könyvbarátok, Budapest, kiadása. 1939. 219. l.

Nagy örömmel üdvözlünk minden olyan könyvet, amely könnyű elbeszélés keretében közgazdasági ismereteket juttat az olvasó ifjúságnak. Megbecsülhetetlen értékű műfaj ez és elismeréssel vagyunk a szerző iránt, aki az ilyen szépirodalmi munka igen-igen nagy nehézségei dacára megpróbálkozott a pénz, a bank, a takarékoság, a munka szerepét egy ifjúsági elbeszélés keretébe foglalni. Az elbeszélés mintegy párhuzamot von két gimnazista diák között. Az egyik közvetít az osztály tanulói és egy papírkereskedés között, de inkorrekt módon a tanuló társai által befizetett pénz egy részét nem szolgáltatja be a kereskedőnek, hanem adós marad neki egy különbözettel. A másik, akinek alakját sok szeretettel domborítja ki a szerző, iskolai takarékpénztárat alapít. Ezt nagy ügyességgel, kiváló, tehetséges munkával és példás önzetlenséggel vezeti a teljes

siker felé. Eddig a párhuzam nagyon helyes és oktatási értéke kétségtelen. Csakhogy az ellentét úgy van beállítva, mintha a pénznek „láthatatlan tulajdonsága az, hogy inkorrekt legyen“ és mintha csak kivételes egyéniségeknek volna megadva, hogy ezzel a kísértéssel szembe szálljanak és a pénzen úrrá váljanak. Itt már a közgazdasági és a társadalmi nézőpont el van tévesztve. Kár az ifjúságot arra tanítani, mintha az volna a szabály, hogy valaki a reá bízott pénzt a saját javára megdézsmálja. Amit a szerző ezzel szembeállít, az egy emberileg nagyon kedves, végtelenül rokonszenves kis gimnazistának a sok szeretettel és meleg szívvvel megfestett alakja, de épenséggel nem közgazdasági útbaigazítás. Amit ez a kis fiú csinál, azt banknak nevezi, de nem bank. Nem hitel nyújtásával, hanem oly különleges szolgáltatokkal foglalkozik, amelyek egyéni dolgok, de semmi összefüggésbe egy bankkal nem hozhatók. Az ifjak által befizetett kis pénzek pedig se nem betétek, se nem részvénybefizetések. Inkább valami spekulációs kísérletek, óriási ázsio-nyereségekkel, valami nem létező pénzkurzus fogalomra felépítve: szóval épenséggel nem az, amire az ifjúságot a takarékoskodás, a tőkegyűjtés, a pénzügyletek lényege tekintetében tanítani kellene. Aki ezt elolvassa, teljesen téves képet nyer a bank, a pénz, a hitel lényegéről. Nem az a nagyobbik baj, hogy ezekről semmit sem tanul, hanem az, hogy amit tanul, azt rosszul tanulja.

Mindezeket távolról sem azért mondjuk el, mintha a kis könyvet, amely kedves, élvezetes olvasmány, le akarnók értékelni. Ellenkezőleg biztatni szeretnők a kitűnő szerzőt arra, hogy folytassa kísérletét. Bocsássa értékes tollát annak a nagy gondolatnak a szolgálatába, hogy az ifjúságot könnyed, szórakoztató módon barátkoztassuk meg gazdasági alapfogalmakkal. De ezek az alapfogalmak legyenek szabatosak, tiszták, feltétlenül helytállóak. Legyen az elbeszélésben csak kevés közgazdaság, de ami van, az legyen valóban az. A szerzőt is, a kiadót is teljes elismerés illeti a kísérletért. Reméljük, hogy olyan lesz a folytatása, amely nemcsak szépirodalmilag, de közgazdaságilag is komoly értéket fog nyújtani.

Éber Antal

Dobrovits Károly—Takács György: A kartellközigazgatás pénzügyi és gazdasági vonatkozásai. Budapest, 1939. 345 l.

Bár kartelltörvényünk már 9 éves és ma már újabb kartelltörvény meghozatala van az előtérben, az 1931: XX. t.-c. pénzügyi és jogi vonatkozásainak ez az első rendszeres feldolgozása. Hogy pénzügyi jogi irodalmunk e két érdemes munkását

mások meg nem előzték, ebből a magyar szakirodalomra kedvezőtlen következtetést levonni nem volna méltányos, mert a kartellkérdés különleges körülményeinél fogva másutt is tapasztalható hasonló jelenség. Így az olasz korporációk központi bizottsága csak a minap határozta el a kartelljog alapvető megreformálását, és Itáliában máig sincs egységes kartelljog, még kevésbé annak rendszeres szakirodalmi feldolgozása.

Annál hasznosabb tehát a szerzők munkája. Hiszen a kartellek pénzügyi megterheléséről szóló 1933-as kormányrendeletek (6100—1933. stb.) ténylegesen a végrehajtó hatóságra bízták a gyakorlat tapasztalati úton való kialakítását. E gyakorlat összefoglalására a szerzők teljes mértékben hivatottak, már azért is, mert e gyakorlat kialakításában kezdettől fogva tevékenyen résztvettek.

A kartellkérdés általános közigazgatására vonatkozó első rész Dobrovits műve; ennek egyes részei a szerző korábbi műveiből már ismertek, de a jelen összefoglalást nem teszik feleslegessé, mert itt az újabb anyag is feldolgozást nyert s a közgazda számára különösen érdekes az 1938-as helyzetet is már figyelembe vevő kartellstatisztika.

A tulajdonképeni pénzügyi rész Takács munkája; itt megkapjuk a rendeleteknek, a bírói és közigazgatási gyakorlatnak s a hozzájuk fűződő jogi magyarázatoknak rendszeres összeállítását. A szerző a bevált sematikát követve sorra veszi a kartellilleték tárgyát, alanyait, kulcsát, alapjait. A jogi felosztás anyagi és alaki szabályozásra tagolja a munkát, aminek során Takács részletesen fejtegeti az eljárás-, hatáskör, bejelentési kötelezettség, bevallás stb. kérdéseit. Jó tárgymutató egészíti ki a könyvet, amelyet a közgazda számára Dobrovits számos közgazdasági utalása tesz érdekessé. A kartelljog reformjával foglalkozók munkáját úgy véljük, nagyon megkönnyíti e könyv alapos ismerete.

Major Róbert.

Gülich, Wilhelm: Die Bibliothek des Instituts für Weltwirtschaft. Jena, G. Fischer 1939. 87 p.

A gazdasági élet jelenségeit vizsgáló németországi tudományos kutatóintézetek között a legelőkelőbb helyet foglalja el a kielői Institut für Weltwirtschaft. Az intézet, mint ismeretes, a kielői egyetem államtudományi szemináriumának az egyes nemzetek világ gazdasági kapcsolatait vizsgálatára felállított osztályából fejlődött ki. Hatalmas arányokban való kibontakozása a háború utáni évektől kezdődik, amikor is a társadalom jelentős pénzügyi áldozatkészsége Németország egyik legnagyobb önálló kutatóintézetének veti meg az alapját. Az

Institut für Weltwirtschaft nagyszabású és szorosan együttműködő két intézményének, könyvtárának és gazdasági archívumának rendeltetése, hogy gazdag és sokrétű anyaggyűjteménye révén az intézet tudományos munkatársainak, a kieli egyetem tanárainak és hallgatóinak, valamint mindazoknak, akik a világgazdaság helyzetére vonatkozó tudományos vizsgálódásokat végeznek, ezirányú kutatómunkásságát elősegítse. — Szerző, aki egyben az intézet könyvtárának kiváló igazgatója, statisztikai táblázatokkal és grafikonokkal gazdagon ellátott tanulmányában érdekes bepillantást enged a könyvtár munkásságába. — A könyvtár gyűjtési területe kezdetben csak a világgazdasági kapcsolatok ábrázolására vonatkozó irodalomra korlátozódott az intézet eredeti célkitűzéseinek megfelelően. Miután azonban a világgazdaság jelenségei, az egymásba szövéődött nemzetközi események az egyes nemzetgazdaságok és ezeken belül az egyes gazdaságok életjelenségeiből tevődnek össze, hogy azok okozati összefüggéseikben érthetők lehessenek, szükségessé vált a kutatómunkásságot a gazdasági élet legkisebb alkotó eleméig, az egyes gazdaságig kiterjeszteni és azokat az egymásraható társadalmi tényezők szempontjából is vizsgálat tárgyává tenni.

A kutatásterületnek a társadalomtudományok széles területére való kiterjesztése természetesen maga után vonta a könyvtár gyűjtési körének hasonló irányú kibővítését, úgy hogy az a társadalomtudományok legkülönbözőbb rész tudományágai mellett — ha korlátozottabb mértékben is — egyéb olyan szomszédos tudományok területét is műveli, amelyek a társadalmi jelenségek megvilágításához szükségesek. Szerző könyvtára főfeladatát épen abban jelöli meg, hogy az mint a tudományos kutatás nélkülözhetetlen segédeszköze, a kutatás irányát azonnal kövesse és a tudományos szakirodalmon kívül különböző életprocesszusokból eredő forrásanyagot is gyűjtési körébe vonjon. A könyvtár ezt a feladatát az évek folyamán tervszerűen igyekezett megvalósítani, úgy hogy az ma már inkább nevezhető „társadalomtudományi kutatókönyvtárnak“, mintsem közgazdasági szakkönyvtárnak. — A mindössze három évtizedes *ultra* visszatekintő könyvtár 350.000 kötetnyi hatalmas állománnyal rendelkezik. Széleskörű célkitűzéseinek megfelelően nemcsak a fenállása óta megjelent szakirodalmat gyűjti, hanem a korábban megjelent mindazon műveket is, amelyek a múlt korok gazdaságtudományi vizsgálatához nélkülözhetetlenek. Szerző a könyvtári állományt a gyűjtött anyag természete szerint találóan „készgyártmányokra“ és „nyersanyagokra“, másképen „segédanyagokra“ csoportosítja. Előbbihez sorolja a különböző tudományágak általános elméletére, egyes elméleti és módszertani kérdésekre vonatkozó értekezéseket és a gazdaságtudományi kutatás eredményezte összefog-

laló és monografikus munkát, míg utóbbihoz mindazon jelentésszerű anyagot, amely a társadalmi élet jelenségeit folyamatosan és állandóan vetíti le és ezáltal a tudományos kutatás „nyersanyagául” szolgál. A kutatómunkásság szempontjából ez utóbbi csoportba tartozó anyag felbecsülhetetlen értéket képvisel, mert ez könyvkereskedelmi forgalomban alig, vagy egyáltalán be sem szerezhető. A könyvtári állomány nagyobb része, mintegy 60%-a ily segédanyagokból áll. Ide tartoznak: hatóságok, közttestületek, különböző bel-, külföldi és nemzetközi intézmények, valamint egyes vállalatok rendszeres jelentései és alkalmi kiadványai. A könyvtár a legteljesebb anyaggyűjteményre törekszik az egyes országok statisztikai kiadványai, törvény- és rendeletgyűjteményei tekintetében is.

A statisztikai kimutatásokat vizsgálva érdekes megfigyeléseket tehetünk. Az 1925—39. évek könyvtári szaporulata a jelenlegi állomány 75 %-át, kerekén 260.000 kötetet tesz ki. Az összszaporulat 78.1 %-a származik Európából, míg Amerikából 16.3 %, Ázsiából 2.8 %, Afrikából 1.6 %, Ausztráliából 1.2 %. A szaporulatnak mintegy 36 %-át képezi a német birodalom területén megjelent irodalom (99.348 kötet), ezután következik az angol birodalom 14.93 %-al, Franciaország és gyarmatai 14 %-al. Elég szép számmal, 6.5 %-al, szerepelnek az északi államok is. Ezekből az adatokból is látható, hogy a vizsgálódások súlypontja Európára és pedig elsősorban a német birodalomra és a vele gazdasági kapcsolatban levő államokra esik. A közép- és délkeleteurópai államokra az összszaporulatnak mindössze 4.4 %-a jut. Ennek az alacsony számnak az oka részben abban keresendő, hogy a statisztika nem tartalmuk, hanem csupán származási helyük szerint csoportosítja a könyveket, részben abban, hogy a délkeleteurópai nyelveken írt munkákat nehezebben tudják vizsgálódásaik során felhasználni. Ha azonban az utolsó három év statisztikáját nézzük, azt látjuk, hogy a délkeleteurópai államok iránt a kutatás lendülete megélenkül, miután Németország gazdasági érdeklődése és kapcsolatai ezekkel az országokkal kimélyült. Így a Magyarországból és Bulgáriából származó kötetmennyiség ez idő alatt megháromszorozódott, míg Romániából és Jugoszláviából megkétszereződött. Magyarország 1501 kötetrel (az összszaporulat 0.5 %-a) szerepel az 1925—39. évek statisztikájában, amelynek 80 %-a periodikus kiadvány. Az 1501 kötetből 637 magyar, míg 864 idegen nyelven íródott. Az állomány megszerzési módját tekintve, annak 20 %-a vétel, 16 %-a csere, 11 %-a duplumcsere, míg 41 %-a ajándékozás útján került a könyvtár birtokába. Az intézet a legmelegebben ápolja külföldi kapcsolatait tudományos intézetekkel, egyetemekkel, hatóságokkal és egyéb olyan intézményekkel, amelyekről azok értékes kiadványait saját kiadványai ellenében beszerezheti. Jelenleg 77 országban

718 intézménnyel tart fenn csereviszonyt. A cserepartnerok 58 %-a tudományos intézet és kiadóvállalat, 42 %-a hivatalos vagy magántestület.

Szerző végül behatóan ismerteti a könyvtár sajátos és nagyon jól bevált ötös tagozatú katalógusrendszerét és a kiértékelés közvetlen és közvetett módozatait. — A mű nemcsak értékes, de egyben igen tanulságos szakmunka.

Nádas Rózsa.

Istitutul Central de Statistică (Ministerul Economiei Nationale): Statistica Societăților Anonime din România. Vol. XIX. — 1937. (Statistique des sociétés anonymes de Roumanie, 1937. Bucaresti, 1939. 184. oldal.

Romániai részvénytársaságok adatait ismerhetjük itt meg szakmai és regionális csoportosításban. Az adatok jó része össze van állítva visszamenőleg egészen 1919-ig. 1936-ban 2.729 részvénytársaság számláltatott Romániában, összesen 42.030.138 ezer lei alaptőkével. (Az adatok általában a Nemzeti Bank adatai nélkül értendők, a Nemzeti Bank adatai külön vannak kimutatva.) Szakmák, illetve üzletkörük szerint a részvénytársaságok a következőképen tagozódnak:

	részvénytárs.-ok száma		alaptőke	
	absz. sz.	%	1.000 lei	%
pénzüntézetek	823	30.2	8.530.924	20.3
iparvállalatok	1.038	38.0	29.511.350	70.2
kereskedelmi vállalatok	794	29.1	3.343.065	8.0
biztosítók	21	0.8	349.904	0.8
egyéb	53	1.9	294.895	0.7
Összesen:	2.792	100.0	42.030.138	100.0

Az 1919-ig visszamenő idősorokból jól kivehető a kereskedelmi, de még inkább az ipari részvénytársaságok térfigyelése. Míg amazok számukban sokasodtak meg jobban (az 1919-es állomány 8-szorosára), emezek inkább tőkében erősödtek meg (az 1919-es tőkeállag 30-szorosára). Az 1936-os állományból a *történelmi Magyarországtól* elszakított területekre jutó rész a következő megoszlást mutatja:

	részvénytárs.-ok sz.		alaptőke	
	absz. sz.	az összes %-ában	1.000 lei	az összes %-ában
pénzüntézetek	384	46.6	2.287.850	26.9
iparvállalatok	456	44.0	4.006.533	13.6
ker. vállalatok	252	31.7	637.458	19.1
biztosítók	4	19.1	44.000	12.5
egyéb	28	52.8	92.712	31.4
Összesen:	1.124.	41.2	7.068.553	16.8

Látható, hogy a számbeli súly esik inkább *Erdélyre*, semmint a tőkeerő, aminek oka a részvénytársaságoknak *Erdélyben* való régibbkeletű szétszórtsága. A kimutatások szerint 1919-ben, az elcsatolt területeken lévő részvénytársaságok száma és tőkeerejük a következőképen oszlott meg:

	számszerint	tőkeerőben 1.000 lei
pénzintézetek	280	148.979
iparvállalatok	121	82.609
ker. vállalatok	27	9.953
biztosítók	2	2.000
egyéb	5	66.981
Összesen:	435	309.622

Az alaptőke nagysága szerint csoportosítva a részvénytársaságokat, 1936-ban a legtöbbnek (19.8%-nak) az alaptőkéje 1 és 2 millió lei közé esik, még pedig a pénzintézetek 15.9%-a, iparvállalatok 15.1%-a, ker. vállalatok 30.2%-a, az egyébnek 24.5%-a. A biztosító vállalatok zöme 10 és 15 millió lei alaptőke határok között található. A kimutatott *currens évi nyereség százaléka*, illetve a kiadvány elnevezése szerint: a bruttónyereség az alaptőke százalékában, átlagosan 5.7%-ot tesz ki. Ez az átlagos nyereségszázalék csaknem szabályosan növekedik az alaptőke nagyságával:

alaptőkehatárok millió lei	currens évi bruttónyereség az alaptőke %-ában
— 0.1	— 50.5
0.1— 0.5	— 44.4
0.5— 1.0	— 0.7
1.0— 2.0	— 2.9
2.0— 3.0	— 2.7
3.0— 4.0	— 0.7
4.0— 5.0	— 1.8
5.0— 10.0	— .
10.0— 15.0	— 1.6
15.0— 20.0	— 0.9
20.0— 25.0	+ 1.0
25.0— 50.0	+ 3.9
50.0— 75.0	+ 3.1
75.0— 100.0	+ 4.8
100.0— 200.0	+ 4.6
200.0— 300.0	+ 13.7
300.0— 400.0	+ 7.5
400.0— 500.0	+ 11.4
500.0—1.000.0	+ 7.8
1.000.0—	+ 15.0

Hasonló szabályszerűség tapasztalható az egyes szakmákon, illetve üzletágakon belül is.

Az évi emissziók, alaptőkeemelések és alaptőke leszállítások 1930 óta a következőképen alakulnak:

év	új emisszio	alaptőkeemelés 1.000 lei	alaptőkeleszállítás
1930	2.766.908	2.747.960	166.353
1931	1.105.127	719.890	504.480
1932	375.146	85.832	2.275.626
1933	307.703	260.990	1.409.473
1934	317.655	796.338	1.408.890
1935	569.700	685.650	941.236
1936	640.650	886.170	808.301
1937	2.441.850	2.199.342	613.044

Közli ezek után a kiadvány a részvénytársaságok részletes mérlegadatait, majd a részvénytársaságok részletes regionális eloszlását, a főváros, a törvényhatóságok, m. városok és községek szerint.

Pénzügyintézeteknél figyelemreméltó adat a sajáttőke és az idegentőke aránya, amely 1920-ban 1:3.8, 1925-ben 1:7.4, 1930-ban 1:6.3 és 1936-ban 1:6.4 volt. A gyümölcsözésre elhelyezett pénzek 1930-ban már majdnem háromszorosára rugtak az alaptőkének, de 1931 után lemorzsolódnak csaknem az alaptőke nivójára.

Az *ipari* részvénytársaságok adatai ki vannak mutatva iparágak szerint is. Ez a részletezés megkülönböztetett figyelemre érdemes. Az ipari részvénytársaságok alaptőkéjének 39.1%-a és a beruházott vagyon-, gépérték 46.4%-a és a felújítási tartalékalapok 56.7%-a az ásványi kincsek kiaknázásával foglalkozó iparokhoz tartozik. Utána ebből a szempontból leg-erősebb ipar az élelmezési, majd a vas- és fémipar. Igen érdekes arányszám a felújítási tartalékalap és a beruházott és gép-vagyon értékének hányadosa, amely iparáganként eléggé változó, aminek okai ismereteseek:

iparág	felújítási tartalék a beruházott vagyon %-ában	bruttó nyereség, illetve vesztesség az alaptőke %-ában
élelmezési ipar	47.8	+ 1.75
faipar	30.2	+ 1.82
vas- és fémipar	65.0	+ 7.06
elektrotechnika	14.6	+ 3.34
építőanyagok gyártása	35.1	+ 9.33
bőripar és ezzel kapcsolatos iparok	37.7	+ 5.60
textil- és ruházati ipar	53.3	+ 2.65
papír- és nyomdaipar	56.5	+ 11.98
üveggyártás és kerámia	67.5	+ 2.71
vegyi ipar	25.8	+ 3.58
ásványi kincsek feltárása	59.0	+ 9.54
közlekedés, szállítás	21.6	+ 13.75
egyéb	20.8	— 2.57
az összes iparra, átlagosan	48.3	+ 7.20

Az ipari részvénytársaságok főbb mérlegadatai nemcsak iparáganként, hanem az egyes iparágakon belül, az alaptőke nagyságai szerint is össze vannak állítva. Különös érdeklődésre tarthat számot az alaptőke %-ában kifejezett currens évi bruttó nyereség, illetve veszteség (lásd a táblát!);

Az adatok hasonlóképen vannak részletezve és csoportosítva a többi részvénytársasági főcsoportnál is. A kiadványhoz a végén mellékelve van a részvénytársaságok szakok szerinti katalógusa, névjegyzéke, amely az összes romániai részvénytársaságokat felöleli székhelyeik és ezek törvényhatósága szerint.

A fontosabb összefoglaló adatok és ezek idősorai egyes szemléltetéssel vannak ábrázolva a kiadvány utolsó oldalain.

Kádus Kálmán.

Ackermann, Georg: Spanien wirtschaftlich gesehen. Erich R. Alisch kiadása, Berlin, 110. l.

Spanyolország legújabb politikai és kulturális fejlődéséről általában jobban vagyunk tájékozva, mint gazdasági viszonyai felől. Ehhez járul, hogy a polgárháború idején megbízható statisztikai adatok alig kerültek nyilvánosságra, már pedig a polgárháború hatásaképpen Spanyolország gazdasági élete mélyrehatóan átalakult.

A. könyve azért hasznos olvasmány. Nem mentes a politikai elfogultságtól. A polgárháborúban győzedelmes Franco-nak lelkes híve. De ezzel kapcsolatos politikai elfogultsága a könyv értékét egyáltalában nem érinti. Jó áttekintést nyújt a spanyol gazdasági élet fejlődéséről és azokról a gazdasági háttérű problémákról, amelyek a spanyolországi forrongásokhoz és végül a polgárháborúhoz vezettek. A polgárháború idejének gazdasági életét is eléggé kimerítően tárgyalja és végül megvilágítja azt is, hogy a győzedelmes Franco minő gazdasági reformokat kíván életbe léptetni.

Varga István.

Just Arthur W.: Die Sowjetunion. Junker und Dünhaupt kiadása, Berlin, 1939, 138 lap.

Ennek az objektív színezetű kis könyvnek szerzője Oroszországnak valóban jó ismerője. Tömör áttekintést nyújt a népmozgalmakról, az ország szervezetéről, az orosz gazdálkodás felépítéséről. Különösen az ipari nyersanyagtermelés statisztikai adatait és gazdasági szervezetét ismerteti részletesen, míg a mezőgazdasági termelés problémáit és adatait némileg elhanyagolja. Az agrárszervezet kérdéseit is csak felületesen érinti.

A könyv utolsó fejezete a szovjet hadsereg erejét vázolja és azt — német szerzőről van szó! — meglepően szkeptikusan ítéli meg.

A könyv az Oroszország iránt érdeklődők számára mindenestre rendkívüli hasznos olvasmány.

Varga István.

Lank, Rudolf: U. S. A. in Not und Überfluss. Die Hintergründe der Dollardiplomatie. Erich R. Alisch kiadása, Berlin, 1939, 97 lap.

Ez a kis könyv az amerikai gazdasági válság kialakulásának hátterét elég ügyesen vázolja és jól áttekinthető statisztikai anyagot is közöl. L. Roosevelttel szemben azonban és különösen Rooseveltt külkereskedelmi politikáját illetően erősen elfogult. A könyvnek ezt a kérdést tárgyaló fejezetei tehát inkább csak abból a szempontból érdekesek, hogy megvilágítják, miként ítéli meg ma Németország az amerikai gazdaságpolitikát.

Varga István.

Külföldi folyóiratok szemléje.

The Economic Journal.

London, 1939. december Vol. XLIX. No. 196.

A folyóirat új rovattal bővült ki, amely a háborús gazdálkodással kapcsolatos kérdéseket tárgyalja. — *Keynes, J. M.: The Income and Fiscal Potential of Great Britain.* Keynes az általa készített kényszertakarékossági terv részleteit és anyagi bázisát ismerteti. Erről lapunk másutt bővebben is beszámol. — *Robinson, E. A. G.: The Problems of Wage Policy in War Time.* A szabad gazdálkodási rendszerben a munkabér több rendbeli szerepet tölt be. Irányt szab annak, hogy a munkavállalók a társadalom termeléséből milyen arányban részesülnek, ösztönzést ad a munkásoknak a maximális munkateljesítmény kifejtésére, elősegíti a munkások tájékozódását az egyes munkaágak felé, a munkaadóknak lehetővé teszi, hogy az értékesebb és ritkább munkateljesítményt jobban fizessék és végül egyéb tényezőkkel együttesen (ár, kamatláb) arra is kihat, hogy a termelési eszközök milyen mértékben legyenek tőkejavak előállítására fordíthatók. A jelenlegi helyzetben azonban a fogyasztás céljaira rendelkezésre álló javak nem állanak teljesen arányban a reáljövedelem alakulásával. Ez kétségtelenné teszi, hogy az életszínvonalnak csökkennie kell. Kérdés, hol lehet azt a minimumot megtalálni, amely alá az életszínvonalnak nem szabad leszállania, s ennek megtalálására szükséges a megfelelő munkabérlétszám. Már a világháború alatt is kitűnt azonban, hogy a munkabérlétszám igen gyakran drasztikus intézkedéseket kívánna meg, ezek keresztülvitele viszont politikai szempontból népszerűtlen és nehéz. A világháború alatt az életstandard csökkentése úgy történt, hogy a gyorsan magasbaszókó árakat a munkabérek emelkedése csak lassan követte. Az egyelőre kétséges, hogy ma is ezt a módot választják-e vagy más — esetleg közigazgatási — intézkedésekkel működnek közre a kitűzött cél érdekében, vitán felül áll azonban, hogy már most meg kell tenni a megfelelő lépéseket az irányban, hogy a beálló szükség az országot ne találja készületlenül. — *Markover, Helen & Robinson, H. W.: Labour Potential in War Time.* A tanulmány elsősorban azt kutatja, hogy a háború miként érinti az ipari munkások létszámát és megoszlását az iparágak között, mely iparágak munkásfoglalkoztatása fog előreláthatólag növekedni, s melyeké csökkenni, a behívásokkal kapcsolatban milyen korlátozások szükségesek, s milyen mértékben kapcsolódhatnak be a női, gyermek- és foglalkozás nélküli munkássereg a termelésbe. Adatokat és számításokat közöl az egyes iparágak bérelétszámáról és szükséges hadiállományáról. — nemek szerint csoportosítva. Ebből fokozatosan kialakul az a kép, hogy mely iparágakat és hány embert fognak nélkülözhetni, s melyekben lesz viszont a munkáslétszám kiegészítésére szükség. 1914-ben a női

munkaerők aránya a férfiakéhoz viszonyítva 30% volt, 1918-ban 56% és 1938-ban 42%, a folyó háborúban ez az arány előreláthatólag 85%-ig fog emelkedni. A férfimunkások száma előreláthatólag közel 3 millióval fog csökkenni, a nőieké pedig várhatólag 4 millióval emelkedik — *Bowen, Ian: The Building Industry in War Time.* Az építőipar egyike azoknak, amelyeket a háború a legerősebben sujt, kétségtelen, hogy a befektető kedv csökkenése, a tartalékok más célra felhasználása és a munkaerő elvonása ezt az iparágat válságos helyzetbe dönti, — hacsak másirányú és a háborús veszteségekkel kapcsolatos kárpótlásban nem részesül. — *Einzig, Paul: The unofficial Market in Sterling.* Minthogy a font árfolyamát a kormány a háború elején a dollárhoz képest hivatalosan rögzítette, de dollárt csak korlátozott mértékben adott el, elkerülhetetlen volt hogy nem hivatalos forgalom is fejlődjék ki a font piacain. Legjelentősebb piac New York, de Amsterdam, Bruxelles, Stockholm és Zürich is számottevőek. Leírja a sterlingárfolyam alakulását és ingadozásait New Yorkban. Rámutat az angol devizagazdálkodás hiányosságaira, amelyek folytán ez a rendszer a szabad és kötött valuta hátrányait egyesíti. Nem őrizte meg a szabadságot, amelynek birtokában London továbbra is a világ bankközpontja lehetett volna, de nem is foganatosított olyan szigorú intézkedéseket, amelyek az angol arany- és devizaállomány épségét megőrizhették volna, ezáltal biztosítva azt, hogy London a háború után ismét elfoglalja régi helyét. Nem helytálló az az érvelés, hogy a font árfolyama a nem hivatalos piacokon mindig kiegyensúlyozódik: azáltal, hogy árfolyamcsökkenés esetén az angol kivitel ösztönzésre talál és a külföldi követelések visszafizetésére is több kilátás van. Háború idején ezek a hatások nem érvényesülhetnek kellőképpen. Felsorolja külön az általában szabad, a csak megbízott pénzintézetek által elvégezhető és végül a meg nem engedett tranzakciók típusait. Szerző úgy találja, hogy a jelenlegi helyzetben túl sok lehetőség van a „fekete” tranzakciók lebonyolítására, s a kormány nem ellenőrzi azt, hogy a tiltott tranzakciókat nem hivatalos úton nagymértékben folytatják. — *Kindersley, Robert: British Overseas Investments. 1938.* Kindersley évről-évre megjelenő tanulmánya ez alkalommal az egyes pénzügyi jelenségekkel kapcsolatos kommentárokat a háborúra tekintettel korlátozta, egyébként azonban a szokott teljes képet adja. A külföldi államoknak és hatóságoknak nyújtott kölcsönök állaga és jövedelme úgyszólván nem változott. A merkantil jellegű kihelyezések csoportbeosztása most is megfelel az előző években érvényben volt beosztásnak. Elsősorban az angol tőkével külföldön működő angol vállalatok sorolhatók ide, ezek angol részvénytőkéje valamivel emelkedett, de ugyanannyival csökkent az ezen vállalatokhoz kihelyezett kölcsöntőke. A külföldi cégeknél vállalt részesedés terén már számottevőbb csökkenés észlelhető, úgy a részvénytőke, mint a kölcsönösszegek vonatkozásában. A londoni tőzsdén jegyzett külföldi kötvényekben fekvő angol tőke állaga és jövedelme ugyancsak csökkenő tendenciát mutatott. Végeredményben megállapítható, hogy a hosszú időre szóló kihelyezések lemorzsolódása nem folytatódott abban a mértékben, ahogyan ez az 1937. év során tapasztalható volt. A háború kitörése által természetesen számos új tényező játszik közre a külföldi kihelyezések értékelésénél és felhasználásánál is, úgy hogy ma még nem láthatók át az ezen a téren feltétlenül várható változások. Ezek esetleg olyan mértéket fognak ölteni, hogy a szokásos évi áttekintés megszerkesztése is lehetetlenné válik. — *Hicks; J. R.: The Foundations of Welfare Economics. — Dobb, M. H.: Saving and Investment in a Socialist Economy.* V. B.

Economica.

London, November, 1939. Vol. VI. (New Series) No. 24.

Machlup, F.: The Theory of Foreign Exchanges. A tanulmány egyrészt azzal foglalkozik, hogy az elméleti gazdaságtudományi analízis milyen mértékben alkalmazható valuta-elméletnél, másrészt igyekszik a modern valutapolitikai intézmények és intézkedések kihatásait is egy újjáalakított valutaelméletbe belefoglalni. Ha a fizetési forgalom kizárólag áruellenérték átutalásából tevődik, a rövid periódusra mutató hatásokat elsősorban a kereslet és kínálat kölcsönviszonyán alapulnak, míg a hosszúlátú valutaárfolyamok és mozgalmak túlnyomórészt a termelési kapacitás viszonyaira vezethetők vissza. Vizsgálja, hogy a behozatali korlátozások milyen mértékben befolyásolják a külföldi valuták piacának rugalmasságát és igyekszik a szabályszerűségeket megállapítani. Kiterjeszkedik ezután az egyéb tőkeszolgáltatás jellegű fizetésekre a valutapiac felépítésénél. Végül a vásárlóerőparitás s ezzel az árszínvonal kérdéseit kapcsolja be a valutapolitika terére. Ennek és az arany forgalmának részleteit a tanulmány további része fogja elemezni. — *Knight, Frank H: Ethics and Economic Reform. III. Christianity.* A marxizmus és ideáлизmus társadalomalkotó képességének bírálata után a szerző a kereszténység civilizációalkotó és etikai jellegzetességeit vizsgálja, elsősorban a tekintetben, hogy ezek mennyiben szolgálhatnak a modern gazdaság struktúrájának alapjául. Milyen mértékben alkalmazhatók a keresztény tanok a társadalmi intézmények és szervezet átalakításánál, milyen eszményeket szolgáltathatnak és mennyiben adhatnak alapot a tudatos társadalmi újjáépítésre. A szerző nem látja lehetségesnek, hogy a jelenlegi tanok, amelyek elsősorban a hitélet megszervezésére és a hierarchia felépítésére szolgálnak, egyszerűsítve a gazdasági társadalom reformjának is alapját képezzék. — *Coase, R. H.: Rowland Hill and the Penny Post.* 1840. január 10-én lépett életbe a Rowland Hill „Postal Reform, its importance and practicability” c. röpiratában kifejtett elgondolás alapján hozott angol postatörvény. Ez elsősorban belföldön egységesítette a postai levéltarifát, függetlenítette azt a távolságtól, s a portó megfizetését a feladótól követte, míg addig azt a címzettnek kellett fizetnie. Ennek az angol törvénynek az alapján a többi államok fokozatosan átvették ezt a rendszert, amely az ipari forradalommal kapcsolatos közlekedési átalakulás egyik legfontosabb és legjellegzetesebb képviselője volt. Emellett az állam árpolitikájának igen érdekes példájául is szolgálhat ez a rendszer. Az említett röpirat elsősorban azzal foglalkozik, hogy az egyes adómérséklések hatása milyen különféle módon mutatkozik, s arra a következtetésre jut, hogy legelőbb az egyik legkevesebbé igazságos adót, a szállított levelek után fizetett illetéket kellene leszállítani, s a szállítás díját az egész ország területére nézve egységesíteni. Hill arra is gondolt, hogy az állami postaintézmények megszüntetésével bizonyos mértékig teret kell adni a szabad versenynek. Eleinte a kormány kifejezetten ellenezte ezeket a terveket. Bár a londoni postaszolgálat megvizsgálására alakult bizottság néhány tagja később kedvezően fogadta Hill előterjesztéseit, a postafőigazgató kijelentései szerint „minden vad és vizionárius terv között, ami eddig beérkezett, ez volt a legkülönlegesebb”. Később mégis bizottságot alakított a kormány a terv kivizsgálására, amelynek a későbbi valutaelméleti tudós Lardner is tagja volt. Ekkor már a terv közelebb került a megvalósításhoz, s később a Melbourne-kormány politikai népszerűség okából

kénytelen volt azt keresztülvinni. De a sikereket később alaposan félremagyarázták és olyan következtetéseket kívántak belőlük levonni, amelyek semmiképen nem voltak logikusak. Jevons 1874-ben például tiltakozott a távirati díjak egységesítése ellen, amit akkor erősen propagáltak. A költségelméletet, ami akkor Hill elméletének elméletének tulajdonképeni alapja volt, összetévesztették az „egyetetőség“ mágikus hatásával. — *Lerner, A. P.: Ex-Ante Analysis and Wage Theory.* — *A. W. Marget: The „Rate of Sale“ and Velocity of Circulation of Goods A Comment.* — *Paish, F. W.: Note on Bank Window-Dressing.*

V. B.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Jena Band 150, Heft 4, Oktober 1939.

Navratil, Akusius: Juristische Betrachtungsweise in der Volkswirtschaftslehre. Ha ugyanazzal az eseménnyel vagy életmegnyilvánulással több tudomány foglalkozik, kétségtelen, hogy a nagyobb multra visszatekintő tudományág szempontjai befolyásolják az ifjabb rendszer kutatásait. Ez a tézis gyakorlati példákkal is bizonyítható. Így pl. a vagyon fogalmi meghatározását a jogtudomány szerint vizsgálva megállapítható, hogy a jogi meghatározás visszatükröződik a közgazdaságtudományban is, s e befolyásnak a gazdaságtudományi elméletben is távolra nyúló hatásai vannak. Így pl. ebből a jogtudományi hatásból és ennek fogalomzavaró következményeiből ered az a falsum is, hogy a hitelnek önmagában termelő ereje van. A jogtudomány pusztán a magángazdaságok egymáshoz való vagyoni viszonyát vizsgálja, nem tekinti át a vagyontárgyak és jószágok keletkezését. Mint-hogy azonban éppen ennekfolytán a jogtudomány a hitelező és az adós helyzetéről külön-külön képet alkot, a jogtudományi merev felfogás a gazdaságtudományban veszélyessé válhatik. A tévedések úgyszólván a jövedelem minden ágának vizsgálatánál szembeütköznek, de különösen élesen mutatkozik ez a tévedés a vállalkozói jövedelem egyes kérdéseinek elemzésénél. Általános ugyanis az a felfogás, hogy a vállalkozói jövedelem a kockázat ellenértéke. Ez azonban ismét formalisztikává merevedő jogi felfogás, minthogy a kockázat tulajdonképeni viselői az egyes termelési tényezők birtokosai, tehát a finanszírozók, munkások stb. A jogi felfogás mindezeket összevetve, nem mindig tekinthető szerencsésnek a gazdaságtudományban, ami azonban távolról sem jelent annyit, hogy a jogrend és a gazdasági élet összefüggése nem szoros, hiszen a jövedelemelosztás teljesen a fennálló jogi renden alapul. — *Csikós-Nagy Béla: Beitrag zur Theorie des Wirtschaftens.* A gazdálkodás fogalmát tulajdonképen a határhaszon iskolájának köszönhetjük. Mégis már a gazdaságtudomány korai művelőinek vitáiban megjelenik a gazdasági tevékenység egyes fajainak produktív vagy improduktív mivoltáról vallott nézetek ellentéte, s új alakot öltött a kérdés *Hermannál*, aki a technikai és gazdasági ténykedést egymástól szorosan elválasztotta. Az első pontosabb fogalmi meghatározást Gossennél leljük fel. Később fokozatosan kialakult az egyre kifinomuló elképzelés, amely gazdálkodáson a véges eszközöknek az elérendő célok lehető leg-tökéletesebb kielégítésére irányuló felhasználást értette. Nyilvánvaló, hogy a célok kategóriáit közelebbről meg kell vizsgálni, s érthető, hogy a fogalmakat a gazdálkodás területei szerint is

meg kell különböztetni. A gazdálkodásnak tehát két területen lehet szerepe: a problémák kiválasztásánál és azok megoldásánál. Kétségtelen, hogy a gazdálkodás a célok sokasága és az eszközök végeessége mellett kényszerű szükség. Ha eszközeinket a célok rangsorozása után rendeztük, még a részletekben is gazdaságilag indokolt magatartást kell tanúsítanunk. A gazdálkodás bizonyos magasabb értelmezése a politika területére is átnyulik, hiszen kétségtelen, hogy a politikai gazdálkodásnak nem mindig közvetlen célja a legnagyobb anyagi eredmény elérése, hanem a gazdaságot mint eszközt használja fel célkitűzései megközelítésénél, s a gazdaság belső összefüggései, a gazdaságpolitikus által megállapított lehetőségek a magasabb nézőpontot tekintő politikának hasznos utmutatásul szolgálnak elhatározásai meghozatala előtt. — *Kühn, Kurt: Marktforschung. Aus der Geschichte einer wirtschaftlichen Aufgabe.* A piackutatás a modern gazdaság egyre többreterő területén fokozatosan nyerte jelenlegi alakját. Maga a fogalom résztényezőkből adódik, így pl. a piacelemzés, amelynek feladata a statikus piac vizsgálata és a piacmegfigyelés, amely a tanulmány tárgyává tett piacok dinamikus jelenségeit konjunkturális és strukturális változásait boncolja. A főzép- és ókor piaca földrajzi nagyságot jelentett, az újkor világpiaca absztrakt fogalom, s így az eleinte még minden tekintetben célra vezető piaci szemlélődés helyébe a piacismeret lépett. Amíg a piacokról szóló írásbeli, statisztikai híryanag meg nem jelent, úgygszólván a kereskedő személyi tapasztalata és értesülései jelentették a piackutatás egyetlen bázisát. A középkori kereskedelmi házak messzeágazó összeköttetései, s a közlekedés átalakulása már lehetővé tették a levéli híradást a piacok helyzetéről, s így fokozatosan modernebb formák jelentek meg a piackutatás terén is. A merkantilizmus korában a fő gazdaságirányító, az állam volt elsősorban a piackutatásra ráutalva, s így az anyaggyűjtés természetesen rendszeresebb lett. Később a hírszolgálat fejlődése, a kamarák és érdekképviseltek közbekapcsolódása, a kartellek megalakulása megannyi lépést jelentett a piackutatás tökéletesedése irányában. A modern értelemben vett piackutatás Amerikában veszi kezdetét. A vállalatok tökeintenzitásának növekedésével kapcsolatban a piactól való függés is erősebben érezhetővé vált, s így nagyobb szükség volt a piac ismeretére, mint azelőtt. A struktúraváltozások ugyancsak hasonló szükségletet teremtettek. Így a piackutatás feladatai többoldalúak lettek, s különösen a totális államokban tettek nagy jelentőségre szert, ahol a gazdaság irányát és célkitűzéseit egyedül az államhatalom szabja meg. — *Napp-Zinn, A. F.: Die Entwicklung der Verkehrspolitik im nationalsozialistischen Deutschland 1935—1939.*

Band. 150. Heft 5. November 1939. —

Gerhardt, Johannes: Von der Wirklichkeit der sozialen Gebilde. A társadalmi és szellemi átalakulás a társadalomtudományokat merőben új feladatok elé állította. Nemcsak a tények és események alakultak át teljesen, hanem a liberális „harmoniaelmélet“ háttérbeszorulása folytán az egyedeknek a társadalomban elfoglalt helye is megváltozott. Az angol deizmus után a marxista osztályelmélet is elvesztette időszerűségét, s a kor jellemzője a társadalmi rend felépítésénél is a népközösség gondolatán nyugvó struktúra lett. A társadalom szervezete négy alapvető síkon vetíthető le: 1. a társadalmi vonatkozások és viszonylatok, 2. a tár-

sadalmi képletek, 3. a társadalmi világ összefelépítése, 4. a társadalmi mozgalmak. Ez a négy alapforma egymásból nem vezethető le, s egymással nem helyettesíthető. A továbbiakban a tanulmány a társadalom jelenségeiről vallott különféle felfogásokat ismerteti. Végül azt vizsgálja, hogy ezek az egymással szembenálló elgondolások miként natnak a közgazdaságtudományra, s arra a következtetésre jut, hogy a gazdasági fejlődés zavartalansága és kellő perspektívája szempontjából különösen két tan jelent veszélyt: az institucionalizmus, amely mindent az egyes intézmények jelentőségének és szerepének nézőpontjából bírál és a szociologizmus, amely beéri azzal, hogy csak a szociológiai kategóriákat és a társadalmi jelenségeket vizsgálja, s abból indul ki, hogy a gazdaság minden tényezője kivétel nélkül társadalmi jellegű és szociológiailag levezethető fogalom. — *Hainisch, Michael: Grossbetrieb und Kleinbetrieb in der Landwirtschaft unter dem Einflusse der Landflucht.* A belső vándorlás és városba tódulás sok évszázados jelenségének vizsgálatánál ugyanúgy szembe kell állítani egymással a mezőgazdasági nagy- és kisüzemet, mint amikor a termelés kérdéseivel foglalkozunk. A probléma háttere azonban mégis elsősorban a természetes szaporodás. Az a hit, hogy a paraszti kisüzem a szaporodás tekintetében előtte jár a nagy- és középbirtoknak, — téves. A tapasztalatok Nyugateurópában ezt a feltevést általában nem igazolták, sőt az öröklés körül felmerülő állandó ellentétek kiküszöbölése érdekében a parasztosztály bizonyos korlátokat állít fel a szaporodásnál, s így a paraszti birtok a népszaporodásnak gyengébb tényezője, mint a gazdasági cselédek gyermekáldásával bővelkedő nagyüzem. Ha azt vizsgáljuk, hogy az egyes üzemtípusok gazdaságilag milyen előnyöket rejtenek magukban, megállapítható, hogy a technikailag magasabb fokon álló és racionálisabban termelő nagyüzem „piacteljesítménye” nagyobb, mint a kisbirtoké, s ha vannak is, olyan vélemények, amelyek szerint a kisüzemek közgazdaságilag produktívabbak, ezzel szemben fennáll az, hogy a „közgazdaságilag produktív” fogalma e tekintetben távolról sincs kellő mértékben tisztázva. Az kétségtelen, hogy a parasztbirtokok kisebb készpénzkiadásaiuknál fogva általában kevésbé konjunktúraérzékenyek, s tény az is, hogy éppen a végletekig lefokozott igényeknél fogva az üzemek bukása ebben a kategóriában sokkal ritkább, de azért végeredményben mégis megállapítható, hogy a parasztbirtok legnagyobb előnye mégsem a birtoktipusban, hanem a parasztlakosság szellemiségében, politikai beállításában és földimádatában van. Az ú. n. „Landflucht” nem is jelent mindig a faluról való távozást, hanem — különösen a férfiaknál — a foglalkozás megváltoztatását, mert az ipari munkás helyzete még vidéken is mindenütt sokkal jobb, mint a mezőgazdasági dolgozóké. Az újabb számítások egyre többen foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy milyen mértékben kellene az őstermelő munkásság béreit emelni, s az élet minimális fenntartásához szükséges béremelés az árszínvonal milyen eltolódásaival járna. A mezőgazdaságból való menekülésnek végül is egyetlen hatékony ellenszere tehát a mezőgazdasági munkás életszínvonalának javítása. — *Meinhold, W.: Volkswirtschaftliche Grundsätze der Preisbildungspolitik im Vierjahresplan.* A német árpolitika, amely az 1936. évi ártörvényen alapul, s a gyakorlatban a rendeletek és utasítások nagy tömegében jelenik meg, totális rendszer, amely az árképződés minden tényezőjére kiterjed, s ennek folytán napról-napra új helyzettel áll szemben. Az árjog ma még semmiesetre sem megállapodott fejlődés eredménye. Egyes javak, vagy jószágcsoporthok áralakulását más és más szempontok szerint irányítják, de alapjában fokozatosan kialakultak azok az elvek, amelyek az intézkedések egységes magvát adják. Az árpolitika

totalitása megnyilvánul abban, hogy a Nagynémet Birodalom minden tartományában életbeléptették a birodalmi ártörvényt, valamint abban, hogy az árrendszer ellenőrzése az áralakulást már a termelés fázisától kezdve végigkíséri. Ebben a folyamatban minden egyes elhatározás vagy változás csak az állam jóváhagyása által érvényes, s az árjog így kifejezetten közjognak tekinthető; emellett azonban az individuális áralakulás és a rugalmasság távolról sincsenek kizárva a német árpolitika célkitűzésesei közül, mindössze a gazdasági indokoltságot teszik meg az ármozgalmak elengedhetetlen előfeltételéül. Végül az egyik legfontosabb krite-riuma minden árpolitikának az, hogy intézkedései ne csak papíron legyenek meg, hanem rendőri intézkedések nélkül is érvényesüljenek. — *Albrecht, G.: Der allgemeine Verwaltungs- und Organisationsapparat für die Kriegswirtschaft.* Nagy vonásokban ismerteti a háborús gazdaság közgazgatási szervezetét, kiemeli, hogy a német gazdaság a háborúra milyen alaposan készült fel, s az egyes feladatkörök részletezésével foglalkozik. A gazdasági élet egyedei ezzel az új renddel, amelyet maradéktalanul keresztülvittek, megszűntek vállalkozók lenni, hanem termelő- és elosztó-közegek, amelyek a háborús szervezet által rájuk rótt feladatokat végzik.

V. B.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Kiel. Band 50. Heft 3. November 1939.

Predöhl, Andreas; Bernhard Harms. Az Institut für Weltwirtschaft megalapítója, Bernhard Harms ez év szeptemberében, 63 éves korában, sok évtizedes munkálkodás után meghalt. Életének nagy művét, a világ gazdasági intézetet rengeteg bürokratikus akadémikuskodás és személyi féltékenységgel ellenére hozta létre, s ez az intézet működésében, eredményeiben és célkitűzéseiben mindig Harms nevével marad összefűzve. — *Bilimovic, Alexander: Die vergleichende Untersuchung von Agrarstrukturen.* Az egyes országok agrárstruktúrájának egymással való szembeállítását jelentős nehézségekbe ütközik. Az összehasonlítás, — amennyiben mégis lehetséges — az üzemi statisztikák adataira támaszkodhatik, elsősorban arra, hogy az üzemek milyen kiterjedésűek, továbbá, hogy az agrárterületnek mily hányada van saját kezelésben, s mennyi van bérbeadva, végül pedig, hogy a birtokmegoszlás mint alakul. A fejlődés menetére nézve bizonyos tekintetben jellemző, hogy az idők során a birtoknagyság egy bizonyos standard körül hogyan csoportosul, sűrűsödik-e ezen nagyság felé, vagy pedig onnan szóródik. Szemléltetni lehet a struktúra alakulását a koordinátarendszerbe illesztett görbével, ahol az egyik tengely az üzemek átlagos nagyságát és a másik az ugyanazon csoportokba tartozó üzemek számát mutatja, végül pedig meg lehet konstruálni az ún. n. koncentrációs indexet, amely a teljesen egyenlően elosztott földet 0 értékkel tünteti fel és a koncentrálódás legmagasabb fokát 1-el jelzi. A két határ között mozgó törtszám jelzi a koncentráció mértékét és egy-szersmind az agrárstruktúra kifejezőbb jellemzője. — *Arndt, Paul: Der Arbeitslohn in Japan.* A Japánban fizetett munkabérek kérdésénél a nézetek csupán abban egyeznek meg, hogy ezek a bérek a fehér munkások bééréhez hasonlítva kirívóan alacsonyak. Ennek a jelenségnek az okát és hátterét sem etikailag, sem gazdaságilag kielégítően megmagyarázni eddig nem tudták. A munkabérelem-

letek nagyjából két csoportra tagolódnak, a teljesítményre támaszkodó ú. n. produktivitási és a szükségletek alakulásával magyarázó ú. n. reprodukciós elméletre. A kapitalista piaci gazdálkodás körében kétségtelen, hogy a produktivitás elve győzött. A technikai átalakulások folytán a termelőképeség megsokszorozódott, s ez magával hozta a reálbérek meredek emelkedését is. Ez a rendszer azonban csak az ú. n. szabad piaci gazdálkodás keretében érvényesülhetett. Japánban, amely még ma is tulajdonképpen a feudalizmus egyik válfajában él, merőben más körülmények állanak fenn, s így a munkabér színvonala is más szempontok szerint alakul. Azt u. i. a minimális önfenntartásra elegendő reprodukciós költség irányítja. — *Kitamura, Hirosi: Das Transferproblem im wirtschaftlichen Kreislauf.* A transzferkérdést eddig mint tisztán pénzügyi vonatkozású problémát kezelték, holott a transzfer mechanizmusa a termelés és jövedelemfelhasználás szférájába is beletartozik. A kérdés morfológiai szemlélete azonban nem veheti alapul a hagyományos egyensúlyelméletet, hanem, mint a tőkevándorlás modern elemzése a ciklikusan változó mozgások állapotában vizsgálja a tőkevándorlás mechanizmusát. A transzferprobléma ma már nem fejthető meg a mennyiségi elmélettel sem. A reáltranszfer és a pénzügyi transzfer vitája Keynes és Ohlin között lényegében véve már felmerült. A kettő egymástól elméletileg független, de a gyakorlatban önként értetődő komplementaritás áll fenn közöttük, s az egyik a másik nélkül a fizetési mérleg egyensúlyának megzavarására vezet. — *Wijnholds, Heiko W. J.: Geldmenge, Umlaufgeschwindigkeit und Preisniveau.* A pénzelmélet a közvetlen közelmúltban már nem tudta a pénzpolitika terén beállott eseményeket kellően megmagyarázni. Elsősorban az az alapvető tétel vesztett erejéből, hogy a pénzmennyiség növekedésével a pénz értéke is változik. A pénzérték irányító tényezőinek vizsgálatánál elsősorban a történeti tényekre, a cseregazdálkodásból a pénzgazdálkodásra való átmenetre kell visszatérni. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az arany értéke is a pénzérték függvénye. Az árszínvonallal való kapcsolat elsősorban abban áll, hogy a tranzakcióban és ügyletekben résztvevők az egyes javakat pénzegységekben értékelik, s ezáltal árelgondolásokat alkotnak meg. A pénz összes mennyisége kétségtelenül kihat az árszínvonalra, de a pénzmennyiséget nem technikai értelemben kell felfogni, hanem abban az értelemben, ahogy Keynes is gondolja, az tehát diszponibilitásnak tekintendő. Az árszínvonal nem a technikai pénzmennyiséggel, hanem a diszponibilis jövedelemmel párhuzamosan változik. Ezzel szemben a körforgás sebessége önmagában nem szokta a pénzérték színvonalát befolyásolni. A bankok maguk is tudnak pénzt alkotni, s így a pénzmennyiséget befolyásolni, de az általuk teremtetett pénz közvetlenül nem befolyásolja az árszínvonalat, csak bizonyos változások előfeltételeit szabja meg.

V. B.

Giornale degli economisti e annali di economia.

Padova-Anno I. No. 7—8 — Luglio-Agosto 1939.

Bordin, Arrigo: Della discriminazione dei prezzi. Az árkülönbségek jelenségét teszi részletes vizsgálat tárgyává. Először abból a feltevésből indul ki, hogy két vagy több piac egymástól teljesen el van szigetelve és a termelő-eladó a globális legnagyobb hasznosságot kívánja elérni. Ebben az esetben az árreageződésnek

nélkülözhetetlen feltétele az, hogy legfeljebb egy piac kivételével az összes piacokon teljes vagy részleges monopólium uralkodjék és ekkor is az eladó csak olyan új piacokra tudja eladásait kiterjeszteni, amelyeknek határkölségei alacsonyabbak a beavatkozás előtt kialakult egyensúlyi áraknál. Ebből következik, hogy olyan vám, amely a fent jelzett költségek és árak közötti különbséggel egyező vagy annál nagyobb, már megakasztja a piachódító törekvést. Ha a piacok nincsenek teljesen elszigetelve egymástól, hanem csak részlegesen az által, hogy az egyikből a másikba való átmenetet tisztán csak egy bizonyos költség gátolja, a fenti megállapítások érvényesek maradnak, feltéve, hogy az árak különbözősége egyenlő vagy kisebb a szóbanforgó kiadásnál. Az ellenkező esetben a legnagyobb hasznosság feltétele nem egyezik azzal az egyenlettel, amely szerint az összes piacokon a határhasznosságok egyenlők 0-val, hanem azzal a másikkal, amelynek értelmében a hasznosság és a mérlegelt határveszteségek összege egyenlő 0-val, tekintve, hogy ebben az esetben az árrugalmasságnak az indexe igen jelentős. E feltevésben már az ármegkülönböztetés lehetséges akkor is, ha két vagy több piacon az eladások a szabad verseny rendszerében történnek. — *Gambino, Amedeo: Forze vive e forze propulsive dell'economia nella concezione tradizionale e in quella corporativa.* A tőkeképződésnek Say által lefektetett, majd Walras által tökéletesített hagyományos elmélete szerint a termelés és fogyasztás általános egyensúlyán belül a szabadjára hagyott egyének választásai „élő erőként” hatva megvalósítják a beruházások és takarékoskodás egyensúlyát. A korporatív felfogás tőkefogalma részben egyezik a hagyományossal: a takarékoskodást a tőkekeletkezés feltételének tartja, elfogadja egy adott időpontra vonatkozólag azt a Walras-i felfogást is, hogy a beruházásnak és a takarékoskodásnak alkalmazkodniuk kell egymáshoz, magáévá teszi az egyensúlykamatláb elméletét is a stacionális helyzetre vonatkoztatva, ellenben azt már mereven elutasítja, mintha a beruházások és a takarékoskodás egyensúlya mindenkor egy olyan tőkeképződési folyamatot biztosítana, mely az összes rendelkezésre álló termelési tényezőket alkalmazná és aként azok jóvedelmét a maximumra emelné. A korporatív tőkeképződési elmélet alapja egy ritmus-probléma, amelyben a hagyományos felfogás „élő erői”-n kívül fejlesztő és tétlenségi erők (forze propulsive, f. d'inertzia) is intézményesen figyelembe vétetnek. A fejlesztő erőknek két főcsoportját különbözteti meg: az egyéni választások módosulása (ízlés) és a műszaki feltételek változása (akadályok). A korporatív felfogás eként dinamikussá válik s annak következtében, hogy a tőkeképződés szoros összefüggésbe kerül e két propulsív erő változásával, megszűnik a tőkeképződésnek a régi iskola élvezeti felfogásából származó önmegtartóztató jellege és helyébe a kezdeményezési és feltaláló szellem által életrekellett és a jövőbe vetett bizalomtól fűtött termelési törekvés jut, amely az emberi akaratnak a gazdasági világ folyására való döntő befolyását képviseli. — *Brambilla, Francesco: Ricerche teoriche sulle leggi di sviluppo delle industrie nuove.* Szerző 1937-ben megjelent tanulmányában Fisher, Frisch és Demaria alapján lefektette a kumulatív gazdasági hatások elméletét, ahol az új, n. gazdasági mozgást létrehozó okok (fati entelechiani) által előidézett hatásokat vizsgálta. Mostani értekezésében gondolatát egy ilyen gyakorlati életből vett mozgást létrehozó tényezőre, az ipari felfedezésekre vonatkoztatja és grafikonok, valamint egyenletek segítségével az önellátási rendszer új ipari alapításaira alkalmazza. — *De Toma, Aldo: La regolamentazione del commercio estero e la pluralità dei cambi.* Demariának a Giornale 1938. januári számában megjelent alapvető tanulmánya alapján azt

vizsgálja, hogy napjaink államilag szabályozott külkereskedelme hogyan vonja maga után az árfolyamok különbözősége alakjában a pénz különböző értékelését. — *Recenti Pubblicazioni*.

No. 9—10 — Settembre—Ottobre 1939—XVII.

Lanzillo, Agostino: Preliminaria ad una economia di guerra. A világháború alatt lett csak nyilvánvaló, hogy a hadviselés nemcsak a földrajz függvénye, hanem legalább is éppen olyan mértékben a gazdasági tényezőké is, ennek következtében a hadászat napjainkban a régi romantikus felfogással szemben a „lehetséges tudománya” lett. A háborús gazdálkodásnak három fázisa különböztethető meg: a háború előtti, alatti és utáni. Közgazdasági szempontból csak a háborúra való készülés kora érdemel figyelmet, a későbbiekben ugyanis a gazdasági törvényszerűségek már háttérbe szorulnak. Az elsőben ellenben teljes mértékben érvényesülnek annál is inkább, hiszen a békegazdálkodás és a háború lehetőségét figyelembe vevő gazdálkodás között nincs ellentét, tekintve, hogy az ország biztonsága az állam békecéljai között is szerepel. — *Demaria, Giovanni: Sull'attendibilità di una tesi del Keynes a proposito di variazioni dei salari monetari e reali.* Keynes „General theory of employment” című művében azt hirdeti, hogy rövid időtartam alapulvételével a reális bérek változását általában a pénzben kifejezett bérek ellenkező irányú alakulása kíséri. A hiteles amerikai statisztikák alapján Tarshis „The Economic Journal”-ban ezzel szemben éppen az ellenkezőjét mutatta ki. Szerző az olasz statisztika alapján az 1935—37-es időszakot vizsgálva megállapítja, hogy a pénzben kifejezett és a reális bérek változása Keynes-sel ellentétben — különösen, ha a kisebb kilengéseket a nagyobb hibalehetőségek miatt figyelmen kívül hagyjuk — egyező irányúak. Tekintve hogy esetleg az idézi elő ezt, hogy a munkabérpiacon Olaszországban államilag ellenőrizve van, szerző az 1930—37. évi időszak figyelembevételével 18 államban vizsgálja a kétféle munkabér alakulás egymáshoz való viszonyát. Kutatásai alapján leszögezi, hogy ha a kilengések nagyságát nem vesszük figyelembe, csak a számát, nem állapítható meg általános szabály, mivel szinte ugyanannyiszor emelkedik a reális bérrel együtt a pénzben kifejezett, mint ahányszor esik. Ha ellenben csak a 6%-nál nagyobb évi kilengéseket vesszük figyelembe, akkor az arányszám 2:1 lesz az olaszhoz hasonlóan, Keynes-sel ellentétben. — *Pietranera, Giulio: Considerazioni sulla natura dell'atto economico.* Croce a gazdasági cselekvést, mint az emberek gyakorlati tevékenységét már 1900-ban függetlenítette az erkölctől. Ma Robbins ugyanerre az eredményre jut. Ez alkalmat ad szerzőnek, hogy a gazdasági cselekvésre vonatkozó újabb irodalmat, a fentiekén kívül Pantaleoni, Rosenstein-Rodan, Dickinson, Kaufmann, Veblen, stb. állásfoglalását ismertesse. — *L. E. Hubbard: Il contadino sovietico.* Részletesen vázolja a Szovjet-Oroszországban élő parasztság helyzetét. — *Tagliacarne, Guglielmo: Sviluppo della città di Roma in confronto alle altre maggiori città Italiane.* Szerző 1913, 1922 és 1938. évek alapulvételével Olaszország öt félmilliónál nagyobb lakosú városát (Roma, Milano, Torino, Genova és Napoli) vizsgálja az összlakosság, az ipari és kereskedelmi népesség, az idegenek, az egyetemi hallgatók, az építkezések számának, a pénzerő, stb. alakulásának tükrében. Mindenütt Roma gyors fejlődéséről ad számot. — *Fossati, Antonio: Una pagina di storia industriale francese durante la crisi del 1831.* A terjedelmes tanulmány a júliusi forradalmat követő időszak Franciaországának az angol ipari forradalom hatása alatt igen válságosra fordult gaz-

dasággpolitikai helyzetét ismerteti. — *Recenti Pubblicazioni. — Bibliografia economica Italiana.*

F. M.

Rivista Italiana di scienze economiche.

Bologna. Anno XI. No. 9. — Settembre 1939—XVII.

Note direttoriali: Oro e lavoro. — Autofinanziamento agricolo. — La bonifica del latifondo siciliano (A. d. S.). — Borgatta, Gino: Appunti su problemi dell'autarchia. A hosszú időtartamú háború szükségletének fedezésére a nyersanyag szegény államok részére két mód kínálkozik: a) a németek által követett és Possony nemrégiben megjelent könyvében részletesen leírt rendszer, amely szerint a háború előtt gyűjtött tartalékokkal kell felkészülni a hadviselés fokozott szükségletének kielégítésére és b) az autarkias módszer, amely szerint a háborút megelőző korban a belső termelést kell a lehetőségig felfokozni. Olaszország az utóbbi megoldást választja és ennek kapcsán különösen nagy súlyt vet a kiaknáztatlan munkaerők gyümölcsöztetésére. Erre vonatkozólag de' Stefani-nak a Stampa-ban megjelent cikksorozatára utal, amely a munkaerő lehetőségek kihasználásának keresztülvitelét — anélkül, hogy megölné a magánkezdeményezést — a korporatív szervek mellett a belügyminisztériumra bízna, mint olyan szervre, amely az egész kérdéskomplexumot a legjobban tudja átfogni. A munkaerő mozgósítás eszközei közül nem látja célravezetőnek a vagyonválságot és a közmunkákat, hanem a megoldást a munka és a beruházások közötti jelenlegi viszony megfordításában látja: ne a takarékoságnak legyen alárendelve a munka, hanem megfordítva. Ez természetesen maga után vonja az egész hitelszervezet átállítását. A gyümölcsözetlen munkaerőknek a termelésbe való beállítása nemcsak az autarkias politika szempontjából bír jelentőséggel, az eddig kiaknáztatlan munkanapok millióival emeli az ország termelőképességét, hanem a külkereskedelem alakulása szempontjából is. Itt is de' Stefani nyomában jár, amikor hangsúlyozza, hogy a komparatív költségelmélet régi alakjában a fasiszmus részére elfogadhatatlan, mivel a munka nem lehet a költségszámítás egysége, hanem pro se költség. Ha erre figyelemmel vagyunk, akkor az összehasonlított termelőlköltségnek oly elvét nyerjük, amelyben tekintettel vagyunk az állami beavakozásnak az arra gyakorolt hatására, a monopol helyzetekre, a valuta leértékelésére, a fizetési mérleg passzív voltára, stb. s eként állapítható csak meg, hogy még mindig valóban több munkamennyiség kell-e egy bizonyos cikknek az autarkia keretében való belföldi előállításához, mint behozatalához. — *Cosciani, Cesare: L'imposta ordinaria sul patrimonio e l'imposta generale sull'entrata nell'ordinamento tributario italiano.* A világválság, az afrikai és spanyol háborúk újra passzívvá tették az olasz állam pénzügyi mérlegét. Tekintettel arra, hogy ez előre láthatólag állandó jellegű lett volna, nem fordult a kormány a belső kölcsönök, vagyonválságok, stb. rendkívüli eszközhöz, hanem tartós jellegű intézkedéseket hozott a vagyonadó és a jövedelemadó alakjában. E két Olaszországban eddig ismeretlen adófaj kiegészíti egymást, az első főként a gazdagabbakat sújtja, míg az utóbbi a szegényeket. — *De' Stefani, Piero: I redditi industriali delle società coloniali.* A legfejlettebb olasz iparág, a textilipar helyzetét vizsgálja az Olasz Részvénytársaságok Szövetségének évi jelentése alapján az 1926—36. évig terjedő eseményekkel igen gazdag időben. — *Rassegne: Documentazione dell'attività econo-*

mica del regime. — Politica economica nei paesi dell' Impero. — La moneta e il credito. — L'agricoltura e la politica agraria. — Note e appunti: Il petrolio polacco e la sua spartizione tra la Russia e la Germania (Elia Passega). — Zone industriali (Alessandro Polidori). — Segnalazioni Bibliografiche.

F. M.

Revue des Études Cooperatives.

18. kötet, 1938 október—december.

Az Institut International d'Études Coopératives cambridge-i kongresszusának anyagát tartalmazza. *Henzler, R.: Le mouvement coopératif en Allemagne.* A német szövetkezeteknek 1935 előtt nem volt közös csúcsszervezete. 1920-ban a hitelszövetkezetek, 1929-ben a mezőgazdaságiak, 1935-ben a Német Munkafront vezetése alatt a fogyasztási szövetkezetek és 1934-ben egy új törvény alapján az építő- és lakásszövetkezetek létesítettek közös csúcsszervezetet. 1934 óta minden szövetkezet köteles valamelyik felügyelő-egyesülethez tartozni. A német érdekképviseleti szervezetbe a szövetkezetek is be vannak sorolva. A mezőgazdasági szöv.-ek a Birodalmi Élelmezési Rend piaci politikájának szervei is. A szövetkezetek száma nő és Ausztriával együtt 1938-ban kb. 60.000. Előtérbe kerül a korlátolt felelősségű szövetkezet. Az 1934-es törvény bevezette a szövetkezetek pénzügyi ellenőrzésének kötelező voltát (szövetkezeti ellenőrök, mint új hivatás). Különösen a mezőgazdasági termelőszövetkezetek (tejszövetkezetek) száma nőtt meg. 1935 végén 12 md márka tőke volt a szövetkezetekbe befektetve, saját tőkájuk 1.5 md volt. A nemzeti szocializmusban a szövetkezetek elvesztették igazi jelentőségüket. Vagy állami végrehajtó szervekké váltak, vagy egyre nehezebb versenybe kerültek a magán vállalkozással. A vita során rámutattak a német politika fogyasztóellenes hajlamaira. — *Fay, C. R. D.: Le Rapport récent sur la Coopération de consommation en Grande-Bretagne.* A háború óta az angol fogyasztási szövetkezetek erősen nőttek. Bár az áresés és az 1926-os sztrájk kemény próbára tette őket, taglétszámuk folyton nőtt, a munkásoszályon túl is, sőt a mezőgazdák körében is. 1913-ban 2.8 mill. tagról 1935-ben 7.4 mill.-ra nőtt létszámuk, kiskereskedelmi forgalmuk 83 mill.-ról 218 mill.-ra. Viszont az egyes tagra eső vásárlás nem nőtt (évi 30 font), aminek oka, hogy a legszegényebb néprétegeket hitelre nem tudják még kiszolgálni. Nagy pénzügyi erejük az önálló szövetkezeti banknak köszönhető, mely a tagszövetkezetek tőkéjét gyümölcsözteti és alacsony kamattal bocsátja a többinek rendelkezésére. A felelősség és erős ellenőrzés és az együttműködés szervezétének ismertetése után rámutat, hogy a szövetkezetek a detailkereskedelmi forgalomnak csak 8%-át tudják elérni. Határt szab a terjeszkedésnek a magánkereskedelem növekvő teljesítőképessége, továbbá a szövetkezetek kényszerű óvatosabb üzletpolitikája és kockázatkerülése. — *Prache, Gaston: Dix coopérateurs français en U. R. S. S. 1938.* Egy szövetkezeti tanulmányút beszámolója.

1939 január—március.

Lavergne, Bernard: La coopération des organismes bancaires. A bankok ellen elhangzó vádakát bírálja. Megállapítja, hogy a francia bankéletben még valóban van szabad verseny és nem találkozunk a monopolisztikus helyzet kihasználásával. Nyereségeik és osztalékaik erősen csökkentek, kifogásolt tartalékaik pedig

a válságban mutatták meg óriási jelentőségüket. Vezetésük is elsőrangú és a magas tisztviselők fizetései elenyésző része a kiadásoknak. Az igazgatóság szerepe azonban csak látszólagos és „tantiémjeik“ ezzel a munkájukkal kiáltó aránytalanságban állnak. Ennek a győgszere azonban nem az, hogy az állami bürokrácia tapasztalatlan képviselőit ültetjük a helyükbe. Az „irányított gazdálkodás“ szellemes bírálata után javaslata abban áll, hogy a bankok szervezetét „szövetkezetesíteni“ kell. A belga Credit Communal mintájára a bankok kliensei kötelesek legyenek egy bizonyos mennyiségű (5%-a a kölcsönnek) üzletrészt jegyezni. Így a szövetkezet automatikusan növelné tőkéit forgalmának növekedésével. A közvetlen érdekelttség, minden gazdasági tevékenység egyetlen effektív hajtóereje, így épen úgy ki lenne elégítve, viszont a spekulatív részvényes kikapcsolatnék. Az adminisztratív vezetőket sem kellene hozzá nem értő bürokrata-„felügyelőkkel“ kicserélni, mert a kliensekből kikerült igazgatóság sokkal hatásosabban ellenőrizhetné őket, mint a sinecurázó mai „igazgatóság“. Ilyen körülmények között a közület képviselőjének is helyet lehetne adni bizonyos mértékben. A „fogyasztók“-ból felépített ilyen vállalatok rendje válthatja fel szerinte a kapitalizmus jelenlegi formáját anélkül, hogy az államszocializmusba sodródna. — *Vitelès, Harry: Les colonies communautaires agricoles et juives en Palestine.* A bevándorló zsidóság kollektivistá szellemű mezőgazdasági termelő szövetkezeti mozgalmáról számol be.

1939 április—június.

Barou, M. N.: Les Coopératives comme employeurs. A szövetkezeti mozgalom eredeti célkitűzése, a tagok közvetlen részvétele a szövetkezet munkájában, egyre inkább háttérbe szorult és helyet adott a bér munka szokásos formáinak. A szövetkezetet, mint munkaadót mindenesetre más beállítás kötelezi alkalmazottjaival szemben, mint a profitra néző vállalkozót. Különösen azoknál a szövetkezeteknél, hol az alkalmazott maga is tag lehet. A szövetkezeti alkalmazottak problémái nagyrészt ugyanazok, mint a többieké. A szövetkezetek általában elismerik alkalmazottjaik szakszervezkedését és sok országban kollektív szerződések szabályozzák a munkafeltételeket. Jelenleg kb. 1.6 mill. alkalmazottat foglalkoztatnak az egész világon, ebből 56%-ot a fogyasztási szövetkezetek. A fizetések sok országban (Anglia, Svájc, Svédország) jobbak, mint a magánvállalkozásban. A munkaviszályok elintézésére a szervezett munkavállalókat ismerő országokban igen fejlett eljárások vannak érvényben. — *Clément, Jean: L'économie allemande après six années de pouvoir hitlérien.* A német munkaszervezés és fokozatosan kiépülő államszocializmus fejlődését ismerteti az általában ismeretes adatokkal. — *Degon, B.: Le financement de l'agriculture et le marché international des capitaux.*

1939 július—szeptember.

Lasserre, Georges: La coopération suédoise contre les ententes capitalistes. A svéd szövetkezetek központja (Kooperative Förbundet) 1909 óta 11 nagy kartelt tört le saját üzemek felállításával. Politikáját az jellemezte, hogy ipari termelésre csak akkor tért át, mikor egy a fogyasztók szükségletében nagy szerepet játszó cikkről van szó, mikor a piacon a monopolisztikus árpolitika veszélye fenyegetett és mikor a kartellel nem tudott megegyezni az önkéntes árleszállításra nézve. Tisztán fogyasztói érdekvédelem vezeti a szövetkezeteket, viszont elvük az is, hogy ha gyárat állí-

tanak fel, az mind kapacitásban, mind felszerelésben versenyezzen a legelső vállalatokkal. „A félelmetes K. F.” elérte, hogy újabban egyre több kartellal sikerült megegyezést létesítenie és eddigi sikerei közvetve is megtörték a monopolisztikus tendenciákat, mert a vállalkozókat óvatossá teszi a K. F. esetleges beavatkozása. A K. F. svéd piacon a szabad verseny árszínvonalának csendőre lett a fogyasztók érdekében. — *Lavergne, Bernard: Le triomphe de la coopération suédoise dans sa lutte contre trusts et cartels.* Az előző cikk szerzőjének a svéd szövetkezetek politikájáról írott könyvét ismerteti. A svéd példát az utolsó félévszázad legfontosabb gazdaságtörténeti jelenségének mondja és tanulságát abban vonja le, hogy a szabad verseny a legbiztosabb védelme a fogyasztóknak. — *Gorni, Olindo: Les paysans. Leur rôle dans le coopération.* Vitába száll a mezőgazdasági kisüzemek eltűnését hirdető felfogással, melyet szerinte a tények megcáfoltak. A kisüzem a mezőgazdaságban még ellenállóképesebb, mint az iparban. Viszont a szövetkezés útján a kisüzemek éppen fennmaradásuk érdekében nagy mértékben tehetik magukévá a nagyüzem egyes előnyeit. Ezeket ismerteti a mezőgazdasági szövetkezetekkel kapcsolatban.

R. B.

Revue Économique Internationale

Bruxelles, Palais d'Egmont, 1939 május.

Steels, Jean: Les dépenses publiques et la conjoncture. Részletesen vizsgálja a belga állami háztartás alakulását az 1920-at követő konjunkturális változások során. Az állam növekvő beavatkozása a személyzet állandó szaporításával jár, a kiadások gyorsabban nőnek, mint az élet költségei. A kiskereskedelmi ár 1913 és 1938 között 7,5 százalékkal, a közigazgatási kiadás 30 százalékkal emelkedett. A kiadások különböző fajtái igen eltérő változékonyságot mutatnak a konjunktúrával, azaz az árszínvonallal. Legmerevebbek a nyugdíjak és személyzeti kiadások. Már inkább összezsugoríthatók az áreséssel együtt a dologi és fenntartási kiadások. Végül a szociális gondoskodás és munkanélküliség okozta kiadások épen séggel nőnek a depresszióban. Ajánlja a fizetések összekapcsolását a megélhetési index alakulásával. Végül a ciklikus költségvetési egyensúly elméletét bírálja. — *Masoin, Maurice: Le rendement des impôts et la conjoncture en Belgique.* Az állami bevételek változásának három tényezője van. 1. Az egyes bevételek összefüggése a nyereségekkel. 2. Egyes adók összefüggése a tőkeforgalommal és 3. A progresszívitás szerepe egyes adók hozadékanak alakulásában. Válság idején az adókat csökkenteni kell, prosperitás alatt emelni. Legnagyobb ellenállást a válsággal szemben a munkajövedelem és a fogyasztás mutatja és ezekhez kénytelen az állam erősebben hozzányulni. — *Smeers, Léopold: Des principes de la politique d'amortissement en Belgique.* — *Gérard, Max-Léo et Vanheurck, M. J.: L'utilisation des bonis budgétaires dans le système financière Belge.* — *Chlepner, B. S.: Investissements publics et conjoncture économique.* A válság elleni küzdelem végett folytatott közmunkapolitika típusait vizsgálja. Élesen bírálja a nyílt piaci politikát, mint infláció okozóját. Szerinte a közmunka, mint konjunktúrapolitika mindig a körülmények, a mérteke és kivitele alapján mérlegelendő helyesség szempontjából. Nem feltétlen gyógyszer, de nem is feltétlen tökepocsékolás és inflációs veszély. — A *Vie économique* részben az indiai jegybank

helyzetéről, a szovjet állami bankról, az angol 1939/40-e büdzséről szóló beszámolók.

1939 június.

A szám az olasz autarkia-politika ismertetésének van szentelve. *Starace*, Achille rövid bevezetője után, *Lantini* korporációs miniszter mutat rá arra, hogy Olaszország a szervezett autarkia útján kénytelen megvalósítani azt az önellátást, melyet a gyarmatbirodalmak de facto bírnak gazdagságuk folytán. Ez az állam növekvő beavatkozását teszi szükségessé, de ez világjelenség. A korporációs rendszer azonban megtartja a középútat az egyéni kezdeményezés és kockázatvállalás és a kollektív gazdálkodás között. — *Rossoni, Edmondo: Le problème de l'autarcie agricole, problème d'organisation* c. cikkében ismerteti a fasiszta mezőgazdasági szervezetet, mely az autarkiát szolgálja. A fasiszta agrárpolitika kulcsa az árpolitika, mely a kínálat mesterséges alakításán nyugszik. Ezt a célt az államilag dirigált raktározási politika szolgálja. — *Badoglio, Pietro: Le conseil national des recherches et l'autarchie*. A termelést szolgáló tudományos kutatás szervezetét ismerteti. — *Volpi di Misurata: Industrie et Autarcie* címmel rámutat arra, hogy az ipari autarkiának nemcsak katonai célja van, hanem társadalmi is: növelni a munkakeresletet. Az autarkiás iparpolitika céljai: 1. a lehetőségig fokozni a birodalom önellátását nyersanyagokban (ennek adatait ismerteti igen kedvező színekben), 2. új eljárási módszereket bevezetni a termelésben (különösen a pótanyagok és műanyagok fejlődését ismerteti) és 3. minél több kész- és félkészáru előállítani a belföldön. — *Muzzarini, Mario: La politique autarcique de l'Italie fasciste dans le domaine de l'agriculture*. A mezőgazdasági politika célja az ország élelmezésének biztosítása belföldi termeléssel (gabonában és húsból szerintem ezt el is érték) és az ipari nyersanyagok termelésének növelése (olajok, szesz, fonalak). — *Melfino Giorgio: Le rôle du commerce dans la politique autarcique italienne*. A kereskedelem feladata, hogy az idegen származású áru helyébe az olasz árut bevezesse, tehát irányítsa a fogyasztást, de egyúttal szempontjait közölje a termelőkkel is. A behozatalban a kereskedelem konföderációja a behozatali társaságok megalakítása mellett foglalt állást, másrészt a kivitel növelését igyekszik tanulmányaival elősegíteni. Nagy súlyt helyez a kereskedők szakmai továbbképzésére, amelynek keretében az autarkia propagandája fontos szerepet tölt be. — *Cianetti, Tullio: Les travailleurs de l'industrie et l'économie autarcique*. A munkásság az autarkiában egyrészt a munkakereslet növelésének, másrészt a külföldi behozatal megszorításában a fölösleges fényűzés elleni küzdelemnek eszközét üdvözli. — *Giudice, Riccardo: L'autarcie dans le régime corporatif et le rôle des travailleurs du commerce*. Az előbbi cikkhez hasonló fejtegetések. — *Angelini, Franco: Directives et réalisations autarciques dans l'agriculture italienne*. Az élelmezési „hadjárat” eredményeit ismerteti és hangsúlyozza az olasz mezőgazdasági munkásság fontos szerepét. — A *Vie économique* részben a keleti és afrikai közlekedés, a kaucsuk- és teatermelés, a műselyemgyártás helyzetét és az orosz bankrendszert ismertető cikkek, továbbá a Nemzetközi Fizetések Bankjának jelentéséről szóló beszámoló.

R. B.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Ankét a Keynes-féle kényszertakarékossági tervről.

J. M. Keynes a *Times* hasábjain 1939. novemberében két cikkben konkrét javaslatot terjesztett elő a háború finanszírozásáról. A két cikk nagy feltűnést keltett, sokan szóltak hozzá a parlamentben is, a sajtóban is. Keynes november 28-án újabb cikkben foglalkozott az észrevételekkel és némileg módosította eredetileg előterjesztett javaslatát. Társaságunk igazgatóválasztmánya 1939. december 12-én megbeszélés tárgyává tette a Keynes-féle kezdeményezést. A megbeszélést az alábbiakban kivonatossan ismertetjük.

Éber Antal elnök: *Keynes* tervének lényege a következő gondolatmeneten alapszik: A háború alatt és annak következtében kevesebb fogyasztási cikket termelünk, mert a termelés nagy része a háború számára történik. Ha kevesebbet termelünk, akkor természetesen kevesebbet fogyaszthatunk, ezen nem lehet változtatni. Ha nem szorítjuk meg a fogyasztást épen olyan arányban, ahogy a termelés megcsappant, akkor a fogyasztási árucikkek árai felmennek és benne vagyunk az inflációban. Ennélfogva mellőzhetetlen követelmény, hogy csökkenteni kell a fogyasztást. Ezt pedig csak úgy érhetjük el, ha azt a járulékos vásárlóerőt, amelyet a háború finanszírozása belevisz a nagyközönségbe, kényszer útján igénybe vesszük, hogy az, mint vásárlóerő ne jelentkezhessek a piacon és ne emelhesse a fogyasztási cikkek árait.

Ezért tehát *kényszertakarékosságot* kell elrendelni. *Keynes* terve az, hogy csak a heti 35–45 shillinges jövedelmeket mentesítik, de a heti 50 shillingtől kezdődő jövedelem már a kényszertakarékosság alá esik. Minthogy a kisebb, évi 250 fontnál kevesebb jövedelműek az összlakosságnak $\frac{3}{5}$ -ét teszik, ezért ebből a kényszertakarékosságból nem hagyhatók ki, mert hiszen épen a fogyasztás csökkenését akarjuk elérni. *Keynes* terve szerint heti 70 shilling jövedelem után 6%, heti 5 font jövedelem után 10%, évi 500 fontnál pedig már 15% volna a kényszertakarékossági kvóta. Ezenfelül mindig 15% marad, mert a progressziót a jövedelemadó és annak pótagója már úgyis elvégzik. Ezekért a kényszertakarékosságban gyűjtött pénzekért az illetők 3%-kal kamatozó állami kötvényeket kapnak, a kötvények a háború befejezése után bizonyos idővel válnak esedékessé. Ilyenképen az a cél is biztosítva volna, hogy a háború után multhatatlanul következő rossz konjunktúrában a most elvont vásárlóerő visszabocsáttatnék a kényszerből takarékoskodók birtokába és így az átmenet a normális gazdasági állapotba ezzel elősegíttetnék.

Keynes erősen hangsúlyozza, hogy ez a kényszertakarékoskodás nem jelent az illetőkre újabb áldozatot, mert hiszen a

fogyasztási javak termelésének csökkenése amúgy is automatikusan maga után vonja fogyasztásuk csökkenését. Nincs olyan dilemma, vajjon az ország polgárai inkább költeni vagy inkább takarékoskodni akarnak-e, mert többet fogyasztani, mint amennyit termelünk, semmiképen sem lehet. Ha az állam tétlenül nézné a dolgok folyását, csak az következne be, hogy az árszínvonal emelkedne és magasabb árakon, folyton emelkedő árakon, de végeredményben csak ugyanannyit lehetne fogyasztani, mint amennyit termeltek. Keynes azt is hangsúlyozza, hogy tisztában van azzal, mily nehéz ilyen javaslatot keresztülvinni, mert hiszen a háború finanszírozásának legkényelmesebb eszköze az infláció. Ezt t. i. senkinek sem kell elhatároznia, ez éppen csak hogy bekövetkezik. Minden egyéb finanszírozási módszerért kell, hogy valaki vállalja a felelősséget. De az említett tervért nyugodtan lehet vállalni annak a tudatában, hogy akkor, ha a fogyasztókat magukra hagyjuk és meghagyjuk nekik látszólagos szabadságukat arra, hogy takarékoskodás helyett a fogyasztást válasszák, veszteséget fognak szenvedni az árak inflacionális emelkedése folytán, éppen úgy, mint a múlt háborúban történt. Sőt, ha nem gondoskodunk — mondja Keynes — a járulékos vásárlóerő levezetéséről, akkor az árak a fogyasztók jövedelmének nagyobb százalékával fognak emelkedni, mint amennyit a javasolt kényszertakarékoság kitesz.

Elnök felkéri a választmány jelenlevő tagjait, szóljanak hozzá a kérdéshez, amely elméleti jelentőségénél fogva Anglia határain túlmenően is a legnagyobb érdeklődésre kell, hogy igényt tartson.

Ifj. Bóér Elek hosszabb felszólalásban mondta el bírálatos szempontjait és a megbeszélés után még részletesebben kidolgozta azokat. Ezt a dolgozatát a Közgazdasági Szemle jelen számában a „Tanulmányok“ között közöljük.

Neubauer Gyula: A világháborús infláció közkeletű tapasztalatai szerint a háborús áremelkedés részben az árukészletek csökkenésének, részben pedig a pénzmennyiség növekedésének a következménye. Az infláció elkerülésére elsősorban a nagyobb-mérvű adóztatás áll nyitva, másodsorban pedig belső kölcsönök felvétele, de mivel mindkettőnek alkalmazásához több idő kell, mint amennyit az állam háborús kiadásainak sürgőssége elbír, azért a mai nagyméretű háborúk megindítása infláció nélkül alig képzelhető el. Mutatja ezt Anglia példája, amelynek állami kiadásai a háborúelőtti igen magas szintről is csaknem megkétszereződtek és havi 110 millió fontról 200 millióra emelkedtek. Ezáltal a feladat már csak az infláció mérséklésére szorítkozhatik és ez nagy eredménnyel sikerülhet is, mert hiszen a legutóbbi világháborúban is az igazi infláció csak a háború után következett be. Az angol font például a háború alatt csaknem

paritáson állott a dollárral szemben és csak utána esett. Az angol pénzügyi politika jellemző vonása, hogy a háborús kiadásokat lehetőleg adókból igyekszik fedezni már a háború alatt. Ennek azonban nagy akadálya az, hogy a fő adónemet, a jövedelmi adót a népességnek csak mintegy 8 százaléka fizeti és a munkásság például egyáltalában nem fizet egyenes adót. Mivel pedig a hadikiadások jórésze a munkások béremelkedésében jut kifejezésre, mert a hadiiparokban a munkások többet dolgoznak, többen nyernek alkalmazást, túlóráznak, sőt a béreiket is felemelik, a feladat az, hogy a náluk keletkező járulékos vásárlóerőt, aminek a fogyasztási javak termelésének visszaesése folytán a piacon kellő árumennyiség nem felel meg, hogyan lehet a piactól úgy távoltartani, hogy áremelkedést ne okozzon, amivel a munkások többkeresetüket legalább részben szintén elvesztik. Adót behozni a munkások többkeresetére ma veszélyes volna, kölcsönt pedig az államnak nem fognak jegyezni többkeresetük teljes mértékének megfelelően. Amellett a munkásság többkeresete inflációs jellegének nincs tudatában, mert hiszen a hadiiparokban tényleg elvégzett többmunkának az eredménye. Innen ered a Keynes-féle dilemma és a *forced saving* ajánlása. Hasonló helyzettel azonban már Németország a háború előtt is szembekerült, amikor a felfokozott hadikészülődésből származó munkásfoglalkoztatás keresettöbblete az árszabályozással párosult áruhiány miatt a piacon érvényesülni nem tudott és a pénzintézetekben mint megtakarítás halmozódott fel, aminek megfelelő tőkeképződés azonban nem ment végbe. A német példa nem javaslat, hanem eredmény szerint volt *forced saving*. A Keynes-féle javaslat pedig nem más, mint a német eredménynek átültetési kísérlete Anglia eltérő viszonyai és különösképen eltérő gazdasági rendszere talajába. Angliában, ahol sem árszabályozásról, sem jegyrendszerről tudni nem akarnak, sőt az általános forgalmi adó bevezetésétől is visszariadnak, a *forced saving* mindezt pótló szer kíván lenni és lényegében nem más, mint az államnak nyújtandó kényszerkölcsön, tehát legalább olyan kényszerjellegű, mint az elkerülni szándékolt intézkedések legtöbbsége. Magyarország egészen eltérő viszonyai között a Keynes-féle javaslatnak még annyi gyakorlati jelentősége sincsen, mint Angliában, mert hiszen egészen kétségtelen, hogy egy hadviselő ország és egy semleges helyzete között óriási a különbség, amit meg nem látni a legnagyobb vakság volna.

György Ernő: Keynes fejtegetései bizonyos fokig más elbírálás alá eshetnek az elmélet és a gyakorlat szempontjából. Elméleti vonatkozásban e gondolatmenet rendkívül világos, élesen formulázott és helyesen domborítja ki azt a szempontot, hogy a háború finanszírozása csak a multból rendelkezésre álló, vagy az egyidejűleg termelt javakkal vihető keresztül. Ez más szóval annyit jelent, hogy a meglévő rendelkezésre álló javak felhasználásával, valamint a termelés növelésével és a fogyaszt-

tás megszorításával lehet a rendkívül megnövekedett háborús szükségletek fedezéséről gondoskodni. Így a háború költségeit mindenkor az abban résztvevő generáció viseli közvetlenül, ami azonban nem zárja ki azt, hogy e rendkívüli erőfeszítés gazdasági terheit legalább is részben a jövő generációra át ne háríthassa. Ezen a gondolaton épült a hadikölcsönök kibocsátása, gyakorlatba való átvitelét azonban az infláció egyes országokban, mint például nálunk is, lehetetlenné tette s így a háborús finanszírozás tekintetében egyes rétegeket egyoldalú méltánytalansággal sújtó helyzetet teremtett meg.

Más kérdés az, hogy Keynes elméletileg világosan formulázott gondolata: a kényszertakarékosság elvének érvényesítése a gyakorlatban miképen vihető keresztül. Bizonyos, hogy a jövedelem-megoszlás alakulásának újabb fejlődése egyre inkább szükségessé teszi azt, hogy a nemzeti jövedelem egyre fokozódó hányadában részesülő alsóbb jövedelemkategóriák a takarékos-ságból minél nagyobb mértékben vegyék ki részüket. S minthogy e rétegek, mint épen az angol példa mutatja, az elért jövedelemtöbbletet inkább életszínvonaluk feljavítására, mintsem megtakarítások elérésére kívánják felhasználni, sok jogosultsága van annak, hogy a takarékos-ság szempontjából messzebbmenő lépések megtétele is megfontolásra kerüljön. Az eddigi jelek azt mutatják azonban, hogy a Keynes által propagált kényszertakarékossági elv a munkásság ellenállása miatt nehezen lesz keresztülvihető. Az angol munkáspárt már is állást foglalt ellene és a legújabb hetek eseményei is azt mutatják, hogy az angol kormány inkább kedvezőbb feltételek mellett kibocsátott, kisebb tételű kölcsöncímletek népszerűsítésével és propagálásával igyekszik a jobban kereső munkásságtól a megtakarított összegek rendelkezésre bocsátását elérni, mintsem a kényszer alkalmazásával.

Ami a magyar viszonyokat illeti, itt a kényszertakarékosság szempontjából a tárgyi előfeltételek még kedvezőtlenebbül alakulnak. Az alacsony jövedelem- és életszínvonal önmagában véve is súlyosan megnehezíti a munkásrétegek takarékos-sági lehetőségeit, de hozzájárul nálunk a fennforgó nehézségekhez gazdasági életünk struktúrája is, melynek forgalmában a pénzgazdaságon kívül eső természetes gazdaság még mindig oly kimagasló szerepet játszik.

Schilling Zoltán: Kétségtelen, hogy sok érdekes felszólalás hangzott el a vita során. A magam részéről csatlakozom az előttem felszólaltak véleményéhez, amelynek értelmében Keynesnek a tervezete mi nálunk nem alkalmazható. Különösen csatlakozom Boér Elek felszólalásának ama indokaihoz, amelyek a biztonság kérdésére vonatkoznak és főleg arra a bizalmatlanságra akarok rámutatni, amely mi nálunk a takarékbetétekkel szemben megnyilvánul. Így hivatkozom az 1931. évi bankzárlati napokra, melyek a betevők bizalmatlansága folytán váltak szükségessé, továbbá az 1938. évi, a Felvidék meg-

szállását, valamint a Kárpátaljának visszacsatolását megelőző körülményekre, a háborús félelem miatt a takarékbetéteket meglehetősen nagy mértékben vették fel a betevők. E takarékbetétek felmondásának tulajdonítható bankjegyforgalmunk megnövekedésének tekintélyes része. Elfogadom Boér Eleknek azt a véleményét is, hogy az inflátorikus árdrágulás bizonyos mértékben jogosult és így ezzel szemben az ármegállapítás nincs egészen helyén. Igénytelen nézetem szerint az ármegállapítás és a gazdasági élet szabályozása különösebben csak a konjunkturális árdrágulás miatt szükséges és itt különös eréllyel kell fellépni az árukészletek elrejtése ellen és ezzel az áruhiányt a lehetőségig mérsékelni. Bizonyos társadalmi eltolódások a jelenlegi helyzetben egészen természetesek és jogosultak. A jövőre nézve azt tartom, hogy mindaddig, amíg a jelenlegi hadsereg-felszerelési beruházások, továbbá a katonai készenlét tartanak, inflációs jelenségektől félni nem kell.

Székács Antal: Azok a rendkívüli gazdasági és pénzügy-politikai erőmegfeszítések, amelyekre a háború a hadviselő országokat, de nagy mértékben a semlegeseket is rákényszeríti, természetesen felidéznek az előrelátás és gondoskodás szükségességét a tekintetben, hogy mikép lehetne megakadályozni vagy legalább enyhíteni a fenyegető valutáris és államfinanciális bajokat és az életszínvonal leszállítását.

A terv, melyet e célból Keynes tett közzé, elméletileg megalapozott, de nem merném eldönteni, vagy csak véleményt is mondani arról, hogy az általa javasolt radikális javaslat a háborúban lévő Angliában helyes-e, megengedhető-e. Magyarországon azonban szerény véleményem szerint nem volna sem helyes, sem szükséges.

Keynes ezen, a kényszertakarékosság intézményesítését célzó javaslatának célja a fogyasztás csökkentésének kikényszerítése, hogy ezzel az árszínvonal stabilitását biztosítsa és a vásárlóerő mennyiség emelkedésének, az inflációnak elejét vegye. Magyarországon az árindex a háború kitörése óta október hó végéig mindössze 1%-kal emelkedett és ez az emelkedés is a kávé és tea megadóztatásának eredménye. A létfenntartási költségek a háború első két hónapjában szintén változatlanok maradtak. Az infláció, amely eddig tapasztalható, lényegtelen és az emelkedés nem aggályos, tekintettel az ország megnagyobbodására és a rendkívüli beruházásokra, melyek csökkenése után a deflatorikus hatás nem fog elmaradni. Mindezen okok mellett szólnak, hogy nálunk olyan drasztikus eszközre, mint amilyent Keynes ajánl, szükség nincsen. De ennek alkalmazása nem volna indokolt a következő okokból sem:

Az árszínvonal lehető stabilizálása természetesen rendkívüli fontossággal bír, azon kölcsönhatásánál fogva, melyet az árszínvonal és a vásárlóerő mennyiség egymásra gyakorol. Ezért indokolt minden olyan eszköz alkalmazása, mely az árnívó emelkedését megakadályozza, de csak addig a határig.

amelyen túl a korlátozások nem veszélyeztetik a termelést, az ország egyetemes közgazdasági életét. Ha tehát az államhatárolomnak erre tekintettel kell lennie, akkor tisztában kell lennünk azzal, hogy az árnívó oly emelkedésével számolnunk kell, mely a világpiaci nyersanyagárak, szállítási díjak, kockázati biztosítások, stb. áremelkedéséből következik. Nagy hiba volna megismételni azt az erőszakos árszabályozást, melyet a világháború első évében az árvizsgáló bizottság próbált keresztülvinni. Az árkormánybiztosság feladata ezért a gazdasági összefüggések meglátását, a legnagyobb tárgyilagosságot és bölcs mérlegelését igényli, de ezek érvényesülése mellett is kikerülhetetlen az árszínvonalnak nálunk talán más országokénál mérsékeltebb emelkedése. Az árszínvonal emelkedése azonban önerejével is csökkenti a fogyasztást és így automatikusan befolyással van a vásárlóerő mennyiség alakulására, amennyiben azt önműködőleg szabályozza, csökkenti. Ez természetesen csak addig áll, amíg az árnívó emelkedése nem valik oly jelentékennyé, hogy a munkabérek emelése kikerülhetetlen. Ezzel természetesen megindul oly folyamat, mely a vég nélküli csavarhoz hasonlít. Amíg azonban a munkabérek emelkedése nem következik be, ismétlem, a fogyasztás csökkenése az árszínvonal emelkedése folytán is bekövetkezik és ezért nincs szükség az árszínvonal és életszínvonal oly további erőszakos leszállítására, mint ez a Keynes által javasolt kényszermegtakarításból folyik. Ez az áremelkedésen felül további mértékben is sújtaná a lakosságot és a lehető legantiszociálisabb rendszabály volna.

A kényszerszertakarékosságot azonban több más szempontból sem tartom, legalább is nálunk, alkalmazhatónak. Keynes javaslata szerint a kötelező megtakarítást az állam vetné ki a jövedelmi adóhoz alkalmazkodó progresszivitással és kezeltetné ezen betéteket egy meghatározott ideig a postatakarékpénztár által. Ez, úgy gondolom, még Angliában is ellenszemet váltana ki. A mi adórendszerünk és a mi adófizetői morálunk, sőt a mi adókivető és adókimunkálási mentalitásunk mellett pedig szerencsétlen és el sem képzelhető rendszer volna.

Figyelembe veendő továbbá, hogy nálunk a munkás, kishivatalnok, kispolgár életszínvonala amúgy is túl alacsony, az a társadalmi réteg pedig, mely az ilyen kötelező megtakarítást elbírná, igen csekély.

Megfontolandó az a szempont is, vajjon az állam által így beszédett, a postatakarékpénztár által kezelt kötelező megtakarítások pénzüsszegei az állam által mikép használtatnának fel produktív vagy improduktív módon és az állam által így a gazdasági élet vérkeringésébe visszavezetett vásárlóerő nem idézne-e fel ugyanolyan inflatorikus hatást, mint az a vásárlóerő, mely a fogyasztástól elvonatott.

Keynes javaslatát mindezen okokból nálunk sem indokoltnak, sem célszerűnek, sem keresztülvihetőnek nem tartom.

A JÓ KENŐANYAG

nem üzemköltség, hanem üzem-racionalizálási eszköz. Ez a körülmény ma már általánosan elismert tény. A helytelen kenés gépkopásokat, a gépalkatrészek gyors elhasználódását, üzemzavarokat, gyártási hibákat okoz és ezáltal az üzemköltséget növeli. Minőségi kenőanyagok használata révén a fenti hibák mind kiküszöbölhetők, az üzemköltség lényegesen csökkenthető. A jó kenőanyag tehát valóban az üzem gazdaságosságát mozditja elő.

A Vacuum Oil Company magasértékű és a felhasználási hely szerint megfelelően megválasztott kenőanyagainak használatával az üzem racionalizálása teljes mértékben elérhető, mert egyrészt az üzemköltségeket csökkenti, másrészt, az üzem folytonosságát biztosítva, a gyártmányok minőségi feljavításához is hozzájárul. A Vacuum Oil Company által gyártott és forgalomba hozott minőségi kenőanyagok a korszerű kenéstechnika követelményeinek tökéletesen megfelelnek, minthogy a megkívánt célra kiválasztott nyersanyagokból, különleges gyártási eljárással készülnek és olyan kenési tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyek a felhasználási helyen a lehető legtökéletesebb kenést biztosítják.

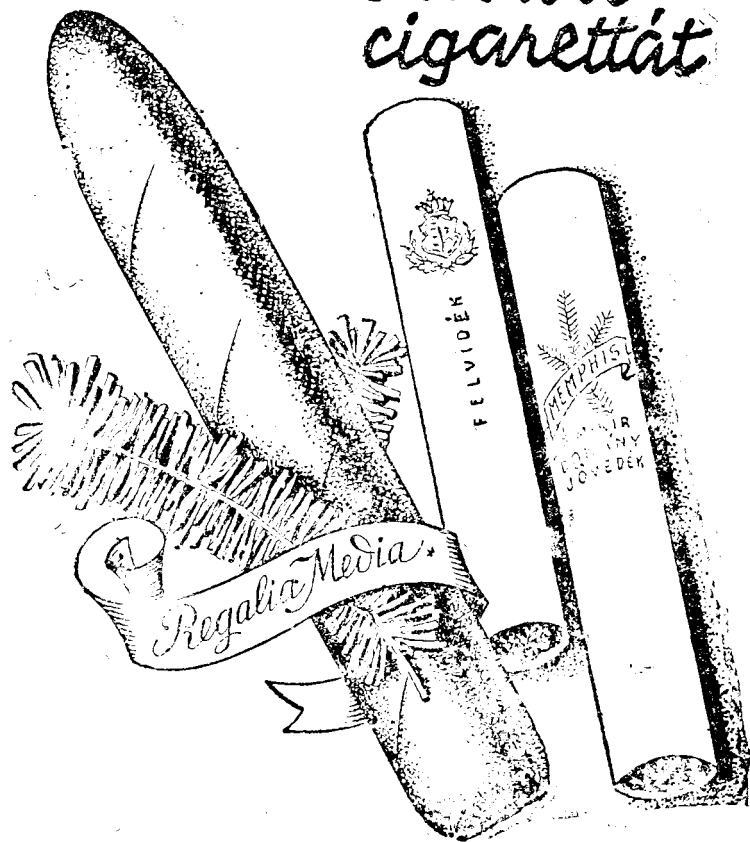
BEJEGYZETT VÉDJEG

Kenőanyagok

VACUUM OIL COMPANY R. T. BUDAPEST

Cyán Dékorn

*Szivart
cigaretteit*

*Az olasz
óceánjárók
rendszeresen
közlekednek*

BUDAPESTI NEMZETKÖZI VÁSÁR

1940. április 26. — május 6.

A magyar gyáripár és az ország ipari termelésének
minden szakmára kiterjedő bemutatója

Külön csoportok Külföldi államok részvétele

50%-os utazási kedvezmény

27 állam közlekedési vonalain

vizum-kedvezmények

Kiállítók jelentkezésének határideje :

február 15

Jelentkezési iver és felvilágosítások kaphatók a vásárirodánál,

Budapest, V., Alkotmány-utca 8. III.

Tel. 122-680

Az egyetlen
magyar nyelvű tudományos külpolitikai folyóirat a
KÜLÜGYI SZEMLE

VÁLTOZATOS!

FRISS!

MEGBIZHATÓ!

Szerkeszti:

Dr. DRUCKER GYÖRGY

Írják:

a fiatalabb magyar külpolitikai és nemzetközi jogi írói gárda képviselői

Kiadja:

a MAGYAR KÜLÜGYI TÁRSASÁG

TANULMÁNYAI a legkiválóbb bel- és külföldi szakemberek tollából tárgyilagosan foglalkoznak a külpolitika, nemzetközi jog, világgazdaság és nemzetközi szociálpolitika stb. körébe vágó időszerű problémákkal.

ROVATAI (Szemlék) beszámolnak az utolsó évnegyed legfontosabb külpolitikai, népszövetségi, nemzetközi jogi, kisebbségi, nemzetközi együttműködési, nemzetközi szociálpolitikai, világgazdasági stb. eseményeiről.

A nemzetközi (külpolitikai) irodalom legújabb műveinek beható ismeretése és bírálata!

Ha a világpolitikai helyzetről megbízható és tárgyilagos képet akar, rendelje meg a

KÜLÜGYI SZEMLÉT.

Évi előfizetési díj 10.- P.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Budapest, V., Országháza XI. kapu. Tel: 113-018

Szeged Városi Nyomda

és Könyvkiadó Rt.

Szeged, Kárász-u. 9

Telefon 10-81

Könyvek

Folyóiratok

Üzleti és magán nyomtatványok

izléses elkészítését jutányosan vállalja

Mintákat, árajánlatokat készséggel küldünk

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE :

Disserlations

<i>Boér A.</i> : Le plan de Mr. Keynes sur l'emprunt forcé sur le revenu	1
<i>R. Jónás M.</i> : Le nouvel indice de la production industrielle de l'Institut Hongrois pour la recherche des variations économiques —	13
<i>Tonelli A.</i> : La représentation des intérêts dans l'État corporativ	37

Notes

<i>Kéler G.</i> : Le principe du remboursement chez les sociétés coopératives	49
<i>Csikós-Nagy A.</i> : L'idée de la race dans la théorie économique allemande — — — — —	52
<i>Vezér E.</i> : Les loyers à Budapest 1933—1937 — — — — —	58
<i>Éber E.</i> : Le rôle des diverses catégories de propriété foncière dans l'approvisionnement du marché — — — — —	62

Literature

Analyses et critiques

Quatre études statistiques sur l'économie bulgare. (<i>Kádas K.</i>) — —	67
L'Economia Italiana nel sessennio 1931—1936. (<i>Futó M.</i>) — — —	78
Revue des livres — — — — —	82

Hicks, J. R.: Value and Capital. (*Nötel Rudolf.*) — *Ibrányi T.*: Le problème du prêt à l'intérêt du point de vue moral. (*Lacza E.*) — *P. Tomka S. I.*: Le roman d'un inventeur. (*Éber A.*) — *Gyulai Á.*: Le roman de l'argent. (*Éber A.*) — *Dobrovits Ch.* — *Takács G.*: L'administration des cartels du point de vue financier et économique. (*Major R.*) — *Gülich, Wilhelm*: Die Bibliothek des Instituts für Weltwirtschaft. (*Nádas R.*) — *Statistica Societatiilor Anonime din România.* (*Kádas K.*) — *Ackermann, Georg*: Spanien wirtschaftlich gesehen. (*Varga I.*) — *Just Arthur W.*: Die Sowjetunion. (*Varga I.*) — *Lank, Rudolf*: U. S. A. in Not und Überfluss. (*Varga I.*)

Revue des périodiques étrangères — — — — — 104

The Economic Journal. (V. B.) — Economica. (V. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Giornale degli economisti e annali di economia. (F. M.) — Rivista Italiana di scienze economiche. (F. M.) — Revue des Études Cooperatives. (R. B.) — Revue Économique Internationale. (R. B.)

Société Hongroise d'Économie Politique — — — — —	119
--	-----

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

<i>jun. Boér, E.</i> : Der Keynes'sche Zwangsanleiheplan — — — — —	1
<i>R. Jónás, M.</i> : Der neue Produktionsindex des Ungarischen Instituts für Wirtschaftsforschung — — — — —	13
<i>Tonelli, S.</i> : Die Interessenvertretungen im korporativen Staate — —	37

Mitteilungen

<i>Kéler, Gy.</i> : Das Rückerstattungsprinzip bei der Verteilung der Überschüsse der Genossenschaften — — — — —	49
<i>Csikós-Nagy, B.</i> : Die Beziehungen zwischen Rasse und Wirtschaft in der jüngsten deutschen wirtschaftstheoretischen Literatur —	52
<i>Vezér, I.</i> : Die Gestaltung der Mieten in Budapest in den Jahren 1933—1937 — — — — —	58
<i>Éber, E.</i> : Die Beteiligung der verschiedenen landwirtschaftlichen Betriebsgrößenkategorien an der Belieferung des Marktes — —	62

Literatur.

Sammelbesprechungen.

Vier wirtschaftsstatistische Studien über Bulgarien. (Kádas K.) — —	67
L'Economia Italiana nel sessennio 1931—1936. (M. Futó.) — — —	78

Einzelbesprechungen — — — — —	82
-------------------------------	----

<i>Hicks, J. R.</i> : Value and Capital. (R. Nötel.) — <i>Ibrányi, Franz</i> : Die Lösung der Zinsfrage vom Gesichtspunkte der Ethik. (S. Lacza.) — <i>P. Tomka, S. J.</i> : Die Erfindung des Peter Szenes. (A. Éber.) — <i>Gyulai, Adam</i> : Unser Geld. (A. Éber.) — <i>Dobrovits, Karl-Takács, Georg</i> : Die Kartellverwaltung in ihren finanziellen und wirtschaftlichen Belangen. (R. Major.) — <i>Güllich, Wilhelm</i> : Die Bibliothek des Instituts für Weltwirtschaft. (R. Nádas.) — <i>Statistica Societătilor Anonime din România</i> . (K. Kádas.) — <i>Ackermann, Georg</i> : Spanien wirtschaftlich gesehen. (S. Varga.) — <i>Just, Arthur</i> : Die Sowjetunion. (S. Varga.) — <i>Lank, Rudolf</i> : U. S. A. in Not und Überfluss. (S. Varga.)	104
--	-----

Ausländische Zeitschriften — — — — —	104
--------------------------------------	-----

The Economic Journal. (V. B.) — Economica. (V. B.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Weltwirtschaftliches Archiv. (V. B.) — Giornale degli economisti e annali di economia. (F. M.) — Rivista Italiana di scienze economiche. (F. M.) — Revue des Études Cooperatives. (R. B.) — Revue Économique Internationale. (R. B.)	119
--	-----

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft — — — —	119
--	-----

MÁRCIUS HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>Balás Károly:</i> Az adóbeszedés modern fejlődési iránya	— — — —	125
<i>Dékány István:</i> A társadalom, mint „üzem“	— — — —	133
<i>Varga István:</i> Az európai háború és az árkérdés	— — — —	149
<i>Feszler Lajos:</i> Cukorár és cukorfogyasztás	— — — —	159

Közlemények

<i>Cottely István:</i> Az olasz korporatív pénzügyi elmélet	— — — —	169
<i>Terestyéni Cz. Ferenc:</i> A gazdasági és ipari élet Finnországban 1919 óta	— — — —	172
<i>Giuglia Giacomo:</i> Itália és a Földközi-tenger	— — — —	176
<i>Pályázati Hirdetmény</i>	— — — —	181

Irodalom.

Könyvismertetések	— — — — —	182
--------------------------	-----------	-----

Hegedüs Loránt: Budapest adórendszerének kifejlődése és jövője. (Szádeczky-Kardoss Tibor.) — *Johan Béla dr.:* Gyógyul a magyar falu. (Borbély Mihály.) — *Jirkovsky Sándor:* Az osztrák nemzeti bank és az 1870.-i bankankét. (Éber Antal.) — *Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch XV. Jahrgang.* (ifj. Boér Elek.) — *Jessen, Jens:* Der Handel als volkswirtschaftliche Aufgabe. (Csikós-Nagy Béla.) — *Dr. Gölden, Hubert:* Strukturwandlungen des schweizerischen Fremdenverkehrs. (Vezér István.) — *Steif Antal és Vezér István dr.:* A magyar tanítóság belföldi utazásai. (Vincze Frigyes.) — *Kósa, Johann:* Die ungarische Kolonisationsfrage um die Mitte des 19. Jahrhunderts. (Major. Róbert.)

Külföldi folyóiratok szemléje	— — — — —	208
--------------------------------------	-----------	-----

Rivista Italiana di scienze economiche. (F. M.) — *Rivista di politica economica.* (F. M.) — *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.* (V. B.) — *Revue d'Économie Politique.* (R. B.)

Magyar Közgazdasági Társaság	— — — — —	215
-------------------------------------	-----------	-----

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Puskás István* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6—8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtítkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lenyomatokra vonatkozó kívánság a kézíraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, II., Halász-u. 1.**

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXIII. KÖTET

SZEBERTHY JÁNOS

MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSVÉDELEM

ÁRA 8 PENGŐ

Kapható a MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁGNÁL
Budapest, II., Halász-u. 1.

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

März 1940.

Die Steuererhebungsmethode der Zukunft.

Es ist nicht zu bezweifeln, dass die Steuerverwaltung die Verfahren und Mittel der modernen Zahlungstechnik in der Zukunft immer stärker in Anspruch nehmen wird. Hierdurch wird aber wohl auch das gesamte Steuersystem eine weitgehende Umwandlung erfahren: der Staat wird nicht nur die Jahresbilanzen der Unternehmungen und der sonstigen Einzelwirtschaften erfassen, sondern mit Hilfe der Clearinghäuser, der Notenbanken und sonstiger Organe fortlaufend auch deren gesamten Umsatz während des ganzen Jahres. Die Steuern werden also nicht auf Grund einer jährlich einmaligen Momentaufnahme, auf Grund eines Querschnittes durch die Geschäftsgebarung der Besteuereten bemessen werden, sondern die Steuerverwaltung wird den Lauf des Wirtschaftslebens, des Tauschverkehrs und der Einkommenverteilung Schritt für Schritt verfolgen und von den fortlaufenden Einnahmen fast automatisch den Anteil des Staates in Abzug bringen. Auf diese Weise wird der Staat die geldlichen Einkommenssummen gleich an der Quelle erfassen und sich gewaltige Einnahmen sichern können.

Karl Balás.

Die Gesellschaft als Betrieb.

Die neueste Zeit ist eine Zeit des Vordringens der Betriebe, sogar die Gesellschaft nahm in den Vereinigten Staaten und in Sowjetrussland Betriebscharakter an. Es fragt sich, ob diese Entwicklung auch in den westlichen Gesellschaften bestimmend für die allgemeine Lebensform werden kann. Die Betriebe sind künstliche Einrichtungen mit spezifischen Zielsetzungen und mechanischen Charakters, — sie haben die Aufgabe, die Sicherheit, Berechenbarkeit und Rationalisierung des sozialen Lebens und hauptsächlich der Produktion zu gewährleisten. Die Arbeiterbewegungen der jüngsten Zeit haben es gezeigt, dass der Betrieb seine Mitglieder nicht völlig für sich in Anspruch nimmt, — für ihn ist nur die Arbeitsleistung von Belang. Der Betrieb vermag die ganze Lebensform des Arbeiters nicht auszufüllen, — er kümmert sich nicht darum, dass auch der Arbeiter ein vollständiges, polytelisches Gemeinschaftsleben zu führen wünscht. Die sozialistische Bewegung ist ein Beweis dafür, dass der Arbeiter seine Stellung innerhalb des Betriebes nicht befriedigt, dass er nach einer neuen Ordnung der Gesellschaft, nach einer Gemeinschaft trachtet, in die er sich einfügen kann. Eine Untersuchung der Tönnies'schen Gemeinschaftstheorie führt zu dem Ergebnis, dass eine Gemeinschaft stets eine polytelische Lebensganzheit ist. Der Mensch kann sich nie damit zufrieden geben, Quasi-Mitglied eines Betriebes zu sein. Die Betriebe sind eigentlich nur die Gemeinschaften ergänzende Gebilde, — ebenso wie der Staat, der stets als eine Gemeinschaft, eine territoriale oder völkische Einheit ergänzende Organisation zu betrachten ist. Die Betriebe der Gegenwart haben diese Tatsache aus den Augen verloren. Sie genießen die Vorteile der aus dem früheren Gemeinschaftsleben herübergeretteten Disziplin und Arbeitsmoral quasi als freie Güter, — tragen aber nichts zur Aufrechterhaltung der öffentlichen Sicherheit bei, die sie fertig bekommen haben und die die Voraussetzung ihrer Existenz ist. Sie müssen deshalb wieder zum Bewusstsein dessen erwachen, was ihnen geboten wird und was sie der gemeinschaftlichen Grundstruktur zu bieten haben. Die moderne Wirtschaft des Westens stützt sich auf die Staatsmacht, — sie muss also ihrerseits wieder den Staat unterstützen.

Stefan Dékány.

Der europäische Krieg und die Preisfrage.

Theoretische Erwägungen lassen es als unzweifelhaft erscheinen, dass der gegenwärtige Krieg zu einer Senkung des Lebensniveaus in den südosteuropäischen Ländern führen muss. Diese notwendige Entwicklung wird sich in der Industrie auf dem Wege einer Schmälerung der Gewinnmarge, bei der Beamten- und der Arbeiterschaft auf dem einer Senkung des Realeinkommens, in der Landwirtschaft aber durch ein Weiteraufsperrn der Agrarschere durchsetzen.

In Ungarn bewegten sich die Preiserhöhungen im letzten Halbjahr in sehr engen Grenzen; die Lebenshaltungskosten haben sich überhaupt nicht, der Grosshandelsindex nur um 3% erhöht. Die Erklärung hierfür ist in der staatlichen Lenkung des Wirtschaftslebens, besonders der industriellen Produktion, in der weisen Währungs- und Devisenpolitik der Ungarischen Nationalbank und in dem agrarischen Charakter des Landes zu suchen. Die wichtigsten Lebensmittel werden im Inland reichlich erzeugt, deren einheimische Preisgestaltung ist also von der des Weltmarktes weitgehend unabhängig. Hierzu kommt, dass der Agrarexport des Landes schon seit einer Reihe von Jahren fast ausschliesslich nach Deutschland und Italien gerichtet war u. zw. zu Preisen, die wesentlich über denen des Weltmarktes lagen, — die Erhöhung der letzteren macht sich also auch von dieser Seite noch nicht fühlbar. Die Fertigwareneinfuhr stammt zum grössten Teile aus Deutschland, — hier sind also die Preise ebenfalls unverändert geblieben. Die eingeführten, vorwiegend überseeischen Rohstoffe haben sich zwar wesentlich verteuert, da aber die Kosten der Weiterverarbeitung unverändert geblieben, teilweise sogar zurückgegangen sind und da in den Gesamtkosten der meisten Industrieprodukte die Rohstoffquote nur eine geringe Rolle spielt, zeigen auch die meisten Industrieprodukte nur verhältnismässig geringe Preiserhöhungen.

Stefan Varga.

Zuckerpreis und Zuckerverbrauch.

Seit der internationalen Festlegung der Zuckerexportkontingente ist das Ausfuhrgeschäft der ungarischen Zuckerfabriken ein Verlustgeschäft; auch die Anhäufung von Vorräten und die Steigerung des Verbrauchs infolge des gegenwärtigen Krieges haben keine solche Steigerung der Zuckerpreise hervorgerufen, die den Export für Ungarn gewinnbringend machen könnte. Die Einschränkung der Zuckerrübenproduktion hat hier seit dem Jahre 1931 zu einem 44%-igen Produktionsrückgang geführt. Die im Dezember 1939 verfügte Aufhebung der die Produktion einschränkenden Bestimmungen und die Erhöhung des Zuckerrübenpreises werden alleine wohl nicht ausreichen, um die heute geboten erscheinende Produktionserhöhung zu bewirken: die Zuckerfabriken werden nämlich kaum in der Lage sein, die neue Belastung durch den erhöhten Zuckerpreis tragen zu können, so dass hier der Staat einspringen müsste. So lange aber keine Produktionssteigerung erfolgt ist, sind auch die Bestrebungen zur Hebung des inländischen Verbrauchs, so auch eine Herabsetzung des Zuckerpreises, nicht aktuell.

Ludwig Fessler.

Die italienische korporative Finanzwissenschaft.

Die neue italienische Finanzwissenschaft fusst auf der faschistischen Staatslehre. Daraus, dass der Faschismus den Staat weder als Mittel, noch als Übergangszustand, sondern als Endziel betrachtet, folgt, dass er die Steuer als etwas gänzlich Natürliches ansehen muss, das keiner besonderen Erklärung oder gar Rechtfertigung bedarf. Ebenso selbstverständlich ist es, dass das Steuersystem den Zielsetzungen des Staates angepasst werden muss u. zw. sowohl den wirtschaftlichen wie den politischen und moralischen (s. z. B. die Junggesellensteuer, die Erbschaftsabgabe, die ausserordentliche Dividendensteuer und die ausserordentlichen Vermögenssteuern).

Stefan Cottely.

Die Wirtschaftsentwicklung in Finnland seit dem Jahre 1919.

Seitdem Finnland im Jahre 1919 seine Unabhängigkeit erkämpft hat, setzte auf allen Gebieten des finnischen Wirtschaftslebens ein Aufschwung ein. Die sich rasch entwickelnde Industrie war bald instande, die einheimischen Rohstoffe daheim zu verarbeiten, es wurden neue Rohstoffquellen entdeckt und ausgewertet, die Zahl der beschäftigten industriellen Arbeiter, die Grösse der in der Industrie verwendeten Energie und des angelegten Kapitals waren im Steigen begriffen. Die Ausgeglichenheit der Zahlungsbilanz wies auf die Stabilität der Wirtschaftsstruktur des Landes, die Vermehrung der Kleingrundbesitztümer und der Bankeinlagen auf den wachsenden allgemeinen Wohlstand hin.

Terestyéni Cz. Ferenc.

Italien und das Mittelmeer.

Obwohl die Schlüssel des Mittelmeeres in den Händen anderer Mächte sind, wird das politische und das Wirtschaftsleben des ganzen Mittelmeerbeckens doch von Italien kontrolliert. Unter den Tragpfeilern der Wirtschaftsstruktur aller par excellence Mittelmeerländer sind die wirtschaftlichen Beziehungen, die sie mit Italien unterhalten, am wichtigsten, — das wirtschaftliche und politische Gedeihen Italiens ist also eine unentbehrliche Voraussetzung für das Wohlergehen dieser Länder. Über die Billigkeit des italienischen Anspruchs auf die Anerkennung seiner „historischen Funktion im Mittelmeer“ kann also kein Zweifel bestehen.

Giacomo Giulia.

Hegedüs, Roland: Werdegang und Zukunft des Steuersystems der Stadt Budapest. Hrsg. vom Statistischen Amt der Stadt Budapest. 211 S. (In ungarischer Sprache.)

Dieser höchst wertvolle Beitrag zur Geschichte der ungarischen städtischen Finanzen und zur städtischen Steuerstatistik rückt die Entwicklung der Finanzen der Stadt Budapest in ein völlig neues Licht. Das Werk gliedert sich in drei Teile: im ersten Teile behandelt der Verfasser einige allgemeine Fragen des Steuerwesens und der Finanzwissenschaft und geht dann zur Darstellung der älteren Entwicklung des Steuersystems der ungarischen Hauptstadt über; diese Darstellung fusst auf eingehenden historischen Quellenforschungen. Der zweite Teil ist der Schilderung der neueren Entwicklung — seit dem Ausgleich mit Österreich (1867) bis zu unseren Tagen — der hauptstädtischen Finanzen gewidmet; in diese Periode fällt die Entstehung des modernen Steuersystems der aus der Vereinigung der drei Städte Pest, Ofen und Altöfen im Jahre 1872 hervorgegangenen Hauptstadt. Im dritten Teil behandelt der Verfasser die finanziellen Probleme der Eingemeindung der Satellitenstädte Budapests; trotz aller nicht wegzuleugnenden Schwierigkeiten ist er der Ansicht, dass die Zeit zur Lösung dieser Frage bereits gekommen sei. Er entwirft den Plan eines Steuersystems für die zukünftige 1 1/2-Millionen-Grossstadt, das sowohl den Forderungen der gerechten Verteilung der Steuerlast gerecht werden, wie auch die gesunde Wirtschaftsentwicklung der Stadt sichern würde.

Tibor Szádeczky-Kardoss.

Johan, Béla: Das ungarische Dorf wird gesünder. Hrsg. v. Kgl. Ung. Landesinstitut für Gesundheitswesen. Budapest, 1939, 296 S. (In ungarischer Sprache.)

Als eine der allerwichtigsten nationalpolitischen Errungenschaften der Nachkriegszeit ist in Ungarn der Ausbau der Organisation für öffentliche Hygiene anzusprechen. Der frühere Vorkämpfer und heutige Leiter dieser gewaltigen Arbeit ist eben der Verfasser dieses Buches; der Sieg der Auffassung, dass die öffentliche Gesundheitspflege eine staatliche Aufgabe sei, ist in Ungarn vor allem seinen Bemühungen zu verdanken. In dem vorliegenden Buch berichtet er über die bisher geleistete Arbeit, über die Erfolge, aber auch über die Aufgaben, die noch der Lösung harren und über die Zielsetzungen.

Michael Borbély.

Jirkovsky, Alexander: Die Österreichische Nationalbank und die Bankenquete vom Jahre 1870. Budapest, 1939. 83 S. (In ungarische Sprache.)

Das inhaltsreiche, wertvolle Buch schildert die Geschichte der Österreichischen Nationalbank von deren Gründung im Jahre 1816 angefangen bis zur Umorganisation in eine österreichisch-ungarische Notenbank im Jahre 1878. In diese vom bankpolitischen und währungsgeschichtlichen Gesichtspunkte äusserst bewegte Periode fielen nicht nur eine ganze Reihe von Devaluationen, sondern auch der heftige Kampf um die Errichtung einer selbständigen ungarischen, bzw. um die Beibehaltung der gemeinsamen österreichisch-ungarischen Notenbank, der in der Bankenquete des Jahres 1870 kulminierte.

Anton Éber.

Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch. Jahrg. 15. 1939. Hrsg. von Gustav Gratz. Red. von Emmerich Zempléni. Budapest, 1939. 509 S.

Das Jahrbuch bietet ein vielseitiges Bild über die Entwicklung der ungarischen Wirtschaft, die durch die teilweise Rückgliederung von Oberungarn, sowie durch die Heimkehr des Karpathenlandes einen bedeutenden Kraftzuwachs erfahren hat.

Alexius Boér jun.

Jessen, Jens: Der Handel als volkswirtschaftliche Aufgabe. Berlin, 1940. Duncker und Humblot. 216 S.

Der Verfasser trennt in seiner Darstellung die privatwirtschaftlichen Probleme des Handels nicht von den wirtschaftspolitischen, sondern strebt eine Synthese der beiden Fragenkomplexe an. Sein Hauptstreben ist nicht — wie das seiner Vorgänger — auf eine Schilderung der Handelstätigkeit gerichtet: er will seinen Leser vor allem zur richtigen Betrachtung und Beurteilung des Einnenhandels erziehen.

Béla Csikós-Nagy.

Gölden, Hubert: Strukturwandlungen des schweizerischen Fremdenverkehrs, 1890—1935. Zürich 1939. XIX, 381 S. H. Girsberger Verlag.

Bis 1911 zeigte der schweizerische Fremdenverkehr eine Aufwärts-, seitdem aber eine Rückwärtsbewegung. Die Schweiz hat noch im 19. Jahrhundert eine Monopolstellung genossen, die infolge des Ausbaues des Fremdenverkehrs anderer europäischen Länder im 20. Jahrhundert verloren gegangen ist. Der Verfasser betrachtet die Zukunft des schweizerischen Fremdenverkehrs pessimistisch; die Entwicklung hat schon vor dem Weltkriege ihren Höhepunkt überschritten, so dass auch ein Konjunkturaufschwung höchstens nur eine vorübergehende Belebung hervorrufen könnte.

Stefan Vezér.

Steif, Anton — Vezér, Stefan: Die Inlandsreisen der ungarischen Lehrerschaft. Hrsg. vom Ungarischen Institut für Wirtschaftsforschung. Budapest, 1939. 24 S. (In ungarischer Sprache.)

Diese Veröffentlichung verdankt ihr Entstehen einer Anregung des Ungarischen Fremdenverkehrsbureaus, — das Hauptaugenmerk der Verfasser war dementsprechend auf wirtschaftliche, fremdenverkehrspolitische Fragen gerichtet, sie vernachlässigen aber hierbei auch die kulturellen und nationalpolitischen Belange des Themas nicht. Die Erhebung erfasste aus materiellen Gründen nur die Lehrerschaft zweier Komitate, — die Lehren des so gewonnenen Bildes sind aber doch sehr wertvoll und lassen Verallgemeinerungen zu.

Friedrich Vincze.

Kósa, Johann: Die ungarische Kolonisationsfrage um die Mitte des 19. Jahrhunderts. Wien, 1938. 135 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser schildert auf Grund seiner Forschungen in den Wiener Archiven die um die Mitte des XIX. Jahrhunderts aufgetauchten österreichischen und deutschen Projekte zur Förderung der Einwanderung der Deutschen nach Ungarn.

Robert Major.

Az adóbeszedés modern fejlődési iránya.

1. A pénzgazdaság korában az adólerovás fizetésből áll. A fizetés módja tehát befolyással kell hogy legyen az adófizetésre, vagyis az adó lerovására. Ha tehát a pénzgazdaság és az erre alapított csereforgalom átalakításával és fejlődésével a fizetési módok és a fizetési eszközök fejlődnek és megváltoznak, ha többféle új fizetési mód, átutalás, elszámolás honosodik meg a gazdasági életben a pénzreszóló kötelezettségek teljesítése gyanánt, akkor ennek a fejlődésnek és átalakulásnak előbb-utóbb befolyást kell gyakorolnia az adófizetésre is. Az adófizetés ugyanis jövedelemelosztási jelenség, az a jelensége t. i. a jövedelemeloszlásnak, amikor az állam, illetőleg az erre jogosított felsőbbsségek a maguk közjogi hatalmánál fogva részt követelnek a polgárok jövedelmeiből vagy vagyonából. Akár úgy, hogy az év, vagy valamely gazdasági időszak végén kéri számon az adóköteles jövedelem-, illetőleg vagyon-, vagy hozadékmennyiségeket akár oly módon, hogy a csereforgalom adásvételi ügyleteit tartják számon és részeket hasítanak vagy pótlékokat csatolnak hozzá az egyes nyomkövetett fizetési összegekhez, a csereforgalomban szereplő árösszeget is adótárgyaknak tekintvén. Az új. n. közvetett adók statisztikája mutatja, hogy a modern adóztatás terén a csereforgalomban felmerülő árösszegek nyomkövetése a leghatalmasabb adóforrások megragadásának az egyik módja. De modern gazdasági életben ezek az árösszegek és általában véve a követelt és tartozott összegek nagyrésztben már ott szerepelnek a különféle vállalatok könyveléseiben és e könyvelések által kifejezett utakon és módokon cserélnek gazdát, oszlanak meg és helyezkednek el tartozások és követelések gyanánt. Minél magasabb fokú gazdasági forgalomról, minél nagyobb vállalatok tartozásairól és követeléseiről van szó, annál inkább mennek ezek keresztül könyvelési műveleteken, annál inkább lépnek ezek egyre összefüggőbb csúcskapcsolatokba egymással a bankok, illetve a folyószámlák, valamint a kiegyenlítő intézetek közvetí-

tésével és könyvelésével. Annál inkább lesz ekként minden tartozás és követelés egyik részjelenségévé vagy résztételévé valamely központi jegybank vagy kiegyenlítő intézet működési körének.

Valamikor, sőt nem is olyan régen, az adólerovás kizárólag pénzdarabok szolgáltatásából, *numeratio pecuniae*-ből állott. Adót nem is lehetett másként lefizetni, mint úgy, hogy egy bizonyos pénzösszeget megfelelő érc, később papiros pénzdarabokban kellett leróni az állampénztáraknál vagy az adóbeszedőnél. A fejlődés stádiumát jelenti már, amikor az adóösszeget nem kell mindig készpénzben bevinni vagy beküldeni az adópénztárba, hanem valamiképen be lehet azt oda utaltatni is (pl. csekkel is, posta vagy valamely bank útján). A fejlődésnek ezt a magasabb stádiumát az a körülmény adta meg, hogy a súlypont most már nem a pénzdarabok *in natura* szolgáltatására van helyezve, hanem a *pénzösszegek* szolgáltatására, befizetésére. Általában véve a modern fizetési technika akkor lép magasabb fejlődési fokra, amikor a materiális pénzdarabok szolgáltatásának helyébe a súlypontot a *pénzösszegek fizetésére*, tehát nem a materiális, hanem az inmateriális kategóriára helyezzük. A pénzösszeg általában véve egy meghatározott mennyiségű fizetési hatalom, vagy vásárlási-erőmennyiség, amely azután különféle utakon juthat kifejezésre, testesülhet meg a mindenkori fizetési technika fejlettségi fokai szerint. A pénzösszegekben rejlő fizetési, illetve vásárló erőt többféle jogügyletnél, adás-vételnél stb. kifejezésre hozhatjuk ugyanis nemcsak azáltal, hogy *numeratio pecuniae*-val élünk, t. i. mindenkor készpénzdarabokat olvasunk le a másik fél kezéhez, hanem folyószámla, csekk, átkönyvelés, kliring, átutalás stb. útján is, szóval inmateriális fizetési módzatok mellett.

Az állam a fizetési technika tekintetében a legóvatosabb és a legkonzervatívabb fél rendszerint. Gyakran látjuk, hogy a fizetési forgalom már régen levetette azt a régi formát, hogy minden összeget pénzdarabokban kelljen szolgáltatni, az államok gyakran azért mégis ragaszkodnak ehhez a fizetési módzathoz, főleg óvatosságból. A folyószámla, csekk, kliringforgalom ily módon igen sok ország adóigazgatásában csak nagy késéssel követi a gazdasági életnek, illetve a csereforgalomnak erre való berendezkedettségét, de végül mégis csak megbarátkozik velük, mégis csak követi őket. Ekként az adófizetés technikájában is a fejlettebb stádiumnak azt az eljárást kell tartanunk, amikor az állam is alkalmazkodik az adólerovásban, illetve az adófizetés elfogadásában a gazdasági életben már kifejlődött magasabbfokú inmateriális fizetési technikához. Kétségtelennek kell tartanunk ma már, hogy az adóügy terén is a fejlődés abban az irányban mozog, amely irányban a modern

gazdasági életnek pénzbeli csereforgalma módosul és fejlődik. Az adó ugyanis elsősorban jövedelemeloszlási jelenség, amelyben és amelynél fogva az állam jövedelmet hasít ki magának a polgárok jövedelméből, illetőleg fizetési erőiből, vásárló hatalmából. Amint tehát a gazdasági életben a jövedelmek, illetve bevételi összegek, vagy kiadási összegek származása, mozgása, keletkezése új utakat, új lehetőségeket és szokásokat vesz fel, az állam a jövedelemeloszlásnak őt érdeklő folyamatában előbb-utóbb bele fog vagy bele kénytelen illeszkedni ezekbe az utakba. Nem tartjuk ekként kétségesnek azt sem, hogy a gazdasági élet további fejlődésében a jövő adórendszere az adófizetések tekintetében mindinkább igénybe fogja venni a fizetési technikánk és fizetési módozatoknak fejlődő eljárásait és fejlettebb lehetőségeit. Hogyha azonban ezt teszi, akkor már *ezzel nagyon erősen módosul az adónak a szerkezete is.*

2. Ha ugyanis a modern állam nagyobb mértékben fogja nyomon követni tudni adóösszegeinek megragadásánál a vállalatoknak és az üzleteknek nemcsak az évvégi leszámolásait, (nemcsak az év végén mutatkozó mérlegeket és bevételi maradványokat), hanem a könyvelések, a tartozás és követelés ki-egyenlítését eszközlő és nyomon követni tudó csúcsintézmények (klirínghausok), nemkülönben a központi jegybankok és talán más szervek útján az adóztatás szempontjából fontos időközi csereforgalmi tényeket is, akkor az adórátáknak az állam részére történő állandó és folyamatos odakönyvelése kell, hogy egyik főmódozatává válljon az állam jövedelemszerzésének. Mihelyt tehát a gazdasági életben a pénzdarabok természetbeni szolgáltatásoknak helyébe mindinkább az immateriális fizetések, illetőleg tartozás-követelési átviteli módok lépnek, annál inkább alkalma nyílik az államnak arra is, hogy leegyszerűbben ezen a módokon elégítse ki magát. De ez a magasabbrendű, illetve fejlettebb fizetési technika egyszersmind lehetővé teszi azt is, hogy az állam, mint mondani szokták: mindjárt a „forrásnál“ ragadja meg a feltűnő egyes aktív pénzösszegeket, miáltal óriási összegeket hasíthat ki magának adóráták gyanánt, a pénzbeli csereforgalom mozgását követve, már a december 31-iki üzleti eredmények megállapítása előtt, pusztán az adórátáknak mindjárt a „forrásnál“ való elkönyvelése útján is.

A most elmondottak alapján eszerint négyféle adótípust különböztetünk meg a lerovás, illetve a befizetési mód szempontjából, ú. m.:

A) A régi típusú egyenes adót; t. i. amikor külön-külön ki-ki befizeti a maga adóját az adópénztárba. Ez tehát az adólerovásnak a numeratio pecuniae formájában történő módja.

B) Azt az új lerovási típusú egyenes adót, amikor az állam az évvégi mérleget, illetőleg nyereség-veszteségszámlákat központi helyre irányítja, ott számoltatja el és az adórátát ezekből

átkönyvelteti, mint követelést a saját maga számlájára, az állampénztárba, vagy az állampénztári funkciót teljesítő bank folyószámlájára stb.

C) A régi típusú közvetett (forgalmi, fogyasztási) adók pénzdarabokkal való egyéni lerovását.

D) A közvetett (szerintünk helyesebben áradók) forgalmi, fogyasztási adók, illetékek, vámok stb. kliringszerű lerovását és ugyancsak odakönyvelését az állam javára a B) alatti tipushoz hasonló módon.¹

Minél inkább tért nyer a B) és D) alatti típus, az A) és C) alatti típusokkal szemben, annál inkább kliringszerűvé, illetőleg folyószámlabeli elszámolásszerűvé válik az adófizetés. De a B) és D) típusokon belül is, annál inkább a D) tipushoz közeledik az adólerovás, minél inkább közvetlenül a *forrásnál* történik meg az ú. n. egyenes (jövedelmi, vagyoni, tőke-, kamat-, fizetési stb.) adók lerovása is. Az egyenes adóknak és a közvetett adóknak most említett újszerű (kliringszerű, folyószámlaszerű) lerovásai között ugyanis az a különbség lehet, hogy míg a forgalmi, fogyasztási adóknál, illetékeknél, vámoknál stb. az átutalás, illetőleg folyószámlára történt befizetés útján megvalósuló lerovás mindjárt *közvetlenül minden csereforgalmi cselekmény után* történhetik meg, addig az egyenesadóknál általában véve ez a lerovás, illetőleg befizetés többnyire csak az év végén történik meg, a jövedelmek, illetőleg hozadékok évvégi elszámolásai alapján. Hogyha azonban az ilyen egyenes adók megragadása, illetőleg lerovása közvetlenül a „forrásnál” történik, akkor az egyenes adó *egyes részeinek* a lerovása és megállapítása is közvetlenül a jövedelemnek felmerülése alkalmából adódik, nem pedig az év végén való leszámolás után. Így például, ha a tőkekamat adót szelvényadó alakjában fizetik be, akkor a tőkekamatadó közvetlenül már ebből az alkalomból számolható el, illetőleg fizethető be. Ugyanúgy, hogyha a fizetési vagy munkabéri adót előre vonják le, akkor szintén a forrásnál, vagyis a jövedelem keletkezésénél történhetik meg az adólerovás, illetőleg számolható el az adó. Tehát sem a szelvényadó, sem pedig az előre levont fizetési, kereseti, vagy munkabéri adó lerovása alkalmából nem kell az adóbefizetésnek az egyenes adóknál azt az útját követni, hogy t. i. hogy csak az év, illetőleg gazdasági időszak végén állapítják meg az adóköteles jövedelmet és annak adóösszegét.

Mint tudvalevő, a jövedelem keletkezése és az év végéig terjedő időszak alatt a könyvelések labirintusában gyakran sok elkallódhatik az állam által nehezen nyilvántartható, a közvetlenül figyelemmel nem kísérhető adótárgyakból. Ellenben, ha az adótárgyat képező aktív bevételi összeget keletkezésekor azon-

¹ Lásd szerzőtől: Pénzügytan, I. kötet, XIV. fejezet.

nal az állam javára lehet elkönyvelni és adótárgyként megragadni, az állam a maga adórátájában, illetőleg bevételében azonnal és veszteség nélkül már a forrásnál részesedhetik. Hozzá kell még tennünk azt is, hogy az ilyen, t. i. a forrásnál, vagyis a bevétel keletkezésekor megragadott pénzösszegeből álló adótárgy mindig *likvid* adótárgy is, amelyből az állam azonnal és biztosan levonhatja, illetőleg átutaltathajta a maga adórészesedését, míg hogyha nem teszi ezt és megvárja, hogy az egyenes adók szerkezetében ez a bevételrész is csak az összes bevételek és összes kiadásck egybevetésénél, mint reziduális különbözet érvényesül, akkor igen sokszor veszít az adótárgy a likviditásából is. Már pedig annál biztosabbak és a megadóztatással annál igazságosabban vannak sujtva az egyes adótárgyak, minél inkább valóságos likvid pénzösszegekből és nem csupán kiszámított ú. n. „adóértékekből“ állanak azok. Ha tehát az állam az egyenes adókra vonatkozólag akként alkalmazza az általunk vázolt új befizetési típust, hogy nem az év végén mutatkozó jövedelmeket, illetőleg hozadékokat veszi csak egyenes adótárgyakká, hanem a bevételi, illetőleg jövedelmi részeket mindjárt keletkezésükkor a forrásnál ragadja meg, akkor az egyenes adók lerovásának ez a módja már lényegesen hasonlít a *D*) alatti tipushoz. A forgalmi, fogyasztási adók, vámok, illetékek stb. lerovásának e szerint az új típusa szerint ugyanis a forgalmi, fogyasztási stb. adóösszegek közvetlenül az adóköteles forgalmi adócsелеkmény nyomán könyvelődnek le, illetőleg utalódnak át az állam számára.

3. Kitérésképen meg kell azonban jegyeznünk, hogy a forrásnál megragadott, illetőleg a forrásnál elkönyvelt, vagy átutalt egyenes adójövedelem és az ugyancsak ily módon lerótt közvetett adójövedelem között ez a hasonlóság, illetőleg azonosság csupán a lerovási típus tekintetében van meg, *jövedelemeloszlási szempontból azonban más marad a funkciója az ár-adónak* (közvetett forgalmi, fogyasztási adó, illeték, vám, stb.) és *más az egyenes adónak*, habár a forrásnál rótták is le azt. Ez a különbség pedig *e két adófajtának jövedelemeloszlásbeli funkciója között a következő*: A forrásnál való egyenes adóztatás (jövedelmi adó, tőke-kamat adó, fizetési adó, sb.) mindjárt csökkenti az adóköteles egyéni jövedelmét és ezáltal csökkenti ennek a jövedelemnek, mint vásárló erőnek és keresleti összegnek a mennyiségét is, akár közvetlenül pénzdarabokkal (*numeration pecuniae*) akár átutalással, kliringszerű eljárással történik is az adó befizetése vagy lerovása. A forrásnál való ily *egyes* adóztatás tehát *deflálo* hatású. Hogyha pl. a hivatalnoknak, a munkásnak a fizetéséből, vagy munkabéréből havonként annak kiutalásakor azonnal levonják az adóösszegét, akkor az illetőnek kevesebb keresete marad életmódjára, szükségleti cikkeinek beszerzésére. A *közvetett* adóként, vagyis forgalmi,

fogyasztási adóként, vám, illeték gyanánt, *tehát áradó alakjában* való adóztatás viszont nem az egyéni jövedelmet csökkenti közvetlenül, hanem az árösszeget növeli. Ennél az adóztatásnál a jövedelemnek mint vásárló erőbeli összegnek, vagy mint keresleti összegnek a nagysága nem csökken, ellenben az áradó mint költségalkatrész, növeli az árat és ezért infláló hatású. Nem közömbös ennek következtében ekként pl. az, hogy a háborus gazdálkodásban egyenes adókkal rőjják-e meg a nagy tömegeket, a munkabérben, fizetésben részesülőket, vagy pedig közvetett adóval. Ha csupán, vagy elsősorban csak az a cél, hogy az állami bevételeket emeljék, ha nincs szükség arra, hogy a termelésnek és fogyasztásnak a kereslethez és kínálat-hoz való viszonyára befolyást gyakoroljanak,² vagyis, ha egyébként normálisak a gazdasági viszonyok, akkor helyesebb és egészségesebb dolog a nagy tömegeknek közvetett adókkal való megadóztatása. Még pedig helyesebb több okból, mert az ilyen közvetett megadóztatás, mint láttuk, nem defláló hatású, tehát már közvetlenül sem csökkenti meg a keresleti összegek, illetőleg a fogyasztásra költött jövedelmi összegek nagyságát, és ennek folytán nem akadályozza meg a növekvő keresletnek a termelés kiterjesztésére való ösztönző érvényesülését. Mint-hogy a közvetett adók, ebben az esetben mint áradók, vagyis mint ártényezők és áralkatrészek érvényesülnek, ebbeli hatásuk egyenesen ösztönzésül szolgál egyrészt az adóáthárítási törekvésekre, másrészt pedig mint az emelkedő ártendenciának koeficiense, a termelés növelésére is. Ez a hatás inflatóriussá feltétlenül és közvetlenül csak akkor válik, ha a növekvő kereslettel szemben a termelés nem bír már eleget tenni, vagyis amikor a termelés kiterjesztésének nincsenek meg az egészséges és normális gazdasági lehetőségei. Kedvező és egészséges gazdasági viszonyok között ellenben az ugyanolyan nagyságú közvetett adó egészségesebb csereforgalmi, illetőleg jövedelem-eloszlási körforgást indít meg, mint amilyent a forrásnál kivetett és defláló hatású egyenes adó megakadályoz, főleg a tömeg-szükségletkielégítési cikkekre irányuló fogyasztáskorlátozó hatásában. Ha ellenben a gazdasági viszonyok olyanok, hogy a szükségleti cikkek termelése nem növelhető (pl. háborus gazdasági viszonyok között), amikor tehát a tömegszükségleti cikkekkel szemben, illetőleg azok áralakulása tekintetében az infláció veszélye fenyeget, akkor a most említett és a „forrásnál” alkalmazott egyenes adó csökkentő, deflálóhatású lehet a keresletre és *egyideig* az árakra is.

4. Figyelembevételével mostmár az imént elmondottakat, annak a véleménynek kell kifejezést adnunk, hogy a *D)* alatt vázolt adólerovási típus az, mely mind az adótechnika fejlődése szem-

² Még pedig elsősorban, ha az élelmiszerek és a legfontosabb használati és fogyasztási javak termelésében nincs fennakadás.

pontjából, mind pedig az adónak a jövedelemeloszlásra gyakorolt kedvező és nem zavaró hatása tekintetében a legtöbb reménnyel kecsegtet. Összegezzük tehát ennek az adólerovási típusnak a jellegzetességét és igyekezzünk megállapítani jelentőségét. Ezek a következők: Az állam a keletkezési forrásnál ragadja meg az adótárgyat, akár valamely csereforgalmi árösszeg az (forgalmi, fogyasztási adóknál, vámoknál, illetékeknél) akár egy bizonyos összegű fizetés, munkabér, kamatösszeg, szelvénybeli kifizetendő összeg stb. az. A befizetés technikája fejlett immateriális fizetési módok, folyószámla, átutalás, giró, kliring stb. igénybevételel történhetik, anélkül, hogy a közvetlen pénzdarabokkal való fizetés (*numratio pecuniae*) kényszerének volna kitéve az adófizető közönség. Az adólerovásnak ennél a módjánál ekként megszűnik vagy háttérbe szorul, vagy csak a büntetendő esetekre vonatkozik az a sok zaklatás, idő- és erővesztés, amely a kontradiktórius perbeli tárgyalásokhoz hasonló eljárással van az eddigi adókivetéseknél egybekötve, tehát azoknál az adókivetési eljárásoknál, amelyek éppen a ma még legmodernebbeknek tartott progreszív (jövedelmi, kereseti, örökségi) adóknál annyira jellemzőek. De még mindenél sokkal jelentősebb ennek az adólerovási eljárásnak az a hatása, hogy ennekfolytán az állam által követelt és igénybevett adórátta a pénzbeli csereforgalom automatizmusában válik le a jövedelemeloszlás bevételi és kiadásbeli összegeiről.

A modern pénzbeli gazdálkodási rendszernek, illetőleg csereforgalomnak fejlődése, a fizetési forgalomnak és a fizetési technikának tapasztalt alakulása, tehát amely jobban igénybe veszi az immateriális fizetések, a kiegyenlítő, kliringrendszerek eszközeit és technikáját és egyre nagyobb körre terjeszti ki azokat, szinte automatikusan hasonló eljárásokra, hasonló jövedelem-szerzési és fizetési módok igénybevételeire fogja előbb-utóbb készíteni mindenütt a modern államot is. Állítsuk csak világosan szembe egymással a két ellentétes adólerovási típus különbségeit. Az egyiknél az állam pillanatfelvételeket kénytelen készíteni adófizető polgárainak az év december 31-én megállapítható jövedelmi, üzleti követelésbeli státusáról. Évégett hatalmas közigazgatási és büntető apparátssal tartja számon, nyomoztatja ki őket. Terjedelmes kivetési és bevallási munkálatok, tárgyalások, jogorvoslati meg közigazgatásbeli utak és lépések szükségesek ahhoz, hogy az adótárgyakat és az adóköteles jövedelmeket megállapító eme pillanatfelvételek rendelkezésre álljanak. A másik lerovási mód nem az évvégi pillanatfelvételek alapján áll, hanem a gazdasági élet, a jövedelemeloszlás, a csereforgalom mozgását követi és abba illeszkedik bele állandóan. Itt tehát az egyes keletkező jövedelmek, illetőleg bevételek, mint adótárgyak azonnal belekönyvelődnek az adóköteles pénzbeli forgalomba valamely kliringszerű vagy más modern

bankszerű, illetőleg fizetési közösségbeli eljárás módozataival. A folyton mozgó és folyton megújuló bevételekből és jövedelmekből állandóan és szinte automatikusan könyveli át és kapja meg tehát itt a maga részét a modern állam. Mindez természetesen nem jöhet létre máról holnapra, de az ilyen irányban való adottság tendenciái, elemei megvannak a modern gazdasági élet és a modern pénzbeli csereforgalom fejlődési és tökéletesedési irányában és az ilyen irányban való fejlődés magasabbrendű, haladottabb stádiumba juttat el az adóztatás és vele a jövedelemelcszolás terén is.

Balás Károly.

A társadalom, mint „üzem“.

(Adalék a probléma alapvetéséhez.)

Ma már egyre könnyebb észrevenni, hogy a társadalom folyton szélesedő körben hasonlóná válik a gazdasági „üzemekhez“; az élet üzemi formákat ölt. Mivel ez a változás különösebb szándék nélkül, programmtalanul és lépésről-lépésre megy végbe Közép- és Nyugat-Európában, nem igen kelt fel kellő figyelmet, az Egyesült Államok pedig még messze esnek, ahol pedig a társadalom „üzemi“ alakulása már sokkal nagyobb méreteket ölt, mint mifelénk és így aránylag könnyen elmegyünk az „üzemesedés“ mellett anélkül, hogy különösebben felfigyelnénk. Kétféle probléma van itt előttünk: 1. „üzemi egységek“, azaz önálló üzemek keletkezése és elenyészése; kérdés lehet, az, hogy ezeknek egyre fokozódó, nagy száma mit jelent a társadalomra nézve. Más kérdés az, hogy 2. az „egész“ társadalom, azaz egy-egy ország társadalmáa hogyan változtatja át stílusát, egész életformáját úgy, hogy az egyre hasonlóbba lesz az üzemek életformájához. Itt már más az eset, mint előbb, ahol voltaképp mintegy csak számbeli elváltozás emelkedik ki, az önálló üzemek egyszerű szaporodása. A második esetben a társadalom általános szerkezeti formáinak megváltozása következik be, egy egyetemes strukturális átformálódás. Már ilyen is van, jól látható, ez a Szovjet, amely tulajdonképpen államkapitalisztikus alap gondolatot érvényesít ázsiai formában és mondhatni, amerikai méreteken. De számunkra itt nem egy világösszehasonlítás fontos, hanem Közép- és Nyugat-Európa, röviden szólva a Nyugat. Miután pedig egy egyetemes strukturális átalakulás lesz a problémáink, (azaz a fentebbi második eset), ez *minőségi* változás és nem volna helyes, ha statisztikai síkra tolnók át a probléma jeltevéését; ez az üzemstatisztikai alátámasztás későbbi probléma. A fenti első és második probléma nem független egymástól, tehát csak arról van szó, hogy vizsgálódásunknak a súlypontja esik a második problémakörbe, de ez légmentesen az elsőtől el nem zárható.

Mindenekelőtt keresnünk kell azt, hogy mit jelent az „üzem“, mert csak ez alapon térhetünk rá az „üzemi“ életforma, az „üzemesedés“ vizsgálatára. Vizsgálunk kell a nyugati szó-

jelentéseket, s a hozzáfűződő asszociációkat, mintegy mellék-jelentéseket. A magyar „üzem“ szó csakúgy világos, mint a német „Betrieb“; mindkettőt elsősorban *gazdasági* berendezésre használják, mely termelésben és forgalomban akar valamely, tudatosan kitűzött célt elérni s amely berendezés részben tárgyakkból (anyagi felszerelésből), részben személyekből áll. Maga a szójelentéshez pedig hozzáfűződik valaminő gépiesség is; sőt megeshet, hogy a szót oly értelemben is használjuk, ahol az üzemek személyes eleme hiányzik, pl. az utcai dohánycikk-kiárúsító automata is „üzemben van“ (és ekkor annak árúval töltése emberi munka árán kiesik figyelmünkől). Üzemben van általában egy gyár, egy forgalmi iroda, szálloda, avagy egy étterem stb.; mindenütt személyi és tárgyi felszerelés van együtt. A magyar és német szóhasználat ezen gépies jellege nem domborodik ki sem a francia, sem az angol szójelentésben; az is jellemző, hogy e két nyelvben az „üzem“ szó jelentése több mellékjelentésben élő szóban is megtalálható,¹ tehát nem annyira határozott, mint a magyar jelentés. A francia szó tudvalevőleg *exploitation* és ez megint felszínre hoz egy árnyalatot, amennyiben a „kiaknázás“ szó is ezt jelenti. Az üzem tehát bizonyos erőforrásokat, tárgyi és személyes erőket „kihasználó“ valami, azaz egocentrikus, önmagát néző berendezés. Az angol *working* megint csak lapidárisan arra látszik utalni, hogy az üzemben általában munka folyik; *establishment*; telepre, cégre utal stb. A további nyelvészeti vizsgálódás e helyen céltalan volna. Minden esetre már maga a nyelv sokat elárul abból, hogy mit gondolnak az üzemen, hol, merrefelé keresik az üzem központi lényegét.

A közgondolkodás megfigyelésére alkalmat nyújt, hogy mit mondanak közkeletű ismerettárak az üzemmél kapcsolatban. Nemrégóta mondanak valamit.²

Ma más az eset: már kutatják az üzem lényegét. Heller F. lexikona szerint az üzem „egy termelési egység, melyet termelési és értékváltozási folyamatok kapcsolnak egybe. Az üzem tehát nem magában véve a munka színhelye, vagy a szükséges felszerelés sorozata, hanem ennek a munkától való moz-

¹ Ilyen pl. az *atelier*; ezt Le Play magyar fordítója (az Akad. kiadásában) állandóan műhelynek fordítja, érthetatlenné téve a legtöbb helyet, holott Le Play mindig üzem jelentésében használja.

² Nincs jellemző erő nélkül az, hogy pl. a Pallas-lexikon (az illető kötet 1897-ből való) még nem mond semmi lényegeset (csak két erdőgazdasági szó szerepel) s az „üzemrendszerről“, csak annyit, hogy „a különböző vállalatok termelő tevékenységének szervesen összefüggő egysége“. (Hogy a vállalat lehet üzem, sőt sokszor az, itt nem emelkedik ki). Használóképp jellemző, hogy a Handwörterbuch der Staatswissenschaften, még a harmadik kiadásában (az illető kötet 1910-ből) sem mond semmit magáról az üzemről (csak a kis- és nagyüzem különbségeit feszegeti Lexis). E két példával csak jelezzük, hogy egy nemzedék távolságra az „üzem“ egész életformákat átalakító jelentősége még nem domborodott ki.

gatottsága, működése, (amire utal az „üzemben lenni“ kifejezés). Ha nemműködő üzemről beszélünk, ez átvitt értelemben történik, úgyhogy a határozott gazdasági folyamatoknak szolgáló *berendezkedés egységét* értjük rajta. A terület, vagy a műhely az alapja mindig az üzemnek, de *lényege a céltudatos működésben van*. Az üzem... kereseti szempontból nem jelent vállalati önállóságot is, mert a vállalat több üzemet is foglalhat egybe“ stb.

Az üzem kétségtelenül, egyre inkább a közfigyelem színe elé — de nem központjába — kerül. Ma már egy üzemi szociológia körvonalai is megvannak.³ Azonban ez éppen csak a fenti első problémára vonatkozik, és jelenlegi kérdésünkre: az „egész“ társadalom üzemiessé válására alig mond valamit. Már egy szociológus előtt, mint G. Albrecht⁴ nem lehet homályban az, hogy az „üzemben“ nemcsak üzemi hely (műhely) emelkedik ki és nem pusztán a tárgyi felszerelés, hanem a személyes elem is, amit Heller úgy fejez ki (imperszonálisan), hogy lényeg a „munka“ és a céltudatosság. Fontos mozzanat a munka ellenőrizhetősége is, ennek végpontja a gépies jellem. Ha szellemi életfolyamat és munka kerül előtérbe, amely lépésről lépésre ellen *nem* őrizhető, az *nem* kormányozható, ott nem beszélünk üzemi jellegű egységről. Egy kicsiny életegység a család, mely bensőséges egység erkölcsi alapon és így szellemi egysége domborodik ki: ez esetben nem beszélünk „családi üzemről“. Hasonlóképp jól berendezett egység az iskola, de nem beszélünk, — mert az értelmi erkölcsi erőkön van a súlypont — „iskolai üzemről“. ⁵ Merőben szellemi síkon mozog a hittérítés, lelkek megnyerése, a misszió: nem beszélünk „missziós üzemről“; sem általában „vallásos üzemről“. A politikai élet is a lelkek megnyerése és kormányzása: nem beszélünk „politikai üzemről“. A hadsereg szerepe is nagyban erkölcsi erőkön múlik: nem beszélünk hadseregről, mint üzemről. Viszont a pártgépezet esetleg lehet amerikai szóval: „machine“; ekkor ugyanis arra vetődik a figyelmünk, hogy a párt sokszor csak felhajtja és összetereli a nyilvánartott választókat és leszavaztatja: ekkor van némi mechanikus, „üzemi“ jellege, bár általában *pártüzemről* nem szoktunk beszélni, mert még a tömeges pártban is valaminő meggyőződés-elemet tételezünk fel, meggyőződés keltése pedig nem gépies. Épígy a lelki-erkölcsi erőkre nem sokat adó, csak „csatlakozásokra“, számbeli növekedésre számító propaganda-központ lehet „üzem“. Látható, hogy a kö-

³ V. ö. Goetz Briefs: *Betriebssoziologie*. Handwörterb. d. Soziologie (ed. Vierkandt) 1931. 31—51. l.

⁴ *Der Wirtschaftsbetrieb als soziales Gebilde* (Reine und angew. Soziol. Festgabe für Tönnies). 1936. 180—195. lk.

⁵ Még az is helytelen, ha valaki Kovács G.-ral (A közgazdaságtan elemei. I. 1. 2. kiad. 1919. 67. l.) azt véli: „Az ipar... sőt a tanítás és nevelés szervezete is *vállalatszerű*“ (sic).

zönséges szóhasználatban van figyelemre méltó elem: utal az üzemben folyó munka *gépiességre*, s ennek folytán a munka *ellenőrizhetőségre*. Üzem pl. egy vasuti vagy posta-vállalat, mert működése szinte merőben gépies. Üzem egy téglagyár stb. Az, hogy az üzem *anyag*i javakkal foglalkozik, csak másodlagosan fontos; a lényeg az ellenőrizhetőség és magától értetődik, hogy ennek az ellenőrizhetőségnek legbőségesebb lehetőségét az anyag világa nyújtja. Viszont lehet szó üzemről az értelmi munka területén is, ha az gépiessé tehető; ilyen pl. egy könyvelési üzem stb.

Összefoglalólag: az üzem céltudatos (főkép gazdasági) berendezés, tárgyakból és emberekből álló működés-egység, melynek észszerű és gépies a működésjellege. Ehhez fűzzük hozzá, hogy a cél általában speciális, (amire később nagy súly fog esni). A „berendezés” fogalmában pedig benne van, hogy az mesterséges úton létrejött egység; a „speciális”-ban pedig benne lappang az, hogy önközpontú, (amit a közgazdasági műnyelv azzal szokott kifejezni — némi tévedés, leszűkítés árán, — hogy „termelési” egységről van szó, bár az üzem fogalma e forgalmi üzemre is kiterjeszthető).

A főbb fogalmi elemek kinyomozása után már nyilvánvalóvá lesz, merrefelé keresendő a „második” problémánk: az „egész” társadalom üzemiessé válása, üzemesedése. Mindenféle *mesterséges alakulatok* illeszkednek bele a társadalomba, — amelyről feltesszük, hogy természetes alakulatai⁶ is vannak, — és ha így a társadalom mintegy összekeveredik természetes és mesterséges alakulatokból, ezek egymásra hatnak. Két eset lehetséges:

1. természetes alakulatok, (ú. n. „közösségek”) hatnak a társadalom mesterséges „szervezeteire” (organizációkra). Ilyen eset széles körben található a középkori „testületekben”, az ú. n. corporatio-kban, általában. Egy speciális „céh” pl. nem pusztán mesterséges, önérdeket ápoló szervezet, hanem közösségi jelleg hatja át. Nem a termelés tárgyi elemeinek a biztosításáról van szó, hanem a céh tagjaiért van. Kitűnik századokon át, ha a természetes alakulatok, azaz közösségek természete beleáramlik egy speciális célú (érdekű) szervezetbe, ott nem a gazdasági, azaz termelési cél domborodik ki, hanem a személyes cél, a tagok célja. Az újkori céh-ellenes fejlődésnek épp az ad forradalmi fordulatot, hogy a személyes cél elhalványul és a tárgyi-gazdasági cél követése szerzi meg a primátust.

A középkornak az épp a fő jelleme társadalom- és gazdaságtörténeti szempontból, hogy volt egy normalitás-ideálja a társadalomról: a társadalom nagyban is, kicsinyben is (v. ö.

⁶ Általában számos szociológiai alapfogalmat itt csak érinthetek; rendszeresebben összefoglalva: *Communeautés et organisations* (Paris, 1940.) c. munkámban.

Gierke hatalmas munkáját) végre is „kell hogy“ corporativ legyen. Testületek, mégha kicsinyek is minők a céhek — voltaképp *nem a termelőfolyamatokat tartották össze*, (tehát nem lehetnek pusztán gazdasági célúak), *hanem összetartották az embereket*, a tagokat, és pedig úgy, hogy azoknak *általános életkeretet* igyekeztek adni. A céh azért nem törődhetik pusztán pl. árszínvonal tartásával, hanem erkölcsi színvonalat is követel: az *árú* színvonalát. A céh gondoskodik özvegyekről, árvákról, a tagok vallásos életéről (céh-oltárok), sőt a hadi besorozásukról is (külön céh-bástyák védelme). Röviden: a céh *életegész*, azaz egy mindenféle életcél magában foglaló „közösség“ akar lenni. Másfajta corporatio pl. egy rend, avagy egy területi corporatio (regionális közösség) és egyetemes, sokcélú akar lenni, egész életet akar hordozni, nem pedig éppen csak a termelés céljait szolgálni, speciálisan kézben tartani az élet fonálát. Ime, ebből a „közösségi“ és korporációs rendszerből törekedett kimozdulni az egész újkor. A középkort az jellemzi, hogy „közösségszerűvé“ akart tenni minden társadalmi alakulatot, mégha szervezetről (organizációról) volt is szó; azaz a középkor — talán a szó megengedhető — *közösségesít*, ezzel szemben az újkor mindent a közösségek egyetemes síkjáról a speciális és mesterséges szervezetek síkjára próbál (öntudatlanul, néha tudatosan) leszállítani. Itt van az éles elválástódás a két kor között.

2. Ha természetes alakulatok (*közösségek*) és mesterséges *szervezetek* összekeverednek, eleve egymás mellé jutnak egy síkon, akkor egymásra való hatásuk második esetben az lehet, hogy speciális és mesterséges *szervezetek* hatnak a természetes *közösségekre*, azt „specializálni“ akarják. Ennek egyik módja az, hogy sűrűn, egyre sűrűbben telehintik a természetes „közösségek“ (pl. táj-közösségek, népi-közösségek) életét különleges „szervezetekkel“; gazdasági téren a technika és a vállalatok magasabb fokának elérkeztével: *üzemekkel*.⁷

Miután körvonaloztuk a legfontosabb szociológiai alapfogalmakat, egyre pontosabban megállapíthatjuk, miről van ma szó. Egy óriási történeti folyamat játszódik le, amely pontosan ellenkezik a középkori tendenciával: a corporatio-eszmével. Ma fordítva: közösségeket is „szervezni“ akarunk, mert a szervezetben (organizációban) látjuk a modern, morfológiai ideált. Más kifejezéssel: törekszünk „racionalizálni“, észszerű üzemi formákat akarunk alakítani. Végre is mindenfelé el akarunk jutni az „üzemek“ csábító előnyeire. De minek az árán, minek a feláldozásával? És súlyosak-e az áldozatok? — ezt nem

⁷ A *szervezet* (organizáció) egyik esete a *vállalat*, ennek esetleges része az *üzem*, avagy a vállalat maga az *üzem*; a három szó alább változva fordul elő. Az *üzem* mint „extrém típus“ szerepel itt, mint a speciálisan leggépiesebb alakulat.

kérdezte még a tudomány a maga elviségében és tisztaságában, határozott, tudatos problémafeltevésben. Pedig érdekes a kérdés, amit így is megfogalmazhatunk: ha az üzemek a legfőbb területüket gazdasági téren találják, úgy feltehető, hogy az elüzemesedett társadalom *sui generis gazdasági társadalom* lesz. Mi ennek a lehetősége és mi az értéke?

Gyakori s meglehetősen öntudatlan föltevés — „nézetnek“ nem tarthatjuk — az, hogy a „gazdaságivá“ vált társadalom minden kétséget kizárólag *lehetséges* és *értékes* is, mert ez az „észszerűség“ uralmát jelenti a mai, nyugati társadalmak körében. Megtalálható ez a feltevés a Szovjetek orosz vágású, kommunista államát megalapító gondolkodóknál: meggyőződésük, hitük az, hogy ők oda racionalitást visznek. Ha ez, tegyük fel, igaz, úgy semmi esetre sem vizsgálták, hogy hamis vagy vélt racionalitásuk minő áron valósult meg, úgy ahogy az realizálódni tudott. A társadalmi racionalizmus elméletei mind forradalmiak, — ez „üzem“ maga is egyike a legélesebb, bár szűk-körű forradalmaknak. A forradalom nem a célban a legélesebb, hanem abban, amit félrelöknek közömbösen az útjukból: ez az, amit a kommunista átlag-gondolkodó polgári individualizmusnak, illetve individualista (kapitalista) gazdasági rendszernek mond. Tehát az efajta gondolkodó gyermekesen azt hiszi: ő csak épít, hiszen előtte csak individualista szétszórtság van, holott sokkal több van; a többletet azonban nem látja.

A társadalmi és gazdasági racionalizmus gondolatmenetének, — mely végre is az „üzemi gondolathoz“ vezetett, — a megfigyelésére a legjellegzetesebb társadalmi-racionalista gondolkozót, Hobbest tanulságos megvizsgálni. Az ú.n. szerződéses államelmélet híve, mint ismeretes; érdemes ma is kiemelni tanításából egyet-mást.

1. Az alapfeltevés az ős-állapotra (*status naturalis*) vonatkozólag az, hogy általános individualizmus *de facto* uralkodik; ez pedig egyetemes, egyéni harc (*bellum omnium*); elvileg még az anya gyermekével szemben is *homo lupus*. Oly természetes társas kapcsolat, mint az anya és gyermeké, nemlétezőnek tekintik. Általában az őskaoszban nincs — *more rationalistico* — semmiféle természetes kapcsolat, csak individuális homokszemekből álló halmaz van. Ebből a kaoszból aztán könnyű gondolatilag felépíteni a társadalmat, csak az kell, hogy *deus ex machina* felvillanjon az Ész, a (feltevés szerint) mindenkinben és egyenlően meglévő Ratio és — erre megalakul az ős-szerződésből eredő állam.

2. Az állami állapot (*status civilis*) tehát *a)* nem lassan, evolúcióval keletkezett, *b)* nem is természetes alapon, természetes közösségek alapján, hanem mesterséges és racionalis alkotásként. Az állam ész által diktált berendezés. Ez hozza a jog uralmát, a békét. Ime, ez magasabb fok az előzővel szemben,

azaz racionalista elgondolással: 1. az individualizmus még nem társadalom; 2. *ami társadalom* (t. i. állam), *az csak észtermék, mesterséges szervezet lehet*; a magasabb stádium ez.

Ez a gondolat-menet tipikus és szilárd feltevésenként hülámzík a lelkek mélyén, tipikus az, hogy *magasabb stádium csak mesterséges és racionális lehet*. Csak ily alapon lehet meg a racionalizmus, mint hit, mint gyakorlati ösztönző. A fenti gondolatmenetben, az „észszerű“ szerződéskötésben, *a ráció úgy tűnik fel, mint társadalomalkotó erő*, tehát hatalom, amely egyedül képes állami rendet létrehozni. Továbbá: két elméleti, konstrukciós úton nyert fejlődési stádium van előttünk: a kettő közül a racionális stádium (status civilis) az egyetlen, amely *értéknek is számít*. A ráció tehát hatalom és érték. Sajátos politikai theológia ez, amely a kapitalizmus korában is élenken hatott. A kapitalizmus, mint hasonlóképp racionalista ideológia (üzleti racionalizmus) azonban *nem alkot államot*, hanem meghagy egy természetes „status naturalis“-t: individualizmust; épít az atomizált munkaerőkre. S amit épít, az nem állam, hanem csak kisebb-nagyobb, de potenciálisan korlátlan számú, racionális „üzem“. Ennyit a fogalmak játékaról; nem pusztá játék, hiszen a fogalmak mögött erők, hitek vannak, a fogalmak kényszerítenek valamit így vagy úgy látni: kényszerítő gondolatsablonok, sőt gyakorlati kategóriák. És ha valaki azt mondja: pusztán csak „elméletekről“ van szó, arra az felelhető: a gondolat is bent van a társadalmi és gazdasági valóságban, mint formáló erő. Ha a gondolat azt sugallja: ez megvan, úgy az vagy megvan, vagy feltesszük, hogy megvalósítható. Ha az újkori fejlődésben oly nagy szerepet játszó társadalom-gazdasági racionalizmus azt mondja: „a racionális üzem nagy érték, és a haladás talpköve“, úgy törekedni is fognak utána; hitük szerint, azt meg is „kell“ valósítani. Ez a hit pedig nem Hobbes koráé, hanem ma is megvan, sőt virulens: ma a „szervezés“ hitének mondjuk (a szervezést mindig „észszerűnek“ tartva). Tegyük most fel az ellenkezőt: hipotézis ez, de érdekes tagadása a társadalom gazdasági racionalizmusnak és meg is kísérelték a romantikusok.

1. Semmi sem értékes, ami mesterséges és észszerű.

2. Semmi sem valósulhat meg, szervezéssel, csak a „természetes“ történeti fejlődés útján (historista naturalizmus), és ami mint intézmény, kiemelkedő (nyelv, vallás, mítosz, szokások, pl. munkaerőkölcs), az mind az öntudatlanul működő „népszellem“ történeti alkotása.

A fenti racionalizmussal szemben ez egy történeti voluntarizmus, amely *nem* bízik „világosan kitűzött“ célokban, hanem a természetes együttérzésben (consensus). A házassági kötelék pl. itt már nem is gondolható észszerű „szerződésnek“, sem az állampolgári kötelék. Egy államnak nem lehet polgá-

rává valaki, aki szerződése által felvéteti magát (mint az megeshet egy közkereseti társaságban), hanem az új polgárnak lassan *bele kell nőnie* az állam értékrendszerébe stb. Mindez, ha széles ideológiai áramlattá lett volna, megváltoztatta volna a társadalmi értékelést, és a fejlődés más irányt vett volna. Azonban ez a romantikus voluntarizmus, ez a tiszta *consensus*-elmélet nem érvényesült; a történeti fejlődésben, főképp gazdasági téren, a „társadalmi racionalizmus“, — ma mondanók: a (mesterséges és észszerű) „szervezés elve“ — jutott uralomra.

Most már az eszmék után a történeti tényeket kell néznünk, morfológiai lényegükben. Tény az, hogy a kapitalista termelési rendszer egyre fejlődött, mert 1. tényleg *volt* laza társadalmi szétszórtság (individualizmus); 2. az új termelési rendszer *fokozta* az individualizmust. Kétségtelen az, hogy régebbi társas kötelékek, szerves egységek (különösen regionális, pl. falu-„közösségek“) már régóta lazulóban vannak, s mikor az új termelési rendszer egy gazdasági forradalom képében jelentkezett, már sok társadalmilag „fellazult elem“ készen állott arra, hogy „üzemi“ formákba kapcsoltsassék. Volt tehát bizonyos „individualisztikus“ állapot, amely helyescbben az „atomizálódottak“ állapota. Ideológiailag kétszáz év puhította a talajt. Mikor új vállalatok, üzemek keletkeztek, már nem volt feltűnő egyesek „szerződtetése“ bizonyos munka (objektív erőfeszítés) elvégeztetésére — anélkül, hogy magát az üzemi tagot „személyében“ lekötötték volna. Az új, üzemi korszak sajátossága épp az *objektív* (termelési) *cél primátusa*, s az üzemi tagok, emberek *másodlagos* volta. Lehetőnek tünt fel az, hogy az objektív termelés legyen a cél s az üzembe kapcsolt ember csak *eszköz*, (azaz a „szubjektív“ szemponttól megfosztva csak „munka“). Az általános szabadság-kultusz alapján már megértették, hogy egyének „szabadon“ társulnak: hogy „szerződhetnek“ stb. Mikor vállalatok, üzemek alakultak, már nem nézték, hogy azok, akik belépnek, egy előzően fennállt, többé-kevésbé szerves csoport (pl. céh, regionális közösség, népközösség) pusztá, bevált darabjai; nem „egyénekről“ volt szó, hanem „közösségi töredékekről“, és mi lesz a természetes közösségekkel, bomlik-e, nem-e, midőn leváladozó töredékei (tagjai) száz ezreit évről-évre magához szívja egy-egy új vállalkozás? A vállalkozónak mint szerződtetőnek mind ezzel a társadalomstrukturális kérdésekkel nem „kellett“ törődnie, számára elég volt az, hogy felvehető, „szabad“ egyének rendelkezésére állottak.

Alig vették észre, hogy „mesterséges“ szervezet már nem egy nagyszervezet, t. i. állam, hanem ezernyi kisebb szervezet alakul évtizedenként, ámde — nem „*egyénekből*“ (mint hitték), hanem ami szociológiailag jelentős mozzanat, közösségi egységek *töredékeiből*. Az új, mesterséges vállalati, illetve üzemi egységek nem érzelmi alapúak, hanem tisztán, egyoldalúan

gazdasági (érdek-)racionalizmus, quasi szerződés, köti össze a tagokat. Lényeges az állam és üzem között az ellentét. Ugyanis az állam *lehet* mesterséges szervezés eredménye, mégis *többféle* célja van, voltaképp egy *életegészet* alkot; van elháríthatatlanul gazdasági, katonai, vallásos, politikai és kulturális célja egyaránt. Azonban az új gazdaságszervezeti egységeknek már csak *egy*, t. i. gazdasági céljuk van; azok speciálisak, egycélúak (monotelikusak); ez „természetesnek“ tűnt fel, holott nem egészen az. Az új szervezetek, üzemek, tulajdonkép a maguk *külön* célját nem éppen csak statuálták, hanem *kiszakították* a régi közös célok szövedékéből és önállóvá tették úgy, hogy miközben a maguk gazdasági, azaz speciális célját felvették, a többi közösségi célt *el is homályosították*. Ismerjük, hogy a bekövetkező liberalizmus minő keveset várt az államtól; ez másodlagosnak tűnt fel, szinte egy század szemében.

Ha az üzem így önálló gazdasági bolygóvá vált, egy kedvező állami és államközi égbolton, lassan nem tűnt fel, minő korlátozott lesz a viszonya „a“ társadalommal egy-egy országban. A termelési gond felőrölte az üzemek idegeit a fokozódó versenyben és csak a 19. század végén törtek elő a szociális gondok. Kitűnt, hogy az üzem nem öncél; hogy benne a tárgyi és személyi berendezés kettősségében nagyon jelentős az ember. Kitűnt, hogy az üzem, bár mesterségesen kikalkulált és jól megszervezett, voltaképp alá van vetve a társadalom árapályának és törékeny. Végül kitűnt, hogy az üzem szűk célú és nagyon gépies, tehát *nem alkothat stabilis életkeretet*; elég gyakori lett a csőd. Pusztá társadalom-gépnek érezhette magát, amely jól „termel“, mert racionálisan termel, (ha nem, akkor racionalitása fokozható), de mégsem lehetett az üzemet egyszerű gép-alkatrésznek felfogni és így kezelni az embereit. Az emberben vannak irracionális igények és mithoszok; ilyen az, hogy nem képzei magát soha — végleges érvénnyel — csak eszköznek, mozgatótárgynak. Ilyen az, hogy az ember megfelelő milieu után sóvárog, kiirthatatlanul tiltakozik az ellen, hogy az üzem legyen az élete; a termelésen túl végre szocialista munkásként politizált is. Röviden: megdőlt az a hit, hogy az üzemből a racionális szervezés minden. Az elvileg nem is lehet minden. Miért? Mert a szervezés nem több, mint egyes, különleges célokhoz való hozzákapcsolódás és erőösszerendezés, a szervezetek mind egycélúak (monotelikusak), s így *a szervezés egycélúsítás* (monotelizálás). Nemcsak embereket (s tárgyi felszereléseket) kapcsolnak össze, hanem mindezeket egycélra irányítják. Az emberi *egész* élet pedig nem lehet *egy* célú; ebbe az ember, — ha tetszik, irracionálisan, mégis defacto — nem nyugszik bele. Az emberekben tehát másnemű szolidaritás-kíváncsi is él, mint egyedül az objektív-gazdasági, üzembracionális cél-kíváncsi.

Maga a szervezés, mint egycélú (monotelikus) életberen-

dezés nem egy, hanem kétféle feltételen nyugszik: 1. Van-
nak egyesek, akik régebbi megszokott közösségeikből „kiszaka-
dáltak“, azaz „szabaddá“ lettek, tehát kaphatók; le tudták sze-
relni — részben — közösségi összetartozandóságukat, mélyebb
emberi szolidaritásuk érzületét és tudatát; 2. az is kellene, hogy
ezzel *kizárólag* üzemi tagokká legyenek. Az előbbi a *teljes* szer-
vezésnek a *negatív*, az utóbbi a *pozitív* feltétele és követelmé-
nye. De az utóbbi téren már nem következett be az, ami tisz-
tán racionálisan követelhetőnek látszott. Kellett volna tisztán
„üzemi“ szempontból, hogy az üzemek tagjai éppen csak
„üzemi“ tagok legyenek és ezzel le is mondjanak arról, hogy
„közösségi“ életcélokat is fontosnak tartsanak. A nyugati fej-
lődés azt mutatta, hogy miután megoldotta az üzem a magába-
foglaláshoz szükséges *negatív* célt, a munkásság már nem elé-
gült ki a maga üzemi beszerveződésével, hanem neki több kel-
lett: egy új „közösségi“ világ, s ha ez — államában és nem-
zetében — nem volt meg számára, maga kezdett egy „szo-
cialista“ rend után sóvárogni, maga teremtetett magának poli-
tikai működésterületet (szakszervezetet), és maga törekedett egy
új, ha még oly homályos, antikapitalista „internacionálé“ felől
álmokat szőni. Nem más ez, mint az üzemekben uralkodó objek-
tív-tárgyi cél, a gazdasági-termelési cél egyoldalúságának reak-
ciója; kellett valami, ami — legalább gondolatban és vágyak-
ban — valaminő *életegészet* („új rendet“) jelent, miután az
üzemi életrend nem volt és nem is lehetett élet-„egész“. A szer-
vezés pozitív, kreatív részében fontos volt az, hogy most megint
irracionális (vagyis üzemi racionalitáson túlmenő) emberek
egymáshoz kötődjenek, mert az üzem csak egy objektív üzemi
cél *alá* rendelte őket, ami nem volt elég. Ez a történeti stádium
van előttünk a világháborút megelőző és követő évtizedben.

A 19. század vége s a 20. eleje munkásmozgalmainak ismerete alapján kétségünk merült fel aziránt, hogy az egyéneknek elszakadása a maguk természetes közösségeiktől valaha is tel-
jes lehet. Az egyénben mindig megmarad valaminő közösségi reziduum, ami az üzemi racionalitással szemben irracionális. Lelkesedik például a munkás, mégha merőben apolitikus is, országa megvédésének kérdése iránt; fellángol önértéktérzése, ha hall hazája haladásáról, avagy politikai sikereiről; vala-
minő ragaszkodás él benne népi irodalma és kultúrája iránt, szereti nyelvét stb., mindezt annál inkább, minél inkább el akar-
ják tőle venni. Ha az ilyen „közösségi reziduum“ a béke hosz-
szú évtizedeiben lappangó állapotba kerül is, megmarad mint potenciális erő: időnként fellángol.

A hétköznapi állandó ritmusában, aktuálisan, pedig az van felszínen tudatában, hogy ő egy speciális célú üzem alkat-
része, nem több és nem is igen *lehet* több. Az üzemi tag (orga-
nizációs tag) önmagát itt specialistának nézi, „monotelizálja

önmagát“, s el-el veszti maga előtt természetes közösségi életének a képét, szélesebb horizontját. Mégsem határtalanul, mert időnként események figyelmeztetik arra, hogy más is van a világon, mint üzemi cél. A szervezés ezeket az üzemekbe behatoló élettapasztalatokat nem tudja kizárni, az üzemi tagot elzárni pl. a politikai világ elől. Speciálisabban szólva, a városi nagyipari szakmunkás, aki már régen kiesett őseinek „közösségi“ életéből, még mindig sajátos kettős világban él, kettős életet él: egyrészt él üzemi tagságával járó *specialista* életet, másrészt él olyan valamit, amit *közösség-pótló* életnek mondhatunk. Ez lehet reális, pl. államának élete, szakszervezeti élet, de lehet utópikum is (pl. „nemzetközi“ eszményeket felduzzasztó gondolatkör). Azonkívül megmarad minden üzemi racionalizmus, individualizmus mellett többségének egy szoros, kisközösséget jelentő, családi élete.

Már a XIX. század történeti fejlődéséből kiderül, hogy *az üzem csak speciális életforma lévén, rászorul más életformára, amely nélkül nem lehet el.* Hogyan lehet mégis az, hogy az üzemek szaporodnak évtizedről-évtizedre és önállóaknak, függetleneknek érzik magukat? Ennek egyik főoka az, hogy a XIX. században általában eltechnifikálódóban van a társadalom,⁸ az elgépiesedésnek pedig egyik formája az, hogy a gépieség tekintélyt szerez pontosságával, előreláthatóságával, ellenőrizhetőségével, azaz sikerbiztosságával, munkaökonómiájával stb. A gép, *mint eszmei minta*, lényeges társadalompszichológiai szerepet kezd játszani; szinte hitvallás lesz az, hogy a társadalmi emelkedés emelőszerkezete a gép. És felmerül a szempont: nem lehetne-e a társadalom is gép? Nem lehetne-e észszerűleg kikalkulált, szervezett járású, pontosan összeműködő és sikerbiztos? Mikor ilyen szervezetet keresnek a társadalomban, ezer és ezer, jól vezetett üzemből találnak kész példát. Ma már nem a közösségi érzelmek logikája, hanem a gyakorlati racionalitás lesz uralkodóvá és vaskényszerrel rászuggerálja magát a társadalomra, méginkább az üzemekre. Ezek gépiesen követik a maguk célját, gépies (előírt) eljárásokat követnek, gépeket alkalmaznak, sőt az emberektől is gépies cselekvésfolyamatokat kívánnak meg egyre fokozódó mértékben (taylorizmus) stb. Az ember már csaknem gépalkatrész, anyag, mint a gép; a munkás *deperszonifikáltatik*, hiszen voltaképp nem ő a fontos az üzemből, csak a *munkája* az, ő maga csupán „termelési tényező“, az üzem nem a munkással számol, hanem a munka mennyiségével, az alkalmazott „munkaórájával“, s költségszámításban úgy szerepel, mint akár a nyersanyag. Az üzem rideg gazdasági logika színhelye lesz, amely csak a termelést nézi, a gazdasági cél önállóságát.

⁸ Erre nézve v. ö. *Gép a társadalomban*. (Budapesti Szemle. 1940. febr., márc. sz.) egyidejűleg közölt tanulmánnyal.

De lehet-e egy ily gépies üzem önálló? Fokozatosan, bár nem elég korán kiderül, hogy a gépies üzem csak szuperstruktúra: rászorul természetes közösségekre, mindenek előtt államra. A gépies üzemek általában csak *egy biztonsági övezeten* belül tenyésznek, önmaguk a biztonságot nem teremtik meg. Mégis elfeledték: az a sok százezernyi üzem, mely egy kontinensen másfél századon át alakult, kedvező feltételül kapja egy-két, *nem-gépies*, „közösségi“ szervezettől, elsősorban az államtól, előző idők biztonságtermő befektetéseit, amelyeket az üzem, mint „szabad javat“ korlátlanul élvez. A gépies, speciális üzem egy nagy történeti tőke haszonélvezője egy előző kornak, hogy ne mondjuk, nevető örököse. Mikor termel, anélkül, hogy észrevenné és a termelési költségek tételei közé beszámítaná, igénybeveszi a régi „közösségi“ életformákból átszármazó, közösségkerölcsi tételeket, amelyek „magától értetődő“ *munkaerkölc*s gyanánt szerepelnek az üzemben. Enélkül az üzem vagy béna, vagy deficites lesz.

Ime, az üzemek mögött valaminő, sokrétű *közösségi alapstruktúra* található fel. Ezt vette észre már 1887-ben Tönnies (Gemeinschaft und Gesellschaft), mikor egy genetikus elméletet alkotott: „közösségek“ ideje után jó el a „társulatok“ modernebb ideje és az utóbbi gyengébb, labilisabb. Érdemes az ő elméletét egyre újabb szempontokból szemügyre venni (a német, legújabb közösség-elméletek is mind Tönniesre hivatkoznak).

A mai társadalmi morfológia nem szeret már genetikus elméletekhez kapcsolódni, ez történészek vagy történetfilozófusok dolga. Ma nem azt keressük, hogyan váltják fel egymást *időben* a különböző társadalmi struktúrák, hanem azt, milyen alakulatok (szervezetek) vannak egymás *mellett* s hogyan koordinálódnak. Nem is *értékkülönbségeket* keresünk ma, mint Tönnies. Ő ugyanis a közösséget (Gemeinschaft, communitas) és a társulatot (organizáció) oly viszonyban látja egymással, hogy az előbbi valaminő egész, az utóbbi pedig annak megcsönkítése, vagy elvértelenedése. Az első organikus, a második mechanikus, az első történeti és tartós, a második átmeneti.⁹ Abban is lényeges *értékkülönbséget* lát Tönnies, hogy az elsőben a közösség „lényegbeli akarata“ (Wessenwille) uralkodik, a másodikban pedig már csak a személyes, egyéni akarat („Kürwille“: Tönnies speciális szava). Tönnies nagy érdemet szerzett munkája azonkívül, hogy a két fő különbséget a társadalom alakulatai terén pompásan meglátta, sok kiegészí-

⁹ „Gemeinschaft — írja — ist das dauernde und echte Zusammenleben, Gesellschaft nur ein vorübergehendes und scheinbares (sic). Und dem ist es gemäss, dass Gemeinschaft selber als ein lebendiger organismus, Gesellschaft, als ein mechanisches Aggregat, Artefakt verstanden werden soll“. Megfigyelhető, mennyi szerep jut az elválasztásban az értékelésnek.

tésre szorul. Már rámutattunk a legfőbb tényre; a speciális szervezet, pl. az üzem, csak egycélú (monotelikus), ezzel szemben a közösség sokcélú (politelikus). Egycélúság a szervezetben — nem más, mint *kiszakadás* a sokcélú egyetemes emberi környezetet jelentő közösségből. Miért lényegbevágó ez? Mert más lesz a tagsági viszony, korlátolt lesz: a kiszakított, *egyetlen* céllal a speciális szervezet *nem tudja magának a tagjait lekötni*; nem tudja a tag életét szinte körülölelni úgy, hogy a tag *magát* a mesterséges-gépies szervezet „valódi“ tagjának *tartsa*, hanem ez a tagsági érzése csökevényes; valóban az üzem hol felvesz, hol rövidesen elbocsát tagokat, ezek tehát csak *quasi-tagok*.¹⁰ Ha a közösségeknek állandó tagjai vannak, s ezek mélyebb szolidaritást éreznek, azok szerves tagok; azonkívül: megvan a maguk *természetes pozíció-érzése*, hiszen a tagok azon az alapon vannak ott, hogy oda beleszülettek, tehát bele is *tartoznak*; ha később kerülnek a közösségbe, akkor pedig belenevelkednek. Az egyén tehát valósággal *benne* élhet a közösségben. Ezzel szemben a szervezet (speciálisabban az üzem) csak „foglalkozást“ ad, de nem egyben tartós „pozíciót“. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a szervezeti-üzemi tag sem tartja a helyét, hanem tovább törekszik, oda, ahol nagyobb a keresete. A világháború végefelé, s utána — a nagy konjunktúra idején — az Egyesült Államok nagyipari munkásainak átlaga évenként *háromszor* cserélt munkahelyet, tehát egy munkahelyre átlag csak négy hónap jutott; a munkás kapcsolata az üzemmel, vállalattal „elvileg laza“. Mennyire más a közösség! Az igyekszik *lekötni* magának a tagjait életrehalálra, s oly nagy a szolidaritásérzés, hogy a tag valóban képes önmaga feláldozására. Közösség és tag között „elvileg teljes consensus“ áll fenn.

Tönnies-szel mégsem egyezünk abban, hogy a szervezetnek, az üzemnek, csak a negatív vonásait lássuk meg; az ő, stádiumokat, történeti fejlődésbeli egymásutánt néző „*felváltási elmélete*“ után mi arra az alapra helyezkedünk,¹¹ hogy a közösség és a szervezet nem felváltják, hanem *kiegészítik* egymást. Azt mondjuk: a közösségek, bár nagy előnyük az, hogy valódi tagjaik vannak, szervesek, történeti tartósságuk van és sokcélúak lévén, „teljes életkörnyezetet“ jelentenek a tagjaik számára, viszont hiányosságaik is vannak: szervezetlen az összeműködésük és lassúak. Ezért rászorulnak arra, hogy magukat kiegészítsék szervezetekkel, üzemekkel. Ilyen közösség-*kiegészítő* szervezet maga az állam is. Erre rászorul a népi, vagy regionális közösség akármelyike.

¹⁰ Nem is könnyű a tagok állandósítása, vagy elbocsátásuk megnehezítése. A jeni Zeiss-gyár a háború után esedékes alapszabályszerű munkás-végkielégítésre több, mint 5 millió márkát áldozott. Nem sok válalat bírná ezt el.

¹¹ V. ö. Communautés et organisations. 1940. 2. fejezet.

A „közösség“ és a rászerezelt „szervezet“, az állam súlyaránya folyton változik; hol a „népi érdekek“ nyomulnak előtérbe, pl. egy hazáját tágitani akaró, gyarmatok hódítására készülődő népben, (minő pl. a német gyarmatszerzés Bismarck idején, aki félt a gyarmatok gondjaitól), s ekkor a nép az, mely rákényszeríti akarátát az államra; hol fordítva, az állam az aktívabb, és háborús célok felé sodorja a passzívabb népet (az abesszin háború esete). Az állam, mint „apparátus“, csak lanyha békeidőben érzi magát külön szervezetnek, válságos időben a néppel vagy regionális közösséggel egynek érzi magát. A nép a dinamikusabb, az állam a gépiesebb, de lehet fordított eset is.

Ami a gazdasági organizációkat illeti, ezek sorsa figyelemre méltó, mint már kezdetben kiemeltük: azok jórésztben nem egy-egy szerves közösségre épültek rá, hanem a (18. századtól kezdve) hanyatló közösségekből származó „egyéni“ törmelékekre. Innen van az, hogy *az üzemeknek közösségkiegészítő jellege elveszett* (a köztudatban ez utóbbi nincs is meg) és sokáig önálló égitesteknek képzelték magukat a társadalmi térben. Éltek „szabadon“ egy-egy általuk kitűzött, cél-racionális („üzleti“) célnak, hovatartozásuk tudata nélkül. Sem az nem volt fontos előttük, hogy minő közösségi erőket *vesznek fel*, készen, sem az, hogy mit *adnak* a közösségüknek, vagy közösségeiknek.

A természetes közösségi élet primátusa tagadhatatlan a mesterséges organizációkkal összehasonlításban. Az ellentét nem a „szerves-gépies“ ellentétben fordul meg, mint még Tönnies vélte, hanem *a vállalt célok gazdaságán, de a rugékonyságon* is: a szerves alakulat történetileg rugékonyságban, az organizáció törekenységre, a csődöt nehezebben tudja elkerülni.

Hátra van még egy, melyre még nem figyeltek fel: ez a létben-maradás szilárd akarata, *az existenciális akarata*. Ez az üzemekben semmi esetre sem oly erős, mint akár a kisközösségekben, pl. a családban. Rendkívül jellemző, hogy a mesterséges organizáció, mesterséges alapszabályok szerkesztésével kezdi meg az életútját és ebben már gondoskodik — születésekor — arról, hogy mi történjék feloszlása esetén: születési okmány és végrendelet egy lapra íródik meg. Ez természetesen nem az illető szervezet kicsinységéből folyik, hiszen vannak nagy világvállalatok, melyek kis államoknál nagyobbak és kis államok nagyoknál is stabilisabbak lehetnek (Svájc), hanem következik abból, hogy egy szervezetet, mely csak egyetlen speciális cél köré csoportosítja tagjait, nem lehet végeredményben állandó jellegűnek, stabilisnak tekinteni; mert nem az *egész* embert köti le, nincsenek valódi, azaz teljes tagjai. Ilyen alapon az is világos, hogy ha egy társadalom csupa üzemből, illetve gépies jellegű szervezetből adódnék össze, szintén nem

lehetne stabilis; egy tragikumot hordozna magában: az emberek nem lehetnének soha egészen az övéi. Az ilyen „üzemi“ társadalomnak nem volna meg az egzisztenciális akarata. Csak természetes közösségek, pl. országok, népek, lehetnek olyanok, hogy számíthatnak tagjaik életáldozatára is, míg ez egy részvénytársaságnál kizárt dolog. Általában: az *egy* célhoz kötött, gépies organizáció *az átlagos áldozati volument nem emelheti*, meg kell elégednie a hétköznapi kvantummal.

Az üzem mindamellett kellő közbiztonságot találva — jól megélhet és kitűnő eredménnyel dolgozhat, mert jobbára gépies életformájához hozzászoktatja a tagjait és munkára is fegyelmezi azokat; a termelési eredmény jó. Az üzem, igaz, lényegileg csak gép, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a gép is moralizál, fegyelemhez, célok állhatatos és szigorú követéséhez szoktat. Ez persze csak normális *training*, csak disziplína; fontos és nélkülözhetetlen a termelésben, avagy akár a tudományos laboratóriumi munkában is, de végre nem elég: nem jár vele együtt a közösségi célok szélesebb horizontjának egyidejű szem előtt tartása. Az üzemi disziplína is csak speciális célt szolgál. A közösség morálisan is darabokra eshetik szét, ami a kapitalizmus arculatán konstatálható.

Nem marad más hátra, mint annak újólág való, teljesen tudatossá tétele, hogy *mindig természetes közösségek az alapvetők*, az üzemi szervezetek pedig csak *kiegészítő* jellegűek. Hiába van meg az üzemek nagy sikere és sikereinek láthatósága; hiába tudjuk, hogy az üzemek átütő erejűek, bámulatosan racionalizáltak, mintaszerűen szervezettek és kooperációjuk szinte tökéletes! Ha egyszer a szervezők — szükségkép — abból indultak ki, hogy a kitűzött, észszerű cél lesz az *egyetlen*, melynek érdekében az illető szervezet mozoghat¹², akkor már *az egész emberből eo ipso csak egy részt kaphatnak meg*. Rész-emberekkel pedig tökéletes társadalmi egységet konstruálni lehetetlen: azaz egy „üzemi“ társadalom, in the long run, lehetetlen. A rész-ember karakterológiaiilag is egoista, töredék-ember, ingatag lény és egyetemes szervezési alapnak nem alkalmas, mégha „egyetemes szervezés“ lehetséges volna is. Csak egy egész ember és egy mindennemű életcélú egyesítő *közösség szerves* kapcsolata lehet stabilis és egzisztenciális akaratánál fogva valóban önfenntartó.

Az üzem önmagában — történeti talajából kiszakítva — úgy tűnik fel, mint a *homo faber*, és az alkotó *ráció* legnagyobb diadala. Ha azonban felidézzük magunkban azokat a történeti feltételeket, amelyek közepett keletkezett, láthatjuk a hiányát is, azt, hogy a mesterséges organizációk végre viharok közepett

¹² Másnak érdekében a mesterséges szervezet *gyakorlatilag* sem mozoghat. V. ö. „A társadalmi szervezés értéke“. 1933.

olyanok, mint az üvegházi növények; az üzemek rászorulnak a természetes történeti talaj *adott*, természetes tápláló sóira.

Az organizáció, az üzem nem nőhet magasabbra, mint ahogyan megengedi az a talaj, amelyből kinőtt: a *természetes-történeti közösségek* talaja. Ha ez a talaj összetartó szerepében és organikus erőiben elszegényedik, akkor a gépies és mégoly észszerű szervezeteknek is szükségkép sorvadásnak kell indulniuk. Az, ami mesterséges, sem nem pótolja, sem nem pótolhatja azt, ami természetes, azaz természetes szolidaritásérzésen alapszik. Mindezek alapján immár arra a belátásra is ráeszmélhetünk, hogy az olyannyira észszerűnek látszó üzemi gépezet korántsem *egyedül* az észszerűség diadala. Ha nagy része van is az észszerűnek, a rációnak alapításkor a tervek megállapításában, az üzemben-tartás, azaz a köznapi működés voltakép a rációnak és a közösség szolidáris erőinek *szintéziséből* magyarázható. Természetes közösség nélkül nincs semmi a társadalomban, ami produktív és életképes...

Ha korunkra nézünk, a közép- és nyugat-európai gazdaságot és társadalmat különös helyzetben találjuk: tőle messze Észak-Amerikában ott van egy már-már másfél-százmilliós ország, az Egyesült Államok tája, ez már széles körben az „üzemi gondolon” épül tovább. Tőlünk keletre ott a kommunista paradicsom, mely már eredetileg az üzemi gondolon indult el s próbál ez alapon felépíteni egy több mint másfél-százmilliós népességű birodalmat. A kommunizmus kezdetben magát az államot egyetlen, gigantikus gazdasági üzemnek fogja fel, azaz egycélú, gazdasági (materialista) életrendet képvisel. Mellékes a vallás, legalább is másodrangúnak tűnik fel a politikai és a katonai erők ápolása. Jelszó gazdasági „szervezés” az egész vonalon, azaz „egyetemesség és egycélúság”: világos önellenmondás ez. Nyugat- és Közép-Európától délre a fasizmus megállt a középúton. Felismerte, hogy a népi közösség a legfőbb alap, enélkül az állam gyenge; és mégsem ment túl messze az étatizmusban, csak annyira, amennyire az akkori feszült helyzet megkívánta. Ha fejlesztette az állam életformáját, vele *együtt* a népi közösség életformáját is emeli. A természetes közösség virulens, az állam hatalma nő. Ez a példa nem mindenütt követhető, de mutatja, hogy van egy még olyan kiegyensúlyozatlan időszakban is, minő a mai, valamiféle harmóniaérzés; ha nem is sok.

Minden esetre világos a fentiekből: az üzemi életforma *nem lehet egyetemes*. Üzemi „társadalom” nincs és nem is lehet. Ha üzemivé alakul a társadalom széles körben, ez nem más, mint az összhang és az egyensúly elvesztése, az élet leszűkülése.

Dékány István.

Az európai háború és az árkérdés.

I. *Mi lesz az agrárrolló sorsa Délkeleteurópában az európai háború idején?*

Az áralakulás kérdését régóta az igazságosság nézőszögéből is vizsgálják és az árstruktúrában bekövetkező eltolódásokat gyakran minősítik igazságtalanoknak. Az elsősorban eldöntendő kérdésnek azonban mindig annak kell lennie, hogy az áralakulás megfelel-e a gazdasági szükségszerűségnek. Ennek a kérdésnek tisztázása fontosabb, mint a korábban előfordult árarányokkal való összehasonlítás. Az utóbbi összehasonlítás mélyreható kritika nélkül már azért sem szerencsés, mert a múltban előfordult árarányokat minden további kritika nélkül sem gazdaságilag szükségszerűeknek, sem bármiféle szempontból igazságosaknak még nem lehet elfogadni. Nem is szólva arról, hogy időközben sok minden körülmény az árstruktúrán belül változásokat és eltolódásokat tehet szükségesekké.

Ez különösképpen az agrárrolló kérdéséről is áll. Az agrárrolló megállapításakor ismeretesen összehasonlítjuk az agrártermékeknek árindexszámát az ipari cikkeknek árindexszámával, mindkettőt azonos bázissal. Ha a mindkettőnél 100-zal egyenlőnek vett bázissal szemben az agrártermékek árindexszáma alacsonyabb szinten áll az ipari termékek árindexszámánál, agrárrollóról beszélünk. Ha azonban agrárrolló keletkezett, az még nem feltétlenül annak jele, hogy gazdasági szempontból kedvezőtlen eltolódás következett be, mert hiszen lehetséges, hogy az agrárárakat a termés növekedése szorította le, amikor is a mezőgazdaság összes árbevétele nagyobb lehet, mint magasabb állású agrárindexszám, de kisebb termés mellett. De az is lehetséges, hogy az agrárrolló ugyan a mezőgazdasági helyzetnek tényleges romlását mutatja, ez azonban gazdaságilag szükségszerű jelenség, sőt esetleg olyan, amellyel szemben más társadalmi rétegek helyzetének javulása sem áll.

Az európai háború kitörése óta az agrárrolló nyílása a délkeleteurópai országok egy részében már nőtt, más részében egyelőre még nem változott meg. De növekedésének lehetőségével az utóbbi országokban is számolni kell, vagyis valószínű,

hogy a háború során a agrártermékeknek ára kevesebbel fog emelkedni, mint az iparcikkeké.

	Az agrárindex és ipari index közötti különbség az ipari index %-ában kifejezve (1929 = 100)			
	Magyarország	Jugoszlávia	Románia	Görögország
1939 június 30	— 19.5	— 20.9	— 27.0	— 2.4
1939 július 31	— 18.6	— 23.1	— 30.1	— 4.3
1939 augusztus 31	— 16.5	— 24.8	— 29.7	— 5.3
1939 szeptember 30	— 17.2	— 27.1	— 30.3	— 2.0
1939 október 31	— 18.3	— 26.8		
1939 november 30	— 18.1			
1939 december 31	— 16.8			
1940 január 22	— 12.6			

E fejlődés miatt sok országban az a követelés nyilvánul meg, hogy az agrárrolló újbóli összezsugorodásának érdekében az agrártermékek ára jelentősen felemeltessék.

Az áremelésre irányuló kívánságokat különleges szempontok egyes cikkeknel esetleg jogosulttá tehetik, de az agrárköröknek az agrárrolló megszüntetésére irányuló követelése elméleti megfontolások alapján nem állhatja meg a helyét.

Elméleti megfontolások alapján már teljesen tisztázódott az, hogy a jelenleg dúló európai háború által teremtett helyzet délkeleteurópai kisugárzásának eredményeképpen az életszínvonalnak Délkeleteurópában romlania kell. Az indokok ismertek:

a) A fokozott hadkészültség (a hadsereg állományának növelése) munkaerőket von el a termeléstől.

b) A termelés tekintélyes hányadát a hadifelkészültség fokozásának érdekében minden országban hadfelszerelési cikkek előállítására kell fordítani. Ez a termelés a nemzeti jövedelemnek egy tekintélyes hányadát köti le.

c) A külkereskedelmi helyzetnek is szerepe van az életszínvonal romlásában, még pedig négyféleképpen:

1. A Németországgal szemben fennálló kliringkövetelés növekedése legalább is átmenetileg azt jelenti, hogy a nemzeti jövedelem egy bizonyos hányadáért az érdekelt országok nem kapnak közvetlen ellenértéket. Ezzel szemben a nemzeti vagyon természetesen megfelelően nő az így keletkező követelés összegével, úgy hogy ez a folyamat kényszertakarékosság jellegével bír a nemzetgazdaság szempontjából.

2. A pótanyaggazdálkodásnak bizonyos vonatkozásokban való szükségessé válása azt jelenti, hogy adott mennyiségű munka kisebb hasznosságot teremt, mint a multban. (Ha nem így volna, a pótanyag végérvényesen annak a nyersanyagnak helyére lépne, amelyet most helyettesít.)

3. A behozatal feltételei Délkeleteurópa terhére megváltoztak. A multban a helyzet az volt, hogy ezen országok kivitele

túlnyomórészen készpénz, vagy rövidlejáratú hitel ellenében bonyolódott le és az export során hosszabb hitel nyújtására csak ritkán került sor, míg a behozatalnak egy igen tekintélyes hányadánál hosszabb hitelt élveztünk. Az egyenleg tehát a délkelet-európai országok által élvezett tekintélyes összegű állandó, ú. n. roulirozó áruhitelt adott. A háború következtében a külkereskedelem a készpénzüzletre állt át. Ilymódon legalább is az átmeneti időben a délkelet-európai országok által külföldön kifizetendő összegek megnöttek, mert az esedékes áruhitelt és az új behozatalnak árát egyszerre kellett kifizetni. Ez egyrészt igénybe vette a Nemzeti Bankok arany- és devizakészletének egy bizonyos hányadát, másrészt azonban a kiviteli többlet növelésének szükségességét teremtette meg. Nagyobb kiviteli többlet azonban azt jelenti, hogy — bár a nemzeti vagyon egyidejűleg növekszik — a közvetlen életszínvonal leszállítandó, mert a kivitel fokozása a nemzeti jövedelemnek egy bizonyos részét a közvetlen felhasználás lehetőségétől elvonja.

4. Mindehhez járul, hogy a világpiacon a legtöbb délkelet-európai ország szempontjából kedvezőtlen árfejlődés ment végbe. Az ezen országok importjának jelentős részét alkotó tengerentúli nyersanyagok világpiaci ára többel emelkedett, mint a szabad devizájú piacok felé irányuló legtöbb délkelet-európai kiviteli cikknek ára. Ehhez járul, hogy a tengeri fuvardíjak és szállítási biztosítási díjak is tekintélyesen emelkedtek. Ennek eredményeképpen a délkelet-európai export tényleges — tehát árut áruval szembeállító kicserélési aránya (real barter term) még akkor is a délkelet-európai országok terhére változott volna meg, ha ezen országok behozatali és kiviteli cikkeinek árfejlődése a távolabbi világpiacon teljesen párhuzamos lett volna. Mert a délkelet-európai országok behozatali cikkeinek ára a szállítási költségek többletével ebben az esetben is magasabbá, a kiviteli cikkeké pedig ugyanennyivel alacsonyabbá vált.

Mindennek következtében tehát ezek az országok a belföldi felhasználás elől elvont kivitt árukért kevesebb árut kapnak cserébe, mint régebben, ami az életszínvonal romlását tehát szintén szükségszerűvé teszi.

Ha tehát az életszínvonal romlása szükségszerű, meg kell most már azt állapítani, hogy a romlás minő jövedelem- és áralakulásokon keresztül válik különböző foglalkozású emberek-nél érezhetővé.

A fogyasztási adó az egyes országokban egyelőre csupán kevés cikk tekintetében emeltetett fel. E cikkeknek élvezői tehát vagy kevesebbet fogyasztanak belőlük, vagy pedig, ha változatlan mennyiséget fogyasztanak, a másféle felhasználásra rendelkezésre álló jövedelmük csökken. Mindkét megoldás egyaránt azt jelenti, hogy életszínvonalukat leszállítani kénytelenek.

Ez azonban egyelőre jelentéktelen momentum. Fontosabb e tekintetben, mert az egész mezőgazdaság helyzetére kihat, az agrárrolló nyílásának előbb-utóbb alighanem elkerülhetetlenül bekövetkező növekedése. Ez a mezőgazdaság tekintetében fogja az életszínvonal leszállítását kikényszeríteni, mert a korábbinak megfelelő mennyiségű eladásokért csak a korábbinál kevesebb iparcikket tud majd megvásárolni.

A jelenlegi helyzetben azonban ez még nem fogja az iparban foglalkoztatottaknak, vagy általában a városi elem helyzetének megjavulását jelenteni. A valóságos összefüggésnek ugyanis teljes félreismerését jelentené, ha egy nagyobb nyílású agrárrolló alapján azt a következtetést vonnánk le, hogy mert a városi elem kevesebb iparcikkért tudja a régi mennyiségű agrárterméket megszerezni, most már jobban is tud élni. Az életszínvonal ugyanis nem ettől, hanem a városi elem névleges és különösen reáljövedelmének alakulásától függ. Utóbbi pedig általában — kivételek természetesen vannak — szintén romlott, vagy legalább is, ha a háború tart, romlani fog. Az áremelkedéssel szemben a munkásoknak és a magántisztviselőknek bérét, illetőleg fizetését nem emelték fel, a bekövetkezett áremelkedések tehát ezeknek reáljövedelmét csökkentették. A köztisztviselőknek helyzete is általában a magántisztviselőkével megegyező. Talán csak Magyarországon eltérő, mert itt az 1940 január 1-én életbe lépett fizetésemelés mindenesetre azt jelenti, hogy reáljövedelmük az európai háborút közvetlenül megelőző időben fennállt helyzethez képest emelkedett. Ebben az esetben azonban csupán egy régi mulasztás pótlásáról volt szó és helyzetjavulásról nem beszélhetünk, ha az 1940 január 1-e utáni reáljövedelmüket nem az 1939 augusztusival, hanem egy korábbi időpontival hasonlítjuk össze.

És nem csupán a magántisztviselők és munkások helyzete romlik, de a vállalkozóké is. És ezen az agrárrolló nyílásának esetleges növekedése sem változtatna, az sem jelentené még az ipar helyzetének a mezőgazdaság terhére történő javulását, hanem csupán azt, hogy a mezőgazdaság helyzete az iparéval egyidejűleg — bár esetleg nem egészen párhuzamosan, vagyis egyenlő mértékben — romlik. Az ipar nyeresége ezidőszereint lényegesen kisebb, mint amilyen a háborút megelőzőleg, vagy éppenséggel 1937—38-ban volt. Azóta új terhek jelentkeztek mind szociális téren, mind új adók formájában. Az utolsó időben a nyersanyagárak emelkedtek számottevően. Egyes iparágakban a nyersanyaghiány miatt a termelés is csökkent. A legtöbb országban szigorú árellenőrzés pedig megakadályozza a költségemelkedéseknek teljes áthárítását a vevőkre.

Ilymódon tehát világos, hogy az életszínvonalnak szükségyszerű leszállításából Délkelet-Európa valamennyi országában úgyszólván minden foglalkozási ág kiveszi részét. Ennek a

szükségyszerűségnek kikényszerítése mindenütt más formában történik. Az ipari vállalkozók haszonmarge-a csökken és adóterhe nőtt, a tisztviselők és munkások reálkeresete csökken, a mezőgazdaság pedig az agráröllő nagyobb nyílásába kénytelen beletörődni.

Ha egyébként az agráröllő nyílásának növekedése valószínűnek is látszik, érdemes még az aritmetika eszközeivel arra rámutatni, hogy az agráröllő szétnyílása nem jelenti még okvetlenül a mezőgazdaság helyzetének romlását. Sematikusan ugyanis a helyzet a következő (a számpélda megközelítőleg megfelel a magyarországi tényleges helyzetnek):

A magyar mezőgazdaság pénzbevétele 1939–40-ben az 1939 augusztusában érvényes árak mellett, hozzávetőlegesen 1.200 millió pengő lett volna. Ebből az összegből azonban csak 850–900 millió pengő szolgálhat iparcikkeknek megvásárlására. Kb. 80–90 millió pengő ugyanis az adósságszolgálatnak, 120–140 millió az egyenes adótehernek szükséglete, 100–120 millió pengőre tehető pedig az az összeg, amelyet a mezőgazdasági lakosság postára, telefonra, vasúti utazásokra, tandíjakra, villamos áramra, ujságokra, színházra, mozira, stb. költ. Ezek a kiadások pedig még az iparcikkek áremelkedése esetében sem változnak meg. Ha tehát pl. azt tételezzük fel, hogy a mezőgazdaság eddig iparcikkek megvásárlására 850 millió pengőt költött, úgy az iparcikkeknek átlagosan 15%-os drágulása azt jelenti, hogy most már azokat az iparcikkeket, amelyeket eddig 850 millió pengőért tudott megvásárolni, csak 15%-kal drágábban, vagyis 977.5 millió pengőért tudja beszerezni. Ahhoz azonban, hogy a mezőgazdaság ezt az iparcikkmennyiséget be tudja szerezni, vagyis, hogy helyzete ne romoljék, nincs szükség arra, hogy 1200 millió pengőt tevő pénzbevétele 15%-kal 1.380 millió pengőre emelkedjék, hanem már az is elégséges, ha az csupán 10.6%-kal, vagyis az iparcikkeknél mutatkozó 127.5 millió pengős többlettel 1.327.5 millió pengőre nő. Ebben az esetben az agráröllő nyílása 3.8%-kal nőtt s a mezőgazdaság helyzete mégsem romlott. A mezőgazdaság helyzetének romlása tehát csak az agráröllőnek még nagyobb nyílása esetében volna megállapítható. Ha jelen kis tanulmány okoskodása helytálló, számolni kell azzal, hogy az agráröllő ennek megfelelően viszonylag jelentős mértékben fog kinyílni, noha az kétségtelenül a mezőgazdasági lakosság szempontjából igen sajnálatosb lesz.

A jelenlegi helyzet Magyarországon egyébként az agráröllő szempontjából amugy is elég kedvező. 1940 január folyamán ugyanis az agrártermékek árfejlődése nagyon kedvező volt s így az agráröllő nyílása 1940 január végén (az 1929 évvel szemben) csak kb. 11%-os volt. Ez kerekén 1000 millió pengős mezőgazdasági árbevétel mellett a mezőgazdaság szempontjából

legkedvezőbb 1929 évhez képest 110 millió pengős helyzetromlást jelentene. De figyelembe kell venni, hogy 1929 óta kormány-intézkedések révén a mezőgazdaság adósságszolgálatára kb. 150 millió pengővel csökkent, ami tehát teljes mértékben ellensúlyozza a jelzett romlást.

A mai viszonyok között az adók felemelésének lehetőségével is számolni kell. Ha az adók felemelésére sor kerülne, a mezőgazdaság szabadon felhasználható jövedelme természetesen csökkenne s így életszínvonala is romlónék. De semmi sem szól amellett, hogy ebben az esetben az életszínvonal romlása a mezőgazdasági termékek árának felemelése révén ellensúlyoztassék. Ha a közháztartások szükséglete nő, ha tehát ezek a nemzeti jövedelemnek nagyobb részét kénytelenek igénybe venni, úgy szükségszerű, hogy a szociálproduktum előállításában résztvevő valamennyi réteg életszínvonala leszállítottassék. E kényszerűség alól a mezőgazdaság sem vonhatja ki magát.

II. *Miért szerények az áremelkedések Magyarországon?*

- Az áralakulás területén eltérő érdekek ütköznek egymással össze. A termelők azt szeretnék, ha az általuk forgalomba hozott jószágok ára minél magasabb, de a termelés során általuk vásárolt nyersanyagok és félgyártmányok ára minél alacsonyabb volna, a fogyasztóknak viszont az az érdeke, hogy főként a létfenntartás költségei minél alacsonyabbak legyenek. De az alacsony árak bizonyos mértékig általánosabb jellegű gazdasági érdeket is képviselnek, mert a magas árak a nagyobb arányú beruházási tevékenységet megakadályozzák. A kockázatot viselő vállalkozók ilyenkor ugyanis attól tartanak, hogy a nagy költséggel előállított tőkebefektetéseknek rentabilitása nem lesz biztosítható. Már pedig élénk beruházási tevékenység általános gazdasági érdek. Gazdasági életünk strukturája olyan, hogy a nagy tömegek foglalkoztatása csak élénk beruházási tevékenység mellett biztosítható s ugyanakkor a nagyarányú beruházási tevékenység a jobb gazdasági jövő előkészítésére is alkalmas, mert a jövőbeli termelés kiterjesztését és így az életszínvonal felemelését biztosítja.

Az áralakulásnak két fontos közgazdasági funkciója van. Az áralakuláson múlik a termelés rentabilitása és az messze-menően befolyásolja a jövőbeli termelés és így az árúellátás nagyságát. De az áralakuláson keresztül alakul ki a jószág-megoszlás is; ezen keresztül dől el, hogy ki mennyivel részesedik a nemzeti jövedelemben. Épp ezért az áralakulás nagy eltolódásai a gazdasági élet felépítésében zavarokat kelthetnek. És mert a háborús időkben könnyen kerül nagyarányú ármozgalmakra sor, amelyeknek elhárítása a jelzett okból fontos gazdasági érdeknek látszik, a háborút viselő és semleges országok

hosszú sora alakított ki az áralakulást ellenőrző szerveket, illetőleg szigorította a már esetleg fennálló ilyen intézményeknek működését. Az elért eredmények országonként eltérőek. Az áralakulást nem lehet merőben rendeletekkel irányítani, hanem alkalmazkodni kell a fennálló gazdasági helyzethez is, amelynek áralakító ereje sokszor a törvényeknél és rendeleteknél is erősebb lehet. Az eredményes árpolitikának egyik — sőt talán legfontosabb — előfeltétele az áralakító tényezőknek befolyásolása. Ennek során figyelemmel kell lenni az árú kínálat nagyságára, a költségtényezőknek alakulására, különösen a háborús gazdálkodás során pedig a keresletre is.

Az árfejlődésnek az utolsó félév során a különböző országokban mutatkozó eltérései ezekkel a körülményekkel magyarázhatók. A helyzet röviden az, hogy az európai háború kitörése óta, 1939 decemberig, a nagykereskedelmi árak Magyarországon 3%-kal, Németországban 0%-kal, Angliában 23%-kal, Svédországban 19%-kal, Dániában 28%-kal, Svájcban 17%-kal, Romániában 17%-kal, Jugoszláviában 18%-kal emelkedtek. A létfenntartási költségeknek emelkedése a nagykereskedelmi árak emelkedésénél úgyszólván mindenütt kisebb volt, ami érthető és minden drágulási folyamatnak velejárója. A létfenntartási költségekben ugyanis mindenkor elég nagy súllyal szerepelnek olyan tényezők is, amelyeknek költsége egyáltalában nem, vagy csak nagysokára változik, ilyen pl. a lakbér és sok más kiadási tétel. De a létfenntartási költségek kisebb emelkedésében annak is szerepe volt, hogy a kiskereskedelmi árak a nagykereskedelmi áraknál rendszerint százalékosan kevesebbel drágulnak, mert a kiskereskedelem költségei a nagykereskedelmi árak emelkedése esetén is változatlanok maradnak. Magyarországon e körülménynek figyelembe vételét egyébként az Árellenőrzés Országos Kormánybiztosának az a szigorúan végrehajtott politikája is biztosította, hogy egyes cikkek nagykereskedelmi árának emelkedése esetén a kiskereskedelmi árösszegekre legfeljebb ugyanannyival, tehát feltétlenül kisebb százalékkal növelhető csak, mint amennyivel az illető cikk nagykereskedelmi ára nőtt. A létfenntartási költségek emelkedése a háború kitörése óta 1939 december végéig Magyarországon 0%-os, Németországban 1%-os, Jugoszláviában 12%-os, Romániában 14%-os, Angliában 12%-os, a skandináv államokban 5—7%-os volt.

A felsorolt statisztikai adatokból láthatjuk, hogy a magyarországi drágulás az utolsó hat hónap alatt nagyon kisarányú volt, kisebb, mint a hadviselő országok közül Angliában és Franciaországban — utóbbi a háború kitörése óta árindexszámot nem közöl, de egyes áradatokból ez kétséget kizáró módon megállapítható — de kisebb, mint a legtöbb semleges országban is. Érdemes megvizsgálni, hogy mi ennek a magya-

rázata. Mielőtt azonban e magyarázat megkísérlésére rátérnék, azt is meg kell indokolni, miként lehetséges, hogy a blokád és a háború következtében súlyos gazdasági viszonyok közé került Németországban az áremelkedés mégis még a magyarországinál is kisebb arányú volt.

Utóbbi körülménynek magyarázata kézenfekvő. Az áralakulás Németországban úgyszólván megszűnt az árúelosztás tényezője lenni. A fogyasztást a cikkek túlnyomó többségére nézve a jegyrendszer biztosítja és ha az ellátás kielégítő is, a fogyasztást a háború miatt mégis oly mértékben kellett korlátozni, hogy a megállapított fejadagok beszerzésére mindenki képes. Az árakat a jegyrendszer következtében könnyű rögzíteni, illetőleg alacsony szintjüket hatóságilag előírni. Ahhoz pedig, hogy a beszerezhető kis árúmennyiség és az alacsonyan tartott árszint mellett jelentkező jövedelemtöbbletet, vagyis keresletet lecsapolják, a német kormány igen változatos eszközökhöz folyamodott. Az adóteher rendkívül súlyos, nagyösszegű államkölcsonöket is vettek fel s most egy általános öregségbiztosítási rendszer kialakítása fogja azt biztosítani, hogy a jövedelmeknek tekintélyes hányada ne legyen a folyó szükségletek fedezésére felhasználható s így elvonassék a folyó kereslettől. Németországban tehát a változatlan árszínvonal nem jelenti az életszínvonal változatlanságát. Utóbbi jelentősen csökkent, miként ilyenfajta csökkenés valamennyi hadviselő országban, de a háború hatásaképpen a semleges országok túlnyomó részében is szükségszerűen bekövetkezett.

A semleges Magyarország természetesen nem kényszerült a hadi gazdálkodás oly korlátozásainak bevezetésére, mint Németország. De azért a magyar gazdasági élet, főképpen pedig annak gyáripari szektora szintén az államilag irányított gazdálkodásnak jegyében áll. Ez az áralakulásra is kihat. S kétségtelenül ennek is vanszerepe abban, hogy Magyarországon az áremelkedések igen szerény keretek között mozognak.

Más tényezőknek is fontos szerepe van. A magyar kormánynak és a Magyar Nemzeti Banknak politikája böles előrelátással megakadályozta, hogy monetáris tényezők Magyarországon áremelkedést robbantsanak ki. Ezt biztosította mind az, hogy a bankjegyforgalom az európai háború kitörése óta nem emelkedett, mind az, hogy 1939 augusztusa óta az ezidőszereint az aranyvalutát jelképező dollár árfolyama nem változott lényegesen. A font és a francia frank azóta értéküknek kb. 20%-át elveszítették és több európai nem hadviselő ország valutája hasonló értékvesztést szenvedett. Érthető, hogy azokban az országokban, amelyeknek valutája a font árfolyamcsökkenésének arányában leértékeltetett, ez az árszínvonalat felhajtó tényezőképpen jelentkezett. Igaz ugyan, hogy a magyar jegybank a dollár után fizetett felárat valame-

lyest felemelte, de ennek az intézkedésnek nem a pengő leértékelése volt a célja, hanem csupán az, hogy a távoli piacokra irányuló magyar kivitelnél felmerülő, a háború következtében jelentősen megdrágult tengeri fuvardíjaknak és kockázatbiztosítási díjaknak hatása ellensúlyoztassék. Ilyen intézkedés nélkül ugyanis a szóbanforgó exportcikknek ára Magyarországon nem hogy nem emelkedett, de egyenesen lemorzsolódott volna, amit az illetékes tényezők szintén elkerülendőnek véltek.

Fontos körülmény, hogy Magyarország agrárállam. Ugyszólván valamennyi élelmiszer tekintetében önellátók vagyunk, sőt az élelmiszerek hosszú sorából tekintélyes exportfelesleggel is rendelkezünk. Mindezen cikkek tekintetében a magyarországi áralakulása a külfölditől messzemenően független. A távolabbi piacok felé irányuló exportért ma ugyan magasabb árakat tudunk elérni, mint régebben, de ha figyelembe vesszük a tengeri szállításnak hallatlanul megdrágult költségeit, kiderül, hogy ezek a magas árak a magyar határra visszaszámítva általában nem sokkal magasabbak, mint az ugyanitt elért régebbi árak és multban és jelenleg is fizetett árak.

Ebben a helyzetben tehát érthető, hogy az exporttermékeinkért a távoli piacokon elérhető magas árak a belföldi árszintet csak kis mértékben befolyásolták. Más a helyzet természetesen azokban az agrárországokban, amelyekben az áralakulás — Magyarországgal ellentétben — a világpiaci árak alakulását a multban is szorosan követte. Ezekben a világpiaci áralakulás hatásaképpen az exporttermékeknek ára is nőtt. És ez a drágulási folyamat különösen akkor volt nagyarányú, ha — amint az sokfelé megtörtént — az illető ország valutája a font értékesökkenésével párhuzamosan depreciálódott.

Az importeikkek tekintetében más a helyzet. E tekintetben ismét az a döntő, hogy Magyarország készárúbehozatalának túlnyomó része Németországból származik. Ez a hányad csak kis mértékben drágult meg, úgyhogy úgyszólván az állítható, hogy a szárazföldi szállítás változatlan költsége miatt nagyjából a régi árakon kerül az országba és itt forgalomba. A távolabbi és főként tengerentúlról jövő nyersanyagimport viszont mind a világpiaci nagy áremelkedések, mind a szállítás lényegesen megnőtt költségei miatt, számottevően megdrágult. De mert a továbbfeldolgozás költségei változatlanok maradtak, sőt az ipar jó foglalkoztatottsága miatt csökkentek és mert az Árellenőrzés Országos Kormánybiztosának politikája és szigorú ellenőrzési rendszere azon örködött, hogy a készárúk ármegszabásában ne csupán a nyersanyagárak növekvő, hanem egyidejűleg a továbbfeldolgozás költségeinek előállított egységenként csökkenő ártényezője is figyelembe vétessék és végül, mert a legtöbb iparcikk összes költségében a nyersanyag-

hányad viszonylag csekély, érthető, hogy még a külföldi nyersanyag felhasználásával előállított iparcikkek is csak viszonylag kevéssel drágultak. De természetes, hogy az iparcikkek a saját iparral nem rendelkező Balkán-országokban többel drágultak, mint Magyarországon, mert a külföldi áremelkedéseknek és a nagy szállítási költségeknek hatása ott maguknak az iparcikkeknek ára tekintetében érvényesült, míg Magyarországon mindez csupán a behozott nyersanyagot drágította. Míg tehát a Balkán-országok árhelyzetével szemben ez a jellegzetes különbség, más országokkal, így pl. Svájccal vagy Svédországgal szemben annak a szempontnak jelentősége domborodik ki, hogy a külkereskedelemnek a magyar gazdasági élet szempontjából viszonylag kisebb a jelentősége, mint pl. Svájcnak, Svédországnak, vagy Dániának szempontjából. Már pedig — amint láttuk — a drágulási folyamat elsősorban a külkereskedelmen keresztül érvényesül.

Mindezeket figyelembe véve most már megérthetjük, miért emelkedtek az árak Magyarországon kevesebbel, mint a legtöbb külföldön.

Varga István.

Cukorár és cukorfogyasztás.

Mindazok a gazdasági okok, amelyek egészen a legújabb időkig a cukor termelésében, fogyasztásában és a termelési felesleg kivitelében problémákat okoztak, a háború utáni idők szülöttjei. Ha tehát a magyarországi cukorkérdés mai keresztmetszetét nézzük, vissza kell mennünk az 1920-as évekre, amidőn cukoriparunk úgyszólván leállt, annyira, hogy cukrot kellett behoznunk. Lassú volt a felépülés, de a látszólagos konjunktúra cukoriparunkban is szép eredményeket hozott ugyanannyira, hogy a hazai fogyasztás fedezése után az 1929/30-as cukoridényben például már 130.000 tonna kiviteli többletünk volt. Hogy azonban mennyire látszat-konjunktúra volt ez az eredmény, az bebizonyult az 1931. évben, amidőn ki-robbantak azok a gazdasági erők, amelyek a háború után a népeket önellátásra, cukorültetvényeik kibővítésére sarkallták és a cukor világpiaci árának rohamos zuhanását okozták.

A további áresés megakadályozására ekkor jött létre az 1931. évi ú.n. Chadbourne-egyezmény, amely a világpiac fellevevőképessége alapján megállapította a cukortermelő országok kiviteli kontingenseit. Ezzel egyidejűleg a legtöbb államban — így Magyarországon is — az alacsony világpiaci árak a cukortermelés korlátozásához vezettek. A Chadbourne-egyezmény azonban nem érte el célját, mert abban csupán az exportáló államok vettek részt, a behozatalra szorulóknak nem és így ez utóbbiak az önellátási törekvések következtében továbbra is kibővíthették vetésterületeiket. Az 1937. évi londoni egyezmény a szabad piacra kivihető cukormennyiséget 3,170.000 tonnában (a 3,622.500 tonna tényleges szükséglettel szemben), Magyarország exportkontingensét pedig 40.000 tonnában állapította meg. Minthogy azonban a nemzetközi korlátozások és a kiviteli cukorkontingensek megállapítása inkább a további ár-esés megakadályozását célozta, de jelentős áremelkedésre számítani nem lehetett, az export Magyarországra nézve továbbra is veszteségesnek mutatkozott. Ennek következtében az 1937. szeptember 1-ével kezdődő évben további 20.000 tonna részkontingensről önként lemondott.*

* L. Halász Ferenc: A londoni nemzetközi cukoregyezmény (Közgazd. Szemle LXI. évf. 650 l.)

A kivitel összezsugorodása miatt a londoni egyezmény hatástalan maradt a magyar cukoriparra. A részére megállapított kontingenst Magyarország már évek óta nem használja ki, mert az exportra az alacsony világpiaci ár mellett kétségtelenül ráfizetünk. A cukor belföldi gyári eladási ára a legutóbbi pénzügyminiszteri rendelet (2708/1938. P.M.) értelmében q-kint 100.— P-ben van megállapítva, ellenben pl. az 1937. év folyamán a fiumei szabadkikötőben a magyar cukor mindössze 13.— P-s egységáron volt elhelyezhető, 1936-ban pedig az exportár még a 8.— P-t sem érte el. Ilyen árak mellett csak akkor volt érdemes exportálni, ha azt különleges valutáris érdekek kívánták. Az exportár u.i. még a gyárak önköltségét sem fedezte. A belföldi fogyasztásra kerülő cukor árából az 54 pengő cukoradó és kincstári haszonrészesedés levonása után a gyárnak 46 pengő marad. Ebből az összegből a 100 kg cukor előállításához szükséges cukorrépáért és szállításáért mintegy 16—18 pengőt fizet a gyár, tehát csupán a feldolgozandó nyersanyag több kerül a gyárnak, mint amennyiért a termelt cukrot külföldön el lehet adni. Hol vannak még a gyártási költségek és a gyárakat megillető haszon? Mindebből nyilvánvaló, hogy a cukorexportra effektíve ráfizetnek a gyárak, a belföldi fogyasztásra termelt cukor árából a gyárat megillető 46.— P viszont elegendő a nyersanyagbeszerzésre, gyártási költségekre és gyári haszonra.

Az exportnak a nemzetközi piacon bekövetkezett áresés folytán észlelt rohamos csökkenését szemléltetik az alábbi adatok:

Cukor (finomított) kivitelünk.

	1000 q	1000 P
1929	1.159	39.423
1937	244	3.087
1938	50	420
1939 első félév	1.6	32

Már 1931 óta mindjobban észlelhető volt az irányzat az export csökkentett keretek között való tartására. Mivel azonban a belföldi fogyasztás nem emelkedett, nem maradt más út a belföldi fogyasztásra nem kerülő mennyiségek elhelyezésére, mint a veszteséges export. 1938-ban a belföldi fogyasztás emelkedése folytán az export egészen minimálisra zsugorodott. A cukorár leszállítása következtében beálló nagyfokú belföldi fogyasztásemelkedés pedig azt eredményezte, hogy az 1939. évben az export úgyszólván a nullával volt egyenlő.

Ez volt a helyzet egészen a legújabb időkig. Kérdés, hogy a háború és az ezzel kapcsolatos készlethalmozások nem változtattak-e a helyzeten, főleg nem okozták-e a cukor világ-

piaci árának oly fokú emelkedését, hogy az export már nyereséges lenne? Kétségtelen, hogy az európai országok cukorfogyasztása a háborús tartalékolások következtében hirtelen jóval nagyobb lett, mint amennyire számítottak. Az 1939. évi nyár elején az angol piacon cukorhiány mutatkozott. Hogy a Nemzetközi Cukortanács erre nem számított, az bizonyítja, hogy a kivihető cukormennyiséget a szükségletnél 500.000 tonnával kisebb mennyiségben állapította meg. Ezért az angol piacon az árak ugrásszerűen emelkedtek. Az Egyesült Államokban azonban — tekintettel arra, hogy Cuba szállításai az ellátás zavartalanságát biztosították — az árak nem mentek feljebb. Május második felében azután az angol kormány kérésére a Nemzetközi Cukortanács a kvótát többízben felemelte, mire az árak az angol piacon is lanyhulni kezdtek és csupán augusztus végén, a nemzetközi helyzet kiéleződésekor emelkedtek fel ismét. A háború kitörésekor spekulatív vásárlások hatására már a new-yorki piacon is — amelyet a háború kitörése óta a cukor világpiacának tekintenek — egyik hétről a másikra ugrásszerűen szöktek fel az árak: libránként 2.90 centről 3.75 centre, ami 30%-os áremelkedést jelent. Ekkor azonban hanyatló irányzat kezdődött és november végén az ár ismét csak 2%-kal volt magasabb az augusztus végi árnál.

Ami mindebből a magyar cukoriparra, illetve a magyar cukorexportra vonatkozólag következtetésként levonható, az a tény, hogy a cukor világpiaci áremelkedése nem olyan mérvű, hogy a hazai veszteséges exportot nyereségessé tehetné. Figyelembe kell itt venni, hogy a világpiac fogyasztásának növekedésére valószínűleg nem lehet számítani, hiszen a cukornak, mint egyik legfontosabb közszükségleti cikknek, a fogyasztását a háború miatt több országban korlátozták. Emellett a világkínálat — a Gazdaságkutató Intézet által közölt becslési adatok szerint — az 1939/40. évi cukorkampányban meg fogja haladni az előző évit. A világ répacukortermelése u. i. — a becslési adatok szerint — az előző évek átlagos 10 tonnájával szemben 11.5 millió tonna lesz. Ezenkívül a világ cukortermelésének kétharmad részét kitevő nádcukortermés is meg fogja haladni az előző évek termését; a cukornádültetvények állásáról szóló jelentések kedvezőek. A világ cukorkínálata tehát a keresletet bőségesen fogja fedezni.

Magyarország számára az export terén nem lehet más feladatot látni, mint az exportot a lehető legminimálisabbra leszorítani, illetve leszorítva tartani és csupán olyan országok felé exportálni, ahová a kivitelt speciális devizagazdálkodási érdekek indokolják.

A cukor-értékesítés azon rendszere folytán, amely a belöldi fogyasztás mellett egyenrangú tényezővé tette az exportot, a *hazai cukortermelés*, illetve répatermelés egyenlő meny-

nyiségű belföldi fogyasztás mellett az export függvényévé lett. Az exportnak a nemzetközi piacon bekövetkezett áresés miatt beállott csökkentése szükségképen a cukorrépatermelés korlátozásához vezetett. Az 1931. évi XIX. t. c. kimondta, hogy a cukorgyárak az 1930. évre szerződésileg lekötött földterületnek 1928—29—30. évi átlagos hozamánál csupán 18.5%-kal kisebb mennyiségű cukorrépát vehetnek át. A törvény miniszteri indokolása szerint a korlátozásra azért volt szükség, mert „a cukor világpiaci helyzetének 1931. év legkezdetén bekövetkezett gyökeres változása hatására kötött exportkonvenciók az exportkonvencióban résztvevő országok cukortermelési lehetőségeit korlátok közé szorították, az előállításra kerülő cukorból u. i. azt a részt, amely a belső fogyasztás kielégítés után mint felesleg megmarad, már nem lehet tetszés szerinti mennyiségben a világpiacon elhelyezni.“ A miniszteri indokolás azonban továbbra is a mindenképen való (csupán mennyiségileg csökkentett) exportálással számol és a belföldi fogyasztást állandó mennyiségűnek tartja. A fogyasztás emelésére irányuló törekvésekről ekkor még nincs szó. A miniszteri indokolás u. i. a törvényben előírt 18.5%-os termeléskorlátozás után 1,000.000 q belső fogyasztásra és 750.000 q exportra, tehát összesen 1,750.000 q cukorra számít, amihez — az indokolás szerint — 12,956.000 q cukorrépa kell. De a cukor világpiaci áresése folytán veszteséges és ezért a vártnál jobban csökkenő export és a fogyasztóközönség általános gazdasági elerőtlenedése miatt csökkent belföldi fogyasztás együttesen nem igényelte azt a mennyiséget, amelyet a miniszteri indokolás a 18.5%-os termeléskorlátozás után kiszámított. Ennek következménye volt, hogy a répatermelés további önkéntes korlátozásokat szenvedett és míg 1930-ban a cukorrépavetés területe 128.912 kat. holdra terjedt, az 1931 óta legnagyobb termelésű 1936. évben is már csupán 85.508 kat. holdat tett ki, 1937-ben 81.741 kat. holdra. 1938-ban pedig 76.987 kat. holdra csökkent. A cukorgyártásra termelt, tehát a cukorgyárakban feldolgozásra kerülő répa mennyiségének változására pedig jellemző, hogy 1931 után nem 18.5%-kal, hanem átlag 44%-kal kevesebb répát dolgoztak fel a gyárak. (A törvény u. i. lehetőséget nyújtott az előírt 18.5%-ot meghaladó további önkéntes korlátozásokra.)

Ugy látszik, a tényleges helyzetet akarta nyomon követni a 4510/1939. M. E. sz. rendelet, amely kimondja, hogy „a gazdasági viszonyok alakulása következtében a hazai cukorgyártás korlátozásának további fenntartása szükséges. A cukorgyári vállalatok a trianoni országterület cukorrépatermelőitől nem vehetnek át több répát az 1931. évben átvenni kötelezett cukorrépa mennyiség 27.34%-kal csökkentett mennyiségénél.“ Eszerint tehát azok a cukorrépavetés-területek, amelyeknek termé-

sét a cukorgyárak veszik át, az 1930. évi vetésterületek 45.84%-ára csökkentek volna.

A 4510/1939. M. E. sz. rendelet nem számolt azzal, hogy a cukor árának 1938 novemberében bekövetkezett árleszállítása folytán a belföldi fogyasztás ugrásszerűen fog emelkedni és kielégítésére a korlátozott vetésterületek által termelt mennyiség esetleg akkor sem lesz elég, ha az export teljesen megszűnik. A 10.820/1939. M. E. sz. 1939 december 2.-án életbelépett rendelet hamarosan rádöbbsent a veszélyre, hogy túlságobavitt korlátozás miatt a hazai termelés nem lesz elég a megnövekedett fogyasztás kielégítésére. A rendelet ezért megszüntette az eddigi kontingensrendszert és ezzel lehetővé tette a cukorrépa-vetés-terület kiterjesztését. A rendelet 1. §-a szerint a cukorgyári vállalatok az 1940. évre legalább annyi kat. holdra kötelesek cukorrépatermelési szerződést kötni, amennyi holdnak a termése — holdankint 120 q-t számítva — megfelel az 1939. évi mennyiségnek. A 2. § szerint a rendelet nem korlátozza a cukorgyári vállalatokat, hogy a fent meghatározott területnél *nagyobb területre* kössenek cukorrépatermelési szerződést.

A rendelet gyökeres változást jelent cukortermelésünkben és az 1938. novemberi árleszállító rendelettel együtt cukorpolitikánk helyes útra lépését jelenti. Hogy a gazdák a kontingensrendszer eltörlése által kínálkozó lehetőségeket kihasználják, az 1939/40. évi cukorkampányra vonatkozólag egyrészt a répatermelők érdekképviselője, másrészt a cukorgyárosok érdekképviselője által kötött szerződés a cukorrépa q-kinti átvételi árát az eddigi 2.20 pengőről 2.80 pengőre emelte. A cukorgyárak mellékszolgáltatásait (melasz, cukortalanított szelet) pedig változatlanul érvénybe hagyta. Ugy hírlik, (a G. K. I. közli a Súdosteconomist értesülése alapján), hogy az állam a cukorrépa áremeléséből származó többletmegterhelést, amennyiben azt a cukorgyárak a költségeknek a termelés kiterjesztése következtében beálló csökkenéséből fedezni nem tudják, magára vállalja.

A cukortermelésnek 1931-ben bekövetkezett szükségszerű korlátozása óta mind általánosabb volt az a felfogás, hogy hazai cukoriparunk túl van méretezve és mivel a *cukorgyárak* az évnek csak egy részén át vannak teljesen üzemben, a cukoripar termelése túl drága. A trianoni Magyarországon az utóbbi években 12 cukorgyár volt üzemben, 1 pedig szünetelt. A felvidék visszacsatolása során 3 cukorgyár került vissza hozzánk, u. m. a diószegi, nagysurányi és oroszka cukorgyár. Ma tehát 15 cukorgyárunk működik, 1 pedig szünetel. Cukorgyáraink mind nagy gyárak, amelyek valamennyien együtt 24 óránként 1.700—2.800 tonna cukorrépát tudnak feldolgozni. Napi 8 órai munkaidőt számítva, ez annyit jelent, hogy a gyárak kb. évi 22,500.000 q cukorrépát tudnának feldolgozni, ha egész éven át

üzemben volnának. Ebbe a felvidéki gyárak kapacitása nincs beleszámítva. Ezzel szemben az 1931. évi termelési korlátozások óta a trianoni országterület cukorgyárai csupán átlag mintegy 7,500.000 q cukorrépát dolgoztak fel. A gyárak kapacitása tehát a jelenlegi termelésnek mintegy háromszorosára tehető. A visszacsatolt felvidéki gyárak nélkül a trianoni Magyarország cukorgyárai átlag 3.876 munkást foglalkoztatnak. A munkásoknak azonban csak mintegy 20—30%-a dolgozik állandóan a gyárban, teljes létszámmal a gyárak csupán a kampányban dolgoznak, amidőn a foglalkoztatott munkások átlagos létszáma 6.917 munkást tesz ki.

A hazai cukorgyárak által termelt cukormennyiség (fehéértékben) hű tükröképét adja a termelési korlátozásoknak. Az 1931. évi 18.5%-os termelési korlátozások, amelyek a valóságban — a további önkéntes termeléskorlátozásokkal — 44%-os korlátozást jelentettek, a cukorgyárak által termelt cukormennyiségnél is mintegy 44%-os termeléseszkökenést jelentettek az előző évekkkel szemben. Csupán a répa cukortartalma szerint voltak kisebb-nagyobb kilengések az egyes évek cukortermelésében.

Ha azt nézzük, hogy a cukortermelés terén mi a tennivaló, meg kell állapítanunk, hogy a cukortermelés kiterjesztését lehetővé tévő 10820/1939. M. E. sz. rendelet fordulópontot jelent a hazai cukorpolitikában. A rendelet kétségtelenül annak az egyébként örvendetes ténynek a felismerése alapján látott napvilágot, hogy a jelentősen megnövekedett belföldi szükségletet az 1938/39. évi cukorkampányban termelt cukormennyiség már nem fedezi és így nemcsak hogy a veszteséges exportra nem vagyunk ráutalva, hanem még az előző évi készletek is részben felhasználásra kerültek, a termelést tehát feltétlenül fokozni kellett. A cukorrépa átvételi árának 2.20 pengőről 2.80 pengőre való emelése kétségtelenül megfelelő ösztönző hatással lesz a gazdák számára a cukorrépavetés-terület kiterjesztésére. Ez a mezőgazdasági népesség munkalehetőségeinek fokozása szempontjából volna nagyjelentőségű. Ha u. i. a mezőgazdasági termények évi kézimunkaszükségletét összehasonlítjuk, megállapíthatjuk, hogy e téren a cukorrépatermelés közvetlenül a szőlőművelés után következik és cukorrépaterületünk pl. 1937-ben mégis csupán 1.2%-át tette az ez évben aratott gabonaművek területének.

De ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a cukorgyárak a felfolgozandó nyersanyag áremelkedését minden valószínűség szerint nem tudják viselni. Hiszen a cukor árának 1938 novemberében bekövetkezett leszállításánál a legnagyobb áldozatot a cukorgyárak hozták, amelyekre az árleszállításból kg.-kint 12 fillér esett, ugyanakkor pedig az állam 7 fillér, a répatermelő gazdák 1.5 fillér, a kereskedelem pedig 1.5 fillér

áldozatot hozott. A kilogrammonkinti 1 pengős gyári árból 54 fillér a cukoradó és kincstári haszonrészesedés, mintegy 16—18 fillér az 1 kg cukor előállításához szükséges cukorrépa. A gyárnak tehát az 1 pengős gyári árból csupán 28—30 fillér jut, ami kétségtelenül szerény összeg, ha meggondoljuk, hogy a gyárnak ebből kell fedezni a termelési költségeket, amelyek tekintettel arra, hogy kapacitásuknak alig $\frac{1}{2}$ része nyer kihasználást és az év nagyobb részében nem dolgoznak, igen jelentősek. Feltétlenül meg kellene tehát mielőbb valósítani a kincstárnak azon állítólagos szándékát, hogy a cukorrépa ár-emelkedéséből származó termelési költségemelkedést átvállalja. Ennek legegyszerűbb módja volna, ha pontos számítások végzése után a cukor 1938 novemberi árcsökkentéséből a cukorgyárakra eső 12 fillért, vagy annak egy részét a kincstár vállalná magára, a cukorgyárak pedig az ily módon felszabaduló összeget fordíthatnák a cukorrépa felemelt árának fizetésére. Ily módon a cukoradó és kincstári haszonrészesedés további olyan csökkentését lehetne elérni, amelynek közvetlen előnyét most már a termelő érezné meg elsősorban.

A hazai *cukorfogyasztás* a többi európai országokhoz viszonyítva igen alacsony és még az 1931-ben bekövetkezett korlátozások előtt is alig érte el az évi belföldi fogyasztás fejkvótája a 11—12 kg.-ot, azóta pedig egészen az 1938/39. évi cukorkampányig csupán átlagosan 10 kg.-ot tett ki. Az évi átlagos cukorfogyasztás foglalkozási ágak szerint a következő képet mutatja: mezőgazdaság 4.26 kg., bányászat, ipar 13.67 kg., kereskedelem 16.92 kg., szabadfoglalkozás 17.50 kg., közalkalmazott 17.65 kg. Ezzel szemben a németországi statisztikai hivatal ki-mutatása szerint 1936-ban Németországban 22.5 kg., Franciaországban 23.5 kg., Angliában 43.7 kg. Svédországban 43.8 kg., Svájcban 33.6 kg., az Egyesült Államokban 42.8 kg. volt az évi cukorfogyasztás fejkvótája.

A cukor világpiaci áresése miatt a veszteséges exportot csökkenteni, a belföldi fogyasztást viszont emelni kellett. A termelés korlátozása — a magas cukorárak fenntartása mellett — annyit mindenestre eredményezett, hogy az export lényegesen csökkent, de a belföldi fogyasztás csupán az évi össztermeléshez viszonyítva emelkedett %-szerűen, a belföldi fogyasztás fejadagját tekintve azonban nem. Míg a cukortermelés korlátozása előtt a belföldi fogyasztás a cukortermelésnek átlagosan csupán 50%-át tette, addig az 1931-ben kezdődő termelési korlátozások és ezzel kapcsolatos exportcsökkenés után a belföldi fogyasztás a termelésnek átlag 75—85%-a volt. A fogyasztás %-szerű növekedése azonban csak látszólagos. Lecsökkentett termelés és csökkent export mellett a fogyasztás %-a természetesen nagyobb-nak látszik. Ha azonban ezt a látszólagos emelkedést az évi fogyasztás fejkvótájával ellenőrizzük, rájö-

vünk, hogy a fogyasztás globális emelkedéséről egészen a legújabb időkig — a cukor árleszállításáig — nem lehet beszélni.

A termelt cukormennyiségnek a belföldi fogyasztás és az export szempontjából való megoszlását mutatja az alábbi táblázat:

Év	Termelt cukor fehéértékben q	Belföldi fogyasztás q	Export 1000 q-ban	Fogyasztás a termelésnek %-a	Fogyasztás fejkvótája kg.
1926/27	1,580.116	931.433	662	58.95	10.95
1927/28	1,681.324	1,020.574	665	60.70	12.00
1928/29	1,981.424	1,033.664	698	52.17	12.15
1929/30	2,222.648	1,019.908	1159	45.89	11.91
1930/31	2,107.540	978.045	960	46.40	11.81
1931/32	1,127.255	834.798	485	74.00	9.60
1932/33	930.718	789.626	164	84.82	9.00
1933/34	1,220.105	838.797	221	68.73	9.54
1934/35	1,077.095	863.386	395	80.13	9.68
1935/36	1,052.645	974.896	127	92.59	10.97
1936/37	1,294.041	907.113	164	70.09	10.13
1937/38	999.256	961.008	244	96.17	10.66
1938/39	1,005.956	1,372.000	50	100.00	12.72

A fogyasztás fejkvótájának a táblázatból szembeötlő ugrásszerű emelkedése több tényező összehatásának eredménye. Az 1938 szeptemberében fellépő háborús félelem és az ennek következtében kétségtelenül tapasztalható készletgyűjtések, a hadsereg fokozottab vásárlásai már az 1938/39-es cukorkampány első két hónapjában a fogyasztás emelkedésére vezettek. A felvidéki területeknek visszacsatolása és a cukor árának novemberben bekövetkezett leszállítása pedig a legnagyobb mértékben hozzájárult a fogyasztásemelkedéshez. Figyelembe kell itt venni azon körülményt, hogy a visszacsatolt felvidék cukorfogyasztása a trianoni országterület fogyasztásának 15%-át teszi, mert ott a fejenkinti átlagos fogyasztás jóval nagyobb (1936-ban Csehszlovákiában 25.4 kg. volt a fejkvóta). Mindezen körülmények hatására az 1939. év második negyedében a belföldi cukorfogyasztás már 37%-kal több az előző év fogyasztásánál. Túlzott következtetéseket természetesen ebből levonni nem szabad, mert hiszen az 1938. évi egész rossz gyümölcstermással szemben az 1939. évi kedvező gyümölcstermés és az ezzel kapcsolatos élénk befőzési tevékenység is nagy szerepet kapott a fogyasztás ugásszerű emelkedésében. A G. K. I. jelentése szerint az 1938/39. évi kampányban a belföldi összes fogyasztás (megadózott és megadózatlan) 1,372.000 q. A Magyarországhoz csupán a kampány alatt visszakerült felvidéki és kárpátaljai területek *egész évi* fogyasztását számítva, az 1938/39. évi kampány összes fogyasztása 1,400.000 q-nál valamivel nagyobbra

tehető. Az ország lakosságát 11 millióra becsülve, az 1938/39. évi kampány belföldi fogyasztásának fejkvótája 12.72 kg.-ra emelkedik az előző évi 10.66 kg.-mal szemben. A fogyasztás ilyfokú emelkedése mellett az 1938/39-es kampányban termelt (1,005.956 q) cukor és az előző évi 396.000 q belföldi készlet csak éppen elég arra, hogy a belföldi szükségletet a termés rendelkezésre állásáig ellássa.

A cukor árleszállításának sokáig akadálya volt az a hit, hogy árleszállítás esetén a kincstár jelentős bevételtől fog elveszni, hiszen a cukor árának nagyobb részét a cukoradó és a kincstári haszonrészesedés teszi. Ez a nézet azonban tévesnek bizonyult, a kincstár bevételeinek csökkenése csak látszólagos. A cukor árleszállításának következtében u.i. most 12 kg cukor kerül annyiba, mint azelőtt 10 kg. A fogyasztás fejadagjának — a fenti táblázatból kitűnő — 10.66 kg.-ról 12.72 kg.-ra való emelkedése viszont bizonyítja, hogy a fogyasztóközönség az árleszállítás után is ugyanannyit költött cukorra, mint azelőtt, a kincstár adóbevétele mégis emelkedett, mert több cukor került adóköteles belföldi fogyasztásra és nem kellett a fogyasztásra nem kerülő felesleget adómentes és emellett veszteséges export útján értékesíteni. A kincstárra nézve tehát nem hátrányt, hanem előnyt jelentett az árleszállítás. Hogy pedig a kincstár maga is cukoradóból származó bevételeinek emelkedésére számított, az kitűnik az árleszállítás évére, az 1938/39. évre vonatkozó előirányzatból, amely az előző évi 47,100.000 pengővel szemben 49,500.000 pengőt tett ki. A tényleges bevételről szóló igen értékes adat még nem áll rendelkezésünkre, de az a belföldi fogyasztás lényeges emelkedése folytán — az árleszállítás ellenére — minden valószínűség szerint jóval meg fogja haladni az 1937/38. évi 51,240.000 pengőt.

Ha most felvetjük a kérdést, hogy jelenleg szükséges és indokolt-e a cukor árának további leszállítása és ezzel a belföldi fogyasztás további emelése, úgy azt kell mondanunk, hogy bár népegészségügyi szempontból rendkívül kívánatos volna, hiszen az évi belföldi fogyasztás fejkvótája 12.74 kg.-mal még mindig igen alacsony, pillanatnyilag az árleszállítás több veszélyt, mint előnyt jelentene. Az 1938/39. évi cukorkampány összfogyasztása u.i. — mint már fentebb mondtuk — kb. 1,400.000 q-ra tehető, ezzel szemben a termelt mennyiség csupán 1,005.956 q volt. Ennek következménye volt, hogy az előző évről visszamaradt készletek is csaknem mind felhasználásra kerültek és hogy az 1939/40. évi kampányban a gyárak előbb kezdtek dolgozni. Az 1938/39. évi termelt mennyiség a gyárak kapacitásának csupán egyharmadát jelentette, viszont a cukor-répatermelés korlátozásának csak 1939 decemberében bekövetkezett megszüntetése túl sok kérdést hagyott nyitva ahhoz, hogy a termelés kiterjesztése tényleg bekövetkezzék. Mindad-

dig, amíg a cukortermelés fentebb említett nyitott kérdései el nem dőlnek, a cukor árának további leszállítása a fogyasztás további emelése révén cukorhiányhoz vezetne. A cukorpolitika irányítóinak csupán akkor lesz feladata a további árleszállítás, ha a megnövekedett termelés bizonyos felesleget produkál. A felesleg értékesítésére u.i. semmiesetre sem szabad a veszteséges exportot választani. Mindaddig azonban, amíg ez be nem következik, a cukor további árleszállítása nem aktuális.

Összefoglalva mindazt, amit ma a cukorkérdésben problematikusnak mondanak, a fenti fejtegetések alapján meg kell állapítanunk, hogy: az export az 1931. évben kezdődő világpiaci árzuhanás és az azt követő nemzetközi exportkontingens-megállapítások óta veszteséges. A jelenlegi háború és az ennek következtében jelentkező készletgyűjtések és fogyasztásemelkedés nem emelték a cukor világpiaci árát olyan mértékben, hogy az export nyereségessé válna. Az export terén tehát nincs más tennivaló, mint azt a minimumra korlátozni. A cukorrépa-termelés korlátozásának 1939 decemberében történt megszüntetése és a cukorrépa átvételi árának emelése a termelés kiterjesztésének kérdését még nem oldotta meg, mert a cukorgyárak a répa átvételi árának emeléséből származó terhet valószínűleg nem tudják viselni, azt tehát az államnak kellene magára vállalnia. A cukorgyárak termelése terén nincs tennivaló, mert a gyárak termelési kapacitásukat eddig nem használták ki. A belföldi fogyasztás emelésére irányuló törekvések — így a cukor árának leszállítása is — pillanatnyilag, amíg a termelés kiterjesztése meg nem történik, nem időszerűek.

Feszler Lajos.

Közlemények.

Az olasz korporatív pénzügyi elmélet.¹

Azt mondják, hogy a huszadik század a gyakorlati megoldásoknak és nem az elméleti elgondolásoknak a korszaka. Ha ebben sok is az igazság, még sem szabad a gyakorlati megoldások mellett a teóriákat lebecsülni. A teoretikus, a filozófiai felfogás ugyanis a gyakorlati megvalósításra sokkal nagyobb hatást fejt ki, mintsem, hogy azt gondolnók. Ki tagadhatná pl. o. a *világnézetnek* a gyakorlati kérdések mikénti megvalósításában megnyilvánuló hatását? Az ú. n. államszerződési elmélet rányomta bélyegét a mult század gyakorlati megoldásaira. Nem lehet tagadni Corradini és Spengler irodalmi munkásságának a fasizmust, ill. a nemzeti szocializmust formáló hatását sem.

Az emberi életmegnyilvánulás minden terén az új gyakorlati megoldásokat új elméletek kísérik. Így van ez az adópolitika terén is; az adópolitika gyakorlati megoldásaival elméleti elgondolások haladnak párhuzamosan. A legelső és alapvető kérdés mindig az — *miért kell adót fizetnünk*, mivel indokolható meg az államnak az a joga, hogy polgáraitól adófizetést követeljen. A középkor az állam területét az uralkodó tulajdonának tekintette és az uralkodó adókivetési jogát az uralkodó tulajdonjogával indokolta. A XVII. és XVIII. század racionalizmusából és az azon alapuló szerződési elméletből fakadt az ú. n. csereelmélet vagy élvezetelmélet és a biztosítási elmélet. A csere- vagy élvezeti elmélet szerint az adó az államtól ka-

¹ Irodalom: *Arena*: La teoria corporativa della finanza. Estratto dall' Archivio di Studi Corporativi. Napoli, 1939. — *Gangemi*: La politique fiscale italienne au cours de la période 1935—1937. Rev. écon. int. Brüssel, 1935. 30, 1, 2, 287—326. — *Mungiolì*: L'imposta sul capitale e la sua incidenza sul risparmio investito nelle società per azioni. Giornale degli econ. (Milano) 1939. 3/4. 261—277. — *Steve*: L'imposta straordinaria sul capitale delle aziende industriali e commerciale. (Padua) 1938. — *Thaon di Revel*: Aspetti della finanza italiana. Riv. italiana di diritto finanz. (Roma) 1937, 1, 4, 254—263. — *Tromberg*: Die Vermögensabgabe in der italienischen Finanzwirtschaft in D. dt. Volkswirt. 1938, 13. 11, 493—494. — *Treviranus*: Die Vermögens- und Einkommensabgabe zu Zwecken der Rüstungssteigerung in Italien. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1939. december, 723. o.

pott előnyökért járó ellenszolgáltatás, a biztosítási elmélet szerint az adó nem más, mint az államnak fizetett biztosítási díj azért a jogsegélyért, amellyel a vagyon és a munka gyümölcseinek élvezését biztosítja. Ujabb az ú. n. áldozatelmélet, amely az állam organikus felfogásából indul ki. E szerint az állam ethikai és történelmi szükségszerűség, mert a kulturális és a közfeladatokat csak az államban szervezett társadalom végezheti el. Az adó tehát az állampolgárok részéről hozott áldozat, hogy az állam — az indoklásra egyébként nem szoruló — kulturális és közcéljait megvalósíthassa. Megemlítendő végül a marxista felfogás, amely szerint a mai adórendszer elméleti alapját az uralkodó osztály önző céljaiban kell keresni.

Azok, akik az olasz fasizmust csupán *felületesen* ismerik, azt állítják, hogy a *fasizmus csak gyakorlati mozgalom*, — oly politikai irányzat, amely az elméleti alapokat nélkülözi. *Ez a felfogás* azonban teljesen *téves*, mert a fasizmus gyakorlati eredményeivel minden téren párhuzamosan halad az elméleti rendszer kiépítése is. Amint nem volt tétlen az olasz fasizmus dinamikája a pénzügyi politika terén, éppúgy nem állott meg az olasz pénzügyi tudomány az eddigi elméleteknél sem. Az aggregényadó, a rendkívüli ingatlan-vagyonadónak az ingatlan kényszerkölcsönrel való eredeti kapcsolása, az erősen progresszív osztalékadó, a részvénytársaságok, valamint az ipari és kereskedelmi társaságok rendkívüli vagyonadója, az örökösödési illeték újraszabályozása új utakat jelentenek. Új utat keresett az elméleti pénzügytan is, amikor felállította a korporatív pénzügyi elméletet.

Az új pénzügyi elmélet a fasiszta államelméletből indul ki. A fasiszta felfogás ugyanis elveti azt a tanítást, amely az államnak, mint ethikai egységnek a létét tagadja és azt hirdeti, hogy csak oly egyének vannak, akik kormányoznak és akik felett uralkodnak. A fasizmus elveti a liberalizmus tanítását, hogy az állam csak eszköz egyéni boldogulásunk elérésére, de élesen szembefordul a marxizmus tanításával is, amely az államot csak szükségképeni átmeneti állapotnak tekinti és az állam nélküli társadalom szükségességét hirdeti. A *fasiszta felfogás szerint* a fasiszta *állam* sem *nem eszköz*, sem *nem átmeneti állapot*, *hanem a végcél*. A fasiszta államban — mondja az olasz munkaalkotmány — mint ethikai, politikai és gazdasági egység testet ölt az olasz nemzet, vagyis az az organizmus, amelynek célja, élete, hatalmi eszközei és élettartama az alkotóelemeit képező egyének vagy egyéni csoportok felett áll. Az állam tehát nem arra való, hogy elsősorban polgárainak a boldogulását segítse elő, avagy hogy kinevelje az államtalán társadalom részére a szociális embertípust, hanem, hogy mint a nemzet megtestesítője teljesítse saját állami küldetését. Az államnak öncélú erkölcsi, politikai és gazdasági külön élete is van. Az egyik kiegé-

szíti és lehetővé teszi a másikat és nem függvénye az egyén erkölcsi politikai és gazdasági életének. Vagyis más szóval, a fasiszta állam céljainak kitűzésekor nem indul ki az egyéni célokból. Az állam céljai ugyanis sokszor ellentétesek alattvalóinak, vagy alattvalói csoportjainak érdekeivel. Ha az állam csakis a polgárainak egyéni céljait tartaná szem előtt, úgy gyaratbirodalom szerzésére irányuló, avagy irredentista törekvések sohasem volnának lehetségesek, mert azok rendszerint nem a jelen, hanem a jövő nemzedék érdekeit szolgálják. Az egyén céljainak megvalósításában években, vagy legfeljebb évtizedekben gondolkodik, a nemzetnek, illetőleg a nemzetet megtestesítő államnak évszázadokban, sőt évezredekben kell gondolkoznia. A fasiszta állam ezért nem az egyén, hanem a kollektívum boldogulását kívánja szolgálni.

A kollektívum boldogulása iránti törekvés két irányú: a sajátos állami célok elérése, valamint a szociális igazság lehető legtökéletesebb megvalósítása. A sajátos állami célokon kívül ugyanis az állam feladata, hogy elősegítse, irányítsa, ellenőrizze a nemzeti élet minden megnyilvánulását. Ezt a feladatot azonban nemcsak a közbiztonság és a jogrend biztosítása útján teljesíti, hanem irányítólag kell belenyulnia az egyéni működési körökbe is. Az állami beavatkozás ismét két irányú: az állam egyrészt a központi indító és iránytadó erő, másrészt a kiegyenlítő és egyensúlyozó hatalom. A fasiszta állam elismeri az egyéni kezdeményezés fontosságát, ahol azonban az egyéni kezdeményezés hiányzik, avagy nem elégséges, az államnak kell átvennie a kezdeményező szerepet. A kiegyenlítő feladatot a fasiszta állam úgy teljesíti, hogy az egyének között fennálló kirívó ellentéteket igyekszik eltüntetni. Nem osztja a marxizmus felfogását, amely a teljes egyenlőséget hirdeti. Elismeri, hogy a nagyobb teljesítményért, nagyobb ellenszolgáltatás is jár, de csak bizonyos észszerű határok között. Elismeri a magántulajdont, de küzd annak kinövései ellen; nem tagadja a magántőke fontosságát, de azt az állami célok szolgálatába kívánja állítani, nem hirdeti a jövedelem-egyenlőséget, a túlzott jövedelmeket azonban korlátok közé szorítja. Ezeket a feladatokat persze az állam, sokszor polgárainak, avagy a polgárok bizonyos csoportjának érdekeivel ellentétben is teljesíti. Korporatív szervezetével átszövi a nemzeti termelés minden ágát, nevel, buzdít, ellenőriz és kiegyenlít. Ebben a pontban kapcsolódik a korporatív rendszer a fasiszta állam fogalmához és mintegy összeolvad vele. A fasiszta állam vagy korporatív, vagy pedig nem fasiszta, mondotta egy alkalommal Mussolini.

A fasiszta államelmélet szemszögéből nézve tehát az adó nem ellenszolgáltatás, sem biztosítási díj, sem pedig áldozat, hanem *egy természetes valami*. Nem lehet az adófizetési kötele-

zettség részére szerződésalapot keresni, mert a pénzügyi jog alapját egyesegyedül az állam eredeti szuverénitása adja.

Minthogy pedig a korporatív államelmélet az egész állami szervezetet az állam céljainak a szolgálatába állítja, önként következik, hogy e célok elérésében az adórendszernek is ki kell vennie a részét. A fasiszta állam ezért a lehetőséghez képest adórendszerét az állam politikai, erkölcsi és gazdasági céljainak a szolgálatába kívánja állítani.

A fasiszta rendszer adói a fiskális célokon kívül ethikai és gazdasági célokat is követnek és kiegyenlíteni törekszenek a fennálló ellentéteket. Az aggregényadó és az örökösödési illeték politikai és erkölcsi célokat valósítanak meg, a rendkívüli osztalékadó a túlzott tőkejövedelem elé von határokat, a rendkívüli vagyonadók a lira leértékelésével kapcsolatban látnak el közgazdasági feladatot.

Célkitűzéseinél a fasiszta állam a nemzeti kollektívumban nemcsak a jelen, hanem a jövő nemzedéket is belefoglalja. A célkitűzések megvalósításába belevonja az egész állami organizmust, következésképpen az állami organizmus működésének alapfeltételét, az adórendszert is. Az olasz irodalom ezért a pénzügyi tudományt a hazaszeretet tudományának nevezi.

Cottely István

A gazdasági és ipari élet Finnországban **1919 óta.**

Hogy a természet erőit egy rentábilis gazdasági élet kiépítésének szolgálatába állítsák, a finneknek ép olyan kemény és kitartó küzdelmet kellett és kell folytatniok, mint az ország függetlenségének védelmében. A lakosság — nem több, mint 3·8 millió lélek — olybá tűnik fel, mintha eltévedt volna itt fenn északon a sarkkörök közelében, a jórészt gránit sziklaktól alkotott óriási földterületen, melyet az erdők és a jéggleccserek ezredes eróziós munkája folytán létrejött mocsarak és tavak végtelen sora tesz változatossá. A Balti tenger, mely partjait mossa, el van zárva az Atlanti óceántól, ezért Finnország éghajlata nem igen érzi a golf áram mérséklő hatását. Az Északi Jeges tenger partján fekvő Petsamo kikötőváros az egyetlen, amelyhez a meleg víz áramlása eljut. Az ország többi része legfőljebb közvetett úton részesül a golf-áram jótékony hatásában. Az ország egész területét illetőleg az évi közepes hőmérséklet nem múlja felül a plusz 1 fokot. A tél időtartama — a szélességi fokoknak megfelelőleg — négy és hét hónap között váltakozik. A nyár júliusban kezdődik, de az insolátio oly erős,

hogy Uleaborg vidékén pld. 42 nap már elég az elvetett magvak kikeléséhez és megérleléséhez.

Finnország az erdők és tavak hazája: az „ezer tó országa“, melyet minden irányban a tavakat összekötő víziútak kereszteznek. A művelés alatt álló föld az ország területének csak $\frac{1}{10}$ részét teszi ki és a következőképen oszlik meg:

Erdők az egész területnek	66 %-a
Művelt földterületek	9 „
Tavak	9 „
Egyéb földterületek	16 „

A legutóbbi húsz év folyamán a művelés alá vett földterület 30%-kal növekedett.

Finnország a 60-ik és a 70-ik szélességi fokok között terül el. Épen ezért a tölgyfa, mely — mint az ismeretes — nem igen él meg a 61-ik fokon túl, Finnországban már nem tenyészik. Az almafa a 64-ik fokon túl nem virágzik, tehát Finnországban az erdőségeket, továbbá a csekély gyümölcsfaállományt csak olyan fák alkotják, melyek a szigorú éghajlati viszonyokhoz alkalmazkodni tudnak. Az első helyet ezen a téren a vörösfenyő foglalja el, mely a finn erdővidéknek 48%-át beborítja. Általában a fenyőfafélék azok, melyek leginkább díszlenek még a zord éghajlat alatt is. Így egy másik fenyőfaféleség, a pinus epicea az erdőknek 30%-át teszi ki. Fontos helyet foglal el harmadik helyen a nyirfa, mely a finn erdőterületnek 20%-át borítja. Egyéb fafélék csupán 2%-át adják a finn erdőknek.

A finn fakitermelést nemrégiben évente 1.620 millió köbméterre becsülték. Ez a szám azóta növekedett. Az évi átlagnövekedést, melyet az erdőkitermelés terén Finnország megvalósíthat anélkül, hogy az erdőségek azt nagyon megéreznék, 44.4 millió köbméterre becsülik.

Mint ebből már sejthető, Finnországban az erdők jelentik az ország gazdasági életének az alapját, a fa alkotja a legfontosabb nyersanyagot, nyújtja a fő kiviteli cikket. A fából történő nagy kivittel szemben a földművelés csupán arra szorítkozik, hogy a benső fogyasztás szükségleteit elégítse ki. Húsz év alatt, 1919—1939 között az ország egész lakosságát illetőleg a földműveléssel foglalkozók száma 66%-ról leesett 60%-ra. Érdekes jelenség ez, mert viszont a művelés alá vont földterületek nagysága állandóan növekedett és ma is növekszik. Épen azért, mivel a megművelt terület növekedett, a földműveléssel foglalkozók számának csökkenése ellenére is a termelésben nem történt hanyatlás, sőt javulás állott be.

A birtokeloszlás is javult a korábbi viszonyokat tekintve. 1919-ben, a földbirtokkal rendelkezők a földműves lakosságnak a felét sem tették. Sok volt a minden földbirtok nélküli mező-

gazdasági munkás, mert a művelés alá vett földek jobbára elég tekintélyes nagyságú birtokokra oszolva kevesek tulajdonában voltak. Az állam tehát helyesebb földbirtok-eloszlásra törekedett. Az 1920-ban megszavazott idevágó törvény megengedi a kisajátítást, ha a telepítés érdeke azt megkívánja. Igaz, hogy kevés esetben alkalmazták ezt a törvényt. A finn vidék képe 1920 óta szociális szempontból mégis igen előnyös változáson ment keresztül. A földbirtokkal rendelkezők száma 43%-ról felfőszkött 64%-ra.

	Földbirtokosok	Bérlők	Birtoknélküli földmunkások
1920-ban	46 %	19 %	35 %
1930 után	64 %	8 %	29 %

A kisbirtok most már túlsúlyban van, a művelt terület 76.3%-ka kisbirtokokra (1—10 hold között) oszlik.

A mezőgazdasági szemesztermékek között az első helyet a rozs foglalja el, mint amely jobban bírja a hidegebb éghajlatot. Csak azután következik a búza és az árpa. Az utóbbi években a rozstermelés évi 4,310.000 mázsára, a búza 2,000.000 mázsára és az árpatermés évi 1,760.000 mázsára rugott. Az állatállományt megközelítőleg 1,370.000-re becsülik: ebből a juhok száma 610.000, a lovakra esik 310.000, sertésekre 222.000. A tehenek számában is bizonyos növekedés mutatkozik az utóbbi években az 1920-as állapotokhoz viszonyítva. A növekedés 12%-os, a tejtermelésben azonban 40%-os javulás tapasztalható, ami a szarvasmarhaállomány minőségének javulását bizonyítja.

Miként a földművelés és állattenyésztés terén, úgy az *ipar* terén is jelentős fejlődés figyelhető meg a függetlenség óta. Szénnel és petróleummal nem rendelkezik az ország, azokat tehát külföldről kell bevennie. Főkép Anglia, Lengyelország, Amerika és Németország jönnek itt számításba. De viszont rengeteg fehér-szene van. Ugyanis a sok folyó, tó és vízesés révén Finnország óriási energia-források birtokában van. Az iparban felhasznált víziergia néhány év alatt megháromszorozódott, az iparban alkalmazott munkások száma pedig szintén ennek hatásaképen felével emelkedett. Az ipar fejlődését, a vízi energia fokozódó felhasználását és az ipari munkásság számának növekedését az alábbi kimutatás szemlélteti:

	Felhasznált víziergia	Munkások száma
1921—1925 között	361.000 C. V.	135.000
1937	964.000 C. V.	208.000

Az ipar számára a legfontosabb nyersanyagot — nemzeti szempontból is — a fa jelenti. A második helyen a bányaipar következik. A fát részint nyers állapotban, részint feldolgozott állapotban nagy mértékben szállítja Finnország külföldre. A faipar szempontjából fontos helyet foglal el a papírgyártás és

a cellulóze készítése. A papírgyártáshoz szükséges faanyagnak 50%-át, a cellulózenak 80%-át külföldre szállítja Finnország, úgyhogy a világpiacon az utóbbi cikket tekintve Svájc után mindjárt a második helyet foglalja el, míg a papírt illetőleg Svédország és Kanada mögött a harmadik helyet tartja.

A bányászat és a fémipar csak az utóbbi években indult fejlődésnek, mióta a lelőhelyeket felfedték, és azoknak a fontosságát felfedezték. Az ország északi részében például nemrégiben nagyon gazdag vasbányákat fedeztek fel, melyek fontosságuk és gazdagságuk révén versenyezhetnek a Svéd-Lapponiában elterülő svéd vasbányákkal. A megfelelő közlekedési lehetőségek, utak, vasutak hiánya azonban ezideig nem engedte meg ezeknek a bányáknak megfelelő módon történő kihasználását. A Petsamo környéki nikkelbányák — jóllehet alig másfél év óta állnak kihasználás alatt — már is világhírűek. Az újabban felfedezett piritbányák, melyeknek kibányászott nyersanyaga 4% rezet, 25% ként, és 27% vasat tartalmaz, állandóan növekedő termelést mutatnak. A bányák révén fejlődő nehéziparban a megfelelő mennyiségű szén hiánya folytán a hajtóerőt a vízienergia felhasználása útján nyert elektromos erő szolgáltatja épen úgy, mint Svédországban.

A világháború előtt Finnország kereskedelmi kapcsolatai főképp Oroszország felé irányultak, Finnország exportjának $\frac{1}{3}$ -át Oroszország vette át. A kommunista forradalom után egyrészt új piacokat kellett keresnie, másrészt új bevásárlási területeket kellett biztosítani. Finnország fővásárlói az utóbbi években Anglia (3697 millió finn marka értékben), Dánia (1.225 millió finn marka értékben), az Egyesült Államok (772 millió finn marka értékben) voltak. Bevásárlásait pedig főképp Angliában (1580 millió finn marka értékben), Németországban (1557 millió marka értékben), Svédországban (893 millió) végezte. Húsz év óta az ipar fejlődése folytán a ki- és beviteli cikkek nagyot változtak. Az ipar fejlesztéséhez szükséges gépek, autók bevitele nagyon felemelkedett, de viszont a kifelé irányuló kivitelben is növekedés jelentkezik, úgyhogy Finnország kereskedelmi mérlege aktív. Ugyancsak ilyen képet mutat a fizetési mérleg is. 1923-tól 1937-ig a fizetések terén Finnországnak évente átlag 420 millió finn marka feleslege mutatkozott, ami lehetővé tette számára a külföldi adósságok rendezését; eredményeképpen Finnországnak a külföld felé irányuló adóssága 9.2 milliárd finn márkáról 1938 elején 2 milliárd márkára esett le. A pénzügyeket az egyensúly jellemzi.

Finnország tehát, amikor ismét fegyvert kellett fognia szabadsága érdekében, a teljes gazdasági virágzás és fejlődés képét mutatta. Fejlődő ipara maga dolgozta fel jórészt a nyersanyagokat. Csökkentek külföldi vásárlásai és növekedtek az export méretei. A bányászat új lelőhelyeket fedezett fel és vont

kihasználás alá. Az ipari munkásság száma, az ipari energia, a tőke nagysága növekedett. A fizetési és kereskedelmi mérleg egyensúlya a finn gazdasági élet szilárdságának voltak tanúi. A kisbirtokok szaporodása, a bankbetétek állandó növekedése a lakosság viszonylagos jólétének voltak kifejezői.

Terestyéni Cz. Ferenc.

Itália és a Földközi tenger.

Itáliának a Földközi-tenger medencéjében elfoglalt helyzetét mindennél élesebben világítják meg Mussolini precíz meghatározásai: az olasz kormányfő a történelmi múlt és egy megváltozhatatlan földrajzi valóság törvényeire hivatkozva, mutat reá Olaszország földközi-tengeri primátusának lényegére.

A történelem által is ma már elfogadott tény, hogy a különböző mediterrán civilizációk a római művelődésben olvadtak fel egy nagy kiegyensúlyozó egységben, ennek olvasztó tégelyében alakultak át s itt született meg az a római civilizáció, mely dús terméssel ajándékozta meg az emberiséget. Ennek a római művelődésnek fénye világította be az utolsó két évezred életét s ma is, az eszmék zürzavarában az egyetlen szilárd pont, forrása s kisugárzó központja minden lelki és szellemi tevékenységnek.

A „mare nostrum“ fogalma nem mesterkélte kifejezés avagy a szertelen büszkeség megnyilvánulása, hanem tudatos elismerése egy megváltoztathatatlan spirituális és politikai valóságnak.

A kísérletet, hogy a vizsályt a Földközi-tenger vidékére helyezték át, megbuktatta Olaszország kemény akarata és azon magatartása, hogy megóvjá e nagykiterjedésű teret a háború pusztításaitól. Ismét beigazolódott Itáliának a Mediterraneumban érvényesülő, mindig az erőket kiegyensúlyozni törekvő befolyása. Noha a tenger kapuinak a kulcsai mások zsebében vannak, mégis Olaszország ellenőrzi az egész medence életét s magatartása dönti el a Földközi-tenger partjai mentén elterülő többi állam politikai törekvéseinek jellegét.

Évezredekken át folyt itt a Mediterraneumban a küzdelem a medence kizárólagos uralmáért, mintegy annak bizonyágaként, hogy az ott kivívott elsőbbség egyben a világ feletti uralmat is jelenti. E küzdelmek sem tudták azonban csökkenteni azt a funkciót, melyet e tenger vidékén Itália számára a Természet törvényei írtak elő.

A Földközi-tenger medencéjében elterülő országok gazdasági életére reányomja bélyegét a közvetítő kereskedelem, mely a világ nagy útvonalai mentén fekvő tengerparti országok köz-

gazdaságának minden időben alapvető eleme volt. Ez a „kereskedelmi funkció“ volt bizonyos vonatkozásban a gazdasági élet determináns tényezője és állíthatjuk, hogy ugyanakkor egy szélesebb keretek között talán kialakulni képes nagyipar fékezője, hátráltatója.

Az olasz tengeri szupremácia lényegének megértéséhez szükséges, hogy részletesen áttekintsük az egyes földközi-tengeri országok *kereskedelmi tengerészetére* vonatkozó statisztikai adatokat. Az 1939-es adatokat az 1. sz. táblázat ismerteti.

Egyes országok	Tonnaüirtartalom
Olaszország	3,448.453
Franciaország	2,952.975
Görögország	1,780.666
Spanyolország	913.889
Egyiptom	108.399
Románia	111.678
Törökország	224.461
Jugoszlávia	410.486

Ezen statisztikai adatok élénken tükröztetik vissza Itália tengerészeti elsőbbségét. Az összes mediterrán országok kereskedelmi tengerészeti flottái között az első helyet foglalja el. A francia kereskedelmi tengerészeti flotta tekintélyes hányada az atlanti flottára esik. Egyébként is Franciaország földközi-tengeri partjainak hossza, hozzáadva ehez északafrikai gyarmatai partvidékének hosszát is, rövidebb a többi mediterrán ország partjainak hosszánál.

Olaszországnak ezen, a Földközi-tenger medencéjében elfoglalt elsőbbségi pozícióját bizonyítják a földközi-tengeri országok *kikötőinek forgalmára* vonatkozó adatok is.

1935—1938-ig terjedő időszakban egyezer tonnánként a forgalom nagyságát a következő 2. sz. táblázatunk adja.

A földközi-tengeri országok kikötőinek forgalma

	(Egyezer tonnánként)			
	1935	1936	1937	1938
Olaszország	88.716	81.361	87.817	92.821
Bulgária	876	917	893	892
Franciaország	52.066	52.701	54.747	51.911
Görögország	6.234	5.846	5.854	6.284
Jugoszlávia	18.362	19.297	20.749	19.829
Spanyolország				32.102
Palesztina	4.924	4.785	4.649	4.820
Románia	6.320	6.095	5.065	4.275
Algír	8.144	7.929	7.359	7.163
Egyiptom	8.942	8.289	8.415	8.011
Francia-Marokkó	4.565	4.719	4.599	4.657
Szuez	32.811	32.379	36.491	34.418

Ha ezekután az egyes országok kikötőinek forgalmi adatait vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy azok forgalmában is az első helyet az olasz lobogó foglalja el, ugyanígy a Dardanellákon átmenő forgalomban, Kisázsia kikötőinek forgalmában, valamint a mediterrán országok között, a Szuezi-csatornán átmenő forgalomban is nyilvánvaló Itália primátusa.

Az olasz *hajózási vonalak* a Földközi-tenger hajózási vonalai között is a legjelentősebbek. A Mediterrán keleti és nyugati medencéje között az összeköttetést, a hajózási forgalmat állandóan üzemben levő olasz hajózási vonalak biztosítják.

A Földközi-tenger mentén elterülő országok és Olaszország közötti lebonyolódó közlekedési kapcsolatok intenzitását világosan tükröztetik vissza az olasz kikötők forgalmának statisztikai adatai is. 3. sz. táblázatunk az *olasz kikötők árúforgalmának fejlődését* mutatja be 1896-tól 1938-ig terjedő időszakban, valamint bemutatja ezen árúforgalomból a mediterrán országokra eső forgalom nagyságát.

Az olasz kikötők árúforgalma

Időszak	Hajóür nettotonnában	Áruk mennyisége nettotonnában
1896—1900	58,148.000	15,796.000
1910—1915	105,822.000	30,018.000
1926—1930	144,799.000	36,000.000
1931—1936	170,811.000	39,932.000
1937	175,781.000	43,797.000
1938	189,375.000	43,815.000
	Összforgalom 1938-ban	Ebből a mediterrán belforgalomra esik
Kirakott árúk mennyisége	20,051.788 tonna	3,054.286 tonna
Berakott árúk mennyisége	3,703.975 „	1,181.208 „

A Földközi-tengeren lebonyolódó forgalomnak az összforgalomban való százalékos részesedését tekintetbe véve, az különösen az olasz kikötők *kivitelének* árúforgalmában jelentős. Olaszország már kifejtett mediterrán funkciójának e tény is igazolója. Figyelembe véve néhány fontosabb földközi-tengeri ország külkereskedelmének statisztikai adatait, megállapíthatjuk, hogy ezen országoknak úgy kivitelében, mint bevitelében Olaszország messze felülmúlja a többi államot.

4. sz. táblázatunk adatai ennek a bizonyítására szolgálnak.

Görögország	1936	1937
	(millió drachmában)	
összbehozatal	11.962	15.204
behozatal Itáliából	59	437
összkivitel	7.378	9.555
kivitel Itáliába	44	51.1

<i>Románia</i>	1936	1937
	(millió leiben)	
összbehozatal	12.637	20.284
behozatal Itáliából	195	794
összkivitel	21.703	31.968
kivitel Itáliába	1.332	2.289
<i>Törökország</i>	1937	1938
	(millió török fontban)	
összbehozatal	114.379	149.836
behozatal Itáliából	5.084	7.119
kivitel	137.983	144.964
kivitel Itáliába	7.266	14.562
<i>Jugoszlávia</i>	1937	1938
	(millió dinárban)	
összbehozatal	5.233.7	4.975.3
behozatal Itáliából	429.8	444.7
összkivitel	6.272.4	5.047.4
kivitel Itáliába	587.0	324.3

Ezen adatokból is kitűnik, hogy Olaszország funkciója nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a mediterrán piacok szükségleteit kielégíti, azokat ellátja prima minőségű árucikkeivel, hanem ugyanakkor egyik fontos tényezője ezen országok gazdasági életének, illetve termelésének. A par excellence mediterrán agrárországok termelési feleslegéből fedezi mezőgazdasági cikkekben való szükségletét, iparcikkeinek kivitelével pedig uralja azokat a fontos piacokat, amelyeken Olaszország primátusát a történelmi hagyomány is minden időben determinálta.

Itália ezen „pótolhatatlan, nem helyettesíthető” funkciójának megdönthetetlen bizonyítékai a Mediterraneumban lebonyolódó kereskedelmi árúforgalomnak már vázolt adatai. Ezt az állításunkat igazolja az olasz hajózási társaságok által fenntartott állandó *vonalak* nagy, tekintélyes száma is. Nincs a világnak még egy kereskedelmi tengerészete, mely Olaszországnak a Földközi-tenger medencéjében üzembe tartott hajózási vonalainak sűrűségével, pontosságával versenyezhetne.

Ilyen módon a földközi-tengeri forgalom „hátgerince”, mely a Földközi-tenger partjai mentén fekvő országok egyetlen közlekedési útvonala a világ egyéb nagy tájai felé, Itáliáé; ebből logikusan következik, hogy közvetlen befolyása az egész medence mentén fekvő országok gazdasági életében is hathatósan érvényesül.

Ha az „élettér” koncepciójának alapjai reálisak és megfelelnek az igazság követelményeinek, úgy Olaszország földközi-tengeri hivatásának realitását ennél az elvnel világosabban és meggyőzőbben semmi sem igazolja. Azonban nemcsak a már ki-

fejtett gazdasági törvényszerűségeket, az olasz hivatás lényegét és az olasz jövőt, történelmének sorszerű fejlődését figyelembe véve, hivatkozunk Olaszország földközi-tengeri funkciójának igazolásaként az „élettér” fogalmára. Itália gazdasági prosperitása, politikai súlya és katonai ereje az összes földközi-tengeri országok biztonságának és gazdasági jólétének is nélkülözhetetlen elemei. Ezen országok és Itália közgazdaságának strukturája egészségesen egészíti ki egymást. Az „önellátás” fogalma, mely ma Olaszország közgazdaságának az alapját alkotja s amely lényegében véve belső gazdasági életének új alapokra való fektetését és újjászervezését jelenti, nem zárja ki az árúcsere erőteljes fejlesztését, semmiféle hátrányt nem jelent az Itáliával kereskedelmi kapcsolatokat ápoló államok közgazdaságára, sőt jótékony hatása azok gazdasági életére is elvitathatatlan.

Bizonyítékai ennek az olasz külkereskedelem pontos statisztikai adatai. 5. sz. táblázatunk az egyes földközi-tengeri országoknak az olasz külkereskedelmi összforgalomban való részesedése százalékos arányát mutatja be.

Az olasz összforgalomban való százalékos részesedés aránya

Országok	1936	Behozatal 1937	1938	1936	Kivitel 1937	1938
Albánia	0.5	0.4	0.5	0.5	0.4	0.6
Bulgária	0.5	0.6	0.9	0.1	0.5	0.6
Görögország	0.1	0.5	0.8	0.2	0.8	0.9
Jugoszlávia	1.1	1.8	1.4	0.8	1.9	2.1
Románia	3.7	2.8	2.2	0.4	1.2	1.4
Spanyolország	0.7	0.9	1.6	0.3	0.5	1
Törökország	0.9	0.7	1.7	0.5	1.2	1
Egyiptom	1.4	1.7	1.6	1.8	2.9	2.5
Marokkó	0.7	0.8	1.1	0.5	0.4	0.5
Tunisz	0.6	0.6	0.6	0.2	0.3	0.2

A Földközi-tenger medencéjében, mely évszázadokon át a világ közgazdaságának központja volt, még ma is nagykiterjedésű zónák várnak kihasználásra, látens javak kiaknázásra. Bizonyítója ezen tevékenységnek az olasz akarat, mely Albánia gazdasági életének szabván új irányt, annak életét új alapokra fekteti. Azonban, hogy ezen gigászi feladat megvalósíthatassék és nyomán a Földközi-tenger medencéje ismét betölthesse „világ-funkcióját”, annak sine-qua nonja, hogy ott zavaró befolyások ne érvényesülhessenek, ne kerüljenek olyan érdekek előtérbe, amelyek nemcsak, hogy a par excellence mediterrán érdekektől távol állnak, azokkal ellenkeznek, hanem az egész mediterrán medence gazdasági fejlődése elé gördítenének nehezen leküzdhető akadályokat s inkább szolgálnának hegemonisztikus

törekvéseket, ahelyett; hogy a földközi-tengeri országok gazdasági fejlődésének lennének előmozdítói.

A gazdasági egymásrautaltság elve kell, hogy telítse ezen földközi-tengeri országok gazdasági s így politikai törekvéseit.

És amikor Olaszország ezen „életteréhez“ vezető közlekedési útvonalak szabadságát követeli, hogy azok egy adott pillanatban ne válhassanak az emberi érintkezést fojtogató korlátokká, nemcsak az élethez való jogát követeli, hanem betölti ősi, a Természet erői által megszabott „mediterrán funkcióját“ is és ugyanakkor a Földközi-tenger medencéjében elterülő többi ország érdekeinek előharcosa és védelmezője.

Amikor Itália ezen történelmi missziójának elismerését hangoztatja, nem érheti az egyeduradalomra való törekvés vagy egy imperialisztikus politika üzésének a vádja. Csak azt követeli, hogy ismerjék el ezen „földközi-tengeri funkcióját“, melyet két évezreden keresztül töltött be, s melynek nyomán a Földközi-tenger medencéjéből, mint az emberi művelődés világítótornyából áradtak szerte az emberi életet megtermékenyítő éltető sugarak s mely ugyanakkor központja volt annak a gazdasági tevékenységnek is, mely a mai világ és Európa gazdasági életének alapköveit rakta le.

Giacomo Giuglia.

Pályázati hirdetmény.

A Hangya Szövetkezeti Központ adományából a Darányi Ignác Agrártudományos Társaság — alapszabályai 4. §. d) pontjában kitűzött céljának megfelelőleg — *pályázatot* hirdet, elsősorban az egyetemi és főiskolai ifjúság részére. Kidolgozandó a következő tétel: „*A fogyasztási és értékesítő szövetkezetek közérdekű tevékenysége*“. Ismertetni kell tehát, különös tekintettel Magyarországra, azokat a szolgáltatásokat, melyeket az említett szövetkezeti ágazatok a közgazdasági és társadalmi kérdések megoldásában már eddig is tettek és a jövőben tehetnek. A beérkező dolgozatokat egyrészt a Hangya, másrészt a Társaság által kiküldött egy-egy bíráló fogja elbírálni. A legjobb dolgozatok jutalmazására a következő díjak tűztek ki: Egy első díj 100.— pengő értékben és négy darab 50.— pengő összegű második díj. A bírálók megdícsérhetnek oly munkákat is, amelyek díjban nem részesülnek. A pályázat nyílt. A dolgozatokat két példányban legépelve vagy feltétlenül könnyen olvasható kézírással szintén két példányban, a szerző nevének, tanulmányi évfolyamának és lakás címének feltüntetésével a *Darányi Ignác Agrártudományos Társaság* főtitkáránál kell benyújtani (IV. Szerb u. 23.). Ezen címre a dolgozatok postán is beküldhetők, mindenestre lehetőleg ajánlva.

A pályamunkák beadásának határideje *1940 május 31-ike*. A pályadíj-nyertesek írásbeli értesítést kapnak a Társaságtól, mely azonban kívánhatja, hogy a pályadíj nyertes egyén igazolja, hogy tényleg egyetemi vagy főiskolai hallgató-e.

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Hegedüs Loránt: Budapest adórendszerének ki-
fejlődése és jövője. Statisztikai Közlemények.
Szerkeszti: Illyefalvi I. Lajos, 89. kötet, 3. szám. Kiadja
Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala. Budapest,
évszám nélkül, (1939) 229 lap, 43 statisztikai táblázattal.

Hegedüs Loránt, a magyar pénzügytani és közgazdasági irodalom egyik legkiválóbb művelője, a székesfővárosi Statisztikai Közlemények kiadványsorozatának most megjelent, legújabb kötetében Budapest adórendszerének kialakulásáról és fejlődéséről nyújt széleskörű színes képet és egyben a jövő egyik nagyjelentőségű problémája: a megvalósításra váró Nagy-Budapest pénzügyi megalapozásának tervét is vázolja.

Szerző könyvének előszavában megemlíti, hogy a munka megírásánál nem új rendszerrel kísérletezett, hanem a magyar városi pénzügyek irodalma terén gyűjtött anyag kiegészítésére, folytatására törekedett. Ennél mégis jóval többet kapunk. Az általa felhasznált gazdag anyagot szerves egységbe dolgozva fel a Pest, Buda és Óbuda egyesítéséből kialakult főváros adórendszerének egész fejlődését új szempontokból világította meg és annak olyan érdekes részleteit tárta fel, amelyek még a szakörök előtt is többnyire ismeretlenek vagy alig ismertek voltak. Hegedüs Loránt beható forrástanulmányok alapján végzett fáradságos munkájának eredményeit különösen azok tudják kellően értékelni, akik a közületek adóztatásának és általában a közületek pénzügyeinek bonyolult problémáival statisztikai adatok felhasználásával már foglalkoztak.

A hatalmas kötet három részre tagolódik, mindenik részhez a különféle források alapján összeállított és feldolgozott részletes statisztikai táblázatok csatlakoznak.

Az első rész, amely „Buda-Pest adórendszerének kezdetei” címet viseli, az adórendszer kérdésének általános, pénzügytani vonatkozású tárgyalásával kezdődik. Szerző mindenek előtt a

pénzügytan irodalmában széleskörben elterjedt három tételt tesz vizsgálat tárgyává és az ezekkel kapcsolatos tévedéseket cáfolja meg. Először is helyteleníti azt a felfogást, amely az államot tekinti az első és egyedüli adóztató hatalomnak s ennek folytán minden más közület (város, vármegye stb.) adóztatási jogát az állami hatalomból vezeti le. Valóban, ilyen felfogással a pénzügytan modern irodalmában is gyakran találkozunk. Ezzel szemben szerző rámutat arra, hogy már a régebbi időkben a községek, a földesurak, az egyházak, sőt egyes testületek is szedtek adót. Ezért nem lehet azt állítani, hogy csak az államnak volna joga adóztatni. Mindazok a pénzügytani írók, akik az államot tartják az egyetlen adóztató hatalomnak és az egyéb adóztató hatalmak adóztatási jogát csak az államéból származtatják le, figyelmen kívül hagyják azt, hogy pl. Magyarországon a községek, a vármegyék stb. saját jogon már akkor adóztatták a hatalmi körükbe tartozott gazdasági egyedeket, amikor még az állami adórendszer nem alakult ki. A helyes pénzügytani felfogás ebben a kérdésben tehát az, hogy az állam csupán egyik, de nem egyedüli adóztató hatalom, bár tagadhatatlanul a modern gazdasági életben az állam ezt a hatalmát egyre fokozódó mértékben és egyre szélesebb körben érvényesíti. Kétségtelenül vannak azonban olyan közületek is, amelyek az államot megelőzve már olyan korban szedtek adókat és egyéb közjárulékokat, amikor az államhatalom még ki sem alakult.

A másik pénzügytani tétel, amellyel szerző szembeszáll az, hogy egyes pénzügyi írók a modern állami adórendszerek szem előtt tartásával az igazi adóul csupán a rendszeres kivetésen nyugvó, az adókötelesek bevallása vagy a kataszter alapján szedett közjárulékokat tekintik és a többi közjogi bevételi forrásokat vagy egyáltalában nem veszik figyelembe, vagy pedig nem kellően méltányolják. Ez a pénzügytani felfogás azonban téves megállapításokhoz vezethet, főleg, ha a városi adóztatás kérdéseit vizsgálják és nincsenek kellő tekintettel a városi adóztatási jog önálló alapjaira.

A harmadik helytelen pénzügytani felfogást szerző abban látja, hogy sok pénzügytani író az adóterhek vizsgálatánál figyelmen kívül hagyva az adóáthárítás jelentőségét, rendszerint megtévesztő képet rajzol, amely különösen a városi adóterheknél igen eltorzított lehet. Ha tehát a városi adóterhek hatását helyesen akarjuk mérlegelni, behatóan kell vizsgálnunk az adóáthárítás törvényszerűségeit is. A nagyvárosok adóztatásának vizsgálatánál mindig az egész adórendszerre, a különféle adóztató hatalmak által igénybevett összes terhekre ki kell a figyelmet terjesztenünk. Hegedüs Loránt munkájában a főváros adózásának helyes megismertetése céljából élesen belevilágít az adórendszer összefüggéseibe és az adórendszernek a gazdasági élettel való kapcsolataiba.

Pénzügytani és pénzügytörténelmi szempontból is nagy jelentőségű az a megállapítása, hogy Pest és Buda első adója a hajómegállítási jogból származott; a forgalmi adónak ez a formája Pest és Buda adózásának kezdetekor megelőzte az egyenes és a fogyasztási adókat. Fővárosunk adórendszerének kialakulását és fejlődését szerző egykorú feljegyzések és történelmi okmányok felhasználásával a részletekig hatolva alaposan ismerteti. A messze történelmi távlatból érdekesen bontakozik ki az olvasó előtt az a tény, hogy Pest-Buda legrégibb adónemei a forgalom megadóztatásából és a vásárjogból keletkeztek s ez az adóztatási folyamat idővel egész adórendszert alakított ki. A fővárosi adófejlődés egyik figyelemreméltó tanulsága tehát az, hogy a forgalmi adók és a vásárjog mellett az egyéb, többnyire az állami adóztatáson alapuló adónemek Pest-Buda adórendszerében csak később jelentkeztek és kevésbé eredetiek. A munkának ebben a fejezetében bőséges statisztikai adatokat találunk a városi kövezetvámokból, a vásárdijakból, a különféle bõlt- és egyéb bérletekből, a borkimérésből stb. nyert bevételekről hosszabb időszakra vonatkozólag.

Buda-Pest közületi bevételi forrásai már a XVII. század végén és a XVIII. század elején három jellegzetes csoportra tagolhatók: a városi bevételek első csoportja a vásárdijak, a vámok és a forgalmi adók összefüggő rendszeréből származott; a második csoportot a két városnak földesuri jogából eredő járulékszedései alkották, míg a harmadik csoport a királyi adóztatással összefüggő városi járulékszedésből alakult ki; az utóbbi kategória a fővárosi adórendszer történelmi fejlődésének folyamán tehát kétségkívül nem elsődleges, hanem későbbi jelenség. Pest-Buda adórendszerének alakulását tovább nyomon követve az olvasó megismerkedik azzal a hosszantartott, éles vitával, amely a pesti vámtarifa szabályozásának kérdésében Pest városa és Pest vármegye között a XVIII. század második felében keletkezett és amely végül 1786-ban a Helytartótanács döntése alapján Pest vármegye javára dőlt el, amikor is a pesti vámtarifa szabályozásának jogát a városi önkormányzat jogköréből kivették.

Miután szerző Pest-Buda sajátlagos adóztatásának eredetét és fejlődését könyvében részletesen feltárta, a következő fejezetben arra a kérdésre ad választ, hogy hogyan illeszkedett be e két város adózása a királyi adóztatásnak csak lassanként, utóbb kifejlődött rendszerébe. A történelmi adatok azt bizonyítják, hogy Magyarországon az adóztató hatalmak közül a királyi adóztatás — utóbb állami adóztatás formájában — legkésőbbben jelentkezett. Nálunk a királyi adóztató hatalom eleinte teljesen a király személyéhez, sőt a király egyes életeseményeihez kapcsolódó, magánjogszerű berendezésként érvényesült. A városokban a királyi adóztató hatalmon alapuló adók beszedését a vá-

rosi közegekre bízták. A királyi adóztatási jogot Magyarországon eleinte csak ideiglenesen és rendszertelenül, később már állandóan és rendszeresen gyakorolták a magasabb, országos célokból.

Összefoglalva a kiegyezést megelőző korszak tanulságait, a főváros adórendszerének kialakításában három jelentős adójogi erő érvényesülése mutatkozik: Az első a hajóvámából és a követvámából keletkezett városi adózás, a második Pest-Buda városok földesuri joga és a harmadik tényező a királyi adóztatás, amely mindkét előbb említett tényezőt közös adóvégrehajtásba kényszerítette bele. Ez a három adójogi erő egymásba fonódva megvetette a főváros jelenlegi modern adórendszerének alapjait és egyben az adóigazgatás kialakulását is egyengette. Ez a három adójogi tényező az 1848–49-i magyar szabadságharc, majd az osztrák önkényuralom korszaka után a modern állami adórendszer kialakulásakor már teljesen egybefonódva, egyetlen szerves adórendszerre alakult át. Ez az átalakulás azonban sajnos nem úgy történt, ahogy magyar nemzeti szempontból kívánatos lett volna. Miután Magyarországon az 1848-as reformok eredményeképpen a feudális rendszer és a magyar nemesség adómentessége megszűnt s az általános, arányos közteherviselés elvét elismerték, a magyar szabadságharc bukása miatt nem a magyar nemzet érdekeit, Magyarország gazdasági és pénzügyi viszonyait szem előtt tartó új adórendszer lépett életbe, hanem az osztrák örökös tartományokban császári nyílt parancsal bevezetett osztrák adórendszert 1850-ben Magyarországra is alkotmányellenesen kiterjesztették. E sorok írója illetérendszerünk fejlődésével és reformjának kérdésével foglalkozó tanulmányában rámutatott arra, hogy a múlt század közepén az osztrák adó- és illetérendszer mélyreható reformját a volt osztrák örökös tartományoknak állandóan súlyos pénzügyi helyzete tette szükségessé. Magyarországon az osztrák önkényuralom idején, sőt még azután is sokáig mindaz népszerűtlen volt, amit az osztrák kormányok hazánkban kényszerrel bevezettek; így könnyen megérthetjük azt a nagy bizalmatlanságot és ellenszenvet, amellyel Magyarországon az új osztrák adó- és illetérendszer az abszolutizmus idején fogadták.¹ Mégis, amikor végre 1867-ben Magyarországon az alkotmány helyreállott, a magyar országgyűlés kénytelen volt az 1850-ben bevezetett osztrák adó- és illetérendszer bizonyos módosításokkal és kiegészítésekkel továbbra is érvényben tartani. Budapest modern, új adórendszerének kialakulására is ezek az események hatással voltak.

A könyv második részében szerző a budapesti adórendszernek a kiegyezéstől napjainkig terjedő időszaka tárgyalását tűzi ki feladatául. Ebben a korszakban alakult ki a főváros modern

¹ Szádeczky-Kardoss Tibor: Illetérendszerünk fejlődése és reformjának kérdése. A debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. osztályának kiadványai. VIII. kötet, 1. füzet. Debrecen, 1939. 12. lap.

adórendszere és 1872-ben megvalósult Pest, Buda és Óbuda egyesüléséből az ország nagy fővárosa. A munka második részének bevezető fejezetében szerző előbb Pest és Buda városok adózásának az 1848-tól 1867-ig terjedő időszakát tekinti át. Az újabb adalékok is alátámasztják azt a megállapítást, hogy Pest és Buda városoknak az egyesítés előtt volt már saját erejükből fejlesztett autonóm adójoga és voltak erre vonatkozó kiváltságleveleik.

Szerző a főváros modern adórendszerének fejlődését kutatva, sorra veszi az egymásután beiktatott, különféle adónemeket, mérlegeli jelentőségüket és azoknak egymáshoz való arányát. A főváros adóztatási jogával foglalkozó egyes pénzügyi jogászok ellentétes véleményével szemben Hegedüs Loránt történelmi tényekkel bebizonyítja, hogy a magyar városok adóztatási joga nem állami eredetű és nem az állami adóztatási jognak a városokra ruházott része. Elméletileg és gyakorlatilag egyaránt nagy jelentőséget tulajdoníthatunk ennek a megállapításnak nemcsak a történelmi igazság felderítése, hanem a főváros jövő adórendszerének kialakítása szempontjából is. Éppen ezért indokolt, hogy szerző a főváros adóztatási jogának autochton jellegét munkájában több ízben is annyira nyomatékosan hangsúlyozza.

A főváros adórendszerének a kiegyezéstől napjainkig terjedő időszakát a széleskörű hazai szakirodalom főbb eredményeinek birálatos felhasználása alapján ismerteti és a könyv második részéhez csatolt statisztikai táblázatokban Budapest adóbevételeit adónemenként és az egyéb fővárosi bevételeket is részletezi. A hosszú évtizedekre visszatekintő táblázatokból azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy a Magyarországra alkotmányellenesen kényszerített osztrák adórendszer eredményeképpen a magyar főváros egyesítésekor Budapest közháztartásában az állami adóhatalom a saját szabályzatait általános érvényűvé tette; ennek következtében a főváros bevételei között a városi adók bevételei nagyság szerint a második helyre szorultak.

Mielőtt szerző Budapest adórendszerének a világháború utáni alakulását tárgyalná, kiemeli azt, hogy a megcsonkított Magyarország fővárosa nem csupán lélekszámban, hanem gazdasági és politikai jelentőségében is növekedett. Ezek a tények a fővárosi adórendszer legújabb fejlődése szempontjából is nagyjelentőségűek. Szerző Budapest világháború utáni adófejlődését is az állami és a fővárosi adóztató hatalom egymáshoz való viszonya, valamint egymásra és a főváros gazdasági életére gyakorolt kölcsönhatása eredményében mutatja be. A könyvben Budapest különféle közületi bevételeiről közölt arányszámok élesen visszatükrözik az egyes fővárosi bevételi források viszonylagos jelentőségében az évtizedek folyamán végbement változásokat. Budapest közháztartásában a különféle adóbevételek mellett fontos helyet foglalnak el a magánjogi jellegű bevételek is, amelyek pl. 1928. óta a főváros összes közületi bevé-

teleinek több, mint felét szolgáltatták. A főváros közháztartásában jelentékeny bevételeket biztosítanak továbbá a közüzemek. Manapság Budapesten éppen úgy, mint minden modern világvárosban, a közüzemek előtérbe nyomulnak. A közüzemi kérdéssel kapcsolatban e helyen is annak a véleményünknek adunk kifejezést, hogy a közüzemek körét határok közé kell szorítani és — feltéve, hogy valamely közüzem fenntartását magasabb szempontok nem indokolják, — meg kellene akadályozni azt, hogy a közüzemek a magánüzemeknek versenyt támasszanak ott, ahol a magánvállalkozás a szükségletet megfelelően, reálisan ki tudja elégíteni.

A könyv utolsó részét szerző Nagy-Budapest pénzügyi megszervezésének megvitatására szenteli. Az e téren mutatkozó tagadhatatlanul számottevő nehézségek ellenére Nagy-Budapest kérdését megvalósításra érettnak tartja. Miután sorra veszi az ezzel kapcsolatos törvényhozási, közigazgatási, műszaki és pénzügyi feladatokat, Nagy-Budapest adórendszerének kialakítására vonatkozó tervét fejti ki. Olyan alaposan megindokolt megoldást ajánl, amely biztosíthatja Nagy-Budapest lakosságának igazságos közteherviselését és a megalakítandó több, mint másfél milliós világváros egészséges gazdasági életét is. Szerző bátran szembe néz az elhárítandó akadályokkal. Például nyíltan kifejezi azt a véleményét — ami talán egyesek részéről ellenmondásra fog találni —, hogy Nagy-Budapestnek a környező községekkel való egyesítését csak úgy tartja lehetségesnek, ha a mutatkozó pénzügyi hiányokat kizárólag a közvetett és elsősorban a forgalmi adók igénybevételével fogják kipótolni (190. lap). Még azzal a lehetőséggel is számol, hogy ha Budapesttel a környező hat megyei várost és a tizenhét községet egyesítenék, e városoknak és községeknek pótdókulcsát esetleg fel kellene emelni, de ezt az adóteher növekedést ellensúlyozná a Budapest és környéke között jelenleg fennálló belső fogyasztási vámvonal sorompójának az egyesítés esetén bekövetkező megszüntetése (196. lap). Nagy-Budapest széles területén a jövőben kialakuló egységes fogyasztási piac gazdasági előnyeit a megszervezésre váró világváros egész lakossága élvezné. Nagy-Budapest egységes pénzügyi problémáját Hegedüs Loránt úgy véli megoldandónak, hogy a világháború után az állam által a községeknek átengedett kereseti adót az államnak vissza kellene vennie és az ily módon előálló közületi bevételi csökkenést a városi pénzügyek szempontjából megfelelőbb adóval, pl. a házadó átengedésével lehetne pótolni. Egyébként már korábban, az 1931. évi gazdasági és pénzügyi válság idején felmerült az a gondolat, hogy a városok céljaira a házadót kellene átengedni. Egyes külföldi példák: így az angol, a német és a volt osztrák városi háztartások tanulságai egyaránt a házadónak a városi háztartások részére fokozottabb igénybevételét indokolják.

A jelenlegi rendkívüli körülmények között különösen megszívlelendő az, hogy szerző meggyőződése szerint a magyarság nemzeti önállóságának legerősebb biztosítékát minden veszéllyel szemben Nagy-Budapest megteremtésében találhatja meg.

Végül ki kell emelnem Hegedüs Loránt igen szellemes, könnyen folyó, magyaros stílusát, ami ezt a munkáját is vonzóvá, élvezetessé teszi.

Hegedüs Loránt több, mint négy évtizedes tudományos munkássága során számos értékes tanulmánnyal gyarapította a hazai szakirodalmat. Sokoldalú tudományos tevékenysége a pénzügytan, a közgazdasági politika, a demográfia és a szociológia területére terjedt ki. A fentiekben ismertetett könyve a szó igazi értelmében hézagpótló, becses alkotás a magyar pénzügytörténelem és a városi adóstatisztika terén. Ezt a munkát sok tanulsággal olvashatják nemcsak a főváros kérdései iránt érdeklődők, hanem a pénzügytan művelői, a pénzügyi politika irányítói is és mindazok, akikre Budapest fejlesztésének feladata vár.

Szádeczky-Kardoss Tibor.

Johan Béla dr.: Gyógyul a magyar falu. A M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet közleményei. 7. sz. Budapest, 1939. 296 old.

Pasteur zseniális agyában született meg a prevenció gondolata, az a felismerés, hogy a betegségeket nemcsak hatásosabb, de könnyebb és olcsóbb is megelőzni, mint gyógyítani. Ahhoz azonban, hogy ez a gyakorlatba is átmenjen, nemcsak évtizedek, hanem apostolok is kellettek, akik hirdessék és terjesszék a gondolatot, hogy ez ne csak az illetékesekhez jusson el, hanem behatolhasson a társadalom minden rétegébe, a közvéleménybe is. Nehéz feladat volt ez mindenütt, de ma már sikerült bebizonyítani — hála a Rockefeller-alapnak —, hogy az egészségvédelem nemcsak eredményes, de olcsóbb is, azaz jó üzlet is a nemzetnek, mert a befektetések megtérülnek a megmentett életek tömegén.

Különösen nehéz munka volt ez minálunk, annak ellenére, hogy egészségügyünk már a háború előtt is aránylag fejlett volt, azonban az erősen urbánus jellegű nyugati szomszédunk példáját követte, annak ellenére, hogy a mi viszonyaink egészen mások, így pl. lakosságunk több, mint fele falusi, sőt városaink jórészenek a népe is falusi életviszonyok között él (tanyás városok). Így nem lehet csodálkozni azon, hogy csak az összeomlás után eszméltünk rá, hogy míg városaink több-kevesebb sikerrel utánozgatták a nyugati városokat, addig a millenáris idők utáni évek önámító rózsaszín kódében nem láttuk meg

falvaink elhagyatottságát s népük pusztulását még egészségügyi téren sem. Pedig szomorú rekordot tartottunk Európában: fertőző betegség-, tuberkulózis- és csecsemőhalandóságunkat alig egy-két államé haladta meg. Csak ekkor jöttünk rá, hogy egészségügyi szervezetünk — az egy Székesfővárost kivéve — tökéletlen ahhoz is, hogy a meglévő törvényeket végrehajtsa, nemhogy még az új idők követelményeinek megfelelni tudjon.

Az egészségügy ugyanis s főleg az egészségvédelem elsőrendű és nemzetvédő közfeladat, amelynek a megoldásához sokféle munka szerves összehangolása szükséges, amire viszont csakis az államhatalom (sőt ennél is több: nemzetközi együttműködés) képes. Ebben ma már megegyeznek mind a demokratikus, mind a totális államok, sőt ma már mindnyájan természetesnek is találjuk ezt. Másfél-két évtized előtt azonban nemcsak, hogy új felismerés volt ez, hanem még az orvosok fülében is idegenül csengett. Ezért különösen nagy érdeme a könyv szerzőjének, a magyar közegészségügy jelenlegi vezetőjének, hogy már több, mint másfél évtizede nemcsak lelkes apostola az egészségvédelemnek, hanem a Rockefeller-alap megértő támogatásával megkezdte annak megvalósítását a közöny és annyi sok nehézség ellenére is. Kitartásának az eredménye, hogy ma már kormányprogrammá lett az egészségügy, elsősorban a falu egészségvédelme.

Ennek a munkának a szervei: az Országos Közegészségügyi Intézet (OKI), a tisztiorvosi kar s a Zödkeresztes Egészségvédelmi Szolgálat. A falu egészségvédelmi munka fokozódó kiépítése mellett lassanként a városokban is rendszeressé és tervszerűvé válik az egészségvédelmi munka (a Székesfőváros kivételével, amely azt a saját hatáskörében már megtette) és ma már megkezdődhetik a pusztító népbetegségek: a gümőkór s a nemi betegségek elleni küzdelem koordinálása, illetve sok helyen annak megteremtése is.

Mindez elsősorban Johan Béla és munkatársainak az érdeme és heroikus munkájukról, de céljaikról is szól ez a könyv, Rövid ismertetését adni épen ezért alig lehetséges, el kell olvasni, annál is inkább, mert az érdeklődő laikus is könnyen és haszonnal olvashatja, mondanivalója értékes és súlyos, stílusa viszont könnyed és világos és tökéletes képet ad hazánk egészségügyi helyzetéről s a megoldásra váró sürgős és még sürgősebb feladatokról. Mert bizony a heroikus munka ellenére is sok feladat vár még megoldásra.

A könyv a magyar közigazgatási szervezet rövid ismertetése után néhány érdekes statisztikai táblával mutat rá népességünk eloszlására, amely egészségügyi feladatainknak jobb irányítója, mint a külföldi példa, amely régebben vezetett bennünket. A falu gyógyítása nálunk különösen fontos, mert népességünknek több, mint fele él falun és kétharmada falusi élet-

viszonyok között (tanyák, külterület) és ennek a felismerése és az ehhez alkalmazkodó szervezet megteremtése Johan és munkatársainak másik kimagasló érdeme.

A közegészségügyi személyzet és annak kiképzése című fejezetek közül talán a legérdekesebbek a tisztiorvosokról és a védőnőkről szóló részek, ahol az illusztris szerző szavaiból nemcsak az egészségügy vezetőjének és az egészségvédelem apostolának nagyvonalú, mégis a legkisebb részletre is kiterjedő tárgyilagossága, hanem a munkatársai és a magyar falu iránt érzett szeretete is kicsendül, néha egészen szépprózai magaslatra emelkedő stílusban. A tisztí főorvos kötelességeiről többek között ezeket mondja: „A tisztí főorvos minél több időt töltson a helyszínen, különösen a falvakba szálljon ki gyakran, érintkezzék orvosával, személyesen győződjék meg a hiányokról... Ne feledje el, hogy igen sokszor igen nehéz viszonyok között dolgoznak falun a tisztí orvosok, községi és körorvosok... Segítse tehát őket terveik keresztülvitelében. Ne feledje, hogy a falusi közegészségügyi munkát sokfele még ma sem ellenőrizni, hanem megteremteni kell. Ennek megteremtése, életrehívása... reá és munkatársaira vár. Nehéz a munka? Kevés ott a megértés? Majd meglesz az is! A röögöt előbb fel kell törni, akkor lehet még csak a magot belevetni és csak ezután mutatkozik az ápolásra, a szerencsés külső körülményekre nagyon is rászoruló kis növény. Elkedvetlenedés? Ehhez 10—12 évvel ezelőtt lett volna joga! Ma, amikor a törvényhozás, kormány, társadalom, mindenki már a falu ápolását, megsegítését sürgeti, amikor az anyagi eszközök is rendelkezésre állanak, amikor már nem kísérletezésről, hanem bevált rendszer alkalmazásáról van szó, amikor már sok esetben a magyar falu, — mint föld a hosszú szárazság után az esőt — várja az egészségvédelem megszervezését, kéri, hogy csecsemőjét, kisdédét istápoljuk, hogy tüdőbetegeit gondozzuk, kútjait megjavítsuk, jó ivóvizet adjunk — ma a tisztí főorvosnak kisebb nehézségek esetén elkedvetlenedni nincs oka, sem joga. Tanulja meg jól a jogait és a kötelességeit... de eredményt ne csak ettől várjon! Fegyvere a meggyőzés legyen. Ha a paragrafusokkal nem ért célt, hivatkozzon az emberi szolidaritásra, ha az értelemmel nem tud megbirkózni, használja ki, ha kell, az emberi gyöngeségeket, vagy forduljon a szívhez. Az egészségügyi és szociális igazgatásban ez megengedett és sokszor célhoz vezető eljárás. A preventív közegészségügyi munka — elsősorban a falusi munka — ma van kiépülőben. Ma minden tisztí főorvos megteremtheti életének emlékét — falusi alkotásaiban, vagy a megmentett csecsemőkben.“

A szép és igaz szavak mögött ott érezzük az embert, aki embertársain segíteni akar még önmaguk ellenére is, de nem nyers és lélektelen parancsok segítségével, hanem emberi

és civilizált eszközökkel, együttműködve azokkal, akiken segíteni akar. Európai, emberi hang ez és ép azért mélységesen magyar is és ennek a szellemnek, amelyik tőle a munkatársain át a magyar faluig eljutott, bizonyára több része van az eddigi sikerekben, mint a törvények betűinek. Mert lehetnek azok önmagukban bármilyen kitűnőek is, csak annyit érnek, amennyit az azt végrehajtó emberek érnek és csak akkor hatnak, ha hazai talajból fakadnak, vagy abban vernek gyökeret. Ez a szellem, amelyet a mű szerzője képvisel, biztosíték arra, hogy egészségügyi jogszabályaink végrehajtása jó kezekben van és ha vannak is hibák, ezek inkább csak gyermekbetegségek.

A közegészségügy intézményei falun című rész s az egészségvédelem című fejezetek különösen abból a szempontból érdekesek és értékesek, hogy milyen sikeresen igyekeznek a rendelkezésre álló anyagi erőket úgy felhasználni, hogy a tervezett intézmény ne kerüljön semmivel sem többbe, mint amennyibe föltétlenül szükséges, céljának pedig minél jobban megfeleljen. Ez a realitás különösen értékes akkor, amikor a közegészségügy terén szebbnél-szebb tervekben nincs hiány, csak egy hibájuk van: a világ leggazdagabb országa sem tudná realizálni azokat.

Külön érdekességre tarthat számot az ember környezetének hygiénéje s a népélelmezés kérdése is, ahol egészségügyi téren nemcsak a hiányok feltárása, hanem a segítség módja is megvan, de ez sokszor nem csak egészségvédelmi feladat, mert sok olyan társadalmi és gazdasági kérdés is közrejátszik, amelyet más úton kell megoldani. Az egészségügyi szolgálat ezen a téren is teljesíti kötelességét, sőt annál is többet tesz és csak azt kívánhatjuk, hogy bár a többi kérdés is ilyen szépen haladna a megoldás felé, mint az egészségügy.

Az ivóvízellátás terén derül ki a legjobban, hogy milyen cseszt és elhagyatott a magyar falu. A vizsgált falusi kútaknak csak 15%-a adott kifogástalan vizet, azaz falusi népiünk legnagyobb részének még jó ivóvize sincs. A trianoni ország területén kb. 4 millió lélek vízellátását lehetne ideálisan: vízfűtéssel biztosítani, de öt millió magyar vízellátásának a biztosítására csak a kút marad. Érdekes elolvasni, milyen praktikus és szellemes megoldásokat dolgozott ki az Országos Közegészségügyi Intézet mérnöki osztálya nemcsak a magyar falu vízellátására, hanem a szennyvíztisztítás stb. megoldására is. Kb. 8–9.000 kútra lenne szükség, ami kb. 20 millió pengőbe kerülne és ennek kb. egyharmad része 5 év alatt biztosítottnak látszik. Ez bizony nem nevezhető soknak, de óriási eredmény, akkor, ha meggondoljuk, hogy 1929 és 1938 között csak 782 kút készült el, 1939-ben már egy év alatt 350!

A kitűnő könyvet minden, hazája és nemzete sorsát szí-

vén viselő magyarnak ügyelmébe ajánljuk, annál is inkább, mert olvasmányának is érdekes, sőt helyenként egyenesen izgalmas. Meg vagyunk győződve róla, hogy minden olvasója a maga posztján hűséges katonája lesz egészségvédelmünknek, amely akkor lesz tökéletes, ha mindannyian megismerjük, szeretjük és támogatjuk a munkáját.

Gyógyul a magyar falu! — mondja a könyv címe. Vajjon jogosult-e ez az optimizmus? Johannak kétségtelenül joga van erre, hiszen majdnem semmiből teremtette meg a falu egészségvédelmét és ha az eddig megtett út rövidebb volt is, mint ami előtte áll: biztosan ez a rövidebb út volt a nehezebb. Egészségileg bizonyára gyógyul a magyar falu, de a falunak nem csak egészségügyi, hanem szociális és gazdasági bajai is vannak és ezeket is meg kellene gyógyítani.

A háború utáni időknek nemzetvédelmi szempontból is legjelentősebb eseménye az egészségvédelem megszervezése. Ezt legjobban bizonyítja, hogy mindazok, akik e kérdésekkel egyáltalán foglalkoztak, bizalommal viseltetnek az egészségügyi kormányzat iránt, legfeljebb az a kifogásuk, hogy lassúnak találják a munka menetét. Ebben is egyet értünk vele és bizonyára a szerző örülne a legjobban, ha már kiépíthette volna az egész szervezetet hiánytalanul. A belügyi kormányzat megértése ezt is lehetővé fogja tenni és reméljük, addig nem fog eltelni másfél évtized, mint ahogy az indulástól a könyv megjelenéséig eltelt.

Borbély Mihály.

Jirkovsky Sándor: Az osztrák nemzeti bank és az 1870.-i bankankét. Budapest, 1939. 83. l. Tébe-könyvtár.

A tartalmas és érdekes gazdaságtörténeti munka az osztrák nemzeti bank történetét nyújtja alapításától, 1816-tól egészen 1878-ig, amikor osztrák-magyar bankká alakult át és jegy kibocsátási kiváltságát, amelyet addig hazánkban csak via facti élvezett, az 1878. évi XXV. t. cikk alkotmányosan megerősítette. A két időpont közé eső 62 év a devalvációk egész sorozatának, majd pedig az önálló magyar jegybank létesítése és a közös bank fenntartása körüli harenak időszaka. Ezt az érdekes és jegybankpolitikai, valamint valutárius szempontból is páratlanul mozgalmas időt ismerteti a Jirkovsky munkája bőséges anyaghalmoz feldolgozásával és nagyon szemléltető módon.

Egészen az 1867. évi kiegyezésig a magyar piac alig jött számba a jegybank tevékenységi körében. Magyar váltót csak bécsi aláírással fogadott el a jegybank. A fordulatot az 1869. évi válság hozta meg. Ebben a nehéz időben a Bank — mint ezt a Budapesti kereskedelmi és iparkamara a kormányhoz intézett élehangú feliratában felpanaszolja — „sehogysem felelt

meg Magyarország szükségleteinek és jogos igényeinek.“ A bankkormányzó védekezett a panasz ellen, de a Bank eljárása olyan elkeseredést keltett, hogy az országgyűlés Lónyay pénzügyminiszter javaslatára 12 tagú országos bizottságot küldött ki a kérdés megvizsgálására. A parlamenti bizottság 1870. február 2-ikán ült össze és az ülések egész során át nagy alapos-sággal tárgyalta a jegybank ügyét. A Bank vezetője, Lucam is megjelent és két ülésre terjedő előadásban védte intézete politikáját. Felszólalása abban kulminált, hogy a közös jegybank fenntartása szolgálja leginkább Magyarország érdekeit. Könyvünk megállapítja, hogy a vita során „a legjobban kidolgozott s legalaposabb választ a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara adta“, ennek a „véleménye volt a legszigorúbb.“ A bizottság az ország érdekei szempontjából kétféle megoldást látott lehetségesnek. Vagy érvényben hagyni a szabadalmat annak lejáratáig, 1876-ig — de kikötve a kellő befolyást, az ország hitel-igényeinek kielégítését és biztosítván a rendszeres pénzforgalmat. Vagy önálló jegybank azonnali felállítása és pedig lehetőleg készfizető jegybanké, de szükség esetén még akkor is, ha átmenetileg csak jegyeinek kényszerárfolyama volna biztosítható. Mindkét esetre azonban — igen bölcsen — kívánta a bizottság a kormánytól a valuta védelmére a jó igazságszolgáltatás biztosítását és az államháztartásban a legszigorúbb takarékoskodást.

Ezt a határozatot évekig tartó harcok követték. Nem volt kétséges, hogy nem csak Lónyay, de az országgyűlés többsége is önálló magyar jegybank felállítását óhajtotta. Közben azonban a kormány a Magyarországnak szánt pénzdotaáció felemelését és önálló magyar igazgatóság létesítését kívánta. Ezeknek a kívánságoknak a teljesítését pedig — privilegiumának meghosszabbítása nélkül — a Bank megtagadta főleg azért, mert attól félt, hogy a magyar óhajtasok teljesítése Ausztriában keltett volna visszatetszést és így még az osztrák szabadalom meghosszabbítása is kérdésessé válhatott volna. Végül is Andrássy külügyminiszter elnöklése alatt tartott közös minisztertanács elvileg a közös jegybank lehető fenntartása és a részletes tanácskozásoknak ezen az alapon való folytatása mellett foglalt állást.

Közbejött azonban a pusztító 1873. évi válság. Ez megint elterelte a figyelmet a közös megoldás gondolatától. Előtérbe került újból az önálló bank felállítása, amelynek legfelső határozó szervébe, a banktanácsba a parlament két háza és a kereskedelmi és iparkamarák választották volna a főtanácsosokat. Közben azonban Lónyay megbukott, utóda Szlávy lett, aki a hitelkérdést egy külön magyar szabadalmazott pénzügyintézet, a „Magyar Leszámítoló és Kereskedelmi Bank“ címén létesítendő bank útján kívánta megoldani. A privilegium-törvény mint

1873; XXVI. t. c. életbe is lépett, de a bank alapítása elmaradt. 1876-ban a kérdést Széll Kálmán pénzügyminiszter úgy igyekezett megoldani, hogy alakuljon két külön jegybank a monarchia két államában, de ezek szerződéses kötelezettséget vállaljanak bankjegyeik kölcsönös elfogadása tárgyában. Az osztrák bank ezt a kezdeményezést részletes megokolással elutasította. Ennek hatása alatt a magyar kormány feladta a magyar önálló jegybank felállításának tervét és végre is létrejött az 1878: XXV. t. c.-be inkorporált megegyezés, amely az Osztrák-Magyar Bank felállítását és a bankszabadság 10 évi meghosszabbítását mondotta ki a vezetés majdnem teljes paritásának és a magyar hitel-érdekek messzemenő figyelembe vételének alapján.

Csak vázlatosan ismertettük a kitűnő könyvet. Szerzőjét nagy elismerés illeti azért, hogy a magyar jegybank-ügy történetének ezt a mozgalmas és érdekes időszakát nagy szorgalommal és szakértelemmel tárta fel és világosan, szabatosan, élvezetes írásmóddal ismertette. Köszönet illeti meg a Tébet is azért, hogy kiadóvállalata útján ezzel az értékes munkával gazdagította épenséggel nem gazdag banktörténeti irodalmunkat. Nagyon kíváncsiak tartanók, ha a Tébe céltudatos áldozatkészsége és a szerző hivatottsága közreműködne abban, hogy a volt közös jegybank történetének még hátralevő része is mielőbb megjelenhessen. Ez gazdaságtörténeti irodalmunknak komoly értékszaporodását jelentené.

Eber Antal

U n g a r i s c h e s W i r t s c h a f t s - J a h r b u c h XV. J a h r -
g a n g: 1939. Hrsgb. v. Dr. *Gustav Gratz*, Red.: Emmerich
Zempléni, Budapest, 1939. 509. l.

A *Gratz Gusztáv* szerkesztésében megjelenő Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch XV. évfolyamát a Felvidék egy része és Kárpátalja visszacsatolásának méltatásával nyitja meg. Az első, általános rész rövid bevezető közleménye ugyanis „Politika és közigazgatás” címen főként a külpolitikának azokat az öröndetes fejleményeit vázolja, amelyek a revízió részbeni megvalósulására vezettek. *Kenéz Béla* ezt követő tanulmánya pedig behatóan elemzi a visszatért területek jelentőségét. A mai Magyarország lakosságát, az eddigi felvételek és becslések elkerülhetetlen hiányosságainak mérlegelésével, több mint 11 millióra teszi és kiemeli Kárpátalja lakosságának friss életerejét. A területi és demográfiai viszonyok taglalása után a visszacsatolt részek gazdasági jelentőségének méltatására kerül sor.

A második cikkben *Kémer Egon* a modern hadigazdasági problémák bonyolult szövevénye iránt kelti fel az érdeklődést,

ami annál is inkább indokoltnak látszik, mert nálunk a polgári közgazdák ezt a tárgykört eddigelé csaknem teljesen átengedték a katonai szakíróknak.

Az általános részt *Knob Sándornak* és *Halács Ágostonnak* a magyar ipar és mezőgazdaság viszonyáról szóló értekezései zárják le. Ez a két tanulmány nemcsak szakirodalmi szempontból, hanem az *Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch* egész szerkezete szempontjából is különös figyelmet érdemel. A két kiváló szakember ugyanis nem önként, hanem az évkönyv szerkesztőségének felhívására állította szembe iparunk és mezőgazdaságunk gazdaságpolitikai felfogását. De teljes mértékben átértézték, hogy nem kívánatos a külföld előtt belső ellentéteinket kiélezní és ezért nem is mentek a részletekbe ezen a téren. hanem megelégedtek általános utalásokkal, ami mindenképen csak helyeselhető. Fetjegetéseik zöme ily módon azokra a pontokra irányul, ahol a két álláspont nem áll messze egymástól. Knob példának okáért leszögezi, hogy kevesebb áldozatot követel a belföldi termelés növelése, mint a kivitel fokozása és Halács is közel jár ehhez a felfogáshoz, amidőn a mult évben Budapesten tartott mezőgazdasági ipari kongresszus tanulságainak leszűrésével a belföldi nyersanyagokat feldolgozó iparok (cellulozeipar, növényi olajipar, stb.) fejlesztése mellett foglal állást. Abban pedig épenséggel egyetértenek, hogy az ipar decentralizációja az idényszerű munkanélküliség legjobb orvosszere. Az évkönyv szerkesztősége ezek szerint bizonyos mértékben elérte azt a célját, hogy enyhítse a magyar ipar és mezőgazdaság között fönnálló ellentéteket, de nem szabad megfeledkezni arról, hogy ez jórészt szerzők tapintatának köszönhető. Ennek folytán a jövőre nézve mégiscsak fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy helyes-e érdekképviselési vitáinkat a külföld elé vinni? E sorok írójának nézete szerint ez az eljárás külkereskedelempolitikai szempontból nem szerencsés, mert az érdekképviselési ellentétek kiegyenlítése végső fokon az állam feladata. Vívjuk meg egymás között gazdaságpolitikai harcainkat! Egy gazdasági évkönyvnek, amely elsősorban a külföldnek szól, az a főfeladata, hogy helyzetképet nyújtson. Ez annál is inkább kielégíthetne minden ambiciót, mert a helyzet ismertetése során ugyis alkalom nyílik a fejlődési irányzatok feltüntetésére. Örvendetes volna, ha az *Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch*, amelynek nagy fontossága vitán felül áll, ezen a téren visszatérne saját korábbi hagyományaihoz és azokhoz a hagyományokhoz, amelyekhez a Pester Lloyd gazdasági évkönyve változatlanul ragaszkodik.

A mező- és erdőgazdasági részben a mezőgazdaság 1938. évi viszonyait *br. Boemelburg Konrád* ismerteti. *Kállay Miklós* „A tiszántuli öntözés a megvalósulás útján” címen az öntözésügyi hivatal programjáról és eddigi munkálatairól számol be, amelyek még főként előkészületi jellegűek. Az 1937. XX.

t.-c.-ben lefektetett nagyszabású terv 14 év alatt mintegy 300.000 kat. holdat tenne öntözhetővé, 70 millió pengő befektetéssel. Az öntözési hivatal 1940-re a tiszafüredi központi telepből kiinduló csatornarendszer megnyitását irányozta elő, amely kereken 20.000 kat. hold vízellátását biztosítaná. 1941-re tervbe vétetett a hódmezővásárhelyi öntözőtelep üzembehelyezése 14.000 kat. hold öntözési területtel, 1942-ben pedig a kőrösvölgyi 25.000 holdas körzet következne, Békésszentandrás központtal. Csak e három csatornarendszernél szerzendő tapasztalatok alapján kerül majd sor a 200.000 holdas tiszai körzet kiépítésének megkezdésére, és pedig előreláthatólag 1949-ben, vagy 1950-ben. Az öntözési tervek megvalósítása minden országban nagy nehézségekkel jár, Magyarországon pedig a leküzdendő nehézségek a szokottnál is nagyobbak, mert a szikes talajok öntözésére alig van példa. A magyar terv keresztülvitele tehát éppenséggel hosszas és kitartó munkát igényel, de megvalósulása esetén 30–40.000 család számára biztosítana életlehetőséget 300.000 holdnyi területen. Ez a terület mennyiségileg az Alföld szántóföldjének csupán 7.5%-át ölelné fel, de termékenysége legalább is kétszerese lenne az átlagnak. Sőt, kertgazdaságok létesítése és a rizstermelés kiterjesztése esetén az öntözhető terület az Alföld terméseredményének 35–36%-át is szolgáltatathatná. A következő cikkben *Éber Ernő* a magyar mezőgazdaság sajátos vonásaival foglalkozik. Értékes fejtegetései közül kiemeljük a növényi termelés és az állattenyésztés viszonylatára vonatkozó részt. A mezőgazdasági kis- és nagyüzemek jövedelmezőségét és a földárak alakulását *Prack László*, a mezőgazdasági minőségi termelés és az értékesítés kérdéseit *Hazay Árpád* tárgyalja, mindketten igen behatóan, *Grenczer Béla* pedig a mezőgazdasági kísérleti ügy fejlődését és jelen állását mutatja be.

Az ipari és bányászati fejezet első cikkében *Farkasfalvy Sándor* elemzi az ipari termelés fellendülését, amely 1938. második felében — az első félévben észlelt átmeneti visszaesés után — tovább folytatódott. A szén- és energiagazdaság helyzetét *Márkus György*, a magyar kőolajtermelés örvendetes fejlődését *telegdi Róth Károly* cikkeiből ismerjük meg. Vitéz *Guothfalvy-Dorner Zoltán* a magyar behozatali szükségletéről szóló tanulmányában nemcsak keresztmetszetet ad, hanem áttekintést nyújt a világháború óta létrejött kereskedelmi szerződéseinkről és behozatali politikánk fejlődési irányairól is. Ezt a fejezetet *Lengyel Géza* az ipari kivitelről szóló érdekes cikke zárja le.

A kereskedelmi és kereskedelempolitikai rész bevezető cikkében *Rácz Jenő* az 1938. évi magyar külkereskedelmi politikára vet visszapillantást, amely már a feszült nemzetközi helyzet jegyében állott. Ez a tanulmány igen találóan mutat rá a kereskedelmi politika és az iparpolitika összefüggéseire is.

Vitéz *Pap László* az 1938—39. évi külkereskedelmi forgalomról, vitéz *Darányi Béla* a gabonaértékesítés fontos kérdéséről számol be, *Wünscher Frigyes* pedig a mezőgazdasági termékek szövetkezeti értékesítésének növekvő jelentőségét tárgyalja. A kereskedelempolitikai cikksorozatot *Horváth Istvánnak* a kereskedelem helyzetére, *Gáspár Istvánnak* a Budapesti Nemzetközi Vásárra és *Düsing Miksának* a tejtermelő szövetkezetekre vonatkozó adalékai egészítik ki.

A magyar közlekedés és idegenforgalom helyzetét és kilátásait az évkönyv hét cikkben világítja meg. *Déry Hugó* a Máv. pénzügyi helyzetének javulását, *Kutassy Ferenc* a magyar közútek utépítési tevékenységét és feladatait, *Istvánffy László* a magyar légiforgalom fejlődését, *Hallóssy István* a megnagyobbodott Magyarország új idegenforgalmi lehetőségeit tárja elénk. *Nikl Béla* a dunai hajózásról, *Gianone Ottó* a magyar postáról és br. *Petricsevich-Horváth Miklós* a gépjármű-állományról szóló cikkekkal gazdagítják a közlekedési fejezetet.

A pénz- és hitelügyi rész egyike a legátfogóbb fejezeteknek. *Kállay Tibor* az 1937—38. pénzügyi évről számol be. *Waldner Gyulának* a Magyar Nemzeti Bankra vonatkozó cikkéből kitűnik, hogy úgy az ötéves tervvel összefüggő, mint a részleges revízióval kapcsolatban felmerült hitel- és pénzügyi kérdések megoldása lényegesen előrehaladt az 1938—39. esztendőben. Hitelügyi fejtegetéseivel bizonyos fokig szükségszerűen érintkezik *Kresz Károlynak* a magyar pénzintézetekkel foglalkozó tanulmánya, amely ezen intézeteink helyzetét és a győri program finanszírozásában vállalt jelentős szerepét méltatja. *Hernádi Antal* az immár 75 éves budapesti tőzsdének, *Kovács Jenő* a postatakarékpénztárnak a működését, *Kecső István* a külföldi vállalatok magyar részvényérdekeltségeit, valamint a magyar vállalatok külföldi részesedéseit, *Kutasi Elemér* pedig a biztosítási ügy helyzetét vizsgálja.

Az utolsó rész a közmunkák és a szociálpolitika kérdéseit tárgyalja. *Hantos Aladár* a közületi befektetésekről, a közmunkákról és az építkezésekről, *Dálnoki-Kovács Jenő* a munkabérek-ről, az áralakulásról és az életszínvonalról, *Pap Géza* az ipari szociálpolitikáról számol be igen beható módon. Két falukutatónk rövid, de színes szociológiai-társadalompolitikai tanulmánnyal gyarapítja az évkönyvet. Az egyik *Erdei Ferenc* cikke a magyar városokról és tájaikról, a másik *Szabó Zoltán* adaléka a magyar szociálpolitika új útjairól. Szabó beszámol többek között a megyei szociális tanácsadókról, társadalompolitikánk ezen új szerveiről is. A szociálpolitikai cikksorozatot *Hilscher Rudolfnak* a magyar ipari munkásságról szóló értekezése zárja le, amely nemcsak a jelenlegi viszonyokról nyújt tájékoztatást, hanem visszapillantást is vet ipari munkásságunk fejlődésére.

A rendkívüli gazdag tartalmú évkönyv ismertetése során

csupán egy elvi kifogás merült fel e sorok írója részéről, és pedig az, hogy a szerkesztőség újabban helyt ad érdekképviselői polémia-
knak is. Egyébként azonban szinte felesleges is hangsúlyoznunk, hogy az Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch, amely
immár másfélévtizedes *multa* tekintel vissza, az 1939. évi kötet
kiadásával is sikeresen oldja meg feladatát. *Ifj. Boér Elek.*

Jessen, Jens: Der Handel als volkswirtschaftliche Aufgabe. Schriften der Akademie für Deutsches Recht. Gruppe Wirtschaftswissenschaft. Nr. 2. Berlin Duncker und Humblot. 1940, 216 lap.

Jessen az élő német közgazdászok egyik kiemelkedő alakja. A nemzetgazdaságtan alapelveiről és a pénzügytanról írt munkái után előtünk fekvő könyvében a kereskedelemmel foglalkozik. Olyan problémakörhöz nyúl tehát, amellyel az irodalom elméleti rendszerbe foglalva csak keveset foglalkozott.

A gazdaságtudomány sokáig nélkülözte a kereskedelem funkcióit és üzemi formáit egységesen összefoglaló magyarázatot. Talán *Hirsch* volt az első, aki a Grundriss der Sozialökonomik kiadásában megjelent munkájában a modern kereskedelemnek, a kereskedelem szervezetének és formáinak, a külkereskedelemnek és az állami kereskedelmi politikának a részletekig menő taglalását nyújtja. Azóta a tankönyvszerű munkák is nagyobb figyelmet szentelnek a kereskedelem összefüggéseinek.

Jessen csak a belkereskedelemmel foglalkozik. A huszas évek óta a kereskedelemben mélyreható változások következtek be. Pusztán ez a körülmény indokoltá teszi a munka megírását. Mégis amikor azt kutatjuk, ami *Jessen* munkáját *Hirsch* munkája mellett is nélkülözhetetlenné teszi, akkor elsősorban a két munka egymástól lényegesen eltérő módszertani felépítésére kell a hangsúlyt tennünk. *Hirsch* a kereskedelem magángazdasági és gazdaságpolitikai vonatkozásait egymástól elkülönítve tárgyalja, *Jessen* viszont a kettő szintézisére törekszik. *Hirsch* munkájából a kereskedelem beható ismeretére teszünk szert, *Jessen* munkája a kereskedelem helyes szemléletére nevel bennünket. *Jessen* épen ezért nem is elégszik meg a kereskedelemmel kapcsolatos összefüggések és gazdaságpolitikai rendszabályok magyarázatával, hanem mélyebbre hatolva a fejlődés okait kutatja. Így joggal vállalkozhat arra is, hogy ne csak magyarázatot nyújtson, de állásfoglalásra is jusson, véleményt alkosson olyan alapvető kérdésekben, amelyekben a véleménynyilvánítás a tudományi tárgyilagosság keresztezése nélkül lehetséges és így egyben szükséges.

„A kereskedelem, mint nemzetgazdasági feladat“ a munka címe. Ez pedig már önmagában szinte dogmatikus állásfoglalás

azzal a tanítással szemben, amely a kereskedői tevékenységet terméketlennek, a kereskedelmet pedig szükséges rossznak tekintette. Ez a tanítás veszélyessé válhat akkor, ha a gazdaságpolitika is hatása alá kerül. A kereskedelem kiküszöbölésére különösen a kollektív gazdasági rend hajlamos. Így pl. az orosz hivatásstatisztikában a kereskedelem hiányzik. A kollektív gazdasági rendszerben a termelt javak kiosztása rendszabályokon nyugszik. A fogyasztók a termelés rabszolgái. Az oroszországi tapasztalatok azt mutatják, hogy központi igazgató hatóság, bármilyen szervezettel is rendelkezik, nem képes annak a munkának elvégzésére, amelyet a bonyolult és kiterjedt kereskedelemben az agyak sokasága minden pillanatban teljesít. A kereskedelmi feladatkör betöltéséhez ugyanis nem elegendő a pontos tájékozottság, de szükség van minden egyes eset intim megfigyelésére is. Ez a magyarázata annak, hogy a német gazdasági rend, noha az irányítás elvét a kereskedelemben is érvényre juttatja, annak funkcióját nem kívánja államosítani. „A kereskedelem vagy a kereskedők világa, vagy egyáltalában nincs is“.

A nemzetgazdaság *optimális* teljesítményre törekszik. Tehát nemcsak arra, hogy minél több anyagi javat termeljen, hanem arra is, hogy a termelt javak adott időpontban és adott helyen álljanak rendelkezésre. Szükségképen következik ez abból a gazdaság szemléletből, amely a gazdasági élet magyarázatánál nem a termelésből, hanem a fogyasztásból indul ki.

Jessen a kereskedelem általánosérvényű problémáinak elméleti fejtegetése után a belkereskedelem egyes részkérdéseivel foglalkozik. Velük kapcsolatban ismerteti a jelenlegi háború kitörése előtt Németországban kiadott törvényes intézkedéseket. Fejtegetéseinek alátámasztására statisztikai anyagot is közöl. Először a kereskedelemben tevékenykedők összetételét, a helykiválasztás szempontjait, a kereskedelem és a reklám, valamint a kereskedelem és a hitel összefüggéseit részletezi. A költségeknek az üzemnagysággal kapcsolatos eltolódásait vizsgálva értékes gazdaságpolitikai megfontolásokra utal. Behatóan taglalja a kereskedelem és az adópolitika viszonyának kérdését. Rámutat azokra a nehézségekre, amelyek az irányított gazdálkodásban a forgalmi adó áthárításával kapcsolatosak, noha a törvényhozónak éppen az a szándéka, hogy ezt az adót a fogyasztó viselje.

A munka *harmadik* része a kereskedelem formáival foglalkozik. A nagykereskedelem feladata a piackutatás és a piacalakítás. A kereskedelmi tevékenység megindítója és befejezője azonban a kiskereskedelem. A kiskereskedő állandó összeköttetésben van az utolsó fogyasztóval. Megtanulja annak kívánásait és arra is képes, hogy a javak iránt a fogyasztóban szükségletet ébresszen. A fogyasztás irányításának is éppen ezért itt

van az egyik természetes alapokon nyugvó lehetősége. *Jessen* behatóan foglalkozik azokkal a társulati formákkal is, amelyek a kereskedelemmel csak mellékes üzletágként foglalkoznak. Ezekben is olyan törekvést lát, amely a kereskedelemnek, mint önálló feladatkörnek a megszűnését célozza. Túlzott térhódításukat épen ezért nemzetgazdaságilag károsnak tartja.

Jessen csak a munka utolsó rövid fejezetében érinti a kereskedelem és a háborúgazdaság kapcsolati problémáját. Munkája megírását még a jelenlegi háború előtt befejezte. Nem tartotta célszerűnek azt az újabb háborús változások alapján átdolgozni. Mint mondja: A jelenlegi háborúban is értékkel bír azon általános irányelvek áttekintő ismerete, amelyek az irányított gazdálkodás béke-állapotában jegecesedtek ki.

Aki a munkát olvassa, valóban nem érzi azt, hogy a legújabb változások szándékos figyelmen kívül hagyása a munka jelentőségét és időszerűségét befolyásolná. Mélyebb értelme van annak, hogy egységes elméleti rendszerbe foglalva közkinccsé váljanak az irányított gazdálkodásnak a kereskedelemmel kapcsolatban még béke idejében kialakult főbb szempontjai. Részint azért, mert jó, ha háborúban is többé-kevésbbé figyelemmel vagyunk rájuk, másrészt pedig, mert nélkülözhetetlen segédeszközt bocsájt azon nemzetek rendelkezésére, amelyek a gazdasági élet irányításának szükségességét felismerték.

Aki *Jessen* munkáját olvassa, elsősorban azt a meggyőző erőt érzi át, hogy annak a gazdaságpolitikának, amely a pusztta beavatkozás talajáról a gazdasági élet egészére kiterjedő irányítás terére lép, nagy gondossággal és körültekintéssel kell betöltenie hivatását. A gazdaság kollektivizálódásának veszélye, amely mindenkor kísért, ha az irányítás egyben a szocializálódás és az autarkia jegyében történik, annál kisebb méretű lesz, minél helyesebben mérlegeli a gazdaságpolitika azt a tevékenységi kört, amelyben az egyéni kezdeményezést, a magángazdasági szabadságot minden körülmények között fenn kell tartania. Akár túl nagy szabadságot engedélyez a gazdaságpolitika, akár túl szűkre szabja azt, egyaránt téves útra lép. Előbbi esetben viszont önkéntelenül is bürokratizálja a gazdasági életet. Olyan helyzetet teremt tehát, amelyből a fejlődés igen könnyen a kollektív gazdasági rend felé vezet.

Jessen munkájának talán legnagyobb érdeme épen ezért az, hogy a gazdaság felőli helyes gondolkozásra nevel a gazdasági élet egyik igen fontos, talán egy kissé el is hanyagolt feladatkörében, a kereskedelemben. Ezzel nélkülözhetetlen szellemi forrást bocsájt a gazdaságpolitikus rendelkezésére, amelyről épen napjainkban nem mondhat le.

Csikós-Nagy Béla.

Dr. Gölden, Hubert: Strukturwandlungen des schweizerischen Fremdenverkehrs, 1890—1935, Zürcher Volkswirtschaftliche Forschungen, Band 31. Dr. H. Girsberger Verlag, Zürich, XIX. és 381. l. 1939.

Gölden munkája az idegenforgalmi problémáknak olyan széles körét öleli fel, s az egész témakört jelentős közgazdasági és statisztikai képzettségen alapuló oly tudományos módszerességgel dolgozza fel, hogy művét az idegenforgalommal foglalkozó tudományos művek sorában igen előkelő hely illeti meg. Pedig a szerzőnek nem volt könnyű dolga. Jóllehet az idegenforgalom nagy fontossága miatt Svájcban már a múlt század második felében kialakult bizonyos szűkebb körű idegenforgalmi statisztika, a szövetségi statisztikai hivatal csak 1933 decemberében vette fel munkakörébe az idegenforgalmi statisztikát s csak azóta létezik Svájcban országos jellegű idegenforgalmi statisztika. A szerzőnek a Schweizer Hotelierverein, a Schweizerische Fremdenverkehrszentrale, a közlekedési vállalatok, valamint az egyes helységek által összegyűjtött adatok alapján kellett a svájci idegenforgalom számszerű alakulását rekonstruálnia.

A vizsgált 45 év két részre oszlik: az 1890—1911. időszakra, amelyben a svájci idegenforgalom irányvonala felfelé haladt és az 1911 és 1935 közötti időszakra, amikor a fejlődés iránya már lefelé mutatott. Ezért a változásért elsősorban nem a világháború felelős, bár a háborúval kapcsolatos okok: a jövedelem- és vagyonmegoszlás megváltozása (tömegforgalom), a valutáris viszonyok kuszáltsága is hozzájárultak a kedvezőtlen fejlődéshez. A hanyatlás kiváltó okait szerző a következőkben látja: A múlt század második felében az emberek külföldi utazásainak legfőbb célja a tájszépségek nézésével összekapcsolt pihenés volt. Ennek a célnak Svájc rendkívüli mértékben megfelelt. A huszadik században a külföldi utazások célja mindinkább a sport és a szórakozás lett. Téli sportok üzésére Svájc kiválóan alkalmas, ezek elterjedése tehát nem csökkentette Svájc forgalmát, legfeljebb csak átalakította azt. A nyári sportok, főleg a vízi sportok elterjedése azonban elsősorban a tengerparti helyek forgalmát élénkítette meg s Svájcból, ahol a nyár igen szeszélyes, sok külföldit vont el. Ez az oka annak, hogy a békeévekkel szemben különösen a nyári forgalom hanyatlott. A szórakozási célú utazásoknak inkább a nagyvárosok a célpontjai s nem a nyugodalmas svájci üdülőhelyek. A visszaesésnek legfontosabb oka azonban a növekvő konkurrencia volt. A huszadik század során Európa mindn számottevő országa kiépítette idegenforgalmi iparát, amely ugyanazt vagy legalább hasonló tudott nyújtani, mint Svájc, az olcsóvá lett utazási lehetőségek megengedték, hogy a turisták egy utazás során több helyen,

sőt több országban is megforduljanak: a verseny mind élesebb lett, s az a monopolhelyzet, amelyet Svájc a múlt század közepén élvezett, veszendőbe ment. Az olcsó közlekedési lehetőségek a tartózkodási idő leszorítása irányában is hatottak és ugyanez következett be a széles rétegek javuló jövedelmi viszonyai következtében keletkezett tömegforgalomban is. Ez a tömegforgalom, még ha Svájc felé vette is útját, az igen jelentős mértékben luxusigényekre berendezkedett svájci vendéglátóipart nem kárpótolta veszteségeiért. Végül igen jelentős hátrányt okozott az, hogy az eladósodott svájci vendéglátó iparban a merev költségek az összes költségeknek olyan nagy hányadát teszik, hogy a vendéglátóipar áralakulása a hatalmas belföldi konkurrencia ellenére sem tudja a külföldi, kisebb tőkebefektetéssel terhelt, iparok áralakulását követni, s így Svájc — az 1936. őszi leértékelés előtti időről van szó — drága ország lett. 1929 után például, amikor a létfenntartási költségek Svájcban is, mint egyebütt, számottevően csökkentek, a svájci vendéglátóipar árai — éppen a merev költségek túlnyomó volta miatt — nem követték a létfenntartási költségek hanyatlását.

A svájci idegenforgalomban a belföldi forgalom szerepe emelkedőben van. A háború kitöréséig a belföldiek részesedése az összforgalomban csak körülbelül 20 %-os volt, a háború után ez az arány felszökött s 1929-ig is már kb. 40 %-ot tett, azóta pedig 1935-ig 60 % körül volt. A belső forgalom abszolút vége is nőtt, 1934-ben 2 és félszer annyi belföldi szállott meg svájci szállodákban és penziókban, mint a háború előtti legkedvezőbb 1913-as évben, míg a külföldiek forgalma az 1911. évi rekordforgalmat soha el nem érte. A belső forgalom fejlődésének az a legfőbb oka, hogy az idők folyamán a svájci nép rászokott az utazásokra és kifejezetten utazó nép lett. A csekély lakosságú Svájcban, a belföldi forgalom emelkedése a külföldi forgalom strukturális hanyatlásáért csak szerény mértékben kárpótolta a vendéglátóipart. A svájciak utazókedvének megélénkülése nemcsak a belső forgalom emelkedésében, hanem abban is kifejezésre jut, hogy Svájc passzív idegenforgalma a világháború előtti évek és 1935 között több mint kétszeresére emelkedett.

Svájc külföldi idegenforgalmának visszaesését jól mutatja az alábbi táblázat, amely a külföldi idegenforgalomból eredő bevételek névleges és reálértékét tünteti fel.

Svájc külföldi idegenforgalomból származó bevételei:

Év	Névleges érték millió frank	Reálérték*
1912	388.8	388.8
1920	354.5	158.3
1925	428.4	255.0
1930	437.7	277.0
1935	186.8	145.9

* Az 1912 évben érvényben volt árák változatlanságát feltételezve.

A háború előtti időkben az idegenforgalom volt a svájci fizetési mérleg legfontosabb tétele, Svájc a múlt század végén a külkereskedelmi mérleg passzívumának 90 %-át ebből fedezte. Jelentősen hozzájárult a lakosság életszínvonalának emeléséhez és lehetővé tette azt, hogy Svájc hitelező országgá fejlődjék. 1930 óta Svájc fizetési mérlegében az idegenforgalom már csak második helyen áll a nemzetközi fizetések szaldója mögött, a kereskedelmi mérleg passzívumának pedig 1935-ben már csupán egynegyedrészt fedezte.

Az idegenforgalmi kereslet mennyiségi változásainak vizsgálata után a minőségi változások elemzésének szentel a szerző egy tartalmas fejezetet: az átlagos tartózkodási időt, az utasok megoszlását származási országok és vagyonosság szerint, az utazások idényszerűségében, formájában, valamint céljában és az utazási költségekben beállott változásokat vizsgálja.

Ezután az idegenforgalom kínálati oldalának, illetőleg az ott fellépő strukturális változásoknak vizsgálata következik. A kínálat alakulását az idegenforgalom számára rendelkezésre álló ágyak száma jelzi. Ez 1912-ig nagymértékben emelkedett, ekkor 1929-ig kismértékű visszaesés következett be, 1935-re azonban ismét elérte körülbelül az 1912. évi színvonalat. Ez a fejlődés, mint azt a keresleti oldal vizsgálata után megállapíthatjuk, nem volt egészséges. A kínálat már 1905 óta nagyobb mértékben növekedett, mint a kereslet. Eleinte ez a növekedés nem volt túldimenzionált s csak 1912 után vált aggodalmat keltővé, válságszerűen pedig csak a 20-as évek elején volt érezhető. A gazdasági szükség által meg nem kívánt új üzemek létesítése a meglévők helyzetét rontotta, azokat modernizálásokra és egyéb befektetésekre készítette, nagymértékű eladósodásra vezetett. A merev költségek (kamat, leírás, stb.) rendkívüli mértékben emelkedtek s 1935-ben már az összes költségek 70 %-át tették az 1894. évi 57 %-kal szemben. Ez azután megnehezítette, hogy az ipar árai a létfenntartási költségek alakulását nyomon kövessék. A svájci idegenforgalmi iparok 1908-ban érték el a gazdaságos működés határát, az azóta történt tőkebefektetéseket szerző elhibázott befektetéseeknek tekinti. Még a viszonylag kedvező 1929. évben is a szükséges leírásoknak csak 16 %-a volt az ipar bevételeiből eszközölhető, 1935-ben pedig egyáltalában semmi sem jutott leírásra s a bevételekből a befektetett saját és idegen tőkének csak 1.2 %-os kamatozása volt biztosítható. 1929-ben 3, 1935-ben pedig 9 millióval több éjszakát kellett volna a svájci szállodákban eltölteni ahhoz, hogy az üzemek bevételeiből a szükséges leírás s a 4 és fél százalékos kamatozás elérhető legyen. A svájci vendéglátóiparba befektetett tőke összege 1935-ben 1.166 millió svájci frank volt, ebből szerző szerint 220 millió frank téves tőkebefektetésnek tekinthető.

Hasonló, sőt talán még súlyosabb a helyzet az idegenfor-

galmi vasutaknál. Az ezekbe befektetett tőke összege 497 millió frank s ebből csupán 290 millió franknyi befektetés kamatozik megfelelően, úgyhogy 207 millió svájci franknyi téves tőkebefektetés áll fenn. Ez azt jelenti, hogy a vasutak 173 millió svájci frankos alaptőkéje egyáltalában nem hoz osztalékot, sőt hogy a 324 millió pengő idegen tőke egy része sem kamatozik.

A svájci idegenforgalmi iparok érdekképviselői között legnagyobb jelentőségű az 1882-ben alakult Schweizer Hotelierverein, amely 1895 óta a Die Hotels der Schweiz című — általában Hotelführer-nek nevezett — kiadványának megjelenése óta mindinkább ár- és kondíció-kartell szerepét tölti be. Kezdetben csupán a minimális penzióár volt megszabva, később szálloda-kategóriák szerint külön az egyes szolgáltatások árai is és az árak betartását 1912 óta ellenőrző szerv kíséri figyelemmel.

Szerző meglehetősen szkeptikusan nézi Svájc külföldi eredetű idegenforgalmának jövőjét. Az a véleménye, hogy a fejlődés irányvonalszerűen lefelé fog mutatni és legfeljebb konjunkturális emelkedésekre van kilátás. Mégis megjelöli azokat az eszközöket, amelyek a fejlődést kedvezően befolyásolhatnák. Ezek közül a legfontosabbak a vendéglátóipari üzemek és a közlekedési vállalatok szanálása s ezáltal számukra elasztikus árpolitika lehetővé tétele, a szállodanyitási tilalom fenntartása, új idegenforgalmi vasutak létesítésének eltiltása, az idegenforgalmi toborzás központosítása, a balneológiai és klimatológiai kutatások előmozdítása, a szerencsejátékokat korlátozó jogszabályok lazítása, nyári tanfolyamok kiépítése és végül a svájci szállodásipar hagyományának fenntartása.

Vezér István.

Steif Antal és Vezér István dr.: A magyar tanító-ság belföldi utazásai. A Magyar Gazdaságkutató Intézet 16. számú különkiadványa. 1940. 24 oldal.

A tanulmányt a szerzők az Orsz. Magyar Idegenforgalmi Hivatal kezdeményezésére írták, s így kétségtelen, hogy a tanító-ság utazási szokásainak és utazási kívánságainak szorgos kutatása a belső vendégforgalom fejlesztésének, tehát gazdasági célnak a szolgálatában állott. Amikor azonban a szétküldött kérdőíveken a tanítóknak arra is felelniök kellett, hogy beszélnek-e tanítványaiknak utazásaikról és tanítványaikkal és ismerőseikkel Budapestről, akkor a felvetett problémának már nemcsak gazdasági, de művelődési és nemzeti célzata is előtérbe lép. Kétségtelen ugyanis, hogy a népi összetartozás eszméjének minden eszközzel való erősítése szempontjából a közvéleményformáló tanító-ságnak, még áldozatok árán is, az ország külön-

böző vidékeire és különösen az ország fővárosába való utaztatása rendkívüli jelentőségű.

Az adatgyűjtés, sajnos, anyagi okok miatt nem az ország egész tanítóságára terjedt ki, hanem csupán két egymástól távol eső vármegye tanítóira; a kép, amelyet az adatokból nyerünk, így is nagyon tanulságos és általánosításokra kiválóan alkalmas.

A belső vendégforgalom szempontjából Budapest meglátogatása a legfontosabb s bizonyos, hogy a tanítóság művelődési érdeke ezen a ponton a gazdasági érdekekkel egybeesik. A Budapestet járt tanító fogalmat nyer a nagy világvárosok életéről, a földrajztanítás keretében saját élményei alapján színessé és élettellel teljessé teheti magyarázatát, tanítványai előtt tekintélye öregbedik és nemcsak tanítványaiban, de tanítványain keresztül a szülőkhöz és másokban is felkeltheti a Budapestre utazás vágyát. Ebből a szempontból igen megnyugtató, hogy a megkérdezett tanítók 97%-a járt Budapesten, s közülük négynél többször 37% tartózkodott a fővárosban, minden évben pedig 9% keresi fel. A most hivatkozott adatok jelentősége azonban eltörpül, ha a beérkezett feleletek más terére vetjük tekintetünket. A Budapesten járt tanítók 43%-a őszintén beismeri, hogy a fővárosból semmit sem ismer jól; mindent jól csupán 16% ismer. De ezen nem is lehet csodálkozni, amikor a Budapesten való tartózkodás okai között a válaszok 20%-ban ügyek elintézését, 22%-ban különleges, egyszer előforduló rövid időre szabott alkalmakat (Szent Imre-év, Eucharisztikus kongresszus stb.) említene fel, s a kimondottan tanulmányi kirándulás csupán 11%-ot ölel fel. De ha meggondoljuk, hogy a tanítóházastársak 28%-a egyszer sem volt Budapesten, akkor természetesnek fogjuk tartani, hogy a tanítók arra a kérdésre, hogy évenként legalább egyszer miért nem utaznak Budapestre, 82%-ban anyagi okokat sorolnak fel.

Igen fontos nemzeti érdek, hogy a magyar tanítóság két-három évenként megjárja a fővárost s egyben megismerje hazánkban az idegenforgalom szempontjából jelentős vidéki városait. A kérdés egyszerre nem oldható meg, de jól megszervezett propagandával, érdekkeltő kiadványokkal, az utazási és ellátási költségeknek a legkisebb mértékre való leszállításával, a költségeknek több hónapra beosztott, előzetes befizetésével, gondosan megszervezett, nemcsak okulást, de szórakozást is nyújtó, tízes-huszas csoportokban lebonyolított társas utazásokkal a megvalósulás felé lehetne vinni. A kérdés megoldásánál az érdekelt köröknek áldozatoktól sem szabad visszariadniok: az áldozatok a közvéleményformáló tanítóságon keresztül a tanítványok, a szülők és ismerősök révén nemzeti, művelődési és idegenforgalmi tekintetben bőven meg fogják hozni gyümölcseiket.

A nagy gonddal és kiváló hozzáértéssel megírt tanulmány bizonyára fel fogja hívni széles körök figyelmét a felvetett kérdés nagy fontosságára.

Vincze Frigyes.

Kósa, Johann: Die ungarische Kolonisationsfrage um die Mitte des 19. Jahrhunderts. Különlenyomat a Klebelsberg bécsi magyar történetkutató intézet VIII. évfolyamából. Wien, 1938. 135 l.

Viszonylag szegény gazdaságtörténeti irodalmunk különösen elhanyagolta a múlt század közepét. Ezt *Gyömrei Sándor* is felpanaszolta a Közgazdasági Szemle 1932-es évfolyamában. Kósa könyvének olvasásakor egész különösen hat, hogy a nem nagyon távoli múlt ily értékes adatai csak most kerülnek napfényre. Tudjuk, sok bécsi forrás csak most vált hozzáférhetővé. De nálunk is sok értékes anyag vár oly lelkiismeretes és tárgyilagos kutatóra, mint Kósa. Az itthoni és bécsi kutatások összehangolásával kaphatunk csak tiszta képet a mi időnkre is döntő hatású múlt század közepi korról.

Ma az még meglehetősen alaktalanul áll előttünk. Hiányzik a szintézis azok felfogása közt, akik az osztrák abszolutizmust nemzeti szempontból elítélik és azoké közt, akik azt gazdasági-társadalmi szempontból rehabilitálni kívánták.

E szintézisre Kósa sem törekedhetett. Ő az anyagot tárta fel, bár találóan jellemzi a telepítés ügyében állást foglalt vagy közreműködött osztrák és német államférfiakat és publicistákat. Az államférfiak: *Albrecht főherceg, Bach, Bruck*, stb., az írók: *Höfken, Hubeny, Czoernig, Chownitz*, stb. többnyire a kor liberális gazdasági és társadalmi felfogását vallották és ennek is tulajdonítható, ha az abszolút hatalom birtokában nem kísérelték meg a nagyobb arányú magyarországi német telepítést. Közel állanak egymáshoz a nagynémet gondolat tiszteletében is, de ezen belül felfogásuk igen különböző.

Igy *List Frigyes* a nagynémet birodalom érdekében, de a magyarsággal harmoniában kívánta Magyarország betelepítését német telepésekkel, mások inkább a nagyosztrák gondolatot szolgálták. Voltak, akik a magyarsággal szemben legalább is nem éreztek ellenszenvet, másokat magyarellenes érzelem hajtott. Némelyek helyeselték a törekvéseket, egyesek ellenük voltak. A tervkovácsok nagyszabású közületi támogatásra gondoltak, a felelősek többnyire húzódoztak a közpénzek ily célú nagyobb arányú felhasználásától. És így tovább... a könyv is mutatja, hogy e kort a szorosan vett magyar érdekek szempontjából sem lehet egyetlen jelzővel kielégítően jellemezni.

Napjaink törekvéseire is tanulságosak továbbá az egyes telepítési akciók részletes adatokkal alátámasztott leírásai, valamint még inkább a telepítéseket sürgetők gazdasági és népesedés-politikai érvei. Így állandóan a németországi *túlnépesedés* levezetésére hivatkoztak már akkor, amikor a volt osztrák birodalom lakossága a mainak kb. felét, a német birodalomé pedig ennél is kevesebbet tett ki.

Sajnos, a könyvben igen világosan feltárt adatokból adódó sok más érdekes és hasznos tanulságot itt még csak fel sem sorolhatjuk. Kíváncsú voltna, hogy Kósa a magyar közönség számára magyar nyelven is közre bocsássa kutatása eredményeit.

Major Róbert.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Rivista Italiana di scienze economiche.

Bologna, 1939.

Anno XI. N. 10. ottobre.

C. T. Liang: L'imposta cinese sul reddito e il primo semestre di applicazione. Szerző a Sanghai-ban működő jövedelmi adóhivatal főnöke. Ez az intézmény, mint ahogy az azt meglátogató de Stefani a bevezető sorokban írja, párját ritkítja az egész világon. A tanulmány az 1937-ig kizárólagosan a közvetlen adózásra alapított kínai rendszernek olasz hatás alatt történt átalakulását s a kínai jövedelmi adó bevezetése kapcsán az első félévben szerzett tapasztalatokat ismerteti. — *Crosara, Aldo: Vedute americane sull'autarchia alla luce del Fascismo.* J. Chamberlain a Harpers szemle szeptemberi számában az USA. külkereskedelmi politikájának két szélső esetével foglalkozott s ennek eredményeként egyaránt elvetette a szabadkereskedelem mellett síkiaszálló Sayre és a teljes elszigetelést hirdető Chase tanait. Chamberlain arra az álláspontra helyezkedett, hogy a külkereskedelem nem tekinthető önmagában létezőnek, hanem csak a belkereskedelem függvényének. Szerinte a kivitel fokozásának a következő a módszere: növelni kell a belső fogyasztást, ez maga után hozza a behozatal emelkedését, a dollár esik, ezáltal olcsóbbá teszi a külföldi piacokon az amerikai árukat, ami az export fokozását eredményezi. Az olasz szerző vitába száll ezzel a felfogással s kifejti, hogy napjainkban az államok politikai jellegű közbelépései az erők automatikus kiegyensúlyozó hatásának érvényesülését lehetetlenné teszik. Mégis Chamberlainnek azt a tanát, hogy a külkereskedelem a belkereskedelem függeléke, olasz szempontból is figyelembe veendőnek tartja s arra az eredményre jut, hogy a kivitel irányításánál tekintetbe kell venni a belső fogyasztást s a béreket is, s hogy a fasiszta szellemmel nem férne össze a XVIII. század merkantilizmusához hasonlóan a munkások nyomorát eredményező kereskedelempolitikát üzni. — *Cicca, Gaetano: Industrializzazione dell'edilizia popolare.* Mussolini célkitűzései közt kiemelkedő helyet foglal el az, hogy minden olasz családnak egészséges házban kell laknia. Szerző tanulmányában részletes számításokkal egy négyszobás (egyenként legalább 16 m²), mellékhelyiségekkel ellátott egyemeletes ház kapcsán kimutatja, hogy a program csak az építési tvékenység industrializálódásával oldható meg. — *Faussone, Romualdo: La politica annonaria nell'economia corporativa.* Az olasz kormány a gabonakérdést közérdekűnek tekinti, erre vezethető vissza az 1938. jún. 23.-i törvény is, amely minden egyes tartományban a mezőgazdasági termelők részére az addigi szétágazó érdekképviselési rendszer helyébe tartományi egyesüléseket (consorzi provinciali) létesített. Bármekkora eredményeket is tudnak felmutatni e

szervek a termelés pénzügyi alátámasztása, észszerű szervezése, s a gazdák érdekeinek nyomatékosabb képviselése tekintetében, szerző megállapítása szerint az értékesítés terén általában költségesebbnek bizonyultak, mint a közvetítő kereskedelem. A gabonakérdés megoldásánál is a legkisebb költségek elvére kell helyezkedni, ezért példaképen egy olyan gabona nagykereskedelmi rendszer alapjait fekteti le, ahol a magánkezdeményezés előnyei mellett a nemzet magasabb szempontjait követő szervek is érvényesíthetik befolyásukat. — *Szemle: Documentazione dell'attività del regime. — La politica economica internazionale. — L'industria e la politica industriale. — La XXVIII. riunione della Società italiana per il progresso delle Scienze.*

N. 11. novembre.

Rossi, Lionello: Sopraprezzi e disoccupazione. Szerző a Rivista előző számaiban megjelent tanulmányaiban leszögezte, hogy a monopoljellegű többlet-ár az összesség szempontjából mindig gazdasági kárt jelent, mert a termelést csökkenti. Ennek megállapítására azonban két előfeltételből kiindulva jutott, nevezetesen, hogy *a)* az általános egyensúlyi helyzetet alkotó hatás- és ellenhatás-komplexumtól elszigetelt különleges egyensúlyi helyzetet tételezett fel s *b)* feltette, hogy a gazdasági szervezet teljes mértékben rugalmas, azaz, hogy az egyik termelési szektornál feleslegessé vált tényezők másutt azonnal elhelyezkedést találnak. Mostani tanulmányában e két, a tulajdonképeni kár nagyságát csökkentő előfeltételt küszöböli ki, s különösen a másodikkal, a monopólium következtében feleslegessé vált munka s tőke hosszabb-rövidebb ideig tartó foglalkoztatásnélküliségének esetét taglalja. — *Loffredo, Ferdinando: La famiglia nell'economia della Nazione.* Az újkori gazdasági életet a nagyipar s a nagykereskedelem kifejlődése jellemzi, amelyek előterében a vállalkozó személye áll. Részben ennek hatása alatt, részben pedig a tudományokban mind nagyobb tért hódító deduktív rendszerre visszavezethetően a múlt évszázad gazdaságtudománya is — szemben a fiziokratákkal — individuális jelleget nyert, a család jelentőségének elhomályosulával az egyén került a közgazdaságtan előterébe; a homo oeconomicus, aki „gyermektelen s valószínűleg nőtlen.” A gazdaságpolitika is csak arra törekedett, hogy az egyén szabad működésének lehetővé tételével kifejléssze a gyáripárt, ill. nagykereskedelmet. A családdal összefüggő kérdéseket csak mint szociális problémákat vizsgálták. Olaszországban a helyzetet jelentősen megváltoztatta a fasizmus. Nem csak a téma újdonságánál fogva érdemes tehát foglalkozni azokkal a kérdésekkel, hogy *a)* mi a család jelentősége s hatása a gazdasági életre s *b)* hogy mily eszközökkel lehet elérni azt, hogy a család, mint gazdasági egység tevékenységével az összesség érdekében is a maximális hasznót érje el? — *Ragazzi, Bruno Rossi: Sulle relazioni fra valore medio esterno della lira e commercio estero.* Szerző a Rivista januári számában megállapította, hogy a lira leértékelése következtében a lírának kettős külföldi ára alakult ki: az egyik az árfolyamok, a másik a külföldi árúk figyelembevételével. 1936. októberét, azaz a leértékelést követően a lira mindkét külföldi értéke alacsonyabb lett az alapul felvett januárinál, ami kedvező lökést adott az exportnak. Sokak szerint ennél az ú.n. árfolyam-dumping-jelenségnél a leértékelt pénz, mint kiviteli támogatás érvényesül. Szerző szerint ez csak látszólagos, mivel egyrészt a kiviteli kereskedelem egymásközti versenye, másrészt a külföldi importörök összefogása annyira lecsökkentik az exportörök hasznát, hogy a leértékelés inkább a kül-

földi importörök javát szolgálja. Ez adja magyarázatát annak is, hogy maga a leértékelő ország is gátat igyekszik vetni a kiviteli engedélyek megtagadásával az exportnak, nem is beszélve arról, hogy a dumping ellen a másik ország is kontingentálással stb. védekezik. A leértékelésnek a külkereskedelemben játszott negatív szerepére igen jó példát nyújt az olasz. Bár jelentősen növekedett a kivitel volumene, az árak esése következtében még a behozatal mennyiségének csökkenése ellenére is romlott a külkereskedelmi mérleg, tekintve, hogy az importált cikkek ára jelentősen megnőtt. — *Lisàero, Arturo: La disciplina del mercato del grano in Francia.* A francia gabonapiacot szabályozó Office du blé szervezetét, működését, s eredményeit ismerteti. — *Szemle: La riforma della previdenza sociale.* — *La dichiarazione XVII. della Carta della Scuola.* — *L'apporto della URSS. alla economia bellica della Germania (E. Passega).*

F. M.

Rivista di politica economica.

Roma, 1939.

Anno XXIX. N. 12. dicembre.

Gangemi, Lello: Verso l'equilibrio finanziario. Az olasz adórendszer már régóta mindenki előtt szervetlen s túl bonyolult volt, úgyhogy az államháztartás nagy megpróbáltatását jelentő afrikai s spanyol háború alkalmával kikerülhetetlen lett a korporatív szellemben való reformja. Szerző alapjaiban vázolja az ily irányban hozott intézkedéseket, kezdve az 1936. évi adóigazgatási reformtól egész az 1929 őszén bevezetett általános jövedelmi s vagyonadóig. A kialakulásban levő fasiszta adórendszer teljes egészében az építőmunka szolgálatában áll, tekintve, hogy egyaránt növeli a gazdasági jólétet, a népességszaporodást, a szellemi s műszaki műveltséget és a katonai hatalmat, tehát a nemzet minden irányú megerősödését szolgálja. E nagy célcikat a pénzügyigazgatás a legkisebb áldozat elvére helyezkedve igyekszik elérni, ezt a szerzőnek a minisztertanács által már elfogadott azon elve is elősegíti, hogy az egy-egy személyre háruló adóteher nem haladhatja túl az ingatlanvagyonok jövedelmének 50 s az ingóéé 30%-át. — *Fabrizi, Carlo: Le nuove disposizioni per il credito alla piccola industria.* Az olasz nemzetgazdaság minden tényezőjét felfokozni óhajtó autarkias célkitűzés a kézművesipari termelésre is hat, az ország gazdasági és eként politikai függetlenségét célzó nagy munkába azonban a kisipar nehezebben kapcsolódhatik be, mint a nagyipar, hiszen termelési szervezete messze elmarad a különféle kormányintézkedések hatása alatt már kb. egy évtizede állandóan észszerűsített s államcsítozott gyáriparétól. A különbség a kisipari termelési költségek jelentősen magasabb színvonalában jut kifejezésre. Eként felmerül a kisipari termelés átállításának szüksége is, itt azonban számottevő akadályként hat a tőkehiány, ami lehetetlenné teszi, hogy a kisipari üzemek saját erejükből tőkeletésítsék termelési struktúrájukat. A gyengébb anyagi megalapozottságra vezethető az is vissza, hogy a kézművesipar nem folyamodhatik a gyáripar finanszírozásának eszközeihez, nem bocsáthat ki kölcsönkötvényeket, megfelelő nyereség hiányában az önfinanszírozás sem lehetséges, s bankhitelt sem nyerhet, mivel nem rendelkezik azokkal a biztosítékokkal, amelyet az ipari hitelezést kizárólagos joggal szolgáló félállami szervek megkövetelnek. Az illetékes szakegyesületi s testületi szervek sürgetésének hatása alatt az 1939. november 6-i minisztertanács végre megoldotta e nehéz problémát. Fel-

hatalmazták ekkor ugyanis a rendes pénzintézeteket arra, hogy a náluk lekötött betétek 2%-a erejéig a kisipari üzemeknek hitelt nyújtsanak, tekintve, hogy az 1936. évi banktörvény óta a magasabb szempontok érvényesítése céljából az ipar finanszírozását kizárólag félállami szervek (IMI. — IRI.) végezhették. — *Malatesta, Mario: Il processo evolutivo dell'economia jugoslava.* A délszláv gazdasági életnek a világháború utáni hatalmas méretű fejlődéséről s az Olaszországgal való kapcsolatok alakulásáról ad számot. — *Battista, Gianni: La nuova rivoluzione economica.* E. Barone 1921-ben, *Dai campi alle officine* (a mezőkről a gyárakba) c. megjelent tanulmányában az iparosodás jelenségével foglalkozott, amelyet szerző a mostani helyzetre kíván átalakítani. Napjaink világgazdasági konjunktúrájának kettős iránya van: a mezőgazdasági államok fokozatos industrializálódása s az ipariak agrarizálódása. Részletesen taglalva ezen „új gazdasági forradalmak” okait, elsősorban az egyes államok kereskedelmi politikájában bekövetkezett reakciókkal s ezek kapcsán a régi s az új ipari államok egymással szemben való helyzetével foglalkozik. — *A korporatív tevékenységi szemlében: L'ordinamento corporativo dell'Africa Italiana e della Libia* (G. L.) — *Gazdasági és pénzügyi szemlében: Napolitano, Gaetano: Imperialismi in lotta nel mondo.* — *L. Arimattei: Jute e fibre autarchiche.* — *Pénzpiaci szemle* (A. Gulinelli). — *Jogtudományi s törvényhozási szemle.*

Anno XXX. N. 1. gennaio, 1940.

Balella, G.: Le esportazioni industriali nell'evoluzione economica italiana. A fasiszta ipari konföderáció kiadásában „Le esportazioni industriali” címmel most jelent meg egy összefoglaló mű, amely az olasz ipari kivitelben az 1929—1938. évtizedben beállott változásokkal foglalkozik. A munka bevezető tanulmányát hozza a Rivista. — *Palomba, Giuseppe: La dinamica degli scambi inter-zionali.* A külkereskedelmi kapcsolatok dinamikája szerző szerint lényegében nem más, mint a belföldi piacon végbemenő ipari fluktuációk problémájának a nemzetközi piacra való kiterjesztése. E feltevésből kiindulva egy s ugyanazon termék elkészítésének folyamatát két országban vizsgálja s költséggörbéket állít fel egyrészt a megmunkálási fokok, másrészt az egyes fokokra vonatkozó költségek figyelembevételével. Elméletét először a teljesen szabad verseny és a stacionális egyensúly esetében, ill. a teljesen zárt piacon vizsgálja, majd a konjunktúra hullámainak, mint zavarótényezőknek hatását taglalja. Kutatásai alapján megállapítja, hogy a Ricardo-féle komparatív költségelmélet, bár más alakban, de lényegében érvényes. Másként áll azonban a helyzet a korporatív rendszerben, amely nem fogadja el a meglevő árak rendszerét a nemzetközi munkamegosztás bírójául. A korporatív rendszerrel kapcsolatban azonban nem szabad elfelejteni, hogy teljes (complezzo), de nem tökéletes (completo) rendszer. Míg ugyanis az előbbi azt jelenti, hogy az egyes termelési folyamatok teljesek, addig az utóbinál a teljesség a különleges munkafolyamatok nagy változatosságában is megvan. Az olasz rendszer a természeti adottságok folytán nagy eredményeket csak gazdasági életének az első vonatkozásba való kiépítésével érhet el, ennek következtében külkereskedelmi kapcsolatainak a jövőben nem az esetleg ugyanazon termelési folyamat egyes különböző munkafázisai közt kell kialakulniok, hanem a különböző termelési folyamatok közt, tartozzanak bár ugyanazon munkafázishoz, a fő csak az, hogy a különböző természeti adottságok következtében a költségekben legyen abszolút eltérés, mint ahogy a Ricardo-i elméletnél az ipari szervezet kü-

lönbözőségéből fakadó relatív eltérés az irányadó. — *Borriello, Biagio: La Camera di Commercio Internazionale e la pace economica.* A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara júniusban, Kopenhágában tartott kongresszusa egyetemes manifesztáció volt a gazdasági béke mellett. Nem járhatott azonban eredménnyel, mivel politikailag a nemzetközi kapcsolatok még nem tisztázódtak. Csakis a Duce által hangoztatott minden irányú egyenlőség alapján épülhet fel az új rend gazdasági téren is. — *Sanseverino, Luisa Riva: La disciplina di guerra dei rapporti di lavoro in Francia.* A háborúval kapcsolatban Franciaországban hozott munkajogi rendelkezéseket ismerteti. — *Carano—Donvito, Giovanni: La crisi monetaria dell'Impero romano.* Augustustól Constantinusig terjedően vázolja a római birodalom pénzügyi helyzetét. — *Affricano, Renato: Il mercato del caucciù nei suoi sviluppi e nelle sue più recenti tendenze.* Áttekintést nyújt a világ kaucsukiparának helyzetéről s különösen az 1934.-ben létrejött világkartel (Internat. Rubber Regulation Committee) jelentőségét taglalja. — *Pénzügyi szemle: A. Gulinelli: L'annata finanziaria 1939.* — *Közlekedési szemle: A. Giordano: Il Porto di Genova e la Svizzera.*

F. M.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Jena, Dezember 1939. Band 150, Heft 6.

Markovitch, Tihomir J.: Der Disproportionalitätsbegriff in den Krisentheorien. A válságok természete feletti nézetellentét: vajjon azok csak részleges jelenségek-e, vagy pedig a gazdaság testének, szerkezetének egészét érintik, egészen a klasszikusok első műveinek idejéig követhető visszafelé. Szerző az öt ú. n. történelmi kontroverzia leírása után a konjunktúra- és válságelméleteket ismerteti. Összefoglalja azokat a tanokat, amelyek a válságok magyarázatát a termelés- és fogyasztás egymáshoz való viszonyának megzavarásában látják. Szembeállítja ezután a monetáris és strukturális válságelméleteket. Végül meghatározza, hogy milyen adottságok és fikciók szükségesek ahhoz, hogy a válságszintomákat általánosságban az aránytalanság tünetéből lehessen levezetni. — *Barbarino, Otto: Steuerpolitik im Kriege.* Minthogy a háború finanszírozásának első fedezete a hadviselő ország nemzeti jövedelme, — amely bizonyos színvonal elérése után már nem fokozható, — a legfontosabb célkitűzés a háború jelen stádiumában az ár- és bérszínvonal állandósítása. Ez a gyakorlatban azonban annyit jelent, hogy a már amúgyis igen magas adóterhet még fokozni kell. Természetesen nem szükséges és lehetséges az egész többletkiadást adózás útján fedezni, mert ez túldeflatorikus hatású volna, mint ahogy a kizárólagos kölcsönfinanszírozás viszont inflációt idézne fel. A kettő helyes egyesítése biztosíthatja a hadviselés zavartalan anyagi ellátását. Az állam a szerző szerint mindaddig nyugodtan teremthet pénzt „és“ hitelt, amíg az adók zavartalan beérkezése biztosítottnak tekinthető. Mindaddig az állam kiadásainak emelkedése a termelés emelkedése folytán ú. n. közgazdasági tartalékokból volt fedezhető. A háború előtt azonban a német gazdaság már elérte a kapacitás határát, s így a jövedelmek további fokozására e révén nem lehet számítani. Ennekfolytán a kiadások gyarapodásának már a fogyasztás terhére kell esniök. A zenithpontját már valószínűleg elért nemzeti jövedelem egy részét eddigi rendeltetésétől el kell téríteni, s azt a közszükséglet fedezésére fordítani. Ez részben a magasabb adók által, másrészt pedig az árak- és

bérek színvonalára gyakorolt deflatorikus nyomás révén történik. Az adópolitika ebben a stádiumban a megtakarítások terén bizonyos tekintetben olyan funkciókat is fejt ki, amelyek azelőtt a bankkamatpolitika kevésbé kényszerítő jellegű munkakörébe estek. Az adókat azonban sürgősen kell kiróni, meg kell előzniök az infláció első szimptomáit is. Az adóknak ezért egyszerűeknek kell lenniök, ami annyit is jelent, hogy csak a régi rendszerű adók pótlékolása lehet helyes és célszerű; új rendszerű kivetések és kimunkálások időrablók. A legegyszerűbb azokat az adókat fokozni, amelyek a jövedelmet forrásánál érintik. Ezekhez az eszközökhöz még hozzájárulhat a már eddig is közcélokra igénybevett összegeknek takarékoság által a hadicélokra történő rendelkezésre bocsátása. Természetesen ezen források mellett még szóbajön a hitelművelet is, amely kincstári utalványok, kötvények és adóbonok alakjában igyekszik az állam bevételeit a szükséges színvonalhoz közelségiteni. Mindaddig, amíg a hiteligenybevétel nem okoz ár- és bér-emelkedéseket, az inflációs veszély nem áll be. Ha azonban ez a jelenség már mutatkozik, akkor az ár- és bértöbbletekből eredő bevételgyarapodásokat kell igénybevenni, majd pedig a közvetett adók fokozásához folyamodni, végül pedig a vagyoni (reál) adók kulcsának erős emelésével a tulajdonhoz hozzányulni. — *Meinhold, W.: Die deutsche Kriegsernährungswirtschaft*. Németország számára a háborús gazdaság az élelmiszergazdálkodás terén is csak fokozati átmenetet jelentett, minthogy a négyéves terv során fogantatott szervezeti és termelési intézkedések a gazdasági életet a védelmi gazdálkodás igen fejlett stádiumába állították be. Ez természetesen előnyt jelent más államokkal szemben, amelyek hasonló intézkedésekhez csak a háború kezdete után folyamodtak. Ismerteti a háborús gazdaság szervezését az élelmiszerellátás terén, a szervezet felépítését, jogi szabályozását és a termelés folytonosságának biztosítására irányuló rendelkezéseket. Ezek után áttér az egyes fontosabb árucsoportok terén mutatkozó jelenlegi gazdasági helyzetre, adatokat közöl a készletekre és azok kiegészítésére vonatkozólag. Az élelmiszergazdálkodás ezidőszaktól Németországban úgyszólván teljes mértékben államosított. Ennek ellenére kellő rugalmasság és emellett társadalmi igazságosságra irányuló törekvés tapasztalható benne az árszabályozás útján. — *Ungern-Sternberg, Roderich: Der Krieg und Bevölkerungsschwund in Frankreich*. A francia demográfiai helyzetet ecseteli a jövőre vonatkoztatottan sötét színekben. — *Treviranus, M.: Die Vermögens- und Einkommensabgabe zu Zwecken der Rüstungssteigerung in Italien*.

V. B.

Revue d'Économie Politique.

1939. szeptember—december.

Manoïlesco, Mihail: Pour un vocabulaire international de la science économique. Essai de définition de ses trois notions axiales: utilité, valeur, richesse. 1937-ben a nemzetközi gazdaságtudományi kongresszus elhatározta a gazdaságtudomány nemzetközi fogalom-szótárának előkészítését. A szerző előbb a hasznosság (utilité) fogalmát vizsgálja. A „különleges hasznosság“ minőségi fogalom és jelenti valaminek alkalmasságát arra, hogy egyének, vagy közösségek bizonyos szükségleteit kielégítse. Az „összhaszon“ (utilité totale) mennyiségi fogalom, jelölve egy dologösszesség maximális képességét valamely szükséglet kielégítésére. Kimutatja, hogy e két fogalom megelőz minden elméleti beállítást és így valóban

elsődleges. Az összhaszon fogalmára szerint nincs szükség, mert az érték fogalma bennerejlik már. „Érték“ szerinte mennyiségi fogalom, mértékegység valamely dolog hasznosságának egy másik hasznosságán való méréséhez, azaz viszonylagos hasznosság, mindig relatív. A vagyon (richesse) mennyiségi fogalom, összege az egyének és közösségek számára előállt, vagy adódható hasznosságoknak, melyeket közös egységgel becsülhetünk. A gazdaságtudomány feladata, hogy különböző tényezők hatását vizsgálja erre a vagyonra. A vagyon alkotórészeinek közös jellege a hasznosságuk. A mértékegység megtalálása könnyebb egy közösségen belül, ahol a pénz a mértékegység. Igen nehéz az összehasonlítás a közösségek közti viszonyban, ez még kiművelésre váró feladat. — *Dillard, V.: Le dilemme monétaire irlandais.* Az ír kormány által kinevezett Commission of Inquiry into Banking, Currency and Credit 1938-ban kiadott jelentésének ismertetése. — *Apchié, M.: Le prélèvement sur le capital en Italie.* 1936 és 1939 között Olaszország három tőke-dézmát hajtott végre, az ingatlanvagyonra kényszerkölcson formájában, a részvénytársaságok részvény- és tartaléktőkéjére és végül az egyéb ipari és kereskedelmi vállalatok tőkéjére egyszeri vagyonadó formájában. A körülmények (kötött devizagazdálkodás, az előkészítés titkossága) folytán az eredmény más képet mutat, mint 1919-ben, mikor a tőkemenekülés miatt félév múlva vissza kellett vonni az akkori vagyondézmát. Az ingatlanok kényszerkölcsona bizonyos inflációval járt, mert a 7.5 md. lira adóeredmény mellett a jegybanknak 1.5 md. lira új bankjegyet kellett kibocsátania mint kölcsönt a tulajdonosoknak adófizetés végett. De a szigorú áellenőrzés folytán az infláció csak mérsékelt volt, az ár-emelkedésben (kb. 25%) a lira egyidejű leértékelése és a világgazdasági prosperitás is közrehatott. Az akció nem vezetett a földárak csökkenéséhez, speciális olasz körülmények folytán (az ingatlanvagyon társadalmi presztizsjelentősége). A másik két vagyonadó már kedvezőtlenebb hatást gyakorolt a gazdasági életre, a részvények árfolyama erősen esett, de ez is összevágott az 1937/38-ban mutatkozó általános depresszióval. Ez is mutatja, hogy ily állampénzügyi műveletek magukban nem mondanak semmit kimenetelükről, csakis az általános gazdasági helyzet dönti el sikerüket. — *Laufenburger, Henry: La vie économique en Allemagne.* A tanulmány a hátrú kitörése előtt íródott. Rámutat a német gazdasági erők fokozott feszültségére és csökkenő hozadékára, az ipari termelésben a fegyverkezés folytán mutatkozó eltolódásokra, a nyersanyaghelyzet, a munkaerő növekvő hiányaira és az állampénzügyek kikerülhetetlen útjára az infláció felé.

R. B.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülés.

Február 15-i ülésünkön *Eber Antal* elnök megnyitó beszédében megemlékezett Magyarország ünnepéről, *Horthy Miklós kormányzó úr országlásának húszéves fordulójáról*. Kiemelte, hogy Ő Főméltósága mindig a legnagyobb érdeklődést és megértést tanúsította a közgazdaság tudománya és a gyakorlati élet közgazdasági kérdései iránt s a Magyar Közgazdasági Társaság hódolatát és háláját fejezte ki az évforduló alkalmából.

Ezután *Nötel Rudolf* tartott előadást „A konjunktúra-irányítás új módszerei” címen. A nagy tetszéssel fogadott tanulmányt a Közgazdasági Szemle legközelebbi számában közöljük.

Igazgató-választmányi ülés.

Február 15-i választmányi ülésünkön *Eber Antal* elnöklete alatt résztvettek Benes Ferenc, Csizik Béla, Halasi Fischer Ödön, Hantos Elemér, Kelemen Móric, Koós Mihály, Navratil Ákos, Párnitzky Ede, Sipos Sándor, Urbanovits G. Zoltán, Kislégi Nagy Dénes. A főtitkár előterjesztette az 1940. évi közgyűlés elé terjesztendő titkári jelentést, valamint a főpénztárnok jelentését, az 1939. évi zárszámadásokat és 1940. évi előirányzatot. Az igazgató-választmány mindezeket egyhangúlag elfogadta. A főtitkár ezután előadta, hogy az alapszabályok értelmében a közgyűlést május 30-áig kell megtartani és az igazgató-választmány felhatalmazását kérte a közgyűlés napjának megfelelő időpontban való megállapítására. Az igazgató-választmány a felhatalmazást megadta. *Kelemen Móric* kíváncsnak tartaná, hogy a Társaság a régi gyakorlatnak megfelelőleg a jövőben sűrűbben tartson felolvasó üléseket, mint az 1939. évben történt. A főtitkár válaszában rámutatott, hogy főleg a külpolitikai helyzet miatt tartottunk eddig kevesebb előadást, de ezentúl a lehetőség szerint igyekezni fogunk a régi gyakorlathoz térni vissza.

A főtitkár jelentése az 1939. évről.

Társaságunk az 1939. év folyamán mindössze három előadást tartott. Február 5.-én *Bernát Gyula* egyetemi m. tanár „Agrárpolitikánk főirányai“, május 11.-i közgyűlésünkön *vitész Surányi-Unger Tivadar* „Magyar jólét az új Közép-Európában“, végül október 2.-án ugyancsak *vitész Surányi-Unger Tivadar* „Az amerikai gazdaságpolitika válaszüton“ címen tartott előadást. Az előadásokon kívül igazgató-választmányunk két zártkörű tanácskozmányt is tartott, az egyiket június 1. és 15.-én a magyar német kereskedelmi kapcsolatokról, a másikat december 12.-én Keynes kényszerszertakarékossági tervéről.

Kiadványunkból, a Közgazdasági Szemléből 1939-ben hét füzet jelent meg. Minhogya a Sajtókamara csak az olyan „nem időszaki lapok“ szerkesztőjét és kiadóját veszi fel tagul, amelyek évente legalább nyolcszor jelennek meg, igazgató-választmányunk szeptember 21.-i ülésén elhatározta, hogy a Közgazdasági Szemlé füzeteként kisebb terjedelemben, de évente nyolcszor jelenteti meg és már az 1939. év második felére is négy számot ad ki. Ilyen módon elértük, hogy úgy *Heller Farkas* szerkesztő, mint *Kislégi Nagy Dénes* felelős kiadó felvételtek a Sajtókamarába. A hét számban összesen 1018 oldalt, vagyis $63\frac{3}{4}$ ívet adtunk, ehhez járul a német szöveg 108 oldalnyi, vagyis $6\frac{3}{4}$ ívnyi szövege, összesen tehát 1126 oldalt, 70 és $\frac{1}{2}$ ívet adtunk, pontosan ugyanannyit, mint 1938-ban.

A közgazdasági könyvtár ebben az esztendőben új kötettel nem szaporodott ugyan, azonban nyomás alatt áll és legközelebb megjelenik XXIII. kötetként *Szeberthy János*: „Mezőgazdasági munkásvédelem“ című, mintegy 28 íves könyve.

Igazgató-választmányunk november 30.-i ülésén elhatározta, hogy a Matlekovits-alapítvány összegét közgazdasági klasszikus írók magyar-nyelvű kiadására fordítja. Ugy véljük, hogy Matlekovits Sándor emlékét nem lehet szebben megörökíteni, mintha az általa oly nagyrabecsült klasszikusok gondolatának elterjedését ilyen módon előmozdítjuk. Amennyiben a könyvek terjesztése jól sikerülne, a kiadás költségei ismét visszatérnének a Matlekovits-alaphoz és újabb munkák kiadását tennék lehetővé. Az igazgató-választmány úgy határozott, hogy először három munka, nevezetesen *Smith Ádám*, *Ricardo* és *Malthus* egy-egy művének lefordítására ad megbízást. Smith és Ricardo nagy művei megjelentek ugyan már magyarul, de egyfelől a mintegy félszázaddal ezelőtt készült fordítások sok tekintetben elavultak, másfelől könyvtárusnál úgyszólván egyáltalán nem lehet őket megkapni, nagyon indokolt tehát ezeket új fordításban jelentetni meg. Malthus közgazdaságtana eddig magyarul egyáltalán nem volt olvasható. Az igazgató-választmány tehát megbízást adott a szóbanforgó három munka lefor-

dítására, a fordítás tiszteletdíjaként a Szemle garmond-szedésű cikkeinek ívenként fizetett díját állapítva meg. Kérjük a Közgyűlést, hogy az igazgató-választmány ezen intézkedését jóváhagyni szíveskedjék, illetve felhatalmazást adjon arra, hogy a fordítás költségeit a Matlekovits-alap felhasználásával fedezzük. A kiadásra vonatkozólag pedig kérjük a tekintetes Közgyűlés felhatalmazását arra, hogy az elnökség legjobb belátása szerint valamely kiadónál vagy pedig saját kiadásában jelentesse meg az említett könyveket, és amennyiben ez kiadásokkal járna, a költségeket a társaság számlájára az előirányzaton kívül előlegezze. Amennyiben a klasszikusoknak ez a kiadása anyagilag csak valamennyire is beválik, más írók munkáinak fordítására is megbízást fogunk adni, nevezetesen a következő sorozatokban *List Frigyes*, *Walras*, *Pareto* és más német, olasz és francia klasszikusok kerülnének sorra. A három angol klasszikussal az 1940. karácsonyi könyvvásáron okvetlenül meg akarunk jelenni.

Bevételeink tagdíjakból 14.849.40 pengőt tettek ki. Tehát csaknem kétszeresét az 1938-ban beszédett díjaknak. Ez a nagy emelkedés annak köszönhető, hogy tagdíjak és hátralékok behajtására pénzbeszedőt alkalmaztunk. Olyanokkal, akik hosszabb idő óta voltak hátralékban, méltányos engedményekkel igyekeztünk kiegyezni, viszont azokat, akik tartozásaikat ismételt felszólításaink alapján sem voltak hajlandók rendezni, a tagnévsorból töröltük. Ez az oka annak, hogy a tavalyi 991 taggal szemben 1939. december 31.-én taglétszámunk 776. Ezt a számot igyekszünk újabb tagok szerzésével a lehetőség szerint emelni.

Kiadásainkat nem tudtuk volna fedezni, ha a tudományos és gazdasági élet szervei jelentős adományokkal az idén is nem jönnek segítségünkre, értük ezúttal is leghálásabb köszönetünket fejezzük ki a Magyar Tudományos Akadémiának, Budapest Székesfővárosnak, a Magyar Nemzeti Banknak, a Pénzüntézeti Központnak, a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének, továbbá mindazon intézményeknek, ipari és kereskedelmi vállalatoknak és pénzüntézeteknek, amelyek adományaikat hozzánk juttatni szívesek voltak. Az adományozók teljes névsorát pénztárosunk jelentése közli.

A tagjaink sorából elhunytak közül kegyelettel emlékezzünk meg itt is *Jankovich Béláról*, *Kaán Károlyról*, *Mattyasovszky Miklósról* és *Teleszky Jánosról*, akik mind hosszú időn át igazgató-választmányunk tagjai voltak.

Pénzügyi helyzetünkről a főpénztáros jelentése ad számot. A jelentés és a vagyonkimutatás a számvizsgáló-bizottság által az előírt módon megvizsgáltatván, kérjük az Elnökség részére a felmentvény megadását. Ugyancsak kérjük az 1940. évi költségvetés elfogadását.

A főpénztáros jelentése a Társaság **1939. évi működéséről.**

A Magyar Közgazdasági Társaságnak az 1939. évre vonatkozó pénztári kimutatásait mellékelten tisztelettel beterjesztem.

Az I. számú kimutatás szerint az 1939. évben

a Társaság bevétele	—	—	—	—	—	—	—	—	—	37,290·97 P
kiadása	—	—	—	—	—	—	—	—	—	32,693·97 „
úgyhogy az 1939. évet	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4,597·— P

fölösleggel zártuk.

A Társaságunk fenntartására juttatott adományok a következők:

Magyar Tudományos Akadémia P 2,400·—, Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete P 2,000·—, Magyar Nemzeti Bank P 1,600·—, Magyar-Olasz Bank R. T. P 1,000·—, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank P 800·—, Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület P 500·—, Oesterreichische Creditanstalt-Wiener Bankverein P 150·—, Belvárosi Takarékpénztár P 50·—, Foncière Általános Biztosító Intézet P 200·—, Hazai Bank R. T. P 240·—, Magyar Cukorgyárosok Országos Egyesülete P 150·—, Hermes Bank- és Váltóüzlet R. T. P 50·—, Nova Közlekedési és Ipari R. T. P 200·—, Országos Földhitelintézet P 200·—, Pénzüntézeti Központ P 400·—, Adria Biztosító Társulat P 200·—, Magyar Általános Hitelbank P 300·—, Budapest Székesfőváros P 700·—, Triesti Általános Biztosító Társulat P 300·—, Budapesti Árú- és Értéktőzsde P 100·—, Angol-Magyar Bank P 400·—, Magyar Cukoripar R. T. P 400·—, Magyar Országos Központi Takarékpénztár P 150·—, Kőbányai Polgári Serfőző P 80·—, Corvin Áruház R. T. P 250·—, Budapest Szfőv. Községi Takarékpénztár P 200·—, Magyar Jelzáloghitelbank R. T. P 160·—, Első Magyar Általános Biztosító Társaság P 300·—, M. Kir. Postatakarékpénztár P 100·—, Futura R. T. P 100·—, Autotaxi R. T. P 300·—, Egercsehi Kőszénbánya és Portland Cementgyár R. T. P 100·—.

A Társaság közérdekű céljait támogató nagylelkű adományokért e helyen is hálás köszönetet mondunk az adakozóknak.

Kiadásaink között a Közgazdasági Szemle nyomdaköltsége 1939-ben P 14,325·64 összeggel szerepel. Jóllehet ez az összeg az 1938. évi nyomdaköltséggel szemben (P 11,321·28) emelkedést mutat, az alábbiakból kiderül, hogy irodánkunk 1938. végén történt felállítása óta a nyomdaköltségek redukiója terén is sikerült eredményt elérnünk. Az 1939-ben Szemlénk nyomdai előállításai fejében kifizetett összesen P 14,325·64-ből az 1938. évről visszamaradt, kifizetetlen számlák rendezésére kellett fordítanunk P 5,951·43-t. P 8 374·21-ből pedig — a Sajtókamara előírásai szerint — 1939 második felében folyóiratunk négyszer, összesen tehát hétszer jelent meg, míg előzőleg évente csupán hatszor.

Az 1940. évre vonatkozó költségelőirányzatot az ugyancsak idemellékelt kimutatás szerint P 25,000.— bevétellel és P 34,000.— kiadással kérjük megállapítani.

A Magyar Közgazdasági Társaság zárszámadásai 1939. december 31-én

TARTOZIK		KÖVETEL	
	P		P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltsége	14,325 64	Áthozat az 1938. évről .	15,912.—
Tiszteletdíjak	12,785.—	Tagdíjak	14,849 40
Különféle költségek	5,583 33	Előfizetések	1,467.—
Készpénzvagyron	20,509.—	Hirdetések	111.—
		Adományok	18,881 60
		Közgazdasági Könyvtár .	605 44
		Kamatjövedelem	1,376 53
	53,202 97		53,202 97

Budapest, 1939. december 31-én.

A Magyar Közgazdasági Társaság vagyonleltára 1939. december 31-én

I. Vagyon

Készpénz	P 20,509.—
10,109 K n. é. 4 ¹ / ₂ %-os Magyar Takarékpénztárak	
Közp. Jelzálogbankja záloglevél	1.—
15,000 K n. é. 6%-os nostr. májusi hadikölcsön	1.—
10,000 K n. é. 6%-os nostr. februári	1.—
	P 20,512.—

II. Teher

Kifizetetlen számla és tiszteletdíj 1939-ről	P 834 65
--	----------

III. Tiszta vagyon	P 19,677 35
------------------------------	-------------

IV. Matlekovits-alap

Készpénz 1939. december 31-én	P 10,193.—
---	------------

V. Magyar-Olasz Bank—Dr. Éber Antal-alap

Készpénz 1939. december 31-én	P 25,000.—
---	------------

Budapest, 1939. december 31-én.

Megvizsgáltuk és rendben levőnek találtuk:

A SZÁMVIZSGÁLÓ-BIZOTTSÁG

Futó Mihály s. k. Kádas Kálmán s. k. Molnár Ernő s. k.

Mórotz Kálmán s. k. Nötel Rudolf s. k.

A Magyar Közgazdasági Társaság előirányzata az 1940. évre

KIADÁS

BEVÉTEL

	P		P
A Közgazdasági Szemle nyomdaköltsége	9,500.—	Készpénzvagyon 1939. XII. 31-én	20,509.—
A Közgazdasági Könyvtár nyomdaköltsége	2,000.—	Folyó tagdíjak és hátra- lékok	9,000.—
A Közgazdasági Szemlével kapcsolatos tiszteletdí- jak és fizetések	15,000.—	Előfizetés	1,000.—
Különféle költségek (iro- dai alkalmazott, altiszt, telefon, fűtés, világítás, adó, stb.)	8,000.—	Kamat	1,000.—
Egyenleg, mint készpénz .	11,009.—	Adományok	14,000.—
	45,509.—		45,509.—

ÁPRILIS 6-án kezdődik az új m. kir. osztálysorsjáték. 88.000 sorsjegy közül 44.000 darabot, tehát az összes sorsjegyeknek a felét kisorsolják. A nyeremények összege közel 10 millió pengő, amelyet a főárusítók azonnal készpénzben fizetnek ki. Egy sorsjeggyel szerencsés esetben 700.000 pengő is nyerhető. A jutalom 400.000 pengő, a főnyeremény 300.000 P, azonkívül 100.000, 70.000, 60.000, 2 drb. 50.000, 2 drb. 40.000, 30.000, stb. stb. pengő. Nyerési esélyek tekintetében az összes sorsjátékok élén áll. Ebben és a feltétlen megbízhatóságában leli magyarázatát e kitűnő állami intézmény állandóan fokozódó közkedveltsége. A sorsjegyek ára osztályonként: $\frac{1}{1} = 28$, $\frac{1}{2} = 14$, $\frac{1}{4} = 7$, $\frac{1}{8} = 3.50$ pengő az összes hivatalos főárusítóknál.

Fokozatosan fejlődik a m. kir. osztálysorsjáték.

Az elérhető legnagyobb nyeremény:

700.000 P

Jutalom és nyeremények:

400.000	2×50.000
300.000	2×40.000
100 000	30.000
70.000	21×20.000
60.000	32×10.000

stb., stb., összesen közel

10 millió P kerül kisorsolásra készpénzben!

88.000 sorsjegy, 44.000 nyeremény!

A húzások április 6-án kezdődnek!

A sorsjegyek hivatalos ára osztályonként:

Egész 28 pengő	Fél 14 pengő	Negyed 7 pengő	Nyolcad 3.50 pengő
-----------------------------	---------------------------	-----------------------------	---------------------------------

A főarúsítók a rendeléseket azonnal elintézik.

LXIVE ANNÉE
MARS 1940
VOL. 83, N° 3

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE :

Dissertations

<i>Balás Ch.</i> : Méthode moderne de la levée des impôts	— — — —	125
<i>Dékány E.</i> : L'usine, type d'organisation sociale	— — — —	133
<i>Varga E.</i> : Les prix et la guerre	— — — —	149
<i>Fessler L.</i> : Le prix du sucre et la consommation	— — — —	159

Notes

<i>Cottely E.</i> : La theorie corporative des finances en Italie	— — —	169
<i>Terestyéni Cz. F.</i> : La vie économique en Finland depuis 1919	— —	172
<i>Giuglia G.</i> : L'Italie et la Méditerranée	— — — —	176

Literature

Revue des livres	— — — — — — — — — —	182
-------------------------	---------------------	-----

Hegedüs L.: Le développement et l'avenir des taxes et des impôts de la ville de Budapest. (Szádeczky-Kardoss T.) — *Johan B.*: Le village Hongrois objet de l'hygiène publique. (Borbély M.) — *Jirkovsky A.*: La Banque Nationale de l'Autriche et l'enquête de 1870. (Éber A.) — Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch XV. Jahrgang. (Boér E.) — *Jessen, Jens*: Der Handel als volkswirtschaftliche Aufgabe (Csikós-Nagy B.) — *Dr. Gölden, Hubert*: Strukturwandlungen des schweizerischen Fremdenverkehrs. (Vezér I.) — *Steif A. et Vezér E.*: Les voyages des maîtres d'école Hongrois. (Vincze F.) — *Kósa, Johann*: Die ungarische Kolonisationsfrage um die Mitte des 19. Jahrhunderts. (Major R.)

Revue des périodiques étrangères	— — — — — — —	208
---	---------------	-----

Rivista Italiana di scienze economiche. (F. M.) — Rivista di politica economica. (F. M.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Revue d'Économie Politique. (R. B.)

Société Hongroise d'Économie Politique	— — — — —	215
---	-----------	-----

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

<i>Balás, K.:</i> Die Steuererhebungsmethode der Zukunft	— — — —	125
<i>Dékány, S.:</i> Die Gesellschaft als Betrieb	— — — —	133
<i>Varga, S.:</i> Der europäische Krieg und die Preisfrage	— — — —	149
<i>Feszler, L.:</i> Zuckerpreis und Zuckerverbrauch	— — — —	159

Mitteilungen

<i>Cottely, S.:</i> Die italienische korporative Finanzwissenschaft	— —	169
<i>Terestyéni Cz., F.:</i> Die Wirtschaftsentwicklung in Finnland seit dem Jahre 1919	— — — — —	172
<i>Giuglia G.:</i> Italien und das Mittelmeer	— — — — —	176

Literatur.

Einzelbesprechungen	— — — — —	182
----------------------------	-----------	-----

Hegedüs, Roland: Werdegang und Zukunft des Steuersystems der Stadt Budapest. (T. Szádeczky-Kardoss.) — *Johan B.:* Das ungarische Dorf wird geheilt. (M. Borbély.) — *Jirkovsky, Alexander:* Die Österreichische Nationalbank und die Bankenquete vom Jahre 1870. (A. Éber.) — Ungarisches Wirtschafts-Jarbuch XV. Jahrgang. (E. Boér jun.) — *Jessen, Jens:* Der Handel als volkswirtschaftliche Aufgabe. (B. Csikós-Nagy.) — *Gölden, Hubert:* Strukturwandlungen des schweizerischen Fremdenverkehrs. 1890—1935. (I. Vezér.) — *Steif, Anton — Vezér, Stefan:* Die Inlandsreisen der ungarischen Lehrerschaft. (F. Vincze.) — *Kósa, Johann:* Die ungarische Kolonisationsfrage um die Mitte des 19. Jahrhunderts. (R. Major.)

Ausländische Zeitschriften	— — — — —	208
-----------------------------------	-----------	-----

Rivista Italiana di scienze economiche. (F. M.) — Rivista di politica economica. (F. M.) — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. (V. B.) — Revue d'Économie Politique. (R. B.)

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft	— — — —	215
---	---------	-----

ÁPRILIS-MÁJUS HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>vitéz Surányi-Unger Tivadar:</i> A nemzetközi gazdasági kapcsolatok mai állása — — — — —	221
<i>Hubay Sándor:</i> A búzaértékesítés problémája — — — — —	238
<i>Kádas Kálmán:</i> Árkülönbözetek jelzőszámai — — — — —	258

Közlemények

<i>Heller Farkas:</i> John Atkinson Hobson (1858—1940) — — — — —	270
<i>Grđić Gojko:</i> A jugoszláv külkereskedelmi rendszer kialakulása — — — — —	271
<i>Cottely István:</i> Az olasz osztalékadók és azok nemzetközi vonatkozásai — — — — —	277
<i>Mérei Gyula:</i> A „második Baku” — — — — —	279

Irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Újabb birtokpolitikai irodalom (Ihrig Károly) — — — — —	286
<i>Hévey László dr.:</i> Ahol nincs nagybirtok. — <i>Bertalan Péter és Kovács György:</i> Érvek-ellenérvek. — <i>Csák István:</i> Lássunk tisztán a földkérdésben.	

Könyvismertetések — — — — — 288

<i>Dr. Kuncz Ödön:</i> Küzdelem a gazdasági jogért. (Fülel-Szántó Endre.) — <i>Dr. Wünscher Frigyes:</i> Szervezett agrárértékesítés. (Kádas Kálmán.) — <i>Cottely István:</i> A banktitok. (Jirkovsky Sándor.) — <i>Hallóssy István:</i> A Magyar Idegenforgalmi Hivatal 1939. évi tevékenysége. (Vezér István.) — <i>Rezessy Zoltán:</i> A Harmadik Birodalom politikai és társadalmi rajza. A Harmadik Birodalom kultúrképe. (Vincze Frigyes.) — <i>Anuarul Statistical Romaniei.</i> (Kádas Kálmán.) — <i>Hoffmann Walter:</i> Donau-Raum-Völkerschicksal. (Ruisz Rezső.) — <i>Weltwirtschaftliches Archiv.</i> Gesamtverzeichnis der Bände 36—50. (Peisner Károly.)	
--	--

Külföldi folyóiratok szemléje — — — — — 303

<i>The Economic Journal.</i> — <i>Revue d'Economie Politique.</i> — <i>Revue Economique Internationale.</i> — <i>Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.</i> — <i>Weltwirtschaftliches Archiv.</i> — <i>Internationale Rundschau der Arbeit.</i> — <i>Rivista di politica economica.</i> — <i>Rivista Italiana di scienza economica.</i>	
---	--

Magyar Közgazdasági Társaság — — — — — 316

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Puskás István* igazgató felelős.

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6—8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lenyomatokra vonatkozó kívánság a kéziratot megelőzően.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, II., Halász-u. 1.**

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXIII. KÖTET

SZEBERTHY JÁNOS

MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSVÉDELEM

ÁRA 8 PENGŐ

Kapható a MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁGNÁL
Budapest, II., Halász-u. 1.

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

April-Mai 1940

Der gegenwärtige Stand der aussenwirtschaftlichen Beziehungen.

Die Entwicklung der aussenwirtschaftlichen Beziehungen vollzieht sich nach gewissen Gesetzmässigkeiten. Der Freihandel wurde vom Protektionismus abgelöst und als Synthese entwickelte sich die Meistbegünstigungsklausel. Im Verlaufe der letzten Jahrzehnte wurden die Breschen in diesem System immer zahlreicher. Die Warenaustauschgeschäfte, das System der Kontingente und das Prinzip der Gegenseitigkeit wurden die herrschenden Erscheinungen der Gegenwart. Gleichzeitig kann die Herausbildung von wirtschaftlichen Regionen und die Stärkung des Regionalismus beobachtet werden. Die Entwicklung der Bindungen und die Entfaltung der wirtschaftlichen Regionen lässt aber die Notwendigkeit des internationalen Güteraustausches auch ausserhalb den Regionen immer klarer erscheinen und es ist demgemäss nicht unwahrscheinlich, dass als neuer Fortschritt die Steigerung des nunmehr interregionalen Handelsverkehrs und der Abbau der Beschränkungen auf neuen Grundlagen erfolgen wird.

Die theoretische Grundlage der internationalen Wirtschaftspolitik bildete seit mehr als einem Jahrhundert die Lehre von den vergleichenden Kosten. Es steht aber fest, dass der internationale Güteraustausch nicht nur in denjenigen Gütern abgewickelt wird, bei denen der grösste Kostenunterschied zu beobachten ist. Daher fragt es sich, ob die neuklassische Lehre von den komparativen Kosten und die praktischen Versuche eines internationalen Kostenvergleichs auch tatsächlich alle wesentlichen Momente in Betracht gezogen hätten. Es lässt sich leicht beweisen, dass der internationale Güteraustausch neben den Preisen auch von anderen wichtigen Gesichtspunkten bestimmt wird und dass man in diesem Zusammenhang in erster Reihe auch die Gemeinbedürfnisse in Betracht ziehen muss.

Die Gemeinschaftsrente (öffentliche Rente) als Verteilungsfaktor wurde schon in verschiedenen theoretischen Betrachtungen richtig beachtet. Es fehlt aber immer noch die Lehre von den öffentlichen Lasten als Kostenfaktor. Offensichtlich sollte hier ein weiterer Produktionsfaktor Gemeinhilfe (collective assistance) eingeschaltet werden und man sollte nicht nur die öffentlichen Lasten als finanzielle Lasten, sondern auch die öffentlichen Lasten, die nicht als finanzielle Belastung hervortreten, in Betracht ziehen. Man sollte nicht nur die Steuern und ähnliche Finanzlasten in die Rechnung einbeziehen, sondern auch auf die öffentliche Belastung bedacht sein, die in anderen Kostenelementen und als direkte Verminderung des Unternehmergewinnes hervortritt. Auch in der Lehre von den komparativen Kosten sollte man neben Arbeitslohn, Grundrente und Kapitalzins die finanziellen und die nicht finanziellen öffentlichen Lasten einbeziehen: auf diese Weise könnte die Theorie der komparativen Kosten vor der Verflachung bewahrt werden. Arbeitskraft, Kapital, Unternehmertätigkeit und sogar die Natur bringen im heutigen Fortschritt der Technik und der wirtschaftlichen Kultur immer gleichmässiger Ergebnisse hervor. Unter solchen Umständen können die grossen internationalen Abweichungen zwischen den Wirtschaftssystemen, die sich in der unterschiedlichen Gestaltung der Gemeinhilfe auswirken, geradezu zu einem wichtigen belebenden Faktor der künftigen weltwirtschaftlichen Beziehungen werden.

Prof. Theo Surányi-Unger.

Das Problem der Weizenverwertung.

Unter den unzähligen schweren Problemen, die die durch autarkistische Bestrebungen gekennzeichnete Wirtschaftsentwicklung der Zwischenkriegszeit heraufbeschwor, gehört dasjenige der Verwertung der Weizernten zu den schwierigsten. Die rasche Steigerung der Produktion in den Weizenausfuhrländern ging mit einer ständigen Schrumpfung des Einfuhr-

bedarfes der Weizenimportländer parallel, so dass die Regierungen der ersteren sich überall gezwungen sahen, durchgreifende Massnahmen zum Schutze ihrer Weizenproduzenten zu treffen. Nach einer Besprechung der Weizenverwertungspolitik der drei grossen überseeischen Ausfuhrländer (die Vereinigten Staaten, Kanada und Argentinien) wird in diesem Aufsatz die Lage der europäischen Ausfuhrländer (Ungarn, Rumänien, Jugoslawien und Bulgarien) geschildert. Die stärkere Zersplitterung des Bodenbesitzes und sozialpolitische Überlegungen liessen hier die Maschinisierung der Weizenproduktion nicht zu, — die Stützung des Weizenpreises war also hier eine noch schwierigere Aufgabe als in den erwähnten Überseeländern. Die Kosten der künstlichen Stützung des Inlandspreises wurden hier grösstenteils durch eine besondere Belastung des Inlandsverbrauchs bzw. der landwirtschaftlichen Bevölkerung gedeckt. Ausserdem waren diese Länder bestrebt, für ihren Weizenüberschuss solche ausländische Abnehmer zu finden, die aus wirtschaftlichen oder politischen Gründen gewillt waren, die Weltmarktpreise übersteigende Preise zu bezahlen.

Alexander Hubay.

Indexziffern zur Messung von Preisdifferenzen.

Der Aufsatz ist den Indexziffern gewidmet, die geeignet sind, ein richtiges Bild von der Divergenz der Gross- und der Kleinhandelspreise zu geben. Wenn ein solcher Index nicht nur die Preisdifferenzen einzelner Waren, sondern die ganzen Warengruppen registriert, so dient er schon zur Beobachtung der Abweichungen des Gross- und des Kleinhandelspreinsniveaus voneinander. Der Aufsatz untersucht ferner Sinn und Brauchbarkeit des gebräuchlichen Handelsspanne-Indexes und die negative Korrelation des Kettenindexes des Grosshandels und der Handelsspanne. Um aus der Grösse der im Laufe der Preisbildung regelmässig auftretenden Spannen der gleichzeitigen Preise und Preisniveaus die Grösse der tatsächlichen, dem privatwirtschaftlichen Bruttogewinn ähnlichen Preisdifferenz ableiten zu können, müssen gewisse kinetische ökonometrische Prinzipien herangezogen werden („lag“, Vergleich sekulärer Zeitpunkte mit gleicher Preisbewegung); auf dieser Weise lässt sich z. B. bei den Lebensmitteln eine Verkleinerung der Handelsspanne gegenüber der Vorkriegszeit feststellen.

Koloman Kádas.

John Atkinson Hobson (1858—1940.). Mit dem Dahinscheiden Hobson's hat die englische volkswirtschaftliche Literatur einen ihrer Besten verloren. Von Jugend auf für soziologische und volkswirtschaftliche Fragen begeistert, wurde Hobson zu einem der fruchtbarsten Bearbeiter ökonomischer Probleme. Aus seinen Büchern strahlt Gelehrsamkeit und wissenschaftliche Selbständigkeit. Tiefen Einblick in die volkswirtschaftlichen Zusammenhänge zu gewinnen um die Wege für eine bessere Ordnung der Volkswirtschaft zu ebnen, war sein Lebensziel. Durch Reisen in fernen Ländern und durch gründliches Studium erwarb er sich einen sicheren Blick für die Fragen, die er bearbeitete. Sein Lieblingsgedanke war eine Unterscheidung von volkswirtschaftlich begründeten und schädlichen Überflüssen (surplus). In die erste Kategorie reihte er jene Überschüsse ein, die zur Erzielung gewisser Leistungen wirklich beitragen, während er unter schädlichen Überschüssen jene verstand, die nur die Verteilung berühren ohne produktiv zu sein. Die ersteren werden zur Grundlage jener Sparmittel, die zur Erhaltung und Erweiterung des Produktionsapparates erforderlich sind, während die anderen die Ursache von Wirtschaftsstörungen werden, indem sie zur Erzeugung unverkäuflicher Produkte führen und krisenhafte Erschütterungen verursachen. Dieser Gedanken zieht sich durch die zahlreichen Arbeiten Hobson's wobei Gedanken erfasst werden, welche, wie die Beweglichkeit des Preises zwischen den Preisgrenzen, die Hindernisse des freien Wettbewerbes usw. später zur erheblichen Rolle in der Theorie gekommen sind. Vielleicht sein bestes Buch war sein „Industrial System“ das auch eine Neuauflage erlebte.

Wolfgang Heller

Der Werdegang des jugoslawischen Aussenhandelssystems. Vor 1929 war der gesamte Aussenhandel Jugoslawiens dem freien Spiel der Weltmarktkräfte überlassen. Nach dem Ausbruch der Weltagrarkrise wurde dann die hieraus resultierende Abhängigkeit von den Vorgängen auf dem Weltmarkt, ferner die Schmälerung der Erlössummen durch die Vermittlungskosten der ausländischen Ausfuhrhäuser schmerzlich empfunden, und so sah sich der Staat veranlasst, in die Gestaltung des Aussenhandels lenkend einzugreifen. Die ersten Massnahmen, die vom Staate ergriffen wurden, galten der Beseitigung der obenerwähnten beiden Übelstände. Die Art aber, wie sich die Weltkrise, speziell in Mitteleuropa, ausgewirkt hatte, forderte auch eine planmässige Devisenbewirtschaftung. Damit sind die beiden Richtungen gegeben, in denen der weitere Ausbau des jugoslawischen Aussenhandelssystems erfolgte: die Regelung einerseits des Warenverkehrs, andererseits des Zahlungsverkehrs.

Gojko Grdjic.

Die italienischen Dividendensteuern und deren internationale Belange. Der charakteristischste Zug sowohl der neuen 10%igen wie der ausserordentlichen progressiven Dividendensteuer ist der, dass den Steuersubjekten die Möglichkeit geboten wird, der Last dieser Steuern zu entgehen. Mit den diesbezüglichen Verfügungen verfolgte der Gesetzgeber wichtige nationalpolitische Ziele: die Befreiung von der Steuerzahlung ist in beiden Fällen eine Belohnung des Steuersubjektes für ein vom nationalwirtschaftlichen Gesichtspunkte erwünschtes Verhalten. Diese Zielsetzungen erklären auch die besondere Behandlung der in Italien tätigen ausländischen Gesellschafter.

Stefan Cottely.

Das „zweite Baku“. Infolge der Motorisierung der russischen Landwirtschaft, der ständig steigenden Zahl der Kraftwagen und der Entwicklung des Luftverkehrs wurde die Entdeckung neuer Ölquellen für die Sowjetunion eine zwingende Notwendigkeit. Durch die Entdeckung der Petroleumfelder des Ural—Wolga—Gebiets fand dieses Problem mit einem Schlage eine vollständige Lösung. Diese Quellen übertreffen an Ölreichtum alle anderen russischen Petroleumgebiete, — ihre Ausbeute soll nach dem dritten Fünfjahresplan im Jahre 1942 bereits 7 Millionen Tonnen erreichen.

Julius Mérei.

Hévey, Ladislaus: Wo es keinen Grossgrundbesitz gibt. Budapest, 1939. 107. S. (In ungarischer Sprache.)

Bertalan, Péter—Kovács, Georg: Argumente und Gegenargumente. Budapest, 1939. 171 S. (In ungarischer Sprache.)

Csák, Stefan: Wie steht es eigentlich mit der Bodenfrage? Budapest, 1939. 128 S. (In ungarischer Sprache.)

Von den drei Büchern hat nur das erste wissenschaftlichen Charakter: es schildert die Entwicklung der demographischen Verhältnisse und der Wirtschaftsstruktur Frankreichs seit der grossen Revolution und weist in dieser Entwicklung die Folgen der Bodenbesitzpolitik der Revolutionszeit nach, um auf diese Weise ernste Argumente zur Lösung der Bodenfrage beisteuern zu können. Die beiden anderen oben angeführten Werke gehören dem Bereich der Publizistik an, — beide geben eine gute Übersicht über das einschlägige polemische Schrifttum, bzw. über die Argumente der beiden einander bekämpfenden Parteien.

Karl Ihrig.

Kampf für das Wirtschaftsrecht. Kleinere Aufsätze von **Edmund Kuncz.** Aus Anlass des 25jährigen Jubiläums seiner Lehrtätigkeit hgb. von seinen Freunden, Verehrern und Schülern. Budapest, 1939. Universitätsdruckerei. 670 S. (In ung. Sprache.)

Die in dem stattlichen Bande versammelten Aufsätze gewähren einen guten Einblick in die ergebnisreiche wissenschaftliche Lebensarbeit des Jubilanten. Die Aufsätze behandeln verschiedene Probleme des weiten Gebiets des Kreditrechtes, die meisten unter ihnen gehören jedoch dem Lieblingsgebiet des Verfassers: dem Fragenkomplex der kapitalkonzentrierenden Unternehmungsformen an.

Andreas Fülei-Szántó.

Wünscher, Friedrich: Organisierte Verwertung von Agrarprodukten, Budapest, 1940. 262 S. (In ung. Sprache.)

Bei freiem Wettbewerb sind die Kleinlandwirte den Zufälligkeiten

der Marktvorgänge ausgeliefert und haben deshalb manchen Schaden zu erleiden. Darum gehört es zu den vornehmsten Aufgaben der Agrarpolitik, für einen Zusammenschluss der kleinen Produzenten zu sorgen, so dass diese durch einheitliches Auftreten auf dem Markte einen Einfluss auf die Preisbildung gewinnen. In fast allen wichtigeren Agrarländern ist die Schaffung einer derartigen landwirtschaftlichen Absatzorganisation bereits vollzogen. Eine Wirtschaftspolitik mit christlichem Ideengehalt kann auf diesen Eingriff, von dem das wirtschaftliche Gedeihen breiter Schichten abhängt, nicht verzichten. Die Voraussetzung einer erfolgreichen Preisregelung ist freilich die Regelung der Angebotsmenge, die nicht selten mit einer Einschränkung der Produktion gleichbedeutend ist. In dem vorliegenden Werk wird die Absatzorganisation der verschiedenen landwirtschaftlichen Produkten in Ungarn eingehend besprochen; als wirklich musterhaft stellt der Verfasser die Organisation der Produktion und Verwertung des Paprika hin. Das Buch ist ein wertvolles Produkt des neueren Schrifttums über die Probleme der Absatzorganisation.

Koloman Kadas.

Cottely, Stefan: Das Bankgeheimnis. Budapest, 1939—96 S. (TÉBE-Bibliothek, Nr. 101.) (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser untersucht Wesen und Inhalt des Bankgeheimnisses, bespricht die Rechtslage in Ungarn und befasst sich schliesslich mit der Frage der Schranken, die der Geheimhaltungspflicht der Banken im Interesse der Rechtssicherheit, der Nationalwirtschaft und der Staatsfinanzen gesetzt sind.

Alexander Jirkovsky.

Tätigkeitsbericht des Ungarischen Landesamtes für Fremdenverkehr für das Jahr 1939. *Stefan von Hollósy.* Budapest, 60 S. (In ungarischer Sprache.)

In dem für internationalen Fremdenverkehr sehr ungünstigen Berichtsjahre war das Ungarische Landesamt für Fremdenverkehr bestrebt, die Rentabilität der in den Fremdenverkehrsindustrien investierten Kapitalien durch die Hebung des inländischen Reiseverkehrs zu sichern.

Stefan Vezér.

Rezessy, Zoltán: Das politische und soziale Gesicht des Dritten Reiches. Budapest, Hauptstädtische Verlagsanstalt. 176 S. — Derselbe: Das kulturelle Gesicht des Dritten Reiches. Budapest, Hauptstädtische Verlagsanstalt. 166 S. (Beide in ungarischer Sprache.)

Der Verfasser will mit diesen zwei Büchern vor allem ein Bild von dem politischen und sozialen Aufbau und von den kulturellen Verhältnissen des Dritten Reiches geben u. zw. nicht durch die Brille eines Ausländers betrachtet, sondern so wie diese von den Deutschen selbst gesehen, gedeutet und erkannt werden. Nach der Lösung dieser Aufgabe versucht er dann, die Ideenwelt des nationalsozialistischen Deutschland von ungarischem Gesichtspunkte zu werten. Es ist ihm gelungen, beide Aufgaben befriedigend zu lösen.

Friedrich Vincze.

Anuarul Statistical Romaniei 1937 si 1938. Bucuresti, 1939. 713 S.

Das in neuer Anordnung erschienene statistische Jahrbuch Rumäniens gibt ein erschöpfendes und übersichtliches Bild von der Wirtschaftsstruktur des Landes.

Koloman Kadas.

Hoffman, Walter: Donau-Raum — Völkerschicksal. Leipzig, 1938. 178 S.

Die vorliegende Arbeit gehört zu den objektivsten Produkten unter den in der letzten Zeit reichlich erscheinenden deutschen wirtschaftspolitischen Arbeiten über den Donau-Raum.

Rudolf Ruisz.

Weltwirtschaftliches Archiv. Gesamtverzeichnis der Bände 36—50 Jena, 1940. Fischer. VII. 135 S. Kurze Inhaltsbesprechung.

Karl Peisner.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok mai állása.¹

Tartalom: I. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlődési fokai. — II. A nemzetközi gazdaság elmélete és gyakorlata. — III. Az összehasonlított költségek tanának bővítése.

I. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlődési fokai.

Köztudomású, hogy az 1929-ben kitört világgazdasági válság óta a *rövidlejárátú* helyzetváltozási (konjunkturális) szemlélet erősen előtérbe nyomult. Ezt tapasztaljuk a gyakorlati gazdaságpolitika terén és egyúttal a gazdaságtudományban is: az általános gazdaságelméletben és nevezetesen a nemzetközi gazdasági kapcsolatok tanában is a jelen század harmincas éveinek vezérlő szempontja az évtizedes gazdasági helyzet-hullám vizsgálata volt. A hosszabblejárátú és az egész közgazdasági rendszer *összetételét* érintő (strukturális) helyzetváltozások összefüggéseire ugyan a legújabb elmélet is imitt-amott figyelemmel volt és hasznosan mutatott rá a kétfajta hullámmozgás közötti különbségekre és összefüggésekre. A tartósabb változások szemlélete azonban mégis inkább a háttérben húzódott meg.

Az a körülmény, hogy az átmeneti helyzetváltozások vizsgálata oly nagy szerephez jutott, jól indokolható. Kétségtelen, hogy a harmincas években mutatkozó legsúlyosabb gazdasági bajok — legalább tünetszerűen — az évtizedes ingadozások síkján mutatkoztak. A gazdaságtudomány tehát jól tette, amidőn módszeres vívmányainak egész súlyával az idevágó kérdések felé fordult. Hiszen ma már valószínűnek látszik, hogy egész tőkegazdasági rendszerünk *legsúlyosabb betegségei* épen az évtizedenként visszatérő válságok voltak. Nem meglepő, hogy a harmincas évek gazdaságtudománya is főleg a súlyos világgazdasági válság gyógyítására összpontosította erejét.

Más kérdés, hogy ez a törekvése mennyiben járt sikerrel. Ma már valószínűnek látszik, hogy a tőle megállapított *körkép* részben téves volt: minél több igazság van abban a tételben,

¹ A VI. Közigazgatási Továbbképző Tanfolyamon, 1940. április 2-án tartott előadás.

hogy a harmincas évek nagy válsága többé nem a tőkegazdaság rendszerén belül ismétlődő betegség, hanem az egész tőkegazdasági rendszer további fennállásának válsága volt, annál kevésbbé képes az átmeneti helyzetváltozások szemlélete maradéknélküli választ adni a mai idők legfontosabb gazdasági kérdéseire. Bizonyításra nem szoruló tény, hogy a legtöbb ország gazdasági rendszere ma már eléggé messze jár a tiszta tőkegazdaság eszményétől. Nemcsak a bolsevizmus, a fasizmus és a nemzeti szocializmus rendszerében van ez így, hanem azoknak az országoknak a zömében is, amelyek elvben még megtartották a tőkegazdaság egyik-másik alapvető elgondolását. Ami szemünk előtt az utóbbi években lejátszódott, annak lényege a hosszabb életű gazdasági kereteknek messzemenő változása volt. Más szóval: a valóság az, hogy az egész gazdasági rendszer kereteinek átalakulása az utóbbi évek folyamán az átmeneti helyzetváltozásoknál sokkal nagyobb súllyal esett latba. Erre az eredményre kell jutnunk, ha a gazdasági bajainkat nemcsak tüneteiknek, hanem egyúttal kórokozóiknak szemszögéből is vizsgáljuk. Átmeneti, rövidebb leráratú hullámzásai valószínűleg a mostanában kialakuló és egyelőre a gazdasági kötöttség jegyében járó új rendszernek is lesznek. A jövő, ezen új, rövidebb hullámainak előrelátható természetére azonban már más helyen² utaltunk. A jelen összefüggésben a manapság fontos rendszerbeli és nagyobb hullámhosszú változásoknak azokra a vonatkozásaira kívánjuk felhívni a figyelmet, amelyek a nemzetközi gazdasági kapcsolatok terén mutatkoznak.

A közgazdaságtan történetének az 1914—18. évi világháborút megelőző félévszázadában a különböző gazdasági rendszerek váltakozásának vizsgálata igen kedvelt szempont volt. Gustav Schmoller, Karl Bücher, Werner Sombart és az ifjabb *történeti iskola* egyéb hívei más és más vonatkozásban unosuntalan ismételtgették azt az elgondolást, amelynek alapjait már Friedrich Listnél is megtaláljuk: a zárt házigazdaságnak, a városi gazdaságnak, a nemzetgazdaságnak és a világ gazdaságnak különböző szempontokból nézett fokozatos kialakulását. Ezek a szempontok lényegükben a nagy hullámhosszú közgazdasági változások vizsgálatának jegyében jártak. A tőkegazdaság ugyan már akkortájt is hosszabb fejlődésre tekinthetett vissza; a közgazdaságtan számára azonban több vonatkozásában még újszerű jelenség volt. Elemeit a hosszabb leráratú változások síkján még termékenyen lehetett szembeállítani korábbi gazdasági rendszerek jellemző vonásaival.

Csábító feladat lenne, hogy a *nemzetközi gazdasági kapcsolatok* rendszeres kibontakozását hasonló értelmű fejlődési

² L. „Weltwirtschaft und ungarischer Fünfjahresplan“, Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch 1938. XIV. évfolyam, 4. és köv. l.

fokok szerint világítsuk meg. Korábbi évszázadok vonatkozásában ezt a lehetőséget már irodalmilag is többen megragadták. Érdekesebb és gyakorlatilag is fontosabb azonban, ha az utóbbi évtizedek idevágó változásait vesszük szemügyre.

A tiszta tőkegazdaság eszményének, a teljes nemzetközi gazdasági *szabadságnak* megvalósításához a múlt század első felében jártunk legközelebb. *Védvamos* törekvések azonban az Északamerikai Egyesült Államokban, Németországban és egyebütt már akkor is mutatkoztak és a század közepetáján általánosan kezdtek előtérbe nyomulni. A két elv szembeállításából jött létre a *legtöbb kedvezmény* záradékának intézménye, amely azután nagyjában a jelen század huszas éveinek végéig megint inkább a gazdasági szabadság felé lett volna hivatva a fejlődést terelni. Eddig a pontig a rendszerváltozások, amelyek a megközelítő nemzetközi gazdasági szabadságtól a védvamos felfogáshoz, majd pedig a legtöbb kedvezmény elvéhez vezettek bennünket, meglehetősen lassú ütemben peregtek. A legutolsó évtizedben ez az ütem azután tetemesen meggyorsult. Fel-tűnő, hogy mennyire megszaporodtak és egyúttal minőségileg is mennyire megerősödtek azok a törekvések, amelyek a legtöbb kedvezmény elvén réseket ütnek. Míg korábban inkább csak elvétve és palástolt módon történtek kísérletek az elv kijátszására és gyakorlati gyengítésére, addig a legutolsó évtizedben egészen nyíltan és a legtarkább változatokban kaptuk azoknak a megállapodásoknak özönét, amelyek a legtöbb kedvezmény záradékát gyakorlatban már csak írott malasztta sorvasztják.

Most már minden kertelés nélkül, a legmesszebbmenő egyéni részletekig *írják körül* azokat az árucikkeket, amelyekre a legtöbb kedvezmény elvét alkalmazzák. Jellegzetes példája ennek az eljárásnak az a Németország és Svájc között létrejött újabb megállapodás, amelynek értelmében Németország svájci tehenek behozatalára vámkedvezményt ad. Ez a vámkedvezmény azonban csak olyan tehenekre vonatkozik, amelyek a telet legalább 300 m magasságban töltik, nyári legelőjük pedig legalább 700 m magasan fekszik. Minthogy ezek a feltételek főleg csak svájci eredetű tehenekre alkalmazhatók, az alacsonyabb német vámtételre más országok, amelyeknek Németország már korábban a legtöbb kedvezmény előnyeit biztosította, nem tarthatnak igényt. Egyes országok, mint pl. az Északamerikai Egyesült Államok addig mennek a legtöbb kedvezmény záradékának gyengítésében, hogy eleve hatálytalanítják azokat a kedvezményeket, amelyekről később kiderül, hogy belőlük *harmadik ország* a szerződő feleknél több előnyt élvez. Alakilag megint mást módszert követ, de lényegében hasonló úton jár Nagybritannia, amidőn a legtöbb kedvezmény előnyeibe csak azokat az országokat részesíti, amelyek vele szemben a

viszonosság pontosan körülírt álláspontjára helyezkednek; ezeknek az országoknak köre gyakorlatilag inkább csak a Brit Birodalom többi részeire szorítkozik.

Az ily kikötések már csaknem észrevétlenül vezetnek át bennünket ahhoz a rendszerhez, amelyben a legtöbb kedvezmény záradéka többé nem általános elv, hanem inkább csak kivétel. A Németország és Japán között fennálló kereskedelmi szerződés pl. elvben már a *kölcsönösség* álláspontjára helyezkedik és inkább csak kivételként tartja fenn a szerződő felek számára, hogy a legtöbb kedvezményt a szerződésben érintett tételekre vonatkozólag esetleg más országoknak is megadhas-sák. Az ilyen többé-kevésbbé bizonytalanságot szülő megállapo-dásoknál tisztább helyzetet teremt pl. Franciaország jellegzetes magatartása, amely esetenként vezette be minden szerződéses országgal szemben *meghatározott árukeretek* (kontingensek) behozatalát és kivitelét. A francia példa hamarosan köve-tőkre talált: a teljes kölcsönösség és kötöttség jegyében járó kereskedelmi szerződések többnyire igénybe veszik az áru-kereti megállapodásokat is. A fokozatos megszorításoknak ezen az útján kb. a harmincas évek világ gazdasági válságának mélypontján, 1932-ben érkeztünk el ahhoz az állapothoz, amely-ben számos országra vonatkozólag már csak a kezdetleges *közvetlen árucseréügyletek* (kompenzációk) álltak előtérben. Ez volt az az idő, amidőn a nemzetközi kereskedelem terjedelme oly aggasztóan mélyre csökkent.

Ez az állapot többé-kevésbbé jól tükröződik vissza a nemzetközi *pénzrendszer* hanyatlásában. Az aranyvaluta messzemenő rázkódtatásai következtében egyszerre nem állt többé rendelkezésre oly nemzetközi fizetési eszköz, amelyet minden ország egyaránt igénybe vehetett volna. Vissza kellett tehát térni a nemzetközi kereskedelem legkezdetlege-sebb alakjához, a közvetlen árucseréhez. Következő lépésként nagyjában ugyanaz a folyamat ismétlődött meg, amely már évezredekkel eőtt is a nemzetközi kereskedelem bibonta-kozásának legfontosabb forrása volt: a termelési ténye-zőknek egyes országokban való különböző megoszlása válto-zatlanul nyilvánvalóvá tette a nemzeti termelési fölényeket és a külkereskedelem útján történő kihasználásuknak előnyeit. A nyersanyagokban szegény adós államokkal manapság is tőkében szegény, de nyersanyagokban gazdag országok állanak szemben és így csakhamar ismét meg kellett növekednie az olyan ügyletek számának, amelyek nyersanyagokért és élelmi-szerekért ipari árukat cseréltek ki. Ezen a ponton az állami irá-nyításnak is be kellett látnia, hogy az egyes közvetlen csere-ügyletek áttekinthetetlen sokaságánál sokkal előnyösebb, ha kölcsönös elszámolási szerződéseket építenek ki. Így jöttek létre azután az elszámolás (clearing) alapján álló jelenlegi keres-

kedelmi szerződések, amelyek a készpénzfizetést messzemenően kikapcsolják és nagyjában csak az évi elszámolás végén mutatózó különbségekre, az ú. n. csúcsokra szorítják. Ezt a megoldást különösen a kötött pénzgazdálkodást űző országok üdvözlik örömmel. Hiszen célszerű kezelésével módot nyernek arra, hogy fizetési mérlegük alakulását — legalább bizonyos határok között — irányítani tudják. Az ilyen kölcsönös elszámolási rendszerben az is egyre inkább elharapódzó szokás, hogy a benne részesedő országok pénzüket az egyes nemzetközi fizetési ügyletek szerint különböző árfolyamon számolják el. Más-más árfolyam jöhet tekintetbe pl. az áruügyleteknél, az ú. n. járulékos (adicionális) áruügyleteknél, a tőke kivitel esetében, az adósságok visszafizetésénél, a nemzetközi utazási forgalomban, stb.

A kötött pénzgazdálkodásra támaszkodó országokkal egészen a jelen háború kitöréséig szembenálltak az ú. n. nemespénzü országok, amelyek többé-kevésbé még szabad nemzetközi fizetési forgalmat tartottak fenn. A háború kitörésekor a földkerekség 64 fontosabb országa közül Európában 19, Amerikában 11 és a többi világrészekben 5, összesen tehát 35 ország követte a nemzetközi pénzgazdálkodás kötött módszereit. Ugyanakkor Európában 10, Amerikában 9 és a többi világrészekben 10, azaz összesen 29 ország igyekezett fenntartani a szabad nemzetközi fizetések rendszerét. Akkortájt a kötött pénzrendszerű országok külforgalmának értéke kb. ugyanannyira rugott, mint a nemespénzü államoké. Az új európai háború kitörése után a helyzet gyökeresen megváltozott: egyre több ország volt kénytelen kötött pénzgazdálkodáshoz folyamodni, úgyhogy az ú. n. nemespénzek köre most már rohamosan szűkült és a háború első félévének végén már csak az Északamerikai Egyesült Államokra, Németalföldre, Belgiumra és Svájcra szorítkozott. A helyzet most már az, hogy mindenképen a *kötött pénzgazdálkodás*, az *elszámolás* és a külkereskedelmi *kölcsönösség* elvei jutottak a nemzetközi gazdasági kapcsolatok előterébe.

Ezzel a folyamattal párhuzamosan jól figyelhető meg a nagyobb, *több országot egybefoglaló gazdasági körzetek* (régiók) kialakulása. A kölcsönösség alapján álló kereskedelmi megállapodások és az elszámolás előnyei újabban főleg csak az országok bizonyos körére szorítkoznak és az egyéb ország-csoportokkal való kereskedelem megfelelően lanyhul. Ha a protektorátusokat és a mandátumi területeket is beleszámítjuk, akkor Nagybritanniának a Brit Birodalom többi részeivel való kereskedelme 1929-ben az egész nagybritániai külkereskedelem értékének még csak 34%-ára rugott. Az 1932-ben létrejött ottawai szerződés ezt az arányt egyszeriben 38%-ra emelte fel és igen érdekes megfigyelnünk, hogy azóta az arány évente

1%-kal emelkedett: 1938-ban elérte a 44%-ot. Hasonló alapon megállapíthatjuk, hogy Franciaországnak gyarmataival való kereskedelme 1930-ban az egész francia külkereskedelem értékének még csak 15%-ára, 1936-ban azonban már 30%-ára rugott; azóta átmeneti csökkenés és ingadozás következett be. Japánnak Kínával, Mandzsukuóval és Kvantunggal lebonyolított kereskedelme 1932-ben az egész japán külkereskedelem értékének még csak 17%-át, 1938-ban azonban már nem kevesebb, mint 32%-át tette. Olaszországnak afrikai gyarmataival való kereskedelmét jól jellemzi az a körülmény, hogy Afrika 1932-ben az egész olaszországi külkereskedelem értékében még csak 6%-kal, 1937-ben azonban már 18%-kal részesedett.

Az eddig említett országoknál közvetlen hatalmi kapcsolatok biztosítják a nagyobb gazdasági területek fokozott kiépülését. Több példát tudunk azonban felhozni olyan helyzetekre, amelyekben hasonló fejlődés ily közvetlen *hatalmi kötelek nélkül is létrejött*. Elsősorban a skandináv államok egyre belterjesebbé váló gazdasági kapcsolataira utalhatunk. Ha figyelmünket Dánia, Finnország, Norvégia és Svédország külkereskedelmének alakulására irányítjuk, akkor megállapítható, hogy Dánia külkereskedelme értékéből a másik három skandináv országgal lebonyolított áruforgalomra 1929-ben még csak 11%, 1935-ben azonban már 19% jutott. A hasonló alapon számított arány Finnországnál 1929 és 1938 között 8%-ról 14%-ra, Svédországnál 10%-ról 13%-ra és Norvégiánál 1932 és 1938 között 12%-ról 17%-ra emelkedett. A bennünket közelebbről érdeklő közép- és délkeleteurópai gazdasági körzethez Magyarországon kívül Németországot, a korábbi Ausztriát, Belgiumot és Luxemburgot, Lengyelországot Danziggal, a korábbi Csehszlovákiát, Jugoszláviát, Bulgáriát, Törökországot, Svájcot és Olaszországot számíthatnók. Németországnak ezekkel az országokkal lebonyolított külkereskedelme 1929-ben az egész német külkereskedelem értékének 33%-ára, 1938-ban azonban már 38%-ára rugott. Igaz, hogy a körzethez tartozó kisebb országoknál ez az arány korántsem mutat hasonlóan egyenesvonalú fejlődést. Magyarországnál pl. még emelkedés sem észlelhető. Ezeknél az arányoknál zavarólag hat egyébként a kötött és a szabadforgalmú pénzeknek nem egészen egységes alapon álló hivatalos értékelése. Tekintetbe kell ugyanis vennünk azt a körülményt, hogy a nemespénzek értéke a valóságban rendszerint nagyobb, mint amennyit a kötött pénzgazdálkodást űző országok hivatalos árfolyamjegyzései feltüntetnek. Ilyképen a szabad pénzrendszerű országok külkereskedelmi részesedése a valóságban megfelelően nagyobb szokott lenni.

Az említett példák — fenntartásaink és a tekintetbejövő módszeres nehézségek ellenére is — azt mutatják, hogy már a jelen háború kitörése előtt eléggé gyors léptekkel haladtunk a

nagyobb gazdasági területek kialakulása felé. Köztudomású, hogy a haladás üteme az új háború első feléve alatt még csak jelentékenyen erősbödött. A folyamat gazdasági lényegének értékeléséhez különösképen nem is szükséges a *közjogi háttér* tüzetesebb boncolgatása. Nyilvánvaló, hogy a hatalmasabb országok az említett körzeteken belül politikai túlsúlyuk biztosítására is nyomatékkal törekszenek. Mi sem természetesebb viszont annál, hogy a kisebb országok csak azzal a feltétellel vélik járhatóknak a körzeti gazdaság útjait, ha politikai függetlenségük a nagyobb gazdasági területeken belül a legmesszebbmenő biztosítékokat kapja.

Az eddig vázolt rendszerbeli eltolódások talán valamivel jobban érthetőek, ha ismert fejlődési elméletek módszerével mutatjuk be őket. A Hegel-féle dialektikus fejlődés szemszögéből pl. azt mondhatnók, hogy a nemzetközi gazdasági szabadság elveit valló rendszer a *tétel* (tézis) volt. A nemzeti termelési fölények minél messzebbmenő kihasználása ezen a lépcsőfokon egyetlen vagy csak egynéhány cikket termelő országok (monokultúrák vagy oligokultúrák) létrehozása és a nemzetközi munkamegosztás megfelelően mélyreható kiaknázása felé terelte az egyes országokat. Ez a nemzetközi munkamegosztásos rendszer mint tétel a hatalmi féltékenykedés révén önmagából szülte meg az *ellentételt* (antitézist), amely a messzemenő önellátást (autarkiát) és elzárkózást hangsúlyozó nemzetgazdaságok világába vezetett. Az ellentétel fejlődésének csúcspontját mintegy a harmincas évek világ gazdasági válságának mélyén érthette el. Azóta a tétel és az ellentétel közötti küzdelem fokozatosan középutat járó *kiegyenlítődéshen* (szintézisben), a nagyobb gazdasági területek kialakulásában enyhül. Az egyoldalú önellátó törekvések idején a mezőgazdasági államok főleg iparuk erősítésére, az ipari államok pedig főleg mezőgazdaságuk minél jobb kiépítésére vetették a súlyt. A nagyobb gazdasági területek kialakulásának lépcsőfokán viszont kölcsönös megértéssel és szükségszerűen kölcsönös áldozatok hozatalával igyekeznek szorosabbra fűzni a körzeti kötelékeket.

Merre vezet azonban a további fejlődés? A Hegel-féle fejlődési elmélet értelmében a kiegyenlítődésh további fejlődése folyamán új tétellé alakul és az egész dialektikus folyamat újból kezdődik. Világosabb eredményekhez jutunk azonban, ha ezen a ponton inkább a Spencer-féle elgondolásra támaszkodunk. Ily alapon azt mondhatnók, hogy jelenleg a nagyobb gazdasági területek fokozatos elkülönülésének (differenciálódásának) útját járjuk. Valószínű azonban, hogy a gazdasági körzetek bizonyos fokú megerősödésük után nem mondhatnak majd le egykönnyen azokról az előnyökről, amelyeket csak más körzetekkel való gazdasági érintkezésük biztosíthat. Ez a folyamat a nagyobb gazdasági területek fokozatos egyesülését (integrá-

lódását), azaz a körzeti gazdálkodásról (regionalizmusról) a *körzetközi gazdaságra* (interregionalizmusra) való áttérést jelentené, ami szükségszerűen a mai kötött nemzetközi gazdasági érintkezési formák újbóli lazulását eredményezné. A jelenlegi európai háború — minden jel szerint — a nagyobb gazdasági területek vajudásának jegyében jár: a régebben kialakult körzetek megnehezíteni igyekeznek új gazdasági körzetek kibontakozását. Az ellentét fegyveres elintézéséből remélhetőleg a körzeti elzárkozás lazulása fog megszületni, amely hatalmas lépéssel visz közelebb bennünket a szabadabb világ gazdasági forgalom újbóli helyreállításához.

Amidőn azonban egyrészt a nemzetközi gazdasági kapcsolatok rendszerbeli változásainak értelmét ily egységes képen igyekszünk bemutatni, ugyanakkor másrészt nyomatékkal kell rámutatnunk a tetszetősen egyöntetű képet gyengítő tényezőkre. Sorukban különösen három látszik fontosnak. Először is megállapítható, hogy a szabad nemzetközi gazdasági forgalom, a nemzetgazdasági elzárkozás és a körzeti gazdaság lépcsőfokai időben korántsem különböztethetők meg egymástól élesen. Amidőn ugyanis egyes országok még mindig a szabadabb nemzetközi gazdasági érintkezés módszereihez ragaszkodnak, ugyanakkor mások már esetleg a nemzetgazdasági önellátás lépcsőfokán is túljutottak és nagyobb gazdasági területek kialakításán fáradoznak. Itt tehát inkább csak alakítólátszó (morfológiai) *egymásmellettiségről*, semmint időbeli egymásutániségről szólhatunk. Másodszor hangsúlyoznunk kell, hogy a körzeti rendszerről a körzetközi gazdálkodáshoz való átmenet még a jelenlegi háború lepergése után is esetleg hosszú *évekig* vagy *évtizedekig* tarthat. A gazdaságtudományi kutatás mai fejlődési fokán még korántsem képes arra, hogy ebben a vonatkozásban az átalakulás pontos idejét eleve megmondhassa. Harmadszor pedig valószínűnek látszik, hogy az a szabadabb világ gazdasági forgalom, amelyet a nagyobb gazdasági területek későbbi fokozatos lazulása és feloldódása révén várhatunk, más értelmű lesz, mint amilyen a XIX. század megközelítően szabad nemzetközi gazdálkodása volt. Valószínű, hogy az egyének közötti szabad verseny benne csak kisebb szerepet fog játszani és hogy helyébe a közületi tényezők növekvő súlya fog nyomulni.

II. A nemzetközi gazdaság elmélete és gyakorlata.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok vázolt rendszerbeli változásainak nagy fontossága mindenképpen indokoltá teszi azt a követelményt, hogy a gazdaságtudomány is megint fokozott mértékben irányítsa figyelmét ezeknek a változásoknak tanulmányozása felé. Ami a nemzetközi gazdasági kapcsolatok

jelenlegi állásának tudományos magyarázatát illeti, általában kétféle állásponttal szoktunk találkozni. A kevésbé mélyen-szántó szemlélők népes tábora könnyen hajlik arra, hogy a messzemenő változások láttán *egészen megtagadja* tudományos kutatásainak eddigi szakbavágó eredményeit. Ez az álláspont azt hirdeti, hogy a korábbi közgazdaságtan és nevezetesen a korábbi világgazdasági elmélet is teljesen haszontalan a jelenlegi nemzetközi gazdasági kapcsolatok megértése szempontjából. Tevőleges javaslatok többnyire ködös, sekélyes elmélkedések útját járják és távol vannak attól, hogy a hagyományos elméleteknél valóban szilárdabb alapot nyújtsanak. A másik álláspont viszont többé-kevésbé mereven ragaszkodik az alapvető (klasszikus) iskola régebbi és újabb elméleti tanításaihoz. Egyoldalú merevségében imitt-amott még arra a felfogásra is hajlik, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak csakis oly rendszerét fogadja el helyesnek, amely a hagyományos világgazdasági elmélet eszközeivel jól megmagyarázható. Az ily felfogás a nemzetközi gazdasági érintkezés jelenlegi kötött módszereit nemcsak károsaknak, hanem egyúttal értelmetleneknek is bélyegzi.

Annak a magatartásnak ugyan, amely a gyakorlati élet gyors változásai láttán nem kívánja mindjárt tudományos ismereteink alapjait is megfelelően átalakítani, tetemes előnyei vannak. Hasznos szokott lenni, ha ezen a síkon is bizonyos *késedelem* (lag) mutatkozik és ha a tudomány csak akkor fordít nagyobb figyelmet az új gyakorlati jelenségek tudományos magyarázatára, ha azok már megfelelően megizmosodtak. A túlságosan nagy késedelem azonban veszélyekkel járhat. Könnyen megeshetik ugyanis, hogy a tudomány bizonyos értelemben lekésik az új jelenségek megragadásáról. Különösen nagy a veszélye annak, hogy ilyenkor az átalakulásban vajdó gazdaság betegágyához nem orvost, azaz tudományosan képzett közgazdászt, hanem kuruzslót hívnak. Az ily hozzá nem értő ember — aki egyéb területen esetleg kiváló szakférfiú — gyakorta jóhiszeműen válik kuruzslóvá, mert hinni hajlandó azoknak az üres szólásoknak, amelyek a közgazdasági tudomány gyakorlati haszontalanságát hirdetik. Egyes esetekben viszont jobb belátás ellenére is tagadja azt, hogy pl. a nemzetközi gazdasági kérdések helyes gyakorlati megoldásához szakbavágó tudományos előképzettség szükséges. A gazdaságtudománynak tehát mindenképpen óvakodnia kell attól, hogy kismértékben jótékony késlekedő magatartását kártékony lassúsággal cserélie fel. Helyes úton akkor járunk, ha jól megalapozott korábbi közgazdasági tanításaink alapjaiból nagyobb rendszerbeli változások idején is lehetőleg minél többet tartunk meg, egyúttal azonban az új jelenségek magyarázatára alkalmas új elemekkel *bővítjük* őket.

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok tudományos magyarázata több mint egy évszázad óta az *összehasonlított* (komparatív) *költségek* elméletére épül fel. Helyesen és valóban hasznosan ezt az elméletet csak akkor alkalmazzuk, ha értelmét nemcsak a nemzetközi árukereskedelemre, hanem a termelési tényezők nemzetközi forgalmára is kiterjeszteni igyekszünk. A különböző mennyiségű és minőségű természeti erőben, tőkében, munkában és vállalkozói eszmében rejlő termelési előnyök ugyanis nemcsak az árukereskedelem vonatkozásában mérvadók. Helyes értelmezésben a nemzetközi tőkeforgalom is hasonló összefüggéseken mulik, aminthogy a munka és a vállalkozói eszme nemzetközi forgalma — a munkások és a vállalkozók vándorlásának alakjában — szintén az összehasonlított költségek tétele szerint igazodik. Tanulságos lenne ezt a tételt még a természeti erő azon nemzetközi forgalmának értelmezésére is kiterjesztenünk, amely pl. a külföldi földbérletekben, villamos-áram kivitelében és hasonló intézményekben nyilvánul meg.

Mennyiben alkalmas az összehasonlított termelési költségeknek így értelmezett elmélete arra, hogy még mai nemzetközi gazdasági kapcsolataink lényegét is megmagyarázza? Szakirodalmunk sajnos feltűnően szegény az oly példákban, amelyek az összehasonlított költségek elméletének *gyakorlati és számszerű igazolását* (verifikálását) mutatnák. A helyzet inkább az, hogy gyakorta még manapság is előszeretettel hivatkozunk a portugál bor és az angol posztó cseréjének példájára, valamint az 1703. évi Methuen-szerződésre, amint azt még Ricardonál olvastuk. Igaz, hogy ennek az elméletnek igazolása különös nehézségekbe ütközik. Idevágó, alaposnak szánt számításaink, amelyekről más helyen³ számoltunk be, messze-mennyire nemleges eredményt mutattak. Az eredmény lényege az volt, hogy manapság hiába igyekszünk a hagyományosan tekintetbe vett költségelemek között nemzetközi összehasonlítást tenni és belőle a nemzetközi áruforgalom valószínű irányaira kövekeztetni. A valóságos helyzet ugyanis az, hogy korántsem azokban az árukban bonyolódik le a legnagyobb nemzetközi kereskedelmi forgalom, amelyeknél az összehasonlított termelési költségek közötti különbség a legnagyobb. Számos gyakorlati esetben épen az ellenkező képet kapjuk.

Indokolt volna-e ezeknek a bátorítatlanító eredményeknek alapján mindjárt azt következtetnünk, hogy az egész költségelmélet és a tőle függő árelmélet a jelenlegi nemzetközi gazdasági kapcsolatok megértésének síkján haszontalan gondolati műveletek? Ez az álláspont ugyanis a következőképen érvel. Manapság a költségeknek és az áraknak a nemzetközi keres-

³ L. „Külkereskedelmi jövedelmezőség“ Kolosváry-émlékkönyv, Budapest 1939, 415. és köv. l.

kedelmi ügyletek létrejötte körül legfeljebb csak másodlagos jelentőségük van. Ahol a költségek és az ár lehetetlenné tennék az általános gazdaságpolitikai szempontokból egyébként kívánatos nemzetközi áruügylet létrejöttét, ott manapság már számos eszköz áll rendelkezésünkre, ha a költségbeli és az árbeli akadályokat kiküszöbölni óhajtjuk. A gazdaságpolitika ilyenkor döntő súlyú kiviteli jutalmakhoz, közvetlen árszabályozáshoz vagy a nemzetközi pénzfolyam különleges megállapításához folyamodhat és eredményként létrehozza azt a költség- és árviszonylatot, amely az egyébként kívánatosnak látszó külkereskedelmi ügylet lebonyolítását lehetővé teszi. Aki hajlik határos és tetszetős jelszavak felkarolása felé, az ezeknek a fejleményeknek láttán az *ár közgazdasági uralmának alkonyáról* és megfelelő értelemben az egész árelmélet központi gazdaságtudományi jelentőségének hanyatlásáról szólhatna. Állásfoglalása azonban némileg elhamarkodott lenne. Főleg azért, mert az árviszonylat továbbra is a nemzetközi kereskedelmi ügyletek közvetlen mennyiségi kifejezője és a tekintetbejövő piaci tényezők mérésének alapja marad. Ez pedig annyira fontos szerepkör, hogy az árelmélettel tudományos síkon továbbra is változatlan nyomatékkaal érdemes foglalkoznunk.

Jelen gondolatmenetünk síkján a nemzetközi gazdasági kapcsolatok vázolt rendszerbeli változásainak tanulságait két más vonatkozásban kell levonnunk. Figyelmünket először arra a körülményre kell irányítanunk, hogy amidőn az árviszonylat jelentősége a mai nemzetközi kereskedelmi ügyletek létrejötte körül mégis némileg veszít egyeduralmából, akkor más tényező nyomul részben helyette és részben mellette előtérbe. Az a tényező, amelyre már fentebb is utaltunk, amidőn azt mondtuk, hogy a gazdaságpolitikai szempontból egyébként kívánatos ügyletek létrehozására manapság már meg szoktuk találni a szükségesnek mutatózó gyakorlati eszközöket. Mi dönti el azonban azt, hogy általánosabb gazdaságpolitikai szempontokból mely külkereskedelmi ügyletek létrehozása kívánatos? Nyilvánvaló, hogy erre a kérdésre választ csak a gazdaságpolitika általános célkitűzéseinek mérlegelése alapján adhatunk. Az itt általánosan tekintetbejövő célkitűzések a *közületi szükségletek* fogalmához vezetnek bennünket, amelyeknek beható tanulmányozása nélkül a gazdaságpolitikai cselekvés lényegének megértésétől mindig távol fogunk maradni. Idekapcsolódik azután a közületi érték és általában az egész közületi gazdaságtana, amelyet más helyen⁴ már bővebben is kifejtettünk és amelyre manapság a nemzetközi gazdasági kapcsolatok vizsgálá-

⁴ L. „Magyar nemzetgazdaság és pénzügy“. Budapest 1936, II. könyv. — „Der Gemeinwert“. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Bd. 141, 1935, 1. és köv. l.; — „Weltwirtschaftspolitik im Entstehen, Beitrag zur Lehre von den Gemeinbedürfnissen“. Jena 1933.

latánál is fokozott figyelemmel kell lennünk. Ezek a szempontok az önmagukban szintén fontos árelméleti vonatkozásoknak mintegy szükséges előépítményei.

Másodszor azt a tanulságot kell leszűrünk, hogy hagyományos árelméletünk némileg változott jelentőségű mai szerepében bizonyos javításokra szorul. E helyen nem óhajtunk bővebben foglalkozni azokkal az idevágó lehetőségekkel, amelyek az *értékelmélet és az árelmélet alanyi vonatkozásainak* síkján kínálóznak. Pedig közelfekvő, hogy az egyéni szükségletek mérlegelése mellett itt a közületi szükségleteket is fokozatosan figyelembe kellene vennünk. Csak így juthatunk a manapság előtérben álló összefüggéseknek jobban megfelelő tudományos szemlélethez. Jelen gondolatmenetünk síkján fontosabbnak látszik, hogy az árelmélet *tárgyi* háttérére fordítsuk figyelmünket és a nemzetközi gazdasági kapcsolatok megvilágításánál különösen az összehasonlított költségek tételéhez kanyarodjunk vissza. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ez a korábbi tantétel is tetemes bővítésre szorul, ha gyakorlatilag manapság is használható gazdasági ismereteink tárházában helyet óhajtunk neki biztosítani.

III. Az összehasonlított költségek tanának bővítése.

Tantörténelmi irodalmunk már sokféle szemszögből mutatott rá arra a fokozatos fejlődésre, amelyen át az összehasonlított költségek tana jelenlegi alakját elérte. Tudjuk, hogy Ricardo annakidején a munkaköltség tételére összpontosította figyelmét. A földjáradékot és a tőkekamatot csak az alapvető (klasszikus) iskola későbbi fejlődésének folyamán kapcsolták be az idevágó kutatásokba. Általában ezen a síkon mozog az összehasonlított költségek tanának jelenlegi vizsgálata is, amint azt — főleg Taussig nyomán — leginkább az angol és az amerikai közgazdaságtanban művelik. A háttérben a különböző költségtételek forrásaként az egyes termelési tényezőknek a jövedelemeloszlásban való részesedése áll. A pénzügytan keretében azonban már huzamosabb idő óta hangsúlyozzuk, hogy a munkabér, a földjáradék, a tőkekamat, valamint a vállalkozói nyereség korántsem merítik ki a jövedelmi ágak sorát. A *közületi járadék* mint ötödik jövedelmi ág már ismételten részesült kellő méltatásban. Sokkal kevesebb figyelmet szenteltünk viszont eddig annak a kérdésnek, hogy melyik az a termelési tényező, amelyet ez az ötödik jövedelmi fajta jutalmaz. Pénzügytani fejtegetések ugyan röviden utalni szoktak a közületek különböző irányú teljesítményeire, amelyek a közületi járadék beszedését többé-kevésbé indokoltá teszik. Ez a szempont különösen az ú. n. élvezeti adóelméletek gondolatmenetében szokott kidomborodni.

Az idevágó pénzügytani fejtegetések azonban általában homályban hagyják azt a vonatkozást, hogy a közületi teljesítmények mögött tulajdonképpen további termelési tényező húzódik meg. Oly termelési tényező, amelynek számos tekintetben a természeti erőhöz, a munkához, a tőkéhez vagy a vállalkozói nyereséghez hasonló közgazdasági szerepe van. Ha ezt az ötödik termelési tényezőt *közületi támogatásnak* (collective assistance, Gemeinhilfe) fogjuk fel, amelyben manapság közvetlenül vagy közvetve már minden termelőüzem részesedik, akkor az egész jelenlegi termelésnek egységesebb képét kapjuk. Igaz, hogy számos vállalkozó vagy egyszerű termelő inkább tehernek hajlandó nyilvánítani a közülettel fennálló különböző irányú kapcsolatát. Ez a kapcsolat számos esetben kívülről is inkább az egyéni termelés egyoldalú megterhelésének látszik. A való helyzet azonban többnyire az, hogy a vállalkozó hallgatólagosan fogadja és könnyen felejt el mindazt a közületi támogatást, amelyben termelési tevékenysége részesül. Örök emberi vonásként inkább a közvetlen terheket, a közületi korlátozásokat és a tilalmakat emlegeti, semmint a közület részéről élvezett támogatás különféle fajtáit. Pedig nyilvánvaló, hogy a helyes egyensúlyban lévő termelési politika legalább is oly mértékben használ serkentő és támogató eszközöket, mint korlátozásokat és tilalmakat.

A hagyományos szemlélet többnyire úgy szereti értelmezni ezt az egész összefüggést, hogy a vállalkozó a természeti erőt, a munkát és a tőkét — vállalkozói eszméjének segítségével — termelésre egyesíti; tevékenységében azonban a különböző gazdaságpolitikai beavatkozások gyakorta és messzemenően zavarják. Minél belterjesebben kiépített gazdaságpolitikáról van szó, annál erősebb ez a „zavaró tényező” is, amely azonban — ebben a beállításban — többnyire teljesen homályos és elméletileg csak igen nehezen kezelhető tétel sokkolt maradni. Ha viszont elejtjük ezt a meddően nemleges beállítást és a közületi támogatásra mint ötödik termelési tényezőre támaszkodunk, akkor — annak minden fogalmi nehézsége ellenére — mégis csak *világosabban* lerajzolódó összefüggéseket kapunk. Ahhoz azonban, hogy a közületi támogatás költségelméletünkben is használható tényezővé váljon, összetételét közelebbről kell megvizsgálnunk.

A közületi támogatás a termelés számára még akkor is igen fontos tényező volna, ha csupán a magántulajdon intézményének védelmére irányulna. Tudjuk azonban, hogy a kor színvonalán álló gazdaságpolitika a támogatási módzatoknak sokféle változatát alkalmazza. Addig, amíg a vállalkozó ezért a közületi támogatásért ellenszolgáltatásul csak adót fizet és egyéb oly közterheket visel, amelyeknek értéke pénzben közvetlenül is kifejezhető, kitaposott úton járunk. Más

szóval: a közületi járadéknak az a része, amely a hagyományos, pénzben közvetlenül is kifejezhető közterhek alakját ölti, nagyobb elméleti nehézséget jelen gondolatmenetünk síkján sem okozhat. Itt ugyanis a pénzügytan messzemenően segítségünkre siet. Fogasabb kérdések csak ott merülnek fel, ahol a gazdaságpolitikának egyes termelő üzemekre rótt, pénzben közvetlenül ki nem fejezhető terheit vesszük költségelemként szemügyre. Gondoljunk csak a mai árpolitika korlátozó rendszabályaira, a honvédelmi vagy népességgpolitikai megfontolások alapján álló beavatkozásokra és a mai tervgazdasági irányításban használt sokfajta egyéb korlátozásra. Ezekkel mint a termelésre kirótt terhekkal a pénzügytan nem foglalkozik. Az egyéni vállalkozó azonban keserűen panaszolja el őket: „üres-járat”-ról, igazgatási (adminisztratív) terhekről szól és végeredményben hasonló költségtételekként kénytelen őket elkönyvelni, mint a pénzben kifizetett közterheket. Ezért a vállalkozó szemszögéből, tehát magángazdasági szempontból indokoltan mondhatnók őket nem pénzben kifizetett, nem pénzszerű vagy egyszerűen **nem pénzügyi közterheknek**. Nyilvánvaló azonban, hogy közgazdasági szempontból mind a pénzügyi, mind pedig a nem pénzügyi közterheket egyaránt a közületi támogatásnak mint termelési tényezőnek a jövedelemeloszlásban való részesedéseként foghatjuk fel. Közületi járadékon pedig hagyományos szóhasználatunkban csak a pénzügyi közterheket szoktuk érteni, noha a nem pénzügyi közterhek termelési költségelemként manapság már egyre nagyobb súllyal esnek latba.

Egész fejtegetésünk döntő pontjához ott érkezünk, ahol felvetjük a nem pénzügyi közterhek vagy — ami a jövedelemeloszlás oldaláról nézve és inkább a kor színvonalán álló szóhasználatnál ugyanazt jelenti — a nem pénzbeli közületi járadék **mérhetőségének** kérdését. Nem kétséges, hogy az egyes vállalatok üzleti könyveinek pontos és szakszerű vizsgálata segítségével ez a kérdés is megoldható. Itt megközelítően arra a módszerre utalhatnánk, amelyet a jelen század elején Richard Ehrenberg „exakt-összehasonlító” gazdaságelméletében épített ki és hirdetett — sajnos kevés visszhangtól kísérve. A tárgyi mérhetőség idevágó **jövedelemeloszlási** szempontjainak kifejtését azonban főleg azért tartjuk fenn más összefüggés számára, mert a költségelmélet síkján az egész kérdés lényegesen leegyszerűsödik. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a vállalkozó minden „nem pénzügyi” közterhét, amidőn mégis pénzben kénytelen őket kifejezni, könyvelésszerűen egyéb költségeihez sorolja. Ha pl. oly munkaerőket kénytelen alkalmazni, akik közvetlenül nem részesednek a termelő munkában, hanem a közülettől előírt igazgatási vagy egyéb tevékenységeket végeznek, akkor munkabérszámláját fogja megfelelő járulékos tételekkel megterhelni. A gazdaságpolitikai beavatkozásoknak egyéb terheit tőkekamat-

számlájában, nyersanyagszámlájában, adószámlájában stb. fogja kifejezésre juttatni. Lesznek azután olyan nem pénzügyi közterhek is, amelyek a vállalkozói nyereséget csorbitják, vagy amelyekre való tekintettel a vállalkozást csak megfelelő magasabb vállalkozói nyereségek reményében lesz érdemes folytatni. Ez azt jelenti, hogy a vállalkozó szempontjából a nem pénzügyi közületi járadék is végeredményben a munkabérek, a földjáradék, a tőkekamat, a pénzügyi közületi járadék vagy a vállalkozói nyereség tételeibe olvad be. A belőlük való kiválasztás a kor színvonalán álló könyveléstan számára, amelyet ma már a földkerekség legtöbb államában kiterjedt szervezettel dolgozó árpolitikai vizsgálatok is serkentenek, figyelemreméltó elméleti lehetőségeket nyit meg. Egyúttal azonban az is kétségtelen, hogy gazdaságelméletünk ebben az irányban még igen természetesen mélyíthető el.

Így értjük nevezetesen az összehasonlított termelési költségek tanának kibővítését is. A munkabér, a földjáradék és a tőkekamat mellett ma már egyre nagyobb nyomatókkal kell tekintetbe vennünk a pénzügyi és nem pénzügyi közterheket is, ha az összehasonlított költségek tanát meg akarjuk óvni az elposványosodástól. Ha viszont erre az útra térítjük, akkor a mai nemzetközi gazdasági kapcsolatok lényegének magyarázatára is képessé tesszük, mert a nem pénzügyi közterhek fogalmának beiktatásával az egyéb költségtételekkel *egyenlő nevezőre* hozzuk mindazokat a gazdaságpolitikai beavatkozásokat, amelyek az összehasonlított költségek elméletének érvényesülését újabban zavarni látszanak.

A módszeres egyszerűsítésen kívül azonban még további szempontra is fel kell hívunk a figyelmet. Nem kétséges, hogy a nemzeti önellátásnak, utóbb pedig a nagyobb gazdasági területek kialakulásának többé-kevésbbé az egész földkerekségre kiterjedő törekvései a termelésben is nagyobb *nemzetközi egyöntetűség* felé vezetnek. Ez úgy értendő, hogy amidőn a mezőgazdasági országok iparosodnak és az iparos országok mezőgazdaságuk fejlődését hangsúlyozzák, számos termelési és jövedelemeloszlási összefüggés nemzetközileg egyöntetűbbé válik. Hasonló irányban hat a kor színvonalán álló nyugati műveltségnek az egész földkerekségre való fokozatos kiterjedése. Gondoljunk csak a nyugati ízü egyenlőségi törekvéseknek, a társadalompolitikának, a közegészségügynek, a népesedési politikának, vagy a műszaki ismeretek terjedésének idevágó hatásaira. Következésképpen a munka, a tőke, a vállalkozói eszme és számos esetben még a természeti erő is nemzetközileg egyöntetűbb teljesítményeket hoz létre és így jövedelemeloszlási részesedésük is megfelelően egyöntetűbbé válik. Ha tehát a termelési költségek köre csak a munkabérre, a tőkekematra és a földjáradékra szorítkozna és rajtuk kívül csak a vállalkozói nyereséget

vennénk tekintetbe, akkor arra a következtetésre kellene jutnunk, hogy a termelési költségek nemzetközi különbségei gyors ütemben csökkennek. Ez pedig a nemzetközi gazdasági forgalomból származó előnyök zsugorodásához vezetne, mert ezek az előnyök annál kisebbek, minél csekélyebbek az összehasonlított költségek nemzetközi különbségei. Ilyképen végül is a nemzetközi forgalom és a nemzetközi gazdasági érintkezés lanyhulásától kellene tartanunk.

Ezen a ponton hasznosan siet segítségünkre a közületi járadék költségtétele. Kézenfekvő, hogy ez a költségtétel minden országban az uralkodó általános gazdasági rendszer közvetlen függvénye. Ameddig az egyes közgazdasági rendszerek között *nagy különbségek* állnak fenn, addig az idevágó termelési költség-különbségek is megfelelően tetemesek lesznek, tehát a nemzetközi gazdasági kapcsolatok révén megfelelően nagyobb nyereségekkel kecsegtetnek és így belterjesebb nemzetközi gazdasági érintkezésre sarkalnak. Amidőn tehát a többi költségtételnek messzemenő nemzetközi hasonlulása csökkeneni látszik a nemzetközi gazdasági kapcsolatok indítékát, akkor a közületi járadékban mint költségtételben rejlő nagyobb nemzetközi különbségek serkentő tényezőként lépnek fel. Serkentő hatásuk annál mélyebb, minél nagyobb arányban részesednek az összes termelési költségekben. Azt pedig jól tudjuk, hogy ez a részesedésük egyelőre még mindig emelkedőben van. Bizonyítékul könnyen hivatkozhatunk többek között arra a nagy tervgazdasági erőlködésre, amelyet a jelen európai háborúban és az azt közvetlenül megelőző években a legtöbb ország kifejtett. A tervgazdasági erőlködés szempontunkból ugyanis nem jelent egyebet, mint a gazdaságpolitikai beavatkozások növekedését. Ahol a honvédelmi vagy háborús kiadások fedezése céljából nagyobb adókat vetnek ki vagy közületi kényszerkölcsönöket vesznek fel, ott lényegében a pénzügyi járadék tétele növekszik: ahol pedig a termelést és a fogyasztást szabályozó, illetve korlátozó egyéb új rendszabályokról van szó, ott a nem pénzügyi közületi járadék tételei gyarapodnak. Ismeretes, hogy a honvédelmi érdekek szerint igazodó gazdálkodás többnyire mindkét utat egyaránt járja.

Ha tehát szemünk előtt célul a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak lehetőleg sűrű kiépítése lebeg, akkor korántsem kell félnünk messzemenően különböző gazdasági rendszerek egymásmellett való fennállásától. Alapvető feltételként természetesen szellemi síkon *több türelem* és annak kölcsönös megértése forog fenn, hogy különböző módszereket követve is üdvözülhetünk és hogy különböző gazdasági rendszereken belül is egyaránt becsületesen törekedhetünk minden gazdálkodás végső céljának elérésére: a nagy tömegek jólétének emelésére. Bizonyításra aligha szorul az a valószínűség, hogy a gazdasági

rendszerek nemzetközi különbségei többnyire még szellemi vonatkozásban is serkentőleg hatnak. Hiszen a bennök rejlő feszültség a szellemi fejlődés bőven buzgó forrása. Az pedig, hogy a gazdasági rendszerek különbségeinek anyagi síkon a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szempontjából tetemes előnyei lehetnek, a jelen fejtegetésekből is kitűnik.

vitéz Surányi-Unger Tivadar.

A búzaértékesítés problémája.

A munkamegosztás elvére felépített termeléspolitika s a javak elosztását célzó gazdasági rendszer a világháború befejezésével — mint ismeretes — gyökeres változáson ment keresztül. A régi gazdasági rendszert az autarchikus gazdálkodási rend váltotta fel és az egyes államok önellátási politikájuk kiépítésével teljesen új képet adtak a világgazdaság fejlődésének.

Az ipari államok erőteljesen fokozták mezőgazdasági termelésüket, míg a mezőgazdasági államok egymásután fejlesztették iparukat. Egészen természetes tehát, hogy a gazdasági élet ezen új iránya hamarosan éreztette hatását a világgazdasági helyzet kialakulásában. Az ipari-termelés erőteljes fejlődése magával hozta a nyersanyag iránti kereslet fokozását s kifejlődött a nyersanyagok utáni versenyfutás az egyes államok között. Az ipari termelés fokozásával jelentkező nagy mennyiségű készárú produkció elhelyezése természetesen csakhamar megnehezül. Viszont a mezőgazdasági önellátás fokozása következtében egyes mezőgazdasági terményekben világviszonylatban olyan túltermelés állott elő, hogy ezen cikkek elhelyezése csak részben és az is csak dömping árakon történhetett.

Ebben az egészségtelen fejlődésben bátran állíthatjuk, hogy talán a legegészségtelenebb a búzatermelés politikája volt. A nagy feleslegekkel rendelkező búzatermelő államok termőterületének növelése, illetve a többtermelésre irányuló munkálataik fokozása mellett az importállamok is erőteljesen növelték vetésterületeiket s ez volt a főoka annak, hogy a világ importszükséglete az utolsó 10 év alatt cca 100 millió q-val csökkent (1928/29 251 millió, ezidőszereint cca 150 millió), míg ugyanezen idő alatt az exportállamok terméseredménye emelkedett. Egészen természetes tehát, hogy a háborút követő esztendőkből átmenetileg jelentkező gazdasági fellendülés után a búza túltermelésének megindulásától kezdődőleg valamennyi mezőgazdasági exporttal foglalkozó állam kormányának egyik legnagyobb problémáját alkotta a búzatermelők védelme, a termelés folytonosságának biztosítása a búzaértékesítés helyes megszervezése által.

Nem kell itt rámutatnom arra, hogy a búzaimport államokat a búza világpiaci árhelyzete, illetve az árak csökkenése közvetlenül — búzatermelőik védelme szempontjából — nem érintette, mert hiszen az importállamok a behozatali vámok emelése révén könnyűszerrel gondoskodhattak a búzaár tetszés szerinti színvonalon tartásáról és ezzel a búzatermelők védelméről. Az exportállamok azonban ilyen egyszerű eszközökkel nem rendelkezvén, olyan eszközök bevezetésére voltak utalva, mely a vevők iránti szédült versenyben a búzatermelőket gazdasági kihatásaiban hasonló módon védi meg, mint az importállamokban az előbb említett prohibítív vámok.

Ezt a feladatot az egyes exportállamok különbözőképpen és különböző elvi alapokon igyekeztek megoldani több-kevesebb eredménnyel.

Mielőtt ezeknek a búzaértékesítési rendszereknek, illetve a búzatermelés folytonosságának biztosítása érdekében hozott rendszabályoknak ismertetésére rátérnénk, nem lesz talán céltalan röviden ismertetni a nemzetközi búzahelyzet jelenlegi alakulását, összehasonlítva a megelőző évek statisztikai adataival.¹

A világ búzavetésterülete (Oroszország és Kína nélkül) 1938-ban 292.9 millió acre; 4 millió acre-val több mint 1937-ben és 20 millió acre-val több mint az 1932—36 évek átlagában.

A búza össztermelése 1938-ban 4480 millió bushel (1209 millió métermázsa); 422 millió bushellel (114 millió q-val) több, mint a megelőző 1928. évi rekordtermés, amely 4058 millió bushel volt.

A fogyasztás becslése 1938/39-re 1040 millió q (rekordszám) szemben az 1937/38. évi 1001.4 q-val és az 1932/37. évek 981 millió q-s átlagával.

Az exportforgalom becslése 1938/39-ben 151.2 millió q, 1937/38-ban 147.6 millió q, 1932/37 átlagában 154.4 millió q, az 1927/32. évek átlaga 218.1 millió q. Az átmeneti készlet 1938 végén 170 millió; 1937-ben 33 millió, 1936-ban 52 millió q volt.

Ha a vetésterület hektáronkénti termés hozamát és a világtermés index-számot az 1923—27. évek átlaga szerint 100-ban állapítjuk meg, — a Római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet adatai szerint a következő képet nyerjük:

	Vetésterület	Terméshozam per ha	Termelés
1909—13 átlagában	87.4	104.1	89.9
1928—32 „	111.—	100.—	110.9
1933—37 „	113.7	92.8	104.5
1938-ban „	120.1	107.2	128.2

Ha a fenti számadatokból a háborúelőtti évek termés hozamának átlagát egybevetjük az 1938. évvel, a hektáronkénti termés hozam csak 3 pont,

¹ A Római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet és a Londoni Búza-tanácsadó Bizottság titkárságának adatai alapján.

addig ennél az összehasonlításnál az össztermelés 38 pont növekedést mutat; ami kétségtávol bizonyítja, hogy a túltermelést a vetésterület aránytalan növelése idézte elő.

Ugyanezt a képet kapjuk a négy tengerentúli búzatermő ország (U. S. A., Kanada, Argentina, Ausztrália) index-számainak összehasonlításával is:

	Vetésterület	Terméshozam per ha	Termelés
1909—13 átlagában	74.3	96.8	71.9
1928—32 „	113.7	95.7	108.5
1933—37 „	112.2	72.—	81.1
1938-ban „	124.2	89.2	111.2

A fenti index-számok a búzaimport államok összeségére nézve az alábbiakból kitűnőleg már eltérő képet adnak:

	Vetésterület	Terméshozam per ha	Termelés
1909—13 átlagában	101.7	99.2	100.9
1928—32 „	105.8	106.5	112.9
1933—37 „	111.2	112.1	125.2
1938-ban „	109.6	125.—	137.—

Itt a terméshozam index-e 25.8 pont emelkedést mutat, a vetésterület emelkedés index-száma pedig 7.9 a háborúelőtti évek átlagához viszonyítva. Tehát a termelés 36.1 pontot kitevő index emelkedést mind a terméshozam, mind a vetésterület emelkedése okozta.

Végül az árak fejlődése.

	Manitoba I.	cent per bushel
1929	133.5	
1930—35 átlag	71.—	„ „ „
1935—36 „	84.6	„ „ „
1936—37 „	122.7	„ „ „
1937—38 „	131.5	„ „ „
1938—39 „	62.—	„ „ „

Ezekből az adatokból világosan kitűnik az elhelyezhetetlen búzafeleslegek kihatása a búza világpiaci árának alakulására.

Az átmeneti készletek, mint látjuk, 1936. és 37. évben nem haladták meg a normális világgazdasági készletet és valóban ebben az időben az az általános felfogás kezdett uralkodni gazdasági szakkörökben, hogy a mezőgazdasági válság és főleg a búzaválság évein túl vagyunk, az átmeneti készletek abszorbeáltattak és helyes termelési és értékesítési politika mellett, főleg pedig a nagy tengerentúli államok búzavetésterületének észszerű csökkentésével, a búzaértékesítés világgazdasági szempontból helyes mederbe terelődik. Ezek a jóslások, mint a

későbbi számadatok mutatják, egyáltalában nem váltak valóra. Az 1938. évi hatalmas termés eredménye teljesen felborította a normális értékesítési lehetőségekbe vetett számításokat és 1939. évben az elhelyezhetetlen búzafeleslegek világgazdasági vonatkozásban eddig még sohasem látott méreteket öltöttek.

Egészen természetes tehát, hogy az 1939. év első fele a búza világpiaci áralakulása szempontjából a világtőzsdéken olyan árakat produkált, amelyre a mutban még soha nem volt példa, ezek az alacsony árak a válság legszomorúbb éveinek legalacsonyabb árjegyzéseit is messze túlszárnyalták.

Az év végével jelentkező és a még ma is tartó áremelkedés nem a búzaértékesítés helyes mederbe való terelése, hanem a múlt év őszén kitört új európai háború kihatásainak következménye, mely áralakulás mindennek csak egészségesnek nem mondható. Valószínűnek kell tartani, hogy az esetben, ha a háború ki nem tör, az 1939/40. gazd. év még soha nem látott alacsony búzaárakat hozott volna.

Ezidőszerint Liverpoolban 26 shilling érhető el quarterenként a nyugatausztráliai búzáért, ami azt jelenti, hogy nemcsak az árcsökkenés szűnt meg, hanem mintegy 25%-os áremelkedés mutatkozik az 1938/39. év átlagával szemben.

Egységes világpiaci búza-árszínvonalról egyébként ezidőszerint nem beszélhetünk és pl. svájci viszonylatban, ahol az elmúlt gazdasági év folyamán svájci határparitásban 10—12 frs-os búzaárak voltak elérhetők, jelenleg 18—19 frs-t fizetnek, vagyis az áremelkedés 80% körül mozog.

A további áralakulás tekintetében jóslásokba bocsátkozni természetesen nem lehet, mert elsősorban a politikai helyzet alakulása fogja a búzaárakat legközvetlenebbül befolyásolni. A búzaár alakulása az egyes államokban — a háború tartama alatt — elsősorban attól fog függni, hogy az illető állam termése — és azon államok termése, melyek búzájukat oda szállítják — milyen lesz. A háború következtében elképzelhető ugyanis, hogy a világ különböző pontjain nagy termés, nagy készletek és esetleg ennek megfelelően alacsony árak is vannak, míg a világ egy másik pontján a termés rossz, hiány mutatkozik, az árak is magasak és a szállítás lehetetlensége következtében a búza még sem fog oda eljutni, és a kereskedelem nem folytathatja a búza forgalomba hozatalával azt az árkiegyenlítő szerepét, amit elvégez akkor, ha ebben korlátozások nem akadályozzák. Ha figyelembe vesszük még azt is, hogy a háborút viselő, de ma már úgyszólván a legtöbb semleges államban is, a búzaárak hivatalosan nyernek megállapítást, nyugodtan állíthatjuk, hogy a búza világpiaci áralakulása a közel jövőben a tényleges helyzetnek hű képét alig adhatja.

Ennek az általános helyzetképnek az ismeretében vizsgáljuk most meg, hogy az egyes búzaexportfelesleggel reudelkező

államok milyen intézkedéseket tettek a búzaválság idejében a búzatermelés rentabilitásának biztosítása végett.²

A három tengerentúli nagy búzaexport állam közül az *Amerikai Egyesült Államokban* a gazdasági válságot megelőző jó búzatermések következtében a feleslegek elhelyezése egyre nagyobb nehézségekbe ütközött és a kereskedelem nem tudta az exporttal kapcsolatos egyre fokozódó nehézséget legyőzni. A kiviteli felesleg elhelyezést nem találván, betárolásra került. A betárolt mennyiségek ugrásszerű emelkedésére jellemző, hogy 1928. június 30-án az U. S. A. átmeneti készlete 112 millió bushel volt, ez a szám egy évvel később 228 ¹/₂ millió bushelre, míg 1932. június 30-ára 375 ¹/₂ millió bushelre emelkedett. Ilyen körülmények között a kereskedelem a vásárlásoktól mindinkább visszavonult, ami viszont a termelők felé katasztrófális áresést jelentett.

Hoover elnök 1929. június 15-én aláírta az Agricultural Marketing Act-et, mely a Federal Farm Boardon keresztül 500 millió dollár felhasználására adott felhatalmazást megfelelő termelői árak biztosítása érdekében. A Board eleinte kölcsönöket nyújtott a termelőknek, ami azonban — mint hamarosan kitűnt — nem volt célravezető megoldás és ezért 1930 nyarán a határidő piacon mint vevő lépett fel és a napi árnál magasabb árakon vásárolta a kínálatra kerülő búzákat. Ennek az intervenciós vásárlásnak valóban meg is volt az áremelő hatása és a chicagói búzaár elérte bushelenként a 80 centes árnívót. Az erős felvásárlás következtében azonban a Board kimerítette az 500 millió dolláros hitelt és 1931. márciusában bejelentette, hogy az új termés árstabilizációját biztosítani nem tudja. Ebben az időben 327 millió bushel búza volt a Farm Board birtokában és mikor a termelők megjelentek az 1931. évi búzajukkal a piacon, nem volt felvevő kéz.

Megemlítésre érdemes, hogy ebben az évben Kansas City-ben szeptember és október hónapokban a búza ára 40 cent alá esett bushelenként. A Farm Board minden fáradozása ezután a birtokában lévő búzának az értékesítésére irányult olyformán, hogy készletei értékesítése által a búzapiac a lehető legkisebb mértékben terhelte meg. Óvatos értékesítéssel a Farm Board 1933. májusáig a birtokában lévő búzát teljes egészében értékesítette és ezek után 344 millió dolláros veszteséggel felszámolt.

Az Egyesült Államokban a búzaárak esését végeredményben az 1930. évi igen gyenge termés oldotta meg. Ebben az évben az U. S. A. termése 551 millió bushelt tett ki, tehát cca. 120 millió bushellel kevesebbet, mint az Egyesült Államok belföldi szükséglete.

² G. J. S. Broomhall adatai nyomán.

A következő évek termése szintén gyenge volt, úgy, hogy az U. S. A. csak 1937-ben jutott ismét abba a helyzetbe, hogy exportfelesleggel rendelkezék. Ekkor viszont éppen a sorozatos rossz termések következtében a világpiaci árak már lényegesen emelkedtek, úgy, hogy a kivitel kisebb támogatás mellett már lebonyolítható volt.

A búzaértékesítés szempontjából — főleg 1938. évi rekord-termés előtt — újabb súlyos válságot jelentett volna az Amerikai Egyesült Államok részére a folyó gazdasági év, azonban, mint említettem, a háború következtében előállott áremelkedés és a nyugati hatalmak részéről jelentkező búzakereslet előreláthatólag az U. S. A. búzafeleslegének előnyös elhelyezési lehetőségét fog nyújtani.

A másik legnagyobb tengerentúli búzaexport-állam *Kanada*, ahol a búzaértékesítés már a gazdasági válság előtt az úgynevezett poolokon keresztül történt. A poolok értékesítési politikája általában az volt, hogy a felesleget igyekeztek az új termés betakarítása előtt elhelyezni. A gazdasági válság kezdetén, 1929. októberében a Manitóba I. jelzésű búza ára Fort William paritásban bushelenként 1.50 dollárt tett ki, amit a poolok a gyenge termés következtében kevésnek találtak. Ennek következtében eddigi eladási politikájuktól eltérve, az árut visszatartották.

A gazdasági válság elmélyülése következtében a búzaárak állandóan estek, a poolok tehát kénytelenek voltak az 1.50 dolláros minimális árat feladni. Jellemző az áralakulásra, hogy az 1930/31. évben a fenti minőségű búza Fort William paritásában csak 70 centes árat tudott elérni.

A zuhanásszerű áresés előtt végrehajtott nagy mennyiségű áru-visszatartás a poolokat az anyagi összeomlás veszedelmével fenyegette és ez az összeomlás csak a Prairie Provincial Governments közbelépése folytán volt elkerülhető. A búza ára tovább esett — 50 centre — és ekkor a kanadai kormány szükségesnek látta a pooloknak állami felügyelet és irányítás alá helyezését. A kormány 1930. novemberében McFarland-ot, mint a Pools Selling Agency vezérigazgatóját állította az állami felügyelet alá helyezett poolok élére. A kanadai kormány elnöke Bennet, McFarlanddal búzaár stabilizációs tervet dolgozott ki, aminek a lényege a búzaáraknak intervenciós vásárlások útján való tartása volt.

Az intervenciós vásárlások következtében a kanadai kormány 1933. november 15-ére 120 millió bushell búza felett rendelkezett. Az 1934. évi termés betakarítása után a kanadai kormány elsőízben állapított meg minimális árakat. Decemberi szállításra a búza ára 75, májusra 80 centben nyert megállapítást winnipegi paritásban és ezeken az árakon az állami felügyelet alatt álló poolok minden mennyiségű felajánlott búzát

felvásároltak. 1934. január végén a kormány már 240 millió bushel búza felett rendelkezett. Bár a poolok működése az ár-színvonal tartása szempontjából határozottan eredményesnek volt mondható, a kormány McFarland javaslatára szükségesnek látta a Grain Board megszervezését, melynek vezetője McFarland teljhatalmúlag rendelkezett minden kanadai gabona vétele és eladása felett.

A Board 1935. júliusában kezdte meg működését és első ténykedése volt a winniepei tőzsde forgalmának korlátozása. Értékesítési politikájának az volt az alapelve, hogy meg nem felelőnek talált európai árak esetén a búzaeladásoktól tartózkodott. Ez a rendszer Kanadában nem örvendett nagy népszerűségnek, az állami tulajdonban lévő búzakészletek állandóan szaporodtak és a külföldi árak állandó esése mellett szinte beláthatatlan volt, hogy az államot a búzaregime következtében milyen veszteség fogja érni. Ennek az elégedetlenségnek politikai következménye volt az 1935. évi októberi választás eredménye, melynek következtében a kormány lemondott. McFarland utóda Murray bejelentette, hogy a jövőben a Board eddigi eladási politikájával szemben homlokegyenest ellenkező módon kíván eljárni és működésének első hónapjában több mint 60 millió bushel búzát adott el külföldre. Rendkívüli szerencsével kezdte meg értékesítési tervzetének végrehajtását, mert akkor a nemzetközi búzaár-színvonal igen kedvezően alakult és a felgyülemlett készletek aránylag rövid idő alatt és igen előnyösen voltak értékesíthetők. A Board működése a kanadai kormánynak így csak cca. 20 millió dollárjába került, ami lényegesen több lett volna, ha a készletek likviditása alkalmával ki nem alakul a már említett kedvező nemzetközi árnívó.

Ezidőszerint Kanada, mint a háborút viselő Angol Birodalom tagja, búzafeleslegének nagy részét az angol piacon helyezi el kétségtelenül olyan árakon, ami a kanadai kormány további támogató intézkedéseit előreláthatólag nem teszi szükségessé.

Argentina. Az argentinai kormány termelői részére minimális árak megállapításával kísérelte meg a megfelelő búzaár-színvonal biztosítását. Az 1933. november 29-én kiadott rendelet alapján a búza ára 5.75 pesoban nyert megállapítást. Argentínában azonban nem lévén olyan tárolási lehetőség mint Kanadában, a kanadaihoz hasonló búzaértékesítési politikát nem lehetett követni, hanem a termelőktől megvásárolt búzát olyan árakon kellett exportálni, amely árak a külföldi piacon elérhetőek voltak. Ezt a veszteséget olyan módon hidalták át, hogy a kormány kötelezte az importőröket a búzakivitel révén befolyó devizák magasabb árfolyamon való átvételére. A felár-többlet megállapítása a tőzsde ellenőrzése mellett történt és aszerint igazodott, hogy milyen árat kívánt a kormány a ter-

melők részére biztosítani és a búzaeladásokkal kapcsolatban külföldön milyen ár volt elérhető. Ez a rendszer nagyon eredményesnek bizonyult és részben ennek, részben az általános búzaárszínvonal emelkedésének következtében a búzaár 1937. decemberében már 14 pesora emelkedett. Ez a kedvező áralakulás a kormányt arra indította, hogy a korlátozó rendelkezéseket eltörölje. Argentínában tehát a búzaértékesítés ettől az időponttól kezdve egész 1938. november 15-ig minden beavatkozás nélkül történt. Ekkor azonban az újabb búzaáresés következtében a kormány szükségesnek látta újra a minimális árak életbeléptetését. Az ekkor megállapított 7 pesos minimális búzaár ma is érvényben van és a háború ellenére sem tudott az argentinai búza ára lényegesen efölé emelkedni, mert a hajó díjtételek rendkívüli mértékben emelkedtek (1 tonna argentinai gabonának Európába történő szállítása 20–25 dollárba kerül.).

A tengerentúli nagy búzaexport-államok búzaértékesítési rendszerének vázlatos ismertetése után nézzük meg mikép alakult általánosságban — a búzaárak biztosítása szempontjából — az európai búzakiviteli államok helyzete.

Ezek az államok túlnyomórészt megmaradtak a háborúelőtti búzatermelési rendszer mellett; a földbirtok erősebb elaprózódása és az aratómunkások kenyérszükségletének az aratórész, — tehát a kézierővel történő aratás útján leendő biztosítása következtében —, a gépesítés ezekben az államokban nem volt keresztülvihető. Fokozta a nehézséget az a körülmény, hogy az európai búzaexport-államok általában tőkeszegények és így a belföldi búzaárszínvonal megfelelő alátámasztására a szükséges anyagi eszközök megszerzése komoly gondot okozott. Mindennek ellenére a búzaárszínvonal fenntartására irányuló intézkedések elől kitérni ezek az államok sem tudtak, mert a búzaárszínvonal megfelelő nívón való tartása nélkül a teljes gazdasági és pénzügyi összeomlás elkerülhetetlennek látszott. Ezek az államok, melyek közé Hazánk, továbbá Románia, Jugoszlávia, Bulgária és a búzánál csak jelentéktlenebb részben Lengyelország is tartozott, általában a belföldi fogyasztás, illetve a mezőgazdasággal foglalkozó lakosság külön megterhelése által teremtték elő a magasabb belföldi búzaárak biztosításához szükséges fedezetet. Ezenkívül ezen államok külkereskedelmi, illetve kereskedelempolitikai tevékenysége odairányult, hogy búzafeleslegeiket minél jelentékenyebb részben olyan államokban helyezték el, melyek gazdasági vagy politikai okokból az illető állam búzájáért a világpiaci áraknál magasabb árat hajlandók fizetni.

Nézzük meg most részletesen mi volt a helyzet Hazánkban s milyen intézkedéseket tettek kormányaink a búzaterme-

lés folytonosságának biztosítására, illetve búzatermelőink megsegítése érdekében.

Magyarország, amely normális terméseredmények mellett állandóan nagy búzafelesleggel rendelkező ország, a mezőgazdasági válság kezdetén igen súlyos helyzetbe került. Fokozta ezt a súlyos helyzetet a mezőgazdasági válsággal együtt járó bizalmi válság is, mely csaknem valamennyi adós államban, tehát nálunk is, a külföldi hitelek megvonását eredményezte. Magyarország búzavetésterülete a mezőgazdasági művelés alatt álló területnek kb. 30%-át teszi ki és a búzavetésterület 70%-a kis- és középbirtok. A helyesen megszervezett búzaértékesítéstől tehát, — bátran állíthatjuk, — az ország egész agrár-lakosságának a sorsa függ és közgazdasági és pénzügyi kihatásaiiban igen nagy jelentőségű az, hogy a kereskedelmi forgalomba kerülő évi kb. 12—15 millió q búza milyen áron értékesül.

A mindenkori magyar kormányok a búzaértékesítés kérdését a magyar gazdaságpolitika alapvető kérdésének tekintették. A válság kezdetén az akkori magyar kormány a búzaár kérdésében arra a megállapításra jutott, hogy a búzatermelők védelme és a termelés folytonosságának biztosítása érdekében szükséges olyan rendszernek a bevezetése, amely a búzatermelő gazda megvédése szempontjából ugyanolyan hatású, mint az importállamokban a behozatali vám.

Ebben az elgondolásban jött létre az 1930. évi XXII. t. c., mely bevezette Magyarországon a gabonajegy-rendszer (boletta) intézményét. A gabonajegy a gabona mennyiségéhez igazodó olyan értékjegy volt, mely két részből éspedig a gabonalevélből és a gabonaszelvényből állott. A gabonajegy ára az átruházott gabona métermázsája után 3 pengőben nyert megállapítást 1930/31. gazdasági évre vonatkozólag. Ez a törvény egyidejűleg felhatalmazást adott a pénzügyminiszternek, hogy az érdekelt gazdasági miniszterekkel egyetértve a következő évekre a gabonajegy árát, a gabona árának alakulása alapján megállapíthassa és ha a gabonaárak ezt indokolják, a gabonajegy intézményét fel is függeszthesse.

A törvény életbeléptetése után a búza, rozs és kétszeres tulajdonjogát, akár visszterhes, akár ingyenes jogüggyellett csak gabonajegy kíséretében volt szabad átruházni. Aki gabonát vásárolt, az előzetesen az általa megvásárolandó gabonajegy szelvényét köteles volt átadni a termelőnek, aki annak értékét az illetékes pénzügyi hatóságnál, vagy a községi előjáróságoknál a szelvény átadása ellenében készpénzben kézhezkapta. A szelvény értéke tehát a búzatermelő gazdának olyan felárat jelentett, melyet a gazda a búza mindenkori piaci árán felül kapott kézhez. A gabonalevél az átruházott gabonát mindig kísérte, míg a gabona exportra nem került, vagy őrlésre a malmoknak át nem adatott. Amennyiben a gabona exportra

került, az exportőr az eladónak kifizetett szelvény értékét a kincstártól visszakapta, mert hiszen ezzel a belső fogyasztási adó jellegű teherrel sujtott ár alapján, az export lehetetlen lett volna.

Amennyiben a búza felőrlésre került, az eladónak fizetett boletta értékét a malom a lisztárakba kalkulálhatta bele, míg lisztexport esetén megfelelő átszámítási kulcs alapján a szelvény értékét a kincstár a malmoknak megtérítette.

A gabonaszelvény révén a búzatermelőknek jutott felárak teljes egészében az ország fogyasztóközönségére hárultak. A belső kereskedelmi forgalomba kerülő búzamennyiség után kifizetett szelvények értékét teljes egészében az ország liszt- és kenyérfogyasztó közönsége fizette meg, míg az exportra kerülő búzamennyiség után kifizetett költségek a fogyasztóközönségnek kissé tágabb körét terhelték olyképen, hogy a kincstár egyes cikkeknek (gyarmatáruk stb.) behozatali vámját felemelte és ebből a bevételből irányozta elő a búzaexporttal kapcsolatos kiadások jelentékeny részét.

A termelők a saját szükségletükre szolgáló búzájukat gabonajegymentesen öröltethették meg és nem kellett gabonajegy az olyan búza után sem, melyet a termelő konvenció címén fizetett ki, vagy mezőgazdasági célokra más termelőtől vásárolt.

Az 1930. évi 22-ik törvénycikknek a termésértékesítés előmozdítása érdekében hozott intézkedései közül különösen három igen fontos rendelkezésre kell még rámutatnom és pedig: a gabona-jelzálog intézményének bevezetésére, a „zöld uzsora” néven ismert visszaélések kiküszöbölésére vonatkozó intézkedéseire és a tőzsdehatáridő-ügyletek korlátozásait tartalmazó rendelkezéseire.

A gabona-jelzálog jogintézményével, ami, mint ismeretes, jogrendszerünkben teljesen új jogintézmény, a törvény a mezőgazdaság hitelezésének fokozását célozta, amely hitelezés fokozásának jelentőségét különösen alátámasztották abban az időben a gabonaértékesítés nagy nehézségei. A törvény kimondta azt, hogy „magtárban, vagy beraktározási vállalat áru-tárában elhelyezett, meghatározott mennyiségű gabonát (búzát, rozsot, kétszerest és árpát) a törvény által megállapított hitelezők részére nyújtott rövid lejáratú mezőgazdasági kölcsön követelések biztosítására úgy is lehet elzálogosítani, hogy a zálogtárgy az elzálogosító birtokában marad és a zálogtárgy valóságos átadását jelképes átadás pótolja.”

Mint ismeretes, magánjogunk szabályai értelmében az ingó dolgokon való zálogjog szerzéshez az szükséges, hogy a felek a zálogjog alapításban megegyezzenek és hogy a tulajdonos a dologbiztosítékot a hitelezőre átruházza. A törvény — eltérően ettől a magánjogi szabálytól — az ingó jelzálog szerzéshez az elzálogosított gabonának nem kívánja meg a valóságos átadá-

sát, hanem megelégszik a jelképes átadással, ami abból áll, hogy az elzálogosított gabona nemét, minőségét és mennyiségét tartalmazó és az elzálogosítónak közokiratban, vagy teljes hitelű magánokiratban foglalt, az elzálogosító nyilatkozatával ellátott jegyzéket az elzálogosító a hitelezőnek, vagy a hitelező által kijelölt személynek átadja.

Ha most már megvizsgáljuk azt, hogy a gabona jelzálog-jog intézménye az elmúlt 10 év alatt milyen mértékben illeszkedett bele jogrendszerünkbe, azt kell megállapítanunk, hogy a törvény által bevezetett ezen új jogintézményt hiteléletünk úgyszólván egyáltalában nem vette igénybe. A hitelélet a gabona meghitelezésének továbbra is a közraktárakba beszálított gabonára folyósított lombrad-hitelek formáját tartotta fenn, aminek szerény nézetem szerint nemcsak a megszokás, de a hiteléletben mindinkább jelentkező bizalmi válság fokozódása is volt egyik legfőbb oka.

Csak mellékesen említem meg, hogy gazdasági szakkörökben az ingó-jelzálog bevezetése ellen — és mellett — nagyon sok érvet hoztak fel és az ingó-jelzálog keretének kiterjesztése ellen — ennek ellenzői, — nézetem szerint nem egészen helyesen, arra hivatkoznak, hogy az ingó-jelzálog intézménye hazai jogrendszerünkben nem találna gyökeret, amit igazol a gabona-jelzálog intézményének népszerűtlensége is.

A törvény rendelkezéseinek második csoportjába tartoznak azok a rendelkezések, melyek a zöld-uzsora megakadályozására irányulnak. A zöld-uzsora abban áll, hogy a hitelező, kihasználva a gazdának az új termés betakarítása előtt általában jelentkező nehéz helyzetét, rendszerint olcsó áron megveszi a gazda még zölden álló termését, vagy annak egy részét és a vételárat egészben vagy részben, előre kifizeti. Ennek a zöld-uzsorának a megakadályozására a törvény a magánjogba és a felek szerződéses szabadságába erősen belenyúló rendelkezéseket hozott. Elrendeli ugyanis azt, hogy a gazda, aki termését, vagy annak egy részét betakarítás előtt előre eladta, nem köteles több és más minőségű terményt átadni, mint ami neki termett. Ha vételár fejében nagyobb összeget vett fel, mint ami ennek a terménymennyiségnek megfelel, a többletet köteles a vevőnek kamatával együtt visszatéríteni. Előírja továbbá azt, hogyha a gazda a termelési év július hó első napja előtt eladta a terményt, köteles az eladott mennyiséget abban az esetben is szerződés szerint szállítani, ha a termény helyi piaci ára az átadás helyén és napján magasabb, mint a kikötött ár. Követelheti azonban, hogy a vevő e szerint a magasabb egységár szerint számított vételárat fizessen, levonva a vételár után számított kamatot. Ha a vevő nem hajlandó a vételárat kiegészíteni, az eladó nem köteles több terményt átadni, mint ami a kialakult egységár szerint való vételár és a felvett

vételár előleg után számított kamat együttes összegének a szerződésben kikötött teljesítési napi piaci ár szerint számítva megfelel.

A tőzsdei határidő ügyletekre vonatkozólag hozott korlátozásokkal a törvény a fedezetlen üzletek és a búzaspekuláció, mint tőzsdei játék eltörlésével igyekezett közreműködni az árrombolás megakadályozásában.

Nagy vonásokban a törvényhozásnak előbb ismertetett intézkedései voltak hivatva a gazdasági válság kezdetén, a búzatermelés folytonosságát és jövedelmezőségét biztosítani.

A segítségnek ez a módja azonban nem bizonyult elégségesnek, mert a világpiaci árak világszerte jelentkező csökkenése hazánkban is rövidesen olyan alacsony búzaárszínvonalat eredményezett, hogy a kormányzat már a következő 1931/32. gazdasági évre kénytelen volt a gabonajegy árát duplájára, azaz 6 pengőre felemelni és azonkívül a gabonajegy eddig értékét nem képviselő gabona-levél részét 4 pengős értékben megállapítani, úgy, hogy ebben a gazdasági évben a gabonajegy értéke, az előző évi 3 pengővel szemben 10 P-ben nyert megállapítást, melyből 6 pengő a búzatermelő gazdát, 4 pengő pedig az államkincstárt illette meg. Ezt az egész terhet az ország liszt- és kenyérfogyasztó közönsége volt kénytelen megfizetni.

A fogyasztóközönségre hárított ezen adóteher behajtásánál a termelő — igen szellemes konstrukcióban, — közvetve segédkezett nyújtott a kincstárnak, mert annak, aki a búzát a termelőktől meg akarta vásárolni, előzetesen meg kellett vennie a 10 pengős gabonajegyét, hogy a termelő részére ki tudja szolgáltatni a 6 pengős gabona-szelvényt. Így tehát a kincstár nyomban hozzájutott az őt megillető 4 pengős bevételhez.

A kincstár vesztesége a világpiaci búzaárak állandó esése következtében a búzaexportnál állandóan fokozódott, így a veszteségek fedezésére kénytelen volt még egy új adónemnek, a lisztforgalmi-adóválságnak bevezetésével is megterhelni a fogyasztóközönséget, úgyhogy végeredményben ebben a gazdasági évben, a fogyasztóközönség terhe, búza q-ként 12 $\frac{1}{2}$ pengőt tett ki.

A búzaexporttal emelkedő kincstári terhek további fokozódása következtében az 1932/33. gazdasági évben a kincstár a gabona-levél értékét 6 pengőre emelte fel, minthogy azonban a lisztfogyasztó közönség további megterhelésére már gondolni sem lehetett, a gazdának jutó gabona-szelvény értékét kénytelen volt 4 pengőre leszállítani.

Bár kétségtelen az, hogy a gabona-szelvény útján a gazdának biztosított felár, a búza piaci árán felül jelentős többletet juttatott a búzatermelőknek, mégis a tapasztalatok azt mutatták, hogy ez a rendszer nem oldja meg a búzaértékesítés problémáját. A boletta intézménye nem tudta megóvni a gaz-

dát a búzaárak zuhanásszerű esésétől és ugyanakkor, amikor a gazda búzájáért boletta nélkül 7—8 pengős árakat kapott, a lisztfogyasztó közönség q-ként $12\frac{1}{2}$ pengő közterhet viselt. Erős kritika tárgyává tették azt, hogy míg a boletta intézménye mellett a belső búzaár továbbra is a világpiaci árak függvénye marad, a rendszer a kereskedelem részéről nagy tőkét von el s hogy ennek jelentékeny kamatterhét a kereskedő a gazda terhére sokszor túlzott mértékben, a búzaárakba számítja bele. Erősen kifogásolták a kérdés szociális vonatkozásait is, rámutatva arra, hogy a kenyérfogyasztás ily túlzott megterhelése a legsúlyosabban ép a legszegényebb népréteget sújtja.

A boletta-rendszer ezen elvitathatalanul káros gazdasági kihatásai arra indították az akkori magyar kormányt (néhai Gömbös Gyula kormányát), hogy a magyar búzaértékesítés problémájának megoldását más úton keresse. A kormányzat elgondolása két irányú volt: egyrészt igyekezett a boletta-rendszer fokozatos leépítésével a helyes átmenetet megtalálni az új rendszerre, másrészt előkészítette azt a programját, mely a magyar búza értékesítésének problémáját megfelelő külföldi piacok megszerzésével és a magyar búza termelési költségeivel arányban álló exportárak biztosításával van hivatva megoldani.

A kormányzat programjának keresztülvitelét a gazdasági válság kellős közepén meglehetősen megnehezítette az a körülmény, hogy ebben az évben (1933) rendkívül nyomott exportárak mellett 10 millió q búzafelesleg elhelyezéséről kellett gondoskodni.

A búzatermelők megsegítését a kormány ebben a gazdasági évben (1933—34) is úgy oldotta meg, hogy egyelőre jobb hiányában fenntartotta a boletta-rendszer intézményét, de a gabonajegy és szelvény eddigi 10 pengős értékét ismét 3 pengőre szállította le olyképen, hogy ez a 3 pengő csupán a szelvény értéke volt, míg a gabona-levél értéke ismét megszűnt. Ezzel az intézkedéssel a gazda részére fizetett felár az elmúlt év felárának felére csökkent, de ezt a nagy kiesést bizonyos mértékig pótolta a rekord búzatermés értékesítéséből származó jövedelemtöbblet. A kereskedelem az eddigi 10 pengő helyett csupán q-ként 3 pengő előzetes befektetésre lévén kényszerülve, a boletta révén eszközölt tőkeelvonás lényegesen kisebbedett, ami a gabonakereskedelemre kétségkívül ösztönzőleg hatott.

Az exporttal kapcsolatos ráfizetések fedezése céljából a kormány az eddigi $2\frac{1}{2}$ pengőben megállapított lisztforgalmi adóválság mértékét $4\frac{1}{2}$ pengőre emelte fel, végeredményben tehát a lisztfogyasztó közönség terhe is erősen mérsékeltetett az eddigi mázsánkénti $12\frac{1}{2}$ pengőről $7\frac{1}{2}$ pengőre. A lisztfogyasztó közönség vállairól leemelt cca 20 millió pengőt kitevő teher azonban a búzaexport előmozdítására szánt alapból

ilyenformán kiesett és ennek a hatalmas összegnek a pótlásáról kellett gondoskodni. Ezt a kiesést a kormány a fogyasztóközönségnek az eddiginél lényegesen tágabb körére hárította teherképen olyformán, hogy a kartelleket, a textiltfogyasztást, a társulati adó alanyait és fogyasztási adó formájában a társadalom tehetősebb rétegét is különböző céladókkal terhelte meg.

A boletta-intézmény eddigi rendszerének gyökeres megváltoztatása után — mint említettem — a kormány haladéktalanul hozzálátott a magyar búzaértékesítés új alapokon való megoldásának kereskedelem- és gazdaságpolitikai előkészítéséhez.

Ezeknek az előkészítő tárgyalásoknak volt azután az eredménye 1934. márciusában Magyarország, Olaszország és Ausztria kormányelnökeinek római találkozása. Ezen tárgyalás eredményeként jött létre az ú. n. „római egyezmény“, mely a magyar búzaértékesítés egész rendszerének új irányt szabott. A „római egyezmény“ értelmében Olaszország és Ausztria kötelezték magukat arra, hogy a magyar-olasz, illetve a magyar-osztrák áruforgalom kereteinek kibővítése mellett, az átlagosan jelentkező magyar búzafeleslegek túlnyomó részét (4.2 millió q búzát) az akkori világpiaci árak alapján kialakult magyar belföldi búzaértékesítési árnál lényegesen magasabb és a magyar gazda termelési költségeivel arányban álló áron („prix rémunérateur“) felvásárolják, illetve teszik az értékesítését lehetővé. Ez az ár a „római egyezmény“ végrehajtásával kapcsolatosan a szerződő felek részéről, közös megegyezéssel, magyar határparitásban 16 pengőben nyert megállapítást, mely kb. a dupláját jelentette az akkori világpiaci búzaár alapján kialakult magyar belföldi búzaárnak.

Minthogy a „római egyezmény“ lehetővé tette a szerződést aláíró import államokba (Ausztriába és Olaszországba) a magyar búzának az egész gazdasági évre vonatkozólag, a világpiaci árak hullámzásától függetlenül előre meghatározott áron való értékesítését, lehetségessé vált a búzatermelő gazda felé a búza belföldi árának egész évre vonatkozó megállapítása és a boletta intézményének hatályon kívül helyezése is, ami 1934. június 30-ával meg is történt.

A belső búzaárak megállapításánál a kormányzatnak 4 komponenssel kellett állandóan számolnia, éspedig a mindenkori exportfelesleg nagyságával, a „római egyezmény“-ben biztosított exportárakkal (prix rémunérateur), a világpiaci búzaárral és a búzaértékesítés előmozdítására rendelkezésre álló anyagi eszközökkel. Ezeknek a komponenseknek az egybevetésével állapította meg az akkori kormány a magyar belföldi búzaárakat (a „római egyezmény“ első esztendejében 17 pengős határparitási áron) éspedig olyképen, hogy valamennyi vasuti és hajó állomáson az export- és fuvar költségek beszámításával

ú. n. állomási limitárakat (maximális árakat) állapított meg és ezeken az árakon volt köteles az exportkereskedelem a kereskedelmi forgalomba kerülő búzát felvásárolni.

A kormányzat tudatában volt annak, hogy ezeket a minimális búzaárakat csak abban az esetben lehet a búzatermelő gazdák felé maradéktalanul biztosítani, ha ezen az árnívón minden felkínált búzamennyiség tényleg felvásárlásra is kerül; ezért felhatalmazta a FUTURÁT, hogy a közzétett limitárakon a felkínált búzamennyiséget, minden mennyiségi korlátozás nélkül, vásárolja fel. Az ilyenképen felvásárolt búzamennyiség értékesítése az államközi kontingensek keretén belül eszközöltetett.

A „római egyezmény“ alapján felépített búzaértékesítési rendszer nem zárta el a búzaáraknak a minimális árak fölé való emelkedését, illetve a minimális árak felett szabad lehetőséget biztosított az árhullámozásnak. Ezen minimális árnívó felett az áralakulást a gazdasági élet törvényei, a kereslet és a kínálat befolyásolták. A rendszer abszolút hajlékonyságát és rugalmasságát bizonyítja, hogy a kormánynak bármikor módjában volt a belső piaci árhelyzet, illetve az áralakulás gondos mérlegelésével elbírálni, hogy a búzaáraknak a limit árak fölé történt emelkedése esetén az exportot lehetővé teszi-e exporttámogatás segítségével, vagy nem. (Ebben az esetben ugyanis, ha a búzaárak az állomási limitárak fölé emelkedtek, az export csak a normálisan megállapított exporttámogatás felett engedélyezett további támogatások segítségével jöhetett létre, vagy akkor, ha ezeket a magasabb árakat az importállam megfizette.)

Ha exportfeleslegünk kisebb volt a preliminált mennyiségnél, úgy a kormánynak módjában állott az exporttámogatások emelésével — a limitáraknál magasabb búzaárak kialakulása esetén is — az exportot lehetővé tenni és ezáltal a gyenge termés következtében előálló jövedelemkiesést magasabb árak tolerálásával pótolni a gazdák felé, viszont ha az látszott kívánatosnak, hogy a belső árnívó ne emelkedjék az állomási limitárak fölé, az exportot a kormány újabb exporttámogatás bevezetésének mellőzésével szüneteltethette és ezáltal az exportfeleslegek piacra kerülésével jelentkező kínálat révén (nem lévén megfelelő exportkereslet), az árak visszacsúsztak az állomási limitár nivójára.

A „római egyezmény“ alapján felépített búzaértékesítési rendszer három éven keresztül volt érvényben és bátran állíthatjuk, hogy — nemcsak a magyar gazdaközönség, de az egész magyar közgazdaság szemszögéből nézve — a próbát kiállotta.

1936 nyarától kezdődőleg a mezőgazdasági termények árszínvonala fokozatos emelkedést mutat. Különösen szembe-tűnő a búza világpiaci áremelkedése.

A búza árának erőteljes emelkedését részben az európai import államok 1936. évi gyenge termése, részben a feszült nemzetközi helyzettel kapcsolatos nagyarányú búzatartalékolás okozta. Az importállamok vásárlásai folytán erősen lecsökkentek az átmeneti búzakészletek, úgyannyira, hogy 1937-ben, amint már említettem is, a világ átmeneti búzakészlete nem haladta meg a normális átmeneti búzakészlet nagyságát.

A világpiaci búzaárak emelkedése hazánkban is 1939 végére q-ként 20 pengős búzaárat eredményezett.

A búzaárak erőteljes áremelkedése következtében a „római egyezmény“, illetőleg az abban biztosított minimális ár (prix rémunérateur) elvesztette gyakorlati jelentőségét.

Elvileg azonban az államközi szerződés keretében érvénye továbbra is fenntartatott abban a formában, hogy ha a termésév folyamán a világpiaci búzaárak lecsökkennek a római egyezményben megállapított „prix rémunérateur“ alá, a még el nem adott búzafeleslegek megvásárlása Olaszország és Ausztria részéről ezen az árbázison fog történni.

A világpiaci búzaár szilárdulása aránylag rövid ideig tartott. Már 1937 nyarán az Amerikai Egyesült Államok nagy búzatermése és a nagy európai importállamok, főleg Olaszország imporszükségetének erőteljes csökkenése a világpiaci búzaárakat ismét ellanyhították. Ettől az időtől kezdve a világpiaci búzaár állandó esést mutat, mely áresés az 1938. évi rekord búzatermés következtében katasztrófális irányzatot vesz.

Ezen világpiaci áralakulás ellenére Magyarországon a búza ára 1936 óta, tehát közel négy esztendeje, a búzatermelők érdekében továbbra is fenntartott búzakereskedés következtében q-ként 20 pengő körül mozog.

A „római egyezmény“ Ausztriának a Németbirodalommal való egyesülése következtében formailag megszűnt: lényegileg azonban nem, mert azt a gabonamennyiséget, amit idáig az osztrák piacon helyeztünk el, az Anschluss után Németország vásárolta fel.

A „római egyezmény“ alapján felépített *belső búzaértékesítési rendszer* az egyezmény formai megszűnése után is fenntartatott és a kormány által a búzatermelők felé stabilizált 20 pengős átlagos búzaár biztosítása ugyanolyan szellemben történt, mint a mutban (FUTURA felvásárlás). Eltérés az eddigi rendszertől csupán az, hogy kormányzatunk úgy az 1938/39., mint az 1939/40., azaz a most folyó gazdasági évre, az állomási limitárok mellett a dunai és tiszai hajóállomásokra és a vámkiléptető határállomásokra állapította meg a búzaárakat és ezekből a búzaárakból vonva le a fuvar költséget, adódtak azok az állomási árak, amelyeken a FUTURA minden felkínált gabonamennyiséget, mennyiségi korlátozás nélkül felvásárolni tartozott. Ez az intézkedés azt célozta, hogy a nyugati országhatár-

tól távolabb fekvő részek, különösen a Tiszántúlon lakó búza-termelő gazdák a multtal szemben előnyösebb árakon értékesíthessék búzájukat, lényegesen kevesebb lévén így a terhükre jelentkező fuvar költség.

Mint a fentiekből látható, a kormányzat a második búza-értékesítési válság ideje alatt is — részint a jó külkereskedelmi szerződésekben biztosított búzaárak, részint súlyos pénzügyi áldozatokkal — megvédte a magyar búzatermelőket, biztosította a búzatermelés rentabilitását és megakadályozta azt, hogy a világpiaci árak újabb zuhanásszerű esése az egész magyar mező-, illetve közgazdaságot újabb rázkódtatásnak tegye ki.

Ami már most a búzahelyzet képének jövőbeni alakulását illeti természetszerűleg döntő befolyással van a kérdésre a nemzetközi helyzet mikénti alakulása. A háború tartama alatt egységes áralakulásról beszélni nem igen lehet, mert rendkívül sok tényező fogja befolyásolni az egyes exportországok búza-értékesítési lehetőségeit s ennek megfelelően az árak fejlődését is. Azt, hogy a háború befejezése után miként fog alakulni a nemzetközi búzahelyzet s annak megfelelően az árfejlődés, ma megmondani senkisé tudja.

A normális gazdasági helyzet kialakulása után újra előtérbe fog nyomulni azonban a búza világproblémája és ismét napirendre kerül a búzaexport-államokban a búzatermés racionalizálásának kérdése.

A búza értékesítésének helyes mederbe való terelése világ-gazdasági szempontból csak úgy képzelhető el, ha a termés arányba kerül a fogyasztással és ha a tengerentúli nagy búza-export-államok szakítanak eddigi termelési politikájukkal és a vetésterületek megfelelő csökkentésével igyekeznek racionalizálni búzatermésüket. Ennek a problémának a megoldásán fáradozik a londoni Búzatanácsadó Bizottság. Ezzel a kérdéssel, vagyis a világ búzatermő területeinek csökkentésével, mely a magyar búzatermelés jövőbeni alakulásával is kapcsolatos, feltétlenül szembe kell néznünk és meg kell vizsgálnunk, van-e és milyen lehetőség Magyarországon a búzatermelés racionalizálására.

Ennek a kérdésnek a megoldása magyar vonatkozásban — szerény véleményem szerint — egyike a legnehezebb kérdéseknek. Hazánkban az utóbbi 10 év átlagában a búza vetésterülete nem mutatott lényeges eltolódást, mégis a rendkívül változó éghajlati viszonyok miatt a terméseredmények között igen nagy különbségek jelentkeznek. Normális termés mellett a 4—6 millió q-t kitevő exportfelesleggel szemben volt olyan év, hogy a belföldi szükséglet fedezése után csak kevés mennyiség állt exportra rendelkezésre és volt olyan évünk, — mint pl. az 1938. és az 1939. naptári év, — amikor termésfeleslegünk meghaladta a 10 millió q-t.

A vetésterületek lineáris csökkentése tehát egy rossz esztendőben könnyen azzal a veszéllyel járhat, hogy az ország növekedett búzaszükséglete, mely ezidőszerint a vetőmagszükséglettel együtt megközelíti a 20—21 millió q-t, nem nyerne fedezetet. De lineáris vetésterület csökkentés a búzavetésterület igen nagy hányadát kitevő törpe- és kisbirtoknál szinte keresztülvihetetlennek látszik, legfeljebb a közép- és nagybirtokok volnának kötelezhetők búzavetésterületük bizonyos mérvű csökkentésére.

Ezt a kérdést is azonban a legnagyobb körültekintéssel kell megvizsgálni, mert erősen belejátszanak itt a trágya-produkció kérdése, a vetésforgó, a gazdasági üzemterv, továbbá a talaj és éghajlati viszonyok.

Elvitathatatlan azonban az, hogy a búzatermelő gazdák számára egy megfelelő búzaárszínvonal fenntartása, a normális gazdasági viszonyok helyreállta után, éppen a rendkívüli nagy pénzügyi terhek miatt, csak úgy lesz biztosítható, ha a gazdaközönség saját jól felfogott érdekében nemcsak, hogy nem követi a búzaexport-államoknak a vetésterületek emelésével összefüggő búzapolitikáját, de igyekszik a saját érdekében a búzavetésterületet a lehetőség határain belül bizonyos mértékig csökkenteni és ahol az éghajlati és talajviszonyok, valamint a vetésforgó és gazdasági üzemterv azt lehetővé teszik, más terményfélések, így pl. a zab és tengeri, továbbá a vető és olajos magvak termelésére áttérni.

Ezeknek a példaképen felemlített terményféléseknek az értékesítése lényegesen egyszerűbb feladat és ha ezeknek terméseredményeit vizsgáljuk, azt kell megállapítanunk, hogy ezeknek a terményeknek a termelése — a várható jó értékesítési lehetőségek mellett — a gazdákra nézve előreláthatólag előnyöket fog jelenteni.

Ismét csak példaképen mutatok rá arra, hogy a Csonka ország zab-vetésterülete 600.000 holdról 350.000 holdig lecsökkent az elmúlt évek folyamán, aminek a talaj és éghajlati viszonyokon kívül az is lehet az oka, hogy míg a zabárakban megfelelő konstrukció hijján igen nagy eltolódások jelentkeztek, addig a búzaárak fenntartása érdekében a kormány minden esztendőben megtette a megfelelő intézkedéseket, így — kizárólag kalkulációs alapon — talán a gazdák némelyike az előbb említett kieső zabterületek egy részén búzatermeléssel kísérletezett.

Tengeri termelésünk mai helyzete is olyan, hogy csak igen jó termés mellett tudja fedezni az erőteljesen felfejlődött állattenyésztésből és hizlalási tevékenységből eredő mai mintegy 26—28 millió q-s szükségletet és ebben a cikkben igen sok esztendőben behozatalra szorulunk.

Ugyancsak jó értékesítési lehetőség mutatkozik belföldi

szükséglet céljaira az olajos magvakban is, melyeknek termesztését fokozni országos érdek.

Ahhoz azonban, hogy ezekre a terményekre az átállás a gazdák szempontjából rentábilis legyen, nagyon kívánatos volna, ha a búzatermelés racionalizálásának érdekében legalább az előbb említett mezőgazdasági terményekre vonatkozólag a kormányzat ugyanolyan konstrukciókat létesítene, mint a búzá-nál, tehát már a vetés idejében biztosítana a gazdáknak megfelelő jó árat. Ezeknek az áraknak a biztosítása, ami egyébként az olajos magvak legtöbbjénél már meg is van, a zabnál és a tengerinél sem jelentene a kincstárra nézve különösebb kockázatot, ugyanis a termőterületeknek bizonyos mértékben való fokozása esetén, ezeknél a cikkeknel az értékesítés belföldi vonatkozásban, jó termés esetén is, biztosítottnak látszik és esetleg rekordtermésnél — a terméseredményeknek ép az előbb említett nagy eltolódásai mellett — az látszik kívánatosnak, hogy úgy a zabnál, mint a tengerinél a belföldön el nem helyezhető felesleg — az export helyett — inkább a következő évre tartalékol-tassék.

Ezzel a néhány gondolattal csak rámutatni kívántam arra, hogy a búzatermelés racionalizálásának kérdését mikép vélem előbbre vihetőnek, ismételten hangsúlyozva azt, hogy szerény egyéni véleményem szerint, itt nagyarányú búzavetésterület mérsékléséről nem igen lehet szó, annál kevésbbé, mert, mint láttuk, éppen a magyar gazda józansága következtében a 8 pengős búzaárak idején, a búzavetésterület kb. olyan volt Hazánkban, mint a 20 pengőn felüli búzaárak idejében. Látjuk tehát azt, hogy búzatermelő gazdáink a konjunkturális búzaértékesítés mellett sem ragadtatták magukat a búzatermő területek növelésére és mindig a szemük előtt tartották a gazdálkodási rend általános érvényű törvényeit. Mégis, hogy számszerűleg mit jelent normális termés mellett csak cca 100.000 katasztrális holdnak csökkenése is, legjobban talán azzal lehet rávilágítani, ha rámutatunk arra, hogy az 1939. évi exclearing búzaexport átlagos támogatásával, azaz q-ként 10 pengővel kalkulálva és katasztrális holdanként 10 q-s terméseredményt feltételezve 100.000 katasztrális hold búzavetésterület csökkentése a kincstárnak 10 millió pengő megtakarítást jelentene.

Természetesen ideális megoldását a búzatermelésnek és értékesítésnek csakis nemzetközi szabályozás képezhetné. Ez a gondolat már a mezőgazdasági válság kezdő stádiumában erősen foglalkoztatta a nemzetközi gazdasági köröket és ezzel a kérdéssel már 1933-ban igen intenzíven foglalkozott a londoni búzakonferencia. Ez a konferencia abból a célból ült össze, hogy a búzaexport-államok búzatermelésének és termésfeleslegeinek racionalizálásával egyensúlyi helyzetet teremtsen a búzakiviteli felesleg és a világ importszükséglete között és megfelelő

árakat biztosítson a világ valamennyi búzatermelő gazdájának. Ebben az elgondolásban létesítettett a londoni Búzatanácsadó Bizottság, melyben valamennyi érdekelt export- és import-állam részére hely biztosított.

Ez a Bizottság évek hosszú során keresztül számos tervezetet dolgozott ki, részint a vetésterületek korlátozása, részint az exportkvóták megállapítása és az értékesítés megszervezésére vonatkozólag. Bár kétségtelen, hogy úgy az export-államok, mint az import-államok részéről megvan a legjobb akarat, hogy ez a súlyos kérdés nemzetközi szabályozás útján oldassék meg, az erősen ütköző exportérdekek, a rendkívül különböző termelési költségek, nemkülönben az egyes államok valutáris viszonyai között jelentkező igen nagy különbségek (szabad és kötött valuták) a kérdés kedvező voltát mindezideig nem tették lehetővé.

Talán el fog jönni az az idő, amidőn a nemzetközi gazdasági helyzet gyökeres átalakulása után, a világ népei között a gazdasági együttműködésre irányuló törekvés elmélyül s visszaáll a népek között a kölcsönös bizalom és együttműködés alapján kiépülő gazdasági rendszer. És ha ez az idő elérkezik, a ma még megoldhatatlannak látszó problémák legnagyobb része is megoldásra kerül s nem fognak az értékesítési problémák sem az egyes kormányoknak a maihoz hasonló rendkívüli feladatot jelenteni. Azonban bárhogy alakul is a világ gazdaság jövő képe, nekünk magyaroknak arra kell törekednünk, hogy az ország gazdasági és pénzügyi erejét a jövőben is minden rendelkezésre álló eszközzel fokozzuk, hogy gazdaságilag és pénzügyileg felkészülten és megerősödve haladhassunk nagy nemzeti céljaink megvalósítása felé.

Hubay Sándor

Árkülönbözetek jelzőszámai.

I.

Árkülönbözetek jelzőszámaival és ezek helyes *egységes* értelmezésével a gazdaságstatisztikai irodalom nem szívesen foglalkozik. Megjegyzendő nem sok gondot fordított és fordít arra sem, hogy a már eddig is, bár hézagosan, értelmezett jelzőszámok, az értelmezésnek megfelelően származtassanak. Mindennek okát nehéz megmagyarázni, annál is inkább, mivel használható árrésjelzőszámok nélkül az árstatisztikák sohasem lehetnek teljesek, csakúgy, mint ahogy nem lehetnek teljesek enélkül az ilyen irányú tanulmányok sem. Pedig ezek zöme megmarad az atomisztikus tárgyalásnál, még mindig inkább egyes cikkek, ritkábban rokoncikkekből álló cikkesoportok, árkülönbözetével foglalkozik, semmint az árszínvonalak eltávolodásaival. Nagyritkán előfordul, hogy kiszámítják a kiskereskedelmi és nagykereskedelmi árváltozások közötti korrelációt abból a célból, hogy ezzel nyomon kövessék az árrés változását. Legtöbbször azonban ezek a tanulmányok nem mennek ilyen messzire, hanem egyszerűen lemérik egyenként az egyes cikkek, vagy cikkesoportok árkülönbözeteinek nagyságát, tényleges pénzegységben és %-os arányszámokban, anélkül, hogy a kétféle jelzőszám közötti, majd ezeknek az áralakulás menetével való számszerű kapcsolataival szembe néznének. *Összesített jelzőszámokra* épenséggel ügyet sem vetnek, számításukkal meg sem próbálkoznak, kivéve azon szórványos eseteket, amelyekben kiszámítják az ú. n. *kereskedelmi olló*¹ indexét. Sajnos ezt is legtöbbször helytelenül végzik. Sőt ezt a helytelenül származtatott indexet sem alkalmazzák a helyes gazdaságlogikai tartalmának megfelelő értelemben, amely pusztán mivoltában, a cserearány fogalmának felelne meg, hanem egyenesen az árkülönbözetek egységes változását, a kiskereskedelmi és nagykereskedelmi árszínvonal közötti ú. n.

¹ *Kereskedelmi árolló*: kiskereskedelmi és nagykereskedelmi árindexek hányadosa = $\frac{I_A}{I_a}$.

árrés² alakulását akarják vele közvetlenül szemléltetni. Erre a célra legfeljebb az az index lenne alkalmas, amelyet elemi kereskedelmi árollókból számítanak ki számtani átlagossal, feltételezve természetesen, hogy az elemi ollók valóban összetartozó árak ollói.³

A megszokott kereskedelmi olló (hibásan *Handelsspanne*-nak nevezett) indexe azonban nemcsak formailag nem alkalmas az árrés közvetlen mérésére, hanem még inkább nem az elterjedt számítási módja mellett, merthízen nem ugyanazon, sokszor nem is termelési rokonságban lévő áruk árszínvonalainak mozgását veti egybe. Gondoljunk csak a nemzeti árstatisztikák kiskereskedelmi vagy megélhetési indexeinek és, a rendszerint nyersanyagok és félgyártmányok áaira vonatkozó, nagykereskedelmi indexeiből számított *kereskedelmi ollókra*. Sok mindent szemléltet az ilyen index közvetlenül, de az árrést aligha. Esetleg bizonyos közvetettséggel, de, mint említettük, csakis abban a kivételes esetben, ha ugyanazon cikkek árszínvonalait hasonlítjuk össze. Erre azonban nagy ritkán fordítanak külön fáradságot. Nem lehet csodálkozni tehát azon sem, hogy a közvetlen egyesített jelzőszámokra azután már nem is gondolnak. A mindennapi kereskedelmi ügyletek beállítottságán felül emelkedve, gazdaságtudományi nézőpontból, pedig éppen ezek lennének érdekesek és értékesek, nem is szólva arról a hasznos útmutatásról, amelyet a tárgyilagos közületi árpolitikának állandóan nyujtanának.

Tanulmányunkban az *árkülönbözeteket közvetlenül mérő egységes jelzőszámokkal* kívánunk közelebbről foglalkozni. Különösen pedig ezek helyesebb származtatási módjait szándéunk kidolgozni. Az itt szóbanforgó árkülönbözeten érteni akarjuk *egy és ugyanazon* árucikk kétféle, rendszerint itt a kiskereskedelmi és nagykereskedelmi áraknak a különbségét. Amennyiben előfordulna, hogy nem pontosan erről van szó, akkor ezt a körülményt külön ki fogjuk emelni. Elvileg e két árnak általában nem kell összeesnie sem időben, sem térben, sőt még a kereskedelmi továbbadási láncolatban sem.

Magángazdasági szemléletben ez az árkülönbözet egyes cikkek eladási és beszerzési árainak differenciája, mint az adás-vételi ügylet *bruttó haszna* mutatkozik. Ilyen értelmű származtatása egymagában véve egyoldalú, bár nem vonható kétségbe, hogy e beállítottság az árkülönbözet megítélésénél *közgazdasági* nézőpontból helyénvaló szintén és különleges fontosságú is, mivel ez az árkülönbözet az árfelépítésnek utolsó s

² Az árrés elnevezést illetően lásd: György Ernő: *A termelőtől a fogyasztóig*. A kereskedelmi árrés problémája. Bpest. 1937. című munkáját.

³ L. *Árollók értelme és jelentősége* című tanulmányunkat. Közg. Szemle 1938.

egyben legtöbbször számottevő eleme, mondhatnók az árfelépítésnek tekintélyes záróköve, amelynek méretei önmagukbanvéve is fokozott szemmeltartást érdemelnek.

Közgazdaságtani szempontból, különösen ha egyszerű tény szemléletről van szó, elsősorban mégis *inkább* az időben összeeső árak differenciája, az árfelépítés pillanatnyi képe, illetve ennek alakulása érdekel, mégpedig rendszerint, mint árszínvonalak *eltávolodása* valamely adott időpontban, vagy az eltávolodás alakulása adott hosszabb idő leforgása alatt. Természetszerűleg nem akarjuk ezzel elhagyni a tényleges árkülönbözet nagyságának kikutatását sem sőt, mint látni fogjuk részletesen fogunk foglalkozni ezzel is, még pedig átgondolt egysegies formában, megfelelő dinamikai elvek segítségével. Munkánk nem lenne teljes enélkül. Mint látni fogjuk, ezen az úton könnyen kaphatunk majd képet a tényleges bruttó haszon alakulásáról.

A gazdaságstatisztikai irodalom már eddig is, ha nem is egészen véletlenül, csaknem kivétel nélkül, időben összeeső árak különözeteit tette vizsgálat tárgyává és pedig egyes cikkeknel egyszerű árdifferenciák alakjában, cikksorozatoknál az ú. n. *kereskedelmi olló*⁴ segítségével, amely árucsoportok kis- és nagykereskedelmi, időbeni áralakulását veti egybe, indexhányadosok, vagy viszonylagos indexdifferenciák alakjában, amelyek immár indexszámokként számíttatnak. Ennek az útnak a követése, vagyis *időben egybeeső* árak különözeteinek a számítása voltaképen statisztikai munka célszerűsítésének volt az eredménye, amire az árstatisztika rá volt kényszerítve. Az imént említett gazdaságtudományi szempont, a konstruktív elemzés szolgálása, a kereskedelmi olló indexeinek számításainak megindulásánál éppenséggel nem sok szerepet játszott. A gazdaságstatisztika, nevezetesen az árstatisztika, ha tehette volna, elsősorban a tényleges — beszerzési és eladási árkülönbözetek indexeit számította volna ki az árucsoportok árreseinak nyomonkövetésénél is. Az árdifferenciák szokásos — bruttóhaszon értelmezésének ez mindenképen jobban megfelelt volna. Csakhogy az ilyenféle számbavétel lehetősége már eleve erősen korlátozott volt, miután a beszerzési és értékesítési árak időbeni eltávolodása — „lag”-je nem volt egykönnyen rögzíthető valami. A raktár, a készlet megforgatási sebessége, mint ismeretes, a kereskedelemben igen nagy eltéréseket mutat,

⁴ Egyszerű kereskedelmi olló indexe, mint láttuk: $\frac{I_A}{I_a} \cdot 100$; ahol I_A a kiskereskedelmi árak indexe, I_a pedig ugyanolyan alapú nagykereskedelmi áraké. Viszonylagos indexdifferenciáknál a kifejezés $\frac{I_A - I_a}{I_a} \cdot 100$. Ezek helyes számítására vonatkozólag lásd néhány megállapítást: *Árrollók értelme és jelentősége*. Közg. Szemle 1937. tanulmányunk függelékében.

nemcsak áruk és kereskedők szerint, hanem, ami még nehezebben hozható közös nevezőre, az üzletmenet, az árhelyzetek szerint is. Igen nehéz egy átlagos „lag”-et megállapítani a vételi és eladási árak között akár abból a célból is, hogy ennek figyelembevételével számíttassék ki a tényleges árrés. Más körülmény is hozzájárul ahhoz, hogy ezt az átlagos „lag”-el való számítást nem igen lehet keresztülvinni. Nevezetesen az ú. n. *utánpótlási ár* felvetődése és esetleges számbavétele, illetve ez utóbbi módjának határozatlansága, nem is említve azt, hogy míg az eladás időben rendszerint meglehetősen egyenletesen elosztva bonyolódik le, addig a beszerzés csaknem kivétel nélkül nagyobb időközökben és semmiesetre sem olyan sűrűn történik, mint az értékesítés. Sőt az árhullámozás anticipációi folytán néha még rendszertelenül is.

Az említett körülményeknek tudható be legnagyobbbrészt, hogy a gazdaságstatisztika elállt a tényleges árkülönbözetek szemmeltartásától, csupán időben összeeső árak különbözeteinek nyomonkövetésére szorítkozott. Nézetünk szerint azonban ezt nem éppen a legszerencsésebb módon végezte. Mindamellett ez a nyomonkövetés — jobb híjján — hasznosnak mutatkozott a gazdaságtudománynak, az árelméletnek. A közületi árpolitikának, különösen depresszióban, meg sokszor egyenesen kedvezett. Éppen ez az a pont, ahol minden, az említett módon számított kereskedelmi olló-index alaposabb vizsgálat tárgyát kell, hogy képezze, a származtatás fogyatékoságának tisztázása céljából, hogy azután a szemléltetés megtévesztő hatását könnyen észrevenni és kiküszöbölni lehessen.

Célkitűzésünk: az árrés értelmezésének megfelelőbb egységes jelzőszámok bevezetése, olyan *egységes jelzőszámok* értelmezése, amelyek a pillanatnyi árak különbözetét torzítás nélkül a saját nagyságában adják meg, s amelyek alkalmasak a tényleges árkülönbözetek egységes megállapítására is. Hogy az eddig megszokott szemléletünkben se legyen megakadás, ezeket a jelzőszámokat kereskedelmi ollók indexeivel is számszerű kapcsolatba fogjuk hozni, és be fogjuk ezeket illeszteni azok közé. Természetszerűleg, ha már besoroljuk ezeket jelzőszámaink közé, nem mulasztjuk el, hogy közben részletesen ki ne térjünk majd a kereskedelmi olló igazi, eddig alig hangsúlyozott jelentéseire is, amivel azután kijelöljük annak helyes értelemszerű rendeltetését.

Bevezetésre kerülő jelzőszámaink segítségével ki akarjuk fejezni a kiskereskedelmi és nagykereskedelmi, általában azoknak az áraknak különbözeteit, amelyeken az adott időpontban ténylegesen adják és veszik a megfigyelés alá vont cikkeket. Az árkülönbözetek kifejezésénél különös figyelemmel leszünk arra, hogy ezek a kifejezések alkalmasak legyenek az árrés időbeni alakulásának visszatükrözésére, árrésjelzőszámok össze-

hasonlító tagokból álló idő-sorainak összeállítására. Tanulmányunknak talán éppen ez is a kifejezett célja. Az új jelzőszámok megint csak az időben összeeső árakra vonatkoznak, a tényleges „magángazdasági“ árrés érzékelésére tehát majd további munkálatokra lesz szükség. E célból bizonyos kiegészítő kinetikai megfontolásokat kell megtennünk.

Jelzőszámaink származtatásánál először egyes áruk árkülönbözeteinek nagyságát fogjuk alkalmas alakban megfogni, azután ezek segítségével kifejezzük, érzékelésre igen alkalmas jelzőszámokkal, ezek átlagban tömörített értékét, a kiskereskedelmi és nagykereskedelmi árszínvonalak eltávolodását, az árszínvonalak közti rést. Ezt a nagykereskedelmi árnívóra vonatkoztatva végezzük, még pedig kétféle módon is. Egyrészt kurrens pénzegységekben, másrészt ennek megfelelő százalékszámokban.⁵ Általában a lehetőséghez képest igyekezzünk az árrést kifejezni az árszínvonal dimenzióiban, de mindig annak a százalékában, vagyis defláltan is. Az ilyen kettős, általában többes érzékeltetés juttathat kielégítő valószerű megítéléshez.

A kissé részletessé váló, de elengedhetetlenül szükséges bevezető fejtegetéseink után rátérünk most már jelzőszámaink tulajdonképeni értelmezésére.

II

Legyen (A_1) valamely cikk kiskereskedelmi ára, (a_1) nagykereskedelmi ára, adott $(1.)$ időpontban, illetve (A_2) , (a_2) adott $(2.)$ és (A_n) (a_n) adott $(n.)$ időpontban. A megfelelő árkülönbözeteket, a *nominális árrést* (b) -vel jelölve:

$$\begin{array}{ll} 1. \text{ időpontban} & A_1 - a_1 = b_1 \\ 2. \text{ időpontban} & A_2 - a_2 = b_2 \\ \dots\dots\dots & \dots\dots\dots \\ n. \text{ időpontban} & A_n - a_n = b_n \quad . \quad . \quad . \quad . \quad 1. \end{array}$$

A (b) -k sora az árkülönbözeteket kurrens pénzegységben adja meg. Minthogy érdekel, mint említettük, emellett az is, hogy az árszínvonal névleges kilengésétől függetlenül a nominális szemlélet torzításaitól mentesen, miképen alakul az árrés, (b) -ket felírjuk a nagykereskedelmi árszint százalékaiban is. Meghatározzuk a közismert bruttó haszonhoz hasonló árkülönbözetszázalék (h) indexét. A nagykereskedelmi ár és az árkülönbözet ismeretével e bruttó haszon-százalék, illetve a deflált *reál-árrés*, *árrésszázalék* értékei a következő egyszerű módon adódnak.

⁵ Árkülönbözetek currens pénzben és %-ban való kifejezésére egyes cikkeknél I. néhány tanulságos példát a „*Piacutatási munkálatok I., II.*”-ben. Statisztikai Közlemények. 82—84. kötet. Szerk. *Illyefalvi I. Lajos*. Bpest. 1938.

$$\begin{array}{l} h_1 = \frac{b_1}{a_1} \cdot 100 \\ h_2 = \frac{b_2}{a_2} \cdot 100 \\ \dots \dots \dots \\ h_n = \frac{b_n}{a_n} \cdot 100 \quad \dots \dots \dots 2. \end{array}$$

Innen viszont az árkülönbözet (b) könnyen kifejezhető a „bruttó” haszonszázalékkal (h)-al:

[illegible]

(b) e kifejezésére később szükségünk lesz. A (h) és (b) itteni kifejezésének értelme a kifejezés alakjánál fogva, nem változik akkor sem, ha (a)-k, (h)-k és (b)-k bármely azonos alapú indexszámairól van szó, sőt ami még fontosabb a mi szempontunkból, akkor sem, ha ezek az indexszámok *több cikknek geometriai átlagolással számított átlagos jelzőszámai*, mert hiszen a geometriai átlagképzés és a 2 és 3, kifejezésben kijelölt művelet felcserélése az eredményre közömbös. Ezt, miután egészen egyszerűen és könnyen belátható, azt hisszük, külön itt nem kell bizonyítanunk. Jelöljük mármost a számbavett cikkek geometriai átlagolással számított (a), (b) és (h) átlagos jelzőszámait. (I_a) , (I_b) és (I_h) -vel, akkor:

$$I_h = \frac{I_b}{I_a} . 100 \quad . \quad . \quad . \quad . \quad . \quad . \quad . \quad . \quad 4.$$

illette

[illegible]

A 4. és 5. összefüggések alkalmazásának bemutatására kiszámítottuk 14 árucikk,⁶ kifejezetten élelmiszerek, budapesti árkülönbözeteinek és a „bruttó” haszon százalékaiknak az 1913. évre vonatkoztatott átlagos jelzőszámait. Mind a kiskereskedelmi árak, mind a nagykereskedelmi árak a *M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal* folyamatosan közölt árstatisztikáiból valók.⁷ Az (I_p) kiszámításához szükséges (I_h) -t és (I_a) -t geometriai átlagolással külön számítottuk ki előzetesen. Az egyes átlagos (h) -kat a megfelelő elemi kereskedelmi ollókból⁸ nyert elemi

⁶ bab, búzaliszt (0-, 2-, 6-os), burgonya (fehér és rózsza), kristálycukor, marhahús, sertéshús, zsírszalonna, zsír, vaj, tej, tojás.

⁷ Statisztikai Havi Közlemények, Magyar Statisztikai Évkönyv.

⁸ Valamely (m) cikk kereskedelmi ollója ugyanis $K_m = \frac{A_m}{a_m}$, amely

rendszerint nagyobb az *egység*nél. A cikk bruttó kereskedelmi haszna (*h*) pedig százalékban nem más, mint $(K_m - 1) \cdot 100$. A (*h*)-k átlagos értékei csak abban az esetben számíthatók ki az itteni kijelölt geometriai átlagolással, ha az egyes elemi (*h*)-k mindegyike nagyobb abszolút értékű, mint zérus és ezenfelül egyforma előjelűek.

A 7. kifejezés érvényes árucsoportok átlagindexeire is, de csak akkor, ha az átlagolás *számtani* középárányos számításával történik. Könnyen belátható ez, ha az átlagos ($I_{K\Delta}$)-t elementárisan származtatjuk:¹¹

$$I_{K\Delta} = \frac{\sum_1^n \left(\frac{I_A}{I_a} - 1 \right) 100}{n} = \frac{100}{n} \sum_1^n \left(\frac{I_A I_h}{I_b \cdot 100} - 1 \right) = \\ = \frac{1}{n} \sum_1^n I_{K \text{ elemi}} - 100 = I_K - 100.$$

Rátérhetünk mostmár a (K), illetve a közhasznált (I_K) valódi értelmének beigért feltárására. A (K) értelme kézenfekvő; megmondja, hogy a kiskereskedelmi árszint hányszor magasabb, mint a nagykereskedelmi árnívó. Az (I_K), a (K) időbeli indexe lévén, a magasítóhányados (hányiszorta magasabb a kiskereskedelmi árnívó a nagykereskedelminél) időbeni alakulását adja. (I_K)-nak értelmét még másként is megismerhetjük. Irjuk csak fel pl. az (I_K)-t a következő alakban:

$$I_{Kn} = \frac{I_{An}}{I_{an}} = \frac{\frac{A_n}{A_1}}{\frac{a_n}{a_1}} = \frac{A_n \cdot a_1}{a_n \cdot A_1} = \frac{K_n}{K_1} = \frac{\frac{a_n + b_n}{a_n}}{\frac{a_1 + b_1}{a_1}} = \frac{1 + \frac{h_n}{100}}{1 + \frac{h_1}{100}}.$$

Tehát az (I_K) azt mutatja, hogy a szó tágabb értelmében értelmezett kiskereskedelmi reálárak, $\left(\frac{A_n}{a_n} \right)$ -k, hogyan változnak a kiindulási időponthoz, (1)-hez, viszonyítva, Vagy másképen el-

mondva az $\left(\frac{1 + \frac{h_n}{100}}{1 + \frac{h_1}{100}} \right)$ kifejezést: állandó nagykereskedelmi ár-

színvonalat tételezve fel, a kiskereskedelmi árszint milyen arányban áll a kiindulási kiskereskedelmi árszínvonalhoz mérve.

III.

Az előre bocsátott módszertani fejtegetések után lássunk néhány alkalmazást és azok magyarázó megbeszélését. A már közölt táblázatban foglalt 14 cikk jelzőszámain kívül figyelembe fogunk venni még két árucsoportnak, illetve ezek árkülönbözeteinek, az indexszámát. Ezek közül az egyik csoport vonatkozik marhahús, sertéshús áaira, illetve árkülönbözeteire, míg a másik az egyes állati húsok és a megfelelő élőállatok árának különbségeit foglalja magában. Megjegyzendő a két csoportosítás csupán módszertani szempontokból törté-

¹¹ Lásd. *Árrollók értelme és jelentősége* i. m. függelékét.

nik. Az első csoportnál (a) egy és ugyanazon cikkek kis- és nagykereskedelmi árairól van szó. A második csoport (b) figyelembe vett áru nem egészen azonosak a kis- és nagykereskedelmi forgalomban, mindamellett a vertikális árfelépítést tekintve, egyvonalba esnek. A figyelembe vett kiskereskedelmi cikkek ugyanis a megfelelő nagykereskedelmiekhez képest már bizonyos átalakításon mentek keresztül, vagyis az árkülönbözet már más árelemeket is foglalhat magában, mint csak a kereskedelmi forgalombahozatallal kapcsolatos árkomponenseket. Mindaználta ennek az árrésnek az alakulása is tanulságos. A két csoportra kiszámított jelzőszámokat a mellékelt 2. sz. táblázatban foglaltuk egybe:

2. sz. táblázat.

	a) ¹²				b)		
	I _a	I _a lánc	K	h	h	K	
1913. évi átlag	100	100	1.37	37.0	108.3	2.157	
1923.	I.	373	—	1.105	10.5	63.25	1.718
	II.	464	124.5	1.095	9.5	72.20	1.838
	III.	684	147.5	1.00	0.0	— ¹³	1.656
	IV.	1.021	149.5	1.01	1.0	55.85	1.820
	V.	1.477	144.5	1.13	13.0	57.64	1.825
	VI.	1.726	116.8	1.095	9.5	70.46	2.002
	VII.	3.923	227.5	1.04	4.0	67.10	1.724
	VIII.	5.753	146.7	1.17	17.0	98.62	2.059
	IX.	5.886	102.1	1.22	22.0	100.40	2.072
	X.	4.988	101.7	1.235	23.5	87.47	2.105
	XI.	6.555	109.5	1.12	12.0	94.74	2.023
	XII.	9.300	141.8	1.09	9.0	93.63	2.001
1924	I.	9.513	102.3	1.14	14.0	88.05	2.138
	II.	17.401	183.0	1.155	15.5	97.40	1.997
	III.	18.582	106.3	1.19	19.0	112.00	2.164
	IV.	19.540	105.2	1.19	19.0	120.80	2.293
	V.	23.015	117.8	1.215	21.5	130.80	2.356
	VI.	22.665	98.3	1.31	31.0	152.20	2.619
	VII.	22.864	100.9	1.28	28.0	173.80	2.833
	VIII.	22.954	100.3	1.25	25.0	142.40	2.491
	IX.	23.304	101.7	1.25	25.0	144.90	2.568
	X.	24.523	105.0	1.24	24.0	131.80	2.390
	XI.	23.098	94.3	1.265	26.5	125.60	2.388
	XII.	23.239	100.1	1.22	22.0	138.20	2.454
1925. évi átlag	117	—	1.35	35.0	141.00	2.475	
1926. „ „	106	90.6	1.31	31.0	135.90	2.405	
1927. „ „	122.5	115.6	1.305	30.5	155.90	2.602	

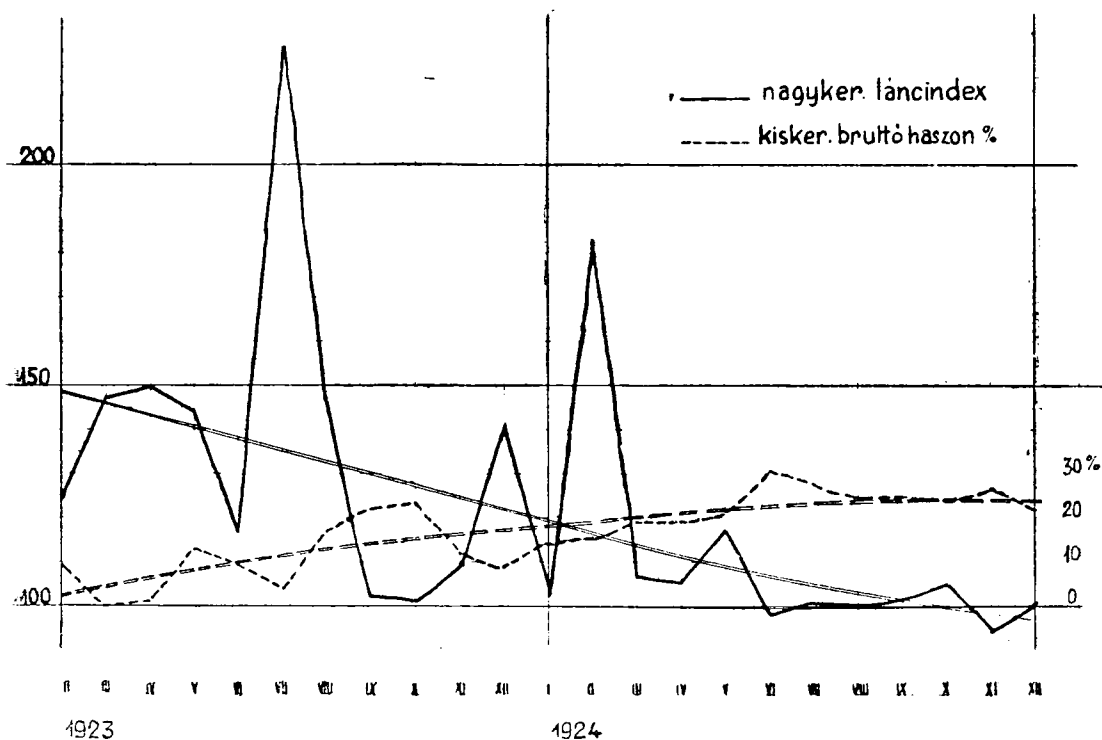
¹² a) csoportnál számtani átlagolást kellett választani, mivel az egyes elemi (h)-k között egyik-másik időpontban, különösen az inflációs évek hónapjaiban előfordult negatív előjelű is, vagyis a pillanatnyi időkeresztmetszetben veszteségnek tűnő eladás is. Minthogy számtani átlagolással készült a (K), a (h) = (K - 1) 100.

¹³ A sertésnél, illetve a sertéshúsnál (h)-ra negatív szám adódott, s minthogy az átlagolás e csoportnál geometriai, az átlagkiszámítást el kellett hagyni.

1928.	"	"	125.5	94.3	1.285	28.5	159.10	2.706
1929.	"	"	122.5	106.0	1.23	23.0	147.70	2.561
1930.	"	"	111	90.7	1.26	26.0	147.70	2.521
1931.	"	"	92	82.9	1.316	31.6	154.50	2.607
1932.	"	"	67.0	64.6	1.375	37.5	145.10	2.634
1933.	"	"	63.5	94.7	1.38	38.0	172.10	2.794
1934.	"	"	61.5	97.0	1.355	35.5	155.90	2.629
1935.	"	"	61	99.2	1.345	34.5	158.60	2.708
1936.	"	"	77	126.3	1.335	33.5	155.10	2.634

A táblázatok adatsoraiból látható, hogy az árrés növekedő áraknál *rendszerint* csökken, mégpedig tényleges és viszonylagos nagyságaiban egyaránt. Áll ez fordítva is. Eső áraknál *rendszerint* növekedik a kereskedelmi árkülönbözet. Mindkét

1. sz. ábra

jelenség megfigyelhető a táblázatok idősoraiból. Az első különösen az 1924. közepéig tartó infláció és 1926-tól 1930-ig terjedő jó konjunkturális időszakban, a második az 1931 és 1934 közötti válságos periódusban. Különösen kidomborodik a szabályszerűség, ha az árak láncindexeit vetjük egybe az összetartozó árrésjelzőszámokkal. (1. sz. ábra.) Ezeknek a jelenségeknek okai könnyen érthetők és egyúttal lehetőséget nyújtanak az időben összeeső árak árkülönbözeteinek a *közgazdasági árrés* mögött meghúzódó „magángazdasági” bruttóhaszon szempontjából való megítélésére, amit az időben összeeső árszínvonalak eltávolodásának számbavétele szükségképpen elmellőz. Emelkedő árszínvonalnál, mint ismeretes, a nagykereskedelmi árak emelkedésükkel rendszerint elébe sietnek a kiskereskedelmieknek. Ez meg-

figyelhető az ársüllyedésnél is, a kiskereskedelmiek *rendszerint* lemaradnak az esésben a nagykereskedelmiek mögött, illetve a nagykereskedelmiek előre sietnek az esésben. Ez az előresietés, illetve lemaradás két formában is mutatkozik. Egyrészt *időben* a késés, illetve előresietés alakjában, másrészt az *árki-lengés nagyságában*. Ökonometria nyelvén szólva, az első a „lag“ jelenségével azonos. A második a kis- és nagykereskedelmi árak eltérő időflexibilitásának az eredménye. A kiskereskedelmi árak flexibilitása kisebb, mint a nagybani áraké.

Az így időben összeeső árak árkülönbözeteinek növekedése vagy csökkenése nyilvánvalóan nem mindig jelenti azt, hogy az egyes magángazdasági egységeknél is ugyan így változott volna a bruttó haszon. Ezeknek a „lag“-ja ugyanis nagyon különböző lehet s így a tényleges árkülönbözet kiszámításánál számbajövő két ár időpontja is igen eltávolodhatik egymástól.

Az ismertetett és meglehetősen szabályszerűen keletkező árrés alakulása mellett érdekel az is, hogy hosszabb szemléletben mutatkozik-e egy strukturális árrés bővülése vagy éppen-séggel ellenkezője, szűkülés? Vagyis emelkedett-e vagy csökkent-e a „magángazdasági“ bruttóhaszon *à la longue*? Ennek megállapítása céljából már különleges vizsgálatnak kell alávetni számított idősorainkat. Két út kínálkozik erre. Vagy kifürkésszük a valószínű „lag“-et, amely a kis- és nagykereskedelmi árszint ingadozások közt időben fennáll, s ennek kiküszöbölése után a ténylegesen összetartozó árak különbözeteit állítjuk idősorba, mintha „magángazdasági“ árkülönbözetet számítanánk, vagy pedig az ármozgás szempontjából azonos természetű (ökonometria nyelvén: azonos mozgási állapotban lévő) árhelyzeteket vetjük egybe sorozatosan és az ezek különbözeteiben mutatkozó irányzatokat figyeljük. Az első eljárás a nehezkesebb. Az utóbbi, különösen ha eléggé hosszú és nem kevésbé mozgalmas idősort kell elemezni, az egyszerűbb. Sajnos az itt vizsgálat alá vett magyar idősorok még rövidek ahhoz, hogy ilyen sekuláris természetű elváltozások megfigyelését eredményesen elvégezhessük.

Némi segítségünkre lehet itt a meglehetősen távol eső 1913-as árhelyzet és annak mozgási beállítottsága. Ennek közelebbi tanulmányozásából kitűnik, hogy sok vonatkozásban hasonló az 1930 körüli árhelyzethez, a két időpont adatai e tekintetben többé-kevésbé összehasonlíthatók. Az összehasonlításból megállapítható, hogy a fogyasztásra csaknem közvetlenül alkalmas figyelembe vett cikkeknel *1913-al szemben 1930 körül csökkent az árrés*, míg az élő állatok és az ezekből kitermelhető húsok árai közötti különbség növekedett. Ez utóbbi okait jól ismerjük, ezekre itt most nincs szándékunk kitérni.

Sokszor előfordulhat természetesen az is, hogy egészen rövid idősoroknál olyan kirívó elváltozások észlelhetők, amelyek

önmagukban is elegendők annak eldöntésére, hogy az árrés nagyságában milyen irányú átalakulás megy végbe. Pl., ha emelkedő áraknál az árrés nem szűkül (pl. az 1. sz. táblázat szerint 1935. és 1936. között) és esőknél a szokottnál is jobban bővül, akkor nyilvánvaló, hogy az árrés növekedőben van „à la longue” is. Ez az eljárás fordítva is alkalmazható. Amennyiben eső áraknál még az árrés is csökken (pl. az 1. sz. táblázat szerint 1925. és 1926., 1928. és 1929, 1931. és 1932. között) és emelkedőknél a szokottnál is kisebb mérvű, az árrés tényleges szűkülése nyilvánvaló.

Kereskedelmi árkülönbözetek, általában árkülönbözetek érzékelésének bemutatott néhány módozataiból láthatjuk, hogy az árkülönbözetek időbeni alakulásának a nyomonkövetésére a 4. és 5. sz. formulák a legalkalmasabbak. A névleges árrés indexeinek számítására az 5. sz. képlet, az árrésszázalék, a reál árrés indexeinek kiszámítására pedig a 4. sz. formula. Ezek alapján kiszámított indexek fejezik ki leghűbben az együvé-tartozóknak vett árak különbözeteinek alakulását, általában a vizsgálat alá vett két számsor különbségének az alakulását. Tagadhatatlan ez eddigelé is szokásos és jól számított kereskedelmi olló indexe (I_K), is ad képet az árrés alakulásáról, de közvetett szemléltetésénél fogva ez a kép nem lesz az igazi árrés alakulásának a képe, csupán közvetett regisztrálása. Igazán valószínű képet az árrésről, az árkülönbözetek alakulásáról, úgy véljük, a 4. és 5. sz. formulák segítségével kiszámított (I_n) és (I_b) indexek adják meg, s amelyek számítása emellett alig hosszadalmasabb az (I_K) kiszámításánál. Találóbb gazdaságlogikai tartalmuknál fogva ezt a számítási többletmunkát mindig megéri. Számításukra fordított munkatöbblettől a hű valóságsszemlélet elősegítésére törekvő gazdaságstatisztikának nem szabad visszariadnia. Cél legyen mindig: a valóságot, erre adódó lehetőségeinket legmesszebbmenően kihasználva, úgy érzékelni mindig, mint *ahogy* a valóságban van, nem pedig úgy, ahogyan azt megszokott kényelmes kopromisszumos szemléltető eljárásaink elénk tárják. Az ily esetekben sokszor ki lehetünk téve annak, hogy az elénk tárt kép nem a szóbanforgó valóság képe lesz, hanem egészen más valóságé, amit ráadásul gyakran még nem is veszünk tudomásul. Valóságról alkotott téves ítéleteink forrása rendszerint az ilyenféle megismerési hiányosságokban található meg. Ilyen és hasonló hiányosságok ellen akarunk küzdeni, mikor dolgozatunkban értelmezett jelzőszámok meghonosítását ajánljuk.

Kádas Kálmán.

Közlemények.

John Atkinson Hobson

1858—1940.

Az angol közgazdaságtan egyik kiváló és rendkívüli módon termékeny munkása költözött el az élők sorából, ki ugyan nem foglalt helyet az akadémikus közgazdák között, de számos termékeny gondolattal gazdagította a tudományt. Fiatal kora óta vonzódott a társadalomtudományok felé és széleskörű képzettséggel művelte elsősorban a közgazdaságtant. Főképen a jövedelemeloszlás és a vele kapcsolatos kérdések érdekelték. Már 1889-ben írt első munkáját¹ is önállóság jellemezte, mely későbbi munkáiban mindjobban bontakozott ki. A jövedelemeloszlás kérdéseinek később külön munkát is szentelt.² Legátfogóbb munkája az „Industrial System“ c. könyve,³ mely új kiadást is ért. Ebben fejtette ki teljesen a jövedelemeloszlásról írt munkájában már felvetett kedvenc gondolatát, a termelékeny és a nem termelékeny feleslegek (surplus) megkülönböztetését, az első alatt értvén az árnak azt a részét, mely az illető szolgáltatás létrehozatala számára nélkülözhetetlen (necessary surplus), a második alatt pedig azt, mely gazdagodást idéz elő a nélkül, hogy a közgazdaság fejlesztéséhez hozzájárulna (unearned surplus). A fennálló gazdasági rend főhibája Hobson szerint az, hogy a piaci szervezet mai alakjában bő teret enged az oly feleslegek keletkezésének, melyek nem járulnak a nemzetgazdaság ellátásának javításához, hanem ellenkezőleg bajok forrásává lesznek, mert megszorítják a fogyasztást és ezzel bajba hozzák a kapitalisztikus közgazdaságot. E feleslegek ugyanis a nemzetgazdaság egésze szempontjából azt jelentik, hogy az azokat élvező körök a kívánatosnál nagyobb mértékben takarékoskodnak és ezáltal fizetési erőt vonnak el a fogyasztástól. Ez nem-

¹ E munkáját A. F. Mummeryval közösen írta „The Physiology of Industry“ címen.

² Economics of Distribution. New York 1907.

³ E munka alcíme „An Inquiry into Earned and Unearned Income“ is a könyv alapgondolatát fejezi ki.

csak akadályozza a jólét terjedését, de a válságoknak is főoka. A takarékoskodás magában véve Hobson szerint is fontos, de csak oly mértékben, mely a termelési eszközök fentartásához és a növekvő szükségletekkel arányos továbbfejlesztéséhez szükséges; ezen túlmenőleg oly beruházásokhoz vezet, melyek termelését a közgazdaság a jövedelmeloszlás egyenlőtlenségénél fogva nem tudja elfogyasztani és melyek ezért nehézségeket okoznak a közgazdaságban. E gondolat Hobson munkáiban, melyeket a szocializmusról, a munkanélküliségről és egyéb kérdésekről írt, mindig visszatér és újabb és újabb oldalról nyer megvilágítást. Munkái azonban mindig érdekesek és számos elméleti kérdésbe nyújtanak eredeti és mély bepillantást. Nem egy gondolat, mely később általános elismerésre talált, merült fel elsőnek Hobson írásaiban, vagy legalább is lett elsőnek felkarolva az ő könyveiben. Így p. o. az árhatárok gyakran jelentékeny volta már korán feltűnt Hobsonnak, ki az árhatárok kihasználásából származó nyereséget „forced gain”-nek nevezte. A piac tökéletlenségei mindig különösen vonzották érdeklődését és a korlátolt verseny gondolatának csiráit megtalálhatjuk az „Industrial System”-ben oly időben, midőn az elmélet még távol volt annak általános elismerésétől. Éppen gondolatfűzésének önállósága és törhetetlen idealizmusa volt az, mely sokáig megakadályozta azt, hogy akadémikus körökben méltányolják írásait. A fabiusok köre már fiatal korában rokonszenvet keltett benne a szocializmus iránt és ez is nehezítette tudományos elhelyezkedését. Később mind jobban kezdték írásait méltányolni. Kivált Keynes,⁴ de amerikai közgazdák is egyre több elismerést mutattak munkássága iránt.

Heller Farkas.

A jugoszláv külkereskedelmi rendszer kialakulása.

A mai jugoszláv külkereskedelmi rendszer kezdetei az 1929–32. évek nagy világgazdasági válságára vezethetők vissza. Ezeket az éveket megelőzően az egész jugoszláv külkereskedelem a világpiaci erőknek szabad játéka volt. Ez a szabad rendszer Jugoszlávia számára nemcsak azt jelentette, hogy a világpiaci árak voltak kizárólag irányadóak minden

⁴ Keynes maga is szembeszállva a klasszikus közgazdaságtan egyes tételeivel a „Physiology of Industry”-ről ezt írja: „... the first and most significant of many volumes in which for nearly fifty years Mr. Hobson has flung himself with unflagging, but almost unavailing, ardour and courage against the ranks of orthodoxy. Though it is so completely forgotten to-day, the publication of this book marks, in a sense, an epoch in economic thought.” (The General Theory of Employment, Interest and Money, London 1936. l. 364—365. old.)

jugoszláv kiviteli cikkekre. Ehhez a rendszerhez hozzá tartozott még a jugoszláv külkereskedelemnek az a különleges szervezete is, amelyet a jugoszláv nemzetgazdaság szempontjából szervezetlenségnek nevezhetnénk: és pedig az, hogy a világháború után a jugoszláv külkereskedelemnek hiányzottak a saját nemzeti szervei. A fiatal jugoszláv közgazdaság akkor még nem rendelkezett sem a szükséges tőkékkel, sem a kellő tapasztalattal ahhoz, hogy külkereskedelmét saját maga bonyolítsa le. A főtermények kivitelét — mint pl. a gabona-, állat- és gyümölcs, bizonyos mértékben a fának a kivitelét is — rá kellett bízni Bécsben, Budapesten, Milanóban és Brailában azokra a nagy külkereskedelmi cégekre, amelyek ezt a feladatot a jugoszláv területen már a világháború előtt is ellátták.

Amíg a világgazdaság konjunktúrája javult, addig a jugoszláv gazdaság nem érezte sem a világgazdasági áraktól való függőségének, sem a külföldi kiviteli cégek részéről beszédett közvetítési díjaknak nagyobb hátrányait. De tűrhetetlenek lettek számára azok akkor, amikor a konjunktúra fordulata 1930-tól kezdve az egész világra kiterjedő agrárválsággá súlyosbodott. Ezért tehát, amikor a jugoszláv állam harcba szállt a világgazdaság eseményeinek a saját országában mutatkozó káros hatásai ellen, első intézkedései a jugoszláv külkereskedelmi rendszer fenti fogyatékosságainak kiküszöbölésére irányultak.

De Középeurópának a világgazdasági válsággal kapcsolatban keletkezett különleges tünetei más jellegű intézkedéseket is követeltek. Az 1931. évi középeurópai bankkrízis folytán a külföldi tőkének nagyarányú menekülése kezdődött Jugoszláviából. Néhány hónap alatt mintegy másfél milliárd dinárnyi tőkéket vontak ki onnan s ez a devizagazdálkodás terén számos intézkedést vont maga után. Így alakult ki az a két irány, amelyben a jugoszláv külkereskedelem kiépítése haladt: az egyik az áruforgalom, a másik a fizetési forgalom területén.

A mezőgazdasági termények kivitelénél az állami beavatkozás a következőkben vázolható:

a) *Gabona:* Az 1930. április 15.-i törvény alapján az állam 50 millió dinár hitelt engedélyezett a mezőgazdasági termények kivitelének megszervezésére. Ez a hitel tette lehetővé a Mezőgazdasági Termények Kivitelének Privilegizált Részvénytársasága (Prizad) megalakítását, amelynek feladata volt, hogy a kereskedelmi és iparügyi miniszter irányítása alatt közbelépjen a belföldi piacon a kiviendő főbb agrártermékek árának alátámasztása érdekében. Miután azonban ez a közbelépés a további áresést nem tudta megakadályozni, a kormány az 1931. június 27.-i törvénnyel a búza kizárólagos kivitelének monopóliumát a Prizadra ruházta. Egyéb agrártermékeknél megmaradt az intervenciónak addigi rendszere, mivel azoknak világpiaci ára nem esett oly mértékben, mint a búzáé. De még

1931-ben kiterjesztették a Prizad búzakereskedelmi monopóliumát a belső piacra is. Mindazáltal ennek az egyedárúsító szervnek a működése, kellő nagyságú közhitel hiányában és egyéb szervezeti hibánál fogva, eredménytelen maradt. Ezért azután a Prizad búzavásárlási monopóliumát a belső piac tekintetében az 1932. március 31-i törvénnyel felfüggesztették.

A további helyzetváltozások azonban több ízben is arra késztették a kormányzatot, hogy a búzakivitel monopóliumát felfüggeszse és újból elrendelje, míg végül véglegesen rendezték a kérdést az 1934 óta megkötött preferenciális- és kontingensszerződések alapján. A Prizadra bízta a búza, kukorica és gyümölcs kizárólagos kivitelét olyan országokba, amelyek Jugoszláviának ezekben a terményekben különleges kedvezményeket biztosítottak. Más országokba viszont magánkezek részére is szabad maradt a kivitel. Egyidejűleg a Prizad a belső piacon intervenciós vételekkel igyekezett az árakat „egészséges” szinten tartani. Csak a búzára nézve szabtak meg szabott intervenciós árat, amely állandóan magasabb volt a világpiaci áraknál, úgyhogy a kivitel csak a Prizad számára fizetődhetett ki, amely ebből eredő veszteségeit azokból a nyereségekből fedezte, amelyeket a kedvezményt nyújtó államokkal lefolytatott kereskedelemben szerzett.

b) *Állati termékek*: Az állatok és állati termékek kivitelének szabályozása más rendszer szerint történt. Erre az alkalmat az adta meg, hogy Ausztria és Csehszlovákia ezekben a termékekben beviteli monopóliumot létesített. 1931 végén a Külkereskedelmi Hivatal kebelében irodát szerveztek az állatkivitel ellenőrzése céljából. Ez a hivatal nem maga bonyolította le a kivitelt, hanem megkötötte a külföldön az üzleteket és szétosztotta a kiviteli kontingenseket a jugoszláv exportőrök közt. A belső piac tehermentesítése céljából kiviteli jutalmakkal támogatta a kivitelt olyan országok felé, amelyekben az értékesítés csak veszteséggel történhetett.

A *kereskedelmi politika* szempontjából a Prizad és a Külkereskedelmi Hivatal sikerei főképp abban állnak, hogy emelték a főtermékek belföldi árát, jobb kiviteli feltételeket értek el és kiküszöbölték a külföldi közvetítőket. De ezek a sikerek nem tulajdoníthatók egyedül a jugoszláv kivitel tökéletesebb megszervezésének. Ugyanilyen fontos szerepet játszottak itt a Jugoszlávia és a középeurópai államok között megkötött kereskedelmi szerződések is. Külön kell itt megemlíteni az 1934-es jugoszláv-német szerződést, amely a jugoszláv kivitelnek számos könnyítést eredményezett. Meg kell még emlékezni a Csehszlovákiával, Ausztriával, Franciaországgal és Olaszországgal megkötött szerződésekről is. Persze, a jugoszláv kivitel fejlődésénél erősen közrehatott az 1936. évi konjunktúra-fellendülés is.

A *clearingrendszerrel*, amelyet már a legtöbb államban bevezettek, nem kell sokáig foglalkoznunk. Jugoszlávia 1932-ben kötötte meg első ízben szerződését Ausztriával, Svájjal, Csehszlovákiával, Belgiummal, Németországgal és Olaszországgal. Később következtek Franciaország és valamennyi balkáni és középeurópai állam. A legtöbb ilyen szerződésnek alapja a bevétel és kivétel 100%-os kompenzációja. De egyes szerződések — így Görög-, Francia- és Olaszországgal, Svájjal és Belgiummal — Jugoszláviának 15%-tól (Itália) 35%-ig (Görögország) terjedő kiviteli többletet biztosítottak. Ezeknek a többleteknek devizaszerzés vagy Jugoszlávia külföldi adósságainak törlesztése (Franciaország) volt a célja.

De a kétoldali szerződések a clearingállamok között nehézségekkel járnak. Speciális okoknál fogva ezek a nehézségek Jugoszlávia számára különösen nagyok voltak. A válságsújtotta jugoszláv gazdaság vásárlóereje nagyon lecsökkent, míg a kivitel a dinár 1932-es értékcsökkenése is rendkívül elősegítette. Ezalatt Jugoszlávia az egyes országokkal lefolytatott clearing-kereskedelemben nagy követel-egyenlegre tett szert s ez rendkívül megzavarta az ezekkel az országokkal lefolytatott forgalmat. Ezért azután az állam a clearing-rendszer meglazításának egy igen eredeti módszeréhez folyamodott, amelyet más országok is követtek: a különböző formájú magánkompenzációkhoz.

1932. szeptemberében a jugoszláv-osztrák clearinget felfüggesztették és helyébe a magánkompenzáció rendszerét állították. Az exportőrök ezután sillingköveteléseiket árusillingként szabadon adhatták el a tőzsdén, hogy azokkal a jugoszláv importőrök osztrák megrendeléseiket kifizethessék. Az árusilling árfolyama a mindenkori kereslet-kínálat arányától függött, vagyis attól, hogy viszonylik egymáshoz a kiviendő és behozandó áruk értéke. Ugyanekkor bevezették a jugoszláv-görög fizetési forgalomban a „kompenzációs jegyeket” is. Ezeket a Görög Jegybank adta ki azoknak a befizetéseknek az összegéhez képest, amelyeket a jugoszláv áruk görög importőrjei teljesítettek és a jugoszláv szállítók azokat a tőzsdén a görög áruk jugoszláv vevőinek a napi árfolyamon eladhatták.

Külön megemlítenő a német-jugoszláv fizetési forgalom szabályozása. Minthogy a jugoszláv clearing-követelések végül 500 millió dinárra nőttek, a jugoszláv nemzeti bank az 1935–36. évek fordulóján a Németországgal való áruforgalomban kénytelen volt a magánclearinget bevezetni. „Clearing-csekket” adott ki tehát, amelyeket a jugoszláv exportőrök a tőzsdén eladtak, hogy márkaköveteléseiket mobilizálhassák. Ez a clearing-márka árfolyamában egészen 35%-ig terjedő áresést idézett elő s erős ösztönzésére szolgált a Németországból való jugoszláv behozatalnak. (A kivitelre ez a változás kevésbé hatott, mert a

német kereslet jugoszláv árukban szinte kielégíthetetlenül nagy volt.) Ilymódon sikerült a jugoszláv clearing-követelést Németországgal szemben kb. a felére leszorítani.

Ha már most rátérünk azokra az államokra, amelyekkel Jugoszláviának *nincs clearingszerződése*, ezek közé voltaképen csak az Európán kívüli államok legnagyobb részét sorozhatjuk, amelyekkel a külkereskedelemből eredő fizetési forgalom ugyanúgy bonyolódik le ma is, mint a világgazdasági válság előtt. E rendszernek az a legfőbb jellegzetessége, hogy az árukért való fizetés devizában történik s ennek árfolyama független attól, hogyan alakul a kereskedelmi mérleg a két ország között. A clearingen kívüli országokkal való áruforgalmat tehát devizával egyenlítették ki, így intézkedtek többek közt az Angliával (1936. nov.), Hollandiával (1937. márc.), Belgiummal (1937. okt.), Franciaországgal (1937. dec.), Svájcgal (1933. jún.) és Romániával (1940. jan.) kötött fizetési egyezmények, egyidejűleg azonban gondoskodás történt arról is, hogy a bevétel és kiviteli egyensúlyát meg lehessen őrizni. Egyes esetekben nem volt ugyan akadálya annak, hogy Jugoszlávia javára kiviteli többlet álljon elő, de általában a kereskedelmi mérleg egyensúlyának elvéhez ragaszkodtak. Így tehát itt a clearingrendszerből megmaradt a kétoldaliság, a szabadkereskedelemből pedig a devizában való fizetés.

A behozatal ellenőrzése. 1936-ig a jugoszláv behozatal — eltekintve a clearingszerződésekkel összefüggő megszorításoktól — egyéb megszorításoknak nem volt alávetve. Jugoszlávia nem tért rá a behozatal kontingentálásának rendszerére. Mégis 1936 áprilisában szükségessé vált a behozatal egy bizonyos szabályozása, mert a clearingen kívüli országokkal folytatott külkereskedelem állandóan passzív volt, míg a clearing-országokkal szemben hatalmas, de nem mobilizálható, követelések keletkeztek. Így tehát a clearingen kívüli országokkal szemben Jugoszlávia a behozatal ellenőrzését rendelte el, ami azonban csupán 39, részletesen felsorolt árucikkre vonatkozott. Ezeket a cikkeket a fenti országokból csupán a nemzeti bank engedélyével lehetett attól kezdve behozni. Ennek kettős hatása volt: csökkentette a behozatalt a clearingen kívüli- és növelte az importot a clearing-országokkal szemben, vagyis csökkentette a kereskedelmi passzívumot az előbbi országokkal és mobilizálta a követeléseket az utóbbi államokkal szemben. Legtöbbet nyert ezzel a rendszabállyal a jugoszláv-német kereskedelem, mert így a jugoszláv bevásárlások az Unióból, Angliából és más devizaországokból Németország javára tolódtak el.

De mindezek az intézkedések még mindig nem voltak elegendők a jugoszláv clearing- és devizamérleg egyensúlyának helyreállítására. Ez újabb intézkedésre készítette a kormányt, azzal a céllal, hogy a kivitelt a clearing-országok felé csök-

kentse, a clearingben kívüli országok felé viszont emelje. Még pedig megtiltotta némely cikkeknek, mint búza, kukorica, bőrök, réz, cink és ólomkoncentrátumok, clearingben való kivitelét. Ezeknek a cikkeknek a világpiacon élvezett kedvező konjunktúrája ennek a rendszabálynak a keresztülvitelét igen megkönnyítette. Elvileg eszerint a clearing-országoknak is devizában kellett megfizetniük az ezekből a cikkekből Jugoszláviában eszközölt vételeiket. Egyes esetekben azonban Jugoszlávia kivételt tett e tilalom alól; másrészt pedig a világpiaci konjunktúra követelményeinek megfelelően időről-időre módosította a tilalmi listára helyezett áruk jegyzékét.

*A háború hatása.*¹ Így alakult — nagy vonásokban — a jugoszláv külkereskedelem rendszere a háború kitöréséig. Az állami szabályozás — mint láttuk — nagy mértékben kifejlődött benne, de teljesnek nem volt mondható, mert a külkereskedelemnek lényeges ágai a szabályozás alól még mindig mentesültek. Sem a bevitel, sem a kivitel nem álltak teljesen ellenőrzés alatt; az eddigi rendszer több jelentékeny behozatali és kiviteli cikkekre még nem terjesztette ki figyelmét.

Ezenkívül megmaradt még e rendszernek néhány szervezeti fogyatékosága is. A végrehajtást számos hatóság és intézmény végezte, amelyek egymás munkáját gyakran keresztezték, sőt önálló politikát is űztek. Minthogy pedig a háborúelőidézte változások új nehéz feladatokat hoztak magukkal, az egész rendszert szilárdabb alapokra kellett helyezni. Először is kiterjesztették az ellenőrzést valamennyi kiviteli cikkekre, a Nemzeti Bank kiviteli bizottsága által. Ezáltal a clearing-országok felé való kivitel is szabályozták. Ezt az intézkedést egyaránt indokolják a védelmi- és a devizagazdálkodás követelményei.

A behozatalt is fokozottabb szabályozásnak kellett alávetni, bár nem olyan mértékben, mint a kivitel. A clearingben kívüli államokból való behozatalnak 39 cikket tartalmazott tilalmi listáját többízben kibővítették, majd a háború kitörése után az ezekből az országokból való egész behozatalt is a Nemzeti Bank felügyelete alá helyezték. A clearing-országokból történő behozatal mindaddig az ellenőrzésen kívül maradt, de nyíltan már nem sokáig.

Végül ennek az egész külkereskedelmi rendszernek a betetőzéseként felállították a külkereskedelmi igazgatóságot. Ezt az összefoglaló intézményt annak a szükségességnek a belátása hívta életre, hogy a különböző külkereskedelmi irodák működését egymással összeegyeztessék és a külkereskedelmi helyzet mai gyors változásaihoz rugalmasan alkalmazkodó szervet

¹ Lásd erről részletesebben: *Grđić G. és Rosenberg V.: L'économie Yougoslave sous le signe de la guerre.* Revue Économique Internationale Bruxelles, 1939. XI—XII.

hozzanak létre. Ennek az igazgatóságnak helyes megszervezésétől és az ezt vezető férfiak munkájától függ jórészt, milyen állapotba fog a jugoszláv gazdasági élet a most folyó nagy mérkőzésből kikerülni.

Grđić Gojko

Az olasz osztalékadók és azok nemzetközi vonatkozásai.

Az utóbbi évek olasz adópolitikájának érdekes fejezetét jelentik azok a rendelkezések, amelyek a társaságok és intézmények által kifizetett osztalékokat terhelő adókra: az ú. n. 10%-os és a rendkívüli progresszív osztalékadóra vonatkoznak. Mindkét adó alanya az Olaszországban működő bármily társaság, intézmény — a szövetkezet is —, amely tagjainak osztalékokat vagy bármily néven nevezendő nyereségrészesedéseket fizet ki, ha székhelye Olaszországban van. A progresszív osztalékadó alanyainak a köre némileg szűkebb a 10%-os osztalékadó alanyainak körénél. A progresszív osztalékadó ugyanis csak azokat a társaságokat, üzemeket és intézményeket terheli, amelyek üzletszerűen ipari és kereskedelmi tevékenységet folytatnak. Az állami társaságok és intézmények az adók alól mentesek.

A 10%-os osztalékadó tárgya a *bemutatóra* szóló részvénnyek, kötelezvények, kamatozó utalványok és minden másfajta bemutatóra szóló értékpapír után kifizetett osztalék, kamatrészesedés és jutalom. Az adó kulcsa — mint a neve is mutatja — 10%. A 10%-os adó mintegy kombinálva van a rendkívüli progresszív osztalékadóval. Az adó tárgyát itt is a társaságok, üzemek és intézmények által fizetett osztalékok, részesedések és juttatások képezik, nem feltétel azonban az, hogy ezek bemutatóra szóló értékpapír ellenében kerüljenek kifizetésre. Az adó alól mentesek azok az osztalékok és juttatások, amelyek az alaptőkének és a tartalékoknak 8%-át, illetőleg, ha ennél a hányadnál az adókiivetés évét megelőző három évben kifizetett osztalékok, juttatások stb. átlaga nagyobb volt, ezt az átlagot meg nem haladják. Az adókulcs 5—60%-ot tesz ki és a kifizetett osztaléknak, avagy részesedésnek az alaptőkéhez és a tartalékokhoz való százalékos aránya szerint erősen progresszív.

Mind a 10%-os, mind a progresszív osztalékadót csak a tényleg kifizetésre kerülő osztalékok, illetőleg haszonrészesedések után kell leróni. A tiszta haszonnak a tartalékokba utalt részei nem esnek az adók alá. Viszont az osztalékként vagy haszonrészesedésként felosztott tartalékok az adók tárgyát képezik. Mind a két adó az osztalékot, illetőleg a haszonrészesedést kifizető társaságot, vagy intézményt terheli; az adót a kifizetéskor, vagyis a forrásnál kell levonni és a pénzügyi hatóságnak beszolgáltatni.

Minthogy a 10%-os osztalékadó csak a bemutatóra szóló értékpapírok után fizetett osztalékok és részesedések után kerül kivetésre, a társaságok kivonhatják magukat az adófizetés alól, ha részvényeiket, kötelezvényeiket stb. névre szólókká alakítják át; a progresszív osztalékadó alól pedig szintén mentesülhetnek, ha nem osztanak szét osztalékot az adómentes határon felül, hanem a tiszta nyereségnek azon felül eső részét a tartalékokba utalják. *Mind a két osztalékadó közös jellegzetes tulajdonsága tehát az, hogy az adóalany — ha akarja — kivonhatja magát az adófizetés alól.* A 10%-os osztalékadó esetében a törvényhozó akarata nyilvánvaló, az osztalékadóval meg akarja terhelni azokat a jövedelmeket, amelyek az egyenes adóval — nevezetesen a jövedelemadóval — való megadóztatást könnyen elkerülik. A progresszív osztalékadóra vonatkozólag a törvényhozó akarata szintén kézenfekvő. Egyrészt korlátozni kívánja az osztalékjövedelmet, másrészt pedig mintegy kényszeríti a társaságokat arra, hogy gazdaságilag erősödjenek. Ha ugyanis a társaság magas osztalékot akar fizetni, súlyos adóterhet vesz magára; ha pedig az adófizetést el kívánja kerülni, tiszta jövedelmét tartalékaiba kell utálnia, ami által üzemi tőkéjét gyarapítja.

A rendkívüli progresszív osztalékadó éppen ebben különbözik a többi adótól. Az adótörvények ugyanis rendesen arról gondoskodnak, hogy az adóalany az adófizetés alól ki ne buj hassék. Az osztalékadó-törvények pedig éppen lehetővé teszik, hogy az adóalany az adó fizetése alól mentesüljön. Ezt azonban a törvény bizonyos közgazdasági célok elősegítése céljából teszi.

Általános adópolitikai elv az, hogy külföldieknek belföldi adótárgyai ugyanolyan elbírálás alá esnek, mint a belföldieké. A progresszív osztalékadó-törvény ezzel szemben a külföldi kereskedelmi társaságok által kifizetett osztalékokat és részesedéseket az osztalékadóval csak az esetben sujtja, ha a külföldi társaság vagy intézmény az olasz vonatkozó jogszabályok alapján törvényszerűen megalakult autonóm kereskedelmi vagy ipari társaság. Ez esetben ugyanis a törvény a társaságot már nem tekinti külföldi társaságnak, mert, ha a külföldi társaság a belföldi jogszabályok szerint társasági formában megalakult, belföldi tőkével kell bírnia és az anyaintézetől független belföldi jogalanyt képez. Ha azonban a külföldi társaság belföldön külön önálló társaság alakjában meg nem alakult, hanem a külföldi társaság belföldön csak képviselőket tart fenn, az ilyen képviselők által kifizetett osztalékok és részesedések a progresszív osztalékadó alól mentesek.

A törvénynek eme intézkedése önként következik a törvény szelleméből. A törvénynek a célja elsősorban az, hogy a kereskedelmi és ipari társaságokat a *gazdasági erősödéssre* kényszerítse. Ez az érdek azonban csak a belföldi társaságoknál áll

fenn. Nem érdeke az olasz államnak, hogy a külföldi társaságok gazdaságilag erősödjenek. Ennek a kérdésnek az elbírálása egyedül azt az államot illeti, amelyben az illető külföldi társaság székhellyel bír. Az olasz államnak tehát nem érdeke, hogy a jövedelem fel ne osztassék, hanem legfeljebb csak az, hogy a jövedelem a devizarendelkezések megkerülésével az országból ki ne vitessék. Ennek ellenőrzése azonban nem az adótörvényhozás és az adóhatóságok feladata. Viszont, ha a devizahatóság a jövedelemnek az országból való kivitelét lehetővé nem teszi, a külföldi társaságok tiszta jövedelmének felosztása lényegében nem is lehetséges, illetőleg a tiszta jövedelem hovafordítása a devizahatóság ellenőrzése alatt áll.

Az olasz társaságok külföldi fiókjai által fizetett osztalékok vagy részesedések az adó alá csak az esetben nem esnek, ha a külföldi fiók önálló, autonóm hatáskörű társaság és az általa kifizetett osztalékok avagy részesedések a külföldön kerülnek felosztásra. Ha azonban a külföldi fióknak nincs önállósága és a külföldi fiók jövedelme a belföldi osztalékok keretében osztatik fel, a külföldi fiók jövedelme is a progresszív osztalékadó alá esik.

A belföldi társaságok által külföldön kibocsátott és bemutatásra szóló értékpapírok után fizetett osztalékok és részesedések 10%-os adója tekintetében különbséget kell tennünk a részvények és a fix kamatozású papírok között. A részvények osztalékai még akkor is a 10%-os osztalékadó alá esnek, ha a részvények külföldön bocsátattak ki. A fix kamatozású értékpapírok hozadéka azonban az adó alól mentes. A külföldi társaságok és intézmények által kibocsátott értékpapírok után fizetett osztalékok a 10%-os adó alá csak akkor esnek, ha Olaszországban bocsátattak ki. A határozó azonban az, hogy az eredeti kibocsátás történjék Olaszországban, vagyis, hogy az értékpapírokat Olaszországban bocsássák jegyzésre. Nem tekinthető eredeti olasz kibocsátásnak, ha az értékpapírokat a jegyzésre külföldön bocsátották és a jegyzésben olasz állampolgárok és intézmények csak képviselőik útján vettek részt.

Cottely István

A „második Baku”.

A Szovjetunió iparosítására irányuló törekvések, a mezőgazdaság üzemének — traktorok segítségével történő — gépesítése, a gépkocsiállomány állandó növekedése, a légi közlekedés fejlődése mind összetevői annak a folyamatnak, amelynek eredőjeként az Unió kőolajszükségletei annyira megnövekedtek, hogy kivitelét a belső fogyasztás biztosíthatása céljából csökkentenie kellett. Míg ugyanis a Szovjetunió kőolajkivitele

1925 és 1932 között 1.4 millió tonnáról 6 millió tonnára emelkedett, azaz a termelés 29%-át vitték ki, 1933-tól kezdve a belső fogyasztás oly mértékben fokozódott, hogy a kivített állandóan szűkebb keretek közé kellett szorítani, végül is 1938-ban már csak 1.4 millió tonnát tett a Szovjet kőolajkivitele, a termelésnek mindössze 4%-át.

A kormányzat kőolajtermelési politikájában igyekezett lépést tartani a szükséglet emelkedésének iramával és minden erejével azon volt, hogy új kőolajmezők feltárásával a lehetőség határáig növelje kőolajkészleteit és fokozza termelését. 1934-ben a Szovjetunió kommunista pártjának XVII-ik kongresszusán maga Sztálin mutatott rá új olajforrások feltárásának szükségességére és azóta szakadatlanul folytak a kutatások új olajmezők után. Az elmúlt években 3500 expedíció kutatta az orosz birodalom természeti kincseit és a tudósok szorgalmas munkája sok egyéb felfedezés mellett számos új, részben igen gazdag kőolajlelőfordulás feltárását is eredményezte. Kelet-szibériában, a Távolkeleten, a Kaukázusban és az Ural egyes vidékein bukkantak rá új olajmedencékre. A második ötéves terv (1933—1937) során nem kevesebb, mint 40 új lelőhelyet fedeztek fel és ezek között Aszerbejdzsánban 11, Georgiában 3, Északkaukázusban 10 olajforrást találtak, de valamennyinél jelentősebb a Volga és Ural folyók között elterülő, páratlan gazdagságú lelőhely, amely, mint az I. sz. táblázatból látjuk, már 1938-ban, tehát még a kiaknázás kezdetén levő állapotában, gazdagabb készletekkel rendelkezett, mint akár a bakui, akár az igen dús aszerbejdzsáni.

I. táblázat.

A Szovjetunió kőolajkészletei 1934. I. 1-én és 1938. I. 1-én.

Terület	1934. I. 1. ezer tonna	%	1938. I. 1. ezer tonna	%
Aszerbejdzsán	1,325.192	47	2,565.080	30
Georgia	113.753	4	176.785	2
Északkelet-kaukázus	138.754	5	654.989	8
Kubán és Feketetengermellék . .	94.839	3	236.686	3
Embavidék	639.163	23	1,171.529	14
Nyugat Ural és Volgavidék . . .	60.000	2	2,704.226	30
Szachalin	210.694	7	318.263	4
Középázsia	239.590	9	812.406	9
Összesen . .	2,821.988	100	8,639.964	100

Ez a körülmény annál fontosabb, mert Baku, amely még 1934-ben is a Szovjetunió 25.6 millió tonnát tevő kőolajterméséből egymaga 20.2 milliót adott, gazdasági és politikai szempontból tekintve egyaránt rossz helyen fekszik. Gazdasági szempontból nézve túlságosan távol van az ország központi fogyasztó-

területeitől és ezáltal igen megterheli a vasútvonalakat, rendkívül megnehezíti az északi területek ellátását. Még súlyosabban esik latba a bakui kútak helyzete, ha politikai tekintetből vizsgáljuk elhelyezkedésüket, mert hiszen az olajmezők a határ közelében fekszenek és így háború esetén könnyen megtámadhatók. Az olajvezetékek szétrombolása által pedig nem csupán a gépesített erőkre felépített szovjethadsereg mozgulatai béníthatók meg, hanem az egész motorizált mezőgazdasági termelés is. A szovjetkormánynak ezt az állandó, komoly gondját eloszlatta a „második Baku” néven ismertté vált, Volga és Ural vidéki kőolajmedence felfedezése. Már az I. sz. táblázat adatai is megmutatták, hogy az orosz kőolajtermelés súlypontját az orosz tervgazdálkodás irányítóinak sikerült áttérlniök Bakuról a Volga és Ural folyók által határolt területre, de még beszédesebben tanuskodik emellett a II. sz. táblázat, amely az orosz kőolajtermelés fejlődését vázolja 1913-tól 1942-ig és amelyben az 1942-es adatok a harmadik ötéves terv utolsó évében termelendő mennyiséget mutatják.

II. táblázat.

A Szovjetunió kőolajtermelése vidékek szerint.

Vidék	1913 1000 t	%	1933 1000 t	%	1938 1000 t	%	1942 1000 t	%
Aszerbejdzsán és Georgia	7.627	84	15.332	71.4	22.119	73.5	27.000	57
Groszni	1.007	12	4.862	22.8	2.657	8.8	4.100	8.6
Majkop	88	1	608	2.8	2.162	7.2	3.700	7.8
Dagesztán	—	—	—	—	182	0.6	600	1.3
Emba és Aktyubinszk	118	1	196	0.9	649	2.2	2.020	4.2
Szachalin	—	—	196	0.9	631	1.2	1.300	2.7
Volga és Ural	—	—	35	0.2	1.292	4.3	7.000	14.7
Középázsia	152	2	204	1.0	660	2.2	1.710	3.7
Összesen	9.992	100	21.433	100	30.352	100	47.430	100

A harmadik ötéves terv során, amelyet 1938 és 1942 közötti időszakban hajtanak végre, az Unió kőolaj- és gáztermelését a következőképpen kívánják fejleszteni:

III. táblázat.

Kőolajtermelési terv a III. ötéves tervben.

	1938	1939	1940	1941	1942
	m i l l i ó t o n n á k b a n				
Olaj	30.1	32.8	36.2	40.9	48.5
Gáz	2.0	2.2	3.1	4.1	5.5
Összesen :	32.1	35.0	39.3	45.0	54.0

A terv megvalósításához azonban elsősorban a fúrási munkálatok meggyorsítása szükséges. Csupán 1942-re több ezer fúróluk készítését tervezik és az egész ötéves lustrum alatt 80 új lelőhelyet akarnak ellátni üzemképes fúrólukakkal. Elektroszondák alkalmazása által sikerült az utóbbi években a fúrások menetét rendkívül meggyorsítani és ezeknek fokozott használatbavétele útján kívánják elérni a kitűzött célt. Az összes erőfeszítések középpontjában természetesen a leggazdagabb készleteket tartalmazó „második Baku“-vidéke áll.

Már 1768 óta tudják, hogy az Ural nyugati és déli lejtőinek közetrétege kőolajtartalmú. Ezt, a Volga és Ural folyók között elterülő vidéket északról a Káma, délről az Ural folyó, nyugatról a Volga határolják. Már a világháború előtt kutattak ezen a területen olaj után a Káma mellékfolyójának, a Bjelajának a partján és az eredmény, bár még csak aránylag kis mélységig furtak le, már akkor sokatígérő volt. A világháború, majd az azt követő összeomlás és forradalom lehetetlenné tette, hogy gyümölcsöző, komoly és céltudatos kutatásokat végezzenek és a kormányzati tényezők úgyszólván teljesen meg is feledkeztek a korábbi kutatásokról és nem gondoltak a régiék eredményeiből következtethetően esetleges újabb fúrások valószínű sikeres kilátásaira, amikor egy véletlen folytán a hivatalos körök figyelme ráterelődött a „második Baku“-ra, hogy azután azóta folyvást rajta maradjon és a legföltettebb gondoskodásban részesüljön.

1929-ben a szovjetkormány megbízására behatóan megvizsgálták a szolikamszki kálisótelepet, amely Verchne-Csuszovszkje-Grodki falu körzetében kb. 70 km-nyire fekszik Permtől északkeleti irányban. A vizsgálatok során kb. 320 méter mélységben a permkori közetréteg és a kőszénlerakódás határán váratlanul kőolajat találtak. Ez a felfedezés döntő lendületet adott az ú. n. „Priuraljé“-n (az Ural-hegység előtti vidék neve) folytatott földtani kísérleteknek és kutatásoknak. A terület legkülönbözőbb pontjain bukkantak rá nagymennyiségű kőolajra. A tudományos jóslások a legtöbb esetben beigazolódtak és most a Volgán túli vidék, a Szavolszje álomszerű steppéin sűrűn merednek az ég felé a fúrótoronyok, a vidék pedig a legjobb úton halad a „második Baku“ elnevezés végleges és többé már el nem vitatható birtoka felé. A nagy kőolajmedence délről az Embavidék medencéjével érintkezik, északról a Pecsora-Uchta kerületig terjed. Nyugati határa a Volga jobb partján túl valószínűleg egészen addig a dombvonulatig ér, amely az Oka és Zna folyók vízválasztója. 1934 óta a kutatásokat, az előzőket sokszorosan felülmúló ütemben folytatták és ezek, az Oroszországban hasonló esetekben mindig felmerülő akadályok, így elsősorban lakóhelyszerzési nehézségek ellenére is, várakozáson felül sikerültek, úgyhogy a Szovjetunió XVIII.

pártkongresszusán, 1939-ben a népbiztosok tanácsának elnöke, Molotov már büszkén tüntette ki az új kőolajvidéket a „második Baku“ jelzővel. Ezt a büszkeséget a geológusok jóslatain és a fenti táblázatokban felsorolt adatokon kívül az a tény is igazolja, hogy a Volga és Ural közötti olajmedence kb. 1 millió km²-nyi területet foglal el, míg az 1893 óta kitermelés alatt álló bakui vidék kiterjedése mindössze századrésze fiatalabb utódjáénak, azaz kb. 10.000 km².

Ezen a földrajzi tényen kívül még az — a táblázatokban nem szereplő — adat is alátámasztja a tudósok jóslásait és valószínűsíti a becslésekben kifejeződött várakozásokat, hogy 1937-ben már a Volga-Ural vidék kőolajtermelése az egész országénak 3.5%-át tette, a Volga-Ural körzet kőolajkészletei pedig — az Embavidék nélkül — a Szovjetunió készleteinek 18.7%-át. A legfontosabb lelőhelyek eddig Isimbajevo, Kuszjapkulovo, Tujmaszy, Szyszrán, Sztavropol, Buguruszlan, Krasz-nokamszk, Szeverokamszk, Verchne-Csuszovszkje-Grodki.

Ezenkívül még a Szamara melletti síkságon kétféle mélységben is találtak olajelőfordulásokat. A magasabban fekvő és csekély hozamú réteg 640—680 m mélységben érhető el, az 1000 m mélységben fekvő második réteg már gazdagabb és jelenleg napi 50 tonna kőolajat ad. Míg a felső rétegből viszonylag nehéz olajat termelnek (1.5—2% kéntartalmút), az alsóbb réteg olaja valamivel könnyebb.

1931-ben kezdték meg a fúrásokat a Volga-Ural vidék leg-gazdagabb leleteit adó szterlitamaki kerületben. 1933-ban két fúróluk már olajat is adott. A lelőhely 24 km-nyire fekszik Szterlitamaktól délre a Bjelaja partján, Isimbajevo mellett. Itt épügy, mint Ufában, olajfinomítókat építettek. A harmadik ötéves tervben a már említett fúrólukszaporítás mellett nagy olajfinomítók építése is szerepel. Tujmaszyban, Szyszranban, Buguruszlanban épülnek az új olajfinomítók, az ufai és isimbajevoi raffinériákat pedig gyökeresen átalakítják. A finomítók legalább évi 6 millió tonna nyersolajat tudnak majd feldolgozni. 1942-ben már a Volga és Ural vidékének finomítóiból kerül ki a Szovjetunió benzintermelésének 40%-a. A finomítóba pipeline-okon keresztül vezetik az olajat a távolabbi kútakból. Hogy a raffinériákat el tudják látni a teljesítőképességük teljes kihasználásához szükséges mennyiségű kőolajjal, több új pipe-line építését vették fel a harmadik ötéves tervbe. Az Ufa-Isimbajevo-i pipe-line már elkészült; üzembe is helyezték, nemrégiben pedig elkezdték a Sztavropol-Szyszran és Isimbajevo-Kurgan 600 km hosszú olajvezeték építését is.

A kőolaj eloszlása és összetétele lelőhelyek szerint változik. A Verchne-Csuszovszkje-Grodki-i olajforrásnál pl. a mészkőnek csak felső rétegeiben található kőolaj, míg Isimbajevoiban a réteg olajtartalma a fúrás legmélyéig tart és a mélység

nagyobbodásával párhuzamosan gazdagodik. Az isimbajevoi olaj összetétele a következő:

Szén	83.95 %
Hidrogén	12.65 %
Kén	2.95 %
Oxigén és nitrogén	0.45 %

Az isimbajevoi kőolaj benzintartalmát vizsgálva kiderül, hogy ez az olaj tartalmazza a legtöbb benzint a Szovjetunióban termelt összes olajfajták között. A „második Baku“ egyes lelőhelyein a kiaknázás kezdetétől 1938-ig termelt kőolaj mennyisége a következő volt:

Lelőhely	A kőolaj közép mélysége méterben	Termelés 1938-ig tonnában
Szyszran	950—1000	55.129
Sztavropol	1000	10.400
Buguruszlan	270	2.246
Tujmaszy	1100	20.843
Isimbajevo	800	376.651
Kusjapkulovo	900	21.583
Krasznokamszk	950	55.900

A kiaknázás ütemére, a fúrások gyorsmenetű foganatosítására és az új források gazdagságára jellemző, hogy még 1938-ig a fenti összeállítás szerint mindössze 542.752 tonna olajat nyertek, csupán 1938-ban, tehát egyetlen év alatt már kerekén 1.3 millió tonna kőolajat termeltek a „második Baku“ vidékén, ahol pedig még 1932-ben összesen csak 10.600 tonnát nyertek és ahol 1942-re már — mint a II. táblázaton láttuk — 7 millió tonna feldolgozni való kőolajjal akarják ellátni az addigra megépítendő finomítókat.

A kőolajvidék kiaknázását öt olajipari tröszt intézi: a Basneft, a Prikamneft, a Szyszranneft, a Buguruszlanneft és a Tujmaszyneft. Az öt trösztöt csúcsszervezetként fogja egybe a keleti kőolajipar központja szerve: a Vosztokneft. A legrégebbi és legjelentősebb tröszt a Basneft, amely Sztarlitamakban székel és a leggazdagabb, az isimbajevoi kútak termelését irányítja. A tröszté az Ufába vezető olajvezeték is és a harmadik ötéves tervben kiosztott feladata szerint 1942-ben a Volga-Ural vidék 7 millió tonnányi termeléséből egymagának 3.3 milliót kell szállítania. A Szyszranneft-re is nagy szerep vár még az orosz kőolajellátásban, mert a Szamara melletti leletek igen biztatók. A tujmaszy-i és buguruszlani forrásokat csak az utóbbi években fedezték fel, úgyhogy még a kiaknázás kezdetén vannak. Főleg az első lelőhely válhat jelentőssé a későbbiek során. A Prikamneft tröszt vezeti a Krasznokamszk vidéki, kb. 300 km²-re

terjedő kőolajforrások kiaknázását. Ezeknek a trösztöknek a területén kívül még számos új és gazdag lelet van, így Sztavropolban, Szjukejevóban, Csisztopolban.

A „második Baku“ révén Oroszország kőolajkészletei a világ kimutatott kőolajkészleteinek jelenleg felét teszik és ehhez hozzá kell tennünk, hogy a Volga-Ural vidék felfedezésével a Szovjetunió területén folytatott kőolajkutatások és kőolajleletek sorát távolról sem tekinthetjük lezártnak.

Van azonban a „második Baku“ olajának egy hátránya is: 1—3% kéntartalma, aminek következtében az, ezt az olajat használó gépek gyorsan és erősen megrozsdásodnak és elkopnak. A kőolajat tehát alaposan meg kell tisztítani ettől káros alkotórésztől, mielőtt gépek mozgatására használják fel. És éppen a tisztítás, a finomítás kérdése az, ami különleges feladatokat ró az orosz kőolajfinomító iparra, sajátos technikai kérdések elé állítja, amelyek megoldása elvezet a kéntől kellő százalékban megtisztított, gépekre már kevésbbé ártalmas hajtóolajhoz. Különleges szerkezetű tisztítóberendezések alkalmazását teszi szükségessé az olaj ilyen összetétele és ezeket a berendezéseket a Szovjetunió külföldről szerzi be. Még fokozottabb mértékben irányítja a szovjetkörök figyelmét a külföldi olajipari találmányokra és gépberendezésekre az a körülmény, hogy a Volga-Ural vidékén a termelési viszonyok sokkal nehezebbek, mint a régi kőolajmedencékben. A fúrólyukakat sokkal mélyebbre kell süllyeszteni és egy-egy lyuk mégis kevésbbé bőséges, mint pl. a régi Bakú vidékén. Éppen ezzel magyarázható, hogy a kiaknázás meggyorsítása érdekében a szovjetkormány igyekszik a legnagyobb eredményt biztosító fúrási eljárásokat bevezetni és megszerezni az ezekhez szükséges gépeket, amit — többek között — a már említett elektronszondák alkalmazása is mutat.¹

Mérei Gyula

¹ A dolgozathoz használt források: Dr. H. Saller: „Das zeite Baku“ der sowjetischen Naphthaindustrie (*Die Ostwirtschaft* 1940. Nr. 2. (3. Febr.) März. 22—24 lapok; *Ostseehandel* 1939. 19. szám (X. 1.) 16 lap és *Ostseehandel* 1940. 4. szám (II. 15) 14 l. Vollweiler Heimit: Die Produktions- und Exportkraft der sowjetrussischen Wirtschaft. (*Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 151. Bd. 1. Heft 1940. Januar) 95—96 lapok, *The Economist* 5029. szám. 1940. jan. 13. 48—49 lapok. The Russian Oil.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

Ujabb birtokpolitikai irodalom.

Hévey László dr.: Ahol nincs nagybirtok, Budapest 1939 107 oldal.

Bertalan Péter és Kovács György: Érvek-ellenérvek, Budapest 1939 171 oldal.

Csák István: Lássunk tisztán a földkérdésben, Budapest 1939 128 oldal.

Az időszerű birtokpolitikai kérdések irodalmi vitatásában megállapítható, hogy volt egy időszak, amikor mennyiség és lendület tekintetében a birtokreform szószólói jártak elől; ezt azután követte egy másik időszak, körülbelül a legutóbbi három év, amikor inkább a radikális birtokpolitika ellenzői jártak elől. Nyilvánvaló már az egymásutánból is, hogy a két tábor közül az utóbbi kissé elkésve ébredt tudatára annak, hogy alábecsülte az erőviszonyokat, amikor az ellenkező oldal agitálását tisztán demagógiának tekintette. Ami az elfogulatlan gazdaságtudományi szempontot illeti az aránylag könnyen megtalálható és az üzemi szempont, vagyis a *magyarországi* kis-, illetve nagyüzemek termelési színvonala, szintén nem lehet vitás annak, aki a statisztikához szakszerűen és elfogulatlanul nyúl. Vitatkozni csupán azon lehet, hogy a szociális célok és eredmények megérik-e az átmenet zökkenéseivel járó, esetleg huzamosabb időn át szükséges közgazdasági áldozatokat. Természetesen ebből a szempontból is elkerülhetetlen a termelési vonatkozások szociális értékelése.

A fenti három szerző közül *Hévey László* könyve marad leginkább ezen a területen. Franciaország gazdasági és népesedési helyzetét veszi szemügyre, amint a nagy forradalom óta kialakult és rámutat azokra a hatásokra, amelyeket a forradalmi idők birtokpolitikája előidézett. Döntőnek egyrészt a birtokviszonyok hirtelen átalakulását, másrészt a Code Napoleon reálosztási rendszerét tartja. Igen érdekesen mutatja be, hogy

az előbbinek hebehurgya végrehajtása mennyi káros mellék-következményhez vezetett, az utóbbit illetőleg pedig, hogy mennyivel nagyobb jelentősége volt a kedvezőtlen népesedések előidézésében, mint az industrializálódásnak, avagy erkölcsi hanyatlásnak. Végeredményben Franciaországot, ahol a száz hektárnál nagyobb birtokok területe csakugyan jelentéktelen, szerinte túlnyomó részben ezek a körülmények juttatták oda, hogy már nem képes ellátni ipari népességét belföldön termelt élelmiszerekkel és miután a gyarmati őstermelés is inkább ipari nyersanyagokkal foglalkozik, az ország külföldi behozatalra szorul. Érdeklődését méginkább a népesedési kérdés felé fordítja és kimutatja, hogy a káros jelenségeket belföldi telepítésekkel megoldani nem sikerült. Annál kedvezőbbek a tapasztalatok az olasz, spanyol, lengyel és svájci telepésekkel, ami talán a legfájdalmasabb jelenség lehet egy a fajtája sorsáért aggódó francia számára. *Hévey* a kérdést kizárólag francia és részben helyszínen folytatott tanulmányaira támaszkodva fejtegeti, talán nem akkora terjedelemben és részletességgel, mint a tárgy érdemelné; de a tárgyilagossága és tudományossága mellett is könnyed, világos előadásmód csak növeli a munka értékét, amely voltaképen a birtokpolitikai hangzavarban akarja a komolyabb és alaposabb érvelésnek azt a hangját hallatni, amelytől a csupán publicisztikai felvevőképeséssel rendelkező közönség sem fordul el.

Teljesen a publicisztika síkján mozog a másik két könyv három szerzője: *Bertalan* Péter, *Kovács* György és *Csák* István. Az előbbi kettő szembeállítja a birtokreformerek véleményét az ellenkező felfogás néhány bajnokának az érvelésével. Az álláspontokat a termelési problémák, a közgazdasági szempontok, a mezőgazdasági szaktudás, a népsűrűség, a pénzügyi vonatkozások, a szociális helyzet és a honvédelem szempontjai körül csoportosítva mutatják be. Kissé nehéz eligazodni a folytonos idézetek közt; a munka használhatóságát lényegesen fokozta volna részletes tárgymutató, amelyből az idézett szerzők és birtokpolitikai részletkérdések szerint csoportosított oldal-számok alapján ki-ki kedve vagy szükséglete szerint összeválogathatná az őt érdeklő idézeteket. Mindenesetre a szerzők az elhamarkodott reform káros hatásait és a birtokreformerek érvelésének felületességét igyekeznek kimutatni; ebből a szempontból érdekesek azok a részek, ahol bemutatják az ellenmondásokat, amelyekbe a mindenáron való reform hívei gyakran önmagukkal jutnak. Mindenesetre hasznos munkát végeztek a szerzők különösen a későbbi kor történésze számára, aki bizonyára fejt fogja csóválni, amikor látja, hogy mennyit vitatkoztak oly kérdéseken, amelyek számára teljesen világosan és tisztázottan jelentkeznek.

Csák István munkája még tovább megy a túlzottan gyöke-

res birtokreform elleni aggályaiban és bevonja fejtegetéseibe a földosztópolitika vezető egyéniségeit is. Szintén inkább szemle a földreform publicisztikai irodalma felett, de a szerző ezen túlmenve rámutat a birtokpolitika és az általános gazdaságpolitika összefüggéseire és a maga részéről javaslatokkal is szolgál. Mindenesetre érdeme, hogy sok szempontot és adatot, amelyet eddig inkább csak a szakemberek ismertek, kellő formában szélesebb körök elé visz és így lehetővé teszi alaposabb ítélet alakítását mindenki számára, aki a földreform híveinek sokszor elszórt érvelését ellenőrizni akarja, mielőtt állást foglalna.

Ihrig Károly.

Könyvismertetések.

Küzdalem a gazdasági jogért. *Dr. Kuncz Ödön* kisebb dolgozatai. 25. éves tanári jubileuma alkalmából kiadják barátai, tisztelői és tanítványai. Budapest, 1939. Kir. magyar Egyetemi Nyomda kiadása. 670 l.

Aki tudományos pályafutása során magasabbrendű hivatásérzületének sugallatát és kíváncsiságait követve, maradandó értékek alkotásával úgy járul hozzá a szellemi közkinccsek termeléséhez, hogy ez a működés a nemzet életére olyannyira fontos tudományos kultúra hőmérőjének fokgyarapodását jelenti, méltán megérdemli az ünneplést és a jubileumot. Ilyen jubileum zajlott le csendben a közelmúltban, amidőn egyetemi tanári működésének 25 éves fordulója alkalmával barátai, tisztelői és tanítványai ünnepelték *Kuncz Ödönt*. A jubileum mindig határhő, mely a megtett utat jelzi, de a jelen esetben arról is felvilágosítást ad, hogy a tudomány serpentinútjain mind magasabbra haladó vándor szellemi útravaló készletéből mit adott át a köznek? Barátai, tisztelői és tanítványai valóban határhővet állítottak *Kuncz Ödönnek*, annak a testes kötetnek megjelentetésével, mely „*Küzdalem a gazdasági jogért*” címen a jubiléus kisebb dolgozatait tartalmazza. Az ilyen könyv a legszebb emlék, amely a jubileumot értékessé és becsessé teszi. De különösen így van ez a jelen esetben is, mikor a könyvből egy 25 éven át megtett tanáripálya eddigi útszakaszán végzett irodalmi tevékenység válogatott termékeinek elolvasásából megtudjuk azt, hogy a jubiléus mit végzett tudománya terén? *Kuncz Ödön* tudományos és irodalmi működését a maga egészében azonban csak akkor látjuk, ha a kötet 665–670. oldalait is elolvassuk, ahol önálló műveit, a magyar folyóiratokban, továbbá német és francia nyelven megjelent nagyobb dolgozatainak kimerítő felsorolását látjuk. Azok a kisebb dolgozatok

viszont, amelyeket a könyv felölel, szerzőnk szívéhez közelálló jogmatériának feldolgozását tartalmazzák s egyben izelítőt adnak arról az irányról, mely Kuncz Ödönnek a gazdasági jog művelésének terén végzett széleskörű munkásságát jellemzi. Az egybefoglalt dolgozatok egyébként Kuncz Ödön működésének csak kis részét tárják elénk. De ez a kis rész is elég ahhoz, hogy az olvasó előtt feltáruljon az az ablak, melyen át a szerző dolgozataiban megnyilvánuló egészséges reformeszmék friss levegője árad feléje.

A kötet legnagyobb részben kereskedelmi jogi dolgozatokat tartalmaz. Ezeken kívül három általános tárgyú és három idegen nyelvű dolgozatot közöl. A dolgozatok részletes ismertetésébe nem bocsátkozunk, mert ezek az avatott jogász és gazdasági ember előtt már régen ismereteseek, csak annak megállapítására szorítkozunk, hogy témái az idők aktualitásának atmoszférájában élnek, megoldásuk pedig — mivel a szerző mindig az élet ütőerén tartja kezét — az élet igényeinek megfelelő. Tudósi és írói tevékenységét minden dolgozatban a gazdasági érdek meglátása jellemzi s ehhez alkalmazkodik a problémák jogi fejtegetéseiben. Dogmatikus és praktikus egy személyben. Praktikus elgondolásai is mindig a jog talajából fakadnak. Működése a hiteljog széles terén mozog, mégis a tőkeegyesítő vállalati formák kérdése az, mely fölöttébb érdekli, miért is a kötet ebből a problémakörből tartalmaz legtöbb tanulmányt. Becses szolgálatot tesz dolgozataiban a „de lege ferenda“ szempontok kihangsúlyozása által. Áll ez főleg a társasági jog, közelebbről pedig a részvényjogra, melynek legégetőbben reformra szoruló kérdéseit — a nemzetközi háttér összehasonlító, sokszor pedig önálló keretben való feltárásával — meggyőző erővel fejtegeti. Idevágó tervezetei a reformmunkálatok terén alapvető fontossággal bírnak.

Az, amit ő „A jogászfjúság feladatai“ c. dolgozatában a mű 15. oldalán a jogászról állít, hogy „a jogász a társadalom háziiorvosa és megszervezője“, valóban bölcs mondás, de ezt elsősorban reá vonatkoztatjuk azzal a hozzáadással, hogy neki, — mint orvosnak — legnagyobb erőssége, hogy remek diagnoszta. A kötetben lévő dolgozatok mind erről a tulajdonságáról tesznek tanuságot. A már említett részvényjogi munkássága, a kartelektről írott dolgozatai és a biztosítás terén végzett széleskörű irodalmi tevékenysége, az orvos biztos ítélőképességével diagnosztálja gazdasági és társadalmi életünk legaktuálisabb problémáit. De a jó orvos nemcsak diagnoszta, hanem a terápiának is mestere, amit szintén megállapíthatunk Kuncz professzorról. Receptjei és a gyógymódra vonatkozó javaslatai, amelyek a gazdasági jog legkülönbözőbb területén láttak napvilágot, bizonyítják, hogy a terápiát illetően korszerű megoldásokat tár a köz elé. A gazdasági jog minden területét

munkálva az orvos fanatizmusával „küzd“ a gazdasági jogért s hisszük és valljuk, hogy a várható eredményben „bízva bízhat“.

Fülei-Szántó Endre

Dr. Wünscher Frigyes: Szervezett agrárértékesítés.
Budapest: Csáthy, 1940. 262 old. Térképpel és számos táblázattal.

A gazdasági élet, a pénzgazdaság folyamatai tele vannak a cserefelek piaci küzdemeivel, amelyeket ezek egyrészt egymás ellen, másrészt — különösen „szabad“ versenyben — a piaci mechanizmus működésével szemben kénytelenek folytatni. E piaci küzdelmek a felek egyenlőtlen piaci hatalmánál fogva, legtöbbször egyenlőtlen feltételek mellett folynak, s a piaciilag gyengébbekre nézve rendszerint hátránnyal végződnek. Ezek a piaci hátrányok sokszor — jó gazdasági helyzetben — nem jelentősek, összegeződő hatásukban azonban, főképp válságok, rendkívüli viszonyok idején, tetemesen éreztetik a gyengébb piaci félre nehezedő hatásukat. A gyengébb fél védelmében álló gazdaságpolitika feladata, de kötelessége is ezeket ellensúlyozni, s ha lehet, józan keretek közt, a gazdasági élet mindenkori állapotának megfelelően kialakulásuknak intézményesen elejét venni.

Anélkül, hogy a szerző kifejezetten gazdaságpolitikai eszméinek gondolatfűzésébe és az e mögött rejtőző nagy elvi kérdésekbe belekapcsolódnánk, elemezni fogjuk az általa javasolt szervezett piaci értékesítés, nevezetesen agrárértékesítés szükségességét és gazdaságtudományi követelményeit.

Szabad versenyben, — mint a szerző hangoztatja — a kis termelők általában kicsiny piaci hatalmú felek, különösen ki vannak szolgáltatva a piaci erőviszonyok szeszélyes alakulásának, amely hatásaiban egyáltalán nincs tekintettel általános emberi, még kevésbé etikai szempontokra. Kis termelők anyagi romlását azonban — nagy számuknál fogva, különösen nemzeti szempontból — nem szabad tétlenül szemlélni. Az értékesítés — mint pénzforrásuk egyetlen lehetősége — tekintetében valamilyen módon segítségükre kell lenni. Ennek igen eredményes módja a kistermelők, általában a kis gazdasági existenciáknak, gazdasági tömörítőerők hiányában, olyan irányú tervszerű tömörítése, szervezése, amely közös érdekeiknek megfelel, s amely ecélú egységes, piaci fellépésüket biztosítja, miáltal lehetővé válik a túlzott verseny korlátozása s a megkívánt mértékben piaci hatalmuk növekedése. Különösen nagy szükség mutatkozott az utóbbi évtizedekben, a mezőgazdasági válság, a kedvezőtlen agrár árhelyzet kifejlődése óta, az önkéntes

tömörüléstől idegenkedő mezőgazdasági kistermelők ilyen természetű megszervezésére. Ez a szükségszerű átalakulás, amint a szerző ezt részletesen ismerteti, csaknem minden jelentős államban (Németország, Olaszország, Amerikai Egyesült Államok, Anglia, Franciaország, Svájc, stb.) végbement, ahol számottevő mezőgazdasági termelés van, akármilyen gazdaságpolitikai elveket vallott az hivatalosan, és jelentette egyúttal a mezőgazdasági termelés intézményes védelmét, amelyre az önerejéből nem volt egészen képes. Természetszerűleg Magyarországon is be kellett ennek következnie, annál is inkább, mivel nemzetközi forgalmunk újabb alakulása tipikusan a szervezett értékesítés felé sodródott. Ennek az átalakulási folyamatnak lényege: a termelők számára olyan eladási árak biztosítása, amelyek a költségeken felül még „tisztességes” hasznot is tartalmaznak. A *keresztény* eszmei tartalommal telített gazdaságpolitika ezt a célt sohasem tévesztheti el a szeme elől, különösen nem, ha, mint ismeretes, a gazdasági élet már úgyis jelentős előrehaladást tett, a tőke szervező erejéből kifolyólag, a nagy piaci egységek kialakulásában.

Az „igazságos ár” elérése természetesen beavatkozást kíván a gazdasági életbe, nevezetesen az áralakulási folyamatba, amelyet vagy maguk a termelők egyesülésük folytán létrejövő piaci hatalmukkal végeznek el, vagy az állami hatalom segítségével vételével hajt végre maga az állam. Legtöbbször e két hatalmi mozzanat igénybevétele keveredik, különösen, ha széles rétegek megsegítéséről van szó, mint a jelen esetben is. Alapvető gazdasági összefüggések folytán természetesen nem elég csak az *árszabályozás*. Szükséges ezenkívül mindig a termelésnek megfelelő *mennyiségi korlátozása* is és a kínálati mennyiségek megfelelő tér- és időbeli elosztása, mert különben az adott áron már el nem adható mennyiségek alááshatják a „maximális” termelői árakat. Kérdés már most, hogy a köz ellenőrzése alatt álló minimális árak, amelyeket az összes érdekek figyelembevételével állapítanak meg, s amelyek elsősorban a termelés rentabilitását hivatottak biztosítani, összhangba hozhatók-e mindig produktivitási szempontokkal? Az árban szereplő költségelemek *szükségszerűek-e*, vagy pedig *meglevők*? Továbbá, hogy az az autoratív ármegállapítás, amely a minőség biztosításával is kapcsolatos, nem fogja-e akadályozni a piac megkívánta árudifferenciációt? Azonkívül konjunkturális hullámzásoknál, midőn a piaci ár a minimális ár fölé mehet, nincs-e egyoldalúlag megakadályozva a kínálat kiterjesztése? Saját használatra való termelés elválasztásának lehetősége a piacra való termeléstől, nem lesz-e megnehezítve? stb., stb. Ilyen és hasonló szempontok felvetése, amelyek minden hasonló jellegű áralakításnál felvetődnek, természetesen nem akarja a könyvben ismertetett szervezett értékesítés kívánatos voltát érinteni, csupán

a kötöttségek magával hozta esetleges hátrányokat megjelölni, amelyek rendkívüli időkben nem mindig lehetnek fontosak.

A szerző mintaszerűnek tartja a magyar *paprika*-termelés és értékesítés megszervezését, amelyet messzemenő részleteiben is ismertet. Ezután a többi fontosabb mezőgazdasági termék (búza, gyapjú, burgonya, magvak, tej, tejtermékek, állatok, bor, stb.) értékesítésének megszervezését tárgyalja. A magyar viszonyok szempontjából a főt jelzett célok szolgálatában fontos szerepet betöltő egyéniség által megírt könyv a mezőgazdasági értékesítéssel foglalkozó újabb magyar gazdasági irodalomnak becses terméke, mert egyrészt megvilágítja a vezető szempontokat, másrészt behatóan ismerteti az anyagot.

Kádas Kálmán

Cottely István: A banktitok. Tébe-könyvtár 101. szám.
Budapest 1939, 96 l. Ára P 4.

Szerző a bankügyletek felsorolása után a banktitok minőségét igyekszik meghatározni. A bank titoktartási kötelezettsége azon a bizalmi viszonyon alapszik, amely a bankot ügyfelével összeköti. A titok megőrzése nem a bank, hanem az ügyfél érdekében történik, s ezért a banktitok nem az üzleti és üzemi, hanem a hivatalbeli titkok csoportjába tartozik. Csak kevés államnak van tételes törvényes intézkedése, amely a banknak a titoktartást köteleességévé teszi. Hazai jogunk a banktitok általános jellegű szabályozását nem ismeri, s az 1938. XXV. tc. csupán a Magyar Nemzeti Bank tisztviselőire vonatkozólag tartalmaz büntetőjogi rendelkezéseket; hogy azonban a bankok ügyfelekkel szemben titoktartásra vannak kötelezve, az úgy a magán, mint a kereskedelmi jog szabályai alapján megállapítható. A magánjognak ugyanis sarkalatos elve a szerződési hűség, ami azt jelenti, hogy a szerződő feleknek kölcsönösen figyelemmel kell lenni egymás érdekére. A bankügyletnél a titoktartásra irányuló akarat csak a legritkább esetben jut kifejezésre, feltételezhető azonban mindig, hogyha a felek a titoktartásra gondoltak volna, azt mint magától értetődő kötelezettséget ki is kötötték volna; a magánjog pedig bizonyos mértékben megengedi a szerződéseknek a felek feltételezett akarata szerint való kiegészítését.

A magánjogi felfogással lényegileg megegyezik a kereskedelmi felfogás. A bankügyletek kereskedelmi ügyletek, tehát a kereskedelmi jog szabályait kell alkalmazni rájuk. Kereskedelmi törvényünk 271. §-a szerint a kereskedelmi ügyletekben a rendes kereskedői gondossággal kell eljárni, ámde ennek a gondosságnak egyik lényeges kelléke a diszkréció.

Szerző, miután észokok segítségével így megállapította a

a bankok titoktartási kötelezettségét, azt a kérdést teszi vizsgálat tárgyává, hogy mire kell a banktitoknak kiterjednie. A banktitok tárgyi terjedelmét három szempont határozza meg és pedig: 1. az ügyfél akarata, 2. az üzleti szokások, 3. a fennforgó körülményeknek az üzleti összeköttetéssel való kapcsolata.

Általános szabály az, hogy mindig az ügyfél akarata a mérvadó, vagyis titokban kell tartani mindazokat a tényeket, amelyeknek titokban tartását az ügyfél megkívánja. Az ügyfél azonban csak a legritkább esetben nyilvánítja a titok megőrzésére vonatkozó akaratát. Minthogy a banktitokra vonatkozólag nem is évtizedes, hanem évszázados gyakorlat fejlődött ki, az üzleti szokásokban majdnem minden felmerülő kérdésre meg lehet a kellő választ találni. Alapelv az, hogy az ügyfélnek a titok megőrzésére vonatkozó akaratát minden olyan esetben fel kell tételezni, amikor annak ellenkezőjét a banknak határozottan tudomására nem adta.

Ha olyan eset merül fel, amelyre vonatkozólag sem az ügyfél nem nyilvánította az akaratát, sem pedig a szokásból és gyakorlatból eldönteni nem lehet, hogy a banktitok fogalmi körébe bele tartozik-e, a kérdést a fennforgó körülményeknek az üzleti összeköttetéshez való kapcsolatából kell eldönteni. Ha pl. valaki a banknál betétet helyez el, a banktitok kiterjed nemcsak a betét összegére, hanem a betét napjára, a kikötött kamatra, a felmondási határidőre. De — ha csak az ügyfél ellenkező akaratát nem nyilvánítja — a banktitok tárgyát képezi a betét elhelyezésének a ténye is, vagyis az a körülmény, hogy az ügyfél a bankkal üzleti összeköttetésbe lépett.

A titoktartási kötelezettség nem abszolút, hanem korlátaik vannak, amelyek a bankügylet természetéből és lényegéből származnak. Nem köti pl. a bankot a titok akkor, ha az ügylet lebonyolításához egy másik bank közreműködése szükséges; úgyszintén a banktörvények által létesített felügyelő hatóságokkal szemben sem, de csak annyiban, amennyiben a felügyelő hatóságnak az adatokra a bank ellenőrzése céljából van szüksége.

De a titoktartásnak a most vázoltakon kívül vannak egyéb korlátjai is. Ezek háromfélék és pedig *a)* a jogbiztonság, *b)* az állam közgazdasági és *c)* pénzügyi érdekében történő korlátozások.

A jogbiztonságon alapuló korlátozások közül a legfontosabb: a banktitoknak a tanuvallomási kötelezettséggel kapcsolatos korlátozása. A büntető perben a bank, illetve a képviselőben megjelenő vezetőségi tag a banktitok alá tartozó mindazon tételre és körülményekre vonatkozólag, amelyekről tudomással bír, vallani köteles. Nem ilyen nyilvánvaló a bank vallomási kötelezettsége a polgári perben. A német bírósági joggyakorlat pl. a kérdést esetenként bírálja el s fontosabb ese-

tekben feljogosítja a bankot a tanuvallomás megtagadására. Törvényeink szerint (Pp. 299. §. 4. pont) a tanuságtétel megtagadható oly körülményre nézve, amelyre a tanú nem nyilatkozhatik a nélkül, hogy a hivatásával járó titoktartási kötelezettséget meg ne sértse. A bank titoktartási kötelezettsége kétségtelenül hivatással járó titoktartási kötelezettség, s ezért szerző véleménye szerint a tanuvallomás megtagadható. Nem tagadható meg azonban a tanuvallomás, ha a fél a bankot titoktartási kötelezettsége alól felmenti. Nem hivatkozhatik a bank titoktartási kötelezettségére akkor sem, ha mint valamely végrehajtást szenvedőnek az adósaként kell nyilatkoznia. A bank titoktartási kötelezettsége u. is mások jogos érdekének megsértésére ürügyül nem szolgálhat.

Nemzetgazdasági szempontból a bank titoktartási köteletségének felfüggesztése részint valutapolitikai okokból, részint pedig a nemzetközi tőkemozgalom ellenőrzése céljából történik. A háború utáni intézkedések közül nálunk az 1938/1919. és a 2029/1919. M. E. rendeletek a fontosabbak, amelyek megtiltották a bankoknak, hogy az értékek elhelyezésére bérelt páncélrekeszeket kinyissák, és kötelezték őket, hogy a rekeszekről a pénzügyminisztériumnak záros határidőn belül írásbeli jelentést tegyenek. Az 1931. év óta életben levő devizagazdálkodással kapcsolatos rendelkezések a bankok titoktartási köteleességét a Magyar Nemzeti Bankkal szemben teljesen felfüggesztették és feljogosítják a Jegybankot, hogy a bankok ügyvitelébe közvetlenül is betekintést nyerhessen.

Megszűnik a banktitok kötelező ereje főleg akkor, amikor az állam legfőbb jövedelméről: az adóról, illetőleg ennek behajtásáról van szó.

Az egyes országokban, különösen a Német Birodalomban és Franciaországban nagy viták folytak a körül a kérdés körül, hogy a banktitoknak adó-szempontról való korlátozása helyes-e vagy sem. Azok, akik a banktitok tiszteletbentartásának hívei, azzal érvelnek, hogy az adatszolgáltatási kötelezettség a bankokat aránytalanul megterheli, üzletileg megkárosítja, s a végzett munkáért semmiféle ellenszolgáltatást nem kapnak; megfosztja ügyfeleitől, mert ezek pénzügyi műveleteiket más módon, a bankok kikapcsolásával bonyolítják le. Azzal érvelnek továbbá, hogy a banktitok eltörlése nem vonja maga után az adóbevétel növekedését, mert az adóalanynak a bankokkal folytatott üzleti összeköttetése üzletkörének és érdekelttségének sokszor csak kisebb részét képezi; hogy e mellett a közgazdaságra rendkívül káros, mert lecsökkennek a betétek, visszafejlődik a tőkeképződés; ezzel pedig együtt jár a hitelszerzés megnehezülése, ami viszont a vállalkozási kedv megcsappanását eredményezi.

Az ellentábor érvei a következők: A banktitok felfüggesz-

tésének első célja az adóerkölcs megjavítása. A laza adóerkölcs oka főképen az adóteher egyenlőtlen felosztásában keresendő. Ha a kis adófizető azt látja, hogy a gazdaságilag erősebbet az adó aránylagosan terheli, szívesen teljesíti adófizetési kötelezettségét; arra kell tehát törekedni, hogy senki azáltal, hogy a banknál helyezi el vagyonának egy részét, az adózás alól ki ne bújhasson. Az adóteher helyes és arányos megosztása éppen olyan közérdek, mint a büntető ügyekben az igazságos ítélethozatal, s ez előtt a közérdek előtt a bankoknak is meg kell hajolniuk. Nem helyes a banktitok védőinek az az érve, hogy vagyoni viszonyait mindenki igyekszik titokban tartani, mert ha azt akarjuk, hogy az adókivetés igazságos legyen, az adóhatóságnak az adózó jövedelmi és vagyoni viszonyait pontosan kell ismernie. Nem helytálló az az állítás sem, hogy a banktitok felfüggesztése a tőkeképződést hátráltatja; ez sem a Német Birodalomban, sem Franciaországban nem következett be. Arra az érvre pedig, hogy az adatszolgáltatási kötelezettség a bankot anyagilag megterheli, egyszerű a válasz: állampolgári kötelesség.

Tanulmánya befejezéséül a szerző részletesen ismerteti az idevonatkozó hazai jogszabályokat. Bár a bankok adatszolgáltatási kötelezettsége nálunk sem ismeretlen, adótörvényeink alapelve mindig a banktitok tiszteletbentartása volt; a háború után azonban a vagyonváltságról szóló törvényes rendelkezések ezt az elvet széles vonalon áttörték. Jelenleg két hatályban levő törvényünk van, amely a bankok adatszolgáltatási kötelezettségét megállapítja. Az egyik a vagyon-átruházási illetékekről szóló 1920: XXXIV. tc., amely előírja, hogy a bankok az örökhagyónak mindama vagyonáról, amely őrizetükben vagy kezelésükben van, kötelesek az illetékes állampénztárnak attól az időtől számított 30 nap alatt, amikor az örökhagyó haláláról tudomást szereztek, jelentést tenni. A másik törvényes rendelkezés az öröklési és forgalmi adóról szóló 1921: XXXIX. tc. Ennek a 61. §-a szerint az adó lerovására kötelezett és annak alkalmazottai tartoznak az üzleti könyveket és egyéb feljegyzéseiket a pénzügyi hatóság kívánságára rendelkezésre bocsátani, illetőleg előmutatni. A törvénynek ezt a szigorúságát enyhíti a 109.311/1934. VII. a. sz. pénzügyminiszteri körrendelet, amely megtiltja a pénzügyi hatóságoknak, hogy a bankok könyveinek átvizsgálásánál szerzett adatokat a betét- és folyószámlatulajdonosok adóinak kivetésénél bármilyen formában felhasználhassák.

Az értékes tanulmány, amelyet főleg az adatok gondos összegyűjtése, kellő kiválogatása és mintaszerű tárgyilagosság jellemeznek, végül az egyes európai országokban és az Egyesült Államokban érvényben levő hasonló jogszabályokat írja le röviden.

Jirkovsky Sándor

Az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal
1939. évi tevékenységi jelentése. Összeállította: *Hallóssy István*. Budapest, 1940, 60 l.

Ausztriának a Német Birodalomhoz való csatlakozása s az azt követő nemzetközi politikai feszültség, amely 1939 őszén európai háborúban robbant ki, minden európai országnak, de különösen a közép-európai országoknak külföldi eredetű idegenforgalmát igen érzékenyen sújtotta. Ezzel az adottsággal, amelynek leküzdése meghaladta az egyes országok idegenforgalmi politikájának képességeit, az érintett országok idegenforgalma irányítóinak számolniuk kellett. Az idegenforgalmi iparokba fektetett tőkék rentabilitását azok az országok, ahol ezt a lakosság száma és fizetőképessége lehetővé tette, a belső vendégforgalom fejlesztésével igyekeztek biztosítani. Ez az igyekezet Magyarországon egészen rendkívüli sikerrel járt. A budapesti szállodákban és pensiókban megszállott összes idegenek — külföldiek és belföldiek — összes száma 1938-ról 1939-re 249.741-ről 268.762-re, 8%-kal, tartózkodási ideje pedig 824.530 éjszakáról 892.109 éjszakára emelkedett, holott egyidejűleg a forgalomnak mintegy 40%-át tevő külföldi forgalom 22, illetőleg 12%-kal hanyatlott. Az összeredmény nagyarányú növekedését a belföldi forgalomnak az előző évvel szemben másfélszeresére való emelkedése idézte elő. A Budapest után legnagyobb idegenforgalmi tőkebefektetést felmutató Balaton-melletti üdülő- és gyógyhelyek forgalma nem változott számottevően, holott itt a külföldieknek, a budapestinél amúgy is kisebb jelentőségű látogatásai igen nagy mértékben csökkentek. A belső forgalom kedvező alakulásában főszerepe kétségtelenül az ország megnagyobbodásának van. A magyar idegenforgalmi helyek között ennek elsősorban Budapest látta hasznát, azután pedig a visszacsatolt területeken, főleg Kárpátalján fekvő idegenforgalmi helyek. De hogy ez nem egyedüli ok, azt a balatoni helyek forgalmának alakulása mutatja. A Balaton a visszacsatolt területekről jóval kevesebb vendéget kapott, mint ahányat ezek a területek a Balatontól elvontak s a belső forgalom mégis kedvezően alakult. További nagyjelentőségű ok a külföldi utazások megnehezülése, a széles néprétegek fizetőképességének a kedvező konjunktúra és a fokozott szociálpolitikai jogalkotások következtében való emelkedése, az utazási kedvezmények rendszerének kiterjesztése, újrendszerű, olcsó bérletek, fizetési szabadságot élvező alkalmazottak utazási kedvezménye és végül magának a fizetési szabadságnak szélesebb rétegekre való kiterjesztése, amely az utazáshoz szükséges és az esetleg magasabb utiköltségekkel arányos szabad időt biztosított ezeknek a rétegeknek. Az idegenforgalmi szervezeteknek és ezek sorában mindenekelőtt az Országos Magyar

Idegenforgalmi Hivatalnak főtörekvése az volt, hogy a statikusan fennálló kedvező tényezőket a propaganda minden eszközával mozgásba hozzák, olyan idegenforgalmi kedélykultúrát, idegenforgalmi szempontból megértő közvéleményt alakítsanak ki, amely a fennálló lehetőségeket valóra váltja.

Az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal 1939. évi működése megmutatta, hogy a magyar idegenforgalmi iparokba befektetett több, mint 200 millió pengős tőke rentabilitását szükség esetén — 1939 során ilyen szükség kétségtelenül létezett és sajnos minden bizonnyal létezni fog a folyó év során is — a belső forgalom egymagában, illetőleg erősen csökkent külföldi forgalom mellett is biztosítani tudja. Természetesen a Hivatal ezt a megoldást tényleg csak a viszonyok által megkövetelt szükségmegoldásnak látja. Erre mutat az, hogy a háború ellenére is fenntartotta összes külföldi képviselőjét, abban a viszonylatban pedig, amelyben a háború tartama alatt is remény van az idegenforgalmi kapcsolatok fenntartására, sőt kimélyítésére: a Balkán és a Közel-Kelet országaival szemben még a háborúelőttinél is erősebb propagandatevékenységet fejt ki.

Vezér István.

Rezessy Zoltán: A Harmadik Birodalom politikai és társadalmi rajza. Fővárosi Könyvkiadó I. k., é. n., 176 oldal. A Harmadik Birodalom kultúrképe. Fővárosi Könyvkiadó, é. n., 166 oldal.

Az első könyvben az utolsó adatok 1938-ból valók; a másodikban a könyv elején 1939-es idézetek is olvashatók; mindkét könyv tehát időszerű események, napirenden lévő égető kérdések és figyelmet érdemlő élmények, friss benyomások gyűjteménye.

Mi volt a szerző célja két könyve megírásával? Két célt tűzött maga elé. Az elsőt így jelölte meg: „Egyrészt szemléletes, de másrészt alapos képet igyekeztem adni az új Németországról; mégpedig nem a mi szemüvegünkön keresztül, hanem ahogy a német saját maga látja, amilyennek ő ismeri s magyarázza a maga államiságát és kultúráját.“ Másik célja a nagy szorgalommal, kiváló hozzáértéssel összegyűjtött s jó rendszerezésben feldolgozott terjedelmes anyagból önként folyt: nemcsak ismertetni akarta a látottakat, de magyar szemüvegen keresztül értékelni is igyekezett az új birodalom eszmévilágát. Ez a második cél kiemeli a két könyvet az egyszerű ismertető művek köréből és az elmélkedtető írások közé helyezi.

Az első könyv három részből áll: I. A hitleri forradalom

története (1918—1933) c. fejezet vázlatos képét adja a történelmi eseményeknek. II. Az ország politikai és közgazdasági képét a következő fejezetek alatt rajzolja meg a szerző: a vezérelv a gyakorlatban, a fajvédelem, a német fajtudomány és fajelmélet bírálata, a német nemzetvédelem, harc az új nemzedékért, harc a külföldi németekért, Hazánk és a német fajpropaganda. III. A Harmadik Birodalom társadalmi képe. Ebben a részben a társadalompolitikával, a német munkásrétegek szociális helyzetével és életmódjuk leírásával foglalkozik a szerző. Ez a fejezet (111—176) juttat tulajdonképpen helyet folyóiratunk könyvismertető részében az ismertetett könyvnek. A szociális politikának kimondottan népi és nemzeti szempontjainak kidomborítása, a munka és a munkás becsülését és tiszteletét védő törvények és intézmények alapos ismertetése, minden foglalkozás egyéni és közösségi jelentőségének kihangsúlyozása, mind csak egyetlenegy vezető gondolatot emel ki: a gazdasági életnek alá kell magát rendelnie a népi-nemzeti élet szükségleteinek. Ebből pedig a közgazdaságtan számára az a forradalmi elv szűrődik le, hogy — amint Schacht mondotta — „a gazdaságpolitikában sem igazodhatnak már az emberek az elméletek után, hanem az elméleteknek kell az emberek, a népi szükséglet kívánalmaihoz igazodni.“

A másodig könyv, nem tekintve a befejező fejezetre (157—166.), amelyben a szerző a birodalom gazdasági önellátásáról is ír, a nemzeti szocializmus eszmevilágát ismerteti, amint az az iskolaügyben, a rádióban, a filmben, a színházban és a művészetekben kifejezésre jut. Igen figyelemreméltó a kereszténység és az új eszmevilág harcának vázlatos rajza. Gazdasági vonatkozásai miatt érdeklődésre tarthat számot a hivatásranevelő iskolák leírása is (35—38.).

A két könyv részletekbe menő bírálata ennek a rövid ismertetésnek nem lehet a feladata. Meg kell elégednünk azzal a megállapítással, hogy a szerző a maga elé tűzött két célt sikerrel oldotta meg: ismertetése tárgyilagos és az ismertetésbe szőtt értékelése magyar nemzeti szempontból helytálló. A két könyv a Harmadik Birodalom reális, rendszeres és eleven képét adja.

Vincze Frigyes

Anuarul Statistical Romaniei. 1937, si 1938. Bucuresti. 1939. — 713 oldal.

Az új bővített rendszerezésű román statisztikai évkönyv igen alkalmas a román szomszédállam fontosabb gazdasági állapotjelzőinek megismerésére. Az adatok zöme tartományok, közigazgatási egységek szerint van csoportosítva, úgyhogy, a magyar olvasó előtt régóta ismert, történelmi Magyarország

területéből a trianoni határmegvonás folytán román fennhatóság alá került, részek gazdaságstatisztikai adatai, az évkönyv beosztása szerint, könnyen hozzáférhetők. Az elszakított részek három tartományt alkotnak: Erdély (Transilvânia), Bánság (Bánát) és a mai magyar-román határ és Erdély megyéje közti vidék (Arad, Bihar, Szatmár, Szilágy, Máramaros megyék részei, román elnevezéssel: Crisana si Maramures). Az elszakított részek lakossága Nagy-Románia népességének 30.7%-át (1930.) foglalja magában. Románia népsűrűsége 1930-ban 61 lélek km² (Erdélyben 52, Bánságban 50, közbeeső vidékeken 65).

Az évkönyv egyébként I—VII. részre oszlik. A II. részben található a népességre vonatkozó nagyrészt az 1930-as népszámlálás eredményeiből vett általános adatok. *Anyanyelv* szerint: 1,554,525 magyar (lakosság 8.6%-át, Erdélyben 21%, a közbeeső vidékeken 27.1% (?), Bánságban 11.2%) mutat ki 1930 végéről az évkönyv; *népi eredet* szerint pedig: 1,425,507 főt (lakosság 7.9%-át). A különbséget a román statisztikai intézet igazgatója: Sabin Manuila a zsidó magyarnyelvűeknek tulajdonítja.¹ A természetes népszaporodás (1000 lakosra számítva) az utolsó évtizedben 10—14 között van. Legkisebb 1935-ben + 9.6 (Erdély + 7.2, a közbeeső vidék + 5.7, Bánság — 2.3 (!)). A falusi népességé + 11.5 (Erdély + 8.2, közbeeső vidék + 7.2, Bánság — 1.7), a városié + 1.4 (Erdély + 1.4, közbeeső vidék — 0.8, Bánság — 4.9). Általános foglalkozási adatokat nem tartalmaz az évkönyv.² Az ipari, kereskedelmi és egyéb vállalatok foglalkoztatottjai (1930-ra) azonban megvannak. Az ipari foglalkoztatottak 44.2%-a az elcsatolt magyar részekben van. 1919—1930. között létesült az iparvállalatok 57.9%-a (Erdélyben 50.8%-a, közbeeső vidéken 53.2%, Bánságban 56.1%). Ez a vállalati statisztika tartalmazza még a gépi erő alkalmazási fokát, az alkalmazottak nemét, minőségét, állampolgárságát és a vállalatok, alkalmazottak egyes nagyság csoportjai szerint való tömörülését, továbbá a vállalati formák szerinti elkülönülését, vállalatok alapítási időpontját, stb. Részletezi a vállalatokat motorerő nagysága és a géphajtó energia eredete szerint is.

A III. részben levő mezőgazdasági termelési és ezzel kapcsolatos adatokat, mint a *Statistica agricolă* című különkiadvány adatait, ugyanúgy bányászat, kohászat adatait az V.

¹ Prof. Dr. Sabin Manuila: *Struktur und Entwicklung des rumänischen Volkes*. Paris. 1940. S. 23.

² S. Manuila idézett tanulmánya szerint (40. oldal) 1930-ban a romániai népesség foglalkozási megoszlása:

őstermelés	78.2%
ipar	7.2%
kereskedelem	3.2%
közlekedés	1.7%
egyéb	9.7%

részben levő áralakulás adatait, a VI. részben közölt részvénytársasági statisztikai adatait már ismertettük. Értékesek a mezőgazdasági üzemnagyságok szerint megadott állatállomány-adatok, továbbá a hús fogyasztási adatok.

III. részben található még a gyáripari termelés statisztikája. Az 1937.-es évben a gyáripari vállalatok 48.0%-a, beruházott tőke 36.3%-a, motorerő 41.5%-a, alkalmazottak 46.5%-a, termelési érték 38.5%-a az elcsatolt területekre esik. Egyes iparágakban e %-ok jóval nagyobbak: üvegipar 72.6%, kerámiai ipar 63%, vas- és fémipar 61.8%, építőanyaggyártás 57.2%, bőr- ipar 55.2%, elektrotechnika 54.8%, stb.

A jövedéki cikkek termelési adataival együtt vannak közölve a fogyasztási adatok is. A cukor fejenkénti fogyasztása vármegyék szerint hullámzik (1936—37.) 23 kg-tól 1 kg-ig. Országos átlag: 5.537 kg. Az elektromos energiatermelés adatai mellett az árammal való ellátás is megtalálható a kiadványban. A lakosság 24%-a (1937.) van ellátva árammal (elszakított részeken 27—30%).

Az V. részben található a bel- és külkereskedelem, a VI. részben a pénzügy statisztikája.

Igen sok adatot, több 5—10 évre, néhol még messzebbre visszamenő időkre is feltüntet az évkönyv. A táblák fejeit az Évkönyv franciául is közli.

Kádas Kálmán

Hoffmann Walter: D o n a u - R a u m - V ö l k e r s c h i c k s a l.
Leipzig 1939. 178. o.

Hoffmann Walter új könyvének a tárgyilagosság az első és legfontosabb érdeme. A szükséges irodalom teljes ismeretében és komoly bírálattal állította össze szerző ennek a területnek történetére vonatkozó adatokat. A kötet egynegyed részét meghaladja a történeti anyag, ami annak bizonyítéka, hogy a németek nem kívánják elhanyagolni azoknak az erőknek értékét, amelyek ennek a területnek történeti kialakulásában jelentkeztek. Talán kissé hosszabban is időzik a régmúlt idők eseményeinél, ezzel talán hozzájárul ahhoz, hogy felfedje azokat a hamisításokat, amelyeket éppen ezen a területen oly gyakran elkövetnek. Kitűnően értékeli a Dunamedencékben évezredek óta érvényesülő politikai erők játékát és küzdelmeit a római uralomtól a török csapásig és az orosz beavatkozás kérdésével is részletesen foglalkozik.

A mai helyzet ismertetésénél kiemeli a páris-környéki békék szerepét abban a bonyodalomban, amely a háború utáni Európát jellemzi; a szóbanforgó terület, amely Európa területének 14%-át jelenti és ahol Európa népének 26%-a él, a népi

keveredések következtében állandó harcok színhelye, ezeket az ellentéteket a páris-környéki békék még kiélezték. Természetes, hogy mint német szerző nem mulaszthatja el az alkalmat, hogy ne mutasson rá arra, hogy a terület lakosságának 6%-a német. Ebben a vonatkozásban azonban hiányoljuk azt, hogy nem írja körül szabatosan a Dunamedence területét és így nem tudjuk, hogy ez az arány miként keletkezik. Mert ha a Dunamedencéhez az egész német birodalmat hozzászámítjuk, akkor az arányszám kevés, ha viszont csak a Dunamenti részeket tekintjük, az arányszám nyilván helytelen. Értékes megállapítása, hogy a müncheni egyezmény óta ezen a területen legnagyobb tömegben a magyarság kénytelen kisebbségi sorsban élni, mert amíg Csehszlovákia fennállása idején 6 millió német állott idegen uralom alatt, addig ma is még 3.5 millió magyar van a magyar politikai határokon kívül.

A dunai államok belső viszonyaival foglalkozva kiemeli, hogy az új Nagy-Németbirodalomnak lehetnek gazdasági céljai ezen a területen, de a germanizálás veszélye nem fenyegeti. Államként sorolja fel a kisebbségeket és ezen belül ismerteti a németiség helyzetét. Elismeri, hogy Magyarországon e helyzet sokkal jobb, mint a többi államokban és különösen a román kisebbségi politikát ítéli el, amely kíméletlen eszközökkel igyekezett csorbitani a németiség nyelvi és kulturális szabadságát.

Nagy terjedelmet szánt a szerző a gazdaság fejezetének is. A németek szeretnék minél erősebben kiépíteni gazdasági kapcsolataikat a Duna-államokkal. A szerző több alkalommal rámutat arra, hogy a Dunamentén élő népek gazdasági összefogása milyen jelentős eredményeket hozhat mindannyiuk számára és a közlekedési vonatkozású kérdésekben is kiemeli ennek a területnek összetartozandóságát.

A jól összeállított kötet bizonyossága annak, hogy német részről is belátják annak szükségességét, hogy a Duna-menti államoknak össze kell fogniok, mert csak egymással egyetértésben és együttműködve lehet e terület tartós békéjét és gazdasági fejlődését biztosítani. Persze ehhez elsősorban is azoknak a falaknak a lerombolása szükséges, amelyek eddig politikai abnormitások érdekében lehetetlenné tették az összeműködés szellemének kialakulását.

Ruisz Rezső

Weltwirtschaftliches Archiv. Gesamtverzeichnis der Bände 36—50 (1932—1939). Jena. Fischer 1940. VII. + 135. l.

1939 végén zárult be a kielii egyetem Világgazdasági Intézete folyóiratának, a Weltwirtschaftliches Archiv-nak az 50. kötete. Közvetlenül az első világháború kitörése előtt, 1913-ban

indult meg ez a folyóirat, amely a Világgazdasági Intézet páratlanul gazdag dokumentációs anyagának felhasználásával készült. Az egyes országok gazdasági helyzetére, illetve egyes nagy világpiaci cikkek termelésére, forgalmára vonatkozó jelentésein kívül sok értékes közgazdaságtani elméleti értekezést tett közzé és külön irodalmi mellékletében nyomon követte az egész világ közgazdasági irodalmát. A folyóirat első 50 kötetének az elmúlt mozgalmas negyedszázad gazdaságtörténetéhez és a közgazdaságtani elmélet fejlődéséhez nyújtott nagyértékű anyaggyűjteményét könnyen hozzáférhetővé, felhasználhatóvá teszik az 1—35. kötetekhez 1932-ben, és a 36—50 kötetekhez legújabbban megjelent összefoglaló tartalommutatók.

Ezek a szerzők szerint, rendszeres tárgyi csoportok szerint, országok és tárgyi „Schlagwortok” szerint készült, valamint a megbeszélte irodalmi munkák alfabetikus felsorolását nyújtó regisztereikkel mintaszerű áttekintést adnak az 50 folyóiratkötet tartalmáról és a lehetőség szerint megkönnyítik a kutató munkáját.

A Weltwirtschaftliches Archiv kötetsorozatának legújabb összefoglaló tartalommutatójának láttára újult erővel feléled bizonyára a mi folyóiratunk minden olvasójában az a kívánság, hogy minél előbb kezébe kerüljön a *Közgazdasági Szemle* több, mint 60 évfolyamának, több mint 80 kötetének, e számunkra valóban egyedülálló, megbecsülhetetlen értékű irodalmi, gazdaságtörténeti anyagnak eddig oly nehezen nélkülözött összefoglaló, részletes, rendszeres tartalommutatója, bibliográfiai feldolgozása.

Peisner Károly.

Külföldi folyóiratok szemléje.

The Economic Journal.

Vol. L. No. 197. March 1940.

Balogh Tamás: Foreign Ecchange and Export Trade Policy. A tanulmány három előfeltételből indul ki: a háborús gazdasági erőfeszítés szükségessé teszi az összes rendelkezésre álló erőforrások teljes felhasználását, a behozatalnak az eddiginél nagyobb hányadát kell a folyó kivitel ellenértékéből fedezni, hogy valuta-tartalékokat lehessen gyűjteni és a külföldi piacokat megőrizni, s végül a semleges országokban meg kell akadályozni Németország kereskedelmi és pénzügyi összeköttetéseinek fenntartását. A következő valutapolitika első alapelve, hogy a kivitel vonzereje érdekében az exportőr keresetét lényegesen fokozni kell. E kérdéssel kapcsolatban elsősorban a külkereskedelem irányítására alkalmas szervezet megalkotásának és a szerződésrendszer kiépítésének jelentősége lép előtérbe. Szükséges volna az önálló felelősségű külkereskedelmi minisztérium felállítása, amely a nyersanyagellátás, piackutatás, biztosítás feladatait megszervezné. Befelé őrizték meg a szabad verseny rendszerét az angol gazdaság számára, de kifelé szervezzenek monopóliumot a kivitel ütőerejének fokozására. — *Stafford, J. Planning for War.* A tanulmány a gazdasági mozgósítás technikai tervét ismerteti részletesen és igen tanulságosan, s az egyes anyag, munkaerő, raktározás, finanszírozási kérdéseket pontosan vizsgálja. — *Elsas, M. J.: War and Housing.* Az angol építésügy legfőbb kormányhatósága a háború elején azonnal megszemenő korlátozásokat rendelt el a további építkezésekre, s megállította az inséglakások kiürítési akcióját is. Szerző szembeállítja a jelenlegi lakáshelyzetet a világháborúéval. Arra az eredményre jut, hogy az építőipar folyamatban lévő teljes bomlásának gátat kell vetni, gondoskodni kell megfelelő számban inségotthonokról, s már most megteremteni a háborúutáni építőipari program megfelelő előfeltételeit. — *Tout, H.: Family Allowances.* A tanulmány Bristol munkásnépességének családi és gazdasági viszonyait dolgozza fel. — *Keynes, J. M.: The Concept of National Income.* A nemzeti jövedelem fogalma távolról sem tekinthető tisztázottnak. A különféle becslések közötti különbség tehát nem statisztikai tényezőkre, hanem a fogalommeghatározásból eredő eltérésekre vezethető vissza. A két, e tekintetben legfontosabb és félreértést kizáró módon meghatározható mennyiség a „nemzet termelése“ és az „adózó jövedelem“, amelyek számszerűen is könnyen becsülhetők fel. Keynes tisztázni igyekszik a Colin Clark és Bowley-féle nemzeti jövedelem-képletek félreértéseit. — *Hutt, W. H.: The Concept of Consumer's Sovereignty.* — *Káldor, N.: A Model of the Trade Cycle.* A tanulmány az utolsó évek konjunktúraciklus-elméleteit kívánja diagrammatikusan szemléltetni, különös tekintettel a „szorzószám“ és a befektetés iránti kereslet szerepére. Elsősorban a Harrod és Kalecky tanulmányaiban lefektetett fikciókat elemzi.

Revue d'Économie Politique.

1940. január—február.

Rist, Charles méltatja *Bouglé*-nak (1870—1940) a nemrég elhunyt szociológusnak és közgazdának tudományos munkásságát. — *Gonnard, René: La guerre et les économistes des XVIe—XVIIIe siècles.* A tanulmány *Edmond Silberner* hasonló című művét ismerteti. Silberner a tárgyalt kor közgazdáit, kissé sématicusan, két csoportba sorolja: a merkantilistákéba és a szabad gazdaság híveivébe (libéraux). Az előbbiek állásfoglalása a háborúval szemben pozitív, szerintük a béke és a háború közt elvi különbség voltaképpen nincs, a béke előkészület a háborúra, a háború pedig az eredményes békegazdálkodás előfeltételeit biztosítja. Minthogy a külkereskedelmet statikusnak fogták fel, vagyis annak lehető méreteit egy-egy időszakban eleve meghatározottnak tartották, ebből folyt az a nézetük is, hogy valamely ország csak más országok rovására növelheti külkereskedelmét, ami nem mindig megy háború nélkül. Éppen ezért a háborús kiadásokat nem is tekintették feltétlenül improduktívoknak. Ezzel szemben a szabad gazdálkodás hívei az eredményes gazdálkodás és a béke feltétlen összefüggését tanították: Lacroix szerint a szabad kereskedelem a béke gyümölcse, St. Pierre szerint viszont annak előfeltétele. Mélon azt írta, hogy a hódítás és a kereskedelem szelleme egymást kölcsönösen kizárják. Élesen keltek ki a fiziokraták a kereskedelmi háborúk barbársága ellen. Smith álláspontja már kevésbé merev, ő adott esetben a küladóság fizetésének megtagadását is elegendő háborús oknak mondotta. Voltak, akik ethikai szempontokat is figyelembe vettek vizsgálódásaiknál, így Bodin, aki rámutatott, hogy önmagában a kereskedelem még nem békéltető hatású, csak akkor, ha azt erkölcsi elvek hatják át. — *Denis, Henry: Le sens et la portée du principe des coûts comparés.* Szerző szerint Ricardo ismert tanának az összehasonlított költségekről az a fogytékossága, hogy csak az árúk forgalmára van tekintettel, nem veszi figyelembe, hogy maguk a termelési eszközök is cserélődnek és a dedukció kedvéért egyetlen ideáltípusra egyszerűsíti le a nemzeteket, nem tekintvén azok lényegi különbözőségeit. Kérdés szerinte ezután, beszélhetünk-e egyáltalán az összehasonlított költségek gazdasági törvényéről? Ez az elv még csupán a csere lehetőségét mutatja, de nem magyarázza meg, miért jön létre a csere valóban a különböző országok kereskedői közt. Ricardo tétele tehát szerinte nem törvény, csak az elemzés bevált eszköze. Denis szerint a természetes előnyöknek, amelyekkel egy ország valamely cikk termelésében rendelkezik, vizsgálatát ki kell egészíteni a helyettesítés költségeinek vizsgálatával, amelyek akkor adódnak, ha az illető cikket más cikkel pótolnák. Így közelebb jutunk annak a megértéséhez, hogy mikor előnyös valamely cikket külfországból vásárolni, vagyis mikor érvényesülnek ténylegesen a külkereskedelemben a természeti előnyök. De ezek közt az előnyök közt állandó viszonylat még így sem tételezhető fel, mert a cserélt javak mennyiségének bármely változása már megváltoztatja a termelési feltételeket és így módosítja a komparatív előnyöket is. Gazdaságpolitikai vonatkozásban tehát a helyzet alakulása előre át nem tekinthető, annál kevésbé az, hogy miként alakulna a termelés a természetes előnyök alapján az egyes országokban a vámhatárok lebontása után; hiszen már egyetlen vám megszüntetése is a termelés egész területén éreztetné a termelési költségeket módosító hatását. Végül azonban Denis is arra a következtetésre jut, hogy a munkamegosztás elve egyaránt érvényes az egyének és a nemzetek közt. Minden nemzetnek azt kell exportálnia, amiben — a fenti módosítás figyelembevételével — a

legtöbb természetes előnye van s ezért lehetséges, sőt hasznos is a tőkében gazdag és a tőkében szegény országok kereskedelmi együttműködése. — *Moret, Jacques: Quatre mois d'économie de guerre en Suisse.* Rendszerezi és megvilágítja azokat az intézkedéseket, amelyeknek köszönhető, hogy a svájci gazdasági élet a háború-okozta óriási nehézségeket mindaddig átvészelte. — *Liivchen, R.: Niveau de vie des ouvriers allemands en 1927 et 1937.* — *Tissot, Louis: Finances finlandaises.* A finn-orosz háborút megelőző helyzet képe. — *B. Nogaro: „The trade cycle“ d'après R. F. Harrod.* — *Revue des Livres.* Igen gazdag könyvszemle, jórészt azonban 5—6 évvel ezelőtt megjelent művek ismertetése.

Revue Économique Internationale

Bruxelles, Palais d'Egmont 1939 július.

Russo, Fontana: La politique du capital. A tőke, amely valamikor a gazdasági élet döntő hatalma volt, ma is, minden jóslat ellenére, fontos szerepet tölt be. Minthogy a tőke hasznot és biztonságot keres, s védekezik, ha veszélyt érez, nagyon óvatosnak kell lennie az állami beavatkozásnak is, mely a tőke útját protekcionizmussal irányítani tudja. Ismerteti a tőkebehozatalra szoruló országok politikáját és a tőkebehozattal járó veszélyeket. A kibocsátást jobb eszköznek tartja, mint a külföldiek direkt beruházását, ez utóbbi politikailag veszélyes lehet (Mexico, Dél-Amerika). Majd a tőkeexportáló országok politikáját tárgyalva, megállapítja, hogy újabban a tőkeexport mindinkább politikai célzatú (Anglia cseh, lengyel, török stb. kölcsönei). — *Kerschagl, Richard: Nature et buts de la réglementation des devises.* A kötött devizagazdálkodás alapján hadi állapot kifejezése. A kliring szerződések, bármily előnyt is nyújtanak a devizaszegény országnak, nem tudják az alapvető helyzetet megváltoztatni. A kötött devizájú ország külpolitikailag is korlátozott. A devizagazdálkodás egyik fontos feladata a pénz külföldi értékének alakítása. A kötött pénz értéke nem egyéb, mint külföldi pénzben kifejezett becslése a pénz belföldi felhasználhatóságának. A pénz azonban egyre inkább a belső vásárlóerőt jelenti. A feladat tehát a pénz belső értékének állandósítása. Ez kikerülhetetlenül bizonyos importok centralizálására, bizonyos cikkek rationálására és árellenőrzésre vezet. A devizagazdálkodás tehát csak homlokzat, mely mögött az egész gazdaság átalakulása folyik. A válság idején is teljesen szabad pénz angol elképzelése csak a múlt század tényei között lehetséges, a mai gazdasági szerkezet mellett elképzelhetetlen. — *Decken, Hans von der: L'approvisionnement en vivres de l'Allemagne.* 1932-ben a német mezőgazdaság a hazai fogyasztás $\frac{2}{3}$ — $\frac{3}{4}$ részét szolgáltatta. 1938-ban már $\frac{4}{5}$ -öt része otthon termeltetett az elfogyasztott cikkeknek. De ma is erősen a külföldre van utalva a német fogyasztás hüvelyesekben, gyümölcsben, tojásban, szárnyasokban és zsírokban. A birodalom 8%-kal nagyobb területen 17%-kal több embert kénytelen táplálni, mint 1913-ban. A csökkenő hozadék törvényének hatása is erősen érzik, a termelés intenzitása már nem növelhető sokkal. Az utóbbi évek nagy eredményei azonban tagadhatatlanok (különösen a tejtermelésben) és a mezőgazdasági műveltség terjesztésének még mindig van tere, hogy elérhető legyen a birodalom élelmezési önellátása. — *Michel, Léon: Le protectionnisme dans les adjudications des pouvoirs ou collectivités publics.* A „hazai termék“ favorizálásával folytatott protekcionizmust ismerteti. Franciaországban közszállításon csak olyan árú szerepelhet mint francia árú, mely 50%-nál nem több idegen származású elemet tartalmaz. Hol-

landiában nem lehet közületnek külföldre adni rendelőt, míg nincs engedély a Rijkscommissie nevű szervtől. Más államok a külföldi áruval szemben a belföldit bizonyos előnyben részesítik a közszállításoknál. — *Ronart, Stephen: Le développement du nationalisme arabe.* — *Khérian, G.: Faut-il industrialiser l'Indochine?* — *Simon, Paul: La porte ouverte en Chine.* — A *Vie économique* részben a reverzálisos árkötöttségekről, a gázgyártás helyzetéről, Délafrikai Unió gazdasági életéről szóló cikkek.

1939 augusztus.

Laborde, Fernand: La véritable évolution du commerce extérieur de la France. — *Musam, H.: Quelques remarques sur la portée scientifique de la théorie mathématique de la population.* A Pearl által kidolgozott logisztikus görbe, mely a népesség növekedését jó megközelítéssel leírja, egyúttal a népesség alaptörvénye. Ennek bizonyítása a cikk. — *Davidoff, E.: L'or et les crises monétaires en U. R. S. S.* 1930-ban Oroszország 1.5 mill., 1937-ben 6 millió uncia aranyat termelt és ezzel a világ második aranytermő országa lett. 1939-ben 1200 millió rubel aranykészlet, a háború alatt Oroszországban maradt román aranyletéttel együtt 1500 millió készlet felett rendelkezik. Ezzel az USA, Anglia és Franciaország után következik az aranybirtoklásban és katonai ereje is igen jelentősen nőtt. — *Fossati, Antonio: La propriété foncière dans une région d'Italie, le Piémont.* — *Leger, Th.: Les sociétés de caution mutuelle et leur rôle dans la distribution du petit crédit professionnel* A kisüzemek hitelképességének növelésére kezességi társaságokat alakítottak. Ezeknek a szervezetét ismerteti a cikk Franciaországban, Hollandiában és Belgiumban. — A *Vie Économique* részben a bor melléktermékeinek felhasználásáról, a német parasztságról, az olajtermelő országok helyzetéről, az orosz birodalom költségvetéséről szóló cikkek.

1939 szeptember.

Gofinas, Georges: Territoire, climat et population de la Grèce. Az alapvető számadatokat ismerteti. — *Gofinas, Georges: L'agriculture et les produits agricoles de la Grèce.* A talajjavítás növeli a mezőgazdasági területet. A főtermékek nemes növények, dohány és szőlő. Az uralkodó birtokforma a kisüzem, melyet az állami gazdabank lát el olcsó hitellel. A termelés értéke 1928 és 1937 között 100%-kal nőtt, tehát a technikája is javult. — *Stephanides, S. L.: L'industrie en Grèce.* A görög ipar első fejlődési fázisa 1929-ig tartott, mikor a kisipar mellett a nagyipar is kialakult. A második fejlődési korszak 1933-ban kezdődik, termelési index 1928-ban 100, 1933-ban 111.8, 1937-ben 153.8. — *Kaskarelis, N.: La marine marchande hellénique.* — *Kaskarelis, N. B.: Les relations extérieures de l'économie hellénique et sa monnaie.* — *Dertilis, P.: Les finances publiques de la Grèce et la dette publique.* — *Cassimatis, G.: La question sociale et la politique sociale en Grèce.* Az iparosodás következtében a munkapiaci béke kérdése áll előtérben. Ezt szolgálja a kollektív szerződésről szóló 1935-ös és a munkaviszályok kötelező döntőbírósi elintézéséről szóló 1938-as törvény. 1938-ban a szakszervezeteket osztályképviseleti joggal ruházták fel és állami ellenőrzés alá helyezték. — *Kaskarelis, N. B.: L'avenir hellénique.* — *Regards en avant.* — A *Vie économique* részben a háború hatásáról a nemzetközi vásárokról, a kezességi egyesületek szerepéről szóló cikkek.

1939 október.

Ferenczi, Imre: Armements et potentiel humain. A felfegyverkezésnek a munkaerőállományra való hatásával foglalkozik. A

világháború volt először az, mely nemcsak a kombattáns sereg emberszükségletében jelentett eddig ismeretlen nagy arányokat, hanem a hadsereg ellátására hivatott ipar munkaerőszükségletében is. A totális háborúra való előkészületek már számolnak e felmerülő egyensúlykérdésekkel és a rendelkezésre álló munkaképes népesség tervszerű elosztásával. A front mögötti munkaerő-szükséglet nő, a hadsereg egy küzdő tagjának ellátására három, rosszul szervezett országban hét munkást kell beállítani. Így válik hadi potenciál szempontjából életkérdéssé a népesség szaporodása. A fegyverkezés során növekedő munkaerő-szükséglet mutatkozott. A munkanélküliek tartalékhadseregéből kellett meríteni a munkaerőt, mely azonban bonyolult technikai kérdéseket vet fel (munkaközvetítés, átképzés stb.) Így tűnt el a munkanélküliek nagy száma és a helyzet a munkaerőhiány irányába éleződött ki. Egyes országokban ez túlfeszült állapothoz vezetett és a népesség munkaerejének teljes mozgósításához. (Németország). — *Roggen, Graadt van: Les foires internationales d'échantillons en temps de guerre.* Az európai árúmintavásárok mind, a lipcsei kivételével, a világháború szülöttei. A háborúban megszakadt nemzetközi kapcsolatok helyébe alkalmat kellett adni a kereslet és kínálat új tájékozódásának és az új felek összehozásának. A semleges államok is kénytelenek mint új vevők, vagy eladók megjelenni. A most folyó háborúban is hasonló szerep vár rájuk és színhelyei lesznek a háború következtében helyet fogó és háború után is nagyjában megmaradó kereskedelmi átrétegződésnek. — *Lédermann, László: Situation économique mondiale à la veille de la guerre.* A Népszövetség gazdasági évi jelentését ismerteti. — *Piotrowski, A.: La situation des chemins des fer de l'U. R. S. S. en cas de guerre.* Az orosz vasutak állapotának részletes ismertetése. Arra jut, hogy háború esetén a békebelinél átlag háromszorosan nagyobb megterhelést a vonalak és a kocsipark nem tudják lebonyolítani és csődöt vall a közlekedés. — *Laureys, Henry: Le problème ferroviaire canadien.* — A *Vie Économique* részben cikkek az utazási ügynökségek gazdasági szerepéről, a vasut és országút küzdelméről a szállításban.

1939 november—december.

Jaray, Gabriel Louis: Les états Baltes et leur vie sociale et économique. Németország legújabbban elvesztett „gyarmatait” ismerteti. Valamennyi parasztállam, ahol századokon át a német uralkodó réteg elnyomása szorította le a népi elemeket. A gazdaságuk is a mezőgazdaság exportjára és egyes fontos nyersanyagok, (fa) termelésére alapul, helyzetük tehát erősen függő már ezért is. — *Heckscher, Kay: Inquiétudes Scandinaves.* Ismerteti az oroszok régi törekvését a nyílt, melegvizű tengerek felé. Fokozza a skandináv államok kényes helyzetét, hogy Németország és Oroszország vitális érdekei itt érintkeznek, a svéd terület nagy gazdagsága fában és vasércben. A skandinávok, főleg dánok hagyományos ellenségei a németeknek, de az orosz előretörés is aggasztja őket és könnyen hadszíntérre válhatnak. — *Ferenczi, Imre: Armement et potentiel humain.* A honvédelmi készülétek felborították a munkaerőhiány következtében a munkavédelem hagyományos alapjait. A munkaidő korlátozás tarthatatlan lesz, a béreket alacsonyán megmerevítik, a munkaszerződés szabadsága megszűnik. A munkaerőhiány olyan feszültté válik, hogy az idegen munkásokkal kell szemben követett megszorításon is lazítani kell. Területeket kell hódítani, hogy annak munkaerejét igénybevegyék, nemzetiségeket kicsereálni. A tanulmány végén konstruktív programot állít fel a szerző a háború utáni politikára. Az államok jövőben a biztonság és a jólét céljai között egyensúlyra kell hogy törekedjenek, a mai

esztelen biztonsági erőfeszítések helyett, melyek az életszínvonalat mindenütt mélyen lezüllesztik. — *Grdjitch, Gojko et Rosenberg, Wlad: L'économie Yougoslave sous le signe de la guerre.* A semleges Jugoszlávia gazdaságát is erős próbára teszi a háború. Kivitelének túlnyomó része kötött devizájú és nyersanyagszegény államokba irányul, nyersanyagellátása érdekében tehát a nemes devizájú piacok felé kell terelnie. — *Mombert, Paul: Modifications des mouvements démographiques.* — *Smets, François: Le financement des marchés de l'état et des collectivités publiques en France.* — *Picard, Roger: Émile Vandervelde économiste.* A belga szocializmus vezető teoretikusának és politikai alakjának elméleti munkásságát méltatja. — *A Vie Économique* részben a nemzetközi kaucsukpiac háború alatti alakulásáról és az angol kereskedelmi flottáról szóló cikkek.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 151, Heft 1, Januar 1940. Jena.

Dietze, Constatin: Max Sering. Dietze gyászbeszéde a legnagyobb német agrárpolitikus ravatalánál. Sering neve Adolph Wagner és Gustav Schmoller mellett állott a német közgazdaságtudományban. A telepítés, agrártörténelem, mezőgazdasági jogalkotás és birtokpolitika terén végzett munkája egyedülálló volt. A weimari birodalom idején kodifikált telepítési törvény egyike azon kevés jogalkotásoknak, amelyet a mai Németország is úgyszólván teljesen érvényben hagyott. Sering ezen műve a legjobb bizonyítéka annak, hogy a tudomány eredményei az idő és politika változásait is kiállják. — *Zwiedineck-Südenhorst, Otto: Entwicklung und Fortschritt in der nationalökonomischen Theorie Frankreichs.* A francia gazdasági irodalomról a közelmúltban két igen beható, bölcséleti irányú munka jelent meg, az egyiknek szerzője Pirou, a másik Surányi-Unger „Entwicklung der Theoretischen Volkswirtschaftslehre“ c. művének idevágó részében található. E két könyv megjelenése óta azonban a francia gazdaságtudomány életében új irányok is megjelentek, amelyek a korábbi, sok tekintetben osztatlan tudományos közvéleményt megbontották. Régebben Franciaország számottevő közgazdái úgyszólván egységesen a fiziokraták nyomdokaiba léptek, intézeteik a klasszikus elméletet istápolták; optimizmus, finalista beállítás, a matematikai gondolkozásmódtól tartózkodás voltak a vezető eszmék. A háború utáni közgazdaságumvezetés munkájára várt ennek a mélyebb értelemben véve terméketlen helyzetnek megváltoztatása. Az utóbbi években a kutatók már nemcsak a doktrinák története iránt, hanem a gazdasági élet gyakorlati eseményei iránt is mutattak érdeklődést, s közöttük elsősorban Aftalion, Simiand és Pirou végeztek figyelemreméltó, érdemes munkát. Különös nyomatékkal jelenik meg a franciáknál az „économie politique“ determináltan társadalmi jellege, a homo oeconomicust létező jelenségként elfogadó vizsgálati módszert a modern francia felfogás visszautasítja. A pszichologizmus a francia tudomány művelői között két alakban jelentkezett: a határhaszonelmélet kutatóinak és az ú. n. interpszichológikus dinamizmus híveinek tanulmányaiban. A német módszertani viták, Schmoller és Menger párviadala a francia tudomány szférájában csak akkor talált visszhangra, amikor már ott is kezdett az osztrák és a lausannei tanok hatása mutatkozni. Ekkor már egymás mellett párhuzamosan fejlődött az absztrakt, a pozitív és a matematikai irány, mindegyik számos és alapos művelővel. Az újabb fejlődés eredménye, hogy elméleti alapkérdések felett folyó mélyenszántó viták termékenyítik meg a gazdaságtudomány irodalmát; a francia

közzgazdák levetették magukról a klasszikus tanok egyoldalú epigonizmusát, s az angol és német tudomány életében oly nagy szerepet játszott eszmei harcok az „économie pure“ és a pozitivizmus hívei között már a francia gazdasági kultúra terében is megjelennek. Az ismertetés a francia kutatók munkájáról a fenntartás nélküli elismerés és rokonszeny hangján számol be. — *Albrecht, G.: Unterstützung der Familien Einberufener.* A hadviselő állam legelső becsületbeli kötelessége a harcbanvontak családjáról gondoskodni. Ez a támogatás elvileg sem lehet azonos vagy analóg a jótékonyági szolgáltatásokkal, hanem törvényes járandóság jellegével bír, amelyet természetesen igen számos tényező befolyásol, mint pl. a hadvezetés követelményei, az ország gazdasági helyzete, a háború tartama, a hadbanvontak száma stb. Ismerteti a hadbanvontak támogatásáról szóló törvények genetikáját. Behatóan foglalkozik a világháború előtt és folyamán hozott rendelkezésekkel és az akkor szerzett gyakorlati tapasztalatokkal, amelyek a kötelező katonai szolgálatnak Németországban 1935-ben történt visszaállításakor e téren az új rendezés alapjául szolgáltak. Ezidőszert az 1936. március 30-i törvény cikk az irányadó, amely a támogatásra igényjogosultak körét önmaga állapítja meg. Az eddigi törvények ezt a végrehajtási rendeletekre bízták. Régebben az anyagi fedezetet teljesen a birodalom bocsátotta rendelkezésre, ma az ebben a vonatkozásban felmerült kiadásoknak 80%-át téríti csak, míg egyötödét az illetékes törvényhatóságok, közületek viselik. — *Wilbrandt R.: Die Bedeutung des Gartenbaues für die Nahrungsfreiheit.* A kerti termelés, amely a német élelmiszerellátás fontos tényezőjévé válhatnék, ezidőszert igen kevés figyelmet nyert. A mulasztottak pótlása állami anyagi támogatással, szerszámok és kis gépek rendelkezésre bocsátásával, esetleg pedig a munkaszolgálat bevonásával volna elképzelhető. — *Vollweiler, Hellmut: Die Produktions- und Exportkraft der sowjetrussischen Wirtschaft.* Az USSR gazdaságföldrajzi statisztikájának ismertetése után az agrárpolitikai intézkedéseket, s az ezek nyomán előállott helyzetet ismerteti. A nyersanyaggazdagság terén Oroszország a vezető helyek egyikét foglalja el, de a szerző megítélése szerint az ásványi kincsek javarészt termelés- és közlekedéstechnikailag távoleső területeken fekszenek, s azoknak rendszeres kiaknázása még évekig tartó ipari előkészítést és hatalmas investíciókat kívánna meg. Csak ezután lehetne rendszeres és nagyarányú kitermelést, később pedig kivitt elképzelni. A Szovjetunió iparosodását elsősorban a termelési javakat gyártó iparágak kiépítése és a mennyiségi termelés fokozása jellemzte, ezzel lépést kellett volna tartania a közlekedés fejlődésének is, amely azonban sokkal kisebb mértékben haladt előre. A vasutvonalak kiépítése, a waggon- és lokomotívpark kiegészítése és fenntartása még távolról sem kielégítő, az ország motorizálása még kezdetleges. A belvízi hajózás jelentősége aránylag csekély, a tengeri kereskedelmi flotta kiépítése az utolsó években azonban már annyira haladt, hogy tengeren exportárukat már orosz hajókon tudják szállítani. Az orosz-német kereskedelmi csereforgalom közeljövőbeni fejlődése szempontjából elsősorban az a tény szab irányt, hogy a német nehézipari termelés javarészt a háború folytatását szolgálja, s így az orosz nyersanyagokért Németország elsősorban fogyasztási cikkeket adhat cserébe, amelyek az orosz életszínvonal felemelését szolgálhatnák.

Band 151. Heft 2. Jena, Februar 1940.

Vöchting Friedrich: Italienische Siedlung in Lybien. A település történetét három részre osztja. Az első az 1911–1921. időszak a nagyarányú afrikai olasz telepítés hőskora. Az ezt követő periód-

dus az állam mezőgazdasági irányító munkájának módszeres kezdete, harmadik a fasisztus rendszere. — *Shorer, Edgar: Das Sensibilitätsprinzip.* A gazdaság körében a mennyiség vagy minőség primátusának kérdésének feltevése teljesen indokolatlannak látszik. A két fogalmat egymástól elválasztani nem lehet, legfeljebb sorrendi fontosságukat elbírálni, annak eldöntéséhez azonban még nincsenek teljesen kialakult szempontok. A gazdaságon kívülálló területeken a minőség sok tekintetben dominál a quantummal szemben, a gazdaság terében viszont sok tekintetben a mennyiség primátusa domborodik ki. Azonban a King-féle szabály és más jelenségek arra mutatnak, hogy a gazdasági mennyiségváltozások eredményeikben nem tekinthetők azonosaknak, ugyanaz a mennyiségi eltolódás más-más színvonalon egészen más jelentőséggel bírhat. Látszólag jelentéktelen mennyiségi változások aránytalanul látszó okokat idézhetnek elő. Itt lép előtérbe a szenzibilitás (érzékenység) elve, amely a dinamikus gazdaságban a számszerűen meg nem magyarázható jelenségek megokolását adhatja. — *Huhle, Fritz: Ist Frankreichs Nationalwirtschaft durch den Geburtenrückgang bedroht.* A csökkenő szaporodáshoz járul a népesség elöregedése. A népesség nemek közötti megoszlása sem túlkedvező, a háború ezt az aránytalanságot még jobban kidomborította. Mi történik majd gazdasági vonatkozásban, ha az elnéptelenedés valóban megkezdődik. A válasz, hogy Franciaország gazdasági ereje, mint számos más országé is, nem a népesség számában, hanem más tényezőkben rejlik. A népesség csekély szaporulata ellenére a nemzeti jövedelem erős ütemben emelkedik, s valószínűleg akkor sem fog ez a tendencia megváltozni, ha a lakosság lélekszáma már visszaesőben lesz. — *Lütge, Friedrich: Die Lohnpolitik in der Kriegszeit. 1939.* Az elmúlt évek munkabérlpolitikájának legfőbb jellemzője az árrögzítéssel természetes kölcsönviszonylatban álló berrögzítés volt. A háborús gazdasági rendelkezések a rögzítés elvén nem változtattak, de széleskörű és rugalmas lehetőségeket adtak a munkaügyi hatóságoknak, annak az elvnek a hangsúlyozásával, hogy — miként a vállalkozó sem nyereszkeskedhetik a háborún, — a munkás keresete sem haladhatja meg a normális színvonalat. Az éjszakai, vasárnapi és a túlóra munka díjazását a háború elején eltörölték, de később fokozatosan visszaállították. A mai munkanap Németországban már nem nyolcórás, hanem gyakorlatilag a normál munkanap tízórásnak tekintendő, ami a munkaerőhiány jelenségei mellett indokolt is. — *Maier, Anton: Die Ordnung des Eisenmarktes in der Kriegswirtschaft.* Ismerteti a vas- és acélárúk ellátását szabályozó német háborús rendelkezés főbb vonásait.

Band 151. Heft 3. März 1940.

Vöchting, Friedrich: Italienische Siedlung in Lybien. (II.) A tanulmány tmásodik része a libiai telepítő munka újabb fázisait ismerteti. A tömeges telepítést 1938/39. években két állami szerv bonyolította le. Ezek községeket jelöltek ki, közműveket építettek, a jelentkezőket — elsősorban a munkanélküliség által keményebben sújtott vidékekről — kiválogatták és megfelelő készpénzjuttatásokkal tették lehetővé a települők megélhezését. Az állam az olasz családok mellett érdemes és megfelelő benszülött gazdálkodók települését is elősegíti. — *Wilbrandt, R.: Zur Kritik des liberalen Systems.* Az új állampolitikai és gazdasági rendszerek, a liberális korszak felfogását és gyakorlatát természetesen megváltoztatták. Ez azonban távolról sem jelent annyit, hogy minden válogatás nélkül meg kívánnák semmisíteni mindazt, ami a liberális fejlődés terméke volt és a haladáshoz hozzájárult. Nem fogadják el azonban a szerző-

dési szabadság feltétlen alkalmazását, mert nem teszik magukévá Adam Smith elvét, hogy a homo oeconomicus saját céljai követésénél elsősorban a közjónak szolgál. Az állam ma már nem szorítkozik a jogbiztonság fenntartására, s nem engedi át a gazdasági életet a versenyautomatizmus hatásainak. A cseregazdálkodás rendszerét különösen egyes vonatkozásokban már a liberálisnak tekinthető kutatók is bírálták, s az gazdaságetikai szémszögből kétségtelenül korrekcióra szorul. A verseny egyre bonyolultabbá lesz, s így eredményei nem igazodnak azonnal a teljesítmény szerinti jutalmazás elvéhez. Itt domborul ki az ellenmondás a liberális gazdaság elve és a szociális szempontok között. Ezeket az ellenmondásokat csökkenteni lesz az újabb gazdasági rendszer egyik legfontosabb feladata, ha ez sikerült, akkor a verseny megfelelő mederben ismét annak a célnak fog szolgálni, amelyet a liberális gazdasági elmélet lefektetői szem előtt tartottak: a fogyasztó hasznán keresztül az általános életszínvonalat emelni. — *Meyer, Maximilian: Die Absterbewahrscheinlichkeit der Krebskranken.* Érdekes és gazdag statisztikai anyaggal alátámasztott monográfia a rákhalandóságról. Megcáfolja a betegség teljes gyógyíthatatlanságáról elterjedt közhitet, de mégis igen szomorú képet nyújt annak pusztító hatásáról. — *Hobrecker, Adolf: Die staatliche Lenkung der deutschen öffentlichen Elektrizitätswirtschaft seit Inkrafttreten des Energiewirtschaftsgesetzes.* Ismerteti a német áramfogyasztás adatait, a német energiatörvény végrehajtására nézve kiadott rendeletek tartalmát és eredményeit. Természetesen a négyéves terv e téren is döntő változásokat okozott. A régebbi alkalmoszerűség helyébe mindenütt a céltudatos és racionális energiakihasználás lépett. 1939. év január havában az egész áramgazdálkodás élére birodalmi meghatalmazottat állítottak, akinek főfeladata az áramtermelés fokozása és az energiaelosztás egységesítése volt. A háború ebben a vonatkozásban is átalakulásokat idézett elő, s így szükséges volt, hogy a birodalmi kormány különleges rendelkezéseket léptessen életbe. — *Lütge, Friedrich: Die Wohnungswirtschaft in der Kriegszeit 1939.* A háború kezdetekor a lakáshelyzet rosszabb volt, mint 1914-ben. A háború a lakásépítési tevékenységet igen szűk keretekre szorította, mégis igen fontos, hogy a feltétlenül szükséges építkezések folytathatók legyenek. Elsősorban a hadviselés szempontjából fontos építkezések engedélyezhetők, ezeket Göring tábornagy által kinevezett szervek és az építkezési tanács jelölik ki, a helyi hatóságok csak karbantartási és RM 5.000 értéket meg nem haladó építkezési munkákra adhatnak engedélyt. Ennek természetes következménye a bérlővédelem további kiépítése és a lakbérek rögzítése. A háború egyébként szükségessé tette, hogy a lakásgazdálkodási jogot a birodalom egész területén egységesítsék és az osztrák, valamint szudétanémet területeken érvényben volt külön jogot megszüntessék.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Band 51., Heft 2. Kiel, März 1940.

Stackelberg, Heinrich: Freiherr von Die Grundlagen der Nationalökonomie. A tanulmány Walter Eucken könyvét ismerteti. Az irányított gazdaságnak Eucken szerint hat alapvető eleme van: a szükségletek, tőke, munka, természet, a technikai tudás és a társadalom szervezete. Az ezekből az elemekből álló gépezetet alapjában véve három főtörvény irányítja: A Gossen-féle csökkenő határhaszon szabálya, a csökkenő termelékenység törvénye és a termelési körutak magasabb hozadékának tétele. — *Kramer, L. Roland: Die Organisation des amerikanischen Aussenhandels.* Az Egyesült Államok a világháború előtt rendszeres kiviteli politikát ügyszól-

ván egyáltalában nem folytattak. Külföldi váltókat az amerikai bankrendszerben csak 1913. óta lehetett leszámítolni és az amerikai exportör csak 1918. óta lehet kiviteli egyesülések tagja. Ezek az egyesülések „kiviteli társaságok” név alatt folytatják működésüket s rájuk a Pomerene-Webb-féle törvény értelmében nem vonatkoznak az igen szigorú Sherman és Clayton-féle versenytörvények. Ennek célja, hogy az amerikai exportör is kellő mértékben résztvehessen a világpiaci versenyben a külföldi kiviteli szervezetekkel szemben. A törvény 1918. áprilisában lépett életbe, azóta összesen 116 ily társaság alakult, de azok közül 1939. júniusában már csak 43 folytatta működését a többi megszűnt. Az amerikai kivitelnek jórésze e társaságok működési keretén kívül hagyja el az Egyesült Államok területét, mégis a húszas évek végén az összforgalom elég jelentős hányada került a társaságok révén kivitelre. A legmagasabb előfordult hányad 19% volt. A társaságok elsősorban a standardizálás, áregyezmények, hitelkedvezmények, eladási kvóták megállapítása, közös piackutatás és az adminisztráció terén nyújtottak a tagoknak előnyöket. Becslés szerint azonban legfeljebb az amerikai kivitel 24%-a kerülhet a társaságok munkakörébe, s így azok fejlődési lehetőségei eléggé korlátoztak. — *Goodbar, Joseph E.: Die funktionellen und strukturellen Grundlagen eines stabilen Bankwesens.* Az egészséges bankrendszer előfeltételei között első helyen említhető a pénz- és hitelteremtő tevékenység és a takarékoságnak szolgáló feladatkör feltétlen éles elhatárolása. A második feltétel, hogy a finanszírozási tevékenység a rendszeres termelés és a fogyasztási cikkek forgalmának terére korlátozódjék, s hogy a közadósságokat képviselő kötvények vásárlása ne haladja meg a tényleges betétek összegét. Szükséges emellett, hogy látra felmondható betétek és a likvid vagyontárgyak aránya állandó legyen. A hatóságok pénzügypolitikájának az ár- és munkabérekérdéseket szem előtt kell tartania és az adózásban jutalmazni kell azokat a tőkéseket, akik eszközeiket a termelés szolgálatába állítják és sújtani azokat, akik ettől elzárkóznak. Ezen szempontok kellő figyelembevételével azok az erők, amelyek ma a pénzügyi mechanizmus szempontjából bizonytalan tényezőket jelentenek, termelő és építő tulajdonságokkal lehetnének felruházva. — *Evelpidi, C. Die landwirtschaftliche Krise in Griechenland.* Görögország mezőgazdasága a válsággal szemben csekély ellenállóképességet tanúsított, minthogy termelési körülményei kedvezőtlenek, termékei javarészt kivitelre kerülnek, Görögország egész gazdasági élete erősen függ a külföldtől. A kormányzat által hozott ellenrendszabályok közül említésreméltó volt a vámvédelem fokozása, a raktározás kérdésének központi megoldása és különböző jótékonyági intézkedések. — *Teder, Walerian: Zur Frage der Konjunkturmessung.*

Internationale Rundschau der Arbeit

1939. augusztus.

Siewers, Heinrich: Die Regelung von Einwanderung und Siedlung in Venezuela. A petróleumtermelésre való specializálás veszélyeit felismerve a venezuelai kormány újra fel akarja lendíteni az elsorvadt és irremotabilis mezőgazdaságot. Ennek egyik előfeltétele megfelelő mezőgazdasági népesség betelepítése és ezért a kormány a Munkaügyi Hivatal szakértőjével dolgoztatott ki egy olyan tervet, mely a délamerikai bevándorlási tapasztalatok alapján a legkorszerűbben igyekszik megszervezni a bevándorlást. E szervezetet ismerteti a tanulmány. — *Die Durchführung der Sozialversicherung in Bulgarien.* 1931-től 1937. évig ismerteti a bolgár társadalombiztosítási intézmények működésének statisztikáját.

1939 szeptember.

Dickinson, Clark Z.: Gewerkschaften und Lohngestaltung in den USA. A „Fair Labor Standards Act“ meghozatala a munkásszervezetek befolyásának köszönhető. Az NRA idején a szakszervezetek arra törekedtek, hogy a munkaadókat szorítsák a code-ok betartására, melyek a munkabérre nézve is tartalmaztak előírásokat. A kollektív szerződések száma nőtt, azonban az árak emelkedése az órabérek 10%-os emelkedését elnyelte, viszont a foglalkoztatást növelte. Az NRA bukása után a CIO küzdőme emelkedik ki, számos nagy iparban kollektív szerződések megkötéséhez vezetett. Fontos vívmánya a szakszervezeteknek a közmunkáknál a „szokásos“ bér fizetésének kieszközlése. Az 1937/38-as válság folyamán a bérek elenállóbbaknak bizonyultak, mint máskor. Ez a szakszervezetek nagyobb erejének következménye már. Másrészt arra törekszenek, hogy a munkások teljesítményét is növeljék és ezzel a termelés rentabilitását. A szociálpolitikai törvényhozás csak növelte a szakszervezetek létszámát. — *Die Arbeitszeit in den Vereinigten Staaten von Amerika und Japan.* A Fair Labor Standard Act (1938) a heti munkaórát 42 órára csökkenti, de túlórázni korlátlanul lehet 50%-os díj mellett. A korlátozás kb. 11 millió munkásra terjed ki. 1929 óta az átlagos tényleges munkaidő erősen csökkent 48.4-ről 33.8 órára. Japánban a munkaidő csak nők, gyermekek számára van korlátozva (11 órára naponta). 1926 és 1931 között a tényleges munkaidő csökkent, azóta emelkedett ismét. A vasiparban 10 és fél óra körül mozog átlagban. Az adatok elriasztó képét nyújtják a japán munkásság kizsákmányoltságának.

1939 október.

Winant, John G.: Die Internationale Arbeitsorganisation in Kriegszeiten. Hangsúlyozza, hogy a hivatal működésére még nagyobb szükség van háború alatt, őriznie kell a szociális kultúra és fejlődés eredményeit. A háború számos új kérdést vet fel a szociálpolitikában is, ezek vizsgálatára különösen súlyt akar vetni a hivatal. — *Frankenstein, Louise: Der Anteil der Frau an der Durchführung der betrieblichen Sozialpolitik.* Az „üzemi szociálpolitikán“ azokat az önkéntes juttatásokat érti, melyekkel a munkaadó az ő munkásainak és azok családjainak gazdasági és társadalmi jólétét emelni igyekszik. Ebben a munkában kezdettől fogva nagy szerep jutott nőknek; nagy elterjedést talált ez a munkakör a háború alatt a nők és fiatalok nagy számában való foglalkoztatása folytán. Azóta jelentősége egyre nő, minden nagyobb államban nő a nagyiparban a „szociális munkások“ száma, akik nagyjából nőek. Ismerteti ezek kiképzését, munkakörük típusait.

Genf 1939 november.

Die Sozialpolitik im Kriege. A világháború és az új háború között nagy különbség, hogy most az összes államok, még a semlegesek is, előre fel vannak készülve a háború összes problémáira, a szociális jólét lehetőleg fokozott védelmére, mely ma már katonai érdek is. A háború mély nyomokat hagy a szociális szerkezetben, mert a termelésben is nagy eltolódásokat idéz elő. A háborús szociálpolitikai kérdések nem sokkal térnek el a béke problémáitól, azonban intenzitásuk nagyobb. Főleg a munkapiaci egyensúly fontos a háborúban, ezt a bevonulások, az egyes iparok fokozott igénybevétele meglehetősen megzavarja, tehát a békében is ismert rendszabályok még jobb alkalmazására van szükség (munkaközvetítés, átképzés stb.) A munkaidő meghosszabbodik, a gyermekek és nők munkája növekedik, ami elkerülhetetlen, de ma már előre készülni

kell erre olyan rendszabályokkal, melyek csökkentik e helyzet káros hatásait. A kombattánsokat védeni kell munkaviszonyukból származó jogaik épségben tartásával. Fontos új tény az is, hogy a szakszervezetek közreműködését a háborús szociálpolitikában ma már mindenütt elismerik és igénybeveszik.

1939 december.

Die 25. Tagung der IAK. 1939 nyarán tartott munkaügyi értekezlet tárgyrendjén szerepeltek a következő kérdések: 1. A szakoktatás és tanoncügy. Elfogadtak két ajánlást a kormányokhoz, melyek a szakoktatás szerveinek egységes terv szerint való koordinálására hívják fel a figyelmet és hangsúlyozzák az általános művelés fontosságát a munkás későbbi alkalmazkodó és pályaválasztató képességének fenntartására. 2. A bennszülött munkások munkaviszonya. A konferencia egyezménytervezetet fogadott el, mely előírja a bennszülött munkások írásbeli szerződésének kötelezettségét, hatósági láttamozást és szigorú iparfelügyeletet. 3. A vándormunkások toborzása, közvetítése. Egyezménytervezetet fogadtak el és két ajánlást, melyek a vándormunkások nagyobb védelmét célozzák. 4. Az uccai közlekedésben. 5. szénbányákban dolgozók munkaidejének rövidítése, 6. az irodák és boltok rövidebb munkaideje. Ezeket a kérdéseket az értekezlet az előkészítés stádiumában hagyta.

Rivista di politica economica.

Roma, 1940

Anno XXX. Fascicolo II. febbraio.

Fantini, Oddone: Politica di difesa e di incremento del risparmio. Vázolva a termelés és a fogyasztás szolgálatában álló takarékoság mibenlétét, a termelés fejlesztése terén játszott szerepével kapcsolatban való állami védelmének okaira és részleteire tér ki. — *Borriello, Biagio: I mercati dell'Estremo Oriente.* A háború utáni évek iparosító politikája állandóan szűkíti az iparcikkeket átvevő államok körét, amely természetszerűleg érzékenyen érinti az iparcikkeket exportáló államokat, köztük Olaszországot. Ennek felismerésében a Duce már évekkel ezelőtt a Távol Keletet jelölte ki az olasz iparcikkek elhelyezési piacául, amely annál is könnyebben lenne megvalósítható, mivel Kína és Japán értékes nyersanyagokat tudna cserébe adni. — *Fossati, Antonio: Una società per gli ammassi granari in Piemonte alla fine del '600.* Az olasz gazdaságtörténet nagy művelője a XVII. századvégi piemonti gabona szövetkezetekről számol be, amelyek II. Vittorio Amedeo herceg rendeletére a fenyegető gabonainség leküzdésére voltak hivatva. — *Signorelli, Gaetano: Tendenze rinnovatrici della scienza economica e l'interesse collettivo.* A korporatív gazdaságtudomány hatása alatt a klasszikus hagyományokon felépülő közgazdaságtanban is mind inkább tért hódítanak az összességnek az egyéntől különböző szempontjai. A klasszikus tanoknak a fasiszta doktrínával való összeegyeztetésére igen jellemző példaként hozza fel a szerző a gazdasági egyensúlyi elméletet, amely épen napjaink korporatív felfogású közgazdászainak köszönheti nagymértékű fejlődését. — *Malatesta, Mario: Il capitale estero nell'economia jugoslava.* Az 1924 óta kifejlődő délszláv iparosodási mozgalommal kapcsolatban a külföldi tőkék szerepét taglalja, s különösen Németországnak az utóbbi évek eseményei következtében való előtérbejutását emeli ki. A tanulmány főrészt azonban az olasz tőkéknek a jugoszláv hitel-, biztosítási életben, valamint az iparban s kereskedelemben játszott

jelentőségével foglalkozik bővebben részletes statisztikai adatok kíséretében. — *Korporatív tevékenységi Szemlében: Il Comitato di coordinamento dei prezzi interni.* — *Gazdasági és pénzügyi szemlében: L. Fornengo: Risultati economici delle Società Italiane per azioni nell'esercizio 1937.* — *Il bilancio dell'esercizio finanziario 1940—41 e l'emissione dei Buoni novennali 1949.* — *L'Albania economica.* — *Pénzpiaci szemle (A. Gulinelli.)* — *Szállítási és közlekedési szemle: A. Pavone: La riforma delle tariffe ferroviarie per le merci.*

Rivista Italiana di scienze economiche.

Bologna, 1939.

Anno XI. No. 12. dicembre.

Vinci, Felice: Nuovi concetti statistici nello studio della disoccupazione. A tanulmány a munkanélküliség újabb irodalmának ismertetésével foglalkozik. Annak leszögezése után, hogy az új irányok alapján véve a XVII. szd. elején élt olasz Serra tanaira vezethetők vissza, különösen Kahn, Keynes felfogását taglalja részletesebben. Végezetül A. de'Stefani-nak erre vonatkozó elméletét fejtegeti, amelyre könyvismertetés formájában még visszatérünk. — *Rossi, Lionello: Imposta sul caffè ed autarchia.* A kávé tó sujtó rendkívüli adó bevezetésével kapcsolatban szerző azon közel egy évtizeddel ezelőtt felállított tanát alkalmazza, amely szerint az államnak minden olyan intézkedése, amely az egész fogyasztást arra kényszeríti adók kivétele útján, hogy a termelési költségeket bizonyos összeggel túlfizesse, voltaképpen állami monopóliumot alkot, amely azonban különbözik a nyereség célját szolgáló magánmonopóliumok esetétől, mivel magasabb szempontok érvényesülését kívánják elérni, — így a jelen esetben az autarkia elősegítését s a valutáris szempontok érvényesülését. — *Loffredo, Ferdinando: La famiglia nell'economia della Nazione (II.).* A tanulmány első része a Rivista előző számában jelent meg, benne szerző kifejtette, hogy a fasizmus a családdal összefüggő jelenségeket gazdasági szempontból is vizsgálat tárgyává teszi. Jelen befejező értekezésében a család értékelését a termelés, a jövedelem s a fogyasztás szempontjából taglalja s végezetül azt kutatja, hogyan lehetne a család szerepét a gazdasági élet minden terén fokozatosan érvényrejuttatni. — *Venturoli, Argo: Il finanziamento della politica economica del III. Reich.* A nemzeti szocialista Németország termelésének finanszírozását ismerteti a mozgalom uralomra jutásától kezdve az új háború kitöréséig. — *Rassegne: Documentazione dell'attività del regime: Le direttive del Duce (M. Talamanca).* — *Il commercio interno e internazionale: Andamento del commercio mondiale (Gu. Bi.)* — *La guerra e la disciplina dei prezzi nei principali paesi del mondo con riferimanto particolare all'Italia (O. Messori).* — *Note e appunti: Analisi d'una manovra economica diretta a conseguire un maggiore impiego di lavoro (E. Lama).*

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések.

Március 12-én *Éber Antal* elnöklése alatt *Dékány István* egyetemi tanár tartott előadást „A társadalom, mint üzem” címen. A tanulmányt a Szemle márciusi számában egész terjedelmében közöltük.

Április 30-án *Éber Antal* elnöklése alatt *Szeberthy János* min. titkár adott elő „Mezőgazdasági szociálpolitikánk pénzügyi szempontjai” címen. A tanulmányt a Szemle egyik legközelebbi számában közöljük.

Igazgató-választmányi ülés.

Igazgató-választmányunk április 30-án *Éber Antal* elnöklése alatt tartott ülésén megjelentek Navratil Ákos, Heller Farkas, Koós Mihály, Tóth Jenő, György Ernő, Halasi Fischer Ödön, Kovrig Béla, Neubauer Gyula, Óvári Papp Zoltán, Theiss Ede, Kislégi-Nagy Dénes.

Éber Antal elnök bejelentette, hogy a legutóbbi választmányi ülésen adott felhatalmazás alapján a Magyar Közgazdasági Társaság 1940. évi rendes közgyűlését május 1-én reggel 8 órára, határozatképtelenség esetén pedig május 16-án, csütörtökön este fél 7 órára hívták össze a Kereskedelmi és Iparkamara dísztermébe. Az ülés után *Kováts Ferenc* egyetemi tanár tart előadást „A magyar ipar és iparosodás történetének tanulságai” címen. Ezután az elnök beszámolt a három angol klasszikus új fordításának kiadásával kapcsolatban folytatott tárgyalásairól, Kislégi-Nagy Dénes főtitkár pedig a Társaság pénzügyeiről és a kilépett és új tagokról tett jelentést. Az elnökség előterjesztéseivel az igazgató-választmány egyhangúlag hozzájárult.

Közgyűlés.

MEGHÍVÓ.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1940. május 1-én reggel 8 órakor, határozatképtelenség esetén pedig május 16-án, csütörtökön d. u. fél 7 órakor a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara dísztermében (V., Szemere-u. 6.) tartja XLVI. rendes évi közgyűlését.

Tárgysorozat:

1. Elnöki megnyitó.
2. A főtitkár jelentése a Társaság 1939. évi működéséről.
3. A pénztárnok jelentése az 1939. évről.
4. A számvizsgáló-bizottság jelentése az 1939. évi számadásokról.
5. Az 1940. évi költségvetés megállapítása.
6. A számvizsgáló-bizottság megválasztása 1940. évre.
7. Indítványok. (Az alapszabályok értelmében indítványok a közgyűlést megelőzőleg legalább nyolc nappal írásban adandók be az elnökséghez.)
8. *Kováts Ferenc* egyetemi tanár előadása:
A magyar ipar és iparosodás történetének tanulságai.

Budapest, 1940. április 15.

Az ELNÖKSÉG.

MAVAG

Közületek és intézmények részére szállítunk motoros tűzoltó fecskendőket légoltalmi eszközöket, MAVAG JOBBÁGY-foihtonégő-kályhákat, házi vizellátóberendezéseket, különféle célokra szolgáló szivattyukat, kutakat, gőz-, gáz- és vízszerelevényeket, gyorsteherautókat, fertőtlenítő készülékeket, uthengerlő-, utgyaluló- és utfelszakító gépeket, öntöző- és vízszállító kocsikat, vízvezeteki öntöttvas-csőveket és csőidomokat, barnaszéntüzelésű szivógázgenerátorokat, stb.

Felvilágosítás, árajánlat díjtalan!

Magyar Kir. Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak
Budapest, X. Kőbányai-ut 21.

NINCSEN PÁRJA

A·MAGY·KIR·DOHÁNYJÖVEDEK·
SZIVARJÁNAK·CIGARETTÁJÁNAK·
HÁROM·VILÁGRÉSZ·VÁLOGATOTT·
DOHÁNYLEVELEIT·DOLGOZZA·FEL·
ÉVTIZEDES·TAPASZTALATAI·ALAPJÁN·
VÁLTOZATLANUL·KITÜNŐ·GYÁRTMÁNYA·
NIKOTEX·MINŐSÉGBEN·IS·
CIGARETTÁI·MESSZE·KÜLFÖLDÖN·IS·
NÉPSZERŰEK·HIRES·» C U B A «
SZIVARJA·A·MEZŐGAZDASÁGI·VÁSÁRON·
A·KÖZÖNSÉG·SZEME·ELŐTT·KÉSZÜL·
SZIVARÓZÓK·CSEMEGÉJE·LESZ!

3 oldal
válogatott képanyeleveleiből
készül a

B.N.V.
Memphis
cigaretta

Szeged Városi Nyomda

és Könyvkiadó Rt.

Szeged, Kárász-u. 9

Telefon 10-81

Mintákat, árajánlatokat készséggel küldünk

LXIVE ANNÉE
 AVRIL-MAI 1940
 VOL. 83, N^O 4—5

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
 DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
 PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE :

Dissertations

<i>Surányi-Unger Th.</i> : L'état présent des relations économiques internationales — — — — —	221
<i>Hubay A.</i> : Le problème du blé — — — — —	258
<i>Kádas K.</i> : Index-nombres des différences de prix — — — — —	258

Notes

<i>Heller W.</i> : J. A. Hobson (1858—1940) — — — — —	270
<i>Grđjic G.</i> : Le développement du système du commerce extérieur en Yougoslavie — — — — —	271
<i>Cottely E.</i> : L'impôt Italien sur les dividendes — — — — —	277
<i>Mérei G.</i> : Le deuxième „Baku“ — — — — —	279

Literature

Analyses et critiques

Livres récents sur la réforme agraire (Ihrig Ch.) — — — — —	286
Revue des livres — — — — —	288

Kuncz E.: Combat pour le droit économique. (Fülel-Szántó A.) — *Wünscher F.*: Vente organisée des produits agraires. (Kádas K.) — *Cottely I.*: Le sercret de banque. (Jirkovsky S.) — Rapport du Bureau National Hongrois du Tourisme de l'année 1939. (Vezér E.) — *Rezessy Z.*: Description politique et sociale du troisième Reich. Tableau culturel du troisième Reich. (Vincze F.) — Anuarul Statistical Romaniei. (Kádas K.) — *Hoffmann V.*: Donau-Raum-Völkerschicksal. (Ruisz R.) — Weltwirtschaftliches Archiv. Gesamtverzeichnis der Bände 36—50. (Peisner K.)

Revue des périodiques étrangères — — — — —	303
--	-----

The Economic Journal. — Revue d'Economie Politique. — Revue Economique Internationale. — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Weltwirtschaftliches Archiv. — Internationale Rundschau der Arbeit. — Rivista di politica economica. — Rivista Italiana di scienza economiche.

Société Hongroise d'Économie Politique — — — — —	316
--	-----

JAHRGANG LXIV
APRIL-MAI 1940
BAND 83, HEFT 4—5

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

- Surányi-Unger, T.*: Der gegenwärtige Stand der aussenwirtschaftlichen Beziehungen — — — — — 221
Hubay, S.: Das Problem der Weizenverwertung — — — — — 238
Kádas, K.: Indexziffern zur Messung von Preisdifferenzen — — — 258

Mitteilungen

- Heller, F.*: John Atkinson Hobson (1858—1940.) — — — — — 270
Grđjic, G.: Der Werdegang des jugoslawischen Aussenhandelssystems 271
Cottely, I.: Die italienischen Dividendensteuern und deren internationale Belange — — — — — 277
Mérei, G.: Das „zweite Baku“ — — — — — 279

Literatur.

Sammelbesprechungen.

- Neue Landwirtschaftspolitische Literatur. (Ihrig K.) — — — — — 286
Hévey, Ladislaus: Wo es keinen Grossgrundbesitz gibt. — *Bertalan, Péter—Kovács, Georg*: Argumente und Gegenargumente. — *Csák, Stefan*: Wie steht es eigentlich mit der Bodenfrage? —

Einzelbesprechungen — — — — — 288

- Kuncz, Edmund*: Kampf für das Wirtschaftsrecht. (E. Fülei-Szántó.) —
Wünscher, Friedrich: Organisierte Verwertung von Agrarprodukten. (K. Kádas.) — *Cottely, Stefan*: Das Bankgeheimnis. (S. Jirkovsky.) — *Hallóssy, Stefan*: Tätigkeitsbericht des Ungarischen Landesamtes für Fremdenverkehr für das Jahr 1939. (I. Vezér.) — *Rezessy, Zoltán*: Das politische und soziale Gesicht des Dritten Reiches. Derselbe: Das kulturelle Gesicht des Dritten Reiches. (F. Vince.) — *Anuarul Statistical Romaniei*. (K. Kádas.) — *Hoffmann, Walter*: Donau-Raum-Völkerschicksal. (R. Ruisz.) — *Weltwirtschaftliches Archiv*. Gesamtverzeichnis der Bände 36—50. (K. Peisner.)

Ausländische Zeitschriften — — — — — 303

- The Economic Journal. — Revue d'Economie Politique. — Revue Economique Internationale. — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Weltwirtschaftliches Archiv. — Internationale Rundschau der Arbeit. — Rivista di politica economica. — Rivista Italiana di scienza economica.

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft — — — — 316

JUNIUS HAVA

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

- Neubauer Gyula:* A magyar nemzeti jövedelem megoszlása — — 317
Jirkovsky Sándor: Pénzügyintézeteink a huszas évek fellendülése idején 361

Közlemények

- Mutschenbacher Emil:* Köszöntés Bud Jánosnak — — — — — 372
Sorbi Walter: A korporatívizmus és az önellátás a mai történelmi
időkből — — — — — 379
Éber Ernő: Új állattenyésztési törvény — — — — — 382
Jirkovsky Sándor: Leszámitól, viszontleszámitól — — — — — 387

Irodalom.

- Könyvismertetések** — — — — — 390
Sune Carlson: A study on the pure theory of production. (Kádas Kálmán.) — *Hevesy Pál:* World Wheat Planning and Economic Planning in General. (Tóth Jenő.) — *Brinkmann Rudolf:* Wirtschaftspolitik aus nationalsozialistischem Kraftquell. (Takároné Gáll Beatrix.) — *Fried, Ferdinand:* Wende der Weltwirtschaft. (Major Róbert.) — *Pálinkás András:* Hazai nyersanyagaink és a magyar ipar. (Zajk István.) — *Heller András:* Föld és munkabér. (Szeberthy János.)
Külföldi folyóiratok szemléje — — — — — 408
Weltwirtschaftliches Archiv. — Rivista Italiana di scienze economiche.
— Rivista di politica economica. — Revue Économique Internationale.
— Revue Internationale du Travail.
Magyar Közgazdasági Társaság — — — — — 418

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Puskás István* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6—8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segéd-szerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papírosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lenyomatokra vonatkozó kívánság a kézíraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilepési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, II., Halász-u. 1.**

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXIII. KÖTET

SZEBERTHY JÁNOS

MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSVÉDELEM

ÁRA 8 PENGŐ

Kapható a MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁGNÁL
Budapest, II., Halász-u. 1.

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftliche Rundschau

Juni 1940

Die Verteilung des ungarischen Volkseinkommens.

Das *Ungarische Institut für Wirtschaftsforschung* hat unter der Leitung von *Stefan Varga* und *Matthias Matolcsy* eine Berechnung über das ungarische Volkseinkommen aufgestellt, usw. mit der objektivistischen Methode, wenn auch manche subjektivistischen Gesichtspunkte in Betracht gezogen worden sind. Derartige überwiegend auf objektivistischer Grundlage beruhenden Berechnungen sind nicht geeignet, eine Auskunft über die Verteilung des Volkseinkommens zu geben, und so sieht man sich gezwungen, diese Berechnungen mit rein subjektivistischen Parallelberechnungen zu ergänzen. Diesen Versuch hat nun *Matthias Matolcsy* unternommen, usw. in zwei Phasen, zuerst im Jahre 1936 und dann im Jahre 1938. Diese Berechnungen werden hier einer Kritik unterzogen. Der Verfasser hat seine Einwände gegen die erste Berechnung *Matolcsys* bereits im Jahre 1937 öffentlich vortragen, diese Einwände dann vor *Matolcsy* auch im Privatgespräch eingehend erläutert, so dass die Neuberechnungen *Matolcsys* bereits unter dem Einfluss des Verfassers stattgefunden haben, ohne jedoch dass er alle Einwände berücksichtigt und nach der Meinung des Verfassers alle Fehler entsprechend berichtigt hätte. Der Verfasser trägt nun vor allem seine ursprünglichen Einwände gegen die ersten Berechnungen *Matolcsys* vor.

Ausser einer Reihe von zahlenmässigen Berichtigungen besteht der Haupteinwand des Verfassers darin, dass in einem Lande, welches überwiegend agrarisch ist, in Berechnungen, welche die Verteilung des Volkseinkommens festzustellen trachten, der Unterschied zwischen Stadt und Land in Bezug auf die Lebensunterhaltskosten von entscheidender Bedeutung ist und demgemäss nicht unberücksichtigt bleiben kann. Das ist aber in *Matolcsys* Berechnungen der Fall, was um so schwerwiegender ist, als er gerade dadurch die sowieso kümmerliche Wirtschaftslage der ungarischen Landbevölkerung noch trüber erscheinen lässt und die Ungleichmässigkeit der Einkommensverteilung ebenfalls übertreibt.

In der Zwischenzeit, also noch bevor *Matolcsy* seine neubearbeiteten Zahlenreihen der Öffentlichkeit vorlegen konnte, ist der Altmeister der Volkseinkommensberechnung, *Friedrich Fellner*, mit einer Berechnung des ungarischen Volkseinkommens herausgekommen, die im Gegensatz zu den *Matolcsys*chen Berechnungen, die eine Verteilung nach Gesellschaftsklassen vornehmen wollten, das Volkseinkommen zwischen Kapital und Arbeit aufteilt, etwa so wie das *Dugé de Bernonville* für Frankreich berechnet hat. Diese Berechnungen *Fellners* fassen auf denjenigen Zahlenreihen, die er bei der Feststellung der Steuerlastverteilung verwendet hat, sind also auf das Jahr 1932 eingestellt und unterscheiden zwischen Volkseinkommen, Summe der Privateinkommen und nationalem oder Landes-Steuerfonds. Bei näherem Zusehen scheinen die zwei letzteren Begriffe miteinander identisch und mit dem des Volkseinkommens, so wie wir diesen heutzutage aufzufassen beginnen, nahezu gleich zu sein. Der angegebene Unterschied besteht also bei *Fellner* nur darin, dass er den Begriff des Volkseinkommens zu eng fasst und nahezu auf die materielle Güterproduktion beschränkt. In Bezug auf die Einkommensverteilung lautet *Fellners* Endergebnis folgendermassen: in Ungarn entfiel auf die Arbeit mehr als auf Kapital, des letztere trage dagegen eine höhere Steuerlast als die Arbeit.

Was nun *Matolcsys* neuere Berechnungen anbelangt, so ist vor allem festzustellen, dass *Matolcsy* nahezu alle zahlenmässigen Berichtigungen des Verfassers sich zu eigen gemacht hat, betreffs der niedrigeren Unterhaltskosten der landwirtschaftlichen Bevölkerung infolge ihrer Selbstversorgung machte aber *Matolcsy* keine Zugeständnisse. Eine Reihe von

Vorbehalten beweisen, dass *Matolcsy* sich gegen unsere Einwände zu verteidigen trachtet, diese Vorbehalte beweisen aber nur, dass er die nicht akzeptierten Einwände im Prinzip doch anerkennt und sich dagegen nur mühselig wehren zu können glaubt. Da sogar die zahlenmässigen Berichtigungen die vorgegebene Ungleichmässigkeit den ungarischen Einkommensverteilung in allen Punkten nur mildern, so zeigt es sich, dass das *Matolcsy*sche Bild die Wirklichkeit im allgemeinen trüber erscheinen lässt als sie tatsächlich ist und ohne entsprechende Revision nicht einmal zur Grundlage der Beurteilung der wahren Sachlage dienen kann.

Julius Neubauer.

Die ungarischen Kreditinstitute während der Aufschwungsperiode der zwanziger Jahre.

Nach dem verlorenen Krieg von 1914—1918 setzte die Kapitalbildung in Ungarn nur sehr zögernd ein, so dass die zum Wiederaufbau der nationalen Produktion nötigen Kapitalien nur durch Auslandsanleihen herbeigeschafft werden konnten. Das Wirtschaftsleben griff gierig nach dieser Möglichkeit: Ende 1931 belief sich die Summe der neuen Auslandsverpflichtungen bereits auf 2740 Millionen Pengö. Die inländische Kapitalbildung blieb auch während der Aufschwungsjahre sehr langsam, die Bankeinlagen vermehrten sich nicht in dem Masse wie die Kreditansprüche und die spärlichen Neuemissionen geschahen grösstenteils unter Beteiligung ausländischen Kapitals. Die Knappheit der Mittel, die sich besonders bei den Provinzinstituten peinlich bemerkbar gemacht hat, hatte hohe Zinssätze, geringe Liquidität und hohe Gewinne zur Folge. Die Nationalbank konnte zwar mit Hilfe der Auslandskredite in kurzer Zeit einen ansehnlichen Metallschatz aufbauen, sie verfolgte aber das Anschwellen der Auslandsverschuldung nichtdestoweniger mit Misstrauen und mahnte wiederholt vor leichtsinniger Inanspruchnahme ausländischer Kredite. Seit der zweiten Hälfte des Jahres 1928 blieben dann die von der New Yorker Börsenhausse angelockten kurzfristigen Gelder für eine Zeit völlig aus und nur nach dem Zusammenbruch dieser Hausse im Oktober 1929 meldeten sie sich wieder; langfristige Auslandsanleihen waren aber zu dieser Zeit nicht mehr zu haben. Als dann im Jahre 1931 die Krise auch in Europa offen zutage trat, da setzte ein starkes Abströmen der ausländischen kurzfristigen Gelder ein, das nach angestrengten Versuchen zur Rettung der Lage, die Notenbank endlich zur Einführung der gebundenen Devisenbewirtschaftung zwang. Mit den ausländischen Gläubigern wurde Stillhalteabkommen getroffen, aber auch gegen den Ansturm der einheimischen Einleger mussten die Geldinstitute durch verschiedene Zwangsmassnahmen geschützt werden.

Alexander Jirkovsky

Begrüssung Johann Bud's.

Der Verfasser schildert die wissenschaftliche und politische Laufbahn des 60jährigen Johann Bud aus dem Anlass, dass der Horthy-Preis der Ungarischen Akademie der Wissenschaften ihm zuerkannt wurde. Er würdigt die reiche Ernte der Lebensarbeit des Jubilars, der neben seinem Hochschullehramt längere Zeit die Redaktion dieser Zeitschrift versah und lange Jahre hindurch Mitglied des ungarischen Kabinetts war: er bekleidete der Reihe nach die Posten eines Ernährungs-, Finanz- und Handelsministers.

Emil Mutschenbacher

Korporativismus und Autarkie in den heutigen historischen Zeiten.

Der Gedanke der Autarkie ist durchaus nicht neu, unzweifelhaft war es aber Mussolini, der die praktische Anwendung dieses Gedankens in Angriff nahm und zwar längst bevor er im November 1935 zur Gegenwehr gegen die wirtschaftlichen Sanktionen des Völkerbundes gezwungen wurde. In der Verwirklichung seines grandiosen Selbstversorgungsplanes kommt

dem auf der Carta del Lavoro fussenden syndikalistisch-korporativistischen System eine hervorragende Rolle zu, — nur diese allumfassende Organisation konnte eine erfolgreiche Führung des Widerstandes gegen die „aggressive Autarkie“ der beiden grossen Demokratien, die die ärmeren Völker von den Rohstoffquellen abzuschneiden trachteten, verbürgen. Die faschistische Selbstversorgungspolitik darf freilich nicht als eine Politik der völligen wirtschaftlichen Isolierung der Völker angesehen werden, — das faschistische Italien ist im Gegenteil ein eifriger Vorkämpfer der zwischen-völkischen Zusammenarbeit, es ist jedoch nur auf der Grundlage der Gleichheit und Gerechtigkeit bereit, an dieser Zusammenarbeit teilzunehmen. Daher der von Mussolini erklärte Kampf um den gerechten Frieden and gegen jede aggressive Autarkie.

Walter Sorbi

Ein neues Viehzuchtgesetz.

Unter den wirtschaftlichen Reformprojekten der ungarischen Regierung verdient der Gesetzentwurf über die munizipalen Viehzuchtfonds trotz seines bescheidenen Titels eine besondere Beachtung. Der Entwurf geht von der Tatsache aus, dass ca 80% des ungarischen Viehbestandes sich im Besitze der Kleinlandwirte (unter 100 Katastraljoch) befinden, die nicht in der Lage sind, eigene Zuchtstiere, Hengste usw. zu halten. Das Gesetz, das die Bestimmung enthalten soll, dass ein jeder Züchter, der keine eigenen Zuchtstiere, Hengste usw. hat, die Zuchtstiere des Munizipiums (Komitat) in Anspruch nehmen muss, bezweckt die Versorgung eben dieser Züchter mit entsprechend ausgewählten Zuchtstieren, um auf diese Weise die ungarische Viehzucht, vor allen Dingen die Rinderzucht auf eine neue gesündere Grundlage zu stellen.

Ernst Éber

„Leszámitol“, „viszontleszámitol“.

Der Verfasser untersucht die sprachliche Richtigkeit der Ausdrücke „leszámitol“ (diskontieren) und „viszontleszámitol“ (rediskontieren), ferner die der Termini, durch die man die ersteren zu ersetzen neuerdings vorgeschlagen hat.

Alexander Jirkovsky

Carlson, Sune: A study on the pure theory of production. London, 1939. King 128 S.

Diese synthetische produktionstheoretische Arbeit fusst auf einer umfassenden Verwertung der den realen Produktionsablauf betreffenden statischen Erkenntnisse. Auf dieser Grundlage wird auf eine originelle Weise die Lösung des statischen Problems einer Produktion mit mehreren Produkten und dann die des schwierigen mikrodynamischen Problems der Produktion versucht. Bei der Lösung dieser Probleme geht der Verfasser von dem individuellen Betrieb aus, was zwar einerseits eine nicht genügende Berücksichtigung der Zusammenhänge der realen und der monetären Vorgänge zur Folge hat, andererseits aber eine ins Einzelne gehende Ausarbeitung der sich den gegebenen Antizipationen anpassenden Produktionspolitik der Unternehmung und damit einen wertvollen Einblick in die Gestaltung des Angebots auf dem Markte ermöglicht.

Koloman Kúdas

Hevesy, Paul: World wheat planning and economic planning in general. London—New York—Toronto. 1940. 912 S.

Das vielseitige und gründliche Buch befasst sich mit der Weizenfrage im allgemeinen und mit den Problemen der Weizenversorgung der europäischen Länder im besondern. Die praktischen Vorschläge des Verfassers zur internationalen Regelung der Weizenproduktion sind zwar in der gegenwärtigen weltpolitischen Lage nicht ausführbar, dies tut jedoch dem Werte des Buches, das den ganzen Fragenkomplex von allen Seiten beleuchtet, keinen Abbruch. Das vorzügliche Kapitel über die Lage der ungarischen Weizenproduktion muss besonders hervorgehoben werden.

Eugen Tóth

Brinkmann, Rudolf: Wirtschaftspolitik aus nationalsozialistischem Kraftquell. Jena, 1939. 224. S.

Das Buch enthält 12 Vorträge, in denen der Verfasser, der einen erheblichen Anteil an dem Ausbau des nationalsozialistischen Wirtschaftsgebäudes hatte, ein Bild von der Wirtschaftspolitik des Dritten Reiches gibt, die Prinzipien dieser Politik bespricht und die bisher erreichten Erfolge schildert. Er gibt der Ansicht Ausdruck, dass die geforderten wirtschaftlichen Opfer, die heute noch erzwungen werden müssen, in kurzer Zeit dem nationalen Wohl freiwillig dargebracht werden, so dass bald jeder Zwang überflüssig wird.

Beatrix Takaró-Gáll

Fried, Ferdinand: Wende der Weltwirtschaft. Leipzig, 1939. Goldmann. 461 S.

Trotz aller Anerkennung für das enzyklopädische Wissen und den spenglerischen umfassenden Blick des Verfassers, glauben wir seiner pessimistischen Schlussfolgerung doch nicht unbedingt Glauben schenken zu müssen. Es fällt uns freilich nicht ein zu leugnen, dass die an den komparativen Kosten orientierte internationale Arbeitsteilung vor wehrwirtschaftlichen Überlegungen gegebenenfalls das Feld räumen muss, wir glauben aber hoffen zu dürfen, dass die bevorstehende gerechtere Regelung der brennenden Fragen der Weltpolitik die Wahrung der Interessen der Landesverteidigung auf weniger unwirtschaftlichen Wegen ermöglichen wird als es Fried meint. Er hat auch darin sehr recht, dass das System der Monokulturen, das die internationale Arbeitsteilung zur Folge hatte, grosse Mängel zeigte, — die übernationalen Wirtschaftsgebilde aber, die er befürwortet, bzw. voraussagt, würden bei den schwächeren Partnern ebenfalls zu Monokulturen führen.

Robert Major

Pálinkás, Andreas: Die einheimischen Rohstoffe und die ungarische Industrie. Budapest, 1939. 267 S. (In ungarischer Sprache.)

Die sechs Abschnitte dieses wertvollen, hochaktuellen Buches behandeln die Probleme der ungarischen Rohstoffwirtschaft nach den sechs wichtigsten Industriegruppen des Landes gegliedert. In jedem Abschnitt wird Produktion, Menge, Wert und Verbrauch der wichtigsten Grundstoffe der betreffenden Industrie besprochen und der Aufbau der Industrie geschildert. Hierauf folgen Angaben über den Aussenhandel mit den betr. Rohstoffen und über deren Preisbildung, eine Darstellung der getroffenen wirtschaftspolitischen Massnahmen und Vorschläge für die zukünftige Linienführung der Wirtschaftspolitik. Der Verfasser zeigt, dass die Rohstoffverwendung der ungarischen Industrie nie befriedigend war, in der grossen industriellen Konjunktur der Nachkriegsjahre aber eine ausgesprochen ungesunde Wendung nahm.

Stefan Zalk

Heller, Andreas: Boden und Arbeitslohn. Budapest, 1939. 160 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser, dessen Name durch mehrere vorzügliche Arbeiten über Fragen der landwirtschaftlichen Sozialpolitik bekannt wurde, vertritt in diesem Buche die Ansicht, dass die wirtschaftliche Hebung der ungarischen Zwergbauer und landwirtschaftlichen Arbeiter durch eine aktive Lohnpolitik viel zweckmässiger und erfolgreicher betrieben werden könne, als auf dem Wege einer energischen Bodenreform. Eine solche aktive Lohnpolitik erfordere neben der gesetzlichen Regelung der Lohnsätze auch eine zentrale Lenkung der landwirtschaftlichen Produktion und die ständige Kontrolle der landwirtschaftlichen Arbeit. Die Untersuchungen des Verfassers fassen auf einer etwas engen Grundlage (eigentlich nur auf der Beobachtung der Verhältnisse zweiter Komitate), und dieser Umstand blieb wohl auch auf die Schlussfolgerungen nicht ohne Einfluss.

Johann Szeberthy

A magyar nemzeti jövedelem megoszlása.

Az objektív módszerrel kiszámított nemzeti jövedelem nem alkalmas arra, hogy belőle a nemzeti jövedelem megoszlására bármilyen következtetést lehessen levonni. Csakis a szubjektív módszerrel végzett valamilyen kiegészítő számításoknak az objektív módszerrel nyert végeredménnyel azonos eredményéből lehet a kiszámított nemzeti jövedelem megoszlásáról képet nyerni. A *Magyar Gazdaságkutató Intézet* által közzétett nemzeti jövedelemszámítások a jövedelemmegoszlásra nézve nem is igyekeznek tájékoztatást nyújtani. A számítások egyik vezetője, *Matolcsy* Mátyás ellenben a *Közgazdasági Szemlében* közzétett kiegészítő tanulmányában¹ kísérletet tett aziránt, hogy az objektív módszerrel nyert nemzeti jövedelemösszegnek megoszlását szubjektív módszerekkel szintén megvilágítsa. Ezeknek a számításoknak az érdekessége azonban nemcsak ebben van, hanem egyúttal abban is, hogy *Matolcsy* ebben a külön cikkében a nemzeti jövedelem kiszámításánál követett módszerüknek egyes olyan részleteit is felderíti, amelyeknek ki-elégítő közlése a nemzeti jövedelemszámításokból hiányzott. Nevezetesen *Matolcsy* részletesen kimutatja legalább egy évre vonatkozólag azt az összefüggést, amely szerintük az általuk nemzeti jövedelemnek nevezett összeg és az egyéni jövedelmek összege között fennáll. *Matolcsy* számításait az 1930/31. évre korlátozza, ami azzal magyarázható, hogy az 1930. évi népszámlálás foglalkozási statisztikájának adatait igyekszik felhasználni és így egyéb adataiban is az ennek megfelelő időszakot keresi ki.

Az 1930/31. évre vonatkozólag a nemzeti jövedelem és az egyéni jövedelmek összege között *Matolcsy* szerint a következő számszerű összefüggés áll fenn:

¹ Jövedelemmegoszlás Magyarországon. (Közgazdasági Szemle. 1936. évi 5—6. sz.)

Jövedelemforrás	Nemzeti jövedelem m i l l i ó	Egyéni jövedelmek összege p e n g ő
Mezőgazdaság	1,590.2	1,590.2
Bányászat és kohászat	70.7	70.7
Ipari termelés	1,383.3	1,383.3
Szállítási tevékenység	49.3	49.3
Kereskedelem	409.0	409.0
Közületi bevételek	307.7	—
Szolgálatok	—	783.0
Lakáshasználat	433.5	433.5
Színház és mozgóképház	21.3	21.3
Háztartási munka	444.5	—
Háztartási bér munka	—	63.5
Nemzetközi fizetések	—168.1	—168.1
Összesen	4,541.4	4,635.7

Közületi bevételeken az áruk piaci árát növelő forgalmi, fogyasztási adókat és vámokat, szolgálatokon a köztisztviselők, orvosok, ügyvédek stb. jövedelmét, végül a háztartási munkán a háztartási bér munkát és a nem bér ellenében végzett háztartási munkát együttesen kell érteni.

A jövedelemmegoszlás kiszámításánál *Matolcsy* az egyéni jövedelmek összegéből indul ki és pedig úgy, hogy részletes számítások során az 1930. évi népszámlálás alkalmával számbavett magyar népességnek közel négyötödére nézve a tényleges jövedelmet meghatározza és most már feltételezi, hogy a népesség további egyötöde az egyéni jövedelmek összegének maradékában részesül. E maradékon belül aztán még egy kettéosztást végez az 1931. évi jövedelemadóstatisztika segítségével, amelyből a legnagyobb jövedelmeket élvezőknek a népesség 0.6%-át kitevő részére vél adatokat találni. Ezeket a számításokat alább részletesen ismertetjük és bíráljuk. Először azonban ki kell mutatnunk, hogy kikből áll a népességnek az a négyötöde, akikre vonatkozólag *Matolcsy* közvetlenül talál jövedelemadatokat.

A népszámlálásban megadott foglalkozási ágak sorrendjében alább kimutatjuk, hogy a kereső népességből kikre van *Matolcsy* szerint közvetlen jövedelemadat és kikre nincs. Az összehasonlítás a következő eredménnyel jár:

Foglalkozási ág	Összes keresők	Keresők jövedelemadattal	Különbözet
Mezőgazdaság	2,031.451	1,959.277	72.174
Bányászat, kohászat	35.182	32.311	2.871
Ipar ²	886.676	775.635	111.041

² Ezek közül *Matolcsynál* 626.085 az ipari segédszemélyzet és 149.550 az önálló kisiparos. Az ez utóbbiakhoz tartozó eltartottak számát aztán 288.000 főre teszi.

Foglalkozási ág	Összes keresők	Keresők jövedelemadattal	Különbözet
Kereskedelem, hitel	226.083	82.482	143.601
Közlekedés	113.289	77.725	35.564
Közzszolgálat, szabad- foglalkozásúak	195.812	58.078	137.734
Véderő	41.022	41.022	—
Napszámosok	61.046	61.046	—
Házi cselédek	176.987	—	176.987
Nyugdíjasok, töke- pénzesek	169.490	—	169.490
Egyéb és ismeretlen foglalkozásúak	62.204	62.204	—
	3,999.242	3,149.780	849.462

Már a fenti összeállításból szembetűnő, hogy a kisjövedelműek közé a háztartási alkalmazottak felvéve nincsenek. Valóban *Matolcsy* az ő keresetüket is számbaveszi. De mivel ezt a keresetet tévesen az ipari segédszemélyzetnek számítja be és a háztartási alkalmazottak számát azok közé, akiknek jövedelmét ismeri, nem veszi fel, azért mi is kénytelenek voltuk a fentiekben a háztartási alkalmazottak számát kihagyni. Alább ennek az eredetére még rá fogunk mutatni, amikor az egyes csoportok jövedelmének a kiszámítására térünk át. Elismerjük azonban, hogy *Matolcsy* intencióinak jobban megfelelt volna, ha a számbeli hibát inkább úgy egyenlítettük ki, ha az iparnál felvett népességet csökkentjük a házi cselédek számának megfelelően és a házi cselédeket vonjuk be a számításba, de formailag erre a helyesbítésre *Matolcsy* számításai nem jogosítanak fel bennünket. Ha tehát ezeknél az adatoknál maradunk és a keresőkre fent kimutatott párhuzamot most már a keresőkre és eltartottakra együttesen alkalmazzuk, akkor a következő képet nyerjük:

Foglalkozási ág	Összes népesség	Népesség jövedelemadattal	Különbözet
Mezőgazdaság	4,499.393	4,371.741	127.652
Bányászat, kohászat	115.041	105.711	9.330
Ipar	1,883.257	1,606.214	277.043
Kereskedelem, hitel	469.059	137.248	331.811
Közlekedés	338.875	247.482	91.393
Közzszolgálat, szabad- foglalkozásúak	434.782	151.976	282.806
Véderő	72.541	72.541	—
Napszámokos	122.338	122.338	—
Házi cselédek	197.179	—	197.179
Nyugdíjasok, töke- pénzesek	360.901	—	360.901

Foglalkozási ág	Összes népesség	Népesség jövedelemadattal	Különbözet
Egyéb és ismeretlen foglalkozásúak	194.953	194.953	—
Összesen	8,688.319	7,010.204	1,678.115
Le az eltartottak számából kihagyottak	—	—73.586	+73.586
Marad	8,688.319	6,936.618	1,751.701

Az eltartottak számából kihagyottakról meg kell jegyezni, hogy itt *Matolcsynál* egy számítási hibának kell lennie, mert azok, akiket ő mint az ipar, közlekedés stb. kereső segéd-személyzetét 844.370 főből ad meg s akikhez részletezés nélkül 787.414 hozzátartozó eltartottat számít, a foglalkozási statisztika szerint tényleg 861.000 hozzátartozót tartanak el, mint az alábbi részletezés megmutathatja:

Foglalkozási ág	Kereső segéd-személyzet	Eltartottjaik száma	Összesen
Tulajdonképeni ipar	626.085	542.579	1,168.664
Tulajdonképeni keres- kedelem	78.985	49.289	128.274
Közlekedés: közutak	15.765	27.016	42.781
Közlekedés: vasutak	51.546	123.759	175.305
Közlekedés: posta, légi közlekedés	10.414	18.982	29.396
Hitel	3.497	5.477	8.974
Közszolgálat és szabad- foglalkozásúak	58.078	93.898	151.976
Összesen	844.370	861.000	1,705.370
A tényleg felhasznált adatok	844.370	787.414	1,631.784
Különbözet	—	73.586	73.586

Hogy mégis képet adjunk azokról az arányokról és összefüggésekről, amelyeknek kimutatása a *Matolcsy* intenciója volt, eltekintettünk a kihagyott 73.586 lélektől és ezeket az ipari stb. segéd-személyzetből számítottuk le s egyúttal az ipari stb. népességet csökkentettük a házi cselédek számának megfelelő 197.179 főnyi lélekszámmal is. Ezen az alapon aztán grafikai-lag igyekeztünk ábrázolni Magyarország népességének azt a két csoportját, amelyet *Matolcsy* jövedelemmegoszlási számításai feltüntetni igyekeznek, azokat ugyanis, akik a népesség négyötödét kitevő kisjövedelműek csoportját alkotják és azokat, akik a nagyjövedelmű egyötödhöz tartoznak. Ezt ábrázolja I. sz. külön mellékletünk.

I. sz. külön melléklet.

A magyar nemzeti jövedelem részeseinek megoszlása Matolcsy adatai szerint.

I. Mezőgazdaság.

	280/0
--	-------

II. Bányászat, kohászat.

	810/0
--	-------

III. (1) Ipar, (2) Kereskedelem és hitel, (3) Közlekedés.

	360/0	(1)
		(2)
		(3)

IV. Házi cselédek.

--

V. Közszolgálat és szabad foglalkozás.

	1500/0
--	--------

VI. (1) Véderő, (2) Napszámosok, (3) Egyéb és ismeretlen foglalkozásuk.

	(1)(2)(3)
--	-----------

VII. Nyugdíjasok, tőkések.

	1000/0
--	--------

Nagy jövedelműek jelzése: ::::

Kis jövedelműek jelzése: =====

Az I. sz. külön melléklet alapjául vett számadatok képe a következő:

Foglalkozási ág	Kisjövedelműek száma		Nagyjövedelműek száma	
	abszolút	%	abszolút	%
Mezőgazdaság	4,371.741	97.2	127.652	2.8
Bányászat, kohászat	105.711	91.9	9.330	8.1
Ipar, kereskedelem, hitel, közlekedés	1,720.179	64.0	971.012	36.0
Házi cselédek	197.179	100.0	—	—
Közszolgálat, szabad- foglalkozásúak	151.976	35.0	282.806	65.0
Véderő, napszámosok, egyéb és ismeretlen foglalkozásúak	389.832	100.0	—	—
Nyudíjasok, tőkések	—	—	360.901	100.0
Összesen	6,936.618	79.8	1,751.701	20.2

Meg kell ezzel kapcsolatban mindjárt azt is jegyeznünk, hogy a foglalkozási statisztika szerint az ipar, kereskedelem, hitel és közlekedés címén nyilvántartott egész segédszemélyzet nem is tesz ki csak 844.370 keresőt, hanem ennél valamivel többet, még pedig 851.919-et, akikhez aztán nem is csupán 861.000 eltartott tartozik, hanem 871.418 lélek. Ennek az egészben 17.877 főnyi többletnek a nagyobb jövedelműek csoportjába való sorolása bizonyára nem indokolt.

Az I. sz. külön melléklet grafikai ábrázolása világosan elénk tárhatja azt a tényt, hogy a *Matolcsy*-féle jövedelem-megoszlásban tulajdonképpen a mezőgazdaság és a többi foglalkozási ág közötti különbség van kidomborítva, vagy más-képpen kifejezve a falusi és a városi népesség megélhetési viszonyai közötti ellentét. Még élesebben mutatkozik ez meg akkor, ha szembeállítjuk az egyes foglalkozási ágaknak a népesség egészében mutatkozó arányszámát a kisjövedelműek fent közölt számában való részesedésével. Ez az összehasonlítás ugyanis az alábbi eredménnyel jár:

Foglalkozási ág	S z á z a l é k o s a r á n y s z á m u k	
	az egész népességben	a kis jövedelműek közt
Mezőgazdaság	51.8	63.0
Bányászat, kohászat	1.3	1.5
Ipar, kereskedelem, hitel, közlekedés	31.0	24.8
Házi cselédek	2.3	2.9
Közszolgálat, szabadfoglalkozásúak	5.0	2.2
Véderő, napszámosok, egyéb és ismeretlen foglalkozásúak	4.4	5.5
Nyugdíjasok, tőkések	4.2	0.0
Összesen	100.0	100.0

Amíg tehát a mezőgazdasági népesség arányszáma több mint húsz százalékkal nagyobb a kisjövedelműek között, mint a népességben, addig például az iparban stb. egyenesen fordított a helyzet, mert az ipari stb. népesség arányszáma pontosan húsz százalékkal kisebb a kisjövedelműek között, mint a népességben. Tovább fokozódik ez az ellentét, amikor a kisjövedelműek egyes csoportjainak fejenkénti jövedelmére kerül a sor, mert akkor kiderül, hogy a kisjövedelműek csoportján belül is még a mezőgazdasági népesség fejenkénti jövedelmehányada jóval kisebb, mint például az ipari stb. népességé. Az egyes foglalkozási ágakra ugyanis a kisjövedelműek között az alábbi jövedelemösszegek esnek *Matolcsy* számításai szerint:

Foglalkozási ág	Népesség száma		Jövedelem összege		Kisjövedelmek	
	abszolút	%	millió P	%	%-os hányada	Fejenkénti P jövedelem
Mezőgazdaság	4,371.741	50.3	1,081.6	23.4	54.0	247.4
Bányászat, kohászat	105.711	1.2	46.8	1.0	2.3	442.5
Ipar, kereskedelem, hitel, közlekedés, házi cselédek, közszolgálat, szabad foglalkozásuak	2,069.334	23.8	796.8	17.2	39.8	385.0
véderő napszámosok, egyéb és ismeretlen foglalkozásuak	389.832	4.5	78.0	1.9	3.9	200.0
Kisjövedelműek	6,936.618	79.8	2,000.2	43.5	100.0	288.8
Nagyjövedelműek	1,751.701	20.2	2.632.5	56.5	—	1,500.3
Összes népesség	8,688.319	100.0	4,635.7	100.0	—	533.5

Amíg tehát a kisjövedelműek sorában a mezőgazdasági népesség, mint előbb kimutattuk, 63 százalékot tesz ki, addig a kisjövedelműekből való hányaduk csak 54%. Az ipari stb. népesség házi cselédek, közszolgálat, szabadfoglalkozásuak 29.9%-os népességi hányadának a kisjövedelműekből is jóval nagyobb hányad, még pedig 39.8% jut. Ha ehhez még hozzávesszük azt a nagy aránytalanságot, amely a fenti összeállítás szerint a kis- és nagyjövedelmek között mutatkozik, előttünk áll a *Matolcsy*-féle számításoknak a mezőgazdaság helyzetére igen kedvezőtlen fényt vető végeredménye.

A kérdés csak az, hogy ezek a számítások mennyire helytállóak. Alább következő fejtegetéseinknek éppen az a célja, hogy ezt megállapítsuk.

Ami mindenekelőtt a mezőgazdasági népesség jövedelmének kiszámítását illeti, fokozott mértékben érezteti hatását az a tévedés, amely már a nemzeti jövedelem kiszámításánál előfordult, az tudniillik, hogy a mezőgazdasági népesség önfogyasztása, amely pedig a mezőgazdasági népesség jövedel-

mének tekintélyes hányada, termelői áron van számítva. El kell csak képzelniünk azt az esetet, hogy például a városban elfogyasztott egy mázsa búza ára 20 pengő, a falun elfogyasztott egy mázsa búzáé pedig 15 pengő. Ha a két mázsát mennyiség szerint összeadjuk, akkor 50%-ot fogyasztott belőle a város és 50%-ot a falu. Adjuk össze azonban a pénztértéket és akkor azt kapjuk, hogy a 35 pengőből majdnem 60%-ot fogyasztott a város és alig több, mint 40%-ot a falu. Az utóbbi módon végrehajtott jövedelemmegoszlási számítás tehát szükségképen hamis eredményt fog adni a falu, illetve a mezőgazdasági népesség rovására. A nemzeti jövedelem kiszámításánál elkövetett hiba tehát a jövedelemmegoszlási számításoknál fokozott mértékben fogja éreztetni hátrányos hatását. Nem vonta kétségbe ezt a tényt a *Magyar Gazdaságkutató Intézet* számításait vezető *Varga István* sem és amikor munkatársának a közös számítások alapján levont következtetéseihez állást foglalt, igen jó és a németbirodalmi statisztikai hivatalnak véleményével teljesen egyező bírálatát adta munkatársa ezirányú jövedelemmegoszlási számításainak, ami azonban mindjárt bírálat volt közös nemzeti jövedelemszámításaikkal szemben is. *Vargának* idevonatkozó fejtegetései így hangzanak:³

„Allen sich auf das Volkseinkommen beziehenden Daten ist ein Gebrechen gemein: sie summieren Geldsummen von verschiedener Kaufkraft. Die Kaufkraft der Geldeinheit ist in allen Ländern auf dem Lande viel höher als in den Städten. Für Ungarn z. B. kann wohl besonders für die ärmeren Schichten begründeterweise angenommen werden, dass die Kaufkraft eines nominell gleichen Einkommens auf dem Lande zumindest zweimal so gross als in den Städten sei. In Deutschland dürfte es ähnlich stehen. Nun ist aber der Anteil der Landbevölkerung am Volkseinkommen in Ungarn weit grösser, als in Deutschland, wobei man unter Landbevölkerung natürlich nicht nur die Landwirtschaft treibenden Leute zu verstehen, sondern auf Grund des Wohnortes zu unterscheiden hat.“

A Németországra való hivatkozás mutatja a németbirodalmi statisztikai hivatal okfejtésének kedvező hatását, aminél még lényegesebb az a helyes hivatkozás, hogy ennek a kérdésnek Magyarország viszonyai között még fokozottabb jelentősége van, tehát az elkövethető hiba minálunk még jóval nagyobb. Teljesen feleslegesnek érezzük azonban az okfejtés utolsó mondatát, mert először is a falusi népesség túlnyomó része mezőgazdasági foglalkozást űz, másodsor pedig az aránytalanság elsősorban az önfogyasztás és a nyiltpiaci árak között

³ Die Einkommenverteilung in Ungarn. Pester Lolyd. 1936. aug. 7. 10 lap.

mutatkozik, aminek teljes előnye csak a mezőgazdasági termelők javára jelentkezik, tehát ennek a körülménynek a számításoknál való figyelmen kívül hagyása elsősorban, teljes mértékben és számottevő arányokban csak a mezőgazdasági népesség helyzetét tüntetheti fel lényegesen rosszabb helyzetben, mint amilyenben valósággal van.

Az ellenben már mindenképen kétségtelen, hogy az előzőleg idézett szöveg a *Matolcsy*-féle számítások eredményével semmiképen sem fér össze. Annál meglepőbb tehát, ha *Varga István* idézett cikkét a következő fejtegetésekkel zárja le:

„Diese Ausführungen sollen in keiner Weise eine Kritik der Berechnungen von Matolcsy bieten. Im Gegenteil. Ich akzeptiere die Resultate seiner sehr verdienstlichen Berechnungen in jeder Hinsicht. Mein Bestreben war nur auf Grundlage seiner Ergebnisse weitere Berechnungen anzustellen, die vielleicht geeignet sind, gewisse Missverständnisse, die in der Öffentlichkeit entstanden sind, zu widerlegen.“

Matolcsy a mezőgazdasági népesség 97.2%-ára vonatkozólag állapít meg jövedelmi adatokat. Ez az egészben 4,371.741 fő a következő csoportokból tevődik össze:

Foglalkozási csoport	K e r e s ő		Eltartottak	Összesen
	önállók	segítők		
Mezőgazdasági munkások	562.528	—	687.821	1,250.349
Mezőgazdasági munkások	562.528	—	687.821	1,250.349
0—1 holdas birtokosok, bérlek	25.857	8.829	40.402	75.088
1—10 holdas birtokosok, bérlek	465.096	316.085	893.708	1,674.889
10—100 holdas birtokosok, bérlek	179.312	183.526	408.955	771.793
Összesen	1,450.837	508.440	2,412.464	4,371.741

A foglalkozási statisztika tanúsága szerint azonban ezek az adatok sem pontosak. A 1—10 holdas birtokosok, bérlek csoportjában ugyanis az önálló keresők helyes száma nem 465.096, hanem 465.006 fő, az 1—100 holdas birtokosok, bérlek csoportjában pedig a segítő keresők helyes száma nem 183.526, hanem 197.214 fő, az eltartottak száma pedig nem 408.955, hanem 371.029 fő. Ennek folytán az 1—10 holdas csoport helyes összege nem 1,674.889, hanem 1,674.799, a 10—100 holdas csoport helyes összege pedig nem 771.793, hanem 747.555 fő. Megváltozik ezzel a 4,371.751 főnyi végösszeg is és pedig kevesebb lesz 24.328 fővel, vagyis helyesen 4,347.413 fő lenne. Ezt a kihatásában nem nagy hibát azonban csak megállapítjuk, anélkül, hogy túlnagy jelentőséget akarnánk neki tulajdonítani. Meg kell azonban említenünk, mert nélkülül nem állapítható meg, hogy kik

maradnak a mezőgazdasági népességből a kisjövedelműek csoportján kívül.

A kisjövedelműek csoportjából kimaradt mezőgazdasági népesség szemléje érdekes tanulságokkal szolgál. A 4,347.413 főre helyesbített csoportszámból kiindulva ugyanis kiderül, hogy a 4,499.393 főnyi mezőgazdasági népességből megmaradó és egészben csak 151.980 főt kitevő népesség a következő csoportokra oszlik:

Foglalkozási csoport	Népesség száma
1000 holdon felüli birtokosok, bérlők	2.242
100—1000 holdas birtokosok, bérlők	22.901
Részes földművesek	72.872
Mezőgazdasági tisztviselők	11.867
Tehenészek, juhászok stb., kertészek	14.084
Erdészek, vadászok, szénégetők	24.183
Méhészek, selyemtenyésztők, haltenyésztők, halászok	3.831
Összesen	151.980

Végighaladva ezeken a foglalkozási csoportokon megállapítható, hogy ezeknek a túlnyomórésze, legalább kétharmada is inkább a kisjövedelműek csoportjába volna sorolható, úgy-hogy a *Matolcsy*-féle csoportosítási elven elindulva a mezőgazdasági népességnek már nem is csak 97.2%-a volna a kisjövedelmű, hanem kb. 99%-a, ami csak annál élesebben húzhatja alá azt a tényt, hogy a számításoknak ezzel a módjával csak a falu és a város, vagy még inkább a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági népesség ellentétét kapjuk meg a magyar nemzeti jövedelem megoszlása szempontjából. Annál nagyobb jelentősége lesz tehát annak, hogy azt, ami ezt az arányt helytelen irányba eltolni alkalmas, nevezetesen a mezőgazdasági önfogyasztás helytelen értékelését megfelelően helyesbítsük, illetve ennek a hibának a nagyságára megfelelő nyomaték-kal rámutassunk.

A mezőgazdasági népességből a kisjövedelműek közé sorolt 4,371.741 léleknek és együttesen 1,081.6 millió pengőre becsült jövedelmüknek további megoszlása a következő képet adja:

Foglalkozási csoport	Népesség száma		Családok száma	Jövedelem nagysága		Fejenkénti jövedelem
	abszolút	%		millió pengő	%	
Mezőgazdasági munkások	1,250.349	14.4	300.000	229.3	4.9	183.4
„ cselédek	599.622	6.9	152.631	123.1	2.7	205.3
0-10 h. birtokosok, bérlők	1,749.977	20.1	491.000	397.6	8.6	227.2
10-100 „ „ „	771.793	8.9	350.000	331.6	7.2	429.6
Összesen	4,371.741	50.3	1,293.631	1,081.6	23.4	247.4

A fenti eredményt *Matolcsy* szubjektív módszerrel nyerte a mezőgazdasági népesség egyes csoportjainak életviszonyai és

kereseti módjai alapján. A számítás elvi rendje szép példája annak, hogy a szubjektív módszerrel milyen érdekes eredményre lehet eljutni. Nem változtat ezen az a tény sem, hogy a számok nagyságrendje alapos kifogás alá esik és így lényeges kiegészítésre, illetve helyesbítésre szorul, amint arra már fentebb rámutattunk. Az adatok ugyanis a mezőgazdasági népesség önfogyasztását termelői árakon számítják, még pedig a búza termelői ára szerint a földek és házak haszonértékét a búza, rozs, árpa, tengeti, tej termelői ára szerint a mezőgazdasági cselédek terményjárandóságát, de ugyanez áll a családonként felvett aprójószág értékére és a tüzelőanyagra is. Az önálló termelők napi munkájának értéke a mezőgazdasági bér munka átlagos napszámbére szerint van számítva és a bér munkásokkal szemben csak az évente felvett több munkanappal kerülnek előnybe. A számítások főbb részleteiről az alábbi táblázat adhat tájékoztatást, millió pengőben:

Foglalkozási csoport	Munkabér értéke	Munkanap	Termény járandóság	Házhasz- nát értéke	Házhaszon- értéke	Apró jószág
Mezőgazdasági munkások	177.2	—	—	—	12.1	18.0
„ cselédek	—	—	88.7	11.9	—	10.7
0-10 h. birtokosok, bérlők	—	274.5	—	—	38.2	49.1
10-100 „ „ „	—	170.7	—	—	27.3	—
Összesen	177.2	445.2	88.7	11.9	77.6	77.8

(Folytatás a fenti táblázathoz)

Tüzelőanyag értéke	Földbirtok haszonértéke	Felszerelés hozadéka	Le adósság- teher	Marad összesen
23.0	—	—	—	229.3
11.8	—	—	—	123.1
—	114.2	—	78.4	397.6
—	135.4	65.3	67.1	331.6
33.8	249.6	65.3	145.5	1.081.6

A mezőgazdaság hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez az 1930/31. évben a *Varga—Matolcsy*-féle számítás szerint 2.72 milliárd pengőt tett ki. Ebből a mezőgazdaság önfogyasztása szempontjából számításba jövő tételek (búza, rozs, burgonya, zöldségfélék, hüvelyesek, tehéntej, juhtej, hús, bőr, zsír, baromfi, tojás, toll, méz, viasz, gyümölcs és konyhakertészet, szőlő és bor) együttesen 1.74 milliárd pengőt értek el. Ha ennek 40 százalékát számítjuk mezőgazdasági önfogyasztásnak, tekintettel a mezőgazdasági népesség számára és a mezőgazdasági kivitel nagyságára, akkor 700 millió pengő olyan értéket kapunk, amely a termelői árról a fogyasztói árra emelendő. A kettő közötti különbözetet 50 százalékosnak véve a többlet 350 millió pengőre rug, amivel a *Varga—Matolcsy*-féle egyéni

jövedelemnek 4,635.7 millió pengőnyi összege, valamint túlnyomó részével a mezőgazdasági kisjövedelműek 1,081.6 millió pengőnyi jövedelme emelendő volna. Mi ehhez képes úgy véljük, hogy a leghelyesebb ezzel az emeléssel az 1930/31. évi egyéni jövedelmek összegének nevezett nemzeti jövedelmet 5 milliárd pengőre, a mezőgazdasági kisjövedelműek jövedelmét 1.4 milliárd pengőre kikerekíteni. Ezel azonban a 4.37 millió főnyi mezőgazdasági kisjövedelműeknek a nemzeti jövedelemből való részesedése 23.4%-ról 28%-ra emelkedik.

A kisjövedelműek második csoportja *Matolcsynál* a bányászattal és kohászattal foglalkozó 115.041 főnyi népességből 105.711 lélek. Ennek a számításnak az alapja az, hogy az 1930/31. évben foglalkoztatott bányamunkások száma 32.311 munkás volt 73.400 eltartottal, akiknek kimutatott évi keresete 46,775.000 pengőt tett ki. Az 1930. évi népszámlálás foglalkozási statisztikája ellenben a bányászattal és kohászattal foglalkozó segédszemélyzet számát 33.987 fővel mutatja ki, akikhez 77.981 eltartott tartozott. Az 1.676 főnyi keresőből és 4.581 főnyi eltartottból álló különbözet tehát munkanélkülinek számít és *Matolcsynál* a nagyjövedelműek csoportjába kerül. Meg kell azonban mindjárt említeni azt is, hogy a foglalkozási statisztika szerint a bányászati és kohászati segédszemélyzetből 10.565 főnek háza, házrésze, földbirtoka vagy földbérlete volt, még pedig 8.676 főnek háza vagy házrésze, 6.622 főnek földbirtoka és 349 főnek földbérlete. Az ezekből a bitrókokból származó jövedelem a bányászati és kohászati segédszemélyzet 46,775.000 pengőnyi jövedelmében még nics számításba véve, holott a nemzeti jövedelemben nemcsak a termőföld hozadéka, hanem a lakáshasználat értéke is szerepel.

Az ipar, kereskedelem, hitel, közlekedés, házi cselédek, közszolgálat és szabadfoglalkozásúak nagy harmadik csoportjában először is az önálló kereskedőkre és iparosokra való hivatkozással az önálló „kisiparosok“ 1930. évi 204.564 főnyi számából 149.550 „kis“ iparos van különválasztva mint olyan, akinek évi 1.000 pengő vagy ennél kevesebb jövedelme van. Az önálló kereskedőkről aztán már nem is esik szó. Az erre a csoportra nézve megállapított jövedelem 149.5 millió pengő. Mivel pedig a 204.564 keresőnek 393.139 eltartottja volt, a 149.550 keresőre eső eltartottak száma 288.000 fővel van számítva, amiből következik, hogy a keresők és eltartottak együttes száma 437.550 fő lesz fejenként 342 pengő jövedelemmel. Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy az 1930. évi foglalkozási statisztika szerint a 204.564 fő *nem* az önálló kisiparosok száma, hanem az önálló iparosoké egyáltalán házi, nép- és vándoriparosok nélkül, a 149.550 fő pedig *nem* a kisjövedelmű kisiparosok száma, hanem az összes önálló iparosok száma, megint házi, nép- és vándoriparosok nélkül a megyei

városokban 34.736 fő 62.647 eltartottal, a 10 ezernél népesebb községekben 20.198 fő 41.021 eltartottal, végül a 10 ezernél nem népesebb községekben 94.616 fő 214.634 eltartottal. A 149.550 főnyi megyei iparosság eltartottjainak száma tehát együttesen 318.302 főt tett ki. Egy önálló megyei iparosra 2.65 ipari tisztviselő és segédszemélyzet esett, amivel szemben az országos átlag 3.27 volt. A megyei városok hányada természetesen még kedvezőbb, 4.19, a 10 ezernél népesebb községeké 3.25 és a 10 ezernél nem népesebb községeké 1.96. Ez utóbbi községek iparosságáról vsizont fel kell tételezni, hogy házzal, földbirtokkal, földbérlettel is rendelkeztek. A *Matolcsy* által a legszerényebb sorsú kisiparosság elválasztására elfogadott választóvonal tehát nem látszik igen szerencsésnek. Ezenkívül arra is rá kell mutatni, hogy ez a megkülönböztetés már a *Varga—Matolcsy*-féle nemzeti jövedelemszámításban is szerepet játszik, ahol a 149.550 főnyi „kisiparosság“ fejenkénti jövedelme 1.000 pengőre van becsülve, de az 1928. évre, míg az 1930. évre beállított jövedelmük 2.8%-kal kevesebb. Innen ered, hogy *Matolcsy* jövedelmüket az 1930. évre 1.000 pengőre vagy ennnél kevesebbre mondja. Arra azonban aztán már semmi szükség nem volt, hogy ennek a 149.550 főnyi keresőnek eltartottjait 288.000 főre kelljen becsülni, mert a statisztika szerint ezeknek száma pontosan adva van 318.302 fővel.

A kisjövedelmű kisiparosság számának meghatározásánál helyesebbnek látszik a foglalkozási statisztikának azokból az adataiból kiindulni, amelyek a kisipari vállalatokról, továbbá a kiskereskedőkre nézve a kiskereskedelmi vállalatokról szólnak. A 20-nál kevesebb segéddel dolgozó iparvállalatok száma 1936-ban 222.813 volt, ezek közül segéd nélkül dolgozó kisiparos vállalata volt 135.804. A segéd nélkül dolgozó kiskereskedők vállalatainak száma pedig 42.645-öt tett ki, úgyhogy a legszerényebb sorban levő kisiparosok és kiskereskedők számát (a segéd nélkül dolgozó 75 társas vállalat számát kétszeresen véve) 180.524 főre lehet becsülni. Minden keresőre 2 eltartottat véve 361.048 eltartottat kapunk és a keresőknek az eltartottakkal együttes száma 541.572 lenne.

Mellesleg jegyezzük meg, hogy a 222.813 kisipari vállalat közül a 87.009 1—20 segéddel dolgozó vállalatnak tisztviselőkkel együtt 206.233 főnyi segédszemélyzete volt, a vármegyékben pedig 160.847 kisipari vállalat közül a 102.312 segédnélküli kisipari vállalat leszámításával maradó 58.535 kisipari vállalatnak megint tisztviselőkkel együtt 118.598 főnyi segédszemélyzete. A *Varga—Matolcsy*-féle nemzeti jövedelemszámításban a 149.550 „kisiparos“ mellett szerepel a 118.598 főnyi segédszemélyzet, ami azt a látszatot keltheti, mintha ez utóbbiak az előbbieket segédszemélyzetét alkotnák. A 149.550 „kisiparos“ segédszemélyzetének igazi létszáma azonban a foglalkozási

statisztikából nem tűnik ki, csak az összes vármegyei ipari segédszemélyzet, ez pedig tisztviselők nélkül 383.337 fő, tisztviselőkkel együtt 396.499 fő.⁴

A kisjövedelműeknek most tárgyalt nagy harmadik csoportjában az önálló kisiparosokon kívül, vagyis *Matolcsy* szerint 437.550 fő levonásával, az ipari, kereskedelem, hitel, közlekedés, közszolgálat és szabadfoglalkozásúak segédszemélyzete van *Matolcsynál* felvéve 1,631.784 fővel, akik közül 844.370 a kereső. Ezek között tehát a háztartási alkalmazottak nem szerepelnek. Amikor azonban *Matolcsy* e csoport jövedelmének a kiszámítására tér át, akkor a társadalombiztosító intézeteknél az 1930/31. évben nyilvántartott 566.840 főnyi munkáslétszámon kívül az Országos Társadalombiztosító Intézetnél nyilvántartott 148.409 háztartási alkalmazottat is ideszámítja és az így nyert létszámot, vagyis 715.249 lelket, állítja szembe az ipar, kereskedelem, közlekedés, közszolgálat és szabadfoglalkozásúak segédszemélyzetének 844.370 főt kitevő keresőjével. A 715.249 léleknek ugyanis a társadalombiztosításból van jövedelemadata, még pedig az 566.840 munkás számára 544.2 millió pengő bér, a 148.409 háztartási alkalmazott számára pedig 103.1 millió pengő bér, vagyis együttesen 647.3 millió pengő. *Matolcsy* most már azt mondja, hogy ez a 647.3 millió pengő nem a társadalombiztosításban nyilvántartott 715.249 lélek évi jövedelme, hanem a foglalkozási statisztika 844.370 keresőjéé, mely utóbbiak között pedig háztartási alkalmazottak egyálta-

⁴ Az iparvállalatok és az önálló iparosok viszonyát segédszemélyzeteikkel együtt az 1930. évi foglalkozási statisztikában az alábbi összeállítás teheti szemléletessé (a tulajdonképeni iparban, tisztviselőknek a segédszemélyzethez való hozzászámításával):

Ipar	Iparvállalatok száma	Önálló iparosok száma	Iparvállalatok segédszemélyzete	Összes ipari segédszemélyzet
a) o r s z á g o s a n				
Nagyipar	1.959	—	233.864	—
Kisipar	222.813	—	206.233	—
Összesen	224.772	204.564	440.097	669.411
b) v á r m e g y é k b e n				
Nagyipar	645	—	90.718	—
Kisipar	160.847	—	118.598	—
Összesen	161.492	149.550	209.316	396.499

Az 1930. évi népszámlálás keretein kívül közzétett kisipari statisztika szerint 1930-ban országosan 160.855 önálló kisiparos volt 169.687 főnyi segédszemélyzettel. Az önálló nagyiparosok száma országosan 1.800-at tett ki, míg közel 42.000 volt azoknak az önálló iparosoknak a száma, akiknek üzemük nem volt. Az utóbbi adatok a vármegyékre ismeretlenek. (L. a Magyar Statisztikai Szemle 1935. évi kötetében az 529—548. lapon *Farkasfalvi* Sándortól: Kisipari statisztika Magyarországon.)

lán nincsenek is. A 715.249 és 844.370 közötti különbséget pedig úgy magyarázza, hogy ez a 129.121 fő nem más, mint az ebből a népességi csoportból munkanélküliek száma. Mivel Nagy-Budapesten az ipari munkanélküliek száma 1930-ban 76.345 volt, plauzibilisnek látszik számára, hogy az egész ország ipari munkanélkülijeinek száma valóban 129.121 fő lehetett. Ezáltal azonban a számítás csak még kétségesebbé válik. Ha ugyanis elhihető, hogy a nem mezőgazdasági munkanélküliek száma 1930-ban 129 ezer körül lehetett, akkor a foglalkozási és a társadalombiztosítási statisztika különbsége a munkanélküliséggel megmagyarázhatatlanná válik, mert a két nyilvántartás közötti tényleges különbség nem csupán 129.121 fő, hanem 306.108 fő, vagyis több mint mégegyszerannyi. Ez onnan ered, hogy a foglalkozási statisztika 844.370 keresője között a háztartási alkalmazottak felvéve nincsenek, viszont a társadalombiztosítási statisztikák 715.249 biztosítottja között háztartási alkalmazottak is vannak. A 844.370 főhöz tehát hozzá kell még adni a foglalkozási statisztika 176.987 főnyi háztartási alkalmazott-keresőjét, miáltal ez a szám 1.021.357 főre emelkedik és a társadalombiztosítási statisztikákkal szemben mutatkozó különbség a 129 ezer körülire becsült munkanélküli-létszámmal szemben 306.108-ra szökik fel. Emlékezhetünk arra, hogy a bányászat és kohászat csoportjában *Matolcsy* a foglalkozási és biztosítási statisztikák különbségeként adódó 1.676 keresőt figyelmen kívül hagyta. Következetes lett volna ennél fogva a nagy harmadik csoportnál is a 306.108 főt, mint olyat, akire nézve jövedelemadat nincs, kihagyni. Meg lehetett volna tenni azt is, hogy a többiek jövedelemadatai alapján erre a különbségi csoportra egy megközelítő becslés nyer alkalmazást, vagyis ez a 306.108 kereső nem kerül bele a kisjövedelműek csoportjába valamilyen jövedelemadat nélkül. *Matolcsy* azonban ehelyett meghagyta a csoport keresőit 844.370-nek, de ezek közül csak 715.249-nek tulajdonított jövedelmet, vagyis 129.121 „munkanélküli“ a többiek jövedelméből élt volna, 148.409 főnyi segédszemélyzetnek pedig ugyanennyi háztartási alkalmazott bérét tulajdonította, míg a háztartási alkalmazottak számát magát teljesen kihagyta a számításaiból. Kétségtelen ebből, hogy *Matolcsy* a segédszemélyzetbe, amely a termelésben foglalatoskodik, a háztartási alkalmazottakat is beleértette. Ezáltal azonban a háztartási alkalmazottak tényleg a kisjövedelműek csoportjából kimaradtak és a nagyjövedelműek közé kerültek. Érdemes azonban ezzel kapcsolatban azt is megemlíteni, hogy a háztartási alkalmazottaknak a társadalombiztosítási statisztikából vett és a termelési segédszemélyzetnek beszámított évi béradat 103.1 millió pengővel a *Varga—Matolcsy*-féle nemzeti jövedelemszámításban ugyanerre az időszakra háztartási bér munka címén felvett 63.5 millió pengős adatnál

több mint 60%-kal magasabb. *Matolesynak* tehát már ennél-fogva sem lehetett volna a 103.1 milliót a jövedelemmegoszlásnál figyelembe venni mindaddig, amíg a megosztandó nemzeti jövedelemben e címen csak 63.5 millió pengő szerepel.

Az ipar, kereskedelem, hitel, közlekedés, közszolgálat és szabadfoglalkozásúak segédszemélyzete azonban, mint már említettük, nem is csak 844.370 keresőből és a hozzájuk tartozó eltartottakból áll, hanem 851.919 keresőből és 871.418 eltartottból, vagyis együttesen 1,723.337 lélekből. Ennek a segédszemélyzeti létszámnak pedig volt háza, házrésze, földbirtoka és földbérlete is, amely a társadalombiztosítási statisztikák jövedelemadataiban figyelembe véve nincsen. A foglalkozási statisztika az említett segédszemélyzeti csoportnak 1,731.691 főre módosított létszámáról⁵ közli, hogy ezek közül 167.849 főnek háza, házrésze, földbirtoka vagy földbérlete volt, még pedig 138.792 főnek háza vagy házrésze, 89.044 főnek földbirtoka és 5.218 főnek földbérlete.

A kisjövedelműek negyedik és egyben utolsó csoportja a véderőből, napszámosokból, egyéb és ismeretlen foglalkozásúakból áll. Ezeknek 389.832 főnyi létszámáról *Matolcsy* feltételezi, hogy fejenkénti jövedelmük 200 pengőnél többet nem tehetett és így az egész csoport jövedelme nem lett volna több 78 millió pengőnél. A véderőhöz (honvédséghez, vámőrséghez, folyamőrséghez és csendőrséghez) azonban nemcsak a közlegények, hanem a tisztviselők (tisztok) és altisztek is hozzátartoznak és a 72.541 főnyi kereső és eltartott népességben bennfoglaltatnak, amennyiben ez a létszám 5.604 tiszt és tisztviselő keresőből, a hozzájuk tartozó 7.537 eltartottból, továbbá 17.568 altisztből és 20.615 eltartottjukból, végül 17.850 főnyi legénységből 3.367 eltartottal állott. Ennek a foglalkozási csoportnak fejenként 200 pengővel értékelt jövedelme a valóság mögött jóval elmarad. Ez a 200 pengő még a közlegénységre sem fogadható el, a tisztekre és altisztekre vonatkozólag pedig, tekintettel a csoportnak aránylag igen kedvező javadalmazására, a 200 pengő többszörösét kellene beállítani, illetve az utóbbiakat a kisjövedelműek csoportjából teljesen ki is kellene hagyni. A véderőhöz tartozó 72.541 főből 6.978-nak háza, házrésze, földbirtoka vagy földbérlete is volt, még pedig 5.196-nak háza, házrésze, 3.852-nek földbirtoka és 217-nek földbérlete.

Az ehhez a csoporthoz sorolt 122.338 főnyi napszámos közül is 22.184-nek háza, házrésze, földbirtoka vagy földbérlete volt, még pedig 19.893-nak háza, házrésze, 10.240-nek földbirtoka és 847-nek földbérlete. Az idesorolt 114.251 egyéb foglalkozású közül 9.850-nek volt háza, házrésze, földbirtoka vagy

⁵ L. Az 1930. évi Népszámlálás IV—V. Rész. Általános megjegyzések. IV. lap és 184—187. lap.

földbérlete, még pedig 8.874-nek háza, házrésze, 2.965-nek földbirtoka és 137-nek földbérlete. Végül az ugyancsak idesorolt 80.702 egyéb foglalkozású közül 2.965-nek volt háza, házrésze, földbirtoka vagy földbérlete, még pedig 2.635-nek háza, házrésze, 1.086-nak földbirtoka és 59-nek földbérlete.

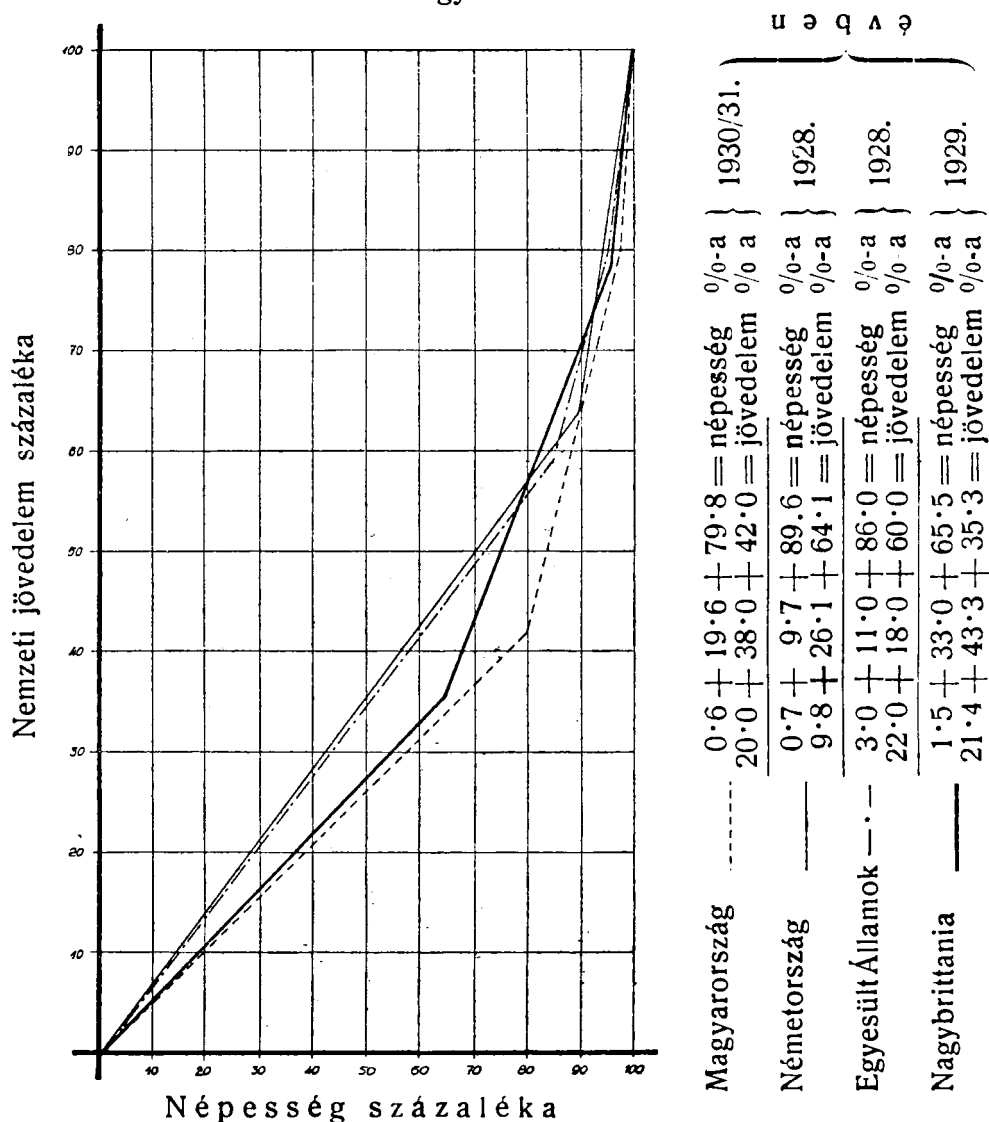
A 114.251 egyéb foglalkozású között 59.834 önálló is szerepel 25.876 keresővel, azonkívül 514 tisztviselő 295 keresővel. Az önállók között 995 mutatóványosnak 51 tisztviselője és 210 főnyi segédszemélyzete van, 201 mozgóképszínházasnak pedig 227 tisztviselője és 470 főnyi segédszemélyzete, végül nem részletezett 832 önállóval 17 tisztviselő és 6.744 főnyi segédszemélyzet van felsorolva. A *Varga—Matolcsy*-féle nemzeti jövedelem-számításban a mozgóképszínházak bevétele a nemzeti jövedelembe külön van véve. Kétségtelen, hogy e csoport fejenkinti jövedelmének évi 200 pengőre való felbecslése a valóságnak mögöttes marad.

A fent részletezett számítások eredményeképpen nyerte *Matolcsy*, hogy az 1930. évi magyar népesség 8,688.319 főnyi számából 6,936.618 főnek együttes évi jövedelme 2,003.2 millió pengő volt, vagyis a népesség 79.8%-a az 1930/31. évi nemzeti jövedelemnek (egyéni jövedelmek összegének) 4,635.7 millió pengőre becsült összegéből csak 43.5%-ban részesült volna. A nemzeti jövedelem további 56.5%-a pedig, vagyis 2,632.5 millió pengő az egész népesség 20.2%-át kitevő 1,751.701 főnek jutott volna, minélfogva ez utóbbi csoport fejenkénti évi jövedelme 1.500.3 pengő lett volna az előbbieknél fejenkénti 288.8 pengőnyi évi jövedelmével szemben. *Matolcsy* most már a nagyjövedelműek csoportjának további részletezését kísérli meg az 1931. évi jövedelemadóstatistika segítségével, ahol azt találja, hogy 16.619 adóköteles adózott 10.000 pengőnél nagyobb jövedelem után és az együttes bruttó adóalapjuk 464.3 millió pengő volt. (*Matolcsynál* tévesen 463.3 millió pengő szerepel.) Az adóköteles keresők számát eltartottaikkal kiegészítve *Matolcsy* 36.560 főre becsüli, akik tehát az egész népesség 0.42%-át alkotnák és az egyéni jövedelmek összegének 10%-ához jutnának hozzá. Adóeltitkolás címén *Matolcsy* e népszámot 0.6%-ra és jövedelemhányadukat 20%-ra emeli. Ugyanakkor a 79.8%-nyi kisjövedelműek 42.5%-nyi jövedelemhányadát minden indokolás nélkül 42%-nak írja és így azt nyeri, hogy Magyarországon 1930/31-ben a lakosság 0.6%-a az egyéni jövedelmek összegének 20%-át, a lakosság 19.6%-a az egyéni jövedelemnek 38%-át, a lakosság 79.8%-a pedig az egyéni jövedelemnek 42%-át kapta volna. Ezt az eredményt *Matolcsy* a nyugateurópai országokénál kedvezőtlenebbnek minősíti és ennek igazolásul összehasonlítóképpen közli az 1928. évi német és amerikai jövedelemmegoszlás adatait, amelyeket Angliának az 1929. évi

adataival kiegészítve⁹ a következő grafikonban hasonlítunk össze a *Matolcsy*-féle magyar adatokkal:

II. sz. külön melléklet.

A népességnek és a nemzeti jövedelemnek százalékos megoszlása Magyarországon, Németországban, az Egyesült Államokban és Nagybritanniában.

A II. sz. külön mellékletben foglalt összehasonlítás magyar vonatkozású adatai a következő táblázatban foglalhatók össze:

Jövedelmi csoport	Népesség abszolút	száma %	Jövedelem nagysága millió pengő	%	Fejenkinti P jövedelem
Nagyjövedelműek	52.130	0.6	927.14	20.0	17,785.1
Középjövedelműek	1,699.571	19.6	1,761.57	38.0	1,036.5
Kisjövedelműek	6,936.618	79.8	1,946.99	42.0	280.7
Összesen	8,688.319	100.0	1,635.70	100.0	533.5

⁹ Pigou—Clark: The Economic Position of Great Britain. June 1936., 10, 18, 38, 42. lap.

Matolcsynál az országos fejátlag ugyan 907.9 pengővel szerepel, de ez nyilvánvaló számítási tévedés, az abszolút részletszámok pedig nála nincsenek kiszámítva, de következnek a százalékos adatokból.

Ami a fenti adatokat illeti, a már előadottakon kívül meg kell említeni, hogy *Matolcsy* az 1931. évi adóstatistikából a bruttó jövedelemadatokat használta fel és a 10.000 pengőn felüli jövedelem után adózók bruttó adóalapját emelte fel az adókötelesek számának egyidejű 50%-os felemlése mellett 100%-kal. Bármennyire maradjon is az adóalap a valóság mögött, az adatok helyesbítése mégsem történhetik elvi alap nélkül. A 10.000 pengőn felüli jövedelem után adózók bruttó jövedelemadóalapjából, vagyis 464.3 millió pengőből, az 1931. évi adóstatistika tanúsága szerint 130.4 millió pengőt kell levonni a tehertételek összege gyanánt, úgyhogy a nettó jövedelemadóalap csak 333.9 millió pengőt tett ki az I. fokú kivetés szerint, melynek a II. fokú megállapításnál még csökkennie kellett. Ez a csökkenés az adóstatistikából ugyan nem tűnik ki, de az 1931. évi összes jövedelemadóalapoknál a bruttó alap csökkenése a II. fokú megállapítás szerint 1.7%, a levonandó tehertételek emelkedése 4.6%, s a nettó alap csökkenése 2.8%. A levonandó tehertételek között adómentes jövedelmek és már befizetett közszolgáltatások is vannak, úgyhogy ezek teljes egészükben figyelembe nem jöhetnek, hanem csak a magánadóssági kamatok és egyéb magánjogi terhek, ezek pedig az összes tehertételeknek kb. a 25%-át teszik ki. Mindezeknek a figyelembevételével pedig a 464.3 millió pengős bruttó adóalapot le kell csökkenteni 422.3 millió pengőre. Az adóalap szokásos helyesbítése az adóalap 50%-os emelésében áll, amitől csak valamilyen indokolással lehetne eltérni. Ilyennek híján a 16.619 adóköteles adóalapja 633.4 millióra volna csak felemelhető. Ezt az adóalapot pedig az adókötelesek számának 50%-os felemelése mellett közel 50%-kal felemelni nyilvánvalóan nem lehet. Már pedig ez kell ahhoz, hogy a 633.4 millióból 927.14 milliót nyerhessünk.

A kisjövedelműek 43.5%-os jövedelemhányadának 42%-ra történt csökkentését már megemlítettük. Ez a százalékszám *Matolcsynak* egy közbenső számításából eredhet, ami mellett tanuskodik az is, hogy ugyanitt a nagyjövedelműeknek még osztatlan és a korábbiakban 1.500.3 pengővel kimutatott fejadagja is más összeggel, még pedig kiegészítő módon magasabban 1.525 pengővel, van feltüntetve.

Ha az előzőkben felsorakoztatott helyesbítéseket figyelembe vesszük, ki kell derülnie, hogy a II. sz. külön mellékletben Magyarországra vonatkozóan felvett grafikon semmiyel sem maradhat el a német és amerikai adatok mögött.

II.

Jövedelemmegoszlási számításokat *Fellner* Frigyes is végzett, de csak a legújabb időben, adótehermegoszlási számításai-val összefüggésben.⁷ *Fellner* a magyar adóteher megoszlását az 1932. évre vonatkozóan vizsgálja, aminek magyarázata az, hogy az 1932. évről szóló magyar adóstatisztika volt az első, amely részletesebb és a további feldolgozásra alkalmas adatokat hozott nyilvánosságra. Ezenkívül kedvező körülménynek látszhatott az a körülmény is, hogy az 1932. év a legutolsó népszámlálás időpontjához aránylag közel esik, hiszen a népszámlálás 1930. december 31-én történt és az 1932. évre szóló adókimutatás az 1931. év viszonyait tükrözteti vissza. Mindezek ellenére az 1932. év kiválasztása nem látszik szerencsésnek. Az 1931. évben súlyosbodott a világgazdasági válság a világpénzügyi válsággal s az 1932. év a világgazdasági válságmély éve volt, mely évre Magyarországon is a mélypont esett. Az 1932. évvel kapcsolatos adatok tehát nem lehetnek olyanok, amelyek hosszabb időre jellegzeteseknek tekinthetők. Legalább is az évek további sorozatára kellene hasonló számításokat végezni, hogy az eredményből valamilyen következtetés legyen levonható. Az 1933–1935. évi adóstatisztikák is bővültek bizonyos adatokkal, a statisztikai összeállítás egyes hibái is kiküszöbölődtek, még ha ez a javulás nem is egyértelmű és nem is kielégítő. Különösen pedig a mezőgazdaság helyzetére és közteherviselésére kellene az 1932. évi adóstatisztikából nem általánosítható következtetéseket levonni.

Fellner adótehermegoszlási számításainál bevezeti a országos (nemzeti) adóalap fogalmát, amely a nemzeti jövedelem összegétől annyiban tér el, hogy ebben a nemzeti jövedelem kettős számítása is megengedhető, mert az állam, igen helyesen, az eredeti és származékos jövedelmeket egyaránt veheti adóalapul és így a nemzeti jövedelem szempontjából nézve ugyanazt a jövedelmet kétszeresen is adó alá vonhatja. A nemzeti adóalap tehát a nemzeti jövedelem ilyen kettős számításából származik. Amikor aztán *Fellner* jövedelemmegoszlási számításaiban, amelyekkel a munka és a tőke részesedési arányát keresi a nemzeti jövedelemben, a nemzeti jövedelem összegét a nemzeti adóalapból kiemeli, egy olyan összeget vesz ki, amely az ő tulajdonképeni nemzeti jövedelemfogalmával nem egyezik és ő ezt a magánjövedelmek összességének is nevezi.⁸

⁷ L. a Budapesti Szemle 1937. évi márciusi füzetében: A munka és tőke részesedése a nemzeti jövedelemben és közterhekben Magyarországon. 309–330. l.

⁸ Meg kell azonban említeni, hogy *Fellner* a nemzeti adóalapot is a magánjövedelmek összességének nevezi (l. Adótehermegoszlás 1936 285. l.), a nemzeti adóalapra megadott számok és a magánjövedelmek összessége gyanánt külön megadott számai, mint a szövegből fent látható, nem egyeznek.

Ez az összeg a szolgáltatokkal emelt nemzeti jövedelemmel sem azonosítható, mert ezenfelül a pénz- és hitelforgalom hozadékát, a házbirtok hozadékát, végül a járadékosok és nyugdíjasok jövedelmét is felöleli. Érdemes összehasonlítani, hogy ebből az összegből mi felel meg a *Fellner* tulajdonképeni nemzeti jövedelemfogalmának és hogyan viszonylik egymáshoz a nemzeti adóalap és a magánjövedelmek összege. Ezt mutatja be alábbi táblázatunk:

	Nemzeti adóalap	Magánjövedelmek e z e r p e n g ő	Nemzeti jövedelem
Mezőgazdaság	1,457.702	1,326.847	1,326.847
Bányászat és kohászat	84.399	86.074	86.074
Ipar	1,417.069	1,343.608	1,374.483
Kereskedelem	361.134	334.954	334.954
Hitelforgalom	118.430	88.820	—
Szállítás	289.477	270.527	131.593
Szolgáltatok	580.616	497.328	—
Házbirtokosok	208.591	589.853	—
Háztartási bérmunka	140.597	140.596	—
Járadékosok és nyugdíjasok	266.590	286.745	—
Összesen	4,924.605	4,965.352	3,253.951

Mint látható, a magánjövedelmek összege még a nemzeti adóalap összegénél is nagyobb végeredményt ad. A kettő közötti legnagyobb különbség abból adódik, hogy a nemzeti adóalapnál a házbirtok jövedelme szét van osztva az egyes foglalkozási ágak között, míg a magánjövedelmek összegében egyesítve szerepel. Azonkívül a nemzeti adóalapnál a magánadóssági kamatteher levonásra kerül, a magánjövedelmek összegénél ellenben nem. Továbbá a kisipar része az iparban a nemzeti adóalapnál több számítás átlagával van felvéve, a magánjövedelmek összegénél ellenben csak az egyik számítás eredménye szerepel némi eltéréssel. Végül a járadékosok jövedelme szerepel eltérő számítási eredménnyel a kétféle összegezésben. A nemzeti adóalapnak és magánjövedelmek összegének végeredményben nem nagy eltéréssel szemben azonban ennek a kettőnek a nemzeti jövedelem *Fellner*-féle fogalmától való eltérése igen jelentékeny.

Az a körülmény, hogy úgy a nemzeti adóalap, mint a vele nagyjában egyező magánjövedelemösszeg *Fellner* nemzeti jövedelemfogalmától lényegesen eltér és mintegy 50%-kal nagyobb eredményt ad, megmutathatja, hogy ez a nemzeti jövedelemfogalom mennyire szűk. A nemzeti adóalap és a magánjövedelmek összege között elvileg sem tudnánk értelmes különbséget felfedezni, úgyhogy az eltérő számításokból származó probléma arra az egy kérdésre korlátozható, hogy a

nemzeti jövedelemnek eredeti *Fellner*-féle fogalma valóban csak többszörösen számított nemzeti jövedelemrészek egyszeri számításával különbözik-e a nemzeti adóalaptól és magánjövedelmek összegétől, vagy pedig nincsen-e közöttük másképpen magyarázható különbség. Nézetünk szerint a *Fellner*-féle nemzeti adóalap és a magánjövedelmek összege elvi felépítésükben közelebb állanak a nemzeti jövedelem igazi fogalmához, mint amit ő nemzeti jövedelemnek nevezett el. A szolgáltatások különböző nemei ugyanis, valamint a lakások használatbaadása, tényleges hasznosságok szolgáltatása és valóságos emberi szükségletek kielégítése, tehát a fogyasztás fedezését lehetővé tevő termelő tevékenység. Nem lehet az ezekből a tevékenységekből eredő jövedelmekben származtatott jövedelmeket látni, mert nem jövedelmeknek ellenszolgáltatás nélkül való átengedéséből keletkeznek, hanem jövedelmeknek szükségletkielégítési célra való felhasználásából ugyanúgy, mint amikor a jövedelmekből anyagi javak vásároltatnak. Utóvégre minden jövedelemnek az a rendeltetése, hogy minden egyes részében elköltessék és minden jövedelemrészről, bármily szükségletre fordítottassék is, új jövedelmek keletkeznek, úgyhogy erről az oldalról nézve minden jövedelem, az anyagi jószágtermelésből származó jövedelem is, származtatott jövedelem lenne, mert más jövedelmek elköltése után jött létre. A mi modern pénzgazdaságunkban a jövedelmek tipikus megjelenési módja a pénzalakban való jelentkezés. A pénznek pedig akkor is, ha jövedelmekre halmozódik fel, az a rendeltetése, hogy kiadassék, vagyis az, hogy forogjon. A pénz, mint termelési kereset, tehát fogyasztási költséggé lesz és más termelőknél válik újból termelési keresetté, hogy aztán újból, meg újból fogyasztási költséggé változzék át. Ugyanúgy lesz a termelési keresetből fogyasztási költség, mint ahogy a fogyasztási költségből termelési kereset. Ahogy minden fogyasztási költség termelési keresetre, úgy minden termelési kereset is fogyasztási költségre vezethető vissza. Nincsen ebben a tekintetben semmi különbség az eredetinek nevezett anyagi jószágtermelés és a származékosnak nevezett immateriális termelés között. Ép ezért megállapíthatjuk, hogy nézetünk szerint a *Fellner*-féle nemzeti adóalap és a magánjövedelmek összege közelebb áll a nemzeti jövedelem igazi fogalmához, mint amit ő eredetileg nemzeti jövedelemnek nevezett el.

Fellner a magánjövedelmek összegét három részre igyekezett felbontani. Az első hányadba azok a jövedelmek kerültek, amelyek kizárólag munkából eredtek. A második hányad a tőkéből eredő jövedelmek összesége. Végül a harmadik a munkából és tőkéből származó vegyes jövedelem. Egy negyedik maradékcsoport adódott aztán abból, hogy a nyugdíjasok járandóságai egyik csoportba sem látszóttak beilleszthetőknek. Ugyanezeket a csoportokat különböztette meg egyébként

Franciaország nemzeti jövedelmének megoszlására vonatkozóan *Dugé de Bernonville*, akinek eredményeit *Fellner* összehasonlításként fel is használja. Így nyeri azt az eredményt, hogy a munka nagyobb arányban részesedik a nemzeti jövedelemből a tőkegazdag Franciaországban, mint a tőkeszegény Magyarországon.

A tisztán munkából élők száma *Fellner*nél részben az 1930. évből (mezőgazdasági segédszemélyzet, kisiparosok, házi- és népiparosok), részben azonban az 1932. évből (bányászati, kohászati, gyáripari tisztviselők és munkások) van véve és egymással egy sorba állítva, részben nincs is kimutatva (kereskedelem, hitel, szállítás, szabadfoglalkozásúak). A közalkalmazottaknál is az állami alkalmazottak száma az 1932/33. évi költségvetésből, az önkormányzati alkalmazottaké a pénzügyminisztérium 1931. évi kiadványából van átvéve és egymással összeadva. Épp ezért *Fellner* adatai alapján a csak munkából élők számának megállapítását meg nem kísérelhetjük. A csak munkából eredő jövedelem nagysága is szenved emiatt, mert hiszen a különböző évek létszámaihoz a megfelelő évek bérei is társulnak, tehát a különböző foglalkozási ágak szerint különböző évekből származó béradatok kerülnek egymással egy sorba és egy összegezésbe. Ez alapon a magánjövedelmek összegének 43.33%-a, vagyis 2,151.4 millió pengő a csak munkából eredő jövedelmek összege, míg a csak tőkéből (házbirtokból és járadékból) eredő jövedelem a magánjövedelmek összegének 12.88%-a, vagyis 639.6 millió pengő és mivel a nyugdíjak 237 millió pengőt tettek ki, vagyis 4.77%-ot, a munkából és tőkéből folyó vegyes jövedelemre 1,937.3 millió pengő, vagyis 39.02% maradt. Foglalkozási ágankint részletezve ez az eredmény a következőképen alakul, ezer pengőben:

Jövedelmi ág	Magánjövedelmek összege	Munka- j ö v e d e l e m	Tőke-	Vegyes-	Nyugdíjasok jövedelme
Mezőgazdaság	1,326.847	192.420	—	1,134.427	—
Bányászat és kohászat	86.074	50.593	—	35.481	—
Ipar	1,343.608	802.897	—	540.711	—
Kereskedelem	334.954	467.586	—	226.715	—
Hitelforgalom	88.820				
Szállítás	270.527				
Szolgáltatások	497.328	497.328	—	—	—
Házbirtokosok	589.853	—	589.853	—	—
Háztartási bér munka	140.596	140.596	—	—	—
Járadékosok, nyugdíjasok	286.745	—	49.793	—	236.952
Összesen	4,965.352	2,151.420	639.646	1,937.334	236.952

E számítási eredményre nézve azt kívánjuk még megemlíteni, hogy a mezőgazdaságnál 793.129 kereső van számba-

véve 192.4 millió pengő évi munkajövedelemmel, a bányászatnál, kohászatnál és az iparban ellenben 517.162 kereső 853.5 millió pengő évi munkajövedelemmel, ami az előbbieknél fejenként és évenként 242.6 pengőnek, az utóbbiaknál ellenben fejenként és évenként 1,650.3 pengőnek felel meg.

Fellner a munkajövedelmek, tőkejövedelmek, vegyes jövedelmek és nyugdíjak egyenes adóterhét is megállapítani igyekezett és a következő eredményre jutott az abszolút számoknál, ezer pengőben:

Jövedelmi ág	Munkajöve- delem	Adóteher abszolút	%	Tőkejöve- delem	Adóteher abszolút	%	Egyéb jövedelem	Adóteher abszolút	%
Mezőgazdaság	1,654.092	87.280	5.28	—	—	—	1,937.334	170.566	7.55
Bányászat és kohászat									
Ipar									
Kereskedelem									
Hitelforgalom									
Szállítás									
Háztartási bér munka									
Nyugdíjasok							236.952		
Járadékosok	—	—	—	49.793	191.811	34.66	—	—	—
Házbirtokosok	—	—	—	589,853					
Szolgáltatások:									
Közszolgálat	399.248	36.852	9.23	—	—	—	—	—	—
Szabadfoglalk.	98.080	17.921	18.27	—	—	—	—	—	—
Összesen	2,151.420	142.053	—	639.646	191.811	—	2,174.286	170.566	—

Fellner ezekből a számokból azt a következtetést vonja le, hogy Magyarországon az 1932. évben a nemzeti jövedelemből nagyobb arányban részesedett a munka, mint a tőke, de a tőke nagyobb egyenes adóterhet viselt, mint a munka.

III.

Az eddig előadottak lényege a *Magyar Statisztikai Társaságban* 1937 június 1-én tartott székfoglalomnak része volt és a fenti szöveget ugyanúgy a *Társaság* rendelkezésére bocsátottam, amint az a székfoglalomnak a magyar nemzeti jövedelem nagyságáról szóló fejtegetéseivel történt. Az utóbbi részlet a *Közgazdasági Szemle* 1939. évi 7—8. számában jelent meg⁹ és az ott elmondottak késleltették a közzétételét. A jelen alkalommal közölt fejtegetések viszont csak akkor kerülhettek sorra, mielőtt logikai előzői közölhetőkké váltak. Így aztán a magyar nemzeti jövedelem megoszlására vonatkozó jelen

⁹ 543—577. l., továbbá franciául Journal de la Société Hongroise de Statistique 1939. No. 3. 284—314. l.

részletek osztoztak abban a késleltetésben, amelyet a magyar nemzeti jövedelem nagyságáról szóló részletek közlésének külső körülmények okoztak. Mihelyt azonban ez utóbbi részletek napvilágot láthattak, időszerűvé vált a jelen fejtegetések közléte is.

Időközben azonban néhány olyan változás állott be, melyek miatt az előző fejtegetések nem jelenhetnek meg minden megjegyzés és magyarázat nélkül. A *Magyar Statisztikai Társaság* 1937 november 30-i ülésén ugyanis székfoglalót tartott *Matolcsy Máttyás* és ebben a magyar adótehernek jövedelemcsoportok szerint való megoszlásával foglalkozott, még pedig a jövedelemcsoportoknak változatlanul ugyanolyan számszerű szétválasztásával, mint amelynek helytelenségét öt hónappal előbb már ugyanazon a helyen kimutattam. *Matolcsy Máttyás* bírálatommal egyáltalán nem foglalkozott. Úgy tűnhetett fel, mintha eredeti adatainak teljes számszerű helyességét minden kétséget kizárónak tartotta volna. A magyar nemzeti jövedelem megoszlásáról szóló adatait minden változtatás nélkül vette alapul és az adóteher megoszlását ezeknek az adatoknak segítségével számította ki. Akkor előadott számításainak részletei ugyan nem kerültek napvilágra, de a végeredményeket a *Társaság* francia nyelvű folyóirata közölte,¹⁰ amiből még ma is megállapítható, hogy a tényállás *Matolcsy* székfoglalója idején ez volt. Annál meglepőbb lehet most már, ha *Matolcsy*-nak „*A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás*“ címen 1938-ban megjelent és az említett székfoglalóját közlétevő könyvét megnézzük, hogy ebben a könyvben egészen más adatokkal találkozunk a jövedelem- és adótehermegoszlásra vonatkozóan egyaránt, mint amelyek a székfoglalón szóba kerültek, amiből persze még nem következik, hogy ezek az újabb adatok végig helyesek is. *Matolcsy* a könyvében az adatait minden megjegyzés és magyarázat nélkül változtatja meg, mintha ez a világon a legtermészetesebb dolog volna. Azt sem tartja szükségesnek megemlíteni, hogy az adatok megváltoztatásának szükségességére nem magától jött rá, hanem a nyilvánosság előtt már korábban elmondott és baráti beszélgetésben előtte megismételt érveimnek hatása alatt. Ezért a nyilvánosság előtt elmondott bírálatomnak igazolásául annyit elvárhattam volna viszonzásul, hogy *Matolcsy* a könyvében a többrendbeli változtatásokat nem viszi anélkül keresztül, hogy a tőlem nyert felvilágosításokra ne hivatkozott volna. *Matolcsy* nem mindenben fogadta el ugyan álláspontomat, aminek bírálata a további fejtegetések feladata lesz. Másrésről nemcsak jövedelemmegoszlási számításait helyesbítette *Matolcsy* érveim hatása alatt, hanem adótehermegoszlási számításainak is volt

¹⁰ Journal. 1937. No. 4. 494—496. 1.

több olyan hibája, amelyet az én felvilágosításaim alapján javított ki. A készülő könyvével kapcsolatban adott felvilágosítások nem csupán a már korább közölt adataira, valamint a kézirat számításaira terjedtek ki, hanem bizonyos magyarázatokból is állottak, így az adók közgazdasági hatásainak szemléltetésére egy példának kifejtéséből, hogy mi lenne a házáadó eltörlésének hatása. Ugyanígy fejtegettem előtte, hogy az adótehermegoszlás kiszámításánál az illetékeket figyelmen kívül hagyni nem lehet.

Matolcsy fentemlített székfoglaló előadásában mindenképp előtt azok az adatok fordulnak elő, amelyek eredeti jövedelemmegoszlási számításaiban a magyar népességnek „jövedelmi kategóriák” szerint való megoszlását tüntetik fel. Székfoglaló előadásában e kategóriáknak társadalomleírási (szociográfiai) szempontból való jelentősége tekintetében már sokkal tudatosabbnak mutatja magát a szerző, mert amint a francia szövegű kivonatból kitűnik, kategóriáinak határozott társadalomtani értelmezést ad:¹¹

„Les habitants du pays ont été classés en trois catégories de revenus. Dans première catégorie on trouve la longue phalange des travailleurs, la deuxième forme la famille tant soit peu nombreuse de la société bourgeoise et la troisième comprend le petit groupe des personnes possédant de grosses fortunes et de gros revenus”.

Mással az azt mondanók, hogy a *Matolcsy* három kategóriája azt a három társadalmi osztályt választja szét számszerűen, amelyről közönségesen beszélni szoktunk, nevezetesen a felső osztályt, a középosztályt és az alsó osztályt, anélkül azonban, hogy ezekhez az elnevezésekhez számszerű képzeteket tudnánk fűzni, vagy akár csak megközelítő pontosságú képünk volna ez osztályoknak viszonylagos számszerű nagyságáról. Eltekintve tehát most attól, hogy a *Matolcsy* számadatai milyen helyesbítésre szorulnak, maga a kísérlet nemcsak a valóság irányában halad, hanem a magyar nemzeti társadalom megismerése szempontjából is nagyjelentőségű. *Matolcsy* a három magyar társadalmi osztály életviszonyainak felderítése céljából még további számításokat is végzett, amelyekre neki adótehermegoszlási becsléseinél volt szüksége. Noha e cikk keretében az adótehermegoszlás kérdéseire ki nem terjeszkedhetünk, a magyar társadalom viszonyainak megismerése szempontjából oly fontos osztálytagozódás kérdésével alább mégis foglalkozni kívánunk.

Előbb azonban lássuk, hogy mik voltak *Matolcsy* számadatai említett székfoglalója alkalmával és mik számításainak végleges eredményei az egy évvel később közzétett könyvében.

¹¹ Journal. 1937. No. 4. 495. 1.

A székfoglalóról szóló kivonat nem ismétli meg ugyan az egyes jövedelemkategóriáknak, vagy mondjuk most már társadalmi osztályoknak, tulajdonított jövedelemhányadokat, de nem kétséges, hogy ezek még azonosak voltak azokkal a jövedelmekkel, amelyek az első jövedelemmegoszlási számításokban szerepeltek. Ezért az egyes társadalmi osztályok lélekszámának eredeti és megváltoztatott adatai mellé mindjárt felvesszük azokat az eredeti és változtatott adatokat is, amelyek a társadalmi osztályok 1930/31. évi jövedelmeinek kifejezői akarnak lenni. Az adatok párhuzamba állítva a következők:

Osztálytagozódás : Társadalmi osztályok	1936—1937. évi adatok		1938. évi adatok		Az új adat eltérése	
	Létszám	%-ban	Létszám	%-ban	Létszám	%-ban
Alsó osztály	6,936.618	79.8	7,054.039	81.2	+ 117.421	+ 1.4
Középosztály	1,715.141 ¹²⁾	19.8 ¹²⁾	1,582.150	18.2	— 132,991	— 1.6
Felső osztály	36.560 ¹²⁾	0.4 ¹²⁾	52.130	0.6	+ 15.570	+ 0.2
Együtt	8,688.319	100.0	8,688.319	100.0	—	—

Mivel a jövedelemmegoszlás 1936. évi adatainál egymással ellentétben álló két számsor szerepel egyszerre, külön kell összehasonlítani az egyiket, amely a közép- és felső osztályt nem osztja meg és a másikat, ahol ez a kettéválasztás megtörtént:

Jövedelemmegoszlás : Társadalmi osztályok	1936—1937. évi adatok		1938. évi adatok		Az új adat eltérése	
	Jövedelem millió P	%-ban	Jövedelem millió P	%-ban	Jövedelem millió P	%-ban
Alsó osztály	2,003.2	43.5	2,041.9	44.0	+ 38.7	+ 0.5
Közép- és felső osztály	2,632.5	56.5	2,593.8	56.0	— 38.7	— 0.5
Alsó osztály	1,947.0	42.0	2,041.9	44.0	+ 94.9	+ 2.0
Középosztály	1,761.6	38.0	1,666.7	36.0	— 94.9	— 2.0
Felső osztály	927.1	20.0	927.1	20.0	—	—
Együtt	4,635.7	100.0	4,635.7	100.0	—	—

Ez adatokat egészíti ki az egy társadalmi osztályhoz tartozók fejenkénti nemzeti jövedelemhányadának kiszámítása, ami az 1936. évtől 1938-ig a következő változáson ment keresztül:

	F e j h á n y a d	
	1936. évi számítások szerint	1938. évi számítások szerint
Alsó osztály	288.8	289.5
Közép- és felsőosztály	1,500.3	1,581.1
Egész népesség	907.9	533.6

¹² Journal. 1937. No. 4. 495. l. szerint. Az 1936. évi közlés szerint helyes 1,699.571 és 52.130 fő, illetve 19.6 és 0.6 százalék.

Végül álljanak itt az 1935. évi adótehermegoszlásra vonatkozó adatok is az 1937. és 1938. évi közlések szerint, amelyekkel azonban ez alkalommal tovább foglalkoznunk nem lehet. Ez adatok a következők:

Közteher neve	1937.	1938.	1937.	1938.	1937.	1938.	1937.	1938.
	A l s ó		K ö z é p-		F e l s ő		Ö s s z e s	
	o s z t á l y k ö z t e r h e e z e r p e n g ő b e n							
Egyenes adók	116,342	104,413	188,278	194,111	137,741	141,492	442,361	440,016
Forgalmi „	87,900	58,797	59,200	65,969	2,824	25,158	149,924	149,924
Fogyasztási adók	59,882	62,975	52,326	48,139	5,983	7,077	118,191	118,191
Vámok	28,218	22,958	29,296	29,429	363	5,490	57,877	57,877
Jövedékek	73,967	77,337	31,199	27,287	628	1,170	105,794	105,794
Illetékek	—	50,848	—	51,451	—	28,885	—	131,184
Összesen	366,309	377,328	360,299	416,386	147,539	209,272	874,147	1002,986
Adó %-a	42.0	37.6	41.2	41.5	16.8	20.9	100.0	100.0
Jövedelem %-a	18.3	21.4	21.1	28.9	16.0	26.1	18.8	25.1

Mint látható, a legfeltűnőbb különbség az 1937. és 1938. évi számítások eredménye között az illetékek számbavétele tekintetében van. Jellemző, hogy az illetékek számbavételével és ezek nélkül is csökkent az alsó osztály részesedési hányada az adóteherből, a felső osztályé pedig nőtt. Hogy az adótehermegoszlásra vonatkozó számítások megváltozásában is részük volt az általam adott szóbeli felvilágosításoknak, arra már utaltam.

A jövedelemmegoszlásra vonatkozó számítások 1938. évi közzététele alkalmával *Matolcsy* néhány olyan elvi megjegyzést tesz, amelyek azokra a kifogásaimra adott válaszoknak tekinthetők, amelyeket *Matolcsy*val elfogadtatni nem tudtam. Kérdés, hogy ezek a fenntartások mennyire alkalmasak arra, hogy *Matolcsy* eredeti álláspontját megvédjék. Mindenekelőtt a nemzeti jövedelem és az egyéni jövedelmek összege közt tett megkülönböztetést igyekszik megvédeni *Matolcsy*, amit már annak a körülménynek is meg kell nehezítenie a számára, hogy jövedelemmegoszlási számításainál kifejezetten az egyéni jövedelmek összegéből kénytelen kiindulni, nem pedig abból, amit nemzeti jövedelemnek tart. Ezt így adja tudtul:¹³

„Nem szorul külön indoklásra, hogy a jövedelemeloszlás vizsgálatánál nem a nemzeti jövedelem, hanem csak az egyéni jövedelmek értékösszegéből indulhatunk ki, mert ellenkező esetben össze nem tartozó tételeket hoznánk összefüggésbe“.

Majd néhány sorral alább a következőképen igyekszik a nemzeti jövedelemnek és az egyéni jövedelmek összegének megkülönböztetését elfogadhatóvá tenni:¹⁴

¹³ A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás. 10. l.

¹⁴ Ugyanott. 10—11. l.

„Tekintettel arra, hogy a nemzeti jövedelem és a jövedelemeloszlás problémájával elsősorban az angol tudományos világ foglalkozott behatóan, a jövedelemeloszlás kérdésének tárgyi alapjaként általában a nemzeti jövedelmeket szokták tekinteni, holott ez csak abban az esetben helyes, ha a nemzeti jövedelemnek azt a — szerintünk helytelen, mert számos kettős számítással járó — fogalmazását fogadjuk el, hogy az az egyéni jövedelmekkel egyenlő“.

Ezzel a szerintünk tarthatatlan és mivel sem igazolt vagy igazolható állásponttal szemben ma abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy nemcsak előző bírálatunkra hivatkozhatunk, hanem legfőképpen *Navratil Ákos*nak igen határozott és igen világos állásfoglalására, amely alkalmasnak mondható arra, hogy ezt a kérdést a tárgyi igazságnak megfelelően eldöntse. *Navratil Ákos*nak idevágó nagyérdekű fejtegetései így hangzanak:¹⁵

„Haladásszámba megy, ha a nemzeti jövedelem-becslés a szellemi munka és a személyes szolgálatok ellenértékét a számításba beállítandó jövedelemnek tekinti, és ha például a háztartás körében ellenérték nélkül végzett munka megbecsült értékét is figyelembe veszi számításainál. Az amerikai, az angol és a magyar tanulmány a háztartás körében végzett munka tekintetében a német munkálattal szemben így jár el. De ha a nemzeti jövedelem-becslés ugyanekkor számítása köréből kirekeszti, amint azt például a német (137. l.) és az angol (10. l.) tanulmánnyal ellentétben a magyar munkálat teszi (18. l.), az állami tisztviselők, az orvosok, az ügyvédek, a tanszemélyzet keresményét, ha nyomatékosan hangsúlyozza, hogy éppen emiatt a nemzeti jövedelem nem azonos az egyéni jövedelmek összegével, akkor bizony a nemzeti jövedelemszámítás a szubjektív kutató-mód tökéletesebb voltának, hangoztatása ellenére is mégis csak inkább a nemzeti termelés hozadékának a becslését nyújtja, mint ahogy csupán ezt adta a régebbi kutatás is, mely tisztán az ú. n. tárgyi, leltári módszerrel dolgozott. De még így is kérdéses, hogy ezt a termelő eredményt megközelíti-e és hogy nem hagy-e ki belőle értékeket, amelyek értékek, ha nem is éppen anyagiak. A jövedelem éppen szubjektív valami és ha a fogalmát a termelésből kell is levezetnünk, mégis tévedhetünk a mérésénél, ha ekkor is túlságosan ragaszkodunk a tárgyi alapokhoz. A jövedelem vásárlóerőt jelent és vitatható, hogy közgazdasági szempontból is nem jelentősebb-e a nemzeti jövedelemnek olyan értelmezése, mely azt éppen a közgazdaságban érvényesülő vásárlóerővel veszi egyjelentőségűnek, mint az a nemzeti jövedelem-magyarázat, mely, főleg az ú. n. kettős számítások elkerülése céljából, nem-

¹⁵ Közgazdaságtan. II. köt. 1939. 50—51. l.

zeti jövedelmen valamely nemzeti közgazdaság évi termelésének pénzértékben kifejezett tiszta eredményét érti“.

A második fenntartás, amellyel *Matolcsy* élni látszik, a városi és vidéki áraknak és ezzel összefüggően a megélhetés költségeink különbségeivel kapcsolatos. A tökéletes piacnak az a követelménye, hogy egy meghatározott minőségű és mennyiségű árunak csak egyetlenegy ára legyen mindenki számára, még a legszűkebbre szabott piacon is alig valósul meg. Ezeket az árkülönbségeket nem lehet figyelembe venni és nincs is túlnagy jelentőségük, mert részben kiegyenlítődnek, amennyiben az egyik ember az egyik áruhoz, a másik ember a másikhoz tud valamivel olcsóbban hozzájutni és az árkülönbségek általában nem is lehetnek nagyok. Ami ellenben egy város különböző részei, több város, vagy egy ország különböző vidékei között fennáll, az egészen más jelentőségű, mint az, amely város és vidék között általában mutatkozik, nevezetesen a mezőgazdaság önellátásának költségei és a piac útján történő ellátás sokkal magasabb árai között. Még egy túlnyomórészben ipari ország szempontjából is van ennek a különbségnek jelentősége, de már sokkal kevésbé lehet elhanyagolható egy túlnyomórészben mezőgazdasági országnál, ahol a népesség nagyobbik fele él a piaci áraknál jóval alacsonyabb megélhetési költségek szerint. A nemzeti jövedelem teljes összegének megállapítása szempontjából is kevésbé számít, ha két társadalmi osztály jövedelme névleges pénzértékét nem egyenlően megközelítő vásárlóerőt jelent, noha ez a két különböző vásárlóerő számszerű értéke szerint kerül is egymással összeadásra. Sokkal többet számít ellenben és az elkövethető hiba sokkal súlyosabb lesz, ha ennek a két társadalmi osztálynak számszerű jövedelmét szembeállítjuk egymással, mint ahogy ez a jövedelemmegoszlási számítások keretében szükségszerűen bekövetkezik. Amíg tehát a város és vidék eltérő árainak figyelmen kívül hagyása egy ipari ország, vagy a nemzeti jövedelem egész összege szempontjából csak kisebb hiba lehet, egy mezőgazdasági ország, vagy a jövedelemmegoszlás szempontjából már nem az és még kevésbé az egy mezőgazdasági ország jövedelemmegoszlása szempontjából.

Az elmondottak folytán nem tekinthetjük a kérdést elintézettnak azzal, ha *Matolcsy* a következő fenntartással él:¹⁶

„A jövedelemeloszlásra vonatkozó számítás — mint minden ilyen számítás — nincs tekintettel arra, hogy a pénz vásárlóereje városban és vidéken eltérő. A nagyobb jövedelmeknek tekintélyes hányada kisebb vásárlóerejű pengőt jelent, mint a legszegényebb jövedelmű vidéki kategóriáké“.

Gondoljunk csak arra, hogy a jövedelemmegoszlásnak

¹⁶ A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás. 7. 1.

a számítások módjánál fogva kedvezőtlen eltolódása milyen tudományos látszatú alátámasztást adhat rosszhiszemű politikai irányzatoknak, különösen olyan országban, ahol a jövedelemmegoszlás ugysis aránytalan. A gazdaságstatisztikusnak erre is gondolnia kell, ha olyan számításokkal foglalkozik, amelyeknek eredménye gyakorlati jelentőségre tehet szert.

Ugyanez áll *Matolcsy* harmadik fenntartására is, amely a nemzeti jövedelem fejhányadára vonatkozik és szintén olyan jellegű, hogy a jövedelemmegoszlást kedvezőtlenebbnek tünteti fel, mint amilyen. Korább kifejtett álláspontunk szerint a fejhányad szokásos kiszámítása nem bizonyít ennek a fogalomnak életközelsége mellett. A nemzeti jövedelem ugyanis csak a keresők jövedelmeiből áll és a keresők általában egy háztartás vagy család keretében élnek és e keret jövedelme az egyéni jövedelmek igazi egysége. Az eltartottakat is magában foglaló népességre kiszámított fejhányadnak semmi valószerűsége nincs, mert például egy csecsemőnek a nemzeti jövedelemből való részesedéséről valósággal értelmetlen dolog beszélni. Nagy jelentősége van azonban annak, hogy egy családhoz hány kereső tartozik. Ebben a tekintetben ugyanis az egyes társadalmi osztályok között nagy különbségek állanak fenn és így a nemzeti jövedelemnek családonként kiszámított megoszlása egészen más képet fog adni, mint a megoszlás fejhányadok szerint. Ha pedig az is kimutatható, mint ahogy bizonyíthatónak véljük, hogy a fejhányadok szerint való számítás az alsó osztályra nem előnyös, akkor itt megint egy olyan számítás-módot találunk, amely az alsó osztály helyzetét a valóságnál kedvezőtlenebbnek tünteti fel.

A keresőknek családonkénti száma tekintetében ugyanis a helyzet a következő. A felső osztálynál a családfőn kívül a családtagoknak is lehet jövedelemszerző vagyonuk. Vagyon- és jövedelemadótörvényünk értelmében ellenben a családtagok vagyona és jövedelme után is a családfő adózik. Ha tehát a felső osztályt az adóstatistika alapján választjuk külön, mint ahogy *Matolcsy* teszi, akkor a felső osztályoknál a családtagok jövedelme a családfő jövedelméhez már elvileg hozzá van számítva. Már a középosztálynál a helyzet egészen más. Itt nem tételezhető fel általában az, hogy a családtagoknak vagyonuk vagy külön keresetük van s így itt a család jövedelme a családfő jövedelmével legtöbbször azonos. Az alsó osztálynál pedig éppen ellenkezően szabályként állítható fel, hogy a családfőn kívül a családtagok nagyrészenek külön keresete van. Ha például elfogadnók *Matolcsy* fejhányadatait és elhinnők, hogy a felső- és középosztályhoz tartozók fejhányada a nemzeti jövedelemből vagy 1600 pengő és az alsó osztály fejhányada vagy 300 pengő, akkor az előbbi az utóbbinak több mint ötszöröse lenne. Ha ellenben ezekből az adatokból a csa-

ládonkinti hányadokra akarnánk következtetni, akkor abban az esetben, ha a felső- és középosztálynál megelégedhetnénk az 1600 pengőnek mintegy megkétszerezésével, tehát mondjuk 3200 pengővel, az alsó osztálynál a 300 pengő megháromszorozásánál kevesebbet nem vehetnénk fel, vagyis mondjuk 900 pengőt. Ezzel pedig a két felső és az alsó osztály jövedelmének aránya lényegesen kedvezőbbre változnék, mert a 3200 pengő a 900 pengőnek már majdnem csak a háromszorosa. Mivel azonban a népesség fele kereső, a fejhányadot már általában kétszeresnek kell felvenni, ha a keresőkre számítjuk át s ha a felső és középosztályra családonkint alig többet, mint egy keresőt számítunk, de 3200 pengővel, akkor az alsó osztályra legalább is kettőt számíthatnánk, egyenkint 600 pengővel, úgyhogy a 3200 pengővel nem csupán 900 pengőt, hanem már 1200 pengőt kellene szembehelyezni. Ez pedig az arányt nem csupán háromszorosra, hanem az alá is csökkentené.

Matolsy sem tudott ez érvelésem igazsága elől teljesen elzárkózni, amint igazolhatják azok a fenntartások, amelyek könyvében előfordulnak. Ugyanis ezt írja:¹⁷

„Az egyes foglalkozási csoportokban az egy-egy lélekre jutó jövedelemhányad megtévesztő lenne, ha fel nem hívjuk a figyelmet arra, hogy az az összeg, amelyből egy-egy családnak kell megélnie, e tételeknek átlagban kb. négyszerese“.

Az ezt követő szöveg példázó kifejezőmódja nem nagyon alkalmas ugyan arra, hogy a különböző társadalmi osztályokra jellemző szabályszerűségek eltérő voltát kidomborítsa, de azért a nyers tény elismerése benne van:¹⁸

„Az egyes családokban azonban a keresők és eltartottak aránya nagyon változó. Ha az ellátatlan gyermekek száma egy családon belül nagy, az asszony esetleg nem is járhat munkába és így egyetlen kereső szűkös jövedelméből kénytelen a család tengődni. Ezzel ellentétben viszont az is előfordul, hogy olyan családban, ahol serdülő korban levő munkabíró családtagok vannak, a családnak esetleg mind az öt tagja bizonyos kereset-hez jut, amely átlagban esetleg el is éri a táblázatunkban szereplő keresetet. Az ilyen családok jövedelmének összege a biztos ellátottság helyzetét teremti meg“.

E szöveg mindkét példája szélsőséges esetet képvisel, amelyek közé és pedig a második példához közelebb esik az alsó osztályra jellemző és a felsőbb osztályoktól eltérő általános szabály. Ez a szabály pedig azzal az eredménnyel jár, hogy az alsó osztály helyzete a jövedelemmegoszlás szempontjából kedvezőbb, ha a megoszlást családonkint, vagyis a valóságnak megfelelőbb módon számítjuk, mint hogyha a számítás fejhányadok szerint történik.

¹⁷ Ugyanott. 28. l.

¹⁸ Ugyanott. 29—30. l.

Van *Matolcsynak* egy negyedik fenntartása is, amelyet most ugyan részben érvényesített számításaiban is s ez a népeség mellékjövedelmeire vonatkozik. Első számításaiban ugyanis még egyáltalán nem vette figyelembe azt, hogy a másfoglalkozású népességnek el nem hanyagolható mértékben földje, háza is van. Figyelmeztetésemre az új számításban most már erre is tekintettel kellett lennie, amit a bányamunkásságnál és az ipari stb. segédszemélyzetnél meg is tett. De az általános figyelembevétel elől becslési nehézségekre való hivatkozással kitért. Az ezt kifejező fenntartás szövege így szól:¹⁹

„Azzal kell ugyanis számolni, hogy az egyes foglalkozási ágakhoz tartozó lakosságnak nemcsak főfoglalkozása alapján van jövedelme, hanem ezenfelül soknak van háza, birtoka, vagy egyéb vagyona is. A probléma annyira komplikált, hogy a becslésszerű megközelítés a megengedettnél nagyobb hibával járna“.

Ez a megszorítás ugyan csak a felső osztály jövedelmének kipuhatolására irányul, de általánosabb értelme is van. Nem akarjuk persze kétségbevonni, hogy bizonyos becslési nehézségek csakugyan vannak. A nehézségek azonban elsősorban a felső osztálynál mutatkoznak, a mellékjövedelmek jelentősége viszont az alsó osztálynál a legnagyobb, ahol a saját ház, konyhakert stb. birtoka az életszínvonal számottevő emelésére nyújt lehetőséget.

Végül ami *Matolcsy* számításainak általános érvényét illeti, ide kívánczok az a megállapítás, amely *Varga István*-tól származik és *Matolcsy* jövedelemmegoszlási adatainak nemzetközi összehasonlíthatóságát szorítja meg. Rámutat ugyanis *Varga* arra, hogy különböző országok jövedelemmegoszlása csak akkor hasonlítható össze hiba nélkül, ha az egyes országok népességét egyenlő arányban osztjuk fel a jövedelemkategóriák között, vagyis mindegyiknél olyan jövedelemkategóriákat alakítunk, hogy ez az összehasonlítás lehetséges legyen. *Matolcsy* adatainak ebben az irányban való módosítása is azzal az eredménnyel jár, hogy a magyar jövedelemmegoszlás kisebb ránytalanságot tüntet fel, mint eredeti számításai szerint. Ezt az okfejtést *Navratil Akos* is magáévá tette s a szóbanlevő tényállást az ő tömör és világos okfejtésében ismer-tetjük:²⁰

„Nálunk *Matolcsy M.* végzett abban az irányban sok munkával járó vizsgálatokat, hogy a lakosság mekkora része a nemzeti jövedelemnek milyen hányadában részesedik. Szerinte az egyéni jövedelmek összegéből a lakosság 06%-ának 20%, 18.2%-ának 36%, 81.2%-ának pedig 44% jut, ami például az

¹⁹ Ugyanott. 30. l.

²⁰ Közgazdaságtan. II. k. 1939. 626. l.

Ausztria nélkül számított Németország vagy az Egyesült Államok jövedelemmegoszlásánál rosszabb arány. Nem mutattak rá azonban ok nélkül arra, hogy az ilyenféle összehasonlításra a kellő alap hiányzik, mert a jövedelemkutatás az említett három helyen nem nyul el egyformán mélyre. *Varga I.* például *Matolcsy* adatai alapján, de grafikus interpolálással, arra a valószínűleg találóbb eredményre jutott, hogy míg Németországban a lakosság 0.7%-a a társadalmi termelés eredményének 10%-át, 9.7%-a 26%-át és 89.6%-a a 64%-át élvezi, addig nálunk a lakosság 0.6%-a a társadalmi termelés eredményének 20%-a, 9.4%-a ennek szintén 20%-a és 90%-a 60%-a, ami már lényegesen kedvezőbb színben tünteti fel különböző néprétegeknek a társadalmi jövedelemben való részesedését minálunk. A jövedelmet élvezők felsőbb rétege ekként inkább a középső réteggel szemben volna nálunk előnyösebb helyzetben. Az alsó réteg helyzete tekintetében pedig alig volna különbség a mi viszonyaink és a németországiak között.

De ha nem nemzetközi összehasonlítás a célunk, hanem a jövedelemkategóriáknak olyan kialakítása, hogy az társadalmi osztálytagozódásunknak feleljen meg, akkor mégis előnyben részesítendő azokat a tagozatokat, amelyeknek megkülönböztetésére a *Matolcsy*-féle számítás törekedett. Igaz, hogy maga *Matolcsy* is azt mondja, hogy „a jövedelemeloszlás vizsgálatának módszertani nehézségei csak néhány jövedelemkategória megállapítását tették lehetővé” az adóstatistika hiányossága mellett,²¹ amivel mintegy mentegetőzik, hogy csak három jövedelemkategóriát különböztetett meg, nem pedig többet, de mégis azt hisszük, hogy ez a hármas tagozódás a legfontosabb és a legérdekesebb, mert társadalmunk tényleges tagozódásának a leginkább megfelelő, tehát a legvalószínűbb is. *Matolcsy* három tagozata ugyanis, mint már kiemeltük, társadalmunk felső, közép- és alsó osztályának felel meg, vagy legalább is felelhet meg. Ez jut kifejezésre *Matolcsy* legutolsó fogalommeghatározásából is, amely az előbb idézett francia szöveg magyar fordításával szószerint azonos.²² Ennek a három tagozatnak számszerű ismertetőjeleire vonatkozóan *Matolcsy* most már további adatokat hoz fel, amelyekkel érdemes részletesebben foglalkozni. Az alsó és felső osztályt is jellemzi egyidejűleg, ha a középosztályra vonatkozó számadatokat emeljük ki. *Matolcsy* azt mondja az ő második jövedelemkategóriájáról, hogy ennek „alsó jövedelemhatára évi 1.000 pengő és felső határa 10.000 pengő. A kereseti-, jövedelem-, stb. adók megállapításánál az adóstatistikában az 1.000 és a 10.000 pengő jövedelemhatárok közötti tételeket kell figyelembe venni. A föld-

²¹ A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás. 48—49. l.

²² Ugyanott. 49. l.

birtokosok csoportjába a 100 és az 1.000 kat. hold között levő birtokosokat soroltuk²³. Az első jövedelemkategóriánál még megemlíti *Matolcsy*, hogy „a 100 hold jövedelme nagyobb 1.000 pengőnél, de a 100 holdas gazda jövedelme a családtagokra megosztva 1.000 pengőnél kisebb fejenkénti jövedelemhez vezet²⁴. Ezt a megszorítást megemlíti a második jövedelemkategóriánál is, ahol azt mondja, hogy „1.000 kat. hold jövedelme a tulajdonos családtagjai között oszlik meg és így a fejenkénti jövedelemhányad kisebb lesz 10.000 pengőnél²⁵. Még egy érdekes kísérletet találunk a három kategória szétválasztására a házadóval kapcsolatban, amikor *Matolcsy* arra az álláspontra helyezkedik, hogy az alsó osztály 2 szobásnál nem nagyobb lakásban lakik, míg a felső osztályt a középosztálytól már csak a 10.000 pengőnél nagyobb és az 1.000—10.000 pengős bérértékű házak arányában tudja szétválasztani, tehát csakis a házadófizetés megoszlására alkalmazott aránnyal. Az alsó osztályra vonatkozóan is kénytelen elismerni *Matolcsy*, hogy az 50—10 holdas gazdák és a jobbmódú iparosok „elvétve” kétszobásnál nagyobb házban laknak²⁶.

Vegyük ezeket a nem érdektelen megkülönböztetéseket sorjában vizsgálat alá. Ami elsősorban a jövedelemhatárokat illeti, itt a kereseti és jövedelemadónak egy értelemben való szerepeltetése már azért is hiba, mert a jövedelemadóalap nemcsak a családfőnek, hanem az összes családtagoknak jövedelmét is magában foglalja, miután a családfő nemcsak a saját, hanem a családtagjai jövedelme után is fizeti a jövedelemadót, míg a kereseti adóalapot családtagonként nem egyesítik. Egész mást jelentenek tehát az adóalapok a jövedelemadónál, mint a kereseti adónál. Mivel *Matolcsy* a mezőgazdasági birtokosokról kifejezetten megmondja, hogy fejenkénti jövedelmük szerint osztja be az egyes birtokos családokat a három jövedelemcsoportba, ezzel kétségtelen ellentétbe kerül az adóalapok szerint való beosztással, mert ugyanazok a jövedelemhatárok a földbirtoknál fejenkénti jövedelmeket, a jövedelemadózóknál ellenben családi jövedelmeket jelentenek. A kereseti adóalapok is jelenthetnek családi jövedelmeket, ha nem is jelentik szükségképen, mint a jövedelemadóalapok. A földbirtokra alkalmazott *Matolcsy*-féle meghatározás szerint ellenben a jövedelemhatárok még kivételesen sem jelenthetnek mást, mint csak fejenkénti jövedelmeket. A különböző esetekre alkalmazott jövedelemhatárok tehát *Matolcsynál* nem egyértelműek és így elvileg hibásak. Ha mindegyik esetben a családonkénti jöve-

²³ Ugyanott. 50. l.

²⁴ Ugyanott. 50. l.

²⁵ Ugyanott. 49. l.

²⁶ Ugyanott. 57, 59. l.

delmek kipuhatolására törekszünk, akkor hamarosan rá is jövünk a *Matolcsy*-féle csoportosítás hibáira.

Matolcsy szerint az alsó osztály jövedelmének felső határa fejenként 1.000 pengő. Egy 100 holdas gazdának azonban ennél többje van, tehát csak úgy kerülhet az alsó osztályba, ha jövedelmét a családtagjai között felosztjuk. Meg is mondja *Matolcsy*, hogy a fejenkénti jövedelmet mennyivel kell szerinte megszorozni, hogy a családi jövedelmeket megkapjuk, még pedig szerinte néggyel. Ez más szóval azt jelenti, hogy az alsó osztályba tartozó családok felső jövedelemhatára a földbirtokosokra nézve 4.000 pengő. De ebből következik mindjárt az is, hogy a jövedelemadókötelesek szempontjából sem lehet a felső határ ennél kevesebb, vagyis mivel a jövedelemadóalap családi jövedelemből áll, a felső határ semmiképen sem lehet 1.000 pengő, mint *Matolcsy* állítja, hanem csakis 4.000 pengő. Ugyanez áll a kereseti adóra is, ha egy adóköteles keresete egy egész család keresetének tekinthető. Ha azonban így az összes jövedelemfajtákra egyértelműen fogadunk el az alsó osztály tagjai részére egy felső jövedelmi határt és pedig családonként 4.000 pengővel, akkor felmerül az az aggály, hogy ez a 4.000 pengő nem túlkevés-e a 100 holdas birtokosok szempontjából, mert ez azt jelentené, hogy egy kisbirtokos holdankénti jövedelme nem tenne ki többet 40 pengőnél. Ez egy teljes házanépével dolgozó kisbirtokosnak kétségkívül túlkevés és így kiderül, hogy a 4.000 pengős felső jövedelemhatár általános elfogadása mellett sem lehet a földbirtokosokat 100 holdig az alsó osztályba sorolni, hanem legfeljebb 50 holdig. Az országos számtartás-statisztikai adatgyűjtés alapján kiadott 1938. évi mezőgazdasági üzemi eredményből²⁷ ugyanis, amely az 1930/31. évi eredményektől az árviszonyok összehasonlítása alapján lényegesen el nem térhet, kitűnik, hogy amíg egy nagybirtokos gazdálkodó holdankénti mezőgazdasági jövedelme közel 24 pengő, egy középbirtokos holdankénti mezőgazdasági jövedelme pedig valamivel több mint 40 pengő, egy kisbirtokos holdankénti mezőgazdasági jövedelme a 80 pengőt is meghaladja.

Ugyanez áll megfelelően a közép- és felső osztály közötti jövedelemhatárra is. Ha az 1.000 holdas birtokos jövedelme családtagonként számítva 10.000 pengő, akkor családi jövedelme mintegy 24.000 pengőnek felelne meg és így a jövedelemadókötelesek jövedelemhatára sem lehetne 10.000 pengő, hanem szintén csak 24.000 pengő. Ez áll megfelelően a kereseti adókötelesekre is. Az, hogy a holdankénti mezőgazdasági jövedelem úgyszólván a birtok nagyságával csökken, szervesen következik abból, hogy a nagyobb birtokon több a kifizetett munka-

²⁷ Mezőgazdasági üzemeink eredményei 1938. évben. OMGE. kiadványa. 1940. 21. l.

bér, a kisebb birtokon pedig több a gazdálkodó birtokosnak és házanépének saját munkabérigénye. Nem lehet tehát a 100 holdas birtokos jövedelemhatárát tízzel megszorozva az 1.000 holdas birtokosra érvényesnek tekinteni, mint *Matolcsy* teszi.

Az eddig kifejtettek alapján és figyelembe véve azt is, hogy jövedelemadótvényünk szerint a magánalkalmazottak csak akkor jövedelemadókötelesek, ha jövedelmük az évi 3.600 pengőt meghaladja, társadalombiztosításunk szempontjából pedig az évi 3.600 pengő a biztosítási költségek felső határa, talán egy bizonyos mértékig a törvényhozó valóságérzékével is alátámaszthatjuk azt az álláspontot, hogy a magyar alsó osztály jövedelmének felső határát nem a fentebb nyert 4.000 pengőnél, hanem az ezt megközelítő évi 3.600 pengős jövedelemnél kell keresni. Ugyanígy látszik jellegzetes határnak a közép- és felső osztály között az évi 24.000 pengős jövedelem, aminél szintén lehet a törvényhozó valóságérzékére hivatkozni, mert ez az összeg körülbelül a miniszter hivatalos illetményeinek felel meg. Amíg az árszínvonal lényeges változást nem szenved, vagyis amíg a pénz értékét állandónak lehet tekinteni, ezek a jövedelemhatárok hosszabb időre is érvényeseknek tekinthetők, ami bizonyára megfelel annak a gyakorlatilag megfigyelhető ténynek, hogy az osztálytagozódás meglehetősen érzéketlen a részleges árváltozásokkal szemben, sőt nagyobb arányú, de csak időleges árváltozásokat is át tud vészelni.

Ha ezeknek a jövedelemhatároknak más megkülönböztetéseket is keresnénk, akkor a földbirtok szempontjából az alsó osztály felső határát az 50 holdas birtokosnál húznók meg, a felső osztály alsó határául ellenben az 1.000 holdas határt meghagynók. A lakás tekintetében viszont elfogadnók a 2 szobás lakást, mint az alsó osztályra jellemző maximumot, míg a felső osztály lakástípusát a családonként ötnél több lakószobából álló családi házban keresnők. A középosztálynak tehát a kettő közé kellene esnie olyképen, hogy tipikus lakásnagyságának a 3 és 4 szobás lakást lehetne tekinteni. Érdemes megemlíteni, hogy az ötnél több lakószobából álló családi házak egész száma 1937 novemberében közel 14 ezer volt.

Matolcsy jövedelemkategóriáit tehát a már korább elmondottakon felül a most kifejtettek miatt sem tudjuk elfogadni a magyar osztálytagozódás helyes kifejezőjének. De mivel első és igen nyers megközelítésül mégis elfogadhatók, azért minden fenntartás mellett is érdemesnek tartjuk a megemlítésre azt a további kísérletét, amellyel felosztotta jövedelemkategóriáit területi megoszlásuk szerint. Anélkül, hogy ehhez további megjegyzést fűznénk azonkívül, hogy 1937. évi ezirányú első kísérletének igen nagy hibáira figyelmeztettem *Matolcsyt*, amikor még az alsó és középosztály területi megoszlását számí-

totta ki és a felső osztályt meghagyta maradéknak minden ellenőrzés nélkül, közöljük 1938. évi számításainak végeredményét,²⁸ ahol már a középosztály adja a ki nem számított, de legalább ellenőrzött maradékot:

Laknak :	I. jövedelemkategóriába tartozók közül		II.		III.		Valamennyi	
	abszolút	%	abszolút	%	abszolút	%	összesen abszolút	%
Budapesten	577.066	57.4	392.731	39.0	36.387	3.6	1,006.184	100.0
Törvényhatósági városokban	460 329	68.6	208.075	31.0	2.398	0.4	670.802	100.0
Megyei városokban	926.263	76.9	273.936	22.8	4.066	0.2	1,204.265	100.0
Községekben	5,090.381	87.6	707.408	12.2	9.279	0.2	5,807.068	100.0
Összesen	7,054.039	81.2	1,582.150	18.2	52.130	0.6	8,688.319	100.0

Ezt egészíti ki ugyanennek a megoszlásnak függőlegesen kiszámított százalékos képe az egész népesség területi megoszlásával összehasonlítva:

Lakik :	I.	II.	III.	I—III.
	jövedelemkategória : %	jövedelemkategória : %	jövedelemkategória : %	mind : %
Budapesten	8.2	24.8	69.8	11.6
Törvényhatósági városokban	6.5	13.2	4.6	7.7
Megyei városokban	13.1	17.3	7.8	13.9
Községekben	72.2	44.7	17.8	66.8
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0

Az 1937. évi számítások szerint a felső osztály 36 ezer főnyi létszámából Budapesten a két másik jövedelemkategória kiszámítása után fennmaradt 42 ezer fő lakott volna, a törvényhatósági és megyei városokban pedig 74 ezer fő, úgyhogy a maradék a községekben *minusz* 80 ezer volt! Ezeket az adatokat sikerült még közlés előtt kijavíttatni, de az 1937-ben már közölt végeredmények mégis csak ezeken az adatokon alapultak.

Vegyük most sorra azokat a helyesbítéseket, amelyeket *Matolcsy* 1936. évi számításain az 1938. évi közlés szerint keresztülvitt. Állapítsuk meg mindenekelőtt azokat a változtatásokat, amelyeket az alsó osztályhoz sorolt létszámon tett és hasonlítottuk össze azokkal a helyesbítésekkel, amelyekre először nyilvánosan, azután pedig közvetlen beszélgetésben felhívtam a figyelmét. Ez az összehasonlítás a következő eredménnyel jár:

²⁸ A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás. 54. l.

Foglalkozási ág	1936. évi közlés	Helyesbítés a bírálat szerint	1938. évi közlés	Különbözet 1936-al szemben
Mezőgazdaság	4,371.741	4,347.413	4,347.413	— 24.328
Bányászat, kohászat	105.711	111.968	111.968	+ 6.257
Önálló iparosok	437.550	467.852	467.852	+ 30.302
Ipar, kereskedelem, hitel, közlekedés segéd- személyzete	1,479.808	1,553.394	1,553.394	+ 73.586
Házi cselédek	—	197.179	197.179	+ 197.179
Közszolgálat, szabad- foglalkozásaik segédszemélyzete	151.976	151.976	151.976	—
Véderő, napszámosok, egyéb és ismeretlen foglalkozásaik	389.832	224.217	224.217	— 165.575
Nyugdíjasok, tőkések	—	—	—	—
Összesen	6,936.618	7,054.039	7,054.039	+ 117.421

A mezőgazdasághoz tartozó alsó osztálybelieknek mutatkozó különbözet egyrésze az 1—10 holdas birtokos és bérlő keresők számánál adódik, akiknek 465.006 főre rugó létszámát *Matolcsy* eredetileg tévesen 465.096-nak vette. A másik részt a 10—100 holdas birtokos és bérlő segítő családtagok 197.214 főnyi, valamint eltartottaiknak 371.029 főnyi létszáma adja, mert ezeket *Matolcsy* eredetileg tévesen 183.526-nak, illetve 408.955-nek számította, vagyis 24.238-al többnek.

A bányászatnál és kohászatnál *Matolcsy* azért számított eredetileg kevesebb főt, mert a foglalkozási statisztika 33 987 bányamunkása és ezek 77.981 eltartottja helyett csak 32.311 munkást és 73.400 eltartottat vett figyelembe, mely utóbbi keresők tényleg alkalmazásban állottak. De nyilvánvaló, hogy az alsó osztályba az esetleg alkalmazás nélkül állók még csak annyival inkább beletartoznak.

Az önálló iparosok számánál a különbözet onnan ered, hogy *Matolcsy* 149.550 főnyi keresőnek 318.302 főnyi hozzátartozóját eredetileg tévesen 288.000-nek számította. De ennél még fontosabb hiba megmaradt, az, tudniillik, hogy *Matolcsy* a foglalkozási statisztika összes önálló iparosait kisiparosoknak tekinti s a megyei és községi iparosokat veszi általában alsó osztályba tartozóknak, pedig nem kell magyarázni, hogy a budapesti és egyéb törvényhatósági városok önálló iparosai közül számosan volnának az alsó osztályba sorolandók, viszont egyáltalában nem vehető kétségtelennek, hogy a megyei városok és községek önálló iparosai kivétel nélkül az alsó osztályba valók. Az önálló kereskedőket pedig *Matolcsy* ezúttal megint csak említi, de szám szerint egyáltalában nem veszi figyelembe.

Az ipar, kereskedelem, hitel és közlekedés segédszemélyzeténél mutatkozó különbözetet, mint arra annak idején rámutattunk, az adja, hogy a közszolgálat és a szabadfoglalkozásúak segédszemélyzetével együtt 844.370 főnek vett kersők eltartottjainak számát *Matolcsy* eredetileg tévesen 787.414-nek vette 861.000 helyett. Ugyanitt kell megemlíteni azt is, hogy *Matolcsy* eredetileg kihagyta a házi cselédek az alsó osztályba tartozók sorából s ezeket most utólag bevette. Ezzel függ össze, hogy 1936-ban nagy meggyőződéssel fejtegette, hogy az itt említett segédszemélyzetből egészben 129.121 fő volt munka nélkül,²⁹ most pedig, miután figyelmeztetésemre a házi cselédek a segédszemélyzettől elkülönítve kifejezetten figyelembe vette, ugyanilyen meggyőződéssel magyarázza, hogy a munkanélküliek száma a házi cselédek keresőinek számával, vagyis 176.987 fővel nagyobb volt, vagyis 306.108 fő, ha mindjárt ezek közül mintegy tizennyolc százaléknak egy átlagos keresetet most számításba vesz.³⁰ Az eredeti hiba nyilvánvalóan abból származott, hogy *Matolcsy* a háztartási alkalmazottakat a vállalati segédszemélyzettel összetévesztette.

A véderőnél, napszámosoknál, egyéb és ismeretlen foglalkozásúaknál a különbözet abból ered, hogy a tiszteknek és altiszteknek hozzátartozóikkal együtt 51.324 főt kitevő számát *Matolcsy* szintén az alsó osztályba sorolta volt, ugyanígy az egyéb foglalkozásúaknak hozzátartozóikkal együtt 114.251 főt kitevő számát is, holott ez utóbbiak között több alkalmazottat foglalkoztató önállóak is akadtak. Ha tehát talán ellenkező végtet is az egyéb foglalkozásúaknak teljes számban való kihagyása az alsó osztályból, teljes számukban az alsó osztályba való helyezésük bizonyára nem volt helyes.

Az alsó osztályokhoz tartozónak tekintett népesség lélekszámának helyesbítésén kívül a nekik tulajdonított jövedelmek is megváltoztak az 1938. évi számítások szerint, de persze maga a lélekszám megváltozása is járt az összesség jövedelmének megváltozásával. Mindezeket a helyesbítéseket most röviden sorra vesszük.

Először állítsuk táblázatos párhuzamba az 1936. évi számításokat az 1938. évi eredményekkel, hogy így a különbözetek megmagyarázása egyszerűbben és gyorsabban mehessen végbe. Ebben a párhuzamban a felesleges részletezésektől tudatosan tartózkodni igyekszünk, ugyanakkor azonban olyan részletezésekről is le kell mondanunk, amelyekhez a pontos adataink hiányzanak, amint ez az alábbi összeállításból kitűnik:

²⁹ Jövedelemmegoszlás Magyarországon. 13—14. l.

³⁰ A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás. 26—27. l.

Foglalkozási ág	1936. évi közlés	1938. évi közlés	Külön- bőzet
Mezőgazdaság	1,081.6	1,072.3	— 9.3
Bányászat, kohászat	46.8	47.8	+ 1.0
Önálló iparosok	149.5	149.5	—
Ipar, kereskedelem, hitel, köz- lekedés segédszemélyzete.	647.3	716.2	+68.9
Házi cselédek			
Közszolgálat, szabadfoglal- kozásúak segédszemélyzete			
Véderő napszámosok, egyéb és ismeretlen foglalkozásúak	78.0	56.1	—21.9
Nyugdíjasok, tőkések	—	—	—
Összesen	2,003.2	2,041.9	+38.7

A mezőgazdasághoz tartozó alsó osztálybelieknek tulajdonított jövedelemnél mutatkozó különbözet három részletből áll. Elsősorban a gazdasági cselédeknel változtatott *Matolcsy*, teljesen magától ezúttal, de hozzátehetjük, igen szerencsétlenül. A gazdasági cselédek 218.044 főnyi számából ugyanis 30%-ot vett 1936-ban a 7—19 éves korcsoportba tartozónak, akik csak félkonvenciót kaphattak, vagyis 65.413-an. Mivel a többi 152.631 fő egész konvenciót kapott volna, az összes gazdasági cselédeknek jutó egész konvenciók száma 185.336 lett volna. Ennek fejében járt volna a gazdasági cselédeknek 111.3 millió pengő jövedelemérték. Ezeket a számokat változtatta meg most már *Matolcsy* úgy, hogy 1938-ban már csak 22%-ot számított a 7—19 éves korcsoportba, vagyis a félkonvenciósök száma 47.970-re csökkent volna. Ezáltal azonban az egészkonvenciósök száma 170.074-re emelkedett volna és az összes gazdasági cselédeknek jutó egész konvenciók száma 194.059 lett volna. Mi sem természetesebb, hogy erre a nekik jutó jövedelemértéket is magasabban kellett volna számítani, de ehelyett azt találjuk, hogy jövedelmük 111.3 millióról 110.9 millióra csökken, vagyis 0.4 millióval kevesebb lesz. A tüzelőanyagérték hozzászámításával így 122.7 millió lesz a jövedelmük a korábbi 123.1 millió helyett, holott *nem kevesebbnek*, hanem 6.0 millió pengővel *többnek* kellene lennie. *Matolcsy* újabb hibáját könnyű megtalálni, ugyanis a félkonvenciósöknek *nemcsak* a konvencióját, hanem a létszámát is megfeleltette³¹ s így a gazdasági cselédek jövedelmét 6.4 millióval megrövidítette. Ha a félkonvenciósök számát nem 23.985-nek, hanem 47.970-nek számította volna, akkor a konvenciók értéke nem 110.9 millió, hanem 117.3 millió pengő lett volna.

Az előadott hibából származik a mezőgazdasági jövedelem-

³¹ Ugyanott. 19. 1.

különbözet első részlete, és pedig 0.4 millió pengő kevesedés. A második részlet már nem tévedés, hanem helyesbítés és a 10—100 holdas segítő családtagok felfelé helyesbített számával járó munkaértékemelkedésnek felel meg. Ebből 4.4 millió többlet ered, mert a teljesített munkanapok értéke 170.7 millió pengőről 175.1 millió pengőre nőtt a segítő családtagoknak 13.688-al nagyobb lélekszáma után, mely létszámhelyesbítés szükségességére már korábban utaltunk, amikor kimutattuk, hogy a szóbanlevő segítők helyes száma 183.526 helyett 197.214 fő. Végül a harmadik részlet a mezőgazdasági jövedelemkülönbözetben a 10—100 holdasok lakóháza haszonértékének 27.3 millióról 14 millióra való csökkentéséből ered és el kell ismernünk, hogy ezt a helyesbítést *Matolcsy* magától vitte keresztül és újabb hibát itt már nem követett el. Saját számítási módja szerint a csökkentés helyénvaló volt. Ez 13.3 millió pengő kevesedést okoz, tehát a 10—100 holdasoknál 4.4 millió többletből és 13.3 millió kevesedésből végeredményben egy 8.9 milliós kevesedés áll elő, amely e jövedelmi csoport 331.6 milliónyi jövedelmét 322.7 millióra viszi le. A gazdasági cselédeknel feltüntetett 0.4 millió pengős jövedelemkevesedéssel pedig a mezőgazdasági jövedelemkülönbözetnek 9.3 milliós összegét kapjuk meg. Ha semmi mást nem veszünk figyelembe, csak azt a 6.4 millió pengőt, amivel *Matolcsy* a gazdasági cselédeknel még a saját számításainak elvi alapja szerint is tévedett, akkor is már csak 2.9 milliós jövedelemkevesedést kapunk ugyanakkor, amikor *Matolcsy* a mezőgazdasági alsó osztály egész létszámát 24.328 fővel csökkentette. Tényleg tehát a mezőgazdasági alsó osztály jövedelme a helyesbítésekkel *nem csökkent*, hanem *növekedett*, mert a létszámcsökkenésnek *nagyobb* jövedelemcsökkenés felelne meg, mint amilyen mutatkozik.

A bányászathoz és kohászathoz tartozó alsó osztálybeliek jövedelme 1.0 millió pengővel nőtt, mivel föld- és házbirtokukból származtatható jövedelmük is figyelembe jött az 1938. évi számításba, mégha csak termelői búzaértékben is.

A különböző segédszemélyzetnél mutatkozó többjövedelem egyrészt onnan ered, hogy *Matolcsy* a munkanélkülieknek látszólagosan nagy számából 53.205 főnek fejenkénti 960 pengős jövedelmet számított be, mely összeg a biztosított munkások átlagos jövedelmének felel meg, amiből 51.1 millió pengő jövedelemtöbblet állt elő. Azonkívül e jövedelemcsoport föld- és házbirtokából származtatható jövedelem termelői búzaértékben is 17.8 millió pengős jövedelemtöbbletet ad, ami e jövedelemcsoport egész jövedelmét 647.3 millióról 68.9 millióval 716.2 millióra emeli.

Végül a véderő és egyéb foglalkozásúak csoportjának jövedelme azért csökken, mert korábbi létszámának csaknem felét ki kellett hagyni az alsó osztályból. Az ebből eredő csök-

kenés 33.1 millió pengő, ami a létszámcsökkenéssel teljesen arányos lévén, tulajdonképeni csökkentésnek nem is tekinthető. Másrészről pedig az alsó osztályban meghagyottak fejenkénti jövedelmét *Matolcsy* huszonöt százalékkal (250 pengőre) emelte is, ami az egész csoportra kiterjedően 11.2 millió pengő jövedelemtöbbletet okozott. A 33.1 milliós kevesebblet és 11.2 milliós többlet különbözete a táblázatban kimutatott 21.9 milliós kevesbedés, amely tehát a létszámcsökkenésnél már *kisebb* arányú. *Tényleg* tehát itt is többlet van, vagyis megállapíthatjuk, hogy a *Matolcsy* által keresztülvitt javítások *minden* foglalkozási ágnál végeredményben *csakis* jövedelemtöbbletet eredményeztek. Pedig még mi mindent nem vett figyelembe a helyesbítéseknél, így mindjárt a *mezőgazdaság önellátásának* helyes értékelését, amit most már a termelői búzaárakon számított, mellékes föld- és házjövedelmek értékelése tekintetében is igényelnünk kell.

A középosztály jövedelme *Matolcsynál* az alsó és felső osztály jövedelmének levonásával megmaradó jövedelemösszegeből áll s ezért az alsó osztály után közvetlenül a felső osztályra kell áttérnünk. Jellemző, hogy *Matolcsy* a középosztálynak jutó maradékot kevesli,³² ami csak azt jelentheti, ha nemzeti jövedelemszámítását jónak tartja és nem hiszi azt, hogy az alsó osztály helyzetét túlrózsásnak tüntette fel, hogy a felső osztály helyzetét mutatja be jobbnak, mint amilyen. A felső osztály különválasztásánál a jövedelemadó-statisztika szerint 10.000 pengőnél nagyobb jövedelem után adózó 16.619 főből indul ki, akiknek jövedelemadóalapját most már helyesen 464.3 millió pengővel tünteti fel. Ez azonban még csak nyers jövedelem, amelyből a magánadóssági kamatokat le kellene vonni, ami elől *Matolcsy* a következő furcsa érveléssel igyekszik kitérni.³³

„Nem valószínű azonban, hogy ez az adóssági kamat kisjövedelmekké válik, mert csaknem elképzelhetetlen, hogy a nagyjövedelműek kisegzisztenciáktól vegyenek igénybe jelentős hiteleket.“

Nem is szólva arról, hogy ez az adóssági kamat még mindig válhatnék középjövedelemmé, ha kisjövedelemmé nem vált, talán még nagyobb baj a számításai szempontjából, ha más nagyjövedelmek részei lesznek az ilyen kamatok és így a levonások figyelmen kívül hagyása az adósnál megkétszerezi a nagyjövedelműek idevonatkozó jövedelmét, mert hiszen e kamatjövedelemnek a hitelező jövedelménél is figyelembe kellett jönnie. Sajátságos, hogy *Matolcsy* a kettős jövedelemszámításnak ez esete ellen ilyen érzéketlen, ahol pedig kettős számítás tulajdonképen nincsen, tudniillik a szolgálatoknak a nemzeti jövedelemnél való figyelembevétele tekintetében, ott a ket-

³² Ugyanott. 31. l. jegyzetében.

³³ Ugyanott. 30—31. l.

tős számítások veszélyével szemben oly nagy érzékenységet mutat.

Nincs különösebb jelentősége annak, hogy *Matolcsy* a nagy adófizetők számát most családtagokkal 36.168-nak mondja a korábbi 36.560 helyett és hogy most az 50 százalékkal felemelt létszámot 52.130-nak írja, míg 1937-ben csak 36.560-al érte be. Arra is csak melleleg történjék utalás, hogy tőlem ered az a megállapítása, hogy a munkából eredő jövedelem Magyarországon is az összes jövedelmek kétharmadrésze, amint az modern kapitalista társadalmi rendünkre jellemző, valamint hogy *Matolcsynak* a jövedelemalakulást nemzetközi összehasonlításban bemutató grafikonja is az 1937. évi előadásom alkalmával nyilvánosan bemutatott s azután *Matolcsynak* külön is megmutatott grafikonommal egyezik. A kétirányú százalékos felvázolás alapgondolata teljesen azonos, az alaki kivitel eltérése viszont egészen lényegtelen, mint e tanulmány II. sz. külön mellékletéből megállapítható.

A kifejtettek alapján bírálatunkat *Matolcsy* munkája fölött abban foglalhatjuk össze, hogy a nem tőle származó, de általa hallgatólagosan elfogadott helyesbítések után is a munkálat eredményei helyeseknek el nem fogadhatók, a magyar nemzeti jövedelem megoszlásának megbízható képét nem adják, de sok olyan elemet tartalmaznak, amelyet egy alapos munkálat kellő óvatosság mellett és megfelelő javítások után sikeresebben fel tudna használni.

Neubauer Gyula

Pénzintézeteink a huszas évek fellendülése idején.

A Magyar Nemzeti Banknak 1924 június havában történt megalakulása forduló pont hazánk közgazdasági életében: megalakulásával lezáródott a világháborúval megindult infláció tíz éves korszaka, megtörtént pénzünk értékének állandósítása és megkezdődött a tőkeképződés. A gazdasági élet görbéje ettől az időponttól kezdve 5 éven át állandóan felfelé haladó irányt mutat egészen az 1929 október 24.-én kitört new-yorki tőzsdekrachig; ekkor megfordult, eleinte lassan, szinte alig észrevehetően, később egyre gyorsabban, végül pedig zuhanásszerűen esett lefelé és 1931-ben kitört a válság, amelyet közönségesen agrár-krizisnek neveznek. A gazdasági élet görbéje a legmélyebb pontot 1933-ban érte el, amikor a tiszavidéki 78 kg-os búza ára 13.82 pengőről 7.15 pengőre zuhant és az állatarak is megfelelőképen hanyatlottak.

A gazdasági fellendülés természetesen döntő befolyással volt pénzintézeteink üzletkörére és működésére annál is inkább, mert a konjunktúra hajtókerekének meglendítésében pénzintézeteink tevékeny részt vettek. Jelen tanulmány az évi jelentések alapján azt kívánja ismertetni, hogy ennek a fellendülési időszaknak képe hogyan tükröződik vissza pénzintézeteink üzletágaiban és üzleti eredményében.

A vesztett háború után a tőkeképződés csak nehezen indult meg, s a háború alatt tönkrement termelő eszközeink rendbehozatalára és modernizálására saját erőinkből képtelenek voltunk. Viszont egyes európai államokban, főleg pedig az Amerikai Egyesült Államokban, ahova a világ aranykészletének túlnyomó része a háború alatt beáramlott, pénzbeliség volt. Pénzünk értékének megszilárdítása és a pengő-értékre való áttérés után tehát az elhelyezkedést kereső külföldi tőke, mint a megáradt hegyi patak a völgybe, szinte félelmetes erővel tört be hozzánk és pár év alatt valósággal elárasztotta az országot. Az 1931. év végével a háború után keletkezett külföldi tartozások összege 2740 millió pengő ellenértékének felelt meg. Ezeket a külföldi pénzeket az ország úgy szívta magába, mint hosszú szárazság után a föld a termékenyítő esőt, s nyomában rögtön

megindult az alkotó munka. A széleskörű beruházási program, amelyet a külföldi kölcsönök révén az állam és a közhatóságok célul kitűztek, a mezőgazdasági beruházások, különösen pedig a fővárosban történt nagyarányú építkezések az iparvállalatok részére évekre menő foglalkoztatottságot szereztek és biztosítottak és a munkanélküliek számát erősen lecsökkentették.

Ebben a fellendülésben pénzügyintézeteinknek, különösen a fővárosiaknak fontos szerepük volt, mert hiszen a külföldi pénzek az ő közvetítésükkel, rajtuk keresztül áramlottak be az országba. A Magyar Földhitelintézetnek hosszas tárgyalások után már az 1925. év végén sikerült zálogleveleinek külföldön való elhelyezése tárgyában olyan megállapodást létesíteni, amely a mezőgazdaság hiteligényének messzemenő kielégítésére tette képessé az intézetet. Az angol bankcégek útján u. is 1926 január 5.-én egymillió font névértékű harmincöt év alatt törlesztendő $7\frac{1}{2}\%$ -os záloglevelet bocsátott a londoni piacon nyilvános alírásra és a kibocsátást egy óra leforgása alatt negyvenszeresen túljegyezték. De a legnagyobb pénzbőség, mint már említettem, az Egyesült Államokban volt, természetes tehát, hogy pénzügyintézeteink figyelme hamarosan Amerika felé irányult. Az együttes működéstől várható nagyobb siker érdekében a Kereskedelmi Bank a nagy pesti intézetek bevonásával 1925-ben megalapította a Magyar Pénzügyintézetek Záloglevélkibocsátó Szövetkezetét, amelyet a pénzügyminiszter az 1925. XV. tc. alapján záloglevélkibocsátási joggal ruházott fel. A szövetkezet a benne tömörült pénzügyintézetek által kizárólag mezőgazdasági ingatlanokra nyújtott kölcsönök alapján dollár értékű $7\frac{1}{2}\%$ -os zálogleveleket bocsátott ki, amelyeknek elhelyezéséről amerikai bankcégek gondoskodtak. 1926 december 31.-éig 6,100.000 dollár n. é. záloglevél került kibocsátásra és elhelyezésre. Az 1927. évben Magyar Jelzálogintézetek Szövetkezete címmel ugyancsak a Kereskedelmi Bank vezetése alatt egy másik szövetkezet alakult, amely a benne tömörült pénzügyintézetek által nemcsak mezőgazdasági, hanem budapesti házingatlanokra adott kölcsönöket is elfogadott záloglevelei fedezetéül. A szövetkezet megalakulásának évében 7 millió, a következő évben pedig 6 millió dollár értékű záloglevelet bocsátott ki és helyezett el.

De nemcsak magánosoknak, hanem közületeknek is szereztek a bankok kölcsönöket. Ebben különösen a Kereskedelmi Bank és a Hitelbank tevékenykedett. Az előbbi az 1925. évben 48, az 1926. évben 33 városnak szerzett 10 és 6 millió dollár névértékű $7\frac{1}{2}\%$, illetve 7% -os 20 éves kölcsönt, az utóbbi pedig a a magyarországi vármegyék 2,240.000 angol font n. é. 20 éves törlesztéses kölcsönének sikeres lebonyolításában fejtett ki ugyanakkor élénk tevékenységet. A bánhidai villamos erőmű létesítésére a telepet építtető Magyar Dunántúli Villamossági

Rt.-nak 1928-ban ugyancsak a Hitelbank szerzett 3,300.000 n. é. angol font kölcsönt.

A hosszúlejáratú kölcsönök beáramlásának ideje főleg az 1927. évre és az 1928. év első felére esik. A két év alatt mintegy ötszázhatvan millió pengő értékű kölcsön jött be az országba, a beáramlás megkezdésétől fogva pedig — az 1924. évben kibocsátott Népszövetségi Kölcsön betudásával — mintegy 980 millió pengő értéknek megfelelő kölcsönt vettünk igénybe. Ebből 300 milliót az állam vett fel, 250 milliót a vármegyék, városok, községek kaptak, 140 millió az iparnak, 250 millió a mezőgazdaságnak, 40 millió pedig a házbirtoknak jutott.

Az 1928. év második felétől kezdve a hosszúlejáratú kölcsönök beáramlása később előadandó ok miatt megakadt. A korábban szerzett ú. n. gyufakölcsönnek 1930 és 1931 január 15.-én esedékes második és harmadik részletét sikerült $\frac{1}{2}$, illetve 1 évvel korábban leszámíttatni, s ennek hozzáadásával az 1929. évben 189 millió hosszúlejáratú kölcsön jött az országba. Az 1930. évben felvett hosszúlejáratú kölcsön pengő-ellenértéke már csak 75 millió volt.

Amilyen mértékben elzárkózott az angol és amerikai pénzügyi piac a hosszúlejáratú kölcsönök folyósításától, éppen olyan bőkezűen kínálták a rövidlejáratú kölcsönöket. A new-yorki tőzsdekrach után ugyanis a felszabadult tőke Amerikából visszaáramlott és Európában igyekezett elhelyezkedést keresni, a hosszabb lekötöttséggel járó vállalkozástól viszont idegenkedett. Mindez azt eredményezte, hogy a külföldi kölcsönöket rövid lejáratra olcsón lehetett kapni és a külföldi pénz hónapokon keresztül közel 1%-al olcsóbb volt, mint a Jegybank viszontleszámítolási hitele. Nem csoda tehát, ha bankjaink a csábításnak nem tudtak ellenállni és bőven vették a külföldi hiteleket igénybe. Az 1930. évben beáramlott rövidlejáratú kölcsön a hosszúlejáratúnak mintegy négyszeresét tette. 1931 végével a közép- és rövidlejáratú kölcsönök pengőösszege 1500 millió körül volt.

A külföld bizalmának szinte félelmetes mértékben való megnyilvánulásával szomorú ellentétben állott a *belföldi tőkeképződés* lassúsága. A betétállomány fejlődése a hiteligenyekkel nem tartott lépést, részvénytársaságok tőkeemelései az aránylag élénk üzletmenet ellenére csak kis számmal fordultak elő és akkor is számottevő részben külföldi tőke közreműködésével történtek, fixkamatozású címletek belföldi elhelyezésére pedig alig volt lehetőség. A belső tőkeszegénység a fővárosi pénzüntézeteknek nem okozott különösebb gondot: a hiányt pótolták a külföldi kölcsönök; annál jobban érezték ezt azonban a vidéki pénzüntézetek, amelyek a konjunktúra alatt állandóan pénzsűkében voltak. Ennek a szemléltetésére álljanak itt a betétek és a kihelyezések fejlődését feltűntető alábbi adatok:

	tak. és fszla-betét m i l l i ó p e n g ő k b e n	leszám. váltók	adósok
1925. XII. 31.	188.3	262.2	68.5
1926. XII. 31	280.9	394.6	94.2
1927. XII. 31.	349.8	604.4	110.6
1928. XII. 31.	401.4	780.4	125.9
1929. XII 31.	431.9	831.8	108

Amint ez az összeállítás mutatja, minél nagyobb lendületet vett a gazdasági élet hajtó kereke, a pénzintézetek kezelésére bízott tőkék és az igényelt kölcsönök közt a diszparitás egyre nagyobb lett. Ennek első következménye az volt, hogy a fellendülés egész tartama alatt úgy az aktív, mint a passzív kamattétel állandóan magas volt. 1928-ban pl. kötött betét után 9%-ot is fizettek, az év utolsó negyedében pedig, mikor a Jegybank, hogy a rövidlejáratú külföldi pénzeknek az amerikai piacra történő átözönlését és a belföldi tőkének külföldön való elhelyezkedését megakadályozza, a kamatlábat október 1.-én 1%-kal 6-ról 7%-ra emelte fel, 10%-os betétkamat is előfordult. Természetesen a szedett kamatok is ehhez igazodtak és a helyi pénzviszonyoknak megfelelően 10—13% közt mozogtak, sok esetben elérték a 15%-ot, sőt elvétve egyes intézeteknél ennél magasabb kamattételek is előfordultak.

A betét-képződésnek lassú menete egyrészt, a pénz iránti keresletnek állandó növekedése másrészt azt vonta maga után — s ez volt a második következmény —, hogy a vidéki pénzintézetek viszontleszámítolási hitelkeretüket kénytelenek voltak állandóan teljes egészében igénybe venni. A leszámított váltóknak

1925. XII. 31.-én	a 38 %-a,
1926. XII. 31.-én	„ 36 %-a,
1927. XII. 31.-én	„ 41 %-a,
1928. XII. 31.-én	„ 45.4 %-a,
1929. XII. 31.-én	„ 43.7 %-a

volt tovább adva.

A Jegybank váltóanyagának a vidéki váltótárca évi átlagban

1926-ban	48.7 %-át
1927-ben	51.9 %-át
1928-ban	53.8 %-át
1929-ben	59.9 %-át

tette ki.

A harmadik következmény az volt, hogy a pénzintézetek a betéteket kénytelenek voltak majdnem teljes egészében állandóan kihelyezve tartani s így a likviditásra kellő gondot nem fordíthattak. A likviditás u. is megköveteli, hogy a bankok a betétek egy részét a pénztárban vagy bármikor lehívható köve-

telésként a Jegybanknál és nagyobb pénzintézeteknél tartásuk. Hogy készpénzben és bankári követelésként hány százalékot kell tartani, ebben a tekintetben az egyes államokban más-más szokások, illetve elvek vannak. Németországban az arányszám a világháború előtt 14—15% volt, Angliában 11—12%, s ez az arányszám a londoni bankoknál még az 1931.-i krízis után sem szállt 10% alá. Ezzel szemben vidéki pénzintézeteknél az 1927—29. években átlagosan 7% volt.

A kedvező konjunktúra és a magas kamattétel azt eredményezte — s ez volt a negyedik következmény —, hogy pénzintézetek évenként szép eredménnyel dolgoztak.

A nyereség u. is a saját tőkének

az 1925. évben	6 %-os,
az 1926. évben	8 %-os,
az 1927. évben	8.7 %-os,
az 1928. évben	10.4 %-os,
az 1929. évben	10.3 %-os

hozamának felelt meg. Ennek a nyereségnek különösen a vidéki pénzintézetek a túlnyomó részét osztalékként kifizették a részvényeseknek s csak keveset tartalékoltak. 10—12%-os osztalékot majdnem mindegyik pénzintézet fizetett, de voltak intézetek, amelyek 15%-os, sőt ennél magasabb osztalékot fizettek. Hogy pedig magas osztalékot tudjanak fizetni, nemcsak a hiteleket vették teljesen igénybe, hanem az adósokat sem válogatták meg mindig kellő gondossággal. „Sajnálatos jelenség — állapítja meg a Jegybank az 1928. évről szóló jelentésében —, hogy a tőkeképződés lassúsága a betétek gyűjtésénél nem egy esetben a verseny elfajulására és a viszontleszámlítási hitel túlfeszítésére vezetett.“ Ez a túlfokozott verseny egyeseknél immobilizációt, néha pedig érzékeny veszteséget okozott. E miatt több intézet kénytelen volt felszámolni vagy fuzionálni, vagy pedig önállóságát feladni és mint fiók folytatni működését. 1929-ben felszámolt: 5, helybeli más intézetbe beolvadt: 5, más székhellyel bíró intézetbe olvadt s mint annak fiókja folytatta működését: 15.

A külföldi tőke beáramlása a Jegybanknak eleinte nagyon megkönnyítette feladata teljesítését; érckészlete egyre növekedett s ennek megfelelően lehetőség nyílt a bankjegyeknek a szükséghez mért szaporítására. A jegyforgalom és annak fedezete az 1925. évtől a következőképen alakult:

	érckészlet millió pengőben	jegyforgalom
1925. XII. 31.	267.2	415.5
1926. XII. 31.	290.7	470.8
1927. XII. 31.	317.5	486.7
1928. XII. 31.	263.5	513.4

Az érckészlet növekedése magával hozta a kamatláb fokozatos leszállítását. A leszállítás már 1925 május havában megkezdődött és pedig az 1924 szeptemberében megállapított $12\frac{1}{2}\%$ -ról először $1\frac{1}{2}\%$ -kal 11%-ra, majd ugyanazon hó végén 2%-kal 9%-ra. Ettől kezdve a leszállítások gyors ütemben követték egymást: október 22.-én a hivatalos kamatláb már 7% volt s ez maradt meg a következő év augusztus 25.-éig, amikor a főtanács 6%-ra szállította le. A bankkamatláb tehát 5 negyedév alatt $12\frac{1}{2}\%$ -ról több mint a felére csökkent. Mindez nem maradhatott hatástalanul a pénzpiac alakulására. Míg 1925 elején elsőrendű váltóanyagot 20% körül lehetett elhelyezni, az év utolsó havában a kamattétel 9—10%-ra súlyosodott. A kamatláb leszállításának másik hatása az lett, hogy a Bank váltótárcájának összege fokozatosan emelkedett, s különösen a vidéki pénzügyintézetek vették hitelkeretüket egyre fokozódóbb mértékben igénybe. A Bank váltótárcája a következő emelkedést mutatja:

	millió pengőben
1925. XII. 31.	134.1
1926. XII. 31.	218.1
1927. XII. 31.	332
1928. XII. 31.	417.4

Ennek megfelelően alakult a jövedelme is, amely

1925-ben	13.9 millió pengő
1926-ban	11.2 „ „
1927-ben	12.6 „ „
1928-ban	13.1 „ „

volt (1939-ben mindössze 5.1 millió).

Mindezek a szép eredmények azonban nem zavarták meg a Bank vezetőségének tisztánlátását. Aggódva látja, hogy a hitelezés terén nyújtott könnyítések nem hozták meg a várt eredményt; hiába való volt az orvosság: a külföldi tőke. Talán azért, mert túl nagyra volt adagolva, a gyógyulás elmaradt: a belföldi tőkeképződés a gazdasági élet fellendülésével nem tudott lépést tartani. A Bank hasonlított ahhoz az egyszerű sorsban levő apához, akinek gyermekei a keresetüknél többet költenek. A gyermekek boldogan élvezik a beköszöntött jólétet, az apa azonban teli van aggodalommal, mert tudja, hogy a jólét nem a gyermekei keresetéből fakadt, hanem kölcsön-pénzből. Szívszorogva gondol arra az időre, amikor a kölcsön-pénz elmarad, sőt a visszafizetést meg kell kezdeni, mert tudja, hogyha baj lesz, neki kell helytállani. A Bank ezen aggályainak jelentségeiben több ízben ad kifejezést és állandóan inti az országot, hogy a külföldi hiteleknek, főleg a rövidlejáratúaknak túlzott mértékben való igénybevétele

tartózkodják. „Külföldi hiteleknek nagy mértékben és rövid időközökben való igénybevétele u. is az ily hitelekből eredő külföldi fizető eszközöknek a központi jegybankhoz való tódulását és a jegyforgalom felduzzadását eredményezheti, viszont rövidlejáratú hitelek hirtelen visszavonása erőszakos csökkenésre vezethet“. De a hosszúlejáratú hitelek igénybevételénél is óvatosan kell eljárni és azt kell szem előtt tartani, „hogy a külföldi tőke felhasználásával a nemzeti vagyonosodás nagyobb mértékben növekedjék, mint aminő terhet jelent az országra a kölcsön felvételéből eredő eladósodás. Az a körülmény, hogy a külföldi hiteleknek még mindig magas kamatozása nem áll arányban számos termelési ág rentabilitásával, óvatosságra kell hogy intsen“. Azért azt ajánlja, „hogy a külföldi kölcsönök igénybevételében mértéket tartsunk és felhasználásukat a legszigorúbban értelmezett jövedelmező befektetésekre korlátozzuk, fogyasztási igényeinket pedig szorosabban alkalmazzuk azokhoz a keresetekhez, amelyeket termelési lehetőségeink szabnak meg“.

Ugyanígy ír a Pénzüntézeti Központ az 1927. évről szóló jelentésében, ahol a többek közt ezt mondja: „A pénzügyi kormány és a Jegybank vezetőségének legfőbb gondját az alkotja, hogy közgazdaságunk lehetőleg inkább hosszúlejáratú nemzetközi hitelt vegyen igénybe és csak szigorúan a termelést fokozó célokra“.

A figyelmeztetés nem sokat használt s a Jegybank balsejtelve hamarabb valóra vált, sem mint gondolni lehetett. Az 1928. év második felében a new-yorki tőzsdén hatalmas hausse indult meg, amely a külföldi rövidlejáratú pénzeknek az amerikai piacra történő átözönlését eredményezte, sőt mint-hogy New Yorkban napipénzért 12%-ot is fizettek, a belföldi mobil tőke áramlását is Amerika felé irányította. A külföldi kölcsönök visszafizetése elég súlyosan igénybe vette a Bank teljesítő képességét, úgyhogy érc- és devizakészlete az 1927. év végén kimutatott 317.5 millió pengőről 1928 szeptember 30.-áig 252.1 millióra zuhant le, váltótárca-állománya pedig 25.6%-kal volt magasabb a megelőző événél. Mindebből meg lehetett állapítani — mondja a Bank évi jelentése — „hogy míg egyfelől a bankhitel igénybevétele a belföldi gazdaság hitelszükségletéhez viszonyítva aránytalanul nagy mérvű, addig másfelől a külföldi piacok magasabb kamatozási lehetőségei nemcsak a külföldi rövidlejáratú hitelek állományát apasztják, hanem belföldi tőkéket a külföldön való elhelyezkedésre ösztönöznek“. Ezért a főtanács október 1.-ével a kamatlábat 6%-ról 7%-ra emelte fel. A deviza-igénylés azonban tovább folytatódott és a Bank 1929 áprilisának második felében újból kénytelen volt a kamatlábat további 1%-kal 8%-ra emelni.

Egyévi állandó hausse után 1929 október végén bekövet-

kezett a new-yorki tőzsdén a nagy krach, s a felszabadult tőkének Európába való visszaáramlása nagy pénzbőséget és élénk kínálatot eredményezett. A külföldi pénz egyes esetekben olcsóbb volt, mint a Jegybanké, s ennek folytán a Bank a kamatlábat már november 1.-én $1\frac{1}{2}\%$ -kal $7\frac{1}{2}\%$ -ra, az 1930. év májusáig négyszeri $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{2}\%$ -os mérsékléssel $5\frac{1}{2}\%$ -ra szállította le, és ezen a szinten maradt az év végéig. A kínálat azonban csak a rövidlejáratú kölcsönökben volt nagy: a hosszúlejáratú tőkék piacán az irányzat távolról sem volt ily kedvező. Az angol és amerikai pénzpiacok, amelyek a hosszúlejáratú kölcsönöknek a háború óta majdnem kizárólagos forrásai voltak, teljesen elzárkóztak a záloglevelek és kötvények felvétele elől.

A fellendülés korszakát úgy, mint mondhatni az egész világon, nálunk is a gazdasági pangás váltotta fel, amely az 1931. évben az Österreichische Creditanstalt fizetési nehézségeinek nyilvánosságra jutásával, főleg pedig mikor július hó első felében a Német Birodalom egyik leghatalmasabb bankintézete: a Darmstädter und National Bank fizetéseit felfüggesztette és utána Németország bankzárlatot és devizakorlátozásokat léptetett életbe, válsággá szélesedett: megkezdődött a külföldi hitelek visszavonása s értékpapírjaink egyre nagyobb mértékben özönlöttek vissza a külföldről. Ezek a tényezők a Bank érc- és devizatartalékát 200 millió pengővel vették igénybe, s azért a Bank hogy a devizaigényeket akadálytalanul kielégítse, abban a reményben, hogy időközben folyósításra kerül az az 5 millió font államkölcsön, amelyet már néhány nappal előbb kilátásba helyeztek, előbb a német Birodalmi Banktól 5 millió dollár, majd a Nemzetközi Fizetések Bankjától és az azzal kooperáló jegybankok csoportjától fokozatosan 21 millió dollár és 1 millió angol font hitelt vett igénybe tárgaja egyrészének továbbadása ellenében. Azonban a rövidlejáratú hiteleket olyan tömegesen mondták fel, hogy ezek az intézkedések a devizaigények kielégítésére távolról sem voltak elegendők, s minthogy a most említett államkölcsön felvétele nem sikerült, a Bank ércfedezete további csökkenésének elkerülése céljából július 13.-án kénytelen volt a kötött devizagazdálkodás rendszerére áttérni, majd július 24.-én a kamatlábat, amelyet már június 16.-án $5\frac{1}{2}\%$ -ról 7% -ra emelt, további 2% -kal 9% -ra emelni. Az ebben az ügyben 4.100/M. E. sz. alatt kiadott rendelet előírja, hogy külföldi fizetési eszközben fizetéseket csak a Magyar Nemzeti Bank útján vagy hozzájárulásával szabad teljesíteni és pengő-összegeket külföldi fizetési összegekre csak a Magyar Nemzeti Bank útján vagy hozzájárulásával szabad átváltani.

A kötött devizagazdálkodás bevezetésével pénzügyintézeteink azonnal tárgyalásokat kezdtek a külföldi hitelezőkkel. Rövid időn belül sikerült is főleg az angol, francia és hollandi bank-

hitelezőkkel oly megállapodást kötni, amelynek értelmében a magyar pénzüntézeteknek nyújtott hitelek 3, ill. 6 hónapra meghosszabbítottak; azonban a külföldi tartozásoknak olyan nagy volt az összege, hogy a halasztási idő lejáratakor sem lehetett szó a rövidlejáratú kölcsönök rendezéséről, a tárgyalásokat tehát újból meg kellett kezdeni. Most már a kormány is beavatkozott s a tárgyalások egységes irányításának biztosítására a 6370/1931. M. E. sz. rendelettel megalakította a Külföldi Hitelek Országos Bizottságát; a külföldi pénzüntézetek és bankcégek irányában fennálló közép- és rövidlejáratú hitelek rendezése ügyében ettől az időtől kezdve a Bizottság jóváhagyása nélkül érvényesen megállapodni nem lehetett. A Bizottságnak az angol bankokkal folytatott tárgyalása eredményeképpen 1932 március havában létrejött a kölcsönrögzítő egyezmény, amelyhez néhány hónap múlva csatlakozott az amerikai bankokkal hasonló elvek alapján kötött egyezmény. Az egyezmény szerint az angol vagy amerikai bankok által magyar állampolgároknak nyújtott rövidlejáratú kölcsönök előbb 1932 augusztus 1.-ig, majd 1933 február 1.-ig meghosszabbítottak. A kölcsönök után kamat- és jutalék-fizetések idegen valutában csak az adósnak a hitelezőnél levő követeléséből fizethetők; az ily módon ki nem egyenlített tartozások pengő ellenértéke biztosíték gyanánt a Magyar Nemzeti Bankhoz a hitelező külön számlájára fizetendő le. 1933 márciusának elején újabb hitelrögzítő megállapodás jött létre most már nemcsak az angol és amerikai, hanem a svájci bank-hitelezőkkel is, amelyekhez 1936-tól kezdve csatlakoztak a francia és holland hitelezők is. Az egyezmény szerint a hitelezők a kölcsönök visszafizetési határidejét további egy évvel 1934 február 1.-ig meghosszabbították, most azonban már pengő-értékben 5%-os tőketörlesztést is kikötöttek. Ezt az egyezményt aztán évről-évre meghosszabbították annyi eltéréssel, hogy 1935-től kezdve csak 3%-os törlesztést kell teljesíteni. Az ily módon befizetett pengő-összegek felett való rendelkezés tekintetében a Bank a hitelezőkkel átutalási egyezményt létesített, amely szerint a pengő-összegek ellenértékéül ú. n. addicionális árukivitel (búza, rozs stb.) engedélyezett. A rövidlejáratú hitelek legutolsó meghosszabbítása 1937-ben történt és pedig három évre, 1940 augusztus 15.-éig. Az egyezmény annyiban tér el az előzőktől, hogy a tartozások után a kamatfizetések és törlesztések nem az adós által lefizetett pengőben, hanem külföldi fizetési eszközökben történnek és pedig olyan valutában, amelyben a hitel fennáll.

De a Jegybank érkészlete a hosszúlejáratú kölcsönök szolgálatának külföldi valutában való teljesítése is lehetlenné tette. Ezért a kormány az 1931 december 23.-án kiadott 6900/1931. M. E. sz. rendeletével ú. n. transfermoratoriumot rendelt el, amely a külföldi értékre szóló állami és egyéb köt-

vények szolgálatát beszünteti és egyben előírja, hogy a kötvénykibocsátó adósok a fizetendő összegek pengő ellenértékét a Magyar Nemzeti Bank kezelése alatt álló Külföldi Hitelezők Alapja pénztárába kötelesek lefizetni. A rendelet hatályát a kormány évről-évre meghosszabbította és pedig az 1933. év februárjától kezdve olyképen, hogy tőketörlesztésre az adósok nincsenek kötelezve, kamat fejében pedig a kötvények és záloglevelek névértékének 5%-át kötelesek az Alap, illetve 1935-től kezdve a Külföldi Hitelezők Pénztárába befizetni. Az adósok által pengőben befizetett összeg egy részét a Jegybank a szabad devizaforgalmú országok hitelezőinek 1937 nyarától kezdve konvertibilis devizákban utalja ki.

Azonban nemcsak a Jegybankot és a külföldi hitelezők adósait kellett védeni, hanem védelembe kellett venni a betétgyűjtéssel foglalkozó, főleg vidéki pénzintézeteket is. Attól kellett u. is tartani, hogy a riasztó hírekre a betétesek rohama megindul a bankok ellen s azok kénytelenek lennének a fizetéseket beszüntetni. Ennek megakadályozása céljából a kormány a 4000/1931. M. E. sz. rendelettel meghagyta, hogy a pénzintézetek és bankcégek pénztáraikat július 14—16. napjain zárva kötelesek tartani, a 4100/1931. M. E. sz. rendelet pedig elrendelte, hogy július 17.-től kezdve a betéteknek csak 5%-át, de legfeljebb 1.000 pengőt szabad kifizetni; hogy pedig a betétesek bizalma a pengő értékállandóságában meg ne rendüljön, a kifizetések korlátozásának megszünte után a 4560/1931. M. E. sz. rendelet meghagyta, hogy pengő-értékben meghatározott követeléseket arany-pengőben meghatározottnak kell tekinteni. Mindezen óvó intézkedések dacára a zárlat feloldása után erősen érvényesült a pengő-bankjegyek teaurálására irányuló hajlam és az ország betétállománya 1931 június 30.-ától augusztus 31.-éig 2078.8 millió pengőről 197.8 millióval (9.5%) 1881 millió pengőre csökkent. Ezért a kormány további segítő eszközről gondoskodott. A 4570/1931. M. E. sz. rendelet alapján még augusztus 17.-én megalakult a Magyar Szavatossági Bank azzal a rendeltetéssel, hogy a pénzintézetek részére kötelezettségeik teljesítésének, különösen a náluk elhelyezett betétek kifizetésének elősegítése céljából átmenetileg váltókölcsonöket folyósítson.

De a hitelélet megbillent mérlege egyensúlyának helyreállítására még más intézkedést is tett a kormány: az 1931 október 17.-én kiadott 5610/1931. M. E. sz. rendelettel Országos Hitelügyi Tanácsot alakított, amelyet részben hatósági rendelkező, részben véleményező hatáskörrel ruházott fel. A Tanács állapítja meg a bírói uton érvényesíthető kamat legmagasabb mértékét a közgazdasági és pénzügyi viszonyok figyelembevételével, ez a legmagasabb mérték azonban a Jegybank mindenkori váltóleszámitolási kamatlábát ennek legfel-

jebb a felével haladhatja túl. A Tanács megállapíthatja a pénzintézeteknél elhelyezett takarékpénztári és folyószámlabetétek kamatának kamatlábát is. Úgy az aktív mint a passzív kamatlábat a pénzintézetek egyes kategóriáira külön-külön eltérően állapítja meg. Ha valamelyik pénzintézet a Tanács rendelkezéseit ismételten megszegte, a Tanács elrendelheti, hogy a Pénzintézeti Központ az illető pénzintézet ügyvitelét és ügykezelését vegye megfigyelés alá, s ha a Pénzintézeti Központ azt állapítja meg, hogy a pénzintézet vagyoni helyzete és jövedelmezőségi viszonyai olyanok, hogy működése fenn nem tartható, a Tanács a P. K. javaslatára elrendelheti a pénzintézet kényszerfelszámolására vonatkozó eljárás megindítását.

Az a magas kamatláb (9%), amelyet a Jegybank anyagi ereje igénybevételeinek korlátozása céljából 1931 július 24.-én megállapított, nemsokáig volt fenntartható. A kamatláb már szeptember 11.-én 1%-kal lejjebb szállt s a következő év január 20.-ával 7%-ra, április 18.-ával 6%-ra, október 18.-ával 4½%-ra, 1935 augusztus 29.-ével pedig 4%-ra szállíttatott le. Ennek megfelelően a Tanács is csökkentette a kamattételeket s természetesen a pénzintézetek szintén alkalmazkodtak az alacsony kamatszinthez; következésképpen a kamattételek oly alacsony szinten mozogtak, amilyen a világháború utáni időben nem fordult elő. Az aktív és passzív kamattétel csökkenésével a köztük levő rés egyre szűkebbre szorult s ennek megfelelően zsugorodott össze a pénzintézetek nyeresége. 1929-ben a fővárosi és vidéki pénzintézetek nyeresége még 63.4 millió pengő volt, 1938-ban viszont csak 34.1 millió pengő. Az előbbi a saját tőkék 10.3, az utóbbi 6.02%-ának felel meg. De még ezt sem osztották ki a részvényesek közt teljesen, hanem igyekeztek minél többet tartalékolni. Belátták u. is azt, hogy nem az a helyes üzletvezetés, amelyik az osztalék összegét a jövőre való tekintet nélkül az illető év eredményéhez képest szabja meg, hanem az, amelyik a részvény hozamát konjunktúrától és depressziótól lehetőleg függetleníteni tudja. Azok a pénzintézetek, amelyek a huszas évek konjunkturális időszakában 10—12%-os osztalékot fizettek, most 5—6%-nál nagyobb összeget még akkor sem fizettek, ha erre az üzletév eredménye alapján képesek voltak.

Jirkovsky Sándor.

Közlemények.

Köszöntés Bud Jánosnak.

A Közgazdasági Szemlének két évtized előtti szerkesztője és a Magyar Közgazdasági Társaságnak érdemes igazgatója, *Bud János*, magasan ívelő pályájának két nevezetes újabb állomásához érkezett el abban a párhetes időszakban, amely folyóiratunk legutóbbi és mostani számának szerkesztési záratai közé esett. Folyó évi május 31-én töltötte be életének 60. esztendejét, a Magyar Tudományos Akadémia pedig „Az idők szellemében” című művét és általában egész közírói munkásságát a Horthy Miklós-díj egyhangú odaítélésével koszorúzta meg.

Tisztelőinek, barátainak és lelkes tanítványainak serege ezt az alkalmat emlékkönyv kiadásával, továbbá az ünnepelt arcvonásait megörökítő plakettal kívánta megünnepelni. Ámde Bud János, amint ezekről a tervezgetésekről tudomást szerzett, közismert szerénységével a leghatározottabban elhárított magától minden ünneplést. Kívánsága előtt kénytelenek voltunk meghajolni. De az ellen talán neki sem lehet kifogása, hogy a Közgazdasági Szemle nem halad el megemlékezés nélkül volt kitűnő szerkesztőjének és közgazdasági életünk elismert kiválóságának e kettős ünnepe mellett. Így hárult reám a Szemle szerkesztőségének felkérésére az a megtisztelő feladat, hogy megkísérlejem ezeken a hasábokon néhány keresetlen szóval képet adni Bud Jánosról, az emberről, a tudósról, a tanárról, a gyakorlati gazdaságpolitikusról és a babérkoszorús íróról.

Hiszen annyian merítették írásaiból és tanításaiból okulást, kezdeményezéseiből irányítást és bátorítást. Ezeknek is részük kell, hogy legyen Bud János ünnepében és örömeiben. Ezek a sorok tehát a Szemle szerkesztőségén és olvasóközönségén kívül ennek a lelkes és népes tábornak a jókívánságait és ünnepi köszöntését is iparkodnak visszhangozni és tolmácsolni.

Bud János 1880. május 31-én született a máramarosmegyei Dragomér-falván. Egyetemi tanulmányai után a Statisztikai Hivatal szolgálatába lépett, ott írta meg az 1900. évi népszámlálás alapján népünk gazdasági és társadalmi tagozódásáról szóló munkáját, majd az első hivatalos magyar bűnügyi statisztikát, a bűnügyi statisztika reformjáról szóló tanulmányát és számos más tárgyú statisztikai értekezését. 1912-ben a Kereskedelemügyi Miniszteriumba rendelték be és ott egyebek között kidolgozta a Németországgal kötendő külkereskedelmi szerződéssel szemben magyar részről támasztott kívánságokat felsoroló emlékiratot. Nagyobb tanulmányt készített a magyaroszlák quota-kérdés rendezéséről is. A világháború kitörése új munkakörbe szólította: a Közélelmezési Miniszteriumba. Később az Országos Központi Árvizsgáló Bizottság alelnöke lett. Már ezt megelőzőleg 1915-ben a Pázmány Péter Tudományegyetemen a statisztika magántanárává képesítették, 1920-ban pedig a József nádor Műegyetem tanári kara a gazdaságpolitikai tanszék tanárának hívta meg.

De tanári és tudományos működését hamarosan meg kellett szakítania, mert 1921-ben a Közélelmezési Miniszterium államtitkára, majd 1922-ben közlelmezési miniszter lett. Ebben a hatáskörben fokozatosan felszabadította a termelést és a forgalmat a háborús kötöttségektől, ami nagymértékben hozzájárult a trianoni csonka ország gazdasági erőgyűjtéséhez. 1924-ben átvette a pénzügyminiszteri tárcát és ő hajtotta végre az államháztartásunk rendezésére irányuló törvényeket. A Népszövetség és a magyar kormány által közös egyetértéssel megállapított állampénzügyi rendezési terv tudvalevően államháztartásunk egyensúlyának harmadfél év alatt, 1924–1926-ig való helyreállítására irányult, ennek érdekében 250 millió aranykorona névértékű újjáépítési államkölcsönt vettünk fel. Ezt a népszövetségi kölcsönt azonban csak kis részében kellett az államháztartás hiányának fedezésére fordítani, mert a kormány takarékosági rendszabályai s az ország lakosságának áldozatkészsége következtében államháztartásunk rövidesen jelentékeny bevételi többletet mutatott fel, ezért a népszövetségi pénzügyi ellenőrzést 1926. július 30-án meg lehetett szüntetni. Bud János azonban továbbra is Smith Jeremiás nyomdokain haladt és az 1926–27., valamint 1927–28. költségvetési években is biztosítani tudta az államháztartási felesleget. Ekkor választották külön a szorosan vett állami bevételektől és kiadásoktól az állami üzemek költségvetéseit. Ő vezette be a pengőértéket, majd kidolgozta Bethlen István gróf kormányának azt a nagy

beruházási tervezetét, amelynek segítségével sikerült az ország leromlott gazdasági felszerelését, legalább részben, helyreállítani, a legsürgősebb művelődési, oktatási és szociális feladatokat megvalósítani s az így teremtetett munkaalkalmak révén a munkanélküliséget csökkenteni. Az ő pénzügyminisztersége alatt vesz új lendület hiteléletünk, ekkor nyílik meg beruházási szükségleteink előtt újból a külföldi pénzpiac és egyszerre hatalmasan felduzzad pénzintézeteink takarékbetétforgalma. A betétállomány az inflációs évek pár milliós szintjéről közel két milliárd pengőre emelkedett. Államháztartásunk rendezése után igyekezett a gazdasági életet súlyosan terhelő adókat fokozatosan csökkenteni és elsőnek illesztette be adópolitikánkba a szociális gondolatot. 1928-ban közgazdasági, majd 1929-ben kereskedelemügyi miniszterré nevezték ki. E tárca keretében is tovább folytatta a maga elé tűzött nagyszabású munkaterv megvalósítását, amelynek főcélja az ország gazdasági erejének fokozása volt. Ő dolgozta ki az új iparfejlesztési törvényt, amely a nagyipar mellett a kis- és kézműipar kérdéseit is szervesen beillesztette az iparfejlesztési tervezetbe. Az igazságügy-miniszterrel együtt ő alkotta meg az évtizedek óta sürgetett karteltörvényt és az ő nevéhez fűződik annak a nagyszabású útépitési tervezetnek a megindítása, mely a bekötő utak építésének felkarolásával a vasúttól és közutaktól távolieső községeknek a forgalomba való bekapcsolását tette lehetővé s ezzel hatalmas lendületet adott e vidékek mezőgazdasági terményei értékesítésének.

Mint közgazdasági miniszternek többek közt azt a nehéz feladatot kellett megoldania, hogy külkereskedelmi mérlegünknek évek során át erősen felduzzadt hiányát, a nagyra növekedett árubehozatali többletet megszüntesse. Ennek érdekében tervszerűen látott hozzá kivitelünk, elsősorban a mezőgazdasági terményfeleslegek kivitelének fejlesztéséhez. Sikerült is 1930-ig erősen passzív külkereskedelmi mérlegünket aktívvá fejleszteni, úgyhogy 1931 óta külkereskedelmi forgalmunk állandóan kiviteli felesleggel zárul. Közel egy évtizedes minisztersége alatt számos fontos külföldi tárgyaláson vett részt és jelentős része van mai külkereskedelmi szerződéses rendszerünk kiépítésében. Az ő nevéhez fűződik Bethlen István gróf és Mussolini megállapodásai alapján az úgynevezett háromszögszerződés megkötése, amely szorosabbá tette Magyarország, Olaszország és Ausztria között a gazdasági együttműködést s amelynek továbbfejlesztése volt az 1934-ben létrejött római egyezmény. Hosszú és nehéz tárgyalások után ő kötötte meg Németország-

gal a világháború utáni első tarifális kereskedelmi szerződést és a kereskedelemügyi tárcáról 1931-ben történt lemondása alkalmával teljesen előkészítve hagyta utódára a Franciaországgal később megkötött első praeferenciális szerződés tervezetét.

Az országgyűlés képviselőházának 1924-től 1939-ig volt tagja, előbb Rétság, majd Békéscsaba követeként. Miniszteri minőségében sokszor szólalt fel, de sohasem foglalkozott a napi politika, hanem csakis közgazdasági életünk és állami pénzügyeink időszerű kérdéseivel. Mint ezeknek egyik legalaposabb ismerője nagy és általános tekintélynek örvend a parlamenten kívül, sőt hazánk szűk határain túl is.

Tíz évi kormányzati működése után 1931-ben visszatér egyetemi tanszékére és az irodalmi működéshez. De e mellett állandó kapcsolatot tart fenn a gyakorlati gazdasági élettel is. Élénk részt vesz gazdatársadalmi mozgalmainkban, mint az OMGE választmányi tagja, közgazdasági szakosztályának társelnöke, adó- és pénzügyi bizottságának elnöke.

Bud János irodalmi működéséről röviden már szoltunk közhivatali pályafutásának ismertetése kapcsán. Ezek kiegészítéséül fel kell még említenünk, hogy számos tanulmánya jelent meg a Jogtudományi Közlönyben, valamint Szemlékben. Önálló művei többek között 1912-ben megjelent Árstatisztikája, mely ma is nélkülözhetelen forrásmunka és amelyben az árstatisztika történetét, anyagát, feldolgozási módját és a különféle jelzőszám-rendszereket ismerteti, majd részletesen feldolgozza a gabonaneműek és őrlemények, a kenyér, a hüvelyesek, az állatok, állati termékek, húsneműek és zöldségfélék, valamint egyéb élelmiszerek, továbbá az ipari nyers- és segédanyagok nemzetközi áralakulását, végül pedig összehasonlítást tesz Ausztria-Magyarország szerződéses vámterülete, több európai ország és az Egyesült Államok áralakulása közt. Ugyancsak az árstatisztikáról szól a Magyar Közgazdasági Társaság „A drágaság” című kiadványában Bud János tollából megjelent egyik fejezet, amely tömör és kitűnő összefoglalást ad az egyes államokban alkalmazott árstatisztikai módszerekről, továbbá a közszükségleti cikkek árának és a munkabéreknek alakulásáról. Igen érdekes tanulmányai szólnak munkanélküliségi statisztikánkról, a koncentrációról a gazdaságtársadalmi életben, a vámpolitika és a szociális terhek összefüggéséről. 1919-ben jelent meg „A kommunizmus után” című tanulmánya, 1932-ben pedig „Gazdasági élet és közegészségügy” című dolgozata, amelyben kimutatta a gazdaságpolitika és a közegészségügyi viszonyok szerves összefüggését.

Legújabb három könyve: „Harc a jövőért“ (1935), „A munka mitosza“ (1937) és „Az idők szellemében“ (1939). Mindhárom műve a mai időket mozgató nagy gazdasági problémákkal, valamint politikai, szociális és közművelődési kérdésekkel foglalkozó tanulmányok sorozata. Minden kérdést a mának és a jövőnek szempontjából kutat s a magyar sors szemüvegén keresztül néz. Tanulmányai részint a magyar gazdasági élet sokféle vonatkozását, részint világ gazdasági kérdéseket ölelnek fel. Vezető eszméjük mindenütt a nemzet erősítésének vágya, az egyéni kezdeményezésnek, mint a legnagyobb teremtmény értékének kiemelése és a túlzott állami beavatkozás helytelenítése. Újra meg újra visszatér a nemzeti termelés fejlesztésének és az általános életszínvonal emelésének szükségességéhez. Mezőgazdaságunkat népeltartó irányban kell erősíteni és fejleszteni, ennek módja a magyar föld tartalékainak jobb kiaknázása, a belterjes gazdálkodás terjedése, talajjavítások, mesterséges öntözés, a minőségi termelés fejlesztése, stb. Egy helyütt nagyon helyesen hangoztatja, hogy a termelési reform, amelynek szükségképpen együtt kell járnia a birtokreformmal, egészséges áralakulást is megkövetel. E mellett a mezőgazdasági termelés színvonalának fokozását összhangba kell hozni iparosodásunkkal is, mert hiszen „az igazi agrár-gondolat a józan és megfontolt iparosodásban találhatja meg munka- és fegyvertársát“.

Nagyon érdekesek a korszerű közigazgatást sürgető fejtegetései, amelyek szerint „a szervezettebb, fegyelmezettebb, koordináltabb és így szükségképpen ellenőrzöttebb gazdasági rend felé haladunk, minélfogva a gazdasági életnek szüksége van hozzáértő és gazdaságilag is szervezőképes közigazgatásra“. Vagy amikor egy másik tanulmányában „nemzetépítő“ hitelpolitikát sürget, kíváncsnak mondja, hogy hitelszervezetünk, megerősödésével párhuzamosan, alkalmazkodják tőkepiacunk sajátos természetű keresletéhez, így különösen a mezőgazdaságnak hosszabb lejáratban és mérsékelt kamatozásban kifejeződő hitelszükségleteihez. „A kereskedelem-politika választáson“ című tanulmányában a helyesen értelmezett kereskedelmi szabadság hívének vallja magát. Nincs természetesen ellene a mai viszonyok között elkerülhetetlen állami beavatkozásnak, hanem azt kívánja, ne tévessze az állam sohasem szem elől, hogy nem a gazdasági élet megkötése, az egyéni tevékenység megnehezítése, hanem ellenkezőleg: az egyéni kezdeményezés felkarolása, a termelés fejlődésének előmozdítása és a széles néprétegek helyzetének megjavítása a feladata és kötelessége.

Ismételten hangoztatja, hogy társadalmunkba bele kell vinni a vállalkozási kedvet és szellemet, hogy ifjúságunkban fokozott mértékben kell — de nemcsak hangzatos szavakkal, hanem a boldogulás lehetőségének biztosításával is — a gazdasági pályák iránt való érdeklődést felkelteni.

Az a bíráló-bizottság, amelynek javaslata alapján a Magyar Tudományos Akadémia az 1940. évi Horthy Miklós jutalomdíjat Bud János „Az idők szellemében” című munkájának ítélte oda, hangsúlyozta jelentésében, hogy „ez az elismerés nemcsak Bud János legújabb, 1939-ben megjelent érdemes munkájának szól, hanem annak az évtizedekre visszanyúló gazdaságpolitikai és kereskedelem-politikai irodalmi tevékenységnek is, amelyet Bud János egész gazdaságpolitikai és közírói működése során kifejtett”.

Bud Jánost mint író s mint az egyetemi ifjúság tanítómesterét egyaránt az jellemzi leginkább, hogy bármely kérdéssel foglalkozik, a legmélyebb elméleti megalapozás mellett mindig élesen kidomborítja a gyakorlati szempontokat s valóságos művészettel világítja meg, érezteti olvasóival és hallgatóival egyes elméleti kérdéseknek a gyakorlati élettel való szerves kapcsolatát. Érdeklődési köre bámulatosan széles körre terjed ki. Habár az alapos képzettségű és az idők haladásával tanulmányaiban mindenkor lépést tartó tudósnak, valamint a közéleti, pénzügyi és közgazdasági politikánkat egy évtizeden át irányító gyakorlati szakembernek kettős szellemi poggyászát hordozza magával, mégsem szűnik meg azt új meg új külső benyomásokkal, gyakorlati tapasztalatokkal, tanulmányokkal és olvasmányokkal gyarapítani. Nagyon segíti őt ebben az a szerencsés tulajdonsága, hogy rendkívül gyorsan és a lényegre nyomban felismerő módon olvas, kitűnő emlékezőtehetsége pedig az újonnan szerzett ismereteket alapos bírálat után mingyárt áttekinthető rendszerben raktározza el. Előadása lendületes, a gondolatok mélysége, a stílus tömörsége és zamatos magyarsága jellemzi. Nincsen az a közismert vagy elcsépett kérdés, amelyet ne tudna valamely újszerű szempontból megvilágítani s így olvasói és hallgatói előtt érdekessé tenni. Ezért mindig zsufolt a tanterme, mikor egyetemi előadást tart, de nagy érdeklődéssel és szeretettel veszik őt körül tanítványai az előadások után és szemináriumában is.

Bud János szeret is, tud is tanítványaival együtt dolgozni és készséggel bocsátkozik tudományos vitába a tőlük felhozott ellenérvekkel. Ezek kapcsán valóságos gyönyörűséggel boncolgatja és elemzi a felvetett kérdéseket, ami természetesen

fokozza hallgatóinak érdeklődését, gyarapítja tudásukat és szélesíti szellemi látókörüket. Éppen ezért külön élményt jelentenek tanítványai számára azok a tanulmányi kirándulások is, amelyeket mindig személyesen vezet és amelyek révén hallgatóinak gyakorlati irányú kiképzését hathatósan elősegíti.

Bud János egyéniségének és szellemének sokoldalúságát azonban korántsem meríti ki az, hogy egyformán bevált és kiemelkedett mint a közgazdasági tudomány és irodalom önálló ösvényt vágó művelője s mint a gazdaságpolitikai, közéletelmzési, pénzügyi, ipari, hitelügyi és vámpolitikai kérdések alapos ismerője, gyakorlati irányítója. Mint ember csupa jóakarat és kedély, a legmelegebb szívű s leggondosabb családapa és nagyapa, a leghűségesebb jóbarát, társaságban a legtartalmasabb és legfordulatosabb társalgó, mindezekon kívül pedig a magyar földnek nagy szerelmese. A jó gazda gondosságával és odaadó ragaszkodásával, de egyúttal az élet iskolájában megszerzett gyakorlati érzékkel műveli kis péceli szőlőjét és gyümölcsös-kertjét, hogy bokros tudományos és közéleti elfoglaltsága után ott érezze a legtisztább örömet és felfrissülést.

A mai súlyos idők közepette, amikor egyik sorsdöntő világeseemény hajszolja a másikat, amikor nagy kérdőjelként mered reánk a közeli és távolabbi jövő: megértjük, hogy Bud János el akarta vonni a nyilvánosság elől a maga egyéni ünnepét. De ha végigpillantunk változatos és munkás életének temérdek alkotásán, amelyeket ezekben a szűkre szabott sorokban csak vázlatosan és hézagosan érinthettünk, úgy érezzük, hogy ez az ünnep mégsem csupán az övé és legszűkebb családjáé, hanem mindnyájunké, idősebbeké és fiataloké egyaránt, akik valaha is ehettünk az ő tudása fájának dús gyümölcseiből. És bármennyire nincs most itt a hangos ünneplések, a régi jó világban szokásos s bizony nem egyszer túlzásba vitt egyéni jubileumok ideje; mulasztást követnénk el, ha legalább e hozzá annyira közelálló Szemle hasábjain ne köszöntenők Bud Jánost igaz szeretettel, őszinte nagyrabecsüléssel és azzal a szívből jövő kívánsággal, hogy közérdekű, tudományos és gyakorlati közgazdasági tevékenységét még sok éven át folytathassa friss erővel s az eddigieket gyarapító újabb sikerekkel!

Mutschenbacher Emil

A korporativizmus és az önellátás a mai történelmi időkben.

A gazdasági liberalizmusnak az egyéni szabadságot a maximumra fokozó Smith-i felfogását és a fiziokraták ugyanezt eredményező „laissez faire, laissez passer” ideológiáját a nyersanyagok felett Nyugateurópában monopóliumot gyakorló két nagy demokrata nemzetnél a szegény népek kiéheztetésére irányuló törekvés váltotta fel. Ez az irányzat már közvetlenül a világháború után megkezdődött, amikor a két hatalom a legyőzöttek felett — legalább is politikailag — egyaránt fölényben érezvén magát, a nagy összetűzés gyümölcseit önzően saját maga számára szedte be és az elmúlt században követett hatalmi politikához híven arra törekedett, hogy úgy az ellene, mint a vele küzdő államokat gazdasági érdekkörébe vonja.

E cél elérésére eszközül a nyersanyagoknak megvonását választotta arra rászoruló államoktól, ez által alapjában véve egy „*támadó autarkia*” hívévé szegődött, hiszen semmit sem akart venni másoktól, nehogy azoknak cserébe valamit át kelljen engednie. A tág értelemben vett önellátás fogalma tehát nem egészen új, sőt eredetileg még messzebbre, egészen a nagy görög bölcselőkig lehetne visszavezetni. Az elv gyakorlati alkalmazása azonban mindenesetre Mussolini lángeszű gondolata és az is biztos, hogy az önellátási küzdelem, az olasz népnek védekezése a megtorlásokkal szemben nem 1935. november 18-án kezdődik, hanem már azon a napon, amikor a Duce éleslátása először tűzte ki a *gazdasági önellátást* a legalapvetőbb és legsürgősebb feladat gyanánt.

Sokan helytelenül a korporatív gazdasági terveket öncélúaknak tekintik, holott a fasiszta kormányzat ezeket mindig csak nagy szociál-gazdasági célkitűzéseinek eszközeiként alkalmazta. Ilyen volt a tervszerű szembeszállás a *városiasodás* jelenségével és a családnak szent politikai, katonai, vallási és erkölcsi jelentőséget adó *népesedési* küzdelem; a *gabona-neműekért* és az *állattenyésztésért* folytatott és ma már megnyertnek tekinthető csaták, az országnak a külföldről való gazdasági függetlenségét a *műszaki iparok*, beleértve a mezőgazdasági, villamossági, automobilgyártási és a tulajdonképeni műszaki iparokat, valamint a talán még fontosabb *vegyi iparok* területén elérni célzó küzdelmek és végül az olasz nép *élelmezését* biztosítani hivatott alaptörekvések, amelyek bár magukban foglalják az összes többieket, mégis elsősorban a mezőgazdaságra irányulnak, egyaránt felölelve a gabona-neműek termelését és az állattenyésztést, az olajkultúrát és a kertgazdálkodást, a tejtermékeket és az élelmezési konzervek iparát, a halászatot, stb.

Ennek a hatalmas méretű önellátási tervnek megvaló-

sításában a Carta del Lavoro-n felépülő szakegyesületi-testületi rendszernek jut a kiemelkedő szerep. Míg a *szakegyesületi* (szindikális) rendszer az osztályellentétek kiküszöbölésével és az együttműködés gondolatának hangsúlyozásával a termelés emberi tényezőit szabályozta meg, addig a *testületek* (korporációk), bár kezdetben ők is az előzőleg már szakegyesületekbe tömörített munkaadók és munkavállalók közti kollektív munkaszerződések útján a termelést szervezték, működésük jelenlegi szakában már teljesen az önellátás szolgálatában állnak.

A testületek csak az általános és alapvető irányítást adják. A megvalósítás útjának kiválasztása pedig az egyes érdekeltekre, általában a termelőkre hárul. Ezáltal a rendszer a *magánkezdeményezés* hatalmas fegyverét is hasznosítani tudja, anélkül, hogy a végrehajtást veszélyeztetné, hiszen, ha gyenge, nem megfelelő, vagy ha esetleg hiányzik a magánkezdeményezés, azt módjában áll élesíteni, helyettesíteni, sőt pótolni is.

Csak ez a mindenre kiterjedő szervezet állhatott ellent győzelmesen a bevezető sorokban említett „támadó autarkiá”-nak. Csak egy olyan rendszer, amely behálózta a nemzet összes termelő tevékenységét és áttekintést nyerhet ekként minden pillanatban az összes termelési ág lehetőségei felől és amelynek segítségével a pillanatnyi követelményeknek megfelelően nemcsak az egyes termékeknek, hanem maguknak a termelő tényezőknek is az egyik termelési ágból a másikba való áthelyezése lehetővé válik. Valóban egy ilyen szilárd és a nemzet minden erőforrását a veszély bármely percében összpontosítani tudó szervezet elkerülhetetlen alapfeltétele volt annak, hogy a demokráciák gazdasági értelemben vett támadó szellemével szemben a függetlenség eléressék, tehát megvalósuljon a fasiszta értelemben vett önellátás, amelynek harmadik államokkal szemben nincsenek támadó céljai, s amely csak arra a természetes emberi célra törekszik, hogy semmiféle jellegű szolgaságba ne kerüljön.

Ha függetlenségről is beszélünk, ezen nem szabad azt érteni, mintha a korporativizmus és az önellátás teljes gazdasági elkülönítést célozna az egyes államok között. A fasiszta és korporatív Olaszország a népek közti együttműködésnek feltétlenül harcosa, de ezt csak az egyenlőség és az igazság síkján képzelheti el. „Az igazságos béke”, a Duce politikájának alapelve, egyszersmind a gazdaságpolitikának is vezető szempontja és éppen ebben van a nyugati demokráciák háború utáni *támadó autarkijája* és a fasiszta gazdaságpolitika *védelmi autarkijája* közti alapvető különbség. Míg az előbbi a többi népek gazdasági erejének leigázását célozza, addig az utóbbi mintegy védekezésül az előbbivel szemben, csak azért kívánja elérni a gazdasági függetlenségét, hogy minden irányban megszilárdít-

hassa nemzetgazdasági épületét és ekként lehetővé tegye az egyenlőség alapján a többi államokkal való együttműködést. Ez minden egészséges, életerős és hivatásának tudatában levő nemzet természetes és jogos törekvése.

A demokráciák meghiusulni látván céljukat, az olasz önellátási politikát azzal vádolták, hogy a korporatív szervezet csak a háborút szolgálja, s érthető okból nem akarták megérteni, hogy ez a rendszer éppen azért keletkezett, hogy elkerülhetővé legyen a háborúnak és a politikai alávetettség előfutárjának, a gazdasági szolgaságnak veszélye. Sokan azt állítják, hogy a háború a népek kóros állapota, amelybe olykor-olykor belekerülnek. A mi véleményünk szerint a háború nem beteges állapot, hanem éppen a kóros állapotok megszüntetésére a népek rendelkezésére álló sebészeti eszköz. Nyilvánvaló, hogy az emberi test életében és a népeknél is egyaránt lehetőleg kerülni kell a sebészeti beavatkozást. Erre az utóbbinál igen sok lehetőség nyílna, de sajnos nagyon gyakran nem hallgatják meg az orvost, nem követik utasításait, úgyhogy a baj rosszabbodásának megelőzésére nem marad más hátra, mint a fegyverekhez folyamodni. Ha pedig a népek e kettős: sebészi és beteg szerepére sor kerül, feltétlenül szükség van az erők teljes összpontosítására és ekként egy, azt lehetővé tevő tökéletes és már létező szervezetre.

A fasizmus már régen felismerte, hogy mily rosszul járnak azok a népek, amelyek belső gazdasági életük tekintetében a külföldtől függenek. A gazdasági támadások elleni védekezésből jött létre az olasz önellátási politika, amely a gazdasági függetlenség elérésével tökéletes nyugalmat akar magának teremteni. Függetlenséget akar az olasz nép, de ez nem jelent elszigetelődést, annyira, hogy nemcsak hogy nem ellenséges a többi államokkal szemben, hanem még kész azokkal kapcsolatait ki is építeni.

Ez a kényszerhelyzet hozta létre a korporatív rendszert, amely nem a háborút, vagy a háborús előkészületet szolgálja, hanem csak annak előrelátható bekövetkezésével számol. *A korporativizmus és az önellátás* tehát nem a háború kizárólagos jegyében született ugyan, de a fasiszta gazdaságpolitika összes alapelvei között ezek járulnak mindennél jobban hozzá ahhoz, hogy a nemzet a beálló történeti időkben a maga ura legyen. A termelési tényezők áthelyezésének lehetősége megadja egy-szersmind az összes tényezők aránylag gyors és teljes mozgósításának lehetőségét is. Ez által a korporatív szellemben szervezett nemzet háborús készültsége nagyban fokozódik. A célját elért önellátás viszont a külföldtől való függetlenülés által a meginduló küzdelemben már magában véve is hatalmas védekezési eszköz.

Összeütközések esetén a korporativizmus és az önellátás

kölcsönösen áthatják és kiegészítik egymást. Az autarkia révén függetlenülünk a külföldtől, a korporatív rendszer pedig a nemzetgazdaság számára lehetővé teszi egy mind tökéletesebb önellátásnak a hadviseles területén való kialakulását, s amellet bizonyos értelemben enyhíti is az önellátási célkitűzéseknek a háború folyamán kialakuló túlzásait, amennyiben — többek között — ügyel azon nyersanyagok ellátásának biztosítására is, amelyek a hadviselés eszközeinek előállításánál belföldi anyagokkal nem helyettesíthetők teljes mértékben.

A maihoz hasonló összeütközések esetében ekként a korporatív alapelveken felépülő államnak nincsen szüksége semmiféle új szervezetre és nem is forog a gazdaságilag igen káros pánikok veszélyében. Csak minden gazdasági tevékenységet ennek a célnak a szolgálatába kell központosítani, mindent alá kell rendelni a pillanat tisztán politikai követelményeinek, hiszen úgy békében, mint a rendkívüli időkben, nem a gazdasági élet irányítja a politikát, hanem a politikának kell vezérelnie magas céljai szellemében a közgazdasági tevékenységet. A testületeken keresztül az olasz nép követve az évszázadokra visszatekintő kormányzatának minden részletében észszerűen elgondolt terveit, az események és intézmények logikai láncolatával tör a Nemzet gazdasági és szellemi erőforrásainak örökös tökéletesítésére és fokozására.

Sorbi Walter.

Új állattenyésztési törvény.

Azok között a törvények között, melyeket a kormány az ország gazdasági helyzetének javítására alkotni kíván, látszólag jelentéktelen — és különösen neve szerint — a *törvényhatósági állattenyésztési alapokról* szóló törvény, melyet a törvényhozás elfogadott. E törvénynek jelentéktelensége csupán látszólagos, mert ha azt vizsgáljuk, hogy az milyen körre terjed ki és milyen intézkedéseket kíván megvalósítani, akkor azt fogjuk találni, hogy a nemzeti vagyon jelentékeny részét érinti és ez az ország lakosságának tevékenységét a legfontosabb szektorban, a kisbirtokon akarja elsősorban fejleszteni. Az ország állatállományának értékét a Felvidék és Kárpátalja nélkül is a korábbi években körülbelül félmilliárd pengőre becsülték és most is körülbelül annyira becsülhető. Ebből a szarvasmarhaállomány értéke, melyre az új törvény hatálya elsősorban ki fog terjedni, több mint $\frac{3}{4}$ részre rug, ami érthető is, hiszen a szarvasmarhaállomány igás- és szolgáltatóval, hús- és tejtermelésével kiemelkedő fontosságú a többi állatnemmel szemben. A kisbirtok részét ebben a szarvasmarhaállományban többféleképpen szokták becsülni.

A földművelésügyi miniszter minden évi tavaszi állatösszeírása szerint a saját apaállattal nem bírók tulajdonában az összes tehenek 87%-a, a kancaállományból az összes kancák 92%-a, a kocákból az összes kocák 70%-a van. A törvényjavaslat indokolása azt mondja, hogy „hazánk állatállományának túlnyomó nagy része (mintegy 80%-a) a 100 kat. holdon alúli birtokosoknak, olyanoknak a tulajdonában van, akik az anyaállatokhoz, gyenge anyagi helyzetük folytán saját tulajdonban levő apaállatokat nem használhatnak“.

Az új törvény ezeket akarja megfelelő tenyész apaállatokkal ellátni és ezeknél akarja az állattenyésztést, elsősorban a szarvasmarhatenyésztést, a fejlődést és javulást inkább biztosító alapokra helyezni. A törvényalkotás célját és szándékát a legteljesebb mértékben helyeselhetjük, mert az utóbbi évtizedekben sokszor látott és emlegetett haladás az állattenyésztés terén nem olyan széles körre és nem olyan mély rétegekre terjed ki, mint kívánatos lenne. A haladás semmiesetre sem tagadható le, ez az elismerés azonban, ha nem is kizárólag, de túlnyomó nagy részben a Dunántúlra, ennek is leginkább déli részére vonatkozik és nem ért el, vagy nem ért el kellő mértékben az Alföldre, különösen a Tiszántúlra és az Északi Dombosvidékre. Helyesnek és szinte természetes ösztönnek mondhatjuk tehát az új törvényben azt, hogy körülbelül ugyanazokkal az eszközökkel kívánja az állatállomány javulását előmozdítani, mint amilyen eszközöket néhány vármegyében, még pedig a többit megelőzően Baranya-, Somogy- és Tolnamegyék közigazgatásai már évek óta sikerrel vesznek igénybe. Ha tehát a törvényjavaslat készítői nem is voltak ösvénykutatók és úttörők, mégis gyakorlati érzéssel országossá akarják tenni azt az eljárást és azokat az eredményeket, melyek néhány vármegyében szép sikerre vezettek.

1894 előtt nálunk — mint ahogy a törvényjavaslat indokolása mondja — az apaállatokról főképp az érdekelt birtokosok különböző csoportjai gondoskodtak. Ezért az 1894: XII. t. c. a köztenyésztésre szolgáló apaállatok beszerzését a községek kötelességévé tette és ezt a kötelességet a községek vagy közvetlenül maguk, vagy a közbirtokosságok, zsellérközségek, legelőtestületek teljesítették, úgy azonban, hogy a megfelelő számú apaállat tartásáért a politikai község volt felelős. A tudás terjedése és a haladás iránti érzék erősödése ellenére is több megye és igen számos község van még most is, mely saját érdekének figyelembevétele nélkül, az apaállatok beszerzésénél, azok megválasztásánál és használatánál nem tanúsítja a kellő belátást és gondosságot. Ez a körülmény késleltette a haladást és akasztotta meg a fejlődést igen sok vidéken, ahol a haladás és fejlődés feltételei meg voltak és szükségessége nagy volt.

A törvény szerint a község, közbirtokosság, legeltetési társulat attól kezdve, hogy a törvényhatóság a közületet törvényhatósági apaállattal ellátja, *köztenyésztés céljára csak törvényhatósági apaállatot tarthat*. Evégett minden törvényhatóság állattenyésztési alapot köteles létesíteni, melyből a törvényhatósági apaállatok vásárlását előmozdító segélyek nyújtását, a kötelező apaállatok vizsgálati költségeinek fedezését, és általában az állattenyésztés fejlesztésének előmozdítását kell eszközölni. A törvényjavaslatnak ez a lényege. Az a rendelkezés, mely szerint a községek helyett ezentúl a vármegye fogja az egész országban a köztenyésztéshez szükséges apaállatokat beszerezni, megfelelő végrehajtás esetén valóban jelentékeny eredményeket hozhat. Az egész országban egy évben mintegy 3500 drb. bikát szoktak köztenyésztésre vásárolni és ezeknek értéke 3.5—4 millió pengőt tesz ki. Ez az összeg maga is értéktővé teszi, hogy megfelelő felhasználásáról a földművelésügyi miniszter gondoskodni kíván, de még inkább érthetővé lesz ez, ha figyelembe vesszük, hogy az eddigieknél jobb minőségű apaállatok átörökítő képességének felhasználásával szarvasmarha állományunk teljesítménye igavonásban, hús- és tejtermelésben egyaránt erősen emelkedhetik, még pedig a kisbirtok tulajdonában levő állatállománynál, ahol erre az emelésre a legnagyobb szükség van. A törvény életbelépésével meg fog szünni tehát száz és száz községnek rövidlátó és szűkkeblű eljárása, mely miatt nem állhatott a kiskgazdák rendelkezésére annyi és olyan apaállat, amennyi és amilyen kellett.

A törvényhatósági állattenyésztési alap bevételei: a köztenyésztésre jogosító igazolványok kiadásáért fizetett díjak, a törvényhatósági ebadó alapból átutalt összegek, a nőnemű állatok után megállapítandó tenyészállatdíjak, a törvényhatósági apaállatok után fizetendő használati díjak, az ezek értékesítéséből befolyó összegek és az apaállat beszerzési kedvezmények lesznek. A bevételek legnagyobb és közvetlenül az érdekeltektől származó részét, a tenyészállatdíjaknak és a törvényhatósági apaállatok használati díjának mértékét a földművelésügyi miniszter jóváhagyásával a törvényhatóság szabályrendelettel állapítja meg és ugyancsak ez állapítja meg a használatra átengedett apaállatok tartásának és használatának módozatait is. Ezek szerint tehát ez a törvény kerettörvényeink egyike, melynek eredményessége elsősorban ezektől a szabályrendeletektől fog függni. Kérdés azonban, hogy minden törvényhatóság a szükséges bölcseséggel és körültekintéssel fogja-e a szabályrendeletben ezeket a kérdéseket szabályozni és nem fogja-e majd valami álhumánus vagy népszerűségi szempontból az állattenyésztési alapnak kereteit szűkre venni és lesz-e kellő érzéke és szaktudása ahhoz, hogy a rá bízott feladatokat megfelelően megoldja. Nem lesz ez kérdéses

azokban a megyékben, ahol eddig is kellő érzékkel és hozzáértéssel kezelték ezt az ügyet; de féltő, hogy azokat a megyéket, melyek ezt eddig nem látták be, csak hosszadalmas eljárással tudja majd a földművelésügyi miniszter megfelelő szabályrendelet alkotására rászorítani.

De ha ezentúl a köztenyésztést apaállatokkal a törvényhatóságok fogják ellátni és ennek egyévi substratuma megyénként körülbelül $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ millió pengő, ami évről-évre legalább ugyanennyivel növekszik majd, akkor, azt hisszük, hogy a törvényhatóságoknak gondoskodniok kellene olyan felügyeletről, mely a törvényhatósági apaállatokban levő vagyonnak nemcsak megőrzését, hanem megfelelő felhasználását is alkalmas lehet biztosítani. A m. kir. gazdasági felügyelőktől ezt a munkát a törvényhatóság nem várhatja el egyrészt, mert a gazdasági felügyelők sok más munkával túl vannak halmozva, másfelől mert a törvényhatóság saját vagyonának és saját vagyona felhasználásának módját mégis csak leginkább saját közegeivel biztosíthatja. Elég komoly vagyontárgy lesz egy-egy törvényhatóságnál a tenyészapa-állatállomány és elég komoly feladat lesz az, hogy ennek épségben tartásáról és megfelelő használatáról gondoskodják. Mert ha meg is lesz a község anyagi felelőssége a törvényhatósággal szemben ezekért az apaállatokért, mégis állandó és intézményes felügyelet nélkül a községek talán még kevésbé szakszerűen és kevésbé gondosan fognak ezzel a vagyontárggyal, a köztenyésztést szolgáló apaállatokkal bánni, mint ahogy eddig saját vagyonukkal, a községi apaállatokkal bántak, holott nagyon jól tudjuk, hogy sok-sok község bizony nem úgy bánt ezzel, mint ahogy kellett volna.

De még a tenyészapaállatnak, mint vagyontárgynak épségben tartásán kívül is fontosabb telán az, hogy miként használják majd ezeket a községekben. Mert éppen a tenyésztés elvei és gyakorlata kívánják meg, hogy a drága és jó apaállatok megfelelő megítélés és kiválasztás után osztassanak be a nőnemű állatállományra és egyenes irányú haladás csakis akkor következhetik be a minőségi fejlődésnél, hogyha a tenyésztés és tartás szabályait mindenütt gondosan betartják. A törvényhatósági szabályrendeleteknek tehát minderre figyelemmel kell majd lenniök és a földművelésügyi miniszter mindezeket a szempontokat kell, hogy a szabályrendeletek jóváhagyásánál érvényesítse.

Hogy a törvényhatósági állattenyésztési alap terhére csak a köztenyésztés céljait valóban szolgáló, hivatalosan törzskönyvelt leszármazású és alkalmas apaállatokat szabad vásárolni, ez a törvény magától értetődő rendelkezése, mely rendelkezés jószándékkal meg is valósítható, mert nagy tenyészeteink és középtenyészeteink, néhol kiscgazdáink is kellő számú és meg-

felelő minőségű törzskönyvezett apaállatot tényleg tudnak adni a köztenyésztésnek. Nem mondhatjuk, hogy a törzskönyvezésnek ez a helyzete csak félig-meddig is kielégítő volna kistenyésztőinknél, mivel még a tehénállományoknak is mindössze 1.2%-a törzskönyvelt, sertés- és juhállományának törzskönyvelése pedig úgyszólván teljesen hiányzik. A törvényhatósági apaállat intézményének bevezetésével tehát talán kiskgazdáink körében is elterjeszthető lesz a törzskönyvelés, melyről hozzáértők előtt köztudomású, hogy a legtöbb eszköz az állatállomány minőségi fejlesztéséhez.

A törvény életbelépésével állattenyésztésünk haladása új utat fog kapni és a törvényhatósági állattenyésztési alap, melynek létesítése eddig a legtöbb helyen nagy nehézségekbe ütközött, erre módot is fog adni. Megítélésünk szerint azonban valamely intézkedés lesz majd szükséges a köztenyésztést szolgáló apaállatok „jogviszonyának“ rendelkezése tekintetében. Mert a törvény életbeléptetése után köztenyésztésre csak törvényhatósági apaállatot lehet beszerezni, de ugyanakkor a községi istállóiban ott állnak még majd a községi apaállatok és talán nem egészen távol eső az a feltevés, hogy a községek vezetőségei a tartásnál és a használatnál elsősorban ezekre fognak gondot fordítani és hogy ennek következtében a törvényhatósági, tehát nem a saját tulajdonban levő apaállatok talán mostohább elbánásban fognak részesülni. Remélhetőleg a szükséges intézkedések úgy a földművelésügyi miniszter, mint a törvényhatóságok részéről ebben a tekintetben sem fognak elmaradni.

Az új állattenyésztési törvény alkalmas lehet arra, hogy köztenyésztésünket, a kisbirtok kezében levő állatállományt jelentékenyen megjavítsa. Alkalmas azonban csak akkor lehet, ha az egész vonalon és minden állomáson azzal a figyelemmel és lelkiismeretességgel igyekeznek majd a törvény szándékainak érvényt szerezni, amilyent a kérdés nagy jelentősége kétségtelenül megérdemel.

Éber Ernő.

Leszámítol, viszontleszámítol.

A gondolat kifejezésének leghatalmasabb eszköze a nyelv. Minél gyorsabbá válik az élet üteme, az ember ennek az eszköznek alkalmazásában annál kevésbé lesz válogatós, mert legfőbb célja az, hogy embertársaival magát lehetőleg kevés szóval megérttesse; ez pedig azt eredményezi, hogy a nyelv az idők folyamán beiszaposodik, elborítja az idegen szavak tömege és ezért időnként tisztogatási munkálatokra van szükség. Nyelvünkben most folynak ilyen tisztogatási munkálatok, s a pár évvel ezelőtt megindult mozgalom egymás után irtja ki az idegen vagy meg nem felelően képzett szavakat. A halálra ítélték közt van a kereskedelmi élet egyik leggyakrabban használt szava: a „leszámítol” is. A nyelvtisztogatók mind a kiirtására szavaztak, és helyette a „leszámít” szót ajánlják, a pénzvilág pedig a döntést tudomásul vette. A Jegybank 1936 december 31-i mérlegében még leszámítolt váltók vannak, a következő éviben azonban már leszámított váltók. A Törvényhozás ebben a tekintetben konzervatívabb volt: nem fogadta el a szócserét; a Jegybank alapszabályainak módosításáról hozott 1938. évi XXV. tc. szerint ugyanis „a Bank jogosult idegen és saját váltókat leszámítolni.”

Az én nyelvérzéke a „leszámít” szó jelentéskörének ezzel a bővülésével sehogy sincs megelégedve, s a jelen cikkcske keretében a szónak a „leszámítolás” helyett való használata ellen akarom aggályomat kifejezni. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a „leszámítol” szóval meg volnék elégedve. A szót a Ki-egyezés előtti időben megindult nyelvtisztogatási és magyarosítási mozgalom csinálta az addig használatban volt „diszkontál” helyett, s ez a mozgalom ugyanabban a hibában leledzett, mint annak idején a Kazinczyké, t. i. a tisztogatók nem ismer-ven a szóképzés szabályait, sokszor helytelenül képzett szavakat alkottak. Így volt a „leszámítol” szóval is. A szó annyiban helytelenül van képezve, amennyiben az „l” képzővel névszóból képezünk igét (kapa < kapál, kefe < kefél, darab < darabol), de igéből sohasem. Mindennek dacára a szó használatba jött, magába szívta a „diszkontál” szó tartalmát és ezt kiszorította a használatból.

A most megindult nyelvtisztogatási mozgalom viszont a „leszámítol” szót kívánja halálra ítélni azon az alapon, hogy

* V. ö. Pintér Jenő: Magyar Kereskedők Nyelvvédő Könyve. „diszkontál: váltót leszámít”, Dr. Dengl János: Magyar Nyelvhelyesség és Magyar Stílus. „Helytelenül képzett ige a leszámítol (leszámít helyett; v. ö. leszámítolás), mert „ít + ol” képzés nincs.”

A Magyar Nyelv (XXXVI. évf. 2. sz.) Levélszekrényében egy kérdősködni ezt válaszolja: „Ezuttal sem mondhatjuk, hogy igaza van annak az okoskodásnak, amely szerint a levon jelentésű leszámít ige nem jelentheti azt, amit sokan a leszámítol igével szoktak kifejezni.”

helytelenül képzett szó, s a helyesen képzett 'leszámít' szóval akarja helyettesíteni. Csakhogy itt megint más baj van; az nevezetesen, hogy nem fedi azt a fogalmat, amelyet vele meg akarnak jelölni. Leszámítolni tudvalevőleg annyit jelent, mint egy későbbi időpontban esedékessé váló követelésnek a mai értékét kiszámítani. Ha valaki 100 pengőről szóló, 3 hónap múlva fizetendő váltót akar mondjuk a Jegybanknak eladni, s a Bank kamatlába 4%, akkor a váltóért 99.— pengőt fog kapni, mert levonják a 3 hónapra járó kamatot.

Vizsgáljuk meg most a 'leszámít' szó tartalmát. Ha olyasvalakit akarok kifizetni, akivel szemben nekem is van követelésem, akkor az illető követeléséből leszámítom az én követelésemet s a különbözetet fizetem ki. Leszámítom egy bérház jövedelméből a kiadásokat, a váltó összegéből a kamatot. Leszámítani eszerint annyit jelent, mint levonni, vagyis váltót leszámítani annyit tesz, mint a váltón feltüntetett összeget valamiből levonni. Visszatérve most a fentebbi példára, a 100 pengős váltót leszámítani annyit jelent, mint annak összegét a váltóbirtokosnak egy nagyobb tartozásából levonni, holott nem ezt akarjuk kifejezni, hanem azt a műveletet kívánjuk megjelölni, amelynek eredményeképpen a váltóbenyújtó a 100 pengőt egy bizonyos levonással megkapja. Nyilvánvaló ebből, hogy a 'leszámít' szó nem fedi azt a fogalmat, amelyet vele kifejezni kívánnak; olyan jelentést akarnak a szó tartalmkörébe beletömni, amely az otlevő jelentéssel nincs összhangban. A Magyar Nyelvnek már említett válasza szerint „ez az ige (t. i. leszámít) is magába szívhatja a diszkontál ige tartalmát, ha a kereskedelmi és pénzügyi szaknyelv ilyen értelemben használja a leszámít igét.“ Tagadhatatlan, hogy a szaknyelvben a szavak sokszor új jelentést kapnak. Beszélünk folyószámláról, kereskedelmi mérlegről, nyitunk és zárunk számlát; ezek az új jelentések azonban az illető szavaknak meglevő jelentésével harmóniában vannak. Kereskedők, vállalatok időközönként összeállítják tartozásaik és követeléseik összegét olyképen, hogy az egyik oldalon van a teher, a másikon a vagyon. Ez a művelet felidézi a lelkemben azt a képet, amikor a kereskedő az árut mérlegre teszi; a mérleg szó jelentése tehát a kereskedelmi életben kibővül, mert annak a műveletnek a megjelölésére is használom, amellyel egy vállalat anyagi helyzetét megállapítják. Ugyanígy bővül ki a kereskedelmi életben a 'nyit' és 'zár' ige jelentése, azon lélektani oknál fogva, hogy a számla megkezdését és megszűnését az ajtó nyitásával és zárásával hasonló műveletnek látom. A váltó leszámítása ezzel szemben, amint láttuk, nem azt jelenti, mint amit a váltó diszkontálása; a 'leszámít' szó tehát nem szívhatja magába a 'diszkontál' szó tartalmát, abba azt legfeljebb csak erőszakkal lehet beletömni.

Az a kérdés most már, hogy megmaradjunk-e a rosszul képzett ,leszámítól' szónál, amely a ,diszkontál' szó tartalmát magába szívtá vagy pedig irtsuk ki a szót és jelentését tömjük bele a ,leszámít' szóba. Ha helyes az a tétel, amit a cikk elején felállítottam, hogy a nyelv csak eszköz arra, hogy a gondolatunkat minél világosabban és érthetőbben kifejezzük, akkor a válasz nem lehet kétséges. Mindaddig, amíg olyan szót nem találunk vagy nem alkotunk, amelynek tartalmi körébe a ,diszkontál' fogalma magától beleillik, a ,leszámítól' szót halálra ítélni és kivégezni nem lehet.

Vizsgáljuk most meg a ,visszleszámítól', ,viszontleszámítól' szavakat.

A közép és kis pénzintézetek a megvett váltókat — amint tudjuk — nem tartják meg mind a tárcájukban, hanem egy részét szintén eladják a nagy pénzintézeteknek vagy a Jegybanknak. Az eladás a már említett mód szerint történik. A francia nyelv ezt a műveletet ,réescompte' szóval fejezi ki, amelyet magyarra a ,viszontleszámítolás' vagy a helytelenül elnevezett ,visszleszámítolás' szóval fordítanak. A ,re' praefixumnak a francia nyelvben, ugyanúgy mint a latinban, kettős jelentése van. Jelenti azt, 1. hogy a cselekvést elejétől kezdve újból megismétlem pl. remontrer — valamit még egyszer, újból megmutatni, 2. hogy a cselekvésnek a visszáját végzem el, a végponttól visszatérek a kiindulási ponthoz pl. retourner. A réescompte szóban a ,re' praefixum az első jelentésében szerepel; a szó jelentése tehát: újból való leszámítolás. A kereskedelemben a kiskereskedőket viszontelárusítóknak is nevezik. Pesten ma a divatos búcsúzási forma: viszontlátásra. A réescompter, réescompte helyes fordítása tehát viszontleszámítól, viszontleszámítolás.

Jirkovsky Sándor

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Sune Carlson: A study on the pure theory of production. Stockholm Economic Studies. (Published by writers connected with the Institute for Social Sciences of Stockholm University.) No. 9. London. P. S. King. 1939. 128 oldal.

Az újabb gazdaságtudományi kutatások, a szabad versenytől jelentősen különböző tényleges versenyviszonyok kialakulásának behatóbb felderítése érdekében, fokozott figyelemmel fordulnak a közgazdaságot alkotó gazdasági egységek piaci viselkedése, illetve e viselkedést befolyásoló és determináló tényezők felé. Ezek a mikrodinamikai kutatások különös gond-
dal elemzik a keresetgazdasági termelést végző *gazdasági egységek*, méginkább e termelést megvalósító *technikai egységek* folyamatjelenségeinek törvényeit s egyuttal messzemenő betekintést engednek a piaci kínálat kialakulásába és eközben számos, a kínálattal kapcsolatban minduntalan felmerülő, problémát tisztáznak. Erre annál is inkább meg van a lehetőségük, mivel e termeléselméleti törvények legtöbbje, minthogy a keresetgazdasági termelés határozott gazdasági számítás irányítása alatt álló technikai folyamat, számszerű összefüggések alakjában hűen rögzíthető s így okometriaai kutató eszközökkel nagyon jól hozzáférhető. E körülmény nagyban elősegíti az ezirányú kutatások eredményességét. Sok, nem eléggé szabatos s ennek folytán megakadt verbális kutatási láncolat konstruktív továbbvitelét teszi lehetővé.

A termelési elmélet megállapította összefüggések *nagy-része* — egyszerűsített időtlen folyamatra állapíttatván meg — voltaképp még *statikai* állapotok törvényei s mint ilyeneknek elsősorban megismerést könnyítő feladatuk van. Mindamellett a termelékenységi viszonyok számos alapvető sajátosságát már végleges formában tárják fel. Az összefüggések *másik* nagyobb része már a valóságos állapotnak megfelelően, a termelésben találkozó *dinamika* kapcsolatok egybefonódásainak kifejezői,

amelyek a termelés tényleges lefolyását követik nyomon s mint ilyenek a termelésnek a közgazdaságban lebonyolódó egészére s a kínálatra is igen sok *apriori* megállapítást tesznek lehetővé. Megjegyzendő, hogy a termelési elmélet elsődleges statikai megállapításai sok vonatkozásban az egész piaci kínálatra nézve is érvényesek.

A termeléselméleti vizsgálódások különösen, ha azok az egyes üzemeket veszik alapul, több vonatkozásban általánosított magángazdasági, mondhatni üzemi számítások jellegét öltik magukra s mint ilyenek az egyes üzemek, vállalatok piaci stratégiai helyzetét feltárhatják könnyen. Kétségtelen erre nagyon sokszor alkalmasak, még pedig sok tekintetben inkább, mint a formalisztikus szabályokhoz annyira ragaszkodó üzemi számtartás, amely a pénzügyi (nem mindig a gazdasági) ellenőrzésre, valamint a vagyoni helyzet megállapítására nagyon megfelelő, úgyszólván egyetlen eszköz, de nem a közgazdaságba való bekapcsoltság természetének és mértékének szemmel tartására, mégkevésbé a kívánatos piaci stratégia kidolgozására. Erre legfeljebb a számtartás — amennyiben az erre alkalmas — termeléselméleti szempontok szerinti külön feldolgozása lenne használható *a posteriori*. A termeléselméleti megállapítások azonban már *előre* megállapítják a termelő egység alkalmas piaci viselkedését s meghatározzák nagyrészen termelése folyamatának a közgazdaság egészébe való bekapcsolódását. A piaci stratégia kidolgozása természetesen mindkét esetben feltételezi a versenyviszonyokra vonatkozó döntő tényköörülmények ismeretét.

A termelési elméletnek a termelő egységekre vonatkozó összefoglaló *egységes* ismereti rendszerezései a német irodalomban (*Schmalenbach, Stackelberg, Schneider** munkái) találhatók meg először, bár az angolszász és skandináv irodalom (*Marshall, Edgeworth, Moore, Schultz, Hicks, továbbá Wicksell, Akerman, Frisch, Myrdal* és mások) és a latin államok irodalma (*Cournot, Pareto, Fanno, Amoroso* és mások) már előbb is dolgoz fel termeléselméleti összefüggéseket, de inkább más, rendszerint árelméleti és jövedelemeloszlási elméleti anyagba beágyazva. A címben említett skandináv szerző, *S. Carlson* ismertetendő szintetikus termeléselméleti munkája a termeléselmélet, a költségelmélet egyik, főképp azonban még mindig statikus irányban kikristályosított alapvetéseként tekinthető.

Magában foglalja (I—IV. fejezetek) az eddigi termeléselméleti statikai megállapítások lényegbevágó tudományos leszűrődését, amelyek alapján az V. és végül a VI. fejezetekben eredeti módon oldja meg, ha nem is maradék nélkül, több-

* *Schneider Erich: Theorie der Produktion* (1934.) kifejezetten statikus beállítottságú és egytermékű termeléssel foglalkozó könyvét *Theiss Ede* ismertette a Közg. Szemle 1936.-os évfolyamában.

termék együttes termelése, a több-termékű termelés statikai, majd a termelés mikrodinamikai felette nehéz problémáját. Az alig 130 oldalas könyvbe, a termelési probléma természetéből folyó matematikai tárgyalhatósága folytán, igen sok tudományos anyag van beleszorítva. Persze számos, hosszas vitára alkalmatadó, kitéréssel. Ismertetésünkben inkább a szerző elméleti gondolatmenetének jellegzetes pontjaira, majd az előforduló hézagokra, elsősorban azonban az elméletben tisztázódott végmegállapításokra fogunk rámutatni.

A termelés problémájának tárgyalását az általa „monoperiodusu“-nak nevezett, lényegében *statikai* állapotú termeléssel vezeti be. Ez olyan termelés, amelynél a termelési tényezőket a vállalkozó a termelés megkezdésekor olyan mennyiségben vásárolja meg, hogy azok a termelés befejeztével, a periodus végére teljesen elhasználtatnak. A periódusban termelt termékeket a periodus végén hiánytalanul értékesíti. A termelés tehát a periodus végén minden tekintetben be van fejezve. *A periodusnak, mint időköznek a szerepe figyelmen kívül marad.* A vizsgálódások üzemre — *technikai egységre* — és nem vállalatra — gazdasági egységre — vonatkoznak.

A termelés lényegében technikai folyamat, lebonyolításának mikéntje a mindenkor ismeretes legjobb termelési technikának alkalmazását tételezi fel. A termelés technikai folyamata a *termelési függvényben* van megfogva, amely az ismert termelési technika alkalmazása mellett az igénybe vett *substitutionális* és a termékmennyiséggel változó (*variábilis*) termelési tényezők és ezek felhasználásával előállítható *maximális termékmennyiség* között állapít meg funkcionális kapcsolatot. A termelés mennyiségétől az adott üzemkereten belül független substitutionális termelési tényezőket, amelyek a termelési technikával adottak, mindaddig változatlanak tételezi fel, míg a termelés kiterjesztése el nem éri azok termelési kapacitásának teljes kihasználását, amíg tehát a termelés kiterjesztése parciális alkalmazkodással érhető el. A termelés totális átállítását a dinamikai tárgyalásra hagyja. A termelési függvénynek a variábilis termelési tényezők szerinti parciális differenciálhányadosa az illető tényezők határtermelékenységét adja. A termelési folyamatban érvényesülő termelékenységre bármelyik termelési tényezővel kapcsolatban, jellemző az általa *function coefficient*-nek nevezett termelési hatékonyság (*Frisch-nél passus coefficient, Moore-nál relative efficiency of organisation, Johnson-nál elasticity of production, Schneider-nél Ergiebigkeitsgrad*), amely az illető termelési tényező 1%-os szaporításához kapcsolódó %-os termékgyarapodást jelzi.

Ha a termelés olyan természetű, hogy a termelés proporcionális növekedéséhez a tényezőknek ugyanolyan proporcionális növekedése szükséges, akkor ez a *coefficient* végig az *egy-*

séggel egyenlő s állandó termelékenységről van szó; ha ez nagyobb az egységnél, a termelékenység növekvő és fordítva. A coefficients természetesen az egyes termelési tényezők és a termelési volumen szerint változhat.

Ragnar Frisch értelmezte *isoquant* és *isocline* vonalakkal, amelyek jól szemléltetik a termelési függvényben incorporált kapcsolatokat, kijelöli a termelés kiterjesztésének optimális irányait, amelyek a költségek bevezetésével nyernek igazi jelentőséget. Bizonyos termékmenyiség előállítása, adott technika és ezzel adott termelési függvény esetében, akkor negy végbe a legkisebb költségekkel, ha — a variábilis termelési tényezők substitúciója határán — a variábilis termelési tényezők egységnyi szaporítása következtében előálló ú. n. határtermékegység költsége (costproductivity ratio.) már mind azonos s egyenlő ugyanakkor magának a terméknek a határköltségével. Ezek a pontok a termelési függvény ponttartományában olyan geometriai helyet (expansion path) jelölnek ki, amelyen az isoquantok és a isocostok érintkezési pontjai helyezkednek el.

Részletesen tárgyalja a termelési mennyiség és a vele kapcsolatos költségek különféle relációit s megadja az egyes költségfogalmak (egységköltség, határköltség, stb.) pontos értelmezését. A változó költségek külön szemléltetésének itt választott módja nem éppen szerencsés, félreértésekre adhat alkalmat. Általában kétféle költségkategóriát különböztet meg: a) a termelési tényezők megvásárlására fordított közvetlen kiadásokat, b) a kiadások fedezésére igénybe vett idegen tőkék kamatköltségeit, amelyek, monopériodusu termelésnél az előbbiekkal egyszerűen arányosaknak vannak véve, tényleges termelésnél természetesen már a kölcsöntőke megforgatási idejétől is függnék. A termelés optimális jövedelmezőségének számítását a termelésben dolgozó saját tőkére vonatkoztatva végzi. A saját tőkére számított nyereségszázalék maximumának feltételeit kutatja. Az üzemre gazdaságilag legkedvezőbb, legjövedelmezőbb termelési politika két szükséges feltételét állapítja meg, 1. az elérhető nyereségszázalék nem lehet kisebb a saját tőke — amely itt végig állandónak van feltételezve — külső gyümölcsöztetése hozta nyereségszázaléknál, 2. a termelési volumen határán létrejövő határtermék hozta — határköltségre számított — nyereségszázalék egyezzen, az ehhez igénybevetett idegen tőke után fizetendő „határkamatt” %-al. Általában a maximális nyereség feltétele: a határbevételek és variábilis termelési tényezők növelése következtében előálló határtermékek — az említett határkamattal megnövelt — egység költségeinek, termelési tényezők vételárai és határtermékenységek hányadosainak az egymásközötti egyenlősége, amely ekkor éppen egyenlő a termék határköltségével. *Carlson* e megállapítások származtatásánál az üzemet érintő árflexibilitásokat

a termelési javak és a késztermék piacán egyaránt változatlanoknak tekinti.

Több termék együttes termelésénél (joint production) bonyolítja a problémát a termelésnél a termékek technikai és az értékesítésnél fogyasztási komplementaritásának vagy rivalitásának a fennforgása. E körülmények azonban matematikailag elég könnyen figyelembe vehetők. Az *átlagköltség* fogalma az egyes termékekre külön-külön *itt nem értelmezhető*. Úsupán a határköltségek szerint különíthetők el a termékek. Általában több, az egytermékű termelésnél fontos szerepet játszó összefüggés csak a megfelelő határfogalmakkal érvényesül. A nyereségmaximum feltételei, mint előbb az egyes termékekhez kapcsolódó határnyereség-százalék — költségekre számított %-nak — az egyenlősége az igénybe vett idegen tőke határkamat %-ával, vagy más fogalmazásban: a parciális határbevétel és az egyes variábilis termelési tényezők megnövelésének tulajdonítható határtermékek határkamattal növelt egységköltségeinek egymásközi egyezése. Röviden: a parciális határbevétel és az ehhez tartozó egyes határköltségek egymásközi egyenlősége. Minden termelési tényezőnek ugyanis annyi hozzákapcsolódó határterméke s így határtermékköltsége van, ahányféle termék előállításáról van szó. Egész általánosságban a saját tőkére számítható maximális nyereség érdekében, az egyes termelési tényezőket addig a határig kell igénybevenni, ahol áruk, vagyis a határtermékük költsége egyenlő a kapcsolatos együttes határtermék határkamattal számított jelenlegi értékével, még pedig minden egyes terméket illetően. Az idegen tőke alkalmazása csak addig folytatódjék, míg a határköltségre kalkulált határnyereség % egyenlő nem lesz a kölcsöntőke után esedékes határkamat %-al. Mind e kifejezések tulajdonkép a nyereségmaximum *Cournot* óta ismeretes általános feltételének a különféle megjelenési formái.

Az együttes termelésnél természetesen a két termék együttes önköltsége kisebb kell legyen, mintha ezeket külön-külön termelnék, különben nincs ok az együttes termelésre. Általában a technikai és a fogyasztási helyettesíthetőségi viszonyoknak olyanoknak kell lenni, hogy az együttes termelés legalább is olyan jövedelmező legyen, mint az egyenkénti.

Több termék együttes termelésére levezetett eme összefüggéseket bizonyos kiegészítő megfontolásokkal átviszi a *poli-periodusu*, azaz a tényleges időben lefolyó termelésre és ezzel eddigi statikai tárgyalását szellemesen dinamizálja. A több egymást követő periodusban termelt termékek előállítása a vállalkozó jelenlegi anticipációjában — előkalkulációjában — mint több termék együttes termelése kezeltetik. Ezzel a valóságos, dinamikai probléma — bizonyos, a valószerűség rovására történő egyszerűsítéssel — hozzáférhetővé válik.

A poliperiódusú, illetve a tényleges termelés járulékos jellemzője a termelési tényezők *temporális helyettesíthetőségének* a lehetősége és szükségessége, ami a termelés és értékesítés egyes fázisainak kölcsönös interdependenciájából folyik. Nagy fontosságú itt az állandó substitucionális termelési tényezők kombinációja legkedvezőbb élettartamának előre való megállapítása. Itt a nyereségmaximum kérdése ugyanis időoptimum probléma, amely éppen erre a periodusra vonatkozólag oldandó meg. Ennek az optimális periodusnak nagyságát (adott technika mellett) a tartós termelési javak minimális költség kombinációja dönti el. Ezt pedig a tőkepiaci kamatszint determinálja. E periodus meghatározódásának érdekes részleteibe azonban már nem megy bele.

A poliperiodusu termelési probléma megoldásánál felvett árfüggvények, beleértve az idegen tőke kamatát is, független változói csupán azok a mennyiségi elemek, amelyekre az árak vonatkoznak. Az árak temporális interdependenciáját teljesen figyelmen kívül hagyja, ami a problémának meglehetősen önkényes egyszerűsítése. Pótolni kívánja e hézagot azzal, hogy e kölcsönhatások lehetőségét és következményeit részletesen megbeszéli.

A termelési periódus leforgása alatt elérhető össznyereség maximális voltának *szükséges* feltételei: az egyes időközökre, részperiodusokra, időközegységekre, vonatkozó parciális határköltségek és az egyes időközökben kapcsolódó parciális határbevételeknek az egyezése. Egész általánosan: a termelési tényezők olyan mérvű felhasználása, amelynél határtermékük egységköltsége egyezik úgy egymás között, mint az ezzel kapcsolatos határtermék megfelelő, a költség keletkezési időpontjára disconttált árával, minden egyes időközbe eső terméket illetően.

Sikerült ilyenformán az idő mozzanatának a mikrostatikus összefüggésekbe való bedolgozásával a tényleges termelési problémát nagy megközelítéssel megoldani. Természetesen ezt a megoldást is, mint a többi, az individuális üzem nézőpontjából dolgozta ki.

A szerző tudományos többlet teljesítménye abban van, hogy a termelési elmélet különböző szerzőknél található elszórt megállapításait, ha egyes vonatkozásokban egyszerűsítve is, egységes gazdaságlogikai megismerési rendszerbe foglalta. Egyszerűsítésnek, még inkább a probléma elhatárolásának tudható be egyes fontos körülmények és jelenségek, mint: a termelési tényezők harmonikus kombinációja, a termelési tényezők és a végtermék változó árflexibilitása folytán szükségessé váló differenciálegyenlet kapcsolatok, nyereség maximumot illetően a „loss leader”-ek kérdése, stb. figyelmen kívül hagyása. Igen figyelemre méltó érdeme az együttes termelés nehéz problémá-

jának szisztematikus boncolása. Ámbár mindamellett itt — a kérdés rendkívüli komplexitása és matematikai kezelésének itteni egyszerűsített volta következtében — lényegében véve még csak iránymegállapításokat hozott. Részletekbe nem bocsátkozott. A problémát azonban már ezzel is jó közel vitte az egységes átfogó megoldáshoz. Hasonló eredménnyel járt a poliperiodusú termelési probléma elemzése.

Nagy kár, hogy egyáltalában nem érintette itt az anticipációkra épülő kalkuláció rizikó-költség-tényezőit, továbbá a reklámköltség kérdését, az árdiscriminációk visszahatásait és általában a korlátozott versenyviszonyok befolyásolását és befolyásait a végtermék árflexibilitásaira. Igaz viszont, hogy ez utóbbi kérdések a termelés tulajdonképeni problémáján már eléggé kívül esnek, de a piaci stratégia szempontjaiból döntőek lehetnek.

A tanulmány egyébként eredeti formájában a chicagói egyetemen 1936-ban benyújtott doctori dissertáció volt, amelynek anyagát *H. Schultz*, *F. H. Knight* és *J. Viner* bírálták.

Kádas Kálmán.

Hevesy Pál: World Wheat Planning and Economic Planning in General. 1940. London, Newyork, Toronto. 912 p.

A búza forgalmának nemzetközi szabályozása a háború előtt egyike volt azoknak a kérdéseknek, amelyek az egész világ érdeklődését felkeltették s a közgazdasági szakirodalmat állandóan foglalkoztatták. A háború kitörése után a helyzet megváltozott, a nemzetközi megegyezések lehetősége megszűnt s ez a szünet előreláthatólag igen hosszú ideig fog tartani.

Hevesy Pál angol nyelvű munkája részletes javaslatot tesz a búzavilágforgalom szabályozására. Ez a tervezet a jelenlegi helyzetben nem aktuális ugyan, de az egész munka nagyon értékes, mert a búzakérdést minden oldalról megvilágítja, részletes statisztikai adatokat tartalmaz és beszámol az összes búzatermelő és fogyasztó államok helyzetéről, termelési eredményeikről, külforgalmukról és a búzaárakról.

A búzakérdés megoldására nézve *Hevesy* azt a javaslatot teszi, hogy Londonban *nemzetközi búzahivatal* állíttassék fel, amely minden évre megállapítja — az európai búzabehozatalra szoruló államok bejelentései alapján — azok búzaszükségletét és ennek megfelelően *szállítási igazolványokat* ad ki az export országoknak. Azok az országok kapnak szállítási igazolványt, amelyek a legutóbbi 15 év alatt szállítottak s kvótájukat ennek az exportnak az arányában állapítják meg. A szállítási igazolványok átruházhatók (eladhatók). Csak az Európába

való szállításhoz kell igazolvány, egyébként a külforgalom teljesen szabad. A szállítási igazolványok csak a kvótát határozzák meg, s nem vonatkoznak sem a minőségre, sem az árra. Az európai import államok kötelezik magukat, hogy a kvótában részesülő export országoktól vesznek búzát s nem az egyezményen kívül álló országoktól. A búzatermelés kiterjesztését vagy megszorítását a tervezet nem érinti s így úgy az import, mint az export országok e téren azt teszik, amit jónak látnak.

Ezek az alaptételei a tervezetnek, amely részleteiben is teljesen ki van dolgozva. Ennek a tervezetnek végrehajtása — békés állapotokat feltételezve — csak egy irányban szabályozná a forgalmat, tudniillik megakadályozná, hogy a tengerentúli államok (az Északamerikai Egyesült Államok, Kanada, Argentina, Ausztrália) búzafeleslegeiket az európai piacokra zúdítsák, ami a búzaárak leszorítását eredményezi. Ez helyes cél, de már a háború előtt megtanulták az érdekelt európai államok, hogy a felesleges importok ellen védelmi rendszabályokkal védekezhetnek, ami pedig az árakat illeti, a legtöbb ország áttért a belföldi árak hatósági megállapítására s ezen az úton függetleníti azokat a külföldi áraktól.

A tervezet alapeszméje egyébként nem új. Az 1933. évi búzaegyezmény is exportkvótákat állapított meg az 1933—34. évre és pedig a tengerentúli államok részére 450 millió bushel s a dunai államok (Magyarország, Románia, Jugoszlávia, Bulgária) részére 54 millió bushelt. Az 1934/35. évre az exportkvóta a tengerentúli államok részére 15%-kal kisebb volt s a dunai államok részére 50 millió bushel. Az 1935/36. évi kvóták megállapítása már elmaradt s a búzaegyezmény további végrehajtása elakadt.

Hevesy úgy gondolja, hogy az általa tervezett búzahivatal felállításához is az a 33 állam fog hozzájárulni, amelyek az 1933. évi búzaegyezményt is aláírták. 1939-ben is megindultak a tárgyalások nemzetközi búzaegyezmény létesítése iránt, de az érdekelt államok képviselői az 1933. július havában Londonban tartott értekezleten nem tudtak megegyezésre jutni.

A búzaegyezmény tervezete nem terjed ki az árak megállapítására. Az egyezmény biztosítaná Európa búzaszükségletét és gátat vetne a fölösleges importnak, mely az árakat leszorítja. Ennek folytán a tervezet indokolása szerint egyensúlyozott ár (equilibrium price) alakulna ki. Természetesen, ha magasak a tengerentúli országok búzaárai, az egyensúlyozott ár ahhoz fog igazodni.

A *minimális árak* megállapítását szerző nem javasolja, mert ezek könnyen kijátszhatók és betartásukat a nemzetközi forgalomban nem lehetne hatályosan ellenőrizni. 1934-ben még a minimális árak megtartása mellett volt Hevesy s ezt fejte-

gette 1934-ben francia nyelven megjelent munkájában (*Le problème mondiale du blé*), de azóta belátta, hogy a világgazdaságban minimális árakat megállapítani s azokat betartani lehetetlen.

A mezőgazdaság általános helyzetével s fejlődési irányai-
val foglalkozó sokoldalú és szellemes fejtegetések szerint Hevesy
elvileg a szabad forgalom hívének vallja magát s az állami
monopóliumok ellen foglal állást. A mezőgazdasági termelés
jövőjéről írt fejezetben reá mutat arra, hogy az agrokémia fel-
fedezései fognak nagyobb mértékben alkalmazásba vétetni.
Fontos feladata a mezőgazdaságnak, hogy az ipari nyersanya-
gok termelésére nagy súlyt helyezzen és figyelembe vegye a
táplálkozás terén beállott változásokat, amelyek a tej és tej-
termékek, valamint a zöld főzelékek nagyobb fogyasztásának
kedveznek.

Az egyes országok búza-monográfiái közül kimagaslik a
Magyarországra vonatkozó, amelyből világos képet nyerünk a
búzatermelés eredményeiről s a búzára nézve tett összes intéz-
kedésekről. A legfontosabb volt az az egyezmény, amelyet
1934-ben Mussolini, Dolfuss és Gömbös kötöttek s amely szerint
Olaszország 1 millió, Ausztria 2.2 millió mázsa magyar búzát
vett át előre megállapított áron. Ezzel karöltve júliusban meg-
állapították a búza minimális árát s ez a rendszer mindmáig
érvényben maradt. 1930-tól 1934-ig a boletta szolgált a búza-
termelők támogatására, 1934-ben ennek helyére lépett a búza
minimális árának megállapítása 14 pengő körül. 1937-ben a
minimális árat felemelték 20 pengőre s ezen a színvonalon meg-
maradt. Ami a *búza termelési költségeit* illeti, a tanulmány azt
tartja, hogy Magyarországon magasak a búzaárak, aminek
egyik oka, hogy az aratógépek használata el van tiltva. Ezért
Hevesy indokoltnak véli, hogy a búzaárak itt magasabbak,
mint Amerikában, ahol gépekkel dolgoznak. A követendő
agrárpolitikai irányt illetőleg Hevesynek az a véleménye, hogy
a búza minimális árának fenntartása helyett — ami jelenté-
keny áldozatokat kíván az államtól — helyesebb lenne arra
törekedni, hogy a terméseredmények nagyobbak s a termelési
költségek kisebbek legyenek. A búza minimális árának meg-
határozásától való eltérés azonban nagyon hátrányos befolyás-
sal lenne a mezőgazdaság rentabilitására, mert ez biztos alap,
amelyre számítani lehet s amely a többi termények árára is
befolyást gyakorol, viszont a termelési eredmények emelése s
a termelési költségek csökkentése csak irányelvet tűz ki, amely-
nek a megvalósítása nem olyan könnyű. Aratógépek beállítá-
sával s általában gépek alkalmazásával csökkenteni lehetne a
termelési költségeket, de ezt nálunk, ahol olyan nagy a munka-
keresők száma, lehetetlen. Amerikában megengedik a gépek
használatát, de ott a munkanélküliek segélyt kapnak, ami

óriási terhet ró a szövetséges államokra (évenként mintegy 2 milliárd dollárt). Ezen az úton nem követhetjük Amerikát. A termelési eredmények fokozása végett a szerző több helyen nyomatékosan ajánlja a kiváló növényfajták és vetőmagvak használatát, valamint a műtrágyát. Ez helyes, de ez nem csökkenti a termelési költségeket, hanem növeli.

A munka részletesen tárgyalja a búzával kapcsolatos összes termelési, forgalmi és agrárpolitikai kérdéseket olyan bőséges anyag alapján, annyi hivatkozással és idézettel, hogy forrásmunkája lesz mindazoknak, akik a búzakérdésről bármely irányban tájékozást vagy adatokat kívánnak szerezni. Ajánlatos lenne, hogy a munkának legalább az a része, amely hazánkat érdekli, magyar nyelven is megjelenjék.

Tóth Jenő.

Brinkmann, Rudolf: Wirtschaftspolitik aus nationalsozialistischem Kraftquell. Jena, 1939. 224. oldal.

E munka a mai német gazdasági élet egyik legbefolyásosabb személyiségének 12 különböző helyen elhangzott előadását tartalmazza. Az egyes előadások nem tudományos jellegűek. Céljuk inkább az, hogy a nemzeti szociálizmus gazdaságpolitikáját bemutassák, elveit ismertessék és törekvéseinek eddigi eredményeit igazolják.

A nemzeti szociálizmus gazdaságpolitikájának főfeladata az, hogy a német népet szűk életterében állampolitikai feladatok megoldásában segítse. Az állami gazdasági irányításnak és a szabad vállalkozói kezdeményezésnek közös célra kell irányulnia. Nagy Németországot egészséges világkereskedelmi keretben, államilag és gazdaságilag szabaddá és függetlenné kell tennie.

Amióta Németországnak sem gyarmata, sem elegendő külföldi fizetési eszköze nincs, az ellátási és nyersanyag kérdéseket csak hallatlan erőfeszítéssel tudja megoldani. Mégis az eddigi eredmények biztatók. A tervszerű állami irányítás, ahol kell, segítően nyúl bele a gazdasági életbe. De nincs mindenütt állami kézre szükség, mert maguk a vállalkozók is belátták, hogy a közösség érdeke egyuttal az ő érdekük is.

A nemzeti szociálizmus közgazdasági elveit leginkább a könyv 12. fejezetéből ismerhetjük meg. E több mint 30 lapos előadás 1938. októberében hangzott el a bankok és biztosítók birodalmi üzemközségében. E szerint: az állam és közgazdaság ma Németországban egységes világnézetű, de mindkettőnek saját szabályai és saját dinamikája van. Az állam a nép-község legmagasabb megjelenési formája, amely a nép min-

den rétegét egy intéző szerv alatt, összhangzó tevékenységgé egységgé és hatalommá foglalja össze. A gazdaság viszont szervezeti egységek sokasága. Célja az egyének és a nemzet életszükségleteinek kielégítése. Állam és gazdaság, miután ugyanazon népi erő megjelenési formái, fogalmilag nem lehetnek ellentétesek. A gazdaság azonban csak egy része a nép-egésznek. Az állam a mindent magába foglaló egység. Ebből következik a nemzeti szociálizmusnak a politika elsőbbségét valló alaptétele.

Ugyanerre vezet az a meggondolás is, hogy az állam a törvényhozó, igazgató és felügyelő szerv, míg a gazdaság feladata abban van, hogy a nemzeti jelent és jövőt anyagilag biztosítsa. Ebben a munkában az egyes vállalkozások vezetői a maguk vállalatai fölött uralkodnak, azonban a többi vállalkozással szemben nem lehet hatalmuk. Az összes vállalatok feletti irányítás az állam feladata. Az állam — miután maga is költségvetéssel dolgozik — szintén gazdasági egység. Vigyáznia kell azonban, hogy ne akarjon azokon az elveken és szabályokon kívül állani, amelyeket, mint politikai vezető, más gazdaságok számára felállít és jóváhagy.

Az állam és gazdaság egymáshoz való viszonya részben világnézeti különbségekből, részben gyakorlati szükségből folyik. Voltak idők (pl. a középkorban, XVIII. sz.-ban), amikor az állam gondoskodása túlzott volt. Ennek visszahatásaként született meg a klasszikus közgazdaságtan és a minden állami beavatkozást ellenző liberalizmus. A kontinens és főleg Németország sohasem mondott le teljesen a gazdasági élet irányításáról. Ez természetes is, mert nagy népsűrűség mellett kevésbé lehet szabad a verseny.

A merkantilizmus felfogása szerint: az állam a legnagyobb érték. A nemzeti szociálizmus szerint: legnagyobb érték a nép. A liberalizmus által hirdetett szabadság helyét elfoglalja benne a személyiség szabadsága. Az egyén szabad belátásból önként aláveti magát a közösség kívánalmainak. Ha az önkéntes belátás hiányozna, természetesen állami parancsal kell a beilleszkedést átmenetileg kikényszeríteni. Ma a rend fenntartásához még igen sok közgazdasági intézményre, közbeeső szervre van szükség. De ha a nemzeti szociálizmus gazdasági szelleme már általánosabb, s a szabad, önkéntes alárendelés is tökéletesebb lesz, sok bürokratikus intéző szerv átadja majd helyét a gazdasági önfelelősségnek.

Az állam a gazdasági élettől kettőt vár: 1. az erős és szabad állam megteremtését, amelyet gazdasági alapon se lehet sen leigázni; 2. az általános életszínvonal emelését. E célok elérése érdekében a nemzeti szociálizmus a következő elveket vallja: 1. A munkához és magántulajdonhoz való jog. 2. A termelésben mindenki részt vegyen és minden termelés az egész.

nép javára történjék. 3. A közérdek megelőzi a magánérdeket.

Brinkmann könyve mozaikszerű összeállításban nyújtja a nemzeti szocializmus gazdaságpolitikai felfogását, de lényegében semmi újat nem mond. A közgazdaságtan német művelői különösen sokat foglalkoznak azzal a kérdéssel, hogy „Macht oder ökonomisches Gesetz“. A tekintélyi elvre támaszkodó gazdaságpolitikai irányítás pálcát tör e kérdés felett s egy döntő szót ismer: a hatalmét. Legszebb gondolat az egész könyvben az, hogy a mai kényszerrendszer csak átmeneti állapot. A szerző bízván hiszi, hogy a fejlődés oda fog vezetni, hogy mindaz, ami ma kényszer, rövid időn belül a nemzet jólétéért hozott önkéntes, személyes áldozat lesz. Ha a gazdasági átalakulást az emberek lelki átalakulása is követi, akkor bizonyára be is fog ez következni.

Takaróné Gáll Beatrix.

Fried, Ferdinand: Wende der Weltwirtschaft. Leipzig, Goldmann, 1939. 461 l.

Friednek a *kapitalizmus végétől* 1932-ben megjelent és nemzetközi feltűnést keltett könyve, amelyet annak idején a Szemle is ismertetett, már erősen kidomborította a nemzetközi viszonylatok jelentőségét a gazdasági jövő alakulásában, de legfőképp az egyes nemzetgazdaságok *belső* reformjának szükségét hangsúlyozta; az akkor még uralomra törő nemzeti szocializmus akcióprogramjának megfelelően az államilag totálisan irányított gazdaság fejlődési lehetőségeit vizsgálta.

Ma már a nemzeti szocializmus *belső* átszervezési munkáját, miután ennek a határokon belül ellenzékkal nem kell számolnia, Fried inkább csak technikai kérdésnek tekinti s vizsgálódásainak középpontjába a nemzetközi problémákat állítja. Az októberben kelt előszó szerint az időközben kitört háború folytán könyvének szövegén változtatnia nem kellett, mert az amúgy is főképp azokkal a nemzetközi kérdésekkel foglalkozott, amelyeknek megoldatlansága szerinte a háborúra kellett, hogy vezessen.

Ahogy Fried korábbi művében eltemette azt a rendszert, amelyet ő kapitalistának nevezett, e munkájában magát a világ gazdaságot parentálja el a világkultúrával együtt. Ha tételeit elfogadjuk, el kell hinnünk azt is, hogy ez a háború elkerülhetetlen volt s hogy a konkluzióknak mindaddig folytatódniuk kell, amíg Fried dialektikus gondolkodásának megfelelően a világ gazdaságtól függetlenné vált önellátó nemzetek blokkjai a világkereskedelem és a kulturális érintkezés újrafelvételére egy magasabb síkon ismét nem találkozhatnak. Mivel azonban ennek előfeltétele, hogy a területi és gazdasági birtokállomány a nemzetek közt újra feloszlassék és hogy a

kisebb nemzetek önálló gazdaságpolitikájukat azzal a birodalommal szemben, amelynek, Fried szerint, életterében élnek, javarészt feladják, mivel továbbá a jelek nem mutatják, hogy mindegyre a hajlam mindenütt megvolna, indokolt volna azok pesszimizmusa, akik ugyan a békés megoldást kívánják, de Fried fenti érvelését elfogadják.

Akik azonban elméleti alapon és a történeti példák ismeretében is tagadják Fried tételét, (26. l.) hogy „egyenlő jogú népek között sose fejlődhetik ki a szorosan és sorsszerűen összefűzött világgazdaság“, akik általában kételkedve hallják a *sortsszerűség* kifejezését, azok Fried enciklopédikus tudásának és spengleri áttekintő képességének elismerése mellett sem kell, hogy a könyvből adódó végső pesszimista következtetést, a most folyó küzdelem ellenére is, a magukévá tegyék. Már azért sem, mivel a szerző, miként könyve sok helyén, úgy ott is a világnézeti alapra helyezkedik a tudományos helyett, ahol (40. l.) elítéli az összehasonlított költségek alapján való nemzetközi munkamegosztást, vagy ahol (57. l.) a kapitalista gondolkodás hibájául rója fel, hogy nem engedte a drágább pótanyagokkal való termelést, ha az olcsó természetes anyagok rendelkezésre állottak. Akik el is ismerik, hogy honvédelmi érdekből esetleg el kell térni a klasszikus elmélet mindkét fenti követelményétől, még mindig remélhetik, hogy a nemzetközi kérdések igazságos rendezése módot ad majd a honvédelmi érdekek kevésbé gazdaságellenes uton való megvédésére. Annál inkább, mivel maga hoz fel számos elrettentő példát annak illusztrálására, hogy „az embernek a természet törvényeit megsérteni nem szabad“ (114. l.). Végső fokon pedig az anökonikus termelés a természet törvényeinek a megsértése.

Amit Fried az eddigi nemzetközi munkamegosztás és a belőle adódó termelési *monokulturák* fogyatékságairól és az e rendszer megmentésére irányuló világháború utáni törekvések sikertelenségéről ír, abban sok az igazság és el kell ismerni, hogy a rendszer megreformálása a legfontosabb feladat; de úgy, hogy annak Fried által is elismert értékei és eredményei veszendőbe ne menjenek. Ha azonban szemügyre vesszük a szerző által propagált, egy-egy számbelileg is nagy nemzet által vezetett zárt gazdasági blokkokat, amelyekben belül az egyes nemzetek egymáshoz hangolnák termelésüket, ez — legalább is a szerző előadásában — a gyengébb partnerek számára ismét a monokulturát jelentené, még pedig most már nem a világgazdaság, csak egyetlen nagyhatalom érdekében.

Szerencsére Fried egy következtetlensége is reményt nyújt arra, hogy ez az alternatíva nem lesz oly sötét. Hiszen maga írja meg (393. l.), hogy e blokkok nem lennének életképesek,

ha már a szabad gazdaságban nem nőttek volna egymással össze. Bár a közelmúlt korszak csak a mai kötöttségekhez viszonyítva nevezhető szabadnak, ez az öszenövés, gazdasági együttműködés az egymásra utalt nemzetek közt a szabadabb gazdaság korában is megtörtént és remélni lehet, hogy a politikai zavaró momentumok kiküszöbölése után az egészséges, mert szerves és automatikus összmunka újra feléled.

A könyv egy másik ellentmondása is reményt nyújt ehhez. A bevezetőben azt olvastuk, hogy a régimódi gazdasági terjeszkedésnek vége van, mert a világ felosztása befejeződött. A könyv végén viszont, helyesen, arra mutat rá a szerző, hogy az emberiség még óriási területek gazdasági feltárására vár s azt hisszük, ebben az egyes nemzetek, ha egyenjogúságukat igazságos nemzetközi rend biztosította, nemes versengésre kelhetnek egymással.

Major Róbert.

Pálinkás András: Hazai nyersanyagaink és a magyar ipar. Közgazdasági Könyvtár. XXI. kötet. Budapest, 1939. 267 oldal.

Európa jelenlegi helyzetében a külföldi nyersanyagok behozatala minden ország, így Magyarország számára is megnehezült. Már ezért is fokozott jelentősége van az olyan komoly szakmunkának és adatgyűjtésnek, mint Pálinkás könyve, mert megvilágítja, hogy miben is áll a hazai nyersanyagok problémája, mennyi a termelhető mennyiségük, milyen minőségek állnak rendelkezésre, milyen területeken pótolhatják a külföldi nyersanyagokat, kifizetődik-e a termelésük?

A könyv hat részre osztható. Az első, legterjedelmesebb rész a textiliparral foglalkozik, a második a bőripart tárgyalja, a harmadik a sörté-, szőr és tollipart, a negyedik a vegyészeti ipart, az ötödik a papíripart és végül a hatodik a faipart.

Az egyes fejezeteken belül megismerkedünk a kérdéses nyersanyagok termelésével, mennyiségével és értékével. Ezen a téren nem volt könnyű helyzete a könyv írójának, mert sok helyről kellett anyagát összegyűjtenie és a dolog természetéből adódik, hogy nem végezhetett teljesen hiánytalan munkát. Megismerkedünk továbbá a kérdéses nyersanyag fogyasztásával. Megtudjuk, hogy milyen e részt a kedvező vagy kedvezőtlen konjunktúra befolyása. Azután szól a nyersanyagot feldolgozó iparról. Ha fejletlen vagy elavult az ipar, csupán kevés nyersanyagot dolgozhat fel és még ennek a kevésnek a feldolgozása is költséges és drága. A hazai nyersanyagokat feldolgozó iparágaknak a fejlesztése és modernizálása tehát nemcsak az iparágak, de az egész nemzetgazdaság szempontjából is fontos.

Pálinkás a behozatalnak és kivitelnek a tárgyalásával csupán a már felsoroltak igazolását adja. Az egyes nyersanyagok árkérdésének, áralakulásának vizsgálata, külföldi példák megemlítése, különleges intézkedések ismertetése kerek egészé formálják a termelés, feldolgozás és fogyasztás fejeteit. Minden fejezet végén, a tennivalók, a szükséges és célra-vezető intézkedések felsorolását is nyújtja.

Ma egyre több ország gazdaságpolitikája tengelyébe a belföldi, saját nyersanyagok minél nagyobb mennyiségben való feldolgozását állítja. A jogos autarchiát racionális gazdaságpolitikának lehet nevezni, mert csak azokat a nyersanyagokat és termelési ágakat kívánja felkarolni, melyek az ország földjében, éghajlatában, lakosságának hajlamaiban és képességeiben benne gyökereznek és ezzel rentabilisan, gazdaságosan művelhetők és más ország érdekeit nem sértik. Persze ne felejtsük, hogy ez a szó „nyersanyag“, amilyen természetesnek látszik, annyira nehezen határozható meg egyértelműen és exakt módon a gyakorlati élet számára. Pl. a textilipar igen fontos és nagymennyiségben felhasznált nyersanyaga a műselyem, amely pedig már igen fejlett iparágnak, a műselyemgyártásnak a készterméke. Annak eldöntése tehát, hogy mit nevezünk nyersanyagnak általánosan nem, csak esetenként lehetséges és akkor is csak kellő megfontolások árán. Ma nálunk az a helyzet, hogy a hazai, a belföldi nyersanyagok nemcsak, hogy nem szorították ki a külföldi nyersanyagokat, hanem a külföldiek tették tönkre a belföldieket. A belföldi nyersanyagokat egyenesen védeni kell a külföldiek ellen. Az egész magyar iparnak az 1936-os termelési értéke 2.555 millió pengő volt, nyersanyagfelhasználásának értéke 500—600 millió pengő körül mozoghat.

A magyar ipar nyersanyagproblémájának a megoldásánál főleg állati és növényi nyersanyagok azok, amelyek kellő mennyiségben és megfelelő minőségben állnak hazánkban rendelkezésre és amelyek termelését és minőségét befolyásolni tudjuk. Szerző fenti okok alapján, a külföldi és belföldi nyersanyagok feldolgozási viszonyának az arányát csak a fonószövő, a vegyészeti, a bőr-, a fa-, csont- és a papirosiparban vizsgálja. Ez az öt iparág az, amely a nyersanyagkérdés szempontjából tárgyalás alá kerülhet. Ennek az öt iparágnak a nyersanyagfelhasználása egyetlen egy időben, még az iparosodás legkezdetén sem volt a magyar nemzetgazdaság érdekének megfelelő. A háború utáni nagy ipari fellendülés és hatalmas méretű iparosodás idején pedig egyenesen a saját érdekeink ellen való volt. Vezetett ebben mindenkor a textilipar, de semmiben sem marad el mögötte a bőripar és vegyészeti ipar sem, amelyekben a nyersanyagkérdést még senki sem mutatta meg a maga igazi visszásságában. Naggyá és izmossá fejlődtek ezek az iparágak, óriási összegű termelési értékkel

szerepelnek, hatalmas munkássereget foglalkoztatnak, de az igazi lényeg, a legfontosabb nemzetgazdasági érdek, a nyersanyagfelhasználás, csodálatos módon mindeddig elsikkadt bennük.

Példaként közlünk néhány, a *textiliparra* vonatkozó megállapítást. Nincs talán még egy olyan iparágunk, amelyben a külföldi nyersanyagok jelentőségre és értékre nézve olyan domináló szerepet töltenének be, mint a textiliparban. A textilipar hazai nyersanyagai közül a legjelentékenyebb a gyapjú. A *gyapjú* tárgyalásánál Pálincás hármasszempontra jár el: Az első szempont mezőgazdasági, amelyben a magyar juhászatok keletkezését, fejlődését, törzskönyvezést, és a juhtartás jövedelmezőségi viszonyait, a második kereskedelmi, amelyben a gyapjú adását és vételét, a behozatalt és a kivitelt, a harmadik pedig az ipari, amelyben a feldolgozást, az ipari állapotot és a fogyasztást tárgyalja.

Belföldi gyapjút bárki bárkitől szabadon vásárolhat. Szabadon és bármely időben eladhatja tehát gyapjút a gazda a gyárnak, a gyapjúkereskedőnek vagy a Futurának. A belföldi gyapjú áralakulása és feldolgozása azonban már kötött rendszerhez van kötve. Ez a kötött rendszer a „gyapjúértékesítés” vagy „gyapjúsisztéma”, amely 1934 óta van érvényben. A gyapjúértékesítés állami megszervezését a gyapjúnak 1931–33 között bekövetkezett katasztrófális áresése tette szükségessé.

A *gyapjú árhullámozása* c. fejezetben szerző rámutat arra, hogy az utolsó 10–12 év árhullámozása, az értékesítésnek bizonytalansága és az árak nagyfokú csökkenése volt egyik főoka a magyar juhászatok pusztulásának és a magyar juhtartó gazdák elkedvetlenedésének. A juhtenyésztés rentabilitása, azaz juhállományunk egy-egy évben szolgáltatott jövedelme, a gyapjú, a hús, a tej és a nyersbőrhozamtól egyformán függ. Ez a négyféle hasznosítás együtt adja tehát a juhtartás jövedelmezőségét. A négyfajta hasznosításból a legfontosabb a gyapjú.

Érdekes és még a laikusok előtt is feltűnő képet mutat a gyapjú *behozatala* és *kivitele*. Óriási mennyiségek kerültek magyar gyapjúból kivitelre, de ugyanakkor óriási mennyiségek behozatalra is, ugyanazok a minőségek egy-egy éven belül ki is szállítottak és be is hoztak, úgyhogy a magyar gyapjú külkereskedelme egészen tarka képet mutatott.

Nagyon érdekesek azok a számítások is, amelyek a *gyapjúfogyasztás* alakulására vonatkozólag szerző könyvében találhatók. E részt óriási kilengések tapasztalhatók. Míg pl. 1927-ben a fogyasztás 36.5 millió kg. zsírosgyapjúra rugott, azaz fejenként négy kg-ot tett ki, addig 1931-ben ez a fogyasztás leesett 12.5 millió kg-ra, azaz egy főre már csak 1.5 kg esett. A fejadag csak fokozatosan nőtt 2, majd 2.3 kg-ra és úgylátszik ez

a fejadag már meg is marad. Mennyiségre ez a fogyasztás 21 millió kg-ot jelent, pontosan a háromszorosát a belföldi gyapjútermelésnek.

Műgyapjút és gyapjúhulladékot minden ország textilipara használ: az a domináló szerep azonban, amelyet nálunk elfoglal a műgyapjú, azt hisszük nincs még egy hasonló kultúrállamban sem.

Igen értékes fejezetei Pálincás könyvének „*A segítség módja*“ c. fejezetek. Javasatai a következők: A juhtartásra alkalmas legelők pontos összeírása és adatfelvétele. Pontos statisztika a juhállományról és a juhtartó gazdákról. Adatfelvétel a magyar juhászok vidékenkénti rentabilitásáról, a termelt gyapjúminőségekről. A gyapjúértékesítés jelenleg szokásos módjának az összeírása. A gyapjú helyes kezelésének a legszélesebb körben való elterjesztése. A gyapjúfeldolgozásnak és nemzetgazdasági jelentőségének a gazdák körében való ismertetése, a legjobb értékesítés vidékek szerint való megszervezése és az erre szükséges útmutatás elterjesztése. A törzskönyvezés, nyájak bonitálása, tenyészkosok kiosztásának erőteljesebb felkarolása. A magyar juhászoknak a gyapjúárfogyasztás irányában való fejlesztése. A közszállítások gyapjúáruinak a belföldi gyapjú felhasználásának előírása és ellenőrzése. A műgyapjú (rongygyapjú) feldolgozásának eltiltása. A gyapjúárak kötelező minőségi megjelölésének a megalkotása. Az iparfejlesztési törvény és vámtarifa időszerű revíziója. A gyapjú háziiparának elterjesztése. A báránypőrnemesítő ipar egyes ágainak hazai nyersanyaggal való ellátása. Országos és nagyszabású propaganda a juhhús és juhtúró, valamint a juhsajt népszerűsítésére és ezzel nagyobb fogyasztás elősegítésére. A Gyapjúminősítő Intézet fejlesztése.

A gyapjú példáján röviden bemutattuk, milyen sok részletre kellett szerzőnek tekintettel lenni, hogy a segítség módjait megjelölhesse. Éppen ilyen gonddal jár el a többi nyersanyag megismertetésénél is.

Ha mindezen fejezetek tárgyalása alatt hibák vagy tévedések itt-ott találhatók is, az a munka nagy, iránytjelző értékéből semmit sem von le és a dolog természetéből folyik, hogy sem az adatok teljessége szempontjából, sem pedig azok értékelése szempontjából ilyen munkánál teljesen hiánytalanul nem lehet nyújtani. De ez nem is volt a cél.

Pálincás könyvét nemcsak szakembereknek kellene elolvasni, hanem minél szélesebb körben terjeszteni, hogy a benne foglalt problémák a magyar élet legszélesebb rétegeit átitassák. Minden fejlődési folyamat csak szervesen, kitartó munkával valósulhat meg, adjuk az ilyen könyveket az ifjúság kezébe is, hogy a jövő megérlelje az eredményeket.

Zajk István

Heller András: Föld és munka bér. Budapest, 1939.
160 oldal.

Szerzőnek fentebbi címen közreadott tanulmányával a mezőgazdasági szociálpolitikai irodalom értékes és érdekes monográfiával gazdagodott. *Heller András* az agrárszociálpolitikai írók komoly és képzett gárdájához tartozik. Leszűkített vizsgálódási területén a magyarság nagy sorskérdésének, a mezőgazdasági munkásság és törpebirtokosság megsegítésének legelsőrendűbb két tényezőjét, nevezetesen a föld és munka bér kérdését igyekszik megvilágítani. Korábban is leszögezett álláspontjának megfelelően végső megállapításában arra a következtetésre jut, hogy a mezőgazdasági szegénység megsegítésében nem annyira a földkérdés megoldása, mint inkább egyéb szociális problémáin keresztül való segítség megszervezése játsza a legnagyobb szerepet.

Heller András tanulmánya két részre oszlik: egyrészt a Csonkaország (helyesebben Fejér és Somogy megye) földműves népességének az említett kérdésekkel kapcsolatos problémáit vizsgálja, másrészt pedig Közép- és Nyugat-Európa több országában tett tanulmányútja eredményeit teszi közzé. Tanulmányának mind az első, mind pedig a második részében sok oly érdekes szempont merül fel, amelyek a mezőgazdasági szociális kérdések iránt behatóan érdeklődők részére hasznos részlet-adatokat szolgáltatnak.

Szerző szerint a földbirtokreform fokozottabb ütemű megvalósítása és végrehajtása helyett helyesebb a megsegíteni kívánt réteg szociális felemelése érdekében aktív mezőgazdasági munkabérpolitikát folytatni, amely — felfogása szerint — a mezőgazdasági munkabérviszonyok törvényes rendezésére, a mezőgazdasági viszonyok központi és tudományos irányítására és a mezőgazdasági munka állandó felügyeltének szervezésére oszlik. Mint ismeretes, a most elfogadott gazdasági munkabér-szabályozásról szóló törvény e követelmények megvalósításának lehetőségeit megadja, a tényleges megvalósítás azonban a végrehajtáson és elsősorban és legfőképpen a központi irányítás erélyességén és szociális szellemének emelkedettségén múlik.

Kár, hogy szerző értékes megfigyeléseit nem szélesebb körből gyűjtötte. Úgy hisszük, hogy egynehány megállapítása módosulna, illetőleg más hangsúlyt nyerne, ha a felhasznált adatok nem két, sok tekintetben kiváltságos és különleges népességi és gazdasági viszonyok közt lévő megyéből, hanem az ország több, egymástól eltérő adottságokkal rendelkező vidékből származnának. Tanulmánya azonban így is kétségkívül értékes monográfia a föld és a munkabér kérdéséhez.

Szeberthy János

Külföldi folyóiratok szemléje.

Weltwirtschaftliches Archiv.

Kiel, Mai 1940. 51. Band, Heft 3.

Thalheim, Karl C.: Die Grundlagen der deutschen Kriegsfinanzierung. A háború finanszírozása kettős vonatkozású probléma, részben pénzügyi, részben termeléspolitikai. A jószággazdálkodás terén elsősorban a belföldi használatra és — a fontos anyagok ellenében — kivitelre szánt javak termelése képezi a háború gazdasági erőforrását, másrészt pedig a meglévő gazdasági tartalékok fogvasztása, mint pl. őstermelési rablógazdálkodás, felújítások és pótlások felfüggesztése, végül pedig a külföldi követelések és aranytartalékok igénybevétele szolgálhat az előbbi kiegészítéséül. A Német Birodalom hatalmas ipari kapacitása és növekvő irányzatú termelése folytán a szükséges árukat túlnyomórészt a folyó termelésből tudja fedezni. Nemzeti jövedelme ma kb. 100 milliárd márkára tehető. Ezért Németország számára a háború nem jelent többet, mint a termelés nagyarányú átirányítását a fogyasztási cikkek felől a termelési javak felé. Pénzügyi vonatkozásban említésre méltó, hogy a mai helyzetben Németországnak sokkal több eshetősége van kivitelének fejlesztésére, mint a világháború alatt, mert a blokádmentes terület jóval nagyobb. — *Jecht, Horst: Stand und Probleme der deutschen Kriegsfinanzierung.* Németország háborús gazdasági problémái az utóbbi évek gazdaságpolitikai rendszere folytán túlnyomóan az általános gazdaságpolitikai téren összpontosulnak. Emellett azonban természetesen a pénzügypolitika is jelentős feladatok előtt áll. Gazdaságpolitikai téren elsősorban a vásárlóerő csökkentése fontos, hogy a termelő berendezés a hadicélok rendelkezésére álljon; szociálpolitikailag pedig a haditerhek arányos megosztását kell megoldani. A hadiköltségek előteremtésének három módja képzelhető el: adózás, kölcsönkibocsátás és pénzteremtés. A totális gazdálkodású Németország elsősorban a mérsékelt pénzteremtéshez folyamodott, míg a szövetségesek pénzügypolitikája a kölcsönkibocsátáson nyugszik, ami azért is hátrányos, mivel ez alkalommal nem lehet a kölcsönök külföldi elhelyezésére számítani. — *Rath, Klaus Wilhelm: Die produktiven Aufgaben der Kriegsfinanzierung.* A világháború idején fennállott kapitalista rendszer mellett a pénzellátás volt a hadigazdálkodás legfőbb feladata. A háborút követő valutapolitikai események bebizonyították, hogy a felmerülő kérdések megoldására ez a gazdasági felfogás már nem alkalmas, s így a háború kimenetele szempontjából döntően fontos, hogy azt Németország a nemzeti szocializmus gazdasági rendszerében vívja meg, amely a haszon helyett a munkát teszi meg a gazdasági szervezet legfőbb alapjául. Természetesen a finanszírozás kérdése ilyen körülmények között már nem a szükség-

letek fedezését, hanem az eszközök megcsztását jelenti, mindamellett a pénzügypolitika eszközeinek kellő megválasztása, az adóztatás, a takarékoság irányítása és felhasználása nemcsak a harc sikeres folytatása, hanem a háborút követő idők gazdasági eredményei szempontjából is döntő jelentőséggel bír. — *Hohlfeld, Herbert Hans: Kriegsfinanzierung und Kreditwirtschaft.* Ismerteti a hitelpolitika általános feladatait a hadigazdálkodás terén. A német hitelpolitika előfeltételei és jellegzetességei nem önmaguktól alakultak ki, azokat a céltudatos gazdaságpolitika rendszeres előkészítés után fokozatosan termelte ki. A mai Német Birodalom hitelpolitikáját tehát a következő tulajdonságok jellemzik: a sorozatos bank- és valutatörvények által megteremtett autonóm hiteligazdálkodás, amely a pénz fedezetéül arany és devizák helyett a belföldi eredetű reális értékeket teszi meg; a külkereskedelmi viszonylatok rendezett mivolta, amely minden váratlan fordulattól, hirtelen támadt egyenlegektől, ötletszerű pénzelvonásoktól mentesíti a német hiteléletet; a rögzített árak rendszere, amely a pénzmennyiség nagyságát befolyásolja; az a tény, hogy a finanszírozás kérdései — a spekuláció kikapcsolódása után — tulajdonképpen nem pénzügyi, hanem jószággazdálkodási téren dőlnek el; végül pedig, hogy az új Németország hitelszervezetét a gazdasági átállítás igen nagy teljesítményekre készítette, s ezért e szervezet új módszereket sajátított el és munkaképességét a többi országokéval szemben erősen felfokozta. A német hitelpolitika eszközei ma a szabad vásárlóerő lekötését is elvégzik s ez a gazdasági élet szempontjából oly nagy előnyt jelent, amely mellett a szakkörök már megérettnek látják a helyzetet a kölcsönkonverzióra, hogy a háborút alacsonyabb kamatozás mellett lehessen folytatni. — *Nicklisch, Heinrich-Karl: Die betriebswirtschaftliche Problematik der Kriegsfinanzierung.* A tanulmány abból indul ki, hogy a háború finanszírozási szükségleteinek ellátása szempontjából döntő jelentőséggel bír az árszínvonal. Ennekfolytán igen érdekes megismerni azokkal az okokkal, amelyek az árszínvonal — sokszor látványosan — változásait előidézhetik, illetve az indokolt változásokat megakadályozzák. Mindenekelőtt az ú. n. degressziós nyereséggel foglalkozik, amely a nagyobb foglalkozottság révén a kapacitás jobb kihasználásából ered. Erre az államnak feltétlenül figyelemmel kell lennie, nem szabad azonban szem elől téveszteni azokat a törekvéseket sem, amelyek a hadiüzemek részéről a fokozott berendezés-leírásai és tartalékolási tevékenységben nyilvánulnak meg. Úgy a leírásokat, mint a vállalkozói nyereségeket szorosan kell követni, s azok alakulásába befolyást gyakorolni, illetve azokra nézve is érvényesíteni kell a bérekre és árakra vonatkozólag foganatosított standardizáló intézkedéseket. — *Hoffman, Walthcr: Probleme der englischen Kriegsfinanzierung.* A tanulmány először Anglia haditerheinek nagyságával foglalkozik, majd a fedezet módszereinek vizsgálatára tér. Az adóteher fokozása nem bizonyult elegendőnek s további hathatós bevételfokozás ezen a téren már nem is várható, úgy hogy a fogyasztás számottevő csökkentését kell figyelembevenni, mint alkalmas finanszírozási módszert. Természetes, hogy az angol szociális struktúra mellett, amely még ma is erősen egyenletlen, a fogyasztás általános csökkentése nagy nehézségekkel jár. A kölcsönfinanszírozás nem látszik kedvezőnek, s ma már ezen a téren általában inflatorikus hatások észlelhetők. A fontsterling értéke is csökkenőben van, s ezt csak némileg ellensúlyozza, hogy a külkereskedelem javarésze a sterlingblokk területére esik. A fizetési mérleg mindenestre erősen deficitessé lesz; már 1940-re 500 millió font hiánnyal számolnak, ami mindenképpen azzal jár, hogy a megmozdítható külföldi értékekhez kell hozzányúlítani. Kindersley becslése szerint a 3.3 milliárd fontnyi külföldi

befektetésből fél milliárd font realizálható. Emellett tekintetbe veendő, hogy ma a külföldi hitelek igénybevétele úgyszólván lehetetlen, mert Anglia még a világháború idejéből kb. 1 milliárd fonttal tartozik Amerikának. Anglia számára tehát más gyökeres gyógymód nincs, mint munkaszervezetének és szociális berendezkedésének sürgős megváltoztatása. Ha ezt előbb véghezvitte volna, kétségkívül kevesebb áldozattal is el lehetett volna intézni.

Rivista Italiana di scienze economiche.

Bologna 1940.

Anno XII, N. 1. Gennaio.

Note direttoriali: Economia 1940. — La Carta Annonaria e la disciplina dei Comuni. — Lo spreco burocratico. — Bilancio finanziario e bilancio economico. — Consumi e tesseramento (A. d. S.) — Toniolo, Giuseppe: Problemi, discussioni, proposte intorno alla costituzione corporativa delle classi lavoratrici. Szerző az 1903. októberben Fribourgban (Svájc) rendezett katolikus kongresszuson nagysikerű előadást tartott, amelyet azután könyv alakjában is kiadott. A Rivista XII. évfolyamába lépve kegyeletes megemlékezésül egész számát e nehezen feltalálható füzet újra lenyomatának szenteli. A tanulmány igen értékes a korporativizmus történelmi fejlődése szempontjából, bár az eszme túlhaladta a század eleji hirdetőjének tisztán a munkásosztályra korlátozódó kereteit, lényegében mégis a mai olasz gazdasági rend alapjait képező etikai és politikai, azaz nemzeti szempontok fontosságát hangsúlyozta, szemben korának nemzetközi materialista felfogásával. Igen értékessé teszik a tanulmány újraközvetítését az idézett fribourgi és az ugyanazon évi bolognai katolikus kongresszusok határozmányainak közlése. — *Rassegne: Documentazione dell' attività economica del regime — Politica economica nei paesi dell' Impero. — La moneta e il credito: L'evoluzione del controllo dei cambi. — L'agricoltura e la politica agraria: La crisi del contone avanti e durante la guerra europea (u. r.) — Note e appunti: Berberi, Benedetto: Caratteristiche e tendenze dei trasferimenti della proprietà immobiliare in Italia. — Segnalazioni bibliografiche.*

Anno XII, N. 2. Febbraio.

Note direttoriali: La politica dei prezzi. — La strategia dei prezzi. — Risparmio corporativo e risparmio forzato. — La bonifica integrale in Inghilterra (A. d. S.) — Vinci, Felice: I bilanci di famiglia nella prassi e nella teoria economica. A tanulmány részletes tantörténet keretében ismerteti a magánháztartási mérlegek gazdasági jelentőségével foglalkozó irodalom kialakulását, különös tekintettel az olasz közgazdászoknak a kérdés elméleti kidolgozásában való szerepére. Vázolva egy bizonyos összesség összmagánjövedelmének kiszámítására már 1919-ben lefektetett módszerét, amely különösen a maihoz hasonlóan dinamikus korszakokban válik be igen jól, a problémakör gyakorlati eredményeire tér át, ahol sajnálattal állapítja meg, hogy míg külföldön már úgyszólván mindenütt igen kiterjedt magánháztartási anyaggyűjtés folyik, addig Olaszországban modern módszerű adatgyűjtés csak a mezőgazdasági családokra vonatkozóan történt 1931-ben. — *Vianelli, Silvio: Le tabelle di consumo in relazione alla dottrina paretiana.* Az előző tanulmányhoz esatlakozva a fogyasztás jelenségét a Pareto-i általános gazdasági egyensúlyi helyzetben vizsgálja. Hicks és Allen-ra, illetőleg mesterére, Vincire támaszkodva a fogyasztási statisztikára alkalmazza a Pareto-i

fogyasztói egyensúlyi elvet. — *Rassegne: Documentazione dell'attività economica del regime.* — *La politica economica internazionale: Provvedimenti economici dei paesi belligeranti.* — *Coordinamento dell'azione economica degli alleati (c. g.)* — *Le finanze Pubbliche* (Mario Ferrari Aggardi). — *L'industria e la politica industriale: Il problema lignitifero nel quadro dell'economia energetica nazionale* (G. A.). — *Idee e fatti del mondo economico.* — *Note e appunti: La partecipazione degli indigeni all'onere tributario dell'Africa italiana* (G. Bart). — *Segnalazioni bibliografiche.*

Anno XII, N. 3. Marzo.

Note direttoriali: L'approvvigionamento del carbone. — *La disciplina dei prezzi e l'adeguamento delle remunerazioni.* — *I finanziamenti straordinari.* — *I nemici insegnano* (A. d. S.). — *Mazzei, Jacopo: Problemi sulla autarcia e la teoria dei costi comparati.* Szerző a Rivista 1939. márciusi számában megjelent alapvető tanulmányában (ismertetést l. Közgazdasági Szemle 1939. 669. és köv. lap) a komparatív költségek tanát az autarkia szempontjából tette vizsgálat tárgyává és leszögezte, hogy az elv figyelembevételével is sok esetben, különösen az úgynevezett átmeneti államok részére előnyös az önellátás. Borgatta professzor a Rivista szeptemberi számában tagadta annak lehetőségét, hogy az összehasonlított költségek elve az önellátás esetére is alkalmazható lenne, hiszen — ebben csúcsosítja ki bírálatát — a klasszikusok elvüket impliciten statikus helyzetre gondolták el. Szerző részletes válaszában hangoztatja, hogy ő nem magyarázni kívánta a klasszikusok elméletét, hanem az új idők szellemében továbbfolytatni és új területekre alkalmazni, még pedig oly esetekre, amelyek egyáltalában nem állnak ellentétben az elméletet lefektetők elgondolásával, hiszen azokban is megtalálhatók a közbenső helyzetekre vonatkozó elgondolások. — *Lasorsa, Giovanni: L'attuale composizione della popolazione produttiva dell'Italia e l'impiego del lavoro nazionale.* Az 1936. évi népszámlálás kapcsán szakmabeli felvételt is készítettek. Ennek alapulvételével szerző a gazdaságilag produktív népesség (ezt 10 éves kortól vételezve) összetételével és a nemzeti munkában való részvételével foglalkozik számos statisztikai tábla, grafikon, diagramma tükrében. — *Cao-Pinna, Maria: Sulla rappresentatività e comparabilità degli indici del costo della vita calcolati in Italia.* A munkásrétegek szociális helyzetének tanulmányozása nagy jelentőséghez juttatja a létfenntartási indexet, amelyet Olaszországban egy 1927. évi törvény alapján szerkeszt most is a Statisztikai Hivatal. Szerző részletes vizsgálat alá veszi a jelzőszámok kiszámításánál követett eljárást és több módszerbeli elavulásra mutat rá. Az egész rendszer megítélése szerint három szempont figyelembevételével lenne átalakítandó: a) az átlagfogyasztást alkotó tényezők a jelenlegi helyzetnek megfelelően lennének újra kiválasztandók, b) állandóan figyelemmel kellene lenni az egyes tényezők időbeli jelentőségváltozására és végül c) a tekintetbe vett szolgáltatások köre is bővítendő lenne, így különösen a szociális biztosítási terhek révén még akkor is, ha ezáltal az eddigi mérleg természetének megváltozásával az időbeli összevetés lehetetlenné válna. — *Rassegne: Documentazione dell'attività economica del regime.* — *Il commercio interno e internazionale: Andamento del commercio mondiale.* — *Stati Uniti d'America* (Gu. Bi.) — *Il lavoro: La disciplina del lavoro nell'economia di guerra: Paesi belligeranti-Italia* (Bruno Rossi Ragazzi). — *La politica sociale: Il supremato della distinzione fra politica sociale e politica economica* (Ferdinando Loffredo). — *Note e appunti: La teoria di Alberto de' Stefani per l'utilizzazione del potenziale di lavoro*

nazionale (Gino Borgatta). — *I traffici dell' Italia e dei paesi belligeranti con i paesi dell' Europa sud-orientale* (G. A.). — *Segnalazioni Bibliografiche*.

Rivista di politica economica.

Roma 1940.

Anno XXX N. III. Marzo.

F. Coppola D'Anna: Sane relazioni commerciali internazionali. Sumner Welles államtitkárnak Reynaud miniszterelnökhöz intézett memorandumából kiindulva teszi a szerző vizsgálat tárgyává napjaink gazdasági életének legégetőbb kérdéseit (nyersanyagkérdés, túltermelés, árucserforgalmi megkötések, stb.) és Wellessel ellentétben szögezi le javaslatait a szabad multilaterális külkereskedelmi érintkezés újrafelvétele érdekében. — *Boriello, Biagio: La Marina Mercantile nel conflitto attuale.* Részletes taglalás alá veszi, hogy az új háború első hónapjaiban hogyan alakult az egyes nemzetek kereskedelmi hajózásának helyzete, különös tekintettel az újabb építésekre, illetve vásárlásokra. — *Espinosa, Agostino degli: Il potenziale di lavoro.* A Carta del Lavoro munkafogalmából kiindulva arra a megállapításra jut, hogy egy nemzet munkaképessége az a munkamennyiség, amelyet egy adott időpontban foglalkoztatni lehetne a nyersanyagok, az ízlés és a korszerű műszaki berendezések megfelelő alkalmazása mellett. — *Andreoli, Silvio Bacchi: Vicenda dell' argento.* Szerző az ezüst történetével foglalkozik az 1870. évi trónvesztésétől kezdve a mai háborúig és különösen az Északamerikai Egyesült Államok ezüstpolitikáját fejtegeti. — *Venturoli, Argo: Osservazioni sulla politica monetaria inglese dal settembre 1931 al settembre 1939.* Az angol pénzpolitika ismertetését nyújtja az aranyalapról való elszakadástól kezdve máig. — *Cirincione, Damiano: Economia d'America.* Szembeszáll azzal a nézettel, mintha Amerika gazdasági élete lényegében más alapokon nyugodna, mint Európáé. Ezek a jelenségek is a kontinens jelenségeinek analógiájára vizsgálhatók, úgyhogy egy jobb vagyongegosztás ott is növelhetné a piac felvőképességét, amely könnyen felszívhatná a mind fenyegetőbbé váló túltermelést. — *Rassegna dell' attività corporativa: Il Comitato interministeriale di coordinamento dei prezzi interni.* — *Informazioni economiche e finanziarie: Landamento dei traffici nei paesi danubiani e balcanici, e l'espansione economica italiana* (Antonio Giordano). — *Mercati finanziari* (Adolfo Gulinelli). — *Trasporti e comunicazioni: Il blocco anglo-francese ed il traffico dei nostri porti* (B. Maineri). — *L'influenza della guerra sul corso dei noli.*

Revue Économique Internationale

1940. január.

Eulenburg, F.: Démolition de l'Économie Mondiale. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok lazulásának főbb okai: az agrár-államok mesterséges iparfejlesztése és ennek visszahatásaként az ipari államok reagrizálási törekvései, az aranyalapról való letérés és a pénzürték csökkentése. A nemzetek közti kereskedelem, amely 1900 és 1929 közt 82 milliárd márkáról 284 milliárdra nőtt, 1938-ban visszaesett 130 milliárdra. Nincs már az értékeknek nemzetközileg elfogadott mérőeszköze s így megszűnt a kiviteli kalkuláció lehetősége. Mindez főképp az agrárállamokat sújtotta, mert termelésüket nem tudták egykönnyen csökkenteni, az agrárter-

mények árletörése volt a legnagyobb. A kivitelhez szükséges rövid-lejáratú hitelek megvonása ugyanúgy akadályozza a nemzetközi forgalmat, mint az a törekvés, amely honvédelmi érdekből akarja függetleníteni az országokat a külföldtől. Annál jobban erőltetik az agrárállamok az iparosítást, mivel növekvő népességük számára megszűnt a kivándorlás lehetősége. Külföldön eladhatatlan nyers-anyagaikat belföldön dolgozzák fel. Presztizs-okok és állampénztári érdekek is ebben az irányban hatnak; az ipar ugyanis, Eulenburg szerint, 3–4-szer termelékenyebb az őstermelésnél s megfelelően nagyobb bevételt biztosít az államnak. Másrésről az ipari kivitelnek mindezek a fokozódó akadályai az ipari államokat is mezőgazdaságuk fejlesztésére készítetik. Közrehat mindebben a terjedő pótanyag-gazdálkodás is, ami sok régi és intenzív gazdasági kapcsolatot feleslegessé tesz. Ezzel szemben a gyarmati hatalmak egyre jobban kiépítik tagállamaik kereskedelmi forgalmát, így 1913–37 közt a birodalmak részesedése az anyaország behozatalában Angliában 20%-ról 40%-ra, Franciaországban 9,5%-ról 24,4%-ra, Hollandiában 4,7%-ról 9,8%-ra, Olaszországban 0,3%-ról 2,4%-ra nőtt és i. t. De e folyamatot nem kell túlbecsülni, hiszen az anyaországok és birodalmaik között való külkereskedelem a világkereskedelemnek még mindig csak 8%-a. Feltehető viszont, hogy a kétoldali szabályozások, a kompenzációk, kliringek, kontingensek rendszer végül, ha nehézkesebb formák közt is, módot ad majd a nemzetközi kereskedelem újabb élénkülésére. — *Simon, Paul: L'Économie de Guerre au Japon.* A kínai háború a japán termelési politikát súlyos ellenmondásokba kergette. A háborús nehéz-ipar érdekében vissza kellett szorítani a szövőipart, ami a fő devizaforrást, a szőttáruk kivitelét apasztotta el. A devizahelyzetet Mandzsúria beolvasztása még súlyosbította, mert bár az oda irányuló kivitel nagyon megnőtt, onnan szabad deviza többlet nem szerezhető. Fokozta a bajokat a külkereskedelem bürokratizálása, a külföldi bojkott-mozgalmak, főképp pedig Kína vásárlóerejének nagymértvű csökkenése. A kiviteli áruk minősége is erősen megromlott a mukáshiány, háborús anyagihiány és túlságos dumping folytán. Ezen az állam a külkereskedelem összpontosításával és minőségi ellenőrzésével igyekszik segíteni. De ez igen nehéz feladat, mert bár a háború alatt a japán termelés hallatlanul emelkedett, az árnívó igen meredeken felfelé haladt, minden árszabályozási törekvés ellenére. — *Radu Plesia: La Situation économique du Japon et les causes de son Expansion.* A japán mezőgazdaságfejlesztő politika és az ázsiai gazdasági expanzió lehetőségeinek ismertetése. — *Winkler, Max: L'Amérique a les Regards tournés vers le Sud.* Az USA délamerikai befektetései 50%-kal meghaladják európai befektetéseit. E négy és fél milliárd dollárnyi érdekeltség sokat szenvedett az újabb gazdasági válságokban, kárba-vesztettnek mégis csupán a befektetések 11%-a tekinthető. A jövedelmezőség csökkenésének egyik főoka magának a Uniónak elzárkózó kereskedelmi politikája. De még így is egy milliárd dollárt meghalad az USA évi kereskedelmi forgalma latin-Amerikával. 1932–38 közt az USA oda irányuló exportja háromszorosára nőtt. Erős versenytárs volt itt Németország, ez azonban a versenyből egyelőre kikapcsolódott. — *Hantos Elemér: La troisième Europe. Le front des petits États neutres.* A kis államok közös gazdasági frontjának kérdésével foglalkozó értékes tanulmány aktualitását egyelőre elvesztette. — *Sarmas, George: Le rôle des transports dans la guerre.* Az orosz közlekedési rendszer fogyatékosságainak taglalása. — *Chronique financière: Le Monnaie Roumanie.*

1940. február.

Solvay, E.: D'une Guerre a l'autre sous l'angle économique. „Ha a nacionalizmus — írja a híres belga nagyiparos — háttérbe szorítja a gazdasági realitást, ha a piacok nem állanak egyenlő méltányossággal minden állam rendelkezésére, a világ nem fog visszatérni a tartós békéhez és prosperitáshoz.” — *Lescure, Jean: Les facteurs économiques dans la Guerre.* A szerző szerint a mai háborúban a gazdasági tényezőknek kisebb szerepük van a háború okai közt, mint a mult világháborúban volt. — *Mihalitchenko, N.: Étapes de l'Évolution Économique de la Finlande.* — *Hissenhoven, P. v.: Les Réserves mondiales de Pétrole-sont elles suffisantes?* Szerző szerint az olajforrások hamaros kimerülésétől nem kell tartani. — *Sarmas, George: Les Belligérents devant le Problème du Pétrole.* Igen érdekes a tanulmánynak az a táblázata, amely a különböző országok olajár-összetevőinek és olajeladási árának nagy eltéréseit mutatja. 1938-ban ez ár Magyarországon csak 4.58 dollár volt, ugyanekkor Németországban 15.64 dollár. A termelői ár ugyan mindenütt egyaránt 1.22 dollár volt, annál nagyobb volt az eltérés a szállítási költségekben — ily címen a finn árat 1.79 dollár, a németét 4.40 dollár terhelte —, főképp pedig az adók és más terhek terén: ezek a 2.73 dolláros finn és a 10 dolláros német tétel közt variáltak. Sarmas úgy számolja, hogy Németország egy évi háborús olajellátása 1640 millió dollárba, a szövetségeseknek 1900 millióba kerül. — *Davidoff, G.: Vues sur les possibilités d'approvisionnement de l'Allemagne en pétrole Russe.* A cikk szerint az orosz termelés a belső fogyasztást is alig fedezi, a szállítási nehézségek pedig a kivitelt fokozottan akadályozzák. Még nagyobb baj, hogy Oroszországnak nincs elég finomítója a hadászathoz szükséges minőség előállítására. A műbenzin lehetőségei már csak a nagy árkülönbözet folytán is korlátozottak. Az olasz műbenzin pl. 4–5-ször drágább a természetes olajból nyert benzinnél. — *Ronart, St.: Le potentiel économique des pays Arabes et la Guerre.* — *Vigreux, Pierre: L'Exploit collective du Sol.* A francia kollektív mezőgazdasági termelés elszigetelt példái mellett főképp az orosz kolhosz-rendszerrel foglalkozik. Megállapítja, hogy ahol a kolhoszok nagyobb eredményt értek el, mint elődjeik, a parasztbirtokok, ott ez nem a kollektív termelési módnak, hanem a nagyüzemi formának köszönhető. Ezzel szemben áll az egyéni érdekek kikapcsolásából eredő számos hátrány, amit az oroszok eddig a jutalmazási rendszerek kísérleteivel hasztalan igyekeztek jóvátenni. E tanulságok alapján a szerző helyes szintézist kíván a paraszti kisbirtok és a szövetkezeti termelés között.

1940. március.

Dalla Volta, Riccardo: Les phénomènes pathologiques de Guerre. A mai politikai rendszerben tiszta békegazdálkodás lehetetlen, a hadi érdekeket mindig szem előtt kell tartani. A háború pedig akadályozza a nemzetközi forgalmat, átkerüli a termelést az egyik ágból a másikba, drágulást, inflációt, moratóriumot hoz. A mai háborúban hozzájárulnak mindehhez a mezőgazdaság megsegítésének, az „árnyékgyáraknak”, a pótanyag-gazdálkodásnak, az autarkianak, a külkereskedelmi deficitnek, a valutaromlásnak, a fogyasztás- és árszabályozásnak problémái. — *Bastide, Ch.: La Constitution Britannique à l'Épreuve.* Különösen érdekes a szerző adalékai az angol dominiumok gazdasági és politikai előrelátásának hiányairól. — *Sciborsky, N.: La Question Ukrainienne.* Bár az az 1 mill. km²-nyi terület, amelyet a szerző Ukrajnának tekint, s amelybe szerinte Kárpátalja is tartozik, döntő gazdasági jelentőségű a Szovjetunióban, a központi kormány e területet elhanya-

golja, illetőleg a tulajdonképen való Oroszország javára kizsákmányolja, amin, a szerző szerint, csak Ukrajna függetlensége segíthetne. — *Subotnik, L.: La Palestine sous le Signe de la Guerre.* A palesztinai monokultúra veszélyei ellenére Palesztina és környékének ellátása biztosítva van. A külpiacok egy részének elvesztését más tényezők — pl. a sziriai szövetséges sereg vásárlásai — pótolják. A legnagyobb baj, hogy az országnak vám-felségjogai nincsenek. — *Hennebicq, Léon: Crise et circumnavigation Européenne.* — *Vie Économique — Chronique Financière.* — *Faits et nouvelles.* — *Vie scientifique.*

Revue Internationale du Travail.

1940. január.

Wright, Carl Major: La politique du logement en temps de guerre. A háború bonyolult problémákat vetett fel a lakáspolitikában. A háztartások száma nem csökken, csupán a keresetnek a laktérre fordítható része. Súlyosbítják a helyzetet a menekültek, valamint a háborús termelés-átszervezés folytán átköltöztetettek. Az építkezések az anyagdrágulás és a munkáshiány folytán szünetelnek, sőt azokat a hatóságok tiltják is. Súlyosbítja néhol a helyzetet, a háborús pusztítás is. A hatóságoknak tehát egyik főfeladata a meglevő lakások megosztásának és a lakbéréknek rugalmas szabályozása. Szerző ismerteti a hadviselők ezirányú rendelkezéseit. Nagy szerepet játszanak itt a nagyobb lakások után kivetett adók, amelyek, ha a lakók viselik azokat, arra készítetik őket, hogy az igényeiket meghaladó lakásokat elhagyják; ha pedig a háziurak viselik azokat, ez arra készíti őket, hogy a nagylakásokat kisebbekre bontsák fel. De van példa arra is, hogy az adók jövedelméből még a háború folyamán építenek kislakásokat. — *Nisot, Mariè-Thérèse: La protection du titre dans les professions intellectuelles.* — *La législation sociale et la guerre: La situation des fonctionnaires mobilisés.* — *Les effets sociaux de la rationalisation en Suède.* — *Le régime du travail en Indochine.*

1940. február.

Ogishima, Toru: L'organisation de l'emploi au Japon. A nemzet gazdasági erőinek mozgósítását szolgáló 1938-as törvények megrendítették a japán munkapiacot és növelték a munkanélküliséget; egyes szakmákban viszont munkáshiány keletkezett. A gyári munkások száma 1929—36 közt 25%-kal nőtt, míg azonban a nehézipariaké majdnem megkétszereződött, a vegyi iparban pedig ennél is jobban nőtt, a szövőiparban nem volt emelkedés. Különös, hogy a nőmunkások aránya a háború dacára csökkent, részben nyilván azért, mert a nők a nehéziparban kevésbé használhatók. 1929 júliusában Japán bevezette az általános kötelező munkaszolgálatot, amelynek keretében elsősorban a hajadon nők, a menekültek és a leállított ágak munkásainak foglalkoztatásáról van szó. A háború alatt a kérdés kielégítően nem rendezhető; főleg a mezőgazdaság szenved a munkáshiánytól, bár 730.000 koreai munkás dolgozik Japánban. — *L'indemnisation des victimes de la guerre.* Első tanulmánya annak a cikksorozatnak, amely a különböző országokban a háború kárvallottainak ellátására alkotott rendszereket ismerteti. — *Le contrat d'emploi des travailleurs appelés sous les drapeaux.* — *Abramson, A.: Le développement économique de l'U. R. S. S. au cours des deuxième et troisième périodes quinquennales.* Jórészt az 1939-es kommunista pártkongresszus irományai alapján ismerteti szerző az orosz iparcsitást. 1926—39 közt a városi lakos-

ság arányszáma 17.9%-ról 32.8%-ra nőtt; még nagyobb arányú volt a kollektivizálás, tekintve, hogy az 1928-as foglalkozási statisztika még 17.3% munkást és alkalmazottat s 72.9% egyéni birtokost mutatott ki, 1937-ben viszont az előbbieket aránya 34.7%-ra nőtt, míg a birtokosoké 5.6%-ra esett; velük szemben a kolhosztagok arányszáma 55.5%-ra nőtt. A gazdasági életet 1 és $\frac{3}{4}$ millió főnyi vezérkar irányítja, köztük 450.000-en vannak a gazdasági, szociális és kulturális intézmények vezetői, 582.000-en a kolhoszvezetők és 300.000-en az üzemi igazgatók és adminisztrátorok. Az „intelligencia” cím alá soroltak száma csaknem 10 millió, köztük a fenti 1 és $\frac{3}{4}$ millió mellett 1.6 milliónyian vannak a számviteli és könyvelési alkalmazottak, másfélmilliónyian az „egyéb” cím alá sorolt állami alkalmazottak, beleértve a fegyveres erő állandó alkalmazottait, megközelíti az 1—1 milliót a közgazdászok és statisztikusok, a tanácsok, továbbá a középfokú technikai alkalmazottak száma. Megjegyzendő, hogy az azóta volt „tisztogatások” révén e számok módosultak. A mezőgazdaság fejlődését jellemzik azok az adatok, amelyek szerint 1913—38 közt a gyapottermelés majdnem négyszeresére nőtt, az olajos növényeké 115%-kal, a cukorrépáé 50%-kal emelkedett; csak a gabonatermelés növekedése nem éri el az 50%-ot. Persze sokkal rohamosabban nőtt az ipari termelés; 1937-ig megvalósították a második ötéves terv előirányzatait s így 1929—38 közt az ipari termelés indexszáma 100-ról 477-re emelkedett. A 95 milliárd rubelnyi évi ipari termeléssel az oroszok nincsenek megelégedve, mert a fejkvóta még mindig alig negyede az amerikai Unió-belinek. Így a harmadik ötéves terv szerint az ipari termelés évi értékét 184 milliárdra akarják növelni, amiből 114 milliárd a további termelést, 70 milliárd pedig a fagyasztást szolgálná. Az új tervben már nem törekszenek „gigantikus” üzemek létesítésére, hanem a legtermékenyebb s legrentábilisabb üzemnagyságok létesítését tervezik. Az elektromos áram termelését ez időszak alatt meg akarják kétszerezni, azaz 75 milliárd kw órára emelni, ugyancsak kétszeresére — évi 400.000-re — akarják emelni a gyártandó gépjárművek számát és 230 millió tonnára növelni — majdnem megkétszerezni — a szénbányászat eredményét. Az érdekes adatok közül kiemeljük még, hogy a dolgozók bérátlagja 1932—37 közt évi 1427 rubelről 3047 rubelre nőtt. De mivel az árszínvonal alakulásáról nem kapunk adatokat, a termelvények sokat kifogásolt minősége pedig számadatokkal nem jellemezhető, az orosz életszínvonal tényleges emelkedéséről a tanulmány nem világosít fel. Jellemző, hogy a súlyos orosz lakásviszonyok ellenére éppen a lakástermelést sikerült a legkisebb mértékben emelni.

1940. március.

La 2. Conférence du Travail des États d'Amérique membres de l'Organisation internationale du Travail. Jelentés az 1939-es havanai konferencia munkáiáról. — *Réunion des membres américains de la commission permanente agricole.* Ez a konferencia az agrárcikkek iránt való kereslet csökkenése folytán a mezőgazdaság további állami támogatását követelte. — *Influence de la guerre et de la mobilisation sur la durée du travail et les repos.*

1940. április.

Hoffner, Claire: Le développement de la législation sur les allocations familiales au cours des années récentes. — La réglementation de l'emploi en Allemagne. A lap munkaidő-statisztikai rovata bizonyos magyarázatot ad a közelmúlt politikai esemé-

nyeire. 1939. őszén sem Angliában, sem a dominiumokban nem haladták túl, illetve egyes szakmákban nem érték el a heti 48 órás munkaidőt.

1940. május.

L'emploi et le chômage des jeunes travailleurs — Peterson, Florence: Les négociations collectives aux États-Unis. — Un programme des reformes sociales aux Antilles anglaises. Az amerikai angol gyarmatok kereskedelmi jelentősége — cukor-, banán-, olaj-kivitele stb. — igen nagy, de szociális téren a közelmúltig nagyon hátramaradtak, ami gyakori zavargásokat idézett fel s amin most az angol kormány nagyarányú és bőven finanszírozott reform-programmal igyekszik segíteni. — *Étude comparative de la population active par âge et par sexe dans les différent pays.*

1940. június.

Riches, E. J.: Le plan Keynes pour le financement de la guerre. — La législation sociale et la guerre: La réquisition de la main d'oeuvre. A munkaerők mozgósítása céljából a hadviselő országokban, valamint a semlegeseknél életbeléptetett rendelkezések ismertetése. — *La durée du travail des femmes et des jeunes gens dans les fabriques en Grande-Bretagne.* A lap munkanélkülisztatistikai rovata újabb adalékokkal szolgál a közelmúlt politikai események megértéséhez. Az egyes államok legújabb vonatkozó adatai szerint — amelyek legkorábbika ez év januárjából, legkésőbbike áprilisból ered — a munkanélküliek számának aránya a dolgozókéhoz képest Angliában 7.7%, Kanadában 14.5%, Ausztráliában 8.1% volt és i. t. — vagyis dolgozóik jelentékeny hányadát nem sikerült a nemzetvédelem szolgálatába állítaniok. — *Analyse internationale des recentes enquetes sur les budgets familiaux.* A munkanélküliek családjának kiadásai megoszlásáról felvett nemzetközi statisztikai adatok ismertetése.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Közyűlés

Társaságunk 1940. május 16-án tartotta meg XLVI. rendes évi közgyűlését. Az ülésen nagy számmal jelentek meg tagjaink és vendégeink, köztük a következők: Balogh Károly, Bókay János, Bókay Jánosné, ifj. Boér Elek, Borotvás Nagy Sándor, Buchinger Ferencné, Csikós-Nagy Béla, Domány Gyula, Dohnányi Ernőné, Dömötör Lajosné, Dömötör Margit, Éber Antal, Feszler Lajos, Futó Mihály, Fülei-Szántó Endre, Fischmann Leó, Frey Kálmán, Gyulay Tibor, Heller Farkas, Hegedűs Lóránt, Heller Imre, Huszár Géza, Holzmann Artur, Kádas Kálmán, Keresztes Károly, Kecő István, Kelemen Mór, Kovács Ferencné, Lányi Miklós, Major Róbert, Mérei Gyula, Mikoviczky Gyula, Mórotz Kálmán, Kislégi Nagy Dénes, Neubauer Gyula, Nötel Rudolf, Orbán Tibor, Pálffy Ilona, óvári Papp Zoltán, Reitzer Béla, Schmidt Ádám, Simonyi Irma, Simoncsics Miklós, Szentkirályi Miklós, Székács Antal, Takaróné Gáll Beatrix, Theiss Ede, Tihanyi Lajos, Tóth Jenő, Vági Jakab, Vezér István, Vozáry Pál, Vozáry Judit, Zlahy Ernőné stb.

Éber Antal elnök üdvözli a közgyűlés tagjait és ismeretve a Társaság elmúlt évi működését, kifejti, hogy a nehéz viszonyok között is teljesítette a közgazdasági tudomány terjesztésére irányuló feladatát. Ezután *Kislégi-Nagy Dénes* főtitkár terjesztette elő jelentését a Társaság 1939. évi működéséről, a beteg *Gerlóczy Béla* főpénztáros helyett bemutatta a főpénztáros jelentését az 1939. évről, úgyszintén a számvizsgáló bizottság jelentését az 1939. évi zárszámadásokról. A közgyűlés a jelentéseket egyhangúlag tudomásul vette. Ugyancsak elfogadta az 1940. évi költségelőirányzatot.

Az 1940. évre a számvizsgáló bizottság tagjaivá megválasztottak: Futó Mihály, Kádas, Kálmán, Molnár Ernő, Mórotz Kálmán, Nötel Rudolf.

A megüresedett igazgató-választmányi tagsági helyekre a közgyűlés *Borotvás-Nagy Sándor*, *Fülei-Szántó Endre*, *Gesztyei-Nagy László*, *Horn József*, *Nyulászky János*, *Rácz Jenő*, *vitész rumwerthi Rapaich Richárd*, *Vilcsek András* és *Wulff Olaf* urakat választotta meg.

A közgyűlés után *Kovács Ferenc* egyetemi tanár tartott előadást „A magyar ipar és iparosodás történetének tanulságai” címen. A nagy érdeklődéssel fogadott előadást a „Közgazdasági Szemle” legközelebbi számában közöljük.

LXIVe ANNÉE
JUIN 1940
VOL. 83, N° 6

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE :

Dissertations

- Neubauer J.*: La distribution du revenu national Hongrois. — — — 317
Jirkovsky A.: Les banques Hongroises en 1920. — — — — — 361

Notes

- Mutschenbacher E.*: Salut à Jean Bud — — — — — 372
Sorbi W.: Corporatisme et l'autarkie — — — — — 379
Éber E.: La nouvelle lois sur l'élevage — — — — — 382
Jirkovsky A.: Remarques linguistiques sur l'équivalent Hongrois du
mot: escompte — — — — — 387

Literature

- Revue des livres** — — — — — 390

Sune Carlson: A study on the pure theory of production. (Kádas K.)
— *Hevesy P.*: World Wheat Planning and Economic Planning
in General. (Tóth J.) — *Brinkmann R.*: Wirtschaftspolitik aus
nationalsozialistischem Kraftquell. (Takaróné Gáll B.) — *Fried
F.*: Wende der Weltwirtschaft. (Major R.) — *Pálinkás A.*: Les
matières premières en Hongrie et l'industrie Hongroise. (Zajk E.)
— *Heller A.*: La terre et les salaires. (Szeberthy J.)

- Revue des périodiques étrangères** — — — — — 408

Weltwirtschaftliches Archiv. — Rivista Italiana di scienze economiche.
— Rivista di politica economica. — Revue Économique Inter-
nationale. — Revue Internationale du Travail.

- Société Hongroise d'Économie Politique** — — — — — 418

JAHRGANG LXIV
JUNI 1940
BAND 83, HEFT 6

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

- Neubauer, J.*: Die Verteilung des ungarischen Volkseinkommens — 317
Jirkovsky, A.: Die ungarischen Kreditinstitute während der Aufschwungsperiode der zwanziger Jahre. — — — — — 361

Mitteilungen

- Mutschenbacher, E.*: Begrüssung Johann Bud's — — — — — 372
Sorbi, W.: Korporativismus und Autarkie in den heitigen historischen Zeiten — — — — — 379
Éber, E.: Ein neues Viehzuchtgesetz — — — — — 382
Jirkovsky, A.: „Leszámitol“, „viszontleszámitol“ — — — — — 387

Literatur.

- Einzelbesprechungen** — — — — — 390

- Carlson, Sune*: A study on the pure theory of production. (K. Kádas.)
— *Hevesy, Paul*: World Wheat Planning and Economic Planning in General. (J. Tóth.) — *Brinkmann, Rudolf*: Wirtschaftspolitik aus nationalsozialistischem Kraftquell. (B. Takaró-Gáll.) —
Fried, Ferdinand: Wende der Weltwirtschaft. (R. Major.) —
Pálinkás, Andreas: Die einheimischen Rohstoffe und die ungarische Industrie. (I. Zajk.) — *Heller, Andreas*: Boden und Arbeitslohn. (J. Szeberthy.)

- Ausländische Zeitschriften** — — — — — 408

- Weltwirtschaftliches Archiv. — Rivista Italiana di scienze economiche.
— Rivista di politica economica. — Revue Économique Internationale.
— Revue Internationale du Travail.

- Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft** — — — — — 418

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>Éber Antal:</i> Széchenyi és a magyar ipar — — — — —	419
<i>ifj. Boér Elek:</i> Háborús pénzpolitika és pénzügy 1914—15-ben és 1939—40-ben — — — — —	444
<i>Bikkal Dénes:</i> Kereskedők és kézművesek öregségi biztosítása kül- földön — — — — —	479
<i>Jirkovsky Sándor:</i> Pénzintézeteink és az Ötéves Terv — — — —	494

Közlemények

<i>H. F.:</i> Edwin Robert Anderson Seligman (1861—1939.) — — — —	503
<i>Riccardi Raffaello:</i> Háborús közgazdaság — — — — —	504
<i>Kádas Kálmán:</i> Közvetett-(ár)-adók termelői átháríthatósága — —	506
<i>Zoltai József:</i> Leszámít, leszámítolás — viszontleszámít, viszontle- számítolás — — — — —	511

Irodalom.

Könyvismertetések — — — — —	513
------------------------------------	-----

Makkai Ernő: Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve. (Hegedüs Lóránt.) — *Elekes Dezső:* Hazánk, népünk, szomszédaink. (Varga István.) — *Székely Artur:* Gyümölcsértékesítés. (Kovács Gabriella.) — A Magyar Vámpolitikai Központ jelentése. (Kádas Kálmán.) — *Kósa János:* A budapesti selyemipar kialakulása. (Major Róbert.) — *Halácsi Dezső:* A magyar városokért. (ifj. Máday Lajos.) — *ifj. Sorg Antal:* Nyersanyag-gazdálkodás az építőiparban. (Villányi András.) — *Prof. Dr. H. Hunke:* Hanse, Downing Street und Deutschlands Lebensraum. (Villányi András.) — *Schlote Werner:* Entwicklung und Strukturwandlungen des englischen Aussenhandels von 1700 bis zur Gegenwart. (Mérei Gyula.) — *Remer, Justus:* Johann Heinrich Gottlob Justi. (Mérei Gyula.) — *Woodbury, Robert Morse:* Methods of Family Living Studies. (Vezér István.)

Külföldi folyóiratok szemléje — — — — —	529
--	-----

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Finanz-Archiv. — Rivista Italiana di scienze economiche. — Rivista di politica economica. — Journal of political Economy. — Quartely Journal of Economics.

Magyar Közgazdasági Társaság — — — — —	538
---	-----

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért Heller Farkas, a kiadásért K. Nagy Dénes,
a nyomdáért Puskás István igazgató felelős

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6—8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lengomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, II., Halász-u. 1.**

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXIII. KÖTET

SZEBERTHY JÁNOS

MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSVÉDELEM

ÁRA 8 PENGŐ

Kapható a MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁGNÁL
Budapest, II., Halász-u. 1.

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

Juli-August 1940

Széchenyi und die ungarische Industrie.

Graf Stefan Széchenyi, „der grösste Ungar“, stellte sich in der Frage der Industrieförderung, wie stets, auf den Standpunkt der praktischen Vernunft. Er betonte wohl die Notwendigkeit des Aufbaus einer ungarischen Industrie, von der Politik der Industrieförderung forderte er jedoch die Berücksichtigung einerseits der Gesetze der internationalen Arbeitsteilung, andererseits der aussenpolitischen Interessen des Landes. Seine Einstellung zu der ersten Frage wird am besten durch die folgende Tagebuchstelle des 27-jährigen Széchenyi charakterisiert: „Der Engländer, der Wein oder Getreide produziert, ist lächerlich, noch lächerlicher ist aber der Ungar, der englischen Stahl erzeugen will“. In bezug auf den zweiten Punkt, nämlich auf die aussenpolitischen Rücksichten, war sein Standpunkt der, dass das sich allmählich bessernde Verhältnis des Landes zu Österreich durch eine forcierte Propagierung der ungarischen Industrie nicht untergraben werden darf, denn wichtige politische Interessen dürfen nie der Hebung eines Produktionszweiges geopfert werden. Unter Berücksichtigung dieser Leitprinzipien hat Széchenyi manche industriellen Unternehmungen ins Leben gerufen, so eine Walzmühle, in Verbindung damit eine Eisengiesserei; er unterstützte auch den Plan der Gründung einer Zuckerfabrik und nahm an der Gründung der Gesellschaft für Fabrikgründungen teil. Den von Ludwig Kossuth gegründeten Schutzverein, der durch einen gesellschaftlichen Druck die Boykottierung der ausländischen Industrieprodukte erreichen wollte, bekämpfte er dagegen mit der grössten Energie.

Seine Ansichten über die richtige Leitung von Industrieunternehmungen hat er in seinen Werken wiederholt entwickelt. Er wollte die Gewerbsleute zu guten Kalkulatoren erziehen und forderte von ihnen eine genaue Buchführung. Er betonte stets, dass die Grundlagen einer jeden Unternehmung die Gewinnaussichten sind, denn das Publikum beteiligt sich nur in Erwartung des Gewinnanteiles an einer Unternehmung. Seine eigenen Erfolge auf diesem Gebiete leitete er darauf zurück, dass er stets die grösste Umsicht walten liess, bevor er etwas unternahm, und besonders bei der Wahl des Leiters stets mit der grössten Vorsicht vorging. Als Leiter stellte er grundsätzlich nur solche Männer an, die ihren Eltern, Frauen und Kindern gegenüber Güte zeigten, da er nur von solchen Leuten seelisches Gleichgewicht erwarten zu dürfen glaubte. Seine Angestellten und Arbeiter behandelte er stets human, — sein Grundsatz war: „kein Lohn ohne Arbeit, aber auch keine Arbeit ohne Lohn.“ Als er im Ministerium des Jahres 1848 eine kurze Zeit den Posten eines Ministers bekleidete, war sein Hauptgesichtspunkt, „dass es stets genug Arbeit und genügend zu essen gebe“, — und er war bestrebt, durch die Anregung privater Unternehmungen und die Einleitung öffentlicher Arbeiten hierfür Sorge zu tragen.

Anton Éber.

Geld- und Finanzpolitik in den Kriegsjahren 1914—15 und 1939—40.

Das Zeitalter nach dem Weltkrieg 1914—18 wird allgemein als das Zeitalter des Neomerkantilismus bezeichnet. Das prinzipiell Neue in diesem wirtschaftspolitischen System ist jedoch nicht auf dem Gebiete des gebundenen Aussenhandels, sondern auf dem der monetären Planwirtschaft zu suchen. Die dirigierte Geldwirtschaft ist das hervorstechendste Merkmal des Neomerkantilismus, der sich vor Ausbruch des gegenwärtigen Krieges in zwei Hauptsystemen verkörpert hat: in der deutschen Devisenwirtschaft und in der angelsächsischen Geldlenkung. Dagegen hat Frankreich am

längsten an der orthodoxen Währungspolitik festgehalten, wodurch seine wirtschaftliche und finanzielle Leistungsfähigkeit in den Jahren 1933—1938 wesentlich beeinträchtigt wurde.

Totale Rüstungswirtschaft und totale Kriegswirtschaft sind gleichermaßen nur in einer gelenkten Marktwirtschaft denkbar. Die Preisregelung sichert im Bereiche der mittelbaren inneren Valutapolitik die Kraufkraft des Geldes. Das zusätzliche Geld bleibt im Kreise der Produktion zur Anregung der kriegswirtschaftlichen Erzeugung, es wird jedoch nicht in den Bereich des Verbrauches übergeführt, wo Rationierung und Preisregelung für die Preisstabilität sorgen. In dieser Weise entsteht das „Stopgeld“, das nach dem Kriege einerseits durch Umstellung auf die Friedensproduktion und durch gesteigerte Kapitalbildung, andererseits im Wege einer einmaligen Vermögensabgabe gelöst werden kann.

Seit dem 1. September 1939 bis Ende Mai 1940 hat sich der Notenumlauf in den kriegführenden Ländern um 9—39%, also um bedeutend weniger als im Jahre 1914/15 erweitert. Bis Mitte 1915 hat nämlich die Notenvermehrung 200—280% betragen. Die Lehren der Inflation sind nicht in Vergessenheit geraten. Die Steuerschraube funktioniert heute besser als im Weltkriege 1914—1918. Im Dritten Reich dürfte der Anteil der Steuern und Anleihen je 50% betragen, in Grossbritannien soll die Verhältniszahl der Steuern im Sinne des Voranschlages 1940—41 rund 46% ausmachen und selbst die französischen Steuererhöhungen sind viel erheblicher als in den Jahren 1914—1918.

Ein Vergleich der Kriegsausgaben mit dem Nationaleinkommen in den Jahren 1939 und 1940 zeigt, dass im Laufe des Krieges die finanziellen Anstrengungen Englands und Frankreichs nicht mehr weit hinter der deutschen finanziellen Kraftenfaltung zurückgeblieben sind, sie konnten jedoch die beispiellose Leistung der deutschen Wehrwirtschaft nicht mehr einholen.

Die grössere Diszipliniertheit der heutigen Kriegswirtschaft bietet Gewähr dafür, dass der Sieger auf dem Schlachtfeld die Geldschlacht nach dem Kriege nicht verlieren wird, wie dies Frankreich getan hat. Die Lenkung des Geldes, dieser neu emporgeschossene Zweig der Wirtschafts- und Finanzpolitik, wird den Übergang von der Kriegs- zur Friedenwirtschaft erleichtern.

Alexius Boér jun.

Die Altversicherung der Kaufleute und Handwerker im Ausland.

Die Einführung der Altersversicherung der Kaufleute und Handwerker steht in Ungarn heute im Vordergrund des öffentlichen Interesses. Es ist ein Grundprinzip der modernen Sozialpolitik, dass der Staat denjenigen, die gegen die Risiken des Lebens materiell nicht gerüstet sind, den Schutz der Sozialversicherung angeweißen lassen muss. Da es aber unter den Kaufleuten und Handwerkern nicht wenige gibt, deren materielle Verhältnisse nicht günstiger sind als die eines Privatangestellten oder gelernten Arbeiters, so fordert das obengenannte Prinzip, dass der Schutz der Altersversicherung auch ihnen zuteil wird. Das Problem ist nicht unlösbar, — es gibt bereits eine lange Reihe von Ländern, in denen es eine befriedigende Lösung gefunden hat. Wir haben uns in dieser Zeitschrift schon früher mit den diesbezüglichen Einrichtungen einiger Staaten befasst; in diesem Aufsatz werden nun die einschlägigen gesetzlichen Bestimmungen Deutschlands, Italiens, Englands, Belgiens, Schwedens, Finnlands, Australiens, Griechenlands, Bulgariens und Rumäniens eingehend besprochen.

Dionys Bikkal.

Die ungarischen Geldinstitute und der Fünfjahresplan.

Der mit dem Gesetz 1938: XX inaugurierte Fünfjahresplan stellte die ungarischen Geldinstitute vor gewaltige Aufgaben. Sie hatten sich erstens an der langfristigen Investitionsanleihe zu beteiligen, zweitens der

Regierung zur Beschleunigung der Durchführung des Investitionsprogrammes kurzfristige Interimskredite zur Verfügung zu stellen, drittens die Investitionsabgabe zu entrichten, und schliesslich die Kreditansprüche der Privatwirtschaft, die aus der Belastung durch die Investitionsabgabe und aus der Zeichnung der Investitionsanleihe erwachsen, zu befriedigen. Die Schwere dieser Belastung kann nur dann gebührend eingeschätzt werden, wenn man die Entwicklung des Depositenbestandes in Betracht zieht: das erste Jahr des Fünfjahresplanes brachte einen beträchtlichen Rückgang der Bankeinlagen. Die Gelder, die durch die staatlichen Investitionen den Banken entzogen wurden, kehrten nicht wieder zu diesen zurück, sondern sind gehortet worden.

Gleichzeitig mit der Mehrbelastung durch den Fünfjahresplan und mit der Schrumpfung des Depositenbestandes stellte sich eine erhebliche Steigerung der Kreditansprüche, hervorgerufen durch die Belebung der industriellen Produktion, durch die reiche Ernte und durch den wachsenden Kreditbedarf der Aussenhandelsfirmen, ein. All dies musste notwendigerweise in einem Anschwellen des Wechselportefeuilles der Ungarischen Nationalbank und dadurch auch des Notenumlaufs resultieren. Die Notenbank wurde durch eine Reform der Statuten in die Lage versetzt, den gewachsenen Anforderungen gerecht werden zu können, und ausserdem wurde unter ihrer Oberaufsicht das Institut für Regulierung des Ungarischen Geld- und Kapitalmarktes A.-G. gegründet, das ebenfalls in den Dienst der Erleichterung der Geldmarktlage gestellt wurde.

Diesen Massnahmen ist es in erster Reihe zu verdanken, dass die Lage der ungarischen Kreditinstitute sich im Jahre 1939, was Liquidität und Mobilität betrifft, im ganzen genommen befriedigend gestaltet hat: sie konnten die zurückgeforderten Depositen reibungslos auszahlen und auch den berechtigten Kreditbedarf der Privatwirtschaft befriedigen. Die Lage der Provinzinstitute wurde auch durch die gebesserte Zahlungsfähigkeit der Landwirte günstig beeinflusst. Die Gewinne stiegen nicht unerheblich, sie betrugen 7.75% des gesamten Eigenkapitals (im Vorjahre nur 6%); da jedoch die meisten Banken bestrebt waren, ihre Reserven zu vergrössern, so schütteten nur wenige mehr als 4—5% Dividenden aus.

Alexander Jirkovsky.

Edwin Robert Anderson Seligman (1861—1939). Die Reihe jener Nationalökonomien der Vereinigten Staaten, denen dieses Land den Aufschwung auf diesem Gebiete zu verdanken hat, lichtet sich zusehends. Seligman war einer dieser Pioniere der sich vom Gängelbanke der klassischen Schule losschöpfenden amerikanischen Nationalökonomien. Als im Jahre 1885, eine Bewegung in die Wege geleitet wurde mit dem Ziele die Pflege der nationalökonomischen Wissenschaft in den Vereinigten Staaten aufblühen zu lassen, war Seligman einer der begeisterten Anhänger dieses Gedankens. In Anerkennung seiner Verdienste um die Gründung der „American Economic Association“ wurde er später, in 1902 zum Präsidenten dieser Gesellschaft gewählt. Die volkswirtschaftlichen Ansichten Seligman's standen jener J. B. Clark's nahe. Sein Handbuch war eines jener Textbücher, welche zur Verbreitung der amerikanischen psychologischen Schule infolge seiner leicht fasslichen Darstellung vieles beigetragen haben. In der Geschichte der Volkswirtschaftslehre hat sich Seligman dadurch ein grosses Verdienst erworben, dass er sich die Mühe nahm die Werke jener Englischen Nationalökonomien der ersten Hälfte des XIX.-ten Jahrhunderts zu studieren, die, da sich alles Interesse den grossen Meistern, Ricardo, Malthus und J. St. Mill zuwandte, ganz in Vergessenheit geraten waren. Seligman's Studien führten zu dem überraschenden Ergebnis, dass S. Bailey und M. Longfield, hauptsächlich aber W. F. Lloyd schon in den dreissiger Jahren des vergangenen Jahrhunderts den Gedenkgang der Grenznutzenlehre voll entwickelt haben und sie, sowie einige andere Nationalökonomien Ansichten vertraten, die später zur Modifikation so mancher Thesen der klassischen Schule vieles

beitrugen. Das eigentliche Hauptgebiet der Studien Seligman's war jedoch die Finanzwissenschaft, wo er sich durch seine Studien über die Steuerüberwälzung einen Namen gemacht hat. Weitere Arbeiten über die progressive Steuer und über Fragen der Steuerpolitik folgten. Auf verschiedenen Gebieten bis ins hohe Alter tätig, war Seligman auch einer jener, die das Erscheinen des grossen amerikanischen Werkes „Encyclopaedia of Social Sciences“ in die Wege leiteten und er übernahm auch die Stelle des Hauptherausgebers dieses Werkes. W. H.

Kriegswirtschaft. Trotz aller Schwierigkeiten nimmt in Italien die auf der Grundlage der Autarkie stehende typische Nationalwirtschaft heute bereits klar umrissene Formen an. Diese Nationalwirtschaft trägt das charakteristische Zeichen der faschistischen Revolution: das Streben nach Freiheit und Unabhängigkeit. Die autarkistischen Bestrebungen sind in Italien nichts anderes als eine wirtschaftliche Reaktion auf die politische Gewalttätigkeit wirtschaftlich starker Länder. Eine absolute Autarkie ist freilich nicht denkbar, auch die am weitgehendsten autarke Wirtschaft bedarf einer Ergänzung durch ausländische Waren. Auch Italien will sich nicht vor jeder Einfuhr verschliessen, es muss ihm aber die Möglichkeit geboten werden, für diese Einfuhr mit seinen Produkten bezahlen zu können. Die staatlich gelenkte Wirtschaft ist freilich nie frei von einer gewissen Schwerfälligkeit und Bürokratismus; es lässt sich jedoch feststellen, dass die italienischen Anstrengungen, dieses Übel zu vermindern, von Erfolg gekrönt sind. Raffaello Riccardi.

Die Überwälzbarkeit der indirekten Steuern. Die Überwälzbarkeit der indirekten oder Preissteuern steht in engem Zusammenhang einerseits mit der Elastizität der Nachfrage nach der steuerbelasteten Ware, andererseits mit der Gestaltung des Angebots und der Stückkosten. Sie gestaltet sich verschieden, je nachdem ob die Preispolitik des Produzenten auf den erreichbaren Höchstgewinn oder auf einen beschränkten Gewinn gerichtet ist. Eine Analyse der Überwälzbarkeit zeigt, dass die Preissteuern — von seltenen Ausnahmen abgesehen — zu einer Schmälerung des Gewinnes des Produzenten führen. Koloman Kádas.

Jahrbuch der Ungarischen Sparkassen und Banken. Jahrgang V. 1940. Hrsg. von Ernst Makkai. Budapest, 1940. TÉBE. 299 S. (In ungarischer Sprache.)

Trotz des reduzierten Umfanges, an dem die kriegerischen Verhältnisse die Schuld tragen, bleibt der jüngste Jahrgang dieses Jahrbuches hinter den vorigen um nichts zurück. Im Gegenteil, er weist sogar wieder einige neue Fortschritte auf: erstens sind die durch die kriegerischen Verhältnisse heraufbeschworenen finanziellen Probleme mit Rücksicht auf ihre Aktualität stark in den Vordergrund gerückt und zweitens sind zwei sehr wertvolle neue Abschnitte eingeschoben, — der eine bringt Aufsätze aus dem Gebiete der Geschichte des ungarischen Kreditwesens, der andere aus dem der Bankbetriebslehre. Roland Hegedüs.

Elekes, Desider: Unser Vaterland, unser Volk, unsere Nachbarn. Ein Führer durch das tausendjährige, das Trianoner und das vergrösserte Ungarn. Budapest, 1940. Ung. Statistische Gesellschaft. 127 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Büchlein ist ein vorzüglich gelungenes Produkt der ungarischen Literatur der Heimatkunde. Auf einem so beschränkten Raum ein so lebendiges und in seinem Aufbau so proportioniertes Bild von Geschichte, Gebiet, Bevölkerung, Geographie, Verfassung, Verwaltung, Kultur, Wirtschaft und sozialen Verhältnissen eines Landes zu entwerfen, setzt keine geringe Kunst voraus. Es wäre sehr erwünscht, dass das Büchlein in weiten Kreisen Verbreitung findet. Stefan Varga.

Székely, Arthur: Obstverwertung. Budapest, 1940. Gergely. 35 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser analysiert sorgfältig die Faktoren der Obstverwertung in Ungarn. Er weist mit Nachdruck darauf hin, dass bei der ausserordentlich niedrigen Kopfquote des Obstkonsums in Ungarn eine Hebung des inländischen Verbrauchs alle Verwertungsschwierigkeiten lösen und die unsichere und nicht übermässig rentable Ausfuhr überflüssig machen könnte. Hierzu wäre jedoch nicht nur eine kräftige Werbetätigkeit für den Obstkonsum, sondern vor allem auch der entsprechende Ausbau des Binnenhandels in Obst, der heute unzulänglich ist, erforderlich.

Gabriele Kovács.

Die handelspolitische Lage im Jahre 1939. Bericht der Ungarischen Zollpolitischen Zentrale, vorgelegt der ordentlichen Generalversammlung am 5. III. 1940. Budapest, 1940. 81 S. (In ungarischer Sprache.)

Der wertvolle, auch praktisch unschätzbare Jahresbericht der Zollpolitischen Zentrale gibt von Jahr zu Jahr ein Bild von der Gestaltung des ungarischen Aussenhandels, von der Aussenhandelspolitik und deren Beweggründen, und berichtet zum Teil auch über die Ergebnisse der auf den ausländischen Märkten entfalteten Beobachtungstätigkeit der Zentrale.

Koloman Kádas.

Kósa, Johann: Die Entstehung der Budapester Seidenindustrie. Sonderabdruck aus dem IX. Jahrgang des Jahrbuches des Ungarischen „Graf Kuno Klebelsberg“-Instituts für Geschichtsforschung. Budapest, 1939. 54 S.

Die Studie schildert die Anfänge der Altofener und Pester Seidenfabriken der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts. Diese Unternehmungen verdankten ihre Entstehung grösstenteils der Förderung durch die Wiener und Ofener Behörden; die grösste unter ihnen, die Valerosche Fabrik, entwickelte sich jedoch aus eigenen Kräften zu einer in den damaligen Zeiten bedeutenden Unternehmung.

Robert Major.

Halácsy, Desider: Für die ungarischen Städte. Budapest, 1940. 259 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch gibt in reportähnlicher Form ein Bild von dem kulturellen, sozialen und Wirtschaftsleben der ungarischen Städte.

Ludwig Máday jun.

Sorg, Anton, jun.: Rohstoffbewirtschaftung im Baugewerbe. Budapest, 1940. Rózsavölgyi & Co. 69 S. (In ungarischer Sprache.)

Unter den Problemen der ungarischen Rohstoffwirtschaft kommt den Rohstofffragen des Baugewerbes eine gesteigerte Bedeutung zu, — die gesteigerte Nachfrage führte nämlich in der jüngsten Zeit zu Beschaffungsschwierigkeiten. Der Verfasser untersucht vor allem, wie die Baumaterialien wirtschaftlicher verwendet werden können und wie ihre Verwendung am besten den einheimischen und lokalen Verhältnissen angepasst werden kann. Er befasst sich der Reihe nach mit allen wichtigeren Roh- und Hilfsstoffen, schildert deren Weg bis zur Fertigware und weist überall auf die möglichen Verbesserungen, Ersatzmittel und modernen Verfahren hin.

Andreas Villányi.

Hunke, H.: Hanse, Downing Street und Deutschlands Lebensraum. Berlin, 1940. Haunde und Spenersche Buchhandlung. 168 S.

Professor Hunke und seine Mitarbeiter geben in dem vorliegenden Buch ein anschauliches Bild von der Problematik und den Zielsetzungen der Hanse. Die geschichtliche Entwicklung ist in allen ihren Phasen in engster Verbundenheit mit dem zeitgenössischen Geschehen: aus Werden und Verfall der Hanse erhält der Leser dieses interessanten und schönen Buches auf viele Fragen der Geschichte des Heute Antwort.

Andreas Villányi.

Schlote, Werner: Entwicklung und Strukturwandlungen des englischen Aussenhandels von 1700 bis zur Gegenwart. Jena, 1938. VIII, 182 S.

Der Verfasser beschränkte sich — den Zielsetzungen des herausgebenden Instituts für Weltwirtschaft entsprechend — mit lobenswerter Selbstverleugnung auf das Zusammentragen und Ordnen des Stoffes. Die Lösung dieser Aufgabe ist ihm auch musterhaft gelungen; er überwindet die Schwierigkeiten, die bei der Bearbeitung eines so langen Zeitraumes notwendigerweise auftauchen, stets mit glücklicher Hand. Er hütet sich sorgfältig vor der schematischen Anwendung von Methoden und vor allen Verallgemeinerungen. Das Durcharbeiten des gewaltigen, manchmal fast erdrückenden Materials, das in seinem Buche enthalten ist, ist eine lohnende Arbeit: es entsteht vor den Augen des Lesers das Gesamtbild der Entwicklung einer Volkswirtschaft.

Julius Mérei.

Remer, Justus: Johann Heinrich Gottlob Justi. Ein deutscher Volkswirt des 18. Jahrhunderts. Stuttgart-Berlin, 1938. IV, 51 S.

Trotz der reichen Literatur vermag der Verfasser noch immer manches Neue und Interessante über die österreichischen Kameralisten zu sagen; auch dass er sich nicht nur mit Justis Lehren befasst, sondern auch sein Leben beschreibt, muss als einer der Vorzüge seiner Arbeit hervorgehoben werden. Das Werklein ist als ein vielversprechender Anfang zu werten.

Julius Mérei.

Woodbury, Robert Morse: Methods of Family Living Studies. Income — Expenditure — Consumption. International Labour Office, Studies and Reports, Series N. No. 23. Geneva, 1940. 144 S.

Auf Grund der nach dem Weltkriege durchgeführten haushaltungsstatistischen Aufnahmen bespricht der Verfasser ausführlich die Erhebungsmethoden, die Analyse und Auswertung der gesammelten Daten und bestimmt den Kreis der zu sammelnden Daten, um einen internationalen Vergleich zu erleichtern. Schliesslich werden auch die methodologischen Fragen einer Untersuchung über die Volksernährung, die im Rahmen der haushaltungsstatistischen Forschungen durchgeführt werden können, eingehend erörtert.

Stefan Vezér.

A KÖZGAZDASÁGTAN KLASSZIKUSAI MAGYARUL.

A közgazdaságtan magyar művelőinek régi panasza, hogy a tudományok iránt érdeklődő szélesebbkörű közönségnek, különösen pedig a tanuló ifjuságnak

a közgazdaságtan nagy klasszikusainak művei

magyarul alig állanak rendelkezésére. Igaz ugyan, hogy a múlt század második felében e nagy írók igen sok művét lefordították magyarra, de a fordítások legnagyobbrészt már csak könyvtárosi ritkaságokként kaphatók, másrészt fordítási technika és nyelvezet szempontjából nemegyszer elavultaknak mondhatók. Épen ezért a Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmánya régi óhajtnak tesz eleget, midőn a nagy klasszikusok magyarul való kiadását újból megindítja. E célra felhasználja a *Matlekovits Sándor* emlékére gyűjtött alapot.

A Közgazdasági Klasszikusok Tárá-

nak nyomdában lévő első sorozata öt kötetből áll és a következő műveket tartalmazza:

- I.—II. k. *Smith Ádám*: Vizsgálódás a nemzetek vagyonosságának természetéről és okairól. Fordította: Éber Ernő.
A fordítást átnézte: Theiss Ede.
- III. k. *Malthus Róbert*: A közgazdaságtan alapelvei. Fordította: Neubauer Gyula.
- IV. k. *Ricardo Dávid*: A közgazdaság és adózás alaptörvényei. Fordította: Kislégi Nagy Dénes.
- V. k. *List Frigyes*: A közgazdaságtan nemzeti rendszere. Fordította: Horn József.

Az előfizetés módozatairól és egyéb feltételekről legközelebbi számunkban adunk hírt.
Budapest, 1940. augusztus 1.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG.

Széchenyi és a magyar ipar.

Széchenyi István kora ifjúságától kezdve különös érzéket és érdeklődést tanúsított műszaki kérdések iránt. Gyermekkorában és korai ifjúságában nagyon foggyatékos oktatásban volt része. Ő maga az „Önismeret”-ben így írja le ifjúsági nevelését: „Lelki tehetségeim igen lassan fejlődtek, igen későn érlelődtek, felette nehezen és keveset tanultam... Ámde azért minden examen után, melyen mindig szerencsésen átestem, stereotyp ezen *nagy igazság*, vagyis *óriási hazugság* ragyogott tanodai bizonyítványaim lapjain: „calculum eminentiae meruit... Úgy bántak velem, mint púposhátúval, kinek púpját szemére lobbantani nem gyengéd, nem lovagias.” Azután 17 éves korában katonai pályára ment és végigküzdötte a Napoleon elleni harcokat. Ha ezeket figyelembe vesszük, alig érthető a műszaki kérdések iránti érdeklődése. Ez az érdeklődés elsősorban őt magát lepte meg. 1815-ben Londonban járt és ott állandóan a gázfejlesztő gépek szerkezetét tanulmányozta. Arra gondolt, hogy angol mintára odahaza is gázgyárat kellene létesíteni. Mikor 1815. december 15.-én utrakel Calais felé, — 24 éves korában — ezt írja naplójába: „Különös az is, hogy egy huszárkapitány minden nap három óra hosszáig elméleti és gyakorlati leckéket vesz nemcsak gépészekről, hanem ezeknek a munkásaitól is.”

Később is egész közéleti pályáját átszövi, annak irányát lényegesen befolyásolja a műszaki kérdések, közművek és gyárak létesítése iránti beható érdeklődés és ezeknek a kérdéseknek állandó tanulmányozása. De az érdeklődésének körébe vont vállalkozásoknak nemcsak műszaki, hanem közgazdasági és pénzügyi oldalaira is kiterjesztette gondos figyelmét. Elmélyedt a tervbevett vállalat közgazdasági alapjainak tanulmányozásába, a legnagyobb körültekintéssel dolgozott a tőkebeszerzés lehetőségeinek megteremtésén, megfontolta a vállalat politikai kihatásait, a kormányzat érdeklődését igyekezett felkelteni és ébrentartani, majd az építkezés ideje alatt állandóan számontartotta a műszakilag helyes és gazdaságosság szempontjából előnyös kiviteli módozatokat.

Azt a szerepkört, amelyet a közgazdaságtan a „*vállalkozó*”-nak tulajdonít, teljes egészében töltötte be. Találón jel-

lemzi tevékenységét *Grünwald* Béla az „Uj Magyarország“-ban: „Vajjon ki jutott kortársai közül arra a gondolatra, hogy Angliában gépészettel foglalkozzék, hogy Magyarországon gyárakat alapítson, a Duna medrében levő sziklákat repessze, a Dunán gőzhajókat járasson s Magyarországot Kelettel összekösse; Budát és Pestet az ország nagy központjává tegye, egyesületeket szervezzon a közszellem ébresztésére, folyókat szabályozzon s vajjon kinek volt kitartása és képessége a Magyarországon új és ismeretlen, számítást s üzleti szellemet követelő problémák megoldására?“ És hozzátehetjük: ki volt képes és ki vállalkozott arra, hogy a szükséges tőkét magánosoktól és a bécsi kormánytól megszerezze, ki iránt volt az a bizalom, hogy az ő tőkejegyzésétől tették a nagy pénzcsoportok függővé saját részesedésük vállalását és kinek volt, mint neki, mindig mobil tőkéje ahhoz is, hogy tőkejegyzéssel is elől járjon, mint ahogy a Lánchíd és a gyáripari vállalatok létesítésénél tette?

Igaza van *Walko* Lajosnak, aki a Nemzeti Kaszinóban tartott serlegbeszédében Széchenyit „a nagy gyakorlati államférfiú“-nak nevezte, akinek „egyik legnagyobb képessége annak kigondolásánál mutatkozott, hogy az egyes kérdések az adott viszonyok között *gyakorlati módon* hogyan közelíthetők meg.“ Ő maga is a gyakorlatiasságra helyezte a fősúlyt. 1825-ben Metternichhez intézett emlékiratában kifejti életelveit. Ezek között első helyen áll a *gyakorlatias bölcsesség* („die praktische Weisheit“). 1846. november 17-ikén Pestmegye gyűlésén tartott beszédéről a jegyzőkönyv így számol be: „Szóló gróf annak okát, hogy a haza boldogulása folyvást oly nehéz probléma, *a sok eszes, de kevés okos főben találja s ő az okos szót a praktikussal is összeköti.*“ Sokan azt hitték, hogy közgazdasági vállalkozásainak sikerét szerencsés körülmények okozták. Amit kezébe vett, annak a sikere eleve biztosítva volt. Sikerült a Lánchíd, a hengermalom, a vasöntőde, a fegyvergyár, a Tiszaszabályozás, az alagút előkészítése. — Szinte minden közgazdasági vállalkozása eredményes volt. *Kemény* Zsigmond feljegyzi, hogy anyagi vállalkozásai „*csodálatosan szerencsések*“, *Deák* Ferenc egyszer úgy nyilatkozik, hogy „*oly szerencsés keze van*“, *Fáy* András szerényen mondja: „*Csak szatócsok vagyunk, ő a nagykereskedő köztünk.*“

Ha azonban életpályáját gondos figyelemmel kísérjük, látjuk, hogy ezekben a gazdasági, üzleti sikereiben a szerencsének nagyon kevés része volt. Szinte csalahatatlanul éles ítélőképessége és kemény, nehéz, küzdelmes, hozzáértő, fáradhatatlan tevékenysége voltak vállalkozásai sikerének szilárd tényezői. Először a leggondosabb mérlegelés alá vonta a tervbevett vállalkozás közgazdasági, politikai és pénzügyi alapjait. Időt és fáradságot nem kímélve, vizsgálta meg ezeket az alapokat.

Az persze lángeszének gyümölcse volt, hogy — legodaadóbb, leghívebb közgazdasági munkatársa, Kovács Lajos feljegyzése szerint — „*alaptételeiben nem tévedett soha*“. Az alaptételek meghatározásával távolról sem érte be. Következett a kivitel, a részletek megállapítása és végrehajtása. Ezen a téren is a legnagyobb előrelátással és körültekintéssel járt el. „Tanulmányozta az embereket és tanulmányozta a dolgokat — írja Kovács Lajos — mielőtt valamihez fogott... *Semmibe sem szeretett hirtelen belemenni*. Minden elhatározásra időt kívánt és közben nem kímélt semmi fáradságot arra, hogy tisztán lásson, mielőtt valamire elszánta magát.“

Aki ezzel a körültekintéssel dolgozik, annak sikereit vállalkozásainál nem a szerencse irányítja. Példátadó szorgalmára jellemző, hogy komornyikja kötelessége volt urát nap-nap után reggel $\frac{1}{2}$ 4-kor kelteni. Már 4 órakor íróasztalánál ült. Senki által nem zavartatva tanult és dolgozott. Mire mások felkeltek, már régen elvégezte egy szellemi munkás egész napi feladatát. Mint vállalkozó, mint gyáralapító, mint üzletember két tulajdonságot egyesített magában. *Gyakorlatiasan okos és páratlanul szorgos volt*. Adjuk ehhez hozzá Magyarország közgazdasági és társadalmi helyzetének és a külföldi országoknak alapos ismeretét. Adjuk hozzá — minden megnyilatkozását és cselekedetét bearanyozó — lángeszét. Így válik előttünk világossá, miért kellett gyakorlati gazdasági tevékenységének minden téren átható sikerrel járnia.

De nem érjük be azzal, hogy Széchenyinek mint gazdaságpolitikusnak és gyakorlati közgazdának különleges jellemrajzát megfessük. Célunk, hogy az ipar terén kifejtett gazdasági tevékenységét és az iparral összefüggő gazdaságpolitikai fel fogásait ismertessük. Ezeknek az ismerete meggyőződésünk szerint ma, egy évszázad elmúlása után is, megbecsülhetetlen értékű tanulságot nyújthat azoknak, akik ipari politikánkat irányítják és azoknak is, akik gyakorlatilag foglalkoznak ipari kérdések megoldásával.

A „*Nemzeti Iparunk*“ c. statisztikai munkálat, amelyet Erdélyi János írt, és Erdélyi halála után 1843-ban saját jegyzeteivel kiegészítve Fényes Elek adott ki, iparunk elmaradottságát a következő jellegzetes számadatokkal teszi szemlélhetővé. Összesen 453 gyár van Magyarországon, míg ugyanakkor az ausztriai német, cseh és olasz tartományokban 11.915 gyár létezik. Nálunk egyetlen egy, míg Csehországban 25, Morvaországban 30, az orosz birodalomban 204 posztógyár működik. De nemcsak gyáriparunk maradt el teljesen, a kisiparosság munkája is kisebb értékű, mert hiszen nyersanyagát úgyszólván egészen külföldről hozza. Hogy gyáraink mily kis üzemet folytathattak, kitűnik abból, hogy 453 gyár, Fényes becslése szerint, összesen 19.000 munkást foglalkoztatott, vagyis egy-

egy gyárra átlag 40 munkásnál csak valamivel több esett. Ha a gyári munkásokhoz a kézműves iparosságot is hozzávesszük, akkor azt látjuk, hogy összesen 144.000 ember élt az iparból 13 milliónyi összlakosság mellett. Ha átlagot vonunk, kiderül, hogy nálunk 78 lélekre, míg Lombardiában 8, Ausztriában 15 lélekre esik egy kézműves, illetve munkás. Becher német statisztikus szerint kereskedelmi mérlegünk Ausztriával szemben 38 millió frttal volt passzív, mert 100 milliónyi értékű behozatallal csak 62 milliónyi kivitelt voltunk képesek szembeállítani. Becher szerint 15.8 millió frt értékű posztót hoztunk be külföldről. Ennek az ipari elmaradottságnak természetesen mélyenfekvő és a történelemből jól ismert szomorú okai voltak. A török hódoltság pusztasággá változtatta az ország nagy kiterjedésű termékeny és azelőtt elég sűrűn lakott vidékeit. A lakosság és a nemzeti vagyon pusztulásával karöltve járt az ipari tevékenység teljes megszűnése. Ahol azonban kisebb is a török pusztítás, a lakosság vásárlóerejének csekélyisége általános siralmas jelenség. A lakosság zöme a jobbágyság. Ezt pedig a földesúr olyan sorban tartotta és a jobbágy-rendszer a mezőgazdaság jövedelmezőségét oly mértékben csökkentette, hogy a jobbágyoknak jövedelméből ipari cikkek vásárlására alig jutott.

Ezekon az okokon kívül az ipar elmaradottságát nagymértékben elősegítette az a hideg tartózkodás, amellyel az uralkodó társadalmi osztály a kereskedelem és az ipar iránt viseltetett. Amikor Széchenyi a nemesség anyagi elgyengülésének okait kutatja, a következő eredményre jut: „Az sújtja és sújtá le a tekintélyes családokat, hogy ahelyett, mikép természetes úton, szorgalom, takarékoság s dologhoz értés által iparkodnának gyarapodni... e helyett... pipázva és most szivarozva, vagy a corpus jurisban vagy a holdban vagy újabb időkben státuslexiconok és efféle országai szakácskönyvekben keressük gyarapodásunk s egyáltalában nemzeti üdvünk recipéjét.“

A gyáralapító társaságról 1845-ben közzétett cikksorozatában pedig gúnyos éllel támadja a nemesség kereskedelem- és iparellenes beállítottságát: „...Kevéssel ezelőtt — írja — alig volt köztünk *„telivér magyarok“* közt bárki is, és ha volt, egyenesen a kivételek közé sorozandó, ki a kereskedői s ezzel oly szorosban egybekapcsolt *gyáros* osztályra képzelt sokkal magasb állásról nem nézett vala némileg olly hangulattal le, mintha kereskedési és *gyári* ügy nem csak nem érdemlené meg a lóra és katonának született magyar nemes ember tettelegi részvételét, de egyenesen ollyas foglalatostkodás volna, mivel neki bibelődni nem illenék. És olly általjános s olly magasra potencirozott volt köztünk ezen tatár, hogy ne mondjam ezen antediluvianus nézet, mihez képest nem egy semmit sem tanult hazai növény,

tán „két huszassal zsebében“ általján, „*Pudelramer*“ gúnyeczímmel illeté az érintett osztályok még azon előbbkelőit is, kikben néha több értelem és pénztehetség pontosul össze, mint a meny-nyivel efféle provisiókat tekintve el volna látva még ma is némi derekabb Árpád származatú mezőváros in toto complexu s kik nem ritkán annyi szorgalomnak és ettől elválhatlan jólétnek kifejtőji és ápolóji, hogy valóban kérdés: milly emberi lény, egyet sem véve ki, érdemlene halántéki körül polgári repkényt inkább, mint becsületes kereskedő vagy *talpra esett gyáros*.“

Hogy Széchenyi felfogása már fiatal korában mennyire eltért ezektől a nézetektől, arra jellemző a következő:

Fiatal korában 1825. augusztus 18-án Velencében ezt írja naplójába: „Mit kell mindennek előtt figyelembe venni, ha az ember Bécsből Triestbe csatornát vagy vasutat akar építeni? Hogy milyen magasak a kiviteli cikkek árai Bécsben és környékén, milyen árak van ezeknek a cikkeknek Triestben, mily mennyiségben lehet ezeket eladni és végül, hogy a vasúti és egyéb szállítási költségek mily magasak. Ha az ember ezt a 3 pontot tisztázza, akkor a nyereséget, vagy veszteséget hamar kiszámíthatja.“ Augusztus 30-án érkezik Triestbe. Ezt írja naplójába: „30-án reggel 11 órás kocsit után Triestbe érkeztem. *Megérkezésem után a tőzsdére mentem...*“

Széchenyi az ipar jelentőségével teljesen tisztában volt. Tudta, hogy iparunk minőség és mennyiség tekintetében egyaránt el van maradva. Világosan látta azokat a fontos nemzeti érdekeket, amelyek az ipar fejlesztéséhez fűződnek. Csakhogy egész egyénisége távoltartotta a túlzásoktól, az egyoldalú hirtelen elhatározásoktól. A gyáripár fejlesztésének nagy előnyeivel szemben mérlegelte azokat a hátrányokat és nehézségeket is amelyek egyoldalú ipari politika érvényesítésével járhatnak. Ezeket két irányban is látta. *Közgazdasági és politikai irányban*.

Közgazdasági alapismereteit Smith Ádám klasszikus munkájából merítette. Jól tudta, hogy mit jelent a *nemzetközi munkamegosztás*. Felfogta és belátta ennek óriási előnyeit, felfogta és belátta, hogy ennek az elvnek a mellőzése, egyes termelési ágak fejlesztésének egyoldalú erőltetése súlyos gazdasági bajokat idéz elő. Már 1818-ban ezt írja: „Nevetséges az angol, ha bort és gabonát termel, de még nevetségesebb a magyar, ha angol aczélt akar előállítani.“ A nemzetközi munkamegosztás jelentőségének ez az átérzése irányítja gondolkozását. Ez vezeti arra, hogy a gyáripár fejlesztésének kérdésében is a középút politikáját kövesse. 1845-ben megjelent egyik ujságcikkében ezt a következőképen domborítja ki: „*A magyar hon földművelő ország*. Legalább még most kár lenne a benne rejlő kiállítási erőt gyáarakra fordítani. Így szólnak az *antigyáristák*,

midőn a *gyáristák* viszont: mindent kivétel nélkül és rögtön, Magyarország határai közt kívánnának készíttetni és kiállíttatni. *A való itt is mint szinte minden egyébben nem a túlságokban, de a középen fekszik*; úgy hogy valóban éppen oly nevetséges az első állítás, miszerint a magyar hon gyárokra még nem volna megérve, mint egyenesen émelygős: mostani félig-meddig még pásztori s ekkép annyira függő létünkben, gyári önállásról ábrándkodnunk...". Azt hisszük, nem lehet tökéletesebben a nemzetközi munkamegosztás elvének, egyidejűleg pedig oly méretű és oly jellegű nemzeti iparnak közgazdasági jelentőségét előtérbe helyezni, amely nem ütközik a nemzetközi munkamegosztás elvébe.

Még inkább befolyásolta a politikai szempont. Magyarországnak az osztrák örökös tartományokkal való kapcsolatát nemcsak a *pragmatica sancti*óból folyó közjogi kötelezettségnek, hanem Magyarország létérdekének is tartotta. Emellett pedig erős politikai és gazdasági érzéke, de felelősségérzete is arra indították, hogy számoljon a fennálló erőviszonyokkal. Ezek figyelembevételével pedig arra a meggyőződésre jutott, hogy olyan eszközökhöz, amelyek az udvar és a bécsi kormány köreiben bizalmatlanságot kelthetne, nem szabad nyulnunk. Az ipar gyors fejlesztését nem tartotta oly jelentős nemzeti érdeknek, hogy annak érvényesítéseért az Ausztriával való szakítás veszélyét felidézze. Nagyon jól tudta, hogy egy nemzeti ipar létesítésének csillogtatásával könnyű a nagy tömeg előtt népszerűséget kivívni. Tudta, hogy az ellenkező álláspont képviselőjét ellenfelei könnyen fogják Bécs hatalma előtt való nemzetietlen meghódolónak feltüntetni.

Elhatározásait a következő főbb szempontok vezették. Az egyik az a megfigyelése, hogy 1825—30 óta a nemzet közjogainak elismerése és érvényesítése és a nemzeti nyelv uralomra juttatása terén határozott haladás volt észlelhető. Tisztában volt azzal, hogy ezen a téren még igen sok jogos magyar követelés teljesítése elől elzárkózott a bécsi hatalom. De Magyarországot gazdaságilag legyengültnek látta. Ily állapotban Ausztriával élesebb küzdelembe bocsátkozni veszélyes, sőt reménytelen vállalkozás lenne.

Ezért kívánta azt a sorrendet követni, hogy *igyekezzünk mindenekelőtt az országot gazdaságilag megerősíteni, mert csak így lesz képes nemzeti jogait hatályosabban érvényesíteni*. Viszont az országnak sem tőke, sem hitel nem állott rendelkezésre. Gazdasági élete fejlesztéséhez tőkéhez is, hitelhez is csak a kormány segítségével juthatott. Nem volt szabad tehát oly fegyverekhez nyulni, amelyek a kormány bizalmatlanságát kihívták, jóindulatát letompították volna. Már pedig látta, hogy a magyar ipar fejlesztésére irányuló minden erőszakos kísérlet ezzel az eredménnyel járhat. Ezért nem csatlakozott

Kossuth kezdeményezéseihez. Ezeknek irányzata nemcsak tervezőjük szenvedélyes beszédeit és tüzes agitációját, de a tervek lényegét tekintve is, nyilván Ausztria érdekei ellen csúcsosodott ki.

Vonatkozott ez elsősorban és legfőképen a Védegylet tervére. Ezért, nem pedig személyes ellenszenvből vette fel Széchenyi a harcot Kossuthnak annyira népszerű fellépésével szemben. Ha Kossuthtal szemben Széchenyi részéről később személyes ellenszenv is mutatkozik, ezt főleg az okozhatta, hogy amikor az 1840. évi országgyűlés után a viszony az osztrák hatalom és a magyar alkotmányos törekvések közt lényegesen megjavult és eljött az ideje annak, hogy a bécsi kormány segítségével az ország gazdasági megerősítéséhez hozzá lehet látni, ekkor indította meg az ellenzék a legszenvedélyesebb rohamot Bécs ellen. Széchenyi jól tudta, hogy ez nehezíti majd törekvését a gazdasági reformokhoz szükséges pénzeszközök előteremtésében. Jól tudta, hogy a forradalmi hangulatú Magyarországban nemcsak a bécsi kormány, hanem a bécsi bankárok sem fognak tőkéket rendelkezésére bocsátani. Sőt tudta azt is, hogy az angol pénzpiac is elzárkóznék ilyen hitelműveletektől, ha Angliát bécsi követek úgy informálnák, hogy a magyar célokat szolgáló hitelek nyújtása rossz hatást váltana ki az osztrák külügyi hivatalban.

Pedig egy lényeges pontban, a vámkérdésben, nem is állt oly távol Kossuth felfogása a Széchenyiétől. Teljesen meggyeztek abban, hogy az osztrák vámrendszer gyilkos hatással van Magyarország közgazdaságára. Abban is, hogy a vámrendszert nem lehet minden gazdasági bajért felelőssé tenni. Ezt Széchenyi is, Kossuth is egyetértőleg vallották. Mind a ketten elismerik, hogy Ausztriának van bizonyos jogcíme a vámkérdésben kompenzációt keresni azért, mert az osztrák földbirtok terhes adót fizet, míg a magyar birtokos nemesi jogánál fogva adómentes. Épen ezért pártolta is Kossuth Széchenyi telekdíj-tervét, amely a nemesi birtoknak földadóval való megterhelését jelentette volna.

II. József megkísérelte a Magyarországra sérelmes vámrendszer méltányos megváltoztatását. Felajánlotta a közbenső vámvonal eltörlését annak ellenében, ha a nemesség lemond adómentességi kiváltságáról. Amikor ezt az indítványt a nemesség elutasította, akkor léptette II. József életbe vámreformját. Ennek lényege, hogy a magyar iparcikkek, ha Ausztriába vitetnek, 10%, ellenkező irányban az osztrák cikkek alig 3% vámot fizetnek. Később az 1829. évi osztrák vámtörvény világosan kifejezte, hogy a magyar földbirtok adómentességeért kell az ú.n. *állandó kárpótlási összeget* a magyar mezőgazdasági termékek Ausztriába való importjánál behozni. Ez búzánál a rendes vámnak kb. $\frac{1}{3}$ -át, bornál a vám-

nak kb. négyszeresét tette ki. Széchenyi a „Hitel“-ben azt a méltányos megoldást ajánlotta, hogy amíg nálunk a közteherviselés, illetve a telekdíj nem léphet életbe, legalább a külföldre irányuló exportunk — akár közvetlenül a magyar kikötőkből, akár tranzitó Ausztrián át megy ki — legyen vámmentes, vagy essék legalább alacsony és állandó vám alá. És ne legyen időről-időre módosítható, úgy, hogy számolni lehessen vele, mert a folytonos változtatás a mezőgazdaságot és az ipart is megöli. Már az 1829. regnikoláris bizottság is a közbenső vámok teljes eltörlését, vagy legalább is mérsékelt és állandó közbenső vámot követelt.

Széchenyi nagy közgazdasági érzékével azt is észlelte, hogy a vámkérdés távolról sem bír annyi jelentőséggel, mint amennyit annak a politikai agitátorok tulajdonítanak. Észrevette, hogy a vámkérdésnek — mint az ország gazdasági elmaradottsága egyedül döntő tényezőjének — kiélezése politikai okokból történik. Ezért a vámkérdésnek főleg a külső országokkal való viszonylatban leendő megoldását sürgette erélyesen. A közbenső vámvonal eltörlésére egyelőre nem helyezett oly nagy súlyt, ennek sürgetésével nem akarta a bécsi kormánnyal szerencsésen megjavult viszonyunkat újból elrontani.

Nagy bölcseséggel és éleslátással állította fel tehát azt a tételt, hogy a belső fogyasztás emelése és ennek speciális gazdasági intézményekkel való elősegítése sokkal fontosabb, mint a vámkérdés. Ezt pedig magunk erejéből megoldhatjuk anélkül, hogy Ausztriával újabb viszályba keveredjünk.

A „Hitel“-ben utal arra, hogy az angol gyáriparnak a belső jólét sokkal inkább támasza, mint a kivitel, mert az angol gyáripár termékeinek háromnegyedét otthon fogyasztják el és csak egynegyedét viszik ki külföldre.¹ Vonjuk le ebből a tanulságot: „Mennél több marhahúst eszik, mennél több bort iszik, mennél több posztóruhát visel s. a. t. a nép, annál jobbra kap a termesző s nincs mit rettegnie a vásár változásai, külföldi tilalmak, banquerotte s lankadó kereskedés miatt — mert minden terméke szinte már mezein kél el; s mennél számos házi butort, csinos konyha s ebédszereket s egyéb élet alkalmat s. a. t. szerez magának a sokaság, annál jobban emelkedik a mesterember s kalmár s mennyivel több a belső termeszés s nagyobb a kívánsat külföldi javakkal is élni, annál jobban díszlik a kereskedés. És így a serényebb földművelést, nagyobb industriát, virágzóbb kereskedést, szóval: a jobban bírást s gazdagabb lételt megelőzi s ezen talpigazságon áll a földbirtokosnak, ha úgy szabad mondani, kincstára...“

A nagy néptömeg fogyasztásának emeléséhez pedig két reformot kell megvalósítani. *A közteherviselést*, mert a ne-

¹ Nálunk ezidőszert is a jószágtermelésnek kb. $\frac{3}{4}$ — $\frac{4}{5}$ része belső fogyasztás útján használódik fel és kb. $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{5}$ része értékesül a külföldön.

mesi adómentesség, az adóknak kizárólag a jobbágyságra való hárítása ezt az osztályt minden fogyasztási lehetőség előtt elzárja. A másik a *jobbágyság felszabadítása*, mert a szabad birtok fel fogja a termelést és a nép fogyasztóképességét lendíteni. Így hozta Széchenyi a két nagy szociális reformot szoros kapcsolatba a belső fogyasztás emelésének és ezen keresztül az ipar fellendítésének nagy kérdésével.

Az iparfejlesztés kérdése körüli véleményeltérés részben okozója, részben következménye volt a bizalmatlanságnak, amelyet Széchenyi Kossuth iránt érzett. Ez a bizalmatlanság kétségkívül Széchenyitől indult ki. Kossuth 1840. június 9.-iki beszédében így emlékezik meg későbbi nagy ellenfeléről: „...kinél nagyobb magyart nemzetem évkönyveiben nem ismerek...” Majd Pest megye közgyűlésének 3. napján, 1840. november 19.-ikén tartott beszédében nevezi „a legnagyobb hazafinak” vagy „legnagyobb magyarnak”. Széchenyi ezen a napon feljegyzi naplójában: „Kossuth megragadja az alkalmat, hogy engem a legnagyobb magyarnak nevezzen.” Mindez nem képes Kossuth iránti érzéseinek változtatni. 1840. november 21.-iki naplójába ezt írja: „Klauzál Gábor nálam... Kossuth-ról okosan beszélünk. Én nem bízek az emberben”.

Kossuth érezte ezt a bizalmatlanságot. Ennek ellenére Széchenyihez fordul, amikor 3 évig tartó fogságából kiszabadulván, megfogamzik benne a magyar ipar fejlesztésének gondolata. Emlékirataiban leírja, hogy fogsága magányában eszmélt rá a magyar ipar fejlesztésének szükségességére. A magyar mezőgazdaságnak is a virágzó hazai ipar a „legbiztosabb piaca, legjótékonyabb szövetségese.” „Nincs az a külpia, — írja — a világon, mely az élénk belpiac hiányából eredő veszteségeket kipótolhatná; ezt a piacot pedig a hazai földművelésnek csak a hazai ipar adhatja meg.”

Első gondolata az volt, hogy *polytechnicumot* kellene alapítani a magyar ipar fejlesztésének érdekében. Ebben az ügyben felkereste Széchenyit, előadta tervét és kérte, hogy álljon ennek a mozgalomnak az élére. Felajánlotta, hogy azt a 4—5.000 frtot, amely a fogsága alatt családja fenntartására összegyűjtött pénzből fennmaradt, ennek a célnak szentelné. Széchenyi — Kossuth emlékiratai szerint — udvariasan végighallgatta, de kérése teljesítését kereken megtagadta azzal a megokolással, hogy a „*vegyes házassági*” viszonynál fogva, melyben Ausztriával állunk, az eszmét kényesnek találja és az nem illik bele az ő helyzetébe. Kossuth azonban nem adta fel azt a gondolatot, hogy a magyar ipar fejlesztése érdekében társadalmi úton kell tenni valamit.

Kapóra jött, hogy Dr. Almási Balogh Pál 1841-ben „*hasznos ismereteket terjesztő társaság*” megalakítására tett javaslatot. Balogh előtt egy angol vállalat példája lebegett, amely

természettani kísérleteket és ipari találmányokat mutatott be szakértő magyarázatokkal. Kossuth ezt a tervezetet úgy dolgozta át, hogy a magyar társaság tisztán Iparegyesület legyen és egyenesen az iparfejlesztést tűzze céljául. Ennek szolgálatában adjon ki iparismereteket terjesztő folyóiratot, állítson mesterinasiskolákat, az iparosok számára létesítsen könyvtárakat és szaktanfolyamokat, rendezzen ipari kiállításokat, segítsezen arra érdemes kezdő iparosokat, közvetítse új vállalatok létesítését stb.

Az iparegyesületi mozgalomhoz Kossuth megnyerte *Eötvös József* báró támogatását, majd elnökül *Batthyány Lajos* grófot kérték fel, aki azt el is vállalta. Széchenyit már nem is hívták meg a résztvételre. Nyilván, mert ismerték Kossuth iparpártoló tervei iránti ellenszenvét. Az iparegyesület 1841. január 30-án megalakult és nagy visszhangra is talált. Ebben a vezetők nagy népszerűsége mellett bizonyára része lehetett még annak is, hogy a tagsági díjat csak évi 2 frt-ban szabták meg. Az egyesület működésének fénypontja az 1842—43—46. évi három ipari kiállítás volt. Ezeket, mint az egyesület igazgatója, maga Kossuth vezette.

A magyar ipar létesítése, illetve fellendítése körüli politikai és gazdasági harc azonban teljesen a *Védegylet* kérdésében bontakozott ki. Ez a harc nyújtott alkalmat a nagy ellenfeleknek arra, hogy álláspontjukat politikai és közgazdasági érveléssel alátámasszák. Ezért kívánunk a Védegylet mozgalom ismertetésével részletesebben foglalkozni.

A védegyleti mozgalmat megelőzte a *Magyar Kereskedelmi Társaság* alapítása. Ez *Szabó Pál* fiumei kereskedő kezdeményezésére létesült mint részvénytársaság 1843-ban 61.100 frt tőke-befizetéssel. Elnök *Batthyány Lajos* gróf lett, igazgatóvá *Szabó Pált*, az öttagú igazgató választmány egyik tagjává Kossuthot választották. A társaság 1844-ben kezdte meg működését, de igen hamar szomorú véget ért. Alig 2 évi fennállás után kiderült, hogy 84.000 frt veszteség merült fel, *Szabó Pál* ellen vizsgálat indult, *Szabó* a vizsgálat alatt megszökött. A társaság működéséből csak annyi ismeretes, hogy nyomatékosan állást foglalt a Vukovár—Fiumei vasút megépítése mellett. Ez a vasút is Kossuth égisze alatt létesült volna. Széchenyi a Kereskedelmi Társaságban való közreműködést *Batthyány* felszólítása ellenére visszautasította, a Vukovár—Fiumei vasút tervével pedig erélyesen szembeszegült. A Kereskedelmi Társaság csúfos bukása sokat ártott Kossuthnak, de csudálatos politikai ügyessége hamar kiköszörülte ezt a csorbát.

Az 1844. november 14-iki pestmegyei közgyűlésen megjelent Kossuth *List Friggyessel* és egy órás beszédben szállt síkra a Védegylet mellett: „Az ország lassan szegényedik — mondotta — s ezen sem a szabadkereskedelem, sem a védvám

nem segít.“ Azért felhívta a rendeket a honi ipar pártolására s a védegyletet a nyilvánosság és törvényesség pajzsa alá helyezte. Az alsó és felső tábla ellenzékének lelkes támogatásával így a Védegylet meg is alakult.

Az egylet tagjai becsületszóval kötelezték magukat, hogy 6 évig csak hazai posztót és iparcikket vásárolnak és csak hazai iparossal dolgoztatnak. Az alakuló közgyűlésen elnökké gróf *Batthyány* Kázmért, igazgatóvá Kossuth Lajost választották. Széchenyi ettől az alakulástól is távoltartotta magát. Annak ellenére, hogy a rendek oly határozatot hoztak, amellyel a Védegyletet a nemzet oltalma alá helyezték, Széchenyi — alapos megfontolás és nagy lelki küzdelem után — nyíltan szembe- szegült a Védegylet eszméjével.

Ennek az elhatározásának az okai legjobban abból a cikksorozatából derülnek ki, amellyel *Deák* Ferenc híressé vált szentgróti beszédére válaszolt. Ez a beszéd a szentgróti fiókvédegylet alakulásakor hangzott el, Kossuth számolt be róla a Pesti Hirlap 1845. február 9.-iki számában.

Deák Ferenc érvei a Védegylet eszméje mellett kivonatossan a következőkben foglalhatók össze:

1. „1802-ben Ausztria gyárokat állított, a magyar pedig könnyelműleg pazar-fényűzésnek adván át magát a pénz nagy mennyiségben vándorlott át a haza határain, sokkal nagyobbban, mint kebelébe vissza. Csak pamutszövetekért évenként 17 millió szivárgott ki és így több, mint amennyi minden fő árucikkeinkért visszajöhetett... *Mely gazdaság évenként többet kiad, mint bevesz, annak előbb utóbb tönkre kell mennie — épen így áll a nemzetek sorsa.*“

2. „Egy elhanyagolt gazdaságot restaurálni két mód van: t. i. vagy a jövedelmet kell szaporítani, vagy pedig a kiadást fogyasztani... *nincs tehát egyéb hátra, hanem a lehetőségig fogyasztani a kiadást.*... A fényűzés minden más országnak áldás, csak a magyarnak átok — átok azért, mert csak ismét szívja külkezekbe a pénzt, míg más országokban a gazdagok jövedelmöknek fölöslegét iparúzó honfiaik kezébe rakják.. Ezen nemzeti átok elhárítása végett alakult a Védegylet, mellyben minden egyes tag becsületszavával köti le magát, hogy honunkban is kapható kelméket kívülről nem vesz, nem visel, nem használ...“

3. „Panaszkodunk ügyetlen kézműveseink ellen, *miért dolgoztatunk külfölden? mert nincsenek honi ügyes kézműveseink — s miért nincsenek? mert külfölden dolgoztatunk.*“

4. „*Védegylet nélkül Magyarországon jelenleg gyárok magukat fön nem tarthatják, törvények pedig pénzt nem teremtenek.* A külgyárok a befektetett alaptőkét már rég bevetették... tegyük tehát, hogy véd egylet nélkül gyárokat alapítunk, kívülről tudni fogják, mit kelljen cselekedniök, hogy ben-

nünket megbuktassanak: leszállítják veszteségre kelméik árát mit ők annyi nyereség után gyáraik veszélyeztetése nélkül tehetnek, de mit mi kezdők nem tehetünk és így magukévá téve minden piacot, a mi gyaráink rendre dűlni fognak. Ekkor a külföld ismét egyedül állván a műipari mezőn, hogy kárát nekünk megfizettesse, tetszése szerint emelendi gyártmányai becsét...”

Széchenyi „a szentgróti levél elemzése“ cím alatt 14 cikkből álló cikksorozatban felelt a „Jelenkor“ 1845. május 18. és augusztus 17. között megjelent számaiban. Közgazdasági tudásának és gazdasági érzékének nagyszerű bizonyítéka ez a cikksorozat. Feltár minden szempontot, amely a nemzetközi munkamegosztás előnyeit megvilágítja. Kidomborítja azokat a hátrányokat, amelyek az árucserre szabad lebonyolításának megakadályozásával és a nemzeti termelés erőszakos irányításával egybe vannak kötve. Óva int azoktól a súlyos veszélyektől, amelyeket az osztrák iparral szemben való támadó fellépés politikai téren felidézhet. Népszerűségét tudva dobja oda, amikor Deák Ferenc óriási tekintélye ellenére a Védegylettel szemben határozottan és élesen foglal állást.

Első tétele az, hogy *a védrendszer nem egyeztethető össze az ország külkereskedelmének fejlesztésére irányuló törekvésekkel*. A tengerparthoz vezető vasutat építeni azért, hogy külső országokkal kedvező kereskedelmi összeköttetést létesíthessünk, egyidejűleg pedig külföldi iparcikkektől izgatással elzárkózni: ez elfogadhatatlan gazdasági politika. Nem lehet csak exportálni, nem lehet import nélkül egyedül kivitelre építeni.

„Magyarország beteg állapotjára nézve egyik vagy másik gyógyszernek a szabad kereskedési vagy a védrendszernek alkalmasint van helye, midőn mindkettőt egyszerre alkalmazva a bekövetkező eredmény vagy „semmi“ ha t. i. a nemzeti test az egymással hajbakapó medicinák működését kiállja, vagy „ollyféle baj“, melly ellentétes gyógyszerek okozatja szokott lenni...”

Kivinni akarni és ott kész pénzért eladni valamit, bevinni viszont semmit... az olly szép ideál, melly fájdalom csak költői vagy gyermeki velőben létezik, gyakorlati élet mezején azonban képtelenség...

Határon-tuli kereskedés és védrendszer két olly annyira különböző valami, mint hideg és meleg, fehér és fekete, világ és sötétség, miket kölcsönös megsemmisítés nélkül egybeilleszteni nem lehet“.

A nemzet természetadta termelési rendjébe nem szabad mesterségesen beavatkozni. Elsősorban azokat a termelési ágakat kell fejleszteni, amelyek az ország természeti adottságaiban gyökereznek. Amíg legtermészetesebb iparunk, a mezőgazdaság, megfelelő tőke és munka hiányában el van hanyagolva,

addig ne forgácsoljuk el csekély tőke- és munkakészletünket. Ne fordítsuk tehát tetszetős jelszavak kedvéért mesterkéltné mód-szerekkel ipar megteremtése felé tevékenységünket.

„Ipar és szorgalom csupán akkor virágzik és erősít hazákat, mikor természeti vágásában mozog, mikor t. i. olly productivitásra ösztönösül a köz erő, melly a honnak minden körülményeihez illik.“

„A helyett hogy mindazon pénz és időtehetséget, melly honunkban úgy sem sok, lehető legnagyobb energiával, például mocsaraink szárítására, roppant árvizeink gátlására, vagy közlekedéseink helyreállítására, pontosítnók egy lélekkel egy testtel össze, e helyett már tökéletesen megnyugosztalva érzi hazafiúi magyar lélekismeretét igen sok, t. i. legtöbb védegyleti, és már babérain hever, ha például nadrágot brünni posztó helyett gácsi posztóból visel, mellyet nota bene, valamint a nadrágot sem, alkalmasint éppen olly kevésbé készíte magyar születés mint a brünni posztót...“

Majd szembeszáll a merkantilista iskolának azzal a tévtanával, mintha valamely ország gazdasági jólétét pusztán kereskedelmi mérlegének úgynevezett megjavításával, vagyis az importot meghaladó exporttal, a kiviteli fölösleg fejében befolyó pénzzel lehetne előmozdítani.

...„Az mint valami átok tüntetik a gondolkozni ritkán szokott nagy közönség képzeletében, ha kimegy az országból a pénz; mint boldogság akmeja viszont, ha belül marad a határon a pénz, mely falláciánál én alig ismerek a statusgazdaságra nézve veszélyesbet, mert tán egy csaleszme sem szolgál, kivált bizonyos osztálynál, nem tanulási s nem tevési ürügyül annyira, mint az imént felhozott.“

„Nincs e világon rászédőbb mód, valami országnak gyarapodás vagy hanyatlás felé indultát mérlegelni, mint a műtételt ki- és beviteli tabellák sarkalatára állítani“...

Okfejtésébe beállítja a *belső fogyasztás* kimagasló jelentőségét. Szembeszegül Deák Ferencnek azzal a felfogásával, mintha a közönség kiadásainak korlátozása lenne a végső cél. Sohasem mulasztott el egy alkalmat sem arra, hogy honfitársait takarékosagra buzdítsa. Minden rendszeres gazdálkodás előfeltételéül tekintette, hogy a kiadások alatta maradjanak a bevételeknek. De az ország érdekében állónak azt tekintette, ha a sok és jól megszervezett nemzeti munka révén emeljük a nemzeti jövedelmet és lakosságunk életszínvonalát, fokozzuk fogyasztását és ezzel természetes úton előmozdítjuk a nemzeti ipar fejlődését is. A fogyasztás csökkentését azonban önmagában program gyanánt nem ismeri el.

„A magyarnak általján véve, nem csak nem igen lehet kiadási lajstromából kitörteni sokat, de éppen ellenkezőleg sokat belé kell még írnia...“

„...azon negatív műtétel t. i. a nem költés, melly a szentgróti levélben ajánltatik, korántsem olly nehéz és nemes és erényes és különösen hasznos valami, mint azt sokan hinni látszanak...”, nem abban áll tehát a bölcsesség, hogy ne sokat költünk, hanem hogy eszesen költsünk...”

„Sokat szerezni és becsületes fáradalom után, a hazafiság és családi kötelességek legszigorúbb teljesítése alapján, a földteke minden éldeleteiben — mellyek tudni való, az emberi méltósággal egybeférők — lehető legbővebben részesülni... ez azon szellem, melly életet és erőt önt a népekbe és nem a karthausi megtagadás...”

Végül pedig nagy gyakorlati érzékkel utal azokra a visszaélésekre, amelyekre a védegyleti mozgalomnak szükségképen vezetnie kell: „Alig lehetett volna valami hatályosabbat bizonyos osztály tökéletes demoralisatiójára kigondolni, mint a Védegyletet; minthogy általa számtalan kisebb kereskedő, szatócs, kézműves sat. egyenesen azon dilemmába süllyedt, hogy vagy csaljon, azaz honit írjon külkelmére, vagy bukják, azaz ne fizethesse hitelezőit.” *„Arra kényszerít, mikép a rosszabb drágábban fizettség.”* Mi, meg kell vallani, a financiális gyógszerek egy olly különös faja, hogy az legfeljebb oda illik, hol előlegezésre van tehetség, van pénz...”

Széchenyinek ebben is tökéletesen igaza lett. A visszaélések, amelyeket megjósolt, tömegesen fordultak elő. Hamarosan nyilvánvalóvá is váltak és aláásták azt az alapzatot, amelyre a lelkesedés a Védegyletet fel akarta emelni. A kereskedők a bécsi árút a védegylet oltalma alatt mint magyar árút jobban tudják eladni, így Debrecenben a vásáron olyan kelméket árúsítottak, amelyeknek egyik felén „Wien“, másik felén „Pozsony“ volt olvasható. Az egész mozgalom elaludt, a két utolsó évben a bevétel már együtt sem volt 20.000 frt. Keserű emlékek, a csalódás fájó érzése maradt hátra a nagy megmozdulás után.

A Védegylettel szinte párhuzamosan folyt egy másik ipari szervezetnek, a „Gyár alapító társaság“-nak, létesítése. Széchenyi nem vonták be az alapítást. előkészítő tárgyalásokba. Csak 1844. december 14.-ikén szólították fel a belépésre, amikor a részletek már meg voltak állapítva. Hogy ennek ellenére résztvett a társaság létesítésében, az teljes tárgyilagosságának bizonyítéka. Némelyek azzal igyekeztek a belépésre rábeszélni, hogy a gyáralapító társaság ellenlábas a Védegyletnek, tehát ennek árt, ha amabba belép. Széchenyi határozottan tiltakozott ilyen beállítás ellen. Azért volt más a felfogása a Védegylet és a Gyáralapító társaság tekintetében, mert a Védegylet erőszakos eszközökkel, izgatással, Ausztria elleni ellenséges érzések szításával, a gazdasági életbe való mesterséges beavatkozással akart a magyar iparnak szolgálni, míg a Gyáralapító társaság a magyar társaság egybefogásával, tőkék összegyűjtésével, ész-

szerű üzleti politika folytatásával volt hívatva a magyar iparnak segítségére lenni. Kifejezésre juttatta, hogy *az ipar fellendítése neki is szívügye*, csakhogyz ezt politikai izgatás és egyoldalú kedvezések helyett gazdasági eszközökkel kell biztosítani.

Az iparpártolás kérdésében elfoglalt álláspontját világosan meg lehet határozni. Egészséges, életképes ipar létesítését és fejlesztését az ország fontos érdekének tartotta. De csak azt az iparpártolást tartotta indokoltnak, amely két szemponttal számol. Az egyik a nemzetközi munkamegosztás. Ez azt kívánja, hogy ne vonjunk el tőkét és szellemi erőt a mezőgazdasági termeléstől, mert ez a termelés ijesztően el van maradva. Holott ez a termelés az, amely földrajzi és természeti adottságunknál fogva elsősorban fejleszthető. Ugyancsak a nemzetközi munkamegosztás törvénye kívánja meg azt is, hogy árukat behozzunk a külföldről. Ezért hangsúlyozta, hogy nincs kivitel behozatal nélkül. Ha tehát akár gazdaságpolitikai rendszabályokkal, akár szervezett izgatással iparcikkek behozatalát mesterségesen megakadályozzuk, ezáltal egyfelől azt idézzük elő, hogy jó külföldi iparcikkek helyett rosszabb vagy drágább hazai iparcikkeket kell fogyasztanunk, amit az ország fogyasztóinak érdeke valóban nem kívánhat meg, másfelől pedig — a kivitel és behozatal szervi összefüggésénél fogva — elzárjuk a külföldi piacokat saját mezőgazdasági kivitelünk elől. A másik szempont, amellyel állandóan számolni kell, az a nagy politikai érdek, hogy az osztrák örökös tartományokkal való kapcsolatainkat ne lazítsuk, gazdasági elzárkózásunkkal a bécsi kormány jóindulatát hazánk iránt ne kockáztassuk.

Ebből a meggondolt álláspontjából következett, hogy kívánatosnak tartotta a hazai ipar fejlesztését, kívánatosnak tartotta, hogy a nemesség forduljon az ipari és kereskedői pálya felé, hogy a kereskedői és ipari foglalkozást társadalmilag is tegyük egyenrangúvá a tisztviselői, katonai, vagy mezőgazdasági foglalkozással, hogy az igazságtalan vámrendszer eltörlése által vessünk véget a magyar gazdasági érdekek elnyomásának, sőt azt is kívánatosnak tartotta, hogy csekély nemzeti tőkének egy részét összefogás és tőketársulás útján fordítsuk iparvállalatok létesítésére. Ellenben élesen szembeszegült minden olyan iparpolitikával, amely izgatás és ellenségeskedés útján mesterséges eszmei vámsorompót állít a külföldi, főleg az ausztriai iparcikkekkel szemben és ezzel elmérgezi a viszonyt azzal a hatalommal, amellyel való barátságos együttműködésre rá vagyunk utalva.

Ez az elvi álláspont vitte Széchenyit arra, hogy elmenjen a Gyáralapító társaság alakuló közgyűlésére. A társaság tőkéjére is jegyzett 5000 frtot és vállalta az alelnöki tisztelet, amellyel megkínálták. Közreműködése azonban nem tartott soká.

A szakításra a következő eset adott okot. Széchenyi a választmány egyik ülésén üzleti tervet mutatott be egy vasöntőde létesítéséről. Az irányítása alatt álló hengermalommal kapcsolatban 150.000 frt alaptőkével akarták ezt az új vállalatot életrehozni és Széchenyi úgy tervezte, hogy a „Gyáralapító r. t.” a tőke $\frac{1}{3}$ -ával, 50.000 frttal vegyen részt ebben az alapításban. A választmányban azonban a tervet hidegen fogadták, sőt egy körlevélben szinte meggyanúsították Széchenyit, mintha egyéni érdekből tette volna meg ajánlatát. Erre Széchenyi az egész javaslatot visszavonta, lemondott az alelnöki tisztről és kilépett a Gyáralapító társaságból.

Az imént említett hengermalom létesítése érdekében Széchenyi már jóval a védegyleti izgatás és a gyáralapító társaság eszméjének felvetése előtt, 1838-ban indított mozgalmat. Szerencsés ösztönnel és elvi álláspontjához híven oly iparvállalatot akart létesíteni, amely a magyar búza felőrlése révén a mezőgazdasági termelés javára szolgál, ipari munkát és vállalkozást biztosít és semmiképen sem sérti sem a nemzetközi munkamegosztás elvét, sem Ausztriához való jó viszonyunkat. Kiegyenlítésre hajló természete általában kedvezett az olyan iparok felkarolásának, amelyek a mezőgazdasági termelésre támaszkodnak. Ezért írja egy helyen a következőket: „...Termesszünk idehaza többet, gondoskodjunk azzal, hogy szállítása a tengerig olcsóbb legyen, vigyünk legjobb s így legdrágább minőségű a külvásárookra vagy *váltsuk becsesbre portékáinkat mint p. o. gabonát liszté, gyapjút posztóvá* stb. s csak azt ne mondjuk, hogy más nemzetekkel a concurrentiát nem állhatjuk ki, hanem hogy több s jobb termékek kitermesztése, könnyebb communicatio s *a portékák becsesbre változása* végett legkisebbet se teszünk s csak azt várjuk, hogy a galamb sülve repüljön szánkba.”

A „Pesti Hengermalom Társaság” 1839-ben megalakult. Mai fogalmaink szerint elgondolhatatlan, mennyi nehézséget kellett leküzdeni, míg az alakulás végbement. Száz és száz megbeszélés, meggyőzés, közbenjárás, tanácskozás a nádornál, a bécsi kormánynál, a városi hatóságoknál, a választó polgároknál, a molnár-céhnél, nem is beszélve a műszaki és pénzügyi tárgyalások sorozatáról. Mindezt Széchenyi vezette, irányította, végezte csodálatos türelemmel és buzgalommal. A tőkéből 21.500 frtot jegyzett. A malmot „József hengermalom”-nak nevezték el. Az őrlést 1841-ben indították meg. Kezdetben az üzlet nem volt jövedelmező és a vállalat adósságai 1844. végén majdnem 50.000 frtra szaporodtak. A vállalaton csakis az adósságoknak rendezése útján lehetett segíteni. Elfogadható feltételek mellett viszont a malom bankhitelt csak Széchenyi egyéni jótállása mellett kaphatott. Ez nagyon nehéz elhatározás volt, mert Széchenyi anyagi ügyeit mindig a legnagyobb óvatosság-

gal és szigorú rendben kezelte. Aggódott, hogy részvénybirtoka és szavatossága együtt már több, mint 70.000 frtnyi érdekeltséget jelent. De érezte az erkölcsi felelősséget azokkal szemben, akik a vállalatban az ő rábeszélésére és benne bízva vettek részt és erre való tekintettel, bár nehéz szívvel, vállalta a szavatosságot.

A következő évben már bekövetkezett a kedvező fordulat. 1845-re már osztalékot fizethettek, az osztalék 1846-ra már 12%, 1847-ben pedig a nyereség már 25%-ra emelkedik. Ezekben az években alakul ki Széchenyiben az az elhatározás, hogy vasöntődét kellene létesíteni a malommal kapcsolatban. Az a gondolat vezette, hogy a malom fenntartásához és a Lánchíd építéséhez szükséges vas-alkatrészeket így itthon lehetne előállítani. Ezért tette meg a „Gyáralapító Társaság”-nak a fent már említett ajánlatot. A „Gyáralapító” elutasító állásfoglalása azonban nem riasztotta el a terv megvalósításától és 1847-ben 118.000 frt alaptőkével megalakul a második iparvállalat Széchenyi legfőbb irányítása mellett: a „Pesti Gépgyár és Vasöntőde részvénytársaság.”

Ennek a társaságnak a szabadságharc előkészítése körül már a következő évben fontos szerep jutott. Amikor a Batthyány-kormány megalakult és a délszláv mozgalom fegyveres közbelépés veszélyét idézte fel, kiderült, hogy a kormánynak még annyi fegyver sem áll rendelkezésére, amennyi a nemzetőrség felfegyverzéséhez szükséges. Széchenyi ír Fehrnek, a malom és vasöntőde igazgatójának és felveti a kérdést, nem lehetne-e a vasöntődét sürgősen fegyvergyárrá átalakítani. Azt a választ kapja, hogy legfeljebb 50.000 frt befektetéssel pár hét alatt elkészülhet a vasöntődében a fegyvergyár. A dolog égetően sürgős, alkotmányos tárgyalásokra nincs idő. Széchenyi lángesze gyors elhatározással megtalálja a megoldást. Azonnal — 1848. április 7-ikén — ír a Tiszaszabályozás ügyeit intéző bizalmas munkatársának, Kovács Lajosnak, hogy a rendelkezésre álló pénzekből rögtön bocsásson 50.000 frtot — az ő (Széchenyi) teljes személyi és vagyoni kezessége mellett — a vasöntőde rendelkezésére a fegyvergyárrá való sürgős átépítés érdekében. Így létesült az első magyar fegyvergyár. Ezt később a kormány átvette és a gyár a szabadságharc ügyének nagy szolgálatokat tett.

Még egy gyári vállalat létrehozása érdekében fáradozott 1845-ben. Ekkor egy pénzcsoport alakult azzal a programmal, hogy Pest városában *cukorgyárat* létesítenek. A várostól anynyi támogatást kértek, hogy ez engedje át a gyárépítés céljaira a városi, azelőtt Vay-féle telket 30 évi bérletre. A város ezt az ajánlatot csodálatosképen elutasította. Széchenyi Batthyány Lajos útján 1845. január 25-ikén különvéleményt intéz a városhoz. Kifejti, hogy „teljes meggyőződése szerint

semmi nem fogná Pest városának növekedését és kivált a közép és alsóbb osztály keresetmódját annyira növelni, mint éppen *okszerinti gyáraknak a város körébeni életbeléptetése*.“ A telekbérlet engedélyezését ajánlja „azon buzgó hazafiakbul álló társaság nevére, kik ezen uton is sóvárognak előmozdítani a közhaza javát s kik ehhez képest, midőn olly szép példával járnak elé, nemhogy akadálytételt, de lehető leghathatósabb pártolást érdemlenek e nemes város részéről.“ Széchenyinek ez a közbelépése eredménytelen maradt. Lemondó hangon jegyzi fel naplójába: „Beadványom megbukott.“

Széchenyi a gazdasági téren a teljes szabadság elvének érvényesülését kívánta. Ennek megfelelően ipari téren is állandóan harcolt a *céhrendszer* és a *monopoliumok* ellen. „Rég elismert axioma — írja — hogy minden, ami egyeseknek kedvez s a concurrentiát kizárja, a közönségnek káros.“ Természetesen tudta, hogy a gazdasági szabadság visszaéléseket, a szabadság által adott lehetőségek káros kihasználását is felidézheti. Ezt azonban kisebb bajnak tartotta, mint a korlátozások által okozott elferdüléseket. „Jók és célirányosak bizonyos helyeken — írja a „Hitel“-ben — az ügyetlenek és részekek kedvéért a kerítések, sorompók, de az egész országot olyanokkal nem korlátozhatni.“

A céhek működésében főleg a mesterséges árképzést helytelenítette: „A céhek örökké hátráltatják a természetmények és mesterművek (értsd: iparcikkek) árainak egymásközi rendes arányát.“ A céhek működésének tulajdonította az agrárolló kialakulását. A mezőgazdasági termények ára leszáll, de az iparosok — a céhek árpolitikája segítségével — megakadályozzák az iparcikkek árának arányos mérséklését: „A búzának köble felmegy 20 forintra — volt eset — s vele a csizma ára is, — és ime leesik búzánk megint 5 forintra, de a csizma mind fenlebeg s csak lassan lassan ereszkedik le s tán éppen annak legnagyobb kárával, ki a céhek mellett leghevesebben kel ki.“ De épen ennyire elhibázottan tartja az u. n. *árlimitációkat*, amikor a hatóság a fogyasztók védelmére, az árdrágítás elkerülése céljából, megállapítja a legmagasabb árakat: „A jó hus nem drágább, mint a rossz s így mért törekedne a gazda jobb hust állítani?... *Nincs-e abban valami természetlenség, hogy valamelly portéka jó és rossz minémiségben egyenlő árú legyen?*“

Az árlimitációk sok helyütt arra vezettek, hogy a mészárosok kénytelenek voltak a vágást abbahagyni és egyes városok hús nélkül maradtak. Ekkor egyes helyeken a városok maguk vették kezükbe a hús vágatását. Ennek az lett a vége, hogy a városok nagy összegeket vesztek ezen a közüzemeken és kénytelenek voltak mégis csak az iparosságot igénybevenni. Máshol a hatóság úgy segített a fogyasztókon, hogy teljesen

szabaddá tette a vágatást. Széchenyi szabadságszeretetének ez felelt meg legjobban: „1811. és 1816. esztendei szűk időkben — írja — midőn a mészáros czéhek teljességgel húst vagy nem vághattak vagy vágni nem akartak, éppen csak azzal segíthettek számos megyék magokon, hogy mindenkinek megengedték a húsárulást. *Mért nem látjuk ezt minden időben így?*“

A gazdasági szabadság elvéhez való törhetetlen ragaszkodása vezette, amikor a „Stadium“-ban a következő törvénynek az életrehívását javasolta: „Monopoliumok, czéhek, limitációk s egyéb illyes a közszorgalmat és concurrentiát akadályozó intézetek örökre eltöröltetnek.“ A hatóságok gazdasági beavatkozásától való idegenkedését legjobban egy napló-jegyzete mutatja. Amikor 1845-ben a helytartótanács elrendelte, hogy Borsod, Pest és Gömör megyében nem szabad burgonyából szeszt égetni, ezt írja naplójába: „*Ne kormányozzunk tul sokat*“ („Nicht zuviel regieren!“).

Széchenyi tevékenysége azonban nemcsak elvi állásfoglalásai súlyánál fogva érdemel ipari szempontból különös figyelmet. Azok a tanulságok, amelyeket gazdasági működése és írásai egyaránt bőségesen nyújtanak, ma is élő valóságként jelentkeznek és az okos, gyakorlati, időszerű igazságok megbecsülhetetlen értékével bírnak.

Egész élete során mindig a legnagyobb súlyt helyezte arra, hogy mindenki *pontos számadásokat* vezessen. Berzsenyi Dánielnek írja: „óhajtásom pedig az: *Földieimet jobb Calculistákká nevelnem.*“ „A lelkesedés csak bázisa lehet mindennek — mondja egyik ministeri beszédében — de a kivitel leginkább a számítástól függ.“ Mily időszerű tanítás ez ma is, amikor épen kezdünk komoly lépéseket tenni abban az irányban, hogy legalább az iparosok és kereskedők legyenek kénytelenek könyvvitelre berendezkedni. Ma is áll: jobb calculistákra lenne szükségünk. Különösen áll ez a kézműiparosságra. A helyes árvetés ennek a népes, értékes, hazafias polgári osztálynak valóságos létérdeke.

Széchenyit ez a kérdés élete végéig foglalkoztatja. Döblingből írja egyszer hűséges titkárának, Tasner Antalnak: „*Szeretem a tiszta, preciz elszámolásokat.*“ De külön fejezetet szentel ennek a tárgynak a Béla fiához 1857. november 6-ikán intézett hosszú, tartalmas, szinte klasszikus levelében. Nemcsak rábeszéli fiát a pontos számvitelre, de részletesen meg is magyarázza, hogy milyen előnyöket jelent a számadások rendes vezetése: „*Rendes könyvet számadásaidról!... Miért vezet az ember tulajdonképen számadásokat? Először, hogy készpénzével tisztában legyen és hogy az ember önmagát ellenőrizze! Nem igaz? És hogy ez által lassanként jobban és okosabban gazdálkodjék, ami félig meddig okos embernél bizonyára be fog következni... Vigyázz a pennykre és a fon-*

tok majd vigyáznak önmagukra: mondja az angol közmondás... Sokszor mondtad nekem, hogy a magyaroknak most egyik legfőbb feladatuk az, hogy vagyonosodjanak. Teljesen helyes vélemény! Mert a vagyonosság a leginkább kizáró körülmények között is bizonyos fokig függetlenné tesz és a függetlenség megbecsülhetetlen érték... *Aki rendetlenül gazdálkodik, nemcsak nem lehet független, hanem a szó szoros értelmében mindenben megbénul — végül valóságos rabszolgává válik.*“

Ugyanebben a nagyszerű levélben inti fiát meggyőző szavakkal *a takarékosagra*: „Csak egyetlen egy krajcárt sem haszontalanul a Dunába dobni!“ Ez egyike alapelveinek, amelyeket szinte minden egyes munkájában súlyos érveléssel hangsúlyoz. „Kiki ha practicus jó gazda nevét méltán akarja viselni — írja a „Hitel“-ben — *jövedelménél kevesebbet költ-sön.* Illyen elavult recipére az olvasó nem volt elkészülve, ugy-e? s valamely új angol methodust várt tőlem, de én megvallom, hogy jobbat még eddig sehol se lelhettem.“ *Jókai* Mór beszélt el, hogy amikor Széchenyi a Nemzeti Színház céljaira küldött Döblingből pénzt, levelében ezt teszi hozzá: „*Barátom, minden ember tegye azt, hogy ne adjon ki többet, mint amennyit bevesz.* Ez az egy mondás egy olyan aranymező, hogy ha azt kellő bányamívelés alá vennék hazánkban, ebből az egyből ki lehetne heverni a magunk baját, az országát is.“

Tasnert is még Döblingből oktatja: „Pénz dolgában a fődolog az, *egy garast, egy pénzt se adni ki hasztalan*; mert így ezrek maradnak haszonra, gyönyörre“.

Ezek általános jellegű tanításai. Ellenben szorosan az ipari vállalkozások területén mozog, amikor ismételten figyelmeztet arra, hogy *vállalkozás alapja csak a nyereségre való kilátás lehet.* Épen ő, aki oly mélységes szociális érzéssel intézte nemcsak a közügyeket, de magánügyeit is, kötelességének érezte honfitársait állandóan oktatni arra, hogy vállalkozáshoz a közönség pénzbeli hozzájárulását, anyagi érdekeltségét megnyerni csak akkor lehet, ha megfelelő nyereség helyezhető a tőke részére kilátásba. Az ország jóléte szempontjából kíváncsnak tartotta az ipar fejlesztését. Ehhez tőkére volt szükség, a tőkét pedig csak a nyereség reménye állítja az ipari vállalkozás szolgálatába. Termelő vállalatokat, ipart, nem lehet hazafias szólamokkal teremteni: „Félre azért — írja — minden pompás és fényes ajánlással, melly enthusiasmust gerjeszt s feneke nincs, s azért éppen olly sebesen lobban fel, mint a szalmatűz, de tovább se tart; s előre inkább a hidegvérű s józan számlálással, mert *gazdálkodásban, kereskedésben csak haszon vagy nyereség reménye mozdít.*“ Ezért a józan felfogásáért vádolták sokan, hogy túlzottan anyagiasság gondolkozású. Pedig valóságban világos határvonalat írt elő az anyagiasság és a szükséges

józan számítás fogalma között. „Lássátok barátaim — írja a „Politikai programmtöredékek“-ben — a pénzt kiki szereti, csak hogy az individuális jellem árnyéklatai szerint ezt az egyik egyenesen bevallja, másik a furfangosabb pedig ezt nem teszi... *én azok közé tartozom, kik nem titkolják, hogy szeretik a pénzt, de becsületes úton, fáradság és a haza java után.*“

1845. március 30-ikán a „Gyáralapító társaság“-ról írt cikkében is hangsúlyozza, hogy egy vállalat alapításánál gondoskodni kell a szükséges nyereség biztosításáról. Kifejti, hogy őt, mint alelnököt egy „regens“ idea vezérlette, az t. i., hogy a részvényesek ne csak a vállalatba fektetett pénzeiket ne veszítsék el, de minél előbb minél több osztalékot huzzanak. „*Mit kapunk, mennyi a dividend? ez a résztvevők kérdése.*“

Nagy felelősséget érzett magában azokkal szemben, akiket valamely vállalkozásában való részvételtre buzdított. Sőt olyan esetben is, ha nem buzdította az egyes részvényjegyzőket kifejezetten részesedés vállalására, de feltételezhette, hogy csak azért vásárolják egyes vállalatok részvényeit, mert tudják, hogy ő irányítja az illető társaságot és ebben a komoly, megfontolt, korrekt ügyvitel biztosítékát látják. Ez a felelősségérzet vitte arra, hogy — mint fent láttuk — a malom nehéz időszakában és a fegyvergyár létesítésekor is saját személyében vállalt szavatosságot 50—50 ezer frt erejéig, holott egyébként rendkívül óvatos volt kötelezettségek, adósságok elvállalásában.

De ez a felelősségérzet volt annak is a rugója, hogy nagy komolysággal mélyedt el minden üzleti kérdés mérlegelésébe, mielőtt valamely végleges elhatározásra jutott. Teljes joggal hivatkozhatott is erre, amikor fiához intézett, fent már idézett nagyszerű levelében, tanulságul mindenkinek, aki vállalkozásba fog, ezeket írja: „Majdnem minden, amit megkezdtem, fennáll és él még! És miért? Véletlenségből vagy jó szerencséből? Nem, nem azért; hanem azért, *mert az összes körülményeket mélyen átgondoltam, minden lehetséges akadályt megfontoltam, átszámítottam, vagy eltávolítottam vagy legyőztem és semmit sem felejtettem el, ami a sikerhez szükséges volt.*“

Ez nem hivalkodás. Hiszen ez a levél nem arra volt szánva, hogy nyilvánosságra kerüljön. Ez bölcs oktatás, amelyet mindenkinek meg kell szívlelnie, aki üzleti, ipari vállalkozásba bocsátkozik. De Széchenyi nemcsak megfontolta tervbevett vállalatok esélyeit, hanem páratlan körültekintéssel, szorgalommal, buzgalommal *utána is járt* annak, amit meg akart valószínűsíteni. A mai nemzedék nem is bírja elképzelni, micsoda utánjárás volt szükséges száz évvel ezelőtt például ahhoz, hogy a Lánchíd létesüljön. Először ki kellett Bécsben a koncessziót küzdeni, a nemesség előjogaival szemben kiharcolni a vármegyei utasításokon keresztül a rendektől, majd a főrendi táblá-

tól a vámszedés jogát, mert hiszen ez a jövedelem volt az alapja a Lánchíd megépítéséhez szükséges tőkének. A két érdekelt város, Buda és Pest, vezetőségével hónapokig tartó, sokszor kicsinyes, idegromboló tárgyalásokat kellett folytatnia, hogy a vámszedés mértékét, a háramlási jogot és százféle részletkérést tisztázzanak. Azután megfelelő vállalkozót keres, aki a finanszírozást is vállalja. Ezt báró Sina személyében meg is találja és benne erős, megértő pénzügyi támogatót nyer. Pénzt kell szereznie a saját részvényjegyzéséhez, mert Sina ehhez kötötte a saját résztvételét. Meg kell küzdenie azzal a gyanúsítással, mintha egész működése csak részvényei haszna érdekében történt volna. Közben kimegy Angliába, ott legkisebb részletekig megtanulja a hídépítés műszaki részét. A híd építéséhez megszerzi a kitűnő Clark Ádámot.

Az építkezés alatt egy napot sem mulaszt el, még az 1848. évi nehéz időkben sem, hogy a hídépítést meg ne szemlélné. Mint a Batthyány-kormány tagja, lelkileg és idegileg napról-napra jobban roppan össze a felelősség súlya alatt. Ennek ellenére végigjárja a Lánchídra felhúzott láncrészeket, egyszer, amikor az utolsó láncszakasz felhúzását tekinti meg, az lezuhan és a Dunába rántja, ahonnan csak nehezen bír a partra úszni. Ilyen megfeszített, idegekre menő, súlyos és sokoldalú munkával, ilyen páratlanul szívós és fáradhatatlan utánjárással biztosította vállalkozásai sikerét. *Minden eshetőség előzetes megfontolása és alapos meggondolása mellett ez a szorgos utánjárás az, amit ipari téren is elért sikerei fontos tényezőjéül értékelhetünk.* Megtanulhatjuk példaadásából, hogy a gazdasági sikerekhez nem elég egy jó gondolat, nem elég egy lángeszű terv, hanem ezenfelül szükséges az eszmének, a tervnek gondos keresztülvitele, a részletek végrehajtásának lelkiismeretes ellenőrzése is.

Ehhez tartozik elsősorban azoknak a *személyeknek gondos kiszemelése*, akikre az új vállalat vezetését bízni akarjuk. Voltak Széchenyi kortársai közül olyanok, akik azt állították, hogy gazdasági sikereinek egyik titka munkatársainak szerencsés kiválogatása. Ez teljesen téves beállítás. A szerencsének ebben vajmi kevés része volt. Ha mezőgazdasága vezetését olyan egész emberre tudta bízni, mint Liebenberg (Lunkányi), ha személyi ügyeit oly páratlanul odaadó és lelkes titkár vezette, mint Tasner, ha a Tiszaszabályozás ügyéhez megnyerhette Kovács Lajosnak — aki tulajdonképpen erdőmérnök volt — kiváló értékű közreműködését, ha a gőzmalom és vasöntőde vezetését oly kifogástalan jellemű pompás szakemberre bízhatta, mint Fehr, ha a Lánchíd építésére a legkitűnőbb angol mérnökök egyikét, Clark Ádámot nyerhette meg, ha ezeknek az embereknek soha egyikében sem csalódott, működésükben mindig csak öröme telt és előnye volt: úgy ebben nem a sze-

rencse, hanem a gondosság, a megfontoltság és a nagy ember- és tárgyismeret voltak a döntő tényezők.

Ha vezetőt kellett választania, segítségére volt, hogy teljesen ismerte azt a tárgykört, amelyre vezetőt keresett. Tisztán látta, hogy milyen tudást, milyen képességet kell attól megkívánnia, akire az ügyet bízza. Nem takarékoskodott az idővel. Ismételt beszélgetésekkel — amelyekről az érdekelt sokszor nem is tudta, hogy mi a céljuk — tisztázta, vajjon megvan-e jelöltjében az a tudás és képesség, amelyet az állás megkíván. Ha igen, akkor előbb gondosan tájékozódott az illető személyi és családi viszonyairól. Külön gondot fordított annak megállapítására, vajjon az illető jó gyermeke volt-e szüleinek, vajjon boldog-e a családi élete? Csak olyant szeretett alkalmazni, aki jó volt szüleihez, feleségéhez és gyermekeihez. Azt tartotta, hogy csak az ilyen emberben lehet teljesen megbízni. Csak az ilyen embernek van meg az a lelki egyensúlya, az a nyugodt erkölcsi életfelfogása, amely egy vállalat sikeres vezetéséhez szükséges.

Másfelől rendkívüli módon megbecsülte munkatársait. Így igen sokat tartott Fehr-ről, a gőzmalom és vasöntőde vezető igazgatójáról. 1845. januárjában Fehr súlyosan megbetegedett. Ekkor ezt írja naplójába: „Ha Fehr meghal, akkor vagy én fizetek vagy elvesztek 72.000 frtot.“ Látjuk, mily nélkülözhetetlennek tartotta az igazgató tevékenységét a vállalat szempontjából. 1847 őszén üzleti bonyodalmak mutatkoztak. Ekkor ezt írja Naplójába: „Ülés malom és gépgyár — végtelenül komplikált. Minden Fehrtől függ.“ („Es haengt an Fehr.“) Ez a megbecsülés azonban nemcsak a naplófeljegyzésekben jelentkezett. Amikor a gőzmalom először fizet osztalékot, akkor Széchenyi előterjeszti azt a javaslatot, hogy Fehr fizetését emeljék fel és a tiszta nyereségből 5% tantiémet biztosítsanak részére.

Ez megegyezik avval, ahogy Kovács Lajos jellemzi Széchenyi felfogását munkatársai javadalmazásáról: „Mindig mondotta nekem, hogy *hivatalnokainktól nem kívánhatjuk, miszerint teljes lélekkel szolgálják az ügyet és dolgozzanak, ha anyagi gondok nyomják és erejüket zsibbasztják*. Azért gondoskodjunk tisztességes ellátásuknak megfelelő fizetésekről. Elve volt: *„semmi jutalom munka nélkül, de egyszersmind semmi munka jutalom nélkül*.“ Ezt a jutalmi rendszert például a két Clarkkal — a tervezővel és az építő mérnökkel — szemben 1845-ben így valósította meg. Ha a híd — így szólt a kikötés — 1849. szeptemberig elkészül, akkor az egyik 3000, a másik 2000 font jutalomban részesül. Ha ellenben már 1849. márciusáig kész, akkor ez a külön jutalom 5000, illetve 3000 fontra emelkedik. Elképzelhető, hogy igazgatói és munkatársai ilyen bánásmód, ilyen méltányosság láttára mily buzgalommal és odaadással szolgálták vállalatuk érdekeit.

Ugyanily *megértést és méltányosságot tanúsított munkáisaival szemben*. Jószágigazgatójának állandóan azt az utasítást adta, hogy az egyes földrészletek kijelölésénél mindig elsősorban a jobbágyok érdekeit tartsa szem előtt. A jobbágykérdés országos tárgyalásánál ismételten meggyőzően fejtette ki, hogy a jól fizetett munkás munkája sokkal nagyobb értékű, mint a gondokkal és megélhetési nehézségekkel küszködő munkásé. Amikor eljárta a Lánchíd építési munkájának haladását ellenőrizni, mindig talált időt arra, hogy a munkásokkal is elszórakozzék. Egy ízben a „Széchenyi“ nevű gőzhajóban kazánrobbanás történt és a gépész súlyosan megsebesült. Széchenyi maga megy el Stahlyhoz, a híres orvoshoz és elviszi a sebesült gépészhez, hogy annak a legjobb gyógykezelést biztosítsa. Ez a valódi, nemcsak emberbarátságon, de a munka megbecsülésén alapuló szociális érzés természetesen jótékony hatást gyakorolt ipari vállalkozásai sikerére.

A munka és a vállalkozás jelentőségének teljes átérzése vezette Széchenyit rövid miniszteri működése alatt is. Tudjuk, hogy az 1848-as kormány tanácskozásait szenvedélyes politikai harcok és a bekövetkezendő tragikus események hangulata irányították. Ezek a küzdelmes, gondterhes idők roppantották össze a „legnagyobb magyar“ idegzetét, lelki egyensúlyát. Folyton fokozódó izgalomban, állandó álmatlanságtól elgyötörve élte át előre a magyarság elkövetkezendő rettenetes sorsát. De mindenek ellenére a saját hatáskörében rendkívüli éleslátással és körültekintéssel megtette, amit csak tehetett a helyzet javítása érdekében. Előtte az a cél lebegett, hogy a népet le kell csillapítani, a szenvedélyek mezejéről a munka mezejére kell áttérlni.

Amikor mint miniszter 1848. április havának közepén először jön Pestre, legfőbb gondja, hogy *a munkanélküliségen segítsen*, mert nem szabad tétlenül nézni, hogy az izgatás iránt annyira fogékony tömeg munka nélkül nyugtalanodjék az utcán. Ezért értekezletre hívja össze bizalmas híveit, Clark Ádámot, a hajógyár, a fegyvergyár és a hengermalom igazgatóit. A megbeszélés alapján rögtön munkatervet készít.

Először a maga részére keresi ki a fellendítés lehetőségeit. Tervet készített, hogy a saját dunaparti telkén palotát építtessen. Körüljárja a pesti gazdag embereket és ezeket is rábírja magánépítkezések megindítására. Ebben az az elgondolás vezeti, hogy nemcsak a munkanélküliségen segít, hanem a nép előtt fel akarja tárni, hogy a vagyonos osztály bízik az ország jövőjében és nyugalmaiban, mindenki lásson tehát hozzá a saját hatáskörében a nyugodt nemzeti munka megindításához.

Közmunkák elrendelésére unszolja a kormányt és a várost. Elrendeli, hogy a Tiszaszabályozás munkáit azonnal indítsák meg minél több munkaerő beállításával. Utasítást ad

a Budapest—Fiumei vasútvonal és a budai alagút előmunkálataira. Nagy éleslátással tesz megkülönböztetést legutolsó, 1848. szeptember 1.-én tartott beszédében produktív és nem produktív közmunkák között. A Tiszaszabályozás folytatásához 500.000 frt megszavazását kérte az országgyűléstől. Ugyanakkor egyesek a pesti Dunapart kiépítését kívánták. Kifejtette, hogy ez az utóbbi közmunka is hasznos és bizonyára előmozdítja az ország előmenetelét. De a Tiszaszabályozás által az ország 2,700.000 hold földet fog nyerni. Ez tehát produktív kiadás. Amit a vasútak építésére fordítunk — mondotta — produktív, mert a vasútak 4, 5, sőt talán 6%-ot is fognak hozni. Beszéde nagy tetszést keltett. Hatása alatt Madarász képviselő felszólal és a miniszter által kért 500.000 frt helyett 1 millió frtot ajánl meg. Széchenyi takarékoságára, a közpénzekkel való gondos számolására, minden túlzástól tartózkodó óvatosságára jellemző, hogy Madarász ajánlatára így válaszol: „Minek többet ajánlani, ha nem kérek.“

Látjuk, hogy — közvetlenül szellemi összeomlása előtt is — az élesenlátó és felelősségét mélyen átérző közgazdasági államférfiú helyes és gyakorlatiasan okos programját fekteti le. Nem izgatással és beszéddel, hanem munkával, iparral, vállalkozással akart segíteni. Legutolsó közéleti beszédei egyike erre a tételre van felépítve:

„*Főddolog, hogy legyen munka s legyen mit enni.*“ Ez a mondás értékes hagyaték, amelyet örökre meg kell őriznünk. Hazánk nehéz pillanataiban soha se tévesszük szem elől.

Éber Antal

Háborús pénzpolitika és pénzügy 1914–15-ben és 1939–40-ben.¹

Tartalom: 1. Német és angol-szász neomerkantilizmus. 2. Valutapolitika és árszabályozás. 3. Pénzszaporítás. 4. Adók és kölcsönök a felfegyverkezési gazdaságban. 5. Adók és kölcsönök a hadigazdaságban. 6. Befejezés.

1. Az 1914–18-as világháború utáni korszakot a neomerkantilizmus korának nevezték el. Ha a külkereskedelem kötöttségét és az autarchiás gazdasági irányzat megerősödését nézzük, kétségtelenül jogosultnak látszik ez a megállapítás, különösen az 1919–24. évi világháború utáni valutáris káoszra és az irányított pénz korára, amely 1931 ősztől napjainkig tart. Igaz, hogy közbeékelődött a háború utáni aranypénzrendszer rövid korszaka, amely Anglia akkori gazdasági és politikai túlsúlyának megfelelően az angol fontnak az aranyalapra való visszatérésétől az aranyalapról való letéréséig, vagyis 1925 áprilistól 1931 szeptember haváig terjedt. Az aranyvaluta helyreállítása pedig bizonyos fokig az 1914 előtti szabadabb külkereskedelempolitikai módszerek felujítását vonta maga után. Mindazonáltal a protekcionizmus mérve a rendezett valutáris viszonyok éveiben is annyira meghaladta az 1914 előtti szintet, hogy ebből a szempontból a világháború utáni gazdaságpolitikára teljes egészében jellemző a merkantilista szellem; De hangsúlyoznunk kell, hogy csakis ebből a szempontból, mert ha a merkantilizmus lényeges vonásának tekintjük azt a felfogást, hogy végső fokon a pénzbőség és pedig a nemesfém-pénzbőség a nemzeti vagyonosodás fokmérője, akkor már másként alakul a helyzet. A vezető merkantilista államférfiak nem kényelmes mammonimádók, hanem a legtevékenyebb államférfiak: iparfejlesztők, flottaépítők, gyarmatosítók voltak. És ma már tisztázva van az is, hogy úgyszólván minden nevezetesebb merkantilista író is tudatában volt annak, hogy a pénz mögött a javak világa áll; de az is tagadhatatlan, hogy a pénzfátyolt elméleti írói nem lebbentették eléggé félre. A nemesfémvaluta

¹ Jelen dolgozat ez év június havában, Olaszországnak a háborúba való belépésekor zárattott le és így a Német Birodalom, Nagybritannia és Franciaország pénzpolitikája és pénzügyei között von párhuzamot.

bálványát fenntartás nélkül tömjénezték és ebben teljesen egyetértett velük a liberális gazdasági rendszer is, bármily mély szakadék is választotta el egyébként egymástól ezt a két gazdaságpolitikai irányzatot. A különbség az volt, hogy míg a merkantilizmus beavatkozással igyekezett növelni az ország nemesfémkészletét, addig a gazdasági liberalizmus az *ordre naturel* eszményének megfelelően a természetes pénzrendszernek a nemesfémvalutát tartotta, amint azt konzervatív francia közgazdák még nemrégiben is hirdették.² De bírálattal a nemesfémvalutát nem illette sem az egyik, sem a másik rendszer.

A neomerkantilizmus egyik iránya, az angol-szász irány ettől abban tér el, hogy a pénzrendszert az arany vásárlóereje szempontjából bírálat tárgyává teszi és az árstabilizálás eszméje mellett száll, vagy legalább is szállt síkra. Az irányított nemesfém-valutarendszer, ez volt eredetileg a neomerkantilizmus angol-szász ágának a követelménye. Jól ismeretes, hogy eredete Irving Fisher-re vezethető vissza, továbbfejlesztése pedig Keynes nevéhez fűződik. Igaz, hogy kifejlesztésében és népszerűsítésében a svéd Cassel-nek is tetemes része volt, aki idevágó működésével Keynest meg is előzte. Ha mégis angol-szásznak nevezzük a neomerkantilizmus ezen irányát, tesszük ezt azért, mert gyakorlatilag a legszembetűnőbbben az angol valutapolitikában öltött testet. Az árstabilizálás híveinek az a felfogása, hogy Nagybritannia 1925-ben pénzügyi gőgből a vásárlóerőparitásnak meg nem felelő túl magas szinten állította helyre az aranyvalutát, valónak bizonyult. Az 1931. évi nemzetközi hitelválság megrendítette az angol aranypénzrendszert és a font az aranyalapról letért. Az angol szabad valutával az irányított pénzrendszer Keynes-féle ága kerekedett felül. Irving Fisher elgondolása szerint az indexvaluta irányított aranyrúdvaluta lett volna, és a világháború után még Cassel is összeegyeztethetőnek tartotta az árállandósítást az aranypénzrendszerrel, újabban azonban megváltoztatta álláspontját. De ha a szabadvaluta voltaképpen csak egy átkeresztelt papírvaluta, azért korántsem szakít a metallista felfogással és ennyiben még bizonyos laza kapcsolatban marad a merkantilizmus pénzpolitikájával. Az angol szabadvaluta ugyanis 1935-ben már egy aranytartalékkal kitűnően ellátott papír-pénzrendszerre vált és helyzete 1938-ig folytonosan erősödött, úgyhogy 1938 tavaszán az angol valutapolitikai hatóságok aranytartalékai az amerikai aranykészlet után világviszonylatban a második helyet foglalták el. Csupán 1938-ban módosult a sorrend, amikor is ezen év második negyedétől kezdve Nagybritannia jelentős mennyiségű aranyat veszített el és a

² L. erre nézve Michael Heilperin: *International monetary economics*, London 1938, 61. l.

második helyről Franciaország mögé a harmadik helyre szorult.³ A szabadvaluta rendszer célja ezek szerint éppen az aranytartalékok gyűjtése volt. Bízvást állíthatjuk, hogy senkisésem áhítozik jobban az aranyra, mint éppen a szabadvalutás államok. Az arany tehát kétféle viszonyban állhat a valutával: törvényes és szabad viszonylatban. A jelenlegi háború tapasztalatai mindenesetre arra vallanak, hogy Anglia is célszerűbben járt volna el, ha aranykészleteit nagyobb mértékben alakította volna át hadianyagokra, nyersanyagokra és élelmiszerkészletekre. E részt azonban éppen az irányított pénzrendszer híveit nem lehet egyoldalúsággal vádolni, mert az angol készletgyűjtési tervek tőlük származtak. A brit politikai hatalom akkori birtokosai azonban mindenesetre nem szívtelték meg eléggé a készletgyűjtési terveket, talán nem is annyira az ortodox pénzpolitikához való ragaszkodás folytán, mint inkább előrelátás hiányában, mert nem képzelték, hogy kedvenc fegyverük, a blokád még ellenük is fordulhat.

Míg az angol neomerkantilizmus a fegyveres viszály kirobbanása előtt lényegében a kivitelnek valutapolitikai úton való serkentésére és a tőkeexportnak részleges ellenőrzésére szorítkozott, addig a neomerkantilizmus másik rendszere, a devizagazdaság egyfelől erőteljesebben alkalmazza ugyanazokat az eszközöket, másfelől pedig új fegyvereket is vet bele a gazdasági harcba. Ezt a rendszert eredete szerint, úgy a világháborút, mint az 1931 óta lefolyt időszakot nézve, német neomerkantilizmusnak nevezhetjük. És ha kétségtelen is, hogy a külkereskedelem irányítása terén a német devizagazdaság 1933 óta az eszközöknek eddig ismeretlen változatait teremtettem meg, a neomerkantilizmusban elvi újításnak mégis csak a pénz irányítása tekinthető. Egy államban sem tartották annyira szem előtt a javak világának alapvető jelentőségét, mint a Harmadik Birodalomban; mert ne higyjük, hogy a nemzeti szocializmus nem választhatott volna az aranyhalmozás és a készletgyűjtés között. Számos angol író kockáztatta meg azt az állítást, hogy titkos aranytartalékokat gyűjt a Német Birodalom. Pedig ha ez meg is történt volna, nem öncél gyanánt történt volna meg, mert a mai Németország a felfegyverkezésnek és árútartalékok gyűjtésének adott elsőbbséget. Ezzel szemben mennyire nem tudott szabadulni a valutapolitikai tradícióktól az Első Birodalom. Hiszen a Reichsbank érékészlete 1914 július 31-én még csak 1.528 millió márka volt, 1914 végén azonban már 2093 millióra emelkedett, a magánosok készleteinek beszolgáltatása és a jegybanknál való összpontosítása folytán. Később

³ Anglia hivatalos aranytartalékai 1938 március végén 836 millió fontsterlinggel csúcspontjukat érték el. De az év következő három negyedében mintegy 200 millió fontnyi arany áramlott ki az országból.

L. Paul Einzig: *World Finance* 1938—39, London 1939. 277 l. köv.

az Osztrák-Magyar Monarchia aranykészletének egy része is a Birodalmi Bankhoz vándorolt, amire még rátérünk, a brest-litowszki béke alapján pedig mintegy 50 millió dollár értékű orosz arannyal gyarapodott a Reichsbank aranytartaléka, úgy-hogy az érckészlet 1918 november 7-én 2550 millióval tetőfo-kára hágott.⁴ A sors iróniája volt, hogy a Birodalmi Bank aranytartaléka akkor volt fennállása óta a legmagasabb, ami-kor a gazdasági front a blokád következtében összeomlott és a német hadsereg kénytelen volt feladni a harcot. Manapság pedig Franciaországot érte még súlyosabb csapás, dacára an-nak, hogy aranykészlete kétszer akkora volt 1939 augusztus havában, mint 1914 közepén. Semmi kétség sem fér hozzá, hogy az 1914—18-as háborúban a Német Birodalom aranykészleté-nek áruvásárlásra való fordítása azokban a semleges államok-ban, amelyeket a blokád nem zárt el teljesen, összehasonlítha-tatlanul célszerűbb lett volna a hadigazdálkodás szempontjá-ból, még akkor is, ha ez a világpiaci árak további emelkedésére vezetett volna. Akkoriban még a kivételekhez tartozott Lief-mann, akinek volt bátorsága ahhoz, hogy az aranykészletek szabadabb felhasználásáért szálljon síkra. De meg kell jegyez-nünk, hogy ezeket a megállapításokat a magunk részéről első-sorban a hadigazdaságra vonatkoztatjuk és nem hiszünk az arany detronizálásában. Meggyőződésünk, hogy az arany leg-alább is a valutatartalék szerepét beláthatatlan ideig be fogja tölteni, sőt az új világ gazdasági egyensúly kialakulásával egy irányított aranyvaluta helyreállítására is sor kerülhet.

Az ortodox valutapolitikai nézettel legkevésbé Francia-ország tudott szakítani. Az a deflációs politika, amelyet 1933-tól 1936 őzéig az aranyblokk élén folytatott, jellegzetes példája az elhibázott valutapolitikai maradiságnak. A defláció nyomá-ban fellépő válság 1936 szeptember havában végül is arra kény-szerítette a népfront kormányát, hogy elkésve leértékelje a frankot, de még akkor is túl kis adagban alkalmazta a leérté-keelés keserű gyógyszerét. Az első pénzértékesökkentést további valutáris vergődések követték és csak a Daladier-féle leértéke-lés tudta 1938 május havában a frank problémáját egyelőre nyugvópontra juttatni. Az elhibázott pénzpolitikának tekinté-lyes része volt abban, hogy Franciaország a felfegyverkezési versenyben lemaradt, mert a deflációs válság, azt követőleg pedig a frank romlása, amely az államkölcsonök kibocsátását olyannyira megnehezítette, a kiadások megfelelő növelésének éveken át egyik fő akadálya volt. Anglia pénzpolitikai téren sokkalta szerencsésebb kézzel járt el. Ott a szabad valutakísér-let megteremtette a felfegyverkezés pénzügyi előfeltételeit, de

⁴ L. Karl Elster: Von der Mark zur Reichsmark, Die Geschichte der deutschen Währung in den Jahren 1914 bis 1924, Jena, 1928, 58. l. köv. és 432. l.

elmulasztották, hogy a kellő időben és a kellő mértékben éljenek velük.

2. A háború kitörése azután Angliát és Franciaországot is arra készítette, hogy a devizagazdálkodás rendszerére térjen át. A jelenlegi fegyveres viszályt tehát nemcsak sokkalta erősebb felfegyverkezési verseny, hanem egyben sokkalta nagyobb valutapolitikai feszültség is előzte meg, mint az 1914–18. évit, amidőn a Balkán-háború idején csupán a rövidlejáratú francia hitelek visszavonása Németországból — Anglián át — jelezte a vészes fejleményeket. 1914 közepén még valamennyi nagyhatalom az aranypénzrendszert követte, holott 1939 szeptember elseje előtt Anglia már évek óta a szabad valutarendszer, a Német Birodalom pedig a devizagazdaság rendszere alapján állott, mialatt a francia frank 1936 óta több leértékelésen és értékesökkenésen ment át. És míg a jelenlegi háború kirobbanása nyomban a devizagazdaság általánosulására vezetett a hadviselő államokban, addig az előző világháború elején felfüggesztették ugyan a készfizetéseket törvényes vagy tényleges alapon, a devizagazdaságot viszont először Németország vezette be 1916 január havában a mainál sokkalta enyhébb formában. Ezt a példát azután csakhamar követte az Osztrák-Magyar Monarchia is.⁵ A jegybankok az Osztrák-Magyar Bank kivételével, amely beszüntette mérlegei közzétételét, a világháború alatt is büszkén közölték aranytartalékaik növekedését, ami, mint láttuk, elsősorban a forgalomban levő aranyérmék bevonásának volt köszönhető. Ezzel szemben a nyugati szövetséges hatalmak közül jelenleg csak Franciaország teszi közzé folytatólagosan a jegybank mérlegét, ha a stabilizációs alap tartalékairól nem is számol be, Nagybritannia viszont az 1939. évi Currency and Bank Notes Act alapján az Angol Banknál őrzött aranykészletét, az addigi unciánkénti 158 sh 6 d árfolyam helyett 168 sh árfolyamon felértékelve, 279 millió font összegben átvitelezte a valutakiegyenlítő alapba, az ott központosított aranykészletekről pedig azóta nem tett közzé kimutatást.⁶ 1939 augusztus végén az angol hivatalos aranykészlet 2 milliárd dollár, a francia aranykészlet⁷ pedig 3 milliárd dollár körül

⁵ Robert Liefmann: Die Geldvermehrung im Weltkriege und die Beseitigung ihrer Folgen. Eine Untersuchung zu den Problemen der Übergangswirtschaft, Stuttgart und Berlin, 1918. 126. l. köv.

⁶ L. The Economist, London Sept. 9. 1939. 495. l. köv.

⁷ A külföldi francia tőkék repatriálása már 1938. november havában megkezdődött a Reynaud-féle szanálási terv nyomában és 1939. végéig 60 milliárd frankot ért el. Ebből 26 milliárd esett az utolsó 10 békehónapra, 24 milliárd az első 4 háborús hónapra, 10 milliárd pedig a belföldi felhalmozott tőkéből került elő.

L. La Banque de France en 1939. Journal des Économistes 99. année No. 1. 1940. janvier-février 38. l. és

Karl. Burkheiser: Dichtung und Wahrheit im französischen Kriegsbudget, Bank-Archiv Jg. 1940. 15. Mai No. 10. 179. l. köv.

mozoghatott. Ezenfelül Anglia 2230 millió dollár, Franciaország pedig 580 millió dollár követelés és könnyen értékesíthető amerikai befektetés felett rendelkezett.⁸ Ezzel szemben a Reichsbank csak 76 millió márka aranytartalékról számolt be ugyanebben az időpontban. De Franciaországot aranyban és külföldi tőkebefektetésekben fennálló hatalmas tartalékai sem tudták megmenteni, Anglia számára pedig erősen kétséssé vált a tartalékok felhasználásának lehetősége.

A nyugati hatalmak valutapolitikai helyzete egyébként már kezdettől fogva lényegesen kedvezőtlenebb volt, mint a világháborúban, dacára annak, hogy aranykészleteik 1939 augusztus havában jóval magasabbak voltak, mint 1914 derekán. Az amerikai befektetések részbeni mozgósítása következtében ugyanis az előző világháború kezdetén a font árfolyama jelentékeny, a franké pedig kisebb mértékben az aranyparitás fölé emelkedett a dollárral szemben. Csak 1915-ben kezdett hanyatlani a font és a francia frank, 1916 elejétől kezdve azonban a fontot, a frankot pedig ugyanazon év április havától kezdve a dollárral szemben rögzítették 1919 március haváig. Ez a pegging árfolyam 4.76 S volt a fontsterlinggel és 17—18 cent a frankkal szemben.⁹ Tekintettel arra, hogy a régi aranyparitás 4.86 S illetve 19.3 cent volt, az 1914—18-as világégés során a font árfolyamvesztesége mindössze 2.5%-ot tett ki és a franké sem haladta meg a 12%-ot. Ez a mesterséges rögzítés azonban számottevő mértékben túlértékelte a font és a frank váltóárfolyamát,¹⁰ ami importprémiumra vezetett. A jelenlegi fegyveres konfliktus során azonban nem jött létre stabilizációs egyezmény, dacára annak, hogy 1936 szeptember havában a frank első leértékelése alkalmából az Egyesült Államok, Nagybritannia és Franciaország Hármass Valutapolitikai Egyezményt kötöttek. A sterling és a frank ugyanis nyomban a háború elején 16%-kal hanyatlott a dollárral szemben. Az amerikai pénzügyminiszter csakhamar kijelentette, hogy ezt az értéksökkenést nem tekinti leértékelési versenyfutásnak és fenntartotta a Hármass Egyezményt, amely ily módon eredeti titkos céljától, az ideiglenes valutastabilizálástól mindenestre eltért, úgyhogy tartalma még bizonytalanabbá vált, mint ami-

⁸ John Maynard Keynes: *How to pay for the War. A radical plan for the Chancellor of the Exchequer*, London, 1940. 85. l.

Pigou legalább 1100 millió fontra becsüli az aranyat és az értékesíthető külföldi értékpapirokat.

L. A. C. Pigou: *The political economy of war, a new and revised edition*, London, 1940. 40. l. köv.

⁹ L. European Currency and Finance, Commission of Gold and Silver Inquiry, United States Senate, Foreign Currency and Exchange Investigation Serial 9 (Volume I.), by John Parke Young, Washington 1925. 290. l. k. és 325. l. köv.

¹⁰ L. Paul Einzig: *Economic warfare*, London 1940. 17. l.

lyen eredetileg volt. A font és a francia frank árfolyama azonban tényleg párhuzamosan mozgott a devizapiacokon mult év ősze óta, és december havában az angol-francia entente financière egyik lényeges alkateleme volt vátóárfolyamuknak frank $176\frac{1}{2} = 1$ font alapon való rögzítése.¹¹ Ezzel Franciaország immár valóban a sterlingblokk tagja lett, míg azelőtt csak kényszeralapon volt szabadvaluta, egészen a Daladier-féle leértékelésig, amelynek sajátossága az volt, hogy 179 frankban állapította meg a fonttal szemben a frank váltóárfolyamának minimális határát, ami egyéb intézkedésekkel karöltve a háború kitöréséig véget vetett a frank váltóárfolyam-ingadozásainak. Miután az Angol Bank a font árfolyamát a dollárral szemben hivatalosan 1939 szeptember 4-én 4.04 \$ majd szeptember 14-én 4.03 \$ árfolyamon rögzítette,¹² a frank árfolyama pedig a fontéhoz van kapcsolva, a londoni és párisi hivatalos piac mellett New-Yorkban egy nemhivatalos (szabad vagy fekete) sterling- és frankpiac is kialakult.

Váltóárfolyamok.

	F o n t s t e r l i n g		F r a n c i a f r a n k	
	hivatalos árfolyam Londonban	szabad árfolyam New-Yorkban	hivatalos árfolyam Párisban	szabad árfolyam New-Yorkban
1939. július 31	—	\$ 4.68	—	Cent 2.64
1939. aug. 30.	—	„ 4.39	—	„ 2.51
1939. szept. 27	4.03	„ 4.01	Fr 43.80	„ 2.28
1940. május 29	dtto	„ 3.18	dtto	„ 1.80

A newyorki fekete piacon a font árfolyama mult év szeptember közepén 3.75-ig hanyatlott, 1939 december és 1940 január havában 3.93—4.01 között ingadozott, vagyis megközelítette a hivatalos árfolyamot, azóta ismét hanyatlott és a flandriai csata nyomában \$ 3.-ig süllyedt. A francia frank árfolyama pedig hasonló ingadozásokat tüntetett fel és a flandriai csata következtében 1.77 centes mélypontra esett. Azóta a fontsterling és a frank szabad árfolyamát intervenciós vásárlásokkal emelték. Az előző háborúval szemben, amidőn a fontárfolyam rögzítve volt, tagadhatatlanul súlyos pénzügyi presztizs-csorbát jelent Nagy-britannia számára a nemhivatalos fontsterling piac. Az előző világháborúban ugyanis a semlegesek szabadon rendelkezhetek angliai követeléseik felett az egységes fontárfolyamon, most azonban legfeljebb az alacsonyabb nemhivatalos árfolyamon vonhatják vissza azokat. A hivatalos és nemhivatalos árfolyam közötti felár hasonló jelenség a devizagazdaság felár-

¹¹ L. The Economist, London, Dec. 16. 1939, 403. 1.

¹² L. T. Balogh: Foreign Exchange and Export Trade policy, The Economic Journal, London, No. 197, March 1940. Volume L. 2. 1. köv.

rendszeréhez, viszont a tőkekivitel bizonyos fokú lehetőségei folytán csak félrendszabály.¹³ Azóta az angol devizagazdálkodás számos szigorításon ment keresztül, de a helyzet lényegében azért 1940 június haváig mégiscsak az maradt, hogy egyedül az Északamerikai Unióval szemben számláznak dollárban a kivitelnél, míg a többi állammal szemben „a Sterling nemzetközi jellegének megóvása végett” fenntartják a sterling-számlázást.¹⁴ Tagadhatatlan, hogy ezen felemás rendszer folytán a semlegesek, sőt a dominiumok is kínálhatják a fontot a fekete piacon. A franciaországi vereségek hatása alatt a Bank of England new-yorki bankokkal tárgyalásokat kezdett a szabad sterlingpiac leépítésére, de még mindig nem határozta el magát átfogó rendszabályokra, mert a külföldi követeléseket és befektetéseket nem zárolták teljesen és az exportdevizák beszolgáltatási kötelezettségét is főként csak amerikai viszonylatban valósították meg.¹⁵

Ezek szerint a háború óta általánosult a devizagazdaság rendszere a hadviselő államokban, viszont a három hadviselő fél közül csak a Német Birodalom építette ki a devizagazdaságot már a megelőző felfegyverkezési gazdaság korában. A nemzeti szocializmus 1933-ban a világválság mélypontján vette át az uralmat és a válságból, valamint a demokráciák politikai ellenszenvéből fakadó nehézségek ellenére páratlan önfegyelemmel és páratlan sikerrel építette ki felfegyverkezési gazdaságát. Teljes erejű hadigazdaság a béke éveiben, ez a Wehrrwirtschaft nagyszerű teljesítménye! A német nacionalizmus már évekkel a háború kitörése előtt olyan erő kifejtést vitt véghez, amilyenhez hasonlót a legtöbb államban már csak magának a fegyveres viszálynak a nyomása tud kiváltani. A német felfegyverkezési gazdaság legmagasabb hatófokát akkor kezdte elérni, amikor a devizagazdasághoz a négyéves tervvel kapcsolatban szigorú árellelőrzés és ármegállapítás járult. Az 1936 október 19-i árszabályozási kormánybiztosságot létesítő törvény¹⁶ a pénzpolitika terén messzemenő jelentőségű. Míg a devizagazdaság a külső valutapolitikára irányul, addig az árszabályozás a belső valutapolitikába vág bele. Az árstabilizálás eszméje már most a semleges pénz fogalmával érintkezik, de a pénz semlegességének más a színezete békés időkben, mint a felfegyverkezési és a hadigazdaságban. A pénz normális semle-

¹³ L. Paul Einzig: The unofficial market in sterling. The Economic Journal, Dec. 1939. No. 196. Vol. XLIX. 670. l. köv.

¹⁴ L. T. Balogh: id. értekezés 6. l.

¹⁵ L. Bank-Archiv 1940, Juni 15. No. 12, 229. l.

¹⁶ L. vitéz Surányi-Unger Tivadar: Nemzeti és nemzetközi árpolitika, a kielit Institut für Weltwirtschaft-ban 1938. november 28-án tartott előadás szövege, különlenyomat a Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve 1939. évfolyamából, Budapest, 1939. 7. l.

gessége konjunktúrapolitikai semlegesség, viszont a hadigazdaságban elsősorban a háború pénzgazdasági akadályainak elhárítását tűzi ki célul. A világháború utáni inflációk tapasztalatai az árstabilizálást a háborús és nemháborús pénzpoltika közös elvévé avatták. Az amerikai aranyinfláció és szabad aranyveretés felfüggesztése Svédországban 1916 április havában¹⁷ leleplezte az arany árállandóságának hiányát, a papírpénzhigítások tapasztalatai pedig felfedték az inflációs hadifinanszírozás veszélyeit. A dolog természeténél fogva a háborús árrögzítés nem elégedhetik meg a hagyományos jegybankpolitikával, hanem erősebb rendszabályokhoz kell nyulnia. Míg a külső valutapolitika árpoltikai hatása közvetett,¹⁸ addig a hatósági árszabályozás legfőbb célja a pénz vásárlóerejének biztosítása. Már most akár szabad, akár irányított az ár, központi piaci jelenség, de egyben összetett jelenség, és ezért az árirányítás csak addig lehet hatályos, amíg az ár mögött rejlő keresleti és kínálati viszonyokat csak az árhatárokon belül akarja módosítani, mert ha a hivatalos ár a piaci viszonyoknak nem felel meg, az árú eltűnik a forgalomból és a termelés a viszonylag alacsonyabb árú javaktól visszahúzódik és a jövedelmezőbb javak felé fordul, amint azt a világháború tapasztalatai mutatják.¹⁹ Mihelyt tehát a keresleti és kínálati viszonyok mélyreható módosítása válik szükségessé, az árszabályozás már csak egy átfogó tervgazdaság keretében, mint annak központi része kísérelheti meg feladata megoldását. Ez a helyzet a totális hadigazdaságban, amelyben az árszabályozás csak a termelés, a fogyasztás és a tőkebefektetés egybehangzó irányítása esetén számíthat sikerre. A hadigazdaság pedig — többlettermelés gyanánt — a fogyasztás csorbitása nélkül terjeszkedhetik, mindaddig, míg a termelési tényezők foglalkoztatottsága és a racionalizálás nemzetgazdasági szempontból nem éri el csúcspontját. Ezen a ponton túl a fogyasztás megszorításának lehetősége szab határt a haditermelés kibővítésének. Thalheim 30%-os megszorítást tekint a fogyasztáscsökkentés lélektani határának, de azzal, hogy ezen átlagos kereten belül a magasabbrendű életszükségletek kielégítésének korlátozása 50%-ot is elérhet.²⁰ A német fegyverkezési gazdaság sokáig csak a fogyasztási politika enyhébb eszközeivel, mint a fogyasztó felvilágosításával egészítette ki az árellenőrzést, de később még a háború előtt bevezette egyes vonatkozásokban a

¹⁷ L. Gustav Cassel: Money and foreign exchange after 1914, London, 1922, 83. l.

¹⁸ L. vitéz Surányi-Unger Tivadar: id. értekezés 6. l.

¹⁹ L. pl. C. Olphe-Galliard: Histoire Economique et financière de la guerre (1914—18) Paris 1925. 253 k.

²⁰ L. Karl. C. Thalheim: Die Grundlagen der deutschen Kriegsfinanzierung, Weltwirtschaftliches Archiv, 51 Bd. Mai 1940. H. 3., 447. l.

jegyrendszert.²¹ E rendszer nagyszabású alkalmazására azonban csak a hadiállapot bekövetkezése után került sor Németországban és Anglia is csakhamar követte ezt a példát,²² Franciaország pedig megtette az előkészületeket a bevezetésére. Mennyivel hamarabb láttak napvilágot ezek az intézkedések mostanság, mint a világháborúban, amikor a kenyérjegyet Németország 1915 február havában, a cukorjegyet pedig Anglia csak 1918 elején vezette be.²³ De bennünket itt a hadigazdaság pénzpolitikai vonatkozásai érdekelnek és ebből a szempontból mindenekelőtt az a kérdés merül fel, hogy az árszabályozás mennyiben érinti a pénz funkcióit és vásárló erejét. A puszta árelenőrzés a pénz vásárlóerejére és ezzel ármérő szerepére is kihat. De ez a hatás először is csak az árhatárok szerényebb keretei között mozoghat, másodsor pedig, ha meg is változik az ármérő pénzegység súlya, magát az ármérői teljesítményt éppoly kevésbé érinti, mint a pénz csereeszköz jellegét; mert a csereeszközszerűség mindaddig érvényesül, amíg a fennálló szabad vagy irányított árakon a vevő mennyiségi korlátozás nélkül vásárolhat. A jegyrendszer nélküli árszabályozás azonban ma már rendszerint csak első foka a hadigazdaságnak. Mihelyt részleges hiány mutatkozik a javak egyes csoportjainál, az árszabályozás csakis a jegyrendszerrel együtt lehet hatályos, mert ez az egyetlen módja annak, hogy a szűkös javak a szociális szempontok figyelembevételével osztassanak szét. Az árszabályozással kapcsolatos jegyrendszert még élesebb gazdaságpolitikai eszközök támasztják alá, mint a requirálás, irányított nyersanyaggyártás, fényűzési javak termelésének csökkentése stb.,²⁴ a végső fogyasztó szempontjából azonban a hadigazdaság mégis csak az árszabályozásban és a jegyrendszerben csúcsosodik ki. A jegyrendszer pedig, mint a fogasztás mennyiségi korlátozása, a pénz csereeszköz- és ármérő szerepét, ezt a két alapvető teljesítményét is erősen csorbítja. Hiszen a pénz egyes vonatkozásokban korlátolt érvényű áruutalvány, szétosztási kulcsa válik. Kitűnik ez a szokásos árindexek jelentőségének hanyatlásából, ami indokoltá teszi, hogy egyes államok a hivatalos árstatisztika közlését a háború alatt félbeszakítják. Ha ugyanis, példának okáért, valamely árú fogyasztásának mennyiségét felére szállítják le, akkor mérlegelt árindexnél az összes mérlegelési arányszámo-

²¹ L. Hermann Ertel: Die Grundlagen der deutschen Volksernährung, zugleich ein Überblick über Tagesfragen der Ernährung, Leipzig, 1938., különösen 25, 32. és 90. l. köv.

²² L. The Economist, London, Febr. 17, 1940. 286. l. köv.

²³ L. Robert Knauss: Die deutsche, englische, und französische Kriegsfinanzierung, Berlin und Leipzig 1923. 191. és 194. l.

²⁴ L. Szádeczky-Kardoss Tibor: The economic life at war, Journal de la Société Hongroise de Statistique, XVIIe Année, 1939. No. 4. 404. l. köv.

kat megfelelően meg kellene változtatni. A megoldás minden-
 esetre lehetséges,²⁵ bár hosszantartó háború esetén a javakkal
 való ellátás ingadozásai folytán nem csekély nehézségekbe ütköznék. Az azonban bizonyos, hogy a békebeli módszerekkel
 számított árindexek az elsőrendű közszükségleti cikkek fej-
 adagolása esetén torzképet nyújtanak. Az 1914–18-as háborúra
 vonatkozólag tudomásunk szerint komoly kísérlet nem történt a
 háborús árindexek felállítására s bár a jelenlegi háború alatt foly-
 nak ilyen kísérletek, ezidőszent még nem rendelkezünk olyan
 árjelzőkkel, amelyek lehetővé tennék, hogy a hadviselő álla-
 mok pénzének vásárlóerejét összehasonlítsuk. Ezek a megállá-
 pítások elsősorban a megélhetési költségekre vonatkoznak. De
 nem sokkal könnyebb a helyzet a nagykereskedelmi árak terén
 sem. Egyes vonatkozásokban bizonyos elszigetelődés mutat-
 kozik a termelés és a fogyasztás árkörzetei között, amint az a
 subsidiumok példájából rövidesen ki fog tűnni. De maguk a
 nagykereskedelmi árak is szétagolódnak. Először is külön kell
 választanunk a belföldi és a világpiaci árakat, a világpiac
 viszont két részre oszlik: szabad és kötött körzetre. A belföldi
 és a kötött világpiaci körzetben (clearing, kompenzáció
 stb.) van lehetőség a hatósági árszabályozásra, míg a szabad,
 vagy legalábbis szabadabb világpiaci viszonylatban erről nem
 lehet szó. Itt nemcsak a szállítási és biztosítási díjak emelke-
 dése, hanem a kereslet és a kínálat játéka is nyomatékosan
 utat tör magának. Ha a behozatali állam a világpiaci áremel-
 kedést ki akarja rekeszteni a belföldi áralakulásból, ennek csak
 egy módja van és pedig az, hogy az állam magára vállalja az
 árkülönbözetet, akár behozatali monopólium, akár subsidiumok
 fizetése révén. Mindkét módszer már az előző világháború-
 ban is szerepet játszott.²⁶ A pénzsegélyek Angliában manap-
 ság éppenséggel kiadósak. Az élelmiszerek egyes fajtái (kenyér,
 tej, hús stb.) után fizetett subsidiumok összege ugyanis ez év
 február havában elérte az évi 58 millió fontot.²⁷ A pénzsegélye-
 ket többnyire nagykereskedőknek fizetik, úgyhogy rendszerint
 itt akasztják meg az áremelkedésnek a fogyasztóra való áthá-
 rítását. Ez a módszer különösen ott alkalmazható könnyű szer-
 rel, ahol az élelmiszerbehozatal a belföldi fogyasztásnak nagy
 hányadát fedezi. Ebben az esetben a külföldi fizetőeszközök
 vagy befektetések állaga csökken, viszont a belföldi pénzmeny-
 nyiség változatlan marad. Ezzel szemben a belföldi élelmiszer

²⁵ A német szakirodalomban találkozunk ilyen természetű számításokkal. L. pl. Hans Kretschmar: Kriegswirtschaft, Kriegsfinanzpolitik und Mindestlebensbedarf, Weltwirtschaftliches Archiv id. szám, 601 l.

²⁶ L. pl. E. M. H. Lloyd: Experiments in State control at the War Office and the Ministry of Food, Economic and social history of the world war, British series, Publications of the Carnegie Endowment for International Peace. London stb. 1924, különösen 299. l. köv. és 337. l. köv.

²⁷ L. The Economist, London, Febr. 17. 1940. 286. l.

után fizetett subsidium pénzpolitikai téren annyit jelent, hogy pénzsza porítás megy végbe, de csupán a termelés körzetében. A járulékos pénz egyelőre nem jut be a fogyasztás körébe. Ez nézetünk szerint a „Stopgeld”²⁸ lényege, amely persze nemcsak pénz-segélyek fizetése útján, hanem más módon is jöhet létre. A ma-gunk részéről úgy írónk körül ennek a pénznek a fogalmát, hogy a hadigazdaság a hadianyagok termelését fokozza, a fogyasztási javak termelése helyett, vagy azok rovására, viszont a termelés körzetébe kerülő pénz áremelő hatása a fogyasztási javak körze-téből kizáratik. A háború után pedig két megoldás lehet-séges, akár együttesen, akár vagylagosan: a pénz mennyiségé-nek rendkívüli vagyonadóval való csökkentése és a haditer-melésnek béke-termelésre való átállítása. Utóbbi esetben foko-zott tőkeképződéssel az árúoldal bele is nőhet a pénzoldalba. De annyi bizonyos, hogy ezeket a problémákat csak egy erőtelje-sen irányított átmenetgazdaság tudja majd megoldani.

3. Ha mindezek alapján nem is mérlegelhetjük kielégítő módon a pénz vásárlóerejének háborús fejlődését, a pénz men-yiségének alakulására nézve a jegybankok kimutatásai tájé-koztatnak bennünket.

Német jegyforgalom 1914—18.²⁹

	m i l l i ó m á r k a			
	1914. VII. 31.	1914. XII. 31.	1915. VI. 30.	1918. XII. 31.
Reichsbank jegyei	2909	5046	5840	22.188
Darlehenskassenscheine	—	446	705	10.242
Reichskassenscheine	33	236	327*	356
	<hr/> 2942	<hr/> 5728	<hr/> 6872	<hr/> 32.786

*évvégi adat

Banque de France jegyforgalma 1914—18.³⁰

m i l l i ó f r a n k			
6.683	10.043	12.105	30.250

Nagybritannia jegyforgalma 1914—18.³¹

	m i l l i ó f o n t s t e r l i n g			
	29.7	36.1	34.6	70.3
Bank of England jegyei	29.7	36.1	34.6	70.3
Currency notes	—	38.5	46.6	323.6
	<hr/> 29.7	<hr/> 74.6	<hr/> 81.2	<hr/> 393.9

Ennek a pénzsza porításnak az üteme gyorsabb volt 1914-ben, mint 1915 első felében, ami abban leli magyarázatát, hogy egyfelől a nyugati fronton a marnei csata után megszűnt a

²⁸ L. Fritz Terhalle: Die Aufbringung der Kriegskosten als volks-wirtschaftliche Aufgabe, Bank-Archiv Jg. 1940. I. Juni Nr. 11. 195. l.

²⁹ L. Liefmann Robert: id. munka 31. l. köv. és

Mémorandum sur les monnaies 1913—1922., Société des nations, Genève 1923. 60 l. köv.

³⁰ L. European Currency and finance, id. kiadvány 470. l. köv.

³¹ L. European Currency and finance, id. kiadvány 446 l. köv.

nagyszabású mozgó háború, másfelől pedig a háború gyors befejezésének lehetősége bizonytalanra vált, ami a hadügyi igazgatást erőteljesebb árpolitikára készítette.³² Az 1914–15. évi pénzsaporítás mérvét azonban a jegyforgalom nem tükrözi híven vissza, mert a jegyek szaporítása részben a belföldi aranyérmeforgalom pótlására szolgált, amely, mint láttuk, a háború folyamán megszűnt. Cassel mintegy 1900 millió dollárra becsülte az 1914–18-ban forgalomból kivont arany értéket.³³ Az egyes államokra nézve azonban nem kísérel meg közelebbi számításokat, ami túlságosan kockázatos is volna, mert már a belföldi érmeforgalomra nézve is jórészt csak nyers becslések állnak rendelkezésre.³⁴ Ehhez járult, hogy a két nyugati szövetséges a világháború alatt fenn tudta tartani a kapcsolatokat a tengerentúli piacokkal, ami úgy a külkereskedelem, mint külföldi követeléseik és befektetéseik értékesítése révén nagymértékben befolyásolta aranykészletük alakulását. Ezzel szemben a blokád következtében Németország aranytartaléka változásainak okait még inkább lehet tisztázni. Az Osztrák-Magyar Bank aranykészlete ugyanis 1914 július végétől 1915 június végéig 317 millió koronával csökkent és ez az arany mennyiség, amely a 117.56 koronás aranyparitás mellett mintegy 270 millió márkának felelt meg, nagyrészt a Birodalmi Bank érckészletét gyarapította,³⁵ amely 1914 közepétől 1915 közepéig 1082 millió márkával emelkedett. Mindent egybevetve legfeljebb 1 milliárd márkára rughatott a jegybanknak beszolgáltatott arany értéke, ami a mintegy 4.3 milliárd márkás pénzsaporulatnak nem egészen $\frac{1}{4}$ -ét tette ki. Minthogy Angliára és Franciaországra nézve még kevésbé lehet becsléseket megkockáztatni a belföldi forgalomból kivont aranyérméket illetően, csak általánosságban utalhatunk arra, hogy ez a tényező számottevő módon mérsékelte a világháború első évében a pénzsaporítást. A világháború későbbi éveiben azonban a pénzsaporítás ütemének gyorsulásával ennek a tényezőnek a jelentősége elhalványult. Kitűnik ez a jegyforgalom adatainak az érckészletre vonatkozó alábbi adatokkal való egybevetéséből.³⁶

³² Dr. Brandt-Düsseldorf: *Wirtschaftsfragen im zweiten Kriegsjahre*, München, 1916. 8. l. és

E. M. H. Lloyd: *id. munka* 33. l. köv.

³³ L. Gustav Cassel *id. munka* 70. l.

³⁴ L. European Currency and Finance *id. kiadvány* 308. l.

Sonne mindazonáltal becslést állított fel, amely szerint a joint stock banks és a magánosok készletei Angliában 1914-ben mintegy 140 millió fontra rugtak. L. H. C. Sonne: *The City, Its finance July 1914 to July 1915 and future*, London 1915. 114. l.

³⁵ L. Alexander Popovics: *Das Geldwesen im Kriege, Wirtschafts- und Sozialgeschichte des Weltkrieges, Österreichische und Ungarische Serie*, Carnegie-Stiftung für Internationalen Frieden, Wien 1925., S. 123. und Tabelle I.

Reichsbank érckészlete 1914—1918			
m i l l i ó m á r k a			
1914. június 30.	1914. dec. 31.	1915. június 30.	1918. dec. 31.
1630	2.130	2.434	2.282

Banque de France aranykészlete* 1914—18
m i l l i ó f r a n k

3976	4159	3927	3440
------	------	------	------

*a külföldön őrzött arany kivételével.

Angol hivatalos aranykészletek 1914—18

m i l l i ó f o n t				
Angol banknál	39.9	69.5	52.—	79.1
Department of Currency notesnál	—	18.5	28.5	28.5
	39.9	88.—	80.5	107.6

Ezek után fejezzük ki indexszámokban a jegyforgalom szaporítását a világháború első évében, 1914—15-ben.

Jegyforgalom szaporítása

1914. július 31—1915 június 30.

(1914. július 31 = 100)

Német Birodalom	Franciaország	Nagybritannia
230	200	280

1914. július 31—1918 dec. 31.

1.120	520	1.370
-------	-----	-------

A pénzszaporítás a legkiadósabb Angliában volt, ahol a bankjegyforgalom 1914 előtt a készpénzkímélő forgalom közismert elterjedtségére való tekintettel rendkívül alacsony volt, hiszen mindössze 28.7 millió fontra rugott a 232 millió fontnak megfelelő 5.8 milliárd frankos francia bankjegyforgalommal szemben. Viszont Franciaországban, ahol legnagyobb volt a bankjegyforgalom, a pénzszaporítás aránylag kisebb mérvű volt, egyfelől az ország egy részének megszállása, másrészt pedig a pénzhalmozási szokás következtében. Békeidőkben ugyanis a forgalomba hozott érmék és bankjegyek egy része paragon hevert, a világháborúban pedig az aranyérmék a Francia Bankhoz kerültek, míg a felhalmozott pénzjegyeket az áremelkedés csalogatta elő rejtekeikből. Angliában a világháború egy monetáris szervezeti elváltozást, a készpénzforgalom nagyszabású kiterjedését vonta maga után és ez a változás állandónak bizonyult. A mostani háború kezdetekor már nem mutatkozott olyan óriási különbség az angol és a francia

³⁶ L. European Currency and finance id. kiadvány 522. l. köv., 470. l. köv. és 442. l. köv. és

Georges Lacout: Le retour à l'étalon or, la politique monétaire de l'Angleterre (1914—1926) Paris, 1926. 32. l.

jegyforgalom között. Alanti adatokból kivehető, hogy 179 frank = 1 font körüli váltóárfolyamon, amely a német-lengyel fegyveres viszály előtt huzamosabb ideig fennállott, a Francia Bank jegyforgalma 790 millió fontnak felelt meg, az 529 millió fontnyi angol jegyforgalommal szemben.

Jegyforgalom

1929. végétől a háború kitöréséig.

Reichsbank			
m i l l i ó m á r k a			
1929. é. v.*	1932. é. v.	1938. é. v.	1939. augusztus végén
5.043	3.560	8.223	10.907
Bank of England			
m i l l i ó f o n t			
369.7	362.6	488	529.5
Banque de France			
m i l l i á r d f r a n k			
68.5	85.—	110.9	142.4

Jegyforgalom

1939. július végétől 1940. május végéig.

Reichsbank ^{37a}		
m i l l i á r d m á r k a		
1939. július**	1939. augusztus**	1940. május**
8.9	10.9	12.5
Bank of England		
m i l l i ó f o n t		
510.9	529.5	556.8
Banque de France		
m i l l i á r d f r a n k		
123	142	167

* év végén.

** hónap végén.

A jegyforgalom fejlődését — 1914-től eltérőleg — a mostani fegyveres mérkőzés szempontjából évekre visszamenőleg kell vizsgálnunk. 1914 előtt ugyanis a bankjegyforgalom lényeges eltolódásokon nem ment át. Közvetlenül a háború kitörése

^{37a} A Birodalmi Bank jegyforgalmán kívül figyelembe veendő a Rentenbankschein-forgalom is, amely azonban 1940 tavaszáig minősze 600 millió márkával emelkedett. (L. Hans Herbert Hohlfeld: Kriegsfinanzierung und Kreditwirtschaft, Weltwirtschaftliches Archiv, 51 Bd. H. 3. Mai 1940, 546 l.)

Ezek a jegyek viszont főként 1, 2 és 5 márkás címletekben kerültek kibocsátásra, úgyhogy váltópénz jellegével bírnak. Minthogy pedig a többi hadviselő félre vonatkozólag a váltópénzforgalomról újabb részletes adatok nem állanak rendelkezésünkre, fenti összeállításban a Járadékbank jegyeit sem vehettük számításba.

előtt a német bankjegyforgalom július havában 502 millió márkával emelkedett ugyan, de egészében véve az 1911-ben fennállott átlagos 1660 millió márkás és az 1911 évvégi 29.1 millió fontos és 5.3 milliárd frankos bankjegyforgalommal szemben 1914 derekán a jegyforgalom a szóbanforgó három államban nem tüntetett fel nagyarányú változást. Viszont 1939 szeptember 1 előtt a pénzforgalom messzemenő eltolódásokon ment át, egyfelől az 1929–33. évi világválság, másfelől pedig a felfegyverkezési gazdaságnak a békeévekbe való visszanyúlása folytán. A világdepresszió ugyanis a pénzforgalom összezsugorodását és egyben példátlan munkanélküliséget idézett fel. Amikor a nemzeti szocializmus a világválság mélypontján uralomra jutott és megkezdte a felfegyverkezést, a parlagon heverő termelő tényezőknek (köztük 6 millió munkanélkülinek) latbavetése a termelés és a pénzforgalom párhuzamos, inflációtól mentes kiterjesztését tette lehetővé. Ezt nevezte el a német birodalmi pénzügyminiszter kompenzációs hitelkiterjesztésnek.^{37b}

*Termelési indexek.*³⁸

1929. = 100

	1933.	1939. II. negyede.
Német Birodalom :	61	135
Nagybritannia : (Board of Trade :)	88	124
Franciaország :	81	90

Az idényszerű behatások kikapcsolásával.

A termelés kiterjesztésének megfelelően a Német Birodalomban a legjelentősebb a pénzforgalom növekedése a világválság mélypontja óta. 1933-tól 1938. végéig több mint megkétszereződött a német jegyforgalom, viszont 1929-el szemben az emelkedés nem tesz ki többet 64%-nál. Az emelkedés tehát valóban arányos volt. Hiszen a XIX. század konjunkturális fellendülései során nem egyszer még Angliában is megkétszereződött a bankjegyforgalom, anélkül, hogy a termelés csak megközelítőleg is olyan mértékben emelkedett volna, mint a német felfegyverkezési gazdaság idején. 1938-ban azután a Birodalom gyarapodása az Anschluss és a Szudéta-föld visszacsatolása révén maga után vonta a pénzforgalom növelését. Még francia részről is elismerték, hogy az 1939. májusi 10.7 milliárd márkás jegyforgalom a Birodalom nagyságához mérten távolról sem volt túlzott.³⁹ 15 frankos váltóárfolyamon

^{37b} L. W. Prion: Das deutsche Finanzwunder. Die Geldbeschaffung für den deutschen Wirtschaftsaufschwung, dritte unv. Aufl. Berlin, 1938. 67. l.

³⁸ L. Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentése, lezárattott 1940. febr. 29.-én, 45. sz. 22. l.

³⁹ L. Henry Laufenburger: La vie économique en Allemagne, Revue d'Economie Politique, 53. Année, Sept. à Déc. 1939. No. 5–6., 1602. l. köv.

ugyanis a német jegyforgalom 160 milliárd franknak, a tényleges vásárlóerőnek megfelelő 10 Pfennig = 1 frank árfolyamon⁴⁰ pedig 107 milliárdnak felelt meg akkor, amikor a Francia Bank jegyforgalma 120 milliárd frankot tett ki. A háború kitörése azután minden államban a pénzforgalom szaporítását idézte fel, de ennek a mérve kisebb volt, mint 1914–1915-ben, egyrészt a nagyobb felfegyverkezési felkészültség folytán, másrészt pedig azért is, mert időközben jobban kitanulták a pénz irányításának művészetét. A jegyforgalom ugyanis 1939. július végétől 1940. május végéig Németországban 39%-kal, Franciaországban 35%-kal és Angliában 9%-kal gyarapodott. Hogy Angliában egészen a franciaországi csatáig kisebb volt a pénzszaporítás, az csak a felfegyverkezési versenyben való lemaradásának és a sokáig fennállott kiterjedt munkanélküliségnek volt tulajdonítható.

4. A pénzforgalom kisebbmértvű emelkedése 1940. nyaráig – 1915. hasonló időszakához képest – annak a jele, hogy a háborús adóprés a mai világégés közepette jobban működött, mint azelőtt. Ez áll különösen a Német Birodalomra és Angliára, sőt bizonyos fokig Franciaországra is. Ami azonban az előzetes felfegyverkezési korszakot illeti, itt már Franciaország gyengén szorította meg az adócsavart.

A Harmadik Birodalom Hitler vezér és kancellár kijelentése szerint 1933-tól a háború kitöréséig 6 év alatt 90 milliárd márkát költött felfegyverkezésre. És ennek a gigantikus összegnek kétharmadát fedezte a Birodalom adókból s csupán egyharmadát kölcsönökből.⁴¹ Németország adóbevételei 1932–33-ban 6646 millió márkát tettek ki, 1938–39-ben pedig már 17.690 millióra rugtak, vagyis 266%-kal emelkedtek.⁴² A bevételek emeléséhez főként a társulati adó (Körperschaftssteuer), a jövedelmi és a forgalmi adó járult hozzá. A társulati adó hozadéka ugyanis ezen idő alatt 105-ről 2047 millió márkára, a jövedelmi adóé⁴³ 543-ról 3165 millióra, a forgalmi adóé pedig 1354-ről 3356 millióra szökött fel. A Német Birodalom adósságainak alakulásáról pedig alanti adatok számolnak be.

⁴⁰ L. Probleme der Kriegsfinanzierung in Frankreich, Institut für Konjunkturforschung, Wochenbericht 13. Jg., Berlin, 20. Januar 1940. Nr. 1/2, 3. l.

⁴¹ L. Hans Herbert Hohlfeld: id. értekezés, 530. l.

⁴² L. Fritz Lademann: Entwicklung des Steueraufkommens im Reiche, insbesondere bei der Einkommensteuer, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik Bd. 7. H. 2., 1939. 318. l. köv.

⁴³ A nemzeti szocializmus a régi, 1920. évi jövedelmiadó-törvény helyébe 1934. október 14.-én új törvényt hozott, amely lényeges egyszerűsítéseket vitt keresztül. L. v. Eheberg-Boesler: Grundriss der Finanzwissenschaft 7. Aufl., neu bearbeitet, Leipzig, 1936., 112. l.

A Német Birodalom összes adóssága.

M i l l i ó m á r k a

1933. március 31.⁴⁴

1939. augusztus 31.⁴⁵

12.823

34.131

Az emelkedésnek egy jelentős hányada a rövid lejáratú adósságokra esett.

A Német Birodalom rövidlejáratú belföldi adóssága.⁴⁶

M i l l i ó m á r k a

1932. december 31.

1939. július 31.

1390

7937

Németországnak nagy előnye volt, hogy a felfegyverkezéshez aránylag kis belső adóssággal fogott hozzá. A felfegyverkezési gazdaság finanszírozásában azután a „Wiederwehrrhaftmachung“ nyílt proklamálásától, vagyis 1935 március havától fogva k t izben is számottevő átlkozás ment végbe.⁴⁷ Egészen 1938. tavaszáig jegybankképes külön váltókkal (Sonderwechsel)⁴⁸ történt az előfinanszírozás és a függő adósság részben adókból fizettetett vissza, részben pedig a tőkepiacon konszolidáltatott. A növekvő hadikiadások folytán azonban áremelkedési irányzat kezdett érvényesülni. Ennélfogva 1938. március havában Schacht kezdeményezésére a külön váltók kibocsátását beszüntették és 6 havi lejáratú Lieferschatzanweisungen rendszerére tértek át. Ezek az utalványok, amelyeket a Birodalom a szállítók fizetésére használt fel,⁴⁹ nem számíthatók le, de lombardírozhatók a jegybanknál — a váltóleszámítolási kamatlábnál magasabb előlegezési kamat mellett. A kincstári szállítási utalványok tehát a hitelkiterjesztést szűkebb keretek közé szorították, ennek következtében azonban a tőkepiacon a feszültség jelei kezdtek mutatkozni,⁵⁰ noha a külön váltók részben jegybankhitellel váltattak be a magánbankok és vállalatok tárcájából.⁵¹ Ekkor Funk birodalmi gazdasági miniszter és

⁴⁴ L. W. Prion: Das deutsche Finanzwunder, id. munka 93. l.

⁴⁵ L. Wirtschaft und Statistik 1939. 1. und 2. November-Heft, 728. l.

⁴⁶ L. Wirtschaft und Statistik 1940. 2. Mai-Heft, 156. l.

⁴⁷ L. G. Albrecht: Der neue Finanzplan, Finanzarchiv N. F. Bd. 7., H. 1. 1939. 147. l. köv.

⁴⁸ Ezek a váltók nem szerepelnek az államadósságról szóló kimutatásban.

⁴⁹ L. W. Prion: Das deutsche Finanzwunder, id. munka 106. l. köv.

⁵⁰ L. Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung, 14. Jg., 1939/40. H. 1. N. F. Institut für Konjunkturforschung, Berlin, 29. l. köv.

⁵¹ L. u. o. 45. l.

jegybankelnök 1939. március 20.-án új pénzügyi tervvel állott elő, amely a kincstári szállítási utalványok kibocsátását megszüntette és a Steuergutscheine rendszerére tért át. Egyidejűleg megkezdődött a szállítási utalványoknak a forgalomból való kivonása. Összegük jelentős volt. Az 1938. április 1.-től kibocsátott mintegy 4 milliárd márka nem-kamatozó kincstári utalvány legnagyobb része szállítási utalványokból állott.⁵² Az új adójegyek lényegesen eltérnek a Papen-féle adójegyektől. Két típus került kibocsátásra; az I. számú kamatmentes 6 havi lejáratú, a II. számú pedig 3 évi lejáratú és évi 4%-kal (kamatos kamat nélkül) kamatozik. Az állam szállítóinak 40% erejéig fele-fele arányban I. és II. számú adójegyekkel fizetett, amelyek lejárat után, tehát a kibocsátásuktól számított 7-ik, illetve 37-ik hónapban adó- és vámfizetésre használhatók fel. De az adófundation kívül még más teljesítményeket is végeznek az adójegyek. A szállítók maguk is jogosultak ipari szállítóiknak 40% erejéig adójegyekkel fizetni. Az adójegyek tehát pénzhelyettesítőkké váltak „a termelés körén belül”.⁵³ Azonkívül a vállalkozók az I. számú jegyeknek értékpapírtárcájukban való tartása esetén adókedvezményeket (Bewertungsfreiheit) élveznek. Igen találó az a jellemzés, hogy az I. számú Steuergutscheine „rövid lejáratú, pénzszerű, befektetési jelleggel bíró értékpapírok”.⁵⁴ A háború elején azonban mult év november 1.-től kezdve az adójegyek kibocsátása véget ért. Összesen 4.8 milliárd márka névértékű adójegy került forgalomba.⁵⁵ Az árfolyamérték eleinte a névérték felé is emelkedett, de később 2—5%-os disagio keletkezett, ami a fizetésül való továbbadást serkentette. Végül is azonban a tőkepiac szívta fel őket, úgyhogy nagyrészt befektetési értékpapirokká váltak.⁵⁶ 1940. április 1.-től kezdve azután az elfogadási kényszert megszüntették és így az adójegyek fizetőeszköz-jellegüket elvesztették. Állaguk az adóba való beszámítás révén csökkent. 1940. februárban az I. számú adójegyek állaga 1914.6 millióra szállt le, míg a II. számúakból 2405.6 millió volt forgalomban.⁵⁷

Az angol felfegyverkezési előirányzatok és a tényleges kiadások a következő képet nyújtják.

⁵² L. u. o. 38. l.

⁵³ L. G. Albrecht: id. értekezés 153. l.

⁵⁴ L. Bank-Archiv, Jg. 1940., 15. Februar, Nr. 4., 67 l.

⁵⁵ L. Bank-Archiv, Jg. 1940., 1. April, Nr. 7., 123. l.

⁵⁶ L. Bank-Archiv, Jg. 1940., 15. Februar, Nr. 4., 67. l.

⁵⁷ L. Wirtschaft und Statistik 1940. I. und 2. April-Heft, 20. Jg., Nr. 7—8., 115. l.

Angol honvédelmi előirányzatok és kiadások.

Év	Millió font	
	Előirányzatok ⁵⁸	Netto-kiadások ⁵⁹
1934—35.	120.8	113.9
1935—36.	146.2	137
1936—37.	195.2	185.9
1937—38.	286.5	278
1838—39.	378	400

Az angol honvédelmi kiadások eszerint 1938-ig visszamaradtak az előirányzatok mögött. Csak 1938—1939-ben haladták meg a tényleges kiadások az előirányzatot. Az 1939—40. évi előirányzat eredetileg 590 millió honvédelmi kiadással számolt, de már 1939. július havában 747 millióra emelték fel a felfegyverkezési kiadások összegét. Ha feltételezzük, hogy ebből az 1939/40. év első 5 hónapjára kerekén 300 millió font esett, akkor az ellenségeskedések megkezdése előtt 1400 millió fontot tehettek ki az angol felfegyverkezési kiadások. Az angol nemzeti kormány már az 1935. évi választásokon a felfegyverkezés programjával nyerte el a többséget, de a felfegyverkezés üteme csak 1937. februárban tette szükségessé az első 400 milliós honvédelmi kölcsön bejelentését.⁶⁰ Ez a kölcsön 5 évre 80 millió fontos részletekben kellett volna, hogy kibocsátásra kerüljön, ami valóban szerény programnak volt nevezhető a német és olasz erőfeszítésekhez mérten.⁶¹ 1939. tavaszán azután a honvédelmi kölcsön keretét 400 millióról 800 millió sterlingre emelték fel és ezen időpontban a már elhelyezett Defence Loans and Bonds összege £ 180 millióra rugott.⁶²

Adóemelésekre egészen 1939-ig alig került sor. Az 1931/32. pénzügyi évben a jövedelmi adó alaptétele 5 sh volt. Közben leszállították 1934-ben 4 sh 6 d-re, majd 1936-ban 4 sh 9 d-re, 1937/38-ban pedig újból 5 d-re emelték. 1938/39-re azután 5 sh 6 d-ben szabták meg az alaptételt. Chamberlain ugyan a rendkívüli kiadások fedezésére 1937-ben kísérletet tett arra, hogy a világháborúban bevezetett Excess Profit Duty-t National Defence Contribution néven felelevenítse, de a „gazdag emberek lázadása“ (Rich Men's Revolt) és a szocialisták rövidlátó ellenzékeskedése folytán a javaslatot eredeti formájából kivetkőztették, úgyhogy a nemzetvédelmi hozzájárulás végeredményben nem, mint eredetileg tervezték, elsősorban a felfegyver-

⁵⁸ L. Deutschlands Wirtschafts-lage an der Jahreswende 1938/39., überreicht von der Reichskredit-Gesellschaft Aktiengesellschaft, Berlin, als Manuskript gedruckt, Berlin, Anfang Januar 1939., 36. l.

⁵⁹ L. The Economist, London, Budget Supplement, Apr. 9. 1938. és The Economist, London, Sept. 30., 1939. 592. l. köv.

⁶⁰ L. Paul Einzig: World Finance 1935/37. London 1937. 289. l. köv.

⁶¹ L. Paul Einzig: World Finance 1937/38. London 1938. 124. l.

⁶² L. The Economist, London, The Budget, April 15 1939. 142. l.

kezési nyereségeket, hanem csak általában a társulati nyereséget sujtotta.⁶³ A nemzetvédelmi hozzájárulás hozadéka 1937/38-ban még csak £ 1.4 millió, 1938/39-ben azonban már £ 21.9 millió volt, és 1939/40-ben 26.9 millióra emelkedett.

A francia felfegyverkezés 1936-tól kezdve fokozódott erősebb ütemben. A berlini Institut für Konjunkturforschung 1936-ra, 1937-re és 1938-ra ezeket a költségeket 16, 24. és 30. milliárd frankra, összesen tehát 70 milliárdra, az 1939. évi összes tényleges kiadásokat pedig legfeljebb 160 milliárdra becsülte.⁶⁴ Ha hozzávetőlegesen feltételezzük, hogy ebből az összegből az 1939. pénzügyi év első 7 hónapjában 60 milliárd frankot fordított Franciaország hadi kiadásokra, akkor 1936-tól a háború kitöréséig a francia felfegyverkezési költségek mintegy 130 milliárd frankot tehettek ki. A frank váltóárfolyamingadozásai miatt a francia felfegyverkezési kiadásoknak fontra való átszámítása — különösen 1936-ra és 1937-re — csak többé-kevésbé önkényesen mehet végbe. Vegyük mindazonáltal alapúl az 1936 szeptemberi, illetve az 1937 júniusi devalváció után kialakult frank 105, illetve frank 132.85 árfolyamot. Aránylag a legkönnyebb egységes átszámítási kulcsot választani 1938-ra és 1939-re vonatkozólag, mert az 1938. májusi Daladier-féle leértékelés a frank váltóárfolyamának alsó határát frank 179 = 1 fontban állapította meg és ettől kezdve egészen a fegyveres viszály kirobbanásáig a font jegyzése valóban fr. 179 körül ingadozott. A szóbanforgó árfolyamok alapján a felfokozott francia felfegyverkezési kiadások 1936. elejétől 1939. szeptember haváig mintegy 840 millió fontnak feleltek meg, amiből 1936-ra 150, 1937-re 180, 1938-ra 170 és 1939 első 8 hónapjára 340 millió fontsterling esett. Míg az angol kiadások már 1937-ben emelkedtek az előző évvel szemben, addig Franciaországban a bizonytalan valutapolitikai helyzet és az ezzel összefüggő belpolitikai nehézségek folytán csak 1938-ban észlelhető hasonló mérvű növekedés. Amellett Franciaországban az infláció már a felfegyverkezési gazdaság idején is tetemes szerepet játszott a költségek financozásában. Ezt Reynaud is beismerte, amidőn mult év végén tartott budget-beszédében⁶⁵ leszögezte, hogy az 1936., 1937. és 1938. években 20—20 milliárd frankot ért el a pénzszaporítás és ennek következtében a párisi kiskereskedelmi árak 25 %-kal, 22 %-kal, illetve 10 %-kal emelkedtek. Ellenben 1939-re nézve túlságosan szűkszavúan nyilatkozott, mert csupán az áremelkedés megállásáról és az adóbevételek növekvő irányzatáról beszélt, pedig ebben az

⁶³ L. Paul Einzig: *World Finance 1937—38*, id. munka, 127 l. köv. és 132. l. köv.

⁶⁴ L. Probleme der Kriegsfinanzierung in Frankreich, Institut für Konjunkturforschung, id. Wochenbericht, 2. l. köv.

⁶⁵ L. Le Temps, 1939. december 29-i sz., 4 l.

évben a Francia Bank jegyforgalma 110-ről 149 milliárdra szökött fel.⁶⁶ A felfegyverkezést Franciaország egészen 1939-ig nagy mértékben pénzszaporításból és kölcsönökből fedezte. 1937-ben 16.7 milliárd frankot, 1938-ban pedig 20 milliárd frankot ért el az állami kibocsátások összege.⁶⁷ Nagyobb adóemelésekre csak 1938-ban került sor. Ez év május havában a kivételes nemzeti hozzájárulás (Contribution Nationale Exceptionnelle) 8%-kal emelte a legtöbb adó kulcsát.⁶⁸ De még számottevőbbek voltak az 1938. november havában bekövetkezett adóemelések. Ekkor vezették be Franciaországban a rendkívüli nemzeti hozzájárulást (Contribution Nationale Extraordinaire), amelynek kulcsa 2% a kereseti adóknál. Továbbá meghonosították a vállalkozói nyereséget terhelő munkatöbbletadót, a jövedelmi adót 1939-re 30%-al emelték, 1939. július havában pedig a felfegyverkezési nyereség adóját vezették be. De ezek a rendszabályok már nem is annyira a felfegyverkezési, mint inkább a hadigazdaságban éreztették hatásukat.

5. Ezek után térjünk át a felfegyverkezési gazdaság pénzügyeiről a hadigazdaság pénzügyeire. Kezdjük a kiadásokkal!

Összes kiadások fedezése Nagybritanniában.⁶⁹

Év	Kiadások millió font	Fedezet módja	
		folyó bevételekből	Kölcsönökből
1914—15.	577	29.8%	70.2%
1915—16.	1559	21.6%	78.4%

Az egész 1914—18-as időszakban a hadikiadásoknak adóval fedezett hányada Nagybritanniában kerekén 25%,⁷⁰ illetve újabb számítások szerint 27—28%⁷¹ volt. Ezekre az eredményekre a pénzügyi írók a háború alatti összes bevételeknek az összes kiadásokkal való szembeállítására alapján jutottak el, le-

⁶⁶ L. La Banque de France en 1939., id. közlemény, 43. és 47. l.

⁶⁷ L. Le Budget, la Trésorerie et la Dette publique, par..., Revue d'Economie politique, 53 Année, Mai-Août 1939., Nr. 3—4, 993 l., köv. és Probleme der Kriegsfinanzierung in Frankreich, Institut für Konjunkturforschung, id. Wochenbericht, 8 l.

⁶⁸ L. Louis Trotabas: La législation fiscale, Revue d'Economie politique, id. sz. 1002. l. köv.

⁶⁹ L. W. Prion: Steuer- und Anleihepolitik in England während des Krieges. Berlin, 1918. 22. l. és

Frank L. Mc Vey: The financial history of Great Britain, 1914—18, Preliminary Economic studies of the war, Carnegie Endowment for International Peace, New-York 1918. 46. l.

⁷⁰ L. Ernest Ludlow Bogart: War costs and their financing. A study of the financing of the and the after-war problems of debt and taxation, New-York, 1921. 235 l. köv.

⁷¹ L. E. F. M. Durbin: id. munka 115. l. és

Walther Hoffmann: Probleme der englischen Kriegsfinanzierung, Weltwirtschaftliches Archiv 51. Bd. 1940. H. 3. 574 l. köv.

mondva arról, hogy különválasszák a polgári kiadásokat a szűkebb értelemben vett hadi kiadásoktól. Egy másik módszer szerint az összes háború alatti kiadásokból és bevételekből le kell vonni a háború előtti normális bevételek és kiadások összegét és így adódik a tiszta háborús költségvetés.⁷² Meg kell jegyeznünk, hogy ennek az eljárásnak is meg van a maga gyengesége, mert abból a feltevésből indul ki, hogy a megelőző békeév vagy békeévek kiadásai és bevételei irányadók a polgári kiadásokra nézve a háború tartama alatt is. Nyilvánvaló, hogy ez a feltevés merész, különösen a dologi kiadásokra vonatkozólag, ahol az áralakulás még a legszigorúbb szabályozás esetén is — már csak a világpiaci áremelkedésre való tekintettel is — érezteti hatását. Mindazonáltal az előző világháborúra nézve meglehetősen elterjedt ez a módszer, amelynek alapján az angol háborús kiadások fedezése a következő képet nyújtja:

Tiszta hadi kiadások fedezése Nagybritanniában.⁷³

Év	1914—18-ban.		
	Kiadások millió font	Fedezet módja folyó bevételekből	kölcsönökből
1914—15.	449	9.8%	90.2%
1915—16.	1357	10.2%	89.8%
• • • • •	• • • • •	• • • • •	• • • • •
1914/15—1918/19.	8803	19.7%	80.3%

Egy harmadik módszer is alkalmazható, de csakis akkor, ha a kérdéses hadviselő állam összes háborús kiadásait kölcsönökből fedezte. Ez volt a helyzet Franciaországban a világháborúban. Ennek folytán a francia hadi kiadásokat az 1914—18. években számos pénzügyi író egyszerűen azonosította az államadósság háború alatti növekedésével, amely 140 milliárd frankot tett ki. Ez az összeg tényleg csaknem teljesen meg egyezik a tiszta hadi kiadásoknak a második metódus szerint számított összegével. (140—150 milliárd frank.⁷⁴) Ez az eljárás azonban ma már nem jön figyelembe, mert az adócsavart nemcsak a mostani fegyveres mérkőzés során, hanem már az azt megelőző felfegyverkezési gazdaság korában is sokkal jobban megszorították, mint az előző világégés korában.

⁷² L. E. L. Bogart: Direct and indirect costs of the great war, New-York 1919, különösen 118. l. és

U. a. War costs and their financing, id. munka 82. k. és 105. l. és Gaston Jèze: The war expenditure of France, in „The war finance of France“, Economic and social history of the world war, Translated and abridged series, Carnegie Endowment for International Peace, New-Haven 1927. 6. l. köv.

⁷³ L. W. Prion: Steuer und Anleihepolitik in England, stb. id. munka 23. l. és

Robert Knauss: id. munka 176. l.

⁷⁴ L. Gaston Jèze: id. munka 9. és 13. l.

Végül érdemes megemlíteni, hogy még egy másik módszer is lehetséges, t. i. az, hogy a hadiadósság kamatszolgáltatást a tiszta hadi költségvetés kiadási és bevételi oldalából egyaránt levonjuk, mert ezek a kamatok a rendes bevételekből fedezendők, nem pedig új kölcsönökből.⁷⁵ Ez a számítási mód azonban túlságosan szigorú és ily módon a legkedvezőtlenebb fedezeti arányhoz vezet el, mert abból indul ki, hogy a hadiadósságok kamatait az állam a jövőben kizárólag rendes bevételekből fogja fedezni, holott a háború után rendkívüli bevételekre, különösen vagyoadókra is sor kerülhet, amelyek magának az adósságnak az állagát is csökkenthetik. Amellett figyelmen kívül hagyja azt is, hogy békés időkben a kedvező konverziós lehetőségek mérsékelhetik a kamatterhet. Mivel ezek a tényezők alig mérlegelhetők, ez a módszer elejtendő. A többi közül a második látszik a legmegfelelőbbnek. Minthogy azonban egyfelől a polgári kiadásokat a szűkebb értelemben vett hadi kiadásoktól a háború tartama alatt sokszor nehéz különválasztani,⁷⁶ másfelől pedig csupán költségvetési előirányzatokkal, sőt nem egyszer csak hadihitel-megszavazásokkal, illetve becslésekkel állunk szemben, a most folyó háború szempontjából ezidőszertől főként az első nyers módszer jöhet figyelembe, amely az összes folyó bevételeket állítja szembe az összes kiadásokkal. A világháborút illetőleg azonban a tiszta hadikiadások fedezeti módja is nagyjában és egészében tisztázva van.

Tiszta hadikiadások fedezése.⁷⁷

	1914—18.	
	Folyó bevételekből	kölcsönökből
Nagybritannia	19.7 ⁰ / ₀	81.3 ⁰ / ₀
Német Birodalom	6 ⁰ / ₀	94 ⁰ / ₀
Franciaország	—	100 ⁰ / ₀

Az a körülmény, hogy 1914—18-ban Angliában volt a legkedvezőbb a pénzügyek helyzete, több okra vezethető vissza. Tőkegazdagságán és hatalmas külföldi tőkebefektetésein kívül közrejátszott az a hosszantartó gyarmati hadjáratai során kialakult pénzügyi hagyománya is, hogy az adókat nyomban a háború elején emelje. Ellenben Franciaországban 1914 előtt a szabadelvű pénzügyi elvekhez való merev ragaszkodás volt a legfőbb oka az államháztartás kedvezőtlen helyzetének. A háború elején azután leggazdagabb tartományai német megszállás alá kerültek és ez a körülmény a világháború kezdetén lehetet-

⁷⁵ L. W. Prion: Steuer und Anleihepolitik in England stb. id. m. 23. l. köv.

⁷⁶ L. The Economist, London. The Budget Supplement, Apr. 13. 1940. 4. l.

⁷⁷ L. Robert Knauss: id. munka 175. l. köv.

lenné tette és később is kétségtelenül megnehezítette volna, hogy lényeges adóemelésekhez folyamodjon. Ami Németországot illeti, a Birodalom szervezete 1914-ben távolról sem volt olyan egységes, mint manapság. A föderalizmus rendszere folytán a Birodalom legfőbb rendes bevételeit a közvetett adók, a vámok és az illetékek alkották, a deficitet pedig rendszerint a tagállamok hozzájárulása fedezte.⁷⁸

De egész kontinentális Európában bizonyos könnyelmű pénzügyi légkört teremtett az a körülmény is, hogy szinte mindenki meg volt győződve arról, hogy a háború már csak súlyos pénzügyi terhei folytán sem tarthat soká, a hadi költségeket pedig amúgy is a legyőzött fogja végső fokon viselni. Európában a napoleoni háborúk óta nem volt olyan általános fegyveres viszály, amelynek során a nagyhatalmaknak éveken át minden erejük megfeszítésével kellett volna küzdeniök a nemzeti létért. 1914-ben katonai szempontból nyilván 1870–71 példája lebegett a hadviselő felek szemei előtt. De a történelem nem mindig ismétli meg önmagát. Napjainkban minden jel arra vall, hogy az 1870/71-es események óriási arányokban kelnek újra életre, holott 1914-ben nem vált valóra az a várakozás, hogy a döntés nem várathat sokáig magára. A világháború elején, mint láttuk, Anglia volt ebben a tekintetben az egyetlen kivétel.

A mai adóterhekhez viszonyítva Anglia világháborús pénzügyi politikája enyhének tűnik fel, de akkoriban az angol adófizető volt a „Steuerpatriotismus“ mintaképe.⁷⁹ A liberális gazdasági felfogás is hozzájárult ahhoz, hogy a világháborúban az adó sokkalta kisebb szerepet játszott, mint a jelenlegi háborúban. 1914–18-ban a mostani adóterhek elviselhetetlennek tűntek volna fel. Ahogy az egyik pénzügyi író mondta, „a népesség hangulatát“ megrendíthetné, ha a háború okozta kedvezőtlen gazdasági helyzetben még a fogyasztási adók emelésére is sor kerülne.⁸⁰ Más szóval akkor még kevésbé mertek nyíltan szembenézni a háború gazdasági súlyával, mint mostanság. Azóta nagyot változott a világ. Hol vagyunk ma már Heinrich Dietzel merev tételétől, amely úgy szól, hogy háborús időkben „Hände weg von der Steuerschraube“!⁸¹ A háborús és háború utáni infláció tapasztalatai még olyan élénken élnek a világháborús nemzedék emlékezetében, hogy manapság minden józan ember tiszt-

⁷⁸ 1913/14-ben a Birodalom 1.66 milliárd márkás összes bevételeiből — a Wehrbeitrag kivételével — 0.85 milliárd esett a Matrikularbeiträge-re.

L. Otto Barbarino: Steuerpolitik im Kriege. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Bd. 150. H. 6. Dez. 1939. 668. l.

⁷⁹ L. W. Prion: Steuer- und Anleitpolitik in England stb. id. munka 22. l.

⁸⁰ L. Ernst Mayer: Über die Deckung der Kriegsausgaben mit besonderer Berücksichtigung Deutschlands, Österreich-Ungarns, Englands, Frankreichs und Italiens, München 1916. 24. l.

⁸¹ L. Ernst Mayer: id. munka 9. l.

tában van vele, hogy a pénzhígítás a legigazságtalanabb és legveszélyesebb burkolt adó, amelyet éppen a munkások és tisztviselők sínylenek meg legjobban, mert az inflációs áremelkedés vég nélküli körforgásában a bérek és fizetések szükségszerűen le kell, hogy maradjanak. A nemzeti termelés nagy részének hadi célok szolgálatába állítása szükségszerűen a fogyasztás meg szorítását vonja maga után. Ennek a felismerésnek tulajdonítható, hogy napjainkban már a hadi gazdaság frontján is olyan elszántság uralkodik, mint a tűzvonalban. Ezt bizonyítja a hadi kiadások adóval fedezett hányadának erős emelkedése, amely a rendelkezésre álló, részben hiányos adatok alapján is kétségtelenül megállapítható. Pontosabb adatok ebben a vonatkozásban csak az angol pénzügyekre vonatkozólag tételnek közzé. A német hadi kiadásokról a lengyel-német háború óta közvetlen adatokkal nem rendelkezünk, de az adóbevételekről és az államadóságról szóló kimutatások számos támpontot nyújtanak. Viszont a francia hadi kiadásokról még becsléseket is nehéz felállítani, amint azt még a londoni Economist is leszögezte.⁸² Nagybritanniában az állami kiadások az 1939/40 pénzügyi évben, amelyből 5 hónap esett a háborúra, összesen 1820 milliót tettek ki.⁸³ Ebből 1049 milliót folyó bevételekből, 761 milliót pedig kölcsönből teremtettek elő, vagyis a fedezet 58% erejéig adóból, 42% erejéig pedig kölcsönökből állott.

A Német Birodalomban az 1939/40 csonka háborús év utolsó hónapjaiban a hadi kiadások 3–4 milliárd márka körül mozoghattak. Franciaországra nézve pedig már előre bocsátottuk, hogy a berlini Institut für Konjunkturforschung 1939-re az összes kiadásokat legfeljebb 160 milliárd frankra teszi. Az 1940 évi francia költségvetési előirányzat azután a rendes polgári kiadások összegét — mindenestre a polgári miniszteriumok háború okozta kiadásait is beleértve — 79 milliárd frankban, a hadi kiadásokat pedig 239 milliárdban szabta meg.⁸⁴ Jecht a Reynaud által benyújtott 1940. évi háborús költségvetési előirányzatot pénzügyi blöffnek nevezte el,⁸⁵ mert a francia nemzeti jövedelemmel nem áll arányban. A Südost-Economist végeredményben a következőképen foglalja össze a folyó évi előirányzatokat, illetve becslés szerint várható összes kiadásokat, a fedezeti módok feltüntetésével:⁸⁶

⁸² L. The Economist, London, March 16, 1940. 457. 1. köv.

⁸³ L. The Economist, London, The Budget Supplement, Apr. 13, 1940. 1. l. köv.

⁸⁴ L. Le Temps 1939 dec. 29. sz. 3. l. köv. és dec. 31. sz. 2. l. köv.

A francia költségvetés nehezen áttekinthető voltára nézve l. Probleme der Kriegsfinanzierung in Frankreich, Institut für Konjunkturforschung, id. Wochenbericht 1–10. l.

⁸⁵ L. Horst Jecht: id. értekezés 472. l.

⁸⁶ L. Finanzierung der Rüstungskosten c. cikket, Südost-Economist, Budapest, 2. J. No. 11. 24 Mai 1940. 2. l.

Előirányzat, ill. becslés	Német Birodalom ⁸⁷		
	Kiadások	Folyó bevételekből	Kölcsönökből
	milliárd márka		
1940—41.	48	50%	50%
	Nagybritannia		
	millió font		
1940—41.	2667	46%	54%
	Franciaország		
	milliárd frank		
1940.	328	24%	76%

Ezen összeállítás alapján elmondhatjuk, hogy ebben a háborúban már az egész vonalon az úgynevezett „semleges“ fedezeti elv⁸⁸ (helyesebben vegyes fedezeti elv) jutott érvényre, amely nem biztosít kizárólagosságot a kölcsönöknek, hanem az adó fedezeti elvének is nagymértékben teret ad.

De térjünk még vissza az előző világégés hadiköltségeire és nézzük a napi kiadások irányzatát.

Napi háborus költségek 1914—18-ban.⁸⁹

Időszak	Német Birodalom millió márka	Nagybritannia millió font	Időszak	Franciaország millió frank
1914 aug. 14 } 1915 márc. }	36	2.—	1914	43.9
1915 ápr. } 1916 márc. }	67	4.23	1915	63.1
• • • • •	• • •	• • •	• • •	• • •
1918	146*	7.85**	1918	148

* 1918 április—december,

** 1918 április—szeptember

Napi háborus költségek 1940-ben, ill. 1940—41-ben.

(Becslés, ill. előirányzat)

Német Birodalom	Nagybritannia	Franciaország
1940—41	1940—41	1940
millió márka	millió font	millió frank
132	7.3	899
		(kb. 122 millió 1914. évi frank)

⁸⁷ A londoni Economist (1940 március 16-i sz., 457. l.) pl. 275 millió fontra teszi a lehető maximális német háborús kiadásokat, a legutóbbi hónapok havi 250 millió fontnyi kiadásaival szemben. A maximális összeg tehát a folyóirat által alapulvett 15 márkás árfolyamon havi $4\frac{1}{8}$ milliárd márkának felelne meg.

⁸⁸ L. Ernst Mayer: id. munka 15 l. köv.

⁸⁹ L. Robert Knauss: id. munka 87 l. köv.,

Gaston Jèze: id. munka 21. l. köv. és

Albin Huart: Finances de guerre comparées. Le change, le crédit, la situation économique et financière des Belligérants, Paris 1916, 2. l.

Ezek szerint az 1940, illetve 1940/41 évi költségvetési előirányzatok és becslések nem állanak messze az 1918 évi tényleges kiadások szintjétől. A reálköltségek persze más képet nyújtanának, mint a pénzköltségek, de amint azt a pénzpolitikai részben előrebocsátottuk, egy erőteljesen kiépített hadigazdaságban a pénz vásárlóerejének mérése rendkívüli nehézségekbe ütköznék. Ennélfogva téves látszatot keltene, ha úgy, mint normális időkben, azon az alapon akarnánk rámutatni a pénz vásárlóerejének háborús súlyedésére, hogy, teszem fel, a Labour Gazette megélhetési költségindexe 1918-ban 1914-hez képest 100-ról 250-re, Németországban pedig a nagykereskedelmi jelzőszám ugyanezen idő alatt 216-ra emelkedett.⁹⁰ Manapság pedig még nagyobb nehézségekkel járna a pénz vásárlóerejének megállapítása, mert a legutóbbi világháború tapasztalatai alapján hamarabb lebentették fel a pénzfátyolt, a javak közvetlenebb szétosztásához folyamodva, úgyhogy a pénz 1940-ben valamennyi hadviselő államban már számos vonatkozásban csak a szétosztási kulcs szerepét játssza. Legfeljebb a háború kezdetét illetőleg lehet bizonyos összehasonlításokba bocsátkozni. Kézenfekvő ugyanis az az ellenvetés, hogy az 1939 évi font és márká nem azonos az 1914 évivel. A különbségek azonban az időközben bekövetkezett világpiaci áreltőlódások és valutáris változások dacára sem olyan nagyok, mint azt széles körökben feltételezni szokás. Erről könnyen meggyőződhetünk, ha az amerikai árak alakulására vetünk egy pillantást. Az északamerikai árakat tekinthetjük ugyanis a világpiaci árak, szabatosabban a világpiaci szabadkörzetbeli árak jelképének, mert az Északamerikai Unió ma az egyetlen nagy aranyvalutás állam, épúgy mint 1920–1924-ben. Már most az 1923–29 időszakban a Bureau of Labor nagykereskedelmi jelzőszáma az 1913 évi árak másfélszerese körül mozgott. Viszont 1926 = 100 alapévből kiindulva a Munkaügyi Hivatal jelzőszáma 1939-ben 76-ra esett vissza. Ez azt jelenti, hogy 1939-ben az amerikai nagykereskedelmi árak nagy általánosságban 14%-kal voltak magasabbak, mint 1914-ben. Ami pedig a valutáris oldalt illeti, a fontsterling árfolyama 1939 őszé előtt csaknem 8 hónapon át 4.68 volt. Ez az árfolyam a régi 4.86 dolláros aranyparitásnál nem egészen 4%-kal volt alacsonyabb. A Német Birodalomban pedig a háború kitörése előtt még nem volt kiterjedt jegyrendszer, úgyhogy az árindexek a pénz vásárlóerejét tükrözték vissza, amelynek állandóságát egy határozott árpolitika biztosítja. Ellenben a francia frank paritása 1914 óta tudvalevőleg gyökeresen megváltozott. A frank értékesökkenését azonban nem szabad az aranyhoz viszonyí-

⁹⁰ A világháború alatt Németországban csak a nagykereskedelmi indexet számították ki.

L. A. Jessen: Finanzen, Defizit und Notenpresse 1914–1922. Berlin, 1913, Tafel V.

tani, mert jelenleg az arany egyoldalú sorsközösségben él a dollárral, már pedig Rooseveltt 1934 január végén a dollárt 41%-kal devalválta és ezzel az aranyat 69%-kal felértékelte.⁹¹ 1939 elejétől a háború kezdetéig pedig a dollár párisi átlagárfolyama Fr. 38 volt,⁹² holott az 1914 évi paritás 5.18 franknak felelt meg. Minthogy egyfelől háborús időkben a váltóárfolyamingadozások rendkívüli körülmények hatása alatt állanak, másfelől pedig a pénz belföldi vásárlóerejének méréséről is le kell mondanunk, a francia háborús költségvetési előirányzatnál, épp úgy mint a többinél, a fegyveres összetűzés előtti valutáris helyzetből indulunk ki. Ilymódon $\text{Fr. 38} = 1 \text{ \$}$ árfolyamon az 1940 évi francia költségvetési előirányzat 899 millió frankos összege — a régi paritás figyelembe vételével — megfelelne 122 millió 1914 évi franknak. Látjuk tehát, hogy a francia hadi kiadások 1940 évi előirányzat szerint ugyancsak nem álltak távol az 1918 évi napi kiadások pénzszerű szintjétől. A francia adatokat illetőleg azonban fentartással kell élni, minthogy az 1940 évi előirányzat a nemzeti jövedelemhez viszonyítva irreálisnak látszik. Ellenben a Német Birodalomra és Angliára nézve bizvást megállapíthatjuk, hogy az 1914 óta végbement hatalmas valutáris változások dacára az 1940 évi kiadások monetáris színvonala meglepő hasonlóságot mutat az 1918 évivel. Tehát hadigazdasági szempontból is helytálló az a tétel, hogy az 1940 esztendő 1918-nak felel meg.

Az előzetes felfegyverkezési gazdaság adó- és kölcsönpolitikájával már foglalkoztunk. Nézzük immár a szoros értelemben vett háborús pénzügyeket. A Német Birodalom annak ellenére, hogy a felfegyverkezési gazdaság idején hatalmas arányokban fokozta adóbevételeit, nyomban a háború kitörésekor új, érelyes adóemeléseket vitt keresztül.⁹³ A gerince az új háborús adózásnak az 50%-os jövedelmi adópótlék, amely a 2400 márkán felüli jövedelmeket terheli. Hozama évi 2.5 milliárdra, az új fogyasztási adópótlékok (bor, sör,) évi eredménye 1.3 milliárdra, az országok és községek háborús hozzájárulása pedig 1.5—1.7 milliárd márkára tehető. A hadiadókból, illetve adópótlékokból s az országok és községek hozzájárulásából együttesen évi $5\frac{1}{2}$ milliárd bevétel, a polgári kiadások tervezett 50%-os leszállításából pedig 5—6 milliárd megtakarítás várható, ami az 1939/40 pénzügyi év szeptembertől ápriliséig terjedő 7 háborús hónapjára 3 milliárd új adóbevételt és legalább 2 milliárd megtakarítást jelentene, a cseh-morva protektorátus figyelembevétele

⁹¹ A dollár aranytartalma ugyanis pontosan 100-ról 59.06%-ra csökkent, úgyhogy $\frac{100 \times 100}{59.06} = 169.32$, vagyis kerekén 69% az arany felértékelési aránya.

⁹² L. La Banque de France en 1939, id. közlemény 37. l. köv. és 49. l.

⁹³ L. Otto Barbarino: id. ért. 664 l. köv., különösen 681. l.

nélkül. Az 1939 naptári év utolsó negyedében az adóbevétel már 6.3 milliárd márkára rugott, ami 1938 hasonló időszakával szemben 1.6 milliárd márkás többletnek felelt meg.⁹⁴

A mult év szeptemberi első angol háborús költségvetéssel már más alkalommal foglalkoztunk a Szemle hasábjain.⁹⁵ Itt elegendő utalni arra, hogy a jövedelmi adó alaptételét a csonka háborús évre 7 shillingre, 1940–41-re pedig már eleve 7 sh 6-d-re emelték, míg a jövedelmi különadó tételét 1939/40-re az addigi 9 shilling helyett 9 sh 6 d-ben szabták meg; továbbá 60%-os Excess Profits Tax-ot vezettek be s azonkívül az örökösödési adó és a fogyasztási adók tételeit is növelték.⁹⁶ Az 1940–41 költségvetési törvényjavaslat tárgyalásakor közzétett adatok szerint az adóbevételek 1939–40-ben az előző évvel szemben 896.4 millióról 1017 millióra emelkedtek és ebből a 120.6 milliós többletből a jövedelmi adóra 61.5 millió, a vámokra és fogyasztási adókra 59.5 millió esett.⁹⁷ A folyó évi költségvetés a jövedelmi különadó alsó határát 2000-ről 1500 fontra szállította le, új adó gyanánt pedig a forgalmi adó (Purchase Tax) bevezetését határozta el, amelynek hozadékát azonban nem teszik többre 30 millió fontnál, mert az elsőrendű életszükségleti cikkeket aligha mérik ezzel az adóval sújtani, hacsak az időközben megalakult angol koalíciós kormánynak nem lesz bátorsága arra, hogy a munkás-tömegektől több áldozatot követeljen.

Franciaország 1939 október 1-től 40%-os munkabértöbblet-adót vezetett be a 40 órán felüli munkaórák után. Az eredetileg 2%-os nemzeti hozzájárulásnál, amely egyszeri adónak volt tervezve, az alaptételt 1940 elején 5%-ra emelte, a be nem vonult hadköteles korban levő férfiak azonban 15%-ot fizetnek. Továbbá aggregényekre és gyemektelen házaspárookra családi kiegyenlítő adót (taxe de compensation familiale) vetettek ki, amelynek kulcsa 20%-ig terjed. A rendkívüli bevételeket az 1939 közepén bevezetett többletnyereségadóval együtt a nemzeti szolidaritás alapjába fizetik be, amely a katonák és családjaik segélyeire és nyugdíjaira van szánva.⁹⁸

Ezzel főbb vonásokban megismerkedtünk volna a háborús adópolitikával. A hadigazdaság másik pénzforrása a kölcsön. A

⁹⁴ L. Wirtschaft und Statistik 1. und 2. April-Heft. Jg. 1940, No. 7/8 115. l.

⁹⁵ L. ifj. Boér Elek: Keynes jövedelmi kényszerkölcsönterve, Közgazdasági Szemle 1940. 1–2. sz., 1. l. köv.

⁹⁶ L. The Economist, London, Sept. 30. 1939. 592. l. köv.

⁹⁷ L. The Economist, London, The Budget Supplement, Apr. 13. 1940, 2. l.

⁹⁸ L. Jean Dubergé: L'évolution de la politique fiscale des salaires en France, Revue politique et parlementaire, Paris, 47 Année No. 541. 10 Janv. 1940, 49 l. köv., továbbá

Otto Schwarz: Weltfinanzjahr 1939. Bank-Archiv Jg. 1940. 1. Juni. No. 11. 197. l.

Német Birodalomban 1939 augusztus végétől 1940 február végéig az összes adósság 34.1-ről 45.3 milliárd márkára növekedett, és a többlet túlnyomórészt a rövid lejáratú kölcsönökre esett, amelynek az állaga az 1939 július 31-i 7.9 milliárd márkával szemben 1940 február végén 17.6 milliárdot tett ki.⁹⁹

Nagybritanniában az egész államadósság az 1939–40 évben (netto) £ 766.8 millióval £ 8.930 millióra növekedett¹⁰⁰ és az emelkedésből 568.9 millió esett a függő államadósságra, főként a kincstári váltókra. Az 1940–41 évi előirányzat összesen 2.667 millió fontnyi kiadást tüntet fel és ennek több mint a fele, 1433 millió kölcsönökből volna fedezendő. A háború elején megszavazott 500 millió font hitelen kívül az 1940–41 költségvetési előirányzat tárgyalása alkalmából további 700 millió hitelkeretet szavazott meg a parlament. Az első hosszúlejáratú hadikölcsön kibocsájtására ez év március elején került sor és pedig pari árfolyamon, 300 millió névértékben, 3%-os kamattal, 1955–59 lejáratúval. Túljegyzése mérsékeltnek mondható, amennyiben a £ 50.000-en felüli jegyzéseket $82\frac{1}{2}\%$ erejéig fogadták el. Az árfolyam még március havában $1\frac{1}{2}\%$ -kal a névérték alá hanyatlott.¹⁰¹ Mindazonáltal prestitofobiáról, a hadikölcsönöktől való inflációs félelemről¹⁰² akkoriban, az „ülő háború” időszakában természetesen még nem lehetett beszélni. A mostani közép- és rövidebb lejáratú angol háborús kibocsájtások közül figyelemreméltóak az 1939 november 22-e óta bevezetett tíz éves nemzeti takarékjegyek (National Savings Certificates) és az új típusú 7 éves 3%-os honvédelmi kötvények (Defence Bonds), amelyek a kis tőkések testére vannak szabva. 1940 április 2-ig £ 123 millió került kibocsájtásra ebből a két címletből.¹⁰³

Franciaországban a leggyakoribb közép- és rövidlejáratú típusok az $1\frac{1}{2}$ –2 éves Bons d'armement és a 3 éves Bons de la Défense Nationale.¹⁰⁴ Továbbá kísérleteztek azzal, hogy a rekvirálási jegyek fizetési eszközökként is szerepeljenek. Neveze-

⁹⁹ L. Wirtschaft und Statistik 1939. 1 und 2. November-Heft 19. Jg. Nr. 21/22, 728 l. köv. és 1940. 2. Mai-Heft 20 Jg. Nr. 10. 155. l.

¹⁰⁰ L. The Economist, London, The Budget Supplement, April 13, 1940. 7. l. köv.

¹⁰¹ L. The Economist, London, March 9, 1940, 428 l.

Egyébként 1914-ben is csak egy hadikölcsön került kibocsájtásra november havában 350 millió összegben és ennek a sikere is csak szerény volt, mert amint azt egy év múlva bevallották, 100 milliót a bankoknak kellett átvenniök (l. H. C. Sonne: id. m. 61. l. és W. Prion: Die Steuer- und Anleihepolitik Englands stb., id. m. 30. l. köv.) A második jóval nagyobb sikerű hadikölcsön kibocsájtására csak 1915 júniusban került sor, csakhogy akkor a harctéri helyzet kedvezett a kölcsönműveletnek.

¹⁰² A prestitofobia fogalmára nézve l. Neubauer Gyula: Háború és pénz, Magyar Szemle 1940. XXXVII. kötet. 4. (152) sz. 274 l.

¹⁰³ L. Walther Hoffmann: id. ért. 580. l.

¹⁰⁴ L. La Banque de France en 1939. id. közlemény, 40. l. és Le Budget, la Trésorerie et la Dette Publique, id. közlemény 993. l.

tesen a szállítások $\frac{1}{3}$ -át fizették készpénzben, $\frac{2}{3}$ -át pedig kincstári váltókban vagy Bons de Réquisition-ban. Utóbbiak egyébként lombardírozhatók a jegybanknál, de, amint azt a berlini Institut für Konjunkturforschung megállapította, a francia fizetési szokások folytán valóban nem voltak kedvezők ezen „automatikus defláció” esélyei.¹⁰⁵ A francia államadósság 1937-ben 31 milliárddal, 1938-ban 21.5 milliárd frankkal gyarapodott. 1938 végén az államadósság állaga már 412.6 milliárd frankra rugott¹⁰⁶ és 1939 július végéig 440 miliárdra emelkedett, azóta pedig alighanem meghaladta az 500 milliárd frankot.¹⁰⁷ Az állam egyébként a Banque de France-al már a felfegyverkezési gazdaság idején is többízben, 1939 szeptember eleje óta pedig kétízben kötött megállapodást a bank igénybevételére.¹⁰⁸ A mozgosításkor ugyanis 25 milliárd frank kölcsönt bocsájtott a Francia Bank az állam rendelkezésére, amiből ez év tavaszáig kereken 20 milliárdot vételezett fel. 1940 február végén azután az ötödik frank-leértékelés alapján, illetve azzal kapcsolatban a következő bonyolult műveleteket hajtották végre.¹⁰⁹ Először is a frank aranytartalmát az 1938 november óta fennállott 27.5 milligrammról 23.34 milligrammra szállították le és a felértékelési nyereségből, valamint a stabilizációs alap frankegyenlegeinek 3 milliárd erejéig való felhasználásával a korábbi 1936–38 évi előlegeket a kincstár $20\frac{1}{2}$ milliárd összegben visszafizette, egyidejűleg azonban a bank 20 milliárd új előleget is nyújtott számára. Minthogy a mozgosítási hitelből még nem egészen 5 millárd felhasználatlan maradvány állott fenn, a kincstárnak összesen 24.950 millió frank előleg maradt a rendelkezésére. Ezenkívül a Francia Bank aranytartalékaiból 30 milliárd frankot átengedett az államnak a valutakiegyenlítő alap részére, az alap pedig az 1938 május 18-án nyert felhatalmazás alapján ezt az új állami dotációt kincstári jegyekbe fektette be, amelyek a jegybank tárcájába kerültek az arany ellentétele gyanánt. De a kincstár nemcsak a valutakiegyenlítő alaphoz átutalt arany, hanem ezen alap, valamint a járadék-alap frankegyenlegei felett is rendelkezhetik.¹¹⁰ Az állam tehát

¹⁰⁵ L. Probleme der Kriegsfinanzierung in Frankreich. Institut für Konjunkturforschung, id. Wochenbericht 8. l.

¹⁰⁶ L. Le Budget, la Trésorerie et la Dette publique, id. közlemény 998. l.

¹⁰⁷ L. Otto Schwarz: id. cikk. 197. l.

¹⁰⁸ L. Le Budget, la Trésorerie stb. id. közlemény 982., 994. és 997. l. és

Otto Schwarz: id. cikk. 197. l.

¹⁰⁹ L. Frédéric Jenny: Une nouvelle convention entre l'État et la Banque de France, Revue politique et parlementaire, Paris, 47 Année No. 543. 10. Mars 1940., 350 l. köv.

¹¹⁰ A kérdéses 1938 május 18-i rendelet t. i. nemcsak a kincstárt, hanem a Fonds de Soutien des Rentes-ot is felhatalmazta arra, hogy a

igénybe veheti a jegybank aranykészletét, anélkül, hogy ez a pénzforgalom megszorítását és így deflációt idézne fel.

6. A hadigazdasági teljesítmény nagyságára a kiadásoknak a nemzeti jövedelemhez való aránya a legjellemzőbb. Vizsgáljuk tehát befejezésül ezt a kérdést.

A kiadások aránya a nemzeti jövedelemhez.

Időszak:	Nagybritanniában. ¹¹¹		
	Nemzeti jövedelem	Összes kiadások	Kiadások a nemzeti jövedelem %ában
	m i l l i ó f o n t		
1914—15.	2000	550	28%
1915—16.	3000	1550	52%
1916—17.	4000	2200	55%
1917—18.	5000	2700	54%
1918—19.	5000	2800	56%

1939 első negyedében a londoni Economist a nemzeti jövedelmet az előző évi 5 milliárddal szemben 6 millárdra tette.¹¹² Erre a feltevésre a háború elején különösen a munkanélküliség nyújtott reményt, amely 1.5 milliós munkás-tartaléksereget jelentett. Emelett szólt a női munkaerőtartalék bevonásának lehetősége is. Viszont a hadi helyzetben beállott kedvezőtlen fordulatokkal járó nagyszámú behívások időközben az ellenkező irányban hatottak. A Magyar Gazdaságkutató Intézet még az év február havában is kétesnek tartotta az angol nemzeti jövedelem 6 miliárd fontra való emelésének lehetőségét.¹¹³ Ha mindezek dacára kedvező számítással 6 milliárdot állítunk be mind 1939-re mind 1940-re nemzeti jövedelem gyanánt, akkor Angliában a nemzeti jövedelem és a kiadások aránya a következő képet mutatná:

Időszak:			
	Nemzeti jövedelem	Összes kiadások	Kiadások a nemzeti jövedelem %ában
	m i l l i ó f o n t		
1939—40	6000	1828	30%
1940—41 (előirányzat)	6000	2774	46%

Az Economist egyébként a csalódások budgetjének nevezte az 1940—41 évi előirányzatot;¹¹⁴ nemcsak azért, mert az adóemelé-

valutastabilizációs alapnak, amelynek eredeti dotációja aranyból állott, előlegeket nyújtson abban az esetben, ha frankkövetelései kifogynak.

L. Robert Marjolin: „VIII. Structure monétaire“ dans la Revue d'économie politique „De la France d'avant guerre à la France d'aujourd'hui“ (című számában) 53 Année, Janv.—Févr. 1939. No. 1., 278. l. köv.

¹¹¹ L. E. F. M. Durbin: id. munka 116. köv.

A százalékos arányszámokat a Durbin által összeállított adatok alapján számítottuk ki.

¹¹² L. The Economist, London, szept. 30. 1939. 589. l. köv.

¹¹³ L. Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentése id. 45. sz. 37. l. 1. jegyzet.

¹¹⁴ L. The Economist, London Apr. 27. 1940. 759. l. köv.

seket keveselte, hanem azért is, mert 3.300 millió évi kiadást tartott szükségesnek, tekintettel arra, hogy a német hadi kiadások akkori szintjét legalább 2500 millióra tette és valószínűnek látszott, hogy ez az összeg 1940 folyamán minimálisan £ 3000-re fog emelkedni. Az angol folyóirat az 1918 évi tapasztalatok alapján arra az álláspontra helyezkedett, hogy a háborús erőfeszítés maximuma a nemzeti jövedelem 60%-áig terjedhet, a fogyasztásnak az 1918 évi angol színvonalra való leszorítása mellett.¹¹⁵

Ami a Német Birodalmat illeti, a Reichs-Kreditgesellschaft adatai szerint a közületi kiadások már 1938-ban a nemzeti jövedelem 47.1% -át vették igénybe.¹¹⁶ Minthogy a nemzeti jövedelem 1939-ben mintegy 100 milliárd márka lehetett,¹¹⁷ a Német Birodalom kiadásai a háború alatt a nemzeti jövedelem 50%-a körül mozogtak.

Már utaltunk arra, hogy a francia nemzeti jövedelem nagysága meglehetősen vitás. Daladier és Reynaud 1938 novemberi jelentésében 250 milliárd frankkal szerepelt. Minthogy azonban Reynaud múlt év végén az 1940. évi összes kiadásokat 328 milliárddal irányozta elő, a francia állami kiadások még akkor is megközelítenék a nemzeti jövedelem összegét, ha ennek időközi emelkedését figyelembe is vennők. Ennélfogva csak két eset lehetséges: vagy a költségvetési előirányzat nem felel meg a valóság követelményének, vagy a nemzeti jövedelem becslése alacsony. Ab ovo előbbi eset látszik valószínűnek, mert nem lehet feltételezni, hogy a franciák nemzeti jövedelmüket alig egy évvel a háború kitörése előtt olyan nagymértékben aláértékelték volna. Más francia szakértői vélemény szerint sem tett ki többet az 1938. évi nemzeti jövedelem 267 milliárd franknál.¹¹⁸ Emellett szól az a körülmény is, hogy a nemzeti jövedelem becslés szerinti összege úgyszólván teljesen megegyezik az 1914 előtti nemzeti jövedelemnek az északamerikai dolláron át számított valutáris átértékelésével. 1938-ban ugyanis Fr. 38 árfolyam szerint a frank a dollárral szemben a régi Fr. 5.18 paritásnak kevesebb, mint egyhatedére süllyedt. Ezen — persze tisztán valutáris — értékváltozás alapulvételével, amely a versaillesi területgyarapodást figyelmen kívül hagyja, mintegy 245 milliárd mai franknak felelne meg az 1914. évi 37 milliárdos nemzeti jövedelem. Mindezek alapján csak a szövetségi jóindulatnak volt tulajdonítható, hogy a londoni Economist 500 milliárdra emelte a francia nemzeti jövedelem valószínű nagy-

¹¹⁵ L. The Economist, London Sept. 30. 1939. 590. l.

¹¹⁶ L. Deutschlands Wirtschaftsfrage an der Jahreswende 1938/39. id. kiadvány 104. l.

¹¹⁷ L. Karl. C. Thalheim: id. értekezés 445. l.

¹¹⁸ L. Revue d'Economie Politique, Mai-Août id. sz. 1939. 959. l.

ságát.¹¹⁹ Ha a berlini Konjunktúrakutató Intézet idézett kiadványa nyomán a francia kincstár 1939. évi kiadásait 160 milliárddal állítjuk be, a nemzeti jövedelmet pedig a Magyar Gazdaságkutató Intézetnek a Daladier—Reynaud-féle becslésre alapított megfontolási alapján¹²⁰ 360 milliárdra tesszük, akkor az 1939. évben az összes kiadások a nemzeti jövedelemnek több, mint 44%-át emésztették volna fel.

A hadi kiadásoknak a nemzeti jövedelemmel való egybevetése ezek szerint arra az eredményre vezet, hogy Nagybritannia és Franciaország pénzügyi erőfeszítése a háború folyamán már kezdte megközelíteni a német pénzügyi teljesítményt, de a megelőző hat éves felfegyverkezési versenyben a szövetségesek annyira lemaradtak, hogy ezt a hátrányt már nem bírták behozni. A több mint félévtizedes német Wehrwirtschaft páratlan pénzügyi és gazdasági teljesítménye meghozta a maga gyümölcsét. A kontinentális európai háború a fegyveres viszály tizedik hónapjában eldőlt. És ha a fegyveres mérkőzés a többi hadszíntéren még tovább is folyik, a gazdasági és pénzügyi kibontakozás most már símábban fog lezajlani, mint az előző világháború után; nemcsak a szédületes gyorsasággal pergő harctéri események miatt, hanem azért is, mert a mai hadigazdaság sokkalta fegyelmezettebb, mint az 1914—18. évi. Manapság a hadviselő felek kezdettől fogva nagyobb pénzügyi és gazdasági elszántsággal folytatják vagy folytatták a harcot és ezért teljes bizonyossággal lehet állítani, hogy nem fog megismétlődni az a példátlan eset, hogy a pénz frontján a háború után a nyertes fél is elveszítse a csatát, amint az Franciaországgal 1918 után történt. A pénz irányítása, a gazdasági és pénzügyi politikának ez a világháború után nagyra nőtt ága meg fogja könnyíteni a békés kibontakozást.¹²¹

ifj. Boér Elek.

¹¹⁹ L. The Economist, London, Jan. 6. 1940. 9. l.

¹²⁰ L. Magyar Gazdaságkutató Intézet 45. sz. id. helyzetjelentését 38. l.

¹²¹ Kresz Károly „A háború pénzellátása” című előadásának megjelenéséről a Pester Lloyd f. év június 25-i ismertetéséből a kézirat lezárása után értesültünk és így már nem vehettük figyelembe ezt a tanulmányt.

L. „A háború pénzellátása”, dr. Kresz Károly előadása az Országos Nemzeti Klubban 1940. április 24-én, az Országos Nemzeti Klub kiadványai 39. Budapest, 1940.

Kereskedők és kézművesek öregségi biztosítása külföldön.

A szociálpolitika azt tanítja, hogy társadalombiztosítás útján gondoskodni kell mindazokról a társadalmi rétegekről, amelyek a különböző életkockázatok okozta károk ellen saját erejükből védekezni nem képesek. E tantétel megszívlelésének köszönhető, hogy ma már mintegy negyven államban hatalmas munkás és magánalkalmazotti tömegek a társadalmi szolidaritás gondolatán felépülő szociális biztosítás védelme alatt állnak. E gondoskodás eredményein okulva újabb társadalmi rétegek is követelték a szociális biztosítás kiterjesztését s ezek közt foglalnak helyet a kézművesek, kisiparosok, kereskedők. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a kereskedők, kézművesek soraiban nagy számmal vannak olyanok, akiknek életviszonyai alig haladják meg egy tanult munkás, avagy egy magánalkalmazott életviszonyait és anyagi helyzetét, már is igazoltnak látszik e tömegek követelése, hisz ők sem rendelkezhetnek kellő anyagi erőforrással megbetegedés, megrokkulás, munkából kiöregedés idejére. De figyelembe kell vennünk azt is, hogy az önálló foglalkozásúakat a kapitalista gazdasági rendszerben gazdasági válsághullámok is fenyegetik s ha ez a hullám idősebb korukban sújtja őket földre, már nincs elég erejük és idejük újból annyira megerősödni, hogy öreg napjaikra félre tehessenek maguknak. E meggondolások mellé sorakozik egy különleges magyar helyzetből fakadó meggondolás is. Köztudomású, hogy a magyar kormányzat évek óta erőfeszítéseket tesz abban az irányban, hogy a keresztény tömegek nagyobb számban helyezkedjenek el a kereskedői és iparos pályán. Az egyik oka annak, hogy a keresztény ifjúság távoltartotta magát a szabad pályáktól, a nyugdíj hiánya nyomán járó aggodalom volt. Ha tehát ez lényeges akadálya annak, hogy a magyar ifjúság vonakodik a szabad pályákra menni, akkor ezt az akadályt mielőbb meg kell szüntetni. Ha a hiányokat pótoltuk, nem fog kelleni propagandát kifejteni a szabad pályák mellett, a biztos nyugdíj tudatában akadni fognak nagyszámmal jelentkezők. Valószínűleg ily és hasonló meggondolások játszottak közre abban, hogy külföldön immár számos országban beve-

zették a kereskedők és iparosok öregségi biztosítását. A tanulságos megoldásokból néhányat bemutatunk.

a) *Kézművesek és kisiparosok öregségi biztosítása Németországban.*

A kötelező öregségi biztosítás Németországban öltött testet legelőször. Az ipari munkások kötelező öregségi biztosítását az 1889. évben vezették be, majd 1899-ben kiterjesztették a mezőgazdasági munkavállalókra is. További lépés történt 1911-ben, amikor a magánalkalmazottak öregségi biztosítását is szabályozták, majd 1923-ban a bányászokét rendezték. Az említett törvényes intézkedésekkel az összes ipari, háztartási, mezőgazdasági, bányászati munkások és magánalkalmazottak öregségi biztosítása szabályozást nyert. Az önálló foglalkozásúak közül különösen az iparos társadalom érezte a nyugdíjbiztosítás hiányát. Az erre vonatkozó törekvések teljesítése képen a német illetékes körök 1938-ban elhatározták a kézműiparosok és kisiparosok kötelező öregségi biztosításának bevezetését.

Az előmunkálatok alkalmával a szakkörök előtt három lehetőség körvonalai bontakoztak ki, nevezetesen 1. az iparos társadalom beolvasztása a munkások öregségi biztosítását ellátó intézményekbe, 2. az iparos társadalom beolvasztása a magánalkalmazottak öregségi biztosítását ellátó birodalmi intézetbe, avagy 3. önálló intézmény felállítása a kézműves társadalom részére.

E lehetőségek mérlegelésénél két szempont játszott szerepet és pedig az, melyik megoldás tudja a kézművesek igényeit a legjobban kielégíteni, melyik nyújtja a legkedvezőbb szolgáltatásokat s ugyanakkor melyik megoldás jár a legkisebb ügyviteli költséggel. Ezeknek az irányelveknek figyelembevételével kialakult az alábbi helyzet.

1. Ha a kézműves társadalom öregségi biztosítását a munkástársadalom öregségi biztosítását szabályozó törvények alapján s ez utóbbiak intézményei révén látnák el, akkor a szolgáltatások a következőkép alakulnának. A kézművesek 65. életévük betöltése után jutnának öregségi járadékhoz. Az öregségi járadék két részből állna: az évi 72 márkát kitevő állami hozzájárulásból és az intézet által fedezett járadéktörzsből. Ez utóbbi ismét két részből áll: évi 84 марка fix járadéktörzsből és a fokozódó részből, mely egyenlő a befizetett járulékok 20%-ával. A kézműves elhalálozása esetén özvegye — a munkásokkal kapcsolatban fennálló rendelkezésekkel egyezően — csak 65. életévének betöltése után avagy keresőképtelenség esetén kaphatna özvegyi járadékot, melynek összege az elhunyt járadékának 50%-ával egyenlő.

2. Ha a kézművesek a magánalkalmazottak öregségi biztosítását szabályozó törvény hatálya alá kerülnének s biztosításukat a Reichsversicherungsanstalt látná el, ebben az esetben a kézművesek öregségi járadéka a következőképen alakulna: joguk lenne évi 360 márkát kitevő járadéktörzsre, továbbá a befizetett járulékok 15%-ából álló fokozódó járadékrészre. Elhalálozás esetén az özvegy minden feltétel nélkül azonnal hozzájuthatna az özvegyi járadékhoz, melynek összege az elhunyt járadékának 50%-a.

A bemutatott helyzetképből megállapítható, hogy a kézművesek kedvezőbb helyzethez juthatnak, ha a két megoldás közül a magánalkalmazottakkal kerülnének egyenlő elbírálás alá. Minthogy pedig a magánalkalmazottak öregségi biztosítását egyetlen egy birodalmi szerv látja el, a Reichsversicherungsanstalt, mely igen kedvező pénzügyi helyzetben van, hiánnyal nem küzd, a bélyegrendszer alapján ügyvitelét a járulékbevétel 2.8%-ából képes ellátni (a munkások intézményeinél a járulékbevétel 5%-a körül mozog az ügyviteli költség), továbbá figyelemmel még arra is, hogy a magánalkalmazottak öregségi biztosítását ellátó szerv az egészségügyi (preventív) intézmények hatalmas hálózatával is rendelkezik: a német törvényhozás közmegelegedésre úgy döntött, hogy újabb intézmény felállításának mellőzésével a kézműiparosok öregségi biztosítását a magánalkalmazottak öregségi biztosításának törvényes és intézményes keretein belül oldja meg.

E meggondolások és mérlegelések alapján született meg az 1938. december 21.-i törvény (Gesetz über die Altersversicherung für das deutsche Handwerk.)

A törvény a kézművesek kötelező öregségi biztosítását 1939. január 1.-ével vezette be, főbb rendelkezései pedig a következők. Biztosítási kötelezettség alá esik minden kézműiparos tekintet nélkül évi jövedelmére. Ez a rendelkezés annyiban különbözik a magánalkalmazottak öregségi biztosítását szabályozó rendelkezésektől, hogy nem tartalmaz jövedelmi határt, míg a magánalkalmazottakkal kapcsolatban évi 7200 márka jövedelmi határ van életben. A biztosítási járulékkulcs a jövedelem 4%-a. A járulék alapjául a kereseti adónál megállapított évi jövedelem szolgál. A magánalkalmazottak öregségi biztosításánál hét rendes biztosítási osztály van, s három önkéntes osztály azok részére, akik többlet biztosítást akarnak kötni. A biztosítási kötelezettség tekintetében még az alábbi rendelkezéseket is tartalmazza a német törvény.

Öregségi biztosításra kötelezett minden kézműiparos, kisiparos, aki 60. életévét még nem töltötte be. Az a kézműiparos, aki megelőző munkaviszonya alapján akár mint munkás, akár mint magánalkalmazott valaha biztosítási kötelezettség alatt

állott s ezt a biztosítást elismerési díj fizetésével fenntartotta, ha a 60. életévet meg is haladta, biztosítási kötelezettség alatt áll. Egyébként a törvény oly rendelkezést is tartalmaz, hogy a kézműiparosok 1924. január 1.-ig visszamenőleg biztosítási díj fizetésével éveket vásárolhatnak s ezzel öregségi járadékukat növelhetik.

Azok a kézművesek, akik 50. életévüket már betöltötték, kérhetik a biztosítási kötelezettség aló felmentésüket. A törvény ugyanis lehetőséget kívánt nyújtani az idősebb kézműiparosok részére, akik az öregségi járadék elnyeréséhez szükséges 15 évet már nehezen szerezhetik meg, hogy a biztosítottak sorából kiállhassanak. Minthogy azonban a rokkantsági járadék megszerzéséhez öt esztendei biztosítási viszony felmutatása is elegendő, azok, akik egyébként még nem gondoskodtak öreg napjaikról, valószínűleg nem élnek a felmentés kedvezményével.

A német törvény további rendelkezése értelmében a biztosítási kötelezettség alól felmentésüket kérhetik mindazok, akik — törvény hiányában — már megelőzőleg gondoskodtak életbiztosítás útján öreg napjaikról. Mindazok a kézművesek ugyanis, akik 1939. július 1.-éig a Reichsversicherungsamtnál oly életbiztosítási kötvényt mutatnak fel, mely szerint magukat legalább 5.000 márka erejéig valamely magán biztosító intézetnél biztosították, biztosítási kötelezettség alól mentesülnek. A törvény további kedvezményt is nyújt, mely szerint azok, akik 2.500 márkáról szóló biztosítási kötvényt mutatnak fel, csak annyi öregségi járulékot fizetnek, amennyi a törvény értelmében fizetendő járulék s az általuk már megelőzőleg vállalt és fizetett életbiztosítási díj között mint különbség mutatkozik.

A kézművesek öregségi biztosítási járulék fejében — a jövedelmük szerinti biztosítási osztályban, illetőleg többlet biztosítás esetén az önkéntes osztályokban — havonként az alábbi összegeket fizetik:

biztosítási osztály:		járulék havi összege
A. osztály	(jövedelem havi 50 márka)	2.—
B. „	(jövedelem havi 50—100 M-ig)	4.—
C. „	(jövedelem havi 100—200 M-ig)	8.—
D. „	(jövedelem havi 200—300 M-ig)	12.—
E. „	(jövedelem havi 300—400 M-ig)	16.—
F. „	(jövedelem havi 400—500 M-ig)	20.—
G. „	(jövedelem havi 500—600 M-ig)	25.—
H. önkéntes osztály		30.—
J. „		40.—
K. „		50.—

A járulékokat bélyegben kell leróni. Minden kézműiparos tagsági könyvecskét kap, melybe havonként ragasztja be az osztályának megfelelő értékű bélyeget. E könyvecskét két évenként beszedik s helyébe újat adnak, melybe feltüntetik az új könyvecske kibocsátásáig már bélyegben lerótt járulékok végösszegét. A biztosítási eljárás igen egyszerű s alig jár ügyviteli költséggel. A biztosítási bélyegeket a póstahivatalok árulják. E bélyegeket a könyvecske megfelelő helyére beragasztják s a hónap utolsó napjának tintával való feltüntetésével érvénytelenítik.

A kézművesek öregségi járadékának kiszámításánál a magánalkalmazottakkal kapcsolatban feltüntetett tételek érvényesülnek. Ezek szerint járadékuk évi 360 Márka alapösszegeből és az általuk befizetett járulékok 15%-át kitevő fokozódó járadékrészből áll. Ezek figyelembevételével, öregségi járadékuk összege az alábbi táblázatban foglaltak szerint fog alakulni:

	5 évi	10 évi	20 évi	30 évi
		biztosítási viszony		
		m á r k á b a n		
A. osztály befizetett járulék	120	240	480	720
évi járadék	375	390	420	450
B. „ befizetett járulék	240	480	960	1.440
évi járadék	390	420	480	540
C. „ befizetett járulék	480	960	1.920	2.880
évi járadék	420	480	600	720
D. „ befizetett járulék	720	1.440	2.880	4.320
évi járadék	450	540	720	900
E. „ befizetett járulék	960	1.920	3.840	5.760
évi járadék	480	600	840	1.080
F. „ befizetett járulék	1.200	2.400	4.800	7.200
évi járadék	510	660	960	1.260
G. „ befizetett járulék	1.500	3.000	6.000	9.000
évi járadék	540	720	1.080	1.440
H. önkéntes osztály bef. járulék	1.800	3.600	7.200	10.800
évi járadék	600	840	1.320	1.800
J. „ osztály bef. járulék	2.400	4.800	9.600	14.400
évi járadék	720	1.080	1.800	2.520
K. „ osztály bef. járulék	3.000	6.000	12.000	18.000
évi járadék	840	1.320	2.280	3.240

Az említett járadékokon kívül a biztosítottaknak joguk van gyermekpótlékra is, melynek összege az első két gyermek után évi 90—90 márka, minden további gyermek után évi 120 márka. A pótlék a gyermekek 15. életévének betöltéséig jár. Az özvegyi járadék az elhunyt járadékának 50%-a, az árvajáradék az elhunyt járadékának $\frac{4}{10}$ -e, mely jár a 15 életév, illetőleg tanulmányaikat folytató árváknál 18. életévük betöltéséig.

A német törvény lehetőséget nyújtott arra, hogy azok a kézművesek, akik előző munkaviszonyuk alapján már valamikor öregségi biztosítási kötelezettség alatt állottak, de azóta járulékot nem fizettek, 1924. január 1.-éig visszamenőleg biztosítási éveket vásárolhatnak maguknak megfelelő értékű biztosítási bélyegek felragasztásával. E rendelkezés az elmulasztott évek hiányait kívánja behozni.

A kézművesek öregségi biztosításának német rendelkezésével kapcsolatban megállapíthatjuk a következőket. A megoldás számol az érdekelt biztosított réteg fizetőképességével. A jövedelem emelkedésével párhuzamosan a kézműveseket öreg napjaikra magasabb színvonalú védelmére kényszeríti. A járadék arányban áll a hozott áldozatokkal, ami nem ellenkezik a szociális igazságosság követelményeivel sem. A törvény szabad kezet enged a biztosítottaknak, hogy többletbiztosítás útján a törvényben megállapított védelemnél előnyösebben is gondoskodhassanak magukról. Erősen szociális az a rendelkezés is, mely szerint az alapjáradék (évi 360 Márka) elég tekintélyes, amelyre a legkevesebb járulékot fizetőknek is joguk van. Ez a rendelkezés a népi politika síkján mozog. Természetes, hogy e kedvező kiindulási pont pénzügyi terheinek ellensúlyozására az említett alapjáradék a befizetett járulékok százalékaival (15%) emelkedik. Szerencsés választásnak tekinthető a szervezeti kérdés megoldása, mert a Reichsversicherungsanstalt ma Németország leghatalmasabb szociális intézménye, melynek vagyona négy milliárd márka körül mozog s igen jelentős szerepet tölt be a birodalmi kormány szociális programjának megvalósításánál.

b) *Kézművesek és kereskedők öregségi biztosítása
Olaszországban.*

Olaszországban az ipari munkavállalók (munkások és magánalkalmazottak) öregségi biztosítását még 1923-ban szabályozták. Ez a törvény nem terjesztetett ki az önálló keresetűekre. A kereskedők és kézművesek öregségi biztosítása 1938. év végén nyert szabályozást és pedig az új testületi állam szellemében. A testületi állam szelleme az érdekelt társadalomra bízta, hogy szociális kérdéseit saját maga oldja meg, illetőleg szabályozza. Ez pedig olyképen érvényesült, hogy a Kereskedők Országos Szövetsége, majd pedig a Kézművesek Országos Szövetsége az öregségi biztosítás kérdését megvizsgálták, megtárgyalták s végül arra a megállapodásra jutottak, hogy leghelyesebb lesz, ha a munkások, magánalkalmazottak, mezőgazdasági munkavállalók öregségi biztosítását ellátó hatalmas olasz intézménynek, az Istituto Nazionale Fascista della Pre-

videnza Sociale-nak keretén belül oldják meg saját társadalmuk öregségi biztosításának kérdését is. A két országos szövetség elnöksége érintkezésbe lépett az említett parastatalis szociális biztosító intézet vezetőségével s végül is megállapodást írtak alá. E megállapodás 1938-ban jött létre s kötelezte az olasz kereskedőket és kézműveseket, hogy az alább ismertetett kedvező feltételek mellett magukat öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetére a római társadalombiztosító intézetnél biztosítsák.

A megállapodás igen szerencsésen oldja meg a nehéz kérdést, amennyiben szabad kezét biztosít a kereskedő és iparos társadalom részére. Ez a szabadság mindenek előtt abban nyilvánul meg, hogy mindenki annyit fizethet öregségi járulék fejében, amennyit saját belátása szerint fizetni akar. Az egyetlen megkötöttség az, hogy minden alkalommal kerek líra összegeket kell fizetni, s a legkisebb összeg 5 líránál kevesebb nem lehet. Gondoskodás történt azonban oly irányban, hogy a biztosítottakat minél nagyobb összeg fizetésére buzdítsák.

A megállapodás fontosabb pontjait az alábbiakban ismeretjük.

1. Az olasz kereskedők és iparosok járulékok fizetésével öregség, özvegyesség és árvaság esetére szóló biztosítást köthetnek, illetőleg a megfelelő űrlapok kitöltésével biztosításra jelentkezhetnek.

2. A biztosítottak a biztosítás tartama alatt bármikor s bármily összeget fizethetnek járulék címén, a fizetett összeg azonban öt líránál kevesebb nem lehet s mindig kerek líra összegről kell szólnia. A biztosított fizetéseit bármely ok miatt megszakíthatja anélkül, hogy ezzel veszélyeztetné előző befizetéseit. A befizetésekben megnyílvánuló kitartást a biztosító intézet járadékpótlékok fizetésével jutalmazza.

3. Öt évi járulékfizetés után a biztosított megrokkanas esetén igényelhet rokkantsági járadékot. Rokkantsági járadékra egyébként annak van joga, aki egy harmadát sem képes megkeresni annak az összegnek, amelyet normális körülmények között munkájával képes volt megkeresni.

4. Öregségi járadék folyósítását kérhetik a férfi biztosítottak 60. a női biztosítottak 55. életévük betöltése után.

5. Az öregségi, illetőleg rokkantsági járadék kiszámítása a túloldali táblázat alapján történik. A táblázat alapelve az, hogy minél fiatalabb korban történt valamely járulékfizetés, annál nagyobb összegű járadékot fizet az intézet. A 18. életévben befizetett 100 líra járulékért a 65. életévben s attól kezdve minden évben 98.48 líra járadék jár. A táblázat alapján figyelembe jövő járadékokat évi 100 líra állami hozzájárulás növeli.

Életkor a járulék fizetése idejébe	Folyósítandó járadék az alábbi életkorokban													
	20	25	30	35	40	45	50	55	60	61	62	63	64	65
18	4.98	6.36	8.20	10.71	14.20	19.21	26.73	38.68	59.18	65.02	71.69	79.35	88.20	98.48
19	4.97	6.09	7.85	10.25	13.59	18.39	25.59	37.02	56.64	62.23	68.62	75.95	84.42	94.26
29	4.06	5.82	7.51	9.80	13.00	17.59	24.48	35.42	54.19	59.53	65.64	72.66	80.76	90.17
22	—	5.32	6.86	8.96	11.88	16.07	22.36	32.35	49.50	54.38	59.97	66.38	73.77	82.37
24	—	4.85	6.26	8.17	10.83	14.66	20.40	29.52	45.16	49.61	54.70	60.55	67.30	75.15
26	—	—	5.71	7.46	9.89	13.38	18.62	26.95	41.23	45.30	49.95	55.29	61.45	68.61
28	—	—	5.22	6.82	9.05	12.24	17.03	24.64	37.70	41.42	45.67	50.55	56.19	62.74
30	—	—	4.78	6.24	8.27	11.19	15.57	22.54	34.48	37.88	41.77	46.23	51.39	57.58
32	—	—	—	5.70	7.56	10.23	14.24	20.60	31.52	34.63	38.19	42.27	46.98	52.46
34	—	—	—	5.21	6.91	9.35	13.02	18.83	28.81	31.66	34.90	38.64	42.94	47.95
36	—	—	—	—	6.32	8.55	11.89	17.21	26.33	28.93	31.90	35.30	39.24	43.81
38	—	—	—	—	5.77	7.81	10.86	15.72	24.05	26.42	29.13	32.24	35.84	40.02
40	—	—	—	—	5.27	7.12	9.91	14.35	21.95	24.11	26.59	29.43	32.71	36.52
42	—	—	—	—	—	6.50	9.04	13.08	20.01	21.99	24.24	26.84	29.83	33.30
44	—	—	—	—	—	5.92	8.23	11.92	18.23	20.03	22.08	24.44	27.17	30.34
46	—	—	—	—	—	—	7.49	10.84	16.58	18.21	20.08	22.23	24.71	27.59
48	—	—	—	—	—	—	6.80	9.84	15.05	16.53	18.23	20.18	22.43	25.04
50	—	—	—	—	—	—	6.16	8.91	13.63	14.97	16.51	18.27	20.31	22.68
52	—	—	—	—	—	—	—	8.05	12.31	13.53	14.91	16.51	18.35	20.49
54	—	—	—	—	—	—	—	7.25	11.08	12.18	13.43	14.86	16.52	18.45
56	—	—	—	—	—	—	—	—	9.94	10.93	12.05	13.33	14.82	16.55
58	—	—	—	—	—	—	—	—	8.88	9.76	10.76	11.91	13.24	14.78
60	—	—	—	—	—	—	—	—	7.89	8.67	9.55	10.58	11.75	13.13
61	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8.14	8.98	9.94	11.04	12.33
62	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8.42	9.32	10.36	11.56
63	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8.72	9.69	10.82
64	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9.04	10.09
65	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9.40

A járulékfizetésben megnyilvánuló buzgalmat a biztosító intézet jutalmazza 10—30%-ot kitevő pótvjáradék folyósításával. Minden biztosított, aki 10 éven át fizetett járulékot, a szabályszerint öt megillető járadék 10%-át kitevő pótvjáradékban részesül. Aki legalább 15 éven át fizette ernyedetlenül a járulékokat, annak 15%-os, aki 20 éven át teljesített járulékfizetéseket, 20%-os, aki 25 éven át fizetett járulékokat 25%, aki 30 éven át kitartóan fizette a járulékokat, 30%-os járadékpótlékban részesül.

Az özvegy járadéka egyenlő az elhunytat megillető járadék 50%-ával. Ha az elhunytanak hitvestársa nincs, gyermekei 18. életévükig 50%-os járadékban részesülnek.

Az olasz kereskedők és iparosok öregségi stb. biztosítását tehát az olasz társadalombiztosító intézet látja el külön biztosítási ágazat keretén belül. A biztosított kereskedők és iparosok Rómából számmal ellátott tagsági könyvecskét kapnak. Minden biztosítottat cseklapokkal látnak el, melynek segítségével utalja át folyószámlája javára a biztosítási járulékokat. A megtörtént befizetéseket vita esetén a befizető lap szelvényével a biztosított köteles igazolni. Egyébként az intézet minden év végén a biztosítottal folyószámlájának állását közli.

Az olasz megoldás előnye, hogy teljesen a biztosítottra bízza a szociális teher mértékének megállapítását. Ugyancsak a biztosítottra hagyja a befizetések legmegfelelőbb időpontjának kiválasztását. Az olasz kereskedők és iparosok nagyobb forgalom és bevétel esetén nagyobb összegekkel alimentálják öregnapjaikra szánt tartalékaikat. Az öregségi járadék kiszámítása ugyan szigorú matematikai felépítésen nyugszik, mindamellett nem tehető kifogás tárgyává az a rendelkezés, mely szerint nagyobb járadékot kap az, aki többet gyűjtött magának s jutalomban részesül az, akiben a szociális gondoskodás szelleme nagyobb mértékben volt kifejlődve s ezt pontos kötelességteljesítéssel juttatta kifejezésre.

c) Kézművesek és iparosok öregségi biztosítása Angliában.

Angliában a szolgálati viszonyban álló munkások és magánalkalmazottak öregségi biztosítását 1925.-ben vezették be. E törvény értelmében minden munkavállaló 16. életévének betöltése után biztosítási kötelezettség alatt áll mindaddig, míg évi keresete, javadalmazása a 250 fontot (kb. 8.000) meg nem haladja. A biztosításnak egyébként népbiztosítási jellege van, mert tekintet nélkül a foglalkozási ágra (ipar, mezőgazdaság, háztartás stb.), minden munkavállalóra kötelező, másrészt, mert egy-egyes járulékok vannak érvényben. Minden férfi biztosított után a biztosítási járulék heti 11 pence, minden biztosított nő után pedig heti 5¹/₂ pence. Ennek megfelelően az öregségi járadék is egységes, éspedig minden 65 évet betöltött férfinél, amennyiben legalább 5 évi biztosítási viszonyral rendelkezik, a járadék összege heti 10 shilling. Ez az egyébként egyszerű biztosítási rendszer az önálló keresetűek biztosításáról nem gondoskodott. E hiányt kívánta pótolni az 1937. július 1.-i törvény, amely megnyitotta az önálló foglalkozásúak öregségi biztosításának lehetőségét.

Az 1937. július 1.-én kelt törvény kimondotta, hogy mindazok a legalább 10 év óta Angliában lakó személyek, akik 40. életévüket még nem töltötték be, amennyiben évi jövedelmük a 400 angol fontot meg nem haladja, biztosíthatják magukat öregség, özvegység stb. esetére. E rendelkezések nyitották meg a kézművesek, iparosok, földbirtokosok, ügyvédek stb. öregségi biztosításának a lehetőségét. A törvény főbb rendelkezései a következők.

A 40 éves korhatárral szemben a törvény megengedi, hogy a biztosítás első évében kivételesen, egyéb feltételek igazolása mellett bárki biztosíthatja magát, aki 55. életévét még be nem töltötte. Az első biztosítási év letelte után már csak 40. életévig fogadják el a jelentkezőket.

Jeleztük, hogy a jövedelemhatár évi 400 font. A törvény az önálló foglalkozást űző nőknél a jövedelem határt évi 250 fontban állapítja meg.

A biztosítási járulékok összege változik a biztosítottak neme és életkora szerint. A 40. életévüket betöltött személyek egységesen heti 1 shillinget és 3 pence-t fizetnek, a nők egységesen heti 6 pence-t. A 40. éven aluli biztosítottak által fizetendő heti járulékok összegét az alábbi táblázat tünteti fel:

Belépési kor	heti járulék	Belépési kor	heti járulék
21 évig	1 sh. 3 pence	31 évig	2 sh. 0 pence
22 „	1 „ 4 „	32 „	2 „ 1 „
23 „	1 „ 4 „	33 „	2 „ 2 „
24 „	1 „ 5 „	34 „	2 „ 3 „
25 „	1 „ 6 „	35 „	2 „ 4 „
26 „	1 „ 7 „	36 „	2 „ 5 „
27 „	1 „ 8 „	37 „	2 „ 6 „
28 „	1 „ 9 „	38 „	2 „ 7 „
29 „	1 „ 10 „	39 „	2 „ 9 „
30 „	1 „ 11 „	40 „	2 „ 11 „

A biztosítási jogok fenntartásához szükséges, hogy a biztosítottak a belépés évétől kezdve 65. életévükig minden évben legalább 26 héten át fizették az öregségi biztosítási járulékot. Ha valaki az egyik évben nem fizetett 26 héten keresztül járulékot, megőrzi jogát, ha a következő év végéig összesen a két évre előírt 52 héten át rótta le a biztosítási járulékot, vagyis az előző év hiányait megfelelően kipótolja a második évben. Azokra a biztosítottakra, akik már összesen 104 biztosítási járulékot fizettek, a fenti megszorítások nem vonatkoznak. Végül öregségi járadékra annak van joga, aki 10 évi biztosítási viszonytal rendelkezik, mely alatt legalább 260 héten át fizetett járulékot.

A törvény a biztosításnak egy korlátozottabb formájára is lehetőséget nyújtott. Nevezetesen megengedi, hogy a biztosítottak csak özvegyi és árvajáradék folyósítását igényelhessék hátramaradottaiknak, anélkül, hogy magukról gondoskodjanak. Ez esetben a biztosítási járulékok alacsonyabbak, tekintettel arra, hogy a fizetendő szolgáltatások köre szűkebb. E biztosítási csoportban a fizetendő járulékok heti összege a belépés időpontjában betöltött életkor szerint a következőképpen alakul:

Életkor belépés idejében	heti járulék
23 év	$\frac{1}{10}$ sh.
25 „	$\frac{1}{11}$ „
27 „	$\frac{1}{10}$ „
29 „	$\frac{1}{11}$ „
31 „	$\frac{1}{12}$ „
33 „	$\frac{1}{13}$ „

Életkor belépés idejében	heti járulék
35 év	$1\frac{1}{4}$ sh.
37 „	$1\frac{1}{5}$ „
39 „	$1\frac{1}{6}$ „
40 „	$1\frac{1}{7}$ „

A fentiekben bemutatott járulékokon felül a biztosítást el-látó intézmény jelentős állami támogatásban is részesül. Az állam vállalja az ügyviteli költségek egy részét, továbbá fizeti a 70. életévet betöltött személyek öregségi járadékát. A bizto-sítási járulékokból tehát csak 65-től 70. évig fedezik a járadékok folyósítását. Ugyancsak az állam fedezi azokat a többköltségeket, melyek a 40—55 éves egyének biztosításával kapcsolatban felmerülnek.

Az angol törvény szerint az öregségi biztosítás az alábbi szolgáltatásokat nyújtja.

A biztosított 65. életévének betöltésétől kezdve 70. életévéig minden hétre 10 shilling öregségi járadékot kap. Ugyanennyit kap felesége után is hetenként. Az özvegyi járadék összege heti 10 shilling, melyhez járul még az első 14 éven (iskolalátogatás esetén 16 éven) aluli gyermek után heti 5 sh. a többi gyermek után heti 3 sh. Az árvák járadéka heti 7 sh. 6 pence minden árva részére. Az említett tételek a teljes értékű járadékot tün-tetik fel. Erre azonban csak azoknak a biztosítottaknak van joguk, akik minden évben átlagban 50 héten át rótták le bélyeg-ben a biztosítási járulékot. Amennyiben az évi átlag ennél ke-vesebb, a fenti tételek az alábbi táblázatban feltüntetett össze-gekre csökkennek.

lerótt heti járulékok átlagos száma évenként	öregségi özvegyiségi járadék heti összege	gyermekpótlék első gyermek	többi után	árvajáradék het összege
45—49 hét	9 sh.	$\frac{4}{6}$ sh.	$\frac{2}{9}$ sh.	$\frac{6}{9}$ sh.
40—44 „	8 „	$\frac{4}{6}$ „	$\frac{2}{6}$ „	$\frac{6}{6}$ „
35—39 „	7 „	$\frac{3}{6}$ „	$\frac{2}{3}$ „	$\frac{5}{3}$ „
30—34 „	6 „	$\frac{3}{6}$ „	$\frac{2}{6}$ „	$\frac{4}{6}$ „
26—29 „	5 „	$\frac{2}{6}$ „	$\frac{1}{6}$ „	$\frac{3}{9}$ „

Külön szabályozza az angol törvény azoknak az öregségi és özvegyi járadékát, akik a köteles évi 26 heti járulékot nem rótták le. Ezek, amennyiben a biztosítási viszony tartama alatt átlagban évi 20—25 heti járuléklerovást tudnak felmutatni, heti 2 shilling öregségi járadékban részesülnek.

Azok a személyek, akik munkavállalói minőségük meg-szűntével önálló keresetűekké válnak, folytathatják az öregségi biztosítási járulékok fizetését akként, amint azt a munkavállalókkal kapcsolatos törvény előírja, anélkül, hogy az új törvény-ben az egyes belépési életkorokkal kapcsolatban megállapított

járulékokat fizetnék. Tehát továbbra is 11 pencet (férfiak) illetőleg $5\frac{1}{2}$ pencet (nők) fizethetnek öregségi járulék fejében.

Az angol megoldás nem mondható megfelelőenk. Annak a célnak megvalósítása érdekében, hogy az ügyviteli költség alacsony maradjon s mindenkinek 65. életéve elérése után egyenlő összegű (heti 10 shilling járadékot fizethessenek, a törvény különböző életkorban mind nagyobb és nagyobb összegű járulék fizetésére kötelezi a biztosítottakat. Ez az intézkedés nem számol egyrészt a biztosítottak teherbíró képességével, mert az is lehetséges, hogy egyesek idősebb korban, már nehezebben keresik meg keresetüket s így alig képesek a magas biztosítási járulékot megfizetni, másrészt letérve a szociális biztosítás nagy előnyt biztosító rendszeréről a magán biztosításban ismeretes prohibitív tételeket alkalmazza a különböző belépési életkoroknál. A szociális biztosításoknak nagy előnye éppen abban rejlik, hogy a biztosítottak a szolidaritási közösségen belül, az életkorra tekintet nélkül egyforma járulékokat fizetnek az egyes napibérosztályokban, amelyek meg teljes mértékben símulnak a biztosítottak teherbíró képességéhez.

d) Önálló foglalkozásúak biztosítása Belgiumban.

Belgiumban az 1925. március 10-i törvény vezette be az önálló foglalkozásúak öregségi biztosítását. A törvény értelmében mindazok az egyének, akiknek évi keresete 18.000 frankot meg nem haladja, biztosításra kötelezettek. A biztosítást a Bruxellesben székelő hatalmas Caisse Générale d'Épargne et de Retraite látja el. A járulékot a kereskedők és iparosok az előző évi jövedelmük alapján tartoznak fizetni. Az említett jövedelem nagysága szerint a biztosítási járulék évi 120—180 frank között mozog.

Öregségi járulékra az igény Belgiumban a 65. életévvel nyílik meg, azzal az engedménnyel azonban, hogy a férfiak a 60., a nők az 55. életévük betöltése után már kérhetik a járadék folyósítását. Ez esetben természetesen a járadék lényegesen kisebb. Rokantsági járadékot a belga törvény nem vezetett be.

A biztosítottak járulékait a fent említett belga pénzügyintézet kezeli és gyűjti. Minden biztosított javára folyószámlát nyitnak. A felgyülemlett járulék arányában állapítják meg a járadékot. Az állam a banktól megállapított járadékot megtölti a családi állapot szerint, évi 100—3200 frank között mozgó pótló járadékkal.

e) Kereskedők és kézművesek, öregségi biztosítása Dániában, Svédországban, Finnországban.

Dániában 1933. május 22.-én hozták azt a törvényt, mely lehetővé tette a dán kereskedők, iparosok részére, hogy magukat

betegség, öregség, esetére biztosítsák. A törvény jövedelmi és vagyoni korlátokat állított fel. Ezek szerint Kopenhágában betegség és öregség esetére biztosítási kötelezettség alá esik az a kereskedő, iparos, akinek évi jövedelme a 4.100 koronát, vagyona pedig — nőtleneknél a 9.400, családosoknál a 14.000 koronát meg nem haladja. A biztosítási kötelezettség a 21- és 60 év közötti dán állampolgárokra vonatkozik. A biztosítottak évenként 7.20 korona biztosítási járulékot tartoznak fizetni. Családosoknál a biztosítási járulék összege hat-hat korona, melyet a férj és feleség külön-külön megfizetni tartoznak. Az öregségi járadékra az igény a 65. életévvel nyílik meg, összege pedig Kopenhágában évi 822 korona, kis községben 546 korona, A biztosított nő járadéka Kopenhágában évi 768 korona, községekben 510 korona. Az a kereskedő és iparos, akinek felesége és családja van, Kopenhágában évi 1266 koronát, vidéken 858 koronát kap. A gyermekpótlék évi 96—144 korona között mozog. E járadékok elmaradnak abban az esetben, ha a kereskedő vagyoni és jövedelmi viszonyai kedvezőek s nem szorul járadékra. A biztosító intézet tagjai részére üdülőket, gyógyintézményeket s átképző iskolákat tart fenn. Azokat a kereskedőket, akik járadék helyett természetbeni ellátást kérnek, pensiókban helyezik el. Egy másik szociális intézkedés értelmében Dániában 1937. év óta egészséges vidékeken modern otthonokat építenek, hogy azokban a nyugdíjasok egészséges viszonyok és olcsó lakbérek mellett élhessék le öreg napjaikat

Svédországban ugyancsak gondoskodás történt a kereskedőkről és a kézművesekről és pedig az 1913. június 30-i törvénnyel, mely bevezette az öregségi népbiztosítást. E törvény értelmében öregségi biztosítási kötelezettség alatt áll minden 16. életévét betöltött, önálló kereskedő svéd állampolgár 66. életévének betöltéséig. A biztosítottak hét biztosítási osztályba tartoznak jövedelmük nagysága szerint. Az első osztályba az évi 600—800 korona jövedelemmel bírók, a hetedik osztályba az évi 10.000 koronát meghaladó jövedelemmel bírók tartoznak. A járulék nagysága megfelelően emelkedik az egyes biztosítási osztályokban.

Öregségi járadékra igénye van annak a biztosítottnak, aki 66. életévét betöltötte. A járadékok nagysága függ a biztosítási idő alatt teljesített befizetésektől. A gyermekpótlék gyermekenként évi 102 korona.

Finnországban ugyancsak népbiztosítás keretén belül történt gondoskodás, a kereskedők és iparosok öregségi biztosításáról.

Ugyancsak népbiztosítás alapján öregség esetére biztosítva vannak *Ausztráliában* és *New Zelandban* mindazok a kereskedők és iparosok, akiknek évi jövedelme a 400 fontot (kb. 10.000 P) meg nem haladja.

f) Kereskedők és iparosok biztosítása Görögországban, Bulgáriában és Romániában.

Görögországban 1939. októberében jelent meg az a rendelet, mely jóváhagyta a görög kereskedők öregségi, özvegyégi és árvasági biztosítását ellátó intézmény alapszabályát.

Az említett rendelet értelmében korra és nemzetiségre való tekintet nélkül öregségi biztosítási kötelezettség alatt áll Görögországban minden saját számlájára dolgozó kereskedő, avagy valamely betéti és közkereseti társaság tagja.

A biztosítottak öt biztosítási osztályban helyezkednek el évi jövedelmük szerint. Az egyes osztályokban a biztosítási járulék havi összege 100 és 500 drachma között változik. Minden biztosítottnak azonban egyszersmindenkorra belépési díjat is kell fizetnie. A belépési díj az I. és II. osztályban 1000 drachma, a III. IV. osztályban 2.000 drachma, az V. osztályban pedig 3.000 drachma. A kereskedő házasságra lépése alkalmával a belépési díjjal egyező összeget tartozik a biztosító intézetnek fizetni.

Az öregségi biztosítási járadékra a 65. életévbe lépés alkalmával nyílik meg az igény, ha a kereskedő legalább 25 esztendő-t töltött el a kereskedői pályán. Életkorra tekintet nélkül öregségi járadékot kaphat az a kereskedő, aki 35 évet töltött hivatásában.

Rokkantsági járadékra annak a kereskedőnek van joga, aki megrokkánása előtt legalább 10 évig állott biztosítási kötelezettség alatt. Özvegyi járadékra annak az özvegynek van igénye, akinek férje legalább 15 évig állott biztosítási viszonyban.

Bulgáriában 1937 február 17-én kelt törvénnyel szabályozták a bolgár kereskedők és iparosok öregségi biztosítását. Önálló intézmény keretén belül történik a társadalmi osztály biztosítása.

Romániában már az 1934. évi társadalombiztosítási egységesítő törvény elrendelte a tíznél kevesebb munkavállalót foglalkoztató iparosok betegség és öregség esetére szóló kötelező biztosítást. A biztosítottak napibérosztályokban helyezkednek el és biztosításukat a román munkások és magánalkalmazottak biztosítását ellátó intézmények látják el.

* * *

Nincs megoldhatatlan probléma. Ha valamit nem oldanak meg, annak tudatlanság, akaraterő hiánya, vagy közönbösség lehet az oka. Mint gátló körülmény szerepelhet még a demagógia, mely oly utakon keresi a megoldást, amely utak járhatatlanok. A kenyeret, a cukrot, a cipőt, a ruhát meg kell fizetni, az öregségi biztosítást sem adják ingyen. Ennek is meg van a maga matematika segítségével kiszámított ára. Aki ruhát vesz, az nem kérhet ráadásul ingyen cipőt. Aki munkásáért öregségi

biztosítási járulékot fizet, az nem kérheti, hogy e járulékokból saját nyugdíját is viseljük. Ehhez hasonló demagóg követelésekkel a kereskedők és kézművesek nyugdíjbiztosításának ügyét el lehet gáncsolni, de semmi esetre sem előre vinni. A külföldi példák rendelkezésünkre állnak, sok tanulságot vonhatunk le belőlük. Maga a cél világosan áll előttünk: a biztosítást úgy kell megoldanunk, hogy az számoljon az érdekelt társadalmi réteg teherbíró képességével, hozzá símuljon különös helyzetéhez, minél jelentősebb szolgáltatásokat nyújtson, maga a biztosítás szervezete egyszerű s minél kevesebb ügyviteli költséggel lebonyolítható legyen.

Bikkal Dénes

Pénzüntézetek és az Ötéves Terv.

Az elmúlt esztendő hazánkban a gazdasági fellendülés éve volt. Az a hatalmas méretű agrárválság, amely az 1929 október havában kitört new-yorki tőzsdekrach után szakadt a világra s amely legmélyebb pontját 1933-ban érte el, 1934-től kezdve eleinte lassan, később egyre gyorsabban enyhült. A gabona ára, amely a túltermelés folytán évtizedek óta nem tapasztalt mély szintre esett, fokozatosan emelkedett, és az emelkedés az általános gazdasági helyzet javulását eredményezte, ami az agrártermékek árának emelkedésén kívül az ipar foglalkoztatottságában jutott kifejezésre. A gazdasági helyzetnek ez az évek óta tartó javulása az 1939. évben az előbbiekhöz képest nagyobb lendületet vett és az iparnak csaknem valamennyi ágára kiterjedt. A fellendülésben különösen a nehézipar vezet, amelynek több ága elérte termelőképességének felső határát; a termelés ezekben az ágakban mintegy 30%-kal haladta meg az előző év mennyiségét. De a többi iparágak foglalkoztatottsága is jóval felülmulta az 1938. év színvonalát, aminek természetes következménye az volt, hogy a munkanélküliség majdnem teljesen megszűnt s a munkáslétszám az eddig legmagasabb szintre emelkedett: a gyár- és kézműiparban dolgozó munkások száma megközelítette a 800 ezret.

Hazánk gazdasági életében az 1914—18. évi világháború óta ez a második fellendülés volt; az első a Magyar Nemzeti Bank megalakulásával kezdődött, a new-yorki tőzsdekrachig tartott s tetőpontját az 1927. és 1928. években érte el. A két konjunktúra megegyezik abban, hogy a gazdasági élet haladásának görbéje egyik esetben sem a saját erejéből vett felfelé haladó irányzatot, hanem külső meglendítésre. Ezt a meglendítést az első konjunktúra alatt a külföldről beáramlott tőkék végezték el, a második konjunktúra alatt pedig a lendítő erő a kormánynak az ú. n. beruházási programja volt.

Az első konjunktúra történetét „Pénzüntézetek a huszas évek fellendülése idején” című tanulmányomban vázoltam;¹ jelen tanulmány keretében pénzüntézeteknek a második kon-

¹ Megjelent az előző számban.

junktúrában vitt szerepét szándékozom az évi jelentések alapján leírni.

A bevezetőleg említett agrárválság lezajlása után az áraknak felfelé meginduló irányzata nálunk is hamarosan érvényre jutott: a 78 kgos tiszavidéki búza ára pl., amely 1933-ban majdnem 7.— pengő volt, az 1936. év végéig 20.— pengőre emelkedett. A fellendülés az 1937. évben is folytatódott, az utolsó negyedben azonban újra hanyatlás állott be, amely 1938-ban tovább folytatódott, s a gazdasági tevékenység hanyatlása, valamint némely mezőgazdasági cikk termelésének a fogyasztással arányban nem álló emelkedése azt eredményezte, hogy számos mezőgazdasági termék és a legtöbb nyersanyag ára jelentősen esett. Az áresés általában az év első felében ment végbe; második felében aztán megállította, sőt az irányát megfordította Darányi Kálmán akkori miniszterelnök által 1938 március 5-én Győrben meghirdetett az a nagyszabású program, amelyet általánosan Ötéves Tervnek neveznek. A program egyik leglényegesebb pontja az egymilliárdos beruházás volt, amely a honvédelem és közgazdaság fejlesztéséről, egyes népjóléti beruházásokról és ezek költségeinek fedezéséről szóló 1938: XX. tc.-ben jutott kifejezésre. A törvénycikk felhatalmazza a kormányt arra, hogy honvédelmi, ill. légvédelmi célokra, utak, hidak építésére stb. öt év alatt ezermillió pengőt fordítson. E kiadásokból 600 millió öt éven keresztül fizetendő, adójellegű beruházási hozzájárulás útján, a többi pedig kölcsönök felvétele által fedeztetik. Az utóbbi célra a kormány felhatalmazást nyert, hogy bemutatóra szóló, kamatozó nyeresémenkénti kötvények, pénztárjegyek, kincstárjegyek, kincstári váltók vagy könyvjóváírás ellenében 400 millió pengőt eredményező kölcsönöket vehessen fel. A törvénycikk arra is felhatalmazta a kormányt, hogy a) az egymilliárd terhére rövidlejáratú kölcsönöket vehessen fel, b) az állam függő tartozásainak rendezése céljából kamatozó törlesztéses kötvényeket (adósleveleket) bocsáthasson ki, c) az állam pénztári készleteiből átmenetileg visszafizetett rövidlejáratú tartozások erejéig újabb rövidlejáratú kölcsönöket vehessen fel.

A törvény egy-két szakaszának ezen rövid ismertetéséből is látható, hogy az Ötéves Terv pénzintézeteinket, különösen a fővárosiakat nehéz feladatok elé állította, mert hiszen ezeket a hitelműveleteket a kormány velük és általuk bonyolította le, jórészen saját pénzeszközeik igénybevételével. A 400 millió pengős Nemzeti Beruházási Kölcsön első részlete: 125 millió pengő 1938 június havában, a második részlete: 150 millió 1939 márciusában, a többi a jelen év elején került kibocsátásra. Az elsőből a budapesti pénzintézetek 35 millió, a másodiktól 50 millió, a harmadiktól 46 millió, a vidéki pénzinté-

zetek pedig egyúttal először 4 millió pengő névértékű kötvényt vettek át tárcájukba.

De a beruházási programmal kapcsolatban még más teher is háramlott a fővárosi pénzügyintézetekre. Amint fentebb láttuk, a törvénycikk felhatalmazta a kormányt, hogy az egymilliárd terhére rövid lejáratú kölcsönöket vehessen fel, s a kormány, hogy a Terv megvalósításának ütemét különösen a nemzetközi helyzetre való tekintettel meggyorsítsa, élt is ezzel a felhatalmazással. A kincstár a vezető budapesti pénzügyintézeteknél az elmúlt év augusztusában 60 millió pengő összegű folyószámlahitelt vett igénybe, két hónappal előbb pedig 50 millió pengő névértékű, 4%-os, háromhavi lejáratú, de 1943 júliusáig meghosszabbítható kincstárjegyeket helyezett el náluk. Ugyancsak a fővárosi pénzügyintézetek vették át a Székesfőváros által szintén beruházási célokra az 1939. évben kibocsátott 8 millió pengő névértékű, $5\frac{1}{2}\%$ -kal kamatozó, 15 éves lejáratú kötvényt is. Az összegszerűleg is meghatározható megterhelés tehát 253 millió volt, amely 4 millió kivételével a fővárosi pénzügyintézetekre esett. Ez az összeg már magában is súlyos terhet jelentett a pénzügyintézetekre, mert hiszen saját tőkéjüknek mintegy 55%-ával egyenlő összeget vett igénybe, a terhet azonban még növelte az, hogy a gyárpar által jegyzett ugyancsak 135 millió pengő névértékű Nemzeti Beruházási Kölcsön-kötvény átvételénél felmerült hiteligenyek kielégítéséről is gondoskodniok kellett; ezenfelül pedig nemcsak a rájuk kivetett, tekintélyes összegű (62.3 millió pengő) beruházási hozzájárulás megfizetésére kellett fedezetet teremteni, hanem számolniok kellett azzal is, hogy a társadalombiztosító intézetek, elismert vállalati nyugdíjpénztárak, biztosító intézetek jegyzései ezen intézmények betétjeinek terhére fognak történni, ami a betétállomány csökkenését kell hogy eredményezze. A magyar hiteltervezet azonban nemcsak a most elmondottak miatt volt nehéz próbának kitéve, hanem azon pénzigények miatt is, amelyeket a magángazdaság vele szemben a beruházási hozzájárulás fizetésével kapcsolatosan részben kölcsönkérelem, részben betételvonás formájában támasztott.

De a megterhelés valódi súlyát akkor tudjuk igazán lemérni, ha a tőkeképződés lassúságát figyelembe vesszük. A P. K. kötelékébe tartozó pénzügyintézetek takaré- és folyószámlabetét-állománya 1930-tól kezdve így alakul: milliókban

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Budapest .	1527.6	1.281.6	1.188.6	1.177.4	1.175.2	1.230.4	1233.5	1319	1227.8	1346.6
vidék .	450.4	326.9	264.8	253.4	259.5	271	290.8	324.1	314.9	365.4
	1978	1.608.5	1.453.4	1.430.8	1.434.7	1.501.4	1524.3	1643.1	1542.7	1712

A betétállomány tehát 1931-től kerekén mindössze 100 millió pengővel növekedett, azonban ez a növekedés sem volt állandó,

mert 1938-tól kezdve a háborús izgalmak állandóan zavarták. Az 1938. év első két hónapja pl. nagyon biztatóan indult, a szép arányú fejlődést azonban Ausztriának Németországba történt beolvasztásával kapcsolatos események nemcsak megakasztották, hanem ellenkező irányba fordították. Február végén a pénzintézetek betétállománya 1624.6 millió volt, május végén pedig 1528.2 millió; egynegyed év alatt tehát majdnem 100 millióval csökkent. A nyugtalanság elültével a betétállomány újra emelkedni kezdett és augusztus végével már körülbelül elérte a februári magasságot; ekkor megint a szudéta-német kérdés okozott riadalmat, amely a betétálladéknak országos átlagban mintegy 10%-os apadását eredményezte: 1.615.5 millió-ról u. is egy hónap alatt 1.458.3 millióra esett le. Ugyanilyen hullámozást tüntet fel az 1939. év, amelynek tavaszán Cseh-Morvaországnak a Német Birodalomba való bekebelezése, augusztus havában a nemzetközi helyzet kiéleződése, szeptember havában a háború kitörése folytán keletkezett izgalmak okoztak betételvonásokat. Pénzintézeteink betétállománya ebben az évben a következőképen alakult:

1938 december 31.	1542.7 millió
1939 január 31.	1522.9 „
„ február 28.	1518.9 „
„ március 31.	1481.6 „
„ április 30.	1497.1 „
„ május 31.	1522.2 „
„ június 30.	1565.1 „
„ július 31.	1610.3 „
„ augusztus 31.	1549.8 „
„ szeptember 30.	1528.2 „

Az állami beruházások folytán a bankoktól elvont összegek tehát betét alakjában nem kerültek hozzájuk vissza, hanem teauráltattak. A betét hullámozása különösen a vidéki pénzintézeteket érintette érzékenyen, ahol a betételvonás minden riadalomra általában nagyobb szokott lenni, mint a fővárosban és amelyeknek — amint egyik vidéki pénzintézet írja évi jelentésében — a bizonytalan helyzetre való tekintettel a szokásosnál lényegesen nagyobb pénzüsszeget kellett likviditásuknak megóvása céljából pénztárukban tartani. A készpénz és más pénzintézeteknél elhelyezett tőkék állománya 1937 végén 199.2 millió, 1938 végén 224.6 millió, 1939 végén pedig 222.8 millió volt.

Ugyanakkor, mikor a hitelszervezetet az Ötéves Terv és az ismételt betételvonások jelentékeny mértékben igénybevették, számottevően emelkedtek a vele szemben támasztott hitelígények. Az iparnak erősen megindult termelése, az év bőséges

termése, a szövetkezetek és kereskedelmi cégek külkereskedelmi tevékenységének pénzügyi lebonyolítása újabb és egyre nagyobb hiteligényekkel lépett fel.

	az 1938 év végén	az 1939 év végén
A budapesti pénzintézetek váltóállománya	1.003.7	1.109.3
a vidéki „ „	649.9	656.8
	1.653.6 millió	1.766.1
millió volt. Az adósok tartozása		
budapesti pénzintézeteknél	880.9	955.6
vidéki pénzintézeteknél	75.1	94.1
	956. milliót	1.049.7
milliót tett ki.		

A háború utáni huszas évek gazdasági fellendülése pénzintézeteinket a nemzet megtakarított tőkéit szintén jóval meghaladó mértékben vette igénybe, a hiányt azonban akkor bőven pótolták a külföldi kölcsönök. A fővárosi pénzintézeteknek a külföldi tőke szinte korlátlan mennyiségben állott rendelkezésre, úgyhogy nemcsak magukat, hanem a vidéki pénzintézeteket is el tudták látni a szükséges pénzzel. A külföldi pénzforrás azonban 1931-ben bedugult s pénzintézeteinknek fokozottabb mértékben kellett az egyetlen pénzforráshoz: a Jegybankhoz fordulni. Ebben a tekintetben még a legnagyobbak sem képeztek kivételt. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank az 1938. évről szóló jelentésében ezeket írja: „Az elmúlt év folyamán intézetünk attól a céltól vezéreltetve, hogy a magángazdaság hitelszükségletét a betétek csökkenése ellenére is változatlan keretek közt láthassa el, illetve annak elkerülése végett, hogy a magángazdaság a hitelkeretek megszorítása folytán a termelés és forgalom korlátozására legyen kényszerülve, a Magyar Nemzeti Banktól — az eddigi gyakorlattól eltérve — viszontleszámítolási hitelt vett igénybe. Ezt indokoltta tette az a körülmény is, hogy a beruházási hozzájárulás fizetése és a Nemzeti Beruházási Kölcsönre történt jegyzések számottevő hitelszükségletet okoztak. Ki kell emelnünk, hogy az 1931. év válságos hónapjaitól eltekintve, évtizedek óta ez az első eset, hogy a Jegybanknál nagyobb összegű viszontleszámítolási hitelt huzamosabb időre igénybe vettünk.“ Az igénybevétel — nagyjában ugyanazon mértékben, mint az 1938. évben — folytatódott 1939-ben is.

A fokozottabb mértékben való igénybevétel természetes következménye a Jegybank váltótárcájának megduzzadása volt. Ennek szemléltetésére álljanak itt a következő adatok:

	1937 XII. 31.	1938 XII. 31.	1939 XII. 31.
leszámított váltók, közraktári			
zálogjegyek és értékpapírok	449.692.805	511.380.961	585.301.621

Még jobban emelkedett az állam tartozása. A Jegybank privilégiumának 20 évvel történt meghosszabbításával kapcsolatban hozott új bankakta, amelynek ismertetésére azonnal rátérek, lehetővé tette ugyanis a kormánynak, hogy a Banktól újabb kölcsönöket vegyen fel és pedig 100 millió pengőt belföldi hitelezőknek, főleg pénzüntézeteknek az állammal szemben fennálló rövidlejáratú követeléseire, 30 millió pengőt pedig folyószámlakölcsön alakjában forgótőke szükségletének fedezése céljából. Az állam adóssága, amely

1937 végén	P 115,281.282 volt,
1938 „	„ 268,165.005-re,
1939 „ pedig	„ 312,545.684-re

emelkedett. Mindez a bankjegy-forgalom nagymértékű növekedését eredményezte.

1937 december 31.-én	466,171.590.—	pengő összegű
1938 december 31.-én	863,369.815.—	„ „
1939 december 31.-én	974,793.210.—	„ „

bankjegy volt forgalomban.

A Jegybankra ezen fokozottabb mértékben nehezülő terhek szükségessé tették az alapszabályok módosítását, amit a Bank közgyűlése az 1938 június 23.-án tartott rendkívüli ülésében határozott el, s a módosított alapszabályokat a törvényhozás az 1938: XXV. tc-ben hagyta jóvá. Nem tárgya e rövid tanulmánynak az új alapszabályok részletes ismertetése, s csupán azon módosítások, illetve kiegészítése ismertetésére terjeszkedem ki, amelyek az Ötéves Tervvel vannak kapcsolatban. A legfontosabb ezek közül az érckészlet és a bankjegymennyiség közti viszony újból való szabályozása. A régi alapszabály szerint az arányszám a forgalomban levő bankjegymennyiség és az érckészlet közt 1938 június 30.-áig 24%, ettől fogva 1943 június 30.-áig 28%, a szabadalom hátralevő időtartamára pedig $33\frac{1}{3}\%$ -ban volt megállapítva. Az új alapszabály ilyen fokozatosan emelkedő arányszámokat nem állapít meg; csupán azt írja elő, hogy a Banknak minden hónapban legkésőbb a hetedik napon meg kell állapítani azt az arányt, amely egyfelől a jegyforgalom és a nem állami idegen pénzek előző havi átlaga, másfelől az érckészlet (arany, rendkívüli árfolyam ingadozásoknak alá nem vetett devizák és valuták) előző havi átlaga között fennáll és ha az így nyert arányszám 25%-nál kisebb, a Bank az államnak jegyadót köteles fizetni.

Egyidejűleg a Bank arany-, deviza- és valutakészletét az új alapszabályoknak megfelelően felértékelte olyképpen, hogy az arany kgját az addigi 3794.— pengő helyett 5.700.— pengővel, a devizákat és valutákat pedig a vételi felárral növelt

értékkel vette számításba; azonkívül pedig belföldi aranyvásárlásokkal érckészletét mintegy 9 millió pengő értékű arannyal növelte. Bár a jegyforgalom egy év alatt majdnem megkétszereződött, az érckészletnek a tényleges helyzetnek megfelelő felértékelése folytán az arányszám az 1938. évben nem szállott 25% alá; az 1939. évben azonban a Bank devizakészlete nyersanyag-behozatalra olyan nagy mértékben lett igénybe véve, hogy érckészlete az előző évéhez képest mintegy 19 millió pengővel csökkent. A jegyforgalom őszi felduzzadása és az érckészlet apadása folytán augusztustól kezdve az arányszám 25 alá esett, a legalacsonyabb szintet október hónapban 20.4%-kal érve el. Ennek következtében beállott a Bank jegyadófizetési kötelezettsége: augusztustól az év végéig terjedő időre ily címen 3.2 millió pengőt fizetett ki.

A másik fontos újítás az, hogy a Jegybank a módosított alapszabályok szerint jogot nyert a pénzpiac és tőkepiac irányítására és szabályozására alkalmas vételi és eladási ügyleteket kötni és lebonyolítani, valamint a pénzpiac és tőkepiac szabályozását szolgáló egyesülésben vagy intézményben részesedést vállalni; azonban részvényeket és üzletrészeket — a piacsabályozást célzó egyesülésben vagy intézményben való részesedést kivéve — a nyiltpiaci műveletek körében sem szerezhethet. Az az összeg, amely a nyiltpiaci műveletekre és a részesedésvállalásra együttvéve fordítható, nem haladhatja meg a Bank alaptőkéjének és tartalékalapjának együttes összegét (kerekén 45 millió pengőt). A Bank ezt az összeget, valamint 40 millió pengő erejéig a kötvényekre nyújtható kölcsönök összegét egészben vagy részben átmenetileg a piacsabályozó intézmény hitelműveletei útján is kihelyezheti. Ily módon a Bank kerekén 85 millió pengőt, ha pedig hozzáadjuk az államnak nyújtható 100 millió pengő hosszúlejáratú kölcsönt, összesen 185 millió pengőt állíthatott az Ötéves Terv szolgálatába.

Az az intézmény, amelyben a Jegybank az új alapszabályok értelmében jogosult részesedést vállalni, a Kincstár, a Bank és a Pénzintézeti Központ részéről átvett 20 millió pengő, teljesen befizetett alaptőkével a Magyar Pénz- és Tőkepiac Szabályozására Alakult Intézet R. T. cég alatt az elmúlt évben megalakult. Az intézet célja: a pénzpiac és a tőkepiac irányítására és szabályozására a Magyar Nemzeti Bank megítélése szerint alkalmas hitel- és értékpapírügyletek kötése és lebonyolítása; a társaság ügyvitelét a P. K. látja el.

Ha már most azokkal az összegekkel, amelyeket a fővárosi pénzintézetek az Ötéves Terv szolgálatába állítottak, egybevetjük a fentebb felsorolt összegeket, meg kell állapítanunk, hogy a kormány tőle telhetőleg igyekezett a Bankok likviditását és mobilitását fenntartani és biztosítani. Azokat az összegeket, amelyeket az 1931. évi gazdasági válságot közvetlenül meg-

előző időben és azután a válság évei alatt a budapesti pénzintézetektől rövidlejáratú kölcsönként vett fel, de amelyeket a válságot követő nehéz évek alatt visszafizetni nem tudott, a Jegybank által rendelkezésére bocsátott 100 milliós hitelből most visszafizette. Azonkívül a Jegybank közvetlenül valamint a piac és tőke szabályozására alakult és előbb már megnevezett részvénytársasági útján igen jelentős támogatást nyújtott a pénzintézeteknek. A társaság az 1939 december 31.-ig terjedő csonkaévre vonatkozó első mérlegét az elmúlt hónapban tette közzé. A mérleg szerint váltótárca-állománya az év végén P 17,000.000.—, kölcsöneinek állománya pedig P 76,177.432.— volt.

Ha e mellett még figyelembe vesszük, hogy a konjunktúra következtében az intézetek korábbi kihelyezéseire jelentős visszafizetések történtek, pénzintézeteink mult évi helyzete sem likviditás, sem mobilitás szempontjából nem mondható kedvezőtlennek: a felmondott betéteket fennakadás nélkül kifizették és a magángazdaság jogos hiteligényeit mindenkor kielégítették. A fővárosi pénzintézeteknek ebben a tekintetben nagy segítségére volt a Jegybank alapszabályainak vázolt módosítása, a vidéki pénzintézetek helyzetét pedig a gazdaadósok fizető képességének javulása befolyásolta előnyösen. Egyik vidéki pénzintézet évi jelentésében a következőket írja: „A mult évben gazdáink fizető képessége és fizető készsége a jobb termés- és állatárak következtében tovább folytatódott. Ezek hatásának tudható be, hogy adósaink tartozásaikból kereken 1,800.000.— pengőt fizettek vissza, amely összeg a váltótárca 36%-ának felel meg. Bár évközben mintegy 1,400.000.— pengő kölcsönt folyósítottunk, a jelentősebb visszafizetések miatt kölcsönállományunk közel $\frac{1}{2}$ millió pengővel apadt.” „Egyrészt betéteink emelkedése, másrészt a jelentékeny összegű visszafizetések tették lehetővé, hogy viszontleszámítolási érdekeltégeinket 420.000.— pengővel csökkentettük.” Körülbelül ugyanezt jelentik a többi vidéki pénzintézetek is: a politikai zavarok miatt átmenetileg elvont betétek az év utolsó két hónapjában visszakerültek és végeredményben a betétállomány növekedett; a nagyobb mérvű visszafizetések folytán pedig viszontleszámítolási hitelkeretek egyrésze üresen maradt és ezáltal mobilitásuk emelkedett. Míg a krízis évében vidéki pénzintézeteink által viszontleszámítolásra adott váltók összege 1931 december 31.-ével a váltótárca 50%-át tette ki, az elmúlt év végén csak 46% volt tovább adva.

Pénzintézeteink általában véve az elmúlt egész esztendőben jól voltak foglalkoztatva és jövedelmezőségük ennek megfelelően alakult. A nyereség az összes saját tőkéknek 7.75%-a volt, az 1937. és 1938. évi 5, illetve 6%-kal szemben. Üzleti gesztiójuk az első konjunktúra óta annyiban változott, hogy a nyereséget már nem osztották fel teljesen a részvényesek közt,

hanem igyekeztek minél többet tartalékolni; 4—5%-nál nagyobb osztalékot csak kevés intézet fizetett.

De egyéb tekintetben is történt változás. A két konjunktúrát különböző okok hozták létre s ez a különbség kifejezésre jutott az intézetek üzletágaiban is. Az első konjunktúra alatt különösen a fővárosi pénzüintézeteknek egyik főüzletága a jelzálog-kölcsönök folyósítása volt; 1931 óta azonban a külföldi pénzek beáramlása megszűnt, zálogleveleknek és községi kötvényeknek a külföldi tőkepiacokon való elhelyezésére semmiféle lehetőség nem volt, és a belföldi tőkepiac sem javult meg annyira, hogy új kibocsátások felvételére alkalmas lett volna. Ennélfogva a jelzálogkölcsönök folyósítása teljesen szünetelt; a hiteligényeket pénzüintézeteink rövidlejáratú váltó- és folyószámlakölcsönök nyújtásával igyekeztek kielégíteni.

Miként az első konjunktúra alatt, most is fellendült a kezességi üzlet. A kezességet az tette szükségessé, hogy a Kincstár a vállalatoknak a munkák kiadásakor előleget nyújt, de viszont megkívánja, hogy a vállalkozó a munka nem teljesítése esetére az előlegek visszafizetéséért bankkezességet adjon. Ezért a kezesség-vállalásért a bankok természetesen jutalékot számítanak. A kezesség egyes intézeteknél nagy összeget tett ki (a Pesti Magyar Kereskedelmi Banknál pl. múlt év december 31.-ével 108,820.216.58 pengő volt), s így jutalékokból egész tekintélyes jövedelmük volt.

Megegyezik a két konjunktúra végül abban is, hogy az értékpapír-üzletben egyik alatt sem volt nagyobb forgalom. Az első konjunktúrájánál nehéz ennek az okát megtalálni, mert hiszen a külföldi tőke beáramlása pénzbőséget eredményezett és a külpolitikai helyzet nyugodt volt; a második konjunktúra alatt azonban ez természetes volt: egyrészt a zavaros külpolitikai helyzet miatt, másrészt pedig azért, mert a megtakarított tőke jórészt vagyonváltság alakjában a Kincstár vette igénybe. Az elmúlt év elején az értékpapírpiacon az irányzat még elég bizakodó volt, később azonban az egyre fokozódó külpolitikai feszültség miatt majdnem minden részvény árfolyama rég nem látott alacsony szintre morzsolódott le. A háború kitörése átmeneti változást hozott és rövid ideig tartó haussemozgalmat eredményezett, a haussenak azonban hamarosan vége lett és az árfolyamnyereség nagy része veszendőbe ment.

Jirkovsky Sándor

Közlemények.

Edwin Robert Anderson Seligman, (1861-1939.)

Egy amerikai közgazda elhunytáról kell megemlékeznünk, ki előkelő helyet foglalt el hazája tudós köreiben és európai közgazdákkal is élénk összeköttetést tartott fenn. Seligman vagyonos szülőktől származott és több kollegájához hasonlóan tanulmányai egy részét Európában végezte. Berlinben, majd pedig Heidelbergben, később pedig Párisban látogatta az egyetemet. Hazájába visszatérve lelkesen csatlakozott ahhoz a mozgalomhoz, amely az „American Economic Association“ alapításához vezetett; e társaságnak később 1902—1904-ben elnöke is volt. Közgazdasági nézeteiben Seligman a Clark-féle pszichológiai iskolához állott közel és így ő is azok közé tartozott, akik az Egyesült Államokban a határhaszonelméletnek az útját egyengették. Kézikönyve hosszú időn keresztül egyik legnépszerűbb közgazdasági kézikönyv volt az Egyesült Államokban. Nagy érdeklődéssel fordult Seligman a közgazdaságtan történetének tanulmányozása felé. Kutatásai érdekes eredményekre vezettek. Nevezetesen a XIX. század első felének angol irodalmát világították meg abban az irányban, amellyel eddig keveset foglalkoztak. -Ricardo, Malthus és John Stuart Mill munkái annyira lefoglalták az érdeklődést, hogy azok az angol írók, akik nem értettek egyet mindenben e kimagasló egyéniségek nézeteivel, feledésbe mentek. Seligman kutatásai kiderítették, hogy ezek távolról sem érdemelték meg azt a mellőzést, melyben a tudomány történetében részesültek. Kitűnt, hogy Bailey és Longfield mennyire megközelítették már a szubjektív értékelméletet, sőt mi több, W. F. Lloyd már a határhaszon fogalmának is tiszta felismeréséhez jutott, megelőzve evvel Gossent. Seligman vizsgálatai rávilágítottak arra is, hogy e mellőzött írók, kivált a jövedelemeloszlás kérdéseiben nem egy irányban a tudomány későbbi fejlődésével jobban egyező álláspontot foglaltak el, mint koruk vezető közgazdái. Igazságot szolgáltatott ezzel Seligman oly kiváló angol közgazdáknak, akik nem érdemelték meg, hogy a korukat sokban meghaladó nézeteik az enyészetnek adassanak át. Seligman érdeklődésé-

nek mindig középpontjában állt a pénzügytan, melynek terére esnek kutató munkásságának legnevezetesebb termékei. E munkák sorát a „The Shifting and Incidents of Taxation“ (1892), a „Progressive Taxation“ (1894), és az „Essays in Taxation“ (1895) címűek nyitják meg, melyek a pénzügytan standard művei közé számítanak és számos idegen nyelvre is lefordítottak. Egyébként Seligman érdeklődési köre nagyon széles volt és így részben az ő kezdeményezésére és az ő fő szerkesztősége mellett látott napvilágot az „Encyclopaedia of Social Sciences“ című 15 kötetre terjedő munka. — Seligman Magyarországon is megfordult és a magyar tudománnyal azáltal is érintkezésbe került, hogy lelkesen felkarolta Surányi-Unger Tivadar „Die Entwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts“ című munkájának angol kiadását, amelyhez Seligman írta az előszót. H. F.

Háborús közgazdaság.

Senki sem tagadhatja, hogy Olaszországban — bár nehézségekkel küzdve, de annak ellenére határozott formában — kialakulóban van egy önellátási alapon álló tipikus nemzetgazdaság, amely magán viseli a fasiszta forradalom jellegzetes bélyegét: az olasz nép szabadságra és függetlenségre való törekvését. Annak, aki bírálni akarja gazdasági felfogásunkat, mert az nem csatlakozik bizonyos régi elméletekhez, csak annyit felelünk, hogy az elméletek a tényekből fakadnak és minden elmélet a multban is, ép úgy, mint a jövőben, érzelmeket és érdekeket fejez ki. A fasiszta Olaszországnak érzelmei és érdekei új gazdasági elméletet teremtettek. Az átalakulási folyamatot csak sietteték a hirdett „szankciók“, amelyek Olaszországot a teljes önellátás kérdése elé állították és nem egy régi, nagyhírű gazdasági elméletet, lejárt értéke miatt, a haszontalan dolgok múzeumába raktak.

Az önellátás gazdasági és politikai szükség. Gazdasági téren a politikai erőszak elleni visszahatást jelenti. Szellemi eszközökben gazdag és anyagi eszközökben szegény népek védelmét képviseli az olyan országoknak való politikai kiszolgáltatottság ellen, amelyek természetüknél vagy hagyományaiknál fogva azt hiszik, hogy nagy gazdasági anyagfelkészültségükkel megtörhetik életerős népek akarátát.

E gazdaságpolitikának súlyos nehézségeit legyőzte a Duce-nak és az olasz népnek akarata. Legmagasabb helyen a legélesebb realizmussal mondták ki, hogy nem létezik békegazdaság és háborús gazdaság. Csakis háborús gazdaság létezik: ez az állítás talán még sohasem egyezett annyira az igazsággal, mint épen most. A mostani háború gazdasági téren is megnyílvánul és min-

den nép bele van keverve, még ha kívül áll is a hadviselésen. Az a katonaság, amely a gazdaság talaján küzd, nem ismeri a küzdelem fizikai örömét, de ugyanazt a zászlót szolgálja. Amíg a döntés ideje el nem érkezik, bezárkózni a rideg könyvviteli szempontokba, félni a kereset akár legkisebb részének elvesztésétől is, hűtlenséget, sőt árulást jelent. Azok az iparosok, földművelők és kereskedők, akik hozzászoktak, hogy túltekintsenek házuk tája szűk látókörén, és nem egyszer üzleti kapcsolataikban a világ négy sarkával is megismerkedtek: ezek biztosan átérzik ezeknek az időknek erejét és a kötelesség rájuk nehezedő vas törvényeit.

Az olaszoknak az a nem kényelmes feladat jutott, hogy mindannyiszor talpra pattanjanak, valahányszor azt hiszik, hogy lepihenhetnek. Bizonyára nem könnyű, de nagyszerű az a dinamikus élet és munka, amelyet ezekben az években folytatunk, amidőn minden napnak megvan a maga történelmi fejezete. A közgazdasági téren is kedvenc fegyverünk a támadás, másszóval: a kivitel. Az önellátásnak és a külkereskedelemnek párhuzamosnak kell lennie. A nyersanyagok, a föld terményei, az ipar gyártmányai, általában minden, ami csereforgalom tárgya, különbözőképpen oszlik meg a világ népei között. A cserét csakis a termékeknek, a képességeknek és a kezdeményezésnek az összes államok közötti tökéletesen egyforma eloszlása szüntethetné meg. Mivel ez nyilván megvalósíthatatlan, mindaddig a cseréhez kell folyamodni, amíg a kieserélt árukkal a szükségletek lehető legnagyobb kielégítése érhető el.

Az önellátáshoz minden olasz odaadja minden tehetségét és minden hitét. Mivel az önellátás abszolút értelemben nem valósítható meg, kereskedelmi csereforgalommal kell kiegészülnie mindazon területeken, ahol nem elegendő a találékonyság, a vasakarat és a külföldtől való szabadulásért hozott áldozat. Még mindig nagy lehetősége marad tehát a nemzetközi csereforgalomnak; ennek nem utolsó bizonyítéka, hogy az olasz külkereskedelem volumene az önellátási politika időszakában hatalmasan megnövekedett és a kormány is törekszik a kivitel erősítésére. Mindennek az a célja, hogy megőrizzük pozíciónkat, lélegzethez juttassuk kereskedelmünket és helyet szerezzünk munkánkunknak a világon.

A finom műszerek gyártásában és a szövőipar néhány területén Olaszország az élen haladó államok színvonalán áll. Az élelmezés terén az olasz éghajlat, a termelés racionalizálása, a minőség állami ellenőrzése biztosítja a termények kivételes jóságát. Olaszország, bár önellátásra törekszik, vásárol és akar vásárolni hatalmas árumennyiségeket, de ennek feltétele az olasz termények és szolgáltatások elhelyezése. A főcél a kereskedelmi mérleg és az ezzel járó fizetések egyensúlyba hozása. Senki sem vetheti az olaszok szemére ezt a határozottan követett irányt. Azok

a nemzetek hibáznak, amelyek azon gondolkoznak, hogyan őrizzenek meg századokon keresztül búsásan jövedelmező előjogokat. Sokszor vándorolt már a kemény olasz munka gyümölcse harmadik államok kincses ládáiba. Ez nem tarthat így tovább és nem is fog tovább így tartani.

Azt a közgazdaságot, amelyben ma élünk, az államnak ellenőriznie, igazgatnia, segítenie kell, mert a nemzet jóléte ehhez szorosan hozzá van kötve. A túlzott ellenőrzés, a túlsok ügyirat, a lassú eljárások olyan gyakran kikerülhetetlen bajok, amelyek végig kísérik az államilag irányított közgazdaságokat. Ezek azonban másodrendű megnyilvánulások és könnyen kikerülhetők, ha egyszer az ellenőrzés nehéz gépezete megtalálta a gyakorlatban a legmegfelelőbb hajtóanyagot. Olaszország már hosszabb ideje azon igyekszik, hogy meggyorsítsa az eljárásokat, lecsökkentse az ügyiratokat, kiküszöbölje az ellenőrzések ellenőrzését. A hibák ellen legjobb védekezés azonban a termelő és kereskedő osztályok önfegyelmében rejlik. Azoknak a kritikusoknak, akik majdnem mindig csak hallomás után ítélnék, azt ajánljuk, nézzék meg más államok gazdasági rendszerét, azokét, amelyek padlásra tették a levitézlett liberális tanokat, hogy plagizálják a mi gazdasági és pénzügyi rendszerünket. Egy szempillantásra észre kell venniök, hogy mi sokkal jobban előkészültünk és sokkal jobban fel vagyunk szerelve.

Riccardi Raffaello

Közvetett-(ár)-adók termelői átháríthatósága.

A közvetett vagy áradók átháríthatósága vizsgálható egyes vállalat, de vizsgálható a szóban forgó árucikket előállító egyes szakma nézőpontjából. Az utóbbira szükség lehet, ha a szakmai vállalatok piaci fellépése *egyöntetű*. Maga a vállalati, illetve szakmai áthárítás vizsgálat tárgya lehet az egységárak változása, vagyis a fogyasztás és a termelői össznyereség mérve szempontjából.

Az áradó átháríthatósága szoros összefüggésben áll az illető áru keresletének — lett legyen az vállalati vagy szakmai — rugalmasságával, illetve az eladási ár flexibilitásával. Ezenkívül függ az áthárítás az előállítási *egységköltség* ama *alakulásától*, amelyet a termelési kapacitás kihasználásának változása vált ki. Vagyis függ a kínálatot irányító viszonyok alakulásától is.¹ Változik az átháríthatóság egyébként — mint majd ezt kimutatjuk — aszerint is, hogy az áradó a) az ár %-ában (pl. forgalmi adó) van megállapítva, avagy az ártól függetlenül b)

¹ Heller Farkas: *Pénzügytan. I. Elméleti pénzügytan.* Bpest. 1921. 175—176. old.

az áru egységére van kiróva (pl. a fogyasztási adók, kincstári árrészesedések nagy része). Más-más lesz az áthárítás lehetősége és mikéntje ezenkívül aszerint is, hogy milyen beállítottságú a vállalat, illetve a szakmai egyesülés árpolitikája. A vállalat, illetve szakmai egyesülés árpolitikája ugyanis lehet olyan: 1. hogy az adott ár és költség alakulási viszonyok lehetővé tette legnagyobb nyereség megvalósítására törekszik; de 2. lehetséges az is, ami véleményünk szerint a gazdasági életben, különösen annak mai ellenőrzött és szabályozott formájában a gyakoribb eset, hogy ez az árpolitika csak bizonyos nagyságú nyereség elérését célozza, illetve célozhatja.

Az első (1.) esetben, mint ismeretes, az elérhető legnagyobb nyereség ökonometria feltételének kell teljesülnie:

$$b_h = k_h$$

ahol (b_h) határbevétel, (k_h) határköltség. Amennyiben az árucikk keresletének (amely lehet vállalati vagy éppenséggel szakmai) rugalmasságát (η)-val és árának flexibilitását (λ)-val — amely egyébként $\left(\frac{1}{\eta}\right)$ -val egyezik — jelöljük, a piaci árat pedig (p)-vel; a legnagyobb nyereség elérésekor.

$$b_h = p(1 + \lambda_p) = k_h.$$

A (p) itt még adó nélkül értendő. *Az áradó életbe léptetése után a vállalatot többé már nem a (p) ár, hanem ennek az áradóval csökkentett nagysága (π), mint az ő tényleges bevételi forrása, érdekli.* A maximális nyereséget célzó árpolitikájában azt kell figyelnie, hogy (π) alakulása milyen természetű lesz? Az áradó elrendelése után ugyanis a vállalati nyereség csúcsértéke elérésének feltétele:

$$b_h = \pi(1 + \lambda_\pi) = k_h$$

a) Ha az áradó, mint ahogy ez pl. a forgalmi adóknál szokásos az eladási ár %-ában van megállapítva:²

$$\lambda_p = \lambda_\pi.$$

Úgyhogy:

$$b_h = \pi(1 + \lambda_\pi) = \pi(1 + \lambda_p) = (1 - c) \cdot p \cdot (1 + \lambda_p) = k_h.$$

Az adó érvénybelépése után tehát a határbevétel már csak $(1 - c)$ szerese az előbbinek. A (λ) abszolút értéke itt végig az *egység-nél* kisebbnek van feltételezve, és az előjele negatívnak, ami az

$$^2 \lambda_p = \frac{1}{\eta} = \frac{\frac{dp}{p}}{\frac{dD}{D}}; \quad \lambda_\pi = \frac{\frac{d\pi}{\pi}}{\frac{dD}{D}} = \frac{(1 - c) \cdot \frac{dp}{p}}{(1 - c) \cdot \frac{p}{D}} = \lambda_p; \quad \text{ahol } (D) \text{ az}$$

egyenlő időközönkénti eladások átlagos mennyisége, (c) pedig az *adó mérve*, amelynek figyelembe vételével

$$\pi = p - c \cdot p = (1 - c) \cdot p.$$

1. alatt jelzett árpolitika gyakorlati feltétele is. Tegyük fel, hogy az árflexibilitás és a vállalat határkölsége állandósult. Ahhoz, hogy az új viszonyok között is az elérhető legnagyobb nyereséget — amely minden esetben kisebb lesz az előbbi maximumnál — lehessen megvalósítani a (p) árat olyan (p_1) -re kell felemelni, hogy $\pi = (1 - c) \cdot p_1 = p$, illetve:

$$\frac{p_1}{p} = \frac{1}{1 - c} = \frac{1 + c}{1 - c^2}$$

legyen. A (c) %-ánál tehát nagyobb emelés szükséges. Figyelembe véve, hogy (k_h) a vállalatok szokásos kapacitás kihasználásainál rendszerint kissé eső jellegű, az egységár megkívánt %-os emelése mindenestre közel fog esni az új adó %-os mérvéhez.

b. Az áradók jelentős része (pl. fogyasztási adók) az áru egységére van kiszabva. Ebben az esetben $\lambda_\pi \neq \lambda_p$; hanem

$$\lambda_\pi = \frac{p}{p - a} \lambda_p, \text{ ahol } (a) \text{ az áruegységre kivetett adó.}^3$$

A legnagyobb elérhető nyereség realizásakor:

$$\pi(1 + \lambda_\pi) = p_1 \left(1 - \frac{a}{p_1}\right) \left(1 + \frac{1}{1 - \frac{a}{p_1}} \cdot \lambda_p\right) = k_h.$$

A határkölséget és az árflexibilitást egyelőre az adó bevezetése előtti állapotéival azonosoknak véve:

$$p_1 \left(1 - \frac{a}{p_1}\right) (1 + \lambda_p) = p(1 + \lambda_p)$$

a megkívánt áremelés %-os mérve

$$\left(\frac{p_1}{p} - 1\right) \cdot 100 = \left(\frac{1}{1 - \frac{a}{p_1}} - 1\right) \cdot 100 = \left(\frac{1 + \bar{a}}{1 - \bar{a}^2} - 1\right) \cdot 100$$

— ahol $\frac{a}{p_1} = \bar{a}$ — nagyobb kell, hogy legyen, mint a közvetett adó

nagysága. Tekintettel arra, hogy itt az $(1 + \lambda_p) \left(1 + \lambda_p \cdot \frac{1}{1 - \bar{a}}\right)$ -re

csökken, még pedig $\lambda_p \left(1 - \frac{1}{1 - \bar{a}}\right) = -\frac{\bar{a}}{1 - \bar{a}} \cdot \lambda_p$ -vel a (b_h)

illetve (p) értéke még növelendő $\frac{1 + \lambda_p}{1 + \lambda_p \frac{1}{1 - \bar{a}}}$ arányában is. Vég-

³ Az ilyen áradóknál $\pi = p - a = p \left(1 - \frac{a}{p}\right)$,

$$\lambda_\pi = \frac{\frac{d\pi}{\pi}}{\frac{dD}{D}} = \frac{\frac{d(p-a)}{p-a}}{\frac{dD}{D}} = \frac{\frac{dp}{p-a}}{\frac{dD}{D}} = \frac{p}{p-a} \cdot \lambda_p = \frac{1}{1 - \frac{a}{p}} \cdot \lambda_p.$$

eredményben a p -t két okból is az adó mérvét meghaladóan kell nagyobbítani ahhoz, hogy az új helyzetben elérhető legnagyobb nyereség — amely az előbbi maximumnál mindenképpen kisebb lesz — tényleg eléressék. A határkötség kicsi mérséklődése már csak igen kevéssé fogja ezt az áremelést apasztani.

2. Gyakori eset, különösen ha az árflexibilitás nagy, illetve merev keresletű áruról van szó, főképen, ha az eladási ár — mint ilyenkor ez elterjedt szokás, közületi ellenőrzés alatt áll, hogy a vállalat *megelégszik* bizonyos, *kielégítő nagyságú* nyereséggel. E nyereség feletti maximális elérhető nyereség lehetőségét nem aknázza ki, illetve nem aknázhathatja ki teljesen. Hangsúlyozzuk, hogy ez merev keresletű cikkeknel áll fenn inkább. Rugalmas keresletű áruknál gyéren fog előfordulni, mivel itt a legnagyobb nyereségre való elérés rendszerint — a költség viszonyokhoz igazodó — ármérsékléssel kapcsolatos, amit mindenki szívesen lát.

Az áradó elrendelése okozta vásárlóerő elvonás közvetlen hatása az említett nagyságú nyereség mérséklése. Hogy a vállalat helyreállítsa annak nagyságát, az eladási árát kell megváltoztatnia. Az árváltoztatás iránya aszerint igazodik, hogy az eddigi forgalomnál mutatkozó határbevétel kisebb-e, vagy nagyobb az ide tartozó határ költségnél.

α) Ha nagyobb — ami rugalmas keresletnél fog előfordulni — akkor (λ)-t változatlanul tekintve, árcsökkenéssel lehet kiegészíteni az össznyereség csorbulását, feltéve, hogy eközben el nem éri a nyereség a tetőpontját, amikor is az 1. alatt tárgyalt esethez kerülünk vissza.

β) Az esetek *túlnyomó* többségében az említett rögzített nyereségnél a határbevétel kisebb a határ költségnél és rendszerint már merev keresletű cikkről van szó. A nyereség kiegészítése ilyenkor kizárólag áremeléssel érhető el. Ahhoz, hogy ugyanolyan nagyságú legyen ismét az össznyereség, mint volt az áradó bevezetése előtt, elengedhetetlen, feltéve, hogy az áremelés közben a nyereség még nem éri el csúcértékét, az ár olyan p_1 -re való emelése, hogy:

$$(\pi_1 - k_1) \cdot D_1 = (p - k) \cdot D$$

ahol $\pi_1 = p_1$ -áradó.

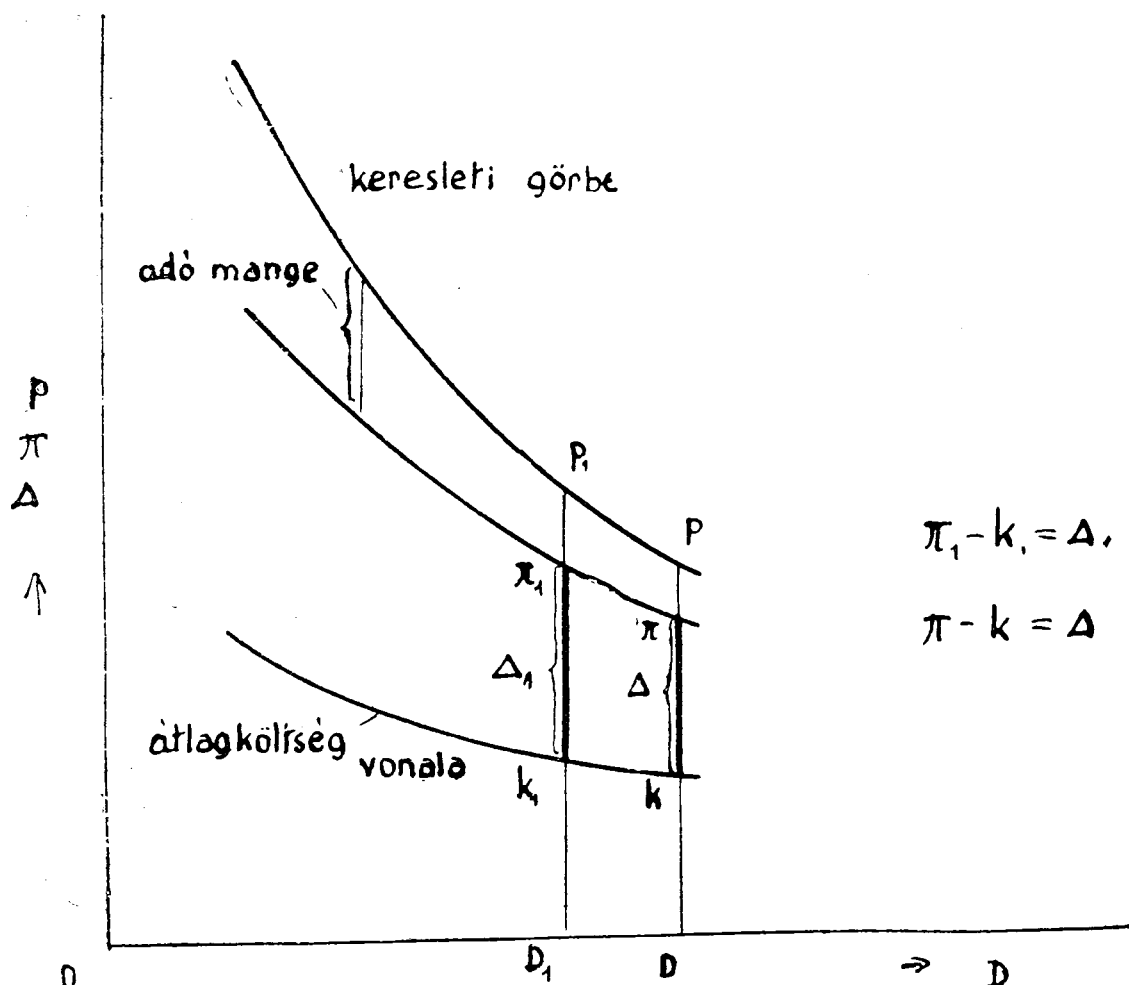
Az előbbi egyenlet a túloldali ábra jelöléseivel

$$\Delta_1 \cdot D_1 = \Delta \cdot D; \text{ illetve } \frac{\Delta_1}{\Delta} = \frac{D}{D_1}$$

Az ábrából és az előrebocsátott egyenletekből kitűnik, hogy $\Delta_1 + k_1 = \pi_1$, mindig megfogja haladni (p .) nagyságát, az adó bevezetése előtti árat. Figyelembe véve az adó-*marge* vonalat is, a p_1 és p . közötti eltérés, vagyis a nyereség fenntartása érdekében hozott áremelés, amelyet az adó okozott, rendszerint nagyobb

lesz az áradó mérvénél. Kivételes és ettől eltérő eset fordulhat elő a csökkenő termelékenységű termelésnél és a forgalomtól függetlenül — természetesen csak bizonyos határok között — változatlan nagyságban adódó nyereségnél.

Megállapítható tehát, 1. hogy ha vállalat árpolitikája az elérhető legnagyobb nyereséget célozza, az áradók áthárítása legfeljebb csak fajlagosan az egységárban mérve képzelhető el,

sőt b) esetben még egy látszólagos többlet fajlagos tovhárítás is szükségessé válik. A vállalat nyeresége azonban mindenképpen csökkenni fog. 2. Ha pedig határozott nyereségre van beállítva a vállalat tevékenysége, a közvetett adó, az áradó bevezetése vagy emelése az a.) kivételes esettől eltekintve — amikor is rendszerint nem állítható helyre a nyereség eredeti nagysága — nyereség fenntartása érdekében, míg csak a szokásos növekvő produktivitású termelésről van szó, olyan áremelés válik szükségessé, amely meghaladja az áradó fajlagos, az egységárban kifejezésre jutó mérvét, feltéve, hogy az emelés közben még nem érte el anyereség a csúcsértéket. Ez esetben már semmiféle áremeléssel sem lehet elérni az eredeti nyereséget.

Az összecszerű teljes adó áthárítás tehát, ami ez esetben,

megvalósítható, az áradó fajlagos nagyságánál nagyobb áremelést kíván s az egységárak emelésében az adómérvnél nagyobb áthárítás látszatát kelti. Ha nincs megengedve az ilyen mérvű áremelés, hanem csupán az adó fajlagos mérvével való áthárítás az egységárban, a vállalatnak az előző helyzetben elért nyeresége csökkenni fog, vagyis a látszólagos — az árban kifejezésre jutó — teljes áthárítás ellenére előbbi nyeresége csökkenése mértékében ő is viseli az adó áldozatát.

A 2. (α) alatt említett és a gyakorlati gazdasági életben egészen kivételes eset figyelmen kívül hagyásával — amikor is egyenesen árcsökkentés áll a vállalat érdekében, s a nyereség fokozás és a tényleges *áthárítás* is ársülyesztéssel érhető el, továbbá nem tekintve a β.)-nál felemlített ritka kivételeket, — leszögezhető, hogy a közvetett adók, az áradók, árszintben mért áthárítása egyáltalában nem jelenti a vállalatnak az adó okozta nyereség csökkenés helyre hozatalát.

Áradók, amelyek áthárítása az egységárban mutatkozó mérvben történik, gyéren előforduló kivételeket nem tekintve a termelői nyereség kisebbedését váltják ki.

Az előadottak nemcsak új adók bevezetése esetére, hanem már meglévők emelése esetében is — kisebb kiegészítésekkel — érvényesek.

A vázolt gondolatmenet végig feltételezi, a keresleti rugalmasság, a költség alakulás, általában a vállalat és a szakma piaci értékesítési és verseny-viszonyainak *állandósultságát*, amivel a problémának inkább szakma, mint vállalati elbírálását adja. Megfelelő szakmai egyesülés esetén természetesen ezt is. Eme állandónak tekintett körülmények megváltozása és egyéb különleges szempontok figyelembe vétele több érdekes, de jóval bonyolultabb vonatkozás kidolgozását kívánná meg. Ezzel azonban az előadott egyszerű gondolatmenet sokszorosan meghosszabbodnék, amire az itteni helyszűke nem ad lehetőséget.

Kádas Kálmán.

Leszámít, leszámítás — viszontleszámít, **viszontleszámítás.**

Jirkovszky Sándor a Közgazdasági Szemle 1940. évi június havi számában megjelent cikkében aggályát fejezte ki a címratba foglalt szók használata ellen és említett tanulmányában arra az eredményre jut, hogy „mindaddig, amíg olyan szót nem találunk vagy nem alkotunk, amelynek tartalmi körébe a *diszkontál* fogalma magától beleillik, a *leszámítól* szót halálra ítélni és kivégezni nem lehet.”

Mostani nyelvi betegségünk gyökere az, hogy idegen nyel-

ven gondolkozunk és az idegen szónak keressük a pontos magyar megfelelőjét. Egy szó sohasem jelenthet annyit, mint egy másik szó. Csak rokonértelmű szavaink vannak, azonos értelmű szavaink nincsenek. Nincs igaza tehát annak az okoskodásnak, amely szerint a „leszámít“ és „levon“ teljesen egyenértékűek és hogy a „leszámít“ nem jelentheti éppen azt, amit sokan a régies, rosszul képzett „leszámítol“ igével szoktak kifejezni. Valóban egy fogalmat csak olyan szó fődhet egészen, amelyet már sokszor, hosszú ideje takargattak erre a fogalomra.

Schack Béla a Magyar Kereskedők Könyvében (III. k. 65. old.) már évtizedekkel ezelőtt ajánlotta és használta is az említett, helyesen képzett szókat. A m. kir. kereskedelemügyi minisztériumtól 1932. évi július hó 9-én 141.841/VIII. e. szám alatt jóváhagyott, a hites könyvvizsgálókat képesítő vizsga tananyagában e szók már a helyes, vagyis *váltóleszámítás* és *viszontleszámítás* alakjukban fordulnak elő (lásd: B. K. 1932. évi 179. számában). A Magyar Nemzeti Bank, mint a hitelnyújtás főforrása, leszámítóüzletében az üzletfelek rendelkezésére bocsátott nyomtatványokon, kimutatásaiban és évi jelentéseiben már helyesen használja a szóbanlevő kifejezéseket. Bizonyos tehát, hogy a *leszámít* és *viszontleszámít* igék, úgyszintén a *leszámítás* és *viszontleszámítás* névszók általánosabb szóhasználat folytán immár meg fognak éledni.

Amíg ezekben és ezekben él nyelvünk lelliismerete és szeretete, addig a helytelenül képzett szavak helyett ajánlott, a Magyar Tudományos Akadémia által is elfogadott szók használatától anyanyelvünk tisztasága és egységessége érdekében nem idegenkedhetünk.

Zoltai József.

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Magyar Takarékpénztárak és Bankok Évkönyve. (TÉBE könyvtár 103. szám. V. évfolyam, 1940.) Szerkesztette : dr. Makai Ernő. A TÉBE Kiadóvállalata m. sz., Budapest kiadása. 299. oldal.

Minden évben ehelyütt meg szoktunk emlékezni a TÉBE évkönyvéről, miután e könyvek az egyes évek folyamán növekvő érdeklődést keltenek, ami elsősorban Makai Ernő érdeme. A papírhány ellenére, amelynek folytán az 1940. évre szóló V. évfolyam terjedelmét némileg le kellett szállítani, a tartalom elsőrangú, sőt a könyvnek beosztása haladást mutat, mert egyrészt a háborús állapottal kapcsolatos pénzügyi kérdéseket, mint aktuálisokat, még élesebb homloktérbe hozta, másrészt, mert két nagyon helyeselhető rovatot nyitott meg. Az egyik a magyar hiteltörténettel foglalkozik, a másik a magyar banküzemtanak ad helyet. Helyesnek tartanók, ha az évkönyvnek ez a beosztása most már állandó lenne, már csak azért is, hogy lexikonszerűleg legyen használható. Annak a célnak, hogy a hitelélet munkásainak, — akik elsősorban tényleg fejmunkások, — érdeklődését egy oly évkönyv elégítse ki, amely úgy a hazai, mint a külföldi hiteleseményeket is bemutatja, kitűnően felel meg a könyv első része. Abból külön kiemeljük Nötel Rudolfnak "A beruházási politika pénzügyi hatásai" címmel írt igen világos fejtegetéseit. Ezután pedig Makai Ernő vezetésével a nemzetvédelem gazdasági problémáinak irodalmi bemutatása következik. Nagy súlyt helyezünk arra, hogy ha a könyvnek más érdeme nem volna mint az, hogy a nyugati országok folyton növekvő pénzügyi irodalmát minden évben bemutatja, még a legavatottabb magyar közgazda számára is igen sok érdekességet hoz, mert hiszen napi elfoglaltsága mellett senkitől sem lehet követelni, hogy az idevonatkozó külföldi irodalom áttekintésére ideje legyen. Ennek a követelménynek a szerkesztő és munkatársai minden tekintetben eleget tettek. Természetesen az idők változása folytán ma már néhány külföldi beszámoló hirtelen elavultnak látszik, mert hiszen a világesemények nem csak a háború krónikájával fordították fel

az eddigi fogalmakat, hanem ennek következtében a közgazdasági előrelátások terén is ugyancsak nagy meglepetéseket tartogattak számunkra. Nézetünk szerint a tárgyilagosság szempontjából vagy az lenne helyesebb, hogy ha a TÉBE-Évkönyv rögtön az év elején jelennék meg, az akkor még friss külföldi anyaggal vagy pedig az egyes cikkekből azok a bekezdések, amelyek jövődőlésben mutatkoznak, elmaradnának, mert hiszen a mai világban senki sem tudja kiszámítani a jövőt.

A TÉBE-Évkönyv harmadik része a bank- és valutapolitika cím keretében két igen jó tanulmányt közöl. Az egyik *Domány Gyuláé* „A háború hatása a valutapolitikára” címmel, a másik pedig *Róz Jenő* rövid bemutatása a fővárosi bankok 1939. évi mérlegeiről. Mintaszerű, bár sematikus, de igen tanulságos írás.

Amint említettem, a TÉBE-Évkönyv második fele a magyar hitelélet történetét kezdi bemutatni „Adalékok a magyar hitelélet történetéhez” címmel. Itt igen jó olvasmányt nyújt első sorban *Jirkovszky Sándor* az 1873.-i hitelválságról szóló tanulmányával. Utána *Menczel Lajos*, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület h. igazgatója igen röviden összefogott 25 oldalas dolgozatát olvashatjuk „A százéves Pesti Hazai Első Takarékpénztár” jubileumáról. De sorra jönnek a jubiláló pénzüzetek is: „A Lévai Takarékpénztár 75 éves története” *Schubert Tódornak* és a Váci Takarékpénztár (szintén 75 éves intézet) históriája *Tragor Ignác* tollából.

Új a magyar banküzemtan bemutatása is. Ennek az eredete ott kezdődik, hogy a Magyar Nemzeti Bank és a TEBE felismerve, — kivált a hitekönyvvizsgálói intézmény életbelépte óta, — magának a banküzemtannak fontosságát, 1936-ban pályázatot írt ki banküzemtani kézikönyv megírására. A pályázat határideje 1937. március 31-én járt le és az első pályadíjat nyert mű készítője *Rieger Gyula*, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület igazgató-helyettese, a második pedig *Keller István* és *Szász Antal* hites könyvvizsgálók voltak. A két első mű külön fog megjelenni, de most is bevezet bennünket a bankismébe *Szász Antalnak* és *Keller Istvánnak*, tehát a második pályadíjat nyert mű szerzőinek készülő munkájából való mutatóvány.

Kétségtelen, hogy a TEBE-Évkönyv ma már nélkülözhetetlen vállalkozás a magyar hitelélet munkásainak szellemi továbbképzése és nehéz feladatokban való megsegítése terén.

Hegedűs Lóránt

Elekes Dezső dr.: Hazánk, népünk, szomszédaink. Az ezeréves, a trianoni és a megnagyobbodott Magyarország ismertetője. A Magyar Statisztikai Társaság kiadványa. 13. sz. Budapest, 1940. 127 lap. Ára 3 pengő.

Ettől a valóban hézagpótló kis könyvtől azt kell remélni, hogy lehető nagy elterjedettségnek fog örvendeni s nem csupán a könyvtárak polcain fog porosodni, hanem széles körben lesz olvasmány és tanulmányozás tárgya. Nagyműveltségűek számára is nyújt újat akkor, amikor átfogó képet ad a magyar haza földjéről, népéről, mindennemű viszonyairól. De különösen értékesé válhatik akkor, ha az egyszerűbb emberek között sikerül elterjedését biztosítani. A szerző a könyvhöz írt előszavában jól mondja, hogy *a honismeret önismeretre tanít*. Fontos, hogy a legszélesebb rétegek tudják azt, mire lehetünk büszkéek, melyek azok a magyar erények és kiválóságok, amelyek bizakodásra ösztönözhetnek, de fontos az is, ismerjék gyengeségeinket is, hogy ezáltal megóvassanak az elbizakodástól. Különös jelentőséget ad a könyvnek az ország területi megnagyobbodása. A visszatért magyarság, különösen pedig annak ifjúsága nem ismerheti kellően a magyar életviszonyokat és a magyar értékeket. Szükség van egy olyan könyvre, amelyet kezükbe lehet adni, hogy eme általuk is bizonyára fájdalmasan érzett hiányt pótolni tudják. Csak olyan könyv alkalmas erre a célra, mely rövid, tömör, mindenre kiterjedő, jó stílusban írt, kellemes olvasmány. Elekes könyve mindeme követelményeknek egyaránt megfelel. Már az arányoknak eltalálása sem könnyű feladat egy olyan kiterjedelmű könyvnél, amely ismerteti hazánk történelmét, területi viszonyait, földrajzát, alkotmányát, közigazgatási berendezéseit, a kultúrának minden ágazatát (művészetet, irodalmat, tudományt, közoktatásügyet, múzeumokat és egyéb kultúrintézményeket), a gazdasági életet (mezőgazdaságot, bányászatot, ipart, kereskedelmet, közlekedésügyet, pénzügyet) és a szociális viszonyokat. De ismerteti a népességi viszonyokat, a népmozgalmat és nagy részletességgel a nemzetiségi kérdést is. Utóbbinak során, igen helyesen, nem ragaszkodik az országterület szabta határhoz, hanem foglalkozik a kisebbségi magyarság sorsával is. A visszatért területek lakossága most már maga is láthatja, hogy nyoma sincs annak, hogy a magyar állam a hazai kisebbségek elnyomásával viszonzta volna a határontúli magyarság kálváriajárását.

Ismételhetjük: Azt kell kívánni — s ennek biztosítása állami feladat —, hogy ez a kis könyv minél szélesebb elterjedettségre tegyen szert. Nemzetiségeink nyelvére mindenesetre le kellene fordítani, de talán hasznos volna más idegen nyelven is terjeszteni.

Varga István.

Székely Artur: Gyümölcsértékesítés. Gergely R. Budapest, 1940. 35. oldal.

Székely Artur kis könyve tárgyilagos gondossággal, több oldalról megvilágítva ismerteti a gyümölcsértékesítést leginkább befolyásoló tényezők szerepét. Magyarország gyümölcsfogyasztási fejátlaga mélyen az európai, főként a nyugati országoké alatt van és így a fogyasztás fejlődésének Magyarországon igen nagy lehetőségei vannak. Javuló belföldi fogyasztás a bizonytalan kivitt feleslegessé tenné, amire igen jól rávilágít, hogy a most folyó háború kitörése óta a belföldi forgalom — különösen almában és szőlőben — erősen fokozódott, miután a fogyasztók és a kereskedők jelentős része árúhiánytól és a narancsbehozatal fennakadásától tartott. Az emelkedő árak mellett a kivitel iránt mind kisebb érdeklődés nyilvánult meg, mert almaért és szőlőért belföldön nagyobb árak voltak elérhetők.

A friss gyümölcs jobb belföldi értékesítése érdekében fogyasztásra ösztönző propagandára és megfelelő kereskedelmi szervezet kiépítésére van szükség. Az 1939. évi kitűnő termés piacra kerülésének izgalmas nyári heteiben látszott, hogy nincs elég kereskedő a termés felvásárlására és ha az Alföld számos gyümölcstermő vidékének piacán a kiviteli cégek meg is jelennek, a belföldi kereskedelem bizonyos mértékben el van hanyagolva.

A gyümölcsértékesítés helyes lebonyolításának igen nagy akadálya, hogy a legtöbb árú értéke nem bírja el az elosztás magas költségeit. „Míg a gyümölcstermő vidékeken az érés heteiben filléreket sem lehet elérni a sárga barackért és szilváért és a termés jelentős része piacra sem kerül, a fán rothad el, vagy takarmányul használdik fel, Kassán és Ungvárott, sőt a balatoni fürdőhelyeken is gyakran drága pénzért sem lehet jó gyümölcsöt kapni.” Igen helyesen állapítja meg a szerző, hogy az értékesítési nehézségek (mint például a termelési helyeknek a fogyasztói központoktól való nagy távolsága és szétszórt elhelyezése, a gyümölcs könnyen romlandó volta stb., teljes elhárítása lehetetlennek látszik, csupán csökkentésükről, enyhítésükről lehet szó.

A szerző erősen hangsúlyozza a kereskedelem lehetőség szerinti szabadságát és ennek a szabadságnak fontos szerepét a gyümölcsértékesítés terén a termelők érdekében. „Sok tízezer szakkereskedő részletmunkáját, kezdeményező tevékenységét és tőkebefektetését a kisebb-nagyobb piacokon semmiféle más szervvel nem lehet helyettesíteni.”

A hazai gyümölcsfeldolgozás és konzervipar szerepét tárgyalva indokoltnak látná a konzervfogyasztás általános meghonosítását a katonaság, az alacsonyabb néprétegek és a mun-

kásság körében is. E részt azonban nem veszi figyelembe, hogy ennek nem a propaganda hiánya, hanem ezeknek a rétegeknek alacsony vásárlóereje az igazi akadálya. A propaganda sikeres eszközének tekinti a gyümölcsfogyasztásnak a hadsereg körében való rendszeresítését, valamint az iskolai gyümölcsakciókat, melyek nemcsak a népelelmezést javítják, hanem a helyi fogyasztóréteg növelése révén a termelést is fellendítik.

A szállítási kérdések tárgyalásánál a MÁV-val szemben felmerült kívánságokat sorolja fel a szerző. Indítványozza, hogy a szállítási díjkedvezményeket terjesszék ki — a kiviteli és fővárosi viszonylat mellett — a nagyobb fogyasztói központok és általában a gyümölcsöt nem termelő, vagy csak bizonyos gyümölcsöt termelő vidékek felé is, mint például Győr, Szombathely, Miskolc, Nyíregyháza, Kassa és a Kárpátalja.

A könyv végén érdekes statisztikai táblázatokat közöl Magyarország és a szomszédos államok, Jugoszlávia, Bulgária, Románia gyümölcskiviteléről. Ezek az adatok élénken mutatják, hogy a kivitel oldalán is még igen nagy kihasználatlan lehetőségek vannak nyitva a magyar gyümölcstermelés előtt.

Kovács Gabriella

A Magyar Vámpolitikai Központ jelentése 1940. márc. 5-i. rendes közgyűlésére: A Kereskedelempolitikai helyzet 1939-ben. Budapest, 1940. 81. oldal.

A magyar kereskedelempolitikai események és az azokat létrehozó külkereskedelmi forgalmi viszonyok 1939-es változatos alakulását mutatja be a kiadvány. Azokat a kereskedelempolitikai megnyilvánulásokat, amelyekkel a külkereskedelmi forgalom 1939 folyamán az időszerű magyar gazdaságpolitika megsokasodott célkitűzéseit szolgálta. Az 1939-es háborús feszültség és az év őszén kitört háború, amely gazdasági eszközökkel gazdasági síkon is igen nagy méreteket öltött, új nagy hatóerejű politikai tényezőt vitt a gazdaságpolitikába és pedig a hadigazdálkodás kitagolódása formájában. Így a deviza és nyersanyag gazdálkodás, kereskedelempolitikai feladatokat illetően, a hadigazdálkodás szempontjainak érvényesítésével, rendkívüli módon kibővült. E körülmény a *Vámpolitikai Központ* tevékenységét is nagy mértékben megnövelte, a forgalom feltételeit érintő *véleményező és tájékoztató szolgálatának* jelentőségét pedig, erősödő kölcsönös külforgalmi tervgazdálkodás közepette, még fokozta.

A háborús készletgazdálkodás előtérbe kerülése, a gazdasági háború forgalombénító hatása, az európai háború termelést be-

folyásoló következményei, a terület-változások, stb. a nemzetközi kereslet és kínálat alakulása tekintetében jelentős változásokat hoztak, amelyekhez, az ország elsőrendű honvédelmi gazdasági érdekeit szem előtt tartva, gyorsan kellett alkalmazkodni. Ez a kereskedelempolitikai alkalmazkodási folyamat tisztán domborodik ki a jelentésből, amely azt a világgazdasági távlatba állítva mutatja be.

A jelentés különválasztja az év első 8 békehónapjának tárgyalását, — amely a készletgazdálkodás jegyében állott — az utolsó 4 háborús hónap kereskedelempolitikájától, amely már kifejezetten hadigazdálkodásra állítódott be.

A világ és a magyar kereskedelempolitikai helyzetkép összefoglaló bemutatása, az 1939 évi kereskedelmi mérleg megbeszélése és Kárpátaljának visszacsatolásával változott külkereskedelmi gazdaság-stratégiánk ismertetése után sorra veszi — külforgalmunkban betöltött fontossági sorrendben — az egyes, velünk külkereskedelmi kapcsolatban levő nemzetgazdaságokkal lebonyolódó forgalom kialakulásának hatóerőit, mindenütt gondosan ügyelve a megnagyobbodott ország gazdasági érdekeinek érvényesülési mikéntjére. E tekintetben, amire a jelentés mindúntalan rámutat, még mindig nagy gátló hatással van a bilaterális csereforgalomra berendezkedett lebonyolítás. Ezen mind nagyobb részt vág újabban a hármaskompenzációk szaporodása, lehetővé téve a magyar nemzetgazdaság strukturális államközi külkereskedelmi mérlegének oly fontos közvetett transferálásra való felhasználását.

Az egyes országokkal lebonyolódó forgalom feltételeinek és a forgalom behozatal és kivitel szerint nyilvántartott tényleges alakulásának részletes ismertetése után rátér a jelentés az 1939-ben érvénybe lépett vámjogi anyag bemutatására. Majd az érvényben lévő kereskedelmi szerződések felsorolására.

A jelentés tárgyilagosan megrajzolt magyar külkereskedelmi helyzetképe részletesebb lett volna, ha kitért volna új szomszédunk, *Oroszország* irányában mutatkozó forgalmi hatóerők feltárására is. Nem hagyható megemlítetlenül az sem, hogy a jelentés nem szentel elég teret külforgalmunk fontos árproblémáinak, amelyek a radikális *ad quantum* beavatkozások mellett is mindig döntő jelentőségűek forgalmunk mérlegének kialakulásában. Minden esetre bizonyos mértékig pótolja e hiányt az egyes államközi forgalmakban szereplő kiviteli és behozatali cikkek részletes mennyiségi felsorolása.

Az évről-évre megjelenő *jelentés*, amely sok helyütt a *Vámpolitikai Központ* külpiaci megfigyelő és kutató tevékenységének leszűrődését is közli, a magyar gazdasági élet irodalmának egyik jelentős hézagpótló kiegészítője.

Kádas Kálmán

Kósa János: A budapesti selyemipar kialakulása. Különnyomat a gróf Klebersberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet évkönyvének IX. évfolyamából. Budapest, 1939. 54 l.

A Szemle márciusi számában ismertettük Kósának a múlt századbeli magyar telepítésekről szóló munkáját. A szorgalmas fiatal szerző most kevésbé átfogó témát, az óbudai és pesti selyemiparnak XVIII. századbeli kezdeti erőfeszítéseit, dolgozta fel. Munkája értékét nem csökkenti tárgyának szűkebb volta, hiszen az ilyen ipartörténeti részletkutatásoknak elégtelensége fő akadály a nálunk az átfogó, de a részletek teljes ismeretére támaszkodó gazdaságtörténeti művek megírásának.

A könyvben ismertetett vállalkozások közül csupán egy, a pesti Valero-gyár, tett szert nagyobb jelentőségre. A többi — Beywinkler, Höpfinger óbudai, Lenner és mások pesti üzei — nem érdemelte meg a „gyár“ nevet, vagy — miként Fürnberg és Fachini jelentős befektetéssel és hatósági támogatással alapított óbudai fonódája — nem jutott túl a kezdet nehézségein. Történetük mégis érdekli a gazdaságtörténészek mellett a gazdaságpolitikával foglalkozókat is. A magyar iparfejlesztésnek ez a jól feldolgozott részlete megvilágítja egyszersmind a bécsi kormány és a helytartótanács gazdaságpolitikáját is, amelyet ma már nem lehet egyszerűen azzal elintézni, hogy a magyar iparosodás elnyomásával végleg gyarmati sorba akarta szorítani közgazdaságunkat. Habár az osztrák ipar nagyobb gazdasági erejével természetesen nagyobb nyomást is tudott a hatóságokra kifejteni, a Kósa által feltárt levéltári anyag is mutatja, hogy nem egy esetben nem csupán a polgári, hanem a katonai hatóságok is lelkiismeretesen vizsgálták a fellendítés lehetőségeit, habár nem annyira az ország, mint inkább az egész Monarchia érdekében.

Érdekes továbbá, hogy ez, a merkantilizmus szellemében fogant, sok esetben a részletekbe túlzottan belemerülő hatósági gondoskodás ebben az iparágban számottevő eredményt nem tudott felmutatni, míg ugyanekkor a kor viszonyaihoz képest igen jelentékeny Valero-gyár, amely már 1785-ben 150 munkást foglalkoztatott, köztámogatásban nem részesült és még azt is hiába kérvényezte, hogy ne kelljen több kiviteli vámot fizetnie Ausztria felé, mint amennyit az osztrákok fizetnek ide behozott áruik után. Kósa a többi vállalkozás részleges vagy teljes sikeretelenségét megokoló igen érdekes adatokat idéz munkájában: tanulságos volna, ha további kutatásai nyomán szembe tudná ezekkel állítani azokat az okokat, amelyek a már tisztára a magánkezdeményezésből kifejlődött Valero-gyár sikerét megmagyarázzák.

A korai magyar munkásviszonyok tanulmányozói pedig

érdeklődéssel olvashatják a könyv „szociográfiai” adatait, amelyek újabb igazolásai annak, hogy kezdeti gyáriparunkban a gyermekmunka ugyanúgy intézményesült, mint pld. Angliában. Habár itt nem olvashatunk a 10 éven aluli gyermekek dolgoztatásának borzalmairól, a Höpfinger-gyár 27 alkalmazottja közül 1781-ben 15 tanonc volt a 10. és 15. életév között.

Major Róbert.

Halácsi Dezső: A magyar városokért. Budapest, 1940. 259. lap.

A munka célja a városok kulturális, szociális és gazdasági életének, valamint idegenforgalmi jelentőségének nagy távlatokban való bemutatása.

A könyvben összefoglalt városi vonatkozású írásoknak a tárgyköre sokféle és változatos. A magyar városokról „riportszerűen” összegyűjtött és megírt anyag azonban inkább csak jellemző vonásokban tudja összefogni a városok sorskérdéseit.

Szerző egyetemes nemzeti feladatnak mondja a városok szociális és kulturális kötelességeinek a teljesítését, mert a városi tömegek alkotják a nemzet gerincét és főértékeit. A magyar városok az idők követelményeinek megfelelően teljesítik is szociális feladataikat, áldozatkészségüket bizonyítja az, hogy ma hatszor annyit fordítanak szociális kiadásokra, mint az utolsó békeévekben. A városoknak azon kell lenniök, hogy ne csak az ún. „elsődleges” tevékenységgel orvosolják az elesettek bajait, hanem a néplélek gondozására is kellő gondot fordítsanak. A magyar városok könyvkultúrájának vizsgálatánál szembeötlik az a nagy különbség, mely Budapest és a vidéki városok könyvtárai, illetve könyvellátottsága között fennáll. „A magyar városok biztosításai” című fejezetben szerző a Magyar Városok Országos Szövetségének fontos közgazdasági ellenőrző és irányító szerepét emeli ki. A város és falu egymáshoz való viszonyának méltatásán át a falu lakossága érdekében történő egészségügyi (Stefánia, Zöldkereszt) és gazdasági (szövetkezetek) intézmények és intézkedések jelentőségét hangsúlyozza. A városok természeti és művészeti kincseinek nagyobb értékelésére is felhívja a figyelmet. Szombathely, az ősi „Sabaria” a hagyományok és a kultúra régi színhelye; Pécs, a Dunántúl gyöngye; Sopron, az elmélkedések városa; Győr, a Budapest—Bécs közti forgalom összekötő városa; Szeged, az alföldi kultúra és civilizáció bástyája; Debrecen, a „parasztváros” a Tiszántúl öre; Miskolc, a magyar Ruhr-vidék gócpontja; Nyíregyháza, az ébredő város; Kapcsvár, a virágos város. Budapest fürdőkultúrájának és idegenforgalmának fokozása érdekében nemcsak külföldön, hanem idehaza is széleskörű propagandát kell indítani. A fővárost szo-

ciális és kulturális intézményeiért minden dicséret megilleti, viszont a szerző rámutat Budapest rossz levegőjének egészségügyi szempotokból is káros hatásaira. Kassának és a visszatért városoknak a magyar testvérközösségbe való bekapcsolódásának nagy nemzeti érdeke van. A várcsok hivatását a következő főelvek megvalósításában látja a szerző: a szociális helyzet javítása, kulturális feladatok kiterjesztése és megoldása, a közgazdasági tevékenységek kiépítése és fokozása, és az idegenforgalom növelése.

ifj. Márai Lajos.

ifj. Sorg Antal: Nyersanyaggazdálkodás az építőiparban. Rózsavölgyi és Társa kiadása. Budapest, 1940. — 69 old.

A nyersanyaggazdálkodás az első világháború óta az európai államok legfontosabb problémájává lett.

Az általános nyersanyagellátási problémák között kiemelkedő fontosságúvá vált az építőiparral kapcsolatos komplexus, mivel az országszerte jelentős mértékben megnövekedett és a tavaszi súlyos árvízkarok nyomán még csak tetéződött szükséglettel szemben a termelésben, még inkább pedig magában az építkezésben a politikai és gazdasági helyzetből elkerülhetetlenül adódó átmeneti zökkenők mutatkoztak. Ezek a körülmények a könyvnek különös időszerűséget adnak. Szerző feladataként első sorban az építőanyagok gazdaságosabb felhasználását, illetve utóbbinak a hazai adottságokkal való szerves összhangbahoza-talát jelöli meg. A telephelyi adottságok észszerű felhasználása, az önellátásnak még a határokon belül is lehető továbbfejlesztése lebeg szeme előtt. A belföldi nyersanyaglelőhelyekből indul ki és sikraszáll egy átfogó és megbízható nyersanyagkataszter létesítéséért. Ennek alapján volna egy oly termelési terv kidolgozandó, mely a hazai előfordulások észszerű felhasználását — kellő propaganda, kiállítások stb. után — lehetővé tenné. Az idevágó törekvéseket volna hivatott szolgálni a nyersanyagügyi kutató intézet, illetve kísérleti állomás. Utóbbinak létesítésébe szerző bevonandónak gondolja a különböző érdekképviselőket. Az intézet egyik legkiemelkedőbb feladatát az építőiparnak a külföldtől való függetlenítésében jelöli meg. Műszaki és tudományos vonatkozásban ez annyit jelent, hogy „az eddig értéktelennek talált anyagokat teljes értékűvé kell tenni.” Ilyen irányú tevékenységgel elérhető volna, hogy főképen az építőiparnak a vegyiparral érintkező szektorában a mostaninál sokkal messzebbmenően használhatnók fel a hazai adottságokat. (Gyanta- és lakkipari anyagok kivonása tűlevelű fákból, keménylemezgártás fűrész hulladékból, bázikus kohósalak felhasználása a cement-

gyártásban, a nád szélesebb keretek között történő felhasználása, olajmagvak fokozott felhasználása a festékiparban stb.) Szerző figyelmeztet arra is, hogy gyakran a vállalati feltételek megszővegezése, a megszokotthoz való merev ragaszkodás oka az észszerűtlen termelésnek. Ilyen eset ismételten adódik, mikor például olyan vidékeken írják elő a beton adalék anyagául a folyamkavicsot, ahol a közelben szinte korlátlan mennyiségben fordul elő a dolomit- vagy mészzuzalék. Szerző végigmegy az összes fontosabb nyers- és segédanyagokon, melyeket az építőipar használ. Úgyes vázlatokon bemutatja az egyes nyersanyagok útját a félárúkon keresztül a készgyártmányokig és mindenütt utal a lehető javításokra, helyettesítésekre, új eljárásokra. A „takarékosági lehetőségek“ rovata különösen a fémekkel való gazdálkodás tekintetében tartalmaz sok időszerű és figyelemreméltó elgondolást. Végül „a jövő útjai“ címen néhány vázlatos, de jellemző vonással rajzolja meg a várható fejlődés irányait.

Sorg Antal tanulmánya a szűk keretek között is mindvégig élvezetesen megírt munka, melyet igen hasznosan forgathat a szakember, de a nagyközönség is. Pillanatok alatt megismerkedhet bárki a cellulóze sokirányú felhasználásával, a szén- és kátrányfélék különféle vegyipari felhasználásával, az alumíniumgyártással stb. stb. A könyv értékes nyeresége a magyar közgazdasági és műszaki irodalomnak.

Villányi András

Prof. Dr. H. Hunke: Hanse, Downing Street und Deutschlands Lebensraum. Berlin, 1940. Haude und Spenersche Buchhandlung Max Paschke. 168 old.

Hunke professzor, a német gazdasági propaganda-szervezet vezetője, a hadigazdasági kérdéseknek elismert szakértője és számos munkatársa e gyűjteményes munkában a Hansaszövetség történetét, céljait, eredményeit tárgyalja, kivetítve azokat a mai nemzeti és gazdasági törekvések, az időszerű történelem síkjára.

Hunke professzor bevezetőjében szembeállítja a Hansát és a Downing Streetet, mint két ellentétes világképet, a gazdaságpolitikai módszerek két eltérő végletét. Ezek az ellentétek természetesen összeütköztek és az összeütközésükből eredő harc folyik ma is, bár a Hansa történeti alakzata a múlté és vele együtt a középkori német élettér is. A Hansa története elvezet a gyarmati politikáig, melyben a német birodalom a világháború végéig tevékeny részt vett. *Hunke* a mai német életteret is a Hansa tradíciói alapján gondolja kialakíthatónak.

A Hansa eszméje és valósága — írja könyvünkben dr. *H. Reincke* — egyike a három nagy német középkori tényező-

nek, melyekről, jelentőségükről, céljaikról és eredményeikről hiteles adataink vannak. Ezek: maga a középkori Német Birodalom, a német lovagrend és a Hansa. Mindháromban élt úgy a birodalmi gondolat, mint a népi eszme. Maga a Hansa — nevében is — mintegy megtestesítője a szövetségi eszmének. A középkori fejlődésnek az a foka vetette meg alapjait, mely a városok nagyszámú és nagyjelentőségű kialakulását követte és lényegében átalakította a közép- és észak európai államok gazdasági szerkezetét. A városi polgárság által uralt város-államok szövetsége volt ennek a hatalmi tényezőnek gerince, miután egyes városok önálló kereskedelmi, majd politikai hatalomra tettek szert, így Schleswig, amely magához ragadta a keletitengeri kereskedelem jórészét, vagy Lübeck, mely ugyan-ezen a területen fokozatosan vezető szerepet nyert. A fejlődés későbbi mérföldköveit jelentik a flandriai privilégiumok, mint a kelet-nyugati gazdasági és forgalmi kapcsolatok alapja, melyek szélső pontjai akkor: Nowgorod és Brügge. A fejlődés természetesen nem halad töretlen vonalban, politikai feszültségek, háborúk akadályozzák azt, elsősorban a dán hatalom beékelődése a német területbe. Bár a Hansa célkitűzései sokáig tisztán gazdaságpolitikai jellegűek és eszközei a diplomácia határait nem lépik túl, mégis előbb-utóbb ki kellett állania a hatalmi próbát is — az 1370.-i stralsundi békével lezárt dán hadjáratban. A harmadik fejlődési fokozat meghozta a Hansa-eszme beteljesülését: a kulturális hivatást. Ennek ma is föllelhető, hatalmas területen szétszórt nyomait híven tárja elénk a könyv. Építészet, képzőművészet, irodalom és jog — megannyi területe ennek a kulturális hatásnak. Rostock és Greifswald egyetemei az akkori felső oktatásnak híres pontjai.

H. G. *Winter* tanulmánya a Hansa gazdaságpolitikai elveit dolgozza fel. Különösen a német-angol viszony alakulására vet fényt. Ennek tengelyében áll a németek letelepedése és sorsa Angliában, majd fokozódó üldözésük és az angol hatalmi politika egyre határozottabbá váló Hansa-ellenes beállítottsága.

Erich *Düms* a gyarmati politikának a Hansáig visszanyúló tradícióival foglalkozik. A Fuggerek teremtik elő Magelán világkörüli útjának költségeit, a Welserekkel egyetemben ők hajtják végre az első keletindiai vállalkozást (portugál zászló alatt), Wallenstein pedig — kerek évszázaddal a Welserek sikertelen venezuelai partaszállása után — tervbe veszi a császári hajóhad létesítését. A német gyarmati politika három kimagasló évszáma 1484, 1684 és 1884. Utóbbi Carl Peters híres felhívásának esztendeje, a modern német gyarmati politika első programja. További érdekes tanulmányokat tartalmaz a könyv a legnagyobb Hansa-városok vezetőitől.

Schlote Werner: Entwicklung und Strukturwandlungen des englischen Aussenhandels von 1700 bis zur Gegenwart. (Probleme der Weltwirtschaft Bd. 62.) Jena 1938. Nagy 8°. VIII. és 182. lap.

Schlote dolgozata a Kieli Intézet Anglia gazdasági életével foglalkozó kutatásainak egyik eredménye. Mint Predöhl a tanulmányhoz írt bevezetőjében meg is jegyzi, tudatosan korlátozta szerző önmagát csupán az anyag közlésére. 1700-tól 1936-ig vizsgálja az angol külkereskedelem alakulását, táblázatokkal, szemléltető ábrákkal, grafikonokkal, hosszú adatsorokkal gazdagítja a kérdés forrásanyagát. A néha szinte nyomasztóan ható adattömeg szívós átolvasása, elemzése az olvasó számára szép eredménnyel jár: kirajzolódik előtte egy ország közgazdasági életének fejlődése. Az adatközlési vizsgálódások eredményeinek levonása számos konjunktúraelméleti és politikai, kereskedelem- és iparpolitikai, világ gazdasági tanulmány alapja lehet, mert szerző igazán dicséretreméltó önmege tartóztatással az intézet szándékainak megfelelően szigorúan megmarad az adatközlés keretein belül és nem vonja le az adatokból kínálkozó eredményeket, néhány rövid utalástól eltekintve, nem állítja be őket elméleti gazdaságpolitikai és világ gazdasági összefüggésekbe.

A munka tüzetesebb szemügyrevételénél tűnnek csak ki azok a statisztikai nehézségek, amelyeket szerzőnek át kellett hidalnia, ha megbízhatóan meg akarta oldani feladatát. 1700 óta aligha álltak rendelkezésre megbízható külkereskedelmi statisztikák és főleg nem egységes szempontok szerint szerkesztettek, a 236 éves időszak alatt beállott tetemes árváltozások, az ipari forradalom, a világ gazdaság általános fejlődése, a bel- és külkereskedelem szerkezeti változásai, a technika haladása mind olyan tényezők voltak, amelyek mind adatokban jelentkeznek és amelyeket statisztikailag mind számba kell venni. Schlote mindvégig ura maradt feladatának és célkitűzéseinek, mindig óv a módszerek s eredmények általánosításától, hiszen ilyen nagy időszak vizsgálatánál a módszerek, eredmények sem lehetnek állandóak, általános érvényűek, hanem a különböző, egymást váltó korszakok kívánságához képest rugalmasaknak és dogmáktól menteseknek kell lenniök, mert csak így válnak használhatókká és történetűekké. Schlote gondosan rámutat arra, hogy mennyire különböző árbázisokat használtak a különböző angliai területek külkereskedelmi statisztikái, amelyek 1854 óta a külkereskedelmet regionálisan tárgyalják, de 1904-ig viszont aszerint állították össze őket, melyik államban hajózták be Anglia felé az árút, aminek következtében pl. Svájc 1904-ig nem szerepelt az angol külkereskedelmi statisztikában, csupán 1904-től kezdve vezetik a statisztikát származási

országok szerint. Schlote módszeresen kiküszöböli az ú. n. „hivatalos értékeket“ és valóságos értékekkel számol, pontosan elhatárolja a konjunktúrafázisokat, a növekedés és kiterjedés nagyságát is leméri, megalapítja a volument és az árak viszonyát, a külkereskedelem és a nemzeti jövedelem, a külkereskedelem és az ipari termelés volumenjének kapcsolatát, tisztán statisztikák segítségével mutatja ki, hogy a szabadkereskedelem dátuma Angliára nézve 1846, kimutatja az időszakonként jelentkező krízisexportot, az árarány és az exportquota közötti viszonyt, a kivitelnek az agrárállamokba való fokozását ellentétben az ipari államokba irányuló kivitel csökkenésével, a birodalom részesedésének fokozódó jelentőségét az angol külkereskedelemben. Ezeknél a vizsgálódásoknál itt-ott — minden önfegyelmzés ellenére — felbukkannak konjunktúraelméleti, külkereskedelmi elméleti és politikai megállapítások is.

Schlote értékes összeállítása Anglia és a birodalom gazdaságtörténetének igen fontos forrásmunkája lesz.

Mérei Gyula

Remer, Justus: Johann Heinrich Gottlob Justi. Ein deutscher Volkswirt des 18. Jahrhunderts. (Deutsche Wirtschaftswissenschaftliche Gesellschaft. Vorträge und Abhandlungen. Heft. 3.) Stuttgart Berlin. 1938. 8°. IV. és 51. lap.

Sommer Louise hatalmas tanulmánya és *Hekscher Ely F.* monumentális könyve után Remer kis, az elődökhöz képest dióhéjnyi terjedelmű dolgozata még mindig tud újat és érdekeset mondani az osztrák kameralistákról, a merkantilizmus osztrák teoretikusairól a azoknak is egyik legjellegzetesebb képviselőjéről, Justiról. Dícséretre méltó szorgalommal és igyekezettel rágta át magát a hatalmasra felduzzadó idevágó szakirodalmon, hogy azután világos és áttekinthető formában adja elő mondanivalóját. Nem foglalkozik azonban azzal a kétségtelenül igen érdekes problémával, mennyiben állnak összefüggésben Justi tanai V. L. von Seckendorff, von Hornigk és W. von Schröder pénzügytudományi tanaival, csak épen érinti W. von Schröder Justira való hatását ill. gondolatainak termékenyítő befolyását. Mindenesetre érdeme Remernek, hogy egyáltalában hozzáfogott egy kameralista monográfiájának megírásához, az eddigi munkákkal ellentétben, amelyek az egyes kameralisták rendszerével foglalkoztak anélkül, hogy magát a tudóst, mint egész embert láthattuk volna. Remer szakít ezzel a gyakorlattal és röviden ismerteti Justi életét, szomorú végét, kellően hangsúlyozva, hogy a Justi ellen emelt vádak alap-

talánok és így emberi távlatba állítja műve főszereplőjét. Leglényegesebb részei a dolgozatnak azok a fejezetek, amelyekben Justi kritikusainak véleményét elemzi és rövid áttekintésben ismerteti Justi tanait. Az egész mű minden érdekessége mellett sem tekinthető egyébnek bízató kezdetnél. Nem vizsgálja meg annak a feltevésnek helyességét sem, amely még Inama-Sternegtől ered, hogy t. i. Justi csak fiatalabb éveiben volt merkantilista, később fiziokrata lett. Valószínűleg pusztán elnézés eredménye csak az, hogy Turgot-t és Necker-t, két közismert fiziokratát, a merkantilista politika franciaországi mintaképeinek tüntette fel. Igen hasznos volna, ha Remer kezdeményezését más, nagyobb terjedelmű és alaposabb tanulmányok követnék.

Mérei Gyula

Woodbury, Robert Morse: Methods of Family Living Studies. Income — Expenditure — Consumption. International Labour Office, Studies and Reports, Series N. (Statistics, No. 23) Geneva, 1940. 144. l.

A különböző országok háztartási statisztikáiról a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal Revue-jének 1939. évi 5. és 6. száma közölt tanulmányt, amely a háztartási statisztikák eredményeinek nemzetközi összehasonlítását adta. Jelen tanulmány célja nem ez, hanem a háztartási statisztikával kapcsolatos módszertani problémák tisztázása. Hogy ez a célkitűzés mennyire indokolt és hogy e problémák megvilágítása a statisztikus számára milyen nagy jelentőségű, az nem szorul bővebb magyarázatra, ha figyelemmel vagyunk arra, hogy egy háztartás-statisztikai felvétel a gyakorlati statisztikus számára elképzelhető legnehezebb feladat. A feladat nehézségével szemben viszont egy ilyen felvétel hasznossága is oly nagy, hogy az sok nehézséért — a sok költség okozta anyagi nehézséért is — kárpótol. A háztartási statisztika főcélja a családok, háztartások gazdasági élet-tartalmának, életszínvonalának leírása: az egyes családok által elfogyasztott javak és szolgáltatások mennyiségének, valamint a reájuk fordított költségeknek, másfelől a család bevételi forrásainak és bevételi összegének megállapítása. Egy ilyen statisztika jelentősége a térbeli, az időbeli, valamint a fogyasztás mértékére nézve megállapított normákkal való összehasonlításban rejlik. Különösen nagy hasznát látja az aktív szociálpolitikát folytató állam, amely elsősorban a minimális bérek megállapításánál veszi igénybe ezt a statisztikát. E feladatkörben természetesen a háztartási statisztika csak megfelelő létfenntartási költség-indexszámmal együttesen használható fel, amely a létfenntartás költségeinek az alapul szolgáló háztartás-statisztikai

felvétel lebonyolítása óta bekövetkezett változásairól tájékoztat. A háztartási statisztikának és a létfenntartási költségindexnek azonban nemcsak ez a gyakorlati, hanem egy fontos statisztikai módszertani kapcsolata is van, az nevezetesen, hogy — bár ez a gyakorlatban a legritkábban vétetik figyelembe — a létfenntartási index mérlegelésének egyedüli reális alapja egy megfelelően széleskörű, háztartásstatisztikai felvétel lehet. A létfenntartási költségindex mérlegelési súlyainak deduktív úton, vagy túlságosan szűkkörű indukció útján történő megállapítása azzal a veszéllyel jár, hogy az indexszám készítőjének fogyasztáspolitikai elgondolásai, amelyek a valóságtól esetleg távol állnak, a mérlegelést tévessé teszik. Az ismertetett célokon kívül a háztartásstatisztikai vizsgálatok értékes segítőeszközei a kereslet-elemzési tanulmányoknak, általában az objektív piackutatásnak s lehetővé teszik olyan javak vagy szolgáltatások fogyasztásának egy egész országra, vagy országrészre való felbecsülését, amelyekre vonatkozólag fogyasztási statisztika nem létezik.

A statisztikai felvétel nehézsége — egy ilyen statisztika az összes fogyasztott javaknak és szolgáltatásoknak, valamint a reájuk fordított kiadásoknak legtöbbszörre egy éven át vagy legalább az éven belül egy vagy több reprezentatív hónapon vagy héten keresztül a háztartás vezetője részéről való pontos feljegyzését illetőleg a kikérdező biztosokkal való közlését kívánja meg, — nyilvánvalóvá teszi, hogy háztartási statisztika, a kikérdezettek körét tekintve is, csak reprezentatív statisztika formájában jöhet létre. A reprezentációt azonban megnehezíti az, hogy a kikérdezett családok csak az intelligensebb és megértőbb, tehát általában a jobbmódú rétegekből kerülhetnek ki. A világháború befejezése óta a legszélesebb körű háztartási statisztikát az Északamerikai Egyesült Államokban, Nagybritanniában és Németországban hajtották végre, 16.000 10.000, illetőleg 3.000 munkáscsalád kikérdezésével. A feladat nehézségét mutatja, hogy a nagy európai kultúrállamok közül is Olaszország és Franciaország ilyen statisztikával nem rendelkezik. A világháború óta egyetlen magyar statisztika, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának 1929-ben eszközölt felvétele, csak 50 munkáscsaládra terjed ki és túlságosan szűkkörű ahhoz, hogy reprezentatívnak volna tekinthető. A többi délkeleteurópai ország közül csupán Bulgária eszközölt háztartásstatisztikai felvételt, amely épúgy mint egyes német, dán, belga, észt, finn, japán, lett, litván, norvég, holland, svéd, svájci és cseh felvételek, a munkáscsaládokon kívül a magán- és közalkalmazotti háztartásokat is a vizsgálat körébe vonja. A felvételek egy része csak az ország fővárosára, mások egyes nagyobb városokra, ismét mások az ország egész területére kiterjednek.

Az adatok összegyűjtési módszereinek ismertetése után az összegyűjtendő anyag terjedelmét vázolja a szerző. Ennek a

fejezetnek az a jelentősége, hogy az egységes módszerek szerint eszközölt felvétel megkönnyítheti a nemzetközi összehasonlítást. Statisztikai módszertani szempontból a könyv legnagyobb jelentőségű része az eredmények elemzését és kiértékelését tárgyaló fejezet, amelyben különösen a tartós használatot engedő fogyasztási javaknak, valamint az egyenes adóknak költségstatisztikai szempontból való kezelése talál érdekes megvilágítást. Ebben a fejezetben ismerteti a szerző a fogyasztási egységeknek a háztartási statisztika szempontjából oly nagyjelentőségű kérdéseit.

A háztartási statisztikai felvétel keretében mód nyílik a népelelmezési problémák tanulmányozására is. Az ezt a szempontot is figyelembe vevő háztartásstatisztikai felvétel természetesen különös gondot kell hogy fordítson az elfogyasztott élelmiszerek pontos minőségi és mennyiségi adatának tudakolására, mégpedig nem családonként, hanem családtagonként részletezve. Az ilyen statisztika azután a feldolgozás során is tovább megy a tulajdonképeni értelemben vett háztartási statisztikánál, s eredményeit nemcsak az elfogyasztott élelmiszerek mennyiségében és a reájuk fordított költségekben, hanem azok kalória- és vitamin-, továbbá fehérje-, zsír- és szénhidrát-, mész-, foszfor- és vastartalmában is kifejezi s különös gondot fordít az állati és növényi eredetű táplálékok arányának megállapítására.

Woodbury munkája felbecsülhetetlen szolgálatot jelent a statisztikus számára. Vajha mielőbb mód adatnék arra, hogy magyar statisztikus, az általa nyújtott anyagra is támaszkodva, a szociálpolitika irányítása szempontjából oly nagyjelentőségű széleskörű háztartási statisztikai felvételt eszközölhessen.

Vezér István.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Jena, Mai 1940. Band 151, Heft 5.

Kolwey, Karl: Indien im Lichte der letzten Volkszählung.

A tanulmány az indiai birodalom társadalmi összefüggéseinek feltárására igyekszik. A közvetlenül társadalmi és gazdasági jellegű szempontok mellett figyelembe kell venni a nyelvi, vallási, természeti és kulturális életmegnyilvánulásokat is, amelyek a lakosság életformáit, — Indiában talán jobban, mint másutt, — meghatározzák. A gazdálkodás és település alakulása tekintetében minden más tényezőnél döntőbb módon érvényesül az Indiát mérsékelt és tropikus részre bontó éghajlat. A következő, de már sokkal bonyolultabb választóhatár a vallás, amelynek százféle szektája a felületesen homogénnek hitt nagy felekezeteken belül is, számtalan ellentétes típust termelt ki a lakosság lelkivilágában és beállításában. Még ennél is mélyebb, anthropologiai gyökerekre visszanyúló megkülönböztető a nyelv, amelyet bár szintén fel lehet legfőbb családokként, indogermánokra és dravidára osztani, amely azonban az egyes, gyakran még rokon-törzsek között is sokkal inkább szakadékot jelent, mint összekötő kapcsolatot. Mégis a nyelv megoszlása terén vannak még bizonyos földrajzi határok, de a faji elhelyezkedés tekintetében az intenzív keveredés és vándorlás folytán még ezek a határok sem állanak fenn, s így a fajkutatók ügyszólván leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. A vándorlás útjai rendszerint hódító utak, amelyeknek meghatározása ugyancsak fontos kultúr- és gazdaságtörténeti feladat. Ezek az utak az indiai medence zárt világában — egész különös módon — nyugatról kelet felé vezettek, s ezzel kikapcsoltak Indiát a népek országútjáról. — *Goumas, L.: Zur volkswirtschaftlichen Orientierung der Begriffe Bedürfnis und Bedürfnisbefriedigung.* A szükségletek és azok kielégítése a népközösség szempontjai szerint irányított gazdaság korában merőben más elbírálás alá tartoznak, mint a „pleasure philosophy“, a gazdaság hedonizmusa idején. A totális világsszemlélet szükségletnek csak azt tekinti, aminek szükséges voltát a fizikai környezet, az emberi természet és a társadalmi beilleszkedés tárgyi szempontjai indokolják. Szükséglet ily szemszögből mindaz, ami az embernek egy adott társadalomban történő önfenntartásához és továbbfejlesztéséhez szükséges. A főkülönbség a két felfogás között abban áll, hogy míg a liberális gazdaság korában a szükségletet a hiányérzet, a kívánság alakította ki, ma már a valóságos szükséglet kategóriája tartozik csupán ide a szó etimológiai értelmében. Természetesen a szükséglet fogalmi értelmezése még mindig sok biológiai, filozófiai, lélektani, etikai, kultúrtörténeti és legfőképpen gazdaságtudományi irányú vitára adhat anyagot. Ezután a tanulmány a szükségletek kérdésével összefüggésben

vizsgálja a javak véges mivoltának, a racionális hovafordításnak, az állami és egyéni szükséglet arányának, a tervszerű szükséglet-kielégítésnek és ezzel kapcsolatban a fogyasztásnak egyes kérdéseit. Végső következtetése az, hogy a szükségletkielégítés eszményi módja, ha az a közösség számára a maximális hasznót jelenti. — *Huhle, Fritz: Die deutsche Aussenhandelslage bei Kriegsbeginn.* A német négyéves terv keresztülvitele a háború kitörése előtt 3 évvel kezdődött meg. A terv közelebb hozta Németországot a gazdasági függetlenséghez, de természetesen nem építette le a birodalom világ gazdasági kapcsolatait. Németország külkereskedelmének volumene 1938-ban, az utolsó teljes békeévben nagyobb volt, mint 1933-ban. A behozatal mennyisége azonban a kivitel függvénye volt. A német kivitel összetétele sem változott lényegesen; több mint 90% esett iparcikkekre, még pedig hozzávetőlegesen kétharmad a gép, vas, acél, vegyi és bányatermék iparokra. Ezekkel az iparokkal szemben a fogyasztási cikketek termelő iparágak háttérbe szorultak. Az ipar össztermeléséből egyre kisebb hányad jutott a magasabb belföldi szükséglet folytán a kivitelre, ezt a magasabb belső szükségletet igazolja a szénkivitel rohamos csökkenése is. A behozatal természetesen javarészt nyersanyagokból (33%), élelmiszerekből (40%) és félgyártmányokból (19%) adódik. Már régebben érvényesül az a törekvés, hogy a behozatalban az elengedhetetlen fontosságú javak hányada emelkedjék a nélkülözhetők rovására. A kivitel kétharmada Európába és egyharmada tengerentúlra irányult. A kivitel szóródása erős; egyetlen egy piac sem éri el a kivitel 10%-át, ez a kivitel ellenállóképessége szempontjából jelentős. A Németországgal hadbanálló országokkal és a tengerentúli országokkal folytatott külkereskedelem a német összforgalomnak mintegy felét teszi ki. Németország ezzel szemben külkereskedelmének átállítása által védekezik, s erre elsősorban a kelet európai törekvések sikere nyújt reményt. — *W. F. Walter: Die Dynamik der Erzeugung und des Verbrauchs von Baumwolle.* Ismerteti a világtermelés- és fogyasztás főbb adatait és a fogyasztás legutóbbi változásait.

Jena, Juni 1940. Band 151. Heft 6.

Vleugels, Wilhelm: Auf dem Wege zur Lehre vom Menschen als wissenschaftlicher Grundlegung der Geisteswissenschaften. Szerző dolgozatában Sombart legutóbb megjelent „Vom Menschen” című enciklopédikus irányú művével foglalkozik. Sombart könyve nem szorítkozik a gazdaság terére, hanem igen széles körben ölel fel antropológiai, szellemtörténeti és szociológiai problémákat is. — *Kolwey, Karl: Indien im Lichte der letzten Volkszählung. Teil II. Das Problem Indien in neuer Betrachtung.* India általában még ma is a falvak országa. Az északról bevándorolt népek valószínűen szabad parasztok törzseiből állottak, akik a vidéken szerteszóródtak, ezzel szemben a tengerről érkező bevándorlók kereskedőnépekhez tartoztak, s érkezésüket hatalmas kővárosok és kikötők, a rómaiakhoz hasonló épületek keletkezése jelzi 4000 évvel Róma felünte előtt. Ilyen településekben természetesen érezhetőbbek a társadalmi különbségek és markánsabbak a határok az egyes osztályok között; a kasztrendszer eredete is valószínűleg a városokra vezethető vissza. Emellett azonban befolyásolta a kasztrendszer kialakulását és a kasztok egymáshoz való viszonyát, a rendszer többé vagy kevésbé szigorú betartását az éghajlat és a természet más adottságai is. A természeti tényezők és a bevándorló népek magukkal hozott mithosza befolyásolták a vallás elemeit is, s miént India földjén az előázsiai, sőt görög népek is közös hazát

találtak az ausztraloid drawidákkal, úgy a minosi jellegű krétai-egyptomi műveltség és kultusz is szabadon vegyült a hindú vallásban a keleti eredetű totemista gondolatvilággal. Más nemzethez hasonlóan azonos fogalmú indiai nemzet nem alakulhatott ki, s végeredményben ez az, ami Indiára legjellemzőbb. — *Meinhold, W.: Die deutsche Kriegspreispolitik.* A német árpolitika legfontosabb jellegzetessége ugyanaz, mint a gazdasági irányítás többi területének: az átmenet a kötött gazdálkodásból a hadigazdálkodásba egyszerű és zökkenésmentes volt. Az ár a gazdasági életnek annyira központi jelensége, hogy a totális politikának itt is teljességében kellett érvényesülnie. Ez abban jutott kifejezésre, hogy a hivatott szervek nem csupán az árat mint végeredményt vizsgálták, hanem annak egyes tényezőit is és az árkormánybiztos felhatalmazása a gazdasági élet minden részére kiterjedt, amennyiben az az áralakulással kapcsolatban van. A háború bekövetkeztekor alapvető új intézkedésekre nem volt szükség, a jól bedolgozott rendszer intenzívebb érvényesítése minden szervezeti újítás nélkül, a már régen alkalmazott közszállítási ellenőrzés alkalmazásával teljesen megfelelt a háborús követelményeknek is. A háborús árpolitika totalitása négy síkban mozog. Horizontális, mert minden létező és újonnan keletkező árra kiterjed, vertikális, mert az árat nem fogja fel kész végtermékként, hanem annak alkotó tényezőit vizsgálja. Földrajzilag totális, mert az egész német jogfennhatóság területére kiterjed, s végül időbeli dimenziójában megfelel a német összgazdaság beállításának. Célja: a vásárlóerő és pénzérték állandóságának fenntartása és biztosítása és amennyire az áremelkedéseket kiküszöböli, illetve azokat az elkerülhetetlen területre korlátozza, ugyanannyira távol áll célkitűzéseitől az árak leszorítása is. A vásárlóerő stabilitását azáltal is biztosítani kívánja, hogy az árkormánybiztosnak a fizetések és bérek alakulásában messzemenő beleszólási jogot biztosít. A német árrendszerben nemcsak az ú. n. háborús kockázati tényező kalkulálása tiltott, de nincsen megengedve a háborús pusztítások által tényleg elszenvedett károk, vagy az ezek elhárítására fizetett biztosítási díjak felszámítása sem, mivel a háború minden magánvagyonban okozhat pusztításokat, s így méltánytalan volna a termelőt, vagy kereskedőt ezen kockázat alól eleve mentesíteni. Ismerteti az árak elkerülhetetlen emelkedésekor alkalmazott módszereket, amelyek a termelés és piac lehető állandósítására törekszenek, majd összehasonlítja az árak alakulását Németországban és a külföldön a háború kezdete óta, s ennek alapján arra a következtetésre jut, hogy Németország eddig sikeresen fékezte le a háborús gazdaságban számtalan oldalról megnyilvánuló és gyakran elemi erejű ár-felhajtó erőket.

Finanz-Archiv.

Tübingen, 1940. Band 7. Heft 1.

Balás, Karl, Zur logik der Besteuerung. — Jäger, Heinrich: Verbrauch und Sparen als individual-ökonomische Kategorie. A szerző megkülönbözteti a statikus takarékoskosságot, amelynek célja a tartalékolás, a dinamikustól, amelynek alkotó célja van: a termelés növelése. A határhaszon csökkenésének törvénye az egyéni takarékoskodás terén is érvényesül, mert mennél bővebben állanak a javak rendelkezésre, annál nagyobb hányadot hajlandó belőlük az egyén tartalékolni. A hányadot természetesen az egyén hálamái szükségletei, életcélja, életszínvonalának és a társadalmi viszonyok határozzák meg.

befolyásolják. A statikus jellegű takarékoskodás túlnyomóan a pénz közege által történik és itt a kamatnak aránylag csekély a jelentősége, úgy hogy a megtakarító adott esetben örzési díjat is hajlandó fizetni. (Negatív kamat.) Itt ugyanis a megtakarítás fő célja a jövő biztosítása. A dinamikus megtakarítás a vállalkozó útján történik, akár azonos személy ez a birtokossal, akár nem. Jäger egyetért Keynes-sel abban, hogy a vállalkozónál a fogyasztási cél egészen háttérbe szorulhat a vállalkozói, munkaadói, vezetői tevékenység, mint öncél mögött, ahogyan azt már Smith és főképp Sombart kifejtették. Még kisebb a fogyasztási cél szerepe akkor, ha a megtakarító, tartalékoló jogi személy; a részvénytársaságban pld. csak a kisrészvényesnél van még ennek lényeges szerepe. Ezért is van a nagy vagyonoknak már szinte elvont jellegük; erre már Senior is tekintettel volt önmeztartóztatási elméletének megalkotásakor. — *Rath, Klaus Wilhelm: Staat und Staatswirtschaft im kameralistischen Denken.* — *G. Albrecht: Der „Neue Finanzplan“.* Az 1939. III. 20.-i német birodalmi törvény és az 1939. IV. 26.-i végrehajtási rendelet ismertetése. E törvény, mint ismeretes, az adóbónokról és a jövedelmi adótöbbletről rendelkezik.

Heft 2.

H. Müller: Die staatsrechtliche und staatspolitische Stellung des Rechnungshofs im Dritten Reich. A számvevőszék elnökének előadása. — *Schmolders, Günter: Steuerpolitik und Wirtschaftsordnung.* — *Peter, Hans: Freie Volkswirtschaft? Zur Kritik der Konkurrenzwirtschaft.* A szerző szerint nem igazolható, hogy a szabad versenyzgazdálkodás — még ha egyértelműen meg is lehetne azt határozni — biztosítja legjobban a nemzetgazdasági célokat: a honvédő képességet, jólétet, igazságosságot, az egyéni kezdeményezés érvényesülését és a gazdasági élet dynamikáját. Nincs általános érvényű felelet arra, ez a rendszer kívánatosabb-e vagy az állami irányításnak német rendszere? Még akkor sem lehetne a versenyzgazdálkodást elvileg jobbnak tekinteni, ha bizonyítható volna, hogy az egy adott termelési berendezkedés mellett a javak maximumát termeli, mert egy gazdasági rendszer helyességének egyéb kritériumai is vannak. Nem az eszközök jók vagy rosszak önmagukban, hanem a mögöttük álló erők. — *Jäger, Heinrich: Verbrauch und Sparen als sozialökonomische Kategorien.* A gazdasági ténykedés közgazdasági haszna nem egyenlő a magángazdasági haszon összegével. A minőségnek itt a mennyiséggel egyenlően fontos szerepe van. Éppen ezért a takarékoskodás kérdésében sem bízható teljesen az egyénekre, mit és hogyan kívánnak megtakarítani. Az állami beleszólás legegyszerűbb módja a kommunisztikus jellegű fogyasztási parancs. Ez primitív módszer, de előnye, hogy a divatnak gazdaságilag is káros hatásait kiküszöböli. A közhatalmi fogyasztásirányítás ne alapuljon tisztán kényszeren, hanem — mint Németországban — jórészt propagandán. Mindenesetre az állam feladata megszabni a nemzeti jövedelemből a megtakarításra jutó hányadot és meghatározni, mi jusson abból a statikus megtakarításokra, a tartalékokra és a dinamikus megtakarításokra: a termelés növelését szolgáló tőkeképzésre. — *Lademann, Fritz: Entwicklung des Steueraufkommens im Reiche.* 1932/33 és 1938/39 közt

a birodalmi adóbevételek majdnem háromszorosukra nőttek, 6646 millió márkáról 17690 millióra. Legnagyobb arányú — huszonháromszoros — a testületi adó emelkedése 105 millióról 2407 millióra. Egyéb adók emelkedése, milliókban: jövedelmi adó 543—3165; munkabéradó 748—2090; tőkeadó 41—96; forgalmi adó 1534—3356; dohány-, szesz- és söradó 1160—1686. 1938/1939-ben a következő összegű jövedelmek alkották az adóalapot: 26.600 millió munkabér, 8300 millió ipari jövedelem, 1200 millió tőkejövedelem, 1100 millió szabadfoglalkozásbeli jövedelem, 900 millió jövedelem bérlemények után, 400 millió mezőgazdasági jövedelem.

Heft 3.—4.

Brinkmann, Carl: Grundlagen der National-Ökonomie. Megjegyzések *Walter Eucken* hasonló című művéhez. — *Peter, Hans: Das Privateigentum und seine Schranken.* A közhatalomnak a véletlenül meglevő magánvagyonok garantálásának rendszeréről át kell térnie a meghatározott ideálok szerint kialakult jövedelemmegoszlás védelmének rendszerére. — *Weisser, Gerhard: Die Genossenschaften in der deutschen Wirtschafts-Verfassung.* — *Jäger, Heinrich: Der Systemzusammenhang der ökonomischen Größen.* Az előbbi számokban megjelent tanulmányainak összefoglalásaképpen a szerző kifejti, hogy ha a közhatalom által nem befolyásolt szabad takarékoskodási rendszerben a tőke és a kamatláb határtermelékenysége egyensúlyi állapotából kilendült, az egyensúly önműködően többé helyre nem állhat. Az államnak kell itt beavatkoznia, már ama kötelezettségéből folyólag is, hogy munkát biztosítson minden polgárának. De tiltakozni kell az ellen a felfogás ellen, hogy a munkaszerzés céljából a közület akár improduktív beruházásokat is eszközöljön. — *Angelopoulos, Angelos: Griechenlands Verschuldung und deren wirtschaftliche und finanzielle Wirkungen.* A tanulmány 1821-től a legújabb időkig ismerteti a túlzott arányú és ezért az államháztartásra és a közgazdaságra nyomasztó görög állami eladósodás történetét. 1932-ben 2411 millió aranyfrank volt a görög állam külföldi és 12.946 millió drachma belföldi adóssága. Ennek volt tulajdonítható, hogy az adósságszolgálat a görög nemzeti jövedelemnek 8%-át emésztette fel, holott a sokszorta magasabb jövedelmi fejátlagú Franciaországban ez az arány csak 7.5% volt, Itáliában 5.4%, Jugoszláviában pedig csak 1.7%. Az adóteher 23.6%-át kellett e célra fordítani, kb. annyit, mint a sokkal gazdagabb európai nagyhatalmak államháztartásaiban. — *G. Albrecht: Bericht über die deutsche Kriegsfinanzierung.* — *Hans Muthling: Die kommunale Bodenvorratswirtschaft.* — *O. F. Bollnow: Zum Verhältnis von Wissenschaft und Weltanschauung.* — *Literatur.*

Rivista Italiana di scienze economiche.

Bologna 1940.

Anno XII, N. 4. Aprile

Note direttoriali: Prezzi e affari. — Il disavanzo del bilancio inglese. — La funzione politica dei littoriali (A. d. S.). — Serpieri, Arrigo: Indici di convenienza pubblica e privata nelle aziende agrarie. Mivel a közgazdaságtannak a termelő személyétől függetleníttet „tisztajövedelem“ fogalma teljesen kapitalista jellegű volt, nem felelt meg a kis mezőgazdasági üzemek eredményének megítélésére. Birkmann bonni tanár egyik 1939-ben megjelent tanulmányában a „Reinertrag“ helyébe a „Betriebseinkommen“ fogalmat állította, amely utóbbi éppen a termelésben résztvevő személyek által nyújtott munka- és tőkeszolgáltatásokat veszi figyelembe. Az olasz szerző e gondolatot bontja tovább és arra az eredményre jut, hogy csakis ez a fogalom lehet alkalmas annak megállapítására, hogy az egyes mezőgazdasági üzemek termelése a nemzet egyetemes szempontjaiból is eredményes-e. A magasabb szempontokat Olaszországban az állam juttatja a területeken keresztül kifejezésre, részint az árszabályozás útján befolyásolva a különben szabadon hagyott egyéni vállalkozást, részint korlátokat szabva az elé. — *Bordin, Arrigo: I vincoli al commercio internazionale (L'equilibrio dell'impresa).* Szerző a matematikai közgazdaságtan eszközeivel megfelelően kiválasztott szélső esetek kapcsán az államhatalomnak a külkereskedelmi kapcsolatokat korlátozó intézkedéseinek azon hatásával foglalkozik, amelyek a nemzet ipari termelését érintik. — *Zampieri, Ugo: Ammasso fisico e ammasso giuridico.* Röviddel a háború kitörése után Olaszországban elrendelték a gabonaneműek és a rizs tárolását. Míg azonban a rizsnél kísérletképpen jogi (potenciális) tárolást írtak elő, azaz a termelőnél hagyták a terméket, addig a gabonaneműeknél közraktárakban eszközölték ezt. Szerző az eddigi tapasztalatok alapján részletes eladási-, ár-, stb. statisztikák alapján vázolja a két rendszer gyakorlati eredményeit és egy ú. n. közvetítő megoldást ajánl. — *Rassegne: Documentazione dell'attività economica del regime (Mario Talamanca) — Politica economica nei paesi dell' Impero: Per il patrimonio zootecnico dell' Impero (Italo Neri) — La moneta e il credito — L'agricoltura e la politica agraria: La disciplina dell'agricoltura nei paesi belligeranti (u. r.) — Note e appunti — Segnalazioni bibliografiche.*

Rivista di politica economica.

Roma 1940.

Anno XXX. N. 4. Aprile.

Boriello, Biagio: La Marina Mercantile nell'attuale conflitto. A világkereskedelmi hajózásnak az 1914–18-as világháború alatti veszteségeivel foglalkozik és ebből következtet a jelenlegi háború kihatásaira, különös tekintettel a világháború után nagy fejlődésnek indult olasz kereskedelmi flotta jövő helyzetére. — *Silva, Giovanni: Le imprese a servizio pubblico.* Szerző mint mű-

szaki ember foglalkozik a közüzemek problémájával és aszerint, hogy a szolgáltatást igénybevevőknek kell-e várakozniuk a közüzemek által nyújtott szolgáltatásra (szállítás, interurbántelevon, pósta, távirat) vagy sem (víz, gáz, villany, stl.), két főcsoportra osztja azokat és ezek főjellemvonásait fekteti le részletesen. — *Scanga, Giovanni: Industrie alimentari.* Az autarkias küzdelemben nagy szerep hárul Olaszországban az élelmezési konzerviparra, amelynek fejlődési lehetőségét a külföldi, elsősorban az észak-amerikai és angol példák tükrében vizsgálva gyakorlati tanácsokat nyújt a tanulmány. — *Gragnani, Carlo: Politica commerciale e valutaria della Romania nell'ultimo decennio.* Szerző Románia utolsó tíz évi kereskedelmi és valuta politikájáról számol be, amely a kiviteli tevékenységnek a nemesvalutájú piacok felé való fokozódó irányításának jegyében áll. — *G. Stannati: Problemi di finanza corporativa: Condizioni di equilibrio dell' organismo tributario.* A korporatív pénzügyi gazdálkodás minden eszközzel, ezek között az árellenőrzéssel is arra törekszik, hogy az adózási szervezet teljes egyensúlyát megteremtse. Részletes elméleti megalapozása után az egyensúlynak öt főkéllékét fekteti le a szerző: a) a gazdasági és pénzügyi tevékenységek összhangja, b) a kiadások és bevételek egyensúlya, c) az adóteher arányos alakulása, d) minden adótárgynak adózás alá vonása és végül e) kétszeres adóztatás elkerülése. — *Sanseverino, Luisa Riva: La disciplina di guerra dei rapporti di lavoro in Inghilterra.* Az új háború kapcsán Nagybritanniában hozott szociális intézkedéseket (munkapiac szabályozása, szociális biztosítás, stb.) ismerteti. — *Informazioni economiche e finanziarie: Le entrate e le spese del Ministero delle Finanze per l'esercizio finanziario 1940—41 — La relazione del Governatore della Banca d'Italia all'assemblea dei partecipanti (G. L.) — La congiuntura americana e la guerra — La produzione ed il consumo del petrolio nel mondo (B. Maineri) — L'offerta e la domanda di olii minerali — Mercati finanziari. — Trasporti e comunicazioni: Il trasporto del carbone tedesco in Italia (B. Mineri).*

Journal of political Economy.

Chicago, 1940. I. füzet, február.

Knight, Frank H.: „What is Truth“ in Economics? A chicagói egyetem tanárának ez a tanulmánya vitairat *Hutchison: „The Significance and basic Postulates of Economic Theory“* c. könyvével szemben. Hutchison, a szerző szerint, túlzott jelentőséget tulajdonít tudományunkban az empirizmusnak és nem veszi tekintetbe, hogy habár a közgazdaság alapvető megállapításai és meghatározásai nem is alapulnak természettudományi értelemben vett megfigyelésen, vagy e megfigyelésből való következtetésen, a közgazdaságtan tételeit sem lehet tisztára önkényeseknek, véleményezettnek tekinteni. Valóságtudomány a közgazdaságtan is, hiszen minden tudományos vita egyaránt alapszik a tényeken és az elveken. Kelvin mondása: „ahol nem lehet mérni, ott a tudás sovány és ki nem elégítő“ csak a természettudományokra érvényes, nem pedig a társadalmi tudományokra; ezek legsajátabb

területe, amelyből tényeiket merítik, az emberi magatartás (behavior), ez pedig nem mérhető, de nem kevésbé tény. Viszont azonban a megfigyelt tények lényegében való egyetértés sem bizonyítja még e tények teljes valóságát, a megfigyelés tökéletlenségénél, főképp pedig a megfigyelők különböző szellemi alkatánál fogva. A közgazdaságtan megértő tudomány, amelynek határozott és pozitív feleletei értéktételeken, az emberi természet és a társadalmi értékek helyes megítélésén alapulnak. — *Harvill, Richard A.: The Economy of the South.* Délen az amerikai Unióban voltaképp a 12 *délkeleti* államot értik, amelyek korábban vezető helyet foglaltak el a politikai és gazdasági életben, de az iparosodás folyamán viszonylagos jelentőségükből egyre többet vesztek. 1900—1930 közt a birodalom népessége 61.7%-kal, a Dél csak 48.5%-kal gyarapodott; még hozzá a Dél lakosainak csaknem egyharmada néger. Az Unió lakosságából 1930-ban 56.2% élt a városokban, délen csak 31.9%. 1935-ben az egész Unióban 11% volt az agrárnépesség aránya, míg a Délen 20.8%. Ezeknek viszont nagyobbik fele bérlő, köztük is igen nagy arányban a színesek. Miután a szerző ismerteti a Dél mezőgazdaságának, különösen a gyapottermelésnek súlyos nehézségeit és a munkáskérdés különleges problémáit, arra a következtetésre jut, hogy most is igaz ez a mondás: „a Dél problémái az egész Unió problémái.” — *Beverly Mc Near: Robert R. Livingston's Reasons against a Land Tax.* A XVIII. sz. második felében élt egyik vezető amerikai politikus hadjárata a földadó ellen. — *Weinberger, Otto: The Importance of Francesco Ferrara in the History of Economic Thought. — Book Reviews.*

II. füzet, 1940. április.

Spengler, Joseph J.: Population movement and economic equilibrium in the U. S. A. A szerző a népmozgalomnak az amerikai gazdasági egyensúlyra gyakorolt hatását vizsgálja és nézete szerint a jelenben nem az az Unió legfőbb népesedési problémája, hogy a népszám csökkenni fog-e, hanem az, hogy az össznépességben belül a népesedési arány vidékek és osztályok szerint erősen eltolódik, ami a gazdasági egyensúly-helyzet nagyméltékű megzavarásának veszélyét hozza magával. — *Jones, Homer: An Appraisal of the Rules and Procedures of Bank Supervision 1929—1939.* — *Beckett, Grace, The Problem of Reclassification in the reciprocal Trade Agreements.* — *Sparlin, Estal A.: Public Ownership versus State Purchasing: the Case of Printing.* — *Dale Joder: Economic Changes and Industrial Unrest in the U. S.* A sztrájkstatisztikák vizsgálata alapján a szerző megállapítja, hogy szoros párhuzam a sztrájkok száma és méretei közt egyrészlől, a konjunktúra alakulása és a reálbérek magassága között másrészlől nem vonható. Legfeljebb annyi állapítható meg, hogy erősen növekvő bérek időszakában a sztrájkmozgalom erősödik, gyengén emelkedő bérek idején azonban a sztrájkok száma stagnál vagy csökken is. — *A. M. Henderson: A further Note on the Problem of bilateral Monopoly.* — *Reed, Harold L.: Economists on industrial Stagnation.* — *Dobb, M. H.: „Vulgar Economics“ and „vul-*

gar Marxism“, a reply. Vitairat A. P. Lernernek a Journal of Political Economy-ban megjelent cikkével szemben. — *Lerner, A. P.: A further Note.* Viszonzválasz. — *Book Reviews.*

The Quarterly Journal of Economics.

Cambridge, November 1939. Vol. LIV. No. 1.

Ellis, S. Howard: Exchange Control in Austria and Hungary.
A teljes füzetet betöltő tanulmány a hajdani Ausztria és Magyarország devizakorlátozási rendszerét vizsgálja. A devizaellenőrzés típusait határozza meg, s azokat öt osztályba sorozza. A legelső tulajdonképen nem is tekinthető tényleges devizakorlátozásnak; a gazdasági háttérrel bíró tőkemozgalmakat nem kívánja meggátolni, csak a spekulációt és az erős árfolyamingadozást igyekszik kiküszöbölni. Ebbe a kategóriába tartozó devizapolitikát folytatott pl. a háború előtti császári orosz jegybank, s hasonló jellegűek voltak az angol, amerikai és francia valutakiegyenlítő alapok célkitűzései is. Ennél jelentékenyen szigorúbb és merevebb a tulajdonképeni devizakorlátozások aránylag enyhe formáját megtestesítő második kategória, amelyben a külföldi fizetőeszközök és a külföldről eredő devizák felett a jegybank már kizárólagos joggal rendelkezik. Ez a rendszer azonban még nem jut el a kötelező jellegű árfolyamok megállapításáig, s így aránylag rugalmasnak tekinthető. Ebbe a kategóriába tartozott az osztrák devizagazdálkodás legjelentősebb időszaka, valamint a háborús Anglia devizarendszere is. A harmadik, már jóval intenzívebb korlátozás az, amikor a fizetési forgalom megkötésén kívül a jegybank hivatalos devizaárfolyamokat is előír. Ezt a rendszert folytatta az 1936. év elejétől Lengyelország. Az ebben a kategóriában megállapított devizaárfolyamok nagyjából azonosak a szabad forgalom mellett kialakulható színvonallal, míg a negyedik csoportban az árfolyamok már mesterséges színvonalon kerülnek rögzítésre, a valóságos árparitás figyelembevétele nélkül. Innen jutunk el az ötödik típushoz, amidőn a devizakorlátozások már nem csak pénzügypolitikai, hanem kereskedelempolitikai célok szolgálatában is állanak és a külkereskedelem összetételét, eredetét és rendeltetését szándékosan és érezhető mértékben befolyásolják. Nagyjából ezt a rendszert mondhatják magukénak az összes közép-európai államok. A rendszerek összehasonlítása után ismerteti Ausztria és Magyarország helyzetét a hitelválságot megelőző időben és a devizagazdálkodás bevezetésére készítő okokat. *Ausztriában* elsősorban a Creditanstalt összeomlása rázkódtatta meg a pénzügyek egyensúlyát, s ez a csapás még a külföldi segítség ellenére is a devizaforgalom kényszerű korlátozásához vezetett. Kezdetben a korlátozások igen szigorúak voltak és a devizakészlet állandóan csökkenőben volt, úgy, hogy az osztrák gazdasági élet igen közvetlen veszély előtt állott. 1932. elején vette át az Osztrák Nemzeti Bank vezetését dr Kienböck Viktor, s az általa fokozatosan bevezetett rugalmas devizarendszer fokozatosan megjavította a schilling nemzetközi helyzetét. A korlátozások lazítása Ausztriára nézve pozitív eredménnyel járt, amelyet az Anschluszig bekövetkezett nemzetközi valutapolitikai események sem befolyásoltak lényegesen. Az Anschluss után Németország fokozatosan be-

vezette a birodalmi devizarendszert Ausztriában is. *Magyarországon* a pénzügyi válságot négy főbb tényezőre lehet visszavezetni. Az első az 1924. és 1930. között túlzott mértékben folytatott tőkebehozatal volt, amelynek 50%-a közületi célokat szolgált, másik jelentős része a mezőgazdasághoz került, részben a földreform és a parcellázások lebonyolítására. Az 1931. évi nemzetközi események természetesen nem maradhattak hatás nélkül a magyar bankrendszerben sem. További számottevő tényező volt a magyar mezőgazdasági termékek főbb piacain tapasztalható agrárprotekciónizmus, amely a kivitelt igen súlyosan befolyásolta. Végül nagyban hozzájárult a külkereskedelmi mérleg romlásához és a mezőgazdaság eladósodásához a főbb agrártermékek árának rohamos csökkenése. Ezekután a tanulmány rátér a magyar devizagazdálkodás bevezetésének emlékezetes körülményeire; leírja a főbb technikai intézkedéseket, ismerteti a bank- és tőzsdezárlat eredményeit, az aranypengőtörvény hatását, a transzfermoratóriumot, a kliringrendszerek és a valutafelárak alkalmazását. Foglalkozik a hitelrögzítő egyezmények hatásaival és a zárolt pengő felhasználásával és külföldi értékelésével. Igen bőséges adatanyaggal elismeréseméltó tájékozottsággal nyújt tanulságos áttekintést a két ország devizakorlátozásainak, s ezen túlmenően egész gazdasági életének fejlődéséről.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Igazgató-választmányi ülés.

Igazgató-választmányunk 1940. évi július hó 8.-án megtartott ülésén megjelentek Éber Antal elnök, Benes Ferenc, Guothfalvi Dorner Zoltán, György Ernő, Gyulay Tibor, Ihrig Károly, Sipos Sándor, Surányi-Unger Tivadar, Takaróné Gáll Beatrice, Toth Jenő.

Éber Antal elnök ismertette a szegedi Városi Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársasággal f. é. június 21-én létrejött megállapodást, amely a közgazdaságtani klasszikusok magyar nyelvű fordítása nyomdai előállításának feltételeit tartalmazza. Ajánlatára az igazgató-választmány még egy ötödik kötet előállítását is megrendeli. Ez az ötödik kötet List Frigyes klasszikus műve, amelyet az igazgató-választmány megbízásából Horn József fordít magyarra. Ezután betérjeszti a főtítkárunk az 1940. április 30.-tól július hó 8.-ig terjedő időre vonatkozó jelentését, valamint az ezen idő alatt teljesített kifizetésekről készített összeállítást, amelyet az igazgató-választmány tudomásul vett.

LXIVE ANNÉE
JUEILLET-AOUT 1940
VOL. 83, N^O 7—8

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE :

Dissertations

<i>Éber A.</i> : Le comte Széchenyi et l'industrie Hongroise — — — —	419
<i>Boér A.</i> : Les finances de la guerre en 1914/15 et en 1939/40 — —	444
<i>Bikkal D.</i> : L'assurance-vieillesse des commerçants et des artisans en étranger — — — — —	479
<i>Jirkovsky A.</i> : Les banques Hongroises et le Plan de cinq ans. — —	494

Notes

<i>H. F.</i> : E. R. Anderson Seligmann (1861—1939) — — — — —	503
<i>Riccardi R.</i> : Économie de guerre — — — — —	504
<i>Kádas K.</i> : Les impôts indirects et les producteurs — — — —	506
<i>Zoltai E.</i> : L'équivalent Hongrois du mot „escompter“ — — — —	511

Literature

Revue des livres — — — — —	513
-----------------------------------	-----

L'annuaire de l'Association Nationale des Banques et des Caisses d'Épargne (Hegedűs L.) — *Elekes D.*: Notre patrie, notre peuple, nos voisins. (Varga E.) — *Székely A.*: Le marché des fruits Hongrois. (Kovács G.) — Rapport du l'Institut Central Hongrois de la politique douanière. (Kádas K.) — *Kósa J.*: L'industrie de soie de Budapest. (Major R.) — *Halácsy D.*: Pour les villes Hongroises. (Mádai L.) — *Sorg A.*: Les matières premières et l'industrie de construction. (Villányi A.) — *Prof. H. Hunke*: Hanse, Downing Street und Deutschlands Lebensraum. (Villányi A.) — *Schlote Werner*: Entwicklung und Strukturwandlungen des englischen Aussenhandels von 1700 bis zur Gegenwart. (Mérei Gy.) — *Remer, Justus*: Johann Heinrich Gottlob Justi. (Mérei Gy.) — *Woodbury, Robert Morse*: Methods of Family Living Studies. (Vezér I.)

Revue des périodiques étrangères — — — — —	529
---	-----

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Finanz-Archiv. — Rivista Italiana di scienze economiche. — Rivista di politica economica. — Journal of political Economy. — Quartely Journal of Economics.

Société Hongroise d'Économie Politique — — — — —	538
---	-----

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

<i>Éber, A.</i> : Széchenyi und die ungarische Industrie — — — — —	419
<i>Boér, A. jun.</i> : Geld- und Finanzpolitik in den Kriegsjahren 1914—15. und 1939—40. — — — — —	444
<i>Bikkal, D.</i> : Die Altersversicherung der Kaufleute und Handwerker im Ausland — — — — —	479
<i>Jirkovsky, A.</i> : Die ungarischen Geldinstitute und der Fünfjahresplan	494

Mitteilungen

<i>W. H.</i> Edwin Robert Anderson Seligman (1861—1939) — — — — —	503
<i>Riccardi, R.</i> : Kriegerische Wirtschaft — — — — —	504
<i>Kádas, K.</i> : Die Überwälzbarkeit der indirekten Steuern — — — — —	506

Literatur.

Einzelbesprechungen — — — — —	513
-------------------------------	-----

Jahrbuch der Ungarischen Sparkassen und Banken. (L. Hegedüs.) —
Elekes, D.: Unser Vaterland, unser Volk, unsere Nachbarn.
(I. Varga.) — *Székely, Arthur*: Obstverwertung. (G. Kovács.)
— Die handelspolitische Lage im Jahre 1939. (K. Kádas.) — *Kósa,*
Johann: Die Entstehung der Budapester Seidenindustrie. (R.
Major.) — *Halácsy, Desider*: Für die ungarischen Städte. (L.
Mádai.) — *Sorg, Anton, jun.*: Rohstoffbewirtschaftung im Bauge-
werbe. (A. Villányi.) — *Prof. Dr. H. Hunke*: Hanse, Downing
Street und Deutschlands Lebensraum. (A. Villányi.) — *Scholte,*
Werner: Entwicklung und Strukturwandlungen des englischen
Aussenhandels von 1700 bis zur Gegenwart. (J. Mérei.) — *Remer,*
Justus: Johann Heinrich Gottlob Justi. (J. Mérei.) — *Wood-*
bury, Robert Morse: Methods of Family Living Studies. (I. Vezér.)

Ausländische Zeitschriften — — — — —	529
--------------------------------------	-----

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Finanz-Archiv. —
Rivista Italiana di scienze economiche. — Rivista di politica
economica. — Journal of political Economy. — Quartely Journal
of Economics.

Ungarische volkswirtschaftliche Gesellschaft — — — — —	538
--	-----

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI
HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>Dékány István:</i> A gazdasági élet fokai és az „élettérgazdaság”	— — —	539
<i>Heller András:</i> Agrárlakosságunk foglalkozási tagozódása	— — —	576
<i>Nádas Rózsa:</i> Szövetkezetek Erdélyben	— — — — —	590
<i>Gesztelyi Nagy László:</i> Népfőiskola	— — — — —	617

Közlemények

<i>vitéz Surányi-Unger Tivadar:</i> Dr. ifj. Fellner Frigyes (1908—1940.)	633
<i>Éber Ernő:</i> Földárak és földhasznbérék 1939-ben	— — — — — 636
<i>Mennyei Géza:</i> Románia földhiteli szervezete	— — — — — 647

Irodalom.

Könyvismertetések	— — — — — 657
--------------------------	---------------

Mühlhäuser, Ernst: Über sozialökonomische Kausalgesetzmäßigkeiten und die psychologischen Bestimmungsgründe wirtschaftlichen Handelns. (H. F.) — *Veress Gábor:* Közlekedéstudomány. (Malduri Maléter Jenő.) — *Kuntner Róbert:* Bevezetés a könyvviteli ismeretekbe. (Éber Antal.) — *Gesztelyi Nagy László:* Az egyházi adózás és a párbér jelen állása Magyarországon különös tekintettel a külföldi viszonyokra. (ifj. Boér Elek.) — *vitéz Nádujfalvy József:* Somogy megye szociális és gazdasági helyzetképe. (Heller András.) — A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége XXXVIII. évi jelentése. (Villányi András.) — *Halácsy Dezső:* Írások a biztosítási eszme diadaláért. (Bikkal Dénes.) — *Samhaber, Ernst:* Die neuen Wirtschaftsformen, 1914—1940. (Major Róbert.) — *Köhler Erich:* Einzelhandel im Mittelalter. (Mérei Gyula.)

Külföldi folyóiratok szemléje	— — — — — 677
--------------------------------------	---------------

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Weltwirtschaftliches Archiv. — Rivista Italiana di scienze economiche. — Rivista di politica economica. — The Quarterly Journal of Economics.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Puskás István* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6—8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melleklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lenyomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, II., Halász-u. 1.**

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXIII. KÖTET

SZEBERTHY JÁNOS

MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSVÉDELEM

ÁRA 8 PENGŐ

Kapható a MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁGNÁL
Budapest, II., Halász-u. 1.

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

September 1940

Die Wirtschaftsstufen und die Stufe der „Lebensraumwirtschaft.“

Zur Kritik der K. Bücherschen Wirtschaftsstufen untersucht der Verfasser den Begriff der Stufen (Stadien). Diese Stufen sind weder Zeitalter noch zeitlich begrenzte Perioden, sondern Etappen einer nach einem Wert strebenden Entwicklung. Innerhalb jeder Stufe besteht ein struktureller Zusammenhang; die strukturell zusammenhängenden Stufen sind wesensandeutende Schemen, Werkzeuge der Wissenschaft. Sie liefern der Geschichtswissenschaft Gesichtspunkte, ohne mit der Geschichte zusammenzufallen. In jedem Zeitalter sind verschiedene Stufen aufzufinden, — die Stufentheorie fördert die Analyse der Gegenwart.

Die Bücherschen drei Stufen (Hauswirtschaft, Stadtwirtschaft, Volkswirtschaft) entsprechen aber dem Bild der allgemeinen Entwicklung nicht. Unserer Ansicht nach muss als erste Stufe die Stufe der Urwirtschaft aufgenommen werden, die durch die Eigenart der „Quasi-Arbeit“, durch das Fehlen der Sorge für die Zukunft gekennzeichnet wird. Für jede Stufe ist eine wirtschaftlich-soziale Einheit charakteristisch, — auf der Stufe der Urwirtschaft ist diese Einheit die Horde, die durch die Beute zeitweilig zusammengehalten wird. Das Wirtschaften ist hier nichts anderes als Beutemachen. Die zweite Stufe ist die Hauswirtschaft, deren soziale Grundlage die dauernden kleinen Gemeinschaften bilden; hier setzt die Sorge für die Zukunft ein; das Prinzip des Wirtschaftens ist die Selbstversorgung. Die dritte Stufe möchten wir die Stufe der „Bezirkswirtschaft“ nennen; hierher gehört die Büchersche Stadtwirtschaft und in den Agrargebieten die agrarische Einheit: der Grossgrundbesitz. Die Arbeitsteilung nach Geschlechtern wird hier von der territorialen Arbeitsteilung abgelöst. Der Warenaustausch geht noch auf dem physischen Markte vor sich. Die vierte Stufe ist die Nationalwirtschaft im üblichen Sinne: es erfolgt hier die Integrierung eines Landes unter dem Einfluss einzelner Dynastien und der Staatsräson. Als fünfte Stufe möchten wir das System hinstellen, das das Jahrhundert des Liberalismus verwirklicht hat; für diese Stufe ist die individualistische Unternehmungswirtschaft charakteristisch, die den Staat in den Hintergrund drängt und zur Passivität erzieht. Bei der Lösung der Arbeiterfrage ruft sie jedoch bereits den Staat an. Die sechste Stufe unseres Systems bereitet sich in der Kolonialpolitik schon seit längerem vor, sie erwacht jedoch erst in unseren Tagen zu Bewusstsein. Diese Stufe ist die Stufe der Lebensraumwirtschaft. Die Grossmächte griffen schon immer über ihre eigenen Grenzen hinaus, — Macht fordert stets Gebiet oder Einfluss. Es gibt ja kein Land, das nicht der Ergänzung bedürfte; die Kombination der Landschaften ist daher ein gesunder Gedanke, — sie führt zu keinem subjektiven Imperialismus, sondern wird von der objektiven Notwendigkeit gefordert. Der Lebensraum besteht aus Landschaften, die in ihrer Produktion komplementär sind. Es ist irrtümlich, diese Erscheinung unbedingt nur auf politische Aspirationen zurückführen zu wollen: die wirtschaftliche Entwicklung ist es, die nach immer grösseren Einheiten verlangt. Dass die Zeit der letzten Stufe, der Weltwirtschaft, bereits gekommen wäre, ist ein liberaler Irrtum, — wir sind erst die Augenzeugen der Entstehung der vorangehenden Stufe.

Stefan Dékány.

Die Berufsgliederung der landwirtschaftlichen Bevölkerung Ungarns.

Jede zielbewusste Sozialpolitik muss auf einer gründlichen Kenntniss der Verhältnisse der ihr anvertrauten Massen fussen. Die ungarische Statistik ist bis heute mit der entsprechenden detaillierten Erforschung der Berufsgliederung der landwirtschaftlichen Bevölkerung schuldig ge-

blieben, — weder die Volkszählungen noch die landwirtschaftlichen Betriebszählungen haben dieser Frage genügend Beachtung geschenkt. Und doch sind die einem gewissen Klassenbewusstsein entsprungenen Berufsbenennungen des Volkes nicht nur allgemein gebräuchlich, sondern auch ganz eindeutig, so dass die Volkszählungen ausreichendes Material für die Klärung der landwirtschaftlichen Berufsgliederung liefern. Einer Aenderung und Verfeinerung der bisherigen Methoden kann auch die Rücksicht auf die Kontinuität der statistischen Zeitreihen nicht im Wege stehen, da diese Methoden auch bisher zahlreiche Aenderungen durchgemacht haben und in ihrer heutigen Form noch ziemlich jung sind. Ebensowenig kann hier die Forderung nach internationaler Vergleichbarkeit ein Hindernis sein, da ja die Vereinheitlichung der Berufsstatistik bisher noch nicht gelungen ist. Die meisten Volkszählungen legen der Gliederung der beruflichen Untergruppen den subjektiven und den objektiven Beruf abwechselnd zu Grunde und nehmen hierbei nicht selten Aenderungen vor. Aber auch die genaueren Angaben der Gezählten oder die gründlichere Bearbeitung der Zählungsergebnisse können von Zeit zu Zeit strukturelle Aenderungen ergeben.

Die grösste Fehlerquelle der ungarischen Volkszählungen ist darin zu erblicken, dass diese ein übertriebenes Gewicht auf den Grundbesitz legen: der Beruf des Dorfbewohners wird ausschliesslich auf Grund seines Vermögensstandes festgestellt. Und doch ist es klar, dass in der Produktion die Arbeit eine ebenso wichtige Rolle spielt wie der Grundbesitz. Es ist dringend notwendig, auch bei den besitzlosen bzw. hauptsächlich aus dem Ertrag ihrer Arbeit lebenden Schichten eine logische Berufsordnung auszuarbeiten. Sowohl bei dem Gesinde wie bei den übrigen Arbeitnehmern sind ohne Schwierigkeiten mehrere klar unterscheidbare Untergruppen aufzustellen; ferner können auch die Gärtner und die als Hilfsarbeiter beschäftigten Familienmitglieder des Arbeiters abgesondert werden. An hand der Angaben der Volkszählungsergebnisse kann aber die innere soziale Gliederung der Arbeiterschaft beleuchtet werden.

Andreas Heller.

Das Genossenschaftswesen Siebenbürgens. Die Genossenschaftsbewegung der in Siebenbürgen lebenden drei Nationalitäten schlug in den letzten Jahrzehnten verschiedene Richtungen ein. Das Ungartum bevorzugte hauptsächlich die Kredit-, Konsum- und die Molkereigenossenschaften, das Deutschtum entwickelte neben seinem starken Kreditgenossenschaftswesen besonders seine landwirtschaftlichen Produktiv- und Verwertungs-genossenschaften, die Rumänen legten aber — wieder neben den Kreditgenossenschaften — auf den Ausbau der Pacht-, Grunderwerb- und Abholzungsgenossenschaften das grösste Gewicht. Das neue Genossenschaftsgesetz vom Jahre 1938 brachte allerdings eine Drohung für die Freiheit der Genossenschaftsbewegung der Minderheiten, u. zw. dadurch, dass jede Neugründung von der vorherigen Zustimmung der neuen Bukarester Genossenschaftszentrale abhängig gemacht wurde. Die rumänische Regierung war stets bestrebt, die rumänischen Genossenschaften mit allen Mitteln und Opfern zu fördern, — diese Genossenschaften haben nicht nur verschiedene Vergünstigungen, sondern auch reichliche staatliche Subventionen genossen, während die Genossenschaften der Minderheiten vom Staate nichts zu erwarten hatten. Als z. B. das zur Rettung der verschuldeten Landwirtschaft erlassene Zwangskonversionsgesetz vom Jahre 1934 50—70% der Aussenstände der Genossenschaften gestrichen hat, wurden die rumänischen Genossenschaften für diese Verluste vom Staate entschädigt, während die ungarischen und deutschen Genossenschaften diese Erschütterung aus eigener Kraft überwinden mussten. Der Schlag traf besonders die kapitalarmen ungarischen Kreditgenossenschaften hart, da ja dem Deutschtum die nötigen Kapitalien dank seinen engen wirtschaftlichen Beziehungen zum Deutschen Reiche stets zur Verfügung standen.

Rosa Nádos.

Volkshochschule. Dem dänischen, finnischen, deutschen Beispiel folgend, leitete der Verband Ungarischer Landwirte schon vor dem Kriege eine Bewegung zur Gründung von Volkshochschulen ein. Der Weltkrieg bereitete zwar diesen Bestrebungen ein jähes Ende, nach der Beendigung des Krieges wurde aber die Arbeit sofort wieder aufgenommen und im Jahre 1924 gab es bereits 70 Volkshochschulkurse. Das Ziel all dieser Kurse war, — bei sehr verschiedener Dauer und Stundenplan — das Landvolk das zu lehren, was für sein Fortkommen am wichtigsten ist: die intensive, ergebnisreiche Bebauung seines Bodens und die rationelle Verwertung der Ernte, — daneben aber, ihm eine einheitliche Weltanschauung und allgemeine Kenntnisse zu geben, die diese Bevölkerungsschicht sowohl kulturell wie gesellschaftlich zu heben geeignet sind. Der eifrigste Vorkämpfer des Gedankens der Volkshochschule ist heute der Schriftsteller Siegmund Móricz; die von ihm herausgegebene Zeitschrift „Kelet Népe“ setzt sich mit Erfolg für diesen Gedanken, der sich heute bereits auch unter der Bauernjugend einer wachsenden Popularität erfreut, ein.

Die älteste ständige Volkshochschule des Landes ist die seit neun Jahren bestehende Piliser Volkshochschule. Diese hat drei Jahrgänge; auf ihrem Stundenplan fehlen neben Pflanzenbau, Viehzucht, Veterinärkunde, landwirtschaftliche Betriebslehre, Gartenbau und Imkerei auch die theoretischen und die allgemeine Bildung fördernden Fächer, wie volkswirtschaftliche Kenntnisse, Arithmetik, Geometrie, Physik, Hygiene, Geschichte, Heimatkunde, Wirtschaftsgeographie und Literatur nicht. Die Tätigkeit der Schule ruht auch im Sommer nicht völlig: es werden die Güter der „Schüler“ der Reihe nach besichtigt, was stets Gelegenheit zu anregenden Diskussionen und fruchtbarer Kritik gibt. Die Erfolge sind auffallend, — es gibt nicht wenige ältere Besucher der Volkshochschule, die heute bereits selbst Vorträge halten, und auch manche schriftstellerische Begabung hat die Schule zutage gefördert.

Ladislau Gesztelyi-Nagy.

Friedrich von Fellner jun. 1908—1940. Das frühe Ableben dieses hochbegabten jungen Gelehrten ist ein schwerer Verlust für die ungarische Wissenschaft. Fellers Interesse wandte sich schon während seiner Studienzeit den Fragen der Verkehrspolitik, vor allem des Verkehrs auf grosse Entfernungen zu. Sein erstes Buch über „Das Verkehrswesen des Fernen Ostens“ (Budapest, 1932) ist die umgearbeitete und erweiterte Fassung seiner Doktorarbeit. Sein zweites Buch, betitelt „Die Probleme der Seeschifffahrt“ (Budapest, 1933) zeichnet sich durch seine vorzügliche Systematik und durch eine wertvolle Analyse der Wirkungen der wirtschaftlichen Wechsellagen auf die Handelsschifffahrt aus. Mit 30 Jahren war Fellner bereits reif genug, um eine vorzügliche synthetische Bearbeitung der gesamten Problematik seiner Wissenschaft in Lehrbuchform bieten zu können: im Jahre 1938 erschien seine umfangreiche „Verkehrspolitik.“ Seine Begabung war ausgesprochen synthetischen Charakters, er hatte einen ausnehmend klaren Blick für die grossen, umfassenden Zusammenhänge.

Theo Surányi-Unger.

Bodenpreis und Pachtzins in Ungarn im Jahre 1939. Der Aufsatz befasst sich mit der Gestaltung der Bodenpreise und des Pachtzinses des letzten Jahres auf grund eines vom ung. Ackerbauministerium herausgegebenen Berichtes. Der Preis des Ackerbodens betrug im Jahre 1939 durchschnittlich 786 Pengő pro Katastraljoch und zeigte somit keine nennenswerte Änderung gegenüber dem Preise des Vorjahres. Die Preise des Ackerbodens variierten zwischen 1070 P pro Katastraljoch des Zwergbesitzes und 570 P pro Katastraljoch des Grossgrundbesitzes; der Unterschied zwischen Zwergbesitz und Kleinbesitz betrug 20%, der zwischen Klein-

besitz und Mittelbesitz 22% und derjenige zwischen Kleinbesitz und Grossbesitz 30%. Die Preisgestaltung der einzelnen Landesteile illustrieren die folgenden Zahlen: zwischen Donau und Theiss war der Preis des Ackerbodens im Durchschnitt 900 P, in der Kleinen Tiefebene 823 P, in Transdanubien 794 P, jenseits der Theiss 778 P und im nördlichen Hügelland 578 P. Die Untersuchungen ergeben eine positive Korrelation zwischen dem Bodenpreis und dem Kataster-Reineinkommen. Der Verfasser untersucht die Faktoren der Gestaltung der Bodenpreise und berechnet den Wert des rund 11 Millionen Katastraljoch Ackerbodens des Landes mit rund $8\frac{1}{2}$ Milliarden Pengö. Auf Grund des Berichtes des Ackerbauministeriums wird ferner ausgerechnet, dass 17.5% der gesamten landwirtschaftlichen Bodenfläche Ungarns verpachtet sind. Der Pachtzins betrug im Jahre 1939 beim Kleinbesitz 46.5 Pengö, d. h. 2.09 dz Korn, beim Mittelgrundbesitz 33 P, d. h. 1.4 dz Korn, beim Grossgrundbesitz 27 P, d. h. 1.1 dz Korn. Zwischen Bodenbeschaffenheit, Bodenpreis und Pachtzins besteht ein ziemlich genauer, jedoch kein absoluter Zusammenhang. Schliesslich wird die Verzinsung des Bodenpreises durch die Pacht veranschaulicht; diese Verzinsung betrug im Landesdurchschnitt in Geld berechnet beim Kleingrundbesitz 4.84%, beim Mittelbesitz 4.32%, beim Grossgrundbesitz 4.1% und in Frucht berechnet 4.8%, 4.5%, bzw. 4%.

Ernst Éber.

Die Bodenkreditorganisation Rumäniens. Vorkriegsrumänien hatte zwei Bodenkreditinstitute: die im Jahre 1873 gegründete und hauptsächlich den Grossgrundbesitz bedienende Societate Civila de Credit Funciar Rural und die im Jahre 1908 gegründete Casa Rurală, deren Aufgabe die Mitwirkung bei der Finanzierung der Siedlungen und Parzellierungen war. Neben diesen zwei Instituten hat noch die im Jahre 1894 gegründete Banca Agricola langfristige landwirtschaftliche Anleihen gewährt. Nach dem Weltkrieg gelangten mit dem Gebietszuwachs mehrere ungarische, österreichische und russische Hypothekarkredite gewährende Institute in rumänischen Besitz. Infolge der Währungszerrüttung entwertete sich jedoch der frühere Bestand dieser Institute recht erheblich, die Nachfrage nach Pfandbriefen hörte fast völlig auf, neue langfristige Anleihen waren nicht zu bekommen, im übrigen wurde eine Verzinsung von 25—30% verlangt und auch die Anleihesucher zeigten die grösste Zurückhaltung. Die Lage wurde im Jahre 1934 noch verschlechtert, als die Verzinsung sämtlicher Hypotheken durch eine Zwangskonversion auf 3% herabgesetzt wurde und alle Vorzugsrechte der Hypothekengläubiger aufgehoben wurden. Unter solchen Verhältnissen mussten die Bodenkreditinstitute der neuangegliederten Gebiete entweder ihre Tätigkeit einstellen oder in Kommerzbanken umgestaltet werden. Hierdurch gewannen die alten rumänischen Institute stark an Bedeutung, infolge der durch die Währungsverschlechterung und die Bodenreform geschaffenen Schwierigkeiten bedurften sie jedoch einer weitgehenden staatlichen Unterstützung. Dadurch gelangte das Bodenkreditwesen in ständig steigendem Masse unter staatlichen Einfluss. Da die alten Institute für das vergrösserte Land nicht mehr genügten, wurden in den Jahren 1930 bzw. 1931 zwei weitere Institute gegründet: das Institut de Credit Ipotecar und der Credit Agricol Ipotecar al Romaniei.

Géza Mennyei.

Ernst Mühlhäuser: Über sozialökonomische Kausalgesetzmässigkeit und die psychologischen Bestimmungsgründe wirtschaftlichen Handels. Stuttgart-Berlin 1939.

Mühlhäuser's Arbeit ist eine Streitschrift. Es soll gezeigt werden, dass die auf sozialökonomische Kausalgesetze gerichtete Forschung trotz

entgegenstehender Behauptungen aufrecht zu erhalten sei. Es soll bewiesen werden, dass es irrtümlich sei, die sozialökonomische Kausalforschung „nebst ihrer Methode der partialkausalen Erklärung als Abkömmling des Naturalismus zu bezeichnen“ (S. 70.) und weder die Ausführungen *Dilthey's*, noch jene *Rothacker's* hierzu eine wirkliche Grundlage bieten. Mühlhäuser's Beweisführung stützt sich einerseits darauf, dass die Dilthey'sche Typenlehre sich ausschliesslich auf metaphysische Systeme bezieht und nach *Dilthey* das positiv-wissenschaftliche Verfahren sich mit verschiedenen Weltansichten verträgt, und *Rothacker's* Relevanz geisteswissenschaftlicher Erkenntnis andere Betrachtungsweisen nicht grundsätzlich als falsch erklärt, sondern sie bloß deshalb bei Seite schiebt, weil sie seiner Ansicht nach weltanschaulich nicht relevant sind.

Mühlhäuser ist bestrebt zu beweisen, dass jede Weltanschauungsweise einer objektiven partial-kausalen Forschung bedarf, da nur eine je vollständigere Erkenntnis der Funktionsgesetze und der Geschehensgesetze uns in den Stand setzt sie als Werkzeug der Wirtschaftspolitik jeder weltanschaulichen Herkunft zu benützen. Hiermit soll, wie der Verfasser hervorhebt, keineswegs die Deutung des Menschen als „Werkzeugtier“ verbunden werden; die These soll allein besagen, „dass der partial-kausal erklärenden Sozialökonomik ohne Rücksicht auf das Ergebnis der Kämpfe um die weltanschauliche Wahrheit der Gebrauchswert eines Werkzeuges zugestanden werden muss.“ (S. 92.) Zu demselben Ergebnis sind auch andere Forscher, *Vleugels* und *H. Peter*, gelangt, ohne jedoch mit *Dilthey* und *Rothacker* sich speziell auseinander zu setzen.

Der Verfasser ist bestrebt die Postulate der sozialökonomischen Forschung zu klären. Die diesbezüglichen Ausführungen Mühlhäuser's enthalten viel Beachtenswertes; der Vorwurf kann jedoch nicht verschwiegen werden, dass er sich hierbei zu stark an die Kausalgesetzlichkeit hält und die neueren Methoden der Gesetzesforschung, wenn auch nicht gänzlich ausser Acht lässt, so doch kaum in Betracht zieht. Funktionsgesetze werden zwar erwähnt; bei den positiven Ausführungen des Verfassers werden sie jedoch nicht entsprechend ausgewertet und die Korrelationsbeziehungen bleiben ganz ausserhalb der Betrachtung. Als polemische Schrift gegen die Verkennung der Berechtigung partial-kausaler Forschung ist die Arbeit sehr beachtenswert.

W. H.

Veress, Gabriel: Verkehrswissenschaft. Budapest, 1940. (In ungarischer Sprache.)

Diese Studie ist in der ungarischen Literatur als der erste wesentliche Schritt zur Klärung der Begriffe der Verkehrswissenschaft und zur Abgrenzung der Aufgaben der verschiedenen Hochschultypen auf dem Gebiete des verkehrswissenschaftlichen Unterrichts zu begrüßen. Die vom Verfasser vorgenommene Dreiteilung ergibt sich aus der Natur der Sache; in bezug auf die Benennungen und die Abgrenzung der Gebiete halten wir jedoch die Aufteilung: Verkehrstechnik, Verkehrswirtschaft, Verkehrspolitik für zweckentsprechender.

Eugen Maléter von Maldur.

Kuntner, Robert: Einführung in das Buchhaltungswesen. 3. Aufl. Budapest, 1940. Athenaeum. 282 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Erscheinen der dritten Auflage dieses vorzüglichen Werkes befriedigt ein echtes Bedürfnis. Das Buch ist nicht für völlige Laien oder Schüler, sondern für den Hochschulgebrauch und für den Praktiker geschrieben. Der Verfasser legt das Hauptgewicht auf die Erklärung des Wesens der doppelten Buchführung.

Anton Eber.

Gesztelyi-Nagy, Ladislaus: Der gegenwärtige Stand der Kirchensteuern und die „*Canonica visitatio*“ in Ungarn, mit besonderer Berücksichtigung der ausländischen Verhältnisse. Kecskemét, 1939. 192 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser gibt ein erschöpfendes und übersichtliches Bild der kirchlichen Steuerprobleme der verschiedenen Konfessionen in Ungarn und macht — unter Heranziehung der ausländischen protestantischen kirchenpolitischen Erfahrungen — äusserst beachtenswerte Vorschläge zur Vereinheitlichung der ungarischen kirchlichen Steuersysteme in sozialem Geiste.

Alexius Boér jun.

Nádujfalvy, Josef: Das soziale und wirtschaftliche Gesicht des Komitats Somogy. Kaposvár, 1939. 223 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser ist der soziale Berater des Komitats Somogy; in dem vorliegenden Buche beleuchtet er auf Grund eines von ihm gesammelten statistischen Materials die schwierigsten Probleme des Komitats: die Abwanderung, den zunehmende Mangel an landwirtschaftlichem Gesinde und das immer mehr um sich greifende Einkindsystem. Er teilt auch wertvolles Material über die Bodenbeschaffenheit und über die Intensität der Produktion mit und befürwortet im Interesse des Produktionsergebnisses die grösste Vorsicht in der Bodenbesitzpolitik. Schliesslich gibt er manche wertvolle Anregung betreffend die Verwertung der Produkte, das Genossenschaftswesen, die Volksernährung, die Hausindustrie, das öffentliche Gesundheitswesen, das Gesellschaftsleben des Dorfes, die landwirtschaftlichen Arbeitslöhne und die soziale Verwaltung.

Andreas Heller.

Jahresbericht des Verbandes Ungarischer Fabrik-industriellen für das Jahr 1939. Budapest, 1940. (In ungarischer Sprache.)

Der Jahresbericht gibt auch diesmal ein anschauliches Bild nicht nur von den Verhältnissen der Grossindustrie, sondern von der Gestaltung des gesamten Wirtschaftslebens des Landes. Im Vordergrund der Problematik der ungarischen Industrie stehen heute die Schwierigkeiten der Rohstoffbeschaffung, die Umstellung des Verbrauchs, die Abstellung der Produktion auf die Anforderung der Wehrwirtschaft und die im Ausbau begriffene staatliche Wirtschaftslenkung. Der gegenwärtige politische und wirtschaftliche Umbruch erhöht die Bedeutung der zusammenfassenden Organisationen der Privatwirtschaft, — dies kommt auch in dem vorliegenden Bericht zur Geltung.

Andreas Villányi.

Halácsy, Desider: Arbeiten im Dienste des Versicherungsgedankens. Budapest, 1939. 125 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch ist eine leichte, anmutig geschriebene, gelungene Einführung in die Problematik des Versicherungswesens und der Versicherungswissenschaft.

Dionys Bikkal.

Samhaber, Ernst: Die neuen Wirtschaftsformen, 1914—1940.
Berlin: Paul Neff Verlag, 1940. 364 S.

Dieses spannende, dabei fachkundige und in vornehmem Tone gehaltene Werk gibt eine systematische Übersicht über die Wandlungen der Welt- und Nationalwirtschaftsformen seit dem Ausbruch des ersten Weltkrieges. Der Verfasser will vor allem zeigen, wie sich die planvolle, auf das Gemeinwohl ausgerichtete staatliche Wirtschaftslenkung durch die Wirren der Kriegs- und Nachkriegszeiten Bahn brach, um sich endlich in der deutschen Wehrwirtschaft und im jetzigen Kriege fast vollkommen zu bewähren. Die Ergebnisse der Nachkriegswirtschaft werden es zu beweisen haben, ob es diesmal besser als früher gelang, auch die Friedensprobleme der einzelnen Nationalwirtschaften sowie der ganzen Weltwirtschaft befriedigend zu lösen.

Robert Major.

Köhler, Erich: Einzelhandel im Mittelalter. Beiträge zur betriebs- und sozialwissenschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Krämerei. Stuttgart-Berlin, 1938. XV. 233 S.

Die Wirtschaftsgeschichte hat sich sehr eingehend mit dem mittelalterlichen Handel befasst, unter dessen Problemen fand jedoch die Frage des Kleinhandels, der Bedienung des Verbrauchers keine entsprechende Beachtung. Diese Lücke wird nun durch die vorliegende Arbeit Köhlers geschlossen. Seine Untersuchungen zeigen unter anderem, dass die bisherige Ansicht, laut der die klein- und die grosshändlerische Tätigkeit im Mittelalter nicht differenziert gewesen wären, verfehlt ist. Es gab schon damals eine ganz klare Abgrenzung der beiden Begriffe und auch die Spuren der Bestrebungen zur Abgrenzung der Kompetenzen sind nicht selten. Freilich darf man diese Bestrebungen nicht als einen rationalen, zielbewussten wirtschaftspolitischen Lenkungsversuch auffassen, wie dies Köhler anachronistischerweise tut.

Julius Mérei.

A gazdasági élet fokai és az „életférgazdaság“.

Már régen van forgalomban az a gondolat, hogy a világ-gazdaság korában vagyunk és gazdasági szervezetünket úgy kell beállítani, hogy a „világpiacon“ tudjunk érvényesülni. „Ma mindenki öt világrészből él“. Az ilyenmű gondolatok észrevétlenül belesodornak bennünket egy gazdasági fejlődéstudományba, mert ennek utolsó, jelenlegi fokáról van tulajdonképpen szó, tehát a jelent magyarázzuk, mikor világgazdaságról beszélünk. Ez a „világgazdasági“ érvényesülés, mint eszme, jelen cselekvéseinknek, számításainknak ad irányítást, gazdaságpolitikai perspektívánkat alapozza meg. Így célszerű egyre újabb revízió alá vetni azt, vajjon a kiindulás jó-e, avagy téves útra tértek jövőt illető számításaink. A „nemzetgazdasági“ életkeret tehát így a múlté volna, mert „ezt a fokot már felülmúltuk“ stb. Hogy a gazdasági életünk milyen „fokon“ van, egyáltalában nemcsak történeti érdekű probléma, hanem gyakorlati is, elméleti is, oly kérdés, melynek — mint látni fogjuk — igen nagy komplikációi vannak.

Hogy milyen „fokon“ élünk, milyen „stádiumon“ vagyunk, nem pusztán meggyőződés kérdése, hanem erőteljes és gondos vizsgálat deríti ki, amelyben egyaránt részt kérnek gazdaságtani, történeti és szociológiai szempontok. Sokszor nem sejtjük, hogy egyes tények konstatálásai mögött mennyi oly kérdés vár tisztázásra, amely csak megfelelő elméleti alapvetés után nyerhet megnyugtató választ. Ha pl. valaki a jelenben fennálló forgalmi korlátozásokkal kapcsolatban odaveti, hogy a blokádnak „visszavet“ bennünket egy „alacsonyabb fejlődési fokra“, avagy ha a mai „önellátási elv“, az autarkia „elavult“ voltára utal, megint egy bizonyos gazdasági „fokra“ hivatkozik, anélkül, hogy tudná. Általában minden gazdaságpolitikai mérlegelésben megcsendül egy szempont: „hol“, milyen fokon vagyunk, és hova, milyen „fokra“ törekszünk. Minden tervezés mögött az áll, hogy „egy magasabb fokra“ törekszünk. A gazdasági „fokok“ elmélete így szinte naponta van napirenden. Nem más forog szóban, mint egy fejlődési *elmélet*, amely fokokról,

azaz stádiumokról szól, stádiumokról szóló tan (stadiológia). Célszerű lesz ezen a téren teljesen tiszta alapfogalmakon megindulni.

A) A fokok (stádiumok) tanának elméleti jellege.

Leghíresebb, és legelterjedtebb tan a gazdasági élet fokairól, stádiumairól a *Bücher K.*-féle fokozatelmélet. Legtermékenyebbnek bizonyult, legvilágosabban beszél, célszerű ebből kiindulni és ezt venni erőteljes revízió alá ott, ahol az szükségesnek mutatkozik.¹ Ez az elmélet ma is igen fejlődésképesnek látszik, összehasonlítva a többi fejlődéselméletekkel.² Előre kell bocsátanunk, hogy a Bücher-féle elmélet egyben szociológiai is. Az elmélet szerzője a maga korában, a kilencvenes években, még nem tudott erről³. Az a kor történelmi felfogással telítődött, számára a történeti fejlődés fővonalaival és állomásainak a kimutatása volt egyedül fontos; egy pillanatig sem eszmélt arra, hogy mi az elméletében a sociologicum. Pedig nem nehéz észrevenni, hogy a Bücher-féle három „fok” mögött mindig egy-egy *gazdaságtársadalmi egység*, egy embercsoport jelenik meg: háztartási egység, város, nemzet (ország). Tehát minden gazdasági tevékenység egy kollektív, azaz csoportos alany tevékenysége, nem egyes embereké. Nem szükséges bővebben kifejteni, hogy a *gazdálkodó csoport-alanyok* különleges szerkezeti vizsgálatot kívánnak meg: ez a strukturális vizsgálat Büchernél épp csak megindul, és pedig egyoldalú alapon: csak a fejlődési sorrendet nézve. Am így is sokat mond nekünk ma az az elmélet, mert lényeges mozzanatokat hegyez ki. Bücher sémáknál marad, azok kitöltése sok munkába fog még kerülni. Célunk először csak annak a kiderítése: *melyek* az egyes fokok, stádiumok. Rövid, előzetes áttekintésben ezek.

a) Első fok a *zárt házi gazdaság* foka. Ezen a fokon a termelő és fogyasztó ugyanaz, amennyiben egy szűkkörű háztartás *önellátásra* rendezkedik be, ősi stádiumon a dolog természeténél fogva *csak* maga-magát elégíti ki. Forgalom, piac (áralakulás) még nincs és nem is lehet. Szociológiai értelemben megjelenik itt előttünk mint tipikus alakulat az ú. n. nagycsalád (familia), szülők, gyermekek, közeli rokonok (eltartottak) és a szolgák serege. Bücher elméletén itt kell legkevesebb revíziót végrehajtani, ez tudományos közkinccsé vált már ő előtte.

¹ Kezdeteit feltüntettük a „Gazdaság- és társadalomtörténet” c. cikkünkben. (A történetírás új útjai c. koll. műben).

² V. ö. H. Freyer: Typen u. Stufen der Kultur. Handwb. d. Soziologie. 1931. 294—308. lk.

³ *Bücher*: „Die Entstehung der Volkswirtschaft”-ja először 1893-ban jelent meg.

b) Második fok a *városgazdálkodás*: itt egy összefüggő gazdasági „körzet“ van előttünk, ahol a város és a „maga“ vidéke él együtt, mert egymásra is szorul: a vidék felveszi a város ipari termékeit, a város felhasználja a vidék termékeit, élelmet, nyersanyagot stb. Ha pénz közbeiktatódhatik is, a csere voltaképpen „közvetlen“. Találkoznak a vevők és eladók egy helyen: a fizikai értelemben vett piacon, ahol már bizonyos szerepe van az áralakulásnak.

Már itt egy revizionálandó pontra akadunk: nincs mindenütt egy gazdasági körzeten belül egy forgalmi központ, város. Bücher elmélete igen beszédes a középeurópai vidékekre, de már hazánkra sem alkalmazható jól, még kevésbbé Keleteurópára. A római birodalomra még alkalmazható, de az óriási provinciákra nem. Mégsem kell ezt a fokot elvetnünk, hanem csak ki kell szélesítenünk. Ha a szó kissé szürke is, elég tágnak kell lennie, hogy többféle vidékre vonatkoztathassuk: beszélni fogunk „körzeti“ vagy *regionális* gazdaságról. Ennek — alább bővebben szó fog esni róla — két fő faja van: egyik, kultúrvidéken, a *városgazdálkodás* (Nyugat, Középeurópa), más vidékeken ezek helyén sokszor ú. n. *nagyuradalom* található. Ez utóbbi fog tipikusan találni az agrárvidékekre. Itt is van ú. n. közvetlen árucseré, ipari és mezőgazdasági, azaz városi-központi jellegű és vidéki munkamegosztás. Láthatók nagyuradalmak, amelyeknek központján ugyancsak nem hiányzik egy élénk forgalmi élet, nyüzsögnek a „gazdaság“ iparosai stb. Nincs szó arról, hogy a városgazdaság és a nagyuradalom párhuzamát túl akarjuk feszíteni, de valaminő párhuzam van, amely épp *strukturális* jelentőségű: lényeg az, hogy *regionális egység* van előttünk mindkét esetben.

3. Bücher tudvalevőleg azért írta híres tanulmányát, mert ki akarta domborítani, mennyire csak egy, történeti jelenség az ú. n. nemzetgazdaság, a „Volkswirtschaft“. Látni fogjuk, ez a nagyon meggyökeresedett szóhasználat rossz fordítást eredményezett; ha eredeti jelentését nézzük, akkor célszerűbb *ország-gazdasági foknak* mondani azt, amit Bücher harmadik fokával kívánt kidomborítani. Itt ugyanis olyan gazdasági egységről van szó, amelynek egy ország és a rajta élő nép az egysége és egy *szervező dinasztia* alkotja a magját. Ime, ez a híres három fok.

Bücher eme három gazdasági foka sem nem kezdődik helyesen, sem nem záródik le. Elejére kell tennünk az ősgazdaság fokát, melyet gazdaság~~előtti~~ foknak is lehetne mondani, tekintettel arra, hogy a „gazdálkodás“ fogalmában rejlő lényeges mozzanatok itt hiányoznak; de ez csak árnyalati kérdés, nagyobb zavar nélkül lehet mindig beszélni ősgazdálkodásról. Ugyancsak nem kerül nagy fejtörésbe Bücher fokozatait a végén megtoldani: utolsónak mondják a világgazdaságot. Ezt

alább kifogással illetjük, mert szerintünk *közbeiktatódik* egy tagadhatatlanul érdekes és az előbbiből következtethető fok is, az „élettérgazdaság“ (ld. 7. fej.). Ha még az árnyalatok közül is ki akarunk emelni egy, a gazdasági életben erősen kidomborodó típust, akkor beszélhetünk még egyéni-vállalatgazdasági (liberális) fokról is.

Ezek szerint az előzetes tájékoztatás céljából felsorakoztatható „fokok“ ezek: 1. ősgazdaság, 2. házigazdaság, 3. körzetgazdaság (városgazdaság és nagyuradalom), 4a) országgazdaság, 4b) egyéni vállalatgazdaság, 5. élettérgazdaság, 6. világgazdaság. Hogy az utóbbi kettő közé nem fog-e még egy vagy több gazdasági fok közbeiktatódni, az természetesen ma még nem deríthető ki.

Ez áttekintés után el kell zárunk bizonyos tévedések forrásait, amelyek a *fok*, vagy *stádium* fogalma kapcsán nemcsak keletkezhetnek, hanem keletkeztek is. Kezdetben Bücher maga is homályosan utalt a *fok* és *korszak* különbségére: úgy tűnt fel, mintha a kettő ugyanaz volna, vagy lehetne. Akik a városgazdaság „fokát“ látták, azoknak éppen a középkorra kellett gondolniok, ama fokot egy korral azonosították — holott *egy fokot sohasem lehet egy korral azonosítani*. Az ókor vizsgálója kevesebb kísértésnek volt kitéve az irányban, hogy az egész ókort a házi gazdálkodással azonosítsa; mégis megtörténtek bizonyos hibák, ez ellen már *Ed. Meyer* erősen tiltakozott és pedig joggal.⁴ Am végre is kiderül, hogy semmi értelme sincs általában annak, hogy, ha Bücher épp három fokról szól, ezeket az ó-, közép- és újkorral kapcsoljuk össze. Itt megint az tűnt ki, hogy egyik kutató sem volt tisztában *történetfilozófiai* alapfogalmakkal. Így esik meg, hogy a *stádium*, a *kor*, sőt az *időszak* fogalmait összecserélik, nem is ritkán. Az utóbbi kettő közt is van valamely különbség: az időszakban az van együtt, ami egy időközben összeesik, együtt van, mégha különböző jellegű is; az időszak mintegy véletlenek halmaza (habár itt sincs szó „tisztá“ véletlenekről). A korszak lényeges összetartozóságokat is mutat, egy korszaknak mindig van valaminő jellege (pl. a barokk kornak az abszolutista fejedelmi hatalom, a barokk művészeti stílus stb.), azaz egy korszaknak van egy vagy több „korszak-dominánsa.“ Mármost ehhez képest a *stádium* nem valaminő *időbeli* összeesést jelent, hanem *strukturális egyiséget*; benső összefüggéseket, tárgyi kapcsolatokat mutat, nem pedig időbeli összeszővődést, sőt ezenfelül még egyebet is. Oly mozzanatról van szó, ami csak távolabbi strukturális vizsgálat-

⁴ Die wirtschaft. Entwicklung des Altertums, tanulmánykötetében: Forschungen zur alten Geschichte. A „városgazdaság“ fogalmi zavaraira ld. G. v. Below: Über Theorien der wirtschaftl. Entwicklung der Völker, mit bes. Rücksicht auf die Stadtwirtschaft des deutschen MA. Hist. Zeitschr. 86. köt. N. F. 1—77. l.

tal deríthető ki: egy közös értékvilággal való, „fokozatos“ telítődést. A stádium színvonalat jelent és *fogalmilag átszövi a korszak fogalmát*, a korszakban stádium is van, ezt a stádiumot a korszakból ki kell (legalább is) érezni, és ekkor „megértünk“ egy korszakösszefüggést. További szempont nem tartozik jelen tárgyunkhoz, de itt is ki kell emelnünk, hogy *egy koron belül több stádium van együtt!* Ennek szem előtt való tartása alapvető jelentőségű. Néhány példa egyszerűvé teszi a különben szubtilis kérdést: a barokk korban nemcsak barokk képeket festenek, nemcsak barokk épületek jönnek létre, a barokk csak a „jellegét“ adja meg. Avagy: ha valaki azt állítja, hogy Belgiumban a faluk átlagában földszintes, a kisvárosban egy-, a városokban többemeletes házak vannak, ez nem jelenti, hogy nagyvárosban nincs földszintes ház. Ugyanígy: a leghaladottabb gazdasági, mondjuk kapitalisztikus gazdaság körében is van még ősgazdasági jelenség is, pl. zsákmányoló szerzés, gyűjtés (erdőben gomba és vadgyümölcs-szedés). Aki a mai Rómában jár, nemcsak automobiloikat lát az utcákon, hanem ókori és renaissancekori épületeket stb. A technikában is így van: a régi összekeveredik az újjal, a fejletlenebb a haladottal. Minden korban tehát *összeékelődés* van, stádiumok találkoznak. Már Sombart vizsgálataiban világosan látszik, minő vizsgálat az, amely különböző „szerkezetek“ szétválasztására irányul. Ha ez a tény, a fogalmak e játéka végre is világossá tehető, nem jelent egyszerű problémát annak elemzése: *minő alapon* teszünk valamit egyik, vagy másik stádiumba.

Bücher elméletének rendkívüli hiányossága, hogy ő különböző tényeket egyes stádiumba hajlandó osztani anélkül, hogy a terület *földrajzi adottságait* számba venné. Kevés e tekintetben az érzéke, de kora még nem is volt gazdaságföldrajzi ismeretekkel felszerelve, ma viszont épp a gazdaságföldrajz az, mely igen sokat jelent minden fokozat-elmélet számára.

Végül: tudnunk kell, minő *célja* van és lehet általában a fokok elméletének, a stadiológiának. Ez az elmélet korántsem esik egybe a történelmi kutatással; ennek az csak segédfogalmakat ad. Történelmi kutatás szempontjából a stádiumok tana csak kutatáshipotézis-jellegű támasztékot ad, megmondja, mire jó súlyt helyezni, mit jó első, másodsorban meglátni, viszont mi „szokott“ lenni lényeges, vagy lényegtelen. Ezzel elősegíti a történész munkáját, de — nem pótolja. Megakadályozza, hogy a gazdaságtörténelem pusztá krónikává süllyedjen⁵, időbeli és térbeli adatok pusztá tárházává. A fokok elmélete tehát lényegeket kidomborító, mintegy nyomravezető az esetlegességek szüntelen sorában. A „stádiumok“ képei elmélyítő hatásúak a

⁵ Semminő fokozatiság nem tűnik ki olyanokból, minők *L. André: Histoire économique* 2. éd. 1920, vagy *W. Cunningham: An essay on western civilization in its economic aspects*. 2 köt. 1902.

puszta tények zavaros halmazában. Ép az, hogy a fokok elmélete nem rögződik egy-egy kor adataihoz, *összehasonlításokra* ingerel és szempontokat ad. Ezért érdemes azzal is kiváló figyelemmel foglalkozni, hogy mit adhat ma is pl. Bücher elmélete. Ad olyat is, ami nem is volt szándékában.

Végül is termékennyé teheti a korösszehasonlítást még egy, kevésbé sikerült stádiumelmélet is,^{5a} mert a jelenkorra nézve is mond valamit, pl. Bücher szerint a „nemzetgazdasági“ forgalmi viszonyok aránylag újak, és mesterséges alapon nyugszanak. Nekünk sem csak az a célunk, hogy pusztán a múltba nézzünk, sőt épp különösebben a jelen megvilágítása a célunk: a jelenben *minden stádium fellelhető*.

Egy fokozatelmélet, mégha gazdasági is, nem csak egy szaktudomány fogalomkészletének az alkalmazása. Bücher is az egész történeti életre nézve mond valamit, — ezért ad szociológiai érdekű ismeretet is —, de nyújt néhol még lélektani szempontból is érdekeset. Oda természetesen nem jutott, mint Sombart, aki egyes gazdasági „rendszereknek“ a szellemét — a gazdasági „érzületeket“ is feltünteti. Gondoljuk el pl. azt, hogy mikor kapitalizmusról szól egy egész irodalom, voltaképp nem a homályos „tőke“-fogalom van jelen, hanem egy szellemi irányzat, amelyben bizonyos „racionális kihasználás“ *lélektani motívumáról* van szó. Nem kerülhető el a lélektani kérdések feszegetése, mert a reális történés látványa ezt is magával hozza. Már elég súlyos hiba, hogy maga a közgazdaságtan egy hipotetikus *ember-sémával* dolgozik;^{5b} ezt ma elkerüljük, a mai gazdaságtörténet a *valóságos* emberrel kénytelen foglalkozni. Elméleti ember-kép nem elég. Ezért figyelhetünk arra, hogy a gazdaságban meglássuk a politikai, létért küzdő embert is (hiszen Oppenheimer ismert két típusa: a gazdasági „szerzéssel“ foglalkozó, és a „politikai eszközzel“ foglalkozó ember nem két lény, hanem az ember két oldala). Sajnos, egy ma még merőben hiányzó „gazdasági anthropológiára“ még nem tud senki támaszkodni.

Igy a fokok elmélete nem specializál, hanem összefogja a különböző szakszempontokat, miként a történet, bár a fokok elmélete maga nem történelem. Lássuk ezek után — egész röviden az egyes fokokat, kiemelve, mit tartunk lényegesen revizionálandónak Bücher fokozatelméletében; mi a lényeg, mi nem.

^{5a} Ilyen pl. W. Mitscherlich: Eine Wirtschaftstufentheorie. Weltwirtschaft. Archiv. 20. köt. és külön is. Leipzig. Hirschfeld. 1924.; figyelemreméltó hibái mellett is.

^{5b} V. ö. Dékány: A bourgeois és kapitalista megítélésének eredete. Közgazd. Szemle. 1933.

B) A gazdasági élet fokai.

1. Az ősgazdálkodás lényege.

Korszakok szempontjából sok tízezer évet foglal magában. Hogyan lehetséges ily hosszú időre nézve a lényeg kiválasztása? Egyesek ilyenmű kérdés elől egyszerűen kitérnek, holott kellő nyomozó munka után ez is megoldható, ha hozzá tesszük is, hogy az ily munka sohasem ér véget. Kevés volna az, ha konstataálnók: az ősgazdaság még nem gazdálkodás, azaz még nem javak állandó és következetes hozzárendelése szükségletekhez. Kiemeljük, maga a szükséglet fogalma az élet rendszereződésén nyugszik, ahol valaki csak véletlenül kíván meg valamit, ott még igazi szükségletről szó nincs. Ám az őskor jelleméhez tartozik, hogy az élet rendszeressé válása még nyomokban sincs meg. Ma magától értetődőnek tartjuk, hogy legalább egyféle, t. i. a táplálék-szükséglet rendszeres, holott az ősember még e téren is kiáltóan rendszertelen, szeszélyes. Életét jellemzi épp ellenkezőleg az *alkalmi szükségletkielégítés*. Nincs még lelki berendezkedés arra nézve, hogy egy szükséglet bizonyos időszakban jelentkezni fog, tehát készülünk fel előre. Az ősember önismerete végtelenül csekély. Lélektani anthropológiájának első ténye: ha van erőfeszítés, ez még nem „munka“, még nem céltudatos, rendszeres, s nem kitartó. Az, ami a mi munkánkhoz némi hasonlóságot mutat, valaminő keveréke a munkának és a gondtalan játéknak, hasonló a lézengéshez, és a csere is valaminő játékszerűséget nyer: innen van, hogy valamit odaadnak szinte semmiért, „hangulatból.“ „Rájuk nézve csak a pillanatnyi benyomás a mértékadó“ (Weule). A primitív ember minden erőfeszítése könnyed nekiindulás, de korai abbahagyás is, mert közben elszórakoznak, elörvendeznek, majd megint dolgoztatnak: munka és álomszerű életnek keveréke egész életük.⁶ Az álomnak tulajdonsága, hogy csak jelen ideje van. Az ősember is épp csak a jelenben él, pillanatember. A jövő a modern emberben már a jelenben benne van, a jelen az, ahol a jövőt *kezdjük*, a „most“ mindig válságot jelent, bizonytalan előtörést. Az ősemberben nincs jövő-gond, nincs tehát benne felkészülés, nincs igazi állhatatosság sem. „A vadember minden munkájában jókedvű és derűs“ (Weule⁷).

A gazdálkodás a lelki feszültség, a „gond“ terméke, a jövő előkészítése és biztosítása. A primitív ember gondtalan, tehát nem gazdálkodik. Ha igen, akkor is eltérül céljától, kanyarodik, szinte szórakozik. *Erőfeszítésében nincs mérték*. Feltűnő, minő vad hajsza árán szerzi meg szükséges holmiját; merőben

⁶ V. ö. Bücher, Arbeit u. Rythmus, 6. kiad. 1924.

⁷ Östársadalom és ősgazdálkodás. Ford. Szentgyörgyi. Év. n. 36. 1.

érthetetlennek látszik, hogyan tud elbabrálni apró díszítésekkel. És ez sem vall türelemre, hanem arra, hogy a dísz éppen neki való munka, mert egyben szórakozás is. Ilyen a szükségletkielégítése: mohó és szertelen. Ha óriási fáradság árán elejtették a zsákmányt, akkor is a fáradt emberraj egyhamar feléli, nem törődve a holnappal, de a következő órával sem. Az ily életforma nem nevezhető — mint szokás megjegyezni — gyűjtőgazdaságnak („Sammelwirtschaft“), hanem *összerzésnek*, vagy pusztán *zsákmányolásnak*, zsákmányoló szerzésnek. Allandóan zsákmányolják nemcsak a természetet, hanem az embert is — ez a lényeg, mert éppen a zsákmányolás az, amelyben a pillanatot, az alkalom törvénye az irányadó.

Az, amit ősfoglalkozásnak neveziünk, nem „foglalkozás“ a mai értelemben, hanem rájuk kényszerített zsákmánylásféleség. Az ősgazdálkodás egyik jellegzetes faja, az *ősi kapásművelés* (Hackbau) csak a legszükségesebb értelemben használ ki egy földdarabot a ház körül, mint ma mondanánk, kiskertféle. Itt is zsákmánylás folyik, valakit, rendesen a nőt, az élettársat kényszerítik dologra, kizsákmányolása ez a nőnek, a gyermeknek, a jövő nemzedéknek. Az állattenyésztés sem más, mint az állat szaporodási ösztönének a kizsákmányolása, az állatállomány megrablása, nem pedig gondozása. Még a múlt század elején dívó szilajpásztorkodás is durva szerzés, nem állatgondozás. A növénytermesztés is kevés gonddal megy, termesztik, amit a természet kevés fáradsággal ad. Mindebben kitűnik, mi a lényeg ezen a fokon: minden tervtelen, gondtalan, az egész élet csupa „impulzivitás“, pillanatokon múló rögtönzés, és zsákmányolás, s nyers erőre való berendezettség. E stádiumon a főkérdés: a „munka“ megszületése. A gazdaságtani fogalmak közül ez az első kezd szerepet játszani, más még nem.

Ki az, aki gazdálkodik, *ki a gazdaság alanya?* Korántsem az egyén, mint még Bücher gondolja („individuelle“ Nahrungssuche). A zsákmányolók mindig csoportok. Melyik ennek a fő típusa? Röviden jelezniünk kell a csoportok féleségeit. A csoportok lehetnek összetartók és össze nem tartók, az elsők lehetnek totemi (hitbeli), vagy szomszédságos, végül vérbeli csoportok (nagycsalád, nemzetség). Az össze nem tartókat *hordának* nevezzük: könnyen rájöhetünk, hogy az ősgazdálkodás tipikus alanya ez utóbbi. *Maga a csoport összetételében is impulzív, mint ahogyan a gazdálkodás, s a lélekalkat is impulzív.* A horda összeverődik, vagy szétoszlik, éppen a zsákmány, azaz a megélhetés alkalmi lehetősége szerint. Nem tartós „szervezet“ az, hanem csupán alkalmi banda, raj. Mert nem tartós, szervezeti követelményei sincsenek, nincs pl. feje, nincs életrendje, nincsenek tapasztalati életszabályai. A horda összecsoportosult rendetlenség; tipikusan következik ebből az ősgazdálkodás jelleme is: élni, ahogy éppen lehet. A csoport csekély összetartására

jellemző, hogy még a férfi és a nő is külön életet él, külön van pl. férfi és női konyha. Oceániában *Ratzel* szerint „nem eszik együtt a férfi és a nő, nem eszi azt, amit a másik készít, gondosan óvakodik attól, hogy ugyanazon edényből egyék“.⁸ Végeredményben következik ez abból, hogy mind a kettőnek szinte merőben más az életformája. Nőé a törődés, apróbb gondoskodás, a férfié lényegében az életkockázat; a férfi kóborló élet-harcos, a nő otthonülő, ő van együtt, ő eszik együtt a gyermekeivel, tehát a szorosabb közösséget szinte ő teremti meg. Főnehezségüket egyformán érzik: férfi a harci eszközök gyarlóságát, nők a termelési eljárások technikailag alacsonyabbrendű voltát (pl. a len vagy a kender termelése, fonása és szövése, 21-féle munka, után lesz kész szövet, ebben sok a technikailag kezdetleges eljárás). A munkába, mondtuk, még belehangzik a játék, ezért, habár nehezen állítanak elő valamit, mégis aprólékos munkával bajlódnak, díszítik azt, amit lehet: ebben a csoportban való kitűnés, a feltűnés vágya szerepel (díszítik még a gyors elfogyasztásra szánt ételeket is). A dísz, a zene, a tánc természetesen a roppant terhes munka „üdítése“ is, olyasféle, mint ahogy ma katonazenekar a fáradt katonából is új erőfeszítést sajtol ki. A munkadalok is élesztők, ritmust visznek be az életbe, és ezzel több teljesítményt, mert ami automatikussá lesz, könnyebb is...

A fentebbiekben számos ismeretes mozzanatra utaltunk, jelezve azt, hogy mennyi szerkezeti összefüggés található, az egész gazdasági, sőt társadalmi szerkezet érthető. De más célunk is volt ezzel az ecseteléssel: megfigyelhető, hogy a mai munkaerőkölcsök mélyén oly jelenségeket találunk, amelyek a fentiekhez hasonlóak. Sőt ezen ősi „foknak“ a számontartása azért is fontos, mert mindig van bizonyos tendencia arra, hogy mai, fegyelmezett munkások is lesüllyedjenek ősi alkatok felé. Mondtuk elméleti bevezetőnkben, hogy *egy régi stádium nem hal ki, csak lesüllyed alsóbb régióba*. Itt alsó régió jelenthet lelki, és társadalmi régiót. Egy korszak „elmúlik“, egy stádiumot pedig „felülmúlunk“, de csak részben, valami megmarad. Egy régi stádium, egy alacsonyabb fok eltemetődik, és mégis kibukkan valahol, mint ősi geológiai réteg, esetleg mint kövület (survival). Ilyen pl. a szedegető foglalkozások jórésze, egy darab az ősgazdálkodásból. Továbbá a zsákmányoló gazdálkodás megvan a halászatban (kivéve a halastavi gazdálkodást) stb. végül megvannak a mai munkafolyamatok közt is egyes ősi elemek. Falun pl. nem ritkán a munka csak félig rendszeres erőfeszítés, mely közel esik a játékhoz, némi álomszerűség van benne, és mindennapi jelenség, az, hogy a munkás megáll szórakozni. A Szovjet az első időkben rendkívül sokat vesződött

⁸ Eücher, Entstehung, 33. l. I. Sammlung, 16. kiad. 1922-iki kiad.

azzal, hogy a „meg-megálló és körülnéző“ munkás állandó és rendszeres munkát végezzen: ez ellen az orosz munkás sokáig nagy ellenérzéssel viselkedett — mutatja, hogy az őskort nem felejtettük el, az a felszín alatt lappang. Ime, egy stádium vizsgálata nemcsak történeti érdekű, hanem a jelen megismerésére is szolgál.

2. *A házi (oikosz-)gazdálkodás foka.*

A gazdasági és társadalmi fejlődés külön problémája: minő alapon állhat elő oly társadalmi egység, mely *állandóan gondoskodik magáról*, és ezzel kifejleszti magában a jövőre-gondolás éthoszát. Ilyenek elsősorban *a tartós vérségi csoportok*, melyek közt kiemelkedik a nagycsalád, a familia. Jól látható az antik családban, mely kiválóan önfenntartó egység, és állandó *önellátásra* rendezkedik be. Ma ez töredékesen mint „háztartás“ áll előttünk; töredékes, mert a „háznép“ már nem áll — elvileg — vérségi alapon, mégha figyelmeztet is nyelvünk alakulása arra, hogy a *cseléd* és a *család* szók ugyanazok, tehát a gyermekek is a szülők cselédei és a cselédek is családtagok: *Fustel de Coulange* jól megrajzolta ennek vallásos alapjait.⁹

A ház feje, pater, vezetésee alatt a familia már *rendezett* egész, lassan kialakul a szükségletek rendeződése is, ki a munka rendszeressége is. Ez hiányzik az előző fokon, hol épp ez az utóbbi vonás hiányzik, mégha valaminő munka természetesen lefolyik is. A vademberek, írja Weule,¹⁰ „nem javíthatatlan semmittevők, dolgoznak, csakhogy nem órára-percre beosztottan. A mi *szerző* munkánkkal szemben ott *szükség*-munka folyik“. Most egy belső, *autonóm kényszerítés* viszi a főszerepet, a munka egy, saját társadalmi kisközösség, a család érdekében kényszerű, és így kiki megérti a munka „jövőértelmét“ is. Technikai értelemben természetesen még mindig igen fáradságos munkákról (talajtisztítás, erdőírtás, sarlóval aratás stb.) van szó; javarészt a nők végzik ennek is, a nő végzi annak a jó részét, ami a ház ellátására való, tűzkészítés, őrlés, sütés stb. terhesek. Bücher írja, hogy ha vendég jó a házhoz, akkor a nők hajnalig örölnék, hogy a csekély fogyasztási többlet lehetőségessé váljék. Még kis munkában is esetleg külön személy válik szükségessé: a „tortilla“ (lepény) készítése külön személyre (tortillera) van bízva spanyol Amerikában. A középkori nagyobb háztartás is egész nyüzsgő népséget, mai szóval személyzetet kíván. Az ókorból számos oly fényűző háztartás képe maradt fenn, mely hatalmas szolgaseregre támaszkodik.¹¹

⁹ Az ókori község. M. ford. Bartal. Akadémia.

¹⁰ Id. m. 39. l.

¹¹ Irodalmunkban kitűnő rajz: Révay J.-tól Petronius és kora.

A gazdasági éthosz alapja az önellátás. Ha *Sombartnak* igazat adunk, két „elv“ áll egymással szemben: az önellátás (*Nahrung*) és a szerzés (*Erwerb*), az utóbbit ellenérzéssel fogadja az, aki az első elvet szentnek tanulta megismerni. Cato szerint lehet valamit eladni, de nem illő dolog — venni. Varro szerint, amit otthon elő lehet teremteni, azt másutt ne vegyük meg. Így érthető, hogy egy széleskörű munkamegosztás már a házi gazdálkodás fokán nagy szerepet játszik. „Egy gazdag ember háza, írja *Salvioli*, tökéletesen önálló szervezet. A nagy házaknak megvolt a maguk szövőik mellett a kovácsuk, a szabójuk, és asztalosuk, ványolójuk a rabszolgák sorában. Saját malruk volt, saját pékműhelyük, sőt fodrászuk és aranyművesük. Egy bizonyos büszkeség dolga volt a gazdag családok számára az, hogy házuk minden szükségét otthoni munkával fedezhessék: mindent, nem véve ki a fényűzési cikkeket, otthon állítottak elő.“¹² Ime, az önellátás elvének szinte abszurdumig vitele. Az önellátást látták normálisnak, az élet szabályának. Ne feledjük el a földrajzi tényezőt sem: a háztartások közt nagy hézagok vannak, a forgalom csak csekély lehet egyáltalán. Így normális is a jól felszerelt ház (*domus instructa*), amelyhez természetesen hozzá tartozott a föld a maga felszerelésével (*fundus instructus*). A ház önellátása mellett a csere csak csekély szerepet játszhat. „A csere, írja *Bücher*,¹³ idegen elem, amely ellen védekeznek, ameddig tudnak. A vétel készpénzvétel, nehézkos formák szerint“. Mutatja a vétel ritkaságát az, hogy „az a kor, mely merev jogi formákat hozott létre, oly kor, amelyben vétel-eladás nem lehettek a mindennapi élet ügyei.“ Némely cikket természetesen otthon előállítani nem tudtak (fémárúk), ezeket csere útján szerzik meg. Az ú. n. „zárt“ házi gazdálkodás így természetesen nem zárt, csak „elvileg“ az, ki és beirányuló forgalom aránylag csekély, sokszor elhanyagolható mennyiség. *Bücher* nagy súlyt helyez annak kimutatására, hogy így semmit sem jelentenek oly fogalmak, mint „árúcikk, ár, árúcsere, jövedelemeloszlás, munkabér, kamat, vállalkozói nyereség stb.“ A mai közgazdaságtan legfőbb fogalmai tehát mind „történeti kategóriák“ csupán.

Gazdaságszociológiai szempontból lényegesnek látjuk azt, hogy egy aránylag *kis, de szorosan kapcsolódott kör*: „kisközösség“ alkot termelő és forgalmi egységet, legfeljebb néhány száz ember tartozik szorosan egybe, mely — elvileg — vérségi alapon áll sokáig, és a *maga* jelenét-jövőjét tartja szem előtt.

Gondolnunk kell arra, hogy a gazdaságtan (ökonómia) szó is erre a „háztartási egységre“ (*Arisztotelesnél*: oikonomia) utal, tehát egy régibb gazdasági „fok“-ra tartalmaz utalást:

¹² *Salvioli*: Der Kapitalismus im Altertum. 1912. 101. lk.

¹³ *Bücher*: Die Entstehung, 113. l.

ma „kisközösségi gazdálkodásnak“ fordíthatnók. És most eszméljünk arra, hogy ma „köz“-gazdaságról szoktunk beszélni. Mit jelent ez a köz? A *köz* szó határozott jelentésűnek látszik, holott nem az; a köz jelent sokféle „közösséget“, oly csoportot, mely mindenirányúlag van összekapcsolva, sokcélú (politikus), azaz „életegység“.¹⁴ Hány ily közösség van? A szó maga nem jelzi. A *köz* és a *magán* szók ellentétet fejeznek ki, de nem világosan, a házi gazdaságot ma bizonyára *magángazdaságnak* mondanók, holott ez is egy közösségre (kisközösségre) utal: e szerint a régi görög értelemben vett *oikonomia*, azaz háztartás-tan is — közgazdaságtannak mondható, csak hogy egy régibb fokra, házi gazdasági fokra vonatkoztatva. Közel esik a feltevés, hogy ezek szerint *nem egyféle közgazdaságtan van*, illetőleg lehet, hanem annyi, *amennyiféle közösség van*. Mikor közgazdaságtanról beszélünk, akkor üresen hagyjuk azt, hogy minő és mekkora közösség a csoportos *gazdálkodó alany*. Ezt egy gazdaságszociológiának kell majdan bővebben körvonalaznia. *Max Weber*, ki e téren az első problémalátó, még nem tette fel a kérdést úgy, hogy világos válasz remélhető.

3. *A körzetgazdálkodás (városgazdaság és nagyuradalom) foka.*

Ezen a ponton kell kissé bővebben revizionálnunk Bücher elméletét, mert ezen a ponton vannak a legnagyobb nehézségek, melyeket nem tudott leküzdeni. Mint eddig is, természetesen meg kell elégednünk igen vázlatos előadással, ha kissé bővebben vázoljuk is itt-ott a tényállást. Bücher szerint, mint már utaltunk rá, a házi gazdálkodás fokára a városgazdaság következik. Ez a felfogás igen elterjedt, mert a legszemléletesebb tényállásra utal: a középkori német városi életről beszél világítóan. A lényeg itt az, hogy egy olyan gazdasági körzet van előttünk, amelynek központjában egy-egy város van. Az ősi munkamegosztás (férfi és női munkamegosztás) most egész más alapra helyezkedik, külön válnak azok a munkák, melyeket városban és amelyeket „vidéken“ végeznek, és a két munkanem egymásra van utalva láthatóan. A vidéki vásárokon (hetipiacokon is) még ma is szemünk előtt áll, miként hordják be a vidékiek a nyerstermékeket, miként dolgozza fel a városi iparos ezeket, mint a gabonát a malom, nyersbőrt a tímár stb. Bücher szerint a lényeg az, hogy a vidéki és a városi termék *közvetlen árúcserében* találkoznak. A városnak *fizikai* piaca van: látni magát az árúcserét; vidéki termelő találkozik a fogyasztóval stb. Bücher erre a forgalmi mozzanatra utal, mint lényeges mozzanatra. Minderre a „közvetlen“ árúcserére nem kellett más, mint pusztá hivatkozás, hiszen szemléletesen ma is előttünk áll,

¹⁴ V. ö. Dékány: *Communautés et organisations*. 1940. 2. fejr.

mint egy régibb fok ma is élő formája. Utal arra, hogy Németország a középkorban tele van szórva várospontokkal: sokszor találunk oly várost, melynek a vidéke (körzete) egynapi fordulóra esik. A város és vidéke, a piac és körzete a gyalogközlekedés korában is szoros egységgé forradhatnak össze. Nem kevesebb, mint 3000-re becsüli azokat a középkori német városokat, melyek városjoggal bírtak. Délen és nyugaton 4–5 óra járásra volt a város középpontja gazdasági körzete szélétől, keleten 6–8 órára. Délen és délnyugaton 2–2 $\frac{1}{2}$, középen 3–4, keleten 5–8 négyszögmérföld a területük. Ehhez összevetve ma a városok 130–550 □ km. területtel rendelkeznek, amiből látható a városokkal való teleszóródás: vasúton láthatjuk is, minő gyakran egy-egy város fogadja az utast.¹⁵ Oly életforma áll itt előttünk, amely a gyalogközlekedés szükségletének felel meg láthatóan; sok a város, ahol a vidéki *egy* nap alatt is „megjárja a várost“, ha korán hajnalban indul, estére már haza is térhet. Ez is szemléletesen áll ma előttünk: alföldi városaink már nagy területűek, és a kocsival járás dívik, de még mindig az az eset áll előttünk, hogy az, aki a terményével bemegy a városba, estére már haza igyekszik és meg is teheti. A „napi járóföld“ tehát sajátos *forgalmi egységet* jelent. Még az is feltűnhetik nálunk, amit *Cholnoky*¹⁶ vett észre, hogy hazánkban sok megye van, amely oly terjedelmű, hogy rossz esetben lovasközlekedést használva 1–2 napi járóföldre van a megye határa a központtól; ha pedig nagyobb a megye, akkor *mellékközpontok* keletkeznek: ismét egy régebbi közlekedési egység maradt fenn.

A város természetesen szintén *önellátó jellegű*: először önmagáról gondoskodik s távolabbi céljai ez után következnek. Egy-két példa magában is eleget mond. Az árúmegállapító jog a város érdekében van, önmagát akarja ellátni, de az önellátás mellett már tekintélyes szerepre emelkedik a magángazdasági érzület, a szerzési elv („Erwerb“, Sombart) is. Ingó javakat halmoz, és forgalomba hoz, hogy tőkét gyűjthessen. Most már a *munka* maga válik céllá: a város nagy fegyelmező erő, iskola, ahol a folytonos és rendszeres munka válik vérévé az embereknek, s ahol az észszerű életbeosztás a fő. Ezzel szemben a vidéki földmunka még mindig szabálytalan, időszakos és tekintve a természeti erők ellenállását, a munka elsősorban azok leküzdése, „küzdőmunka“,¹⁷ és nem pusztán észszerű erőbeosztáson alapszik. A szerző munka nem lesz öncéllá. *M. Weber* a nem észszerű, csak „tradicionális“ munkára jellemző példát hoz fel: „Még egy emberöltővel ezelőtt (a 19. század végén) hiábavaló lett volna az, hogy egy sziléziai földmunkásnak, akinek egy

¹⁵ Die Entstehung der Volkswirtschaft, 16. kiad. 1922. I. 121. l.

¹⁶ Magy. o. földrajza. Év. n. (1937).

¹⁷ V. ö. Dékány: Város és falu szociológiai szempontból. Városi Szemle. 1935.

darab földet kell akkordban lekaszálnia, munkája fokozása kedvéért megkettőzzük a bérét: akkor egyszerűen a munkáját felére redukálta volna, mert hiszen a munkája eme feléért kétszer annyit keresett volna, mint előbb“. Ez a gazdasági éthosz jelzi a városiasság-előtti, *nem-szerző* gondolkodást.

A városi munka *előírt ritmusú*; a vidéki azt látja, a városi ember általában „siet“ a munkájával, bár senki nem hajtja. Ezzel szemben a „*személyes* munkás“ (paraszt és kapitalizmus előtti kispolgár) „ünnepl“ (mintegy élvezi) a maga munkáját. Ez utóbbi gazdasági fokra nézve Sombart¹⁸ ezt is megfigyeli: „Mágában a munkában nem sietnek az emberek. Nem érdekük az, hogy valami rövid idő alatt készüljön el, avagy pedig az, hogy bizonyos idő alatt sokat termeljenek“. Arra sem ad sokat a városiasság előtti ember, hogy „pontos“ legyen. „Még nem hoznak létre csereértékeket, (amelyek mennyiségileg jönnek tekintetbe), hanem csak *használati* javakat, tehát minőségileg különböző dolgokat“. Az egyes gazdasági fokok tehát jórésztben *éthoszban* különböznek, egy részben intézményesen: az intézményt az éthosz szüli, az intézmény viszont az éthosz fennmaradását segíti elő nevelés útján. Az *önellátás* gazdasági éthosza megfelel a házi gazdálkodás fokának, a *munka- és szerzési éthosz* meg a városgazdálkodás fokával párhuzamos... oly strukturális összefüggés, mely megérdemli a tüzetesebb vizsgálatot, itt azonban helyünk nincs erre kitérni. A város persze külön *cseere*-éthoszt fejleszt ki: nemcsak a munka, hanem a forgalmazás a cselekvések fő rugója. Ismét Sombart vesz észre egy sajátosságot: még a mai földműves is olykor nehezen ad el valamit, mert munkatermékét teljesen a maga *személyéhez tartozónak* érzi, akárcsak egy művészember,¹⁹ aki nehezen válik meg a maga alkotásától. A városban születik meg a személytelen munka és ezzel a „*cikk*“, amely azért keletkezett, hogy eladják. Egy régiebb város-előtti stádiumra vall az a faluhelyen ma is felfedezhető jelenség, hogy a termelőtől udvariasan, sőt könyörgőleg kell kérni, hogy eladják azt, amit kérnek: a termékek egy sorát még nem tartják „*cikknek*“. Ugyanezt jelenti egy kifejezésbeli árnyalat: valamit „árúba bocsátani“ nem a legelőkelőbb dolog ott, ahol még az önellátás a fő elv.

Ugyancsak a város a megalkotója a *gazdasági nyilvánosság*nak és az ellenőrzésnek: ellenőrzik a forgalmat, a mértékeket, a termelést. Sajátos városi elv, a polgári „tisztesség“ eszméje kormányoz mindent, s ezzel még a kereskedelmi éthosz is megneemesedik. A munkafegyelem is megerősödik; a munka

¹⁸ Der Bourgeois. 16—20. lk.

¹⁹ Sombart. i. m. 19. l. „Er lebt in seinem Werk, wie der Künstler darin lebt. er gäbe es am liebsten gar nicht dem Markte preis. Der Bauer wie der Handwerker stehen hinter ihrem Erzeugnis; sie vertreten es mit Künstlerehre.“

kényszerjellegét elveszti, nem „műzajmunka“, hanem magasztos jelleget nyer: das Handwerk ist ein Amt.

A város *természetes életegységnek* tartja magát, egocentrikus is, idegenekkel szemben elzárkózik,²⁰ hiszen sokan vágyanak arra, hogy egy boldog „béke-sziget“ áldását élvezhessék, — ritka dolog ez a középkorban. Védelmet nyújt még a városba vezető úton is a város, még idegennek is. Maga a piac is lehetőleg zavartalan kell hogy legyen: pl. magában a városban régebbi adósságaik tekintetében bírósági eljárás tárgyává idegennek nem lehetnek,²¹ a város olyan, mint maga a piac, minden a forgalomért van, a forgalmat az idegenek jelenléte is emeli. A forgalom eléggé szűk mesgyn halad, a város ugyan intenzíve együttél a maga vidékével, de városközi forgalom nem valami nagyon élénk, a *távolforgalom* pedig egyenesen gyér: jellemző az, hogy Német- és Olaszország közötti egész évi külforgalom elérne ma 1—2 vonaton.²²

A mai *állam* számos vonását először a városban figyelhetjük meg: szervezettséget, szabadságjogok biztosítását („die städtische Luft mach frei“), a jogpartikularizmus áttörését stb. A város végre is *önálló és konvergens egész*: egy kis racionális és gazdasági állam kezdete, csírája.

Folytathatnók a strukturális vonások összetartozandóságának jelzését, itt azonban elég lesz ennyi: látjuk, minő egy gazdasági „körzet“, mely a maga életét éli, a maga termelési és forgalmi életét táplálja, szervezi. Bücher ezzel aratott legnagyobb sikert. De vajjon elég szélességben fogta-e fel a problémáját? Nem. A gazdasági körzeteknek csak egy jól látható formáját vette észre, de a mellette álló másik körzet-fajt már nem: ez a nagyuradalom. Oly műszót használunk itt, amellyel kapcsolatban rögtön meg kell jegyeznünk, hogy ezt nagy általánosságában kell vennünk, és nem szabad egy modern uradalom képével elszűkítenünk. Ha a város több ezer embert von egy gazdasági egységbe, — sokkal többet, mint a régi házi gazdálkodás foka, mely csak néhány száz emberre terjed, — úgy a nagyuradalom is lényegesen tágabb keret, mint a házigazdaság. Bücher revízióját elsősorban az teszi szükségessé, hogy a gazdasági fokok elméletét kiszabadítsuk egy, szűk, középeurópai látókörből. Végre is nagy agrár-tájak vannak, amelyeket tekintetbe kell vennünk, nem maradhatnak ki a fejlődés képéből. E téren azonban sokkal nagyobbak a nehézségek, mint a városgazdasági foknál. Itt szinte az egész történetírás előkészítette Bücher vizsgálódását, addig az agrárgazdasági történet még ma is az adatgyűjtés jegyében folyik. Még sok részlettényt nem vizsgáltak át, bár e téren — épp napjainkban és nálunk —

²⁰ Bücher i. m. I. 119. l.

²¹ Brodnitz: Englische Wirtschaftsgeschichte. 1918. I. 168. lk.

²² Sieveking, Wirtschaftsgeschichte, 1935.

alapvető munkálatok indultak meg *Domanorszky Sándor* vezetésével: ezek fogják megnyitni a kérdés perspektíváját, látni fogjuk, mit jelent egy uradalmi gazdaság, avagy egy várgazdasági körzet együttélése.

Általában kiindulhatunk abból, hogy a városgazdasági egységhez hasonló *méretű* egységek vannak, amelyekben városgazdaságra emlékeztető vonások találhatók. A méretnagyság fontos mozzanat, láttuk már a városgazdaságnál. Középkori viszonyokat véve alapul, voltaképp *kisvárosi* gazdasági egységekről kellene szólnunk. Brodnitz a középkor végére nézve végzett számításokat:²³ az angol városok átlagos lakossága 5000, ez, úgymond, már „elég szép átlag“. A polgárok száma sokkal kevesebb: 500 és 1000, néha azonban 100 alatt van; eléggé jól látszik tehát a kisvárosi jelleg. Ha mégsem kisvárosi, hanem egyszerűbben városi körzetről szokás beszélni, miért nem szólnunk ugyanígy — általában — uradalmi gazdasági egységről? Mert csak *nagyuradalmi* egységnél jelentkeznek a tipikus vonások, a kisebbekben *maga az egység* nagyon töredékesen jut kifejezésre. Más az eset város — város és más uradalom — uradalom viszonyában: a városok végre is elszórt pontok, melyek alig érintkeznek egymással, míg az uradalmak szélesen szomszédosak egymással. Ha a kisuradalom gyengének érzi magát, igyekszik „tapadni“ a szomszéd nagyuradalomhoz, mert számára a védelem kérdése nem oly könnyen megoldható probléma, mint aminő városfalak emelése. A város ily tapadást nem mutat, mindegyik magára van utalva, városszövetségek nem jelentenek sokat. A nagyuradalomban kiteljesül a kép, egy nagy *önvédelmi egység* van a gazdasági egység mögött. Az *integráció lehetősége*, azaz valódi közösség alakulásának kilátása más városban és más vidéken. Más a *központosítás* mértéke is, itt is van némi hasonlóság város és nagyuradalom közt. Egy nagyuradalomnak is van valamiféle *igazgatási központja* és van belső forgalma. A központon iparosok is élnek, néha elég szép számmal. Piac ugyan nincs, minek is volna az, mikor a legszükségesebb élelmi cikkek a helyszínen megvannak? Megvan azonban, ha ritkább is, a központba való *bejárás*, a központnak való engedelmesség; ez a városi, szigorúbb életrendi *szabályoknak* csak valaminő pótléka. *Konvergens* egész áll előttünk, az iparosok pl. az uradalom népének dolgoznak. Számos vonást azonban önállóan kell észrevennünk, a nagyuradalom belső rendszerét kell megértenünk — függetlenül a városgazdaság megszokott képétől. Nem folyton párhuzamot kell keresnünk, mert ekkor idegen szempont fog érvényesülni. Nagy ma még ennek az akadály: akárhány oly jelenség van, amely a városi kultúra befolyása alatt előttünk egyszerűen az „elma-

²³ Englische Wirtschaftsgeschichte, I.

radottság“, vagy a „feudális jelleg“ formájában fog jelentkezni, holott ha kellő elfogulatlansággal nézzük a kérdéseket, látjuk, vannak oly összefüggések, melyek érthetők szerkezeti kapcsolódásukban.

A gazdasági egységeknek egyik szembeötlő szimptomája az, hogy külön jogállásra törekszenek és ezt bizonyos részben ki is szokták vívni. Évezredekén át a jogi partikularizmus a természetes. Tudjuk, vannak városi jogok, vannak-e ugyanígy önálló nagyuradalmi, partikuláris jogok is? Erre nézve kevés kilátásunk van, bár egy regionális egység is — a világközlekedési forradalom előtt — magának akar élni, a maga életegységét akarja szolgálni, tehát bizonyos szabályegységet is akar teremteni. A nagyuradalomnak valószínűleg nem a forgalom emelése lesz a főcélja, mint a városnak. Életszabályai is mások lesznek. A nagyuradalom, nem falak között lévén természetesen a népessége, nem fogja össze szorosan a polgárokat, mint a város, nem is él oly intenzíven szolidáris életet. A nagyuradalom legfőbb problémája az emberek összefogása és pedig úgy, hogy azok a *földhöz* tartozzanak. Ehhez hatalom kell, így gazdasági életében is nem az a fő életelv, mint a városban: szabadság, folytonos, rendszeres munka és észszerűség, hanem valami más: „Macht geht vor Wirtschaft.“ A földet és a munkakerőt kell összeláncolni. Érthetetlen volna enélkül egy évezredes kísérlet, a folytonos erőfeszítés a jobbágyok szabad költözködése tárgyában. A birtok mindig arra törekszik, hogy a jobbágyot *kösse*. Ha tehát a város a szabadság országa, az uradalom a *kötöttségé* lesz. Ha város a modern állam alapja, mint szabadságot nyújtó szervezeté, úgy a nagyuradalom a *kötött rendet*, a hierarchiát alakítja ki: maga nem más, mint egy kis állam kísérlete, ahol a hatalmi pozíció fenntartása elengedhetetlen. Haderő dolgában a város is érdekelve van, tart védelmi erőt, céhbástyák védelme szervezve van stb., de a nagyuradalomnak még nagyobb a gondja: területének védelme nehezebb — területe nagyobb —, tart egyrészről bandériumokat, másrészről kezében tartja a központi, királyi méltóságot, — ha teheti.

Nézzük a *folytonosság biztosításának* a módját. Szorosabb közösségben ez életelvek, szabályok kidolgozása és követelése által megy végbe: a város mereven tartja ősi szokásait, kiváltságait és hagyományait. A föld világában is van ehhez hasonló és ez mégis más: a dolgok logikájában a föld az *eleven jogforrást*, t. i. legalább a maga régi vezetőit igyekszik megőrizni, egy családnak, vagy nemzetségnek megszokott uralma alól nem igyekszik kibocsátkozni, azaz az uralmi *viszony* állandóságára törekszik. A föld nem is válik a 19. századig igazi árucikké, „elvilleg“ nem lehet közönséges forgalmi cikk. Ez nálunk tudatosul is az ősiség intézményében, ami mai forgalomgazdasági nézőponton nem is érthető, hanem csakis úgy, ha tudjuk a

föld konzervativizmusát: a nagyuradalom természetes tendenciája az, hogy ha másként nem lehet, folytonosságát egy vezetőjéhez való rögződés által akarja biztosítani. Ismerjük épp a mi történelmünkéből, hogy a királyi hatalom a maga hatalmi érdekéhez képest a földet újra, meg újra el akarja adományozni; maga az uradalom meg akar maradni a maga folytonosságában, életegységében, urához való viszonyában, tehát ura nemzetségéhez is fűződve. A szóban forgó stádium nem a gyors változások lehetőségének kora, nem a mobilitásé, hanem ellenkezőleg a stabilitásé. Ez felel meg a kornak, illetve stádiumnak.

A nagyuradalom politikai szerepe *részben* ugyanaz a középkorban, mint a városoké: ezek meg akarják tartani gazdasági erejüket és kiváltságaikat — éppen mert mind gyengék, mind szétszórtak, az országon belül — mai szóval — kisebbségben²⁴ vannak, ezért ragaszkodnak a királyhoz, mint védelmezőhöz, ami európai jelenség. A nagyuradalom helyzete *kettős*: szemben állanak a szomszédos, esetleg ellenséges és ragadozó — birtokát „kikerekíteni” akaró — nagyuradalommal: rászorulnak a király erőteljes védő karjára. Másrészt épp ellenkezőleg, mérsékelt királyi hatalmat kívánnak, hogy ők külön megőrizhessék önállóságukat saját uruk alatt és ne csökkentsék a birtokos utódaira öröklődés esélyeit. Ez is jele önállóságra törekvésüknek.

Bár a középkori nagyuradalom a gyenge és tájanként külön életet élő (partikuláris) kisállamokkal szemben még gyengébb, voltaképp maga is állam-konkurrens és *-állampótló szerv*. Az államnak ugyanis nincs mindenütt ott a keze (mint ma), a nagyuradalom pedig épp a helyszínen van, természetes, hogy maga igyekszik is pótolni az államot: bíraskodik, miután magához ragadta, appropriálta ezt a jogot. Immunitást is nyer, azaz maga az állam tisztviselőjét csak a földesúr beleegyezésével küldheti a birtok területére, a földesúr adót szed, esetleg pénzt ver, katonaságot tart stb. — egy kis állam képe bontakozik ki sok nagyuradalom láttán. Talán ez is hozzájárul, hogy a gazdaságtörténész mindezekben kevés gazdasági és sok politikai mozzanatot érezvén, kevésbé igyekezett beleilleszteni a fejlődés általános menetébe a nagyuradalmat.

Elmondhatjuk, a nagyuradalom országalapító kísérlet. Egyik-másik nagyúrnak valóban sikerül is, „magánuraságuk” hosszú dinasztikus kitartás árán (tipikus a Hohenzollernnek esete) „országossá” lesz. Sok gyenge fejedelem pedig élete nagy részét birtokok szerzésével, vagy kikerekítésével tölti: másként nem tudja magát fenntartani, nem tud a primus in-

²⁴ Brodnitz kiszámította az angol 1377-iki adólista alapján, hogy a városi lakosság az ország népének csak 12%-át teszi ki. Englische Wirtschaftsgeschichte I. 161. l.

ter pares helyzetéből kiemelkedni (Erdély fejedelmei), ligákkal szemben győzni: végre is nagyuradalom az első alapja sokáig haderő fenntartásának (Hunyadiak). Mindenfelé úgy tűnik fel, hogy a nagyuradalom politikai kategória. Ezért a nagyuradalmak túlzott kiemelkedése („kiskirályságok“ kora) összeesik az államhatalom gyengülésének korával, amikor az urak parcellázzák az államot (Jagellók, utolsó Árpádok). Ami a birtokosok személyét illeti, itt is a politikus elnyomja a gazdát; M. Weber szerint²⁵ az ókori *possessor*ral szemben a középkori földesúr „mindenekelőtt harcos volt, nem pedig gazda“. Másutt megjegyzi: a földesúr hivatásos harcos, aki „nem volt abban a helyzetben, hogy gazdaságát észszerűen vezesse.“ Nemcsak a gazdasági vénát kell benne keresnünk, hanem a társadalom összetartóját, és munkára ösztökélőjét, esetleg rideg fegyvermezőjét. Végre is az állam győz; éppen mert a nagyuradalom politikai jellegű, a fejedelem megosztózik vele a hatalomban (feudalizmus), végre pedig udvari nemességként teszi a földhöz hűtelen abszentistává a nagy földesurakat, s az udvaroneletben ez intézmény éle elveszik.

A körzetgazdasági fokra még egy szerkezeti vonást kell általánosságban feljegyezni: *mentesül az etnikai szempontból*.²⁶ A városgazdaság az első, valóban gazdasági jellegű egység. Ez alapon mégsem lehetett volna mai állam: a nagyuradalom szintén egyesíti a különböző elemeket, de egyesíti a területtel is, (ami a városra nem áll), és így a nagyuradalom lesz a modern „ország“-gondolatnak megteremtője. Ha erre az összeolvasztó mozzanatra pillantunk, már a házi gazdaság foka is szerepet játszik e téren: a rabszolgák idegen eredetűek, a ház keretébe bevétetnek, ámde itt mégis épp etnikai az alap: az idegent fikcióval veszik be, úgy fogják fel, „mintha“ családtag volna. A városgazdaság korában már ez is elesik. Ha elzárkózás van is, sőt jelentős is, de más a gazdaságtársadalom *elvi alapja*.

Városgazdaság és nagyuradalom összesímulnak, szintézisbe jutnak a modern államban, melynek mind ad valamit, ami alapvető lesz. A városgazdaságban kifejlődik a statutumokhoz való hűség, loyaltás, az államban az alkotmányhoz való hűség, városban a munkaszeretet, a modern állam polgári jellegű. A városban észszerű lesz az élet berendezése, ugyancsak az állam is racionális lesz igazgatásában, ügyvitelében stb. Viszont a városgazdaság nem ismeri jól a *terület* jelentőségét, erre a nagyuradalomnak kell megtanítani az embereket. Hogy a föld és a nép csodálatos egysége árán tudja csak önmagát fenntartani; hogy az etnikum jelentős; hogy e kettőnek az ország fogalmában egyesülnie kell, erre és hasonlóra a nagyuradalom vezeti

²⁵ Wirtschaftsgeschichte, 1923. 72. l.

²⁶ V. ö. M. Weber, Wirtschaft u. Gesellschaft. 2. kiad. 1925. II. r. 2. fej,

rá a polgárok tömegeit. Még a modern államéletnek is van némi feudális hangja, amit a városi polgár idegenül néz, és nem ért meg, mert már úgy gondolja, hogy mindennek alapja az észszerű szerzés és polgári munka. A történet tanúsága szerint még sok más is...

Végül néhány szót a gazdasági tudományról. Tudományunk nem a városgazdaság korából nőtt ki. A merkantilizmus kora teremtette meg az első elmélkedő műveket. Ezért van az, hogy elsüllyedt a *regionális gazdaság* szempontja, holott ma is vannak regionális egységek, bár alig önállóak. A regionálizmus ellen évszázados per folyt le, akkor, mikor az államok központosítása, a dinasztikák hatalma volt a főkérdés: folyton szűk látókörű, önző és makacs „partikularizmusról” beszéltek, és a végén, midőn legyőzettek ezek a kisebb körzetek, vidéki egységek, elfeledni szabad volt magát a problémát: miként tartoznak össze vidékek, és mik a speciális regionális szükségletek. Ma ismét felfigyeltünk: vannak sajátos területek, pl. nálunk Erdély; ezeknek meg kell lennie a maga problematikájának, *külön* gazdaságpolitikájának. Ma is, mikor a világgözlekedés elmos nemcsak tájakat, hanem országokat is, még mindig szükség gondolni: egy táj, régió is gazdasági egység, és — részben — megvan a maga problémája. Szükség van tehát *regionális* gazdaságtanra is, a közgazdaságtan mellett.

4. Jegyzet a „területi testületek” jellegéről.

Felmerülhet a szempont, hogy hova helyezhessük azokat a „területi testületeket” („Gebietskörperschaften”), amelyekről G. Schmoller²⁷ közölt igen figyelemre méltó összehasonlításokat. Ugyancsak a Nyugatot veszi tekintetbe Schmoller, ahol a partikularizmus mintegy tobzódik. Összehasonlítja a sok kis, sőt apró államokat, arra hívja fel a figyelmet, hogy a kisebb területi (territoriális) államok külön kategóriát érdemelnek meg, és külön vizsgálatot. Ezek 2—50.000 □ km.-re tehető területek. Lakosságuk legfeljebb 1—2 millió, állami pénzügyeik pedig (1908-as értékben) 1/2—10 millió márkára tehetőek. Nagyon érdekes az az összehasonlító munka, amelyre Schmoller támaszkodik. Kérdezhetjük, vajjon nem egy új gazdasági *fokra* utalnak-e az ő vizsgálatai? Nem beszélhetnénk egy „territoriális” fokról? Erre nézve itt csak röviden jelezzük véleményünket: nem. Ugyanis a territoriális egységek, vagy földrajzi szóval, nagytájegységek nem mutatnak oly vonást, amelyet vagy egy előző, vagy pedig egy következő fokban ki nem lehetne mutatni. Itt tehát *átmeneti* jelenségről van szó. Schmoller nem is lép fel azzal az igénnyel, hogy ő a területi testületeket külön

²⁷ Grundriss d. allg. Volkswirtschaftslehre, 1908 I. 282—344. lk.

fokra ossza be. Más a célja, mint Büchernek. Schmoller munkája más jellegű: egyszerűen tipizálás, egy történeti típusnak kidomborítása. Ez azonban tanulságos ránk nézve azért is, hogy rámutassunk: egy gazdasági fok lehet egy típusban, de maga a fok még nem típus. A típusok leírás eredményei, összehasonlítások gyümölcsei, a fokok pedig mindig lényegkutató, nyomozó eszközök, mégha olykor konstrukciók is lépnek előtérbe.

5. Az országgazdaság foka.

Közönségesen a „nemzetgazdaság“ fokának nevezik. Sokkal ismeretesebb, mint sem hogy bővebben kellene kitérni tárgyalására. Mégis akad itt is revizionálni való. Mindenek előtt a névvel van baj. Akik ezt a fokot elnevezték, nem ismerték jól a szociológiai fogalmakat. Bücher fokainak megfigyelése már eddig is arra a felismerésre vezetett bennünket, hogy ő öntudatlanul szociologizál, oly fokokat vesz alapul, amelyek társas csoportok, legtöbbször egyenesen közösségeknek mondhatók: ház, város, nemzet (vagy nép). Célja annak kimutatása volt, hogy a „Volkswirtschaft“ történeti fogalom, mely mulékony jelenségekre utal, nem pedig örök fogalom. Ezt az elrelativizált fogalmat átvettük mi is, és magyarul nemzetgazdaságról, nem népgazdaságról szoktunk szólni. Már a fordítók nem vették tekintetbe, vajjon a *Volk* nép, vagy nemzet-e, — avagy mást jelent, csak épp a német szóhasználat különleges és azt nekünk — a tárgyhoz képest — másképp kellene kifejeznünk. A német közgazdasági műszó még akkor keletkezett, amikor Németország egysége még nem volt meg, illetve más egység nem volt, mint egy nép(faj) kulturális egysége. *Meinecke* ismert szavával még nem volt meg a „Staatsnation“, csak a „Kulturnation“ volt meg: ez éppen a német nép. Magyar szóhasználatban a nép az ú. n. alsóbb néposztályt jelenti és ekkor egy rétegződésbeli jelenség van előttünk: vertikális (rétegbeli) népfogalom ez. Van egy másik népfogalom, amely az „egész népet“ vagy nemzetet jelenti: ez a totális népfogalom. Amde ekkor szívesebben mondjuk a népet „nemzetnek“. Így lett a *Volkswirtschaft* nálunk nemzetgazdaság, mert itt egy egész (totális) népről, egy nagy történeti egységről, illetve ennek gazdaságáról van szó. A német műszó pedig nem is épp ezt jelenti; nem egy nép életében folyó egységre utal első sorban, hanem olyan egységre, amelyre viszont a német nyelvnek nincs meg az a tökéletes szava, mint nekünk: országról van szó, ennek a gazdaságáról. Területi és népi egységről van szó, ennek a gazdasága: „országgazdaság“. A német *Land* szó ugyanis több értelmű, jelenthet szülőföldet, tájat, jelenthet tartományt és végül országot is; oly szó, mely éppen csak az „országot“ jelenti, egyik kultúrnyelvben sincs, csak épp ná-

lunk,²⁸ — és éppen erről van szó. Tárgyi szempontból tehát országgazdaságról kell beszélnünk. Nem csak egy nép, hanem egy egész „ország“ kerül gazdasági összefüggésbe ezen a gazdasági fokon. Nézzük meg a történeti tényeket, melyek az újkorban Európában jól ismertek a történelemből.

Oly kor áll előttünk — egy stádiumra ez a legfőbb példa —, ahol a fejedelmi abszolutizmus Európaszerte hatalmas, „országos“ egységbe vonja be a külön élő vidékek, tájak életét: ez a merkantilizmus kora (a szó ismét nem szerencsés). Bonyolult kor ez, és egyben oly stádium, amelyben nagy történeti egységen belül nagy gazdasági egységesítés, *integráció* folyik le. Politikai egységgel párhuzamos a gazdasági egység, így csak együttesen lehet tárgyalni ezt a kettőt, ami gazdaságtörténeti íróknál ritka, köztörténelmekben sem közönséges.²⁹

Az új állapot tendenciájára beszédes lesz néhány adat. A *munkavállalás* szabadsága a városgazdaság, a céhek virágzásának korában nem volt meg: mindenfelé kiváltságok falai emelkedtek. Hajnal István írja a francia abszolutizmus idejéről: „A külvárost a belvárostól, egyes városrészeket egymástól, s egyébként is keresztül-kasul testület, mesterség, család stb. szempontjából szinte mindenkit mindenkitől privilégiumok különböztetnek meg. Páris e privilégium-tömkelegeknek óriási együttese.“³⁰ Most vidékek, céhek, emberek elzárkózása megszűnőben van, minden „országossá“ lesz: a város falait lebontják, „az ágyúk az országhatárra kerülnek... A 18. század elején a régensherceg egy körútja után megjegyzi: A kapukulcsokat átnyújtották, de kaput sehol sem láttam.“ A szakember pedig mehetett oda, ahova akart. Nem kellett egy kiváltságos testületbe kapaszkodnia, hogy megélhetést találjon. „Mindenütt letelepedhetett az egész országban a párisi mester, megtelepedhettek a parlamenti városok mesterei az illető parlament kerületében, hasonlóképp a finomiparok nagy központjának mesterei; tehát a fejlettebb ipar számára áttöri a céhi-helyi, városgazdasági kizárólagosságot az elegáns francia logikával megszerkesztett rendelet.“ Már nem a privilegizált az, aki az idegentől fél, hanem a tőke a versenytárstól: „Jellemző, írja Hajnal, hogy idegen mesterek letelepedése, újak kreálása ellen ott legerősebb a tiltakozás, ahol a céh, a mester valóban vállalkozóvá lehetett, mint pl. a lyoni selyem-

²⁸ V. ö. Fejtegetéseinket: „Ország“ és „haza“ nyelvünkben. Társadalomtudomány. 1940. A német irodalomban ma is homály dereng e téren, pl. legújabban K. Pütz: Über den Erkenntnisgegenstand der Volkswirtschaftslehre, Zeitschr. für die ges. Staatswiss. 1939. 93—135. lk. W. Mitscherlich: Nationalstaat und Nationalwirtschaft u. ihre Zukunft. 1916. 14. lk.

²⁹ Igen jó kísérlet K. Kaseré: Geschichte Europas im Zeitalter des Absolutismus, 1923. 1. fej. 5—23. lk.

³⁰ Az újkor története. 1936. 423—429. l.

iparban: a tőke féltékenyebb, mint az egyszerű, szakmunkájában bízó exisztencia.“ Új probléma tehát „az“ ország egysége, a királyi felvilágosodott gyámság által létesített egységes gazdasági vérkeringés. Már a városokban kifejlődött a munka, mint mindenkinek legtermészetesebb életcélja. Most az állam a legkülönbözőbb utakon gyűjti és ápolja a *munkaerőt*; Colbert pl., aki kereskedő család gyermeke, s kiről azt mondják, hogy rendszere a „felvilágosodott fiskalizmus“, Franciaországot dolgozó állammá kívánja tenni; a munkások kivándorlását megtiltja; úgymond: mindenki már születésekor szerződést kötött a királlyal, hogy dolgozni fog, a kivándorló tehát szerződésszegő. Buzdított a korai házasságkötésekre; volt idő, amikor gyermekekben gazdag családoknak adómentességet adott; koldúsokat és szegényeket szorgos munkára fogott. Ime, az u. n. merkantilista állam *dolgoztató* állam. Kell, hogy mindenkit elfogjon a polgári munka láza. Csak így élhet meg a modern, immár egyre drágább állami apparátus.

A politikai fejlődés új stádiuma ismét szorosan kapcsolatos nagyobb gazdasági egység kialakulásával: ezeket az egységeket *szervező dinasztikák* hozzák létre, melyek partikuláris, széttördelődött országukból — területükből és népeikből — *egységet korácsolnak össze*, azt kormányozni, állandóan vezetni kívánják új *hadsereg, bürokrácia és fejedelmi gazdaságpolitikai vezetés kialakításával*. Jól ismerjük a merkantilista gazdaságpolitikai elveket, de ezek mögött meg kell látnunk a politikumot: a felvilágosodott abszolutizmus rendszere először a gazdaságpolitikában jelentkezett, nem másról van itt szó, mint *fejedelmi* (országos) gazdasági vezetésről. Mi sem természetesebb, mint az, hogy egy nagyarányú vezetéshez emberek és sok pénz szükséges, ehhez pedig az adóalanyok ápolása veti meg az alapot. Sokba kerül 1. a fejedelmi udvartartás, 2. a hadsereg, 3. a bürokrácia, 4. az ezek táplálására szükséges pénzügyigazgatás. Mindezek pedig nem csak vagyonos, hanem pénzes, fizetéképes országot tételeznek fel. Mindenütt pénz és pénz kell. A merkantilizmus nem a vagyonosodás, hanem a *pénzesedés* műveleteinek a foglalatja. A sok pénz leggyorsabban *külkereskedelmi* forgalomból látszott remélhetőnek: csak így vélték megtölteni a kincstárt, melyet szüntelenül kellett táplálni. Akkor még járta a „spanyol legenda“, az Amerikából tonna számra behurcolt arany legendája, melyek a spanyol háborúk folytán forgalomba kerültek és elfoghatók voltak. A merkantilizmus legismertebb ténye és elmélete a külkereskedelmi mérleg: kiviteli többlet kell. Ha az ország állandóan többet visz ki, mint behoz, akkor valamiképp fizetiséggel végződik a kölcsönös leszámolás, az ország „pénzesedik“. Persze nem biztos, hogy „vagyonosodik“, mert ez az utóbbi attól fog függeni, hogy az egyes, megkötött üzletek minők, *értéktöbbletre*

vezetnek-e, vagy pusztá pénzzé tételre. Kiviteli jutalmak nem jelenthettek sokat, viszont annál többet a behozatali vámok. Ezek lefölozik a kereskedelmi üzleteket, a külföldet meglehetősen elzárják a belföldtől, a forgalmat akadályozzák, az ország gazdasági élete egyetlen vérkeringésben egyesül. A belső vámok jórészt megszűnnek, az „ország“ egyetlen *gazdasági test* lesz. Ime, az integráció cél is és egyben eszköz is. Mind ennél is többet jelenthetett a *termelés közvetlen vezetése*: gyárakat alapítanak, fejlesztik a fényűzésipart, (mert ezek is a pénz előcsábítását hozzák meg), szabályzatokat dolgoznak ki a termelési eljárásokra (Colbert stb.), általában a gazdaságot az állam gyámsága alá helyezik. Csak az államot tartják *az ésszerűség forrásának*, az állami tevékenység az egyetlen gyógyszer, így azon az úton halad minden, hogy a magánkezdemény, és a magánész elsorvad, mindenütt előtérbe jut az *államraison*, a közhivatalnok belátása és rendelkezése. Tudjuk, ez megtorpant, az akkori bürokrácia korántsem tudott üzletember lenni, és a gazdasági el-államosodás természetes reakcióban végződött: a fiziokratizmusban. Végre azonban nem szabad elfelednünk, hogy a gazdaság felülről való vezetése, a sok rendelet és kormányhatósági intézkedés *lélektani* hatással járt: hozzá szoktatta az embereket *országos szempontokhoz* — ami hatalmas haladást jelentett a régi céh-idők béka-perspektívájához képest.

Nem célunk itt tovább ecsetelni a merkantilizmus nézeteit és gyakorlatát, nagyon is ismeretesek ezek, azonban ki kellett emelnünk egyet-mást arra nézve, hogy merre kell keresnünk a lényegét, mely egy stádiumnak adja meg az alaphangját. Még csak egyet: ebben a korban születnek meg a gazdaságtan alapfogalmai: a „köz“-gazdaságtan „országos“ szempontokat tart szeme előtt, mégha sok is benne a magángazdasági néző pont. Attérünk a következő stádiumra, mely szintén éles fényben áll előttünk, hiszen belenyúl a jelenbe.

6. *Az egyéni vállalatgazdaság foka.*

Ez a fok Büchernél hiányzik. A történeti fejlődés során azonban ez oly kiemelkedő és oly sajátos gondolatrendszeren alapszik, hogy külön „foknak“ célszerű lesz felvennünk. Mondottuk, hogy a merkantilista korban az *államraisonba* vetett hit erősen kiemelkedik. Ezzel szemben a Smith-féle tanítás lényege *az egyéni üzletember racionalitásába vetett hit*: a legjobban ismeri jól felfogott gazdasági érdekét az önérdektudatos gazda, ő a legfőbb tényező, nem pedig az „államész“-t szem előtt tartó, hivatali szobából intézkedő, racionális rendeletekben gondolkozó állami szerv. Ez a helyzet teremt új jogérzetet: a „vállalkozó“ végre is maga határozhat mindenben — jól felfogott önérdéke szerint, ebben a magánracionális-

ban rejlik általában a *racionalitás* legfőbb biztosítóka. A vállalkozó lesz a gazdasági élet legfőbb hajtó ereje.³¹ Ez a történet szemlélet hoz létre új fokot, új stílust³² a gazdasági fejlődés során.

Az országgazdasági fok, egyidőre is legalább, letűnik. Nem tarthatja magát tovább a 18. század második felénél. Háttérbe kellett vonulnia, mert sem a régi, „szervező dinasztikák“ nem voltak már eléggé aktívak, sem nem azok az általuk teremtetett bürokráciák. Kialakulván a pusztán önmaguk fényűző életét néző, udvari arisztokraciák, a felvilágosodott abszolutizmus *népjóléti* érzéke elveszik, a társadalmi egyensúlyt is egyre kevésbé tarthatták fenn az ancien régime-ek. Idézzük itt Schmoller egy tömör megállapítását, mely jelzi, miért kellett letűnni a régi országos gazdasági rendszernek, a „területi testületek“ korának, és miért kellett helyébe új szervezeteknek: vállalatoknak lépni. A családi, házi gazdasági egységnél — úgymond³³ — „a területi testületek (kis és nagy országok) és a vezetői sokkal távolabb néztek, gazdagabbak és erőteljesebbek voltak. Ezek tudták először vállalni a hadügyet, az igazságügyet, a közigazgatást, sőt egy nagy csomó, *tisztán gazdasági* feladat megoldását. Azonban ez utolsó téren mégis csakhamar ellanyhultak, mert a vezetők nagyon sok dologgal terhelték meg magukat, továbbá tisztviselőik, szerveik *a legtöbb gazdasági kérdéstől nagyon távol álltak*. A gazdasági kérdéseket megbírták ugyan valahogy oldani, de csak úgy, hogy *igen sokba került*, sokféle *visszaélés* keletkezett és igazságtalanul osztották szét a *terheket*: 1750—1870-ig ezért adtak szabad utat a magánvállalkozásnak“. Ez mindenestre eleget mond számunkra.

Az országgazdasággal szemben való nagy reakciót — a politikai világ szabadságeszméje nyomán — nem a legtalálóbbról módon nevezték el liberalizmusnak. Nevezik egyik áramlatát egy jelszóval „laissez faire“-nek is: e szerint az állam hagyjon szabad utat a gazdaságnak, a szabad vállalkozásnak. Liberalizmus kétféle van: politikai és gazdasági liberalizmus; a kettő nem épp párhuzamos: az utóbbi el is zárkózik az állam szerepe elől, oly államot akar, amely nem kormányoz bele a gazdasági élet szabad folyásába („ne gouvernez trop!“). A gazdaság „tisztá“, „autonóm“ akar lenni. A magas kapitalizmus korában jó részben valósággá is lett: egyedül a szerzési szem-

³¹ V. ö. Mitscherlich, Der moderne Wirtschaftsmensch. Weltwirtschaftl. Archiv. 1924. 31—37. l.

³² A stílus fogalma újabban kapcsolódik be, v. ö. H. Möller: Wirtschaftsordnung, Wirtschaftssystem. Wirtschaftsstil. Schmollers Jahrbuch. 1940. 459—482. és H. Bechtel: Die Wirtschaftsgeschichtsschreibung im Neuaufbau der Wirtschaftswissenschaft. Zeitschr. für die ges. Staatswiss. 100. köt. 38—92. l.

³³ Schmoller, Grundriss, I. 552. l.

pont vált uralkodóvá. Kiki boldoguljon, ahogy tud, használja fel erejét: ez a szabad verseny álláspontjának eredeti kiindulása. Verseny persze kétféle van: *pozitív*, amidőn valaki szabadon érvényesül *pozitív teljesítményével*, és *negatív*, ez a „lekonzerválás”; ez társadalmi harc, kikönyöklés, félretolás. Ettől a szabad vállalkozási rendszer is csakhamar menekülni próbált.

Általában a fejlődést nézve, az előbbi fokon, az országgazdasági fokon, a gazdaságot megpróbálták *túlpolitizálni*, most a liberalizmus korában ismét *alulpolitizálták* azt, a politikai kérdéseket jelentőségükön alul vették figyelembe. Ugy vélték, hogy a szerfölött aktív, új társadalomgazdasági egységek: a vállalatok virulhatnak anélkül, hogy az állam erejének növelésére nagy súlyt kellene helyezni. Az államok fulladoztak is az államadósságokban, és katonai téren is egyik-másik erősen lemaradt. Sajnos, a világtörténet nem ad helyet idillikus hiedelmeknek; megbosszulta magát az államok erejének elsorvadása. Ez azonban éppen nem volt mindig felszínen. A 19. század az egyének kora, az individualizmus százada, és — tagadhatatlan — egyes egyének csodákat vittek végbe az üzleti életben, vállalatok alapításában és nagyra növesztésében. Az *individualista vállalatgazdaság* lett a század legjellegzetesebb ténye, és diadalának fokmérője. Egy század alatt csodálatos az eredmény; egyes vállalatok soha nem remélt dimenziókat öltenek, tevékenységük fokozásában nem ismertek határt és csakhamar újabb világproblémák keletkeznek: új elosztás a gyarmatok terén, imperializmus stb. Közben lefolyt a rendkívüli méretű — első — közlekedési forradalom (1830—1880), amely szinte egy csapásra megmozgatta a társadalmat, mobilissá tette, és a tömegek szükségleteit erősen fokozta. Mikor a század vége felé közeledett, már a tömegek hangos szóval jelentkeztek új élet-színvonalért. Ezzel már nem lehetett megküzdenni a vállalatgazdasági elvekkel, ismét az állami szervező erőnek kellett előtérbe lépnie.

A 80-as években kialakulnak a *világpiacok* számos termékben, egyik termék előbb, másik később jutott oda, hogy egyik ország sem termelt már csak magának, hanem a világpiacnak. Így alakult ki az a tudat, hogy a szabadkereskedelem állapotában *már a világgazdaság fokára jutottunk*. A vállalatgazdaság megtűri a vámokat, az állami jövedelmet ezzel gyarapítva; e téren a vállalat tárgyaló fél. De nem igen viseli el az „elvi akadályokat”, minő az elzárkózás, az állami *autarkia*. Van is ebben valami természetellenesség, hiszen a föld tájai *egymást kiegészítik*, az egymást kiegészítő (komplementer) tájaknak gazdasági kapcsolatba *kell* jutniok egymással és ez ellen az autarkia „elvi” akadályt jelent be. Így le kellene mondanunk igen egészséges „tájkombinációkról”, azaz a nemzetközi munkamegosztás áldásairól. A merkantilizmusról mondták, hogy a

rendkívül érzékeny bőrű emberhez hasonlít: mindig a határain különösen érzékeny. Mintha a politikai határokon túl ott leselkednék a gazdaságát megrontó ellenség! A merkantilizmus egocentrikus; de végre is integrálja az országot, és ez szükséges. Azonban a leggroteszkebb földrajzi tudatlanságoknak lesz az áldozata (nálunk pl. Mária Terézia oly növényeket akart meghonosítani, amelyek csak forró éghajlat alatt nőnek.³⁴) Ma viszont túlnézünk az országok határain, azt termeljük, ami épp éghajlatunk alatt a legnyereségesebb és a legjobban értékesíthető bárhol: ez magától értetődő. Épp az egyes vállalatokról tételezzük fel, hogy az üzleti lehetőségeket a legjobban tudják. Ugyanakkor az államról azt tételeztük fel, hogy megmarad a maga „szuverén“ területén, a határai közt. Természetesnek mutatkozott a magánjogi jellegű üzletkötésekben, hogy a vállalat is szuverén módon jár el, azaz kereskedik azzal, ami neki a legrentábilisabb. Ugy tünt fel, mintha az állam — elvileg — passzív volna a gazdaság terén, éppen mert voltaképeni aktív tényezőnek a vállalat számított. Tartósnak ez az elképzelés sem mutatkozott. Az állam sem maradhatott el a gazdasági aktivitás terén, ha egy félszázadon át azt is képzelte, hogy a passzivitás, a „laissez faire“ az ő természetes állapota. Kérdés, hogy a politikai hatalom mikor és minő mértékben lép előtérbe? Ez egy következő fok problémája.

7. „Élettérgazdaság“ és világgazdaság.

A legújabb gazdasági fejlődés megítélése terén bizonyos zavarok vannak. Ugy látszik, hogy gazdasági téren is az elmélet — a tényleges gazdasági fejlődéshez képest — elkésik. Nagyon is soká követjük a multból származott fogalmakat és így egy ideológiai gátlás következik be. Öröklött fogalmakba igyekszünk beleilleszteni lehetőleg mindent, még azt is, ami már eléggé láthatólag körülöttünk van, mint új világ. A liberalizmus korának fogalmai eszmeileg kötnek bennünket. Nem is kevés az, amire sokan szívesen gondolnak vissza, hiszen — kétségtelen — ama fejlődési időszakból páratlan gazdasági fejlődésnek emléke és csodálatos aktivitásnak látványa maradt fenn. Mind amellettt kérdéses az, hogy elérjük-e ez alapon a kialakult új világnak a lényegét, s jól látjuk-e, hogy hol tartunk ma? Nem kevesen vannak, akik ma aggódva figyelik az új világot, s nem szívesen konstatálják, hogy a liberalizmus tért veszít. Már a mult század végén egyre-másra beszéltünk neomerkantilizmusról, amikor láttuk, hogy a *szervező állam* egyre aktívabb lett, egyre inkább buzgólkodott az állam a szo-

³⁴ V. ö. Eckhardt F.: A bécsi udvar gazd. politikája Mária Terézia korában. 1922.

ciálpolitika terén — ez sokáig csaknem kizárólag a városi-ipari, sőt egyenesen csak a nagyipari munkásság életkérdéseinek rendezését jelentette —, holott az előtt az állam jobbára csak az adó- és vámpolitika terén nyúlt bele a gazdasági életbe. Azt hittük, hogy a szociálpolitikai reformok is egyszer csak nyugvópontonra fognak jutni, s lényegében megmarad a szabad vállalkozási rendszer. Azonban egyre újabb hullámok érkeztek el az állami beavatkozások terén. Meddig megy ez?

A liberalizmus sok évszázad küzdelmének a gyümölcse, de végeredményben „klasszikus kora“ alig több egy századnál. Ily rövid idő csak átmenet lenne a gazdasági történetben? Sajnos, a kérdés feltevése nem mentes esetleges félreértéstől, hiszen a történetben végre is minden csak átmenet, amennyiben a haladás folytonos, megállíthatatlan, előretörő, a történetben továbbá visszafordíthatatlanság található, minden csak „előre“ mehet. Így a liberális időszakról sem mondható más, ami minden másról mondható, hogy t. i. átváltozik, és más jön a helyébe. De akik jól ismerik a történet filozófiáját, azt is hozzá fogják tenni, hogy habár minden csak átmenet, egyben semmi teljesen el nem süllyed a történetben, hanem továbbél, csak épp elveszíti előbbi arányát. Egy-egy régebbi kor a maga egészében ma is megvan, ám egy újabb kor felszíne alatt. Így pl. megmarad ma is a magánkezdeményezés lehetősége, meg a vállalkozás szelleme, mégha korlátokkal találkozunk is.

Azt szintén nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy nemcsak bizonyos, egyre újabb korlátozások jelentkeznek, hanem egyre *tágabb működési körök* is alakulnak ki: szinte már lépten-nyomon számolnunk kell azzal, hogy a „világgazdaság“ itt van elutasíthatatlanul. De vajjon itt van-e? Vajjon a világ-gazdaság-e az, aminek a küszöbén túljutottunk? Egyesek előtt ez alig lehet kétséges.³⁵

Sajátos, hiába kopogtat az ajtón a 19. század végén a világ-gazdaság eljövendő rendszere, egyre késik az, hogy teljes szabadsággal törhet be a régi, „nemzetgazdaságok“ helyébe. Ugyanis egy közbeeső fokot — úgy látszik — át nem tudunk ugrani: ez a fok nevezhető újabb szóval „*élettérgazdaságnak*“.

Az élettér kifejezés politikai árnyalatot hord magán. Felmerülhet a kérdés, nem lenne-e elegendő az, ha tisztán gazdasági kategóriára szorítkoznánk s egy tisztán gazdasági kifejezéssel élve jelölnénk meg egy újabb gazdasági fejlődési fokot? Bücher stádiumok sorára vonatkozó elméletének (stadiológiájának) épp az teszi ki főérdekességét, hogy tisztán gazdasági téren mutat be valaminő lényeges mozzanatot, amely épp jellemző egy gazdasági fokra: a (zárt) *házi* gazdálkodás fokán lé-

³⁵ V. ö. pl. *Ad. Weber: Weltwirtschaft*. 1932. (népszerű). Sartorius von Waltershausen: *Die Weltwirtschaft* etc. 1926.

nyeges a (teljes) „önellátás“ és ezzel egy szélesebb munkamegosztás hiánya; a városgazdálkodás fokán lényeges és jellemző a „közvetlen árúcsere“, városi ipar és vidéki mezőgazdaság közvetlen kapcsolatba-jutása; a nemzetgazdaság fokán jellemzők egy ország széleskörű „munkamegosztása“, országos „forgalma“, országos vámhatára stb. Nem maradhatnánk-e meg mi is ilyen, „tisztán-gazdasági“ fogalmak körében, midőn egy, legújabb fejlődési fokra megjelölést keresünk? Azt hisszük, nem. Csak akkor maradhatnánk meg az előző, Bücher-féle alapon, ha bizonyos történeti tények előtt behunynók a szemünket. A fennálló viszonyok között azonban a tények nagyon is világosan beszélnek, sőt már az elmúlt, illetőleg felülmúlt fokokon is beszéltek a tények arról, hogy a történetben „tisztán gazdasági“ élet — olyan, mely a politikai hatalomtól elválasztódott — nem volt. Ami volt és van, mindig olyan, hogy a politikai hatalom gazdasági jelentőségének valaminő arányára kell közeztetnünk. Ami pedig épp a legutóbbi fokot illeti, a politikai hatalom erősen előtérbe lép, hiszen nagyobb *tér* és nagyobb termelő-fogyasztó *tömegek* fölötti uralom nélkül a modern gazdasági élet már nem képzelhető.³⁶ Ily megfontolás után jutunk el ahhoz, hogy megnyugszunk az „élettérgazdaság“ fokának ily megjelölésében. Az élettérnek magának van bizonyos politikai *magja*: ez a *szervező hatalom* helye, területe. A politikai mag jelenlétét mutatja már az, hogy területi igénnyel lép fel, azaz nem zárkózik el, hanem kifelé gyakorol valaminő hatást, gyakorol gazdaságít is, sőt ez a gazdasági érvényesülési igénye ma épp jellemző.

Vannak sokan, akik az „élettér“ problémájáról ma bizonyos izgatottsággal hallanak, holott a mai kor nem hozott e téren új problémát, csak egy megszokott, de észre nem vett kérdésnek a tudatosulását hozta meg. Elég arra gondolnunk, hogy évtizedeken át hallottuk a világháború előtt pl. azt, hogy a monarchia belsőleg állandóan tiltakozik az orosz hatalomnak balkáni terjeszkedése ellen; mégha a terjeszkedés „csak gazdasági“ is, rejtve ebben is van politikai előnyomulás. Nem más ez a balkáni kérdés, mint két „élettér“-gondolat összeütközése. Az orosz *pozitív* igényelte a Balkánt, hiszen le kívánt hatolni a meleg tengerek felé. Itt pozitív tér-igény áll előttünk. Ezzel szemben áll a volt osztrák-magyar monarchia *negatív* igénye: a Balkán másé — az oroszé — ne legyen. A pozitív és negatív igények a történelem lapjain minduntalan jelentkeznek: népek, országok ütköznek egymással a térben, az igények keresztül-kasul szelik egymást; lehet-e ez másként? A közösségek is élő lények módjára „érvényesülni“ kívánnak;³⁷ az érvényesülésnek

³⁶ V. ö. pl. Br. Kuske fejtegetéseit: Entstehung u. Gestaltung des Wirtschaftsraumes. Bonn. 1930.

³⁷ H. Kniesche: Das Volk in der Wirtschaft. 1937. 336. „A gazda-

egyik faja a tér fölötti uralom. Ugyanez maga után vonja a tér erőforrásainak kiaknázását: ez sokáig „gyarmatok” szerzésének formájában volt felszínen. Ma e téren is igen nagy a változás: a gyarmatszerzés a kérdés megoldásának immár egy elavult formája! A tér kiaknázása ugyanis *nem kívánja politikai hatalom közvetlen érvényesítését*. Jól látjuk ezt akárhány esetben. Egy vállalat oly kihasználási jogokat kaphat, hogy nem szorul egy térdarab közvetlen uralmára. A Standard Oil Company nem uralkodik a tér egy pontján sem, elég neki, ha megszerzett bizonyos „koncessziókat.”³⁸ Ez volt az általános rendszer: a vállalatok mintha a tért uraló államokon kívül estek volna. A 19. század általában — mint már előbb utaltunk rá — kifejlesztette a maga korára igen jellemző „vállalatgazdaságot”. A vállalatok magától értetődően fegyvertelenek. Egyszerűen elővették a szerződések kötésének évszázados gyakorlatát, pusztá szerződések útján kitűnően tudnak „érvényesülni”. Ma is voltaképp ez folytatódik. Az új csak az, hogy a szerződéskötők államok lesznek, avagy állami befolyás érvényesül azoknak a szerződéseknek megkötésében. A gazdasági fejlődés során tehát itt is aránylag kevés az új. Novum csak a tér-igények nagyméretűsége, és ez megint nem más, mint folyománya az épp befejeződő — második — világközlekedési forradalomnak.

A gazdaságtörténeti vizsgálódásban is elfogulatlanul kell megnézni az összhelyzetet. Látjuk, milyen hatalmas „életterkomplexumok” vannak. Ezeknek nagy méretei immár századok óta láthatók: „nagyhatalmaknak” nevezzük őket közönségesen, ámbár gazdasági nagyhatalmak sorában néha kisebb államokat is találunk, minő a maga óriási gyarmatbirodalmával együtt vett Hollandia. Még inkább ilyen az a roppant terület, melyet angol világnak³⁹ mondhatunk. A nagyhatalmakat gyarmataikkal együtt természetesen a gazdaságtörténet is észrevette, csak mintegy „elvi háttérükben” nem domborította ki, mit jelentenek a fejlődés egyes stádiumainak szemszögéből. Most immár feltárult előttünk a helyzet, melyet a következő általános formulával fejezünk ki: vannak „*gazdaságilag vezető*”

ság nem más, mint a nép emancipációja, a létért való küzdelem megnyilvánulási alakja.”

³⁸ Érdekes volna vizsgálni azt, vajjon minő jogesetek fordulnak elő e téren. Vajjon, ha a koncessziókat adó hatalom, ország önkényesen hajlandó volna visszavonni szerződéses engedményét, minő fórumok merülnek fel de facto? Minden valószínűség szerint fennáll az az eset, hogy a koncessziót nyert vállalat mögött egy-egy *nagyhatalom* áll, amely latens fenyegetésével gátat képez abban, hogy valamely kisebb hatalom koncesszióját önkényesen visszavonja. Így a koncesszió-visszavonás alighanem erős ritkaság. Az egésznek mégis az a látszata, mint ha „magánjogilag” volna szilárd a helyzet! Ezen természetesen túl kell látnia minden reális vizsgálatnak.

³⁹ V. ö. J. Stoye: Das britische Weltreich. München. 1935.

anyaországok, amelyek maguk köré vonják a Föld jelentékeny részét. E nagy komplexumok „kész életterek“, viszont vannak mások, amelyek csak „készülő“ élettérrrel rendelkeznek. Alapvető tények ezek, melyeket ma még hangoztatnunk kell, miután a múlt század fogalomkészlete mellett gyakran megelégedünk róluk.

Ha a gyarmatosító hatalmak sorát nézzük közvetlenül a világháború után,⁴⁰ látjuk, hogy négyféle típusuk van; jellemző hatalmi helyzetükre épp a gyarmatkérdéssel való viszonyuk.

1. *Ki nem fejlődött* gyarmatosító hatalmak közé tartozott az Osztrák-Magyar Monarchia, mely nem szerzett „tengeren túl“ semmit; a szomszédságban — kénytelen-kelletlen — kiterjesztette hatalmát Bosznia-Hercegovinára, előnyomulásában megtorpant és 1918-ban szétbomlott.

2. *Letűnt* gyarmatosító nagyhatalom Spanyolország, mely elvesztette óriási gyarmatbirodalmát. Ide tartozik a világháború után Németország is. Feszítőereje azonban ez utóbbinak annál erősebb lett.

3. *Leszorított* gyarmati hatalom pl. Hollandia és Portugália (Olaszország is egész az abesszin háborúig). E típusnak tekintélyes a gyarmata területre nézve, de a terület nem a legértékesebb, növelni pedig nem tudja. Wütschke Németországot is (1922-ben) a „gehemmte Grossmächte“ sorába helyezi.

4. *Uralkodó* (domináló) gyarmati hatalmak: Anglia, USA, Franciaország, Japán, Szovjetoroszország. Ez a kép a világháború után.

Más szempont is jó tekintetbe: ez a világérvényesülésben való *képesség* (Weltmachtpotenz). E szempontból egész más kép tárul elénk: vannak oly hatalmak, amelyek nagyon kiemelkedőek, de területükben hallatlanul szét vannak szórva: Anglia és Franciaország gyarmatai. A jövőt illető kilátás (hatalmi „képesség“) szempontjából ezek éppen nem mondhatók biztosítottak. Igazi világhatalmi jövőjük azoknak van, amelyek — W. Vogel szavával — „*földrésznyi államok*“. Pusztán a nagy terület nem jó számba, mert jövőendő nagysághoz, gazdasági erőhöz az éghajlatuk nem ad kellő alapot (ide tartozik Ausztrália 7·7 millió □ km.-rel. Kanada nem kevesebb, mint 9·9 millió □ km.-rel). Így csak azokat vehetjük számba, amelyeknek népessége is nagy, vagy azzá lehet. E szerint „*földrésznyi államok*“ ezek esznek: Orosz birodalom (21·1 millió □ km.), China a világháború után (ma bizonytalan) 11·1 mill., Brazília 8·5 millió, az Egyesült Államok 8 millió, India 4·8 mill. □ km.-rel. A legnagyobb államterületekből azonban sokat

⁴⁰ V. ö. W. Vogel: *Erdteilstaaten als Weltmächte*. Weltwirtschaftliches Archiv. 20. Bd. 55—78. A fentit átrevidiáltam, lényegesen.

le is kell ütnünk, ha leszámítjuk azokat a tájakat, amelyek sűrűbb településre nem alkalmasak s így nagytérű gazdasági államegység alapjául nem szolgálhatnak. Ilyformán az USA területéből nem kevesebb, mint 3 millió □ km.-t kell levonnunk, marad kereken 5 millió, Kinából még többet kell leütnünk, marad W. Vogel szerint 4.7 millió; legtöbbet a Szovjet birodalomból kell leütnünk, úgyhogy csak 8.9 millió □ km. marad hatalmi alapul. Ugy ez a három terület oly arányba jut, mint a USA: 1, Kína: 1.4, Szovjet birodalom: 2.6.

Ha csak ezeket az adatokat vesszük is számba, látjuk a világ gazdasági helyzetében mutatkozó feszültséget, s ezzel a mai történések dinamizmusát könnyű megértenünk. A páris-környéki „békék“ a feszültséget nem csökkentették, hanem éppen nagyon is növelték, bár nem szabad felednünk, hogy nem minden nagytérű hatalom jelent feszítő erőt kifelé; van több, mely „belső élettérpolitikát“ folytat, — belső területét kell még kiaknáznia — vagy pedig belső szociális problémáival (India) tartósan le van kötve s a világfeszültségben kifelé nem vesz részt; végül pedig népessége (Brazíliaé nem sokkal több, mint 30 millió) egyelőre nagyon is csekély, s tropikus fekvése folytán gyors szaporulata nem is remélhető.

Gazdaság és politikai hatalom itt egymást támasztják alá. Csak bizonyos mult századbeli gátlások folytán nem vesszük észre, hogy a liberalizmus a történeti fejlődés képét — épp a gazdaságtörténet keretén belül — szinte állandóan „alulpolitizálta“, és ezzel a fejlődés magyarázatában egyoldalú maradt. Csak így eshetik meg, hogy nem vesszük észre az „angol világ“ sajátos gazdaságtörténeti jelentőségét, csak így történhetik meg az, hogy egyesek ma — a politika óriáshullámai idején — felszisszennek annak a régóta világos ténynek hallatára: vannak „életterek“, melyek központján nagyobb hatalmak vannak. Vannak életterek, a beavatottak már igen régen tudják és ennek le kell vonnunk a gazdaságtörténeti következményét is, mely a következő: *a világgazdaság nem közvetlenül jó el egy individualista-liberális vállalatgazdaság után, hanem egy élettérgazdaságon keresztül.* Ezen a fokon ismét előtérbe jut az állam, egy „neomerkantilista“ igényvel és szerepkörben.

Nézzük meg kissé közelebről, mi az élettér?

Az „élettér“ nem más, mint valaminő politikai és gazdasági hatalom tényleges és igényelt érvényesülési tere. Az „igény“ nem egyéb, mint a hatalom előre vetett árnyéka. Természetes, hogy az államok vannak első helyen igények kijelentésében: első sorban az államok a „tértartó“ szervezetek.⁴¹ Állam és államterület viszonya más, mint számos elmélet feltünteteti a szuverénitási-elméletek hatása alatt. Ez utóbbiak az államte-

⁴¹ V. ö. E. Dékány: Communautés et organisations. Paris. 1940. 3. feje.

rületet védik, és belpolitikailag áthatják: államterület az, ahol „idegen“ hatalom nem szerepel, amely tehát éppen az államé. Ez statikus elmélet, a történeti valóság pedig dinamikus: az állam funkcióját nem egyedül a maga „területében“ veszi alapul, hanem minden lehetséges téren, azaz minden irányban. Az állam tehát „imperialista“ is lehet. Nem a múlt század jogászai államtanának felfogását kell tehát egyedül magunk előtt látni, hanem a történeti tények teljességét. A jogászai elmélet belpolitikai jellegű: hozzá szoktat bennünket ahhoz, hogy az államot gondolatban *lezárjuk* a maga határain. A történeti valóság pedig ahhoz a látványhoz szoktat bennünket, hogy az állam funkciója nem áll meg a maga „szuverénitása“ határánál: dinamikus társadalom él benne, amely gazdálkodik is, tehát dolgozik, és igényeket támaszt, igényeket vagyontárgyak terén, termelés, fogyasztás terén stb.; mindenek fölött térigény jelentkezik az állam részéről. Ez is benne van az „élettér“ fogalmában.

Ebben két elem van tehát: tényleg bírt államterület és igényelt terület. Az igény érvényesítési módja természetesen igen sokféle, távolról sem csak ú. n. hódítás. Jelentheti — legélesebb formában — azt, hogy egy darab területet a törzs-állam annektálni akar. Minimális formában kereskedelmileg kíván kiaknázni. Nagyon sokféle az eshetőség. Egyesek aggodalmak között mindjárt az elsőre gondolnak, míg mások nem látják a jelent ily sötétnek, aktuálisan a második esetre gondolnak. Bizonyos, hogy ma a távolközlekedés korába jutottunk, a második közlekedési forradalom (autó, rádió, repülőgép) mélyrehatóak hatásaikban.

Mi mind ennek a következménye? Az, hogy a gazdasági élet is egyre szélesebb körökben mozog, túlmegy egyes államhatárokon, és egész kontinensekben, illetve kontinensek között keresi a maga egységes összefüggéseit. Az új idők itt vannak, visszafelé — a kis társadalmi egységek felé — menni nem lehet. Az út csak előre vezet. Itt az imperializmus elleni vádak elfelednek valamit: azt, hogy az ú. n. imperialisztikus terjeszkedés mögött éppen nem csak egyféle lelki rugó (mohó terjeszkedési vágy) van. Ez csak *szubjektív* ok volna, amelyről le lehetne tenni. Van azonban a mai „nagymeretű“ állami életre való berendezkedés mögött több, reális, *objektív* ok is: alig képzelhető el ország, amely *kiegészítésre* ne szorulna, akár a szomszédságban, akár távoli gyarmatokon.

Van-e éles határ uralt és „igényelt“ tér között? Legtöbbször nincs, mert 1. a tér — akár uralt, akár igényelt — voltaképp mindig csak részben van egy állam, avagy egy történeti közösség birtokában, amennyiben a tér maga *valóságban* (azaz nem csak forma szerint) mindig nehezen birtokolható, számos eleme, része van, ahova a hatalom alig férkőzhetik be. 2. A tér

fölötti uralom igénye nem is teljes, rendesen csak *valaminő* szempontból néz egy területre egy állam, vagy közösség, pl. arra, hogy ott külpolitikailag veszélyes hatalom *ne* keletkezzék. Ilyen volt Hollandia esete: ez az állam Anglia külpolitikai „uszálya“ volt három századon át. A holland gyarmatok sohasem számítottak veszélynek angol szempontból, az anyaország mindig kerülte annak a látszatát is, hogy ő veszélyes.

Uralt és igényelt terület más jellegű: az uralt terület *nyilvános és körülhatárolt*, az igényelt tér kevésbé nyilvános és *alig körülhatárolt*. Az igényelt területeket mindig homály veszi körül. Jól érthető, hogy igényhatárok keresztezhetik egymást: a jövőnek van fenntartva az, hogy az igényhatárokat megvonják, azaz a „függő“ kérdéseket tisztázzák. Mindezekkel kissé világosabbá véljük tenni azt, hogy az állami tevékenység mint terjed a határokon is túlra, mint „ömlik az állam-erő“ kifelé, ismeretlen határokig, és ha nem, akkor mint nyújtja a lelki erő előre a maga „igényét“. Mindez sokat szerepel a „*pénétration pacifique*“ fogalmában. És nincs köznapibb jelenség, mint idegen „*piacok*“ meghódítása. Ma már látható, hogy soká nem mehetett az individuális vállalatgazdaság: a gazdasági hódítás egyszerű magánjogi formák között „üzletek kötésében“ ment végbe. Ma? Az államok mögéje állanak az üzletkötőnek, mert — *rendszeressé és biztosítottá* kívánják tenni a magánjogi üzleti viszonyt. Ime, vannak gazdasági szükségszerűségek is, amelyek megmagyarázzák azt, miért van az, hogy az állam a maga határain túl is „igényel“ magának némi politikai befolyást. Ez látszik meglepőnek az élettér hangoztatása közepett, pedig — mint utaltunk rá — ez is jóideje megvan a gyarmatok kérdésében: a gyarmatok is sokszor félig csak *igényelt* területek, nem pedig ténylegesen *bekapcsoltak* az állam életébe. Jól látjuk ezt ma Abesszinia esetében, ennek óriási területei vannak, amelyeket az olasz államhatalom még alig érintett. Kezdetleges dolog azt képzelni, hogy a gyarmat, azért, mert „csak“ gyarmat, már be van kebelezve, illetőleg alá van vetve: a gyarmatnak is megvan a maga gazdasági élete, ahol az állam egyszerűen nem parancsolhat korlátlanul, csak bizonyos mértékű *befolyást* gyakorolhat (mint Anglia Indiában). A gyarmat tehát sok esetben közbenső fázis igényelt és bekapcsolt terület között.

A jelen világválság természetére vet fényt, ha csak futólagosan felvázoljuk magunk elé az államokon-túl-terjeszkedés egyes motivumait és a fő formákat, melyeken átment a fejlődés. A középkor egyszerűen a hatalom terjeszkedő vénájának „naiv korát“ mutatja: az állam terjeszkedett különösebb gazdasági cél nélkül (mint a német birodalom Itáliában). Az állam terjeszkedett a *szomszédok* felé. Közlekedési fejletlenség miatt a távolterjeszkedés még lehetetlen gondolat. Majd

következtek az újkori gyarmattípusok: 1. a *kizsákmányoló* gyarmatok (főtypus a spanyol), a nyers szerzésvágy orgiái; nem a gyümölcsöt szedik le a fáról, hanem a fát írtják ki; 2. a *kereskedelmi* gyarmatok (főtypus a holland) csak egyes ritka, kereskedelmi úton jól hasznosítható cikkeket termelnek ültetvényeken és hoznak forgalomba; 3. a *letelepülési* gyarmaton (főtypus az USA) kivándorlók vernek tanyát, egy merőben sajátos munkakultúrát teremtve, amely az állam lényege lesz.⁴² Az első két típus elavult, legmodernebb, a harmadik, de a másodig még életképes. Az állam nem egyformán érzi magát érdekelve. Kezdetben szabadon enged működni kiváltságos társulatokat (Hollandiában a Keletindiai, majd a Nyugatindiai társulat, 1602, illetve 1621), Angliában az Angol-Keletindiai Társulat (1610) stb. Ezek *állampótló társulatok*, fegyveres erejük is van. Az állam is meglehetősen közönyös, a gazdasági társadalom is az.⁴³ Mégis a kormánykörök előljárnak a kérdés szemmeltartásában. Kisembereknek nem kell a „nagyterű“ állam, de egyes, különösen bugzó államférfiaknak hatása nem marad el; szinte országuk nyakára erőltetnek gyarmatokat (mint legutóbb Mussolini is Abessziniát). A gyarmatokban megjelennek az egyes népek *gazdasági és politikai* erényei. A spanyol gyarmatok mutatják, mennyire hiábavalók e téren a politikai erények gazdasági erények *nélkül*. Az angol gyarmatokon a politikai és gazdasági erényeket *egyensúlyban* látjuk, sőt hozzájárulnak azok is, amelyeket *népesedési* erényeknek nevezhetünk — ez utóbbiak hiányzanak a francia gyarmatokon, ezek miatt — a történeti tapasztalat szerint — laza a kapcsolat az anyaország és a gyarmata között. Igazi gyarmatnak az mutatkozik, amely hazulról állandó népességi áramlatot kap. Mikor a nagy világgözlekedési forradalom lezajlik, két-három állam kimarad a nagy területi osztozkodásból. És ime, ez sokáig nem tűnik fel veszélyes helyzetnek: épp akkor elégnek tartják, ha *egyes* vállalatok indulnak meg a világpiac meghódítására. A magántőke magában elég mozgékony, nagy távolságokra is elmegy üzleti haszonért. Ime, azt hittük, hogy ez már a „világ-gazdaság“ elejét jelenti, holott még nem jutottunk el annak küszöbére, legfeljebb előzetes kísérleteket tettünk. De csakhamar kiderült, nehezen képzelhető el, hogy államok szóltanul tűrlessék el, miszerint az ő vállalataik *következetesen* hátrányt szenvedjenek. A nagy világháború már az imperializmus jegyében folyt le, de épp a gyarmatok kérdését intézték el úgy, hogy újabb robbanásnak kellett elérkeznie. A mostani világháború előtt teljesen világossá vált a probléma. Megérett a gondolat, most már teljesen tudatos formában, hogy egy di-

⁴² V. ö. *Corr. Gini*: Una società „lavorista.“ 1940.

⁴³ *Salomon*: Der britische Imperialismus. 1916.

namikus, szaporodó társadalom a maga területén nem élhet meg *semmikép*, hacsak más tájak, éghajlatok termékeivel a maga termelését alá nem támasztja. Megeredt az anyaország *tájkiegészítésének* a gondolata. A „tájelőnyöket“ fel kell kutatni, rendszeresen vizsgálni, és keresni kell, hogy azok *hogyan kombinálhatók*. Egyes országok különös nyomatékmal utalnak a maguk *szervezőképességére* — ezek is kombinálандók, alacsonyabb értékű országokba vezetendők stb. Vannak tehát kulturális színvonaluk szerint vett *gazdasági vezérállamok*. Így ma már külön tudomány (gazdasági földrajz) veszi kezébe a nagy probléma előkészítését. Új államomplexumokat állapítanak meg, új *élettérgazdasági egységeknek* mutatják ki a jogosultságát. Itt tartunk ma, nem egy olyan „világgazdaságnál“, amelyet egyes, állam nélküli gazdasági vállalatok képzelnek maguknak. Nagy szervező hatalmaké és nagy szervezett, kellő kombinációba hozott „élettérgazdasági egységeké“ a jövő. Ennyit le kell olvasnunk a történelem arculatáról. A reális fejlődés azt mutatja, hogy a „tisztán gazdasági“ fejlődés utópia, a politikai hatalom túlságosan érdekelve van a gazdasági fejlődésben, az ebből ki nem kapcsolható.

8. Visszatekintés.

Korlátozott helyen csak röviden írhattunk az egyes gazdasági fokokról, és egyes kritikai lépéseinket alig indokolhattuk: ehhez könyvre volna szükségünk. Itt is csak arra szorítkozhatunk, hogy megtett útunkat végigpillantva kiemeljük, mik voltak a Bücher-féle fokozatelméletben a *tudatos* szempontjaink. Mindenekelőtt feltűnt az, hogy számos oly kérdést vettünk fel az elméleti fokok sorába, melyek Büchernél nyomokban is alig találhatók. Így tekintettel voltunk az agrár fejlődésre is, mikor a nagyuradalmat párhuzamba helyeztük a városgazdasággal. Ezzel Bücher nem is tudott volna mit tenni, hiszen neki a *forgalom* fogalma adta kezébe a varázss vesszőt, amellyel elindult a fokok terére. Továbbá mi itt hosszsmetszetet készítettünk, míg Bücher megtorpant a „nemzetgazdasági“ fokán, akkor mikor — már túl voltunk azon; csak fel kellett ismerni a történeti tényállást. Mi a tényállások ösztönzésére jutottunk el a jelenig: a nagyméretű *élettérgazdasági* egységek fokáig. Ezzel kapcsolatban feltűnhetett az, hogy elméletünkben számos oly szempontra hívtuk fel a figyelmet, amely Büchernél meg sincs pendítve. A Bücher-féle fokok terén kezdetben nem tűnt ki az, hogy vajjon kell-e *gazdaságethikai* nézőpontokat érvényesíteni, van-e súlya a gazdasági éthosznak, a nevelésnek stb. Erre Sombart utalt nyomatékosan, felhasználtunk tanából egyet-mást. Bizonytalannak tűnt fel Bücher elmélete nyomán, hogy van-e egyáltalában súlya a *politikai* té-

nyezőnek a gazdasági életben, azaz egyáltalán a történet folyamán. Még lappang elméletében egy feltételezés, mintha a gazdasági élet külön világ volna, vagy lehetne. Világosan feltűntettük, hogy igenis a gazdasági élet erősen függ a politikaitól. A gazdasági élet „fokai“ sem lehetnek *tisztán gazdasági* tényekkel jellemezhetők, csak éppen olyanok, melyek *főként* gazdasági mozzanatokkal alátámasztottak és jellemzettek. Kizárólagosan gazdasági élet nincs. Végül legnagyobb súlyt nyert fennebb annak a felismerése, hogy *minden gazdasági fok mögött egy gazdaságtársadalmi, sajátos egység áll*. Ez Büchernél világos, mégis csak egy sejtelem az. Holott talán itt kezdődik a gazdasági szociológia, mely kutatja: minő egységek vannak, illetve lehetnek, minő kollektív, azaz csoportos alanyai vannak a gazdasági életnek; és azok minő aktivitást fejthetnek ki. Minden egység *önfenntartó*, egocentrikus, és létküzdelmet folytatva elsősorban gazdasági tevékenységre szorul rá, tehát *gazdasági alany*. Büchernél ez már világos — azok előtt, akik ki tudták a sorok közül ezt olvasni. Egyes pontokon revíziónk nem volt több, mint kisebb helyesbítés, így a nemzetgazdaság fokának értelmezésében. Lemondottunk arról, hogy a történeti életet éppen csak gazdasági fogalmakban oldjuk fel, ezt a fokot is másképp kellett értelmeznünk.

Végül magának a gazdasági tudománynak adtunk némi perspektívát, midőn azt hangsúlyoztuk, hogy annyiféle „köz“-gazdaság-tan van, ahány *gazdaságtársadalmi* közösség.

Dékány István.

Agrárlakosságunk foglalkozási tagozódása.

Korunk haladottabb szelleme a közérdeklődés tengelyébe a szociális intézkedések szükségességét állította. A magyar agrárpolitika is felismerte, hogy a közület gondoskodása a mezőgazdálkodás támogatásán túlmenően a földművelésben foglalkoztatott ember szociális helyzetének megjavítása felé kell, hogy irányuljon.

Helyes szociálpolitikát azonban nem képzelhetünk el a gondozásba vett tömegek viszonyainak alapos vizsgálata és ismerete nélkül. Elsősorban a statisztika az a tudomány, amely a társadalmi tömegjelenségeket kutatja és számmal ábrázolja. Tehát a „számszerű szociológia“¹ tudományától várjuk a mezőgazdasági népesség összetételének, egyes rétegei számban kifejezett jelentőségének pontos ismeretét. Sajnos ezideig a statisztika adós maradt agrárlakosságunk jó és használható foglalkozási tagozódásának felkutatásával.

A népszámlálások tagadhatatlanul mostohán kezelték az őstermelés társadalmi viszonyait. Elég az 1911-ben megállapított és három utolsó népszámlálásunkra érvényben volt *foglalkozási névjegyzék*² beosztására tekintenünk. Ez az őstermelést tíz, a többi hét termelési ágat pedig összesen 356 foglalkozási csoportra bontotta. Magában az őstermelés ágában is aránytalanságokat tapasztalhatunk. A „Mezőgazdaság és kertészet“ gyűjtőfogalmában a „Földművelés“ 1930-ban az összlakosság 51%-át tömörítette, míg az állattenyésztés és kertészet, valamint az összes egyéb őstermelő foglalkozási csoportok számaránya alig haladta meg az össznépesség $\frac{1}{2}$ %-át. Ezek a számbeli aránytalanságok természetesen a külföldi népszámlálások eredményeiben másképp alakulnak, sőt el is tűnnek különösen ott, ahol az agrárlakosság aránya kisebb, vagy az őstermelés keretén belül az erdészet, kertészet, halászat, stb. jelentősége nagyobb. A kérdés vizsgálatánál azonban egy percre sem szabadulhatunk attól a gondolattól, hogy a statisztika tudománya a foglalkozás tagozódásának vizsgálatát elsősorban iparo-

¹ *Földes Béla* meghatározása.

² 35.562/1911. kereskedelemügyi miniszteri rendelet.

sodott, hogy úgy mondjuk városi szempontoktól vezérelve indította meg; hogy a mezőgazdasági társadalom összetételének tudományos megfigyelése még kezdeti nehézségekkel küzd s végül hogy hazánkban e téren alig tudtuk a külföldi példáktól elszakadva nemzeti sajátosságainkat kifejezésre juttatni.

Mielőtt azonban mezőgazdasági foglalkozási statisztikánk hiányosságait és feladatait részletesen kifejténénk, néhány elméleti szempontra kell rámutatnunk.

Elsősorban meg kell vizsgálnunk, nincs-e elvileg kizárva annak a lehetősége, hogy a népszámlálás foglalkozási adatai az őstermelő népesség hű gazdasági, társadalmi tagozottságának használható képét adják.

A népszámlálás statisztikai megfigyelésének főtárgya az ember, mint társadalmi tömegjelenség. A tömegjelenségek alanyának pedig számos csoportképző tulajdonsága, azaz statisztikai ismertetőjegye van. Közülük talán épen az ember gazdasági ismertetőjele: foglalkozása az, ami a népszámlálást a legnehezebb feladatok elé állítja. Hisz ez az ága, a foglalkozási statisztika végeredményben határtudomány a népesedési és gazdasági statisztika között. Természetes az, hogy a gazdasági statisztika körébe tartozó üzemszámlálás keretén belül, objektív foglalkozási felvétel segítségével a kérdéses termelési ág emberszükségletének tárgyilagossabb és szervezeti összetételét pontosabban fedő helyzetképet remélhetnénk.

A mezőgazdasági üzemszatisztikáknak a földtulajdonosokra és munkaerőikre vonatkozó megállapításai kivétel nélkül lényeges eltéréseket mutatnak a hozzájuk közel eső népszámlálások agrárfoglalkozási adataival szemben. Így Belgiumban is, ahol 1846 óta rendszeres mezőgazdasági üzemszatisztikai felvételek vannak. Az 1895-ös üzemszatisztika szerint a mezőgazdaságban tényleg foglalkoztatottak száma 1,204.810 volt, az 1900-as népszámlálás alapján pedig 697.372. Az 1929-es üzemszatisztika még mindig 662.382 agrárfoglalkozásút mutat ki, az 1930-as népszámlálás 603.388-as számával szemben. Csehszlovákia 1930. évben foganatosított mezőgazdasági üzemszatisztikai felvétele és az ugyanazon évben tartott népszámlálása a földművesek számában 887.000 főnyi különbséget jelez. Az 1933-as német üzemszatisztika szerint a mező- és erdőgazdasági üzemek személyzetének száma 16,055.000, a népszámlálás adatai alapján pedig az őstermelő népesség száma csak 13,715.000 volt. Az adatok különbözőségét, az adatszolgáltatók szempontjaival, az eljárás módszereinek különbözőségével bőven indokolhatjuk, anélkül, hogy a kétféle adatgyűjtés közül az egyik eredményeinek jobban használhatósága mellett dönthetnénk.

Az 1935. évi magyar általános mezőgazdasági statisztikai kérdőív az agrárlakosságra vonatkozó pontokat is tartalmazott. A gazdaságban foglalkozó egyének s azok családtagjainak szá-

mát, saját gazdaságán kívül másutt végzett munkáját és munkanapjainak mennyiségét, az elmúlt évben foglalkoztatott részes földművesek, idegen napszámosok, idénymunkások munkanapját és járandóságát tudakolta. Az adatgyűjtés az igénybevett munkaerő körülményeit közelebbről nem részletezte s így a munkabérstatisztikai igényeknek nem felelt meg, mégis a mezőgazdasági üzemek munkaerőszükségletét néhány adatával megvilágíthatta volna. Sajnos, anyagának ezt a részét technikai okokból ezideig nem lehetett feldolgozni. Így a kérdés megoldása nálunk mindenesetre a népszámlálás feladata maradt.

Az álló népesség tökéletes metszetét képező népszámlálás ennek elvégzésére alkalmas is.

A népszámlálás, mint Hiess megállapítja³ a nemzetgazdaság munkájában résztvevő szerveinek képét, bizonyos fokig az egyén szubjektív foglalkozási tükrében mutatja, annyira, mint amily mérvben az egyént a népszámlálás foglalkozási kérdőpontjai erre rávezethetik. Hogy a népszámlálás adatai a népesség tényleges foglalkozási tagozódását tüntessék fel, annak az a feltétele, hogy ez az alanyi elem összetalálkozzék a tényleges, tárgyi munkamegosztási formákkal.

E jelenség a mi szempontunkból azért kedvező, mert az őstermelés munkamenete és munkafeladatai nagyrészt történelmi kialakulás eredményeképp jöttek létre. Épen a tudományosan kiművelt ipari nomenklaturánál kell az adatszolgáltató részéről több hibaforrással számolni. Tény ugyanis, hogy az ipari munkamegosztás tisztán technikai jellege még nem vált a népben teljesen tudatossá, még csak kis mértékben szűrődött át nyelv szokásába. Ezzel szemben az őstermelő foglalkozás, — az alacsonyabb rétegnél is, — bizonyos osztályöntudattal jár együtt. A kondás, csikós, gyalogbéres, arató, sommás, vincellér és hasonló részletes foglalkozásmegjelölések ott közismert és félre nem érthető fogalmakat takarnak. A statisztika rájuk vonatkoztatott, mondva csinált nagy gyűjtőfogalmait (munkás, napszámos, cseléd, segítő családtag) sokkal kevésbé ismeri a nép s azok több zavart keltenek. Megfelelően kiválasztott s a népnyelvbe gyökerező részletes foglalkozásmegjelölés esetén inkább a városi származású számlálóbiztosok kelhetnek zavart (akik felülről minden parasztot egyformának láthatnak) — ha megfelelő kioktatásban nem részesülnek.

Meg van tehát a remény arra, hogy az alanyi vonások ellenére egy helyes népszámlálási agrárfoglalkozás-rendszerből a kellő tudományos munkával mezőgazdasági népességünk tagozódásáról a mainál teljesebb keresztmetszetet kaphassunk.

Ha tehát a népszámlálás megfelelő mezőgazdasági foglalkozási nomenklatura és adatainak alapos feldolgozása esetén

³ Hiess F.: Methodik der Volkszählungen. Jena 1931. 158. old.

alkalmas is volna a feladat megoldására, kérdés, hogy egyéb szempontok nem gátolják-e az eddig követett rendszer megváltoztatását.

A statisztika tudományának és a statisztika gyakorlati használhatóságának két igen fontos pillére az, hogy adataiból számsorokat alkothassunk és hogy azokat nemzetközi viszonylatban is összehasonlíthassuk. Ez a két szempont volna a legerősebb ellenérve, kerékkötője az adatgyűjtések és azok feldolgozása kapcsán tervezett minden lényeges módosításnak. Különösen az összes kulturnemzetek álló népességének megrögzítésére hívatott, hatalmas apparátussal végrehajtott népszámlálás adatsorai követelnek meg bizonyos állandóságot. Azonban mint az alábbiakból kitűnik, a népszámlálások foglalkozási anyaga, úgy a nemzetközi összehasonlítás, mint az adatsor képzésének szükségessége ellenére eddig számtalan módosításon ment keresztül és sok zavaró körülmény hatása alatt állott.

A foglalkozási statisztikát sem az 1872. évi szentpétervári statisztikai kongresszus, sem a Nemzetközi Statisztikai Intézet munkája, sem a tudományos törekvések ezideig nem tudták a megkívánható módon egységesíteni. A szentpétervári kongresszus idején természetesen még zavarosabb volt a helyzet, mert pl. Oroszország foglalkozási adatai rendi statisztikával vegyültek. Svédország 1885-ig a foglalkozási megoszlás kutatása helyett szintén rendi adatokat gyűjtött. Nagybritannia régi népszámlálásaiban a népesség foglalkozási tagozódását a családok hovátartozása szerint, Spanyolország 1877-ig csak a férfiakra, Ausztria 1870-ig csak a keresőkre vonatkozóan állapította meg. Az 1869. évi magyar népszámlálás a 14 éven aluliakat foglalkozásnélküliekként kezelte és az eltartottakat nem mutatta ki eltartójuk foglalkozása szerint részletezve.

Még a legutóbbi népszámlálások foglalkozási feldolgozása sem egységes. Az egységesítésnek ugyanis elsősorban a dolog természetéből folyó elméleti akadályai vannak. Közismert tény az, hogy a nemzetgazdaság ágait s ezek keretén belül a foglalkozásokat éles és természetes határvonallal nem különíthetjük el egymástól. A statisztikus osztályozó munkája tehát, amellyel foglalkozási csoportokat állít fel, a társadalmi gazdaság szervezetének ismeretén nyugvó, de mégis főleg teoretikus jellegű tevékenységén alapszik.

Nagy eltéréseket találunk már azoknak az üzemeknek osztályozásánál is, amelyeknek a termelési keretein belül az egyedek foglalkozásukat gyakorolják. Ez az osztályozás különösen az iparra vonatkozóan ezideig szinte nemzetenként többféle megfontolás alapján történik. Így a termelés ágait néhol aszerint csoportosítják, hogy azok milyen nyersanyagokat használnak fel. Csakhogy ugyanaz a nyersanyag sokféle iparágat foglalkoztathat, viszont egy ipar is több nyersanyagot dolgozhat fel. Ha-

sonló nehézségeket okoz az, ha a termelési osztályokat terményeik előállításának menete, maguknak a termékeknek sorrendje, vagy azon célok szerint csoportosítják, amelyek érdekében előállították őket. A berlini konjunktúrakutató intézet az iparokat pl. aszerint igyekezett csoportosítani, hogy azok közvetlen fogyasztásra, vagy a további termelésre szolgáló javakat állítanak-e elő. A svájci népszámlálás a foglalkozásokat a munkakörnyezet szerint osztályozta. Külön-külön csoportokat alkot a teljesen és részben zárt helyen, a szabadban (földön, vízen, levegőben) és a föld gyomrában űzött hivatásokhoz tartozó népességből.

Ha az egyes népszámlálások foglalkozási megjelölései által létesített üzemszerveket átvizsgáljuk, az osztályozásban sok logikai ellentmondást találhatunk. Hiess⁴ felemlíti, hogy a cipész foglalkozást 6 állam a bőriparhoz, 6 pedig a ruházati iparhoz sorolja. A tapétázó az egyes államok népszámlálásai-ban 7 különböző ipari csoportba került aszerint, hogy az osztályok képzése a felhasznált nyersanyag, a késztermék, vagy a termelés célja szerint történt. A „bijouterie“ mesterséget végigkísérve 5 svájci népszámlálás során, azt majdnem mindig más ipari foglalkozási csoportban találta fel.

De a foglalkozások csoportosításánál nemcsak az a szempont dönt, hogy az egyének milyen vállalatok keretén belül gyakorolják élethivatásukat, hanem az is, hogy mi egyéni, személyes foglalkozáskörük. Az objektív (vállalati) és szubjektív (egyéni) foglalkozás természetesen a csoportosítás során nem mindig fedik egymást (pl. egy butorgyári gépésznél).

A foglalkozási alcsoportba való osztásnál 1930. évi népszámlálásunk az eddigi gyakorlatot követve népességünket még mindig kétféle módszer szerint csoportosította. Az ipar-forgalmi foglalkozásokat illetően az objektív hivatást tekintette irányadónak s itt az adatbevalló szubjektív foglalkozásmegjelölését, az őt foglalkoztató üzemre vonatkozó adatok segítségével helyesbítette. Ezzel szemben a többi foglalkozási kategóriát illetően szabályszerint a személyes foglalkozás szolgált a csoportosítás alapjául. (A mezőgazdasági népességnél, mint később látni fogjuk, ez az elv sem érvényesülhetett akadály nélkül.)

A feldolgozási rendszer e kettősségét külföldön is megtaláljuk. Először az 1921-es angol népszámlálás után tettek kísérletet arra, hogy a foglalkozásokat úgy a szubjektív, mint az objektív rendszer szerint dolgozzák fel. Az objektív feldolgozást, azt, hogy az alkalmazottakat a körül a termelési ág körül lehessen csoportosítani, amelynél működésüket kifejtik, a kérdőívnek a munkaadó nevét és vállalatát tudakoló adata teszi lehetővé. Az 1890. évi magyar népszámlálás alkalmazta először ezt az eljárást.

⁴ I. m.: 199. old.

A fentiekén kívül még számos átcsoportosítást sorolhatnánk fel, amelyek ugyan igen megnehezítik azt, hogy népszámlálásaink foglalkozási adatsorait megalkothassuk, de a változtatás lehetőségére jó példát adhatnak.

Igy 1910-ben a házi cselédeket kiemelve az eltartottak közül, belőlük új foglalkozási főcsoportot alkottunk. Addig abban a csoportban szerepeltek, amelyhez gazdájuk tartozott. Ugyancsak 1910-ben helyezték át az egyéb foglalkozásúak közé önálló keresőként a birtokaikat eltartás fejében gyermekeiknek átadó egyéneket (az ú. n. eltartásosakat), akik 1900-ban még az őstermelőknek voltak eltartottaik. Az 1930-as népszámlálás pedig a háztartásvezető háziasszonyokat választotta külön az egyéb eltartásosaktól.

De nemcsak a foglalkozási csoportok átrendezése, hanem a foglalkozási adatok pontosabb kitöltése és lelkiismeretesebb feldolgozása is lényeges strukturális változásokat eredményezhet. Bizonyítja ezt a közelebbi megjelölés nélküli napszámosok tömegében beállott változás is. Arányuk ugyanis az 1900. évi 3.3%-ról az 1910. évi népszámlálás adatai szerint 2.4%-ra csökkent. Ez a hatalmas, 140.000 főt kitevő tömeg azonban, az 1910-es népszámlálás indokolása szerint jórészt nem népmozgalmi, hanem csupán statisztika-technikai okokból változtatta meg a foglalkozási főcsoportok összetételét. Az adatszolgáltató a felvételi lapokon a 10 év előtti helyzethez viszonyítva jóval kevesebbszer tüntette fel közelebbi megjelölés nélkül a napszámos foglalkozást. Másrészt pedig ahol nyilvánvaló volt, hogy a népszámláló biztos a napszámos szóval földművelési, vagy mezőgazdasági napszámost akart jelölni, a feldolgozás során a lapokat a mezőgazdasághoz osztották be, ahol pedig az tünt ki, hogy az adatszolgáltató valamely bánya, vagy iparforgalmi vállalat alkalmazásában áll, ott lapja a megfelelő iparforgalmi csoport-hoz került.

Az adatsorok képzése és a nemzetközi összehasonlítás lehetősége a foglalkozási statisztika terén az említett okokon kívül a kérdés tudományos kimunkálása során is mind nagyobb akadályokba ütközik. A fejlődés ütemét jelzi a fontosabb bányászati, kohászati és ipari foglalkozások és szakképzettségeknek 1939-ben a felvidéki népösszeírás előtt kiadott ideiglenes jegyzéke is, amely 650-nél több foglalkozást jelöl meg.

Mindezek azt bizonyítják, hogy a népszámlálásunk alkalmas agrárlakosságunk társadalmi rétegződésének felmérésére. Véleményünk szerint ezt a feladatát eddig azért nem töltötte be megfelelően, mert a foglalkozási csoportok képzésénél egy tulajdonjogi adottságnak, a földbirtoknak túlzott jelentőséget biztosított s ezenkívül a földtulajdonnal nem rendelkező elemet sem csoportosította logikusan.

A magyar népszámlálás az őstermelés termelési ágának

mezőgazdaság és kertészeti főcsoportjában az első foglalkozási főosztályként a birtokosok és bérlők számát a tulajdonukat, illetve bérleményüket képező földterület nagysága szerint csoportosítva mutatja be.

Már a birtokos és bérlő megnevezés sem szabatos. A magánjog alapfogalmaiból következik, hogy földbirtokos helyett megfelelőbb volna a földtulajdonos megjelölés használata, hisz a tulajdonjog az a legteljesebb és legközvetlenebb jogi uralom, melyet a pozitív jog korlátai között és mások jogainak sérelme nélkül a föld felett gyakorolni lehet. A bérlő megjelölés pedig kifejezetten helytelen, mert a kérdéses esetekben nem valamely elfogyaszthatatlan dolog egyszerű használatának átengedéséről van szó, hanem nyilván haszonbérbeadásról. A földterület gyümölcsöző dolog és az adatszolgáltató szempontjából ennek haszonélvezetén van a hangsúly.

A birtok, illetve „bérlet”-kategóriák képzésének rendszerében sincs állandóság. 1930-ban osztották szét a 200–1000 holdas középirtokosokat 200–500 és 500–1000 holdas kategóriákra. 1910-ben részletezték először a kisbirtokosokat kisebb birtokcsoportok szerint és ekkortól számították a családtagok birtokát a családfő földtulajdonához. A vonatkozó számsor amúgysem állhatna sok tagból, mert az 1900. évi számlálólapra került rá először a ház- és földbirtokra vonatkozó kérdés. Célja az volt, „hogyan a lakosságnak társadalmi és vagyoni tagozódásáról is bizonyos képet nyújtson és egyúttal az, hogy az őstermelő foglalkozásúakat a birtokadatok alapján megfelelően lehessen csoportosítani”.

A magunk részéről elméleti szempontból sem tartjuk helyesnek azt, hogy ily módon tisztán vagyoni jegyek alapján következtessenek az adatszolgáltató foglalkozására. Így még vagyoni helyzetéről sem kapunk elfogadható képet, hiszen egy törpebirtokosra nyilvánvalóan jobb anyagi hatással van háza és belsősege, mint a határban levő fél hold földje, márpedig a népszámlálás a házára vonatkozó adatokat földbirtokával kapcsolatban nem dolgozza fel.

Természetesen magára a földbirtokmegoszlásra sem vetnek fényt ezek az adatok. Hiányzik belőlük ugyanis mindazok száma, akik nem agrárfőfoglalkozású földbirtokosok. Ez a szám pedig az 1920. évi 251.135-ről 1930-ban 545.060-ra emelkedett⁵ mindjobban elhomályosítva e csoportosítás jelentőségét (a bérletek alakulásánál is ilyen a helyzet). Az 1935. évi mezőgazdasági összeírás összesen 1,614.924 földbirtokost tartott számon, az 1930. évi népszámlálás pedig a más főfoglalkozásúakkal együtt 1,282.035-öt.

⁵ V. ö.: Struktur und Verfassung der ungarischen Landwirtschaft. Budapest. 1937. 47. l. *Thirring Lajos* fejezete: Statistik der landwirtschaftlichen Bevölkerung.

Hazánkban, különösen a tagosítás hiánya miatt igen gyakori az, hogy a gazdák földjeikkel összefekvő kisebb-nagyobb területeket bérelnék. A bérelt és saját földek már egész más üzemnagyságcsoporthoz hoznak létre, amelyek alapján az adatszolgáltató vagyoni viszonyait egész másképp ítélnénk meg. Ilyenkor felmerülhet a fő- és mellékfoglalkozás problémája s erős hibaforrás lehet az, hogy a földműves birtokosnak mondja magát akkor is, ha bérlete nagyobb.

Hogy azonban e kétes értékű csoportosítás keretének technikailag helyes kitöltéséhez közelebb kerüljön, az 1910-es népszámlálás erőszakos eszközökhöz folyamodott. Minden 5 kat. holdnál nagyobb földbirtokkal rendelkező adatszolgáltatót, még akkor is, ha kifejezetten mezőgazdasági munkásnak nevezte magát, — a kisbirtokosok közé sorozott. Az 1930-as népszámlálás tovább ment és ezt a határt az összes 1—10 holdas munkásokra is kiterjesztette.

Véleményünk szerint teljesen jogtalanul. Mert a mezőgazdasági termelésben a munkának is van akkora szerepe, mint a földtulajdonnak. Mint tömegjelenségnek a munkásságnak a birtokosoknál nagyobb súlya van.

A népszámlálások mezőgazdasági foglalkozási statisztikája csak úgy fogja agrárlakosságunk társadalmi, meg szociális tagozódásának igaz és használható képét adni, ha a zavaró vagyoni elemek kiküszöbölésével rendszerét a mezőgazdasági munkán építjük fel. A foglalkozás fogalmi jegyeire vonatkozó sok tudományos vitáról olvashatunk, de abban mindenki megegyezik, hogy a foglalkozás bizonyos tevékenységet tételez fel. Azoknak a személyeknek, akik nem végeznek valamilyen kereső tevékenységet, foglalkozásuk nincs. Elvileg tehát azt a földbirtokost, aki nem maga műveli meg földjét, közvetlenül nem irányítja mezőgazdasági termelését, nem az őstermelési, hanem a foglalkozás nélküliek foglalkozási főcsoportjában kell kimutatnunk. A birtokosok és bérlők foglalkozási osztályában az agrárlakoságnak csupán az a rétege maradhat, amely főfoglalkozásként a saját, illetve haszonbérletében levő földjén végzett mezőgazdasági termelő tevékenységet folytat. Ha viszont az idegen üzem keretében teljesített mezőgazdasági munka képezi főfoglalkozását, akkor mindenképp a mezőgazdasági munkások foglalkozási osztályába tartozik, még akkor is, ha bármily nagy földtulajdonnal vagy haszonbérlettel rendelkezik. Ebben az esetben ugyanis földjét vagy mellékfoglalkozásként munkálja meg, vagy felesége és családtagjai nem mennek idegen munkahelyre és akkor a saját föld megművelése az ő főfoglalkozásuk marad. Az egy, az öt holdas, vagy bármily más birtokhatár, amit annak az eldöntésére állítanak fel, hogy valakit az önállóak, vagy munkások osztályába sorozzanak, erőszakos és helytelen elméleti csoportosítás, amire szükség nincs.

Ennek a megállapításnak logikai helyességét látta át az a népszámlálási gyakorlatunk is, amely a gazdasági munkások, napszámosok fentemlített kényszerű besorozásával szemben az éves gazdasági cselédeket saját osztályukban hagyta meg akkor is, ha 1 holdnál nagyobb birtokuk volt.

A mezőgazdasági munka szempontjából tehát agrárlakosságunknak két minden nehézség nélkül szétválasztható csoportja van: a földművesek osztálya, akik kizárólag saját mezőgazdasági üzemükben (földtulajdonukon, vagy földhaszonbérletükön) végeznek termelő tevékenységet és a mezőgazdasági munkások osztálya, akiknek saját földjük vagy haszonbérletük nincs s így kereső tevékenységüket mások mezőgazdasági üzemében, mint idegen munkaerők teljesítik. A két osztály között helyezkednek el azok az agrárlakosok, akiknek ugyan van földjük, vagy haszonbérletük, de idegen mezőgazdasági üzemben is dolgoznak. Ezek aszerint kerülnek a földművesek vagy a mezőgazdasági munkások osztályába, hogy mi a főfoglalkozásuk.

A mezőgazdasági főfoglalkozás megállapítására két elfogadható eszköz áll rendelkezésünkre. Az egyik az idegenben végzett mezőgazdasági munka időtartamának megkérdezése segítségével való döntés.⁶ A mezőgazdaság vegetációs ideje 8 hónapra tehető. Ha tehát valaki egy év alatt 4 hónapnál hosszabb ideig vállalt munkát idegen üzemben, akkor mindenkép a mezőgazdasági munkások csoportjába kerül. A főfoglalkozás másik és alaposabb ismertetőjele az, ha eldöntjük azt a kérdést, hogy az adatszolgáltató nagyobb jövedelme a saját vagy idegen üzemben végzett munkájából származik. Erre pedig mezőgazdasági munkabérstatisztikánk mai állása mellett is válaszolhatunk. Tekintsük át röviden a mezőgazdasági munkások osztályokat.

Le kell szögeznünk, hogy népszámlálásunk mai rendszere mezőgazdasági munkásaink jellegzetes és nagy osztályait nem ismeri. Két foglalkozási csoportba sorozza őket: gazdasági cseléd, valamint gazdasági munkás, napszámos elnevezés alatt.

Gazdasági cselédeken érti az állandó gazdasági munkavállalókat, akiknek jogviszonyait általában az 1907: XLV. tc., az ú. n. gazdasági cselédtörvény szabályozza. Mégsem fedi teljesen az említett jogszabály alanyainak körét, mert a feldolgozás során idevonta a parádéskocsisokat és olyan belső gazdasági cselédeket is, akikre a törvény hatálya már nem terjed ki. E törvényünk azonban egymástól sokban különböző néposztályok viszonyait rendezte. A régebbi népszámlálások az egyéb gazdasági cselédektől külön alcsoportot alkottak, a községi és közbirtokossági pásztorok, esőszők, stb. rétegéből, nagyon helyesen elismerve, hogy ezeket nem csak alkalmazójuk jogi személy

⁶ Az 1910. évi sveici népszámlálás csak azt a tevékenységet vette mellékfoglalkozásként figyelembe, amely legalább 30 munkanapig tartott.

volta különbözteti meg a többi cselédektől, hanem az azoktól igen sokban eltérő foglalkozásuk, fizetési módjuk és életviszonyaik is. Semmikép sem láthatjuk tehát indokoltnak az 1930-as népszámlálás eljárását, amely ezt az alcsoportot eltörölte.

Az 1907: XLV. tc. azonban az említett foglalkozási alcsoporton kívül még két, egymástól igen könnyen megkülönböztethető munkavállalói osztályra terjed ki: a szegődményes (konvenciós) cselédekre és a bentkosztos béresekre.

A szegődményes cselédek mint társadalmi osztály élesen elkülönülnek falusi lakosságunk többi részétől. Konvenciójukon alapuló fizetési rendszerük az őket alkalmazó nagyobb gazdaságba külön egységként illeszkedő termelő háztartásuk kialakítását teszi lehetővé az agrárnépétől eltérő munkakörüik, társadalmi berendezkedésük, világnézetük, szaporaságuk, népszokásaik, életkörülményeik bizonyítják azt, hogy századok óta kialakult speciálisan magyar néposztállyal állunk szemben.⁷

Viszont a kishirtokos béreslegénye legtöbbször bentkosztos, munkaadója asztalánál vagy konyháján étkezik és gyakran csak mérsékelt gabona, vagy pénzfizetést kap. A természetbeli járandóságok hiánya kizárja családalapításának, önálló termelői háztartása folytatásának lehetőségét s ezért a béressors gyakran nem az egész életre szóló hivatás. Ha a törvényhozó ezideig nem is ismerte fel e kétféle cseléd-foglalkozás jogviszonyai külön szabályozásának nagy jelentőségét, semmi akadálya nem lehet annak, hogy belőlük a népszámlálás két foglalkozási alcsoportot alkosson. Ezt a megoldást választotta egyébként az utolsó cseh-szlovák mezőgazdasági üzemi statisztikai felvétel is, szétválasztva a munkaadó háztartásába bevett béreseket (celed) az uradalmi (deputatus) cselédektől.

Foglalkozási statisztikánknak még nagyobb hiányossága az, hogy az összes nem cselédsorban lévő mezőgazdasági munkavállalókat a „Gazdasági munkás, napszámos“ gyűjtőfogalom alá sorozza. A napszámos megjelölés helytelen. Ez a fogalom ugyanis eredetileg nem társadalmi osztálytagozódást jelentett, hanem bérfizetési módot. Ha a mezőgazdasági munkásokat a bérfizetés módja szerint osztályoznánk, akkor a napszámosokkal a részesek és szakmányosok kerülnének szembe. Az újabb mezőgazdasági munkabérstatisztikai kutatások megállapították, hogy a külföldi viszonyoktól eltérően, hazánkban a mezőgazdasági munka kis részét, 10 vagy 20%-át díjazták csupán napszámbérrel. Semmi okunk sem lehet tehát arra, hogy a mezőgazdasági munkást napszámosnak nevezzük. Sajnos ez a megjelölés, talán éppen népszámlálásaink kapcsán mind nagyobb tért hódított a közhasználatban. Sőt az 1923: XXV. tc. is a sok mezőgazdasági munka szabályozása helyett először a legkisebb napszámbérek megállapítását tette lehetővé.

⁷ V. ö. Heller A.: Cselédsor. Budapest, 1937.

A napszámos megjelölésnek a népszámlálás során való használatára talán az adhatott okot, hogy a felvétel időpontjában az év december 31-én azt, aki falusi lakosságunkból munkához jutott, legtöbbször napszámmal díjazták. Igenám, de ez a tél derekán végzett munka nem is lehetett földművelés, hanem fagallyazás, útárkolás vagy hasonló tevékenység. Ismételten hangsúlyoznunk kell, hogy a népszámlálás felvételének időpontjában, a mezőgazdasági termelés szünetel. Földművelő lakosságunk nagy része, még az önállóak is munkanélkül vannak. Ha tehát foglalkozásukat nem a termelői idényben végzett munkájuk alapján ítélnők meg, úgy logikusan a foglalkozásnélküliek főcsoportjába kellene őket helyezni, vagy azok a gazdák, akik télen szekereznek, fuvaroznak, a közlekedési főosztályba kerülnének.

Mezőgazdasági munkásaink régen kialakult foglalkozási alcsoportokba sorozhatók. Így elsősorban igen könnyen különíthetjük el munkástársaiktól a hónaposbérrel szerződő vándor idénymunkásokat, akiket a köznyelv sommásoknak nevez. Különleges életviszonyaik miatt, ha a vegetációs idő felénél, négy hónapnál többet töltenek ilyen szerződésben, akkor főfoglalkozásuk alapján bátran alkothatunk belőlük külön foglalkozási alcsoportot.

A magyar mezőgazdasági munka tengelyében hosszú idő óta az aratás áll. Az aratási munka jelentőségére vonatkozóan elég megemlítenünk, hogy becslésünk szerint 1938. évi termésünkben mintegy 3 millió q aratási részjárandóságon körülbelül 256.000 aratópár osztozott. Agrárnépünk keresetének legfontosabb forrása ez a munka, amely családja egész évi gabona-szükségletét biztosítja, úgyhogy vidéken csak azt tekintik ellátatlannak, — ha nem állandó munkás — aki aratáshoz nem jutott. Ezért nem valószínű, hogy a gépesítés egyhamar lényeges csökkenést idézhetne elő számukban. Természetesen az aratás a munkás keresetének csak harmad, vagy negyed részét biztosítja, hisz munkaideje átlag csupán 14 nap. Munkaszokásaink szerint azonban a nagyobb családú kisbirtokosokat leszámítva a munkaadók túlnyomó része aratóit az aratással kapcsolatos munkákon (terménybehordás, cséplés) kívül más, rendszerint őszi, néha tavaszi és őszi idénymunkával is ellátja. A Központi Statisztikai Hivatal által a mezőgazdasági munkabérszerződésekről gyűjtött nagyszabású felvételnek anyagából megállapítható, hogy alig akad írásban kötött aratószerződés, amely kizárólag az aratási munkákra vonatkozna. Tehát, ha az adatszolgáltató, arra a kérdésre, hogy végzett-e aratási és azal kapcsolatos őszi vagy tavaszi munkát, igennel válaszol, akkor minden további meggondolás nélkül az aratók külön foglalkozási alcsoportjába sorozható.

Földművelésünkre jellemző a részes gazdálkodás, illetve

részes műveltetés rendszere is. A francia részes gazdálkodás, az olasz mezzadria és a jugoszláv kmet rendszer a történelmi kialakulás során hazájában talán nagyobb jelentőséghez jutott,⁸ de a mi ezekhez sokban hasonló szokásaink sem nélkülöznek bizonyos nemzeti sajátosságokat. Magyarországon szigorúan meg kell különböztetnünk a részesgazdálkodást a részesműveltetéstől. A részesgazdálkodás esetén a földtulajdonos birtokát átadja a részeshaszonbérelőnek, aki a föld használatáért nem fizet bérösszeget, hanem a termés hányadrészét szolgáltatja be. Ezeket mutatja ki népszámlálásunk a „részes földműves“ foglalkozási alcsoport alatt, amely osztályozásnak további fenntartása indokolt, csak helyesebb volna megjelölését „részes földhaszonbérelőre“ változtatni, amivel az adatgyűjtés egy jelentős hibaforrását küszöbölhetnénk ki. A részesműveltetésnél ezzel szemben a szerződő felek egymással a munkaadó és munkavállaló viszonyába kerülnek. A munkaadó a munkásnak nem meghatározott mennyiségű pénz, vagy terménybérrel fizet, hanem a termés bizonyos hányadát adja. Tulajdonképpen az aratás részes műveltetés, de mint láttuk az aratást, cséplést és az azokkal egy megállapodásba foglalt más részesmunkák elvégzőit gazdasági viszonyainknak megfelelően már külön foglalkozási alcsoportba osztottuk, úgyhogy a „részes munkások“ alcsoportjába csak azok a mezőgazdasági munkások fognak kerülni, akiknek szerződése aratásra nem vonatkozik. Ezeknek a száma különösen az alföldi és a kisbirtokosvidékeken lesz jelentős. A részes munkavállalás főfoglalkozás jellegének megállapítására nehéz tételes szabályokat felállítani és ezért az adatszolgáltató bevallására kell bízni azt, hogy eldöntse így vagy másképp jutott-e munkabérfjövedelmének jelentősebb részéhez.

A részeseknek egész különleges életviszonyok között levő, de kisebb számú csoportjai a dohánytermelők (akiknek jogviszonyait külön törvény szabályozza), a dinnyekertészek, részes töktermelők (bosztányosok). Hogy ezek a részes földhaszonbérelők, vagy a részes munkások alcsoportjába kerülnek-e, azt munka-, vagy haszonbérszerződésük jellege dönti el. De az említett foglalkozások nemcsak e két alcsoport határán vannak, hanem vitatható, hogy a mezőgazdaság vagy a kertészet foglalkozási főosztályába tartoznak-e. A népszámlálás gyakorlata eddig az utóbbi főosztály mellett döntött.

Nem árt tehát a kertészet fogalmát és felosztását tisztázni. A kertészet a növénytermelő földművelésnek önálló ága. Jellegzetes terményeit kerti növényeknek nevezzük. Ezeket a kerti növényeket háromféle földművelési rendszerben termesztetik: házikertben, ipari kertészetben és szántóföldi művelésben.⁹ A

⁸ V. ö. *Bernát Gyula*: Részes gazdálkodás és birtokpolitika. Budapest, 1939.

⁹ V. ö. *Liszka Jenő*: Kertészeti üzemgazdaságtan. Budapest, 1937.

hivatásos kertész munkavállalás csak az ipari kertészet keretében képzelhető el. (Az ipari kertészet ágai: zöldség-, gyümölcs-, dísznövény-, magtermelés, faiskola és kertépítés). A házikertészet csak a termelő háztartásának szükségleteit elégíti ki és művelése mellékfoglalkozás. Amint viszont a szükségletek növekedésének mérve szerint a haszonkertek szántóföldi műveléssé alakulnak át, ezek az agrárkertészetek elválnak a kertészet ágától és a mezőgazdaságba olvadnak be. Legtöbb kapás- és ipari növényünk kerti növény. Ha pedig a szántóföldi burgonya, káposzta, vagy borsótermelést nem rekesztjük ki a mezőgazdaságból, nincs értelme ezt tennünk a dohány, dinnye vagy töktermeléssel, feltéve, hogy azok termesztésének terjedelme és módja tényleg különbözik az ipari kertészettől.

A mezőgazdasági munkások között a szőlőművelés munkavállalói számbeli súlyuk és különleges munkaviszonyaik miatt szintén külön foglalkozási alcsoportot érdemelnek.

Azok a mezőgazdasági munkások, akik főfoglalkozásuk alapján az eddigi beosztásból kimaradtak, napszámmunkával szolgálják meg keresetük jelentősebb összegét. Azonban ezt a csoportot is tanácsos volna a nyugati államok statisztikai gyakorlatát követve két részre bontani. Az állandó napszámosokat ugyanis szerződés köti és csak abban különböznek az 1898: II. tc. első részének hatálya alá eső többi munkásoktól, hogy fizetésüket a végzett munkanapok száma szerint kapják. Azok a napszámosok viszont, akik alkalmi munkával keresik kenyerüket, egy munkaadóval sem kerülnek rendszeres és állandó munkaviszonyba.

A statisztika közgazdasági szempontból és azért, hogy a lakosság szociális körülményeiről alaposabban tájékozódhassunk, a foglalkozási csoportok keretén belül a foglalkozási viszonyok kutatásába is elmélyed. A népességet mindenekelőtt a keresők és eltartottak nagy csoportjára bontja. Majd, hogy a tőkes, szellemi- és testi munkásréteg kapitalisztikus jellegű tagozódását körvonalazhassa, az önálló, — tisztviselő, — segédszemélyes hármass beosztást alkalmazza. Népszámlálásunk tekintettel a mezőgazdaság különleges viszonyaira, ezt a felosztást negyedik tagozattal is bővítette: a földművesek segítő családtagjaival. Azok ugyanis nem tekinthetők önállóaknak, viszont a földművesekkel való családi kapcsolatuk kiemeli őket az alkalmazottak, illetve munkások köréből.

Foglalkozási statisztikánk a segítő családtagok kérdésével kapcsolatban nem teljesen okszerű eljárást követ. Elsősorban nemcsak az őstermelés, hanem más foglalkozások körében is vannak segítő családtagok (pl. a vendéglősiparban stb.) Talán ide lehetne sorozni a legutóbbi népszámlálás során külön csoportosított háziasszonyokat is. A német birodalmi statisztikai hivatal a négyes szociális beosztás rendszerét az összes foglal-

kozási ágak körében kimutatja. Az, hogy mi a hármastagozódás mellett maradtunk, a népszámlálási adatok feldolgozása során egy visszafordításra vezetett. A birtokosok és bérlők segítő családtagjainak hozzátartozóit ugyanis az önállók eltartottjai között mutattuk ki, míg maguk a segítő családtagok nem az önállók, hanem a segédcsaládtagok csoportjába kerültek.

Azt az eddigi eljárást mindenesetre meg kell szüntetnünk, amely a mezőgazdasági munkások segítő családtagjainak létezéséről nem vesz tudomást. A magyar mezőgazdasági munka sajátos jellegénél fogva ugyanis a férfi, a családfő munkájában részt vesz az asszony és a serdültebb gyermek is. A nyugati államok munkaszokásaival szemben az önálló mezőgazdasági női munkára (fejőnők, gépkiszolgálók stb.) nálunk alig akad példa, viszont az aratást párban (bokorban) végzik, a sommásbanda fele férfi, az állatvezetők gyermekei stb. A mezőgazdasági munkabérek megállapítása minden esetben figyelembe veszi a segédmunkások kisebb értékű munkáját és a férfimunkától eltérő munkaviszonyait. Alig akadhat az országban adatszolgáltató, aki gondolkodás nélkül meg ne tudná magáról mondani, hogy elsőosztályú mezőgazdasági munkás volt-e, vagy pedig segédmunkás (II., III. osztályú, illetve félrészes). A munkások segítő családtagjainak különválasztása tehát nem ütközhet különleges nehézségekbe és ugyanakkor felbecsülhetetlen értékű munkabérstatisztikai, gazdaság- és szociálpolitikai adatokat szolgáltatna, sőt bizonyos családstatisztikai ismeretekre vezethetne.

Az 1930. évi népszámlálás II. kötetének indokolása szerint a statisztika a népesség társadalmi szerkezetéről megközelítően hű képet csupán a foglalkozások kisebb tagozódásaira való bontása útján fog nyerni. Ilyen a földműveseknél a földtulajdonosoknak és földhaszonbérlőknek birtokterületük nagysága szerint való csoportosítása. Ezt a felosztást a statisztikai Évkönyvek részletesen közlik is. Az adatok használhatóságára vonatkozó fentebbi megjegyzéseink alapján úgy véljük, elég volna a kis-, közép- és nagybirtok szerint való felosztásuk is (ha olyan törpebirtokos akadna, akinek nem munkavállalás a főfoglalkozása, az csak a kertészek között szerepelhet). Ennek a csoportosításnak a mezőgazdasági munkások között a parancsoló, — szegődményes vagy szerződéses mezőgazdasági iparos (gépkészítő) — és közmunkás felosztás felel meg. Különösen a szegődményes családszociális foglalkozási alcsoportja keretén belül alakult ki az említettekén kívül, történelmi fejlődése során, egymástól pontosan elhatárolható számos más foglalkozási árnyalat, melyeknek kutatása tudományos és gazdasági szempontokból jelentőséggel bírna.

Heller András.

Szövetkezetek Erdélyben.

Az Erdélyben élő három nemzetiség sajátos népisége, eltérő gazdasági életviszonyai és kultúrája szövetkezeti mozgalmának fejlődésére is rányomja bélyegét és ennek következtében az egyes nemzetiségek szövetkezeti mozgalma más és más fejlődési irányt mutat.

Míg a magyarság szövetkezeti szervezkedése főképpen a hitel-, fogyasztási és az utóbbi időben mind erősebben a tej-szövetkezetek felé irányul, addig az egyre erősödő román hitel-szövetkezeti mozgalom mellett a románság előszeretettel hajlik a mezőgazdasági termelő és értékesítő, a földbérelő-, föld-vásárló- és erdőkitermelő szövetkezeti szervezkedés felé. A román néplélek előtt a fogyasztási szövetkezés gondolata még idegen, így e téren jelentős eredményeket felmutatni nem tudnak. A németiség, az erdélyi szászság és bánáti svábság, rendkívül erős hitelszövetkezetei mellett újabban mind nagyobb lendületet vesznek a sváb termelő és értékesítő szövetkezetek. A szászság fejlett és szolid kereskedelme fogyasztási szövetkezetek alakulásának nem igen kedvezett, a svábságnál pedig egyáltalán nem találunk fogyasztási szövetkezetet.

Az erdélyi három nemzetiség szövetkezeteinek összehasonlító vizsgálatánál fenti körülmények figyelembevétele mellett nem hanyagolhatók el mindazon egyéb körülmények sem, amelyek főleg állampolitikai, gazdasági és egyéb vonatkozásaikban az egyes nemzetiségek szövetkezeti mozgalmának fejlődésére hatást gyakorolnak. Ezek között legfontosabb a román államnak a kisebbségeivel szemben tanúsított magatartása.

Az egymást követő román kormányok politikája Erdély megszállásának két évtizede alatt kapkodó és bizonytalan vonalvezetése mellett egy tekintetben határozott irányt követett: különböző intézkedései által a gazdasági fölényben álló magyarság gazdasági életét a legszélesebb területen megbénítani igyekezett az erdélyi románok gazdasági erejének egyidejű növelésével, hogy a magyarság gazdasági pozícióinak meggyengítésén keresztül politikai erejét is megtörje és a román nemzetgazdasági érdekek előmozdításával az erdélyi románságot gazdasági erejében a magyarság fölé emelje. E cél elérésére az ál-

lam egyik legalkalmasabb eszköznek és egyik legfontosabb feladatának az erdélyi román szövetkezeti mozgalom kiépítését és megerősítését tekintette. Az olcsó állami hitellel s egyéb kedvezményekkel agyontámogatott román szövetkezetek, az erdélyi magyarság egyidejű tökeszegénysége folytán, alkalmasak is lehettek volna a magyarság gazdasági pozícióinak elhódítására, a szövetkezeti gondolattól át nem hatott erdélyi román szövetkezeti élet azonban a szövetkezésben rejlő magasabb önszerző célokat fel nem ismerve, távolról sem tudta elérni azt az eredményt, amit meglévő feltételei mellett elérhetett volna.

A németiség szövetkezeti mozgalma aránylag könnyebben élte át a román impérium két évtizedét, mint a magyar. Egyfelől a románok elnyomó törekvései a német kisebbséggel szemben nem nyilvánultak meg olyan erősen, mint a magyarokkal szemben, sőt mint az állami élet egyéb vonatkozásaiban látható, ha támogatást nem is élveztek, bizonyos fokú kíméletben részesültek, — másfelől a németiségnek németországi kitűnő pénzügyi és gazdasági összeköttetései révén sikerült olyan jelentős idegen tőkéket biztosítani, amely támogatás szövetkezeti és egyben gazdasági életük nyugodt fejlődését lehetővé tette.

Minden kedvezőtlen helyzet ellenére az erdélyi magyarságnak sikerült példás szövetkezeti életet kiépíteni s ha a magyar szövetkezetek nem is rendelkeznek olyan tőkeerővel és nincs is akkora forgalmuk, mint a román szövetkezeteknek, mégis egészségesebb szövetkezeti szellem és elmélyültebb szövetkezeti öntudat révén messze felülmulják a román szövetkezeteket.

Az erdélyi szövetkezetek ismertetése előtt röviden vázoljuk jogi helyzetüket.

Az 1929. évi román szövetkezeti törvény megalkotásáig e téren általános bizonytalanság uralkodott. Az 1929. évi román szövetkezeti törvény a magyar kisebbség szabad gazdasági szervezkedésének lehetőségét — bizonyos korlátok között — biztosította és a magyarság szövetkezeti mozgalmát mint saját központjainak — Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége és Hangya Központ — irányítása alatt álló nemzeti szövetkezeti mozgalomnak ismerte el.

A decentralizáció jegyében hozott 1929. évi törvény a szövetkezetek gazdasági és szellemi irányítását elkülönítette. A szövetkezetek vidékenként gazdasági tevékenységeik előmozdítására federálékba, míg irányításukra és ellenőrzésükre uniókba tömörültek. A törvény megengedte, hogy a kisebbségi szövetkezetek önálló nemzetiségi alapon szervezzék meg federáléikat és unióikat, egyben 10 évet adott a magyar szövetkezetek alapszabályainak a román szövetkezeti törvénnyel való összehangbahozására.

Az 1935. évi szövetkezeti törvény kibővíti az uniók hatás-

körét, amennyiben elsőfokú bírói hatáskörrel is felruházza azokat a tagszövetkezetek között, vagy szövetkezetein belül felmerült ellentétek elintézésére, jogot nyernek továbbá tagszövetkezeteik érdekeinek a bíróság előtti képviselésére is.

Az 1938. évi szövetkezeti törvény új helyzetet teremtett. A szövetkezeti mozgalom központi irányítás és ellenőrzés alá került. A törvény a szövetkezetek felett gyakorolt ellenőrzési és irányítói jogot, a szövetkezeti autonómia legfontosabb biztosítékait, a szövetkezetek kisebbségi központjaitól megvonta s azt kizárólag a román szövetkezeti szervezet újonnan létesített csúcsintézményére, a Nemzeti Szövetkezeti Intézetre ruházta, elrendelve az unióknak az ország egész területén való felszámolását. A kisebbségi szövetkezeti központok csupán mint federálék folytathatják tovább működésüket.

A törvény előírja a kisebbségi szövetkezetek alapszabályainak a Nemzeti Szövetkezeti Intézet (továbbiakban NSZI) által megállapított alapszabálytípus szerint való módosító kötelezettségét, a román könyvelési rendszer és nyelv bevezetését. A NSZI elrendelheti a törvény értelmében több szövetkezet fuzióját, megjelölve azt a szövetkezetet, amelybe a többinek be kell olvadnia. A *bukaresti központ továbbá kényszerfelszámoltatási jogot nyert az összes magyar szövetkezetek felett még abban az esetben is, ha azt a „közrend, vagy magasabb nemzetgazdasági érdekek úgy kívánják.”*

A törvény egy további intézkedése szerint a kisebbségi szövetkezeti központok 9 tagú igazgatóságába 4—4 tagot nem a közgyűlés választ, hanem a román szövetkezeti központ nevez ki.

Az 1938. évi törvényt módosító 1939. évi újabb törvény pedig szinte teljhatalmat ad a NSZI-nak, amennyiben feljogosítja, hogy az Intézet bármely szövetkezet igazgatóságát és felügyelő bizottságát feloszlathassa és helyükbe 7 tagú igazgatóságot és 3 tagú felügyelő bizottságot nevezhessen ki, a választott igazgatósági tagokat megillető jogokkal. A magyar központok ügyvezető igazgatójának kinevezési jogát a NSZI-nek tartja fenn a törvény, és azok az Intézet tisztviselőinek minősülnek.

Jóllehet az 1938. évi minisztertanácsi jegyzőkönyv 24. §-a a kisebbségi szövetkezetek működését a román szövetkezetek működési szabadságához hasonló feltételek mellett biztosítja, a román törvényhozás az 1939. évi szövetkezeti törvénnyel a magyar szövetkezeti mozgalom autonómiájának utolsó maradványait is megvonta és a kisebbségi központok és tagszövetkezetek elrománosítására megtette az intézkedéseket.

Hitelszövetkezetek.

Az erdélyi magyar hitelszövetkezetek Erdély elszakítása előtt — mint köztudomású — az OKH kötelékébe tartoztak. E szövetkezetek a román impérium első éveiben igen nehéz viszonyok közé jutottak. Központjuktól elszakítva, korábbi anyagi és szellemi támogatásuk megszűnt és életlehetőségeiket, zilált pénzügyi viszonyok közepette, saját erejükre utalva kellett megteremteniök. 1923-ban a magyar hitelszövetkezetek Kolozsvár székhellyel megalakítják új központjukat, a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetségét (a továbbiakban GHSz), amely központba megalakulásakor 335 volt OKH hitelszövetkezet lépett be. A Központ első feladatának az egész erdélyi magyar hitelszövetkezeti szervezet újjáépítését tűzte ki. Az életképtelen szövetkezeteket felszámolta, illetőleg más szövetkezetekbe olvasztotta be.

Néhány küzdelmes év után sikerült is a magyar hitelszövetkezeti mozgalmat megerősíteni és a válságos évek alatt elvesztett tagszövetkezeteket, ha nem is számban, de erőben pótolni. A mostoha viszonyok ellenére is — állandó tőkehiány, az állami támogatás teljes hiánya, súlyos adóterhek, a román kormány számtalan jogtalan akadékoskodása — a magyar szövetkezetek szépen fejlődtek az 1930-as évek kezdetéig. A magyar hitelszövetkezetek e rövid idő alatt jelentékenyen növelték betéteiket és ennek megfelelően kihelyezéseik is erősen emelkedtek. *Az 1923.-tól 1933.-ig terjedő időszak alatt a magyar hitelszövetkezetek saját tőkéiket meghuszaszorozták, takarékbetéteiket pedig hatvanszorosára növelték.*

Súlyos csapást mért a szépen fejlődő magyar szövetkezeti mozgalomra a világgazdasági válság kitörése következtében elrendelt moratórium, majd a mezőgazdasági adósságrendező törvény, amelyek alapjaikban rendítették meg a magyar hitelszervezetet.

A konverziós törvény a tartozásoknak 50—70%-át eltörölte s a fennmaradó részek visszafizetésére 17 éven át történő részvisszafizetéseket írt elő. Az adósságrendező törvény következtében a magyar hitelszövetkezetek kénytelenek voltak veszteségeik egy részét a szövetkezetek tartalékjaira, másik nagyobbik részét a betétesekre áthárítani olyképen, hogy a betéteket a legtöbb intézet a felére csökkentette. Ugyancsak súlyosan érintette a konverzió a központot, a GHSz-t, amelynek veszteségeit szintén részben üzletrészei, részben és fokozottabb mértékben betétesei viselték el olymódon, hogy úgy az üzletrészeket, mint a betéteket a központ 50%-kal leszállította, a betétek további 20%-át pedig üzletrészképen írta jóvá.

Míg a magyar hitelszövetkezetek mintegy 200 millió leut kitevő konverziós veszteségét e szövetkezeteknek kizárólag saját

erejükre támaszkodva kellett elviselniök, addig a román hitelszövetkezetek az állam részéről kártalanítottak. Jóllehet az adósságrendező törvény rendelkezéseket tartalmaz arra vonatkozólag, hogy a szövetkezetek konverziós veszteségeit az állam a Román Nemzeti Bank különalapjából 17 év alatt meg fogja téríteni, a magyar szövetkezeteket a román állam ebben a kártalanításban nem részesítette, azzal az indokolással, hogy arra csak az a szövetkezet tarthat igényt, amely igazolja, hogy 1926-tól kezdve kölcsönök után 18%-nál magasabb kamatot nem szedett és a betétekért 14%-os kamatnál többet nem adott. Miután az állami támogatásban nem részesülő magyar hitelszövetkezetek a szervezetlen tőkepiac igen drága hitelét voltak kénytelenek az évek hosszú során igénybe venni, a kártalanításnak ezt a feltételét igazolni nem tudták s így attól elestek.

A német hitelszövetkezetek konverziós veszteségei kártalanításban szintén nem részesültek, e szövetkezetek azonban nagy tőkeerejükre és tartalékaikra támaszkodva, sokkal könnyebben viselték el a gazdasági válság súlyos következményeit, mint a magyar szövetkezetek.

Igy a román állam által a konverziós veszteségek fedezésére nyújtott mintegy két milliárd leu kártalanítást tehát kizárólag román szövetkezetek¹ kapták, amely összegből elveszett tőkeállományukat bőségesen pótolni tudták.

A gazdaadósságoknak ilyen módon való rendezése a szépen fejlődő, de csak a saját tőkére és a betéti üzletágra utalt magyar hitelszövetkezeti mozgalmat jó időre megbénította. A tagok bizalma szövetkezeteiben megrendült, a takarékbetétképződés megállt s a szövetkezetek újabb kölcsönöket nem tudtak nyújtani. A betétképződés csak lassan kezd újra megindulni 1935.-ben, de az állomány csakhamar fokozatosan emelkedik. Ebben az évben a GHSz kötelékében működő hitelszövetkezetek új betétjének összege még csak 11.7 millió leut, 1936.-ban 24.9, 1937. évben pedig már 64.1 millió leut tesz ki. Mégis elenyészőek ezek az új betétek, ha a konjunkturális évek betétállományai-val hasonlítjuk össze, amidőn is 1929.-ben a hitelszövetkezeti betétek 279.2, 1930.-ban 321.9 és 1931.-ben 287.6 millió leut mutatnak.

Jóllehet maga a magyar hitelszövetkezeti központ is nagy konverziós veszteségeket szenvedett, 1936.-ban sikerült a hitelélet újjáindítására a még rendelkezésre álló csekély tőkéből három millió leut kihasítani tagszövetkezetei számára, úgyhogy azok a kisebb kölcsönök folyósítását ezzel az új központi hitellel, valamint a rendelkezésükre álló új betétekkel ismét megkezdhették.

Ez időtől kezdve a központ visszleszámítolási hitele is bő-

¹ egész Románia területén.

vül és mérlegadatai ismét emelkedést mutat. A GHSz 1937. évről szóló mérlegében az üzletrésztőke 6.8 millió leuval szerepel, a leszámított váltók értéke az előző évi 4.5 millióval szemben 7.6 millió, az adósok számlája az előző évi 4.5 millióval szemben 9.7 millió leut tesz ki. Lényeges emelkedést mutat a betétek összege, amely 1936. évvel szemben 1.5 millióról 5.7 millió leura emelkedik. Az 1938. évi mérlegben pedig a leszámított váltók értéke már 12.1 millió, az adósok tartozása 10.8 millió leut tesz ki, míg a betétek összege 11.5 millió leura emelkedik. Az 1938.-as évek folyamán megindított központi üzletrészjegyzési mozgalom a GHSz 1939. évről szóló jelentése szerint 4.1 millió leuval emelte rendes üzletrészeinek összegét.

Amíg tehát a magyar hitelszövetkezeti mozgalom állami visszleszámlítási hitel hiányában nagy erőfeszítéseket tesz elvesztett tőkeállományának pótlására, a román kormány hatalmas összegekkel táplálja a román szövetkezeteket. Az erőviszonyok szembeállítására nem lesz érdektelen reámutatni arra, milyen jelentős összegeket juttatott a román kormány az utóbbi évek alatt szövetkezeteinek. A konverziós veszteségek megtérítésén kívül az 1938-as szövetkezeti törvény megalkotásával egyidejűleg a nemzetgazdasági miniszter *1200 millió leues hitelkeretet bocsátott² a Román Nemzeti Bank által kizárólag román falusi szövetkezetek rendelkezésére 2.5% kamatozással, amely összegből az 1939 októberéig folyósított központi hitelek összege 460 millió L-t tett ki.²* A hiteleket a következő célokra nyújtják: 1. mezőgazdasági gépek és eszközök beszerzésére, 2. állatbeszerzésekre, 3. kisebb ingatlanjavításokra, 4. újabb falusi gazdaságok létesítésére.

A román szövetkezeti központ magas visszleszámlítási hitelkeretén kívül a román szövetkezeti mozgalom alimentálásának szolgálatában további két hatalmas pénzüintézet áll: a *Banca pentru Industrializarea si Valorificarea Pruductelor Agricole* (a Nemzeti Mezőgazdasági Hitelintézetből 1938. évben újjászervezett Mezőgazdasági Termékeket Értékesítő és Iparosító Bank) és a *Banca de Credit a Meseriasilor* (a Kisipari Nemzeti Hitelintézetből 1937. évben átszervezett Ipari Hitelbank), amely intézetek nagyrészből szövetkezetek útján folyósítják kölcsöneiket, a reájuk vonatkozó törvény és végrehajtási utasítás alapján, kizárólag román kisgazdák és kisiparosok számára 2%-os kamatozás mellett. A két pénzüintézet tőkeerejére nézve jellemző, hogy *előbbinek kezdő alaptőkéje 1000, utóbbinak 300 millió leu és az állam 20 éven keresztül évi 100, illetve 50 millió leuval járul támogatásukhoz.*

Mindezekből az olcsó, hatalmas hitelforrásokból a magyar szövetkezetek teljesen kizárattak s míg a román szövet-

² egész Románia területén.

kezetek a 2—2.5% mellett folyósított olesó állami tőkéket az új kamattörvény rendelkezései értelmében 7.5%-ban maximált kamatlábbal helyezhették ki és ezáltal nyereségüket is erősen növelhették, — addig a magyar hitelszövetkezeti központ az 1938. üzletévről szóló jelentésében hangoztatja, hogy a pénzpiacon hitelszükségletét csak nagy erőfeszítésekkel tudta 6.5% kamatozás mellett fedezni s az 1%-os kamatmarge a költségek fedezésére sem volt elegendő, úgyhogy csak a legnagyobb körültekintéssel sikerült pénzügyi egyensúlyát fenntartania.

Az erdélyi román hitelszövetkezetek visszleszámitolási hitele 1937 évben 140 millió leut tett ki. Ez az összeg azóta valószínűleg erősen emelkedett a hitelélet fent ismertetett átszervezése következtében. Ezzel szemben az erdélyi magyar szövetkezeteknek a saját központjuk által nyújtott visszleszámitolási hitele megközelítőleg csak 25 millió leu körül mozgott (a magyar hitelszövetkezeti központ a konverzió előtti évben tagszövetkezeteknek 55 millió leu visszleszámitolási hitelt nyújtott).

A német szövetkezetek legfőbb finanszírozó szervei a Hermannstädter allgemeine Sparkasse és a Banater Bankverein. Előbbinek a szász hitelszövetkezeteknél levő kihelyezései 1930. végén 108 millió leut mutatnak. Tagszövetkezeteknek 1930. évi 353 millió leus kihelyezése a konverziós veszteségek következtében 128 millió leura esett és betétállományuk is 83 millió leura csökkent.

A sváb hitelszövetkezetek fejlődése csak az 1930.-as, főleg az 1933. évtől kezdődik. Ez időponttól alakul a sváb hitelszövetkezetek 75%-a és erősebb vérkeringésük is csak innen számítható.

A legutolsó, 1937. évi hivatalos román szövetkezeti évkönyv adatainak a felhasználásával készített táblázatok vármegyéenként részletezve érdekesen szemléltetik a három nemzetiség szövetkezeti mozgalmának főbb erőviszonyait (L. 1—7. sz. táblázatokat).

Az erdélyi hitelszövetkezetek száma (l. 1. sz. táblázatot) az 1937. évben összesen 1.122, melyből 281 magyar, 587 román, 254 pedig német (185 szász és 69 sváb) hitelszövetkezet.

Az erdélyi hitelszövetkezeti tagok száma összesen 229.965. Ebből magyar 99.750, román 96.387, német 33.828 (17.093 szász és 16.735 sváb). Míg tehát a román hitelszövetkezetek számban a magyarokat kétszeresen is meghaladják, addig a szövetkezeti tagok számát tekintve a magyarok vezetnek.

Az egy-egy hitelszövetkezetre eső átlagos taglétszám legnagyobb a magyaroknál: 355, míg a románoknál 164, a németeknél 133, utóbbiak tehát a magyar szövetkezetek átlagos taglétszámának felét sem érik el. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a magyar hitelszövetkezetek a csekély tőkeerejű és kis taglétszámú szövetkezeteket felszámolni voltak kénytelenek. Ez

Az erdélyi hitelszövetkezetek és a szövetségi tagok száma vármegyénként 1937-ben.

(Nemzetiségek szerint részletezve.)

Sorsz.	Vármegye	Szövetkezetek száma				Szövetkezeti tagok száma				Lélekszám 1930-ban				Hány lélekre esik egy szövetkezet		
		magyar	román	német	összesen	magyar	román	német	összesen	magyar	román	német	összesen	magyar	román	német
1	Brassó	4	13	2	19	1.492	2.083	232	5.143	44.761	83.948	33.348	168.125	11.190	6.458	16.674
2	Háromszék	25	10	—	35	7.305	1.336	—	8.641	109.381	21.759	781	136.122	4.375	2.176	—
3	Fejér	4	32	5	41	1.641	5.204	437	7.282	24.028	173.401	7.583	212.749	6.007	5.419	1.517
4	Csik	17	6	—	23	5.045	947	—	5.992	120.627	20.976	439	145.806	7.096	3.496	—
5	Fogarás	—	40	14	54	—	4.247	1.284	5.531	4.768	67.375	10.750	86.039	—	1.686	768
6	Maros	18	16	7	41	6.902	2.985	875	10.762	123.317	132.719	11.283	289.546	6.851	8.295	1.612
7	Udvarhely	36	5	—	41	13.252	781	—	14.033	119.385	6.382	464	130.282	3.316	1.276	—
8	Szeben	—	35	35	70	—	3.907	4.019	7.928	9.085	120.738	56.999	194.619	—	3.449	1.629
9	Nagyküküllő	7	17	65	86	1.949	1.519	5.420	8.886	17.419	96.307	58.810	147.994	2.488	3.900	905
10	Kisküküllő	6	30	31	67	1.017	3.393	2.751	7.161	35.306	80.604	24.011	149.482	5.884	1.343	775
11	Torda	7	40	—	47	2.026	5.845	—	7.871	39.214	136.315	742	183.282	5.602	3.408	—
12	Bihar	30	38	—	68	10.886	5.932	—	16.818	152.942	314.109	2.288	510.318	5.098	8.266	—
13	Kolozs	22	35	—	57	10.017	6.424	—	16.441	100.759	204.139	2.788	334.991	4.580	5.833	—
14	Máramaros	2	24	—	26	942	5.682	—	6.624	11.174	93.207	3.239	161.575	5.587	3.884	—
15	Beszterce-Naszód	1	29	23	53	273	4.399	1.742	6.414	7.476	103.010	20.785	144.131	7.476	3.552	904
16	Szilágy	19	32	1	52	5.594	8.070	161	13.925	107.662	192.821	19.010	343.347	5.666	6.026	16.010
17	Szatmár	14	24	—	38	5.118	5.761	—	10.879	74.191	178.523	9.530	294.875	5.299	7.438	—
18	Szamos	4	29	—	33	685	4.828	—	5.513	33.870	169.942	351	219.355	8.468	5.860	—
19	Arad	23	39	6	68	11.013	7.719	990	19.722	82.488	258.239	52.202	423.649	3.586	6.621	8.367
20	Krassó	1	14	3	18	576	1.736	1.432	3.744	5.032	139.651	25.654	200.929	5.032	9.975	8.851
21	Hunyad	3	23	1	27	1.029	4.336	24	5.389	37.584	272.283	8.282	332.118	12.528	11.838	8.282
22	Szörény	8	15	—	23	3.058	1.696	—	4.754	15.838	183.412	23.118	239.386	1.980	12.227	—
23	Temes-Torontál	30	41	61	132	9.830	7.557	15.461	32.848	76.969	188.020	174.395	499.332	2.565	4.585	2.859
		281	587	254	1.122	99.750	96.387	33.828	229.965	1.479.712	3.233.216	540.793	5.548.363*	5.265	5.508	2.129

* 294.642 egyéb nemzetiségűvel együtt.

A táblázat az „Anuarul Cooperatiei Romanesti” 1938. és az 1930. évi román népszámlálás nemzetiségi adatai alapján készült.

zel szemben a románoknak a bőséges állami támogatás kisebb szövetkezetek alakulását is lehetővé tette s így hitelszövetkezeti hálózatukat a legkisebb falvakig kiterjeszthették. A szász és sváb szövetkezetek még alacsonyabb átlagos taglétszáma szintén e szövetkezetek tőkeerősségében — a saját és idegen tőke nagyságában — leli magyarázatát. Míg a német hitelszövetkezetek nagyobbára csak egy-egy község hiteligényeit látják el, addig a magyar hitelszövetkezetek működési köre több falura is kiterjeszkedik.

Ha a hitelszövetkezetek számát a legutóbbi 1930. évi román népszámlálás nemzetiségi adatai alapján vetjük egybe, úgy a magyaroknál 5.265, — a románoknál 5.505, s a németeknél 2.129 lélekre esik egy hitelszövetkezet (L. 1. sz. táblázatot). Ezek a számok azonban nem fejezik ki hűen — a magyar hitelszövetkezetek számának kicsiny volta miatt — a magyarság szövetkezeti szervezettségét. Sokkal alkalmasabb erre a szövetkezeti tagok számának szembeállítása a nemzetiségek lélekszámával. E szerint a magyaroknál 14,8, — a németeknél 15,9, a románoknál pedig csak 33,5 lélekre jut egy hitelszövetkezeti tag.

Legerősebb hitelszövetkezeti szervezkedést tehát a magyarság mutat fel Erdélyben.

A hitelszövetkezeti tagok foglalkozás szerinti megoszlására 1937. évből adat nem áll rendelkezésre. 1933-as adatok szerint a magyar hitelszövetkezeti tagok 82,1%-a földműves, 6,6% iparos, 2,2%-a tisztviselő, 2%-a földbirtokos, 1,4%-a pap és tanító, míg egyéb foglalkozású 5,7%. A szászságnál erősebben van képviselve a földműves osztály 92,4%-kal, az iparosság ezzel szemben csak 2,2%-kal szerepel. A román földműves szövetkezeti tagok számaránya 80%, az iparosoké 5%, a tanítóságé és papságé 3,3%. Az erdélyi hitelszövetkezetek tagjainak tehát mintegy 84%-a földművesekből, kisbirtokosokból és gazdálkodókból áll.

A három nemzetiség közül viszonylag a magyarságnál legmagasabb az iparosság hitelszövetkezeti szervezkedése, amire a magyar iparostársadalmat az 1930-as évek gazdasági válsága, majd az ezt követő mezőgazdasági adósságrendező törvény következtében a magyar hitelélet megbénulása készítette, hogy szükséges anyagi eszközeit ily módon előteremthesse. A román szövetkezeti mozgalomban aránylag jelentős a tanítóság és a papság részvétele, ami főként a román szövetkezeti oktatásiügy fejlettségének tudható be.³ De magyarázható ez azzal is, hogy a jelentős állami támogatást élvező szövetkezetek vezetését és irányítását a falusi román intelligenciára kellett bízni. Ujabbban magyarság aránya javult e téren, amennyiben főiskoláik-

³ A NSZI a szövetkezés rendszeres tanítása céljából 1938-ban 1,5 millió leu támogatást kapott az államtól.

ban a szövetkezeti oktatást — felismerve nagy jelentőségét — kötelezővé tették.

Mindezek az adatok önmagukban még nem sokat mondanak. Ha a nemzetiségek szövetkezeti erőit fel akarjuk mérni, úgy elsősorban ismernünk kell a rendelkezésre álló tőkék nagyságát, a saját és idegen tőkék viszonyát, továbbá a szövetkezetek által történt kihelyezéseket és a pénzforgalom alakulását is.

Az 1937. évi adatokat vizsgálva, az egyes nemzetiségek tőkeereje között igen nagy eltéréseket találunk, — sajnos — csaknem mindenütt a magyarság hátrányára.

A közel százezer főt számláló magyar hitelszövetkezeti szervezet *saját tőkéi* (üzletrész- és tartaléktőke) 1937.-ben mindössze 60 millió leut tesznek ki (L. 8. sz. táblázat). A román hitelszövetkezetek 96.000 tagjának saját tőkéi 143 millió leunyi összegükkel a magyar hitelszövetkezetek saját tőkéinek a kétszeresét is meghaladják. A kereken 34.000 főt kitevő német hitelszövetkezeti szervezet saját tőkéi viszonylag a legmagasabbak, 54 millió leura rugnak. Ebben az összegben 28.5 millió leuval szerepelnek a szász és 25.5 millióval a sváb hitelszövetkezetek. Ez utóbbi 25.5 millió leuból csak a temesmegyei hitelszövetkezetek 24 millió leut (!) képviselnek.

A magyar hitelszövetkezeteknél a saját tőke 70%-át képezi az üzletrészt és 30%-át a tartaléktőke. A román hitelszövetkezeteknél 78% az üzletrésztőke és csak 22% esik tartaléktőkére. A német hitelszövetkezetek saját tőkéi eltérően alakulnak. A sváboknál 85% az üzletrész- és csak 15% a tartaléktőke, ezzel szemben a szászoknál a saját tőkéből csak 3% üzletrésztőke és 97% (!) tartaléktőke.

A német nemzetiségeknél a saját tőkének ez a merőben ellentétes alakulása abban leli magyarázatát, hogy míg a szászok a tagok *korlátlan felelősségén* alapuló Raiffeisen rendszerű szövetkezeteket létesítettek, ahol az alaptőke nagyságának jelentősége nincsen, addig a svábok az üzleti szempontokat szem előtt tartó Schultze—Delitsch-féle bankszerű szövetkezeteket alapítottak előszeretettel.

Az *idegen tőkék* (takarékbetétek, visszleszámitolási és egyéb hitelek) alakulását vizsgálva, láthatjuk, hogy a magyar hitelszövetkezetek egyesített mérlegében 143.4 millió az idegen tőke, melyből 64.1 millió leu betét és 79.3 millió egyéb hitel (l. 8. sz. táblázat). A román hitelszövetkezet idegen tőkéi viszont csaknem kétszeresét teszik a magyar idegen tőkéknek, összegük 276.4 millió leu, melyből 143.6 millió leu betét és 132.8 millió leu egyéb hitel. A német hitelszövetkezetek idegen tőkéi aránylag messze felülmúlják még a bőséges visszleszámitolási hitelt élvező román hitelszövetkezeteket is. A szászok idegen tőkéi 143.8 millió leu (94.7 millió leu betét és 49.1 millió egyéb

hitel), — a sváboké pedig 68 millió leu (61.7 millió leu takarékbetét, 6.3 millió leu egyéb hitel), a németiség idegen tőkéi tehát összesen 211.8 millió leura rugnak. A szász hitelszövetkezetek rendkívül magas betét-állománya a szász nép takarékoságára, fejlett gazdasági érzékére és jó módjára mutat.

Bár a magyar hitelszövetkezetek *betétállománya* a három nemzetiség között a legkisebb, ez a körülmény csak a konverziós veszteségeknek a betéti tőkékre való áthárítása következtében állott elő. A valóságban a magyar szövetkezeti mozgalom betéti állományát tekintve mindjárt a szász után következik, amit legjobban a nemzetiségeknek a konverziós törvény életbelépte előtti idők — tehát normális viszonyok közötti — betétalakulása szemléltet. 1930-ban a magyar hitelszövetkezetek takarékbetéteinek összege 321.9 millió, a szászoké 262.7 millió, míg a románoké mindössze csak 147.6 millió leut tett ki. Egy magyar hitelszövetkezeti tagra 1930-ban tehát átlag 3.394, egy szászra 12.629, egy románra pedig csak 1994 leu takarékbetét, a magyar betéti átlagnak csak 58%-a jutott.

Az egy tagra eső 1937. évi takarékbetéti összeg alakulása a következő (L. 2. sz. táblázat): egy magyar hitelszövetkezeti tagra 643, egy románra 1.491, egy németre pedig 4.624 leu jut. A takarékbetétek összegét a lélekszámhoz viszonyítva azt látjuk, hogy míg egy magyar lélekre 43.36, egy románra 44.44 leu, addig egy németre 288.89 leu takarékbetét esik. Egy német lélekre átlag tehát csaknem hétszer akkora betét jut, mint egy magyar lélekre. Az egy román lélekre eső takarékbetét összege viszont még most is, a magyar betéti állománynak a konverziós veszteségek következtében történt nagyarányú lecsökkenése után is alig valamivel emelkedik az egy magyar lélekre eső átlagos betét fölé.

A saját és idegen tőkéket a szövetkezeti tagok számára vonatkoztatva, azt látjuk, hogy egy magyar hitelszövetkezeti tagra 605 leu saját és 1.434 leu idegen tőke, egy román tagra 1.491 leu saját, 2.856 leu idegen tőke, egy német tagra pedig 1.607 leu saját és 6.266 leu idegen tőke jut. Mint ezek a számok is mutatják, a német hitelszövetkezetek idegen tőkéi feltűnően magasak.

A saját és idegen tőkéket szembeállítva, megállapítható, hogy legnagyobb saját tőkével aránylag a románok dolgoznak — 34% saját és 66% idegen tőkével —, utánna következnek a magyarok — 30% saját és 70% idegen tőkével —, végül a német hitelszövetkezetek — a svábok 28% saját és 72% idegen tőkével, a szászok pedig csak 17% saját és 83% idegen tőkével.

A hitelszövetkezeteknek az egyes nemzetiségek gazdasági életének fejlődésében betöltött nemzetgazdasági szerepét és jelentőségét azonban leginkább kihelyezett kölcsöneinek alakulása határozza meg.

Az erdélyi hitelszövetkezetek betétállománya vármegyenként 1937-ben.
(Nemzetiségek szerint részletezve.)

Sorszám	V á r m e g y e	Takarékbetétek összege 1000 leuban				Egy tagra esik leu			Egy lélekre esik		
		magyar	román	német	összesen	magyar	német	román	magyar	német	román
1	Brassó	6.529	6.626	1.041	15.296	4.443	3.182	8.797	148	79	62
2	Háromszék	1.747	3.775	—	5.522	239	2.826	—	16	173	—
3	Fejér	1.495	8.344	950	10.789	911	1.603	2.174	62	48	125
4	Csik	1.686	1.800	—	3.486	334	1.900	—	14	86	—
5	Fogarás	—	27.454	6.324	33.778	—	6.464	4.925	—	407	588
6	Maros	730	2.645	3.649	7.024	106	886	4.170	6	28	323
7	Udvarhely	1.964	632	—	2.596	148	809	—	16	99	—
8	Szeben	—	18.089	37.258	55.347	—	4.627	9.271	—	159	654
9	Nagyküküllő	1.249	4.022	28.452	33.723	640	2.651	5.249	72	61	484
10	Kisküküllő	284	4.204	11.260	15.738	279	1.239	4.093	8	52	459
11	Torda	87	5.721	—	5.808	43	979	—	2	42	—
12	Bihar	18.353	2.813	—	21.156	1.686	474	—	120	9	—
13	Kolozs	16.840	3.829	—	20.669	1.681	596	—	167	19	—
14	Máramaros	737	3.005	—	3.742	782	529	—	66	32	—
15	Beszterce-Naszód . .	21	3.481	4.218	7.720	77	791	2.421	3	34	203
16	Szilágy	2.151	4.152	108	6.411	3,8	514	671	20	22	7
17	Szatmár	2.749	10.340	—	13.089	537	1.795	—	38	58	—
18	Szamos	76	3.305	—	3.381	111	685	—	2	19	—
19	Arad	3.841	4.881	3.278	12.000	349	632	3.311	47	19	63
20	Krassó	—	3.208	3.931	7.139	—	1.858	7.745	—	23	153
21	Hunyad	167	3.357	42	2.576	162	774	2.167	4	12	6
22	Szörény	520	5.973	—	6.493	170	3.521	—	33	33	—
23	Temes-Torontál . . .	2.844	12.014	54.925	69.783	289	1.590	3.552	37	64	315
Összesen		64.172	143.673	156.443	364.289	.643	1.491	4.624	43.36	44.44	288.89

A táblázat az „Anuarul Cooperatiei Romanesti” 1938. és az 1930. évi román népszámlálás nemzetiségi adatai alapján készült.

Az erdélyi hitelszövetkezetek által kihelyezett kölcsönök állaga 1937-ben vármegyénként.

(Nemzetiségek szerint részletezve.)

Sorsz.	Vármegye	Kihelyezett kölcsönök összege 1000 lei				A kihelyezett kölcsönből egy tagra esik lei			A kihelyezett kölcsönből egy lélekre esik lei		
		magyar	román	német	összesen	magyar	román	német	magyar	román	német
1	Brassó	10.144	11.634	2.599	24.377	6.799	5.585	11.203	227	138	78
2	Háromszék	13.814	7.476	—	22.290	2.028	5.596	—	135	344	—
3	Fejér	5.383	22.593	2.700	30.676	3.280	4.341	6.178	224	130	356
4	Csik	9.921	4.254	—	14.175	1.966	4.492	—	82	203	—
5	Fogarás	—	40.120	10.442	50.562	—	9.446	8.132	—	595	971
6	Maros	10.583	13.504	7.509	31.601	1.534	4.524	8.582	86	102	665
7	Udvarhely	28.188	2.679	—	30.867	2.127	3.430	—	236	420	—
8	Szeben	—	24.318	36.937	61.255	—	6.221	9.191	—	201	648
9	Nagyküküllő . . .	3.296	9.201	40.897	53.394	1.691	6.065	7.546	189	139	695
10	Kisküküllő	1.720	13.868	21.082	35.670	1.691	4.087	7.663	49	172	878
11	Torda	2.266	21.670	—	23.936	1.118	3.707	—	58	159	—
12	Bihar	32.070	21.535	—	53.605	2.646	3.630	—	209	69	—
13	Kolozs	23.955	17.609	—	41.564	2.391	2.741	—	238	86	—
14	Maramaros	2.051	14.942	—	16.993	2.177	2.630	—	184	160	—
15	Beszterce-Naszód	246	12.642	11.924	24.812	901	2.874	6.845	30	123	574
16	Sziliagy	6.084	26.550	491	33.125	1.068	3.290	3.050	57	138	31
17	Szatmár	6.400	26.134	—	32.534	1.250	4.536	—	86	146	—
18	Szamos	959	13.938	—	14.897	1.400	2.887	—	28	82	—
19	Arad	18.219	28.398	3.686	50.303	1.654	3.679	3.723	221	110	71
20	Krassó	1.047	5.977	5.793	12.817	1.817	3.443	4.045	208	43	216
21	Hunyad	2.912	11.851	129	14.892	2.830	2.733	5.375	77	44	16
22	Szörény	2.826	10.560	—	13.386	924	6.226	—	178	58	—
23	Temes-Torontál .	15.717	29.287	73.621	118.825	1.599	3.875	5.105	204	156	423
Összesen		198.807	390.739	218.010	807.556	1.993	4.054	4.775	134	121	403

A táblázat az „Annuarul Cooperatiiei Romanesti” 1938. és az 1930. évi román népszámlálás nemzetiségi adatai alapján készült.

Az erdélyi hitelszövetkezetek által kihelyezett kölcsönök vármegyenként.

(Nemzetiségek szerint részletezve.) — 1937. évben —

Ország	V á r m e g y e	Kihelyezett kölcsönök összege 1000 leuben				A kihelyezett kölcsönből egy tagra esik le u			A kihelyezett kölcsönből egy lélekre esik le u		
		magyar	román	szász	összesen	magyar	román	szász	magyar	román	szász
1	Brassó	1.253	3.400	156	4.803	839	1.632	647	27.99	40.50	4.50
2	Háromszék	1.380	2.470	—	3.850	189	1.749	—	12.61	113.52	—
3	Fejér	306	2.838	144	3.288	186	545	329	12.74	16.37	18.99
4	Csik	779	2.676	—	3.455	154	2.826	—	6.46	127.57	—
5	Fogaras	—	3.413	700	4.203	—	804	615	—	50.66	73.49
6	Maros	1.055	5.977	1.993	9.025	153	2.002	2.277	8.56	45.03	176.63
7	Udvarhely	1.350	1.890	—	3.280	105	2.420	—	11.64	296.15	—
8	Szeben	—	3.994	21.212	25.206	—	1.022	5.278	—	33.08	372.15
9	Nagykovács	730	2.188	4.109	7.027	375	1.442	758	41.90	33. —	69.87
10	Kisküküllő	222	1.953	1.957	4.132	218	576	711	6.29	24.23	81.50
11	Torda	110	7.612	—	7.722	54	1.302	—	2.81	55.84	—
12	Bihar	5.164	7.138	—	12.302	474	1.203	—	33.76	22.72	—
13	Kolozs	4.289	7.905	—	12.194	428	1.231	—	42.57	38.72	—
14	Máramaros	198	2.054	—	2.252	210	361	—	17.71	22.04	—
15	Beszterce-Naszód	235	3.208	543	3.986	860	729	312	31.43	31.12	26.17
16	Szilágy	289	12.242	7	12.538	50	1.517	43	2.68	63.49	—
17	Szatmár	1.041	11.771	—	12.812	203	2.043	—	14.03	65.94	—
18	Szamos	74	1.299	—	1.373	108	269	—	2.18	7.64	—
19	Arad	4.644	10.183	—	14.827	422	1.319	—	56.30	39.43	121.34
20	Krassó	—	1.097	—	1.097	—	632	—	—	7.86	368.79
21	Hunyad	194	5.382	11	5.587	189	1.241	458	5.16	29.77	1.33
22	Szörény	170	4.344	—	4.514	56	2.561	—	10.73	23.68	—
23	Temes-Torontál	3.688	25.195	43	28.926	375	3.334	290	47.92	134. —	627.58
Összesen		27.211	130.892	30.959	189.062	273	1.351	4.618	18.39	40.60	288.92

* A táblázat az „Anuarul Cooperatiei Romanesti“ 1938. és az 1930. évi román népszámlálás nemzetiségi adatai alapján készült.

A magyar hitelszövetkezetek összes kihelyezései 1937. végéig 198.8 millió, a románoké 390.7 millió, a németiség kihelyezései 218 millió leut tesznek ki (L. 3. sz. táblázatot).

A kihelyezett kölcsön állagából egy tagra a magyaroknál átlag 1.993, a románoknál 4.045, a németeknél 4.775 leu jut.

Ha ellenben az 1937. évi kihelyezéseket vizsgáljuk (l. 4. sz. táblázatot), a magyar hitelszövetkezetek rendelkezésére álló anyagi eszközök szomorú képet nyújtanak.

Az 1937. évben a magyar hitelszövetkezetek kihelyezései nek mindössze csak 27 millió leu, ezzel szemben a román kölcsönöké 130, a szászoké 31 millió leu.⁴

Míg a kihelyezett kölcsönökből 1937-ben egy magyar szövetkezeti tagra átlag 273, addig a románoknál 1.351, a szászoknál 1.813 leu esett (L. 4. sz. táblázatot).

Egy román hitelszövetkezeti tag tehát ötszörannyi, egy német hitelszövetkezeti tag pedig hatszorannyi kölcsönnel tudott termelni 1937-ben, mint egy magyar hitelszövetkezeti tag.

Még kedvezőtlenebb a magyar kisebbségre nézve az 1937. évi kölcsönök alakulása, ha az egyes vidékeknek juttatott kihelyezéseket vizsgáljuk. *A román szövetkezeti központ nagy kölcsöneivel elsősorban az erősen magyarlakta vidékek aránylag kis számú román lakosságát támasztotta alá, hogy így a magyarság gazdasági erejét fő népességi és gazdasági centrumaiban is megtörje és ezáltal ott a románság lábát megvetesse. De még azokban a vármegyékben is, ahol a román lakosság száma a magyarokéval azonos szinten mozog, az 1937. évi román kihelyezések sokkal magasabbak, mint a túlnyomóan románok lakta vidékeknek nyújtott kölcsönök összegei. Mindez annak bizonyítéka, hogy a román szövetkezeti központ hitelei nyújtásánál nem a gazdasági rászorultságot, hanem a nemzeti-ségek közötti gazdasági harcot igyekezett bőséges hitelnyújtásával a románok részére megkönnyíteni.*

Ezt a megállapítást alábbi adataink is alátámasztják:

A román hitelszövetkezetek által 1937. évben kihelyezett kölcsönökből (l. 4. sz. táblázatot) a székelység fő fészkeben, Háromszék vármegyében (lakossága 109 ezer magyar és 22 ezer román lélek) egy román szövetkezeti tagra 1.849 leu, Udvarhely vármegyében (lakossága 119 ezer magyar és hat ezer román lélek) 2.420 leu, Csík megyében (lakossága 121 ezer magyar és 21 ezer román lélek) 2829 leu esett. Ezzel szemben az erősen román többségű Fehér vármegyében (lakossága 173 román és 24 ezer magyar) az egy román szövetkezeti tagra eső kölcsön

⁴ A sváb hitelszövetkezetek 1937. évi kihelyezések közlésétől eltekintünk. Az Anuarul Cooperatiei Romanesti 1938.-ban megjelent és a sváb hitelszövetkezetek kihelyezéseire vonatkozó adatok u. i. valószínűleg tévesek, miután az 1937.-ben folyósított kölcsönök összege nem haladhatja meg az 1937. évig történt kihelyezések teljes összegét.

összege mindössze 545 leu, Fogaras vármegyében (lakossága 139 ezer román és öt ezer magyar) 632 leu, Máramaros vármegyében pedig (lakossága 93 ezer román és 11 ezer magyar) mindössze 361 leu esik egy román hitelszövetkezeti tagra.

Az 1937. évi, túlnyomólag magyar nemzetiségű vármegyék román lakosságának juttatott nagy összegű kölcsönök magyar szempontból annál súlyosabban mérlegelendők, mivel a magyar hitelszövetkezeti szervezet tökeszegénysége folytán ezekben a vármegyékben az egy fejre eső magyar kihelyezések jóval a magyar kihelyezések átlaga alatt maradnak. Így pl. Háromszék vármegyében egy magyar hitelszövetkezeti tagra eső kölcsön összege 1937-ben 189, Csík megyében 154, Udvarhely megyében pedig csak 105 leu.

Ha azonban az erdélyi hitelszövetkezetek 1937. évi *pénzforgalmát* vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a magyar hitelszövetkezetek pénzforgalma igen nagy, vagyis csekély tőkék és pénzforrásaik ellenére e szövetkezetek aránylag igen magas forgalmat bonyolítanak le. A 281 magyar hitelszövetkezet 1937. évben 323 millió leut forgatott meg, ezzel szemben az 587 román hitelszövetkezet pénzforgalma mindössze csak 223 millió leu volt. Ez a jelenség is tanubizonysága a magyar hitelszövetkezeti mozgalom erőfeszítéseinek és élénk tevékenységének. A magyar hitelszövetkezetek u. i. a rendelkezésre álló tőkék elégtelensége folytán pénzeiket rövidebb lejáratra helyezik ki, gondosan vigyázva arra, hogy az igénybevett hitelek kizárólag a termelés céljait szolgálják. Így elsősorban állatvásárlásra, vetőmag- és gazdasági gépek beszerzésére, tatarozási kölcsönökre és más, a tőkét rövidebb idő alatt kitermelő produktív befektetésre adnak hiteleket. Ezzel szemben a románok az állami olcsó kamatozású hatalmas tőkéket nagyobbára hosszúlejáratú ingatlankölcsönökként folyósítják.

A német hitelszövetkezetek pénzforgalma a magyar és román hitelszövetkezetek együttes évi pénzforgalmát is felülmúlja 578 millió leus összegével.

Az évi pénzforgalmat egy szövetkezeti tagra átszámítva megállapítható, hogy egy magyar szövetkezeti tagra 3.239, egy román szövetkezeti tagra 2.318, míg egy német szövetkezeti tagra 17.356 leu esik. A németiségnek e magas pénzforgalma részben az idegen tőkék folytonos áramlására, részben nagyfokú takarékosági hajlamára vezethető vissza. A németek u. i. már csekély összegű pénzfeleslegeiket is szövetkezeteiknél helyezik el.

Fogyasztási szövetkezetek.

Magyarország agrárjellege igen kedvezett a fogyasztási szövetkezetek elterjedésének. Miután a fogyasztási szövetkezetek nem csupán fogyasztási cikkekkel látják el tagjaikat, ha-

nem a mezőgazdaságban szükséges különféle cikkek és anyagok beszerzéséről is gondoskodnak, a század elején már az egész országot behálózták és Erdélyben is igen szép eredményeket mutattak fel.

A román impérium előtt Erdélyben közel 600 fogyasztási szövetkezet működött a budapesti Hangya központ kötelékében. A megszállás után az erdélyi magyar fogyasztási szövetkezetek 1923-ban Nagyenyeden megalakították új „Hangya” központjukat 300 tagszövetkezettel. Az életképtelen, gyenge fogyasztási szövetkezetek felszámoltak, egyes szövetkezetek pedig a román szövetkezeti központhoz csatlakoztak és a meginduló erdélyi román fogyasztási szövetkezeti szervezkedés első szövetkezeteivé váltak.

A kisebbségi sorsba került Hangya fogyasztási szövetkezeteknek a román impérium első éveiben különösen nehéz viszonyokkal kellett megküzdeniük. A tőkehiány, főképen pedig az általánosan uralkodó nagy áruhiány e szövetkezetek rendes működését jó ideig akadályozta. Az első küzdelmes évek után, a gazdasági helyzet javulásával, sikerült a „Hangya” központnak tagjai áruellátását mind nagyobb mértékben biztosítani. E célból az erdélyi nagyobb városokban kirendeltségeket és áruraktárakat állít fel, így Arad, Nagyvárad, Marosvásárhely, Szatmárnémeti, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely és Kolozsvár városokban.

Az adósok védelmében elrendelt 1931. évi moratórium, majd az ezt követő adósságrendező törvény káros hatását a fogyasztási szövetkezeteknél is éreztette, s 1932-ben 328 szövetkezet közül 184, 1933-ban pedig 147 szövetkezet zárta veszteséggel üzletét. 1935-ben a Hangya központ a még mintegy 70 veszteséggel küzdő szövetkezetének talpraállítása és megmentése érdekében segélymozgalmat indít és sikerül is ezek veszteségeit kamatmentesítéssel és árkedvezményekkel jelentősen csökkenteni vagy teljesen kiküszöbölni. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy a Hangya központ maga is, saját tőkéinek elégtelensége folytán, állandóan jelentős összegű és magas kamatozású (közel húsz éves fennállása óta 54 millió leut fizetett ki kamatokra) idegen tőkével volt kénytelen dolgozni, tagszövetkezetei érdekében hozott áldozata igen jelentősnek mondható. Míg a magyar fogyasztási szövetkezetek összes vesztesége az 1934–35-ös üzleti években 2,815.475 leu, addig ez az összeg az 1936–37. üzletévben már 1,003.690 leura, vagyis körülbelül egy harmadára csökkent.

Az 1936. évtől kezdve a magyar fogyasztási szövetkezeti mozgalom ismét emelkedő irányzatot mutat, ami a tagtábor öntudatosításának, a kölcsönös együttműködésnek és a Hangya központ szívós életerejének az eredménye. A tagtoborzó és üzletrészjegyzési akciók a fogyasztási szövetkezeti mozga-

lom megerősítésének mind megannyi hathatós eszközeivé váltak.

A szászság fogyasztási szövetkezeti mozgalma, jóllehet a magyarokénál kedvezőbb viszonyok között fejlődött, mégis az utóbbi években visszaesést mutat. Szövetkezeteinek száma 1934. óta ugyan csak kettővel apadt, a tagok számában ellenben 3.500 főnyi a csökkenés. A veszteségek itt is jelentősek voltak, a Nagyszebeni Általános Takarékpénztár azonban tetemes összeggel sietett támogatásukra, úgyhogy az 1934. évi egyesített szász fogyasztási szövetkezetek mérlegében szereplő 20.9 millió leus veszteségüket két év alatt kiküszöbölhették. A nagyszebeni Raiffeisen központ a magyar fogyasztási szövetkezetek eredményein felbuzdulva, fogyasztási szövetkezeteinek forgalmát 1939-ben Besztercén fiókraktár felállításával igyekezett fellendíteni.

Ami a román fogyasztási szövetkezeti mozgalmat illeti, megállapíthatjuk, hogy bár központjuk hathatós támogatásában részesültek e szövetkezetek és a román kormány megerősítésük céljából szinte kizárólagosan számukra biztosította a monopol közszükségleti cikkek, mint só, cukor, pamutfonal, stb. árusítását, továbbá csaknem valamennyi román fogyasztási szövetkezeteknek szeszárusítási és italmérési engedélye is van, mégis szövetkezeteik túlnyomó része veszteséggel dolgozik (így pld. 1937-ben veszteségük a két millió leut meghaladta), ami azt mutatja, hogy a fogyasztási szervezkedésre a román néplélek még nem eléggé fogékony.

Erdély fogyasztási szövetkezeteinek száma az 1937. évben összesen 645 volt, ebből 325 magyar, 274 román és 46 szász nemzetiségű (L. 5. sz. táblázatot). A szövetkezeti tagok száma legmagasabb a magyaroknál, 60.704 fő, (a magyarság 4.1%-a), míg a románoknál 26.819 (az erdélyi románság 0.8%-a) és a szászoknál mindössze 3.888 fő (a szászság 0.7%-a).

Legtöbb a magyar fogyasztási szövetkezetek száma Bihar, Udvarhely, Háromszék, Szilágy és Maros vármegyékben, míg a románoknál Kolozs, Krassó és Fogaras megyékben. Kolozs megyében a magyar fogyasztási mozgalom a magánkereskedelem élénk versenye miatt nem tud nagyobb tért hódítani. A szász fogyasztási szövetkezetek számának csaknem fele Szében vármegyére esik, míg a többi öt megyében, ahol csupán néhány szász fogyasztási szövetkezet működik, számuk igen alacsony. A magyarságnál 4.553, a románoknál 11.800 és a szászoknál 11.756 lélekre jut egy fogyasztási szövetkezet (L. 5. sz. táblázatot).

Bár a magyar fogyasztási szövetkezetek szervezettségük tekintetében magasan felette állanak a román fogyasztási szövetkezeteknek, *saját tőkéik* tekintetében kevés különbség mutatkozik közöttük. A magyarok 45.5 millió saját tőkéjével szem-

Az erdélyi fogyasztási szervezetek és szervezeti tagok száma vármegyénként 1937-ben.
(Nemzetiségek szerint részletezve.)

Sorsz.	Vármegye	Szervezetek száma				Szervezeti tagok száma				Lélekszám 1930-ban						Hány lélekre esik egy szervezet		
		ma- gyar	ro- mán	né- met	össze- sen	magyar	román	német	össze- sen	magyar	román	német	összesen	magyar	román	német		
1	Brassó	4	9	—	13	340	830	—	1.170	44.761	83.948	33.348	168.125	11.190	9.327	—		
2	Háromszék	42	1	—	43	6.949	658	—	7.607	109.381	21.759	781	136.122	2.604	21.759	—		
3	Fejér	7	8	—	15	1.148	604	—	1.752	24.028	173.401	7.583	212.749	3.423	21.673	—		
4	Csik	10	1	—	11	1.450	32	—	1.482	120.627	20.976	439	145.806	12.062	20.976	—		
5	Fogarás	—	21	4	25	—	2.772	364	3.136	4.768	67.375	10.750	86.039	—	3.208	2.687		
6	Maros	34	13	1	48	5.032	1.248	77	6.357	123.317	132.719	11.283	289.546	3.626	10.209	11.283		
7	Udvarhely	44	1	—	45	7.312	116	—	7.428	119.385	6.381	454	194.619	2.713	6.382	—		
8	Szeben	—	17	12	29	—	1.886	1.738	3.624	9.085	120.738	56.999	147.994	2.488	13.261	5.881		
9	Nagykovács	7	5	10	22	1.597	349	481	2.427	17.419	66.307	58.810	149.482	7.061	20.151	3.430		
10	Kisküküllő	5	4	7	16	1.089	238	470	1.797	35.306	80.604	24.011	183.282	3.016	15.146	—		
11	Torda	13	9	—	22	2.399	659	—	3.058	39.214	136.315	742	510.318	2.683	10.831	—		
12	Bihar	57	29	—	86	13.191	2.431	—	15.622	152.942	314.109	2.288	334.991	4.579	5.832	—		
13	Kolozs	22	35	—	57	3.838	3.134	—	6.972	100.759	204.139	2.788	161.575	—	46.603	—		
14	Máramaros	—	2	—	2	—	216	—	216	11.174	93.207	3.239	144.131	2.492	8.584	1.732		
15	Beszterce-Naszód .	3	12	12	27	509	713	758	1.980	7.476	103.010	20.785	144.131	3.987	8.383	—		
16	Szilágy	27	23	—	50	5.420	1.479	—	6.899	107.652	192.821	16.010	343.347	4.636	17.852	—		
17	Szatmár	16	10	—	26	3.383	1.040	—	4.423	74.191	178.523	9.530	294.875	4.838	15.449	—		
18	Szamos	7	11	—	18	1.376	650	—	2.026	33.870	169.942	351	219.355	4.582	16.139	—		
19	Arad	18	16	—	34	4.235	1.386	—	5.621	82.488	258.239	52.202	423.649	—	15.516	—		
20	Krassó	—	9	—	9	—	2.926	—	2.923	5.032	139.651	25.654	200.929	—	15.516	—		
21	Hunyad	1	6	—	7	101	859	—	960	37.584	272.283	8.282	332.118	37.584	45.380	—		
22	Szőrény	3	15	—	18	526	815	—	1.341	15.838	183.412	23.118	239.386	5.279	12.227	—		
23	Temes-Torontál .	5	17	—	22	809	1.778	—	2.587	76.969	188.020	174.395	499.443	15.393	11.060	—		
Összesen		325	274	46	645	60.704	26.819	3.888	91.411	1,479.712	3,233.216	540.793	5,548.363*	4.553	11.800	11.756		

* 294.642 egyéb nemzetiségűvel együtt.

A táblázat az „Anuarul Coöperatiei Romanesti” 1938. és az 1930. évi román népszámlálás nemzetiségi adatai alapján készült.

ben a románság 37.8 millió leanyi saját tőkével rendelkezik. A német fogyasztási szövetkezetek saját tőkéi mindössze 3.7 millió leut tesznek ki. Sajnos, a magyar fogyasztási szövetkezetek dolgoznak aránylag a legkisebb saját tőkével, egy tagra mindössze csak 750, míg a szászoknál 963, a románoknál pedig 1.413 leu jut. A magyar fogyasztási szövetkezeteknél az 1938. évben megindított sajáttőke mozgalom, valamint az üzletrészek névértékének az új szövetkezeti törvény rendelkezései értelmében eszközrendő kiegészítése jelentékeny új erőt és lendületet fog adni fejlődésének.

Az *áruforgalmat* vizsgálva azt látjuk, hogy a magyar fogyasztási szövetkezetek 1937-ben 227.6 millió leu áruforgalmat bonyolítottak le (l. 6. sz. táblázatot), 50 millió leuval többet, mint az előző évben! A „Hangya“ központ bruttó áruforgalma pedig az 1936. évi 104 millióról 1937. évben 131.03 millióra emelkedett. A tagszövetkezetek áruszükségletüknek ma már több mint 50%-át központjuknál szerzik be.

Az *egy fogyasztási szövetkezeti tagra eső áruforgalmi hányad* legkisebb a magyaroknál 3.750 leu, míg a románoknál 6.904, a németeknél 9.898 leu (L. 6. sz. táblázatot).

A szászoknál aránylag igen magas az egy tagra eső áruforgalmi hányad. Jóllehet fogyasztási szövetkezeteik száma kevés, ahol azonban a szász lakosság e szövetkezetekbe tömörül, ott igen szép eredményeket ér el.

A román fogyasztási szövetkezetek egy tagra eső aránylag szintén magas forgalma azonban nem annyira a tagok érdeklődésének, hanem inkább annak tudható be, hogy sok vásárlójuk nem szövetkezeti tag, másrészt pedig annak, hogy a fontosabb egyedáruságot képező cikkek árusítása — mint fentebb már említettük, — egyre fokozatosabb mértékben megy át a román szövetkezetek kezébe.

Sokkal helyesebb képet kapunk azonban a fogyasztási szövetkezetek tevékenységéről, s egyben az egyes nemzetiségek szövetkezeti mozgalmának szervezettségéről, ha a szövetkezetek áruforgalmát a nemzetiségek lélekszámához viszonyítjuk. Eszerint egy magyar lélekre 153.85, egy román lélekre 57.26, egy szász lélekre 148 leu áruforgalmi érték esik (l. 6. sz. táblázatot).

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a magyar fogyasztási szövetkezetek áruforgalma megyénként sokkal egyenletesebben alakul, mint a szászoké. Így pl. 10 megyében a magyar fogyasztási szövetkezetek 10 millió és ennél magasabb áruforgalmat érnek el, ezzel szemben a szászok áruforgalma Szében vármegyében 25 millió leura ugrik (a szász fogyasztási szövetkezetek összes áruforgalmának 67%-a), míg a többi öt megyében mindössze csak 12.6 millió leut (a szász fogyasztási szövetkezetek összes áruforgalmának 33%-a) tesz ki.

Az erdélyi fogyasztási szövetkezetek áruforgalma 1937-ben.

(Nemzetiségek szerint részletezve.)

Sorszám	V á r m e g y e	1937. évi áruforgalom 1000 leuben				Az áruforgalomból egy tagra esik l e u			Az áruforgalomból egy lélekre esik l e u		
		magyar	román	német	összesen	magyar	román	német	magyar	román	német
1	Brassó	2.896	10.068	—	12.964	8.517	12.130	—	64.70	119.93	—
2	Háromszék	32.617	1.827	—	34.444	4.693	2.776	—	298.19	83.96	—
3	Fejér	6.062	2.594	—	8.656	5.280	4.295	—	252.29	14.95	—
4	Csik	9.049	90	—	9.139	6.240	2.8 3	—	75.01	4.29	—
5	Fogarás	—	5.752	2.414	8.066	—	2.075	6.357	—	85.37	215.25
6	Maros	22.477	5.536	615	28.628	4.466	4.436	7.587	182.27	41.71	54.50
7	Udvarhely	28.284	514	—	28.698	3.868	3.569	—	236.91	64.87	—
8	Szeben	—	16.842	25.883	42.725	—	8.930	14.892	—	139.49	454.09
9	Nagyküküllő . . .	8.858	1.656	4.236	14.750	5.546	4.745	8.806	508.53	24.97	72.02
10	Kisküküllő	2.249	2.619	2.951	7.819	2.065	11.004	6.279	63.70	32.49	122.90
11	Torda	11.170	7.302	—	18.472	4.654	11.080	—	284.85	53.57	—
12	Bihar	31.455	12.005	—	43.460	2.384	4.938	—	205.67	38.22	—
13	Kolozs	11.079	16.999	—	28.078	2.866	5.423	—	109.95	83.27	—
14	Máramaros	—	3.802	—	3.802	—	17.601	—	—	40.79	—
15	Beszterce-Naszód	1.245	9.205	2.485	12.935	2.445	12.910	3.278	166.53	89.36	119.56
16	Szilágy	12.424	7.444	—	19.868	2.292	5.033	—	115.40	38.60	—
17	Szatmár	20.733	12.594	—	33.327	6.128	12.110	—	279.45	70.55	—
18	Szamos	3.636	3.659	—	7.285	2.642	5.629	—	107.35	21.53	—
19	Arad	17.031	8.892	—	25.923	4.021	6.416	—	206.47	34.43	—
20	Krassó	—	30.401	—	30.401	—	10.350	—	—	217.69	—
21	Hunyad	455	3.267	—	3.722	4.550	3.803	—	12.11	12.—	—
22	Szörény	1.912	6.064	—	7.976	3.634	7.440.	—	120.72	33.06	—
23	Temes-Torontál .	4.038	16.121	—	20.159	4.991	9.066	—	52.46	85.74	—
Összesen		227.670	185.153	38.484	451.309	3.750	6.904	9.898	153.86	57.26	71.16

A táblázat az „Annuarul Cooperatiei Romanesti” 1938. és az 1930. évi román népszámlálás nemzetiségi adatai alapján készült.

Az összes körülmények figyelembevételével megállapítható tehát, hogy a magyar fogyasztási szövetkezetek úgy szervezettség, mint elért eredményeik tekintetében messze felülmúlják a másik két nemzetiség hasonló szövetkezeteit.

Termelő és értékesítő szövetkezetek.

A hitel- és fogyasztási szövetkezeteken kívül az erdélyi szövetkezeti mozgalom jelentős részét képezik egyéb gazdasági jellegű szövetkezetek, amely téren mind a három nemzetiség szövetkezeti mozgalma igen változatos képet nyújt.

Addig, amíg a magyar szövetkezeti mozgalomnak a gazdasági szövetkezeti szervezkedés irányába való eltolódását a parancsoló szükségesség követelte, a román gazdasági szövetkezeti mozgalmat nagyobbára céltudatos állami politika irányította, vagy pedig e szervezkedésre a kisebbségeknek gazdasági szövetkezéseik terén elért eredményei késztették.

A magyar gazdasági szövetkezetek közül a legörvendetesebb fejlődést és a legkomolyabb eredményeket a *tejszövetkezeti szervezkedés* érte el. A magyar tejszövetkezeti mozgalom megindulása valójában csak a gazdasági válság elmélyülésének idejétől, 1930-tól kezdődik, amidőn a GHSz a hitelélet megbénulása következtében új utakat keresett a mezőgazdasági lakosság megsegítésére és összefogására. Tevékenysége elsősorban a mezőgazdasági termelő és értékesítő szövetkezetek megszervezésére irányult, mint amely szövetkezetek megalakításához aránylag a legkevesebb tőke kell. Első és legalkalmasabb feladatnak a tejszövetkezeti szervezet kiépítése mutatkozott, annál is inkább, mert a magyar kisgazdaságok megfelelő tehénállománnyal rendelkeztek és így az intenzív tejkultúra megindításának előfeltételei adva voltak. A központ széleskörű propagandája következtében főleg a Székelyföldön egymás után alakulnak meg a magyar tejszövetkezetek. Számuk 1930-ban még csak 12, 1931-ben már 26, 1932-ben 54, 1933-ban 66, 1934-ben 72, 1935-ben 81, 1936-ban 101, 1937. évben 125,⁵ 1938-ban 133. Legtöbb tejszövetkezet működik Udvarhely (51) és Maros vármegyében (45).

A tejszövetkezetek számának és a termelt vaj mennyiségének erős emelkedése rövidesen szükségessé tette a vajfeldolgozás egységesítését és az értékesítés központosítását. A Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége nagy anyagi áldozatokkal a tejtermelés centrumaiban, Maros és Udvarhely me-

⁵ Az 1937. évi román szövetkezeti évkönyv mindössze 113 magyar tejszövetkezetet mutat ki. Ennek az az oka, hogy számos egyéb természetű gazdasági szövetkezet tevékenységi körébe vonja a tej szövetkezeti értékesítését is és ezeket a szövetkezeteket a szövetkezeti évkönyv az „egyéb” szövetkezetekhez sorolja.

gyékben, — az utóbbi évek alatt — két központi tejfeldolgozó telepet állított fel, amelyek a szépen fejlődő tejszövetkezeti mozgalomnak új lendületet adtak. Az első telep Marosvásárhelyen létesült 1936-ban, míg a második Székelykeresztúron 1937-ben. A marosvásárhelyi központ fejlődésére vonatkozólag érdemes megemlíteni, hogy üzeme 1936-ban még csak 3 millió liter tejmennyiséget dolgozott fel 7.2 millió leu értékben, 1937-ben már 5.7 millió litert 15.8 millió leu értékben, míg az 1938-ban feldolgozott tejmennyiség meghaladta a 6 millió litert. A telep a Regátban elhelyezett nagy mennyiségű vajon kívül több ízben bonyolított le nagyobb vajexportot keleti piacokon is, így elsősorban Palesztinában és Görögországban.

A székelykeresztúri legmodernebb berendezésekkel ellátott második nagy tejfeldolgozó telep, megindulásának első éve alatt 2 millió litert meghaladó tejmennyiséget dolgozott fel. 1938-ban a két telep közös értékesítésben 35 és $\frac{1}{2}$ vagon pasztörözött vaját adott el a melléktermékektől eltekintve.

A magyar tejszövetkezetek által elért eredmények hatása alatt a románok is létesítettek Erdélyben néhány tejszövetkezetet, ezek azonban komoly eredményeket felmutatni nem tudnak. Ezzel szemben igen erős tejszövetkezeti szervezkedést találunk a bánáti sváboknál, különösen Temes vármegyében.

A magyarok 125 tejszövetkezetének 8.726 tagjával szemben a svábok 78 szövetkezetében 12.677 tag működik. A román tejszövetkezetek száma mindössze 11 1.078 taggal.

Saját tőkéit tekintve legerősebbek a sváb tejszövetkezetek, amennyiben üzletrész- és tartaléktőkéik meghaladják a 11 millió leut, ezzel szemben a magyar tejszövetkezetek saját tőkéi 4.5 millió, a románoké pedig csupán 1 millió leut tesznek ki.

Az 1937. évben eladott tejtermékek és áruk értéke a magyaroknál 30.7 millió leut, a sváboknál 169 millió leut, a románoknál mindössze 3.7 millió leut tett ki. A sváb tejszövetkezetek áruforgalmának értékéből csak Temes vármegyére 152 millió leu esett. Egy sváb temesmegyei tejszövetkezeti tag tehát 13.508 leu értékű árut adott el 1937-ben tejszövetkezete útján. A legnagyobb forgalommal rendelkező Marosmegyében az egy magyar tejszövetkezeti tagra eső áruforgalom értéke 3.888 leu.

Megemlítendő még a szászág egyetlen nagy tejszövetkezeti tömörülése, a brassói tejszövetkezet. E szövetkezet eredményeiben még a temesmegyei sváb tejszövetkezeteket is felülmúlja, amennyiben 919 tagjának áruforgalma 1937-ben 34.4 millió leut tett ki! Egy brassói tejszövetkezeti tagra tehát 1937-ben kereken 37 ezer leu árúforgalmi érték esett!

A termelő szövetkezetek közül külön ki kell emelnünk az erdélyi románság sajátos szövetkezeti alakulásait, az erdőki-termelő, földbérelő és földvásárló szövetkezeteket. E szövetkezetek bőséges állami támogatással létesültek és így tekintélyes

anyagi erőt képviselnek. Mérlegeik főösszege 118 millió leut tesz ki 1937-ben. A román erdőkitermelő szövetkezetek száma 1937. évben 37 volt 3.233 taggal. Saját tőkéik a 20, idegen tőkéik pedig a 88 millió leut meghaladták. A kitermelt és eladott áruk értéke 73.3 millió leu volt 1937-ben.

A magyarok 3 erdőkitermelő szövetkezete — ha csekélyebb tőkével is rendelkezik, — szép eredményeket mutat.

A román földvásárló szövetkezeteket Erdélyben főleg a földreformot követő években a magyarság által erősen lakott területeken és a határszéli vidékeken létesítették azzal a céllal, hogy a mezőgazdaság eladósodottsága folytán a magyarság kezéből kihulló föld megszerzését román kisgazdák számára lehetővé tegyék. Később a mezőgazdasági ingatlanok árának esése nem kedvezett a birtokvásárlásnak, miért is e szövetkezetek száma folyton apad. 1937-ben Erdélyben mindössze két földvásárló szövetkezet működik 267, és 4 földbérlő szövetkezet 276 taggal. Magyar földvásárló és földbérlő szövetkezet Erdélyben egyáltalában nincs.

Igen jelentősek továbbá a mezőgazdasági termelő és értékesítő szövetkezetek azon formái, amelyek általános céllal vagy különleges rendeltetéssel alakulnak. Az általános szövetkezetek a mezőgazdasági lakosság többirányú szükségleteit, vetőmag-, gépbeszerzés, terményértékesítés, stb. elégítik ki, míg a különleges szövetkezetek egy külön feladat szolgálatában állanak. Ezek között megemlítenők a magyaroknál a közös géphasználatra alakult, len-, kenderfeldolgozó, paprikatermelő, malom-, cséplőgép-, kosárfonó-, gyümölcsstermelő- gyógynövénytermelő-, stb. szövetkezetek. Jelentős eredményeket érnek el továbbá a magyar ipari termelő és értékesítő, valamint a kereskedelmi jellegű szövetkezetek. Előbbiek közös nyersanyagbeszerzésre, termékeik értékesítésére alakulnak főképen a bőr-, asztalos-, szabó- és építőiparban, utóbbiak pedig a legkülönbözőbb rendeltetéssel.

A magyarok különös gyakorlati érzéssel szükségleteik szerint az utóbbi évek alatt egyre ötletesebben és változatosabban alakítják meg a legkülönbözőbb természetű gazdasági szövetkezeteket. Számuk ma már 40—45 körül mozog és a kolozsvári központ, a Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége kötelékébe tartoznak.

A román gazdasági jellegű szövetkezetek közül megemlítenők még a közös géphasználatra létesített, malomipari és borértékesítő szövetkezetek, a sváboknál pedig főként az állatértékesítő szövetkezetek. A szászoknál különleges rendeltetésű gazdasági szövetkezetet alig találunk, mindössze csak a szebeni pékszövetkezetet említhetjük meg, amely 1937. évben 50 taggal 12.2 millió leu forgalmat bonyolított le.

A magyar gazdasági szövetkezetek taglátszáma arányban

áll a román gazdasági szövetkezetek taglétszámával, üzleti tőke szempontjából azonban a magyar szövetkezetek jóval a románoké mögött maradnak.

A magyar gazdasági szövetkezetek saját tőkéje 1937-ben 12 millió leu volt a román gazdasági szövetkezetek 47 millió leu hasonló összegével szemben. A román szövetkezetek erejét különös mértékben emelik a román kormány azon intézkedései, amely szerint úgy *a gabona állami pénzen történő intervenció felvásárlására, mint a hadsereg ellátására kizárólag csak román gazdasági szövetkezetek kapnak megbízást.*

* * *

Nem lesz érdektelen végül annak közlése, hogy hány szövetkezettel gyarapodott a bécsi döntés következtében a magyar szövetkezeti mozgalom és hány szövetkezet maradt még határainkon túl Erdélyben.

A Romániához csatolt erdélyi területen az 1940. aug. 30-i bécsi döntés időpontjában 2167 szövetkezet működött az alábbi megoszlás szerint:

	Hitelszöv.	Fogy. szöv.	Tejszöv.	Term. és ért. szöv.	Összesen
Magyar	281	325	113	31	750
Román	587	274	11	139	1011
Német	254	46	78	28	406
összesen	1122	645	202	198	2167

E szövetkezetek két magyar, kilenc román és két német, összesen 13 központ keretében tömörültek.

A bécsi döntéssel visszatért szövetkezetek:

	Hitelszöv.	Fogy. szöv.	Tejszöv.	Term. és ért. szöv.	Összesen
Magyar	170	207	103	23	503
Román	228	120	2	41	391
Német	31	13	—	—	44
összesen	429	340	105	64	938

A Romániában maradt magyar szövetkezetek megoszlása a következő

Hitelszövetkezet	111
Fogyasztási szövetkezet	118
Tejszövetkezet	10
Termelő és értékesítő szövetkezet	8
összesen	247 szövetkezet.

A szövetkezeti központok közül

visszatért	1	5	—
Romániában maradt	1	4	2

Visszatért tehát a kolozsvári Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége, 170 hitel, 103 tej, 23 termelő és értékesítő, összesen 296 tagszövetkezettel, valamint 207 fogyasztási szövetkezet központ nélkül. Ezzel szemben Romániában maradt a nagyenyedi „Hangya” fogyasztási szövetkezeti központ 118 tagszövetkezettel és ugyancsak román fennhatóság alatt maradt 111 hitel, 10 tej-, 8 termelő és értékesítő, összesen 129 szövetkezet központ nélkül.

* * *

Végigtekintve az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalom kisebbségi sorban eltöltött 20 évén, megállapíthatjuk, hogy egyfelől a szövetkezeti gondolat eszmei tartalmában kimélyült és megigazult, másfelől nemzetmentő, a magyarságot összetartó és gazdaságilag erősítő feladatot teljesített a magyar szövetkezeti mozgalom. Ezek a szövetkezetek két évtized minden elnyomó törekvéseivel szemben megmutatták, ha leszegényedve is, hogy életképesek, melyeket érdemes, sőt kötelesség is a jövőben fokozott mértékben támogatni és egyben e támogatással segítségére lenni a szövetkezetekben tömörült magyarságnak abban a gazdasági építő munkában, amely a jövőben reájuk vár.

De nem szabad megfeledkeznie kormányunknak és az arra illetékeseknek a vissza nem tért részekben maradt, még nehezebb helyzetbe kerülő magyar szövetkezetek életlehetőségeinek biztosításáról sem. A rövidesen meginduló magyar-román tárgyalások anyagából nem maradhat ki az a fejezet, amely kiküszöböli az érvényben levő 1938. évi román szövetkezeti törvénynek a kisebbségek, így elsősorban a magyarság szabad szövetkezeti szervezkedését sértő intézkedéseit.

Felhasznált irodalom :

Anuarul Cooperatiei Romanesti. 1938. Consum. Kolozsvár. 1937—39. évi számai.

Curierul Cooperatiei Romane. 1939. Okt.—Dec.

Genossenschaftliches Werbejahr 1939. Bericht ü. d. 48. Verbandstag der im Verband Raiffeisenscher Genossenschaften vereinigten Spar- u. Vorschussvereine u. Wirtschaftsgenossenschaften. 1939. Nagyszeben.

Hermann Károly. Az erdélyi tejszövetkezetek és tejfeldolgozó telepek. Magyar Szövetkezés. 1938. 5. sz.

Nagy Jenő. Tejszövetkezetek a Székelyföldön. Magyar Szövetkezés. 1938. 14. sz.

Oberding József György. A magyar tejszövetkezeti mozgalom. Magyar Szövetkezés. 1937. 4. sz.

Oberding József György. Az erdélyi magyarság szövetkezeti mozgalma. Bp. 1938.

Oberding József György. A magyar szövetkezetek jogi helyzete Romániában. Magyar Gazdák Szemléje. 1939. szept.

Oberding József György. A szövetkezetek szerepe az erdélyi magyarság gazdasági életében. Magyar Szövetkezés. 1939. 7—8. sz.

Petrovay Tibor: A romániai szövetkezeti mozgalom. Magyar Szövetkezés. 18. sz.

Petrovay Tibor. Szövetkezeti ügyünk. Erdélyi Magyar Évkönyv. Brassó. 1937. 118—123. l.

Petrovay Tibor. Magyar kisebbségi gazdaságpolitika. Hitel. Kolozsvár. 1936. 4. sz.

Raportul Anual asupra asituației generale a miscării cooperative. București 1940.

Magyar Szövetkezés. 1935—1939. évi számai.

Sáry István. A romániai szövetkezeti mozgalom. Hitel 1939. 1. sz.

Szövetkezés. Nagyenyed. 1935—1939. évi számai.

Szövetkezeti Értesítő. Kolozsvár. 1935—1939. évi számai.

Vita Sándor. Erdélyi szövetkezetek. Hitel. Kolozsvár. 1936. 1. sz.

Népfőiskola.

A népfőiskola és a vele foglalkozás ma felette időszerű, sőt sok embernek program, anélkül, hogy a legtöbben tisztában volnának azzal, hogy mi a népfőiskola, mi a célja, mi a hivatása, melyennek kell lennie egy népfőiskolának?¹ Teljesen téves fogalmak, célkitűzések és gondolatok röpködnek előadásokban, beszédekben, tanulmányokban, vezércikkekben a népfőiskoláról, amely ma sokak szerint „népies konjunktúrát” jelent. Az alábbiakban egy pár gondolatot kívánnánk elmondani a népfőiskola lényegéről s a magyar népfőiskola multjából azért, hogy az arra ráépített és jelenleg működő népfőiskolákat, mint követendő példát, mutassuk be.

*Czettler Jenő*² a Dániában, Svédországban és Németországban meghonosodott népfőiskolát jelöli meg olyannak, amely alkalmas a kisgazdaosztály vezető rétegének magasabb irányú nevelésére. *Dánia* példátlan mezőgazdasági fellendülése valóban a legszorosabb összefüggésben áll ezekkel a népfőiskolákkal. A népfőiskolák, bár gazdasági szakképzéssel egyáltalán nem foglalkoznak, melegágyai az ott virágzó szövetkezeteknek; tanárai a gazdasági egyesületek és a szövetkezés terén kezdeményezők és a népfőiskolai növendékek közül kerülnek ki az ottani nagyarányú szövetkezeti mozgalom vezetői is. Az ilyen iskolák létesítésénél az volt a cél, hogy az iskolából kikerült, de az életbe még be nem lépett fiúkat vallási és nemzeti érzéssel, hazafias gondolkozással, továbbá az életben szükséges állampolgári ismeretekkel lássa el. A dán népfőiskola a dán kisgazdák általános műveltségének és nagymértékű gazdasági haladásának is szülőanyja lett. A dán népfőiskola sem hivatalra, sem polgári foglalkozásra nem képesít, sem más felsőbb tanulmányoknak nem előiskolája, sem vizsgát nem tartanak, sem bizonyítványokat nem osztanak. Az iskola célját Högsbro, a volt dán igazságügyminiszter édesatyja, egyik népfőiskola első elnöke, ak-

¹ *Móricz Zsigmond*, a kiváló író írja egyik cikkében: „Senkinek sincs fogalma arról, hogy mit akarnak a népfőiskolák elérni?!“ — Erre megfelel a pilisi népfőiskola (öntudatos gazdákat), amelyről később lesz szó.

² „Magyar mezőgazdasági szociálpolitika“ című hatalmas könyve, 1914. 853—854. lap.

ként körvonalazta, hogy az szabadelőadások útján kelti fel a népben a szellemi élet iránti érzéket, a haza iránti szeretetet, amidőn a nyelv, irodalom, történelem, természet, mult és jelen viszonyai felől tájékoztatja őket. De emellett igyekszik felkelteni a tanulókban a kedvet és megértést a földművelés iránt, előadásokkal, írásbeli dolgozatokkal és gyakorlati útbaigazításokkal igyekszik elérni a könyvvezetés, földmérés, térképrajzolás, vegyelemzés stb. megtanulását. Legfontosabb célja a nevelés, az érzelem és akarat kialakulása, az emlékezés és az ész ápolása. Ebbe a célkitűzésbe van beleágyazva, mint a haladás eszköze, a szövetkezet és ez a dán gazdasági kultúra titka.

Nálunk azért nehéz az ilyen kötetlen iskola létesítése, mert mindenki az iskolától — legyen az bármilyen — állásra minősítő bizonyítványt vár. Nálunk az ismeretek szerzésének nem az a célja, hogy valaki a maga foglalkozásában jól kiképezze magát, vagy hogy eddigi foglalkozásában mélyüljön el ilyen szabad stílusú tanfolyamokon, hanem még a legkisebb tanfolyam is bizonyítványt kíván adni, amely útlevel esetleges állás felé.

Dániában a népfőiskolának sok ezer hallgatója van és nagyon érdekes, hogy ezeket a főiskolákat nemcsak a vagyonosabb gazdák fiai, továbbá a végzett tanítók és papok látogatják, hanem egyszerű munkások és cselédlányok is. Míg nálunk minden magasabb iskola eltéríti a földművest foglalkozásától, addig Dániában dacára, hogy az egyszerű béres nemcsak egy padban ül, együtt is étkezik az egyetemet végzett hallgatóval, az iskola elvégzése után visszatér a kapához és kaszához s a tanfolyam vége felé a népfőiskolák hirdető táblája megtelik hirdetésekkel, hogy ez, vagy az a gazda, a hallgatók közül, bérest, kocsist, vagy mindenest leányt keres. Szociális szempontból végtelen nagyjelentőségű, hogy a magasabb társadalmi osztályok fiai és leányai hónapokon keresztül együtt élnek, ugyanazon műveltséget élvezik az alsóbb társadalmi osztályok fiaival és leányaival.³

Ennél azonban sokkal fontosabb feladat ott a *közösségi szellem kialakításának munkálása*. Ennek akadályait és apróbb eszközeit nem kívánom vázolni, csak legnagyobb és legfontosabb eszközére, amely egyúttal a gazdasági műveltség terjesztésének, a faluvezetők képzésének s a paraszt-elit kialakításának is eszköze, térek ki. Csaknem mindazok a témakörök, amelyeket mint magyar kultúrpolitika feladatköréit ismerünk, előkelő szerepet kaptak és kapnak a dán főiskola munkarendjében. A nemzeti öntudat kifejlesztése csakúgy, mint a tájhaza tudatosítása, a gazdasági műveltség mélyítése csakúgy, mint a mezőgazdasági szakismeretek bővítése főprogramja a legtöbb

³ Czettler i. m. 856. lap.

dán népfőiskolának. A népfőiskolákat kezdetben az állam támogatta, később magánvállalkozásként éltek tovább s ma is nemes verseny folyik közöttük. Erősen kultiválták azoknak a vidékeknek teljes megismertetését, amelyeknek paraszt-ifjúságát összegyűjtötték. Olyan formában, hogy a hallgatók beszámoltak a falujuk legfőbb problémáiról, például arról, hogy nem tudják a tejet értékesíteni. Erre a tanár a vita ügyes vezetésével, maga is közbe-közbeszólva kifejtette a tej egész útját a gazdasági forgalomban. Rámutatott a közeli országok tejszükségletére, szóval egy falu kis problémája köré felépítette az egész környező világot. E módszereknek s a népfőiskola egyszerre jellemnevelő, közösségi-szellemformáló és nemzeti öntudatot képező munkájában, két eredménye volt. Az egyik nemzeti, a másik gazdasági.⁴

Ugyanilyen szempontok alakították ki a finn népfőiskola jellegét is, amelyről *Szenczy István*, a nagytarcsai népfőiskola vezetője így nyilatkozik: „*Finnországban* a népfőiskola szükségletet lát el. Öregek, fiatalok egyformán kívánják ezeket a tanfolyamokat. A fiatalok szívesen mennek a népfőiskolára, az öregebbek pedig szívesen küldik a gyermekeiket. Náluk ez bevett rendszer. A finn parasztság megkívánja a szakmai műveltségnek és az általános tudásnak azt a mértékét, amit a népfőiskola nyújt. A finneknél arravaló a népfőiskola, hogy az elemi oktatáson és bizonyos szakképzésen keresztül lesett parasztifjúság abban a korban, amikor az értelmiségi pályára kerülő fiatalok az egyetemre kerülnek, hasonló magasabb műveltséget s legfőképpen kultúrigényeket tanuljon meg. Megtanulja azt, hogy ha hazakerül, továbbra is érdeklődő, tanulni vágyó ember legyen, szóval kultúrember.”⁵

Sz. Weress Jolán írja a finn népfőiskolákról:⁶ Népfőiskola mindössze kettő akad Finnországban, elvégzése a középiskola után, két esztendő igényel. A paraszt ifjúságot nevelő 52 intézetet ellenben csak *néptanintézetnek* nevezik. A tanév egy fél évig tart, októbertől áprilisig. Egyik népfőiskolai igazgatónő az alábbiakban körvonalazza a népfőiskolák hívatását: A gazdasági szaktudást a lelkiismeretes finnek nem próbálnák hat hónap alatt elsajátítani. A népfőiskola tantervében is megtaláljuk a gazdasági és háztartási ismereteket, de csak olyan arányban, ahogy az általános világkép megkívánja. A népfőiskola szerepe ugyanis az, hogy a finn ifjúságot lehetőségeire és kötelességeire ébressze. Legtöbbet saját háztartásán, kisgazdaságában, vagy üzemében tehet, tehát a gyakorlati oktatás sok időt vesz igénybe. Fontos azonban, hogy törekvései összhang-

⁴ *Esztergár*: A magyar szociálpolitika feladatai. 430—431. lap.

⁵ Kis Ujság, 1940. márc. 24. *Erdei Ferenc*: Ahogy a finnek csinálták c. cikkből.

⁶ Virágos finn otthonok c. könyvében, a 61. és köv. lap.

ban legyenek szülőföldje lehetőségeivel, Finnország érdekeivel, a világ korszerű követelményeivel. A hat hónapot egy fokoztosan táguló világkép kialakítására fordítjuk. A helyesen ítélő növendéket vidéke céltudatos vezetőjévé képezzük. A vidék-szervező munkánál elsősorban a népfőiskolát végzett gazdákra és gazdaleányokra lehet számítani.

Míg Dániában az ismeretterjesztés és a lelki nevelés tárgyai teszik a népfőiskola tananyagát, a finn főiskolák tantervében sok a testi munka is. A földbirtokreformról szólva azt mondja az igazgató: Hiába a jogok, hiába a föld, ha a nép belső súlya nem gyarapszik, a népet magát kell nevelni és fel-emelni, hogy a számára kiharcolt földet és érvényesülést megtudja tartani. A világos ítéletű, tájékozott és öntudatos parasztság olyan értéket jelent a nemzet életében, amely természet-szerűleg jut egyre szélesebbkörű szerephez.

A földbirtokreform után megmaradt uradalmi kastélyokat leginkább népfőiskolák céljaira használták fel.

Nagyon érdekes az, amit a másik népfőiskolai vezető mond a munkájára vonatkozólag: A népfőiskola 30 esztendő jubileuma alkalmából összegyűjtötte, kiadta kétezer növendékének pár szóban összefoglalt életrajzát. E gyűjteményből nemcsak az derül ki, hogy valamennyien megállják a helyüket az életben, mint kigazdák, kisiparosok, gazdaasszonyok, hanem az is, hogy megszűnt az a veszélyes áramlás, amely éppen a legkiválóbb gazdaifjúságot sodorta a város felé. Megtalálták a helyüket a világban, szerepüket szülőföldjükön.

A *németországi* ilyen irányú iskolákról írja Heim György, a bajor parasztpárt egykori vezére: „Ha sikerülni fog minden községben csak egy olyan férfit elhelyezni, aki mindabban oktatást nyer, amit ma a földművesnek a köz- és üzleti életből tudnia kellene, amit azonban a legtöbb saját kárára nem tud, úgy ez a férfi egész generáción keresztül annak a községnek tanítója és kezdeményező vezetője lehet.”

Ezek a szempontok helyezték előtérbe nálunk Magyarországon is a népfőiskola gondolatát, mert érzi mindenki, aki a faluval, a néppel, és a földdel foglalkozik, hogy szükség volna a magyar paraszttársadalomnak egy olyan kiképzett, nemcsak gazdaságilag, hanem szellemileg és erkölcsileg is magas fokon álló vezető rétegére, amely községi, vármegyei, gazdasági egyesületi, mezőgazdasági kamarai életben és a törvényhozás házában is öntudatosan, büszkén, a parasztság súlyához, számához, értékéhez méltóan tudná képviselni társadalmi osztályát. Valóban közérdek az, hogy ez a kigazda és munkásréteg megfelelő állampolgári és gazdasági ismeretekhez jusson, mert enélkül hasztalan műveli meg a földet, sem maga nem boldogul, sem osztályának önállóságát a községi, a törvényható-

sági, az állami közigazgatásban, valamint az agrár érdekképviseleti szervezetekben kamatoztatni nem tudja.

Vessünk most az alábbiakban néhány pillantást a magyar népfőiskola problémájára és multjára.

Ha az 1914—18-as világháború nem szakad a nyakunkba, bizonyos, hogy ma már nagyon sok és jól működő népfőiskola állna szolgálatban. Azok a mozgalmak, amelyeket ebben az irányban a Magyar Gazdaszövetség s annak vezérkara végeztek, amelynek az ifjúság részéről az országban több helyen megalakult Széchenyi-Szövetségek voltak az igazán lelkes mozgatói, már odáig értek, hogy több ilyen kezdeményezés közel volt a megvalósuláshoz. Már 1914 őszén annyira előhaladott stádiumban volt a Magyar Gazdaszövetség és Kecskemét város közötti tárgyalás, hogy ott 1914. őszén megalakult volna az első magyar népfőiskola, ha annak a háború véget nem vet. A Magyar Gazdaszövetség háború előtt gazdagimnáziumnak nevezte azt a mozgalmat, amely szintén a mai népfőiskolai keretben folyt. 1914. február 15-én nyílt meg a bajai Széchenyi Szövetség rendezésében Baja-Szentistvánon az első gazdagimnázium, amelyet később Nagykőrösön és Nagytétényben követett egy-egy ilyen mozgalom. A háború azonban ennek is véget vetett.

Magyarországon az egész népművelési gondolat, közelebbről a népfőiskolák gondolata a Magyar Gazdaszövetségben fogamzott meg, indult el hódító útjára s jutott el ahhoz az állomáshoz, ahol ma vagyunk. A Magyar Gazdaszövetség előadói gárdája közel két évtized óta járta már az ország legtávolabbi vidékeit is, hogy az elhanyagolt földművelő nép gazdasági és szellemi kultúráját előbbre vigye és egységes cél felé irányítsa. Az 1920/21. tanévben létesített három népfőiskolának pedig (Szeged, Esztergom, Dorog) a Gazdaszövetség által ezelőtt majdnem egy évtizeddel létesített bajaszentistváni, nagytétényi és nagykőrösi gazdagimnáziumok voltak a mintái. Az 1921. téli időszakban három helyen (Jászberény, Jászárokszállás, Nagykőrös) rendezett a Magyar Gazdaszövetség népfőiskolai tanfolyamokat és ugyancsak ez évben nyíltak meg az említett helyen a népfőiskolai⁷ tanfolyamok, amelyek célja volt fejleszteni a népben az öt elsősorban közelről érintő gazdasági kérdések iránt az érdeklődést, úgy azonban, hogy a hallottakat megvalósítani is igyekezzék.

Aki a népfőiskolai mozgalom magyarországi törekvései, útja és eredményei iránt érdeklődik, az olvassa el dr. *Deptner Tibor* „A magyar népfőiskolai mozgalom története“ c. füzetét.⁸

⁷ Szerző: A népfőiskolai mozgalom Magyarországon. — Országos Központi Hitelszövetkezeti Értesítő, 1921. okt. 22.

⁸ Megjelent 1921-ben az Országos Szabadoktatási Tanács 2. sz. kiadványaként.

amelyben nemcsak a magyar népfőiskola története van rendszerbe foglalva, hanem az egész népfőiskolai irodalom is.

1920. december 8-án valóban megnyílik *Szegeden* az első magyar népfőiskola, amely hosszú éveken keresztül működött Szeged város anyagi támogatásával, amely mellett a kultuszminiszter vállalta magára az előadók tiszteletdíját. „Ez a népfőiskola arra törekedett, hogy a földművelő népet, illetőleg annak tizenhat-negyven év közötti értelmes és önként vállalkozó egyedeit kioktassa azokra az ismeretekre, amelyek gazdálkodásának észszerűbb viteléhez, kereskedelmi tevékenységéhez, adópolitikai működéséhez, állampolgári jogainak és kötelességeinek gyakorlásához és egyéb olyan ismertekhez juttatják, amelyek birtokában nemzetfenntartó hivatását az eddiginél fokozottabb mértékben töltheti be.”⁹ Hogy pedig aztán az a szellemi légkör, amelyben az iskola padjain, a népfőiskolákon hónapokon keresztül együtt voltak, továbbra is összetartó kapocs legyen közöttük, a végzett népfőiskolások több helyen (Szegeden, Dorozsmán, Csongrádon, Vértesacsán stb.) megalakították a Népfőiskolások Széchenyi Szövetségét, hogy így felelősködve Széchenyi katonáinak, tovább szolgálják és tovább munkálják azokat a célokat, amelyekért Széchenyi István annyi hittel, elszántsággal, kitartással és magyar akarással küzdött.

A népfőiskolának Széchenyi szellemében vezetett összetartásában óriási erkölcsi jelentőség rejlik. Szegeden például, ahol a Népfőiskolások Széchenyi Szövetségébe a tanyavilág idős gazdái is beiratkoztak és büszkén vallják magukat Széchenyi katonáinak, már eddig is bámulatos eredményt értek el a mezőgazdasági termelés fellendítése, a kiskgazdatársadalom erősítése és a mezőgazdasági munkások szociális helyzetének javítása terén.

Mintegy hét-nyolc évig működött a *győr—csanaki* (Ménfőcsanak) népfőiskola Szekeres Bónis bencés pap-tanár vezetésével. Ennek a lelkes magyar papnak óriási küzdelmébe került a népfőiskola fenntartása, mert támogatást jóformán sehonnan sem kapott. Küzdelmes nyolc évi munka után megszűnt a csanaki népfőiskola is.

1920. december 5-én nyílt meg *Jászberényben* a közoktatásügyi minisztérium, az Országos Szabadoktatási Tanács s a Magyar Gazdaszövetség képviselőinek jelenlétében a régebben gazdagimnáziumnak nevezett, itt már népfőiskolai tanfolyamra keresztelt intézmény. Később *Mezőkövesden* is megindult egy ilyen népfőiskolai tanfolyam, majd *Kecskeméten* Kovács Andor jelenleg debreceni egyetemi tanár igazgatása mellett 1922—23-ban működött egy népfőiskola.

E kezdeményezéseket egyre több helyen követték. 1924-ben már hetvenre szaporodott a népfőiskolai tanfolyamok száma;

⁹ Szerző: Széchenyi hadserege. Új Barázda naptár, 1923.

pedig nagy (15—24) heti óraszámmal dolgoztunk s emellett végbizonyítványa — minősítő erő híjján — inkább emléklap volt.

E népfőiskolák célja volt egységes magyar világnézetet adni a földmívelő népnek és a hallgatóságot kioktatni arra, amire legnagyobb szüksége van: az élet tudására, arra, amivel a saját helyzetén segíthet és amivel mint gazda, saját osztályát emelheti. A népfőiskolának, amely meg fogja tanítani a magyar népet a föld intenzívebb művelésére és a termények okos értékesítésére, jelentősége abban domborodik ki, hogy míg egyrészt a mezőgazdaság intenzívebbé tételére, a termelés, értékesítés magasabbrendű fogásaira oktatja ki a hallgatóságot, másrészt olyan általános ismereteket nyújt, amelyek birtokában a földműves a maga osztályát kulturális tekintetben feljebb emelheti és a magyar társadalomnak, a magyar államegésznek az eddiginél is értékesebb tényezőivé teheti. Erkölcsi tartalommal telíti az előadásokat és az egész anyagon olyan gondolatokat vonultat végig, amelyek jelentőségüket tekintve úgy a gazdasági társadalom, mint az ország szempontjából elsőrangú fontossággal bírnak.¹⁰

Mindezeket, amelyekhez az 1921. szeptember óta¹¹ fővárosunkban is meghonosodott esti városi (ipari irányú) népfőiskolák is csatlakoztak, — internátus híjján — joggal nem is lehet népfőiskoláknak nevezni. A „Népfőiskolai tanfolyam“ névhez azonban mindannyian ragaszkodtunk, fenntartók, előadók és hallgatók egyaránt. 1923. június végén az iskolánkivüli népművelés ügyében tartott szakértekezleten még síkra kellett érte szállnunk. 1928-ban a III. Egyetemes Tanügyi Kongresszuson azonban már határozatba ment, hogy — átmenetileg kísérletképpen — minden törvényhatóság a maga területén két internátusos népfőiskolát létesít.

Érdekes, hogy mennyiféle név forgott az idők folyamán az elnevezésnél is közszájon a népfőiskolákról. Gazdaigmnázium, népakadémia, — *Szentiványi Károly* rátóti prépost 1921-ben a Faluszövetséghez beadott tervezetében népakadémiának nevezi az ezirányú intézményeket, amely szerinte a falu népének általános és szakismeretköréből egy vagy két előadást tart, azoknak közeit nevelő és nemesen szórakoztató előadásokkal, bemutatókkel, énekkel, zenével tölti ki.¹²

Nagyon érdekes az Országos Szabadoktatási Tanács 1921-ben megjelent 1. sz. kiadványa, amely két értékes tanulmányt tartalmaz. Az egyiket *Fekete József* „A népfőiskolai gondolat“ a másikat *Czettler Jenő* „A magyar népfőiskola“ címen írta.

¹⁰ Szerző: Népfőiskola Szegeden. A Barázda c. lap. 1921. 2. sz.

¹¹ Jelenkor, 1937. 1—2. sz. *Várad József*: A magyar népfőiskolai mozgalom című cikkből.

¹² A népfőiskola a „Volkshochschule“ szolgai fordítása, amelyet sok helyen kifogásolnak.

„Mélyreható és a nemzet minden rétegére egyaránt kiterjedő — írja Fekete József — népművelés csak népies-nemzeti műveltség segélyével végezhető. Csak ez a műveltség válhatik a nemzet minden tagjának közös kincsévé, közöttük összekötő lelki kapoccsá. Csak e műveltség révén vehet részt a nép a nemzet művelődési életében, csak így teremthető egységes nemzeti kultúra, amely az egész nemzet népi egyéniségének, faji lelkének kivirágzása.“ Czettler Jenő szerint fontos, hogy a népfőiskola keretében a nemzeti műveltségnek azt a minimumát pontosan megállapítsuk, amely kell, hogy közös kincse legyen minden magyar embernek, mert az egyetemes magyar világnézet nyújtása a cél.

Itt kell megemlítenünk *dr. Neményi Imrének* a tanulmányát a népfőiskolákról.¹³ E tanulmányból idézzük a dán népfőiskola megszületésének lelki rugóit. „A szenvedélyek kohóját két hatalmas tényező fűtötte: az osztályérdek és a nemzeti eszme. A felsőbb tízezrek ugyanis attól tartottak, hogy a kellenél nagyobb mértékben felvilágosodott alsó néposztály az ő hátrányukra nagyobb mérvű eltolódást fog előidézni az állami és a társadalmi elhelyezkedésben, — és hogy a „kioktatott“ paraszt húzódozni, idegenkedni fog az ő eddigi rendes munkakörétől is. A parasztosztály ellenben azzal érvelt, hogy soha az ő jussához nem juthat, ha megfelelő műveltséggel bíró, a maguk soraiból választott képviselőkkel nem szerepel a törvényhozó-testületben, mert akiket a művelt osztályból képviselőül választanak, azok minden jóakarat mellett sem alkalmasak arra, hogy az alsó néposztály érdekeit az egész vonalon megvédjék és a jogosan várt eredményeket kiküzdjék, mert hiszen csak hírhallásból ismerik azokat és sem szellemi, sem lelki, sem érzelmi, sem anyagi közösség erősebb szálai nem fűzik őket az alsó néposztály tömegeihez. Műveletlen, tanulatlan parasztot pedig azért nem választanak és nem küldenek a törvényhozó-testületbe, mert az ilyen alakok szereplése által nevetségessé tennék az egész rendjüket, — és ügyüknek inkább ártának vele, mint használnának.“

Váradi József a „Nemzetnevelés“ című lap 1922. január 31.-i számában is nagyszabású tanulmányt írt erről a kérdésről. A cím kérdésével is foglalkozik. Ő a „népfőiskola“ védelmére kél és mindazok, akik e kérdéssel foglalkoztak, ezt a címet tartják a leghelyesebbnek. Váradi József azt tartja, hogy Széchenyi szerint is a népfőiskola-szerű intézmény lehetne az az alapépítmény, amelyre népművelésünket állítani lehet.

A „Falu“ című lap 1922. július 15.-i számában pedig megpendíti, hogy a honvédelemre neveléssel kellene összekötni

¹³ Megjelent az Országos Szabadoktatási Tanács 3. sz. kiadványaként.

a népfőiskolai mozgalmat. Ugyanígy lehetne ma a leveletintézménnyel összekapcsolni azt.

A jugoszlávok, valószínűleg a szegedi példán fellelkesedve, szintén megindítják a népfőiskolai mozgalmat, amelyről *Fred Magnus* zágrábi professzor a Párisban megjelenő „*Informations Pédagogiques Internationales*”-ban közöl érdekes adatokat.¹⁴ „Kilenc évvel ezelőtt Zágrábban az Egészségügyi intézet keretében a parasztosztály részére főiskolát alapítottak. Ebben az iskolában évenként október 15.-től március 15.-ig tanfolyamot tartanak férfiak részére és április 1.-től június 30.-ig a nők részére. A tanterv igen gazdag és terjedelmes. Ha meggondoljuk, hogy az egyedüli előképzettség, amelyet a tanfolyam látogatói magukkal hozni tartoznak, az *írás és olvasás ismeretében* merül ki, akkor a teljesítmény, amelyet a tanulóktól, de a tanároktól is megkövetelnek, kellőképpen megbecsülendő.

Az iskola vezetője, illetőleg alapítója, a 70 évnél idősebb Turics professzor azt állítja, hogy az intézet tanulói igen jól megbírkóznak a bő tananyaggal. Semmiesetre se gondolja azonban senki, hogy a kiképzés a tanfolyam elvégzésével befejezést nyert. Azért nagy gondot fordítanak arra, hogy a tanulókkal a tanfolyam után is fönntartsák az érintkezést. Külön havi folyóirat szolgál erre a célra. A tanulók, akik a tanfolyam megkezdésekor kötelezik magukat, hogy tanulmányaik befejeztével visszatérnek falvaikba, e tekintetben példaszerűen viselkednek. Az olyan parasztot, aki újonnan szerzett ismeretei segítségével el tudja érni, hogy tyúkjai többet tojjanak és hogy kertje több gyümölcsöt teremjen, meghallgatják a faluban akkor is, amikor egy olvasókörnek, vagy könyvtárnak alapítását javasolja, vagy azt kívánja, hogy az egészségügyi szabályokat tartsák meg a lakószobában és az istállóban.

A zágrábi paraszti főiskola internátussal van egybekötve s évenként mindegyik tanfolyamára 40 férfit és 40 nőt vesz fel. Ezek az ország minden részéből jönnek s a legkülönbélebb életkorok képviselve vannak köztük. Az intézmény vezetése 3 pedagógus kezében van, mellettük még 32 előadó működik, ezek közül 6 a zágrábi mezőgazdasági főiskola tanára.

A paraszti főiskola intézményének természetesen külső akadályokkal is kell küszködnie. Nem hagyható figyelmen kívül az a bizalmatlanság, amellyel minden paraszt a városiak minden találmányával, vagy gondolatával szemben viseltetik. A jugoszláv paraszt mindenesetre általában nyíltabb eszű és fogékonyabb, mint az alpesi tartományok parasztja, de bizonyos bizalmatlanság az „urak” ellen benne is van. Ezt a bizalmatlanságot kezdetben nehéz volt leküzdeni. Most már ezt az agitációs munkát az iskola részére az egykori tanulók végzik.“

¹⁴ Idézve a Néptanítók Lapja 1940. 8. számából, 327. lap.

Magyarországon most divattá lett a népfőiskolai gondolat és mindenik, amely egymástól függetlenül megindult ebben az országban, magát „elsőnek“ nevezi; „első főiskola“ itt-ott-amott. A sok kezdeményezésből van egy néhány, amely már komoly intézménnyé lett. Legrégibb ezek között a *pilisi*, amely 9. esztendejét járja már, három évfolyamú és a legszebb eredményeket tudja felmutatni, az erről szóló gyönyörű beszámoló¹⁵ 1940-ben jelent meg. Ezek a törekvések mutatják azt, hogy 1. benne van a lelkekben egy ilyen szabad, kötetlen iskolatípus iránti vágy, amely a parasztság vezetőinek a képzését volna hivatva szolgálni, 2. igaz az, hogy érik ennek a vetése és a sok törekvésből, jószándékból majd lesz azután valóban valami.

Ma azonban tisztázni kell bizonyos kérdéseket, le kell szögezni az alapelveket, mielőtt ebben a kérdésben elindulnánk. Ma az ország 20—25 községében 3—4 napos tanfolyamoktól kezdve 8—10 hetes népfőiskolai megmozdulásokig minden népfőiskola néven szerepel. A tanterv és a cél mindenütt más, Legtöbb helyen a cél a nemzetnek istenesebb, magyarabb, felvilágosultabb, szakszerűbb, öntudatosabb földműves generációt adni.¹⁶ A tantervben az általános alapismereteken kívül a humanista, erkölcsi és gazdasági nevelésű tárgyak is helyet foglalnak.

Németh László a „Kecskeméti Lapok“ 1940. március 24-i számában a vidéki népi kollégiumokról ezeket mondja: „Bizonyos, hogy mi mintaiskolát akarunk felállítani. Móricz Zsigmond azért járja a vidéket, gyűjti a hosszabb-rövidebb népfőiskolai tanfolyamok tapasztalatait, egy csomó író azért forgatja a problémát, egy csomó szakember azért vállalkozik az oktatásra, hogy valami felmutatható módszer forrjon ki: együttélésre, oktatásra, szemkinyitásra. Okos füzeteket, országszerte használható kátékat is várunk az előadóktól. Aki pl. a magyar önismeretet adja elő, annak történet, néprajz, nyelvészet, irodalom garmadájaából kell összeszedni azt a legkevesebbet, amit minden magyarnak tudnia illik. Lényeges tárgya a gazdaságföldrajz, hadd nyíljék föl a parasztfiú előtt nyersanyag és ipari munka kontinensekre terjedő anyageseréje, a hozzáfűződő nemzeti érdekek és lehetőségek, amelyekben mint termelő, vagy termelés-irányító maga is ott áll. E népfőiskolák neveljenek olyan embert, aki ismeri az értékesítési viszonyokat, össze mer hozni egy bérlőszövetkezetet, az értelmiség bevonásával fel mer állítani egy dalárdát, népkönyvtárat, mint népegyleti titkár, előadókat hív meg, műkedvelői előadásokat szervez, de elsősorban mégis a maga mezőgazdasági vagy ipari munkájával ad példát s inkább a kert, mint a könyv kultúrának akar embere lenni.“

¹⁵ Kecskeméti Ellenőr, 1940. március 9.

¹⁶ *Szemző Kálmán*: Magyar népfőiskola.

A magyar népfőiskolai mozgalomnak ma *Móricz Zsigmond* s az ő szerkesztésében megjelenő „*Kelet Népe*“ a legerősebb hirdetője. A köré csoportosult írói gárda öröndetesen száll síkra a népfőiskolák megteremtéséért. A cél: jobb polgárt, jobb hazafit és jobb embert nevelni, új nemzedéket teremteni, amely képes legyen a modern mezőgazdaságra, mezőgazdasági iparra, szövetkezésre, így a mai életnek megfelelő szervezett munkára. Az életrevaló gondolatot Német Lászlónak, a kitűnő írónak, áldozatkészsége meg is valósította: a budai Törökvész-utcai házában indul meg egy népfőiskolai munka, amelyhez azóta írók, gazdák, művészek tekintélyes összegű pénzt adtak össze.

Móricz Zsigmond e célból országjáró útjában 1940. május havában Kecskeméten járt, ahol a népfőiskolai gondolat eleve nem él, a multból táplálkozik, de a jelenre kíván építeni a jövőnek. „Kecskeméten a mai földművelésben, gyümölcs- és szőlőtermesztésben a kellő szakértelemmel rendelkező gazda anyagi erejéhez mérten, a legintenzívebb gazdálkodást folytatja, mert erre a mennyiség mellett a gyümölcs minden igényt kielégítő, a gazda hasznát jelentő, tehát a kenyeret-növelő minőségi szempont is készíti. Igen ám, de a fokozódó minőségi termelést, a mind intenzívebb gazdálkodást sem a családból, sem a századeleji iskolából nem örökölhettük. Erre *ma* kell nevelni a termelőket, gazdaifjakat. Itt domborodik ki egy kecskeméti népfőiskola különleges jelentősége.“¹⁷

Móricz Zsigmond előadása után vita indult meg, amelynek kapcsán „az a vélemény alakult ki, hogy a parasztságnak szellemi és erkölcsi edzésre van szüksége, hogy a magyar falu, a magyar tanya továbbra is az a szilárd bástya maradjon, ami századokon át volt. Kétségtelen, hogy ez a nevelés üres, tudálékos embereket is fog termelni; de a többség, amit mi nemzetfenntartó erőnek nevezünk, nem ezek közé, hanem a nemzet egyetakaró, a jövődőt építők táborához sorakozik. Nagy szükség van tehát a népfőiskolákra, de nem egy hivatalosan kikényszerített intézményre, hanem a mélyben felejtett nép, nyomorúságai alatt görnyedő vezetőinek rendszeres, öntudatos, átütőerejű magvetésére, akik a gazdát nemcsak a fehér asztalok mellett, a csengő pohárköszöntőkben ölelik magukhoz, hanem akkor is, amikor az töri a rögöt, amikor tókéi fölé görnyed, amikor kalászhai nyomán a kenyérről szó álmot, amikor a végrehajtó szavai csattognak a háza felett, amikor jégeső paskolja a vetését. Akit a rög verejtékező magyarságával nem köt össze ilyen törhetetlen szerelem, az álljon félre, ne építsen akadályt a nemzet napszámosai elé, akik Istentől kapott tudásukkal, szeretettel, aggodással, megbecsüléssel, szolgál-

¹⁷ Kecskeméti Ellenőr, 1940. VI. 10. Érik a kecskeméti népfőiskola c. cikkből.

lattal, megértéssel és támogatással szívükbe és vállukra veszik népünk minden bánatát és keresztjét, hogy vigyék, hordozzák mindaddig, amíg nem lesz azokból az öntudatosabb, magyarabb életben tisztább lakás, bízóbb lélek, edzettebb test és fehérebb magyar kenyér.“¹⁸

Nagyon érdekes volt az egyhetes *kassai* népfőiskolai gyors-tanfolyam munkája. Midőn megkérdeztek egy fiút, hogy mi volt reájuk nézve ennek a népfőiskolai tanfolyamnak a haszna, a következőket mondotta: „Minden ember csak úgy tudja megállni az életben a helyét, ha bizonyos fokú műveltséggel rendelkezik. Az elemi iskolában szerzett műveltség nem elég. Nagy szükségünk van a továbbtanulásra, vagyis a népfőiskolákra. Amiket itt megtanultunk, az ifjúsági egyesületek vezetésében és később a község irányításában felhasználhatjuk... A népfőiskolának azt is köszönhetjük, hogy igyekszik megszüntetni a falusi és városi ember közt a különbséget. Növeli a kultúrát az ifjúságban. A hallgatókat nemcsak művelté, hanem öntudatosná is neveli. Felvilágosítja nemzetének multjáról, hibáiról, erényeiről, rendeltetéseiről és kötelességeiről. Egy állam csak akkor lehet erős, ha lakói közt nincs nagy rangkülönbség. A népfőiskolai tanfolyamek résztvevői örömmel láthatják, hogy a városiak is lelkükön viselik a falu népének sorsát. A népfőiskola fellépésre is megtanítja a falusi embert. Pedig eddig, ha bementek a hivatalba, többnyire nem mertek szólni sem.“¹⁹

Maga a parasztifjúság is nagyon jól látja a népfőiskola szükségét és törekszik annak megvalósítására. *Mészáros Sándor*, a felszabadult Felvidék Csicsó nevű községéből ír erről:²⁰ „A népfőiskola a magyarság szolgálatában“ című cikkben. — „A népfőiskolának egyáltalán nem az a célja, hogy ispánokat neveljen nagy birtokok számára, hanem öntudatos faluvezetőket, szövetkezeti vezetőket akar nevelni. Fölébreszti a hallgatókban azt, hogy igenis javíthatunk sorsunkon magunk is és ha összefogunk, akkor kívánságaink teljesítése elől senki sem térhet ki. Természetes, mezőgazdasági ismereteket is tanít a népfőiskola, ránevel a okszerű gazdálkodásra, fölébreszti a hallgatókban, hogy ha hazamegy, ott is tanuljon, olvasson és igyekezzék a legokosabban gazdálkodni.“

Maga a gazdaközönség is érzi, hogy pár napos tanfolyamot nem lehet népfőiskolának nevezni. Idevonatkozólag érdemes megemlíteni az alábbi kis közleményt.²¹ „Olvasom, hogy Szabolcs vármegyében 9 napos „népfőiskolát“ tartottak 37 gazdaifjú számára. A „Népfőiskola“ célja az volt, hogy a 37 leányból jobb magyart formáljon, hozzájáruljon a társadalmi

¹⁸ Kecskeméti Ellenőr i. c.

¹⁹ Kis Újság 1940. IV. 24. 2. oldal.

²⁰ Hanza Szövetkezeti Újság 1940. III. 15. sz.

²¹ Hanza Szövetkezeti Újság 1940. III. 1. sz.

ellentétek kiküszöböléséhez, hogy gazdasági és általános műveltséget adjon a hallgatóknak, megtanítsa őket a faluvezésre, közigazgatási alapfogalmakra. Sok-sok értékesnek mondható előadás hangzott el a „főiskolán.” Ez mind rendjén van s örülünk is az elvégzett munkának. Hasznosak lehetnek az ilyen rövid tanfolyamok is, ha igazi tudással és becsületesen rendezik azokat. Tiltakozni kell azonban az ellen, hogy „népfőiskolának” nevezzék akár a rendezők, akár csak az ujságok is az ilyen 9 napos tanfolyamokat. A magyar népfőiskola kérdése egyáltalán nincs megoldva! Pár napos tanfolyamokkal a hiányt pótolni nem lehet. Ne sikkasszuk el a föladatot azzal, hogy meghatódva népfőiskolát kiáltunk minden pár napos tanfolyamra. A valódi népfőiskola sokkal szükségesebb és komolyabb föladat, sem-hogy ünnepi aprópénzre szabadna váltani.“

Ezeket a kis előadássorozatokat nem lehet népfőiskolának elnevezni. Ezek az előadások úgy leperegnek az összegyűjtött hallgatókról, mint ahogy a tanyai gazdakörben meghallgatott rádióelőadásokra sem emlékszik egy hét múlva senki sem, ha nem követi azokat alapos megbeszélés.²²

Érdekes, hogy az eddigi összes magyarországi népfőiskolai törekvések, amelyek az utóbbi időben keltek szárnyra: mind vallási alapon indultak meg: a veszprémi református, a nagytarcsai evangélikus, a pilisi evangélikus, az érdi római katolikus, a sárospataki református, a hódmezővásárhelyi református és most Hajdúböszörményben kíván a tiszántúli református egyházkerület egyet létesíteni szintén református felekezeti alapon.

Ennek érdekes magyarázatát adja a nagytarcsai népfőiskola vezetője, *Szenczy Gábor* ev. lelkész, midőn azt mondja: „Finnországban azt látták, hogy a vallásos nevelést nyújtó intézmények jobban fejlődnek, mint a világiak, tehát mint egyházi emberek, egyházi keretben és vallásos alapon indították el a nagytarcsai kísérletet. Az ev. egyház keretében az ifjúsági belmissziói munka szellemében tervezték meg 1939-ben az első népfőiskolai tanfolyamot. Hat hónapig tart egy tanfolyam, mialatt a tanulók kollégiumszerűen együtt laknak, ezalatt felelő részben mezőgazdasági szakismeretet tanulnak, felerészben irodalmat, történelmet, szóval általános ismereteket. Nem az a legfontosabb azonban, hogy mit tanítunk, hanem az, hogy *hogyan*? Az a lényege a népfőiskolai tanfolyamnak, hogyan neveljük a fiatalokat Krisztusban élő felszabadult emberekké? Ennek az az útja, hogy felkeltsük szellemi érdeklődésüket és öntudatosítsuk a világban s a társadalomban való helyüket.“²³

Hogy miért alakultak ki Magyarországon is ezek a nép-

²² Magyar Lélek, 1940. VI. 271. old. Szuly Elemér cikke.

²³ Kis Ujság, 1940. III. 24. *Erdei Ferenc*: Ahogy a finnek csinálták.

főiskolai kezdeményezések vallási alapon, az valószínűleg onnan magyarázható, mert Dániában, Svédországban, Finnországban és Németországban az ottani ev. egyházak és szervezetek csinálták az első népfőiskolákat.

A *nagytarcsai* népfőiskolának saját épületei vannak, internátussal egybekötve dolgozik, ugyanilyen a *veszprémi* református népfőiskola is. Ők maguk is azt tartják, hogy az együtt-lakás a legnagyobb nevelő tényező, ez a külföldi népfőiskoláknak is a nagyjelentősége. Szükséges, hogy kifejlődjék bennük a komoly polgárosodás. Legyenek kultúrigényeik, erősödjék bennük a paraszt öntudat, becsüljék foglalkozásukat, ehhez mind külön nevelő és tanítói lélek szükséges, amely nemcsak ismeretet nyújt, hanem nevel, oktat és jellemet formál.

Végére hagytam a *Pilisi Népfőiskolát*, amely a Duna—Tisza-közi Mezőgazdasági Kamara védnöksége alatt már 9. esztendeje működik. Szemző Kálmán a már fentebb említett könyvében (153 oldal) a következőket állapítja meg. Annak leszögezése mellett, hogy *valóban a Pilisi Népfőiskola az első*, amely már 9 esztendő óta tud visszatekinteni, a célnak leginkább megfelelő, valóban *népi népfőiskola*, csak egy községbelieket tanít, nevel és oktat. Korhatárt nem ismer, vagyis a község minden lakója résztvehet a népfőiskolai munkában. Pilisen is először az idősebbek adtak példát, ők indították meg a munkát, azután jöttek utánuk a fiatalok, ma vegyesen vannak hallgatók, fiatalok és öregek. Később kibővült a népfőiskola nőhallgatókkal is, ma már van női csoportja. Előadói között a helybeli tanítónők és a kecskeméti gazdasági szaktanítóképző tanárai vállaltak szerepet. Később Tagértékesítő címen helyi lapjuk jelent meg, amelyben a népfőiskolai propagandát végezték. Ma a Pilisi Népfőiskolának népes és ünnepi s messze vidékre szóló záróvizsgái vannak, megszoktak jelenni a kultuszminisztérium, a vármegye, a mezőgazdasági kamarák, Faluszövetség vezetői, egyszer Móricz Zsigmond csodálatos elragadtatással előadást tartott a rádióban erről a Pilisi Népfőiskoláról, amelyről azt mondotta, hogy ez a Kolumbusz tojása.

A népfőiskolai hallgatók annyira kicsiszolódtak, hogy az idősebb hallgatók már előadásokat tartanak a fiatalabbaknak, egy pár közülük kiváló írói hajlamot árul el, ma már több, a hallgatóktól írt és előadott színdarab mutatja a Pilisi Népfőiskola sikerét, eredményét s követendő példáját.

Legérdekesebb a népfőiskolának a végbizonyítványa, amely a szokásos adatok után ezekkel a szavakkal zárul: X. Y.-t a vizsga alapján „olyan öntudatosan gazdálkodó magyar polgárnak nyilvánítjuk, mint aki úgy *a magyar föld birtoklására*, mint a közéleti és társadalmi tisztségek és bizalmi állások betöltésére méltó.”

Nem elég odaadni a földet azoknak, akiknek nincs, hanem

céltudatos és módszeres munkával, párhuzamosan a földhöz juttatással, hozzá kell nevelni az új birtokost, hogy érdekeit összhangba tudja hozni a nemzeti össztermelés érdekeivel. Nemcsak boldogulásra kell nevelni, hanem jól felfogott és átértézt áldozatra és erőfeszítésre is. A felosztott föld csak akkor lehet az egyesé, ha az egyes eléggé öntudatos, tanult és megszervezett ahhoz, hogy messzebb is lásson, mint a falu határa. Mindebben nincsen semmi boszorkányság, csak el kell kezdeni egyszer. Mi késve kezdjük, a dánok megelőzték. De a probléma nálunk sem kevésbé sürgető, mint volt Dániában.²⁴

Ebben a népfőiskolában a helyi előadókon kívül (tanítók, lelkészek, községi jegyzők, ügyvédek, ember- és állatorvosok, gyakorlati gazdák, volt népfőiskolai hallgatók) előadásokat tartanak mezőgazdasági kamarai, faluszövetségi tisztviselők, kultuszminiszteri, népművelési emberek, a kecskeméti gazdasági szaktanító és szaktanítónőképző s a nagykőrösi téli gazdasági iskola tanárai, szóval szakemberek, pedagógusok, hozzáértő egyének, akik természetesen tudnak is eredményt elérni. Maga a földművelésügyi minisztérium jelentős előadói munkával támogatja a népfőiskolát, de ezenkívül a gazdasági felügyelőség, a Hangya és az OKH. is tartanak egy pár előadást. A tantervek között szerepel növénytermesztés, állattenyésztés, állategészségügyi ismeretek, gazdasági üzemtan, kertészet minden ága, méhészet, kereskedelem és közigazgatási ismeretek, számtan, mértan, természettan, egészségtan, történelem, honismeret, gazdasági földrajz, magyar irodalom. Amint már fentebb említettem, az iskola három évfolyamos, első, második, harmadéves és a végén vizsga és végbizonyítvány zárja be. A Pilisi Népfőiskola módszeres oktatást végez és azért ér el eredményeket. Ezt biztosítja kitűnő előadói kara.

A népfőiskola munkája a téli elméleti előadások idejével nem zárul le. Nyáron csoportosan tekintik meg egymás gazdaságát és ezek a „határbejárások“ mindig rendkívül értékes tanulságokkal szolgálnak. Ilyenkor bizony szigorú kritika alá kerül a gazda, akinek a gazdaságában a népfőiskolás csoport el látogat — és idővel mindegyik sorra kerül! Meghányják-vetik, mi a rossz, mi a helyes; mi az, ami még hiányzik, mi az, ami már haladó és mi az, ami még elmaradott a gazdaságban? És persze a főkérdés: mit kell tenni a jövőben? E körül parázs viták alakulnak ki és ugyancsak pontos kalkulációk, mert hiszen a népfőiskolások megtanulták, hogy a gazdának számolnia kell, és hogy a mai kor gazdájának legfontosabb szerszáma a ceruza.²⁵

A népfőiskolai hallgatók minden esztendőben legalább

²⁴ Pesti Hirlap, 1940. IV. 7.

²⁵ Magyar Lélek, 1940. VI. 272. oldalán Szuly Elemér cikke.

egy kirándulást tesznek vagy kerékpáron, vagy társas gépkocsin vagy vonaton nagyobb helyekre gyümölcsészet, növénytermelés, állattenyésztés, gazdasági kultúra, stb. stb. megismerésére. Ezek lényegesen hozzájárulnak ismeretük gyarapításához.

A Pilisi Népfőiskolának már vannak eredményei. A népfőiskolai hallgatók összetartanak, erőt képviselnek a községi és gazdaköri választásokon és megbecsülik azokat, akik velük foglalkoznak. A szellem, a lélek, amely őket eltölti magánéletük-családi életükben, közéletükben, földjükön, udvarukon, jószágaik körül éppúgy, mint a községi életben, egyházi életben, gazdakörben, valóban a népfőiskolának az eredménye, amelyre büszkék lehetnek mindazok, akik ezt a népfőiskolát létrehozták, irányítják, támogatják, aki annak hallgatói.

El van tehát vetve Magyarországon is ennek a nagyszerű népnevelő intézménynek a magja. Hogy e név alkalmas-e, vagy nem, vagy a mai népfőiskolák tananyagukkal, tantervükkel alkalmasak-e arra, hogy ebből országos intézmények fejlődjenek, azt még megmondani nem tudjuk. Egy azonban bizonyos: hogy megérhessük az elvetett mag aratását, szükséges a legmagasabb helyen lévők megértése, a felelősségérzet a jövőért, a magyar fajtaért és a nemzet életéért.

Gesztelyi Nagy László.

Közlemények.

Dr. ifj. Fellner Frigyes.

1908.—1940.

A közlekedési politika e kiváló magyar művelőjének 1940 nyarán bekövetkezett váratlan elhunyt a hazai gazdaságtudománynak *súlyos veszteségét* jelenti. Korai távozása lendületesen felfelé ívelő tudományos pályát derékban tört meg és mind egyetemi oktatásunkban, mind pedig tudományos szakirodal-munkban fájdalmas ürt hagyott.

Ifj. Fellner Frigyes rendkívül széles látókörét és a tágabb értelemben vett közgazdasági összefüggések iránti érdeklődését már az atyai házban sajátította el. Gondos neveltetése a világnyelvekben való alapos elmélyedés mellett távoli tanulmány-utakra is kiterjedt. Már diákkorában többször kíserte el atyját a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek különböző világvárosokban tartott üléseire és ilyenképpen a külföldi tudományos élet kimagasló képviselőivel is korán juthatott személyes érintkezésbe. Jó tollal megírt első útleírásai már 19 éves korában, budapesti napilapok hasábjain, láttak napvilágot. Az 1927. évi kairói ülésen szerzett benyomásai alapján 20 éves korában az angol világbirodalom és Egyiptom közötti viszonyról ír újságcikket, amelyben már világos tanujelét adja a nagy nemzetközi összefüggések megértésére és magyarázatára irányuló tehetségének. Tudományos pályafutására az 1930. évi tokiói ülésen való részvétele gyakorol döntő befolyást: főleg az ülés kapcsán tett földközi utazása keltette fel érdeklődését a *nagytávolsági közlekedési kérdések* iránt. Akkori helyszíni adatgyűjtése alapján írta doktori értekezését is, amely bővített kidolgozásban könyv-alakban is megjelent („Távolkelet közlekedésügye“, Budapest 1932) és amely utóbb — több kiegészítéssel tökéletesbítve — angol nyelven („Communications in the Far East“, London 1934) is gyarapította a szakirodalmat. Külföldi tudományos körök a munkát igen kedvezően fogadták.

Már ez az első könyv világosan mutatta meg szerzője tudományos egyéniségének jellemző vonásait. Minden ízében *szintetikus tehetség* bontakozott ki benne, amelynek legerősebb

oldalává a nagy összefüggések átfogó megértése, termékeny magyarázata vált. Ahol az analitikus irányú tudományos kutatás a részletek boncolgatásában vész el, ott Fellner az általános összefüggéseket szerencsés kézzel ragadja meg és szemléltetően tárja olvasói elé. Egynéhány év alatt kifejtett terjedelmes irodalmi működését kivételes szorgalma fűti, amely széleskörű forrásmunkájában és adatainak lelkiismeretes feldolgozásában érvényesül. Noha jó írói képességei más területeken — így pl. a szépirodalomban is — sikerrel kecsegtették, általában tudományos lelkesedéssel maradt meg kiválasztott szűkebb tárgya, a közlekedési politika mellett.

Három főműve közül a *Távolkelet közlekedésügyéről* szóló és már említett első könyve főleg Japánnal és a közvetlen hatalmi befolyása alatt álló nagy területekkel, valamint Kínával foglalkozik. Attekintő képet nyújt az ottani közutak és vasutak helyzetéről, a városi közlekedés, a posta, a távíró, a szikratávíró és a távbeszélő fejlődési fokáról, a belvízi és a tengerhajózás viszonyairól, valamint a légi forgalomról. Dícséretes igyekezettel állította össze és foglalta rendszerbe azokat a közlekedési kapcsolatokat is, amelyek egyrészt a Távolkelet, másrészt pedig Amerika, Ausztrália, Európa és Afrika között fennállnak. Idevágó szempontjait nemcsak a közlekedési szakember használhatja jól fel, hanem a közgazdász is sokat tanulhat belőlük.

Második könyve „*A kereskedelmi tengerhajózás problémái*” (Közgazdasági Könyvtár, XV. kötet, a Magyar Közgazdasági Társaság kiadása, Budapest) címen, 1933-ban jelent meg. Rendszerességre való hajlama és különösen a morfológiai osztályozás iránti előszeretete ebben a munkában már fokozottan jut szóhoz. Vezérlő célkitűzése az, hogy a kereskedelmi tengerhajózás közlekedéspolitikai vonatkozásait a gazdaságföldrajzi tényekkel való minél szorosabb összefüggésben mutassa be. E mellett azonban több tekintetben sikeresen tér ki gazdaságtörténeti kapcsolatokra is. A műnek különösen azok a fejezetei értékesek, amelyek a tengerhajózás és a gazdasági helyzetváltozások közötti kölcsönhatásokat boncolgatják és gyakorlatilag is jól világítják meg az 1929-ben kitört világgazdasági válságnak a tengerhajózásban előidézett következményeit.

Fellner gyorsütemű tudományos fejlődése folyamán csakhamar elérte azt a lépcsőfokot, amelyen összefoglaló, tankönyvszerű mű megírására vállalkozhatott. Ezt a lépcsőfokot jelzi a „*Közlekedéspolitiká*”-ról szóló hatalmas munkája (Statistikai Közlemények, 84. kötet, 4. sz., Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest 1938), amelyben nemcsak a tanuló ifjúság, hanem egyúttal a művelt közönség tágabb rétegei számára is bemutatja tudományszakának a kor színvonalán álló főbb eredményeit. A könyv első részében különösen sok figyelmet szentel a közlekedés gazdasági vonatkozásainak: lendületesen

rajzolja meg a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem közlekedéstanát. A könyv második része azután részletesen elemzi a szárazföldi, a vízi, valamint a légi közlekedés különböző eszközeit és a legújabb nemzetközi szakirodalom értékesítésével mutat rá a itt felmerülő gyakorlati kérdésekre. Sokoldalúságában kiterjed egynéhány műszaki vonatkozás boncolgatására is. Statisztikai forrásmunkája itt különösen előnyös vonásokban mutatkozik. A Magyar Tudományos Akadémiának a Chorin Ferenc-alapítvány 1938. évi kamatainak odaítélésére kiküldött vegyes bizottsága jelentésében erről a könyvről megállapította, hogy az esztendő gazdaságpolitikai tárgykörű munkái között kétségtelenül a legjobb volt és hogy hazai szakirodalmunkban valóban hézagpótlónak mondható.

Fellner említett három főművén kívül több kisebb tanulmányban foglalkozott a közlekedéspolitika világviszonylatban is általános kérdéseivel. Ezen dolgozatai közül különös figyelmet érdemelnek azok, amelyek a közlekedés *helyzetváltozási* vonatkozásait (l. „A tengerhajózás a világválságban“, „A közgazda“ 1933. évi 1. számában és „A világgazdasági válság hatása a közlekedésre“, a Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulója alkalmából kiadott „Ünnepi Dolgozatok“-ban, Szeged 1937) és a *katonai* közlekedéspolitikát (l. „Különleges szempontok a közlekedéspolitikában“, a „Budapesti Szemle“ 1935. évi 696. és 697. számában) vizsgálják. Utóbbi tanulmányában éles szemmel ítélte meg a gazdaságpolitikai világesemények fejlődésének irányát, amely — az események háttérében — gyors ütemben terelődött az újabb világháború kitörése felé. Már akkor bátor kézzel nyúlt a közlekedéspolitika legkényesebb kérdéseire, szembeszállt a minél messzebbmenő gazdasági szabadságot hirdető felfogásnak akkor még erős áramlataival és a közlekedés különböző intézményeinek a nemzeti honvédelem szolgálatába való állítását követeli. Lelkiismeretesen dolgozta fel a külföldi szakirodalom idevágó termékeit és vizsgálódásainak eredményeként oly országos hatáskörű szerv felállítását javasolja, amely már békeidőben részletesen készíti elő a katonai közlekedésügy szervezését és irányításának gyakorlati elveit. Helyesen állapítja meg, hogy „csak erős gazdasági alappal rendelkező államból nőhet ki erős hadsereg, csak ilyen állam képes háborús teherpróbát huzamosan és tartósan kiállani; ezt az erőtartalékot csak béke idején gyűjtheti és ennek az erőtartaléknak egyik fokozója a közlekedési eszközök“ (l. az említett tanulmányból készült különlenyomatot, Budapest 1935, 55. lap).

Fellner a közlekedési politika nemzetközi vonatkozásainak vizsgálata mellett korántsem hanyagolta el a *magyar* közlekedésügy szakirodalmi ápolását. „Budapest szerepe a dunai forgalomban“ (Statisztikai Közlemények, 73. kötet, 4. szám, Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest 1934) címen

alapos tanulmányt írt azokról a kérdésekről, amelyek egyrészt a csepeli vámmentes kikötő áruforgalma és másrészt a Duna egész magyarországi szakaszának közlekedéspolitikai jelentősége köré csoportosulnak. A magyar Dunának a Földközi-tengerrel való hajózási összeköttetését több folyóirat- és újságcikkében vizsgálja és ugyancsak több cikkében lelkes ragaszkodással világítja meg és igyekszik előmozdítani a magyar tengerhajózás fontos nemzetgazdasági érdekeit. Figyelme legutóbb a visszacsatolt területek közlekedésügye felé fordult és különösen a kárpátaljai közlekedés fejlődésére vonatkozólag vetett fel elméletileg és gyakorlatilag egyaránt figyelemreméltó szempontokat.

Már távozása után jelent meg „*Világ-útvonalak*“ című utolsó dolgozata (különlenyomat a Budapesti Szemle 1940. évi augusztusi füzetéből, Budapest 1940). Ebben a tanulmányban érett gyümölcsét kapjuk a fentebb vázolt fokozatos tudományos fejlődésnek. Szerzőjének széles nemzetközi látóköre ismét erőteljes vonásokban tárul elénk. A dolgozatnak főleg azok a részei értékesek, amelyek a kontinentális és interkontinentális közlekedési útvonalak világ gazdasági jelentőségét állítják egymással szembe. Az utóbbiaknak állandóbb jellegét finom kézzel boncolgatják és az előbbieik változékonyságát előidéző tényezőket jól világítják meg. Szempontjaik a jelenlegi világháború okozta változásokra is termékenyen terjeszkednek ki. Ifj. Feller Frigyes ebben az utolsó dolgozatában megint számos vonatkozásban mutatta meg, hogy korai távozása a közlekedéspolitika tudományát mily jelentékeny további reménységektől fosztotta meg.

vitéz Surányi-Unger Tiradar.

Földárak és földhaszonbérék 1939-ben.

A földművelésügyi minisztérium mezőgazdasági hírszolgálati ügyosztályának a *földárakról és földhaszonbérékről* szóló, minden évben kiadott jelentései nagy érdeklődésre tarthatnak számot, mert sok fontos fölvilágosítást adhatnak a nemzeti vagyon és a nemzeti jövedelem egyik nagyjelentőségű, talán legnagyobb jelentőségű szektorának alakulása tekintetében. Ezek a nemrég kiadott jelentések az 1939. év földárait és földhaszonbéréit közlik és egyfelől igen örömdeteszen a visszatért felvidéki megyék adatait is felölelik, másfelől éppen ezért más területre vonatkozván és más területi beosztást követvén, az összehasonlítást a korábbi területre, a trianoni Magyarországra nézve jelentékenyen megnehezítik. Ez a helyzet észlelhető más statisztikai jellegű hivatalos kiadványokban is, ez igaz; de az összehasonlítás nehézsége ezeknél is éppen olyan nagy, holott

fontos érdek, hogy a haladás, fejlődés, vesztéglés vagy talán hanyatlás az összehasonlítható alapterületen megállapítható legyen. Ebből a szempontból kívánatos lenne és valami nagy akadályba talán nem ütköznék a földárakat és földhasznbéreket, talán más közérdekű statisztikákat is a trianoni terület külön feltüntetésével közreadni.

A földművelésügyi miniszterium mezőgazdasági hírszolgálati ügyosztályának a földárakról szóló jelentése a földárakat járasonként, megyénként (városonként), országrészenként és az egész országra mutatja ki, még pedig a szántóföldekre, házhelyekre és termőszőlőkre vonatkozóan. Mi az adatok vizsgálatánál csak a szántóföldre vonatkozó adatokkal fogunk foglalkozni. A jelentés az adatokat az 1—5 holdig, 5—10 holdig, 1—20 holdig, 20—50 holdig, 50—100 holdig, 100—500 holdig, 500—1000 holdig és 1000 holdon felüli nagyságcsoportok szerint mutatja ki. Azt hisszük, helyesen nevezhetjük az 5 holdig terjedőket törpebirtoknak, az 5—50 holdig terjedőket rendes parasztbirtoknak, az 50—100 holdasokat nagy parasztbirtoknak, 100—500 holdig kis középbirtoknak, az 1000 holdon felülieket nagybirtoknak. A birtokcsoportoknak ez a megkülönböztetése vizsgálatunk későbbi folyamán játszik majd szerepet.

Az egész országterületet illetőleg a jelentésből mindenekelőtt azt az adatot emeljük ki, hogy *az ország átlagos szántóföld ára 1939-ben is, 1938-ban is 786 pengő volt katasztrális holdanként.* Ez azonban nem mérlegelt átlagszám, már pedig a mérlegelés szükségességét legjobban mutatja, ha vizsgáljuk, hogy az egyes *birtokcsoportok közt* a föld átlagárai milyen eltéréseket jeleznek. Országos átlagban a szántóföllek ára 1939-ben a következő volt:

1—5	holdig	910—1230	P, átlagosan	1070	P
5—10	„	820—1140	„ „	980	„
10—20	„	730—990	„ „	860	„
20—50	„	700—910	„ „	800	„
50—100	„	630—740	„ „	735	„
100—500	„	550—760	„ „	655	„
500—1000	„	530—690	„ „	610	„
1000 k. h. felül		500—640	„ „	570	„

Láthatjuk, minél nagyobb a birtok, annál alacsonyabb az ár. A törpebirtok és a kisbirtok közt mintegy 20%, a kisbirtok és a középbirtok közt 22%, a kisbirtok és a nagybirtok közt 30%, a középbirtok és a nagybirtok közt kerek 7% a különbség, mindig a kisebb birtokkategória javára. Köztudomású és természetes is ez. Eltekintve a kereslet és kínálat árszabályozó hatásától, a kisbirtok magasabb árait helyzeti okok is előidéznek, mint amilyen például a faluhoz való közelség, ami a meg-

művelést könnyebbé teszi, vagy a megyés szomszédság, ami lélektani okokon kívül üzemtani okokból is kívánatossá teszi egy birtok vagy földdarab megszerzését. Ott, ahol alig van, vagy kevés a megszerezhető föld és a lakosság sűrű, a földnek már csaknem érzelmi ára van, míg gyéresebb lakosságú vidékeken a nagybirtok iránt vagy azok egyes részei iránt kisebb lesz a kereslet és ezért alacsonyabb lesz az ára. A föld jelentősége és árának alakulása nem olyan, mint más javaké. De a föld jelentősége és árának alakulása mélyebb okoknál fogva más a törpe- és kisbirtoknál, mint a nagybirtoknál. A föld, ha ára van is, azért nem árú és ha eladásra kerül is, még mindig nem árú, kivéve a nyereszkesedés céljából vett és eladott földet, melynek árát az árúk áraira vonatkozó törvények határozzák meg az eladó oldalon, de legtöbbször nem a vevő oldalon. A kisbirtok munkaalap, családalap, életalap. A nagybirtok a társadalmi, vagyoni és jövedelmi helyzet alapja. Az egységárak különböző alakulását megmagyarázhatja ez.

A földárakról kiadott jelentés az új közigazgatási beosztás szerint öt országrészre nézve csoportosítja az adatokat és e szerint az I. országrész a Kisalföld, a II. országrész a Dunántúli Dombosvidék, a III. országrész a Duna—Tisza-köze, a IV. országrész a Tiszántúl, az V. országrész az Északi Dombosvidék. E miatt az új beosztás miatt sem hasonlíthatók össze teljesen az 1939. évi adatok országrészenként az előzőekkel. Mert a „trianoni“ beosztástól eltérően most Győr-, Komárom- és Sopron-megye nem a dunántúli, hanem a kisalföldi országrészbe van osztva. A mostani II. országrészből tehát hiányzanak ezek. A korábbi alföldi országrész most a III. és IV. országrész megyéit foglalja magában, az Északi Dombosvidék pedig a visszatért területek nagyrésztét tartalmazza. Ezek előrebocsátása után azt láthatjuk, hogy legmagasabb földárak 900 pengő átlaggal a Duna—Tisza-közén vannak, utána a kisalföldi országrész jön 823 pengővel, a dunántúli 794 pengővel, a tiszántúli 778 pengővel és végül az Északi Dombosvidék 578 pengővel.

Amennyire az az említett közigazgatási és statisztikai alap változása mellett megfigyelhető, a földárak országrészenként és országrészekben belül, megyénként pozitív összefüggésben vannak a föld jóságával. Ez az összefüggés azonban nem hiánytalan és sok helyen egyáltalán nincs meg, sőt az ellenkezője is látható. Ez a körülmény is mutatja, hogy a föld árának kialakulásánál az egyéb javak és dolgok árát elhatározó tényezőkön kívül és felül más, magában a népesség fejlődésében és anyagiak mellett szellemi-erkölcsi indítékokban is rejlő tényezők is közrehatnak. A föld minőségét a Magyarország földbirtokviszonyairól 1935-re vonatkozó statisztikai kiadványnak a kataszteri tiszta jövedelemre vonatkozó adatai szerint vesszük fel. Tudjuk, hogy a kataszteri tiszta jövedelem nem a szántó-

földre, hanem az egész területre vonatkozik és hogy különben sem mindig egészen hű tükrözője a föld minőségének, de irányjelzőül szemléletünknel használható.

A törpe- és kisbirtoknál az egész országban legmagasabbak a földárak a dunatiszaki országrészhez tartozó Bács-Bodrogmegyében, ahol a 100 holdon alúli birtoknagyságcsoporthoz tartozó szántóföldjének ára 1400 pengő. Bács-Bodrogmegye átlagos kat. tiszta jövedelme kerek 12 pengő; magas tehát, de nem a legmagasabb, mert Komárom—Esztergom megyéé 13 pengő, holott itt a kisbirtok és törpebirtok szántóföldjének ára csak 700 pengő. Békésmegyében 14.5 korona kat. tiszta jövedelem mellett a kisbirtok átlagos földára 890 P, Csanád—Arad—Torontál-megyében 16 koronás átlagos kat. tiszta jövedelme mellett a birtokcsoport földára 1200 P, Szolnokmegyében 14.3 K. kat. tiszta jövedelem mellett a törpe- és kisbirtok ára 760 pengő. Szabolcsmegyében 6.2 korona kat. tiszta jövedelemnél 737 pengő az 5—50 holdas kisbirtok szántóföldjének ára, az ugyanazon országrészhez tartozó Szatmármegyében 6.5 K. kat. tiszta jövedelemnél csak 550 pengő, a 13 koronás kisalföldi Komárommegyében pedig 715 pengő.

Azért van mégis tényleges összefüggés a kataszteri tiszta jövedelemmel minősített földérték és a földár között és ez jól látszik akkor, ha az összes megyék adatait hasonlítjuk össze. E célból két részre osztottuk a megyéket. Az I. részbe soroltuk a 10 koronánál nagyobb tiszta jövedelműeket, a II. részbe az ennél kevesebbet mutató megyéket. Mindkét résznél az 5—50 holdas kisbirtok és az 500 holdon felüli közép- és nagybirtok 1939. évi árát vettük fel az alábbi kimutatásban:

I. csoport

Megye	Kat. t. jöv. K	5—50 holdas birtokok szántóföldjének ára pengő	500 h.-on felüli szántóföldjének ára pengő
Fejér	11.1	810	615
Győr—Moson, stb.	10	900	690
Komárom—Eszterg.	13	715	550
Sopron	12	1260	815
Tolna	12	1110	670
Bácsbodrog	12	1430	—
Békés	14	1000	900
Csanád, Arad, stb.	16	1100	1075
Csongrád	10	1000	800
Hajdú	10	810	—
Jász-Nkun-Szolnok	14	875	855
Átlag	12	1000	660

II. csoport

Baranya	9.2	1040	600
Somogy	7.3	875	550
Vas	8.7	750	—
Veszprém	8.3	710	500
Zala	7	910	—
Bihar	8.8	683	500
Pest-Pilis	8	900	530
Szabolcs	6.2	737	460
Szatmár	6.5	550	550
Abauj-Torna	5.2	685	680
Borsod—Gömör	7	710	485
Heves	8	925	640
Nógrád	6	670	380
Zemplén	6.5	510	400
Átlag	7.3	760	530

E kimutatások szerint a kataszteri tiszta jövedelem különbözete a két csoportnál kerek 39%-át teszi ki a nagyobb kat. tiszta jövedelemnek. Az I. és II. csoport szántóföldjének árkülönbözete pedig 24% a kisbirtoknál (240 pengő holdanként) és 20% a nagybirtoknál (133 pengő holdanként). A kisbirtok és nagybirtok szántóföldjének áránál 34% a különbség az I. csoportban és 30% a II. csoportban.

Elég érdekes lehet azt az összefüggést is szemlélni, amely a földművelőkre az egyes vármegyékben eső földterület és a földművelésügyi miniszteri jelentésben kimutatott szántóföldárak között lehet. Erre a célra a népszámlálási statisztikából a földművelő népességben kereső férfiak számát és az egész földbirtokterületnek minden egyes kereső férfira eső részét hasonlítottuk össze a szántóföldárakkal és a megyéket megint két csoportra osztva a következőket láthatjuk. Az I. csoportban, ahol kevesebb föld esik egy kereső földműves férfira, *fejenként 10—17 holddal*, (Zalamegyében 10, Hevesmegyében 14, Baranya-, Sopron-, Tolna- és Hajdúmegyében 15, Vas-, Csongrád-, Bács-Bodrog-, Pest-, Borsod- és Zemplénmegyében 16, Somogymegyében 17 hold) a kisbirtok szántóföldjének átlagos ára 940 pengő, a nagybirtoké 610 pengő volt. A II. csoportba sorozott megyéknél, ahol több, *18—25, átlagosan 20 hold föld* esik fejenként egy földműves kereső férfira (Fejérmegyében 25, Szabolcsmegyében 21, Győr—Moson-, Komárom—Esztergom-, Csanád—Arad-, Jásznagykun-Szolnokmegyében, Abauj-Tornamagyében 20, Veszprém és Szatmármagyében 19, Békés-, Bihar- és Nógrádmegyében 18 hold) a kisbirtok szántóföldjének átlagos ára 780 pengő, a nagybirtoké 560 pengő volt. A két csoport között tehát 33% a különbség az egy kereső földművesre eső föld tekintetében,

de csak 17% a különbség a kisbirtok és nem is egészen 9% a különbség a nagybirtok átlagos ára között.

A föld minősége, meg a rendelkezésre álló föld mennyisége tehát a látott és természetesnek tartható összefüggésben van a föld árával. Hogy ez az összefüggés nem pontosan áll fenn az okok mértéke szerint és hogy helyenként ettől merőben eltérő irányzat is látszik, az magyarázatát abban is találhatja, amit számokban kifejezni alig lehet: a nagyobb fogyasztóhelyekhez és kiviteli állomásokhoz való közelségben, illetőleg távolságban, a gazdálkodás belterjesebb vagy kevésbé belterjes voltában, a földművelő lakosság tőkeerejében, illetőleg tőkehiányában, a nép különböző életfelfogásában és szokásaiban, tehát nemcsak anyagi, kézzelfogható és meghatározható okokban, hanem a számszerű érzékelés körén kívül eső okokban is. Érdekesen mutatja ezt az az eltérés is, amely az egyes országrészekben *kisbirtoki és nagybirtoki földárak* közt észlelhető. A törpebirtok (1—5 holdig) és az 1000 holdon felüli nagybirtok szántóföldjére közt a Kisalföldön 50%, a Dunántúlon 40%, a Duna—Tisza-közén 62%, a Tiszántúlon 22%, az Északi Dombosvidéken 40% a különbség. Kisbirtok (5—100 holdig) és nagybirtok szántóföldjének ára közt az országrészek előbbi sorrendjében a különbség 34, 36, 50, 18 és 34 százalék. Ha annak a nagy különbségnek okát nyomozzuk, amely a Duna—Tisza-közén a törpe- és kisbirtoki, meg a nagybirtoki földárak között látszik, előbbi fejtegetéseink értelmében a fővárosi nagy fogyasztó piac közelségére és a főváros miatt a nagyüzemekre kedvezőtlen munkásviszonyokra utalhatunk. Annak az aránylag kis különbségnek magyarázatául pedig, mely a tiszántúli országrészben a törpe- és kisbirtokok, meg a nagybirtokok szántóföldjének ára között mutatkozik, talán az szolgálhat, hogy ebben az országrészben az uralkodó tanyarendszer a nagyobb birtokok értékesítését, a mezőgazdasági munkások itt levő nagy tömege pedig a nagyüzemi gazdálkodást megkönnyíti.

Eddigi összehasonlításainknál, az országos szántóföldárak szemléletének kivételével, az úgynevezett trianoni Magyarországgal foglalkoztunk csak, jöllehet — mint azt bevezetőben jeleztük — a földművelésügyi miniszter jelentésében elsőízben vannak a *visszacsatolt Felvidék* földárai is közölve. Ez a visszacsatolt rész összesen 2,072.516 hold, 1,208.949 hold szántóföldterülettel. A visszacsatolás következtében a kisalföldi országrészben az eddigi Komárom—Esztergom-megye 342.283 hold összes és 188.951 hold szántóterületéhez Komárom-megyében 367.333 hold összes és 245.443 hold szántóföldterület, Esztergom-megyében 93.012 hold összes és 69.012 hold szántóföldterület jött. Az eddigi Győr-Moson-Pozsonymegyéhez Nyitra- és Pozsonymegyéből 278.327 hold összes és 220.896 hold szántóföld. Ebben az országrészben szerepel a visszacsatolt Bars-Hont-megye

264.567 hold összes és 184.623 hold szántóterülete. Az eddigi alföldi országrészben Szabolcs-Ung- és Szatmár-Ugocsa-Bereg-néven felvett megyei területek, illetőleg részterületek helyett most a tiszántúli országrészhez jött Bereg- és Ugocsamegyékből 209.186 hold összes és 113.738 hold szántóterület, valamint Ung-megyéből 120.273 hold összes, 61.912 hold szántóterület. Az Északi Dombosvidéknél Abaúj-Tornamegye területe 202.231 hold összes területben 86.281 hold szántóval növekedett, Nógrád-Hontmegye 120.896 hold összes és 55.084 hold nógrádmegyei szántóterülettel, Zemplénmegye pedig 106.175 hold összes és 58.026 hold szántófölddel gyarapodott. Borsod-Gömör-Kishont egyesített megyék területi növekedése 294.423 hold összes és 107.725 hold szántóföld.

A visszacsatolt megyék, illetőleg a visszacsatolt részekkel gyarapodott megyék szántóföldárait tekintve, azt láthatjuk, hogy a kisalföldi országrészhez osztott Bars-Hont-, Esztergom-, Komárom- és Nyitra-Pozsonymegyékben az 5—50 holdas kisbirtok átlagos ára 770 pengő, az 500 holdon felüli nagybirtok átlagos ára 500 pengő. A Bereg-Ung, Abaúj-Torna, Gömör-Kishont, Nógrád, Ugocsa és Zemplénmegyék kisbirtoki átlagos szántóföldára 550 pengő, a nagybirtoké 440 pengő. Az országnak ezekben a részeiben tehát a földárak mind a kis-, mind a nagybirtoki viszonylatban általában alacsonyabbak, mint országrészeik átlagos szántóföldára.

Bizonyára senki sem gondol arra, hogy földet a földművelésügyi ministerium jelentése alapján adjon el vagy vegyen, mert az országos, országrészi és megyei, sőt járási átlagos földár adatok is csak tájékoztatásra, összehasonlításra adhatnak alapot és az összes helyi viszonyoknak egybevetése és gondos mérlegelése nélkül senki sem ítélné meg helyesen, hogy egy birtokért, vagy földdarabért mit lehet kérni és kapni, mit lehet ajánlani és adni. *Tájékoztatásra és összehasonlításra* azonban ezek az adatok sok hasznos útbaigazítást adhatnak olyan esetekben, mikor a föld árának becslése nem magánügyleti szempontokból szükséges. Az újabb birtokpolitikai törvények alapján az átengedésre kötelezett föld becsértékének meghatározásánál a földművelésügyi miniszter, az átengedésre kötelezettek és a fellebbezési fórum, a kir. táblák figyelembe vehetik ezeket az adatokat, különösen a járásokra kimutatott földárakat.

Közgazdasági szempontból azonban mindenesetre érdekes és a miniszteri jelentés alapján lehetséges az ország egyik legnagyobb, valószínűleg legnagyobb vagyontárgyának, a szántóföldnek értékét megbecsülni. Ebből a célból a m. kir. statisztikai hivatalnak a birtokcsoportra kimutatott szántóföldi területi adatait a földárakról szóló miniszteri jelentésnek az egyes birtokcsoportokra vonatkozó átlagos adataival szorozva meg-

kapjuk a trianoni ország szántóföldterületének értékét. Mint-hogy a miniszteri jelentés az 1 holdon aluli szántóföldek árát nem mutatja ki, ennek területét ugyancsak a statisztikai hivatal közlése alapján, értékét pedig az 1—5 holdas birtokcsoport áránál 10%-kal, annyival vesszük magasabbra, amennyivel az 1—5 holdas csoport árai magasabbak, mint az utána következő 5—10 holdas csoport árai. Minthogy továbbá a visszacsatolt felvidéki országrészekre vonatkozó 1938. évi statisztikai hivatali kiadványban e területeknél csak az egész földbirtokterület van birtokcsoportonként kimutatva, de nem a szántóföldterület és ez utóbbi csak megyénként egy összegben, azért az itt kimutatott szántóterületet a földárakról szóló miniszteri jelentésnek az egyes megyékre és birtokcsoportokra vonatkozó átlagos adataival szorozzuk meg és hozzáadjuk az országos földérték összegéhez.

Ezt a célt a következő kimutatás szolgálja:

Birtoknagyság csoport	Szántóföld terület kat. hold	Átlagos ár pengő	Összes érték millió pengő
1 holdon alul	118.681	1180	140.044
1—5 holdas	1,080.980	1070	1,156.648
5—10 holdas	1,174.867	980	1,251.368
10—20 holdas	1,618.346	860	1,391.777
20—50 holdas	1,682.761	800	1,345.808
50—100 holdas	702.741	735	516.515
100—500 holdas	979.784	655	641.748
500—1000 holdas	439.502	610	268.096
1000 holdon felül	1,965.312	570	1,120.221
Összesen	9,762.974		7,829.231
Ehhez hozzáadva az alábbiak szerint a felvidéki szántóföld	1,208.940		686.724
Mindösszesen	10,971.914		8,515.955

A visszacsatolt felvidéki területek szántóföldmennyisége a statisztikai hivatal kimutatása, ennek átlagos ára a földművelésügyi minster jelentése alapján van számítva a következők szerint: Abauj-Tornamégye 82.681 hold szántó á 700 P, Esztergommege 69.219 h. á 564 P, Komárommege 245.443 h. á 610 P, Nyitra-Pozsonymege 220.896 h. á 858 P, Bereg-Ugocsa-mege 113.738 h. á 454 P, Bars-Hontmege 184.623 h. á 670 P, Gömör és Kishontmege 107.725 h. á 445 P, Nógrádmége 55.804 h. á 652 P, Ungmege 61.912 h. á 410 P, Zemplénmege 58.026 h. á 480 P.

A földművelésügyi minsterium mezőgazdasági hírszolgálati osztályának az 1939. évi *haszonbérekre* vonatkozó jelentése

szintén sok érdekes adattal világítja meg mezőgazdaságunknak ez a fontos részét és ezeknek az adatoknak érdekessége és jelentősége még növekszik azzal, hogy a kishaszonbérletekről szóló 1940. IV. törvénycikk következtében a haszonbérleti üzemmód mezőgazdaságunkban bizonyosan tetemesen meg fog erősödni, illetőleg az eddiginél sokkal nagyobb számú haszonbérleti üzemet és sokkal nagyobb területet fog elfoglalni. A Magyarország 1935. évi földbirtokviszonyait kimutató 99. statisztikai kötet adatai szerint az akkori Magyarország kereken 16 millió kat. hold földbirtokterületéből 2,798.477 kat. hold, azaz *17% volt a haszonbérletek területe*. A visszacsatolt felvidéki terület haszonbérleti helyzetéről ilyen hivatalos statisztikát még nem ismerünk. A haszonbérleti üzemmód terjedelméről Európa egyes országaiban figyelemre méltó adatokat találhatunk a Nemzetek Szövetségének egyik most megjelent kiadványában.* Ezek szerint a haszonbérleti üzemmód terjedelme Angliában 67%, Franciaországban 24.5%, Olaszországban 42.5%, Németországban 13%, Dániában 12.19%, Hollandiában 49%, Belgiumban 59.1%, Jugoszláviában 8%. A haszonbérleti üzemmódhoz van számítva a Franciaországban és Olaszországban nagyobb jelentőségű feles és más részes gazdálkodás.

A földműveléügyi ministeri jelentésben a földhaszonbérek ugyanolyan birtok nagyságcsoporthoz vannak kimutatva, mint a földárak, a földhaszonbér pedig úgy pengő értékben, mint terményértékben, amely terménynél azonban hiányzik a pontosabb megjelölés. Ha már most az 1939. évi országos földhaszonbéreket elsősorban is országos átlagban nézzük, akkor látjuk, hogy a földhaszonbér

az 1—100 holdig terjedő birtokcsoportnál kat. holdanként 46.5 pengő, terményben pedig 2.09 q volt,

a 100—1000 holdig terjedő birtok nagyságcsoporthoz a földhaszonbér 33 pengő és illetőleg 1.q termény volt,

az 1000 holdon felüli birtoknagyság-csoportban a földhaszonbér 27 pengő és illetőleg 1.1 q volt.

Természetes, hogy a földárakhoz hasonlóan a földhaszonbérek is nagyobbak az első birtoknagyság-csoportban, mint a másik kettőben. A haszonbéreknek a kisbirtok és középirtok, valamint a kisbirtok és nagybirtok közti különbsége még nagyobb, mint a földárak közti különbség, amennyiben ez a kisbirtok között 29% pénz- és 33% terményértékben, a kisbirtok és nagybirtok között azonban 43% pénz-, 50% terményértékben. Ezt a nagyobb különbséget jórészt bizonyára az a körülmény okozza, hogy a tőkehiányban szenvedő földművesek haszonbérletszerzéssel igyekeznek a földszerzés első közbenső

* Conférence Européenne de la Vie Rurale 1939. „Le Régime Foncier en Europe.“

állomásaéhoz eljutni és hogy a kisebb terjedelmű parasztbirtokok tulajdonosai a haszonbérelt földön végzett munkával együtt jobban ki tudják használni saját munkaerejüket és családjukét, valamint az igavonó állatokét.

A földáraknál is látott öt országrészben a földhaszonbérekek többé-kevésbé különbözők és ezt a következő kimutatásban szemléltetjük:

Ország-rész	1—100 h.-ig			100—1000 h.-ig			1000 h.-on felül		
	földár	haszonbér P	termény	földár	haszonbér P	termény	földár	haszonbér P	termény
I.	960	47.80	2.40	688	32.50	1.65	580	28	1.35
II.	891	37	1.86	660	24	1.25	580	20	0.95
III.	970	44	2.13	570	51	1.35	530	38	1.05
IV.	840	47.50	2.45	760	30.80	1.60	700	23	1.22
V.	656	32.10	1.61	500	25	1.60	440	22	1.10

Ebből a kimutatásból nemcsak az egyes országrészek földhaszonbéreinek közti különbségeket láthatjuk, hanem azt is, hogy ezek a különbségek nem mindenütt állnak egyenes arányban a földárakkal, sőt még azt is, hogy a pénzbeli és terménybeni haszonbérekek egyazon országrészen belül is mutatnak eltéréseket. A földár és a haszonbér, ha nem is hiánytalan, de bizonyos összefüggést mégis mutat és ennek szemléltetésére a következőkben azt kívánjuk vizsgálni, hogy a haszonbér az egyes országrészekben a fenti földárak és haszonbérekek mellett milyen kamatozásnak felel meg, a terményárat métermázsanként 20 pengővel számítva.

Ország-	A pénzhaszonbér a földár hány %-a			A terményhaszonbér a földár hány %-a		
	kis- b i r t o k o n	közép- b i r t o k o n	nagy- b i r t o k o n	kis- b i r t o k o n	közép- b i r t o k o n	nagy- b i r t o k o n
I.	5	4.7	4.8	5	4.9	4.6
II.	4.15	3.6	3.6	4.2	3.8	3
III.	4.50	4.24	3.4	3.8	4.7	4
IV.	5.65	4.06	3.3	5.8	4.2	3.5
V.	4.90	5	5	5	6.4	5
Országos nem mérlegelt átlag	4.84	4.32	4.1	4.8	4.8	4

Ehhez a kimutatáshoz meg kell jegyeznünk, hogy a III. országrész átlagai mérlegeltek, mert ebben az országrészben csak két, egymástól területben és talajminőségben egészen különböző megye van és mert a miniszteri jelentés Bács-Bodrogmegyénél csak pénzbeni haszonbéreket mutat ki és mert a középbirtok, meg a nagybirtok haszonbéreinek csak a másik megyére, Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyére vannak kimutatva. E területek egymással mérlegelés nélkül egybenemvethető nagy különbséget mutatja az, hogy Bács-Bodrogmegye egész területe 288.444 hold, míg Pestmegyéé 2,043.000 hold.

Érdekesnek tartjuk végül a földárak és földhaszonbérek alakulásának vizsgálatát *a mostani időszak jellegzetes éveiben*. E célból a gazdasági világválság legsúlyosabb évének, 1933-nak földárait és földhaszonbéreit összehasonlítjuk az alábbi kimutatásokban a világválságból kivezető első év, 1935 adataival és az utolsó két év, 1938 és 1939 földáraival és földhaszonbéreivel ez egyes birtok-nagyságcsoporthoz szerint.

Földárak

év	kisbirtok	középbirtok	nagybirtok
1933	535	370	375
1935	565	420	380
1938	884	655	550
1939	885	610	570

Ez adatok szerint a szántóföldek ára 1933-mal szemben 1939-ben a kisbirtoknál 66%-al, a középbirtoknál 65%-al, a nagybirtoknál 46%-al voltak magasabbak.

A földhaszonbéreknél összehasonlítása ezekre az évekre nézve mind pénzben, mind terményben tanulságos felvilágosítást adhat.

Földhaszonbérek

év	p é n z b e n			t e r m é n y b e n		
	kis-	közép- b i r t o k pengő	nagy-	kis-	közép- b i r t o k métermázsza	nagy-
1933	20.8	15	12.5	206	133	110
1935	31.5	20.1	16.5	214	138	110
1938	42.2	28.5	24.5	202	142	110
1939	46.1	32.8	27	209	142	110

Ebből a kimutatásból látható, hogy a földhaszonbérek nálunk általában szokásos terményekben kifejezve egészen különböző jellegű években sem változtak lényegesen, habár valami egész csekély emelkedés a kis- és középbirtoknál mégis látható. A pénzbeni haszonbérek nagy emelkedése a terményáraknak nagy emelkedésével függ össze. Azok a haszonbérlelők tehát, akik terményben fizették a haszonbért, illetőleg a termény egyenértékében — mint ahogy nálunk általában szokásos, — alig viselnek most nagyobb haszonbérterhet, mint amilyent 1933-ban viseltek, ha a haszonbér fizetésére használható terményeket termelik.

Az a sok érdek, amely nálunk a földárak alakulásához és a földjövedelmezőségéhez fűződik, indokoltá teheti, hogy ezzel mindenkor behatóan foglalkozzunk. A földbirtok adásvételének erős korlátozásai s az egymást követő földbirtokpolitikai törvények intézkedései a földárak szabad és természetes alakulását nagymértékben gátolják ugyan és a földművelésügyi minis-

ter által közölt földárák inkább névlegesek és inkább csak sejtetők, mint ténylegesek és valóságosak. Érdemesek mégis a vizsgálatra, mert bevilágítanak egy olyan nagyfontosságú közgazdasági ág viszonyaiba, mint amilyen nálunk a mezőgazdaság.

Eber Ernő

Románia földhiteli szervezete.

Havasalföld és Moldva gazdasága csak az 1829. drinápolyi békével kezdett kibontakozni az önellátásra termelő, kezdetleges terménygazdálkodásából. Ez a béke, a két fejedelemség hajózása előtt a Fekete-tengerig megnyitva a Dunát, lehetővé tette a termelt gabonának kivitelét is s ezzel jelentős gazdasági fejlődésnek útját egyengette. Ennek a fejlődésnek hatása alatt Jásiban idegen tőkések alapításaként már 1856.-ban bank is alakult, a Moldvai Bank, amely egyéb banküzletek mellett arra is szabadalmat nyert, hogy birtokcsoknak adhasson zálogos kölcsönöket. Ezeket többnyire 17 év tartamára folyósította, évi 7% kamat ellenében s kölcsöneinek összege rövidesen meghaladta a 850.000 dukátot (közel 10 millió leit); miután azonban a bank csak saját pénzeszközeivel dolgozott, kölcsönfolyósítási tevékenysége itt megakadt, s csakhamar fel is számolt, mert banküzletében kötött kockázatos üzleteinél tekintélyes veszteségeket szenvedett. A két fejedelemségnek 1863.-ban történt egyesülése után a gazdasági fejlődésnek legjelentősebb mozzanata a jobbágyságnak felszabadítása s az azzal kapcsolatos földreform volt, amelyet Cuza fejedelem 1864-ben a kamara felosztatásával, államcsínyszerűen valósított meg. A felszabadított parasztság között a bojárok birtokállományának közel kétharmad részét osztották fel s ebből a több mint 1,8 millió hektárnyi területből majdnem félmillió parasztcsalád kapott kisbirtokot öröktulajdonul. Ettől az időponttól kezd a pénzgazdálkodás a mezőgazdaságban is nagyobb területeket hódítani, ami maga után vonta a gazdálkodás színvonalának emelkedését, ez viszont életre keltette a földművelés hiteligényeit. Kölcsönszükséglet természetesen a nagy- és középbirtokosok körében jelentkezett először, hiszen ezek gazdálkodása volt a leghaladottabb, — az egy milliónál több parasztgazdaság a maga mintegy négy millió hektárnyi területén jóval kezdetlegesebb gazdasági viszonyok között volt s tőkének, kölcsönnek hiányát nem érezte, de jórésze elterhelhető sem volt, mert az 1864. évi agrárreform során kiosztott parasztbirtokok elidegenítési és terhelési tilalom alatt állottak. A nagy- és középbirtoknak $3\frac{1}{2}$ millió hektárat meghaladó területén alig 43.000 birtokos gazdálkodott; adósságaik az évek során mintegy 200 millió frankra

gyültek fel, de ennek az aránylag nem nagy összegnek kamatozása, a nem ritkán 15—18%-ot is meghaladó kamat révén, — a földbirtok jövedelmének átlagosan negyedrészt emésztette fel.

Az ország közléte már kevéssel a nagy agrárreform lebonyolítása után foglalkozott a földhitel megoldásának kérdésével. A m. század hatvanas éveinek végén, hetvenes éveinek elején, hírlapi megbeszélésekben, politikusok vitáiban s pénzemberek tanácskozásaiban több terv is szerepelt, amelyeknek mindegyike idegen- — majdnem minden esetben francia, — tőke segítségével, nyereszkesedésre alapított kereskedelmi társulatnak akarta juttatni a bőséges hasznot ígérő jogot. A kamara többsége mégis oda nyilatkozott, hogy a földhitel megoldását megnyugvással csakis nemzeti jellegű s nyereszkesedésre nem alapított intézetre lehet bízni s ezért elvetve a kormány által 1872-ben benyújtott tervet, amely idegen tőkések nyereszkesedésre alapított társulatát hívta volna életre, — főleg a német hitel-szervezetet választva példaképül, — 1873. április 5.-én oly törvényt alkotott, amely hosszúlejáratú mezőgazdasági kölcsönök nyújtását s azokkal kapcsolatban zálogleveleknek kibocsájtását csakis magánjogi társaságoknak, földbirtokosok hitelegyleteinek engedi meg, feltéve, hogy legalább hatvan birtokos legalább 3 millió lei szavatossági tőkével tagként belép; a tagság nem kötelező, az a belépéssel vagy kölcsön igényvételével születik meg; a tagok a hitelegylet minden kötelezettségeiért egyetemlegesen szavatolnak; a záloglevelek tekintetében az egyensúlyi elv az irányadó, azok tulajdonosait a fedezeti értékeken csőd esetére is hatályos külön kielégítési jog illeti meg. Ennek a törvénynek alapján alakult meg 1873.-ban Bukarestben Románia első földhitelintézete a Societate Civila de Credit Funciar Rural — a Credit Rural, ahogy azt rövidítve nevezik. A társaság eredetileg 60 év tartamára alakult s szabadalmat harmincöt évre nyert; tartamát azonban már a nyolcvanas években határozatlan időre meghosszabbították, s hasonlóképen több ízben meghosszabbították szabadalmát is, amely 1933.-ban járt le. Üzletköre törlesztéses és nem törlesztéses mezőgazdasági kölcsönöknek hosszú és rövid lejáratra való folyósítására, s záloglevelek kibocsájtására terjedt ki. Kölcsön- és záloglevél-rendszere a francia Crédit Foncier mintájára nyert szabályozást. Kölcsöneit az ingatlan értékének legfeljebb felerészéig adja; a terhelt ingatlan jövedelme nem lehet kevesebb, mint a kölcsön szolgálata. A hosszú lejáratú zálogleveles kölcsönöket a társaság eredetileg csak záloglevelekben adta ki; azok törlesztésénél a járadékban bentfoglalt törlesztési hányad azonnali levonásában jelentkező módszert alkalmazza; kezelési költség címén a járadékban bentfoglaltan 0.50%-ot számít fel. Minden kölcsön 2%-a a társasági tőke képzésére visszamarad, de ezt az utolsó járadékban az adósnak visszatérítik. Zálogle-

velei bemutatóra szólnak, azok biztosítására a kölcsönök $\frac{1}{4}$ %-ának visszatartásával külön biztosítási alapot is képez; fedezetük a kölcsönök külön tömegén s a külön biztosítási alapon kívül a társaság minden vagyona s a társasági tagok egyetemleges szavatossága. A társaság záloglevelei az állampapirokkal egyenrangúak, azokat az állampénztárak teljes névértékben fizetés gyanánt elfogadják. Bevonásuk, a kölcsönöknél alkalmazott törlesztési módszernek megfelelőleg sorsolás útján történik. Tulajdonosaik külön közgyűléseket tarthatnak, érdekeik képviselőjére 9 tagú bizottságot választhatnak, amely a záloglevelek sorsolásánál jelen lehet s a társaság üzletvitele ellen a záloglevelek tulajdonosainak szempontjából kifogásokat emelhet. A társaság mellett kormánybiztos működik, akit teljes ellenőrzési jog illet: joga van minden könyvet, iratot megtekinteni, felvilágosításokat követelni, bármikor vizsgálatot tartani; ő ügyel arra, hogy a záloglevelek biztonságára vonatkozó szabályokat betartsák, záloglevél csak az ő láttamozásával adható ki. A társaság nyereségéből is 90% a záloglevelek külön biztosítási alapjának növelésére fordítandó mindaddig, amíg az a záloglevélállomány 5%-át el nem érte; ha ez bekövetkezik, úgy a felesleg megfelelő része az adósok által kamatok, törlesztési járadék stb. címén fizetett összegek részbeni visszatérítésére használható fel. A társaság végül messzemenő előjogokat nyert kölcsöneinek behajtása terén: késedelmes adósai ellen bírói ítélet nélkül is közvetlen végrehajtást vezethet, kivételes bírói illetékesség illeti meg; könyvei, iratai közhitűek; adó- és illetékmentességet élvez.

A társaságnak, megalakulásakor csak 60 tagja volt, akik összesen 30 millió lei szavatossági tőkét képviseltek, — a fejlődés azonban gyorsan megindult, bár azoknak a köröknek részéről, amelyek a földhitel megszervezésétől addigi uzsorás keresetüket féltették, nem kevés támadásnak volt kitéve: tagjainak száma még megalakulásának évében százharminchatra nőtt, a szavatossági tőke 54,146.400 leire szaporodott; saját tőkéje 1890-ben 2,812.000 lei, 1903-ban már 6,137.093 lei volt. Záloglevelei kezdettől fogva pupilláris biztonságúak, azoknak elhelyezése azonban az első években kevésbé ismert mivoltuk s a tőkének országszerte csekély volta folytán nehézségekbe ütközött: árfolyamuk alig haladta meg a 80%-ot s azokat kezdetben csakis állami alapok s államilag támogatott vállalatok vették át; 1880-ban mégis már 64,210.200 lei névértékű záloglevél volt forgalomban s árfolyamuk is elérte a névértéket. Innen kezdve a záloglevelek már jobb piacra találtak, a közönség megkedvelte s mint befektetési papirokat keresni kezdte őket, sőt azokat külföldi tőzsdéken is bevezették. Kamatuk az eredetileg megszabott 7%-ról idővel 5%-ra szállt le, s az új században megjelent már a 4%-os típus is. A társaság megalakulásá-

tól kezdve 1915-ig összesen 725,113.900 lei névértékű záloglevelet adott ki, s 1915. végén 421,775.000 lei névértékű záloglevele volt forgalomban. Bár a társaság kölcsöneinek tekintélyes hányada fogyasztási kölcsön volt, mégis nem utolsó sorban ennek az intézetnek kell tulajdonítani a kamatszint általános csökkentését s a földbirtok értékének emelkedését, ami 1873.-hoz viszonyítva a század fordulójára több, mint 100% volt.

Emellett az intézet mellett, amelyet alapítói elsősorban a nagybirtok érdekeinek szolgálatára rendelték, kifejezetten a kisbirtok érdekében létesült a Casa Rurală, amelyet az 1907. évi parasztmozgalmak hatása alatt 1908.-ban alapítottak 10 millió lei alaptőkével. Célja a telepítés és a parcellázások pénzügyi lebonyolításánál való közreműködés, a parasztság birtokvásárlásaihoz szükséges kölcsönöknek biztosítása; a megvásárolt kisbirtok vételárának kifizetésére a földműveseknek 30 évre kölcsönöket nyújt, amelyek alapján nem zálogleveleket, hanem kötvényeket bocsájt ki. Nagyobb arányú működést azonban nem fejtett ki: kötvényállománya 1914. év végén mindössze 4,120.000 lei volt. Hosszúlejáratú törlesztéses mezőgazdasági kölcsönöket folyósított még a háború előtti Romániában a bukaresti Mezőgazdasági Bank, a Banca Agricola is, amely kiváltságos intézetként, törvény alapján, 1894. évben alakult 8 millió lei alaptőkével mezőgazdasági üzemi kölcsönök nyújtására. Jelzálogüzletét külön törvényi felhatalmazással 1912.-ben kezdte meg, hosszúlejáratú kölcsöneit nemcsak mezőgazdasági, de városi ingatlanokra is folyósítja s azok alapján kötvényeket bocsájt ki, amelyek szintén pupilláris biztonságúak; tevékenysége azonban a háború előtt nagyobb arányú nem volt, s a világháború után egész kötvényállományát az agrárreform során kibocsájtott kötvényekkel cserélték ki.

Mindezek az intézetek hosszúlejáratú kölcsöneiket szabályszerint első ranghelyre folyósították: a világháború előtti Románia azonban telekkönyveket nem ismert; ezek hiányában a birtokos kérelmére az illetékes törvényszék állított ki bizonylatot az ingatlan fekvéséről, kiterjedéséről, művelési ágairól stb. s ez igazolta a birtokos tulajdonjogát is; az ingatlan leköltése pedig az elzálogosításnak a törvényszéknél jegyzékbe foglalásában s az adós tulajdonjogát, valamint a lekötés megtörténtét igazoló „címleti okmányoknak“ a hitelező számára való átadásában állott.

A világháború alatt 1916.-ban a parasztbirtokra nézve fennálló elidegenítési és terhelési tilalmat feloldották ugyan, azonban a háború s azzal kapcsolatban Románia területe legnagyobb részének a központi hatalmak által történt megszállása a földhitelt megbénította; — újraéledése a világháborút befejező békekötésekkel megnagyobbodott Romániában, teljesen új viszonyok között történt meg.

Az új Nagy-Románia Erdélyen, a Bánság keleti részén, az alföldi területsávon kívül a volt Ausztriától Bukovinát, Oroszországtól Besszarábiát szerezte meg. Az államjogi átalakulás már maga is zavaros, nyugtalan helyzetet teremtett, a politikai hatalom az ujonnan szerzett, eltérő gazdasági s társadalmi körülmények között fejlődött területeken hirtelenjében rendezett állapotokat teremteni nem tudott. Az állam új területein a gazdaság addigi rendje teljesen megváltozott, az eddigi kapcsolatok megszakadtak, új összeköttetések hirtelen kiépülni nem tudtak. A háború s az azzal járó kiadások, az új, nagy állam hirtelen megnőtt állami szükségletei, de a zavaros viszonyok mellett erősen csökkent adóhozam a pénzrendszer szilárdságát aláásta, — a román valuta romlása megindult. Ehhez járult még az agrárreform, amely nacionalista szempontoktól vezérelve nemzetiségi, különösen pedig magyaroklakta területen sokkal kisebb birtokterületet hagyott érintetlenül, mint a királyságban, s amely már egymagában is elég volt ahhoz, hogy a birtokviszonyok és ezzel a földhitel terén bizonytalanságot teremtsen. Eredményeként majdnem hat millió (5,914.019) hektár jutott megközelítőleg $1\frac{1}{4}$ millió (1,206.138) parasztgazda kezére s ezzel a kisbirtok egész Romániában meghaladta a 41.6%-ot. Az agrárreformmal kapcsolatban a jelzálogos terhek kérdését csak az 1921. július 27.-i törvénnyel rendezték, még pedig oly értelemben, hogy az állam ezeket a terheket a kisajátítási ár erejéig magára vállalta ott, ahol azok magasabbak voltak a kisajátítási árnál, a terheknek ezt az árat meghaladó többlete pedig továbbra is fennmaradt a birtokosnál meghagyott földeken; — ottan viszont, ahol a teher a kisajátítási árnál kisebb, vagy azzal egyenlő volt, az állam a jelzálogos terheket a kisajátítási árból kiegyenlítette s csak az esetleges maradékot adta ki a kisajátítást szenvedőnek. A pénzrendszer leromlása következtében a földbirtokot terhelő zálogos adósság összege 1926.-ban alig rugott többre 90 millió arany franknál; a záloglevelek iránti kereslet majdnem teljesen megszűnt, külföldi tőzsdéken azokat nem jegyezték, árfolyamuk 40—50 %-ra zuhant; kamatozásuk viszont a névértéktől számított 9—12 %-ra, sőt még magasabbra emelkedett; kölcsönök hosszabb lejáratra kaphatók egyáltalán nem voltak; új kölcsönök kamata elérte a 25—30 %-ot is. A birtokosok jó része teljes tartózkodást tanúsított kölcsönök irányában, amire őt egyrészt az elviselhetetlenül magas kamatok, másrészt a pénz értékének emeléséről, revalorizálásáról elterjedt hírek készítették. Az 1921. évi adótörvény azonfelül az értékpapírszelvényadót oly magasan állapítja meg, hogy a záloglevelek a takarékbetétekkel szemben hátrányba kerültek s ennek következtében csakis adó- és illetékmentességet élvező vállalat bocsájthatott ki ujonnan zálogleveleket. Betetőzte ezt a helyzetet a gazda-

adósságok rendezéséről szóló 1934. április 7-i (konverziós) törvény, amely a záloglevelek kamatozását is 3%-ra szállítja le, azok tulajdonosait külön kielégítési jogaiktól megfosztja s őket a kibocsájtó intézet más hitelezőivel helyezi egy sorba. Az 1934. évi banktörvény végül záloglevelek, kötvények kibocsájtását a legfőbb banktanács tetszés szerint megtagadható hozzájárulásától teszi függővé, a kibocsájtható zálogleveleknek összegét a saját tőke háromszorosában szabja meg, — de viszont ezek alól a rendelkezések alól kiveszi a kiváltságos intézeteket.

Ilyen helyzetben az újonnan szerzett területeken fennállott jelzálogintézetek kénytelenek voltak működésüket egymásután beszüntetni: azok felszámoltak vagy kereskedelmi bankokká alakultak át. Besszarábiában a híres orosz Parasztbanknak és az ügyvezetését ellátó Orosz Nemesi Banknak volt fiókjá; kölcsönállományuk 1918. végével 38,527.429 rubel s 59,029.000 rubel volt; mindkét fiókinvézetet a román kormány már 1921.-ben felszámoltatta. A kicsiny, de gazdag Bukovinának 1882.-ben, osztrák tartományok szokásos mintájára alakult állami jelzálogintézete, amely 1905.-ben országos bankká alakult, s 1913. végén 10,974.100 kor. kölcsönállományt mutatott ki, miből 51% mezőgazdasági jellegű volt, — előbb, 1919.-ben közjogi jellegű román nemzeti intézetté (Banca Regionale din Cernăuți) 1926.-ban 7 millió lei alaptőkével magánosok tulajdonában álló részvénytársasággá, 1937.-ben szövetkezetté alakult át s záloglevélkibocsájtását megszüntette. A Bukovinai Takarékpénztár záloglevélintézete, amelynek kölcsönállománya 1912. végén 5,043.000 kor. volt, működését beszüntette. Hazánktól elszakított területeken az államjogi változás idején az alanti táblázatban felsorolt intézetek folyósítottak hosszúlejáratú mezőgazdasági kölcsönöket:

Alapítási év	Cég és székhely	Alaptőke 1912. végén	Záloglevélállomány 1912. végén.
1835.	Brassói Általános Takarékpénztár	Kor. Tartalékalap 1,021.414	Kor. 31,348.000
1841.	Nagyszebeni Általános Takarékpénztár, Nagyszeben	Szavatossági tőke 10.000	84,059.200
1870.	Aradi Megyei Takarékpénztár, Arad	6,750.000	4,480.000
1872.	Nagyszebeni Földhitelintézet Nagyszeben	Saját tőke 2,503.386	82,339.900
1872.	Albina Takaré- és Hitelintézet Rt., Nagyszeben	6,000.000	11,236.000

Alapítási év	Cég és székhely	Alaptőke 1912. végén	Záloglevélállomány 1912. végén
1888.	Aradi Polgári Takarékpénztár Rt., Arad	1,200.000	6,011.200
1891.	Erdélyi Magyar Jelzáloghitelbank, Kolozsvár	1,050.000	4,740.600
1909.	Takarékpénztárak Jelzálogbankja, Medgyes	3,500.000	11,429.000
1912. 1845.	Első Temesvári Takarékpénztár, Temesvár	7,680.000	19,080.000

Ezek közül az intézetek közül egy, — a Nagyszebeni Földhitelintézet, — a tagok egyetemleges szavatosságával létesült hitelegylet a Brassói Általános Takarékpénztár és a Nagyszebeni Általános Takarékpénztár a Raiffeisen típusú szövetkezetekhez hasonlóan, a tagok egyetemleges felelőssége mellett, nem nyereszkesedésre alakult egyesület, a többi intézet pedig részvénytársaság volt. Az Erdélyi Magyar Jelzáloghitelbank a budapesti Magyar Jelzáloghitelbanknak, a medgyesi Takarékpénztárak Jelzálogbankja erdélyi szász takarékpénztáraknak alapítása volt, az Albina pedig már a világháború előtt román nemzeti intézet s tudvalevőleg az erdélyi román nemzetiség terjeszkedési és birtokvásárlási törekvéseinek pénzforrása volt, amely azonban, mint az a világháború alatt lefolytatott vizsgálat során igazolást nyert, orosz pénzzel dolgozott.

Ezeket az intézeteket — az Albina kivételével, — az 1920-as államjogi helyzet megváltozásával súlyos veszteségek érték. Tekintélyes hadikölcsön-állományuk elértéktelenedett; az anyaországgal s annak pénzintézeteivel volt gazdasági kapcsolataik megszakadtak; a román államtól támogatás helyett éppen az ellenkezőjét várhatták, hiszen az új román állam türelmetlen nacionalizmusa éppen a kisebbség gazdasági hátvédjét tevő intézetek ellen hozta meg azokat az intézkedéseket, amelyek működésüket megbénították. A felsorolt intézetek közül azok, amelyeknek jellege szövetkezeti volt, kénytelenek voltak részvénytársaságokká átalakulni; az Erdélyi Magyar Jelzáloghitelbank s a medgyesi Takarékpénztárak Jelzálogbankja rövidesen fel is számolt, a többi intézet a huszas évek első felében, amíg Erdélyben a jelzáloghitelüzletet szabályozó 1876. évi magyar törvény volt életben, megkísérelte még, hogy korábbi jelzálogkölsön-üzletét újból megkezdje, amit a Magyarországtól elcsatolt részekben hatályában fenntartott telekkönyvi rendszer lényegesen megkönnyített volna, — az egyre súlyosbodó körülmények között azonban tevékenységét eredménnyel foly-

tatni egyik sem volt képes: jelzálogköcsönosztályuk sorvadt, kölcsönállományuk jelentéktelen összegekre zsugorodott. Jelzáloghitelüzletét végezetül is valamennyi intézet beszüntette s a legtöbb azt nyíltan felszámolja.

Erdélyben a huszas években a magyar kisebbség kísérletet tett arra, hogy birtokosságának helyzetén földhitelintézet alapításával könnyítsen s ezért 1926-ban Erdélyi Földhitelintézet céggel jelzálogintézetet akart alapítani, azonban a kormányhatalom részéről elutasító merevséget volt kénytelen tapasztalni, kibocsájtandó zálogleveleinek elhelyezésére pedig nem sok kilátása volt, — így a terv a megvalósulás mozzanataiba nem jutott. A régi jelzálogintézetek háttérbeszorításával keletkező hézag kitöltésére kormányrendelet alapján 1920. évben Kolozsvárt román nemzeti jellegű intézet, a Mezőgazdasági Bank (Banca Agrară) alakult, amely a mezőgazdaság mindennemű kölcsönszükségletének szolgálatát tűzte ki céljául s adómentes záloglevelek kibocsájtására is jogot nyert, — a földköcsönök terén azonban jelentősebb eredményt elérni nem tudott s zálogleveleket eddig nem is adott ki.

A világháború előtti jelzálogintézetek elsorvasztásával egyre fontosabb szerep jutott a régi királyságban, a regátban alakult jelzálogintézeteknek, amelyek azonban a változott gazdasági viszonyok, a pénz leromlása és főleg az agrárreform következtében csak az állam hathatós támogatásával bírták magukat fenntartani. Ezzel pedig a földhitel megszervezésének és irányításának ügye mindjobban az állam kezébe került. Annak következtében, ahogyan az agrárreform során a jelzálogos adósságokat rendezték, a földhitelintézetek működési köre tetemesen összezsugorodott: parasztbirtokokra jelzálogköcsönt adni nem lehetett, az agrárreform alá eső birtokokon fennállott jelzálogos terheket, illetve azok megfelelő részét az állam vállalta át: így a Credit Ruralnak 1921.-ben fennállott 467 millió lei összegű jelzálogos kölcsönállományából az állam 454 millió leit vállalt magára, úgyhogy ezentúl ennek a társaságnak legfőbb jövedelmét az államtól húzott járadék képezte volna, amihez céljának megfelelő minden munka nélkül jutott volna. A gazdasági válság s főleg az 1934. évi konverziós törvény a királyságbeli jelzálogintézeteknek vagyoni helyzetét is megrendítette; ezért a konverziós törvény okozta veszteségeiket az állam magára vállalta; ez az összeg egyedül a Credit Ruralnak s a Casa Ruralnál majdnem 130 millió lei volt. Még ezt megelőzőleg azonban 1923. évből való törvény újból rendezte a földhitel kérdését s átszervezte a Credit Ruralt. Az új törvény földhitelintézetet újból csak magánjogi társaság alakjában engedélyez s megalakulását hatvan tag belépésétől s a társasági tőke 20%-ának, de legalább 20 millió leinek készpénzben való befizetésétől teszi függővé; a saját tőkének növe-

lését a kölcsönök 2%-ának visszatartása útján is megengedi. A földhitelintézetek üzletkörét tágabban vonja meg, mint az 1873. évi első törvény: megengedi nekik rövid lejáratú üzemi kölcsönök adását, mezőgazdasági, ipari és közraktári vállalatok létesítését, azoknak pénzzel való ellátását, sőt, — tagjaikra korlátozottan, — bankszerű üzletek lebonyolítását is; hosszú lejáratú mezőgazdasági kölcsönöket csak első ranghelyre s csak az érték 50%-a erejéig enged folyósítani, a záloglevelek biztosítására külön biztosítási alap létesítését írja elő, amelynek a záloglevelek 5%-át kell elérnie: erre az alapra a kölcsön $\frac{1}{4}$ %-a visszatartható. A Credit Rural ennek a törvénynek szempontjából is érvényesen létrejöttek tekintendő, s felhatalmazást ad a törvény neki arra, hogy saját tőkéjét legfeljebb 500 millió lei névre szóló részjegy kibocsájtásával növelhesse. — E törvény értelmében a Credit Rural a Prima Societate Civilă de Credit Funciar Rural nevet vette fel, üzletkörét az ujonnan engedélyezett üzletágakra is kiterjesztette, külön bankosztályt létesített, amely elkülönített mérleget állít fel, de korábbi kölcsön- és zálogvél-rendszerét változatlanul fenntartotta. A Casa Rurală a világháború után alaptőkéjét többször emelte, s nagyobb összegű kötvényeket bocsájtott ki, — míg a Banca Agricola működését úgyszólván kizárólag üzemi kölcsönök folyósítására korlátozta. A megnövekedett ország nagyobb méretekkel dolgozó mezőgazdaságának azonban ezek az intézetek nem mutatkoztak elégségesnek, úgyhogy már a huszas években mozgalom indult meg újabb jelzálogintézet alapítása érdekében, amelynek félig állami jelleggel, esetleg külföldi tőke bevonásával vagy, szükség esetén, külföldi kölcsönök igénybevételeével kellene megalakulnia. Ezek az óhajtasok csak 1930. és 1931. években teljesedtek: ekkor jött létre a Jelzáloghitelintézet (Institut de Credit Ipotecar) s a Román Mezőgazdasági Jelzáloghitelintézet (Credit Agricol Ipotecar al Romaniei), mindkettő kiváltságos társulatként, Bukarest székhellyel. Az előbbit külön törvény hívja életre; alapítói nagy bankok és biztosító intézetek; eredetileg átmeneti jellegű intézet s célja ennek megfelelően csupán a mezőgazdasági régi, terhesebb kölcsöneinek konvertálása; csak 1933-ban vette fel üzletkörébe új kölcsönök nyújtását és ilyeneknek városi ingatlanokra való engedélyezését is; zálogleveleit, amelyek természetesen adó- és illetékmentesek, saját tőkéinek tízszereséig adhatja ki, ezeknek kibocsájtására azonban eddig nem került sor. A másik intézetet a román állam részvételével néhány belföldi nagy vállalat és külföldi tőke alapította, az állam vállalta a szavatosságot elsőbbségi részvényeinek 7%-os osztalékáért, valamint zálogleveleiért, amelyeket adó- és illetékmentesen saját tőkéjének legfeljebb tizenötszöröséig adhat ki, — s az állam egyúttal azt is kijelentette, hogy mindaddig, amíg ennek a társaságnak ál-

lami szavatossággal biztosított záloglevelei forgalomban vannak, más társaság zálogleveleiért hasonló szavatosságot nem vállal. Mindkét intézet által a konverziós törvény végrehajtása során szenvedett veszteségeket az állam vállalta magára, mindkét intézet záloglevelei pupilláris biztonságuak. A jelenleg fennálló jelzálogintézetek áttekintését a következő táblázat adja:

Alapítási év	Cég és székhely	1914. végén		1938. végén	
		Alaptőke	Záloglevél-állomány	Alaptőke	Záloglevél-állomány
		Lei	Lei	Lei	Lei
1873.	Prima Societate Civilă de Credit Funciar Rural Bukarest	8,133.750	401,980.000	34,742.100	596,686.300
1908.	Casa Rurală Bukarest	10,000.000	4,120.000	100,000.090	44,323.000
1912. 1894.	Banca Agricola Bukarest	10,000.000	—	60,000.000	36.500
1920.	Banca Agrara Kolozsvár	—	—	55,000.000	kölcsönállomány 38,974.397
1930.	Institut de Credit Ipotecar Bukarest	—	—	100,000.000	kölcsönállomány 77,270.385
1931.	Creditul Agricol Ipotecar al Romaniei Bukarest	—	—	330,000.000	1,344,108.638

A jelzálogjogok biztosabbá tétele végett a kormány a kiváltságos intézetek javára 1929.-ben felhívásos eljárást vezetett be az országnak azokon a részein, ahol telekkönyvek nincsenek. Eszerint az eljárás szerint a szándékolt jelzálogos megterhelést a község előljáráóságánál be kell jelenteni s a hivatalos hirdetésben közzétenni: ha ötven nap alatt a kölcsönt felvenni szándékoznak tulajdonjoga ellen kifogást nem jelentettek be, úgy a jelzálogjog érvényesen létrejönnek tekintendő. 1939. évben azután a kormány elvben elhatározta a telekkönyveknek bevezetését is ott, ahol azok még hiányoznak, a szükséges munkálatok azonban eddig még nem kezdődtek meg.

Mennyey Géza.

Felhasznált forrásmunkák: Gociu: Über den landwirtschaftlichen Kredit in Rumänien (Erlangen, 1907). Juvara: Le problème du crédit agricole en Roumanie (Paris, 1928). Acerbo: Storia ed ordinamento del credito fondiario (Piacenza, 1929). Le crédit agricole etc. (Société des Nations, Genève 1931), és a Compassok vonatkozó kötetei.

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Mühlhäuser, Ernst: Über sozialökonomische Kausalgesetzmäßigkeit und die psychologischen Bestimmungsgründe wirtschaftlichen Handelns. Stuttgart-Berlin: Kohlhammer, 1939. 97 p.

Amióta *Dilthey* és *Rickert* a természettudományok és az ú. n. szellemtudományok lényegét és módszerét egymással szembeállították, a német irodalomban mindjobban meggyökeresedett az a felfogás, hogy a klasszikusok — a természettudományok mintájára alakítván módszerüket — helytelen úton járnak, mert a közgazdasági megismerésnek nem a törvényszerűségek kutatására, hanem a jelenségek „megértésére“, a közgazdaság egészének teleologikus szemléletére kell irányulnia. E szerint az okszerűség kutatását a közgazdasági folyamatok célszerű egymásbailleszkedésük alapján való megértésének kell felváltania. Ez alapon épült fel *Spann* teljessítménytana (*Leistungslehre*), mely a mechanizmus és organismus ellentétére hivatkozva, az okszerű törvénykutatás kiküszöbölését követelte a közgazdaságtanából.

Ez irányzat mind erősebben a közgazdaságtannak tisztán politikai tudománnyá való átalakítását követelte. Már *Spann* is világnézeti alapon gondolta el a közgazdasági elméletet, bölcséleti megalapozására törekedve, *Erich Rothacker* pedig azt vitatta, hogy a szellemtudományok a világnézeti ellentétek tüzeiben fejlődnek,¹ mert céljuk a dolgok megértése, értelemyszerű megmagyarázása, minek háttérében a cselekvés szempontjából való „relevancia“ (*Relevanz*) áll, tehát az, hogy a cselekvés szabályozása szempontjából a dolgokról nyert képből mi az irányadó. Rothacker szerint az érdeklődésnek ez az iránya szabja meg a szellemtudományok módszerét is, melyet a szel-

¹ „Alle methodologischen Massnahmen, jedes Werturteil, jeder Terminus eines einzelwissenschaftlichen Werkes ist aus einer letztlich weltanschaulichen Perspektive bestimmt.“ (*Logik und Systematik der Geisteswissenschaften. München u. Berlin 1927. I. 32. old.*)

lemtudományok érdeklődési körének megfelelően kell alakítani. Nem a holt anyag, hanem a célkitűzéseitől mozgatott ember és társadalmának mozgása érdekelvén e tudományokat, e felfogás szerint a közgazdasági megismerés világnézeti alapokon épül fel.

E gondolatmenettől és egyéb tényezőktől táplálva, Németországban mindinkább az a felfogás kerekedett felül, hogy a közgazdasági törvények kutatása a liberális-materialista világnézet szolgálatában áll; atomista és mechanistikus nézet eredménye és a determinizmus vizein evez. Közgazdasági törvények már csak azért sincsenek, mert ellenkeznek az ember szabad akaratával. Ily irányú nézeteket fejtett ki többek közt *Klaus Wilhelm Raht*,² az újabb német irányzat egyik főképviselője és Mühlhäuser könyve ez irányzattal száll szembe.

Mühlhäuser főképpen azt igyekszik kimutatni, hogy sem *Dilthey*, sem pedig *Rothacker* tárgyilag nem tagadták törvényszerűségek megállapításának lehetőségét; *Dilthey* világnézeti típusai csak metafizikai rendszerekre vonatkoznak és *Rothacker* ezekhez csupán a világnézeti relevancia szempontját fűzte. Meggyőzően mutat rá Mühlhäuser arra, hogy a világnézeti szempont nem lehet az igazi vezéricsillaga a tudományos megismerésnek. Bármely világnézeti alapon állunk, elsősorban a tények és összefüggéseik lehető tárgyilagossá megismerésére kell törekednünk. E nélkül ezeket semmiféle világnézet megvalósítására sem tudjuk felhasználni, mert erre csupán az összefüggések ismerete képesíthet. Ezért nem elég az összességek (Ganzheit) szerkezeti szemlélete, hanem „partial-kauzalis“ kutatásokra van szükség. Ezeken Mühlhäuser az oksági kapcsolatok kutatását érti.

Mühlhäuser munkája bátor szembeszállás azzal az irányzattal, mely a közgazdasági tudomány eddigi munkáját feleslegesnek, sőt károsnak igyekszik feltüntetni; jól megalapozott bizonyítása annak, hogy törvénykutatásra minden gazdaságpolitikai rendszer mellett szükség van. Eredménye ugyanaz, mint amelyre Hans Peter³ és Vleugels jutottak. Az egyébként kissé nehézkesen írt munkának hátrányára szolgál azonban, hogy szerzője az oksági törvényszerűségben látja a törvényszerűség legtökéletesebb formáját és a bonyolultabb összefüggések — a funkcionális és korrelációs összefüggések — jelentőségét nem emeli ki, holott a tudomány fejlődése ezek fontosságát éles világításba helyezte.

H. F.

² Die Aufgaben einer Selbstbesinnung in der Finanzwissenschaft. (Finanz-Archiv. 3. köt.) c. cikkében.

³ Der Ganzheitsgedanke in Wirtschaft und Wissenschaft. Stuttgart 1934.

⁴ Die Volkswirtschaftslehre als politische Ökonomik und die formale Wirtschaftstheorie. Stuttgart-Berlin 1936.

Veress Gábor: Közlekedéstudomány. Budapest, 1940.

Veress Gábor rendszertanulmánya rendkívül hasznos és időszerű essay. Mind a hazai szakirodalom terén, mind pedig meglehetősen szerteágazó felsőbb oktatásunk terén a *helyes szervezés* irányában az első jelentős lépésnek mondható. Ez a lépés nem lehet más, mint a *fogalmak tisztázása*, a tudományos módszereknek a közlekedés kérdéseiben való alkalmazásával.

A közlekedés mindinkább összefonódik a mai ember életével, békében, de méginkább háborúban a közlekedés gépesített eszközei szállítják az emberek egyre nagyobb és nagyobb tömegeit rendeltetésük irányában. Nem lehet közömbös ennél fogva, hogy megtörténik-e valóban minden intézkedés az iránt, hogy ennek az életfolyamatnak tudományos megalapozása és az oktatásügynek erre felépített megszervezése a nemzet érdekében kellő körültekintéssel és tapasztalatokkal előkészítettessék. Meg kell tehát ismernünk és szakemberek között megvitatnunk mindenekelőtt, mily fogalmi elemekből tevődik össze a közlekedéstudomány, hogy azután jellegének megfelelően elfoglalhassa helyét a különböző fokú oktatás mezején. Mindenkinek kötelessége meggyőződését őszintén feltárni, észrevételeit megtenni, a kezdeményezés érdemének teljes elismerése mellett.

A közlekedés alapfogalmának meghatározásában nem látok lényeges eltérést abban, hogy — az általánosan használt — személyek, javak és hírek, vagy utasok, dolgok és gondolatok egyik helyről a másikra történő szállításáról, továbbításáról, helyváltoztatásáról van-e szó. A dolog tágabb, a javak szűkebb és az árú még szűkebb kört magábanfoglaló elnevezése, — utóbbi a leghasználatosabb — nem igen fog lényegbevágó nézeteltérést vagy fogalomzavart előidézni. Nem tudok azonban egyetérteni a közlekedés fogalmának olymértű megszükitésével, amely a gyakoriság, szabályszerűség és tervszerűség ismérveinek bevezetésével adódnék. A szabályszerűség vagy rendszeresség tételes törvényeink szerint a középforgalmú, közhasználatú közlekedés részére van fenntartva, tehát kifejezetten menetrendszerű szállítások szűk körére vonatkozik, már pedig nézetem szerint nem lehet a közlekedésnek éppen korunkban legnagyobb elterjedésben lévő individuális módjaitól, amilyen a gépkocsi, vagy magánrepülőgép, evezés vagy motoros csónak, a közlekedés fogalmába való szerves beletartozást elvitatni. A tervszerűség abból folyik, hogy emberi lények akaratelhatározása dönti el, vajjon a helyváltoztatás időszerű-e vagy sem, a gyakoriság sem jellemző kritérium és rendkívül viszonylagos voltánál fogva célszerűbbnek látszik mindkettőnek a mellőzése. Egyébként a szerző által idézett, de más külföldi források meghatározásaiból is kitűnik, hogy a közlekedés Veress Gábor

által használt fogalommeghatározása teljesen újszerű és a közforgalmú menetrendszerű közlekedésnek teljesen kizárólagos általánosítását jelentené.

Teljesen egyetértek a szerzővel atekintetben, hogy a közlekedéstudomány nem csupán a gazdaságtudományok egyik ágazata, hanem a társadalmi érintkezésnek megélénkítése által a társadalmi tudományok, el nem vitatható technikai vonatkozásainál fogva pedig a műszaki tudományok körébe is vág. A hármas csoportra való osztással valóban találóan jellemezhető a közlekedéstudományok tagozódása, azonban mind az elnevezést, mind a tartalmat illetően az alakulófélben lévő Magyar Közlekedéstudományi Társulat által elfogadott alábbi csoportosítást vélem célszerűbbnek, amelyet egyébként az illusztris szerző ott beható vita után maga is elfogadhatónak talált. Nevezetesen a) közlekedéstechnikai, b) közlekedésgazdasági, c) közlekedéspolitikai csoportokat lehet megkülönböztetni.

A közlekedéstan fejezetében a szerző maga is, bár rendkívül figyelemreméltóan, kifejezetten közgazdasági szerzőknek a közlekedésgazdaság körébe tartozó elméleteivel foglalkozik. A közlekedéstan szó annyira általános, hogy mindent magában foglalhat, amit bárhol tanítanak a közlekedés köréből, s már ezért is mellőzendő. Nem lehet vitás ezzel szemben, hogy mit értünk közlekedéstechnikán: a közlekedési utak, a járóművek és ezekkel kapcsolatos berendezések műszaki tervezésének, építésének, valamint üzemének tudományos előadását és gyakorlati ismertetését. Az utaknak, pályáknak a közlekedési eszközök sorába való beiktatása ismét teljesen újszerű, az általános nyelvgyakorlattal szembenálló fogalommeghatározás, mint azt a szerző a 30-ik oldalon egyébként maga is hirdeti. Épen ezért, ha el is fogadtatnék elvben, a gyakorlat mégis előreláthatóan a természetes vagy műpályán, esetleg folyékony, vagy légnemű közegben továbbításra kerülő járóművet, gépjárárművet vagy „élő motort” — mint azt Zielinski nevezte volt — fogja közlekedési eszköznek tekinteni s nem a gyalogösvényt vagy a tenger hullámait. Végül e fejezetben említett „közlekedési rendszer” helyett a magam részéről inkább a „közlekedési berendezés” gyűjtőfogalmát ajánlanám, megint csak a fennálló szóhasználatra támaszkodva, amely magában foglalná mind az utat (pályát), mind a rajta vagy benne szállításra használt eszközöket.

„A közlekedéstechnika a közlekedési üzemek tudománya”, és így a szerző szerint két feladatköre van: a közlekedési üzemek gazdaságosságának vizsgálata és a közlekedési üzemek összehasonlítása az elvégzendő teljesítmények szempontjai szerint. Igénytelen nézetem szerint mindakettő túlnyomóan a közlekedésgazdaság feladatai sorába tartozik. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a technikusoknak mindkettőt ne kellene a

legalapcsabban elsajátítanick, sőt a harmadikat, a közlekedéspolitikát is kötelezően kell tanulniok, (esetleg mindhármat ugyanazon előadótól), mégis a tudományágak csoportosításánál nevén kell neveznünk a gyermeket. Ezért a technika fedőelnevezésen értsük továbbra is a műszaki, a gazdasági elnevezés alatt adjuk a közgazdasági alapelemeket és az üzemgazdasági ismereteket, végül a közlekedéspolitika címén a társadalom-, jogtudományi és szabályozási vonatkozású jelenségeket és ismereteket.

A felsőbb oktatás szempontjából *a)*, *b)* és *c)* érdekli a műszaki, *b)* és *c)* a gazdaságtudományi, *c)* a jogtudományi oktatásra rendelt egyetemeket, valamennyit. Ez a csoportosítás egyébként eléggé fedi p. o. a német Verkehrstechnik, Verkehrswirtschaft, Verkehrspolitik, mint gyűjtőtudomány pedig a Verkehrswissenschaft évtizedeken át begyökerezett elnevezéseit.

Malduri Maléter Jenő.

Kuntner Róbert: Bevezetés a könyvviteli ismeretekbe. 3. kiad. Budapest, 1940. Athenaeum kiadása. 282 l.

Nagyon időszerű a kitűnő munka harmadik kiadásának közzététele most, amikor az illetékes körök mindinkább ráébrednek annak a tudatára, hogy „bárki, aki a gazdasági élettel csak némikép szorosabb kapcsolatba kerül, nem lehet el a könyvvitel alaptételeinek ismerete nélkül.” A tudós szerző ezt a könyvet nem a teljesen laikusoknak, nem középiskolai diákoknak, hanem egyetemi hallgatóknak és a gyakorlat embereinek — vállalati vezetőknek, ügyvédeknek, mezőgazdáknak, közigazgatási vezéreknek stb. — szánta. Ehhez van mérve a könyv tartalmának beosztása is. A szorosan vett manuális részek mellőzése mellett a könyv — nagyon helyesen — elsősorban a kettős könyvvitel rendszerének ismertetésére fekteti a súlyt. Valóban ez a lényeges. Aki felfogta a szellemét annak a zseniális berendezésnek, amelyet kettős könyvvitelnek nevezünk, az már az üzletvitel, a gazdálkodás eltérő eseményei értékelésében és könyvviteli feldolgozásában nem fog nehézségre találni. Kuntner könyvének legfőbb érdeme, hogy az olvasóval világosan, tömören és élvezetes stílusban ismerteti meg a kettős könyvvitel valóságos lényegét.

A könyv négy főrésze oszlik. Az első a könyvvitel alaptételeit tárgyalja. Szerző megjegyzi, hogy a statisztika, az árvetés és a költségvetés kérdését éppen csak érinti. (Őszintén bevallva: az árvetés részletesebb magyarázatát fájdalmasan nélkülözzük). A második rész a társasvállalatok speciális kér-

déseit, a harmadik a könyvvitelre vonatkozó magyar törvényes rendelkezéseket foglalja össze. A negyedik rész „a mérlegtan lexikális vázlatát” adja. Nagy szolgálatot tenne a gazdasági köröknek a szerző, ha a mérlegek készítésének és olvasásának nehéz kérdéseit egyszer külön munkában a nála megszokott hozzáértéssel és alaposággal dolgozná fel.

A könyv részleteinek ismertetésébe természetesen nem bocsátkozhatunk. Ki akarjuk azonban emelni külön előnyeként a következőt. Az olvasót abba az irányba tereli, hogy a könyvelés nem akkor kezdődik, amikor valamely jogügylet már perfektuálva van, hanem akkor, amikor a jogügylet létesül. Mihelyt árút vettünk, vagy eladtunk, hacsak átmeneti számlákon is, hacsak egyelőre becslésszerű összegekkel is, de okvetlenül könyvelni kell. Ellenkező esetben nagy jogügyletek napokig, esetleg hetekig vagy hónapokig elkönyveletlenül maradhatnak. Ugyanez áll — mint azt a könyv helyesen hangsúlyozza — határidőügyleteknél is. Erre a szempontra állandóan kell ügyelni és Kuntner könyvének nagy érdeme, hogy ezt nyomtatékosan emeli ki.

Nagy értéke a munkának, hogy nemcsak a könyvelés általános vonatkozásait ismerteti, hanem szakmánként is tájékoztat az illető szakma speciális könyvelési vonatkozásairól. Külön tárgyalja tömören és szabatosan a pénzügyintézetek, gyári vállalatok, mezőgazdasági üzemek, közlekedési vállalatok stb. számvitelét. Ezáltal a könyv gyakorlati felhasználása lényegesen meg van könnyítve. Ismételjük: nagy érdeklődéssel várjuk a részletes mérlegtannal való kiegészítést.

Eber Antal

Gesztelyi Nagy László: Az egyházi adózás és párbér jelen állása Magyarországon különös tekintettel a külföldi viszonyokra. Kecskemét, 1939. 192. l.

Szerző joggal állapítja meg előszavában, hogy az egyházi adózásnál „nehezebben áttekinthető, bonyolultabb, rendszertelebb, szétágazóbb és az adózó hívek szempontjából kényesebb kérdése alig van a magyar egyházi, közgazdasági, sőt mondhatni a közéletnek”, hiszen a felekezeten kívüliek kis számától eltekintve az ország lakosságának zömét érinti ez a probléma. Ehhez a problémához tehát csak nagy felkészültséggel, hosszú évek kutató munkája és gyakorlati tapasztalatai alapján lehet hozzányulni és Gesztelyi Nagy László könyvét éppen az teszi olyan értékesé, hogy nála ezek az előfeltételek hiánytalanul adva vannak. Hosszú református egyházi és több, mint másfélévtizedes mezőgazdasági kamarai igazgatói működése

alatt állandóan tanulmányozta a kérdést. Megmozgatta az egész magyar mezőgazdasági kamarai szervezetet és annak segítségével összegyűjtötte „jóformán Magyarország valamennyi községéből valamennyi felekezetére vonatkozó tényleges adatokat” és behatóan foglalkozott nemcsak az idevágó törvényhozási és kormányzati intézkedésekkel, valamint a magyar szakirodalommal, hanem az egyházi adózás körül felmerült sérelmekkel és az ebből fakadó vitákkal is. Kiterjesztette vizsgálódásai körét valamennyi magyar felekezetre, de a dolog természeténél fogva munkája elsősorban protestáns adatokat tartalmaz, nemcsak azért, mert, mint leszögezi, összeköttetéseinél fogva könnyebben tudott hozzáférni a protestáns egyházak adataihoz, hanem nyilván azért is, mert az önmegadóztatás kérdése a római katolikus egyházban csak a világháború után tett nagyobb jelentőségre szert. Addig ugyanis az egyházi birtokok, a párbér, a kegyúri intézmény és a vallásalapok háttérbe szorították az egyházi adó szerepét. 1918 óta azonban a katolikus önmegadóztatás is rendkívül figyelemre méltó fejlődésen ment át, amelyet az előttünk fekvő munka teljes mértékben méltányol.

A mű hat fejezetéből az első kettő túlnyomórészt pénzügytörténeti jellegű. A magyar egyházi adózás fogalmi elemzése után az adózás történeti fejlődéséről számol be Szent Istvántól a reformációig és a reformációtól napjainkig. A II. fejezet a külföldi egyházi adózásnak van szentelve. Szerző fáradtságot nem kímélve szerezte be a világ minden részéből adatait, úgyhogy ebben az irányban valóban párját ritkító gyűjteménnyel rendelkezik. Ismerteti az önkéntes adózás rendszerét is, amely többek között Hollandiában, Skóciában, Amerikában dívik és egyes — kisegítő — vonatkozásokban a magyar felekezetek számára is tanulságos, de tisztában van vele, hogy a mi viszonyaink között ez a rendszer mint alapvető megoldás — legalább is ezidőszereint — már csak az ország tőkeszegénységére való tekintettel sem jöhet szóba. A kérdéses fejezetből ki kell emelnünk az elszakított — és időközben részben visszatért — magyar egyházak adózási és egyházfenntartási viszonyainak részletes feldolgozását.

A III. fejezet mindenekelőtt az egyházi adózás jelen állását mutatja be Magyarországon, előbb felekezetenként, majd mozaikszerű képet nyújt az adózás példáiról az egyes egyházakban. A két alapvető törvény manapság is tudvalevőleg az 1868. évi XXXVIII. t. c. és az 1895. évi XLIII. t. c. Előbbi feljogosítja az egyházakat arra, hogy a felekezeti iskolák fenntartására híveik anyagi hozzájárulását igénybe vehessék, utóbbi pedig az egyházi adó kivetésére hatalmazza fel őket. Az 1927. évi V. t. c. 71. §-a alapján azután a pénzügyminiszter az egyházi adó közadók módjára behajtását abban az értelemben kor-

látozta, hogy ezen adóknak az államiakkal együttes kezelésbe vétele csak akkor engedélyezhető, ha az egyházi adó nem több az egyenes adók 10%-ánál. Ennél magasabb kulcs esetén csak a pénzügyminiszter adhat kivételesen engedélyt az együttes kezelésre. — Az autonóm egyházi pénzügyi politika körében nevezetes fejlemény volt a katolikus egyházközségek adóztatási szabályzata, valamint az új református adórendszer. Mindkettő 1934-ben lépett életbe. Az új református adórendszer alapja az 1928 május hó 8-án megnyílt negyedik országos zsinatnak az egyházi adóról és az egyházközségi háztartásról szóló 7. törvénycíkke, amely tételes és százalékos adót különböztet meg s az egyenes adókhoz való viszonyítás, vagy osztályba sorozás útján törekszik az adózás egységesebbé tételére és a teher igazságosabb elosztására.

A mű gerince a IV. fejezet, amely „Az egyházi adózás arányosítását és megkönnyítését célzó tervek. Egységes adóalap, stb.” címén egyfelől a gravameneket és az azok orvoslására felmerült terveket tárja fel, másfelől pedig Gesztelyi Nagy saját javaslatait tartalmazza. Az egyházi adózás terén kétségtelenül nagy egyenetlenségek és eltérések észlelhetők. Az adózás ugyanis nagyrészt szabályrendeleteken nyugszik, amelyek sokszor egyházközségenként is változók, annál is inkább, mert — szerző szerint — régebben csak egyházmegyei jóváhagyáshoz voltak kötve és csak később igényelték kormányhatósági jóváhagyást. Az egységes adózás bevezetése központi adópénztár felállításával és a javadalmak egyöntetűbb szabályozásával nagy akadályokba ütköznék, mert a kisebb adóterhet viselő, jobb anyagi helyzetben levő egyházközségek hoznának áldozatot a kedvezőtlen helyzetben levőkért. Az egységes központi adózásnak nivelláló hatása szociális szempontból bizonyos fokig kívánatos, de másfelől önként értetődőleg csak odáig mehet, hogy a nagy egyházközségekre háruló nagyobb feladatok megoldásához szükséges anyagi erőt tőlük el ne vonja. A központi adórendszeren kívül a lelkipásztorok helyzetének javítására és a túlzott adóterhek könnyítésére egy másik mód is kínálkozik, amint arra Gesztelyi Nagy rámutat, nevezetesen a kis egyházak összevonása, de ez az eszköz is természetesen csak nagy körülményekkel alkalmazható. A harmadik módja pedig az államsegély fokozása lenne. Ennek is meg vannak azonban a maga határai és nehézségei. Szerző egyébként a kongrua kérdését csak nagy általánosságban érinti. Ebben a tekintetben nem is kellett részletekbe bocsátkoznia, mert munkájának tárgya az autonóm egyházi adózás kérdése, ebből a szempontból pedig csak az államsegélynek az egyházi adózásra gyakorolt közvetített — kiegészítő, illetve csökkentő — hatása veendő számításba. Gesztelyi reformjavaslatának lényege abban csúcsosodik ki, hogy vezettessék be, „ha nem is országos viszonylatban az

egész egyházra, hanem annak bizonyos részeire, például az egyházmegyére vonatkozólag a központi adózás... Ertve ezalatt, hogy az összes egyházközségekre egységes adókulcs állapíttassék meg, az adó egy központi pénztárba folyjon be és ebből fedeztessenek az egyes egyházak szükségletei." Ennek a javaslatnak, amely a fokozatos haladás jegyében áll, szerves része lenne az iskolai terhek teljes különválasztása, egy hivatalos előkészítő adatgyűjtés és az egyházi adó együttes kezelésének kötelezővé tétele olyként, hogy az állam minden más rendszerű egyházi adózásnál a közadó módjára behajtást megtagadná, holott manapság az a helyzet, hogy az egyházi adóhátrálékok együttes kezelés híján is közadók módjára hajtatnak be. Ennek az elejtése az autonómia csorbítását jelentené, amit szerző elkerülhetetlennek tart, viszont kárpótlásul az állami támogatás bizonyos mérvű növelését ajánlja.

A mű következő (V.) fejezete a párbér kérdését tárgyalja, a VI.-ik záró fejezet pedig függelék gyanánt néhány díjlevelet közöl. Szerző a párbér kérdésével nagy elmélyedéssel foglalkozik és rámutat a probléma bonyolult és nehezen megoldható voltára. Az erre vonatkozólag felmerült reformjavaslatok közül kiemelkedik az Országos Mezőgazdasági Kamaráé. Ez a tervezet a kötelező együttes kezelésbe adással akar véget vetni a párbér személyes (egyházi tisztviselők általi) behajtásának, amely oly gyakran mérgezi meg a vidéki egyházközségekben a hívók és a lelkipásztor kapcsolatát.

Gesztelyi Nagy László elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt alapvető munkát végzett. Műve nélkülözhetetlen mindenki számára, aki az egyházi adózás nehéz kérdéseit meg akarja ismerni és megoldásukat előbbre akarja vinni.

Ifj. Boér Elek

Vitéz Nádujfalvy József: Somogy megye szociális és gazdasági helyzetképe. Kaposvár, 1939. 223 old.

A falukutató irodalom első hulláma a radikális és forrófejű fiatalok nagy könyvsikert jelentő írásainak áradata volt. Ezek a könyvek inkább irodalmi, mint szociálpolitikai értékű alkotások, amelyeket a rendszerint paraszt származású, de városiassá polgárosodott író homályos és átszűrt gyermekkori emlékei alapján, vagy sorozatos falusi kirándulásai eredményeként költött. Verista stílusú görögtüzű fényében azonban a köztudatban megjelent a falusi nyomor ijesztő képe. Erdemük, hogy felrázták a tétován tekintető magyar értelmiséget, bűnük, hogy gyakran torz és logikátlan közvéleményt alakítottak ki.

Ennek az irodalmi iránynak második tömegjelensége az a

mind több, de igénytelenebb külsőben megjelenő munka, amelyben a hivatásos falukutatók számolnak be tevékenységük eredményéről. A belügyminiszter főispánok mellé rendelt szociális tanácsadói állandó hivatásként hosszú időn át figyelték s igyekeztek orvosolni a falusi szegénység bonyolult kérdéseit, így tehát a közönség elvárhatja tőlük, hogy akadjon közöttük olyan is, aki elhivatva érzi magát e téren egészséges magyar közvélemény kialakítására. Az olvasó már eleve bizalommal veszi kezébe írását, mert tudja, hogy az nem kocsmai beszélgetések, nem a kiáltó esetek impulzív ingerének hatása alapján, hanem az igazság rendszeres keresésével, a helyzet beható tanulmányozása eredményeként jött létre.

A hivatalos falukutatóknak nagy része szintén városból került vidékre, de ideje és minden eszköze megvolt arra, — ha hivatását komolyan vette — hogy megismerhesse a magyar paraszt viszonyait és őszintén felfedhesse sebeit. Sőt azt is mondhatjuk, hogy ezeket a könyveket nem is szerzőjük alkotta, hanem anyaguk a faluvezetők, az új szellemű közigazgatás, a földműves előljárók és a falusi intelligencia értékes tagjainak sok tapasztalatán, megbeszélésén, felvilágosításán szűrődött át, alakult ki.

Ez a legnagyobb értéke Nádujfalvy Somogymegyről rajzolt szociális és gazdasági helyzetképének is. A könyv hangyaszorgalommal gyűjtött statisztikai adatok számsoraival világítja meg a dunántúli megye területének, népességének viszonyait. Megállapítja, hogy Somogymegye a közepesnél jóval kisebb népsűrűsége történelmi kialakulás eredménye. Bár a járássok népessége mindenütt növekedett, a községek 17%-ában a lakosság fajfenntartó ereje meggyöngült. A néperőcsökkenés okait Nádujfalvy a gazdasági cselédség számának apadásában, az elvándorlásban és főleg a terjedő déldunántúli egykében látja, mely utóbbinak oknyomozó módszeres vizsgálatát adja. Szerinte a kisközségek népvesztesége gyakoribb az értékesítési, munkaalkalmi viszonyok kedvezőtlenisége, a községi terhek súlya miatt. A vármegye biológiai értékállománya elsősorban a többnyire őstelepülésű református falvakban, másodsorban a német anyanyelvűek között csökken. A szaporodás mérlegében a nyereséget a törpebirtokos gazdasági munkásság és a gazdasági cselédség népereje billenti helyre. Nádujfalvy azon kevesek közé tartozik, akik egy mostoha néposztály igazolását vállalják, mert kimondja, hogy: „a gazdasági cselédség jó tulajdonságairól ismert, szerény, munkabíró, erősen nemzetfenntartó elem s mint emberanyag, a katonaságnak a legjobb rezervoárja.”

Nádujfalvy a demográfiai viszonyok elemzése után páratlanul érdekes tanulmányt közölt megyéje talajviszonyainak és az ott folytatott mezőgazdálkodás intenzitásának vizsgálatáról. Kimutatja, miért kedvezőbbek termésátlagai annak elle-

nére, hogy talajviszonyai az átlagosnál rosszabbak. A termeléseredményeket birtokkategóriánként vizsgálva megállapítja, hogy „a mérleg határozottan és csaknem az egész vonalon az 1000 kh-nál nagyobb gazdaságok-javára billen“.

A földkérdésre vonatkozóan megjegyzi: „teljesen azonos súllyal van érdekelve a sok tízezer gazdasági munkavállaló... akinek megélhetésére egyáltalán nem lehet közömbös a föld- és birtokviszonyok mikénti alakulása. Szót kér a termelési szempont is, mert a gazdálkodás mai szintjének fenntartásához, de még inkább fejlesztéséhez az ország egyetemes érdekei fűződnek.“ „Birtokpolitikai intézkedések terén nagy körültekintésre és az összes ténykörülmények alapos mérlegelésére van szükség, mert a lehetőségeket erősen befolyásolja az, hogy az új birtokpolitikai helyzetben megtalálják-e megélhetésüket a gazdasági munkavállalóknak továbbra is fennmaradó tömegei. Elhibázott intézkedések esetén pedig nagyobb lehet a szociális kár, mint az előny.“

A könyv legnagyobb értéke talán az a sok javaslat, amelyek miatt nyugodtan viselhetné a „300 magyar falu szívevágya“ címet. A vidék megoldandó kérdéseinek első helyén áll az értékesítés kérdése. A szerző ezzel kapcsolatban rámutat a tejszövetkezet munkájára, a Hangya feladataira, a hitelkérdésre, a falusi szövetkezeti emberek utánpótlásának hiányára, az agráröllő pusztítására. Majd egymás után tárja elénk a termelés helyes irányítására, a népélelmezés átállítására, a népoktatás módosítására, a háziipar fejlesztésére, a kisipar megerősítésére, az ipari decentralizációra, az útakra és közegészségügyre vonatkozó javaslatait, a falu társadalmi életéről, a szociális közigazgatásról alkotott véleményét. Végül a megye mezőgazdasági munkabéreiről közöl tömör és érdekes adatokat. Ebben a kérdésben elárult jártassága és szociális érzéke bőven indokolja, miért jutott tevékeny szerep a szerzőnek legutóbbi mezőgazdasági munkabérszabályozó jogalkotásunk előkészítésében.

Heller András.

A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége XXXVIII. évi jelentése. Budapest, 1940. 324 old.

A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének 1940.-i közgyűlési jelentése ismerteti azokat a rendkívüli gazdasági intézkedéseket, melyek a második világháború kitörése óta voltak hivatva biztosítani az ország termelésének zavartalan-ságát és a belső szükségletek lehetően teljes fedezését. Ezek az intézkedések elsősorban a nyersanyagtermelés és -elosztás sza-

bályozását, a munkaviszony rendezését, továbbá a hadi üzemek működésének zökkenésektől való mentesítését célozták. Szervezési vonatkozásban kiemelkedik közülük az ipari anyaggazdálkodás központi és szakmai bizottságainak létesítése. Ezek a bizottságok már keletkezésükben is legszorosabb kapcsolatot teremtetek a gyáripár érdeképviseleteivel, anélkül, hogy utóbbiak azért teljesen mentesültek volna az érintett feladatokkal kapcsolatos munkáktól, melyek — a háborútól közvetlenül érintett területek fokozódó kiterjedése és a blokádnak megszigorítása nyomán — egyre súlyosabb feladatokat jelentettek. Általában a háború bélyegét egyre inkább rányomja azokra az államokra is, melyek közvetlenül nem is részesei. Így a magyar gazdasági élet úgyszólván minden vonatkozásában találkozunk a háborúval kapcsolatos intézkedésekkel, gazdaságilag is éreztette hatását a véderőtörvénynek egyre teljesebb végrehajtása, a leventeoktatás, a közérdekű munkaszolgálat, a lövészkötelezettség, a gyáripári légoltalom szabályozása, nem utolsó sorban pedig a fegyvergyakorlatra bevont foglalkoztatottak és azok hozzátartozóinak támogatása. Mindezek a kérdések komoly szervezési és anyagi feladatok és áldozatok elé állították a gyáripárt.

A gazdasági életbe való állami beavatkozásnak egyik legközvetlenebb megnyilvánulása az árszabályozás. „A háború kitörése természetesen az árellenőrzés hatályosabb keresztülvitelére irányuló kormányzati törekvést is intenzívebbé tette” — írja a jelentés. Az első idevágó intézkedés a közszükségleti cikkek árának rögzítésében nyilvánult. Megállapítható, hogy — eleget téve a kormány idevágó felszólításának — az ipar már az árrögzítés előtt is tartózkodott az áremeléstől, amennyiben azt a világpiaci költségek nem követelték. A belföldi ipari árszínvonal alakulását ma már két körülmény dönti el: a behozott anyagok és a munka költsége. Az árszabályozás terén még több igen jelentős kérdés vár tisztázásra; ilyenek az egyes költségek áralakító hatásának méltányos tekintetbevétele, a közszükségleti cikkek taxatív felsorolása, a gazdasági jogbiztonság teljes fenntartása stb. Az áralakulásnak abszolút jelenségein kívül figyelemreméltó viszonylagos tüneteket is közöl a GyOSz jelentése. Ezek elsősorban az agrárállással kapcsolatosak. Objektív és tanulságos ebben a tekintetben a Szövetségnek az Országos Mezőgazdasági Kamarával folytatott vitája.

Országos érdekességűek a jelentés ama fejezetei is, melyek a zsidótörvénynek a vállalatok belső szerkezetére, valamint a közszállításokra gyakorolt hatását, a tűzharcoskérdést, a Felvidék sajátos kérdéseit stb. tárgyalják. Utóbbi vonatkozásban a Szövetség külön jelentést is ígér, azonban már most megállapítható a visszacsatolt területek érdekében végzett eredményes munkája, mellyel — kiviteli kontingensek biztosítása, malmok gabonaellátása, fuvarkedvezmények, kedvező villamos áram-

tarifa, szociális berendezések egységesítése stb. révén — sikerült átsegíteni ezeket a területeket az impériumváltozásból elkerülhetetlenül adódó átmeneti zökkenőkön.

A szomszédországokkal való természetes kapcsolatokat tovább építette és szolgálta a Jugoszláv-Magyar, valamint a Magyar-Román Kereskedelmi Kamara. A Szövetséggel karöltve működő Munkaadói Blokk a jelentés évében is „behatóan foglalkozott a szociálpolitikai kérdésekkel és rendkívül értékes tevékenységet fejtett ki e téren. Különösen foglalkoztatták a Központot a negyvennyolcórás munkahétnek az ipar egyes ágaiban való bevezetésével kapcsolatos problémák. A fizetési szabadság bevezetése újabb megoldandó feladat elé állította a Központot és az e téren megindított munka nagymértékben elősegítette a munkásság szabadidejének felhasználására irányuló tevékenységnek kifejlődését és a magyar gyáripár szabadidő szervezetének megalakítását...” A szociális síkon mozgó egyéb intézmények közül ki kell emelni a szakmai családi pénztárakat és a társadalombiztosítást. Általában megállapítható, hogy a szociális kérdések a jelentésben sem veszítettek fontosságukból — annak ellenére, hogy a rendkívüli viszonyok nyomán sok új probléma tolult előtérbe és a kormányzat igyekezett egyes esetekben a termelés zavartalanságát még a szociális kedvezések átmeneti feláldozásával is biztosítani.

Külön fejezetet szentel a Jelentés a külkereskedelmi és vámpolitikai eseményeknek. Az idevágó kérdések tengelyében két dolog áll: a behozatalra szoruló cikkek biztosítása és a kivitel fejlesztése, illetve fenntartása. Természetes, hogy ezek a feladatok — elsősorban ipari vonatkozásban — igen nehezeknek bizonyultak a világháború közepette. Bonyolultságukat még fokozta az államhatárok és felségviszonyok változása. A magyar ipar életrevalóságát és ruganyosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy hozzá tudott és tud símulni ezekhez a gyakran minden átmenetet nélkülöző változásokhoz. Bizonyítja egyszersmind érdekképviselőinek ügyes működését, annál is inkább, mivel az átfogó, nagy feladatok mellett számos részkérdést kellett tisztázni, adminisztratív nehézségeket kiküszöbölni, a deviza-árfolyamváltozások kihatását figyelembe venni és annak alapján a kivitel biztosítását illetően javaslatokat tenni stb. Az adó- és illetékkérdésekről szóló fejezetnek különös időszerűséget ad a társulati adóreform, valamint az egyes adók készülő reformja.

A Jelentés minden lapja érdekes, történelmi időket érzékeltető olvasmány.

Villányi András.

Halácsy Dezső: Írások a biztosítási eszme dialáért. Budapest, 1939. 125. old.

A biztosítás művelői ezideig nagyrészt mint üzletemberek jelentkeztek a magyar élet síkján. Az üzletemberek közt is sokan inkább ártottak, mint használtak ennek a nemzetgazdasági élet szempontjából fontos ügynek. A magyar biztosítási gondolat területén aránylag ritkán találkozhatunk könyvvel. Ezért Halácsy munkáját örömmel kell üdvözölnünk. Előnyére válik, hogy ezt a kevésbé ismert tudományágat népiesen, könnyed modorban, novella-szerű stílusban tárja elénk. A biztosítási tudomány, avagy a biztosítási élet megismerése felé könnyed bevezető szerepét tölti be Halácsy munkája. Tollforogató ember ismerhető fel a könyv minden oldalából. Szeretettel beszél mesterségéről. Mesterségét úgy tudja propagálni, hogy az olvasó nem fárad el a mű tanulmányozása közben s egyszerűen észre veszi, hogy a biztosítás művészetének alapismereteit elsajátította. A könyv nemcsak azok részére tesz hasznos szolgálatot, akik e foglalkozási ággal megismerkedni óhajtanak, hanem a mindennapi élet embere is azzal a meggyőződéssel teszi le azt, hogy szükség van a biztosításra. Ma az átképzések idején igen jó szolgálatot tennének Halácsy munkájához hasonló írások a gazdasági élet egyéb ágaiból is.

Bikkal Dénes.

Samhaber, Ernst: Die neuen Wirtschaftsformen, 1914—1940. Berlin: Paul Neff Verlag, 1940. 364 l.

Kevés könyv ismerteti ilyen szakszerűen és közérthetően e mozgalmas kor gazdasági szerkezetének s egyben gazdaságpolitikájának átalakulásait, változásait. Pedig Samhaber nemcsak a nemzetközi jelenségekkel foglalkozik, hanem éles vonásokkal vázolja az egyes nemzetgazdaságok jellegzetességeit is s egyben rámutat a politikai összefüggésekre is. Annál dicséretesebb, hogy hangjának elfogulatlanságát sikerült megőriznie.

Erre törekedett érvelésében is, de nem csodálható, ha ez ma, nemzete létküzdelme idején nem sikerülhetett hiánytalanul. Amit azonban a tárgyalt korszak gazdaságpolitikájának fonákságairól ír, abban sok az igazság, ezt ma már egyre többen belátják. Így az első világháború ama tanulságait, hogy modern háborút nem lehet tisztára kölcsönökből fedezni, a háború terhei nem háríthatók át egészükben a legyőzöttekre, a munkakényszer nem vihető a végletekig és a mezőgazdaság átszervezésénél fokozott óvatosság kell, különben csökken a hozam és nő a zúgkereskedelem. Egyetérthetünk a fő tanulssággal is, amely szerint a gazdasági háborúban szükséges bürokratizá-

lás csak egységesen, tervszerűen hajtható végre, míg az esetenkénti, az általános összefüggésekből kiragadott hatósági beavatkozás csak bajt okoz.

A háborút követő összeomlás megítélésében is egyetértünk a szerzővel, akár a győztes hatalmakról van szó, amelyek előbb képtelen összegű jóvátételt követeltek Németországtól, majd kereskedelmi elzárkózásukkal lehetetlenítették a transfert — akár Németországról, amelyben az infláció, a „márka = márka“ politikája, a gazdasági érdekcsoportoknak a közülettel szemben támasztott túlkövetelései és egymás ellen folytatott harcai züllesztették tovább a közállapotokat. Találó Samhaber bírálata az 1920-as évek második felének ujjaépítéséről is. Felvonultatja előttünk az Unió vezető gazdasági köreit, amelyek — bár országuk, a világ fő hitelezője, csak áruk alakjában várhatta a hitelek visszafizetését — lehetőleg csak exportálni akartak s inkább maguk hiteleztek a külföldnek gondatlanul az export ellenértékét, majd e hitelek hirtelen felmondásával csődbe kergették az óvilágot; a sterling- és az aranyblokk országait, amelyek túl magasan állandósították pénzük értékét; a piaci nehézségek figyelembe vétele nélkül végrehajtott racionalizálást, a vámfalak védelme alatt erőszakolt, viszonylagos túltermelésre és a terményárak összeomlására vezetett termelésfejllesztést és i. t.

A világgazdasági válság gyógyszereivel szemben is indokolt a szerző bírálata. Sorra veszi a hitelkiterjesztő politika tévedéseit, az 1930-as amerikai vámemelést, amely megadta az európai gazdaságnak a kegyelemdőfést, a Hoover-féle benemavatkozási politikát, amely azt hirdette, hogy a prosperitás a szomszéd uccában vár, a „magas bérek csodájának“ jelszavát, amely pár év múlva feléledt a Blum-kísérletben stb.

A Roosevelt-éra sem kap sokkal jobb osztályzatot, bár a szerző nem teszi magáévá a Roosevelt-ellenesek önértékelését minden ellenvetését. Rámutat az ellenmondásra, amely a nagyipari és pénzügyi körök ellen szította a hangulatot, de ugyanakkor tőlük várta a vállalkozó kedv élénkülésével a munkanélküliség megszüntetését. Kifejti a szakszervezetek felelőségét, amelyek tiltakoztak az ellen, hogy a munkanélküliek alacsonyabb bérekért álljanak munkába s tegyék kifizetődővé a járulékos termelést. Kitér az orosz gazdaságpolitika szörnyű következményeire, az éhségre és a kulákok elpusztítására; de itt már méltányolja a céltudatos tervszerűséget, amellyel az intézők akarataikat, időleges hátrányok ellenére, keresztülhajszolták.

Fokozottan méltányolja természetesen a Schacht-tervet, az uralomra jutott nemzeti szocializmus fellendítő politikáját, bár nem hallgatja el a vele járó zavarokat, visszaeséseket. Elismeréssel adózik az éleslátásnak, amely tudta, hogy a tőke ma első-

sorban nem haszontöbbletet, hanem biztonságot keres s amely ezt meg is adta neki a márka vásárlóerejének megőrzésével, az állami megrendelésekkel, a külföldi fizetési forgalom szabályozásával s mindezek alapján a konjunktúra állandósításával.

Azt sem mondhatjuk elfogultságnak, ha a szerző a francia fellendítő kísérletet elhibázottnak tartja; nem esik a nálunk is gyakori hibába, amely 20 év gazdaságpolitikai tévedéseiért az alig másfél évnyi Blum-kísérletet okolja. Többé-kevésbé minden kormány felelős értük, de felelős a lakosság gondolkodásmódja és gazdasági magatartása is. A tőkéséké, akik nem akartak vállalkozni, kozkáztatni, csak a járadékra vágytak s akiknek főgondjuk az volt, hogyan őrizték azt meg a folytonos pénzleértékelésekkel szemben; a munkásoké, akik a már versenyképtelen vállalatoktól egyre rövidebb munkáért egyre több szociális szolgáltatást követeltek; a bürokratáké, akik rendszertelen beavatkozásokkal növelték a zavart, a parasztoké, akik elmaradt termelési módszer mellett a világpiacinál sokkal magasabb terményárak garantálását követelték.

A fasizmus a szerző szerint mentesítette Itáliát ilyen bajoktól és szilárdabb alapra építette a közgazdaságot. Mindazonáltal az olasz képet sem színezi Samhaber egyoldalúan. Tudja, hogy a gabonacsata mily óriási összeget emésztett fel, hogy a pénzügyi politika ott sem kerülte el az ú.n. deflációs válságot, hogy az autárkiás törekvés sok esetben igen megdrágította a termelést. De ezt nem tekinti bajnak, egyetért a fasiszta gazdasági felfogással, amely szerint nem a tőkés termelés jövedelmezőségi számítása, hanem a termelésnek a magasabb nemzeti érdekekbe való beillesztése a fontos, még ha értük vállalni is kell a több munkát és kevesebb fogyasztást.

A nemzeti érdeket — mondja — csak akkor szolgálhatja a gazdaság teljes erejéből, ha nem az áralakulás szabja meg a termelési tényezők egymáshoz való viszonyát, a kereslet és a kínálat alakulását, hanem a központi akarat évekre előre megállapítja valamennyinek teendőit, a nemzeti organizmusban elfoglalt helyét. Ez a tervgazdaságok jelentősége, az oroszé, a németé és a többié; ezekben is keletkezhetek válságok, de itt a kockázatot a közösség, az állam vállalja; a magángazdaság erre — mint a francia példa is mutatta — önerejéből képtelen.

Ez a szerző szerint leginkább a fegyverkezési versenyben igazolódott. Hiába szavaztak meg egyes államok óriási összegeket e célra, a termelés összhangja híján sok esetben a megszavazott összegeket ki sem lehetett adni, vagy azok béremelést, drágulást idéztek fel s csökkentették hatékonyságukat. Csak a német honvédő gazdaság tudott minden munkaerőt és tőkét maradéktalanul a hadikészülődés szolgálatába állítani, csak itt nem járt a fokozott munkáskereslet béremeléssel, itt illeszkedett minden termelési ág zavartalanul az egészbe. Csak

így teremthetett elő a német közgazdaság hat év alatt 90 milliárd márkát a fegyverkezésre, míg pld. a katonai kiadásoktól túlterhelt lengyel közgazdaság a lengyel termelőképességnek megfelelő kisebb összegnek is csak csekély hányadát teremthette elő.

A tervszerű felkészültségnek természetesen még erősebben kell — a szerző szerint — a most folyó háborúban érvényesülni. Ő is tudja, hogy az erőfeszítések közös nevezője csak a pénz lehet, de különbséget tesz azok között a nemzetek között, amelyek arannyal és azok közt, amelyek munkával mérik a teljesítményt. Most folyik a küzdelem a statikus és a dinamikus közgazdaságok, a tőkefelfogás és a munkafelfogás, az egyéni haszon és a közérdek hajtóereje közt. Minden nemzet kényszerűen közeledik ugyan már a német felfogáshoz, de a szervezettség és a közös cél szolgálata tekintetében Németországot már nem érhetik utól.

Hasznosnak tartottuk e mű részletes ismertetését, mert sok az igazság abban, amit mond s mert a szerző tárgyilagos szószólója az Európában ma tört nyerő gazdasági felfogásnak, de épp ezért kötelességünk pár megjegyzést fűzni a fentiekhez. Az okfejtést zavaró kisebb tárgyi tévedés például az az állítás, hogy 1934-ben Anglia a válság mélypontján állt és hogy ez évben kezdődött az angol lakásépítési konjunktúra, holott Anglia már 1931-ben túlhaladt a válság mélypontján s akkor fokozódott a lakásépítés irama. Tulzó az az állítása, hogy csak az olasz szankciók után derengett fel a népekben a felismerés, hogy a gazdaság politikai fegyverként használható; ezt a fegyvert a történelem egész folyamán használták. Végül pedig, ha meg is állapítható, hogy a hadigazdaság szempontjából a nyugati demokráciák gazdasági rendszerei kevésbé állták meg a helyüket, mint a totális rendszerek, azt Samhaber is elismeri, hogy a népesség életszínvonala alattuk is jelentékenyen emelkedett.

Major Róbert.

Köhler Erich: Einzelhandel im Mittelalter. Beiträge zur betriebs- und sozialwirtschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Kraemerei. (Beiheft 36 der Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte). Stuttgart—Berlin. 8°. 1938. XV és 233 lap.

A középkori kereskedelemtörténettel foglalkozó kutatás figyelme rendre kiterjedt az európai és európán kívüli kereskedelemre, a forgalmat lebonyolító úthálózati rendszerre, a különféle tájak, országok és világrészek áruinak nagy piacaira,

ahol ezek az árúk csereforgalomban értékesültek. Szóltak az eddig megírt művek a nagy nemzetközi árucserapiacoknak az idők folyamán bekövetkezett szerepcseréjéről, arról, hogyan vette át egyik város a másiktól a forgalom lebonyolításának feladatát és hogyan fejlődött ennek révén hatalmas gócponttá. Sőt kellő részletességgel tisztázták a kutatók az egyes népek szerepét is az európai kereskedelemben, megállapították a kereskedelem méreteit és szerepének jelentőségét is a középkori európai élet keretében. Csak egyetlen kérdés maradt mindeddig tisztázatlan: miképen osztották el az áruforgalmi csomópontokon eladásra került árukat kiskereskedők és fogyasztók között. Ebben a vonatkozásban nem sikerült tiszta képet nyerni, mint-hogy a kutatók túlnyomórészben a távolsági kereskedelemmel s egyes nagy, árujukat messze földön értékesítő kereskedők vagy kereskedői szövetezések történetével foglalkoztak. Most Köhler munkája betölti ezt az igen erősen érezhető hézagot. Uttörő kutatással vizsgálja az árúelosztás és forgalombahozás kérdését a fogyasztóval közvetlenül érintkező utolsó közvetítőnél, a kiskereskedőnél és legalábbis Németországra nézve kísérletet tesz arra, hogy megvilágítsa az utolsó árúelosztó szerepének és az árú elosztása rendjének problémáját és ennek keretében a főszereplő, a szatócs működési körét. Tulajdonképpen az egész vizsgálódás az elosztó ténykedés hordozójának, a szatócsnak, mint kereskedőnek működésére terjed ki, míg a helyi piac szerkezetét és rendjét, amelynek sorompóin belül a szatócs elosztó tevékenysége lejátszódik, csak futólag érinti.

Annál érdekesebbek Köhler kutatásai, mert eddig minden tudós tagadólag válaszolt arra a kérdésre, hogy vajjon a középkorban szét lehet-e válogatni az en grosista és a detailista kereskedői és főleg árúelosztói funkciókat, legfeljebb a vállalkozás méretei szerint tettek különbséget nagyobb és kisebb, de nem nagyban és kicsinyben árusító kereskedő között. Most azután az előttünk fekvő tanulmány megmutatja, hogy az eddigi munkák felfogása ebben a vonatkozásban helytelen volt, nem állhatja meg a helyét a kis- és nagykereskedői kategóriák létezésének tagadása, mert Németország városaiban egyes esetekben (pl. Magdeburg) már a XII. században, általában pedig a XIII. században jól kivehetően bontakoznak ki a kis- és nagykereskedelmet egymástól határozott módon elválasztó körvonalak. A források pedig egyenesen fogalmi megkülönböztetést tesznek a mercator, a nagykereskedő és az institor, a kiskereskedő-szatócs között. Hangsúlyozni kell azonban azt, hogy a fogalmi differenciálódás nem jelenti egyszersmind a működési kör és funkciók világos elhatárolását is, mert a határok legalábbis a forrásokban ekkor még elmosódottak. De a XIV. századtól már kifejezetten jelentkezik és ettől kezdve a kutató számára is megfogható módon észlelhető a hatáskörök elhatárolá-

sára irányuló törekvés és annál erősebbé válik, minél jobban kialakul a szatócsok céhszervezete. Az elhatárolásnál használt módszerek rendkívül változatosak. Majd az eladásra szánt legkisebb mennyiség meghatározása, majd a szatócs helyi eladási körébe tartozó és kizárólagos továbbadás céljaira fenntartott áruk felsorolása útján próbálják elhatárolni, ahogyan ma mondanók, a kis- és nagykereskedő üzletkörét. Természetesen a kísérletek nem járnak teljes és végleges eredménnyel; az elhatárolás, már csak az alkalmazott módszerek hiányai miatt sem lehet kielégítő s így a két kereskedői ágazat határai továbbra is egybefolynak és állandó sűrűlódások okaivá lesznek. Az üzletkörök elhatárolására, a helyi kereskedelem megélhetésének az idegennel szemben való biztosítására irányuló korlátozó rendelkezésekben a gazdaságpolitikai irányítási kísérlet valamilyen egészen racionális, céltudatos megnyilatkozási formáját látni — amint ezt Köhler teszi — legalábbis anakronizmus, mai gazdaságpolitikai elveknek a múltba való visszavetítése. Ugyanaz az elgondolás sugallta ezeket a próbálkozásokat, mint magát a céhrendszer megalakítását. Védelmi intézkedések ezek a város falain belül lakók megélhetésének biztosítására a munka és a termelt áruk megfelelő elosztása révén.

A középkori kiskereskedő, a szatócs üzletköre háromféle árúcsoport elosztására terjedt ki: 1. fűszerfélék, beleértve a pipere- és gyógyszereket is; 2. rövidárúk; 3. méterárúk. Szakmaszerinti tagozódásra a szatócsságon belül a XVI. sz. előtt nincs adat. A szatócs árúját részben a helyben lakó, részben a meszsziőről odajövő nagykereskedőtől szerezte be, de közvetlenül a termelőtől való árúbeszerzésre is van — bár csak kivételesen — adat. Ilyenkor azonban nem az egyén, hanem a céh vásárolja az árút és osztja le tagjai között. A kollektív bevásárlás célja az igen jelentős összeget tevő szállítási költségek egy emberré eső részének csökkentése. Eladásnál és vételnél hitelre dolgozott mindenki: vevő és eladó egyaránt, sőt nem ritka eset hitel igénybevétele üzletalapításnál is, ha az alapítónak nem áll rendelkezésére a szükséges tőke.

Köhler munkájának egyik legsikerültebb fejezetében a szatócsüzemek nagyság és a tulajdonos vagyona szerinti sokféleségét és különbözőségét vizsgálja. Azokat a megállapításokat azonban, amelyeket szerző az említett fejezet végén levon, nem tehetjük magunkévá. Túlzás és erősen mechanikus-formalisztikus szemléletre vall, hogy az üzemek nagyságának és a szatócsok vagyonának különbözősége miatt kétségbevonja a céh rendszerszabályozó rendjének hatályosságát. Hiszen a céhszabály csak az egyenlő helyi kereseti esélyeket biztosítja, de nem zárja ki a felek ügyességi versenyét s ennek következményeként a vagyoni üzemnagyságbeli differenciálódást. Szerzőnek a szatócs költségelemeinek kiszámítására, kereskedői árré-

sének megállapítására irányuló kísérletei véleményünk szerint szintén mai szempontok visszavetéséből erednek. Munkája azonban bírálható részei ellenére is jelentős mértékben vitte előre a kereskedelemtörténeti kutatást, mind a problémák felvetése, mind eredményei révén.

Mérei Gyula

Külföldi folyóiratok szemléje.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 152, Heft 1. Jena, Juli 1940.

v. Karaisl, Franz Freicher: Zur Geschichte des Münchner Patriziates. A városi patriciusosztályhoz csak az a család számítható, amely legalább két nemzedéken át résztvett a közügyek intézésében. Ezek a családok vagy a városba költözött vidéki nemes-ség, vagy a városkörnyéki földbirtokosság, vagy pedig az ipar és kereskedelem soraiból kerültek ki. Kutatja a tanulmány a város-vezetésénél erősen érvényesülő polgári vagyonok eredetét és — Sombarttal egyezően — arra a megállapításra jut, hogy bár a polgári vagyonok csirája rendszerint a földből ered, igazi kifejlődésük mégis a kereskedelem eredménye. — *Gross, G. A.: Das Rentabilitätsprinzip.* A tanulmány lényegében Eucken újabban megjelent „Grundlagen der Nationalökonomie“ c. művének bírálata. Gross szembeszáll Euckennek a felfogásával, amely a tőkekamatot egyszerűen üzemi jelenséggé minősíti, a rentabilitási elv teljes figyelmen kívül hagyásával. Ez az elmélet a valóságos életet, a gazdasági indítékokat nem veszi tudomásul, s ezért nem is lehet helytálló. Eucken főhibája, hogy a kamat jelenségét kizárólag valamely termelési folyamat kapcsán tartja elképzelhetőnek, s ezzel a termelés és gazdálkodás fogalmait indokolatlanul teljesen azonosítja. További önkényes azonosítások is veszélyeztetik a fogalmak tiszta elhatárolását (értéknövekedés — termelési eredmény, tőkebefektetés — termelési idő meghosszabbítása) és a kamatnak kizárólag az időtényezőre történő visszavezetése is a rentabilitás szempontjának mellőzését jelenti. Eucken munkájában túlteng a metodizmus és az elméleti aprioritások gyakran tévútra viszik. — *Apelt, K.: Die Textilwirtschaft im Kriege.* A textilgazdálkodás körébe tartozó áruk az élelmiszerek után a közszükséglet szempontjából a legfontosabbak, s ezért érthető, hogy a gazdasági életnek ez a szektora a hadigazdálkodás egyik legerősebben irányított része lett. A német textilipar feladatai már a háború kitörése előtt is rendkívüli mértékben fokozódtak. Auszria, a Szudétavidék, majd a protektorátus gazdasági beolvasztása a textilipari kapacitás kb. 50%-os emelkedését jelentette, természetesen új nyersanyagbeszerzési és árukiviteli problémákkal, szervezési és közellátási kérdésekkel. A német textiliparnak a nyersanyagbeszerzés mindig központi problémája volt, a háború kitörése után a szükséges anyagok még korlátozottabb mértékben állhattak csak rendelkezésre. Ismer-teti a textiltanyagok és áruk forgalmára és feldolgozására vonatkozó legfőbb rendelkezéseket, továbbá a fogvasztó helyzetét az új rendben. Foglalkozik a jegyrendszer bevezetésével és a pontbeosztás előnyeivel. A ruhajegyekben foglalt „pontok“ (egy jegy 100 pontnak felel meg) bizonyos mennyiségű nyersanyagnak felel meg. Az eleinte csak a kiskereskedelmi forgalomban fennállott pontrendszer bevezették a nagykereskedelmi viszonylatban is. A jelenlegi német textilgazdálkodási rendszer feladata a rendelkezésre

álló véges mennyiségű nyersanyagból az adott szükségletet a lehetőséghez képest ellátni. Ebben a célkitűzésben a racionális gazdálkodás mellett még egy tényezőre lehet számítani, s ez Oroszország, amely mint Németország gazdasági partnere, számottevő mennyiségű nyersanyagot szállíthat. — *Die Entwicklung des internationalen Geld- und Kapitalmarktes und der Märkte einzelner Länder während des Jahres 1939.* A szokásos évi ismertetés első sorban a háborút megelőző fellendüléssel foglalkozik, amely úgy a kereskedelem, mint a pénzpiac terén kifejezetten észlelhető volt. A nemzetközi tőkepiacok továbbra is el voltak zárva, a kihitelezés teljesen szünetelt. A háború kitörése a hadviselő államokban a magánkibocsátásoknak úgyszólván teljes szüneteltetését jelentette. Az aranytermelés kismértékben emelkedett és erősödött — nyilván a politikai feszültség folyamányaként — a kereslet is. A pénzpiacot mindenütt igénybevették a köz finanszírozási szükségletei. Ezekután részletezi a tanulmánya az egész ország pénz- és hitelpiaci körülményeit. A „szabad” piacokon az olesó pénz politikája továbbra is érvényesül, de a tőzsdék a világpolitikai viharfelhőket régóta érezték és regisztrálták. Franciaország gazdasági élete négy évi depresszió után erős állami irányítás alá került és úton volt a javulás felé, amikor 1939. tavaszának eseményei a termelést ismét eltérítették természetes irányából és a hadikiadásokat a lehető legmagasabb mértékben fokozták.

Weltwirtschaftliches Archiv.

52 Band, Heft 1. Kiel, Juli 1940.

Gini, Corrado: Europa und Amerika: zwei Welten. Gini az európai és amerikai társadalom felépítése közötti különbségeket vizsgálja és az eltérések okait kutatja. Döntő jelentőségű, hogy az amerikai népesség túlnyomó nagy része (a legendás Mayfair utasainak utódaitól eltekintve) a kivándorolt munkásság leszármazottja. Ez a tény a legegyszerűbb életformáktól kezdve, a magasabb társadalmi osztályok eredeti amerikai etikettjéig minden vonatkozásban megnyilvánul. Az Amerika természeti gazdagságáról és lakosságának munkabírájáról szóló hírek gyakran túlzottak; a kétségtelen hatalmas gazdasági erőforrásokkal teljesen egy sorban áll a munkaetikának amerikai értelmezése, amely szerint a munka nem létfenntartási eszköz, hanem feltétlen — és az anyagi viszonyoktól független — életszükséglet. A férfiak elfoglaltsága hozza magával azt, hogy a társadalom szervezése úgyszólván teljesen a nők feladata. Innen az amerikai nők közismert nagy befolyása a közéletre. Az amerikai gazdagság egyik legfőbb forrása a múlt század bevándorlásában és bevándorlóiban megtestesített felbecsülhetetlen érték, amely Gini számításai szerint tőkésítve többszörösen túlhaladja Amerika jelenlegi nemzeti vagyonát. — *Winsemius, A.: Wanderung und Verbrauch. (Ein Beitrag zur Theorie der Raumwirtschaft.)* A vándorlási kérdésekkel foglalkozó gazdaságtudomány eddig nem szentelt elegendő figyelmet a vándorló fogyasztó helyzetének. A vándorlást eddig elsősorban a munkabérnél és vállalkozói nyereségnél fennálló földrajzi eltérésekkel magyarázták, — a létfenntartási költség tényezőjét a vándorlás indítékeként a gazdaságtudomány nem vette tekintetbe. Ez részben annak tudható be, hogy a termelési tényezők mobilitása és személyhez kötöttsége közötti kölcsönviszonylat nincs eléggé tisztázva. A nemzetközi gazdasági érintkezés irányelveit a komparatív költségek tana szabja meg. Ezeket a nemzetközi kapcsolatokat azonban rendszerint azonosították a javak nemzetközi forgalmával; a tőke és a munka vándorlását a maga jelentőségében

nem ismerték fel. Ohlinnak köszönhető, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok elmélete megváltozott, s különösen az, hogy a nemzetközi és a belső kereskedelem között szokásban volt éles megkülönböztetés fokozati különbséggé csökkent le. A vándorlás — akár javak, akár pedig tőke vagy munka helyváltoztatásáról van szó — a fennálló különbségek tekintetében kiegyenlítőleg hat, mégis természetes, hogy az árakban ennek ellenére is jelentős színvonalfeszültség marad fenn. Bizonyos tekintetben a termelési tényezők vándorlása alternatív. A továbbiakban a tanulmány a vándorlás és a létfenntartási költségek kölcsönviszonylatával foglalkozik, statisztikai, ár-, bér- és lakbértáblázatok közbeiktatásával. — *Boesler, Felix: Deutsches Zollrecht.* A tanulmány az 1939. márciusában megjelent új és átfogó jellegű német vámtörvényt dolgozza fel. A német vámtörvény felismerte, hogy az igazgatás egyik ágának sem kell annyira lépést tartania a mindennapi élet és a technika fejlődésével, mint épen a vámigazgatásnak, s ezért a vámtörvény egyáltalában nem merev dogmatikus rendszer, hanem a gazdaságpolitika használható és erőteljes eszköze. A törvény első része a vámkötelezettség közjogi körülhatárolása, a második fejezet a vámkötelezettség terjedelmét, feltételeit, a vámkötelezettek és a tarifák kérdéseit részletezi. A harmadik fejezet a vámeljárást szabályozza, s természetesen foglalkozik a raktározás és előjegyzés problémáival. Végül a negyedik rész felhatalmazza a birodalmat az áruforgalomnak bármely korlátozására. Az új vámtörvény egyesítette a birodalmi német és az osztrák vámtörvények legjobb részeit, de mindkét régi törvénnyel szemben haladást jelent, mivel egységes és a külföld számára is példaadó, jogilag, gazdaságpolitikailag és igazgatásilag átfogó alkotás. — *Köstler, Josef: Die Holzversorgung der Erde als Rohstoffproblem der Weltwirtschaft.* A fagazdálkodás kérdéseit egészen a legutóbbi időkig elhanyagolták, részben azért, mert a fa oly sokféle alakban kerül a gazdasági életbe, hogy a fogyasztó előtt jelentősége nem domborodhat ki annyira, mint más tömegcikké. Ismerteti az erdőgazdálkodás egyes fázisait, az erdőtípusokat, majd a fontosabb országok fatermelésével foglalkozik, a készletek, kitermelés és pusztulás részletes adatainak közlése mellett. Osztályozza a fa nagyipari feldolgozásának ágazatait, különös tekintettel a műanyaggazdálkodás igényeire. Az államközi forgalomban megkülönböztethetők: állandó behozatali és állandó kiviteli országok, ezek mellett azonban még olyan államok is vannak, amelyek részben export-, részben pedig importterületeknek tekinthetők, s vannak ezenfelül még autark fatermelők is, mint pl. Törökország és egyes délamerikai államok. Általában megállapítható, hogy az erdőgazdaság adatainak összeállításánál nagy nehézségekkel kell számolni, de remélhető, hogy tervszerű és megfelelő erdőgazdálkodás mellett sikerül a fahiány fenyegető veszélyét elhárítani. — *Euler, Leonhard: Die strukturelle Entwicklung des Eisenbahnbaus in der verschiedenen Ländern 1840—1936.*

Rivista Italiana di scienze economiche.

Bologna, 1940.

Anno XII. No. 6. — maggio.

Note direttoriali: I sopraprofitti e la finanza pubblica. — Il rafforzamento economico della Germania (A. d. S.) — Amoroso, Luigi: Riflessioni sulla dinamica dei prezzi. A 2. olasz Matematikai Kongresszusra benyújtott tanulmány szerző munkásságának szellemében a dinamikus árvizsgálat szolgálatában áll. A klasszi-

kusok egyensúlyi árelmélete csak a keresletet s a kínálatot vette figyelembe s vizsgálati körén kívülhagyta a vásárlások motivumát, holott ennek tekintetve vétele mellett nemcsak a fogyasztás és a termelés alakulása hat az árképződésre, hanem velük teljesen egyenrangú tényezőként a spekuláció is. Ennek bekapcsolásával az árelmélet sokkal dinamikusabbá válik s közelebb kerül a való élet-hez. Az üzérkedésre visszavezethetően a termelés és a fogyasztás közt előálló különbséget a tartalékok alakulásában jelentkezik, erre azonban nem csak maga az áralakulás van hatással, hanem a tartalékok mindenkori helyzete is visszahat az árakra. E megfontolások alapján differenciális egyenlet állítható fel az áralakulásra, amely nagy hasonlóságot mutat fel a klasszikus mechanikának az anyagi pont tehetetlenségére vonatkozóan felállított elvével. Az áralakulás ezen „tehetetlenségi egyenlete“ egy differenciális egyenletrendszer kiinduló pontját alkothatja, amelynek integráljai mutatják be a való élet árképződését. — *Ferrari Aggradi, Mario: Lo sviluppo della finanza statale in Italia.* Az 1938/39. évi zárszámadás és az 1940/41. évi előirányzat alapján az olasz államháztartás helyzetét vizsgálja a multtal való részletes statisztikai összevetés segítségével. — *Ferrari, Bice: Economia di guerra in Giappone.* A részletes tanulmány képet nyújt a japán gazdasági élet alapjairól, majd különösen a hadviselésnek az államháztartásra gyakorolt hatásával foglalkozik. — *Rossi Ragazzi, Bruno: L'esito delle controversie individuali di lavoro dal punto di vista statistico.* Bár a kollektív munkaszerződésekből eredő s a szakegyesületek elé kerülő egyéni munkaviszályok száma évenként Olaszországban a 200.000-t is meghaladja, feldolgozásukkal mindeztideig mégsem foglalkozott a statisztika. Szerző ezt a hiányt pótolja, amikor 1935-től kezdődőleg a viszályok elintézésének eredményét feldolgozza. — *Rassegne: Documentazione dell'attività del regime.* — *La politica economica internazionale: L'autosufficienza economica degli Stati Uniti.* — *Difficoltà di sviluppo del commercio inter-americano (c. a.)* — *L'industria in Africa Orientale (G. A.).* — *Note e appunti: Schedari anagrafici dei lavoratori (G. Stagnitta).*

Rivista di politica economica.

Roma, 1940.

Anno XXX. No. V. — maggio.

Coppola d'Anna, F.: L'imposta straordinaria sugli utili derivanti dalla congiuntura bellica. Már a világháború folyamán is a hadviselő államokban mindenütt felmerült a háborús nyereségek megadóztatásának gondolata. Olaszország a közelmúltban ismét erre az útra lépett, amely alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy behatározható analízis alá vegye egyrészt ezen rendkívüli adónem mibenlétét, másrészt pedig az olasz szabályozás részleteit. — *Virgili, Filippo: La produzione cerealicola mondiale.* Szerző a világ gabonatermő államait a hektáronkénti átlagtermés alapulvételével minden egyes főgabonanemű tekintetében négy csoportra osztja s belőle von le törvényszerűségeket. (Magyarország a tengerinél a legjobb, a búzánál és árpanál a jó, míg a többiekénél a közepes terméssű csoportba tartozik.) — *Napolitano, Gaetano: Aspetti di talune leggi economiche in periodi di lotta o di difesa.* Szerző, aki az olasz gazdasági önellátás egyik legszükségesebb, de egyben legképzettebb hirdetője, mostani tanulmányában az olasz önvédelmi harc több gazdasági jellegű törvényét fekteti le s fejt ki: 1. a honpolgárok mennél inkább elégítik ki szükségleteiket hazai termékekkel, annál nagyobb s tartósabb az ország jóléte, 2. a magános

saját gazdasági érdekét is szolgálja, ha bizonyos határok közt a külföldinél drágább áron veszi a hazai terméket, 3. a külkereskedelmi kapcsolatok annál üdvösebbek a bennük résztvevő államok számára, minél több piac közt oszlik meg a kivitel s a behozatal, tekintve, hogy háborúk esetén eként könnyebb a védekezés, 4. a gazdasági önvédelemben jelentős segítséget nyújtanak az alávetett területek (gyarmatok). — *Toma, Aldo de: Sulla teoria dei cambi specifici.* A külkereskedelmi korlátozások idején létrejövő ú. n. különleges árfolyamokkal foglalkozik, s kifejti egyrészt létrejövetelük indokát, másrészt különböző alakjaikat. — *Messori, Ottavio: L'andamento dei prezzi delle derrate alimentari nell' ultimo decennio.* Az utolsó évtized mezőgazdasági áralakulását vizsgálja a legfontosabb agrárállamokban s leszögezi, hogy a fasiszta kormány támogatása révén a világválság Olaszországban érvényesült úgyiszlólván minden cikknél a legkevésbé. — *Rassegna dell' attività corporativa: Le corporazioni (G. L.). — Informazioni economiche e finanziarie: Movimento delle Società Italiane per Azioni dell' anno 1939. — Mercati finanziari (A. Gulinelli). — Trasporti e comunicazioni: Il bilancio del Ministero delle Comunicazioni (A. Pavone).*

The Quarterly Journal of Economics.

Vol. LIV. Cambridge, February 1940.

Holden, Grenville: Rationing and Exchange Control in British War Finance. Nagybritannia szempontjából nyújt áttekintést a háborús gazdasági problémákról. Azt vizsgálja, vajon a fontsterling árfolyama a dollárhoz képest magas vagy alacsony színvonalon volna-e az angol gazdaság érdekében tartandó. Az ár-emelkedések elkerülése végett a fogyasztás korlátozása vagy a jövedelmek drasztikus csökkentése elkerülhetetlen. Szerző szerint a sterling árfolyamcsökkenése Anglia számára a háborús költségeket oly mértékben növeli, hogy ez az ilymódon elérhető előnyöket esetleg teljesen ellensúlyozza, sőt végredményben hátrányos lehet. Természetes a kivitel volumenje sem tartható fenn olyan időkben amikor mintegy 4—6 millió munkás a békebeli termelés helyett katonai rendeltetésű munkát végez. Elemzi a britt külkereskedelmi adatokat, a külforgalom sebezhetősége szempontjából és megállapítja, hogy a külkereskedelem nagy része nem szenved a háború által (az időközben bekövetkezett események természetesen e tekintetben alaposan megváltoztatták a helyzetet (szerk.). Ennek ellenére sem vitás, hogy az angol fogyasztást erősen korlátozni, a termelést fokozni, s a „laissez-faire“ tradícióival szakítani kell, hogy fenn lehessen tartani a gazdasági élet folytonosságát. — *Niebyl, Karl H.: The need for a Concept of Value in Economic Theory.* A tanulmány áttekinti a fontosabb gazdaságtudományi elméleteket, s arra a következtetésre jut, hogy a gazdaságtudomány minden elfogadott dogmájának tartalmaznia kell a módszert is, amely a kérdések megoldására alkalmas, amelyben a tények kellő összefüggésben mutatkoznak, s amelyben a fogalmak és a tények önműködően kapcsolódnak egymáshoz és minden változásnak megvan a minőségileg és mennyiségileg lehetőleg egyenértékű függvénye. A termelés központi problémáját két főbb szemszögből szemléli a gazdaságtudomány: azt vagy a termelésben legnagyobb számmal résztvevők, a munkások teljesítményének fogja fel, mint Marx és követői, vagy pedig úgy látja, mint pl. Schumpeter és Keynes, akik szerint a tőkejövdelemből élő osztály annyira eltávolodott a munkafolyamattól, hogy éppen kellő perspektívája folytán tudja a termelés egészét áttekinteni. — *Stachle, Hans: Elasti-*

city of Demand and Social Welfare. A tanulmány a társadalmi jólét és a kereslet rugalmassága közötti összefüggés kérdését taglalja; azt kutatja, hogy az árcsökkenés általában miként befolyásolja az életszínvonalat. Diagrammokkal és statisztikákkal tárja fel az árszínvonal és az életszínvonal közötti viszonylat egyes vonatkozásait, s arra a következtetésre jut, hogy amennyiben az árcsökkenések nem diszkrimináló jellegűek, akkor szociális szempontból nézve általában kedvezőek, mivel különösen az alacsonyabb jövedelmű rétegek által vásárolt rugalmatlan keresletű áruk fogyasztását segítik elő, a rugalmas keresletűekkel szemben. — *Mund, Vernon A.: The „Freight allowed“ method.* Az Egyesült Államok ipari gazdaságában szokássá vált a gyári árjegyzéseket „ab gyár“ megadni, de emellett kialakult az a gyakorlat is, amely szerint a fuvar a számlából le lehet vonni, sőt sok esetben a fuvar a feladó gyár már előre fizeti ki. Ennek a szokásnak később különféle válfajai alakultak ki, pl., hogy a gyárak egyes zónákra, vagy egyes vásárlócsoporthoz engedik el a fuvar, mások csak egyes gyártmányaik eladatalánál egyeznek bele a fuvar levonásába. Eleinte ez a gyakorlat a kedvezményezett vevőknek nyújtott titkos engedmény volt, amely később az Egyesült Államok területén egységes árjegyzések alkalmazását tette lehetővé, s így látszatra igen tetszetős volt. Lényegében azonban természetellenes, költséges, a „standort-theorie“ szerint biztosított előnyöket megsemmisítő rendszer ez, amely a valóságos költségeket jobban visszatükröző és reálisabb „ab gyár“ árjegyzések bevezetésével mielőbb felcserélendő volna. — *Neal, Alfred C.: „Planning Approach“ in Public Economy.* A kereslet, kínálat és tervgazdaság egyes kérdéseivel foglalkozik, s kapcsolatba hozza ezeket a kormányformával az intervencionizmus módjával. — *White, Bennett S.: The Shrinking Foreign Market for United States Cotton.* Az Egyesült Államok gyapotkivitelének állandó és legutóbb igen nagymértékű csökkenése szükségessé teszi, hogy ennek okait a kutató megközelíteni igyekezzen. Ennek legfőbb oka a világtermelés növekedésében, s ennek folytán más országok versenyében lelhető. Természetes, hogy befolyásolja a kiviteli lehetőségeket a textilcikkre iránti kereslet is. Számottevő tényező ebből a szempontból a műanyagok megjelenése és elterjedése a világpiacokon. Ismerteti az Egyesült Államok gazdaságpolitikai törekvéseit, a gyapottermelők támogatását, s az erre vonatkozó törvényhozási intézkedéseket. A gyapotproblémát előreláthatólag a jelenlegi háború sem fogja véglegesen megoldani. Egyrészt csökkent ugyan a termelés a rendkívüli viszonyok következtében, másrészt azonban a műanyagok használata még nagyobb ösztönzést nyert, ezenfelül pedig az általános elszegényedés a kereslet oldaláról fogja ezt az Unió déli államai szempontjából oly fontos kérdést befolyásolni.

CSAK JOBBRA FORDULJAT a sora, ha résztvesz az osztálysorsjátékban. Az új osztálysorsjáték első osztályának húzásai október 19-én kezdődnek. Ekkor már a zsebében kell, hogy legyen a megvásárolt és kifizetett sorsjegy, különben nem vehet részt a játékban. Pedig az új osztálysorsjáték most megjelent játéktervében is ott szerepel a 400.000 pengős jutalom, a 300.000, 100.000, 70.000, 50.000 és 40.000 pengős főnyeremények és a többi nagy nyeremény hosszú sora. A sorsjegyek ára is változatlan: egy nyolcad sorsjegy P 3.50, negyedsorsjegy P 7.—, fél sorsjegy P 14.—, egész sorsjegy P 28.—.

LXIVe ANNÉE
SEPTEMBRE 1940
VOL. 83, N° 9

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE :

Dissertations

<i>Dékány E.</i> : Les phases de l'évolution économique et la notion de „l'espace vital.“ — — — — —	539
<i>Heller A.</i> : La différenciation professionnelle de la population agricole de la Hongrie — — — — —	576
<i>Nádas R.</i> : Les sociétés coopératives en Transsylvanie — — —	590
<i>Gesztelyi Nagy L.</i> : Les hautes écoles des paysans — — — — —	617

Notes

<i>Surányi-Unger Th.</i> : Frederic Fellner fils (1908—1940.) — — — —	633
<i>Éber E.</i> : Prix de terre et fermages en 1939 — — — — —	636
<i>Mennyei G.</i> : Le crédit foncier en Roumanie — — — — —	647

Literature

Revue des livres — — — — —	657
-----------------------------------	-----

Mühlhäuser, E.: Über sozialökonomische Kausalgesetzmäßigkeit und die psychologischen Bestimmungsgründe wirtschaftlichen Handelns. (H. F.) — *Veress G.*: Theorie des communications. (M. Maléter E.) — *Kuntner R.*: Précis de comptabilité (Éber A.) — *Gesztelyi Nagy L.*: La taxe ecclésiastique. (Boér A.) — *Nádujfalvy J.*: L'état économique et social du comitat Somogy. (Heller A.) — Rapport de l'Association Nationale des Industriels de l'année 1939. (Villányi A.) — *Halácsy D.*: Pour l'idée de l'assurance (Bikkal D.) — *Samhaber, E.*: Die neuen Wirtschaftsformen. (Major R.) — *Köhler, E.*: Einzelhandel im Mittelalter. (Mérei Gy.)

Revue des périodiques étrangères — — — — —	677
---	-----

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Weltwirtschaftliches Archiv. — Rivista Italiana di scienze economiche. — Rivista di politica economica. — The Quarterly Journal of Economics.

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

- Dékány, I.*: Die Wirtschaftsstufen und die Stufe der „Lebensraumwirtschaft.“ — — — — — 539
Heller, A.: Die Berufsgliederung der landwirtschaftlichen Bevölkerung Ungarns. — — — — — 576
Nádas, R.: Das Genossenschaftswesen Siebenbürgens — — — — — 590
Gesztelyi Nagy, L.: Volkshochschule — — — — — 617

Mitteilungen

- Surányi-Unger, T.*: Friedrich von Fellner jun. 1908—1940. — — — 633
Éber, E.: Bodenpreis und Pachtzins in Ungarn im Jahre 1939. — — 636
Mennyey, G.: Die Bodenkreditorganisation Rumäniens — — — 647

Literatur.

- Einzelbesprechungen** — — — — — 657

Ernst Mühlhäuser: Über sozialökonomische Kausalgesetzlichkeit und die psychologischen Bestimmungsgründe wirtschaftlichen Handels. (W. H.) — *Veress, Gabriel*: Verkehrswissenschaft. (E. Maléter von Maldur.) — *Kuntner, Robert*: Einführung in das Buchhaltungswesen. (A. Éber.) — *Gesztelyi Nagy, Ladislans*: Der gegenwärtige Stand der Kirchensteuern und die „Canonica visitatio“ in Ungarn, mit besonderer Berücksichtigung der ausländischen Verhältnisse. (A. Boér jun.) — *Nádujfalvy, Josef*: Das soziale und wirtschaftliche Gesicht des Komitats Somogy. (A. Heller.) — Jahresbericht des Verbandes Ungarischer Fabrikindustriellen für das Jahr 1939. (A. Villányi.) — *Halácsy, Desider*: Arbeiten im Dienste des Versicherungsgedankens. (D. Bikkal.) — *Samhaber, Ernst*: Die neuen Wirtschaftsformen, 1914—1940. (R. Major.) — *Köhler, Erich*: Einzelhandeln im Mittelalter. (J. Mérei.)

- Ausländische Zeitschriften** — — — — — 677

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Weltwirtschaftliches Archiv. — Rivista Italiana di scienze economiche. — Rivista di politica economica. — The Quartely Journal of Economics.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

<i>vitéz Surányi-Unger Tivadar:</i> Az országgyarapodás gazdasági hatásai	683
<i>Balás Károly:</i> Jólét és társadalmi szerkezet — — — — —	701
<i>Nötel Rudolf:</i> A konjunktúráirányítás új módszerei — — — — —	707
<i>Hein János:</i> Magyarország nemzeti jövedelmének megoszlása — —	730

Közlemények

<i>Veress Gábor:</i> Közlekedés, közlekedéstudomány — — — — —	744
<i>Jirkovsky Sándor:</i> A bankráta — — — — —	747

Irodalom.

Csoportos és összefoglaló ismertetések — — — — —	753
---	-----

A német nemzeti szocializmus gazdaságpolitikájának tanulságai
Prion, Willy: Das deutsche Finanzwunder. — *Guillebaud, C. W.:* The economic recovery of Germany from 1933 to the incorporation of Austria in March 1938. (Dománovszky Á.)

Könyvismertetések — — — — —	760
------------------------------------	-----

Pini Giorgio: Mussolini. (Kelp Anna.) — *Dr. Kendi-Finály István:* A magyar földért (Darányi Ignác élete és munkássága.) (Tóth Jenő.) — *Hein János:* Az értékállandósági záradék. (Éber Antal.) — *Valkó László:* Az új magyar szociálpolitika. (Heller András.) — *Borotvás-Nagy Sándor:* Nevelhető-e a fajmagyar üzletemberré? (Vincze Frigyes.) — A Gyümölcsértékesítési Országos Kongresszus tárgyalási anyaga és határozatai. (Dávid László.) — *Meade, J. E.:* The Economic Basis of a Durable Peace. (Horváth Róbert.) — *Clarke, R. W. B.:* The economic Effort of War. (Major Róbert.) — *Dr. Schenkel Fritz:* Der Einfluss der Wirtschaftskrise 1930/36 auf den Finanzhaushalt der Schweiz. (Domány Gyula.)

Külföldi folyóiratok szemléje — — — — —	780
--	-----

Gazdasági jog. — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Weltwirtschaftliches Archiv. — Rivista Italiana di scienze economiche. — Giornale degli economisti e annali di economia. — The Quarterly Journal of Economics. — Revue Internationale du Travail.

Magyar Közgazdasági Társaság — — — — —	790
---	-----

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Puskás István* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6–8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(II., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lenyomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság.
Budapest, II., Halász-u. 1.**

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXIII. KÖTET

SZEBERTHY JÁNOS

MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSVÉDELEM

ÁRA 8 PENGŐ

Kapható a MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁGNÁL

Budapest, II., Halász-u. 1.

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

Okt.—Nov. 1940

Die wirtschaftlichen Auswirkungen des Gebietszuwachses.¹

Es empfiehlt sich, die volkswirtschaftlichen Wirkungen der Rückgliederung Nordsiebenbürgens an Ungarn unter zwei verschiedenen Gesichtspunkten einer Prüfung zu unterziehen. Erstens kann man die üblichen nationalwirtschaftlichen Maßstäbe anwenden, und zweitens wird es nützlich sein, wenn man sich auf den Standpunkt einer zeitgemässen grossraumwirtschaftlichen Wertung stellt. Was zunächst die *nationalwirtschaftlichen* Auswirkungen der Heimkehr Nordsiebenbürgens anbetrifft, so kommt den *konjunkturpolitischen* Erwägungen in dieser Hinsicht nur eine geringere Bedeutung zu. Gewiss wird vom Gebietszuwachs auch die konjunkturelle Lage des Landes beeinflusst, und man darf hoffen, dass er auf dieser Ebene als eine Quelle nicht zu unterschätzender Auftriebskräfte wirken wird. Die kurzweiligen Wechsellagen der Nationalwirtschaft stehen aber heutzutage auch in Ungarn sehr weitgehend unter dem unmittelbaren Einfluss der militärischen Rüstungen und des jeweiligen Grades der Kriegsbereitschaft. Der weiteren Gestaltung des gegenwärtigen Krieges kommt somit auch für die ungarische Konjunkturentwicklung ein Gewicht zu, von dem die Bedeutung der kurzweiligen Auswirkungen des jüngsten Gebietszuwachses vielfach übertroffen wird.

Umso wichtiger ist die *Strukturwandlung* der ungarischen Nationalwirtschaft, die sich als eine Folgeerscheinung der Rückgliederung Nordsiebenbürgens darstellt. Inhalt und Richtung dieser Wandlung, von der die weitere Entfaltung der ungarischen Nationalwirtschaft gleichsam über die Konjunkturschwingungen hinweg, also trendartig, für mehrere Jahrzehnte bestimmt wird, lassen sich am besten nach den einzelnen Produktionsfaktoren gegliedert überblicken. Unter rein quantitativen Gesichtspunkten ist die Erzeugung des nunmehr vergrösserten Ungarns an den beiden Produktionsfaktoren Boden und Unternehmerleistung, d. h. Organisationskraft stärker geworden, während bezüglich der beiden anderen Produktionsfaktoren Arbeit und Kapital eher eine verhältnismässige Schwächung zu vermerken sein dürfte. Freilich handelt es sich dabei zunächst nur um eine rein statische Betrachtungsweise der nationalwirtschaftlichen Zusammenhänge, und darüber hinaus weisen die nationalwirtschaftlichen Auswirkungen der Einzelposten, auf die alle vier Produktionsfaktoren auch in dieser Hinsicht zu zerlegen sind, eine sehr grosse Mannigfaltigkeit auf.

An den Produktivkräften des *Bodens* bedeutet der Gebietszuwachs eine auch verhältnismässige Erstarkung der ungarischen Nationalwirtschaft, weil Landwirtschaft und Bergbau unter den Produktionszweigen des heimgekehrten Gebietes bekanntlich eine erheblich grössere Rolle spielen als unter denen des Mutterlandes. Namentlich ist die Forstwirtschaft Ungarns durch die Rückgliederung Nordsiebenbürgens in höherem Grade gestärkt worden, als die Ackerbauwirtschaft im allgemeinen verhältnismässig geschwächt worden ist. Für die Viehwirtschaft und für den Bergbau dürften sich die Aktiv- und die Passivposten des Gebietszuwachses im grossen und ganzen ausgleichen.

An *Unternehmerleistung* brachte die Rückgliederung Nordsiebenbürgens namentlich dadurch eine auch verhältnismässige Erhöhung der nationalwirtschaftlichen Produktionskapazität, dass die wirtschaftliche Organisationskraft und Unternehmungslust des heimgekehrten Ungarntums im Durchschnitt grösser ist als die der Bevölkerung des Mutterlandes.

¹ Vortrag, gehalten am 15. Oktober 1940 in der Ungarischen Volkswirtschaftlichen Gesellschaft.

Dieser Unterschied stellt sich als ein Ergebnis jahrhundertelanger enger Berührung mit geschäftstüchtigen orientalischen Völkern, des zähen Kampfes gegen die zum Teil kargere Natur sowie gegen ungünstige politische Verhältnisse und hauptsächlich des erfolgreichen Widerstandes gegen die harte Unterdrückung während der verflossenen 22 Jahre rumänischer Herrschaft dar.

An *Arbeitskräften* wurde das vergrösserte Ungarn verhältnismässig ärmer, da die Bevölkerungsdichte der heimgekehrten Gebiete wesentlich geringer ist als die des Mutterlandes. Dieser Umstand muss sich für die Erhöhung des allgemeinen Lohnspiegels eher günstig, für den ausländischen Absatz arbeitsintensiver ungarischer Erzeugnisse aber eher ungünstig auswirken.

Die *Kapitalbilanz* des vergrösserten Landes schliesslich ist ungünstiger geworden, da sowohl die Landwirtschaft, der Handel und der Verkehr als auch die Kreditorganisation Nordsiebenbürgens — nicht zuletzt infolge der wirtschaftlichen Verwüstungen der rumänischen Herrschaft — über auch verhältnismässig weniger investiertes und Betriebskapital verfügen als die des Mutterlandes.

Das ganze Bild ändert sich jedoch, sobald man neben den rein quantitativen Erwägungen auch die Gesichtspunkte einer qualitativen Wertung der heimgekehrten Produktionsfaktoren heranzieht. Noch mehr verwandelt sich die Beurteilung des Gebietszuwachses, wenn man den statischen Gesichtspunkt, der nur einen zeitlich gebundenen Querschnitt der nationalwirtschaftlichen Auswirkungen bietet, mit dem einer dynamischen Betrachtungsweise vertauscht, in der sich ein lebendiger Längsschnitt widerspiegelt. Auf dieser Ebene ist zugleich die Tatsache zu beachten, dass für die weitere Entwicklung auch in Ungarn diejenigen *grossraumwirtschaftlichen* Belange massgebend sein werden, von denen voraussichtlich das ganze künftige Schicksal Europas abhängen wird. Hier handelt es sich also um die Frage, welchen Einfluss der Gebietszuwachs auf die grossräumliche Eingliederung Ungarns ausübe. Es ist festzustellen, dass sich die Bilanz einer solchen Eingliederung im allgemeinen sowohl bezüglich der objektiven Möglichkeiten als auch der subjektiven Fähigkeiten und Bereitschaft Ungarns infolge der Rückgliederung Nordsiebenbürgens günstiger gestaltet.

Auf dem Gebiet der *objektiven Möglichkeiten* ist zu betonen, dass die grossräumliche Arbeitsteilung mit den Achsenmächten und namentlich mit Deutschland durch die Kräftigung der Landwirtschaft und durch die verhältnismässige Schwächung der Industrie des vergrösserten Ungarns im allgemeinen eher erleichtert wird. Freilich kann dies bei weitem nicht etwa bedeuten, dass der Gebietszuwachs auch für die Ausdehnung einiger Zweige der ungarischen Industrie keinen günstigen Spielraum biete. Zugleich werden aber auch die zu erbringenden nationalwirtschaftlichen Opfer im Sinne einer aufrichtig gemeinten grossräumlichen Gemeinschaft zu erwägen sein. Die *subjektive Fähigkeit und Bereitschaft* Ungarns zur grossräumlichen Eingliederung nimmt erstens zu, weil die ungarische Bevölkerung des heimgekehrten Nordsiebenbürgens im allgemeinen über eine erheblich straffere Wirtschaftsdisziplin und über mehr Organisationssinn verfügt als die des Mutterlandes. Als lebhafte Beweise dafür bieten sich namentlich die Erfolge der siebenbürgischen Genossenschaften sowie des Siebenbürgisch-Ungarischen Wirtschaftsvereines dar, deren urwüchsige Widerstandskraft sich auch unter den ungünstigsten wirtschaftspolitischen Verhältnissen glänzend bewährt hat. Als zweiter wichtiger Faktor ist die gleichmässigeren Vermögens- und Einkommenverteilung der heimgekehrten Gebiete zu werten. Diese ist zwar zum Teil ein Ergebnis der für die ungarische Bevölkerung Siebenbürgens ungerecht harten rumänischen Bodenreform und ähnlicher wirtschaftspolitischer Massnahmen, die unter nationalen Gesichtspunkten schwer zu beklagen sind. Immerhin wird die Annäherung an den Wirtschaftsstil der Achsenmächte auch durch die Verringerung der überlieferten sozialwirtschaftlichen Klassenunterschiede er-

leichtert. Auf Grund dieser beiden Faktoren ist zu erhoffen, dass der jüngste Gebietszuwachs Ungarns auch zur reibungslosen Entfaltung der neuen kontinentaleuropäischen Grossraumwirtschaft einen Beitrag leisten wird.

Theo Surányi-Unger

Wohlstand und Gesellschaftsstruktur.

Die erste Voraussetzung des allgemeinen Wohlstandes ist zweifellos eine Wirtschaftsstruktur, die eine möglichst reichliche Güterversorgung, einen gesunden Stand der Produktion sichert; die entsprechende Verteilung des Arbeitserfolges ist nur von sekundärer Bedeutung. Die wichtigste Bedingung dafür, dass möglichst viel verteilt werden kann, ist eben nicht die gerechteste Verteilungsmethode, sondern ein möglichst reicher Vorrat an verteilbaren Gütern. Aus dieser Erwägung ausgehend, müsste jeder ernstdenkende Sozialpolitiker als die erste Aufgabe der Sozialpolitik die Lösung des Problems betrachten, auf welche Weise in dem Lande und in der Gesellschaft, denen er angehört, die wirtschaftlichen und kulturellen Grundlagen für die ergiebigste Produktion und damit für den erreichbar höchsten Wohlstand gelegt werden können. Prinzipiell sind drei Wege denkbar, auf denen die Erreichung dieses Zieles versucht werden kann. Der erste ist die unbeschränkte freie Entfaltung der Persönlichkeit. Die Geschichte zeigt, dass der grösste Wohlstand stets dann und dort erreicht worden ist, wo diese freie Entfaltung gesichert wurde. Die Anregung des individuellen Fleisses durch die Zusage eines unmittelbar erreichbaren eigenen Wohlstandes war und bleibt stets das effizienteste Mittel zur Förderung des sozialen Wohlstandes. Andererseits hat aber das System der individuellen Freiheit auch eine ungewünschte Begleiterscheinung: sie führt notwendigerweise zu starken Unebenheiten der Verteilung. Die zweite Möglichkeit wäre eine ganz straff durchgeführte Gleichheit in der Verteilung; da jedoch hierbei die individuellen Leistungen immer mehr den Charakter der Sklavenarbeit annehmen würden, so muss in diesem System die wohlstandschaffende Energie hinter dem optimalen Mass immer weit zurückbleiben. Die dritte Möglichkeit ist ein auf die freie Entfaltung der Persönlichkeit gegründetes, aber gegen die individuellen Übergriffe mit institutionellen Sicherungen ausgestattetes, obrigkeitlich geregeltes Wirtschaftssystem, — also eine Kombination der individuellen Freiheit und der im Interesse des Gemeinwohles angewendeten sozialen Korrekturen. Das optimale Ergebnis kann unzweifelhaft nur durch dieses System gesichert werden.

Karl Balás

Die neuen Mittel der Konjunkturienkung.

(Erster Teil)

Die Konjunkttheorie und Konjunkturpolitik haben sich im letzten Jahrzehnt — grösstenteils auf Grund der Lehren der grossen Krise — kraftvoll entwickelt.

In der Theorie schuf *Haberler* ein System, welches geeignet ist, die richtigen gedanklichen Grundlagen der übrigen Theorien und die wesentlichen Elemente der wirtschaftlichen Tatsachen zu einer Einheit zu verschmelzen. In seiner Konjunkturklärung kommen die gedanklichen Elemente des Kahnschen „Multiplier“-s, des Wicksell-schen „kumulativen Prozess“-es und des „Akcelerationssprinzip“-es vollauf zur Geltung. *Keynes* betont zutreffend das „Prinzip der wirkungsvollen Nachfrage“ und stellt betreffend die Lenkung der Investition und des Verbrauches wichtige Forderungen. Bei den *Schweden* ist der Fortschritt methodologisch und praktisch von Bedeutung. Die Untersuchung der Wirkungen auf die Gesamtheit der wirtschaftlichen Zusammenhänge, die kasuistische Methode, die Analyse des Verhaltens von Unternehmer und Verbraucher, die Verfolgung der Reaktionen „ex ante“ und „ex post“ und das Ausbauen der Theorie der wirtschaftlichen Planung bedeuten einen grossen Fortschritt.

Das „Prinzip der Geldnachfrage“ entspricht dem Keynes-schen „Prinzip der wirkungsvollen Nachfrage“ und besonders die Festlegung der richtigen Grundsätze der Lenkung der staatlichen Ausgaben und die Grundsätze der Lohnpolitik verdienen befolgt zu werden.

Die zwei gelungenen und grundlegenden Versuche in der Konjunkturpolitik sind diejenigen der deutschen und der schwedischen Wirtschaftsführung. Die Periode 1933—1936 in der *deutschen Wirtschaftslenkung* ist ein Beweis dafür, dass eine gut organisierte Wirtschaft durch entsprechende Kredit- und Produktionspolitik die Wiedereinstellung von beschäftigungslosen Arbeitskräften und unausgenützten Kapazitäten sichern kann. Die Periode 1936—1938 beweist, dass durch Regelung des Arbeitseinsatzes, der Löhne, der Rohstoffwirtschaft und der Rohstoffpreise die Spannungen der Konjunktur wesentlich gemildert werden können. Die dritte Periode, seit 1938, kann wieder als ein Beweis dafür angeführt werden, dass die Kriegswirtschaft neben Anspannung der Produktivkräfte in erster Reihe durch eine Einschränkung des Privatverbrauchs und der Privatinvestitionen die nationalen Ziele fördern kann. Das *schwedische Beispiel* 1933—1938 ist darum interessant, weil Schweden trotz starker Abhängigkeit vom Weltmarkt und uneingeschränkter Geltung der Unternehmerinitiative ein wesentliches Abdämpfen der konjunkturellen Schwankungen erreichen konnte.

Rudolf Nötel

Die Verteilung des Volkseinkommens in Ungarn.

In seiner unlängst erschienenen Arbeit „Einkommen- und Steuerlastverteilung in Ungarn“ behauptet Matthias Matolcsy auf Grund eines aus den Jahren 1930—1931 stammenden Zahlenmaterials, dass die grössten Einkommen in Ungarn einen viel grösseren Teil des gesamten Volkseinkommens absorbieren als in den reicheren Ländern des Westens. Nach seinen Berechnungen entfielen 20% des Volkseinkommens auf nur 0.6% aller Einzeleinkommen, 36% des Volkseinkommens auf 18.2% der Einzeleinkommen, während 81.2% aller Einkommensbezieher sich mit den restlichen 44% des Volkseinkommens bescheiden müssen. Da das Volkseinkommen in Ungarn verhältnismässig gering ist und die Einkommenverteilung dadurch eine gesteigerte Bedeutung gewinnt, so kann man von denen, die diese Verteilung zahlenmässig erfassen wollen, mit Recht die grösste Sorgfalt und Genauigkeit fordern. Matolcsy genügt dieser Forderung nicht, — seine Behauptung, dass nur 0.6% aller Einkommensbezieher sich in 20% des gesamten Volkseinkommens teilen, fusst auf oberflächlichen Berechnungen. Eine tieferschürfende Untersuchung zeigt, dass die Ziffer 0.6% auf 1.4% erhöht werden muss, — d. h. dass die ungarische Einkommenverteilung auf der höchsten Stufe ungefähr dasselbe Bild bietet wie die Einkommenverteilung in Deutschland oder in den Vereinigten Staaten. Dagegen muss aber der Anteil der mittleren Einkommen in Ungarn als übermässig hoch bezeichnet werden, woran in erster Reihe die Höhe der gesamten Verwaltungsbeamtenbezüge die Schuld trägt. Die ungarische öffentliche Verwaltung ist unzweifelhaft zu kostspielig und für die ungünstige Einkommenverteilung verantwortlich. Der notwendige Eingriff in die Einkommenverteilung müsste also in der Form einer Rationalisierung der öffentlichen Verwaltung und nicht in der einer Bescheidung der Höchsteinkommen vorgenommen werden.

Johann Hein

Verkehr, Verkehrswissenschaft. Die letzte Nummer dieser Zeitschrift brachte eine Besprechung meiner Studie „Verkehrswissenschaft“. Der Rezensent erhebt gegen einige wichtige Punkte meiner Arbeit Einwendungen, so z. B. gegen meine Begriffsbestimmung des Verkehrs, ferner gegen die Aufteilung und Systematik der Verkehrswissenschaft, die ich entworfen habe. Seine Argumentation enthält jedoch meiner Ansicht nach nichts Stichhaltiges.

Gabriel Veress

Die Bankrate. Am 22. Oktober hat die Ungarische Nationalbank den Diskontsatz, der seit dem 9. August 1935 4% betrug, auf 3% herabgesetzt. Diese Massnahme ist an demselben Tage getroffen worden, an dem der Finanzminister den neuen Haushaltsvoranschlag dem Abgeordnetenhaus vorlegte und das Regierungsprogramm zur Belebung des unter dem Druck der ausserordentlichen Verhältnisse ins Stocken geratenen Wirtschaftslebens ankündigte. Dieses Zusammentreffen zeigt, dass die Bank die Wirtschaftspolitik der Regierung bereitwillig unterstützt und sich organisch in diese Politik als deren Faktor einfügt. Die gesetzliche Voraussetzung der absolut modernen Auffassung der Aufgaben der Notenbank, die in diesem Verhalten der Bank zum Ausdruck kommt, ist durch die Notenbankreform des Jahres 1938 geschaffen worden.

Alexander Jirkovsky

Die Lehren der Wirtschaftspolitik des Dritten Reiches.

Prion, Willy: Das deutsche Finanzwunder. Die Geldbeschaffung für den deutschen Wirtschaftsaufschwung. Berlin, 1938. Verlag: Der Betriebswirt Franke & Co. 111 S.

Guillebaud, C. W.: The economic recovery of Germany from 1933 to the incorporation of Austria in March 1938. London, 1939. Macmillan & Co. XIV, 303 S.

Die angeführten zwei Bücher, die sich durch eine bei einem solchen Thema nicht leicht zu bewahrende und deshalb um so verdienstvollere Objektivität auszeichnen, geben nicht nur von der Entwicklung der deutschen Wirtschaft und Wirtschaftspolitik der Jahre 1933–1938 ein getreues Bild, sondern tragen auch zur Klärung einiger wirtschaftstheoretischer und allgemein-wirtschaftspolitischer Probleme bei. Die in den beiden Büchern dargestellten sechs Jahre der nationalsozialistischen Wirtschaftspolitik können als ein grandioses und kühnes sozialwissenschaftliches Experiment betrachtet werden, das manche wertvolle Antwort auf die Frage nach Durchführbarkeit, Erwünschtheit, Erfolge und Nachteile der staatlich gelenkten bzw. der Planwirtschaft, ferner auf die Frage des Verhältnisses der Planwirtschaft zum Geldgebrauch erteilt hat und wertvolle Aufschlüsse nicht nur über einige geldpolitischen Probleme (inflationfreie Geldschöpfung, „neutrale“ Geldpolitik), sondern sogar über die Haltbarkeit der Grundlagen der herkömmlichen Geldtheorie gibt.

Ákos Domanovszky.

Pini, Giorgio: Mussolini. Budapest, 1940. Athenaeum. 255 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser verfolgt den Lauf des Lebens des Duce von dessen Geburt bis zum Anfang des Jahres 1939 mit der Zuverlässigkeit eines Chronisten. Uns interessieren hier vor allem die wirtschaftspolitischen Schöpfungen Mussolinis; auch diese Teilfrage behandelt Pini nicht zusammenfassend und systematisch, sondern ordnet das einschlägige Material ebenfalls in seinen chronologischen Vortrag ein. Aus den verstreuten Einzelangaben baut sich aber vor den Augen des Lesers das gewaltige wirtschaftspolitische Werk Mussolinis trotzdem mit imponierender Wucht auf.

Anna Kelp

Kendi-Finály, Stefan: „Für das ungarische Land“. Leben und Werk Ignaz Darányi. Budapest, 1940. 224 S. (In ungarischer Sprache.)

Das Buch gibt eine getreue Schilderung der Persönlichkeit, des Lebens und der Lebensarbeit des bedeutenden ungarischen Agrarpolitikers Ignaz Darányi. Als dieser im Jahre 1895 Landwirtschaftsminister wurde, setzte er sich für eine grosszügige Siedlungsaktion, für den Ausbau des landwirtschaftlichen Fachunterrichts, für die Organisierung der Verwertung, für die Entfaltung des landwirtschaftlichen Kreditwesens, für die Einrichtung von Musterbetrieben und für einschneidende soziale Reformen ein. Dieses Programm bedeutete damals eine Revolutionierung der Agrarpolitik, vor allem deshalb, da Darányi in dessen Durchführung eine lenkende Tätigkeit des Staates forderte, in schroffem Gegensatz zu dem damals noch unangefochtenen liberalen Prinzip.

Eugen Tóth

Hein, Johann: Die Wertbeständigkeitsklausel. Budapest, 1940. Ungarischer Juristenverein. 108 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser vertritt die Ansicht, dass eine beschränkte Anwendung der Indexwährung nicht nur möglich, sondern auch sehr notwendig wäre. Allerdings schlägt er keine eigentliche Indexwährung, sondern nur die Anwendung einer Indexklausel vor, die bei langfristigen Krediten, in dem Versicherungsgeschäft, bei Pensionen und bei mindestens für ein Jahr gebundenen Bankeinlagen in Frage käme und die sich auf entsprechende zusammengestellte und offiziell kontrollierte Indexziffern stützen würde.

Anton Eber

Valkó, Ladislaus: Die neue ungarische Sozialpolitik. Budapest, 1940. 80 S. (Bücher der Ungarischen Gesellschaft, Nr. 2.) (In ungarischer Sprache.)

Der ungarische Staatsvoranschlag für das Jahr 1941 sieht eine Erhöhung der Ausgaben für Volkswohlfahrt auf das Doppelte der vorjährigen Summe, auf 130 Millionen P, vor und dotiert den vor kurzem errichteten Fonds für Volks- und Familienschutz mit 60 Millionen P. Diese gewaltige Erhöhung des Volkswohlfahrtsbudgets ist als der Auftakt zu einer neuen Etappe der ungarischen Sozialpolitik zu betrachten. Das vorliegende inhaltsreiche Büchlein gibt eine gute Schilderung der Entwicklung der ungarischen Sozialpolitik der Nachkriegszeit, die folgerichtig zu dem jetzt vorgelegten Budget führen musste.

Andreas Heller

Borotvás-Nagy, Alexander: Kann der echte Ungar zum Geschäftsmann erzogen werden? Budapest, 1940. 72 S. (In ungarischer Sprache.)

Die früheren pädagogischen und kulturhistorischen Forschungen des Verfassers lieferten ihm eine gesicherte Grundlage zur Beantwortung der im Titel dieses Buches gestellten Frage. Seine Antwort geht dahin, dass die Kinder des ungarischen Kleinbürgertums und der Bauernschaft ohne Zweifel zu tüchtigen Geschäftsleuten erzogen werden können. Dagegen gibt er den ungarischen Mittelstand infolge seiner festgewurzelten Vorliebe für den Beamtenberuf und seiner Geringschätzung der wirtschaftlichen Berufe aus diesem Gesichtspunkte für verloren. — unserer Ansicht nach mit Unrecht.

Friedrich Vincze

Verhandlungen und Beschlüsse des Landeskongresses für Obstwerwertung. Hrsg. v. Landesverein der Obstproduzenten. Budapest, 1940. 188 S. (In ungarischer Sprache.)

Da die heutige Struktur der europäischen Wirtschaft für die ungarische Obstkultur gute Absatz- und Entwicklungsmöglichkeiten sichert, so muss der Einfall des Landesverbandes der Obstproduzenten, die Probleme der Obstproduktion und der Obstverwertung im Rahmen eines Kongresses zur Sprache zu bringen, als fruchtbar und aktuell bezeichnet werden. Die Verhandlungen des Kongresses erstreckten sich ausser den Fragen der Verwertung im In- und Auslande, auch auf die Probleme der Produktion (einheitliche Lenkung der Produktion, Normierung der zum Absatz gelangenden Qualitäten, angemessene Pflege der Obstbäume, Behandlung des Obstes beim Pflücken und Versenden usw.).

Ladislaus Dávid

Meade, J. E.: The economic basis of a durable peace. London, 1940. Allen & Unwin. 200 S.

Der Verfasser untersucht die Frage, wie die Grundlagen der neuen Wirtschaftsordnung nach dem gegenwärtigen Kriege beschaffen sein müssten, um einen dauerhaften Frieden zu gewährleisten. Die Lösung erblickt er — als treuer Anhänger des Völkerbundes — in einer internationalen Wirtschaftsverfassung, die in ihrem Aufbau dem Völkerbund ähnelt. Er macht ernste Anstrengungen, um neben die Länder mit einer liberalen Wirtschaftsordnung auch diejenigen mit staatlicher Wirtschaftslenkung in diese internationale Organisation eingliedern zu können. Trotz unserer Anerkennung für seine lobenswerten Absichten und Gesinnungen und auch für das inhaltlich Wertvolle seiner diesbezüglichen Ausführungen, sind wir doch der Ansicht, dass die zukünftige Entwicklung kaum den Weg einer solchen Kompromisslösung einschlagen dürfte, wie sie Meade vor-schwebt.

Robert Horváth

Clarke, R. W. B.: The economic Effort of War. Allen & Unwin, London, 1940. 250 S.

Obwohl das Buch von den Ereignissen überholt ist, bleibt es immerhin interessant, da der Verfasser die Notwendigkeit des maximalen Kraftaufwandes Grossbritanniens vorangesehen hat und für das erste Kriegsjahr ein Budget von 3000 Millionen für nötig hielt. Das Buch betont, dass nur der totale Krieg erfolgreich sein kann.

Robert Major

Schenkel, Fritz: Der Einfluss der Wirtschaftskrise 1930/36 auf den Finanzhaushalt der Schweiz und die Folgen und Perspektiven für das Verhältnis von Fiskus und Wirtschaft. Basel, 1940 81 S. (Staatswissenschaftliche Studien, Bd. 5.)

Der erste Teil des Buches exponiert das Problem und schildert den Ablauf und die Auswirkungen der Wirtschaftskrise in der Schweiz; der zweite bespricht die Finanzgebarung der Kantone in der Krisenzeit, während der interessanteste, dritte Teil die Lehren zusammenfasst, die die vorher geschilderte Entwicklung dem Finanzpolitiker erteilt.

Julius Domány

A KÖZGAZDASÁGTAN KLASSZIKUSAI MAGYARUL

A közgazdaságtan magyar művelőinek régi panasza, hogy a tudományok iránt érdeklődő szélesebbkörű közönségnek, különösen pedig a tanuló ifjúságnak

a közgazdaságtan nagy klasszikusainak művei

magyarul alig állanak rendelkezésére. Igaz ugyan, hogy a mult század második felében e nagy írók igen sok művét lefordították magyarra, de a fordítások legnagyobb részét már csak könyvtárusi ritkaságokként kaphatók, másrészt fordítási technika és nyelvezet szempontjából nemegyszer elavultaknak mondhatók. Épen ezért a Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmánya régi óhajtnak tesz eleget, midőn a nagy klasszikusok magyarul való kiadását újból megindítja. E célra felhasználja a *Matlekovits Sándor* emlékére gyűjtött alapot.

A Közgazdasági Klasszikusok Tárá-

nak nyomdában lévő első sorozata öt kötetből áll és a következő műveket tartalmazza:

- I.—II. k. *Smith Ádám*: Vizsgálódás a nemzetek vagyoniosságának természetéről és okairól. Fordította: Éber Ernő.
A fordítást átnézte: Theiss Ede.
- III. k. *Malthus Róbert*: A közgazdaságtan alapelvei. Fordította: Neubauer Gyula.
- IV. k. *Ricardo Dávid*: A közgazdaság és adózás alaptörvényei. Fordította: Kislégi Nagy Dénes.
- V. k. *List Frigyes*: A közgazdaságtan nemzeti rendszere. Fordította: Horn József.

Az előfizetés módozatairól és egyéb feltételekről legközelebbi számunkban adunk hírt.
Budapest, 1940. szeptember 1.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG.

Az országgyarapodás gazdasági hatásai.¹

Tartalom: I. Nemzetgazdasági vonatkozások. — II. Világgazdasági távlatok.

I. Nemzetgazdasági vonatkozások.

Az utóbbi két évtizedben a magyar közgazdasági szakirodalomnak is jelentékeny része azokat a gondolati alapokat és gyakorlati eszközöket kutatta, amelyek alkalmasaknak kínálkoztak a trianoni békekötéstől előidézett állapot megszüntetésére. Nem meglepő tehát, hogy a második bécsi döntés nyomában járó országgyarapodás szakirodalmunk figyelmét igen messzemenően ragadta meg. Érzelmi alapon az is jól érthető és indokolható, hogy az első fellángolás örvendező hangulatában minden toll kincses Erdély visszacsatolt részének leírásával foglalkozott és többé-kevésbé megelégedett a visszaszerzett gazdasági javak felsorolásával. Az országgyarapodás óta eltelt másfél hónap ma azonban már elegendő távlatot nyújt ahhoz, hogy a szigorúan *tudományos mérlegelést* is szóhoz juttassuk. Ezen a síkon ma már a rövidlejáratú időszerűségek fölé emelkedhetünk és a távolabbi jövő nemzeti érdekei szerint egyaránt latolgathatjuk azokat az előnyöket és hátrányokat, amelyek az ujjongó lelkesedés és a részben pártpolitikai érdekektől vezetett hírverés megvilágításában nem egy tekintetben csak ferdén és töredékesen domborodnak ki.

Az országgyarapodással foglalkozó gazdasági szakirodalom legalacsonyabb fokán azok a tömegesen megjelent ismeretek állnak, amelyek csupán a visszacsatolt területek *termelési statisztikáját* nézik és az abból kiragadott szempontok alapján méltatják a visszacsatolás gazdasági jelentőségét. A forrásmunka némi nehézségeivel ugyan ezeknek a kísérleteknek is meg kell küzdeniök, mert a rendelkezésre álló hivatalos adatok túlnyomórészt csak az átmeneti román vagy a korábbi magyar megyék beosztása szerint tüntetik fel a termelő üzemeket, valamint a termékek mennyiségét és értékét. Tudjuk viszont, hogy

¹ A Magyar Közgazdasági Társaság 1940. október 15-i felolvasó ülésén tartott előadás.

a bécsi döntés a megyei határookra nem volt tekintettel. Járási termelési adatokkal pedig csak részben rendelkezünk. Főleg ez az oka annak, hogy idevágó előzetes termelési számítgatásaink javarészt csak hozzávetőlegéseknek tekinthetők. Még sokkal nagyobbak a nehézségek azonban, ha a megfelelő *fogyasztási* adatokat is tekintetbe kívánjuk venni. A területileg is kellően tagolt fogyasztási statisztikát Romániában különösen mostoha elbánásban részesítették. Ilyképpen a nyers termelési számadatok mellett többnyire csak igen homályos képet kapunk azokról az egyes termékekben mutatkozó tiszta többletekről vagy hiányokról, amelyek a területi gyarapodás nyomában járnak. Még kevesebb méltatásban részesülhettek mindeddig a vele kapcsolatos jövedelemeloszlási és más mélyebb gyökerű közgazdasági kérdések.

Az országgyarapodás gazdasági hatásait két különböző vonatkozásban lesz hasznos néznünk. *Első* szempontként azoknak a változásoknak vizsgálata kínálkozik, amelyek nemzeti gazdálkodásunk hagyományosan elgondolt rendszerében bekövetkeztek. „Hagyományossá“ ma már a minél tökéletesebb nemzetgazdasági önállóságra való törekvés rendszere vált. Így a meglévő állapothoz kötött (statikus) szemléletet akkor alkalmazzunk, ha területi gyarapodásunkat a nemzetgazdasági önállóság síkján értékeljük. A valóságot jobban megközelítő eredményhez fogunk jutni, ha *másodszor* a világgazdaság mai fejlődési (dynamikus) irányába és ütemébe vetítjük Erdély északi része visszacsatolásának gazdasági jelentőségét. Itt már részben lényegesen más következtetésekhez kell majd jutnunk, mint a nemzetgazdasági önellátás szemlélete alapján. Egyúttal azt a kérdést is fel kell vetnünk, hogy a változott helyzetet milyen, a kor színvonalán álló tervgazdasági rendszabályok segítségével fordíthatjuk leginkább az ország jóléti emelkedésének javára.

Ami az első helyen említett szűkebb értelmű *nemzetgazdasági* mérlegelést illeti, kézenfekvő, hogy az országgyarapodásnak *átmeneti gazdasági helyzetváltozásaink* (konjunkturáink) vonatkozásában is fontos hatásai vannak. A visszaesetolt területekkel való gazdasági egység megteremtésének nyomán a kereskedelmi és az utazási forgalomnak oly élénkülése várható, amelynek általában serkentőleg kell hatnia. Nagyobb súllyal esnek latba azok a különböző irányú sürgős befektetések, amelyeket a visszacsatolt területeken részben az új országhatártól szétszakított termelési kapcsolatoknak és közlekedési vonalaknak, részben pedig a román uralom gazdaságpolitikai mulasztásainak pótlására eszközölnünk kell. Ezeknek a befektetéseknek a termelést lendítő hatása ugyan kétségtelenül tetemes lesz. Gazdasági helyzetünk átmeneti hullámozását döntően befolyásolni azonban egyelőre mégis csak a nagyhatalmak

háborújának további alakulása és saját honvédelmi készülségünk további fenntartása, fokozása vagy csökkentése fogja. Minthogy ezen tényező mellett a területi gyarapodás rövidebb lejáratú helyzetváltozási hatásainak csak alárendelt szerepe lehet, behatóbb figyelmet a jelen összefüggésben sem érdekelnek.

Annál fontosabbak azok a változások, amelyeket az országgyarapodás nemzetgazdaságunk *hosszabb időre tekintő felépítésében* (struktúrájában) idézett elő. Ezeket a változásokat a legjobban az egyes termelési tényezők vonatkozásában tekinthetjük át. Sorra nézhetjük tehát, hogy Erdély északi részének visszacsatolása miképpen módosította a nemzetgazdaságunknak rendelkezésére álló természeti erőt, emberi munkát, tőkét és vállalkozói tevékenységet.

A *természeti erőtől* nyújtott mezőgazdasági és bányászati nyersanyagok terén az országgyarapodás általában jelentékeny többletet hozott. Ezt közvetve már abból a közismert tényből is következtethetjük, hogy őstermeléssel a visszacsatolt területek lakosságának több, mint háromnegyed része foglalkozik, míg az anyaországnak a visszacsatolás előtti területén a megfelelő arány csak valamivel több, mint felerészre rúgott.

A szóbanforgó többlet azonban az egyes *mezőgazdasági* művelési ágakban igen különböző módon oszlik meg: a megnagyobbodott ország szántóföldjeinek az egész területben való részesedése a trianoni terület 1938. évi állapotához képest 60.4%-ról — előzetes számítások szerint — 49.0%-ra, a szőlők részesedése pedig 2.2%-ról 1.5%-ra csökkent, míg a megfelelő arány az erdőknél 11.9%-ról 22.0%-ra, a réteknél 6.9%-ról 9.6%-ra, a legelőknél 10.4%-ról 11.0%-ra és a kerteknél 1.3%-ról 1.4%-ra növekedett. Az eltolódásokban szerepet játszik a visszacsatolt Felvidék és Kárpátalja is. Túlnyomó súllyal azonban a most visszacsatolt országrész esik latba. Ezt abból is világosan látjuk, hogy területéből csak mintegy 31.2% a szántó és 0.4% a szőlő, míg az erdő 36.3%, a rét 14.4%, a legelő 12.6% és a kert 1.6%. Szántóföldi termékekben és borbán tehát viszonylag gyengébbek lettünk, míg fában, takarmányneműekben és kerti termékekben erősödtünk. A visszacsatolt megyék közül Biharnak, Maros-Tordának és Szilágynak némi búzafeleslege szokott lenni; ezt azonban bőségesen lerontja Csík, Háromszék, Máramaros, Beszterce-Naszód, Szolnok-Doboka és Szatmár búzahiánya. Még kedvezőtlenebb képet kapunk a tengeriről, amelyben Csík, Háromszék, Kolozs, Máramaros, Beszterce-Naszód, Szolnok-Doboka, Szatmár és Udvarhely jelentékeny termés hiányaival ugyancsak Bihar, Maros-Torda és Szilágyszék viszonylag csekély feleslegei állnak szemben. Valóban tetemes többletek egyéb szántóföldi termékekben sem mutatkoznak, mert a visszacsatolt területek átlagos hozamai tetemesen csekélyebbek

szoktak lenni azoknál, amelyeket az ország többi részeinek átlagában kapunk. A visszakerült mintegy 2.7—2.9 millió kat. holdnyi erdőterület, amelyből csaknem 1 millió hold tűlevelű fákra, több mint $\frac{1}{2}$ millió hold tölgyre és mintegy 1.3 millió hold bükkre, valamint egyéb lomblevelű fákra esik, sokkal fontosabb nyereségét jelenti nyersanyagmérlegünknek, mint amilyen terhet a szántóföldi termékek oldalán vállalunk. Köztudomású, hogy ez a tétel nemcsak épületfában és tűzifában teszi helyzetünket igen kedvezővé, hanem a fonó- és szövőipar terén is fontos mesterséges nyersanyagokkal lát el bennünket. Az allati termékek közül azokban, amelyek a szarvasmarha- és a juhtenyésztésből származnak, erősebbek lettünk, mert a most visszacsatolt területen 1000 lélekre mintegy 15—25%-kal több szarvasmarha és több mint háromszor annyi juh esik, mint az anyaországban. Lóra és sertésre vonatkozólag viszont fordított előjelű helyzet érvényesül: a visszacsatolt terület itt csak mintegy kétharmadát, ill. kevesebb mint egyharmadát éri el a többi országrész megfelelően számított átlagos színvonalának.

A *bányászati* termékek vonatkozásában eléggé pontosan tudjuk, hogy az új területi nyereség csak sóban, ólomban, kénkovandban, antimonban, ezüstben és egynéhány más fémben jelent tetemesebb gyarapodást, míg főleg szénnel, vassal, rézzel, kőolajjal és több más fontos idevágó nyersanyaggal való ellátási mérlegünk rosszabbodott.

Ha *hajtóerővel* való ellátásunk a szén és a kőolaj vonatkozásában kedvezőtlenebbé vált, tetemes többlet állapítható meg vízierő-gazdálkodásunk terén. Ezen a réven különösen a Sebes-Kőrös és mellékvizei (Jád, Dragán) jelentenek lényeges gyarapodást. A belőlük kitermelhető villamoserő mennyisége korábbi hivatalos becsléseink alapján meghaladja a 200 millió kilowattórát, aminek főleg a viszonylag nem messze (Kalota, Remete, Barátka) lelhető bauxitnak alumíniummá való feldolgozásánál lehet nagy fontossága.

Termelésünknek emberi *munkaerővel* való ellátása a visszacsatolt erdélyi területrészek révén mennyiségileg általában nem javult. A trianoni Csonkamagyarország népsűrűsége, amely az első bécsi döntés előtt km²-ként 97 lélekre rúgott, főleg a ritkább lakosságú Kárpátalja visszacsatolása következtében már 92 lélekre csökkent. A visszacsatolt erdélyi részek népsűrűsége viszont a román népszámlálás szerint 1930-ban km²-ként csak 55 lélek volt, amit egyébként a korábbi magyar népszámlálási adatokból leszűrhető következtetések is megerősítenek. Ilyképpen a jelenlegi Magyarország népsűrűsége km²-ként csak mintegy 83—84 lélekre tehető. Igaz, hogy a nemzetgazdaságnak rendelkezésére álló munkaerő mennyiségét helyesen mindig csak a többi termelési tényezővel egybevetve és főleg csak a különböző termelési ágak egymásközi arányának

síkján mérlegelhetjük. Kétségtelen, hogy a visszacsatolt Erdély hatalmas erdőségei viszonylag kevesebb munkaerőt igényelnek, mint az anyaország ipari vidékei, szántóföldjei, vagy szőlői. Ezeknek a tényezőknek tekintetbevétele sem változtat azonban azon a tényen, hogy a megnagyobbodott ország munkapiacán a kínálat hosszabb lejáratra már csak csökkent mennyiségben fog fellépni. Párhuzamosan az átlagos munkabérszínvonalnak is megközelítőleg oly ütemben kell emelkednie, amilyenben enyhül a munkások szempontjából kedvezőtlen piaci helyzet. Egészen más síkra tartozik a visszacsatolt területekkel birtokba jutó munkaerők minőségének kérdése. Kétségtelen, hogy ez a minőség viszonylag igen jó, mert korábbi idők történelmi viszontagságai és főleg az utolsó két évtizedben szenvedett elnyomatás megacélozták az erdélyi magyarajkú lakosság munkaerejét és munkabírását.

A *tőkehelyzet* idevágó vonatkozásai általában találóan jellemezhetők azzal a sokat hangoztatott és tényekkel is bőven bizonyítható megállapítással, hogy a román uralom erősen elszegényítette most visszacsatolt területeinket. Kincses Erdélynek egyébként is csak kevésbé gazdag részeit kaptuk vissza. A román termelési és jövedelemeloszlási politika a tőkeképződést Erdély magyarlakta területein tetemesen meglassította és számos vonatkozásban egyenesen tőkepusztulássá változtatta.

Erdély *mezőgazdasági tőkéje* sokat szenvedett a román földbirtokrendezéstől, amely nemcsak a korábbi jól kezelt nagybirtokokat rombolta szét, hanem — különösen Székelyföldön — a közbirtokossági legelők kisajátításával és egyéb korlátozó rendszabályokkal érzékenyen sújtotta a kisbirtokok tőkeállományát is. Az a fentebb már érintett körülmény egyébként, hogy a visszacsatolt területek termésátlagai alacsonyabbak az anyaorszáagéinál, nem utolsó sorban mezőgazdasági tőkében való szegénységükre vezethető vissza.

A visszacsatolt területek *ipari tőkében* is jelentékenyen szegényebbek az anyaországnál. A trianoni békekötés idején az iparosodásnak csak viszonylag alacsony fokán álltak: az iparosoknak az összes foglalkozási ágakban való számbeli részese-e ezen a területen 1910-ben csak 13%-ra rúgott, míg a megnagyobbodott csonkaország mai területén már akkor is 18% volt. A román uralom a magyarlakta vidékeken különösen a gyáripárt sorvasztotta erősen. Ezt lényegében még a román hivatalos statisztika is nyíltan beismerte, amidőn megállapította, hogy a regátbeli iparnak egész Románia iparában való részesesedése az első világháború utáni két évtizedben igen gyors ütemben növekedett. A visszatért Erdély gyáripari termelésének értékére vonatkozó eddigi becsléseink igen különbözök: összecszerűen — az 1939. évi állapotra vonatkoztatva — mintegy évi 140 és 200 millió pengő között váltakoznak. Még

akkor is, ha a felső határt vesszük alapul, a szóbanforgó összeg az anyaországi gyárpar termelési értékének, amely 1939-ben 3.6 milliárd pengőre rúgott, mindössze $\frac{1}{13}$ részét érte el, míg a lakosság megfelelő számaránya jóval több, mint $\frac{1}{5}$ résznyit tesz. A visszacsatolt területek gyárpari ágazatai közül termelési értékben első helyen, amint tudjuk, a vas- és fémipar áll. Még ennek átlagos színvonala is jóval alacsonyabb az anyaország vas- és fémiparánál, és hasonló helyzet érvényesül a harmadik helyen álló élelmiszeripar, az ötödik helyen álló vegyipar, a hatodik helyen álló fonó- és szövőipar, valamint csaknem az összes többi gyárpari ágazat vonatkozásában is. Viszonylagos gyarapodást a visszacsatolás valószínűleg főleg csak a megnagyobbodott ország faiparában és bőrparában hozott, amely iparágak — termelési értékük szerint — a visszacsatolt területek gyárpari ágazatainak sorában a második, ill. a negyedik helyet foglalják el. Messzemenő tőkeszegénység jellemzi köztudomásúlag a visszatért Erdély kézműiparát is.

Minthogy ez a terület viszonylag kevesebb vasútvonallal rendelkezik, mint az anyaország és minthogy csapataink bevonulásakor közútainak állapota is igen siralmas képet mutatott, nyilvánvaló, hogy a *közlekedésbe fektetett tőkéje* szintén jóval alacsonyabb színvonalon áll, mint az anyaországé.

A visszacsatolt terület *hitelintézeti tőkeviszonyait* némileg jellemzi az a körülmény, hogy 1909-ben még 177 részvénytársasági hitelintézettel rendelkezett, amely szám a visszacsatolásig 141-re zsugorodott össze. Ezt a csökkenést korántsem írhatjuk egészen az egészséges hitelintézeti egyesülések javára, mert tetemes része annak a hirtelen és káros sorvadásnak eredménye, amelyet Erdély hitelszervezetében részint az 1934. évi román banktörvény, részint pedig a mezőgazdasági adósságok és a városi jelzálogterhek rendezéséről szóló ugyancsak 1934. évi román törvény előidézett. A megmaradt hitelintézetek között számos olyan is van, amelyet a román pénz- és hitelpolitika válságos helyzetbe juttatott és amely legalább is az anyaországi hitelszervezet messzemenő támogatására fog szorulni ahhoz, hogy a termelést hitellel megint kellően el tudja látni. Az anyaország biztosító intézeteinek díjbevételei az országgyarapodás folytán — előzetes becslések szerint — mintegy 10%-kal fognak növekedni. Ezzel szemben tudjuk, hogy a lakosság növekedése több, mint 20%-ra rúg. Kétségtelen tehát, hogy a hazai tőkeellátás átlagos színvonala a visszacsatolt területek biztosítási állományának bekebelezése révén is egyelőre inkább süllyedni fog.

Ismét kedvezőbb képet kapunk, ha a termelés szervezéséhez és lendítéséhez szükséges *vállalkozói tevékenység* szemszögéből nézzük az országgyarapodás nemzetgazdasági hatásait. A visszacsatolt területek magyarájkú lakossága hosszú évszázadok

folyamán szorosabb kapcsolatba juthatott olyan keleti és déli népekkel, amelyeknek vállalkozói készsége és képessége határozottan nagyobb, mint a magyarság átlagáé. Ez a kapcsolat ugyan gyakorta sok véráldozatába, súlyos politikai elnyomatásába és anyagi nélkülözésébe került az erdélyi magyaroknak. Megtanította őket azonban arra, hogy a gazdasági életben minden erejük megfeszítésével saját lábukon álljanak és a legmosztohább körülmények között is fokozott vállalkozói leleményességgel ragadják meg a termelési és a forgalmi lehetőségeket. Ékesen beszélő példák százait idézhetnénk annak bizonyítására, hogy főleg a székely vállalkozói erő és ügyesség mennyire sikeresen tudott ellenállni az utóbbi két évtizedben elszenvedett gazdaságpolitikai rendszernek is. Önálló vállalkozói képességek érvényesültek az erdélyi magyarság szövetkezeti mozgalmának fellendítése körül is, amelynek gyümölcsei nem egy vonatkozásban pótolták a kellő gazdaságpolitikai támogatás hiányát. Indokoltan várható, hogy ezeknek a jól edzett vállalkozói képességeknek az anyaország termelésébe való bekapcsolódása serkentőleg fog hatni különösen azokban az években, amelyekben a hazai zsidótörvények a vállalkozás több területén egyelőre még csak főleg korlátozó hatásait éreztetik. Megfontolandó, hogy az erdélyi magyarságot kedvezőtlen politikai helyzete — különösen a román uralom idején — kiszorította a közéleti pályákról, aminek következtében középső és felső rétegeinek is tetemes része lépett gazdasági pályákra. Ezzel magyarázható nevezetesen az a tény is, hogy pl. az iparosok között Erdély magyarsága nagyobb arányban részesedik, mint a lakosság számában. A visszacsatolás tehát minden bizonnyal kedvezően fogja befolyásolni a megnagyobbodott ország gazdaságtársadalmi rétegződését is, aminek előnyei szintén főleg az önálló vállalkozói készség terén várhatók.

Általában elemi hibába esnénk azonban, ha az országgyarapodás termelési hatásait csupán az egyes termelési tényezők szerint ridegen elszigetelve vizsgálnók. Kétségtelen ugyanis, hogy a korábbi és átmenetileg megszakított kapcsolatok újbóli helyreállításából oly éltető szerves erők sarjadzanak, amelyek a különböző *termelési tényezők egymásközi kölcsönhatásaiban* is lendítőleg hatnak. Ennek a lendítésnek nemzetgazdasági síkon — helyes további vezetés alatt — sokkalta nagyobb súlya lehet, mint amelyet az egyes termelési tényezőknek merőben mennyiségi egybevetéséből kiszámíthatunk. Így pl. nyersanyaggazdálkodásunk azon a réven meríthet váratlan lendületet a visszacsatolásból, hogy eddig többé-kevésbé elhanyagolt mezőgazdasági és bányászati nyersanyagok feltárására most gyorsabb ütemben kerülhet sor. Különösen közel fekvő ez a feltevés pl. a kőolaj felkutatására vonatkozólag, amelyet Románia a most visszacsatolt területeken nyilván főleg

azért hanyagolt el, mert egyéb részeiben bő lelőhelyei vannak. Hasonlóan kedvező összefüggések érvényesülnek a földgázra, a szénre, a vasra és számos fémre vonatkozólag is. A megnagyobbodott ország munkaereje tetemes serkentést meríthet a visszacsatolás nyomában járó új termelési lehetőségekből, ami hosszabb lejáratra a népesség szaporodására és így a rendelkezésünkre jutó munkáskezek mennyiségére is kedvező hatást gyakorolhat. A legközvetlenebbül azonban nemzeti tőkeállományunk gyarapodására válhatnak érezhetőkké a visszacsatolásnak jótékony gazdasági következményei: pénz- és hitelpolitikánkban oly derűlátó bizakodás ragadhatja magához a vezetést, amelynek nyomán termelésünknek tőkével való ellátása az ediginél tetemesen lendületesebb ütemet kaphat. Ezek a megfontolások egyúttal átvezetnek már bennünket azoknak a szempontoknak mérlegeléséhez, amelyek az országgyarapodás hatáseit elsősorban a további gazdasági fejlődés síkján nézik.

II. Világgazdasági távlatok.

Fejlődési síkon elsősorban arra a további termelési tényezőre kell figyelmünket irányítanunk, amely a termelésnek nyújtott különböző irányú *közületi támogatásban* rejlik. Ennek a termelési tényezőnek nagy elméleti és gyakorlati horderejét¹ csak az tévesztheti szem elől, aki megáll a gazdasági erők mintegy légüres térben elgondolt, teljesen szabad kölcsönhatásainak vizsgálatánál és a mai társadalmi életben szükségessé vált közületi gazdálkodás mélyebb értelmét felfogni nem képes. Aki azonban a valóság iránti érzéssel és nyílt szemmel nézi a gazdasági életet, az nagyon jól tudja, mert számos vonatkozásban lépten-nyomon tapasztalhatja, hogy a közületi támogatás mint termelési tényező ma már annyira fontossá vált, hogy nélküle a termelés úgyszólván megmozdulni sem tud. Csak felületes vagy rosszhiszemű rövidlátás tekintheti a közületi beavatkozást csupán korlátozó rendszabályok sorozatának, amelytől a termelés minél nagyobb mértékben szabadulni igyekszik.

A jelen összefüggésben a közületi támogatásnak mint termelési tényezőnek elméleti boncolgatása helyett célirányosabb, ha a többi termelési tényező fejlődését irányító gyakorlati hatásait emeljük ki. Így jutunk egyúttal azoknak a fejlődésszerű kölcsönhatásoknak szemléletéhez, amelyek világosan mutatják, hogy a természeti erő, az emberi munka, a tőke és a vállalkozói tevékenység nem merev és változhatatlan adottságok, hanem a gazdasági élet célkitűzései szerint alakítható és fejlődésükben

¹ Lásd bővebben a szerzőnek „A nemzetközi gazdasági kapcsolatok mai állása” c. tanulmányát a „Közgazdasági Szemle” 1940. évi 4–5. számában.

messzemenően befolyásolható tényezők. A nemzeti gazdálkodás célkitűzései döntik el egyúttal a szóbanforgó befolyás irányát is. Minthogy pedig a közvetlen jövő európai fejlődése minden valószínűség szerint a *nagykörzeti* vagy *nagyterületi* (regionális, grossräumlich) *gazdálkodás* jegyében fog kiépülni, a meg-nagyobbodott Csonkamagyarország termelését irányító közületi támogatásnak is nyomatékosan kell tekintettel lennie a nagy-körzeti érdekekre. Más szóval: a közületi támogatásnak mint termelési tényezőnek gyakorlati tartalmát a közvetlen jövő magyar gazdálkodásának síkján helyesen megítélni csak akkor fogjuk, ha a szűkebb értelemben vett nemzetgazdasági szempontokon kívül annak a nagykörzeti gazdaságnak távlatait is figyelembe vesszük, amelyhez Magyarország lényegében már manapság is tartozik, a jövőben pedig előreláthatólag még szorosabban fog csatlakozni.

Az országgyarapodás gazdasági hatásainak ezen a nagy-körzeti alapon való értékelése részben olyan új szempontokat állít előtérbe, amelyeket még gazdasági szakköreink is elhanyagolni hajlandók. Még szakembereinknek jelentékeny része sem tud megszabadulni attól a merev előítélettől, hogy a leg-utóbbi országgyarapodáshoz hasonló nagy változásokat is kizárólag a minél messzebbmenő nemzetgazdasági önellátás érdekeinek szemüvegén át kell néznünk. Korábbi évtizedekben, amidőn még a többé-kevésbé szabad nemzetközi gazdálkodás kezében volt az ütőkártya, a megfelelően szabadelvű megfontolások szabtak irányt. A gyakorlati élet változásait gyorsabban megértő köröknek erős küzdelmébe került, amíg a szakszerű gazdasági gondolkozást is a nemzeti öncélúság és függetlenség hangsúlyozásának útjára tudták terelni. Azóta azonban újból fordult egyet körülöttünk és velünk a gazdasági élet fejlődésének sora. Bármily alaposan tanultuk is meg az utóbbi évek folyamán a nemzetgazdasági önellátás elméleti és gyakorlati leckéjét és bármily nyomatékkal is mindig már csak erre a leckére kapcsol gazdasági gondolatfűzésünk, mostanában megint újabb szempontok következetes alkalmazásához kell szoknunk. Ha ugyanis tényleg számítunk arra, hogy a közvetlen jövő világ gazdasága több országot egybefogó nagykörzetek szoros együttműködésének alapján fog fejlődni, ha tényleg úgy látjuk, hogy Magyarország ahhoz a nagykörzethez fog tartozni, amelynek irányát a tengelyhatalmak szabják meg és ha nemzeti jólétünk szempontjából ezt a csatlakozást őszintén üdvösnék tartjuk, akkor az országgyarapodás gazdasági hatásait is nyomatékkal kell a szóbanforgó *nagykörzeti érdekek* síkján mérlegelnünk.

Ezek az érdekek mindenekelőtt azt kívánják, hogy a nagy-körzethez tartozó valamennyi ország anyagi *életszínvonala* lehetőleg magas legyen, ami megfelelően magas fogyasztási és

termelési színvonalat, valamint vásárlóerőt jelent. Csupán ily vásárlóerő mellett van ugyanis kilátás arra, hogy az érintett országok valóban sokoldalú és fejlett kölesönös munkamegosztást tartsanak fenn. Igaz, hogy ez a követelmény is messzeemenően a jelenlegi háború végső kimenetelének függvénye. Minél inkább sikerül Németországnak — és mellette Olaszországnak is — hosszabb időre biztosított módon kijutnia a nagy világforgalmi útakra és hatalompolitikailag is jól megalapozott munkaközösséget teremtenie azokkal a jelenleg javarészt brit befolyás alatt álló tengerentúli országokkal, amelyek nagy mennyiségben rendelkeznek a legfontosabb ipari nyersanyagokkal és élelmiszerekkel, annál kevésbbé lesz szüksége az európai szomszédaival való belterjes munkamegosztásra. Ebben az esetben ugyanis a tengelyhatalmak élettere megint esetleg valamivel lazább összetételű, de annál nagyobb területű lesz és tengerentúli országokat is magában foglalhat. Csupán közjogi természetű részletkérdés és így nem is tartozhat ide, hogy a tengerentúli országokkal való új kapcsolat vajjon megint a régi és már letűnőfélben levő gyarmati rendszer keretében vagy pedig közjogilag egyenrangú felek között és szorosra fűzött kereskedelmi szerződések alapján valósul-e meg. Minden ilyenmű elrendezésnek azonban nyilván előfeltétele, hogy Anglia korábbi világgazdasági egyeduralma — akár egyesség útján, akár pedig fegyveres nyomásra — megtörjön.

A tengelyhatalmak köré csoportosuló európai nagykörzet, amelyhez Nagybritannián és Oroszországon kívül esetleg még egynéhány más, Európa szélein elhelyezkedő ország sem tartozna hozzá, csak ellenkező esetben válik égetően sürgős és Magyarország szempontjából is rendkívül nagy horderejű valóssággá. Más szóval: a tengelyhatalmaknak és közöttük elsősorban Németországnak csak addig lesz szüksége felénk is irányuló és a jelenleginél sokkalta átfogóbb munkamegosztásra, ameddig gazdasági élettere nem sokkal terjedhet túl a vele szomszédos országok területén. Az *élettér* fogalmának különleges értelme ebben az esetben az, hogy a tengelyhatalmak népsűrűsége túlnagy és főleg Németország lakosságának átlagos életszínvonala már huzamosabb ideje túl magas a többé-kevésbbé zárt nemzetgazdasági alapon való megálláshoz. Ily népsűrűség és életszínvonal jelenlegi műszaki és gazdasági lehetőségeink keretében csak akkor tartható fenn és — még inkább — csak akkor fokozható tovább, ha a belföldi munkaerő és vállalkozási tevékenység eredményének kivitele, főleg iparcikkek és nagyobb külföldi vállalkozások alakjában, hatalompolitikailag is biztosítva van. Nyilvánvaló azonban, hogy a nagykörzethez tartozó többi európai ország a növekvő tömegű német iparcikkeket megfizetni hosszabb lejáratra csak akkor lesz képes, ha saját termelése is mind mennyiségileg, mind pe-

dig minőségileg legalább megközelítőleg hasonlóan magas színvonalra emelkedik. Ha ezt az emelkedést saját kezdeményezésükből megszervezni hajlandók és egyúttal saját erejükből képesek is, továbbá ha megvan bennük a készség arra, hogy nemzetközi munkamegosztásukat elsősorban vagy túlnyomórészt a tengelyhatalmakkal bonyolítsák le, akkor az utóbbiaknak fontos érdekük, hogy ily úton haladó szomszédaik nyugodt termelését a maguk részéről beavatkozással ne bolygassák. Ebben az esetben tehát valamennyi érintett fél közös érdeke, hogy a bármennyire is belterjes nagykörzeti kapcsolat közjogilag teljesen független országok egymásközi kereskedelmi szerződéseinek alapjára épüljön. Másrészt azonban nemkevésebbé szükséges, hogy az érintett országok termelési tényezői közötti viszonylagos különbségek a jövedelmezőségi költségszámítás síkján is lehetővé tegyék a nagyobb terjedelmű kölcsönös árucserét. Itt már az összehasonlított termelési költségek jól ismert, régi tanításának egyik-másik szempontja siet hasznosan segítségünkre.

Miképpen befolyásolta legújabb területi gyarapodásunk Magyarországnak egyrészt azon tárgyi lehetőségeit, másrészt pedig azt az alanyi képességét és hajlandóságát, hogy mélyebben tagolódjék be a szóbanforgó új európai gazdasági nagykörzetbe? Ami először a *tárgyi lehetőségeket* illeti, azok már első ránézésre is inkább kedvezően alakulnak. Hiszen megállapítottuk, hogy főleg oly területeket kaptunk vissza, amelyeknek mezőgazdasága általában sokkal erősebb, mint ipara. Ennek következtében mezőgazdasági kivitelünket a tengelyhatalmak országaiba általában még tovább fokozhatjuk, tőlük származó ipari behozatalunkat pedig általában ugyancsak növelhetjük. Felületes általánosításoknál itt azonban korántsem szabad megállnunk, mert a részletek mérlegelése lényegesen eltérő értelmű összefüggéseket is figyelmünk előterébe állít.

Nézzük csak mindjárt az idevágó *mezőgazdasági* vonatkozásokat. Szántóföldi termékekben az országgyarapodás — legalább is egyelőre — általában aligha teszi lehetővé, hogy a tengelyhatalmakat az eddigieknél nagyobb mennyiségekkel lássuk el. Főleg búzából egyelőre inkább valamelyest csökkenni fognak kiviteli lehetőségeink, mert az anyaország feleslegeiből kisebb mennyiséget valószínűleg a visszacsatolt területek számára kell igénybe vennünk. Fában viszont közelebb jutottunk a tengelyhatalmakhoz. Ebben a fontos termékben mutatkozó korábbi hiányunk fedezése szempontjából ugyanis Ausztriának Németországhoz való csatolása óta és a kárpátaljai szállítmányok lendületesebb megindulása előtt főleg déli és keleti szomszédainkra voltunk utalva. A visszacsatolás következtében várható fakivitelünknek viszont jelentékeny része irányulhat majd a tengelyhatalmak országaiba, amelyek előreláthatólag leginkább a nemzetközi összehasonlításban is kitűnő, fehér-

színű és finomrostú erdélyi fenyőfát fogják keresni butoriparuk fejlesztéséhez; egyéb minőségeknek pedig valószínűleg nagyszabású háborúutáni építkezéseiknél lesz nagy keletje. Hasonlóképpen közelebb jutottunk a tengelyhatalmakhoz szarvasmarha-tenyésztésünk terén is, mert idevágó kivitelünket mind élő állatban, mind pedig állati termékekben az országgyarapítás némileg már közvetlenül is növelheti. Más a helyzet emelkedő juhtenyésztésünk vonatkozásában, mert a visszakerülő valószínűleg több mint 3 millió kilogrammnyi zsíros gyapjútermésre egyrészt az igen fejlett erdélyi háziiparnak, másrészt pedig az anyaországi gyáriparnak van szüksége. Ezen a réven tehát inkább önellátásunk erősödhet, mert gyapjuszövetben és gyapjúban megfelelően kevésbé kell majd behozatalra támaszkodnunk. A sertés és a ló tételei is inkább gyengítik nagykörzeti kapcsolatainkat, mert az anyaország idevágó korábbi kivitelének valamelyes részére a visszacsatolt területeknek lehet szükségük.

Bányászati vonatkozásban az országgyarapodás legfontosabb közvetlen hatása kétségtelenül az, hogy a német szénkivitel számára most még nagyobb mértékben váltunk felvevőképesekké. Ezzel szemben valószínűleg emelkedő bauxittermelésünkől akár bauxit, akár timföld, remélhetőleg azonban leginkább alumínium alakjában növekvő mennyiségeket tudunk majd a tengelyhatalmak rendelkezésére bocsátani. Inkább gyengíti viszont velük való munkamegosztásunkat az a körülmény, hogy kőolajban, vasban, rézben és egynéhány egyéb fémben való behozatalunkat, amely az országgyarapodás következtében — legalább egyelőre — viszonylag is növekedni fog, előreláthatólag továbbra is főleg keleti és déli szomszédainktól kell majd fedeznünk. Egészen más lapra tartozik természetesen az a kérdés, hogy ezek a szomszédaink a jövőben mily mértékben fognak a tengelyhatalmaktól vezetendő gazdasági nagykörzethez tartozni és hogy ilyképpen velük való munkamegosztásunk is mily értelemben fogja az új nagykörzet gazdasági erejét befolyásolni.

Magyar szemszögből igen kényes ponthoz érkeztünk, amidőn az idevágó *ipari* kapcsolatok kérdését is fel kell vetnünk. A felületes szemlélő ugyanis könnyen mondhatná, hogy a nagykörzeti érdekeket ezen a síkon csak akkor szolgáljuk, ha a viszatért Erdély ipari ellátását főleg a tengelyhatalmakra bízjuk. Kétségtelen viszont, hogy az anyaországi ipar is igényt tart az új területekre mint további terjeszkedését elősegítő fontos új fogyasztópiacokra. Az ellentmondás megoldása abban a tényben rejlik, hogy a tengelyhatalmakkal való szorosabb kapcsolatunk korántsem jelentheti a magyar ipar egész terjedelmének csorbítását. Várakozásunk éppen ellenkező irányú: a nagykörzeti munkamegosztásnak Magyarországon is oly tete-

mes jóléti emelkedéssel kell járnia, hogy nemcsak mezőgazdaságunk gyarapodhat erős ütemben, hanem — terjedelmének egészében — iparunk is. Egyes iparágakban, amelyekben főleg a hazai mezőgazdasági és bányászati nyersanyagok, valamint a viszonylag még mindig olcsó hazai munkaerő nagy szerepet játszanak, ugrásszerű növekedés várható. Erősen tévednénk, ha azt tételeznők fel, hogy a tengelyhatalmak iparunknak ily különleges irányú növekedését nem üdvözölhetnék örömmel: hiszen ez a legbiztosabb útja az ő szemük előtt is lebegő jóléti emelkedésünknek, amelytől velünk együtt várják vásárlóerőnk gyarapodását. Annál inkább viselhetjük el, hogy azokban az iparágakban, amelyekben a tengelyhatalmaknak velünk szemben — főleg nagyobb tőkeerejüknel és részben jobb termelési szervezetüknél fogva is — nyilvánvaló előnyeik vannak, saját termelésünket egyelőre nem fejlesztенék tovább, vagy valamelyest még csökkentenék is.

Ily értelemben az országgyarapodás kapcsán nemzetgazdaságunk egészét korántsem érné sérelem, ha pl. a visszacsatolt Erdélynek nehézipari vagy vegyiipari ellátásánál a német behozatalnak akár jelentékenyebb lehetőségeket is nyújtanánk. A *nehéziparban* nemcsak német gépkocsiknak, hanem számos egyéb német gépipari gyártmánynak növekedő behozatala is tekintetbe jöhet. A *vegyészeti iparban* Erdély Romániának jutott részében maradt azon jelentékeny üzemeknek hosszú sora, amelyeknek éltető alapja a kissármási gazdag földgázvidék, a marosújvári sómedence, a petrozsényi és aninai szénvidék stb. voltak. Nekünk a Phönix Kénsav- és Vegyitermékgyár alsófernezelyi és nagybányai jelentékenyebb üzemein kívül csak egynéhány viszonylag kisebb gyógyszervegyészeti, növényolaj-, festék-, szesz-, szappan- és városi gázgyár jutott. A fontosabb vegyészeti nyersanyagok közül pedig főleg csak gipszben és aszfaltban jutottunk tetemesebb tételekhez azokon a vegyi iparban is feldolgozható egyéb ásványi anyagokon és a fán kívül, amelyet korábbi összefüggésben már említettünk. Nem vitás, hogy ennek az iparágak területén szintén jó alkalmakat találhatunk Németországgal való nagykörzeti kapcsolataink táplálására.

Az idevágó tárgyi lehetőségeknek még számos további vonatkozására is utalhatnánk. Ami pedig a nagykörzeti kapcsolatok további kiépítésére irányuló alanyi *képességeinket* és hajlandóságunkat illeti, az országgyarapodás révén ezen a téren szintén előbbre jutottunk. A haladásnak itt egyik tényezője a visszacsatolt területek magyarlakta vidékeinek viszonylag magasfokú gazdasági szervezettsége és fegyelme; másik tényezője pedig az ottani jövedelem- és vagyoneeloszlásnak az anyaországnál tetemesen nagyobb egyenlősége.

A magyarlakta Erdély nem állami, hanem egyéni erők-

ből létrehozott kiváló gazdasági *szervezettségének* bizonyítására elegendő talán az ottani szövetkezeti életnek, az érdekképviseleti szerveknek és a gazdaszervezés eredményeinek magas színvonalára utalnunk. Az erdélyi Hangya-központ — a román gazdaságpolitika minden elnyomási kísérletének ellenére is — a visszacsatoláskor igen életerős intézménynek bizonyult és az erdélyi Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetsége szintén közismerten pompás eredményekkel dicsekedhet. A kolozsvári, a nagyvárad és a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamarák nemcsak számban jelentik fontos gyarapodását az anyaország érdekképviseleteinek, hanem főleg szívós élni akarásukkal és kitűnő cselekvési készségükkel is, amelynek a román uralom alatt sorozatosan adták ékes tanújeleit. Amit pedig az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület a magyarlakta vidékek mezőgazdaságának és leginkább kisbirtokos rétegeinek támogatása terén a legsanyarúbb politikai helyzetben is elérni tudott, az az anyaország részéről méltán érdemli meg a legmeszebbmenő elismerést. Indokoltan várhatjuk, hogy az a szervezési erő és társadalomgazdasági fegyelem, amely ezekben az intézményekben megnyilvánul, annál a többé-kevésbbé mélyreható átalakulásnál is jól lesz felhasználható, amely a nemzeti szocializmus és a fasizmus célkitűzéseitől irányított gazdasági nagykörzetbe való betagolódásunkhoz elengedhetetlenül szükségesnek látszik. Az anyaország szervező tényezői itt sokat tanulhatnak a visszacsatolt területektől és kétségtelen, hogy a velük való fokozatos társadalomgazdasági egybeolvadás az egész megnagyobbodott országot közelebb fogja hozni ahhoz a közületeileg fegyelmezett és nem csupán az egyéni jövedelmezőségre felépített gazdasági rendszerhez, amelynek jegyében az új nagykörzeti fejlődés előreláthatólag járni fog.

Főleg a román uralom viszontagságos évei érlelték meg az idevágó második fontos tényezőt: az *egyenletesebb erdélyi vagyon- és jövedelemeloszlást* is. Igaz ugyan, hogy ennek az eredménynek elérése magyar nemzeti szempontból rendkívül fájdalmas áldozatokba került. Tudjuk, hogy a román állam „társadalompolitikai“ törekvéseinek során gyakran igazságtalan szigorral sújtotta a nagyobb magyar vagyonokat és jövedelmeket, aminek révén az idevágó rendszabályok valójában csak kevésbé a különböző társadalomgazdasági osztályok közötti fokozatos kiegyenlítés, mint inkább a magyarság gyengítésének célját szolgálták. Eredményük mindenesetre az volt, hogy a visszacsatoláskor Erdélyben mind a mezőgazdaság, mind pedig az ipar és a kereskedelem terén hiányoztak azok a jelentékeny vagyon- és jövedelemeloszlási különbségek, amelyek az anyaország társadalomgazdasági rétegződését részben még manapság is jellemzik.

Ismeretes, hogy a román földbirtokrendezés Erdélyben

csak 500 kat. holdas felső birtokhatárt hagyott meg ugyanakkor, amidőn a megfelelő határt a regáti részekben 500 hektárban, tehát csaknem kétszer oly magasan szabta meg. Míg a regátbeli birtokrendezés eredményeként keletkezett parcellák átlagos nagysága több mint 3 hektár volt, addig Erdélyben még a $1\frac{1}{2}$ hektárt sem érte el. A kisajátított földbirtokosoknak jutott kártérítésért pedig — a föld 1913. évi értékéből kiindulva — a leit a békebeli aranykoronával egyenlő értékben számolták el és még az így kiszámított összegeket is tényleg csak részben folyósították. Sokáig folytathatnók még mindazon súlyos méltánytalanságok felsorolását, amelyek ennek a birtokrendezésnek kapcsán az erdélyi magyarságot érték és amelyekkel a kormány részint a románajkú lakosság, részint pedig az államkinestár érdekeit vélte szolgálni. Magyar nemzeti szempontból tehát távolról sem örülhetünk annak a jelenlegi állapotnak, hogy a visszacsatolt területen eltűnt a szántóföldi nagybirtok és messzemenően gyengült még a középbirtok is.

Hasonlóképpen kétélű annak a körülménynek értékelése is, hogy a visszacsatolt területen a faiparban 1, a bőriparban 1, a vegyészeti iparban 1, valamint a fonó- és szövőiparban is csak 1, tehát összesen csak 4 oly vállalatot vettünk át, amely 1000-nél több munkást foglalkoztatott. Az 500—1000 munkást foglalkoztató vállalatok száma is csak mindössze 11 volt, amely számból a vas-, fém- és gépiparra 2, a faiparra 5, a bőriparra 1 és az élelmiszeriparra 3 jutott. Tudjuk, hogy a román gazdaságpolitika mindent elkövetett a magyar tulajdonban és magyar vezetés alatt álló nagyvállalatok működésének megnehezítésére. Így azután még a *gyáriparban* is inkább a kisebb és a közép nagyságú vállalatokra tolódott el a súlypont. A román gazdaságpolitikától támogatott ipari nagyvállalatok zöme a vissza nem csatolt, főleg románlakta területeken maradt. Ilyképpen visszacsatolt területeink iparában is kisebb szóródású vagyon- és jövedelemeloszlás került előtérbe.

Vannak oly hangok, amelyek a román uralom idején elkövetett súlyos igazságtalanságok jóvátételének kapcsán megint erősbíteni óhajtják a visszacsatolt területeken is a nagy vagyonokat és jövedelmeket. Sokkalta szilárdabb alapja van azonban annak az áramlatnak, amely bízik a románoktól kisajátított nagy magyar vagyonok tulajdonosainak nemzeti érzésében, a mai kor színvonalán álló társadalomgazdasági osztályrétegződés iránti megértésében és egyéni anyagi érdekeiket a köz javának alárendelő áldozatkészségében. Bízik nevezetesen a nagy fájdalmak és szenvedések árán létrejött egyenlőbb erdélyi vagyon- és jövedelemeloszlási felfogásnak az anyaországra való áttérjedésében is, amely folyamat lényegesen megkönnyítene a tengelyhatalmaktól helyesnek tartott gazdasági rendszerhez való *közeledésünket* és ilyképpen az ő vezetésük alatt

álló gazdasági nagykörzetbe való símább *betagolódásunkat* is. Ezt a szempontot különösen azért kell elméletileg és gyakorlatilag egyaránt megszívlelnünk, mert vele kapcsolatosan a közvetlen jövőben életbevágóan fontos tervgazdasági feladatok megoldása hárul ránk.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a visszacsatolás tervgazdasági lebonyolításában a *legsürgősebb teendők* azok, amelyek minde-
nekelőtt az erdélyi termelés folytonosságának fenntartására irányulnak és amelyeknek tetemes részét már az eddig lepergett másfél hónap alatt is kézbe vettük. Ebbe a csoportba tartoznak mindazok a rendszabályok, amelyek a visszacsatolt területeknek az anyaország pénz- és hitelrendszerébe, árpolitikájába, kereskedemi és közlekedési hálózatába, közületi pénzügyi szervezetébe, gazdaságjogi intézményeibe és érdekképviselői életébe való minél gyorsabb és rázkódtatásoktól minél mentesebb bekapcsolódását célozzák. Hosszú azoknak a sürgős gazdaság- és pénzügypolitikai intézkedéseknek sora, amelyeknek segítségével a román uralom okozta legsúlyosabb visszasságok kiküszöbölésére és a nyomukban járó mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és hitelszervezeti bajok gyógyítására törekednünk kell. Nemkevesebbé fontosak azok a további gazdaság- és pénzügypolitikai lépések, amelyeket azon célból kell haladéktalanul megtennünk, hogy a történelmi Erdély kettészakítása révén a visszacsatolt területek gazdálkodásában előálló legsúlyosabban zavaró hiányokat pótoljuk. Ezek között vezető helyet foglalnak el és figyelmünknek megfelelőképen előtérben is állnak azok a vasútépítési tervek, amelyek egyrészt az új határtól elvágott székely körvasutat hivatottak bekapcsolni az anyaország vasúti hálózatába, másrészt pedig a visszacsatolt területek szenének, fémjeinek és vasának legfontosabb lelőhelyeit hozzák majd közelebb termelési és fogyasztási gócpontjainkhoz. Igen nagy jelentőségre emelkedtek azok a manapság már úton-útfélen hangoztatott tervek is, amelyek közvetlenül az erdélyi termelés legkülönbözőbb ágazatainak kiépítésére és belterjesebbé való fejlesztésére irányulnak. Jól tesszük, ha ezen a síkon alapos és szakszerű mérlegelés tárgyává tesszük minden gabonanemesítési, gyümölcstermelési, kertgazdasági, erdőjavítási, bányakutatási, gyáralapítási, kisipart és háziipart támogató, hitelszervezési és egyéb hasonló javaslatot.

Döntően fontos azonban, hogy minden idevágó rendszabályunk előkészítésénél és végrehajtásánál helyesen ítéljük meg azt az okozati sorrendet, amely a *termelés* és a *jövedelemeloszlás* között fennáll. Végzetes hibába esünk, ha csupán tehetetlenül korlátolt maradisággal ismételtetjük azt a szabad tőkegazdaság idején megtanult és csak erre a rendszerre érvényesítelt, hogy először a nagy vállalkozói nyereségeket kell — bármily súlyos áldozatok árán — biztosítanunk, mert csak a tőlük

serkentett termelés növekedése vezet a nemzeti jövedelem gyarapodásához, és csak azután gondolhatunk az alsóbb termelési rétegek társadalompolitikai felemelésére. A határhaszon elméletének segítségével jól bizonyítható, hogy még azonos terjedelmű nemzeti jövedelem mellett is nagyobb átlagos jólétet érhetünk el, ha a vagyon- és jövedelemeloszlást egyenlőbbé tesszük. A gazdasági helyzetváltozásoknak a kor színvonalán álló kutatása pedig meggyőzően mutatta ki, hogy a káros kilengések megszüntetésének célját hasznosan szolgáljuk, ha a nemzetgazdaságban keringő vásárlóerők minél nagyobb részét tereljük a merevebb keresleti görbét feltüntető tömegszükségleti cikkek felé. Ez is főleg csak egyenlőbb vagyon- és jövedelemeloszlással érhető el. Mindkét szempontnál fontosabb azonban az a körülmény, hogy a nemzeti jövedelmet elsősorban ma még rendkívül alacsony életszínvonalú nagy tömegeink munkajáréjának és termelési igyekezetének emelésével törekedjünk növelni. Manapság valójában már nem oly súlyosan fenyegető az a veszély, hogy ezt a célt szolgáló vagyon- és jövedelemeloszlási rendszabályaink károsan sújthatják a termelés szempontjából változatlanul igen fontos vállalkozói lendületet. Ezt egyrészt azért nem tehetik, mert méltán büszkélkedhetünk vele, hogy mai vállalkozói rétegeinket a nemzeties érzéstől áthatott kötelességtudás már nagyobb mértékben sarkallja, mint a minél nagyobb egyéni nyereségre való törekvés. Másrészt pedig azt is figyelembe kell vennünk, hogy a vállalkozói tevékenységeknek ma már egyre tágabb köre kerül közvetlen közületi kezdeményezés és irányítás alá, amelyet nem annyira a magángazdasági jövedelmezőségnek, mint inkább a nemzetgazdasági termelékenységnek, azaz a közületi szükségletek kielégítésének célja vezet.

Ily alapon, mai szervezési tudásunk segítségével, nevezetesen már a *nagyüzemi termelés* érdekeit is egyaránt tudjuk megvédeni mind a mezőgazdaság, mind pedig az ipar és a kereskedelem terén anélkül, hogy az egyéni vagyonoknak és jövedelmeknek megfelelő halmozódását szükségszerű velejárónak kellene tekintenünk. Talán elegendő, ha ezen a téren csupán a szövetkezeti keretben működő nagyüzemi termelés nagy fejlődési lehetőségeire utalunk, amelyeknek kapcsán a kistételű, de nagytömegű tőkegyűjtés számára is igen kecsegtető esélyek kínálkoznak. Mai hitelszervezetünk a tőkegyűjtés ezen módjának egyébként is már számos, sikerrel kecsegtető eszközét ismeri. Főleg csak a gyakorlati gazdaságpolitikai tudás kérdése, hogy idevágó elméleti ismereteinket mily mértékben vagyunk képesek a járulékos vásárlóerőknek a forgalomból való, manapság oly égetően sürgős kivonásánál, azaz honvédelmi kiadásaink pénzügyi fedezetének előteremtésénél is hasznosítani.

Az a nagy nemzeti felbuzdulás, amely az országgyarapo-

dás nyomában jár, kétségtelenül jól lenne felhasználható az egyenlőbb vagyon- és jövedelemeloszlás felé irányuló — részben áldozatos — haladás hajtóerejeként. Ebben a visszacsatolt Erdély különleges gazdasági lendülete is segítségünkre lehet. Ha ily úton, nemzeti jövedelmünkkel párhuzamosan, nagy tömegeink életszínvonalát és vásárlóerejét is a jelenleginél gyorsabb ütemben tudjuk emelni, akkor minden reményünk meglehet arra, hogy az új európai gazdasági nagykörzetbe csorbítatlan közjogi függetlenségünk megőrzésével kapcsolódhatunk be. *Tervgazdálkodásunk korszerűségétől és szakszerűségétől* fog tehát függni az, hogy az országgyarapodás gazdasági hatásai a nemzeti jólét síkján hosszabb lejáratra is kedvezők lesznek-e.

vitéz Surányi-Unger Tivadar.

Jólét és társadalmi szerkezet.

1. Ha nagyobb és kisebb, több és kevesebb jólétről beszélhetünk, akkor a szociálpolitikának és a szociálpolitikusnak hozzá kell szoknia a *jólétmennyiségek* fogalmához is. Országunként és társadalmanként ugyanis különbözik a bennük megtalálható jólétnek a mennyisége. Valóságos jólét természetesen elsősorban gazdasági alapon képzelhető el csupán. A jólétmennyiségek nagyobb, vagy kisebb voltát a szükségletkielégítési javaknak és alkalmaknak mennyiségei állapítják meg. Ottan van nagyobb jólét, ahol több és jobb táplálék, több és jobb ruházat, jobb lakás és még sok minden másféle szükségletkielégítési jószágból több és jobb van és azonkívül, ahol a fontos szükségletkielégítési jószágokon kívül többek és jobbak a szellemi szükségletkielégítéseknek, valamint az észszerű szórakozásoknak, egészségápolásnak stb. szolgáltató forrásai és intézményei is. Amely társadalmi rend, országberendezés a most említett értelemben vett jóléti mennyiségeket az ő népessége számára nagyobb mértékben tudja biztosítani, az a jobbik berendezés, mert hiszen a társadalmi berendezésnek a célja az emberek jólétének minél nagyobb fokra való emelése.

Csak az a szociálpolitika a reális, az észszerű, amely az ilyen értelemben vett emberi jólét szolgáltató forrásait minél nagyobb mértékben megtermeli és biztosítja és amely azokat a jószágokat, alkalmakat és intézményeket, amelyeknek igénybevételeből és használatából áll a jólét megnyilvánulása, minél tökéletesebb és nagyobb mértékben tudja létrehozni, megtermelni, előállítani, rendelkezésre bocsátani. Ha mindez biztosítva van, akkor megvan az a nagy *miből*, amelyből lehet osztozkodni, amelyet el lehet osztani, amelyből lehet juttatni. Ily módon tehát a jólétet biztosító forrásoknak és jószágoknak minél nagyobb mennyisége biztosíthatja csupán a jólétnek minél nagyobb mennyiségét is, mert ebben az esetben juthat a legtöbb mind az egészre, mind az egyesre, mind egyénileg, mind átlagban, ha a megosztható és megosztandó jólétbiztosító jószágmennyiség minél nagyobb.

2. Ha viszont most már a jólét elérése, megmunkálása szempontjából vesszük szemügyre a dolgot, akkor be kell lát-

nunk, hogy a *nagyobb jólét biztosításának legfőbb feltétele és legelső feltétele, conditio sine qua non-ja a termelés, az alkotás oldalán van meg*, mert csak ott lehet a jólétet biztosító javakat elosztani, ahol azok meg is vannak termelve, létre vannak hozva. Eként a termelés a *primum movens* mint alapfeltétel. A megosztás és az osztozkodás csak ezután következik. Legtöbbet elosztani pedig nem abból a jólétmennyiségből lehet, amelyet legegyenlőbben osztunk meg, hanem a legnagyobb jólétmennyiségből. Ezért látjuk éppen az életben, hogy vannak országok, ahol az átlagos és általános jólét, dacára az egyenlő megosztásnak, sokkal kisebb, mint máshol, ahol a megosztás sokkal egyenlőtlenebb, ha a jólétet biztosító javak megtermelt mennyisége annyival nagyobb. Az igazi szociálpolitikusnak, vagyis a nem saját karrierjét, nem a politikai érvényesülést és forradalmat elsősorban kívánónak, hanem a jólét megmunkálására igazán és elsősorban törekvőnek szemében és gondolkodásában a szociálpolitikának legnagyobb alapvető kérdése, hogy valamely országban és társadalomban miképpen létesíthető a legnagyobb jólétmennyiségnek a gazdasági és kulturális fedezete.

Ebben a tekintetben három lehetőségre kell gondolnunk. Az egyik az, amikor az egyéniségnek korlátlan, szabad érvényesülése (amint a liberalizmus kifejezte: korlátlan szabad versenye) folytán jön létre egy bizonyos jólétmennyiség. Ennek az állapotnak az előnye, hogy az egyéni energiáknak az érvényesülésében, termelő, vállalatsszervező és irányító munkájában nincsenek korlátok szabva a jogrendszer részéről. Hátránya pedig az, amit a korlátlan verseny hátrányaiként annyira ismerünk és amit annyira tárgyal, ebből a szempontból a közgazdaságtan és egyéb társadalomtudományok. Mindamellet a legnagyobb társadalmi és anyagi jólétre emelkedett népek nagy jólét-mennyiségének a megalapozója ez az állapot, ez a rendszer volt. Ez a rendszer volt a nagy egyenlőtlenségek és a *viszonylagos* nagy gazdagság és nagy szegénység ellentéteinek a felidézője is.

A másik lehetőség a merev egyenlősítésnek a rendszere, az élet és a jólét javainak mindenkre, vagy a túlnyomó többségre nézve egyenlőre szabása. Minél merevebb ez az egyenlősítés, annál inkább hasonlítani fog ez a házi állatok abrakadagolásához, a szigorú zárdák, vagy fegyházak egyenlősítéséhez. Ebben a rendszerben az egyéni termelő és vállalkozási energia, meg az egyéni szabad kezdeményezés már csak korlátozott mozgató erőként jelentkezik, mert a mereven egyenlősítő kommunizmus állapotában nem érdemes többé az egyéni energia legnagyobb mértékét belevinni abba az életküzdelembe, amely mindenkre nézve csak egyenlő eredményeket biztosíthat. A jólét-teremtő energia itt tehát a közösségnek

csak afféle nyájenergiája lesz, az egyének szorgalmát és törekvését közvetlenül jutalmazó és az ilyenre való reményt ki nem záró individuális gazdasági rendszerrel szemben. Ott ugyanis, ahol az ember tulajdont nem szerez, munkájának eredményét nem örökítheti át tulajdonként utódaira, ahol nem vállalkozhatik, ahol mások munkaerejével nem társulhat, ahol azokat nem használhatja ki stb. csak felsőbbbségi parancsok, valamint büntetések sarkalhatják az embereket energia-kifejtésre, az ő munkájuk tehát mindig jobban és jobban a rabmunka természetét fogja felvenni ebben a rendszerben.

3. A harmadik lehetőség ekként az egyéni szabad érvényesülésre alapított gazdasági és társadalmi berendezésnek az egyéni és egyéb visszaélésekkel szemben intézményesített fékekkel, szabályozásokkal ellátott volta. Tehát az egyéni szabad érvényesüléseknek a szociális, közérdekű korrektívumokkal való egyesítése. Társadalmi és kultúrszempontról ez az eset hozhatja meg csupán a legkedvezőbb eredményeket, mert itt a minimális átlagok, (dolgozó kis emberekre) jutó átlagok is nagyobbak, mint a merev egyenlősítés eseteiben. A termelő és kultúrenergiák összehasonlíthatatlanul nagyobb mennyiségűek ugyanis akkor, ha az egyéniség szabadon érvényesülhet és érvényesülhetnek vele együtt az egyén gazdasági, szellemi energiái is, az egyéni jólétre való törekvés racionalizmusa alapján. Az egyéni energiának észszerű érvényesülése gazdasági és szociális téren az anyagi jólétnek és mindazoknak a körülményeknek, amelyeket az egyén általában jobblétnek, jobb sorsnak tekint a maga számára, a megvalósulásában áll. Az egyéni jólétnek a megvalósulása az általános társadalmi jólétnek a megvalósulását is jelenti mindaddig, amíg ez más egyének jólétének a megvalósulásával nem ellenkezik. Így tehát azt mondhatjuk, hogy az egyéni jólét megvalósulása és meg nem valósulása egy pozitív és egy negatív elemet termel ki magából. A pozitív, a tevőleges valami a saját jólétének a megvalósulása és megmunkálása. A negatív pedig a saját jólétnek a mások jólétét kihasználó, akadályozó, kiuzsorázó volta. Az egyéni szorgalom, tehetség, élelmesség érvényesülésnek tehát társadalmi szempontból pozitívumai és negatívumai vannak. Ennek a körülménynek a megállapításánál azonban nem szabad megállania a közérdeket szolgálni akaró embernek, még kevésbé a közérdeket szolgálni akaró gondolkodónak, mert hiszen akkor ahhoz a nihilizmushoz, ahhoz a destruktív circulus vitiosus-hoz jutunk el, amelyet az anarchizmus bölcslőjénél, Proudhon-nál, a társadalmi ellentmondások tanában olyan jól ismerünk. Az építő, a társadalmat előbbrevívó irány, cselekvés és gondolkodás annak a megállapításában és felismerésében áll ebben a tekintetben, hogy *a termelő és jólét-megalapozó egyéni energiáknak a társadalmi és a közérdek*

szempontjából is sokkal fontosabbak a pozitív, mint a negatív hatásai. Ha ez nem így volna, ha az esetek milliárdjainál és milliárdjainál nem ez a körülmény érvényesülne, akkor az emberiség ma sem volna túl a kőkorszakon.

Az emberi energia által, vagy annak segítségével megtermelt jószágok ugyanis olyan pozitívumok, gazdasági téren olyan anyagi és technikai valóságok, amelyek a gyakorlati életben mindig egy bizonyos mennyiségű jószágot, szükségletkielégítési, létfenntartási, jólétbiztosítási eszközmennyiséget jelentenek. Egy bizonyos jólétet, szükségletkielégítést, létfenntartást biztosító jószágmennyiség, illetőleg annak a megtermelése nemcsak az egyén, hanem a társadalom számára is mindig tevéleges tétel, pozitívum. Ezzel szemben az egyik egyén által másoknak a kizsákmányolása, kihasználása, elnyomása, stb. nem jelent még elsősorban és többnyire termeléseszköcsökkenést, tehát többnyire nem idézi elő a termelt jószágmennyiségek megkevesbbedését, hanem állapot- vagy helyzetromlás, vagy meg nem javulás alakjában jelentkezik a kihasználtak és az érvényesülni nem tudók részéről és ennek folytán kevésbé kiadós, kevésbé hatályos *osztzkodást, keresletet és fogyasztást* jelent számukra a már megtermelt jószágból. Hogyha azonban a társadalomban minél több egyénnek minél nagyobb és minél erősebben kifejtett energiája fekszik bele a termelés technikai megvalósításába, akkor a társadalom eme jólétmegalapozási pozitívumának, *primum movens-ének*, a termelésnek a technikai eredménye is egyre nagyobb kell, hogy legyen, vagyis a jólét számára egyre nagyobb társadalmi jószágmennyiségnek kell rendelkezésre állania, az egyéni energiáknak nagyobb érvényesülése folytán. Ezzel teremődik meg a társadalmi jólétnek első feltétele, az a jószágmennyiség, amelynek miként való szétoztása már csak a második feltétel, átugorhatatlan időbeli és technikai szempontból is. Ez az oka az eddig általánosan látott annak a jelenségnek, hogy a fejlett kapitalisztikus államokban a nagy tömegek széles rétegeinek általában véve több és jobb életmód és szükségletkielégítési jószág jut, mint a kommunisztikus egyenlősítés társadalmában. Mégpedig azért, mert az előbbi esetben több és nagyobb egyéni energia fektetődik bele a termelésbe, mint az egyenlősítés rendszereiben, ahol ennek az energia- és szorgalomkifejtésnek racionális indokai nincsenek meg, és ahol ennek a biztosítása csak a parancs és büntetés eszközeivel sokkal tökéletlenebbül tehető meg. Ennélfogva tehát több és nagyobb jólétbiztosító szükségletkielégítési jószágkészlet termelődik meg ott, ahol erre megvannak az egyéni szorgalomkifejtés észszerű (racionális) indokai. A nagymennyiségű fontos tömegszükségleteket kielégítő jószágoknak a megtermelése pedig előbb-utóbb automatikusan maga után vonja azoknak elfogyasztását is, mert nagy tömeg-

termelést csakis nagy tömegfogyasztásra lehet felépíteni és csak így lehet fenntartani. A tömegfogyasztás pedig a javaknak a tömeg egyénei között való szétosztódását is jelenti, mert végeredményben fogyasztó is mindig csak az egyén lehet.

4. Hogyha most már a társadalmi berendezés olyan, hogy nem a termelő és jólét-megmunkáló egyéni energiákat semmisíti meg azáltal, hogy eltiltja és kiküszöböli azoknak legészszerűbb társadalmi indokait és forrásait, a tulajdonjogot, az öröklési jogot, szóval a szorgalomnak és a jólétnek évezredek óta megszokott biztosítékait a merev gazdasági egyenlősítés rendszerével, hanem csupán az egyéni érvényesülésnek és szorgalomnak a már említett, másokra vagy a közérdekre káros negatív hatásait igyekszik kiküszöbölni a gazdasági életben, főleg pedig a mai modern társadalom gazdasági és pénzügyi világában erre napról-napra szereszhető tapasztalatokkal, akkor az egyéni, mondhatjuk egoisztikus jólétbiztosító energiáknak pozitív termelő erőmennyisége és jólétbiztosító eredményessége egyre nagyobb jólét-, kényelem-, és kultúramennyiséget halmoz fel és biztosít a modern társadalomban, mint pozitívumot, mint elosztható jószágmennyiséget, ugyanezeknek a már említett negatív hatásaival, antiszociális, vagy közérdekellenes következményeivel szemben. *A társadalmi jólét eredményes, efficiens megvalósulása szempontjából tehát az egyéni szorgalmak és dinamizmusok előhívása lesz az emberiségnek mindig a legfontosabb és az eredményt legjobban biztosító eszköze, bármilyen társadalmi berendezkedés mellett is.* Az a társadalmi berendezés fog ekképp nagyobb jólétet biztosítani, amely ezeket az energiákat nagyobb mértékben tudja előhívni és rendelkezésre bocsátani a jólét és termelés szolgálatában. Mint-hogy pedig az egyénre mindig a legerősebbek azok a hatások, amelyek a legközvetlenebbek is, és a legészszerűbbek is, *a közvetlenül megvalósítható és elérhető jólét mindig a jólét elérésére való törekvésnek és szorgalomkifejtésnek is a leghatalmasabb indoka.* Vagyis az az állapot, amikor minden ember, vagy a legtöbb ember azáltal, ha többet dolgozik, nagyobb jólétre is tehet szert közvetlenül. Ezzel szemben az az állapot, amikor az egyén szorgalma, csak mint atom, mint parány jelentkezik a milliók szorgalommennyiségeinek az összesítésében és amikor a társadalmi jólét, a társadalmi termelvényekből való nagyobb kvóta csak a kollektív összesség együttes haladásával valósítható meg, megszűnik az a közvetlen érdek, amely egyes ok és okozatbeli összefüggést létesít az egyénre nézve a nagyobb szorgalomkifejtés, a nagyobb törekvés irányában. Más szóval: irracionálissá, észszerűtlenné válik egyénileg ilyen módon a nagyobb törekvés, a gyakorlatban, mert a kollektív szempontból való racionalizmus soha sem lehet az egyénnel, az egyéni racionalizmussal egyenlő erős, egyenlő módon ered-

ményes indító ok. A társadalom ugyanis mindig egyénekből és emberekből áll, nem pedig valamely kollektív lényekből, vagy valamely kollektív organizmusból. Az egyén nem olyan módon tagja a társadalomnak, amilyen módon része valamely sejt az emberi testnek. Az egyén fizikailag is olyan elsősorban önmagában való, és önálló biológiai egyéni életet élni kénytelen befejezett valami, hogy a társadalom is az egymás mellett élő egyénekből áll, akik saját maguk élnek, lélekzenek, táplálkoznak és gondolkodnak, saját maguk fejtik ki szorgalmukat, nem pedig úgy működnek, amint valamely organizmusnak a sejtei, bármennyire tetszetős is az organikus hasonlat és bármi gyakran használják is azt a társadalom szerkezetének a megmagyarázására.

Az egyéni szorgalomnak, becsvágynak, szóval az egyéni energiák indító okainak, működésbe-hozásuk biztosításának eszközei és körülményei soha le nem becsülhető társadalmi alkotó és kultúrtényezőkként fognak minden időben jelentkezni. A visszaéléssel, a kilengésekkel szemben jelentkező kívánalmak és az ezeknek megfelelő intézkedések és intézmények tehát csak addig szolgálhatnak az emberi haladás és jólét növekedésének javára, ameddig az emberiségnek és az emberi természetnek ezt az örök és mindig alapvető energiaforrását és haladásbeli emeltyűjét, az egyénnek, az emberi agynak és az izmoknak működésbeli racionalizmusában nem akadályozzák, nem gátolják meg.

A társadalmi ideológiák és mozgalmak hullámszerűen követik egymást, egymást váltják fel bennük a legkülönbözőbb szempontok, ellentétes kiindulások. Hozzá tartozik már ez az emberi küzdelmek alaptermészetéhez, melynél mindig az *egyik* küzd a *másikkal*. Minthogy pedig a társadalmakból nem maradna semmi, ha azokból az egyént elvennők, ezeknek a küzdelmeknek az irányításában is mindig egyének fognak szerepelni. Ahol pedig egyének szerepelnek, ott egyéni érdekek, becsvágys, önzések, szeretetek és gyűlöletek is fognak érvényesülni. De az emberiségnek a jólétért való küzdelmében, jólétmegmunkáló, energiákat előhívó tényezők és biztosítékok, így az egyéni szabadság, magántulajdon stb. maradandó értékei lesznek mindig a kultúremberiségnek, mert bármennyire szükségesek is a társadalomban a fékek és a tilalmak intézményei, pusztán fékező és tiltó hatalmakra soha sem lehet jólétet és haladást építeni.

Balás Károly.

A konjunktúráirányítás új módszerei.

- I. Új elméletek és új kísérletek a konjunktúráirányításban.
- II. Az elmélet fejlődése:
 - 1. Haberler rendszere. — 2. Keynes tételei. — 3. Svéd eredmények.
- III. Két fontos kísérlet:
 - 1. A német kísérlet. — 2. A svéd kísérlet.
- IV. A konjunktúrapolitika új irányelvei:
 - 1. A közgazdászok avult tételei. — 2. A pénzreformerek és egyéb apostolok. — 3. A konjunktúrapolitika mai vezető elvei.
- V. A konjunktúrapolitika eszközei:
 - 1. A pénz- és hitelpolitikai eszközök. — 2. Az államháztartási politika eszközei. — 3. Az árpolitikai eszközök. — 4. A bérpolitikai eszközök. — 5. Fogyasztáspolitikai. — 6. A beruházások irányítása. — 7. A munkaerő irányítása. — 8. A nyersanyaggazdálkodás.
- VI. A válságok csökkentésének és elkerülésének lehetőségei.

I.

A közgazdaságtan az elmúlt tíz év folyamán egy mérhetelen válság tapasztalatainak eredményeként a legnagyobb fejlődést leggyakorlatibb területén, a konjunktúraelméletben tudta felmutatni. Ugyanakkor a konjunktúrapolitikai irányítás is óriásit fejlődött azoknak a szomorú lehetőségeknek következtében, amelyeket a súlyosságban minden megelőzőt felülmúló konjunktúrális visszaesés számára biztosított.

A konjunktúraelmélet fejlődéséhez hasonló fejlődést a közgazdaságtani elmélet terén hosszú évtizedek óta nem láthattunk és nem túlzás, hogy ahhoz csak a nagy klasszikus írók fejlődése mérhető. Különösen három iskola vitte előre nagy sikerrel a konjunktúraelméletet: a svédek, a cambridgeiek és a bécsi iskola külföldre szakadt ága.

A svéd iskola kollektív munkával alkotott nagyot. Bagge, Huss, Åkerman, Hammarström, Myrdal, Johansson és Ohlin mint a munkanélküliség leküzdésére kiküldött bizottság tagjai 1927 óta folytatták a szellemi harcot a tudomány és politika egységének helyreállítása érdekében. 1931-ben és 1935-ben megjelent jelentéseik és tanácsaik irányították és irányítják a svéd állam konjunktúrapolitikáját, de a jelentések ugyanakkor mellékleteikkel együtt az új svéd közgazdasági tudománynak

világhírűvé vált alapvetései. A többi nagyszerű svéd: Lindahl, Lundberg és az egészen kitűnő fiatal Ingvar Svennilson külső kapcsolat nélkül ugyancsak ehhez a szellemi közösséghez tartoznak. Az alapvetést a svédeknél Wicksell, Myrdal és Lindahl adták, míg Lundberg és Svennilson a nagy és megerősödött tradíció továbbfejlesztésére hívatottak.¹

A másik nagy iskola, Cambridge fejlődését viszont az egyéniségeivel kimagasló, világszerte ismert Keynes határozta meg. Kahn és Mrs. Robinson vele alkotják a híres cambridgei triászt, míg a Cambridge-ben tanító lengyel Kalecki, a London School-hoz tartozó Lerner és a másik tradicionális egyetem képviselői, az oxfordi Meade és Harrod már nagyobb távolságról követik.²

Vezetés és egység nélkül a harmadik iskolára, a nyugatra szakadt bécsiekre egészen sajátos feladat hármlott. Nem Böhm-Bawerk, Menger és Wieser örökébe kellett lépniök, hanem hívásuk a szellemileg széteső konjunktúraelmélet egységének megalkotása lett. Az iskola súlyát ma már nem Mises és Hayek adják, akik a nagy bécsi tradíciót idegen talajon igyekeztek továbbfejlesztetni, hanem a legkitűnőbb képviselője ennek a gárdának már évek óta Haberler, aki most Harvardon működik és aki népszövetségi megbízás alapján alkotta meg az egységet kezdete óta károsan nélkülöző konjunktúratudomány nagyszerű szintézisét.³

A mérhetetlen válság azonban nemcsak gondolkodásra, hanem cselekvésre is kényszerített. A munkanélküli munkásnak, a veszteséggel dolgozó gyárosnak, a tönkremenő kereskedőnek a közgazdasági elmélet fejlődésénél több kellett. A legliberálisabb tradíciójú országok is a kísérletezés útjára tértek. Anglia és a sterling-blokk államai feladták az aranystandardot.

¹ A svéd iskoláról lásd különösen: *Ohlin*, B., Some Notes on the Stockholm Theory of Savings and Investment. The Economic Journal. XLVII. (1937) 53—69., 221—240. l.; *Wicksell*, K., Geldzins und Güterpreise. Jena. Fischer. 1898. XI, 189 l.; *Wicksell*, K., Vorlesungen über Nationalökonomie auf Grundlage des Marginalprinzipes. Zweiter Band. Geld und Kredit. Zweite Auflage. Jena. Fischer, 1928. XIV, 263 l.; *Myrdal*, G., Monetary Equilibrium. London. Hodge, 1939. XI, 214 l.; *Lindahl*, E., Studies in the Theory of Money and Capital. London. Allen and Unwin, 1939. 391 l.; *Lundberg*, E., Studies in the Theory of Economic Expansion. London. King, 1937. X, 265 l.

² Lásd főleg: *Keynes*, J. M., The General Theory of Employment, Interest and Money. London. Macmillan, 1936. XII, 403 l.; *Kahn*, R. F., The Relation of Home Investment to Unemployment. The Economic Journal. XLI. (1931) 173—198. l.; *Robinson*, J., Essays in the Theory of Employment. London. Macmillan, 1937., VII, 255 l.; *Kalecki*, M., Essays in the Theory of Economic Fluctuations. London. Allan and Unwin. 1939. 154 l.; *Meade*, J. E., An Introduction to Economic Analysis and Policy. Oxford. Clarendon Press, 1936. XV, 392 l.; *Harrod*, R. F., The Trade Cycle. Oxford. University Press, 1936. 246 l.

³ *Haberler*, G., Prosperity and Depression. A Theoretical Analysis of Cyclical Movements. Geneva. League of Nations, 1937. XV, 363 l.; New, revised and enlarged edition. Geneva. League of Nations, 1939. XX, 473 l.

Ezzel a váltóárfolyamok szabadonengedésének konjunktúrapolitikai eszközét próbálták ki. Az aranystandard államai vámokkal, behozatali kontingensekkel és kiviteli segélyekkel harcoltak. Ez az alternatív politikának volt kísérlete. Az Egyesült Államokban Rooseveltt a New Deal-lal próbálkozott. A vásárlóerő, az árak és bérek tartásának konjunktúrapolitikai elgondolása érvényesült itt. Ausztráliában a Premiers Plan-t léptették életbe. A kivittől való erős függés következtében ők a kamatokat, béreket és egyéb költségeket kényszerültek csökkenteni. Franciaországban Laval a deflációt erőltette, Blum viszont vásárlóerő teremtetésével akart a helyzeten lendíteni. Ellentétes eszközök eltérő hatásait tapasztalhatta így sűrű egymásutánban Franciaország gazdasági élete. Ez az időszak a részletmegfigyelésnek nagy tömege mellett azonban az átfogóan eredményes konjunktúráirányítás első példáit is szolgáltatatta. A svéd politika ebben a vonatkozásban az egész konjunktúrahullámot átfogó előrelátása és a magántulajdon és a magánvállalkozás tisztelete miatt emelkedik ki, míg a németek a gazdasági életbe való mélyrenyúló beavatkozásokkal a békés nekilendítésből a háborús gazdálkodásba való átmenetnek keresztülvitelében tökéletes példáját szolgáltatták. Ennek a svéd és német kísérletnek elvi szempontból is nagy jelentősége van.⁴

A konjunktúraösszefüggések elmélete és a konjunktúráirányítás gyakorlata ezek szerint az elmúlt tíz év folyamán minden kétségen felül nagyot fejlődött. A hatalmas kísérleti anyag termékenyítőleg hatott az elméletre, az elmélet fejlődése pedig a gazdaságpolitikai gyakorlat alakulására volt kedvező hatással. A konjunktúraelmélet ma nem elvont gondolati rendszer, vagy többé-kevésbé rendezett statisztikai adatok tömege és a konjunktúrapolitika sem egyetlen eszközre támaszkodó, inkább szemlélő mint alakító tevékenység már. Nem akarunk elhamarkodottan következtetni és nem akarjuk a fejlődés jelentőségét túlzottan hangsúlyozni, de annyi kétségtelen, hogy a konjunktúraelmélet ma már a jelent is, nemcsak a multat tudja magyarázni és kétségtelen, hogy a konjunktúrapolitika nem kénytelen már minden nehezebb helyzetben a „non possumus” meddő és eredménytelen álláspontjára helyezkedni.

II.

1. A konjunktúraelmélet mai állásának *Gottfried von Haberler* 1937-ben először és 1939-ben átdolgozott kiadásban másodszor megjelent kitűnő munkája a legtökéletesebb foglaltat. A konjunktúraelmélet új fejlődését a legélesebben és leg-

⁴ A gazdaságpolitikai alakulás és irányítás legjobb összefoglalása: *League of Nations, Economic Intelligence Service, World Economic Survey*. 1931/32 óta. Geneva. I. of N., 1932 óta. A svéd és német gazdaságpolitika irodalmát a következőkben részletesen is adjuk.

világosabban a tíz év előtti vezető munkáknak és ennek a rendszernek szembeállítása szemlélteti. Tíz év előtt az elméleti egységre törekvő írók elszakadtak a valóságtól, a valóságra törekvő munkákból pedig hiányzott az elméleti egység. Az elméletileg legszorosabban kiépített és a legtöbbször által követett túltökésítési elméletek a konjunktúraelmélet alapvető kérdéseinek csak egy részét ragadták meg és az átfogó szemlélet hiánya — számos helyes meglátás ellenére — a megragadott részletkérdésekben is nagyon sok hibás következtetésre és eredményre vezetett. Hayek például, aki egy időben nagyon el volt ismerve és aki valóban elméleti egységre törekvő rendszert alkotott, a teljes foglalkoztatottság állandó feltételezéséből indult ki, a beruházás és fogyasztás, a megtakarítás és költség merev és változatlan arányának szükségességét hangoztatta és így kétségtelenül nem helyes elmélet alapján követelte a pénz és hitel mennyiségének konjunktúráról független állandóságát, a beavatkozás és irányítás teljes kiküszöbölését.⁵ A valóságra törekvő konjunktúraelméletben kétségtelenül több érték volt. Hayek rendszerénél Mitchell nagy műve sokkal inkább jelentette akkor a tudomány állását. Mitchell tisztán látta már a konjunktúrahullámzások összes alapvető jelenségét és azok időbeli összefüggését. A konjunktúrahullámon belül helyesen négy szakot különböztetett meg és tisztában volt már a konjunktúrahullámok, az évszázados irányvonal, az időszakos és a rendszertelen hullámzások természetével. Tudatában volt a konjunktúra időbeli, térbeli és termelési ágak szerinti különbözőségének és tisztán látta a legkülönbözőbb külső tényezők, valamint a nemzetközi kapcsolatok hatását. A javak világának összefüggéseit nem hanyagolta el és főleg az új beruházási lehetőségek fontosságát hangsúlyozta. A konjunktúrának a pénzgazdasággal való egybeforrottságát élesen domborította ki és nagy szerepet tulajdonított a takarékoság és beruházás, a költség és fogyasztás kapcsolatainak.⁶ Mitchell munkája nagyszerű munka volt, mert sokat adott bele egyéniségéből és minden benne volt, amit akkor tudtunk. A mai elméletek is kevés új tényezővel számolhatnak, de mégis hiányzott a részek tökéletes egybekapcsolása és rendszerében okozatos összefüggések helyett inkább időbeli egymásmellettiések szerepeltek. A jelenségek meglátásában a tudomány már tíz év előtt is messze haladt előre, de az okozatos kapcsolatokat egészükben felismerni sem az elméleti egységre, sem a valóság átfogó figyelembevételére törekvő irány nem tudta. A valóságtól elszakadó konjunktúraelméleti törekvéseknek és a főleg tüneti konjunktúrákutatásnak pedig a legsúlyo-

⁵ Hayek, F. A., *Prices and Production*. London. Routledge, 1931. XV, 112 l.

⁶ Mitchell, W. C., *Business Cycles*. Volume I. The Problem and Its Setting. New York National Bureau of Economic Research. 1927. XXII, 489 l.

sabb következménye és legkárosabb hatása épen a konjunktúrapolitika szempontjából volt.

Haberler rendszere ezekkel szemben már össze tudja egyeztetni a tökéletes elméleti zárttságot a teljes valószerűséggel. Hangsúlyozza az általános konjunktúramagyarázat lehetőségét, mert szerinte a konjunktúra változásait a pénz- és hitelrendszernek, az áraknak és béreknek, valamint a termelésnek az egyéni pénz- és árúgazdálkodásban mélyen gyökerező törvényszerűségei idézik elő. Ennek ellenére azonban nem általánosít túlzottan és indokolatlanul. Világosan látja, hogy minden konjunktúrahullám a történelem szempontjából egyéni alakulást mutat és nagy nyomatékkan emeli ki, hogy a műszaki ismereteknek, a termelési módszereknek, a tőkeintenzitásnak, a népesség számának, minőségének és korosztályainak, a fogyasztási szükségleteknek és szokásoknak, a társadalmi berendezkedéseknek, a jogrendszernek, az állami beavatkozás mértékének és módjának, a fizetési eszközöknek és a fizetési forgalom szokásainak különbözősége a váltakozó és különböző konjunktúrahullámokban lényegesen eltérő alakulásokra vezet. Haberler helyesen általánosít és helyesen egyéniesít és elmélete elegendően általános ahhoz, hogy a konjunktúrahullámok széles körére vonatkozhasson és lehetővé teszi annyira az egyéni alakulások figyelembevételét, hogy a gyakorlati gazdaságpolitika számára is alkalmazható irányelveket szolgáltatthasson.

Az egyéni alakulások fontosságának kihangsúlyozását már Mitchell-nél is megtaláljuk. Számos irány törekedett az okozatos összefüggések végérvényes kiderítésére is. Nagy haladást a tantörténeti elődökkel szemben Haberler munkája azonban azért jelent, mert jobban kiemeli a lényegét és határozottabban mutat rá az okozatos kapcsolatok vázlatára. A konjunktúra lényege — a tudomány mai állása szerint — a foglalkoztatottságnak, a fogyasztott tényleges jövedelemnek és a termelt tényleges jövedelemnek hullámozása. Haberler ezen a téren deríti fel élesen és világosan az okozatos összefüggéseket.

A konjunktúra váltakozó hullámainak magyarázata — Haberler szerint — a tágabb értelemben vett pénz és a termelőeszközök váltakozó kínálati rugalmasságával, a pénztőkék kínálatának, a beruházásoknak és a foglalkoztatottságnak önműködő és továbbgyűrűző emelkedésében, illetőleg zsugorodásában van. A fellendülés két alapvető feltétele a pénz kínálatának és a termelőeszközök kínálatának rugalmassága. A megnövekedett kereslet és a megjavult várakozások a fellendülésben megnövekedett pénzkereslet mellett is a beruházásra szánt pénztőkék mennyiségének növekedését és árának csökkenését vonják maguk után. A javak oldalán a megnövekedett kereslet és a megjavult várakozások a tőkeberuházások és a foglalkoztatottság továbbgyűrűződését eredményezik. Megszakítást ebben

a folyamatban, vagyis válságos fordulatot az idézhet elő, hogy akár a konjunktúrában rejlő, akár azon kívüleső okok folytán vagy a pénzkínálat, vagy pedig a termelőeszközök kínálata rugalmatlanná válik. A zsugorodó kereslet és a kedvezőtlen várakozások a vállalkozók és a tőkések számára kockázatot okoznak és a hitel iránti megcsappant kereslet ellenére a beruházásra szánt pénztőkék mennyiségének csökkenése és árának emelkedése következik be. A megcsappant kereslet és a rosszabbodó várakozások pedig a beruházási tevékenység nagymérvű csökkenését és a foglalkoztatottság nagymérvű zsugorodását eredményezik. Újólagos fellendülést a visszaesés és válság után csak a pénz és a termelőeszközök kínálati rugalmasságának helyreállítása idézhet elő. Ebben az irányban viszont a válság folyamán erős erők érvényesülnek, úgyhogy a fellendülés feltételei előbb vagy utóbb ismét helyreállnak és a gazdasági helyzet ismét kedvezőbb alakulást vehet.

Haberlernek vázolt elmélete végeredményben roppant egyszerű, rendkívül természetes és valószerű, de épen ezért jó konjunktúramagyarázat. Nagyszerűen juttatja érvényre a Kahn-féle szorzószám (multiplier), az amerikai eredetű gyorsulás (akceleráció) és a Wicksell-féle továbbgyűrűződés (kumulatív folyamat) helyes gondolati magvait. A rugalmassági gondolat egészséges kiterjesztése is komoly érdeme: eredeti és eredményes eszme a pénzkínálat rugalmasságának a pénzpolitikai adottságok és beavatkozások foglalataként való felfogása. Felismeri a helyes alapokat, kitűnő realizmus és tökéletes gondolati zártság jellemzik. Legnagyobb érdeme azonban az egységes elgondolás érvényesítése, amely a valóság összes lényeges elemének figyelembevételét lehetővé teszi. Haberler rendszerébe a helyes konjunktúraelméletek minden fontosabb alkotóelemét be lehet kapcsolni és rendszerének átfogó mivoltát a legélesebben az a körülmény bizonyítja, hogy abba a forradalmi Keynes-féle gondolatok és a komoly fejlődést jelentő svéd eredmények egyaránt beleilleszthetők.⁷

2. A legnagyobb forradalmár a konjunktúraelmélet eddigi fejlődésében minden kétségen felül *John Maynard Keynes* volt. Nagyon nagyok a hibái, de még nagyobbak az eredményei. A tradíció oktalan megvetése és tüneményes gondolatok jellemzik. Hatalmas támadást indított az általa klasszikus közgazdaságtannak nevezett irány ellen, amelybe beledobott eleveneket és holtakat. Szörnyen igazságtalan megvetéséből rész jutott nemcsak a nagy klasszikusoknak, Ricardonak és Millnek, nemcsak a századvég nagyszerű íróinak, Marshallnak és Edgeworthnak, de élettelen klasszikusként támadta a Cambridgeben

⁷ Haberler rendszerét szerző részletesebben tárgyalja ennek a folyóiratnak egy korábbi évfolyamában: Haberler konjunktúraelmélete. Közgazdasági Szemle. LXII. (1938) 939—952. 1.

nagyon is élő és vele egy kollégiumban működő kitűnő Pigou professzort is. A „General Theory“ felett a tudományos közvélemény évekig vitatkozott, a szokatlan írásmód óriási port vert fel, de eredményei a támadástól és modorosságtól függetlenül komoly figyelmet érdemelnek.

A legélesebben a hatékony kereslet elvét hangsúlyozta. A kínálat nem teremti meg szükségképen a maga keresletét. A fogyasztás és beruházás nem biztosítják önműködően és törvényszerűen a teljes foglalkoztatottság állapotát. Mindez csak a klasszikus közgazdák jámbor óhajta. A foglalkoztatottság színvonalát a fogyasztási hajlandóság (propensity to consume), a tőke határtermelékenysége (marginal efficiency of capital) és a kamat határozzák meg. A jövedelmek növekedése viszont rendszerint a fogyasztás csökkenésére vezet, úgyhogy csak a véletlen vagy a tudatos gazdaságpolitikai irányítás tudja a teljes foglalkoztatottságot biztosítani. A tőke fizikai kínálatának, a várt jövő hozadéknak, a likvidálási hajlamnak (liquidity preference) és a pénz mennyiségének alakulása azok a legfontosabb tényezők, amelyek az új beruházás, a termelés és a jövedelmek színvonalát meghatározzák, és a klasszikus elvektől elszakadó gazdaságpolitikának ezek ellenőrzését és irányítását kell célul kitűzni.⁸

Helytelenek Keynes szerint a klasszikus irány pénzülméleti elvei. A pénz termelési és helyettesítési rugalmassága a magángazdaság szempontjából vagy zérus, vagy pedig elhanyagolhatóan csekély és a likviditási motívum nagy ereje folytán az egyéni pénzkészletek feldúzzadása sem vezet a kamatláb csökkenésére. A pénz rugalmassága folytán a magángazdaság kielégítően sem pénzt termelni, sem mással helyettesíteni nem tud, noha a kereslet bizonyos körülmények között nagy erővel fordul a pénz felé. Az összhozadék értéke ugyanis növekvő foglalkoztatottság esetén az árak változatlansága mellett is növekszik, de továbbmenően fokozza ekkor a pénz iránti keresletet a bérek és árak emelkedése. A pénz gazdasági szerepét ilyen helyzetben betölteni csak úgy tudja, ha vagy értéke emelkedik, vagy mennyiségét szaporítják. A pénzérték növelése kapcsán az adósságok terhe fokozódik, a bérek csökkentése zavarokat okoz, a vagyomból folyó jövedelmek igazságtalan előnyhöz jutnak és kedvezőtlenül hat a pénzérték növelése a vállalkozói tevékenységre is, úgyhogy a pénzmennyiség növelése látszik a könnyebben és jobban járható útnak. Az aranyhoz mereven kötött pénzrendszerben a pénzmennyiség az aranytermelés rugalmatlansága miatt mereven adott, viszont ma a kormánypolitika nyíltpiaci és egyéb intézkedésekkel tetszése szerint tudja már a pénz mennyiségét meghatározni. A helyes pénzpolitika kiala-

⁸ Keynes, i. m., 27—30., 248—249. l.

kításának a pénzmennyiség szabad meghatározása a legfontosabb előfeltétele és csupán az a csodálatos ebben a vonatkozásban, hogy az arany rugalmatlan kínálatát, amely a leginkább hordja magában a bajok csíráját, a tradicionális felfogás a pénziség szempontjából a legfontosabb és legalkalmasabb tulajdonságnak vélte.⁹

A klasszikus irány szerint kamatelméleti vonatkozásban is helytelen elveket alakított ki. Nem vezet a takarékoság önműködően a kamatláb csökkenésére, nem vezet a tőkejavak termelésének fokozására, nincsen önműködő kiegyenlítődés a tőkejavak termelése és a takarékoság között és nem áll az sem, hogy a kamatalakulás önműködő folyamata minden irányítást feleslegessé tesz. A kamatnak kétségtelenül van hatása a megtakarításra, de az egészen másirányú, mint a régiek feltételezték és hitték. A megtakarítások összege a beruházások összegétől függ, a kamat emelése a beruházások csökkenésére vezet, de ez távolról sem jelenti, hogy a takarékoság növekszik, mert a kamatemelés a jövedelmet, a fogyasztást és takarékoságot egyidejűleg csökkenti. A kamatnak helyesen a teljes foglalkoztatottságot kell biztosítania. A kamatpolitika önmagában a válságok elkerülését nem eredményezheti ugyan, a visszaesés végső szakaszában azonban a kamat a kedvező fordulat kiváltásának fontos tényezője, sőt elengedhetetlen feltétele is lehet és a fellendülés csúcsán is helyesebb a kamat felemelése helyett a kamatot változatlan vagy alacsonyabb színvonalon tartani. A kamatláb felemelése és magasantartása Keynes szerint olyan orvosság, amely kipusztítja ugyan a betegséget, de ugyanakkor a beteget is megöli.¹⁰

A pénz- és kamatpolitikai eszközök mellett azonban a hatékony kereslet biztosítása érdekében a beruházások és a fogyasztás irányítására is szükség van. A fogyasztási hajlandóság közvetlen irányításával Keynes kevésbé számol. A beruházás irányítását viszont a fogyasztás alakítása szempontjából is fontosnak tartja, mert a beruházás és fogyasztás között felfogása szerint törvényszerű összefüggés van. A beruházásból eredő foglalkoztatottság növekedése a fogyasztási iparok termelését is fokozza és így a beruházással kapcsolatos elsődleges foglalkoztatottság a többszörösét kitevő másodlagos foglalkoztatást eredményez. Ha a fogyasztási hajlandóság nagy, úgy a beruházások kis ingadozása is a foglalkoztatottság erős hullámlására vezet és aránylag gyorsan elérhető a teljes foglalkoztatottság állapota, míg csekély fogyasztási hajlandóság mellett a beruházás nagyobb ingadozásai a foglalkoztatottságban kisebb eltolódásokra vezetnek és a teljes foglalkoztatás állapotának eléréséhez a beruházások nagymértékű növelésére van szükség. Ked-

⁹ Keynes, i. m., 234—236., 249., 267—269. l.

¹⁰ Keynes, i. m., 110—111., 177—185., 243., 315—324. l.

vezőtlen foglalkoztatottság és nagyfokú munkanélküliség esetén az állami többletkiadásoknak — akár közületi beruházások, akár költségvetési hiányok alakját ölték — a beruházás és fogyasztás alakítása szempontjából fokozott jelentőségük van és a járulékos hatások révén, a beruházás és fogyasztás fokozása által ekkor egyébként haszontalan kiadások is a közösség jólétének emelésére vezethetnek. Minthogy pedig a tőke határtermelékenysége erősen ingadozik és minthogy a kamat változtatásával ezek az ingadozások nem mindig ellensúlyozhatók, az államnak egyébként is egyre nagyobb részt kell vállalnia a beruházási tevékenység közvetlen irányításában.¹¹

Keynesnek ezek az eredményei forradalmi eredmények és fontos eredmények. A hatékony kereslet elvének hangsúlyozása a legnagyobb támadás volt a céltalan konjunktúraelméleti fatalizmus ellen. Fontos összefüggésekre világítottak rá pénz- és kamatelméleti fejtegetései és politikai szempontból alapvetően fontosak a beruházás és fogyasztás irányítására vonatkozó megállapításai. Munkájában azonban számos komoly hiba is van. Nem fogadhatjuk el a takarékoság és a beruházás egyenlősítését kimondó tételét,¹² mert nem számol a készletfelhalmozás és a pénzfelhalmozás tényezőivel. Keresletként felléphet a multiban megkeresett jövedelem és a kínálati oldalon a megfelelő időszakban termelt javak mellett a korábbi időszakban termelt javak is szerepelhetnek. Nem áll az sem, hogy a foglalkoztatottság csak a beruházásokkal párhuzamosan növelhető.¹³ A kapacitáskihasználás fokozásával kapcsolatos többletfoglalkoztatás a konjunktúrafellendülés legfontosabb tényezője. Főleg azonban nem fogadható el a szorzószámnak, a „multiplier“-nek Keynes által adott fogalma.¹⁴ A beruházás és foglalkoztatottság között nem állítható fel merev és változatlan kapcsolat. A beruházás egészen más járulékos foglalkoztatási hatásokat vált ki gyenge foglalkoztatás mellett, mint a fellendülő konjunktúra csúcspontján. A szorzószám eszméje nem tud a gazdaságelmélet és gazdaságpolitika számára állandóan alkalmazható irányelveket szolgáltatni. De Keynes vizsgálódásai egyébként is mindig a hiányos foglalkoztatottság állapotával számolnak. A klasszikus elméletet azért támadta, mert a régiek a hiányos foglalkoztatottság állapotát nem vették figyelembe. Maga viszont azt a hibát követi el, hogy nem foglalkozik a teljes foglalkoztatottság idején érvényes összefüggésekkel és teljesen elhanyagolja a teljes foglalkoztatottság állapotában követendő politika tárgyalását. „A foglalkoztatottság, a kamat és az árak általános elmélete“ így csak nagyon különleges helyzetekben érvényes tételeket és törvényszerűségeket juttat kifejezésre.

¹¹ Keynes, i. m., 117—118., 128—131., 164. l.

¹² Keynes, i. m., 61—65., 84—85. l.

¹³ Keynes, i. m., 113. l.

¹⁴ Keynes, i. m., 113—131. l.

3. Keynes-szel szemben a *svédeket* erős tradíciótisztelet jellemzi. A valóságért folytatott küzdelemben nemcsak kortársakra, hanem szellemi elődökre is támaszkodtak. Nem szégyeltek a múlttól tanulni, de a múlt tévedése fejlődésükre gyakran gátlólag hatott. Módszertani szempontból ma már erősen megközelítik a helyes álláspontot, de figyelemreméltó részeredményeket gyakran már téves módszertani alapokon is értek el. Vezető szempontjuk az élet összefüggéseinek magyarázata volt és ez tette lehetővé a téves módszer és a téves elméleti eredmények fokozatos kiküszöbölését. A svéd eredmények távolról sem fogadhatók el teljes egészükben, de a valóságért vívott lelkes és kitartó küzdelem nem egyszer nagy és maradandó eredményekre vezetett.

Módszertani téren Wicksell és Myrdal nyomán számos jelentős gondolatot fejlesztettek ki. Minden gazdasági folyamatot a rendszer egészére gyakorolt hatásában vizsgálnak. Megszüntetik az elmélet egyes részeinek különállását és a pénz-, ár- és termelési elméletet egységes egészként tárgyalják. Minden vizsgálódásuk a valósághoz keres viszonylatot. Kazuisztikus módszerrel dolgoznak és a tényekhez símuló elméleti modelleket alkotnak meg. Elméleti vizsgálódásaik során a vállalkozó és fogyasztó cselekvését nézik. A pénzegységek mozgásának homályos módszerét kevésbé alkalmazzák. Az idő bekapcsolása érdekében erősen használják a *periodus* fogalmát. Ebben a vonatkozásban csak Myrdal felfogása jelent kivételt. A várt és megvalósult, az *ex ante* és *ex post* jelenségek között élesen különböztetnek. Ezzel a vállalkozók terveinek és a különböző tervek eredőjeként kialakuló eredményeknek megkülönböztetése lesz lehetséges. Ujabban Lindahl és Svernilson a gazdasági tervezés elméletét építik ki. Nemcsak a vállalkozó, hanem az állam és a magánosok terveit is elemzik és a tervek egymásrahatása mellett a külső tényezők befolyását is vizsgálják. A gazdasági tervezés elmélete sok módszertani sallang kiküszöbölését teszi lehetővé, mert a tervek létezése egyetlen előfeltevése, a gazdaságilag fontos tényezők figyelembevételét segíti elő, mert Wicksell- és Myrdal-féle helyes gondolatokon épül és ez az elmélet így a svéd módszertan fejlődésének minden kétségen felül nagy-jelentőségű betetőzése.¹⁵

Már a helyes módszertani elvek kiépítése előtt is szakítottak a svédek a piacok klasszikus, vagy helyesebben Say-féle elméletével. Wicksell és Lindahl voltak az úttörők ezen a téren. Wicksell is hangsúlyozta már, hogy míg a tulajdonképeni fogyasztás a fogyasztásra fordított jövedelmek nagyságától függ, addig a beruházás nem függ közvetlenül a megtakarított jövedelmektől. Már ő is tudta, hogy mások döntenek a tekin-

¹⁵ Ohlin, i. m., 52—58. l.; Lindahl, i. m., 35—51. l.

tetben, mi legyen a megtakarítások és mások, mi a beruházások összege és már ő is hangsúlyozta, hogy nincsen semmilyen önműködő folyamat, amely a kettőt szükségképen egyenlővé tenné. Lindahl is erősen kiemelte, hogy a megtakarítások összege nem egyenlő szükségképen a tényleges beruházások összegével és Wicksell-nél nagyobb tudatossággal fejtette ki, hogy a beruházások alakulása főleg a kamat magasságától, a megtakarítások alakulása pedig túlnyomóan jövedelemeloszlási tényezőktől függ. De ezek mellett az alakulás és befolyásolás más fontos tényezőit sem hanyagolta el.¹⁶

Keynesnél élesebben és világosabban dolgozzák ki a svédok a beruházás és fogyasztás irányításának eszközeit. A diszkontpolitika, a nyíltpiaci politika és a kamatdifferenciálás eszközei mellett kiegészítő eszközként főleg a költségvetési politika jelentőségét hangsúlyozzák. Ha a kamat csökkenése nem tud az árak emelésére hatni, akkor az állami kiadások növelése tudja ezt az eredményt biztosítani. Az állami kiadások csökkentését már lényegesen nehezebb keresztülvinni, de kellő előkészítés esetén a hitelpolitikai eszköz mellett ez az eszköz is alkalmazható. A költségvetési politika ne súlyosbítsa a gazdasági hullámzásokat, ne legyen csupán semleges ezekkel szemben, hanem engedjék a válságban a járulékos állami kiadások kedvező hatásait érvényesülni. A helyes költségvetési politika kialakításának a költségvetés rugalmas rendszere, a beruházások megindítása feletti szabad döntés a feltétele, de a helyes költségvetési politika, amellett hogy a beruházások olcsóbb elvégzésével az államnak pénzügyi előnyöket biztosít, a beruházás, a foglalkoztatás és az árak egyenletesebb alakítását segíti elő.¹⁷

A svéd foglalkoztatási elmélet eredményei is helyesebbek és átfogóbbak Keynes idevágó fejezetének eredményeinél. A béralakítás nem lehet egy állítólagos egyensúly szabályozásának egyetlen eszköze. A bércsökkenés nem okvetlenül csökkenti a munkanélküliséget a „frikciós“ minimumra. A munkanélküliség felszívódásának a bérek alakulása csak egyik tényezője és nincs semmilyen ok annak feltételezésére, hogy a bércsökkenés által kiváltott hatások oly erejűek és sebességűek, hogy a munkanélküliség megszüntetését eredményezzék. De ezen túlmenően a bérek emelése növekvő foglalkoztatásra is vezethet. Az eredmény a pénzbeli kereslet alakulásától fog függeni és főleg a beruházás, a külföldi kereslet és a fogyasztás alakulása lesz rá hatással. Keynes és az ortodox felfogás ezen a ponton egyenlően rossz megítélés alá esnek és az alakulás meghatározó tényezőire a svéd elmélet terelte rá a figyelmet.¹⁸

¹⁶ Ohlin, i. m., 53—56. l.; Wicksell, i. m. V, 113—144. l.; Lindahl, i. m., 175. l.

¹⁷ Lindahl, i. m., 234., 356—367. l.

¹⁸ Ohlin, i. m., 227—229. l.

A svéd elmélet legnagyobb értéke a valósággal való szoros kapcsolata. Ezt biztosítják a módszertani elvek, a gazdasági rendszer egészére gyakorolt hatások figyelembevétele, a kazuisztikus módszer, a vállalkozó és fogyasztó cselekvésének vizsgálata, az ex ante és ex post szemlélet, a gazdasági tervezés elméletének a kiépítése. A Keynes-féle hatékony kereslet elvének megfelelően a pénzbeli kereslet elvét alakították ki és erre támaszkodva nagyon is gyakorlati tételeket állítottak fel a költségvetési és bérpolitika irányítására. Nehezen tudták a statikus egyensúlyi gondolat gátló hatásait kiküszöbölni, de ma már ők is az egyensúlyhiány dinamikus módszerével dolgoznak. A megtakarítás és beruházás egyenlőségét közülük csak kevesen hirdetik már. Elméleti szempontból erős figyelmet érdemelnek és ez a figyelem annál indokoltabb, mert a svéd gazdaságpolitika elmúlt tíz éve tulajdonképpen ezeknek az elméleti eredményeknek beigazolása volt.

III.

1. A két nagy kísérlet közül az átfogóbb kétségtelenül a német volt. Ez főleg három vonatkozásban érdemel figyelmet. A német kísérlet első éveiben a válság elleni küzdelemnek, a kihasználatlan termelőerők termelésbeállításának egyszer talán klasszikussá váló példája. Ebből a szempontból az 1933. január és 1936. október közötti időszakot kell vizsgálni. Később a teljes kapacitáskihasználás és teljes foglalkoztatás állapotában is növekvő állami szükségletek kielégítésének célját tűzték maguk elé. Az 1936 ősze után eltelt három év ennek a nagyon súlyos feladatnak megoldására tett kísérletek hosszú sora. Az 1939. szeptember 1-e óta múltó súlyos hónapok végül a katonai kiadások további növekedésének és a nemzeti jövedelem csökkenésének időszaka. Ezzel most a háborús konjunktúrapolitikának szolgáltatják példáját.¹⁹

¹⁹ A német kísérletre vonatkozólag lásd: *Deutsches Institut für Bankwissenschaft und Bankwesen*, Probleme des deutschen Wirtschaftslebens. Erstrebtes und Erreichtes. Eine Sammlung von Abhandlungen. Berlin. Gruyter, 1937. XIV, 860 l.; *Hoffmann*, O., Im Zeichen des Vierjahresplanes. Das Wirtschaftsjahr 1937. Frankfurt. Societäts-Verlag, 1938. 76 l.; *Priester*, H. E., Das deutsche Wirtschaftswunder. Amsterdam. Querido, 1938. 360 l.; *Prion*, W., Das deutsche Finanzwunder. Berlin. Franke, 1938. 111 l.; *Guillebaud*, C. W., The Economic Recovery of Germany from 1933 to the Incorporation of Austria in March 1938. London. MacMillan, 1939. XIV, 305 l.; továbbá: The Results of Four Years of National Socialism. The Banker. XLI. (1937) 104—177. l.; *Gebhardt*, J., Die Finanzkraft des Reiches. Jahrbuch der nationalsozialistischen Wirtschaft. München. Eher, 1937. 128—143. l.; *Syrup*, F., Die Regelung des Arbeitseinsatzes. Jahrbuch der nationalsozialistischen Wirtschaft. München. Eher, 1937. 35-49. l.; *Müllensiefen*, H., Industrielle Leistungssteigerung und Förderung der Wirtschaftlichkeit im Rahmen des Vierjahresplanes. Jahrbuch der nationalsozialistischen Wirtschaft. München. Eher, 1937. 289—309. l.; *Wrede*, V., Das Investitionsproblem. Jahrbuch der nationalsozialistischen Wirtschaft. München.

*Rendkívüli kiadások és azok fedezete Németországban.*²⁰

1933—34. év.	Rövidlejáratú hitelműveletek	1.9	milliárd	
	Középlejáratú hitelműveletek	0.9	„ „	
	Adó-, vám- és egyéb bevételek többlete	0.2	„ „	3.0 milliárd M.
1934—35. év.	Rövidlejáratú hitelműveletek	2.6	milliárd	
	Függő teher növekedése	0.4	„ „	
	Hosszulejáratú kölcsönök	0.4	„ „	
	Adó-, vám- és egyéb bevételek többlete	1.6	„ „	
	Winterhilfe, alapok felosztása	0.5	„ „	5.5 milliárd M.
1935—36. év.	Rövidlejáratú hitelműveletek	3.5	milliárd	
	Függő teher növekedése	1.5	„ „	
	Hosszulejáratú kölcsönök	1.6	„ „	
	Adóbevételek növekedése	3.0	„ „	
	Munkanélküli alap megtakarításai, részvények eladása	0.5	„ „	10.1 milliárd M.
1936—37. év.	Rövidlejáratú hitelműveletek	4.5	milliárd	
	Hosszulejáratú kölcsönök	2.6	„ „	
	Adóbevételek növekedése	4.9	„ „	
	Munkanélküli alap megtakarításai	2.0	„ „	14.0 milliárd M.
1937—38. év.	Rövidlejáratú hitelműveletek	3.6	milliárd	
	Hosszulejáratú kölcsönök	5.8	„ „	
	Adóbevételek növekedése	7.4	„ „	
	Munkanélküli alap megtakarításai	2.4	„ „	20.2 milliárd M.
1938—39. év.	Rövidlejáratú hitelműveletek	4.7	milliárd	
	Hosszulejáratú kölcsönök	7.6	„ „	
	Adóbevételek növekedése	10.4	„ „	
	Munkanélküli alap megtakarításai, biztosítási bevételek, Winterhilfswerk	4.6	„ „	27.3 milliárd M.
1939—40. év.	Hitelműveletek	6.6	milliárd	
	Adóbevételek	4.8	„ „	
	Adóbevételek növekedése	17.4	„ „	
	Munkanélküli alap megtakarításai, biztosítási bevételek, Winterhilfswerk	4.4	„ „	33.5 milliárd M.

Eher, 1937. 329—353. l.; *Bresciani-Turroni*, C., The „Multiplier“ in Practice: Some Results of Recent German Experience. The Review of Economic Statistics. XXI. (1938) 76—88. l.; *Hermann*, C., Neue deutsche Werkstoffe, ihre innenwirtschaftliche Bedeutung, ihre aussenwirtschaftliche Aufgabe. Weltwirtschaftliches Archiv. XLVII. (1938) 228—250. l.; *Meznerics*, I., A német gazdasági újjáépítés finanszírozásának eszközei. Közigazgatástudomány. II. (1939) 321—337. l.; Der Einsatz der Arbeit 1938 und 1939. Schriften des Instituts für Konjunkturforschung. Wochenberichte. XII. (1939) 25—28. l.; az időszak kiadványok közül: Frankfurter Zeitung; Neue Zürcher Zeitung; Vierteljahrshefte des Instituts für Konjunkturforschung; *Reichskreditgesellschaft Aktiengesellschaft*, Deutschlands wirtschaftliche Lage. Berlin. Reichskreditgesellschaft. 1933—; *League of Nations*, World Economic Survey. Geneva. League of Nations. 1932/33.—

²⁰ Forrás az 1936/37. pénzügyi év adataiig: The Banker. XLI. (1937) 111—113. l. Ellenőriztük az adatokat a hivatalos és félhivatalos német forrásokban megjelent számokkal. Az újabb adatokat a német hivatalos forrásokból vettük és — amennyiben helytállóknak bizonyultak — a Neue Zürcher Zeitung becsléseivel egészítettük ki. Számos ellenőrző számítás arra mutat, hogy a tényleges helyzetet számadataink erősen megközelítik.

Az állampénzügyi eredmények eddig szüntelen emelkedést mutatnak. Ebben a vonatkozásban nincs különbség az 1936 őszéig, az 1939 szeptemberéig és az azóta eltelt időszak között. A hatalmas kiadási program keretében az 1933/34. gazdasági évben az 1932. évi költségvetés összegein felül közel 3 milliárdot, a következő évben 5.5 milliárdot, a teljes foglalkoztatást hozó 1935/36. évben kerek 10 milliárdot, a rákövetkező esztendőben 14 milliárdot, azután 20.2 milliárdot, 27.3 milliárdot, a most lezárt 1939/40. pénzügyi évben pedig 33.5 milliárd márkát tudtak előteremteni. Az állami költségvetés összege az 1932/33. évi 6.7 milliárd márkáról az 1939/40. évben mintegy 40 milliárd márkára szökött fel. Az állami beruházások összege 1932-ben 1.7 milliárd márka, 1938-ban 12 milliárd márka volt. A kezdetben kisebb pénzügyi expanziót már teljesen elfedi a katonai kiadások megduzzadása. Németország katonai célokra Hitler kijelentése szerint 1933. január és 1939. szeptember között 90 milliárd márkát költött és Németországnak azóta a háború havi 3—4 milliárd márkába kerül.

A vázolt fejlődési vonal nagyjából változatlan *pénzügyi elveknek* töretlen érvényesítését jelenti. A vezető elv mindig járulékos vásárlóerőnek hitel útján való előteremtése és a keletkezett vásárlóerőknek adók és kölcsönök formájában való visszaszívása volt. 1933/34-ben a többletszükségletből 2 milliárdot fedeztek rövidlejáratú tehervállalással, 850 millió márkát középlejáratú hitelekkel és az adó-, vám- és hasonló bevételek többlete 200 millió márka volt. A teljes kapacitáskihasználást és teljes foglalkoztatottságot hozó 1935/36. évben viszont 10 milliárd többletkiadásból csak 5 milliárdot teremtettek elő rövidlejáratú tehervállalással, míg adóbevételek növekedéséből 3 milliárd márkát, a munkanélküli-alap megtakarításaiból 500 millió márkát és hosszúlejáratú kölcsönökből 1.5 milliárd márkát tudtak előteremteni. Még kedvezőbb az eredmény pénzügyi szempontból az 1936/37. évben, amikor a rövidlejáratú tehervállalás 4.5 milliárd márka, a hosszúlejáratú kibocsátás 2.6 milliárd márka, az adóbevételek növekedése 4.9 milliárd márka, a munkanélküli-alap megtakarítása pedig 2 milliárd márka volt. Ebben az évben úgy látszott, hogy az állami pénzügyek egészséges irányba lesznek terelhetők. Kétségtelenül történt hitel-kiterjesztés, de ez a termelés növekedésével járt együtt. Fokozódott a likviditás iránti igény, adóemelések nélkül növekedtek az adóbevételek és a bizalom erősödése folytán a hosszúlejáratú hitelek piacán is lehetségessé vált az elhelyezés. Az 1937/38. év folyamán számszereűn még kedvezőbb volt a helyzet. Csak 3.6 milliárd összegű járulékos rövidlejáratú terhet vállaltak, viszont 7.4 milliárd márkával több adót szedtek be, 5.8 milliárdot hosszúlejáratú hitelként tudtak lekötöni és a munkanélküli alap 2.4 milliárd márkával több megtakarítást mutatott ki.

Lényegében azonban a helyzet már kedvezőtlenebb volt, mert a német gazdaság már nem tudta sem mezőgazdasági, sem ipari téren termelését kiterjeszteni. A teljes kapacitáskihasználás és a teljes foglalkoztatás állapotát Németország már 1936 végén elérte és tulajdonképpen már ekkor meg kellett volna szüntetni a pénzügyi expanziót. Az állami szükségleteknek azonban nyomasztó ereje volt és ezért a kormányzat erre a lépésre csak 1938 márciusában határozta el magát. Ekkor beszüntették Németországban a munkaszerzési és egyéb járulékos váltók kibocsátását és az adóból nem fedezett állami kiadások fedezésére csak a hosszúlejáratú hitelek és szerény keretek között a kincstári utalványok kibocsátását kívánták igénybe venni. Az 1938. márciusi, az 1938. szeptemberi, az 1939. márciusi események és a háború kitörése azonban ennek a politikának folytatását lehetetlenné tették. Németország nem tudott megmaradni a járulékos vásárlóerő teremtésétől a teljes kihasználás állapotában célszerűen tartózkodó politika útján. 1939 márciusában kénytelen volt az adójegyek rendszerét bevezetni és e mellett már 1938 nyarán rátért az adóemelések útjára. Az adójegyek kétségtelenül újabb hitel teremtését jelentették és nem változtatt a tényen, hogy a pénzügyi politika ezt a hitelkiterjesztést a lehető legnagyobb óvatossággal valósította meg. Az adóemelések fontosabb állomásai 1938 nyarán a társulati adó növelése, 1939 februárjában a jövedelemadó alóli mentességek megszüntetése, 1939 márciusában pedig az 1937 és 1938 között keletkezett jövedelemtöbbletek megadóztatása volt. A háború kitörése még fokozta a hitelteremtés és a többletadóztatás szükségességét. A hitelteremtés méreteire rávilágít a kimutatott bankjegyforgalom közel 3 milliárd márkás megnövekedése, míg a háborús adóemelések évi hozamát 5–5.5 milliárd márkára becsülik. A rövidlejáratú hitelszerzés során azonban két hónappal a háború kitörése után megszüntették az adójegyek kibocsátását és a rövidlejáratú hitelszerzés egyetlen módja újra a kincstári utalványok elhelyezése lett. Az adóemelések során a jövedelemadót 50%-al megpótlékolták, 20%-os sör- és dohányadót vezettek be, felemelték a szeszadót, növelték a pezsgóadót és fokozták a tartományok és községek birodalmi hozzájárulását. Németország a teljes foglalkoztatás állapotának eléréséig a termelés fokozásával tudta rendkívüli állami szükségleteit fedezni, azután kénytelen volt a jólét fejlődésének gátat vetni, a háborúban pedig a jövedelmek és a fogyasztás gyökeres korlátozása vált szükségessé. 1932-ben 45 milliárd márka volt a nemzeti jövedelem, 1939-ben 88 milliárd, viszont az összes közületi kiadások részesedése a nemzeti jövedelemben 13%-ról 53%-ra emelkedett. A németországi fejlődésben a háborúra való felkészülés egységes irányzata érvényesült, de konjunk-

túrapolitikai szempontból a különböző szakaszoknak mégis rendkívül eltérő tanulsága van.²¹

Az új német gazdaságpolitika *első korszakának* értelme a foglalkozásnélküli munkástömegek munkába állítása és a kihasználatlan termelőerőknek a termelésbe való bevonása volt. Ennek a célnak érdekében 1933 elejétől kezdve munkaintenzív és a piacot nem terhelő közmunkákat végeztek. Utakat és autópályákat építettek, csatornákat ástak, gátakat emeltek, talajjavítási munkálatokat eszközöltek, katonai építményeket létesítettek, építettek és fegyverkeztek. A kitűzött célnak megfelelően a végzett munkák mind munkaintenzívek voltak és a költségeknek 50 %-nál nagyobb hányada esett bérekre. A munkabérek azonban igen alacsonyak voltak, mert lehetőleg széles tömegeket kívántak munkába vonni. A munkabér összege mindössze a munkanélküli segély összegével (évi 800 márka) volt egyenlő, sőt a szükségmunkák és a munkatáborok munkásainál még ennél is alacsonyabb szinten mozgott. Viszont épen így tudták az első év folyamán 3 milliárd márka költségen több mint 2 millió munkás rendszeres foglalkoztatását biztosítani.

A különlegesen kedvezőtlen helyzetben lévő iparágak és munkásrétegek megsegítésére különleges munkaszerzési intézkedéseket foganatosítottak. Egyes iparágak érdekében adókedvezményeket nyújtottak, termelési vagy fogyasztási segélyeket folyósítottak és a keresletfokozás más eszközeit is igénybevétték. Munkaszerzés céljából törölték el az autóadót. Ezért nyújtottak adókedvezményt az 5 évnél rövidebb ideig használható üzemi berendezések megújítására, ezért biztosítottak építési adókedvezményeket és adómentességeket. A segélyek közül a legnagyobb jelentőségűek a házjavítási és házújjaépítési segélyek voltak. A tartósan használható javak keresletét voltak hivatva fokozni — népesedéspolitikai célkitűzések mellett — a házassági kölcsönök és segélyek. A keresletfokozás egyéb eszközei közül főleg az autóipar fellendítése érdekében keresztülvitt nagyarányú motorizációs propaganda érdemel figyelmet.

A munkaszerzés mellett azonban a német gazdaságpolitika célkitűzéseinek élére már kezdettől fogva a felfegyverkezés került. Repülőgépeket, fegyvereket és hajókat gyártottak, stratégiai utakat és erődítményeket építettek. A munkaszerzés célját szolgáló gazdaságpolitikai intézkedések ennek megfelelően egyre inkább háttérbe szorultak és a felfokozott termelés egyre inkább a fegyverkezés céljait szolgálta. Az első két évben a munkaintenzív közmunkákra és a különleges munkaszerzési intézkedések céljaira elköltött mintegy 5 milliárd márkán felül az

²¹ Pénzügyi szempontból lásd főleg *Priester, Prion, Guillebaud, Gebhardt, Wrede, Meznerics* idézett munkáit, a „The Banker” idézett cikksorozatát és a *Deutsches Institut für Bankwissenschaft und Bankwesen*, valamint a *Reichskreditgesellschaft Aktiengesellschaft* idézett kiadványait.

egész nagyarányú német kiadási program csaknem kizárólag a fegyverkezés jegyében állott.²²

Az új német gazdaságpolitika *második korszakában* teljes foglalkoztatás és teljes kapacitáskihasználás mellett a gazdaságpolitika célja a polgári jövedelmek és a polgári célú fogyasztás színvonalának érintése nélkül a haditermelésnek és a hadi célú állami kiadásoknak a fokozása volt. Ennek érdekében rögzítették a bérrögzítő rendelettel a béreket és az árrögzítő rendelettel a vállalkozói nyereségeket. Az állam célja az volt, hogy változatlan áron fedezze szükségleteit és hogy a többlettermelést a maga céljaira fordítsa. A termelés fokozása azonban ekkor már nagy nehézségekbe ütközött. Nem voltak munkanélküli munkások, nem voltak kihasználatlan termelőberendezések és mindennél nagyobb nehézségeket a fokozódó nyersanyagszükséglet kielégítése okozott.

A munkaerőkínálat fokozása érdekében csökkenteni igyekeztek a munkaerők piacán érvényesülő gátló tényezőket és a munkapiac új forrásait kívánták megnyitni. A munkaskínálat akadályainak csökkentése érdekében a legfontosabb intézkedés az 1935. február 26-i törvény^{*} volt. Ennek értelmében a havi 1000 márkás fizetéshatárig minden munkást és tisztviselőt munkakönyve alapján nyilvántartottak és a munkaerők átcsoportosítását az általános gazdaságpolitikai viszonyok figyelembevételével a Reichsanstalt für Arbeitsvermittlung und Arbeitslosenhilfe vette kezébe. A munkaközvetítés, a pályaválasztás és a tanoncelhelyezés kérdéseiben ez az intézet monopóliumot kapott. A szakmunkásutánpótlás biztosítása érdekében a tanoncnevelés kérdését is erőteljesen szabályozták és minden üzemet megfelelő számú tanonc tartására köteleztek. A munkanélkülieket és a nem produktív iparágban foglalkoztatottakat a munkaerőirányítás során átképezték és különösen a kisiparból vontak nagy munkástartalékokat a nagyobb termelőkenységű gyáripari termelésbe. A munkásutánpótlás biztosítása érdekében a nők foglalkoztatását is elősegítették. Ezek mellett a jobb munkakihasználást és a gépigénybevételt is fokozni kívánták. Mindezek az intézkedések kétségtelenül sokban járultak ahhoz, hogy a munkapiac tökéletlenségéből adódó akadályok csökkenjenek és hogy a felfokozott termeléshez szükséges munkaerő zavartalanul rendelkezésre álljon.

A nyersanyaghiány kiküszöbölése a konjunktúra zavartalan továbbalakulásának ugyancsak fontos feltétele volt. A nyersanyagpolitikának azonban egy háborús összetűzés esetével is számolni kellett és ennek előkészítésére a szűkössé válható nyersanyagok pótlásáról is gondoskodnia kellett. A nyersanyaghiány enyhítése céljából részben új nyersanyagok gyártását vezették

²² Az első korszak eseményeinek legtömörebb és legtárgyilagosabb összefoglalása *Bresciani-Turroni* idézett tanulmánya.

be. Ennek a célnak érdekében fokozták a nyersanyagtelepek kihasználását. A nyersanyagpolitika része gyanánt új feldolgozási módokat alkalmaztak és fokozták a nyersanyagok helyettesítését. A nyersanyagpolitika mindezek mellett a nyersanyagfogyasztás csökkentését is biztosítani igyekezett. A nyersanyagpolitika azonban a négyéves terv keretein belül inkább feszítően hatott a konjunktúrális helyzetre, mintsem hogy a feszültségeket enyhítette volna. Az új nyersanyagok, a műbenzin, a műfonalak és a műgumi gyártása óriási tőkeszükséglettel járt. Nagy tőkét kötött le a gyengébb vasércterületek, valamint az alacsony tartalmú horgany-, ólom- és réztelepek kihasználása. Fokozódó áldozattal járt a magnézium- és alumíniumércsek kitermelése is. A külföldivel szemben drágább volt a mezőgazdasági nyersanyagok közül a len és a kender, de nem mondható közgazdaságilag előnyösnek a tőzeg- és az erdőkitermelés fokozása sem. Viszont enyhítettek a helyzeten a helyettesítési intézkedések. A nehézfémeknek könnyűfémekkel való pótlása, a magnéziumnak alumínium helyett való használata, fokozott kő- és cementfelhasználás, a fémek helyett ruggyanának, üvegnek, porcellánnak, emailnak és fának használata legalább átmenetileg a költségek csökkenését eredményezhették. A nemzetgazdasági költségek csökkenését is okozta viszont a jobb hulladékfelhasználás és a veszteséges fogyasztás kiküszöbölése.

A tőkeszférában az új német gazdaságpolitika lehetőségei aránylag korlátozottak voltak. A keletkezett tőkéket egyre fokozódó arányban az állam vette igénybe. A keletkezett tőkéből 1933-ban mintegy 15%, 1938-ban pedig mintegy 53% szolgált állami célokat. Az anyagi tőkekeletkezés csak a legszükségesebb utánpótlási szükséglet fedezésére volt elegendő és a magánvállalatoknál is sok új berendezés csak az állam kívánságára volt visszavezethető. Ilyen körülmények között elsősorban olyan ésszerűsítési intézkedéseket kívántak elősegíteni, amelyek újabb tőkeerőket nem kötöttek le. Ennek célját szolgálta a Reichskuratorium für Wirtschaftlichkeit, amely a gazdasági csoportokkal és kamarákkal együtt dolgozta ki az ésszerűsítési javaslatokat. Egységes könyvelési és árvetési irányelveket állítottak fel és elősegítették a vállalatok költségösszehasonlítását. Az állami szükséglet fedezésére történő nagyarányú tőkeelvonás hatásait azonban ezek az intézkedések csak részben tudták ellensúlyozni.²³

Az új német gazdaságpolitika *harmadik korszakában*, a válságos nemzetközi feszültség és a háború idején, változatlanul csak az az elv maradhatott, hogy az állami szükségletekre egyre nagyobb mennyiségeket kell lekötöni. A termelést csak any-

²³ A második korszak politikájára különösen élesen világítanak rá Hoffmann, Syrup, Müllensiefen, Wrede, Hermann idézett munkái.

nyiban kellett fokozni, amennyiben állami célú termelésről volt szó. A jövedelmek közül is kizárólag az állami jövedelmek növekedhettek. Csökkennie kellett viszont annak a termelésnek, amely nem szolgált közvetlen állami célokat és csökkennie kellett a magánosok jövedelmének és a magáncélú fogyasztásnak. A háborús gazdálkodás módszerei és irányelvei Németországban már a háború kitörése előtt kialakultak. A hadi célú tőkepolitikában és nyersanyagpolitikában észrevehető változás a háború kitörésével nem következett be. A háború kitörésével azonban fokozottan a hadicélokat kellett szolgálnia a korábban polgári célú termelésnek és jövedelemnek is. Az állam fokozott szükségleteinek fedezésére ezért a háború kitörésekor nagy adóemeléseket vittek keresztül. A nemzeti jövedelem 6, az összes adók 20%-ára rug a háború kitörésekor bevezetett új adók hozama. A fogyasztást érintő korlátozások is rendkívül mélyre nyúltak. Az élettanilag szükséges mennyiségre korlátozták az ételmezést, a legszükségesebb utánpótlásra a ruházkodást és a magáncélú építkezésekre tilalmat mondtak ki. A korlátozások következtében munkaerők és tőkeberendezések szabadultak fel a háború céljaira. A munkaerők részben mint katonák teljesítenek szolgálatot, részben azonban hadiiparokba csoportosítják át őket. A termelőberendezések is vagy hadi, vagy kiviteli, vagy legszükségesebb ellátási célokat szolgálnak, vagy pedig a nyersanyag- és a munkaerőmegtakarítás érdekében leállítják őket. A pénzbeli jövedelmek csökkentése, a tényleges fogyasztás korlátozása és a magáncélú termelés termelőerőinek állami célokra való átcsoportosítása is hivatott ilyen körülmények között a német háborús célok elérését biztosítani.²⁴

Az átfogó intézkedések gyakorlati jelentősége egészen nyilvánvaló. Az új német gazdaságpolitikának azonban az elmélet szempontjából is nagy jelentősége van. Az első korszak azt mutatta, hogy a hitelpolitikai és termelés politikai intézkedések összehangolásával egy jól megszervezett gazdaság a kihasználatlan munkaerők és tőkék teljes foglalkoztatását biztosítani képes. Korlátozást ebből a szempontból csak az jelent, hogy az illető gazdaságnak akár a szabadvaluta, akár a fizetési mérleg merev szabályozása révén a világ gazdaságtól el kell szigetelődnie. A második korszaknak az a tanulsága, hogy a konjunktúra feszültségeinek lényeges enyhítése lehetséges a munkaerőknek, a béreknek, a nyersanyagutánpótlásnak és a nyersanyagáraknak megfelelő szabályozása esetében. A tőkeszféra szabályozására, a konjunktúrainyításnak erre a legnehezebb kérdé-

²⁴ Egységes összefoglalás a német háborús gazdálkodásról ezideig nem jelent meg. Hasznos ebből a szempontból a Frankfurter Zeitung karácsonyi számának és naptárának áttekintése. A részletkérdésekre vonatkozólag főleg a következő forrásokból merítettünk: Reichsgesetzblatt, Reichsanzeiger, Frankfurter Zeitung, Neue Zürcher Zeitung, Wirtschaft und Statistik.

sére azonban a viszonyok különleges alakulása folytán az új német gazdaságpolitikának ez a második korszaka sem szolgáltatott kísérleti anyagot. A harmadik korszaknak szintén lényeges tanulsága van. A háborús célú gazdálkodás a termelőerők erőteljes kihasználása és a nemzeti termelés csökkenése esetében csak a polgári célú fogyasztás és tőkegazdálkodás terhére érhet el eredményeket. Illuzórikus ebben az állapotban már a hitelek teremtményeire bízni, mert a hitelkiterjesztés termelőerőket nem von a gazdaságba. A hitelek teremtményeire vetett bizalom ekkor már csak pénzhígítást okozhat és a terhek igazságtalan megoszlását eredményezheti. Abban a rendkívüli helyzetben, amikor az állami célok mindent felülmúló súllyal érvényesülnek, célszerű a fogyasztásra szánt jövedelmeknek adóztatással és kölcsönökkel való csökkentése, a fogyasztásnak céltudatos korlátozása és a termelésnek az állami célokra való átállítása, mert így nemcsak az állami célok valósíthatók meg jobban, hanem a jövedelmi és fogyasztási igazság szempontjai is megfelelőbben érvényesíthetők. Ezen a téren azonban egységes, erőteljes és következetes politikára van szükség, mert a pillanatnak és hangulatnak nyújtott engedmény könnyen a pénzügyi rendszer felbomlására vezethet.

2. A *svéd kísérlet* sok szempontból a németnél is nagyobb figyelmet érdemel. Míg Németország egy túlhajtott állami konjunktúra felé fejlesztette gazdasági életét, addig Svédország célja kifejezetten a válságok enyhítése, sőt lehetőleg elkerülése volt. Emellett Svédország, mint a világpiactól erősen függő kis állam tudta ezt a politikáját megvalósítani és a helyes irányítás folytán nem is vált szükségessé a gazdasági életbe való mélyebb belenyúlás.²⁵

A svéd konjunkturapolitika feltételeit a pénzpolitika teremtménye meg. Az aranystandardot Svédország 1931. szeptember 27-én kényszerült feladni és a pénzpolitika célja ezután már csak a belső vásárlóerő tartása lehetett. Az 1932-es Kreuger-válság a svéd korona árfolyamát a font alá szorította és a svéd politika már nem is akart ezen a tényen változtatni. 1932. május és október között, valamint 1933 közepétől hosszabb időn át a két valuta közötti különbözet 7% volt és az erősödő svéd korona leszorítása nagyarányú arany- és valutavásárlásokat tett szükségessé és lehetségessé. Az arany- és devizakészletet, amely 1931

²⁵ A svéd kísérletre vonatkozólag lásd: Social Problems and Policies in Sweden. The Annals of the American Academy of Political and Social Science. CXC VII. (1938) XI, 249. l.; főleg: Möller, G., The Unemployment Policy. i. m., 47—71. l.; Skogh, S., The Labor Market and its Regulation. i. m., 40—46. l., továbbá: Montgomery, A., How Sweden Overcame the Depression. Stockholm. Bonnier, 1938. 91 l.; sok értékes adatot tartalmaz: League of Nations, World Economic Survey. 1937/38 és 1938/39. Geneva. L. o. N., 1938 és 1939.

szeptemberében 230 millió koronára zsugorodott, öt év alatt 1715 millió svéd koronára növelték, a pénzpolitika e készlet fokozására és külföldi tőkék beáramlására vezetett és ez a pénzpolitika tette lehetővé az erőteljes belső konjunktúrapolitika folytatását is.²⁶

A konjunktúra hullámozásai elleni küzdelemben az állam pénzügyi politikájának döntő jelentősége volt. A svéd közgazdaságtan elméleti eredményeinek megfelelően az állam és az egyéb közületek a válságban nem csökkentették kiadásait, hanem inkább az állami, a helyi és a magánberuházások növelésére törekedtek. Már 1931/32-ben tartózkodtak a beruházások csökkentésétől, de az állami beruházások növelésének politikája nagyobb arányok között csak 1933-ban, a pénzpolitika új irányának állandósulása után volt keresztülvihető. Az aktív konjunktúrapolitika jegyében ezután adók helyett kölcsönökből finanszíroztak és lehetőleg nagy járulékos hatású, nem feltétlenül munkaintenzív közmunkákat valósítottak meg.

A svéd államkincstár a válság legsúlyosabb két éve, 1933/34 és 1934/35 folyamán közmunkák céljaira 702 millió svéd koronát fordított. Ebből az összegből 340 millió svéd korona kifejezetten munkaszerzési célokat szolgált. A fellendülés csúcán 1929 és 1931 között az állami beruházások összege mindössze 264 millió svéd korona volt, amiből munkaszerzési beruházásokra csupán 9 millió ment. Az állami közmunkák összes költségét a prosperitás éveivel szemben 438 millió svéd koronával fokozták. A helyi közületek vagy magánosok a kormány munkaszervezési programjának támogatásával ezenfelül beruházásra még 130 millió svéd koronát fordítottak, úgyhogy együttvéve 568 millió koronával növelték a közmunkakiadásokat. A legsúlyosabb, 1933–1935. években állami vagy államilag támogatott közmunkákra összesen 832 millió svéd koronát költöttek, ami a konjunktúra csúcspontjának két évével szemben háromszoros növekedést jelent.

A munkaszerzési akció elsősorban az építőipari munkaszerzésre irányította figyelmét, mert az építőipar foglalkoztatja Svédországban a vas- és acélipar után a legtöbb munkást és mert az építőipar a legfontosabb kulcsipar, amelynek ösztönzése az ipari tevékenység ösztönzésével egyértelmű. Az állam hatalmas magasépítési és útügyi beruházások mellett jelentős közlekedési (telefon, távíró, vasúti, stb.) és ipari (főleg fűrészipari) beruházásokat eszközölt. Az állami építkezések beruházási tervét hat év helyett két év alatt bonyolították le. Nagy hajógyári és gépipari rendeléseket adtak fel. A helyi közületek állami segítséggel templomokat, városházákat, bírósági épületeket, kórházakat, tűzoltóállomásokat, fürdőket, tornatermeket,

²⁶ *Montgomery*, i. m., 34–44. l.

vízvezetékét és csatornákat építhettek. Segélyezték a városi és vidéki házépítést, a kikötők építését és ipari beruházásokra is segélyeket nyújtottak. A hatások így nemcsak közvetve, de közvetlenül is széleskörűek és kedvezőek voltak.

A svéd közmunkapolitika bérpolitikai vonatkozásban is jelentős hatásokat fejtett ki. A pénzbérek csökkenésének megakadályozása és járulékos foglalkoztatás volt a vezető elv. A svéd állam nem kívánta a bérek deflatorikus csökkenését és a csökkenések elkerülése érdekében a közmunkákkal kapcsolatos bérpolitika eszközét is igénybevette. A munkaszerzési akciók az általános bértételeket fizették és így közvetve a szakszervezetek helyzetét erősítették.

1934 második felében a maximálisan 190,000 munkanélküliből 100,000 személyt tudtak munkába állítani és 301 millió koronás szükségmunkakiadásból bérekre 147 millió svéd koronát fordítottak. Ha 1933 és 1936 között a foglalkoztatott munkások száma 20%-kal, az átlagos munkaidő 9%-kal, a munkórak száma 31%-kal és a bérösszeg 35%-kal növekedett, úgy ez nem utolsó sorban a svéd kormány közmunka- és bérpolitikájának tudható be.

A pénzügyi lebonyolítás a tervezettnél lényegesen simábban ment. A hitelpiac kedvező helyzete folytán a magánvállalkozás károsítása nélkül lehetséges volt a nagyarányú kölcsönműveletek lebonyolítása és a visszafizetés a tervezettnél rövidebb idő alatt történt. Az 1933-ban kibocsátott kölcsönöket négy év alatt, az 1934-ben kibocsátottakat hét év alatt kívánták visszafizetni és a gyors visszafizetés biztosítása érdekében az örökösödési és ajándékozási adó jelentős emelését vitték keresztül, amiből évi 25 millió svéd korona járulékos hozamot vártak. A gazdasági fellendülés azonban a tervezettnél gyorsabb ütemű volt és a kölcsönöket mind négy év alatt fizették vissza.²⁷

Az elmúlt évek svéd konjunktúrapolitikájával szemben egyedül az a komoly kifogás hozható fel, hogy túlságosan későn érvényesítette a tevékeny munkaszerzés elveit. Ennek részben pénzp politikai, részben alkotmányjogi és igazgatási okai vannak. Az eredmények azonban a svéd gazdaságpolitikai irányításra így is nagy hatással voltak. 1937-ben a tanulságokra tekintettel részletesen megvizsgálták az állami és helyi közületek öt és tíz év alatt megvalósítandó beruházási terveit, úgyhogy válság esetén ezek fokozott ütemű keresztülvitele lesz lehetséges. Ezenfelül 1938 májusában külön törvényt hoztak, amely valamely jövő válságban szükséges munkaszerzés céljára 257 millió svéd korona hitelt szavazott meg. Ez az összeg is a jövő válságok elleni küzdelem célját hivatott szolgálni.²⁸

²⁷ Möller, 50—71. l.

²⁸ *League of Nations, World Economic Survey. 1937/38. i. m., 204. l.*

A svéd válságpolitika a múltban rendkívül eredményes volt és valószínű, hogy a jövőben is eredményes tud maradni. Az eredményeket annál nagyobbra kell értékelnünk, mert a világgazdaságtól erős függésben lévő állam és a vállalkozói tevékenység minden csorbitása nélkül tudta elérni. Jövedelemeloszlási szempontból is rendkívül kedvező hatásai voltak, anélkül, hogy a tőke életbevágó érdekeit hátrányosan érintette volna. A svéd válságpolitika ilyen folytatásának számos különleges feltétele volt és az elmúlt válságban világpiaci irányzatok is segítették a válság elleni küzdelmet. Mindettől függetlenül azonban a svéd politika az első példája annak, hogy miképpen lehet a konjunktúra hullámozását mélyrenyúló beavatkozások nélkül rendkívül nagymértékben enyhíteni. A honvédelmi előkészületek a svéd konjunktúrapolitikában bizonyos eltorzulást okoznak, de a svéd politikának 1933 elejétől 1938 végéig eltelt hat éve mindenképpen a konjunktúráirányítás egyik legátgondoltabb és legérdekesebb kísérlete marad.

Nötel Rudolf

(Folytatása a következő számban.)

Magyarország nemzeti jövedelmének megoszlása.

Kétségtelen, hogy Magyarországon a legsóbb néprétegek életszínvonala ma még rendkívül alacsony. Vannak, akik ezen a sajnálatos állapoton a jövedelmek jobb elosztásával akarnak segíteni. Ez a törekvés meglehetősen kilátástalan, mert mindenki, aki ismeri a közgazdasági élet törvényeit, tudja, hogy alacsony életszínvonalon tengődő népességünk helyzetén nem segíthetünk elégtelen nemzeti jövedelmünk jobb megosztásával, hanem csak megosztandó nemzeti jövedelmünk növelésével. A széles néprétegek jóléte szempontjából nem annyira a nemzeti jövedelem megoszlása, mint inkább nagysága, a fejenkénti nemzeti jövedelem nagysága a fontos és ez sajnos Magyarországon nagyon csekély.

A nemzeti jövedelem megoszlásának kérdését mégsem szabad lebecsülnünk, mert hiába magyaráznánk meg az embereknek, hogy a nagyjövedelmek szétoztásával a nyomorgó tömegeken alig segítenénk, a nagy jövedelmi ellentétek a nyomorban tengődő emberekben elkeseredést váltanak váltanak ki, amelynek levezetéséről a mai forrongó időkben feltétlenül gondoskodnunk kell.

Habár tehát a Magyarországon uralkodó szociális feszültségek kiegyenlítése csak a nemzeti jövedelem fokozásával nyerhet végleges megoldást, foglalkoznunk kell nemzeti jövedelmünk megoszlásának kérdésével is. De mielőtt ezen a téren bármily javaslatot tennénk, tudnunk kell, hogy milyen Magyarország jövedelmének mai megoszlása. Ezzel a kérdéssel foglalkozik *Matolcsy Mátyás*: „A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás” c. nemrégiben megjelent munkája.

Matolcsy szerint Magyarországon 1930–31-ben a lakosság

0.6%-ának jutott az egyéni jövedelmek összegéből	— —	20%
18.2%-ának jutott az egyéni jövedelmek összegéből	— —	36%
81.2%-ának jutott az egyéni jövedelmek összegéből	— —	44%

Matolcsy szerint Magyarországon a nagyjövedelműek részesedése a nemzeti jövedelemben sokkal nagyobb, mint a

nyugati gazdagabb országokban és így a nemzeti jövedelem elégtelenségéből származó hátrányokat nemzeti jövedelmünk szélsőséges eloszlása még jobban kiélezi.

Németországban például 1928-ban a népesség legnagyobb jövedelmű 0.7%-ának a részesedése a nemzeti jövedelemből csak 9.8%, vagyis fele akkora, mint ugyanannak a néprétegnek a részesedése Magyarországon. Az Észak-Amerikai Egyesült Államokban pedig a nemzeti jövedelem 22%-a a népesség legnagyobb jövedelmű 3.0%-os rétegének jut, a magyarországi 0.6% helyett.

A nemzeti jövedelem megoszlása van olyan nagy jelentőségű kérdés ma Magyarországon, hogy e megállapítás mellett nem mehetünk el szó nélkül. Véleményünk szerint Matolcsy kissé elhamarkodottan és behatóbb vizsgálat nélkül teszi fel, hogy nálunk a nemzeti jövedelem 20%-a a népesség 0.6%-ának a jövedelmét teszi ki.

Fentemlített munkájának 31. oldalán az alábbi fejtegetések során jut el ehhez a feltevéshez: „Az adóstatistika adatai szerint a lakosság 0.42%-ának az egyéni jövedelmek összegéből 10% jutott. De ha meggondoljuk, hogy a jövedelemadó céljából bevallott jövedelem a tényleges jövedelem felét, vagy harmadát sem mindig éri el, akkor joggal feltehetjük, hogy egyfelül 10.000 pengőnél nagyobb jövedelemmel a kimutatott 16.619 adózónál lényegesen többen rendelkeztek és hogy ezekre az összes jövedelmeknek lényegesen több, mint 10%-a esett. Valószínűleg nem járunk messze a valóságtól, ha a szóbanforgó kategóriának a jelentőségét 0.4%-ról 0.6%-ra növeljük és azt tesszük fel, hogy az 52.130 főnyi lakosságnak az összes jövedelmek kb. 20%-a jutott.”

Véleményünk szerint ily fontos kérdést, melynek rendkívül nagy politikai jelentősége van, nem szabad ennyire felületesen elintézni és ha az a gyanu merül fel, hogy Magyarországon a nemzeti jövedelem megoszlása tényleg túlságosan egyenetlen, úgy a kérdéssel sokkal behatóbban kell foglalkoznunk.

Részletesen foglalkozott Matolcsynak nemzeti jövedelmünk megoszlására vonatkozó számításaival *Neubauer Gyula* egyik nemrégiben megjelent tanulmányában.¹ Neubauer több szempontból bírálja Matolcsy munkáját, de nem végzett újabb számításokat nemzeti jövedelmünk megoszlására vonatkozólag. Szükségesnek tartjuk tehát, hogy a magyar nemzeti jövedelem megoszlásának a kérdését újabb vizsgálat tárgyává tegyük. Vizsgálódásainknál Matolcsy munkájából indulunk ki, igyekszünk gondolatmenetéhez és megállapításaihoz minél jobban

¹ A magyar nemzeti jövedelem megoszlása. Közgazdasági Szemle 1940 június.

ragaszkodni és csak ahol megállapításai nyilvánvalóan tévesek, vagy számításai nem eléggé részletesek, fogunk tőle eltérni.

Matolcsy szerint a jövedelemmegoszlás megállapításánál a jövedelemadó-statisztika semmiféle komolyabb támpontot nem nyújt és a jövedelemmegoszlás megállapításaira vonatkozó számításainál a jövedelemadó-statisztikát meglehetősen semmibe veszi, illetve annak eredményeit igen erősen átalakítva veszi csak számításba. A jövedelemmegoszlás kipuhatolásánál először a népesség 81%-át kitevő legszegényebb népréteg jövedelmét állapítja meg és számításainak ezt a részét nagyjából helytállónak fogadhatjuk el. A lakosság 19%-ának jövedelemmegoszlására vonatkozólag azonban oly megállapításokat tesz, melyeket kétkedéssel kell fogadnunk.

Magyarország lakosságának 81%-át kitevő legszegényebb néprétege Matolcsy számítása szerint a nemzeti jövedelem 44%-ának birtokába jut, amennyiben az 1930/31. gazdasági évben 2.042 millió pengőt tett ki e népréteg jövedelme. A nemzeti jövedelem többi 56%-a a népesség módosabb 19%-ának a jövedelmét képezi. Nemzeti jövedelmünk ezen 56%-a 1930/31-ben 2.593 millió pengőt tett ki. Ebből a 2.593 millió pengőből Matolcsy számításai szerint a lakosság 0.6%-ának 927 millió pengő jutott, míg a többi 1.666 millió pengő az ország népességének 18.2%-át kitevő középosztálynak volt a jövedelme.

Az ország legnagyobb jövedelmű néposztályának jövedelmét Matolcsy, mint fenti idézetből látjuk, oly módon számítja ki, hogy megállapítja, hogy 1931-ben a jövedelemadó-statisztika szerint a 10.000 pengőnél nagyobb jövedelemmel rendelkezők jövedelemadó-kivetés céljából bevallott jövedelme 464 millió pengőt tett ki, ami az akkori nemzeti jövedelemnek 10%-a volt. De e 464 millió pengőben bent foglaltatik a 10.000 pengőnél nagyobb jövedelemmel rendelkezők által fizetett kamat is, mert Matolcsy szerint nem valószínű, hogy ezen kamatjövedelmek kisjövedelmekké váljanak. Matolcsynak már ezt az állítását is kifogásolnunk kell, mert a nagyjövedelműek által fizetett kamatok valahol mint jövedelmek jelentkeznek, azokat tehát a nagyjövedelműek jövedelméből le kell vonni. Ha a kamatjövedelmeket nem vallják be megfelelően, úgy fel kell azokat emelnünk, de a fizetett kamatoktól egyszerűen eltekintnünk nem szabad. Nem szabad azért sem, mert e kamatok nagy része külföldi hitelezőinknek jut és a kamatok ezen részét Magyarország nemzeti jövedelménél számításba venni nem lehet.

Még nagyobb baj, hogy Matolcsy egyszerűen kijelenti, hogy a jövedelemadó-vallomások hamisak. Jövedelemadó-statisztikánk megbízhatatlanságának igazolására „Új élet a magyar földön” című munkájában (118–119. o.) azt is felhozza, hogy az 50.000 pengőn felüli jövedelmek 1932 és 1935 között oly hihetetlen mértékben csökkentek, hogy ezt a valósá-

gos jövedelem csökkenésével megmagyarázni nem lehet, ennek a magyarázata csak a nagymérvű adóeltitkolás lehet. Így például 1932-ben 830 házbirtokos bevallott jövedelme volt több, mint 50.000 pengő, jövedelmük 67.4 millió pengőt tett ki, míg 1935-ben már csak 21 háztulajdonos volt, akinek a jövedelme felülmulta az 50.000 pengőt és bevallott jövedelmük csak 2.3 millió pengőt tett ki.

De véleményünk szerint teljesen lehetetlen, hogy a háztulajdonból származó jövedelmeket el titkolhassák s miután e háztulajdonosok jövedelmének 84%-a házbér volt, a jövedelemcsökkenésének oka nem lehetett az adóeltitkolás. Az 50.000 pengőn felüli jövedelmek száma 1932-ről 1933-ra csökkent hirtelen, még pedig 1.449-ről 582-re és ennek az oka Neubeuer Gyula szerint² nyilvánvalóan a megállapítás módjában rejlik. Nem az adóeltitkolás, hanem az adóstatistika technikájának a megváltozása az oka az 50.000 pengőn felüli jövedelmek nagy mérvű csökkenésének.

Matolcsy felteszi, hogy a 10.000 pengőn felüli jövedelműek valóságos jövedelme kétszer akkora, mint amekkora jövedelmeket az adózók bevallanak. Ilyet állítani csak akkor volna szabad, ha ezt az állításunkat gondos számításokkal igazolni tudjuk, ezzel szemben tény, hogy ha számításokat eszközölünk arra nézve, hogy mennyire térhetnek el a jövedelemadó vallomások a valóságos jövedelmektől, megállapíthatjuk, hogy az eltérés nem lehet 100%-os, hanem annál jóval csekélyebb.

Matolcsy számításai szerint az ország népességének 18.2%-át kitevő nagyobb jövedelmű népréteg jövedelme 2.953 millió pengő. Ennek a néprétegnek a fejenkénti jövedelme több mint 1000 pengő.

Magyarországon, bizonyos kivételektől eltekintve jövedelemadót fizetni az köteles, akinek a jövedelme meghaladja az 1.000 pengőt. Az adózók bevallása szerint a jövedelemadó fizetésére kötelezett jövedelmek a levonható tételek levonása nélkül 1931-ben 1.369 millió pengőt, 1932-ben 1.236 millió pengőt tettek ki, átlagban 1931/32-ben 1.300 millió pengőt. Miután az 1931. évi vallomások az 1930. évi jövedelmek alapján, az 1932. évi vallomások az 1931. évi jövedelmek alapján készültek, az 1930/31-es nemzeti jövedelemmel az 1931/32. évi vallomások átlagából adódó 1.300 milliót kell összehasonlítanunk. Ez az 1.300 millió pengő valóban sokkal kevesebb, mint az a 2.593 millió pengő, amennyi Matolcsy számítása szerint a polgári társadalom és a nagyjövedelműek jövedelme volt.

De a Matolcsy által kiszámított 2.593 millió pengőben sok oly jövedelem is bentfoglaltatik, amely után különböző okok

² *Neubauer Gyula*: Az 50.000 pengőnél nagyobb jövedelműek jövedelme és vagyona Magyarországon az 1931—34. évi adóstatistika alapján. *Magy. Stat. Szemle* 1937 december 1065. o.

miatt jövedelemadót fizetni nem kell és így a nagy eltérésnek nem az adóeltitkolás, vagy legalább is nem kizárólag az adóeltitkolás az oka. Hogy mekkora lehet az az összeg, amit az adózók jövedelemadó vallomásaikban eltitkolnak, azt a következő számítással becsülhetjük fel.

Adótörvényeink értelmében állami közigazgatási tisztviselőink és nyugdíjasaink nem fizetnek jövedelemadót. Ezeknek fizetését és nyugdíját tehát külön számításba kell venni. Az állami közigazgatási tisztviselők évi fizetése és nyugdíja 1930-ban 489.8 millió pengő, 1931-ben 483.2 millió pengő,³ 1930/31-ben (átlag) 486.5 millió pengő volt. Nem fizetnek jövedelemadót az önkormányzati közigazgatási tisztviselők sem. Ezek fizetése 1931-ben 125.6 millió pengő, nyugdíjasaik nyugdíja 30.6 millió pengő volt.⁴ Mentese a jövedelemadó fizetése alól az állami közüzemi tisztviselők és a magántisztviselők ha évi jövedelmük a 3.600 pengőt meg nem haladja.

Az évi 3.600 pengőn aluli jövedelmű magántisztviselők és az állami üzemek tisztviselőinek évi fizetése 1930-ban 355.9 millió pengő, 1931-ben 333.5 millió pengő volt,^{4a} átlag 1930/31-ben

Nem szerepelnek a társadalombiztosító intézetek statisztikájában a mezőgazdasági tisztviselők jövedelmei. Ezek száma az 1930. évi népszámlálás szerint 5611 volt, átlagos keresetüket 3000 pengőnek véve, keresetük 16.8 millió pengőre rugott. Nem fizetnek jövedelemadót azok a kereskedők sem, akiknek évi jövedelme 1000 pengőn alul maradt. Ezek jövedelmére vonatkozólag 1931. évi adat nincs, csak a részletesebb 1933. évi adóstatistikából tudjuk, hogy az 1000 pengőn aluli jövedelemmel bíró kereskedők kereseti adóalapja ez évben 30 millió pengő volt. Tényleges jövedelmük kipuhatolására ezt a bevallott jövedelmet 50%-kal emelnünk kell, ez lenne 45 millió pengő. Ezt az összeget felkerekítjük 50 millió pengőre, mert 1930/31-ben még jobbak voltak a kereseti viszonyok és csak azért nem alkalmazunk erősebb korrektúrát, mert 1933-ban valószínűleg sok kereskedőnek, akinek 1930/31-ben 1000 pengőt felül volt a keresete, már jövedelemadó-mentes volt a jövedelme.

Nem tartozik jövedelemadót fizetni az az értelmi (szabad) foglalkozású sem, akinek a jövedelme 1000 pengőn alul van. Habár hihetetlennek hangzik, 1933-ban az 1000 pengőn aluli kereseti adó alapú szabadfoglalkozásúak (orvosok, ügyvédek stb.) száma 11.211 volt és kereseti adóalapjuk 5.491 ezer pengő. 1931 és 1932 évi részletes adatok nincsenek, de mivel az

³ A Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentései alapján.

⁴ Önkormányzati testületek háztartási joga és statisztikája. Kiadja a m. kir. pénzügyminisztérium. Budapest, 1931. 179. és 180. lap.

^{4a} Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentései. 344.7 millió pengő.

értelmi foglalkozásúak egész kereseti adóalapja ezekben az években alig változott, alkalmazhatjuk ezt az adatot az 1930/31. évi keresetük megállapítására is. Helyesbítésül 50%-kal megnöveljük és 8 millió pengőre tesszük a jövedelemadót nem fizető értelmi foglalkozásúak jövedelmét.

Az 1000 pengőn aluli jövedelmű kereskedőkön és szabadfoglalkozásúakon kívül vannak még mások is, akiknek az évi jövedelme 1000 pengőn alul marad, akik tehát jövedelemadót nem fizetnek és jövedelmük alapján a széles népréteghez számítanak, de akiket Matolcsy oda be nem sorozott és akiknek a jövedelmét még mink sem vettük számításba.

Matolcsy szerint a 100 holdon aluli földbirtokosok, földbérlők és a nincstelen mezőgazdasági munkások és cseiédek száma, segítő családtagjaikkal és eltartottaikkal együtt 4.347.413. Az 1930. évi népszámlálás szerint a mezőgazdaságból élő népesség 4.499.393. Ezzel szemben a 100 holdon felüli földbirtokosok, földbérlők, azok segítő családtagjai és eltartottai 25.143 és a mezőgazdasági tisztviselők és eltartottaik száma 13.223, vagyis e két népréteg együtt 38.366. Marad tehát 113.614 mezőgazdasági élő személy, akit Matolcsy nem vett ugyan be a széles néprétegbe, de a jómódúak közé sem tartoznak. Az 1930. évi foglalkozási statisztikából azt látjuk, hogy ezek a Matolcsy által kihagyottak a részes földművesek, a tehenészetekben és juhászatokban foglalkoztatottak, a kertészek és az őstermelés egyéb ágaiban foglalkoztatottak és eltartottaik. Ha feltesszük, hogy ezek jövedelme kb. a mezőgazdasági cselédekével azonos, vagyis fejenként 200 pengő, úgy jövedelmük 22.7 millió pengőt tett ki.

Nem szerepel a jövedelemadó statisztikában és máshol sem vettük még számításba a házhaszonértéket a maga egészében.

Varga-Matolcsy számítása szerint a lakóházak haszonértéke 1930/31-ben 543 millió pengő volt,⁵ amiből karbantartás címén 20 %-ot vonnak le, marad tehát tiszta lakás haszonérték 434 millió pengő.

Matolcsy szerint a házhaszonértékből az alsó népréteg jövedelmét növeli:

1. a nincstelenek házhaszonértéke	12.1 millió pengő
2. a mezőgazdasági cselédek lakóházhasználata ⁶	13.6 „ „
3. a kisbirtokosok házhaszonértéke	38.2 „ „
4. a 10—100 holdas gazdák házhaszonértéke	14.0 „ „
5. a bányászok birtokában lévő házak házhaszonértéke	0.7 „ „
6. az ipari stb. segédszemélyzet házhaszonértéke	12.4 „ „
	<hr/> 91.0 „ „

⁵ Dr. Matolcsy Mátyás és dr. Varga István: Magyarország nemzeti jövedelme 1924/25—1934/35. 1936.

⁶ 170.000 lakás a 5 q búza = 850.000 q búza a 15.60 P.

Az 1931. évi jövedelemadó vallomásokban a házbirtokból származó jövedelem 293 millió pengő, az 1932. évi vallomásokban 287 millió, átlag 1931/32-ben 290 millió pengő. Hozzávéve a fenti 91 millió pengőt, marad tehát a 434 millió pengő lakás-használatból 53 millió pengő oly haszonérték, amely sem a jövedelemadó vallomásokban nem szerepel, sem a széles néprétegnél nem vétetett számításba. Ez az 53 millió pengő egyrészt az 1000 pengőn aluli kiskereskedők és kisiparosok kezében lévő házak haszonértéke, hiszen a falusi és kisvárosi kiskereskedők és kisiparosok közül nagyon soknak van háza, továbbá a kistőkések és a kisnyugdíjasok birtokában lévő házak haszonértéke.

Nem fizetnek az adózók jövedelemadót a részvénytársaságok tartalékolásai után sem, mert azok az adózók kimutatható jövedelmévé nem válnak. Részvénytársaságaink tiszta nyeresége 1938-ban 122 millió pengő volt, ebből 54 millió pengő osztalékot fizettek, 68 millió pengőt különböző címeken tartalékoltak. Számításba kellene vennünk a titkos tartalékokat is, de az nagyon nehéz, mert erre nézve semmiféle támpontunk nincs. Feltesszük, hogy a részvénytársaságok titkos tartalékolásai nyílt tartalékolásuk 50 %-át teszik ki. Részvénytársaságaink nyílt és titkos tartalékai tehát 102 millió pengőre rugtak. De Magyarország részvénytársaságai részvényeinek 20 %-a külföldiek kezén van, a belföldiek kezén lévő részvények belső értéke a tartalékolások révén tehát csak 82 millió pengővel emelkedett.

Összegezve ezeket a jövedelemadó fizetésére nem kötelezett jövedelmeket, melyeket Matolcsy a polgári és nagyjövedelmű népesség jövedelméhez számít és hozzáadva őket a jövedelemadót fizető adózók által bevallott jövedelmekhez, a következő eredményre jutunk:

	Millió pengő
1. Bevallott jövedelemadó-köteles jövedelem	1302
2. Az állami közigazgatási tisztviselők fizetése és nyugdíja	486.5
3. Az önkormányzati közigazgatási tisztviselők fiz.	125.6
4. Az önkormányzati közigazgatási tisztviselők nyugd.	30.5
5. Az állami közüzemi tisztviselők fizetése és a magántisztviselők 3.600 pengőn aluli fizetése	344.7
6. A mezőgazdasági tisztviselők fizetése	16.8
7. Az 1000 pengőn aluli jövedelmű kereskedők jövedelme	50
8. Az 1000 pengőn aluli jövedelmű szabadfoglalkozásúak jövedelme	8
9. A részes földművesek, kertészek, tehenészek, juhászok stb. jövedelme	22.7
10. A kiskereskedők, kisiparosok, kistőkések stb. birtokában lévő házak haszonértéke	53
11. A magyar részvényesek birtokában lévő részvénytársaságok nyílt és titkos tartalékai	82

Összesen: 2521.9

A Matolcsy számításai szerint a polgári és nagyjövedelmű népréteg jövedelmét kitevő 2593 millió pengőből 2522 millió pengőt ki tudunk mutatni, anélkül, hogy az adóeltitkolás feltevéséhez kellett volna folyamodnunk. Magunk sem hisszük ugyan, hogy az adóeltitkolás csak 70 millió pengőt tenne ki, de az adóeltitkolás minden esetre sokkal kisebb méretű, mint amekkorára azt Matolcsy becsüli.

Ha végigtekintünk a jövedelemadó-kivetés alapjául szolgáló jövedelmeken, úgy megállapíthatjuk, hogy azok nem mindegyikét lehet eltitkolni. Az adóeltitkolás a legnagyobb a tőketulajdonból származó jövedelemnél, még pedig Fellner professzor megállapítása szerint a tőketulajdonból származó jövedelemnek körülbelül a felét titkolják el⁷. A kereskedelemben és a kézműiparban a tényleges jövedelemnek kb. 33 %-át titkolják el Fellner professzor szerint⁸ ezen tételeket a helyes jövedelem kipuhatólására tehát 50 %-kal emelni kell. Hasonló mérvben kell emelni véleményünk szerint az általános kereseti adó alá eső egyéb foglalkozások jövedelmét és óvatosságból az úgynevezett egyéb forrásokból származó jövedelmeket.

De nem kell emelni a háztulajdonból származó jövedelmet, mert annak eltitkolására véleményünk szerint alig van lehetőség, nem kell a szolgálati viszonyból származó jövedelmet sem, mert itt is kivételes lesz az eltitkolás, nem kell emelni végül a tantieme-ből származó jövedelmeket, mert azokat az adóhatóságok a részvénytársaságok vallomásai alapján ellenőrizhetik.

A földbirtokból származó jövedelemadó-köteles jövedelem ellenőrzésére összegezzük az összes eddig már számításba vett, mezőgazdaságból származó jövedelmeket és levonjuk azokat a Varga-Matolcsy szerint 1930/31-ben 1590.2 millió pengőt kitevő mezőgazdasági jövedelemből.

Eddig a következő mezőgazdaságból származó jövedelmeket vettük számításba:⁹

Millió pengő

1. A nincstelen mezőgazdasági munkások munkabérijövedelme	177.2
2. A nincstelen mezőgazdasági munkások tüzelője	22.0
3. A nincstelen mezőgazdasági munkások aprójószága	18.0
3. A konvenciók cselédek konvenciója	110.9
levonva lakásuk hasznóértéke	13.6
5. A konvenciók cselédek tüzelője	11.8

⁷ Dr. Fellner Frigyes: Adótehermegoszlás 282. o.

⁸ Dr. Fellner Frigyes: Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme 54. o.

⁹ Az 1—13. számú tételeket Matolcsy vette számításba a legszegényebb népréteg jövedelmének kiszámításánál, a 14—15. tételeket fentebb számítottuk ki, a 16. tételt a földbérlők 1933. évi kereseti adó vallomásaik alapján becsültük fel.

	Millió pengő
6. Az 1—10 holdas birtokosok és bérlők munkájának értéke	274.5
7. Az 1—10 holdas birtokosok és bérlők földbére	114.2
8. Az 1—10 holdas birtokosok és bérlők aprójószágértékesítéséből származó jövedelem	49.1
9. A 10—100 holdas birtokosok és bérlők munkájának értéke	175.1
10. A 10—100 holdas birtokosok és bérlők földjének földbére	135.4
11. A 10—100 holdas birtokosok és bérlők fölszerelésének kamatigénye	65.3
12. A bányamunkások tulajdonában lévő föld bére	0.4
13. Az ipari stb. segédszemélyzet tulajdonában lévő föld hasznobére	5.4
14. A részes földművesek, kertészek stb. jövedelme	22.7
15. A mezőgazdasági tisztviselők fizetése	15.8
16. A 100 holdon felüli földbérlők jövedelme	30

Összesen: 1214.6

	Millió pengő
A mezőgazdaságból származó jövedelem 1930/31-ben volt	1590.1
Számításban vettünk már	1214.6
A helyesbített jövedelemadó-köteles földbirtokból származó jövedelem	375.5

Ha ezeket a helyesbítéseket a jövedelemforrásoknál végre hajtjuk, akkor a következő helyesbített jövedelem-forrásokat kapjuk:

A jövedelem forrása	Bevallott jövedelem			Helyesbített jövedelem millió pengő
	1931-ben	1932-ben	1931/32	
földbirtok	332	269	300	375.5
háztulajdon	293	287	290	290
az ált. ker. adó alá eső jövedelem	347	312	330	495
tantíeme-ből	14	11	12.5	12.5
szolgálati viszony	350	320	335	335
tőketulajdonból	21	23	22	44
egyéb jöv. forrásból	12	13	12.5	19
	1302			1571

Fenti helyesbített jövedelem forrásokból le kell vonnunk a magánadóssági kamatokat, kegyúri és egyéb magánjogi természetű terheket, továbbá az adómentes jövedelmeket, mert ezeket külön számításba vettük. Az 1931. évi és az 1932. évi adóstatisztika csak a levonható tehertételek együttes nagyságát közli és az 1931-ben 210 millió pengő, 1932-ben 243 millió pengő, 1931/32-ben átlag 226 millió pengő volt. A későbbi évek részletesebb adóstatistikájában ezen levonható tehertételek 60 %-a adó, 40 %-a kamat és adómentes jövedelem. De 1930/31-ben az

egyenes adók még alacsonyabbak voltak, mint később, 1931 őszétől kezdve azokat erősen pótlékolták, magasabbak voltak ellenben a magánadóssági kamatok. Fellner szerint 1932-ben a magánadóssági kamatok 72 millió pengőre becsülhetők¹⁰, a későbbi években adómentes jövedelem címén 35 millió pengő körüli összeg kerül levonásra, kissé felkerekítve 110 millió pengőre tesszük tehát a levonásba hozandó magánadóssági kamatokot és az adómentes jövedelmeket. A helyesbített jövedelemadó-köteles jövedelmeket tehát 1461 millió pengőre tesszük.

Ha ezekhez a helyesbített jövedelemadó-köteles jövedelmekhez hozzáadjuk azokat a jövedelemadó fizetésére nem kötelezett jövedelmeket, melyeket Matolcsy a polgári és nagyjövedelmű osztályok jövedelméhez számít, úgy valamivel (kb. 3 %-kal) többet kapunk a Matolcsy által meghatározott 2.593 millió pengőnél, ami azt bizonyítja, hogy az eltitkolt jövedelmeket bőségesen számításba vettük.

	Millió pengő
A helyesbített jövedelemadó-köteles jövedelem	1461
Az állami közigazgatási tisztviselők fizetése és nyugd.	486.5
Az önkormányzati közigazgatási tisztviselők fizetése	126.6
Az önkormányzati közigazgatási tisztviselők nyugdíja	30.6
Az állami közüzemi tisztviselők fizetése és a magántisztviselők 3.600 pengőn aluli fizetése	344.7
A mezőgazdasági tisztviselők fizetése	16.8
Az 1000 pengőn aluli jövedelmű kereskedők jövedelme	50
Az 1000 pengőn aluli jövedelmű szabad foglalkozásúak jövedelme	8
A részes földművesek, kertészek stb. jövedelme	22.7
A kiskereskedők, kisiparosok stb. birtokában lévő házak haszonértéke	53
A magyar részvényesek birtokában lévő részvénytársaságok nyílt és titkos tartalékai	82
<hr/>	
Összesen:	2680.9—

Ezekből a számításokból azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a 10.000 pengőn felüli és aluli jövedelmek szétoztására nem szabad a 10.000 pengőn felüli jövedelműek jövedelemadó-vallomását minden levonás nélkül venni és ezt a bruttó összeget megkétszerezni, a vallomást tevők számát pedig 50 %-kal növelni.

A bevallott jövedelemadó köteles jövedelem 1931/32-ben 1302 millió pengő volt. Fellner professzor szerint ebből magánadóssági kamatokra 72 millió pengőt kell számítanunk, marad tehát tiszta jövedelem (az adóterhek leszámítása nélkül) 1230 millió pengő. A jövedelemadó köteles jövedelmet 1571 millió

¹⁰ Fellner: Adótehermegoszlás 284. o.

pengőre helyesbítettük. Ebből is levonva a magánadóssági kamatokat, marad 1499 millió pengő. A helyesbített jövedelem 21.8%-kal magasabb a bevallottnál. A jövedelemmegoszlás kiszámításánál is ezt a helyesbítési kulcsot kell alkalmaznunk.

1931-ben a 10.000 pengőn felüli jövedelműek összesen bevallottak 464 millió pengő jövedelmet, 1932-ben 448 millió pengőt, 1932/32-ben átlag 456 millió pengőt. Helyesbítésül ezt a jövedelmet fel kell emelnünk 21.8%-kal és az így kapott összegből magánadóssági kamatok címén le kell vonnunk 36 millió pengőt (a Fellner professzor által megadott magánadóssági kamatok felét, mert a későbbi részletesebb adóstatistikák szerint a magánadóssági kamatok kb felét fizetik a 10.000 pengőn felüli jövedelmek.) A 10.000 pengőn felüliek helyesbített jövedelme tehát 519 millió pengő. A nagyjövedelmű osztály ezen jövedelméhez hozzá kell adnuok a részvénytársaságok tartalékolása folytán a nagyjövedelműek tulajdonában lévő részvények belső értékének emelkedése címén az ezen értéknövekedést kitevő 102 millió pengőből 74 millió pengőt. (Mert 22 millió pengővel emelkedett a külföldiek kezén lévő részvények értéke, 6 millió pengővel a polgári társadalom kezén lévő részvények belső értéke. A felosztásra vonatkozólag lásd Matolcsy: A magyarországi jövedelemmegoszlás 67. o.) Ha egész pontosak akarunk lenni, tekintetbe kellene még vennünk a 10.000 pengőn felüli köztisztviselők fizetését is, mert ezek fizetése mentes a jövedelemadó alól. De ha a köztisztviselő egyéb jövedelem után fizet jövedelemadót, úgy a köztisztviselői fizetését is számításba vettük, mert az adómentes jövedelmeket nem vontuk le. Különben is 10.000 pengőn felüli fizetése 1930/31-ben csak az V. fizetési osztályba és a magasabb fizetési osztályba tartozó köztisztviselőknek volt és így azok fizetése együttevve is csak 1—2 millió pengőre rughat. Ezt a tételt tehát elhanyagoljuk.

A nagyjövedelműek jövedelme ezek szerint 593 millió pengő volt. Magyarország egyéni nemzeti jövedelme Matolcsy számítása szerint 1930/31-ben 4636 millió pengő volt, a nagyjövedelműek 593 millió pengős jövedelme ezen 4636 millió pengő nemzeti jövedelem 12.8%-a. A nagyjövedelmű osztály a népesség 0.4%-át tette ki.

Németországban a lakosság legnagyobb jövedelmű 0.7%-os rétege a nemzeti jövedelem 9.8%-ának birtokába jutott 1929-ben, az Észak-Amerikai Egyesült Államokban a legnagyobb jövedelmű 3.0% a nemzeti jövedelem 22%-át bírta.¹¹ De ezek az adatok nehezen hasonlíthatók össze, közös nevezőre kell őket hozni.

1910-ben az *Észak-Amerikai Egyesült Államokban* a 2.800 dolláron felüli jövedelmű családok az összes családok 3%-át tet-

¹¹ Matolcsy: Jövedelemmegoszlás 32. o.

ték ki és ezek részesedése a nemzeti jövedelemben 23.1% volt.¹² Vagyis a népesség legnagyobb jövedelmű 3%-a mondhatjuk ugyanolyan mértékben részesedett a nemzeti jövedelemben 1910-ben is, mint a háború után. Ugyanezen táblázat szerint 1910-ben az Észak-Amerikai Egyesült Államokban a népesség legnagyobb jövedelmű 0.4%-a a nemzeti jövedelem 12.3%-ának a birtokába jutott. Vagyis ennek az osztálynak a részesedése a nemzeti jövedelemben majdnem pontosan ugyanolyan nagy az Észak-Amerikai Egyesült Államokban, mint nálunk.

Poroszországban 1910-ben a népesség legnagyobb jövedelmű 0.3%-a a nemzeti jövedelem 12.3%-ának a birtokába jutott,¹³ tekintetbe véve, hogy ez a népréteg valamivel kisebb, mint a nálunk számításba vett (0.4%), Poroszországban a legnagyobb jövedelműek részesedése valamivel nagyobb volt, mint Amerikában, vagy nálunk.

Az 1932-es adóstatisztika alapján kiterjeszthetjük ezeket a számításokat valamivel szélesebb néprétegre is. Ezen valamivel részletesebb adóstatisztika szerint az 5.000 pengőn felüli jövedelmű adózók száma 53.582 volt, ezen adózók száma a kb. 4 milliót kitevő kereső népesség 1.4%-át tette tehát ki. Jövedelemadó vallomásukban bevallott jövedelmük 711 millió pengőre rugott. Ha ezt a jövedelmet helyesbítésül 21.8%-kal emeljük és magánadóssági kamatok címén 40 millió pengőt levonunk, továbbá a részvénytársaságok nyílt és titkos tartalékolása címén 74 millió pengőt hozzáadva 900 millió pengő helyesbített jövedelmet kapunk. Számításba kell még venni az évi 5.000 pengőn felüli fizetésű köztisztviselők fizetését is. A Magyar Statisztikai Évkönyvek szerint a VII. és magasabb fizetési osztályba tartozó állami közigazgatási köztisztviselők száma (akiknek a fizetése lakbérrel együtt 5.000 pengőnél több volt) 3.873 tett ki. Ezek fizetését 26.7 millió pengőbe becsülhetjük. A népesség 1.4%-ának a jövedelme összesen tehát 927 millió pengő volt.

Az 1932-es jövedelemadó vallomások az 1931. évi jövedelmek alapján készültek. Magyarország nemzeti jövedelme Varga—Matolcsy szerint 1930/31-ben 4691 millió, 1931/32-ben 4005 millió pengő volt, 1931-ben tehát 4350 millió pengő lehetett. Az egyéni jövedelmek összege 1930/31-ben 94 millió pengővel volt nagyobb Matolcsy szerint, mint a nemzeti jövedelem, az egyéni jövedelmek összegét 1931-re ezért 4444 millió pengőnek vesszük. A népesség legnagyobb jövedelmű 1.4%-os rétegének 927 millió pengő jövedelme az egyéni jövedelmek összegének 20.8%-a volt.

Az Észak-Amerikai Egyesült Államokban 1910-ben a legnagyobb jövedelmű 1.4%-nak jutott a nemzeti jövedelem 18.4%-a, Poroszországban pedig a népesség 1.3%-ának a nemzeti jö-

¹² Willford Isbell King: The Wealth and income of the people of the United States. New-York, 1915. 228—29. lap.

¹³ King id. m. 234. o(

vedelem 21.3%. E néprétegek részesedése a nemzeti jövedelemben e három országban igen közel állott.

Magyarország nemzeti jövedelmének megoszlása tehát, a nagyjövedelmek részesedését tekintve, semmivel sem volt kedvezőtlenebb, mint az Észak-Amerikai Egyesült Államok, vagy Németország nemzeti jövedelmének a megoszlása, a leghatározottabban tiltakoznunk kell ez ellen, hogy politikai célzatból ilyeneket terjesszenek.

Nem ily kedvező az összehasonlítás, ha a nemzeti jövedelem megmaradó részének a megoszlását tekintjük a széles népréteg és a polgári társadalom között. Matolcsy szerint Magyarországon a népesség 81.2%-át kitevő széles néprétegnek a nemzeti jövedelem 44%-ra jut. Véleményünk szerint Matolcsy számításai között itt is több hiba csúszott, de e hibatényezők részben kiegyenlítik egymást és a lakosság 81%-ának valóban a nemzeti jövedelem 44%-a jut, de inkább valamivel kevesebb. Miután az 5.000 pengőn felüli jövedelműek, akik a népesség 1.4%-át teszik ki, esik a nemzeti jövedelem 20.8%, a népesség 17.5%-át kitevő polgári osztályra marad tehát a nemzeti jövedelem 35%-a.

Ezzel szemben az *Észak-Amerikai Egyesült Államokban* 1910-ben King szerint (id. m. 228. o.) az 1200 dolláron aluli jövedelműek kitették a népesség 81.7%-át és ezekre esett a nemzeti jövedelem 54.7%-a, tehát sokkal több, mint nálunk. A népesség 17.1%-át kitevő polgári osztálynak a részesedése csak 27.6%.

Valamivel közelebb állt ebből a szempontból a mi viszonyainkhoz Poroszország nemzeti jövedelmének megoszlása. Poroszországban az 1.500 márkán aluli jövedelműek a népesség 80.5%-át tették ki és ezek részesedése 49%-ra rugott. A 18.2%-nyi polgári népességre esett a nemzeti jövedelem 29.7%.

Az *Észak-Amerikai Egyesült Államokban* a polgári népesség részesedése a nemzeti jövedelemben azért sokkal kisebb, mint Magyarországon, mert az Észak-Amerikai Egyesült Államokban 1910-ben a közigazgatási tisztviselők illetményei a nemzeti jövedelemnek csak 4.3%-át tették ki,¹⁴ míg Magyarországon 1930/31-ben az állami és önkormányzati tisztviselők fizetése és nyugdíja 633 millió pengő volt, ami a 4636 millió pengő nemzeti jövedelem 13.8%. Ha a közigazgatási tisztviselők fizetése és nyugdíja Magyarországon is a nemzeti jövedelemnek csak 4.3%-át tenné ki és a többi 9.5% a széles népréteg jövedelmévé válna, úgy a széles népréteg részesedése 53%-ra emelkedne, a polgári társadalomé pedig 26%-ra süllyedne.

Poroszországban a nemzeti jövedelem megoszlása a széles népréteg és a polgári társadalom között valószínűleg azért állt

¹⁴ A közigazgatási tisztviselők illetményei 1306 millió dollárt tettek ki (King id. m. 260. o.) ami a 30.530 millió dollár nemzeti jövedelem (King 158. o.) 4.3%.

közelebb a mi megoszlásunkhoz, mert Poroszországban is a köz-
igazgatási tisztviselők illetményei a nemzeti jövedelem nagyobb
részét tették ki, mint az Észak-Amerikai Egyesült Államokban.

A nemzeti jövedelem megoszlása e három államban a szé-
les népréteg, polgári társadalom és a nagyjövedelműek között
tehát a következő volt:

A társadalmi osztályok részesedése

	a népességből	a nemzeti jövedelemből			
		Egyesült Államok	Porosz- ország	Magyarország tényleges	ha a közig. tisztv. illetménye a nemzeti jöv. 4.3%
széles népréteg	80.5—81.2 %	55 %	49 %	44 %	53 %
polgári osztály	17.1—18.2 %	28 %	30 %	35 %	26 %
nagyjövedelműek	1.3— 1.4 %	18 %	21 %	21 %	21 %

Kétségtelenül sokkal könnyebb lenne a nemzeti jövedelem
megoszlásának problémáját megoldani, ha a nagyjövedelműek
részesedése túlságosan nagy lenne, mert ekkor ezt a hibát a
nagyjövedelmek megadóztatásával könnyen ki lehetne küszö-
bölni. Nem akarunk a demagógia hibájába esni és a közigazga-
tási tisztviselőkkel szemben igazságtalanok lenni, de a nemzeti
jövedelem megoszlása azt bizonyítja, hogy *a közigazgatás ná-
lunk túlságosan költséges és a nemzeti jövedelem kedvezőtlen
megoszlására vezetett*, amennyiben a túltengő közigazgatási
tisztviselői illetmények a széles népréteg jövedelmét nagyon le-
rontják. A közigazgatást feltétlenül racionalizálni és annak
költségeit csökkenteni kell. Erre most az ország területének
magnagyobbodásával kitűnő alkalom kínálkozik, melyet feltét-
lenül ki kell használni. Sokkal könnyebben el lehetne érni a
jövedelemmegoszlás arányosítását a közigazgatási költségek
csökkentésével, mint a nagyjövedelmek erősebb megterhelésé-
vel, mert azok, mint mindenütt a világon, nálunk is erősen
visszaestek. Matolcsy számításai 1930/31-re vonatkoznak és azóta
a nagyjövedelmek annyira leolvadtak és az adóterheik annyira
magnövekedtek, hogy a nagyjövedelmek adóterheinek további
fokozása a többi néprétegek adóterheit lényegesen nem csök-
kentheti és annak erőszakolása amúgy is elégtelen tőkeképző-
désünk további hanyatlására vezetne.

Hein János.

Közlemények.

Közlekedés, Közlekedéstudomány.

— Megjegyzések egy könyvismertetésre. —

„Közlekedéstudomány“ c. rendszertanulmányomat a Közgazdasági Szemle legutóbbi száma (1940. szeptember) „Könyvismertetések“ rovatában szíves figyelmére méltatja. A recensor néhány ellenvetést tesz, amelyekre már csak a bíráló bevezető sorainak helyes intenciói értelmében is felvilágosításokkal tartozom.

Rendszertanulmányomban mindenekelőtt az alapfogalom pontosabb meghatározására törekedtem. Közkeletű definíciók szerint a közlekedés személyek, javak és hírek *a)* helyváltóztatása (alanyi szerkezetű meghatározás), *b)* szállítása (tárgyi szerkezetű meghatározás). Sem az egyik, sem a másik definíció-csoport nem elégíti ki a közlekedéstudomány fejlesztéséhez és rendszerezéséhez fűződő igényeket. Első sorban a helyváltóztatás alanyainak szokásos megjelölését (személyek, javak, hírek) kellett módosítanom (személyek, dolgok, gondolatok) a tanulmányomban megemlített (11. o.) okokból. A bíráló a módosításban nem lát lényeges eltérést. Az eltérés valóban csak annyira lényeges, amennyire a pontatlan és pontos fogalmazás között lévő eltérés általában lényeges, vagy lényegtelen szokott lenni.

Súlyosabb kifogás merül fel a determináló tényezők ellen. Az én definíciómban a közlekedés fogalmának meghatározó tényezői: (gyakoriság, szabályszerűség, tervszerűség) egyen-egyen és együttesen a közlekedés tömegszerűségére utalnak. A közlekedés automatikus társadalmi jelenség, amely technikai alkotásokat, politikai szabályozást akkor tesz szükségessé és a társadalomtudományok körébe tartozó tudományok figyelmét akkor vonja magára, midőn tömegjelenséggé válik. A tömegszerűség meghatározó jelentősége ennél fogva nem lehet vitás. A tanulmányomban felsorolt példák ezeket az összefüggéseket érthetően megvilágítják. A determináló tényezőknek ezt a kétségtelen jelentőségét, különösen pedig a szabályszerűség köve-

telményét az ismertetés sajnálatosképen félremagyarázza, midőn azt az ellenvetést teszi, hogy ez a követelmény csak a „közhasználatú közlekedés“, a „menetrendszerű szállítások szűk körére“ vonatkozik.

Először is: a közhasználatú közlekedés, a menetrendszerű szállítás egyáltalában nem szűk kör. A közlekedés egész volumenének túlnyomó nagy részét, alapos becslés szerint legalább 80, talán 90 százalékát menetrendszerű üzemben bonyolítják le. Aztán pedig a „korunkban legnagyobb (?) elterjedésben lévő individuális“ közlekedési „módok“, különösen a recenzióban első helyen említett gépkocsi üzem is, nyilvánvaló módon alávetett a szabályszerűség követelményének. A közúti gépkocsi vállalatok szállítását a szállító felek nagy tömegben félreismerhetetlenül szabályszerű igényei szabják meg (reggeli szállítás — tejforgalom —; éjjeli szállítás — piacforgalom —; vasúthoz, hajóhoz, tehát menetrendszerű szállítási alkalmakhoz igazodó fuvarozás, stb.). Még a valóban sok individuális vonást mutató magángépkocsi közlekedésben is sok szabályszerűség van, mihelyt tömegszerűségével kilép az egyéni utazás, ill. helyváltoztatás fogalmi köréből és *közlekedéssé lesz*. Tessék megfigyelni pl. a Glocknerstrasse forgalmát. Itt a gépkocsi forgalom túlnyomó nagy része mintegy 8 hétre tömörül össze, (ebben az időszakban tehát a vámszedők, a karbantartási személyzet létszámát föl kell emelni, az útfenntartási programot ehhez az időszakhoz kell szabni, stb.). Korán induló autóbuszok és magángépkocsik Ferleitenben tartanak hosszabb pihenőt, később indulók a tetőn, (ez a körülmény szintén különféle intézkedéseket, sőt létesítményeket tesz szükségessé) stb. Nem volna ebben szabályszerűség? Nem ismeri a nagy számok törvényét, akire meglepetésként hat, hogy tömegjelenségekben szabályszerűséget keresünk. Hiszen a közlekedéspolitika terén is éppen ezeket az automatikusan jelentkező szabályszerűségeket kutatja minden felelős tényező, akinek akár technikai, akár közigazgatási intézkedéseket kell tennie. A recenzor tévedése abban rejlik, hogy ő a szabályszerűséget „tétéles törvényeink“ intézkedéseiből vezeti le és a menetrend következményének tartja. Éppen fordítva van. Nyilvánvaló, hogy jogos érdekeket kielégítő menetrendet csak úgy lehet szerkeszteni, ha a szabályszerűséggé tömörült igényeket figyelembe veszik. A gyakorlatban ez is történik. Nem azért van szabályszerűség, mert menetrend van, azért van menetrend, mert a közlekedési igények szabályszerű csoportosítást kívánnak. (Vannak figyelemreméltó esetei a folytonos közlekedésnek is. Itt a folytonosságban van a szabályszerűség).

Az „útnak a közlekedési eszközök sorába való beiktatása“ egyáltalában nem „újszerű fogalommeghatározás“, ilyesmit tehát nem is „hirdettem“ sem a 30. oldalon, sem másutt. E. Sax:

„Die Verkehrsmittel in Volks- und Staatswirtschaft“ című műve II. kötetében a közútakat (Landstrassen) tárgyalja a főcím szerint is, mint közlekedési eszközöket. A terminologia azonban azért szorul helyesbítésre, mert mind Sax szerint, mind pedig a csaknem általános fogalom-alkalmazás szerint közlekedési eszköz volna a közút is, amelynek csak egy technikai eleme van: maga az út, közlekedési eszköz volna a vasút is, amelynek három technikai eleme van: az út, a járómű és a vonógép. Ezt említettem meg a 30. oldalon és nem egyebet, miként az a szöveg egyszeri figyelmes elolvasásából kitűnik.

Az egyidejűleg együttműködő közlekedéstechnikai elemek (a közlekedés eszközei) fogalmazásom szerint *közlekedési rendszert* alkotnak. Recenzorom ezt nem helyesli és inkább a *közlekedési berendezés* gyűjtőfogalmát ajánlaná. A magam részéről azért maradok meg inkább az előbbinél, mert ez minden erőltetés nélkül felöleli azokat az eseteket is, midőn „berendezés”-ről tulajdonképpen csak elvi nézőpontból lehetne szó. Ebben a kérdésben egyébként a helyes nyelvérzék is mellettem van. A „fennálló szóhasználat” különben is csak addig lehet mértékadó, amíg azt a tudományos kritika jóváhagyja. Amidőn a tudomány fejlődésének mindennél előbbre való érdekei korábbi fogalmak és műszavak revíziójára intenek, nem lehetünk figyelemmel a pongyolaságokra és fonákságokra, akármilyen elterjedtek is legyenek azok.

A bírálat kifogásolja végül a közlekedéstudomány felosztásában elfoglalt álláspontomat is. Rendszertanulmányom a közlekedéstudomány három nagy fejezetét különíti el, ezek: 1. közlekedéstan, 2. közlekedéstechnika, 3. közlekedéspolitikai. Ehelyett recenzorom a) közlekedéstechnikai, b) közlekedésgazdasági, c) közlekedéspolitikai csoportokat kíván megkülönböztetni. Ehhez a felosztáshoz nem tudok hozzászólni, míg nem látom, hogy ezek a csoportok külön-külön minő tárgyköröket ölelnének fel. A recenzió arra utal, hogy a Magyar Közlekedéstudományi Társaság is ezt a csoportosítást fogadta el. Különös hivatkozási alap. A Közlekedéstudományi Társaság bizonyára nyomós gyakorlati okokból foglalta el álláspontját ebben a kérdésben és a maga *szervezeti* osztályozását aligha tekinti mértékadónak, még kevésbbé kötelezőnek a tudomány egészen más nézőpontokat követő *rendszer-tani* felosztása kérdésében.

Meglepő a recenziónak ez az állítása is: „a közlekedéstan szó annyira általános, hogy mindent magában foglal, amit bárhol tanítanak a közlekedés köréből.” E. Sax. első kötete az *Allgemeine Verkehrslehre* címet viseli és első megjelenése óta (1878) — legalább a német irodalomban — nem volt soha vitás az, hogy mi tartozik a közlekedéstan körébe. E mű második kiadása (1918) az első kiadás anyagát modernizálja, egy negyven esztendő fejlődés tanulságait leszűri és bőséges, mégis körülhatá-

rott, zárt egységbe foglalt anyagot ad a közlekedés közgazdasági és magángazdasági vonatkozásairól. Sax és utána sokan mások ezt az anyagot foglalják össze a Közlekedéstan neve alatt. Ezt az anyagot véltem kibővítendőnek most már a letelepülés elméletének közlekedéstudományi vonatkozásaival, továbbá az autarkiasz gazdaság és a közlekedés között lévő összefüggés vizsgálatával.

A közlekedéstechnika tartalmát rendszertanulmányom elég részletesen megjelöli. Recenzorom szerint ez az anyag inkább a közlekedésgazdaság tárgykörébe tartoznék. Mivel azonban a recenzió a közlekedéstechnika külön tudományágát is meg akarja tartani, érdeklődést kelt az a kérdés, hogy ilyenformán tehát mit ölelne fel a közlekedéstechnika (mint egységes tudomány) és mit a közlekedésgazdaság (megint mint egységes tudomány).

A felosztás kérdésével kapcsolatban a recenzió homályos megjegyzéseket tesz a tárgykör oktatási szempontjaira is. Ehhez a ponthoz ehelyütt nem kívánok hozzászólni, mert a rendszertani és a kultúrpolitikai kérdések megint más-más malomba valók, amiként más-más malomba valónak kellett vélnem valamely tudomány rendszertani és valamely tudományos társaság szervezeti tagozatának kérdését is.

Veress Gábor.

A bankráta.

A Magyar Nemzeti Bank főtanácsa a váltóleszámítolási kamatlábat, amely 1935 augusztus 9.-e, tehát több mint öt év óta változatlan volt, folyó hó 22.-étől fogva 4%-ról 3%-ra szállította le.

Mit jelent a bankrátának ez az 1%-al való csökkentése közgazdaságunkban?

A bankkamatláb változásának az 1914.-i világháborút megelőző években, valamint az elmúlt évtizedekben a hiteléletre alig volt lényeges hatása. A jegybankok főfeladata az lévén, hogy országuk pénzének értéke a külföldi viszonylatban állandó maradjon, minden igyekezetükkel azon voltak, hogy ezt a feladatot minél tökéletesebben végezzék el; ehhez pedig az akkori felfogás szerint szükséges volt, hogy az az arány, amely a forgalomban levő bankjegyek és az érckészlet közt fennállott, lehetőleg változatlan maradjon. Ha tehát az arányszám csökkent, akár azáltal, hogy a banktól túlsok aranyat vontak el, akár pedig azáltal, hogy nagyobb hiteligenyítés folytán a bankjegyforgalom növekedett, az érckészlet további csökkenésének elkerülése céljából az igazgatóság a kamatlábat azonnal felemelte.

Ha pedig ennek az ellenkezője történt, vagyis túlsok arany került a bank pincéjébe, s a jegyforgalom nem emelkedett vele arányosan, az igazgatóság a kamatlábat azonnal megfelelően lejjebb szállította, nehogy a fedezeti arány változása folytán a pénz értéke külföldi vonatkozásban emelkedjék, s ez az emelkedés a gazdasági életben zavarokat okozzon. Mínt hogy az arany és bankjegy a jegybankoknál állandó ki- és beáramlásban volt, a fedezeti arálynak állandó fokon való tartása éppen nem volt könnyű feladat. Különösen nehéz volt ez pl. az angol jegybanknál, lévén London a világ aranypiaca. Ezért a Bank of England nagyon sűrűn, szinte hónaponként változtatta a kamatlábat. De a Monarchiában is alig múlt el év, hogy a jegybank a kamatlábat ne változtatta volna. A változás többször is előfordult és pedig majdnem mindig ugyanabban az évszakban. Amint a gazdasági élet ősszel nagyobb lendületet vett, s a hiteligenylés növekedett, az Osztrák-Magyar Bank mindjárt felemelte a kamatlábat és csak tavasszal szállította lejjebb. Csak úgy találomra kiragadott egy-két példa: a váltóleszámlítolási kamatlába

1890 I. 1—23-ig	4 %	
„ I. 24—II. 13-ig	4 1/2 %	
„ II. 14—IX. 4-ig	4 %	
„ IX. 5—X. 2-ig	4 1/2 %	
„ X. 3—16-ig	5 %	
„ X. 17—XII. 31-ig	5 1/2 %	
1899 I. 1—V. 18-ig	5 1/2 %	
„ V. 19—IX. 18-ig	5 %	
„ IX. 19—X. 5-ig	5 1/2 %	
„ X. 6—XII. 6-ig	6 1/2 %	
„ XII. 7—31-ig	6 %	volt.

A jegybankok befeküdvén az Arany Procrustes-ágyába, a gazdasági élet fellendítésében nagyobb szerepet nem vihettek, sőt igyekeztek annak menetsebességét lehetőleg mérsékelni. Amint Chorin Ferenc az 1908.-i bankankéton mondta: „Egy jól vezetett jegybank arra fog törekedni, hogy ércfedezete minél nagyobb legyen s nem fogja beérni a 2/5 minimummal.“ E miatt aztán kapcsolatuk a nyíltpiaccal meglehetősen laza volt: kamatlábuk a pénzpiacét majdnem mindig meghaladta, néha egy százalékkal, vagy még többel is. A most említett bankankéton egy másik szakértő: Lányi Mór így nyilatkozott: „Tudni való, hogy a jegybank hivatalos kamatlábanak voltaképpen meg kell haladni a többi nagy hitelintézet kamatlábat, különben minden hiteligeny hozzá tódul.“ Ennek az lett a természetes következménye, hogy pénzbőség idején, mikor olcsón lehetett kölcsönt kapni, a jegybankok váltótárcája nagyon megapadt,

úgyhogy kénytelenek voltak a nyíltpiacról váltóanyagot szerezni s azt a piaci áron leszámítolni. De ez csak akkor történt, ha a fedezeti arány kedvező volt; ha azonban az aranyelvonás folytán ércfedezete csökkent, hiába volt a nyíltpitaci kamatláb alacsonyabb, a jegybank a bankrátát nem szállította le. Az Osztrák-Magyar Bank az 1893. évről szóló jelentésében ezeket mondja: „Bár a kamatláb a nyíltpiacon augusztusig állandóan alatta volt a bankrátának s az év egyes hónapjaiban 3 %-nál is mélyebbre esett, a Bank ennek dacára nem lépett ki tartózkodó álláspontjából, sőt október 6.-án a kamatot 4 %-ról 5 %-ra emelte.

A béke éveiben az volt az általános felfogás, hogy a jegybanknak a kormányhatalomtól nem szabad függő helyzetbe kerülni, nehogy a kormányok a bank anyagi erejét túlságosan igénybe vegyék, s ezáltal a bank immobilizáltassék. Ezért a kormányférfiak gondosan vigyáztak a bank függetlenségére. Az Osztrák-Magyar Bank szabadalmának harmadszori meghosszabbítása ügyében hozott 1899:XXXVII. tc. megokolása ezeket mondja: „Túl nagy függés az államkormánytól a legnagyobb veszély valamely jegybank állására és működésére.“ A már többször említett bankkankét szakértői arra a kérdésre, hogy az állam és jegybank közötti viszony hogyan szabályoztassék, szinte egyhangúlag azt válaszolták, hogy a banknak az állammal szemben teljes függetlenséget kell biztosítani; az állam befolyása csak addig terjedjen, ameddig azt az állam által a bankra ruházott jogok és kötelezettségek gyakorlásának ellenőrzése a közérdek szempontjából megkívánja. A jegybankok ezért gondosan vigyáztak arra, hogy az állammal hitelviszonyba ne lépjenek. Az Osztrák-Magyar Bank alapszabályai kimondták, hogy a Bank az osztrák vagy magyar pénzügyi kormányzat részéről beadott váltókat csak a főtanács határozata alapján számítolhat le; végezhetett ugyan a két kormány részére bizományi üzleteket, ezenkívül azonban más alapszabályszerű üzletbe csak annyiban bocsátkozhatott, amennyiben ez kölcsön- vagy hitenyújtást a bank részéről nem foglalt magában. Ebből önként következett, hogyha a kormány valamely nagyobb gazdasági tervet készített, a Bank ennek megvalósításában sem kölcsönnyújtással, sem a kamatláb mérséklésével nem támogatta. A jegybankok által követett kamtpolitikát híven tükrözik vissza Müller Vilmosnak „A jegybankügyben“ címmel 1908-ban megjelent könyve következő mondatai: „Hogy a magyar bank mily kamatlábbal fogja működését elkezdni, az semmi egyébtől nem függ, mint attól, hogy mennyi lesz ebben az időpontban aranykészlete. Ettől a készlettől függ, hogy mennyire lesz módjában a hiteligényeket kielégíteni, illetőleg hogy mennyi bankjegyet fog ezen aranyállomány alapján fedezet mellett kibocsáthatni. Ha ez az aranyállomány nagy

lesz, akkor olcsón fogja a hitelt szolgáltatni, ha csekély lesz, drágán.“

A világháború a jegybank feladatáról a fentiekben vázolt felfogást lényegesen megváltoztatta, amit nagymértékben előmozdított az a változás, amely a pénz fogalmában már a háború előtti években beállott.

Már a XVIII. században, amikor az arany és ezüst még egyformán értékpénz volt, állandóan panaszkodnak a miatt, hogy kevés a pénz. Ez a panasz a XIX. században, amikor az európai államok áttértek az aranyvalutára, még fokozódott. Az ipar és kereskedelem ebben a században annyira felledült, amilyenre a világtörténelemben még nem volt példa. Gyárak, vállalatok alakultak, vasútak épültek, világvárosok fejlődtek szédítő gyorsasággal. Bármennyire megnövekedett az aranytermelés, a szükséglet kielégítésére nem volt elegendő. A jelen század első éveiben, különösen mikor a nagyhatalmak fegyverkezése megkezdődött, s a pénz nagy részét a hadiipar kötötte le, állandóvá vált a panasz, hogy kevés az arany. A század első évtizedében az angol bankok jelentéséből szinte egyhangúlag csendül ki ez a panasz. Az aranyhiány azt eredményezte, hogy a papírpénz egyre nagyobb szerephez jutott. Az elmúlt század két utolsó évtizedében és a jelen században a háború kitöréséig minden állam pénzének értéke állandó lévén, az emberek egyre jobban megszokták a papírpénzt s látva azt, hogy az árúk kicserélésénél a közvetítő szerepet éppen olyan jól elvégzi mint az arany, sőt könnyebben való kezelhetésénél fogva még jobban, bizalmuk hozzá egyre nagyobb lett. Nem mutatták be a jegybanknál aranyra való beváltás végett, sőt ha aranyat kaptak, attól való féltükben, hogy elveszítik vagy aprópénz helyett kiadják, igyekeztek papírpénzre átcserélni. Franciaországban a hetvenes évek előtt a vidéken a papírpénzt még alig akarták elfogadni, s a nyolcvanas években a fém pénzt már majdnem teljesen kiszorította a forgalomból. Nálunk mikor a Jegybank a század első évtizedének utolsó éveiben 10 és 20 koronás aranyakat hozott forgalomba, hogy a közönséget az aranypénzhez hozzászoktassa, a kísérlet a közönség ellenszenvén hajótörést szenvedett: a forgalomba hozott aranypénz nagyrésze visszakerült a Bankhoz. Az 1908.-i bankkankéon ugyan még volt olyan szakértő, aki úgy nyilatkozott, hogy a bankjegy nem pénz, hanem csak pénzutalvány, valójában azonban a közönség már pénznek tekintette s a bankjegy az érepénzt — a váltópénz kivételével — már a világháború előtt kiszorította a forgalomból. Az arany visszavonult a jegybankok pincéjébe s csupán a bankjegyek fedezetéül szolgált.

Még többet veszített az arany közgazdasági jelentéséből a világháború után és pedig a miatt, hogy Európa aranykészletének jórésze a háború alatt Amerikába került. Az arany-

menntiségnek az európai államokban való megfoggyatkozása folytán több állam jegybankja a háború befejezése után nem tudta a készfizetést megkezdeni, azoknak pedig, amelyek megkezdték, fokozatosan abba kellett hagyni s letérni az aranyalapról. A Monarchia összeomlása után hazánkban 1924-ben felállított jegybank megalakulásakor még ugyanazt a célt tűzte ki maga elé, mint a volt Osztrák-Magyar Bank nevezetesen: a készfizetések megkezdésének előkészítését, továbbá, hogy jegyeinek az aranyvalutájú államok jegyeihez viszonyított értékét fenntartsa. Ez a cél határozta meg kamatpolitikáját. Ha érckészlete növekedett, a kamatlábat leszállította mint pl. a külföldi kölcsönök beáramlása idején, 1924-től 1927-ig 12 1/2-ről 6 %-ra, 1928-tól pedig, amikor a rövidlejáratú kölcsönök felmondása folytán érckészlete erősen megfoggyatkozott, folytonosan emelte egészen 9 %-ig.

1938-ban a Jegybank szakított az aranyra alapított ortodox politikával s német és olasz mintára új pénzpolitikára tért át, amely a fizetési eszközök mennyiségét a termelt javak értékével hozza összefüggésbe és azoktól teszi függővé. Ennek az új pénzpolitikának az alapjai az 1938 XXV. tc.-ben és az annak mellékletét képező alapszabályokban vannak lerakva. Az új szabályozás — a Törvény indokolása szerint — abból az elvből indul ki, hogy az arany- és devizakészlet rendeltetése a nemzetközi fizetési forgalom zavartalan lebonyolításának és ezzel kapcsolatban a valuta *belföldi* értékének fenntartása, nem pedig az, hogy a jegyforgalom számára fedezetet nyújtson. Ezért az alapszabályoknak új szövege nem is használja a „fedezet” szót, hanem az érckészletnek a jegyforgalom és a nem állami idegen pénzek összegéhez való viszonyáról beszél. Minthogy az érckészlet és a kibocsátható bankjegy-mennyiség közt a viszony így nagyon meglazult, a kamatláb meghatározásánál az érckészlet mennyisége nem játszik többé szerepet; ez viszont azt eredményezi, hogy megszűnik az a sűrű változás, amely a világháború előtt a jegybankok kamatpolitikáját annyira jellemezte. Ezt a megváltozott helyzetet a Bank elnöke az 1939.-i közgyűlésen tömören a következőképpen fejezte ki: „Mi az aranynak nem szolgálai, hanem birtokosai akarunk lenni.” Abból tehát, hogy a főtanács a kamatlábat lejjebb szállította, az érckészlet mennyiségének változására következtetni már nem lehet.

De az alapszabályok más, nem kevésbé fontos újításokat is tartalmaznak. Az egyik az, hogy megadják a Banknak a lehetőséget, hogy üzletkörének kibővítésével és mozgási területének tágításával fokozottabb mértékben állhasson gazdaságpolitikai célkitűzések szolgálatába: kezdeményezőleg részt vehet nyíltpiaci műveletekben s a pénzpiac és tőkepiac irányítására alkalmas vételi és eladási üzleteket köthet. Ezáltal azok a laza kötelékek, amelyek a jegybankot a háború előtt a nyíltpiachoz

fűzték, szorosabbra fonódtak. A Bank lesz a nyíltpiac irányítója, amelynek kamattétele a bankrátahoz igazodik.

Az alpszabályok módosítását a Törvény megokolása szerint azonban elsősorban azok az új feladatok tették szükségessé, amelyek a kormány gazdaságpolitikai elgondolásainál, különösen pedig az Ötéves Beruházási Tervvel kapcsolatban a Bankra hárultak; ez viszont azt jelenti, hogy a háború előtti felfogás, amely szerint a jegybank üzletpolitikájának a kormányhatalomtól függetlennek kell lenni, megszűnt. Az új elgondolás szerint a jegybank hitelpolitikájának szervesen bele kell illeszkedni a kormány pénzügyi és gazdasági politikájába. Ebből a szempontból nézve a jegybank szerepét, nem fogjuk véletlennek találni, hogy a kamatláb leszállítása ugyanazon a napon történt, amelyen a pénzügyminiszter a költségvetés beterjesztésénél a kormány gazdasági és pénzügyi terveit a Képviselőházban kifejtette. A kormány a gazdasági életnek a rendkívüli viszonyok folytán meglassúdott, akadozó kerekét kívánja megrendíteni, hogy a termelő munka újból teljes erővel meginduljon; ehhez pedig olcsó és bő hitel szükséges, amelynek első és legbővebbvízű forrása a jegybank. Ezt célozza a bankráta leszállítása, amint azt egyébként a pénzügyminiszter beszédében maga is világosan megmondta.

Jirkovsky Sándor.

IRODALOM.

Csoportos és összefoglaló ismertetések.

A német nemzeti szocializmus gazdaságpolitikájának tanulságai.

Prion, Willy: Das deutsche Finanzwunder. Die Geldbeschaffung für den deutschen Wirtschaftsaufschwung. Berlin, 1938. Verlag: Der Betriebswirt Franke & Co. 111 l. 8°.

Guillebaud, C. W.: The economic recovery of Germany from 1933 to the incorporation of Austria in March 1938. London, 1939. Macmillan & Co. XIV, 303 l. 8°.

Két örömdetes, sőt mondhatnók meglepő könyvről számolunk be. Olyan sokat vitatott és politikai vonatkozásokkal terhes témát tárgyalnak, amilyen a német nemzeti szocializmus gazdasági újjáépítő politikája, s ennek dacára sikerül mentesnek maradniok minden elfogultságtól és szenvedélytől. A német szerző erősen kiemeli ugyan az elért nagy eredményeket, elismeréssel adózik a vezetésnek éppúgy, mint az újjáépítés nagy munkájában kétségtelenül éppoly döntő szerepet játszó névtelen tömegeknek, s eközben használja a nemzeti szocializmus politikai terminológiáját is, — de mégis mindig teljes objektivitással ismerteti és értékeli az egyes intézkedéseket s az eredmények mellett becsületesen rámutat az áldozatokra, a nehézségekre és a veszélyekre is. Az „ellenség“ viszont, bár hangsúlyából ismételten diszkréten kicsendül, hogy rokonszenve a gazdasági szabadságé s a szabadságé általában, nem ezt a rokonszenvet teszi értékelései alapjává; nemcsak az erőfeszítéseket, teljesítményeket és eredményeket ismeri el készségesen, hanem az indítókakat is lelkiismeretesen feltárja, amelyek kényszerítő szükségességgel vezettek az állami beavatkozás fokozódó nyomására, és alaposan alátámasztott érvekkel húzza ki a talajt a németellenes propaganda rosszhiszemű állításai alól.

A két szerző nem ugyanabból a szemszögből foglalkozik a témával: Guillebaud nem csupán az egész nemzeti szocialista gazdaságpolitika, hanem az 1933—1938. évek német gazdasági életének teljes képét igyekszik megrajzolni, míg Prion elsősorban a pénzpolitikával és a „pénzoldal“ fejlődésével s a „jószágoldalra“ gyakorolt hatásával foglalkozik, a gazdaságpolitika és gazdasági fejlődés egyéb kérdéseit pedig csak annyiban tárgyalja, amennyiben ezt központi problémája szükségessé teszi. A gazdasági élet és különösen az irányított gazdaság egységéből következik, hogy ez a szükségesség gyakran és kiadósan merül fel. Ennek megfelelően Guillebaud könyve teljesebb és gazdagabb képet nyújt, bár az anyag nagy terjedelme következtében vázaltszerűen; Prion könyve viszont csak a gazdasági élet egyik oldalára vet világot, de ide aztán jóval intenzívebbet s könyve kétségtelenül érdekesebb is, mint Guillebaudé. Mindketten igyekeznek könyvüket a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tenni; a tárgy különböző körülhatárolásából következik, hogy Guillebaudnak ez kisebb fáradsággal sikerül, mint Prionnak, aki ismételten kénytelen alapvető pénzelméleti kérdéseket rövid és népszerű fogalmazásban tisztázni, hogy laikus olvasóit átsegíthesse a nehézségeken.

A két könyv nem csupán az 1933—1938. évek német gazdasági életéről ad képet, hanem néhány általános érdekű kérdés tisztázásához is hozzájárul. Így mindenekelőtt ahhoz, hogy milyen tanulságokkal szolgált a német kísérlet az állami irányítás ill. a tervgazdaság megvalósíthatóságát, kíváncsiságát illetőleg. E kérdés szemügyrevételénél előre kell bocsátanunk, hogy a tervgazdaság és annak előfeltételei: az állami irányítás és kezdeményezés, s az egyéni szabadság korlátozása a nemzeti szocialista gazdaságpolitikának nem célja, hanem csak eszközei; a nemzeti szocializmus elvileg elveti az állami kezdeményezést és a beavatkozás túltengését és a gazdasági életet az egyéni vállalkozásra kívánja alapítani, — persze állami ellenőrzés mellett. Előbb gazdasági, majd politikai kényszerhelyzetek belehajtották ugyan Németországot abba, hogy a beavatkozást és szabályozást igen nagy mértékben alkalmazza a gazdasági életben, ezt a nagy mértéket azonban az illetékesek átmeneti állapotnak, szükségintézkedésnek tekintik, s így méltánytalan volna a meszesemenő beavatkozásnak Németországban tagadhatatlanul felmerült nem-kíváncsós kísérőjelenségeit — az ügyiratok és formulák „papírháborúját“, az állami beavatkozás mechanizmusának működésében jelentkező számos súrlódást és hiányosságot, az egyéni kezdeményezés nagyfokú korlátozását és a gazdasági élet fenyegető elbürokratizálását — a nemzeti szocialista rendszer hibáit róni fel. Viszont ha elismerjük azt, hogy a gazdasági és politikai szükséghelyzet annyira kényszerítő volt, hogy Németország vezetői számára nem állott fenn az eszközök

közötti válogatás lehetősége, akkor teljes elismeréssel kell adoznunk azokért a hatalmas eredményekért, melyeket ezekkel a kényszerűségből alkalmazott módszerekkel értek.

Ezek az eredmények olyan imponálóak, hogy önként vetődik fel a kérdés, vajjon fentemlített hátrányaik dacára nem ajánlhatók-e általánosságban minden gazdasági válságba jutott országnak a nemzeti szocialista gazdaságpolitika módszerei? Ha így tesszük fel a kérdést, akkor tisztán gazdasági problémával állunk szemben, a várható előnyök a hátrányokkal közvetlenül összemérhetők s így világos feleletet remélhetünk a feltett kérdésre. Persze Németország e módszereket nem csupán gazdasági célok, a krízisleküzdés céljának szolgálatában alkalmazta. Ha nem merült volna fel a szédítő ütemű fegyverkezés programja, akkor Németország valószínűleg már 1935 elején lazított volna az állami irányítás szorításán s nem jutott volna el a rendszer fejlettségének arra a fokára, amelyre így eljutott. Ilyen heteronóm célok fennforgása esetére kérdésünk feltevésének már nincs semmi értelme; ha politikai okokban gyökerező rendkívüli állami feladatok (fegyverkezés, háború), vagy világnézeti motívumok, a társadalom, a vagyon- és jövedelemeloszlás újjáalakításának programja toliák előtérbe az állami irányítás és szabályozás rendszerét, akkor a gazdasági megfontolások teljesen a háttérbe szorulnak s a módszer gazdasági szempontból nézett célszerűségének kérdése fel sem merül. A kérdés ezért számunkra természetesen csak leegyszerűsített formájában áll fenn: csak mint konjunkturapolitikai eszközökkel s csak közgazdasági szempontból foglalkozhatunk az állami irányítással, ill. annak célszerűségével.

Ilyen szűkreszabott szempontból nézve a kérdést, a válasszal nagyon óvatosaknak kell lennünk. Mindenekelőtt nem szabad elfelednünk, amit Prion is hangsúlyoz, hogy t. i. a siker egyik előfeltétele, amelytől tulajdonképpen az állami intézkedések kellő hatóereje függ, a közönségnek az állami intézkedésekhez való az a belső beállítottsága, ami a nemzeti szocialista Németországban megtalálható. Az elért siker valóban nem tudható be kizárólag a vezetők, a helyes elgondolás érdeméül, éppen olyan része van benne a névtelen német polgárnak is, aki — ha talán nem is mindig lelkesedéssel — de becsületesen alávetette magát a korlátozásoknak és nem igyekezett kibújni az áldozatok alól, melyeket e korlátozások megköveteltek. Kérdés, hogy akadna-e még egy nép, amely olyan megbízható és áldozatkész munkatársa lenne kormányának a nagy erőfeszítésben, amilyennek a német nép bizonyult.

A kérdés tulajdonképpen maga azonban az áldozatok és nyereségek mérlegének felállítása. Gazdasági szempontból az állami irányítás természetesen sohasem lehet cél, csak eszköz, — a kérdés tehát az, hogy az eszköz alkalmazása „kifizető-

dik-e"? Erre a kérdésre magától értetődőleg nincs általános érvényű válasz, — a felelet a konkrét eset körülményeitől, a krízis súlyosságától, okaitól stb. függ. Annyi azonban bizonyos, hogy az ilyen hatásaiban áttekinthetetlen módszer alkalmazásakor a jövő alakulásának gondját nem lehet könnyelműen félrevetni. A német példa arra még nem ad választ, hogy a szükséghelyzet elmúltával elég-e a jószándék az állami beavatkozás leépítéséhez. Nem tudhatjuk, hogy, akár már a németek esetében is, nem fog-e a mű erősebbnek bizonyulni alkotójánál, s nem lesz-e képes ennek akaratával szemben is kikényszeríteni saját fennmaradását? Hiszen lépten-nyomon látjuk, hogy minden beavatkozás, szabályozás újabb beavatkozásokat kényszerít ki, az egyszer elindított folyamat automatikusan dagad, mint a lavina, s növekedése közben a gazdasági élet minden terén olyan irányba tereli a fejlődést, amely a beavatkozások nélkül nem állhatna meg. Kérdés, hogy a beavatkozások leépítése nem tenné-e a mesterséges befolyás alatt fejlődött gazdasági struktúra jórészt élet- ill. funkcióképtelenné s hogy az így szükségessé váló alkalmazkodási folyamat (átállítások stb.) nem ígérkezne-e olyan súlyosnak, hogy a várható nehézségek mellett a tervgazdaság minden hátránya eltörpülne s az illetékesek hanyatt-homlok mondanának le a beavatkozások politikájának leépítéséről. Németország számára egy győztes háború megkönnyítheti ezt az átállítást, de persze ez az érv csak a német politikát igazolhatja s nem általános érvényű. Ha viszont lehetségesnek tartjuk, hogy az, aki az állami irányítás eszközéhez nyúl, „törököt fogjon”, akkor ehhez az eszközhöz csak abban az esetben folyamodhatunk, ha teljesen bizonyosak vagyunk afelől, hogy az állami irányítás mérlege hosszú lejáratra is olyan aktív lenne, amilyen aktív az a háborúelőtti Németországban volt addigi rövid néhány éves multja után. A német példa erre a pontra nézve sem nyújt kellő megnyugtatót. Guillebaud helyesen mutat rá arra, hogy Németországban eddig még hatott a korábbi szabadabb gazdasági rend maradék lendítőereje s eleven erő volt a rezsim forradalmi lelkesültsége is, — ezekhez még hozzátehetnők a külpolitikai helyzetnek az egész német nép által átérzett és megértett nyomását is. S nem alaptalanul veti fel evvel kapcsolatban Guillebaud a kérdést, vajjon nem merítené-e ki a jelenlegi német gazdasági rend hosszabb ideig tartó fennállása ezeket az erőforrásokat, s ha ez bekövetkezett, vajjon nem fojtaná-e el teljesen a bürokratikus gépezet az egyéni kezdeményezést, s nem mondana-e aztán új szerepében, mint a gazdasági élet egyetlen mozgatóereje, teljesen csődöt?

Jobban megfogható és a közgazdát is jobban érdeklő választ adnak a Prion és Guillebaud által vázolt viszonyok — különösen azonban Prion fejtegetései — arra a kérdésre, hogy hogyan viszonylik az államilag szabályozott gazdasági rend a pénz-

használathoz, s közvetve a pénzelmélet eddigi tanításaihoz?

Az új német gazdaságpolitika állandóan éber figyelemmel kísérte a „pénzoldal“ jelenségeit s egyik főgondja volt ezek irányítása. A megindításnál mindenekelőtt szüksége volt elsődleges hitelkiterjesztésre, hogy a „begyűjtáshoz“ szükséges állami rendelkezéseket és beruházásokat finanszírozhassa, egyúttal azonban több okból szüksége volt az árnívó emelkedésének megakadályozására is. E két követelményt egymásmellett megvalósítani a szabad, ill. relative szabad gazdasági rendszereknek eddig még sohasem sikerült, a németeknek viszont igen messzemenően sikerült.

A cél érdekében a szokatlan és újszerű intézkedések egész sorát foganatosították. Az állami rendelkezéseket állami váltók kibocsátásával finanszírozták s ezzel egyrészt elvonták a gazdasági élet diszponibilis pénzösszegeit más felhasználásoktól, amelyek zavarhatták volna az állam cirkulusait, másrészt pedig elvették a bankoktól a kezdeményezést és ezek szerepét és jelentőségét lényegesen lecsökkentették, ezzel egy újabb az állami célkitűzésekre esetleg zavarólag ható tényezőt kapcsolva ki. Prion ez utóbbi folyamatot úgy jellemzi, hogy a német bankok hitelnyújtó és hitelkreáló intézményekből befektető, pénzhelyező intézetekké váltak; szerinte a gazdasági élet egyetlen pontján sem oly nyilvánvaló, hogy a vezetést az állam ragadta magához, mint éppen a bankügy terén. A hitelkiterjesztés hordozójává úgyszólván egyedül a jegybankot tették s ezért ezt korlátlan hitelnyújtási joggal ruházták fel. Messzemenőleg befolyásolni igyekeztek a közönséget jövedelme elköltésében, -- minden eszközzel (az egyéni jövedelmek leszorítása, súlyos adóztatás, propaganda a takarékoság fokozása érdekében, a fogyasztás irányának befolyásolása) odahatottak, hogy a nemzeti jövedelemnek az élénküléssel járó hatalmas megduzzadása lehetőleg kevésbé ill. csak olyan mértékben emelje a fogyasztást, amilyen mértékben a fogyasztási javak kínálata emelhető volt. Drákói rendszabályokat alkalmaztak az áralakulás befolyásolására, hogy így áthidalják az időbeli differenciát a fizetőeszköszaporítás és a termelt jószágmenyiség növekedése között. Egyre szigorúbb ellenőrzés alá vetették a külkereskedelmet és a devizaforgalmat. Az átmenetileg szabad s a beruházásokra rendelkezésre álló pénzeket úgyszólván kizárólag az állami beruházások felé kényszerítették (a gazdasági életben fellelhető facér rövidlejáratú pénzek felszívásának ragyogó technikája, beruházási tilalmak, az új magánkibocsátások engedélyhez kötése, ezzel a tőzsde szerepének korlátozása, az államkölcsonök ügyes kibocsátási politikája, majd később 1939-ben, az adó-bonok kibocsátása) s ezzel csökkentették a szükséges pénzszaaporítás mérvét. Ennek az igen bonyolult és szellemesen kiépített rendszernek a segítségével sikerült is elérniök a kitűzött célt: az

előzetes finanszírozáshoz szükséges nagymérvű hitelkiterjesztés inflációs hatások nélkül maradt, az árnívó nem emelkedett számottevően. Amikor azonban a termelési apparátus elérte a teljes foglalkoztatottságot, a beavatkozások fönt vázolt egész bonyolult rendszere sem tette lehetővé a további primer hitelkiterjesztést: 1938 áprilisától kezdve szakítani kellett az előzetes finanszírozás módszerével s az állam kiadásait — 6 havi lejáratú kincstári utalványok kibocsátásától eltekintve — a kurrens bevételek mértékére kellett leszorítani.

Mindez azt mutatja, hogy az új német gazdaságpolitikát a pénzhasználat ugyanazok elé a problémák elé állította, mint azelőtt a liberálisabb szellemű rendszereket, csak az eszközök voltak újak, amelyekkel a németek e problémák megoldásához fogtak. A német kísérlet nem csak hogy nem döntötte meg a pénzelmélet alapvető tételeit, de egyenesen megerősítette őket, eggyel szaporította a bizonyítékok számát, amelyek szerint e tételek érvénye általánosnak tekinthető. A hagyományos elmélet kiindulópontja az, hogy a pénz értékét mennyisége, forgási sebessége és a forgalmazott javak mennyisége határozza meg, de azzal is régen tökéletesen tisztában van az elmélet, hogy a pénzmennyiség és a forgási sebesség szorzatának csak az a része vehető itt számításba, amely javak forgalombahozatalára szolgál, a jószágforgalomnak viszont csak az a része, amely pénzfizetés ellenében cserél gazdát. Az elméletnek az a tétele, hogy a primer fizetőeszközsaporítás az árnívó arányos emelkedésére vezet, a szabad gazdaság ideáltípusára vonatkozik; szabad gazdaságban az az időbeli különbség, ami a primer fizetőeszközsaporítás és a rendelkezésre álló jószágmennyiség növekedése között jelentkezik, feltétlenül el is indítja az infláció lavináját. Ezért a németek minden erőfeszítése arra irányult, hogy ezt az időbeli különbséget a nemzeti jövedelem egy részének semlegesítésével és felhasználása irányainak befolyásolásával áthidalják. Végeredményben ez a praktikus hatása minden intézkedésüknek, amely a pénzmennyiség és forgási sebesség szorzata azon részének, amely a jószágforgalom szempontjából számba jön, csökkentését célozta. És éppen ezek az erőfeszítések bizonyítják nem csupán azt, hogy a pénzelmélet fenti tétele — amely tautológia-jellege dacára kifejezetten vagy hallgatólagosan kétségtelenül minden időkben a legmegfelelőbb kiindulópontja marad minden pénzelméleti gondolatmenetnek — a német kísérletben újabb bizonyítékot nyert, hanem azt is, hogy pénzügyi politikájuk kiépítésénél a németek is ebből a tételből indultak ki. Tarthatatlan tehát minden olyan beállítás, amely szerint a német tapasztalatok halomra döntötték az elmélet eddigi eredményeit; de nem szabatos az a Prion-féle fogalmazás sem, hogy „a nemzeti szocialista állam a korábbi viszonyok között létrejött úgynevezett gazdasági törvényeket egyszerűen nem

hagyta hatályba lépni“ (101. o.). A gazdasági törvények hatálya nem függ korábbi, vagy későbbi „viszonyoktól“, hatottak azok a nemzeti szocialista államban is, hiszen ennek éppen azért kellett nagy erőfeszítéseket tenni, hogy hatásukat paralizálhassa.

Ha ezen a ponton nem is hozott semmi újat a német kísérlet, a konjunktúrapolitika terén kétségtelenül eldöntött egy sokat vitatott kérdést: igazat adott azoknak a közgazdáknek, akik azt vitatják, hogy a fizetőeszközszaaporításnak mindaddig *nem kell* inflációra vezetnie, amíg a termelési apparátus teljes foglalkoztatottságát el nem érte. De azt is kétségtelenül bizonyítják a német tapasztalatok, hogy ennek előfeltétele az egész állami apparátus mozgósítása az infláló tendencia semlegesítése érdekében, a beavatkozások és szabályozások kisebb-nagyobb mérve, aszerint, hogy a helyzet milyen mértékű fizetőeszközszaaporítást követel, — szóval mindenképpen a gazdasági élet szabadságának jelentős korlátozása. Hogy a konjunkturapolitikai cél ezt az áldozatot megéri-e, az természetesen mindig a konkrét esettől függ, — a módszer veszélyeiről fönnebb már beszéltünk.

És ezzel tulajdonképpen már arra is válaszoltunk, hogy hogyan viszonylanak a német tapasztalatok egy másik, az elméletet ma erősen foglalkoztató kérdéshez, t. i. a semleges pénz problémájához. Hayek a pénz semlegességét gyakorlatilag csak a pénzmennyiség megmeregítése, változatlanul tartása révén véli megvalósíthatónak, a semleges pénznek ezt a politikáját pedig azon az alapon tartja az egyedül helyes politikának, hogy a fizetőeszközmennyiség szaporítása bank- és valutapolitikai okokból nem folytatható sokáig, mihelyt pedig a megállás bekövetkezik, a fogyasztási javak iránti rögtön előretörő kereslet megingatja az új beruházásokkal létesített termelési javakat termelő üzemek helyzetét, összeomlásokra vezet s így a fizetőeszközszaaporítás segítségével eszközölt új beruházások egy része hibás befektetésnek bizonyul, a konjunkturát mesterségesen nekilendítő politika tehát tőkék megsemmisülését idézi elő. Hogy Hayek érvelése, szabad gazdaságot feltételezve, önmagában teljesen helyes-e, az nem tartozik ide, a mi szempontunkból elég annyi, hogy a német példa megmutatta egyrészt azt, hogy azok a bank- és valutapolitikai okok, amelyek miatt szabad gazdaságban a fizetőeszközszaaporítás nem folytatható sokáig, kellő állami beavatkozás és szabályozás segítségével kiküszöbölhetők, másrészt pedig azt, hogy a fogyasztási javak iránti kereslet is megfékezhető, a nemzeti jövedelem felhasználása, fogyasztás és befektetés közötti megoszlása befolyásolható. Igaz, hogy a német kísérletnek még nem értük meg a végét (s a háború közbejötté következtében nem is érhetjük már meg, — aligha lehet majd megállapítani, hogy a jövő fejleményeiből mi vezethető vissza a háborúra s mi a

háború előtti viszonyokra), azonban Prion is, Guillebaud is behatóan foglalkoznak a német gazdasági helyzet fejlődésének kilátásaival, ahogyan ezek 1938-ban kirajzolódtak, s egyöntetűen megállapítják, hogy az akkori német gazdasági élet struktúrája semmi olyan elemet sem tartalmaz, amely előbb-utóbb szükségszerűen depresszióra kellene hogy vezessen. Szerintük a német nemzetgazdaság még a fegyverkezés ütemének lelassúdása esetén is jóideig a teljes foglalkoztatottság állapotában maradhatott volna. Meglehetősen joggal mondhatjuk tehát, hogy a német tapasztalatok tanúsága szerint azok az okok, amelyek alapján Hayek és követői a pénzmennyiség változatlanságát követelik, az államilag irányított és szabályozott közgazdaságban kiküszöbölhetők, ez utóbbiban tehát Hayek érvei nem bírnak föltétlen érvénnyel. Ezzel a probléma más síkra tolódik át; nem az a kérdés már, amelyet Hayek felvet és nemlegesen dönt el, hogy t. i. a depresszió megrövidítésére ill. a hanyatlás megállítására érdemes-e a monetáris konjunktúrapolitika eszközeihez nyúlnunk, holott ezek egy szükségszerűen bekövetkezendő újabb depresszió csíráját rejtik magukban, — hanem az, hogy — miután a monetáris konjunktúrapolitika alkalmazásának csak akkor van értelme, a fenyegető későbbi depresszió csak akkor kerülhető el, ha a monetáris konjunktúrapolitikával párhuzamosan az állami irányítás és szabályozás veszedelmes gépezetét is megindítjuk, — nem túl magas-e ez az ár az aktív konjunktúrapolitika eredményeiért? Erre a kérdésre azonban, amint azt fönnebb már láttuk, nem lehet olyan kategórikusan válaszolni, ahogyan Hayek az előbbi kérdésre válaszol.

Domanovszky Ákos.

Könyvismertetések.

Giorgio Pini: Mussolini. Athenaeum kiadása. 1940. 255. l.

Giorgio Pini Mussolini-életrajza most jelent meg a magyar könyvpiacra az Athenaeum szép kiadásában. A krónikás hűségével kíséri végig időrendben Mussolini életének minden mozzanatát, születésétől kezdve az 1939. év elejéig. Gazdagon szövi tele művét Mussolini feljegyzéseiből és a kortársak megjegyzéseiből vett idézetekkel. Ily módon mozaikszerű képekből tárul elénk Mussolini egész élete és jellemének alakulása. Különösen színes a könyvnek az a része, amely a Duce gyermekkorával és hányatott fiatalságával foglalkozik és amelyet főképp Mussolini személyes feljegyzéseiből vett idézetek tesznek érdekessé. Sorozatos képekben látjuk magunk előtt a doviai kovács fiát, a szertelen, vad, akaratos, magábavonult gyermeket, a faenzai kollégium kis tanulóját, a falusi tanítót, a svájci kő-

műveslegényt, aki éhséggel és nyomorral küzdve, de törhetetlen energiával járja a világot s szabad idejében mint ujságíró szolgálja lelkes odaadással a szocialista eszméket, amelyeket apjától örökölt. Lausanneban az egyetemen Vilfredo Pareto előadásait hallgatja, akinek művei mindvégig kedvelt olvasmányai maradtak. Később katonai szolgálatot teljesít, mint bersagliere, Veronában, majd újból tanító Carniában, francia nyelvmester Onegliában: közben mindig harcos, forradalmi eszmékkel telt szocialista agitátor és ujságszerkesztő, a szocialisták nagy reménysége.

Fordulópontot jelent életében a világháború, amely a harcos szocialistából a mélységesen izzó olasz hazafit váltja ki. A hazaszeretet tüzeben szocialista meggyőződése összeforr nemzeti érzésével és megteremti a fasizmust. Elfordul a nemzetközi szocialista ideáloktól és, mint ujságszerkesztő és katoná, a háborúba való beavatkozás lelkes harcosa lesz. A háború befejeztével már kész új felfogása: a szocializmus és nacionalizmus összefogásából alakult fasizmus. Előttünk vonul el minden részletében az újabb küzdelem: a harci fasciák megalapítása, a Marcia su Roma, a kormányalakítás, a politikai küzdelmek, majd pedig a siker, a fasizmus és az olasz lélek egybeolvadása, az új dinamikus életforma általánossá válása, a faj öntudatának és a nemzet jólétének hatalmas méretű emelkedése, a birodalom megalapítása.

Mussolini egyénisége itt már óriásivá nő és egybeforr a nemzet egészével; majd áttöri az országhatárokat s a Duce kezébe veszi, kitűnő valóságérzéssel, az európai politika irányítását. Magyarország mélységes hálával tudja, hogy ez számunkra is mit jelentett.

Bennünket elsősorban Mussolini művének gazdasági jelentősége érdekel. Mint az Pini művére általában jellemző, gazdasági tekintetben sem ad szintetikus, összefoglaló tanulmányt, hanem ragaszkodik az események időrendi felsorolásának módszeréhez. A krónikás adatok kockaköveiből azonban imponáló erővel épül fel előttünk maga a mű egésze, amelynek főbb vonásait az alábbiakban foglaljuk össze.

Mussolini kormányalakítása után azonnal felismerte a közgazdasági tényezők fontosságát az állam vezetésében. Már 1923-ban célul tűzi ki a költségvetés rendbehozását és a *lira árfolyamának emelését*. Felismerte azt is, hogy a nemzetközi tőke bizalmának megnyerésére a legcélravezetőbb eszköz az Angliával és az Egyesült Államokkal szemben fennálló *háborús adósságok rendezése*. Azonnal tárgyalásokat indít az érdekelt államokkal és így Olaszország lesz az első adós állam, amely a háborúban vállalt kötelezettségeit rendezi. Jellemző az új olasz szellemiségre az a tény, hogy az Egyesült Államoknak fizetendő első törlesztési részlet összegét társadalmi úton való

gyűjtés útján teremttették elő. Ezek után sikerült Mussolininak elérnie, hogy a líra értéke, lassú emelkedéssel, végül a 90-es árfolyamban állapodott meg.

A líra-hadjáráttal majdnem egyidejűleg, már 1925-ben megindítja a békés „*gabonacsatát*“, amelynek célja, hogy a termelést belterjesebbé és jobb minőségűvé tegye és ugyanakkor könnyítsen a gabonabehozatal súlyos terhein. Megkezdí küzdelmét a malária és a tüdővész ellen, biztosítja az anya- és csecsemővédelmet, célul tűzi ki a születési arányszám javítását. Az ország *közegészségügyi és szociális helyzetének javítása* mindvégig főgondja marad. Erről tanúskodik a tengerparti és hegyvidéki szünidei telepek létesítése, a nyolcórás munkanap bevezetése, a falusi házépítő akció, a népes családok megsegítése, születési és házassági segélyek folyósítása, a fasiszta szombat és a népvonatok rendszeresítése, a munkások szabadidő szervezete (a *dopolavoro*), sportstadionok építése, a tömegek számára rendezett szabadtéri előadások stb.

A fasiszta forradalom alapvető alkotása gazdasági téren a *testületi rendszer* megalapozása. A testületi rendszer osztályharc helyett az összes termelő ágak összefogásának elvét állítja fel, az állam legfőbb ellenőrzése és irányítása alatt. A munka és tőke viszonyára vonatkozó alapelveket az 1927. április 21-én nyilvánosságra hozott „*Carta del Lavoro*“-ban (a Munka Alkotmánylevelében) fektették le, amely valóságos alkotmánya lett a dolgozó új olasz társadalomnak. E törvény rendezi a szövetségekbe tömörült szakmai egyesületek jogi viszonyait, meghatározza a kollektív munkaszerződések irányelveit és munkabíróságokat állít fel a vitás kérdések elintézésére.

Mussolini kezdettől fogva erélyesen küzd az 1929. végén megindult általános *gazdasági válság* kihatásai ellen. A válság következtében megnövekedett számú *munkanélküliek* megsegítésének ügyét kitűnő gazdasági és társadalomnevelő érzéssel összeköti a tervbevett nagyszabású *közmunkák* finanszírozásával. A cél az, hogy a munkásokat inkább gyümöleszőző munkával foglalkoztassák és az állam pénzét ne meddő segélynyújtásokra szórják szét. Több milliárdnyi hitelt irányoz elő *közmunkák* végeztetésére, amelyek közül a legnagyobb szerű a *talajjavítás* műve: a pontusi mocsarak terméketlen és egészségtelen vidékének termő területté való átalakítása. Mussolini 1932. végén felavatja Littoriát, amit tervszerű sorrendben követ a felszabadított területen épített városok: Sabaudia, Pontinia, Aprilia, Pomezia felavatása. A Duce így egy csapásra oldja meg a munkanélküliség, a talajjavítás és a *belső település* kérdését és ezzel a kivándorlásnak is véget vet.

Egyéb nagyarányú *közmunkák*: Róma városrendezése, vasútvonalak villamosítása, vízvezetékek, köztük az apuliai nagy vízvezeték lefektetése, hatalmas autópályák építése, ame-

lyek közt a legnevezetesebb a Po-völgyi nagy autostrada, hidroelektrikus medencék építése, a Róma és Nápoly közötti „directissima“ vasútvonal megépítése, stb.

Az abesszin háború alatt elszenvedett gazdasági ostromzár hatása alatt a Duce kettőzött erővel fogott hozzá a *gazdasági önellátás* politikájának megvalósításához, s ezt a munkát a korporációkra és a tudományos kutatások nemzeti tanácsára bízta. Óriásit alkot a *gyarmatosítás* terén is, úgy Abessziniában, amelynek hatalmas, római stílusú úthálózatát két év alatt készítik el, mint Libiában, ahol megépítteti a Tuniszt Egyiptommal összekötő 2000 km-es országútát s ahová 20.000 olasz munkást telepít.

Jellemző Pini művére, hogy az író saját véleményét seholsem hangoztatja, hanem háttérbe vonul s úgyszólván alárendeli magát tárgyának. Inkább a tényeket és a kortársakat beszélgeti. Ha mégis célzatot keresünk a műben, úgy azt találhatjuk, hogy az elsősorban a Duce emberi nagyságának kidomborításával járul hozzá a Mussolini-legenda kialakulásához. A felsorakoztatott adatok és idézetek alapján ugyanis elsősorban Mussolini, az ember, jelleme rajzolódik ki előttünk, rettenthetetlen bátorságával, kemény szegénységben megedzett rendíthetetlen becsületességével, kitartó harci kedvével, eszmékért lelkesedő és mégis olyan gyakorlati lényével, bölcs előrelátásával, mélységes családi érzésével, igazságos türelmével és cselekvő jóságával. A Duce művének óriási eredményei, mint nyitott könyv állanak a világ előtt, de jellemének emberi vonásait ez a mű sokkal közelebb hozza hozzánk.

A fordítással Comm. Antonio Widmar, a budapesti olasz követség sajtóreferense, hasznos munkát végzett a Duce nagyjelentőségű művének magyarországi szélesebbkörű ismertetése érdekében.

Kelp Anna

Dr. Kendi Finály István: „A Magyar Földért“ (Darányi Ignác élete és munkássága) Budapest, 1940. 224 oldal.

Ez a munka hű képet ad Darányi Ignácznak, a nagy agrárpolitikusnak és földművelésügyi miniszternek életéről, egyéniségéről és alkotásairól.

Darányi Ignác atyja (Ignác) ügyvédi oklevelének megszerzése után Pozsonyba ment, ahol az Országos Tudósítónál dolgozott. A pozsonyi diétán szerzett összeköttetéseinek köszönhetette, hogy megkapta gróf Teleki Józsefné jószágigazgatói állását, melyet haláláig megtartott. Anyja Földváry Pál pestmegeyi földbirtokos leánya, Borbála volt.

Darányi Ignác 1849 január 15-én született és 1927 április 27-én halt meg. Tanulmányait Budapesten végezte és megszerezte

az ügyvédi oklevelet. Gróf Teleki Józsefné unokája Tisza Kálmán, aki jól ismerte és méltányolta Darányi atyjának érdemeit, támogatta Darányi Ignácot és elősegítette a politikai életben való érvényesülését. 1881-ben lett képviselő (a budai II. kerületben), mint a szabadelvű párt tagja. 1895 novemberben lett földművelésügyi miniszter, a Br. Bánffy Dezső által alakított kormányban. Hivatalba lépése alkalmával programot adott, amelyet Finály munkája részletesen ismertet. Darányi célkitűzései voltak: a nagyobb mérvű telepítés, a szakoktatás és kísérletügy fejlesztése, a terményértékesítés támogatása, a gazdahitel megszervezése, mintagazdaságok létesítése, munkáslakások építése állami segéllyel és socialis reformok. Gyökeres változást jelentett ez a program nem annyira az egyes pontok felállításában, mint inkább a kivitelben, ahol Darányi az állami irányítás hívének vallotta magát s így bizonyos mérvben eltért a szabadelvűség alapelvétől, mely az erők korlátozás nélküli szabad érvényesülését kívánta.

Széll Kálmán miniszterelnöksége alatt is megtartotta Darányi a földművelésügyi miniszteri tárcát 1903 október 31-ig, amikor Tisza István lett a kormányelnök. 1906-ban, amidőn a koalíciós kormány jutott uralomra Wekerle Sándor vezetésével, Darányi újból földművelésügyi miniszter lett s megmaradt 1909-ig.

Ezek a száraz adatok, a munka azonban élénk színekkel festi az egész korszakot, a politikai élet hullámozását s az abban szereplő egyének jellemét és nézeteit.

Ami *Darányi alkotásait illeti*, a telepítés terén a meglevő telepítési törvény (1894 V. t. c.) alapján kellett haladnia. Telepes falvakat létesített a hozzájuk tartozó földekkel, különösen Erdélyben, a nemzetiségek előretörésének megakadályozására. A telepítéshez szükséges területeket az államnak szabad kézből kellett megvenni. A kisajátítási jog megadásáról az akkori felfogás mellett szó sem lehetett. A telepesek a részükre kiosztott földek vételárának 10 %-át lefizették, a többit pedig törlesztették. A lakóházakat s később az istállókat is az állam építtette. A telepesfalvakban a templomot, lelkészlakot, községházát, jegyzői lakot, iskolát és óvodát az állam állította fel. Az egyes telepeseknek a földművelésügyi miniszter tenyészállatokat és vetőmagot osztott ki kedvezményes áron. Ez nagyon nagyszabású akció volt s helyes lett volna, ha a munka felsorolja a létesített telepes községek nevét és fekvését.

Második minisztersége alatt szükségesnek látta Darányi egy *új telepítési törvény* alkotását. Az erre vonatkozó tárgyalásokat 1903-ban megindította, de a felmerült nehézségek folytán csak 1909-ben készült el a javaslat, mely nemcsak a telepítésre, hanem az összes birtokpolitikai kérdésekre kiterjedt. A javaslat sezdint a telepítés alkalmával középirtokot is kell

létesíteni. Előnyben részesítendők a visszavándorlók, akiknek átköltözködési költségeit meg kell téríteni és nekik segílyt adni a berendezkedéshez. Biztosítani kívánta a javaslat, hogy a nagybirtokosok ne nagybérlőknek adják ki földjeiket, hanem kisbérlők társulatainak (szövetkezeteinek). A parcellázáshoz hatósági engedély kell s a közérdekű parcellázásokhoz mérnöki és jogi közreműködést kell adni. Az 50 kat. holdnál nagyobb birtokok eladásánál az államot elővásárlási jog illeti meg. A szabadelvűek ellenezték ezt a javaslatot, mert a magántulajdonba való beavatkozástól félték, viszont voltak olyanok is, akik erélyesebb rendszabályokat sürgettek, tehát keveselték a javaslat intézkedéseit. A javaslat egyébként nem került alkotmányos tárgyalás alá, mert a Wekerle kormány távozása folytán Darányi is megszűnt miniszter lenni.

A munkásügyek terén a *munkaadók és mezőgazdasági munkások* közötti jogviszony szabályozásáról szóló 1898. évi II. t. c. Darányi alkotása; kimondja, hogy a szerződést írásban kell megkötni a községi jegyző előtt. A szerződés megvédi a munkaadót a sztrájk ellen, de azt is biztosítja, hogy a munkás méltányos bért kapjon. A sztrájkok elleni védekezésre szolgáltak az állami ménesbirtokokon létesített munkástartalékok, ahonnan a sztrájkoló munkásokat pótolni lehetett. Az egész országra megszervezte Darányi a *munkásközvetítést*. A *munkásházak* építését jelentékeny segéllyel támogatta. A *gazdasági cselédek* jogviszonyainak szabályozására külön törvényt hozott, mely alapját képezte a további törvényeknek. A munkának az a része, amely a szociálpolitikai alkotásokkal foglalkozik, véleményünk szerint nem elég szakszerű. A szociális kérdésekkel sokkal részletesebben kellett volna foglalkoznia.

Nem eléggé hangsúlyozza a munka a Darányi által létesített *kirendeltségek* jelentőségét. Darányi ugyanis a hegyvidékre (Munkács), a székelyföldre (Kolozsvár székhellyel) s a felvidékre (Zsolna) megbízottakat küldött ki, akik ott a helyszínén — a hozzájuk beosztott szakemberekkel együtt — közvetlenül érintkeztek a gazdákkal, megismerhették bajaikat s javaslatot tehettek a miniszternek orvoslásuk iránt.

Méltó helyet foglal el a munkában annak ismertetése, hogy Darányi milyen sokat tett a *kísérletügy* és a *szakoktatás* fejlesztésére. 17 kísérletügyi intézményt vett át s 11 újat létesített, ezek között a növény-élet- és kórtani állomást, továbbá az állat-életteni, dohánytermelési, tej- és szeszkísérleti állomásokat, amelyek mind hatékony segítséget nyújtanak a termésnek és értékesítésnek.

A szakoktatás terén Darányi kezdte a *téli tanfolyamok* tartását, amelyek ma már az egész országban meg vannak szervezve a gazdasági szakismereteknek a földművelő lakóság körében való elterjesztésére. A *gazdasági tanintézeteket* Dará-

nyi szervezte át *akadémiákká*. Jelentős összegekkel támogatta a szakirodalmat és sok ezer példányban osztatott ki ismeretterjesztő füzeteket.

A munka részletezi a növénytermelés és állattenyésztés, valamint vízszabályozás terén tett intézkedéseit is. A „Szervezés és Értékesítés“ című fejezetben megemlíti a költségek egyrészének elvállalásával létesített *gabonatárházakat*. Nagy sikert jelentett a közösügyes diplomáciával szemben, hogy Darányi *gazdasági szaktudósítókat* küldhetett a külföldi városokba (London, Berlin, New York, Róma, Belgrád stb.) hogy közvetlen információkat kaphasson a gazdasági helyzetről.

Nagy harcokat kellett vívni Darányinak a *vámszerződésekre megkötésére* vonatkozó tárgyalásoknál; mindvégig nagy szaktudással és szívóssággal érvényesítette a magyar mezőgazdaság érdekeit. A vezető szempont az volt, hogy keleti szomszédainktól csak oly mértékben vehetünk át agrártermékeket, amily mértékben hazánk fölös termékeinek kivitele a nyugat felé biztosítva van.

A Darányi lelépése után következő kormány elejtette a telepítési törvényt, mert a munkapárt (s főleg annak irányítója Tisza István) nem tartotta szükségesnek a földhözjuttatás elősegítését. Darányi utóda *gróf Serényi Béla* lett, aki a telepítéstől eltekintve általában Darányi nyomdokain haladt.

Kétségtelen, hogy azok a kérdések, amelyekkel Darányi foglalkozott, ma is időszerűek s megoldásuk — a változott viszonyokhoz alkalmazkodva — abban az irányban található meg, amelyet Darányi kijelölt. A földbirtok megoszlás, a gazdasági munkások helyzetének szabályozása ma is állandóan foglalkoztatják a törvényhozást és a kormányt. A termelés támogatása, a kivitel irányítása, a gazdasági szakoktatás és a kísérletügy fejlesztése jelenleg is kormányzati programmpontok s nagyon sokszor követik azokat az irányelveket, amelyeket Darányi kitűzött.

Miniszterségének megszűntével Darányi lassanként visszavonult a politikai élettől s inkább a Gazdaszövetség, valamint az Országos Magyar Gazdasági Egyesület keretében érvényesítette befolyását a sorsdöntő agrárpolitikai kérdésekben.

Nagyon érdekes a könyvnek az a fejezete, amely Darányinak a kommunizmus alatti fogságát írja le.

A munka mint Darányi életrajza teljes és érdekes, mert hű képét adja Darányi életének és jellemének. A Darányi alkotásaira vonatkozó részek néhol nélkülözik a szakszerűséget és inkább szépirodalmi modorban vannak megírva, ami azonban lényegileg nem befolyásolja az előadottak tartalmát. Viszont a könnyed előadási mód biztosíthatja azt, hogy a könyv a nagyközönségnek is kellemes olvasmány legyen.

A munka a Darányi Társaság pályázatán dícséretet nyert s a nagy agrárpolitikusnak és államférfinak méltó emléket állít.

Tóth Jenő.

Hein János: Az értékállandósági záradék. A Magyar Jogászegylet pályázatán első díjat nyert mű. Budapest, Magyar Jogászegylet kiadása. 108 l.

Ez a mű valóban megérdemelte a Magyar Jogászegylet által részére juttatott kitüntetést. A pénzügyi kérdéseknek egyik legnehezebbikét teszi tudományos kutatás tárgyává. Külön fejezetekben megvilágítja az érték állandósági záradékok kérdésének időszerűségét, a pénzérték problémáját általánosságban, a pénzpolitika és az értékállandósági záradék összefüggését, a pénzérték állandóságának kérdését, a bankpolitika összefüggését az érték állandósági záradékkal, az arany valutával és az arany záradékkal kapcsolatos vitákat és javaslatokat. Ez a két fejezet mintegy tudományos megvilágítása és megalapozása azoknak a gyakorlati megoldásoknak, amelyeket hazai és jelenlegi szempontból az utolsó két fejezetben javasol. Ezeket a gyakorlati megoldásokat kívánjuk a továbbiakban ismertetni.

Abból indul ki, hogy a pénzpolitikának a pénzérték állandóságaért folytatott küzdelmét nem szabad zavarni, de viszont az árindex-záradékok alkalmazását bizonyos körben helyesnek és megengedhetőnek tartja. Az index-valuta nem csak megvalósítható, hanem fontos gazdasági érdekek kívánják is megvalósítását. De belátja az index-valuta általános megvalósításának a nehézségeit és ezért hajlandó beérni az index-valuta helyett az index-záradékkal, amely sokkal egyszerűbb eszközökkel biztosíthat hiteléletünk részére igen nagy előnyöket.

Elgondolása, hogy a pénzpolitika számára a munkabérek és a nagykereskedelmi árak mutatják a pénz érték állandóságát. Ezt az indexet a Jegybank állítaná össze és tenné közzé. A hiteléletben a megélhetési index az érték állandóság tényezője. A földbérleteknél a földreformmal kapcsolatban a búza és a rozs.

Végső konkluziója az, hogy pénzpolitikai okokból csak a hiteléletben és csak pontosan meghatározott területeken lenne egyelőre szabad az új értékzáradékot alkalmazni. Az elv legyen az, hogy ily záradék csak hosszúlejáratú hiteleknel, a biztosítási üzletben és a nyugdíjaknál, továbbá az egy évnél hosszabb időre lekötött betéteknél legyen kiköthető. Viszont ezeknél a jogügyleteknél ily kikötés lehetséges és kívánatos. Lehetséges azért, mert az adós, illetve a biztosító intézet, a nyugdíjalap vagy a társadalombiztosító intézmény, de a bank is teremthet magának ellentételt ugyanily záradékú kihelyezéssel vagy.

befektetéssel, illetve biztosítási alap alkotásával. Másrészt ebben a körben a valorizálás nagyon kívánatos is, mert a biztosítási ügyeket és a hiteléletet újból fellendíthetnők és az ú. n. „Sachwert“-ek utáni kutatást feleslegessé tehetnők.

Csak dióhéjba foglalva ismertettük Hein könyvének lényeges tartalmát. A könyv alapos tanulmányra van felépítve, szerző anyaga felett teljesen uralkodik és nagyon komoly érveléssel alátámasztva terjeszti elő életrevaló elgondolásait. Hálával tartozunk a Magyar Jogászegyletnek, hogy áldozatkészségével ennek az értékes tanulmánynak a megjelenését lehetővé tette.

Éber Antal

Valkó László: A z új magyar szociálpolitika. A Magyar Társaság Könyvei 2. sz. Budapest, 1940. 80. old.

1941. évi költségvetésünk a népjóléti jellegű kiadások összegét az előző évi kétszeresére: 130 millió pengőre emelte, a törvényhozás által nemrég alkotott nép- és családvédelmi alapot pedig 60 millióval javadalmazta. A magyar állam így hatalmas lépéssel haladt előre az intézményes szociálpolitika útján. A nemzet azonban aligha bírta volna ez újszerű és hatalmas feladat megoldását közigazgatásunkra és a közhatalmi tényezők aligha mertek volna megbírkózni az eléjük tornyosuló nehézségekkel, ha nem szerves fejlődés szülte volna az új magyar szociálpolitikát és ha az nem rendelkezne már a szükséges tapasztalatokkal, meg szakképzett végrehajtó közegekkel.

Valkó László tömör kis könyvében az új magyar szociálpolitika útjáról fest tárgyilagos képet.

Népjóléti politikánk első korszaka a forradalom utáni nehéz időkre esett. Ezeket az éveket a házhozjuttatás és föld-reform zűrzavarán kívül a trianoni menekültek elhelyezésének nehézségei és a társadalombiztosítás államosítása jellemezték. Ekkor még a törvényhatóságok és közületek a nyomor enyhítésének egyedüli módját a karitatív pénz- és természetbeni adományok osztogatásában látták. Szociálpolitikánk második szakában már rájöttek arra, hogy a könyöradományban részesítetteknek a munka értékébe vetett hite alábbszállt és ezért önbecsülésüket is elvesztették. Tehát ezentúl — szigorú kormányintézkedés következtében — inségsegélyt csak tényleges foglalkoztatás ellenében lehetett nyújtani. „Miután azonban a községek, városok anyagbeszerzési fedezettel nem rendelkeztek, ésszerű munkaprogrammot nem bonyolíthattak le. A „munkába“ állított inségmunkások voltaképen improduktív tevékenységet űztek és semmit nem érő erőkifejtésükért részesültek inségnapzámban.“

A fejlődés harmadik korszakában a belügyminiszter kezébe

vette a kérdés intézményes megoldását. Megyeszerte a községek szociális helyzetképét lehetőség szerint szociális kiképzésben részesített munkaerők rajzolták meg. A feladatok megoldásával agyonhalmozott községi jegyzők kiegészítő munkaerőket kaptak, hogy szociális kérdésekkel foglalkozhassanak, a törvényhatóságoknál közjóléti előadói állást szerveztek, a megyékhez pedig a belügyminiszterrel állandó és közvetlen összeköttetésben lévő szociális tanácsadókat osztottak be.

Ennek a fejlődési időszaknak vált jellegzetes intézményévé a szatmármegyei közjóléti szövetkezet. Kellő anyagi felkészültségét a majdnem egymillió állami támogatás biztosította és adminisztrációját legnagyobb részt az alispán vezetésével a közigazgatás látta el. Ennek a — végeredményben közigazgatási szervnek — szövetkezeti névvel való álcázására a szerző szerint két szempontból volt szükség. Először azért, mert munkáját a közigazgatás számára, különösen a pénz és anyagkezelés terén megszabott és korlátozásokkal körülzárt út meglassította, sőt sokszor lehetetlenné tette volna. Másrészt a segítségre szoruló népréteggel azért kellett a szövetkezetet és nem a közületet szembeállítani, mert az előző helytelen szociálpolitika pusztító eredményeként a nép a közülettől jövő segélynyújtást még mindig ingyenes juttatásnak tekintette. Természetesen mindez korántsem csökkentette annak a ténynek a jelentőségét, hogy ez új szociálpolitikai intézményünk tudományos értelemben szövetkezetnek nem tekinthető — miként azt a szerző és egy kiváló szakbírálója már leszögezték — mert akik tulajdonképp a szövetkezet előnyeit élvezik, valójában nem számítanak tagnak, a szövetkezet működésében, igazgatásában cselekvőleg nem vesznek részt. A szövetkezett osztalékot nem fizet, igazgatósági és felügyelőbizottsági tagjainak felelőssége tisztázatlan. Új szociálpolitikai szervünk azonban nemcsak adó, illetékügyi és cégjogi szempontból vár új jogi körülbástyázásra, hanem ha mindenütt megvalósítják, bizonyos vonatkozásokban rövidesen túltermelési és főleg értékesítési nehézségek elé fog kerülni. Bizonyos fokig azokat az aggodalmakat is osztanunk kell, amelyek az új cserekereskedés bevezetésére, a szakszerűség hiányára és elsősorban a közigazgatás, a jegyzők mérhetetlen s néha indokolatlan túlterhelésére utalnak.

A szerző végül a gondozására bízott Csongrád megye közigazgatásának szociális munkáját ismerteti. Ószinte bírálattal és meggyőző érveléssel világítja meg működése egyes állomásainak eredményeit. Elvonultatja előttünk a zöldkeresztes kiskert akció, a naposcsibe kiosztás, a kecske-, sertés-, tehénjuttatás, a méhészet, selyemtenyésztés, a háziipar, lakóházépítés, gyümölcs-termelés, lekvárfőzés, gyümölcsaszalás, gyógynövénygyűjtés, napközi otthonok és főzőtanfolyamok problémáit. Vármegyéje szociális munkaprogramja változatos volt s a körülmények-

hez alkalmazkodott. Eszközei és lehetőségei mégis szerények a kubikus-megyében tornyosuló feladatok nagyságához mérten. Azt azonban kétségen kívül bebizonyították, hogy ha az új magyar szociálpolitikának a most elfogadott költségvetéssel kezdődő negyedik korszaka nem is indulhat útnak minden viharban kipróbált és bevált intézményekkel és véglegesen kikristályosodott elgondolásokkal, eszméit egy új világnézetű, edzett munkedvű és sok nehéz kérdést megoldott szociális közigazgatás segítségével remélhetőleg diadalra viheti.

Heller András.

Borotvás-Nagy Sándor: Nevelhető-e a fajmagyar üzletemberre? Budapest, 1940. 72 lap.

Számos neveléstudományi és művelődéstörténeti tanulmány és nagyszabású munka szerzője a fenti nagyfontosságú kérdés felvetője és taglalója. Végzett tanulmányaiból természetesen fakadt a felvetett kérdés és alapos kutató munkájából és következetesen csoportosított adatainak gazdag halmazából természetesen látszik a következtetés is, hogy a kispolgárok és parasztok gyermekeiből helyüket megálló, tehetséges üzletemberek nevelhetők.

A gondosan felépített tanulmány végén az erős logikával dolgozó szerző a XVII. század folyamán Nürnbergig jár, kiváló üzleti érzékű tőzséreinkről megemlékezve a jövőbe vetített álomszerű képen ábrándozik el: megálmodja a fajmagyar üzletember nagy sikerét. A tudományos eszközökkel felépített célzatos írásnak a végére odaillesztett ez a sejtésekben gazdag, bátorító kép a falukutatók ősenek, Tessedik Sámuelnek „Der Landmann in Ungarn“ címen 1784-ben írt nagy művét juttatja eszünkbe: a falu népét az ósdi, elavult keretek közül kiemelni igyekvő Tessedik műve befejezéséül egy eszményi falu képét tárja olvasói elé. Jól tudja, hogy sokan azt fogják elképzelésére mondani, hogy mindez csak szó, álom, képzelet. De ő minderre így válaszol: „Azért közöltem kedves polgártársaimmal e szép álmokat, hogy azokat álmodva ők is élvezzék és azokon elgondolkozzanak mindaddig, amíg végre meg fognak valósulni. Mert ezek az álmok olyanok, hogy valósággá lehetnek és ennek a reménynek biztos teljesülését elvárni minden honfinak joga van.“ A szerző is úgy érzi, hogy ábrándképével lesiklott a tudomány területéről s — Tessedikhez hasonlóan — regényírásba fogott. Ezt az érzését azonban azonnal vággyá alakítja át: szeretné, ha ábrándja hamarosan a nevelés valóságába tartoznék. „Szeretném megérteni, — ez munkája befejező mondata — hogy még találkozhassem ilyen magyarokkal!“ Meg vagyunk róla győződve, hogy jogos vágya beteljesülését meg fogja érni.

A meggyőző érvekkel bíró, eszmélkedésre indító tanulmány gondolatvázát a szerző a Magyar Paedagógia márciusi számában is megjelentette. A tanulmány maga és a folyóirati közlemény bizonyára nagy olvasótábor figyelmére számíthat. Bizonyos, hogy a munka megérdemelten a hasznos propaganda-írások sorába kerül rövidesen. Éppen ezért nem hallgathatjuk el azt az aggályunkat, hogy a szerzőnek az az álláspontja, hogy a középosztály gyermekei a magyar lélekbe beleszövődött hivataltalansághoz és a gazdasági pályák iránt érzett ellenszenv miatt az üzletemberré nevelés lehetősége köréből kikapcsolandók, túlzott hangsúlyt nyert a kérdés tárgyalása során. A szerzőnek teljesen igaza van a multa és a jelenre vonatkozóan is, de a jövőt illetően nem érthetünk vele egyet. A szerző által is nagyra értékelt felvilágosító és nevelői munka ezen a téren is megtermi majd gyümölcseit. A szerző végkövetkeztetése ebben a tekintetben a tanulmánya 60. oldalán mondottakkal némi ellentmondásban is áll.

A jól megírt, lendületes stílusú, felvilágosító tanulmányt a jövőért dolgozó magyarok szíves figyelmébe ajánljuk.

Vincze Frigyes.

A Gyümölcsértékesítési Országos Kongresszus tárgyalási anyaga és határozatai. Kiadta: A Gyümölcstermelők Országos Egyesülete, Budapest, 1940. 188 old.

A gyümölcstermelés és értékesítés problémáit országos viszonylatban a legutóbbi időkig meglehetősen elhanyagolták. Az ország egyes vidékein kialakult magasfokú gyümöleszkultúrának nem nagy ösztönző hatása volt az ország egyéb vidékei gyümölcstermelésének színvonalára. Nagyon indokolt és hasznos volt tehát, hogy a Gyümölcstermelők Országos Egyesülete kongresszust hívott össze a termelés és az értékesítés kérdéseinek megvitatására, annyival inkább, mert ez a termelési ág a jelenlegi európai helyzetben igen nagy fejlődési lehetőségek előtt áll.

A termelést a kongresszus határozatai szerint egységes irányítás alá kellene rendelni. Ehhez a kezdő lépést a földművelésügyi miniszter 1939. évi 124.000. sz. rendelete már megtette, amikor elrendelte, hogy az ú. n. kereskedelmi — tehát piacra termelő — gyümölcsös létesítéséhez a miniszter engedélye szükséges. Az irányításnak arra kell törekednie, hogy a termelők a piac igényeinek megfelelő fajtájú gyümölcsöt, kiváló minőségben és nagy tömegben termeljenek. A különböző gyümölcsfajták tekintetében a természeti adottságok szerint termelési gócpontokat kellene kialakítani, amint az pl. a baracktermelésben

kialakult. Több gyümölcsből hiányzik azonban még a tömegtermesztésre alkalmas fajta is. Így pl. nincs olyan csemege-szőlőfajtánk, amit tömegtermesztésre ajánlani lehetne; nincs korai exportképes cseresznyefajtánk; meggyfajtánk rosszul termékenyülnek; diófaállományunk teljesen kevert fajtákból áll és egyéb gyümölcseinknél is sok a kívánni való piacképes-ség szempontjából.

Ahol megfelelő gyümölcsfajták vannak, a termelés színvonalára ott is gyakran nagyon elmaradott. A gyümölcsfák semmi, vagy csak nagyon kezdetleges kezelést kapnak; a gyümölcs férges, egyenetlen; a szedés gondtalanul, hozzáértés nélkül történik, a gyümölcs zúzódásokat szenved és válogatás nélkül, helytelenül csomagolva kerül a piacra. A helytelen kezelésnek nagyrészen a hozzáértés hiánya az oka, ezért szükséges volna olyan vándoriskolák felállítása, amelyek egy-egy vidék gazdáit két év alatt teljesen kiképeznék a helyes gyümölcskezelésre s azután ismét tovább vonulnának más termelési gócpontokba.

Az értékesítéssel összefüggő kérdések két csoportra, a külföldi és a belföldi értékesítés kérdéseire oszthatók. Mindkettő fejlesztése elképzelhetetlen a termelés minőségi megjavítása nélkül, másfelől viszont a biztos, jó értékesítési lehetőség feltétele a termelés fejlesztésének. A külföldi értékesítés fejlesztéséhez, a szállítást jól bíró fajták előállításával mellett, szükséges volna a gyümölcsszabványok bevezetése, hogy a külföldi kereskedő azonos megjelölés alatt ismert minőségű árut rendelhesen. Szükség volna továbbá a MAV. hűtővagonparkjának fejlesztésére és korszerűsítésére.

A belföldi piac gyümölcsfogyasztása Budapest kivételével még teljesen szervezetlen, a fogyasztás nagyon alacsony, a termelésnek tehát a belföldi fogyasztás megnövelése nagy fejlődési lehetőségeket biztosítana. A gyümölcsszabványok meghonosítása a belföldi fogyasztás emelkedésének is jelentős tényezője lehetne, kapcsolatban az értékesítés olyan megszervezésével, hogy bármelyik kereskedő egyszerű nyomtatványon rendelhesen postai úton forgalmának megfelelő mennyiségű és minőségű árut a termelőközpontokból. Ez az út nem járhatatlan: Gyöngyösről már évek óta mennek ilyen 10–20 kg-os küldemények postán alföldi kereskedők, vendéglők, panziók számára.

A belföldi fogyasztás emelésének további fontos eszköze a fogyasztási idény meghosszabbítása, valamint a feldolgozott gyümölcs megkedveltetése. A fogyasztási idény meghosszabbítása egyfelől akkor érhető el, ha a termelők korai-, közép- és későnérő fajtákat egyaránt termelnek, másfelől, ha különböző tárolók és hűtőházak segítségével gondoskodunk a gyümölcs friss állapotban való megőrzéséről. Elősegítené a fogyasztás emelkedését, ha minden napszakban korlátozás nélkül lehetővé

tennék a gyümölcs árúsítását. A feldolgozott gyümölcs — aszaltványok, befőttek, gyümölcsajtok, stb. — fogyasztását széleskörű propagandával kellene előmozdítani s gondoskodni ugyanakkor, adómentes feldolgozási cukor rendelkezésre bocsátásával, olcsó tömegárúk előállításáról. Minta-aszaltótelepekkel kellene megtanítani a termelőket a szakszerű aszalásra.

A kongresszuson elhangzott értékes előadások gazdag anyagából mindenesetre hiányzott annak a kérdésnek megtárgyalása, hogy miképp lehetne, a természeti adottságok határain belül, a *gyümölcstermés nagy ingadozásait csökkenteni*. Ez a probléma szorosan összefügg a kongresszus tárgyával, az értékesítés megszervezésének és a fogyasztás emelésének kérdésével. A tavalyi bő termés hatására ismét megélénkült gyümölcsfogyasztási propaganda ugyanis pl. idei gyümölcsshiányban és drágaságban anakronizmusnak hat. Pedig bizonyos — bár elég szűk — határok között volna lehetőség rossz időjárás esetén is a termés megmentésére, vagy legalább a megmaradt termés féregmentes, élvezhető állapotban való megtartására. Tulságosan ingadozó termés mellett egyik évben a leggyengébb minőséget is jó áron el lehet adni, másokban pedig a legjobbat is csak olcsón. Ez a tényező a minőségi termelésre való törekvést erősen elkedvetleníti. A gyümölccsel való egyenletes ellátottság hiánya pedig egyik legfőbb akadálya a fogyasztás emelkedésének. A gyümölcsfogyasztás ugyanis csak akkor válhat az étkezés állandó alkotórészévé, ha az idénynek megfelelő gyümölcsfajta minden évben megfelelő mennyiségben és áron kapható.

Dávid László.

Meade, J. E.: The Economic Basis of a Durable Peace, London. George Allen & Unwin Ltd., 1940. 200 l.

A világháború utáni nemzetközi gazdasági kapcsolatokat a fokozatos rosszabbodás jellemzi, különösen az 1929-es nagy válság után. A gazdasági téren folyó háborút újabban a háborús gazdálkodás váltotta fel, legújabbban pedig már az átmenet-gazdasági kérdések és nehézségek foglalkoztatják a szakemberek nagy tömegeit, minthogy a gazdasági életnek háborúról békére való átállítása talán még a békegazdálkodásról a háborúra való áttérésnél is jóval nehezebb feladatot jelent. Egyesek azonban még ennél is messzebbre néznek és a háború következményeképpen és eredményeképp kialakuló új gazdasági rendet veszik vizsgálat alá. Ennek az új gazdasági rend körül kialakuló tudományos irodalomnak jelentős terméke *J. E. Meade*-nek, a Nemzetek Szövetsége volt kiváló gazdasági szakértőjének legújabb könyve.

A bevezető részben *Meade* hangsúlyozza, hogy fejtegetéseiben csupán az általános elvek leszögezésére szorítkozhat, mint-hogy minden konkrétabb elgondolás a háború tényleges kimenetelének függvénye. Kiindulópontja, s egyben egész elgondolásának jellegzetessége pedig az, hogy valamely Nemzetközi Szervezet fennállása nélkül a nemzetközi gazdasági kapcsolatok rendezése nem képzelhető el. Ennek a Nemzetközi Szervezetnek hathatós működése csak akkor biztosítható, ha a tagállamok korlátozzák nemzeti ténykedéseiket a gazdaság területén a Szervezet égisze alatt működő Nemzetközi Hatóság javára és egyes gazdasági kérdések eldöntését sőt igazgatását is ez utóbbinak engedik át. A Nemzetek Szövetségének közgazdasági alapon való megreformálása, vagy másként egy Közgazdasági Nemzetek Szövetsége kialakításának előkészítése tehát a szerző célja, mert szerinte csak ezen keresztül lehet a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat megszilárdítani és az összeütközéseket kiküszöbölni. Bár szerinte a közgazdasági tényező közvetlenül is vezethet háborúra, mégis szerepét ezzel kapcsolatban túlozták, nagyobb a jelentősége közgazdasági tényező közvetett hatásának.

A nyomasztó válságokból kivezető utat gazdasági, nem pedig politikai irányban keresi és ilyen alapon két lehetőség adódik. Az egyik az 1929-es módszer, amely védvámokkal, behozatali tilalmakkal, kiviteli jutalmakkal és a pénz leértékelésével igyekezett a külföldi piacot más országok rovására kiterjeszteni s eredménye megtorló intézkedésekben és a nemzetközi kapcsolatok rohamos rosszabbodásában mutatkozott. A másik, gazdaságilag kielégítő lehetőség a belső kereslet növelésében áll, olcsó pénzzel, közmunkákkal nekilendíti a termelést s ez nemcsak a termelési javak, hanem a fogyasztási javak piacán is érezteti hatását, sőt a külföldi javak iránti keresletet is növeli. Ilyen gazdaságpolitikát azonban egyedül egy ország a fizetési mérleg egyensúlyának megbomlása nélkül csak akkor folytathat, ha párhuzamosan a többi országok is ezt a „reflációs“ politikát követik. Szilárd gazdasági rend és tartós béke ezért nem nélkülözhetik a nemzetközi együttműködést, a Nemzetközi Szervezetet.

A szerző ezután részletes vizsgálat alá veszi a liberális és irányított gazdasági rendszerek fő képviselőinek gazdaságpolitikáit, hogy megmutassa, mennyire eltérő politikát követnek nemcsak az ellentétes alapelvű rendszerek, de még a liberális gyűjtőfogalom alá vettek is. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok szorosabbá tétele csak egy *nemzetközi fizetési rendszer* útján képzelhető el, melynek működése nagyban hasonlítana az aranyvaluta rendszeréhez. A lehetséges variációk közül azt tartja legjobbnak, hogy csak egy közös Központi Jegybank rendelkezék a fizetési eszköz kibocsátásának jogával s általa a

Nemzetközi Hatóság ellenőrizhetné a tagállamok pénzkészleteit. Ilyen nemzetközi rendszer azonban csak akkor működhetnék hatályosan, ha a tagállamok lemondának a belső árszínvonaluk irányításáról, ha a belső munkabérek és egyéb költségek megfelelő rugalmasságot mutatnak egy tagállamon belül s végül ha a nemzetközi kereskedelem és vándorlások akadályai megszűnnének.

Ezután *Meade* a nemzetközi monetáris rendszertől való eltérés legfőbb hátrányait veszi vizsgálat alá. A legnagyobb veszély kétségkívül a „versenyző“ leértékelés a nemzeti pénzrendszerek között, mely a fentebb említett rossz válságpolitikának felel meg s ehhez csatlakozik még a különböző árfolyamok miatti kalkulációs bizonytalanság és a rövidlejáratú tőke-mozgalmak káros spekulációi. A nemzeti pénzrendszerek fenntartása mellett ezeket a hátrányokat egy Nemzetközi Bank meghatározott árfolyamú jegyeinek, vagy az aranynek mint nemzetközi fizetési eszköznek használatával lehetne kiküszöbölni. Ennek a nemzeti valutákhoz viszonyított árfolyamát időről-időre revideálni kellene. A nemzeti valutakiegyenlítő alapok használatát pedig a Nemzetközi Hatóságnak el kellene tiltania, minthogy ezt a funkciót a Nemzetközi Bank végezné a Nemzetközi Valutakiegyenlítő Alap segítségével.

A nemzetközi kereskedelemben a szabad kereskedelmi elvet a vámok, illetékek, tilalmak fokozatos eltörlése juttatná újra érvényre, minthogy csak ezek vezethetnének az általános munkanélküliség megszűnéséhez. A részleges munkanélküliség, mely így előállna, szükséges rossz, melyet elkerülni csak az életszínvonal süllyedésével lehetne. Az ilyen struktúrális változások az egyes termelési ágakban időnkint különben is elkerülhetetlenek. A külkereskedelem irányítása, ha a komparatív termelési költségek tana alapján áll, fenntartható, a nemzetközi kartelek ellenőrzése azonban nem kerülhető el.

A devizagazdálkodást és a kliringegyezményeket is fokozatosan leépítendőnek tartja, minthogy ezek lehetővé teszik az árrétegzést az egyes országokkal szemben és nem válnak a nemzetközi összesség javára. A nemzetközi tőke-mozgalmakat, kivéve a rövidlejáratú spekulációkat, szintén szabaddá tenné a korlátozásoktól és külön bizottság ügyelne a „nyitott kapu“ elvének érvényesülésére gyarmati viszonylatban is a gyarmatnélküliek javára. A nemzetközi vándormozgalmak hasonlóképen a Nemzetközi Hatóság ellenőrzése alá tartoznának s főleg a bevándorlás szabaddá tétele a hanyatló népességű országokba és eltiltása a telített népességű államokba lennének a követendő fő elvek. A nyersanyagkészletek kérdését a szabad kereskedelem hatályosulása, a nyersanyagbehozatal fizetésével kapcsolatos átváltási nehézségeket pedig a nemzetközi fizetési rendszer hidalná át a fenti értelemben.

Ez lenne *Meade* fejtegetéseinek vázlatos képe, mely azonban inkább a régi rend kompromisszumos kiszélesítésének tekinthető, hogy így módon az új rend képviselőit is betagolhassa a kiszélesített régi keretekbe, semmint a jelenlegi nehéz megpróbáltatásokból új alapokon születő új gazdasági rend valószínű képének. Mégis *Meade* érdeméül kell elkönyvelnünk azt a komoly erőfeszítést, amellyel az ellentétes struktúrájú gazdasági rendszerek között az együttműködés útjait keresi és azt, hogy ennek keresése közben olyan alapigazságokra mutatott rá, amelyeket a ténylegesen megvalósuló új rend valóban nem fog tudni nélkülözni. Godolunk itt elsősorban az összehasonlított termelői költségek alapján álló irányított külkereskedelemre, egy új nemzetközi monetáris technika szükségességére, valamint a kereslet és kínálat funkcióját megvalósító árpolitikára.

Horváth Róbert.

Clarke, R. W. B.: The economic Effort of War.
Allen & Unwin, London, 1940. 250 l.

Az angol háborús gazdasági kérdések e józan és közérthető összefoglalását az események már túlhaladták. A könyv az év elején jelent meg, amikor — mint legtöbb honfitársa — Clarke is az egyesült angol-francia gazdasági erőknél fölényéből merítette leginkább győzelmi hitét. A birodalmi haderőknek általa kontemplált két és fél millió létszáma és a 4000 első vonalbeli repülőgép ma már nyilván az anyaország védelmére sem volna elegendő s így egészen más pénzügyi és gazdasági feladatokat kell megoldania az angol kormánynak, semmint azt Clarke sejtette.

Mindazonáltal könyve ma is tanulságos olvasmány. A hadi gazdálkodás benne lefektetett elvei jórészenek helyességét a hadihelyzet változásai nem érintik s így Clarke is egyike azoknak a tudósoknak, akik elméleti úton jobban megközelítették a háborús pénzügyi szükségletek összegét s ezért a fedezésnek is járhatóbb útját látták meg, mint az angol pénzügyi politika felelős intézői. Ezt az elmélet lebecsülése divatjának idején érdemes leszögezni. Pedig alig gyaníthatta, minő feladatok és megpróbáltatások várnak hazájára; de Chamberlain és Simon cunctatori politikájával ellentétben ő is a háborús gazdasági erők azonnal való maximális mozgósítását követelte, a pillanatnyi hadihelyzettől függetlenül. Ő már akkor 3000 milliós hadi-budgettel számolt az első háborús évre, amikor a kincstári kancellár még elegendőnek tartott 2400 milliót a teljes — háborús és polgári — szükséglet fedezésére.

Csak a háború után kaphatunk majd — talán — tiszta

képet arról, ez a habozó pénzügyi és gazdasági politika volt-e valóban legfőbb akadálya a teljes erő kifejtésnek, vagy pedig, hogy a birodalom termelése, megszervezettségének háborúkezdeti fokán nem is tudott volna-e jelentősen nagyobb arányú hadi megrendeléseknek eleget tenni? Amerika példája, ahol az ipar mai fegyverkezési teljesítőképessége nem engedi meg a pénzügyi erők rögtöni teljes kihasználását, az utóbbira engedne következtetni. Tudjuk azonban, hogy Anglia már évek óta készült a háborúra és hogy Chamberlain miniszterelnöksége idején az Unióba küldött bevásárló-bizottság az ottani beszerzési lehetőségeket sem használta ki teljes mértékben.

Angliában egyes befolyásos körök csak lassan, habozva ismerték fel, hogy ma csak a totális gazdasági háború lehet sikeres és hogy a háborús- és a békegazdálkodás alapvetően különbözik egymástól. Ennek a felismerésnek alapján fejt ki Clarke az angol gazdasági élet háborús megszervezésének teljes és szerves programját s mellette szól, hogy követelményei közül több — így a Trade Unionok beépítése a háborús gazdasági szervezetbe s egyben részeltetése a felelősségben, a külkereskedelem fontos ágainak állami monopolizálása, a polgári fogyasztásnak elsősorban az adóemelések útján való csökkentése, a munkaidő meghosszabbítása, a munkaintenzitás növelése (tudjuk, hogy az angol iparban nemcsak az üzemek egy hányadának elmaradottsága, hanem a munkás-érdekeltségek számos előírása is csökkentette a munka hatékonyságát) és i. t. — meg is valósult.

Érdekes az is, hogy bár az angol bevétel és kivitel iránya az események folytán időközben teljesen megváltozott, Clarke eléggé megközelítette a háborús külkereskedelem mai értékeit s így eléggé használható számításokat is végzett a fizetési mérleg egyensúlyának megőrzése kérdésében. E tekintetben nem vezette a nyugati hatalmaknál oly végzetesnek bizonyult optimizmus, sőt a kivitel adatai a legutóbbi időig valamivel kedvezőbbek is voltak az általa vártaknál. Hogy viszont a fontdollar viszonylat állandóságának fenntartása helyesebb lett volna-e a font leejtésénél, ahogyan az a valóságban történt, erre, úgy hisszük, szintén csak a háború után lehet majd válaszolni. Persze ilyen bonyolult kérdés-komplexumban nem érthetünk mindvégig egyet a szerzővel, a legkevésbé természetesen az angol-francia gazdasági fölénynek egyébként igen érdekesen és nem sablonosan kifejtett kérdésében. De Clarke itt is jól látta a probléma lényegét: hangoztatja, hogy ahogyan a győzelemhez segíthet a kellően kihasznált gazdasági energia, úgy válhatik az végzetessé is, ha nem ösztönzi a nemzeteket a maximális erő kifejtésre, hanem a hamis biztonság megcsilllogtatásával tétlenségbe ringatja őket.

Major Róbert.

Dr. Schenkel Fritz: Der Einfluss der Wirtschaftskrise 1930/36 auf den Finanzhaushalt der Schweiz und die Folgen und Perspektiven für das Verhältnis von Fiskus und Wirtschaft. — Staatswissenschaftliche Studien, Basel, Band 5 — 1940. 81 oldal.

A közgazdaság és az államháztartás közötti szerves kapcsolat és szoros viszony inkább kifejezésre jut válságok idején, mint amikor a gazdasági élet fejlődésének egyenletességét krizisszerű jelenségek nem zavarják. Szerző azt a célt tűzte ki könyvében, hogy az 1930/36 évekre kiterjedő világgazdasági válság befolyását Svájc államháztartására vonatkozólag ismeresse és egyuttal szemléltesse azt a viszonyt, s azokat a következményeket és várható fejleményeket, amelyeket egy ilyen gazdasági válság létesít a közgazdasági élet és az államháztartás között. Szerző az első, aki feldolgozta Svájc államháztartására vonatkozólag a világgazdasági válság hatásait. Könyve három nagy részre oszlik. Az első fejezet vázolja magát a problémát és annak a válságnak a terjedelmét, amely Svájcot a világgazdasági válság hatásaként érte. A második rész világgazdasági szempontból nem bír annyi érdeklődéssel, minthogy a helyi, egészen aprólékos svájci részletkérdésekre vonatkozik és főleg a kantonok háztartásainak alakulását vizsgálja a jelzett években. Ezen adatok összesítése adja magának az országnak államgazdasági helyzetét feltűntető fejlődés hullámvonalát a válság terhes évei alatt.

Figyelemreméltó a könyv harmadik fejezete, amelyben a tanulságok levonása már nem helyi jelentőségeket testesít meg, hanem világgazdasági szempontból is érdeklődésre tarthat számot. A hatások, a tanulságok és a jövő fejlődés perspektíváinak kirajzolása ugyanis majdnem minden államban azonos képet mutatnak, épen ezért válik ez a fejezet a munka legértékesebb részévé. Vizsgálódásai alapján a válságnak az államháztartás alakulására mutató főbb eredményeit a következőképpen csoportosítja: Csökkenti az államháztartás bevételeit és ezzel egyidejűleg ugrásszerűen emelkednek a válsággal kapcsolatos kiadások. Az államháztartás egyensúlyának biztosítása céljából a meglevő adókulcsokat emelni kell, sőt új adóalapok létesítése elengedhetetlenül szükséges. Végül konjunktúrapolitikai intézkedésekkel kell az államnak a közgazdaság segítségére sietnie, nehogy az állami bevételek fokozatos csökkenése a gazdasági válságot kiélesítse. Minthogy a gazdasági válság a tőkeképződésnek sohasem kedvez, az államnak fokozottabb mértékben kell ilyen viszonyok között a takarékoság alapeleire és a legszigorúbb takarékoság keresztülvitelére a lakosság minden rétegét nyomatékosan figyelmeztetni. A válság eny-

hítése céljából az államnak olyan pénzügyi politikát kell űznie, hogy a teherviselőkéesség arányban álljon a közgazdaságilag nélkülözhetetlen szükségletek akadálymentes kielégítési lehetőségeivel. Más szóval ez azt jelenti, hogy nem szabad discrepanciának mutatkoznia a gazdasági élet struktúrája és az adórendszer között. Ebben jelöli meg a szerző az államháztartás egészséges fejlődésének lehetőségeit a válság lezajlása után, mert csak olyan állam közgazdasága ellenállóképes országokra vagy egész földrészekre kiterjedő válságokkal szemben, amely már a krízis idején összhangot tudott teremteni az adórendszer és a gazdasági struktúra között.

A munka érdeklődésre tarthat számot, lerontja azonban az értéket az a szokatlan mód, hogy a harmadik fejezetben, ahol a tanulságok levonására kerül a sor, a fontosabb mondani-valóit vastag betűkkel jelzi, ami inkább hírlapi cikkeknel, nem pedig olyan munkáknál szokásos, amelyek igényt tartanak tudományos szempontból való elbírálásra.

Domány Gyula.

Folyóirat-szemle.

Gazdasági jog.

Budapest, 1940. október.

A *Gazdasági jog* legutóbbi száma érdekes közleményekben tájékoztat az Erdély visszakapcsolásával felmerülő jogi kérdésekről. *Szladits* Károly a magánjog kérdésében azt az álláspontot képviseli, hogy a jogegységet az anyaország és Erdély közt csak egy módon, az egységes magyar magánjogi törvénykönyv megvalósítása útján lehet elérni. Az 1928. évi javaslat ma is nyugodtan tehető magánjogi korifikációnk alapjává. Mégis 5—10 évre volna szükség, míg a kódex Erdélyben életbe volna léptethető, addig a magyar magánjog teljes jogszabály-állományát kellene úgy, amint az az anyaországban áll, Erdélyre kiterjeszteni. Esetleg ez részletekben volna megvalósítható és egyelőre csak a házassági vagyoni jog és a törvényes öröklés egységesítésével lehetne rendezni. *Rittinger* Imre az erdélyi hiteljogi kérdéseket részletesen és behatóan ismerteti a nélkül, hogy az egységesítés tekintetében konkrét javaslatokat tenne. A *Kuncz* Ödön főszerkesztő és *Meznerics* Iván felelős szerkesztő által szerkesztett kitűnő folyóirat ezeken az önálló tanulmányokon kívül igen érdekes gazdaságjogi szemlét közöl, azonkívül külön rovatok ismertetik az újabb jogszabályokat és irodalmi jelenségeket is. Végül kis hírek következnek a gazdasági jogélet területéről. A folyóirat, amelynek ez az első évfolyama, határozottan hézagpótló.

Eber Antal

Külföldi folyóiratok szemléje.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band 152, Heft 2. Jena, August 1940.

Eucken, Walter: Wirtschaftsprozess als zeitlicher Hergang. A gazdaságtudomány egyik legfőbb feladata a termelési és forgalmi folyamat időbeli összefüggéseit tisztázni. A gazdaság életének kutatói mégis aránylag kevés figyelmet szenteltek a kérdésnek. A klasszikusok felismerték a probléma fontosságát, Rae volt az, aki először behatóan foglalkozott vele, Jevonsnél, Böhm-Bawerknél még megtalálható az eszmekör, de már a Walras-Pareto-féle képben az időtényező teljesen eltűnik. Ez az idegenkedés — szerző szerint — részben arra vezethető vissza, hogy a gazdasági folyamatok időbeli tisztázása fokozott nehézségekbe ütközik. Már a probléma tiszta feltárása is igen bonyolult. Eucken a kérdéskört öt főtéma

köré csoportosítja. Ezek a termelés „kiérési idejéről“, a termelés egyes fázisainak időbeli vonatkozásairól, a konjunktúra időkérdéseiről szólnak. Az utóbbi kérdés, vajjon hogyan kell a gazdaságtudománynak a jövőben a termelési és forgalmi folyamat idősikáját megrajzolni. Az úgynevezett atemporális közgazdák egyik csoportja azt vallja, hogy a termelés és fogyasztás ideje teljesen egybeesik, ez teljesen hamis és tévedése annyira kézenfekvő, hogy cáfolatot sem igényel. A másik atemporális felfogás viszont elismeri az időtényező jelentőségét a gazdaság felépítése szempontjából, viszont tagadja ennek fontosságát a gazdasági folyamat lejátszódásának (tehát magának a gazdálkodó egyednek) szemszögéből. Ezt a felfogást Eucken érvelése megdönteni igyekszik. Szerinte kétségtelen, hogy a gazdaság-léte megdönteni igyekszik. Szerinte kétségtelen, hogy a gazdaságtudomány élete új, dinamikus korszak előtt áll, amely a régebbi félreértés-halmazatot ebből a minden szempontból döntő fontosságú eszmekörből is kiküszöböli. — Zwiedineck-Südenhorst, Otto.: *Zur Biologie der Ostmarkbevölkerung*. A biológiai tulajdonságok a fizikai és erkölcsi, jellembeli tényezőket is befolyásolják. A szerző pontos statisztikákat közöl Ausztria házassági adatairól, elemzi a születési számokat. Külön foglalkozik a törvénytelen születésekkel, kitér bizonyos törzsi szokásokra, az öröklési kérdésekre és egyes néposztályok szociális viszonyaira is. A halálozás és élettartam, továbbá a születési deficit kérdése Ausztriában mindig égető volt, lévén Európának ebből a szempontból egyik legszomorúbb statisztikájáról szó. Fontosnak tartaná, hogy a biológiai folyamat kérdése a város és falu elválasztott síkjában pontos és részletes feldolgozásra kerüljön. — *Die Entwicklung des international Geld- und Kapitalmarktes, und der Märkte einzelner Länder während des Jahres 1939*. A befejező közlemény előbb Svédország, Norvégia, Finnország pénz- és hitelpiacát vizsgálja, majd áttér a Szovjetunió gazdasági eseményeinek ismertetésére. Szlovákiát az önállósulás átmemeti zavarain a Birodalommal való szoros együttműködés mentette át. Magyarországon a gazdasági fellendülés, a hazatért országrészek szükségleteinek finanszírozása és a beruházások lebonyolítása voltak az említésreméltó események. Jugoszlávia az általános feszültségeket érezte, Románia az olajtermelés visszaesését, Görögország a hajózás vezélyeit. Az Egyesült Államokban kedvezőtlenül hatott az éveleji szénbányász-sztrájk, természetesen a háború kitörése előmozdította a nyersanyagok és félgyártmányok kivitelének lehetőségét. A délamerikai államok gazdasági és pénzügyi helyzete elsősorban jellegzetes termékeik többé vagy kevésbé jó terméseredményeitől és az ott gyakran változó belpolitikai eseményektől függ. Mexikóban a szocializálás visszahatásai mutatkoztak a pénzpiacra, Chile a földrengés következményeit szenvedte, Japánban a háború folytatása az államadósság további fokozását vonta maga után, Japán egyébként átállította valutáját a fontról a dolláralapra. Az angol dominiumok természetesen szintén a háború és a szállítási nehézségek behatása alatt állottak. — *Drost L.: Wirtschafts Aufbau und Finanzen in grösseren Städten*.

Band 152. Heft 3. Jena, September 1940.

Liefmann-Keil, Elisabeth: Theoretische Probleme der direkten Auslandsinvestierung. A közvetlen külföldi kihelyezés az üzemszerzés különleges fajtája, amely üzempolitikai és üzemszervezési szempontok tekintébevételevel jön létre. Mint gazdasági képlet a nemzetközi kapcsolatok egyik legutolsó és legellenállóképesebb védvára. A közvetlen kihelyezés kérdésével a kutatás eddig igen

kevéssé foglalkozott, s elsősorban abból a szempontból bírálták, vajjon mennyire mozditja elő vagy hátráltatja a javak nemzetközi forgalmát. Formája lehet holding társaság, vagy egy részvénytartó egyszerű birtoklása. A vizsgálatnak elsősorban arra kell kiterjeszkednie, vajjon milyen indítékokra vezethetők vissza a kihelyezések, s mi azok jelentősége az érintett nemzetek gazdasága szempontjából. Rendszerint a kihelyezés vagy a monopolikus, vagy oligopolikus célzatú törekvések eredménye, amely nem tekinthető áruforgalmi jellegűnek, hanem az áruforgalommal kapcsolatos kapcsolatban áll. Piactechnikai szempontból a kihelyezés gyakran a kiélesedett küzdelem jellegű verseny megszüntetésére törekszik, más esetekben pedig az autarkia jellegű gazdaságpolitikai törekvéseket igyekszik kiegyensúlyozni. — *Babarins, Ottó: Konjunkturstatistik und öffentliche Finanzen.* Az állam és a közületek a nemzeti jövedelemnek egyre növekvő hányadát veszik a maguk számára igénybe. Ez a jelenség — amellyel már Adolph Wagner is foglalkozott — okozza, hogy a nemzetgazdasági és a közületi gazdálkodás egymással szorosabb kölcsönviszonyba kerülnek. A jelenlegi rendkívüli viszonyok természetesen rohamosan és igen nagy mértékben fokozták a nemzeti jövedelem igénybevételét. Az adók mértékének és a pénzügyi jog szabályozásának állandó változása folytán a befolyó adók nem is mutatják a konjunktúra megfelelő tükrét. Az adójövedelmek statisztikáját tehát meg kell tisztítani az adókules változása, valamint a térbeli és időbeli eltolódások okozta torzulásoktól, mielőtt konjunkturális következtetéseket vonhatnánk le. A tanulmány egyes fogyasztási és egyenes adók statisztikájának részletes tábláin szemlélteti a lehetséges hibaforrásokat és a helyes felhasználás módszerét. A konjunktúra képe az állam költségvetésének azonban nemcsak bevételi oldalán jelenik meg, hanem visszatükröződik a kiadás oldalon is, mivel a gazdasági válság az állam, vagy a hivatott szervek szociális kiadásainak fokozásával jár. Állampénzügyi szempontból az adóbevétel és válságkiadások mellett igen nagy jelentősége van a tőkepiac helyzetének is. Mindezen tényezők, de különösen a konjunktúra kellő áttekintése a modern állam költségvetésének összeállítása szempontjából is elengedhetetlen. — *Albrecht, G.: Methoden und Mittel der gewerblichen Güterbewirtschaftung in der deutschen Kriegswirtschaft.* A német árpolitika intézkedéseinek célja, hogy az árszínvonal állandóságát lehetőleg minden körülmények között megőrizze. Természetszerű, hogy ennek a célnak az érdekében az államnak az árakat befolyásoló tényezők alakulása tekintetében is érvényesítenie kellett befolyását, tehát irányítólag kellett belenyulni a termelés és fogyasztás körülményeibe is. Ebből a szempontból tehát az árpolitika nem öncélú gazdaságirányító eszköz, hanem elsősorban közvetett befolyásolás, amelynek célja az árupiacok egyensúlyának fenntartása, a közszükséglet és magán szükséglet közötti összhang megővése. A háború gazdaságpolitikájának súlypontja tehát az anyaggazdálkodás területére esik. Az anyaggazdálkodás végrehajtó közegei a birodalomnak erre a célra kijelölt különleges szervei, amelyeknek tevékenységével a tanulmány a továbbiakban foglalkozik. Részletesen ismerteti a szén-, szörme, gumi és fémgazdálkodásra vonatkozó főbb előírásokat. — *Huhle Fritz: Grossbritanniens Aussenhandel vor Beginn und während des Krieges.* Anglia világ gazdasági beállítása a brit birodalom gazdasági felépítésének leválaszthatatlan tényezője. A külkereskedelem volumenje az ipari termeléshez viszonyítva az utolsó két évszázadban kétszeresre növekedett. A külkereskedelmi mérleg legfeltűnőbb jellegzetessége az igen nagy passzívum. A behozatal túlnyomó nagy része élelmi-

szerekre és élvezeti cikkekre esik. A közölt táblázatok igen részletesen elemzik az angol külkereskedelmi forgalom minden vonatkozását. A háború kitörésekor a külkereskedelmi politika célkitűzései a német behozatal és kivitel megzavarására irányultak még áldozatok árán is. Azóta a háború lényegesen megváltoztatta a körülményeket, Európa megszűnt Anglia számára beszerzési piac lenni, a blokád útján történő zavarkeltés már nem lehetséges, a fontos kiviteli piacok jórésze elveszett, s a behozatal és kivitel esetleges más irányba terelése igen súlyos áldozatokkal jár. Ezek a tények, amelyek következményeiket rövidesen Anglia külkereskedelmében fogják éreztetni.

Weltwirtschaftliches Archiv.

52. Band. Heft 2. Kiel, September 1940.

Predöhl, Andreas: Die sogenannten Handelshemmnisse des Neufbau der Weltwirtschaft. A világkereskedelem rohamos visszaesésének orvoslására kidolgozott és előkészített tervek természetlensége a politikai szempontok teljes mellőzésére vezethető vissza. A politikai kérdéseket nem lehet kikapcsolni a gazdasági viszonylatok elbírálásánál, mutatja ezt a számos világgazdasági konferencia sikertelensége is. A világkereskedelem újjáélesztése ma már nem remélhető a korlátozások lebontásától; a nemzetek ellentétes érdekei a szabad, automatizmuson felépülő kereskedelem kifejlődését amúgy sem tennék lehetővé. Ezenfelül nyilvánvaló, hogy vannak más, a gazdaságiaknál magasabbrendű, s azokkal nem is mindig párhuzamos szempontok is. A régi rendszerhez való visszatérésre nincsen kilátás, ellenben valószínű, hogy a világgazdaság, kellő irányítással, autonóm (de nem autarkias) gazdaságpolitikai, tehát pozitív alapon fog újjáépülni. Ehhez a gazdaságpolitikához természetesen a devizaellenőrzés és a változó árfolyamok valutapolitikája csatlakozik. Mindenesetre számolni kell azzal, hogy a világgazdasági expanzió holtponton áll, tehát előbb az egyes nemzetek gazdasági fejlődését kell újból megindítani, s éppen azokat a gazdasági korlátozásokat kell rendszeresíteni, amelyet a régi felfogás hívei a világkereskedelem akadályának tartanak. — *Most, Otto: Räume und Menschen.* A világpolitika lényege a térért folyó küzdelem, ami ma is változatlanul folyik tovább. A XIX. század a népesség hihetetlen szaporulatát hozta magával, a XX. század feladata a népesség kellő megosztását véghezvinni. Erre a történelmi munkára elsősorban az életerős, expanzív nemzetek hivatottak. Európa vesztett eddigi vezető szerepéből, annál is inkább, mert Európa régi egysége nem áll már fent, annak visszaállítása csak a német nemzet erőfeszítéseitől várható. A mai nemzetközi politika motorikus erőit Németország, Olaszország és Japán képviselik. Ezeknek élettani fejlődése kifejezett ellentéte az angol és francia nemzeti tulajdonságoknak, s csökkenő életerőnek, amely ma már a gyarmatbirodalom fenntartására is gyengének bizonyul. Ezidőszert elsősorban Délkelet-európa jelent biológiai szempontból értéket, s ennek kiaknázása ugyancsak a német nemzetre vár. — *Schorer, Edgar: Autarkie, eine neue Form der Weltwirtschaft.* Az autarkia a gazdasági élet legtöbb vitát kiváltó jelensége, amit számos szerző a világgazdaság fennállásával összeegyeztethetetlennek tart. A kérdés alapos tanulmányozása azonban rávezet arra, hogy az autarkia a világgazdaság újabb formája. A régi liberális rendszer jellegzetessége a monopóliumok voltak. Az autarkia a monopóliumok ellentéte, az államközi tervgazdaság. A továbbiakban a szerző az autarkia

formáival foglalkozik s ennek feladatait ismerteti. Az autarkia elmélete gyakorlati alkalmazásával szemben visszamaradt, s így a gazdaságtudomány újabb feladatai közül kiemelkedő jelentőségű az önálló államgazdálkodás elméletének kimunkálása. Természetes, hogy a teljes autarkia gyakorlati megvalósítása lehetetlen, ellenben a bizonyos tekintetben antikapitalista jellegű részleges autarkia a nemzetek függetlenségét erősíti. Emellett a konjunkturális és ciklikus kilengések hatásait ellensúlyozza. Végül a szerző szembeszáll azzal a felfogással, hogy az autarkia szükségszerűen áremelkedésre és az életszínvonal leszállítására vezet, s megállapítja, hogy ellenkezőleg az autarkia az árakat stabilizálja, s hozzájárul a nemzetek szabad gazdasági együttműködéséhez. — *Gestrich, Hans: Kredittheorie und Wirklichkeit.* A tanulmány tárgya a bankok fizetési forgalma, a hitel és befektetések jelentősége a fizetési forgalomban. A bankok pénz és hiteltermelési lehetőségeit körvonalozza az egyes bankok forgalma közötti összefüggések kiemelésével. Természetesen a bankok összeségének likviditása a pénzpiac helyzetének függvénye, s az egyes bank helyzete a másiknak tükörképe. A hitelkiterjesztés túlzott fejlődését fékezi a készpénzmennyiség fokozása. A megtakarítások és a hitelnyújtás között nincs természetes összefüggés, éppen a helyes hitelpolitika feladata a két tényező közötti kapcsolatot megteremteti. — *Lea, Gh. W.: Die Kriegswirtschaft in Rumänien.* A román gazdasági miniszter tanulmánya elsősorban az ország gazdasági erőforrásait és gazdasági szervezetét ismerteti gazdag adatanyag segítségével. A háborús gazdaság természetesen korszerű törvényes korlátozásokat tett szükségessé az árak, a külkereskedelem és az anyaggazdálkodás terén, s az államnak messzemenő beavatkozási jogot biztosít a magánvállalatok vezetésébe. Újabb valutáris intézkedések szabályozzák a külföldi átutalásokat. Ezenfelül a háború más vonatkozású törvények beiktatását is szükségessé tette, elsősorban a pénz- és hitelügylet terén. — *Egmlar, Higinio Paris: Die Währungspolitik während des spanischen Befreiungskriegs und ihre Auswirkung auf die spanische Volkswirtschaft.* A spanyol háború alatt követett pénzpolitika elbírálásánál feltétlenül figyelembe kell venni a háború katonai alakulását is. A nemzeti mozgalom eleinte a forradalom gyors győzelmével számolt, s így csak ideiglenes gazdasági intézkedéseket tett. Amikor azonban kiderült, hogy a katonai műveletek hosszabb időt vesznek igénybe, állandóbb jellegű pénz- és hitelügyi törvényhozás vált szükségessé. Szigorú valutáris és külkereskedelmi korlátozásokat léptettek életbe. A köztársaságiak által folytatott inflációs politikát ellensúlyozni kellett, a háború után pedig a külföldre szállított értékek pótlása és a konszolidáció állította fokozott feladatok elé a nemzeti kormányt. A nemzeti kormány által kiadott pezetát meg kellett védeni az inflációs utóhatásoktól, szükségessé vált a köztársasági és a nemzeti pezeita közötti értékarány megállapítása, a forgalomban lévő bankjegyek fokozatos becserélése. A pénzügyi rendszabályok, elsősorban a sorozatosan bevezetett fogyasztási adók, az államháztartás egyensúlyát sikeresen biztosították, az árak emelkedését észszerű korlátok közé szorították, s ezzel megteremtették a spanyol gazdaság ujjaépítésének alapjait.

Rivista Italiana di scienze economiche.

Anno XII. No. 6. — Giugno. 1940. XVIII.

Note direttoriali: La Grande Bretagna esclusa dall'Europa. — Il transito di un Impero. — La sconfitta dei regimi finanziari (A. d. S.). — Papi, Giuseppe Ugo: Il problema del sig. Cordell Hull. A nagy demokráciák által hallgatagon követett védővamos rendszer megbosszulja magát, ezt mutatja USA példája is, amely a protekcionizmus következtében elvesztette áruinak s tőkéjének külföldi keresletét. A kapcsolatok újrafelvételének elősegítésére C. Hull tervezetet dolgozott ki, amelynek részletes ismertetése után szerző bírálatként megállapítja, hogy Hull azon gondolata, hogy nagyobb import elősegítése útján lehet az exportot fokozni, csak oly hatalmas gazdasági szervezetre alkalmazható, mint az USA, gazdaságilag gyengébb államot ez az elv romlásba döntene. — *Menegazzi, Guido: La crisi dei sistemi finanziari.* A világháborút követő években teljesen megbomlott az a viszony az állami s magán pénzügyek között, amely még az olasz Verri s Smith által felállított hagyományos pénzügyi rendszerek alapját alkotta. Az elvet azonban ennek ellenére tovább követik, úgyhogy az állam óriási mértékben megduzzadt feladatköre következtében világszerte kénytelenek voltak a kormányok gazdaságilag egyenesen káros adó-, stb. rendszereket hozni. Szerző a válságba jutott pénzügyi rendszerek reformját sürgeti és részletesen kifejtve egy oly rendszert javasol, amelyben a pénzügyi egyensúly állandóan a gazdasági élet egyensúlyi helyzetének lenne függvénye. — *Ferrari Aggradi, Mario: La finanza extrastatale nel 1939.* Az előző számban megjelenő tanulmányhoz csatlakozva az elmúlt év közületi (községi, korporatív szervezeti, kötelező biztosítási és egyéb közintézményi) pénzügyi helyzetével foglalkozik. — *Rassegne: Documentazione dell' attività economica del regime. — Il commercio interno e internazionale: Consumi normali e consumi razionati: Italia, Germania, Inghilterra, Francia (Maria Cao-Pinna). — Il lavoro: L'organizzazione della Nazione per la guerra (B. Rossi Ragazzi). — La politica sociale: Evoluzione della politica sociale (Angelo de Tundo). — Note e appunti: Sui concetti di azienda e di impresa (G. Giorgi).*

N. 7. — Luglio 1940—XVIII.

Note direttoriali: La ricostruzione dell' Europa. — Quel che c'è di nuovo in Europa (A. d. S.) — Giorgi, Giacomo: A proposito di unità fondiaria. A földbirtok elaprózódásának veszélye Olaszország számos vidékén igen fenyegető, ami mind nagyobb sürgőséggel veti fel a birtok minimalizálás intézményének kérdését. Szerző a probléma előzményének bő taglalása után a kérdéskomplexumot három szempontból teszi vizsgálat tárgyává: a) kisbirtokok létesítése, b) a földbirtok egységének megóvása és c) az elaprózódó törpebirtokokból életképes kisbirtokok létesítése. Tassinari és Lorenzoni elvein állva szembeszáll Einaudival, s a korporatív rendszernek a nemzeti termelést minden eszközzel növelni akaró szellemében a legkisebb földbirtok intézményének bevezetését sürgeti és mindjárt rá is mutat a gyakorlati megvalósítás lehetőségeire és nehézségeire. — *Rossi Ragazzi, Bruno: La dinamica dei salari e del costo della vita nell' economia corporativa.* A gazdasági élet örök problémája a jövedelemmegoszlás. Százával vannak gondosan kidolgozott elméletek, de — mint szerző kifejti — mindegyikük abban az általános hibában szenved, hogy csak egy bizonyos szempontból nézi a kérdést. Változást csak a korporatív rendszer hozott, amely a Carta XII. pontjában elrendelte, hogy a

béreknek a normális élet követelményeihez, a termelés lehetőségeihez és a munkahozadékhoz kell alkalmazkodniok. A fascista gazdasági élet ezen szintetikus bérelmélete szakít a régebbi statikus elméletekkel és dinamikus alapra helyezkedve a bérek megállapításánál állandóan figyelemmel kísérendőnek tartja a gazdasági helyzet alakulását is, azaz a munkás életszínvonalának biztosítása mellett tekintettel van a termelés folytonosságának érdekeire is. A munkás a korporatív felfogás szerint részese az üzemnek, sorában tehát osztozik is, még pedig akként, hogy érdekeit az állami hatalom állandóan biztosítja. Hogy mennyire javult számokban kifejezhetően az olasz munkás helyzete a fascista uralom alatt, ezt teszi vizsgálat tárgyává szerző tanulmányában, amely az 1928—38-as évtizedet öleli fel. Az értekezés a bérek vásárlóerejének alakulását és az üzemi jövedelmekhez való viszonyát nemcsak a nemzetgazdaság egész szempontjából vizsgálja, hanem az egyes különleges szakmák szemszögéből is és bő statisztikai adatokkal elsősorban a következő kérdésekre kíván választ adni: a) hogy alakultak a reálbérek, b) mily előnyökkel járt a munkások számára a béreknek a létfenntartási költségekhez való kötése, c) a bérekre kifizetett összegek hogyan aránylanak a vizsgált időben az üzemi jövedelmekhez, d) a munkásosztályok érdekében létesített szociális intézmények mennyiben érintették az üzemeket és végül e) hogyan érvényesült az árellenőrzés a hatósági beavatkozásnak leginkább kitett gazdasági területeken. — *Toma, Aldo De: Sulla valutazione internazionale della lira.* A Cassel-féle külföldi pénzérték-elméletből kiindulva a lira nemzetközi értékelését vizsgálja a külkereskedelmi forgalom és az árak alakulásának figyelembevételével szerkesztett grafikonok kapcsán. — *Rassegne: Documentazione dell'attività economica del regime.* — *La politica economica internazionale.* — *La moneta e il credito.* — *L'agricoltura e la politica agraria.* — *Idee e fatti del mondo economico.* — *Note e appunti: Il VI. Convegno della Società Italiana di Demografia e Statistica (Vera Cao-Pinna)* — *Il problema dei trasporti in A. O. I. con particolare riguardo al problema ferroviario (Domenico Pepe).* — *Segnalazioni bibliografiche.*

Giornale degli economisti e annali di economia.

Padova, Anno II. N. 1—2.

Gennaio—Febbraio 1940. XVIII.

Fasiani, Mauro: A proposito di un recente volume sull' incidenza delle imposte. Részletesen ismerteti D. Black: „The incidence of income tax“ című művét és igen elismerőleg nyilatkozik róla, bár hiányolja, hogy a szerző a tárgyalás folyamán nem tér ki a problémának a nem tökéletes verseny esetére szóló hipotézisére, amely különösen az olasz viszonyok szempontjából lett volna igen értékes. — *D'Albrego, Ernesto: Aspetti della recente riforma fiscale.* Olaszországban a háborúra való készülés jelentős adóreformokra vezetett, egyrészt rendkívüli vagyonadót létesítettek, másrészt a forgalmiadót akként alakították át, hogy új alakjában joggal nevezhető jövedelmi adónak. Szerző a korporatív közgazdaság magasabb szempontjaiból kiindulva vizsgálja a reformot, még pedig kettős vonatkozásban: a) az új adók hogyan viszonylanak az előző adórendszerhez, mint egészhez és b) hogyan felelnek meg az új adófajok feladatuknak, amikor is őket a meglévő adórendszerrel függetlenül, belső logikájuk, azaz a törvényhozó különleges szempontjaiból taglalja. — *Fenizio, Ferdinando*

di: La reazione chimica come strumento di produzione. A kémiai folyamatokon felépülő vegyipar helyzetével foglalkozik, különös figyelemmel arra, hogy a termelés kapcsán jelentkező melléktermékek mennyire hasznosíthatók, illetve hogy ez mennyiben befolyásolja az iparág helyzetét. Tanulmánya végén kitér a hadi vegyiparra is. — *Gerbino, G. De. Francisci: Una grande riforma agraria.* A szicíliai földreform kapcsán a sziget nagybirtokrendszerének kialakulását, majd a gyarmatosításra való törekvéseket ismerteti részletes történeti visszapillantásban. — *D'Elia, Eugenio: Alcuni caratteri della natimortalità.* Előző tanulmányai kiegészítéseképpen a halvaszületések törvényszerűségét kutatja a házasságok időtartama, a házasságkötés és a szülés időpontja, az anyák szüléskor való életkora, a gyermekek száma, stb. figyelembevételével. — *Recenti pubblicazioni.*

The Quarterly Journal of Economics.

Cambridge, May 1940. Vol. LIV. No. 3.

Thorndike, E L.: The Variations in Wage-Rations. A tanulmány széles statisztikai kutatások alapján munkabérvisszonylatokat állít, pl. a mozdonyvezető és fűtő, a gépiró és gyorsíró, a telefonkezelő és gépiró fizetése, illetve munkabére között. Az eredmények a lehető legváltozatosabb lépcsőzetet mutatják, s ennek okait igyekszik szerző megközelíteni. A munkabérek és fizetések változásainak tanulmányozására legjobban a vasutársaságok bérestatisztikái felelnek meg. Ezekben államonként eltérően a legkülönbözőbb szempontok érvényesülnek. A szerző amerikai fel fogásának természetesen nem felel meg az, ha valamely állam, illetve vasutársaság alkalmazottainak bérét a szolgálati időtartamhoz viszonyítva állapítja meg, anélkül, hogy az alkalmazott teljesítményében ezzel kapcsolatos növekedés állott volna be. Egyébként a munkabérvisszonylatok csak egyik fajtáját alkotják a számszerű viszonylatoknak (mint pl. nagybani / kicsinybani árak, legalacsonyabb / legmagasabb árak, élelmiszerárak / tápérték stb.), amelyek számos fontos induktív következtetés kiindulópontját képezhetik. — *Sweezy, Maxine Y.: German Corporate Profits, 1926—1938.* A német gazdaság utolsó éveiben bekövetkezett változások áttekintésénél elengedhetetlen a társaságok eredménysszámlájának kellő ismerete és magyarázata, — anélkül azonban, hogy ez az egyetlen kulcs önmagában mindenre felvilágosítást nyújthatna. A tanulmány a címben közölt időszakra nézve dolgozza fel a társaságok adatait, az érdekesebb gazdasági és főként iparágakat külön csoportosítva. Az adatok nem mindig hasonlíthatók össze az előző időszyakkal, elsősorban azért, mert a csoportosítás sem maradt állandóan azonos, sőt a német hivatalos adatgyűjtés terjedelme is változott közben. A mérlegek pontosan követik a gazdasági élet mozgalmait. A nemzeti szocialista uralom alatt minden iparágban egyre növekedő nyereségek mutatkoztak, természetesen a könnyű iparok és luxusiparágak hasznai nem tarthattak lépést a foglalkoztatás előterében álló nehéz iparágakkal. Az 1933—1936. időszyakot az első négyéves terv jellemzi, az általános gazdasági javulás és az élelmiszerautarkia megközelítése. A második négyéves ter időszyaka (1936. októbertől) már a háborút előkészítő „Wehrwirtschaft” jegyében telik el. Fegyverkezés, közmunkák, műanyagiparok megteremtése, a tőkepiaci kibocsátások tilalmának megszüntetése voltak ennek a háborút megelőző kornak a jellegzetességei. Tudni kell természetesen, hogy a haszon felosztása nem történik a vállalat szabad választása szerint. — *Douglas Paul H.—Gunn, Grace: Further measurements of Marginal Pro-*

ductivity. A tanulmány a határtermelékenység régi elméleteit ismerteti és bírálja. Közül egyes újabb módszereket is, mint Frisch és Koopman metódusát. Ausztráliai példákkal igyekszik a munka részesedését az össztermelésben kiszámítani. — *Ferger, Wirth F.: The measurement of Tax Shifting: Economics and Law*. Az adó áthárításának kérdésével az államhatalom ritkán foglalkozik gazdasági szempontból, igen nehéz, költséges és eredményében sem biztos eljárás volna az, amely az egyes adók hozamát tudományos alapon előre kívánná meghatározni, s ezen túlmenőleg azok áthárítási lehetőségeivel is foglalkoznék. A tanulmány célja az adó áthárítási jog lehetőségét és gazdasági megközelíthetőségét vizsgálni. Az áthárítás jogszolgáltatási részének taglalásával az amerikai feldolgozási adók áthárításának egyes példáit elemzi, s arra a következtetésre jut, hogy a jogszabályok az áthárítás összegszerű megközelítéséig soha nem igyekeztek eljutni. A gazdaságtudomány azonban szintén nem végzett rendszeres kutatásokat az az egyes adók áthárításának ár- és életszínvonalbeli kihatásainak felmérésére. Egyes német tanulmányoktól eltekintve az ezirányú dolgozatok leginkább csupán a vámtéher következményeit vizsgálták. Ujabbban a *Bureau of Agricultural Economics* végzett kutatásokat a politikai érdeklődés előterébe került feldolgozási adók hatásáról. A tanulmány a haszonrész összehasonlítása útján igyekszik bizonyos következtetésekhez eljutni. — *Gordon R. A.: Ownership and Compensation as Incentives to Corporation Executives*. A nagy vállalatoknál a vezetés és a birtoklás rendszerint már teljesen elkülönül. A vezető tisztviselők tulajdonhányada — ha egyáltalán van — csekély szokott lenni, felmerül tehát az a kérdés, hogy vajjon a vezetésnél nem hiányzik-e az önérték jól bevált gazdasági ösztönzése, s hogyan pótolható ez? A vezető tisztviselőknél ezek az ösztönzők rendszerint háromfélék: 1. a fizetésen kívül nyújtott részesedés, 2. juttatás a részvényekből, 3. a kevésbé megfogható jutalmazás, mint pl. a vállalat belső ügyeinek ismeretéből eredhető különféle haszon stb. A tanulmány ebből a szempontból vizsgálja meg mintegy 15 nagy amerikai ipari, közlekedési és kereskedelmi társaság adatait. Ezek az ösztönzők természetesen a vállalatok természete szerint különféleképpen érvényesülnek, de csatlakozik hozzájuk egy negyedik tényező, amely már nem a gazdaságtudomány, hanem a lélektan körébe tartozik, s ez a hatalomvágy, presztizsérzés, amely a nagyvállalatok vezetőinél gyakran az anyagi kérdésekkel egyenrangú szerepet játszik. — *Backman, Jules: The Causes of Price Inflexibility*. Az árak merevségének több oka lehet, mint pl. az árak hatósági ellenőrzése, a monopoliumok, polipoliumok, vagy hasonló szervezetek, az értékesítés technikájában rejlő motivumok, szokások, hosszúlejáratú szerződések, s végül a piac stukturája. Az árrendszernek tehát igen sok komponense van, amelyek a kialakuló „eredő” árakat befolyásolják, merevítik. Ennek ellenére szerző felfogása szerint az árak rugalmasságának hiánya a múltban nem késleltette olyan mértékben a gazdasági fejlődést, ahogy ezt rendszerint beállítani szokták. — *Leontief, Wassily: Theory of Limited and Unlimited Discrimination*. — *O'Laery, J. M. The teaching of Economics in Public High Schools*. A gazdaságtudományi oktatás körülményeivel foglalkozik, ismerteti a tanulók, tanárok és intézetek számát, tanmenetét, a felhasznált szövegekönyveket és módszereket. Kíváncsnak tartja a középiskolai gazdaságtudományi oktatásnak az eddiginél sokkal nagyobb mérvű koordinálását. — *Stolper, Wolfgang F.: The Possibility of Equilibrium under Monopolistic Equilibrium*. — *Parrish, John B.: Women in the Nation's Labor Market*.

Revue Internationale du Travail.

1940. július.

Herz, E. et Bessling, I.: Le contrat d'emploi des travailleurs appelés au service de la défense nationale. — Bernard, R. et Haeck, J.: L'assistance médicale en mer par le moyen de la radio-télégraphie. — Rapports et enquêtes: Drachmann, G. M.: La réciprocité de traitement en matière d'assurance sociale et d'assistance dans les pays du nord de l'Europe. — La main-d'oeuvre indienne à Ceylan, aux îles Fidji et en Malaisie britannique. A brit birodalom délázsiai államai között igen jelentős a vándormozgalom. Különösen Ceylonba törekszenek Dél-India munkásai, számuk ott, a visszavándorlás ellenére is 800.000, akiknek túlnyomó része az ültetvényeken dolgozik, de sok köztük az iparos és a boltos is. Fidzsi szigetén csaknem 100.000 a betelepedett indusok száma (a számok a családtaggokkal együtt értendők), akik legnagyobbbrészt a cukornádültetvényeken foglalatoskodnak. Jelentőségük a szigetek összlakosságához képest oly nagy, hogy a törvényhozó testületben a fehérekkel és a bennszülöttekkel egyenlő számú képviselőjük van. Brit-Malayában az indusoknak a kínai bevándorlottakkal kell versenyezniök; ez utóbbiak munkabér-átlaga 15—20 százalékkal alacsonyabb az indusokénál. A tanulmány részletesen ismerteti a főbb problémákat, amelyek a már bevándoroltakkal és a most bevándorlókkal kapcsolatban a hatóságokat foglalkoztatják: a bevándorlási kvótának, a minimális- és egységbéreknek, a politikai jogoknak, az egészség- és lakásügynek, a munkások eladósodásának és i. t. problémáit. — *Statistiques: Cout de vie et prix des denrées alimentaires.* A munkaügyi hivatal e pótolhatatlan táblázata szerint 1939 tavasza és 1940 májusa között a fontosabb államok közül a megélhetési költségek a legerősebben nőttek Kínában 121%-kal, Romániában 35%-kal, Litvániában 33%-kal és Jugoszláviában 22%-kal, míg a legstabilabb maradt az árszínvonal az amerikai Unióban és Ausztráliában, ahol csak 1%-kal, Újzélandban és Délafrikában, ahol 3%-kal emelkedtek az árak. Sajnos, a körülmények folytán a májusi adatok nem minden országból voltak beszerezhetők. — *Bibliographie.*

1940. augusztus—szeptember.

La législation sociale et la guerre: La main-d'oeuvre agricole et la guerre. L'indemnisation des victimes de la guerre. Le contrat d'emploi des travailleurs appelés sous les drapeaux. — Informations sociales. — Statistique: Chômage. — Bibliographie.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülések

Október 15.-én *Heller Farkas* elnöklete alatt *Surányi-Unger* Tivadar egyetemi tanár tartott előadást „Az országgyarapodás gazdasági hatásai” címen. Tnulmányát a Közgazdasági Szemle jelen száma közli.

November 12.-én *Heller Farkas* elnöklete alatt *Dr. Stucken* Rudolf erlangeni egyetemi tanár tartott előadást: „Neuere Entwicklungen im Geldwesen und die Folgerungen für die Geldlhre” címen. Az előadáson a német követséget *F. J. Adamowiz von Waagstatten* követségi tanácsos képviselte. A rendkívüli nagy érdeklődéssel fogadott előadásért *Heller Farkas* fejezte ki a Társaság köszönetét.

Igazgató-választmányi ülés

Október 15.-én *Éber Antal* elnöklete alatt igazgató-választmányunk tartott ülést. Jelen voltak: *Balkányi Kálmán*, ifj. *Boér Elek*, *Fülei-Szántó Endre*, *György Ernő*, *Halasi Fischer Ödön*, *Horn József*, *Kelemen Móric*, *Kemény György*, *Koós Mihály*, *Koós Zoltán*, *Kresz Károly*, *Neubauer Gyula*, óvári *Papp Zoltán*, *Párniczky Ede*, *Rapaich Richárd*, *Reichenbach Béla*, *Schilling Zoltán*, *Sípos Sándor*, *Surányi-Unger Tivadar*, *Takaróné Gáll Beatrix*, *Theiss Ede*, *Tóth Jenő*, *Kislégi Nagy Dénes*.

Kislégi Nagy Dénes főtitkár bejelentette, hogy a Közgazdasági Klasszikusok fordítása már nyomdai munkálatban van és karácsonyra meg fog jelenni. Többek hozzászólása után az igazgató-választmány elhatározta, hogy az 5 kötetnek az ára P 50.— legyen. A tagok 30% engedménnyel, azaz P 35.—ért vehetik meg az 5 kötetből álló sorozatot. Ezután a főtitkár a tartandó előadásokról tett jelentést.

Sajtóhiba-helyreigazítás.

A Szemle szeptemberi számában közölt „Szövetkezetek Erdélyben” c. tanulmány táblázataiban a korrektúra nyomdai elnézés folytán nem hajtott végre s így a táblázatokban néhány számadat hibásan közöltetett. Ennélfogva az erdélyi szövetkezetek összesített mérlegadatait tartalmazó táblázatot teljes egészében újra közöljük, kérjük annak a Szemle múlt számába való szíves behelyettesítését.

A többi táblázatban bennmaradt nagyobb hibák a következőképen javítandók:

2. sz. táblázatban az egy tagra és egy lélekre eső takarékbetét rovatai felíratainak helyes sorrendje: magyar, román, német.

2. sz. táblázatban a német takarékbetétek összege Brassó vm.-ben 1,041.000 leu helyett 2,041.000 leu.

2. sz. táblázatban a takarékbetétek összege Hunyad vm.-ben 2,576.000 leu helyett 3,576.000 leu.

3. sz. táblázatban a magyar kihelyezett kölcsönök összege Háromszék vm.-ben 13,814.000 leu helyett 14,814.000 leu.

I	V	A	1937. évi tevékenység	
előzők	átmenő tételek	tiszta nyereség	pénz- forgalom	nyújtott kölcsönök
274.738	17.549.478	1.346.614	323.127.767	27.211.083
816.437	10.801.056	4.277.862	223.413.017	130.891.634
1.171.804	2.544.388	446.079	363.258.687	30.958.519
3.360.894	564.386	1.221.245	223.958.335	125.288.135
7.623.873	31.459.308	7.291.800	1.133.757.805	314.349.371

S	S	Z	I	V	A	1937. évi tevékenység
hitelezők	átmenő tételek	különböző számlák		tiszta nyereség	eladott áruk értéke	
—	—	29,035.438		4,851.954	227,669.806	
25,917.806	4,031.715	—		6,073.290	185,153.012	
2,711.031	4,711.140	—		203.944	38,483.561	
28,628.837	8,742.855	29,035.438		11,139.188	451,306.379	

4.574.992	290.705	—	107.805	2.222.707
17.389.283	15.285.638	—	1.287.399	76.200.145
1.291.352	10.836	—	58.532	4.733.635
23.255.627	15.587.179	—	1.453.736	83.156.487

2.133.841	424.163	—	85.783	30.799.615
300.095	—	—	114.271	3.742.477
6.626.125	36.172	—	517.172	168.342.710
9.060.061	460.335	—	717.226	202.884.802

10.990.298	750.176	—	261.432	3.406.598
88.426.251	1.512.815	—	4.281.207	73.767.652
99.416.549	2.262.991	—	4.542.639	77.174.250

63.326	405.654	—	16.628
--------	---------	---	--------

112.810	27.886	—	17.718
---------	--------	---	--------

5.396.502	243.481	—	308.427	4.817.672
24.563.122	2.142.576	—	1.223.033	47.477.250
200.087	6.278.360	—	38.370	41.349.212
		—	238.179	5.893.408
			99.537.542	

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE :

Disseriations

<i>Surányi-Unger T.</i> : Problèmes économiques de la Hongrie accrue	683
<i>Balás Ch.</i> : Prosperité et structure sociale — — — — —	701
<i>Nétiel R.</i> : Les nouvelles méthodes de la recherche des variations économiques — — — — —	707
<i>Hein J.</i> : La distribution du revenu national de la Hongrie — — —	730

Notes

<i>Veress G.</i> : Remarques sur la science de la Communication — — —	744
<i>Jirkovsky A.</i> : Le taux d'escompte — — — — —	747

Literature

Analyses et critiques

Les résultats économiques du socialisme national	
<i>Prion, Willy</i> : Das deutsche Finanzwunder. — <i>Guillebaud, C. W.</i> : The economic recovery of Germany from 1933 to the incorporation of Austria in March 1938. (Domanovszky Á.)	
Revue des livres — — — — —	760

<i>Pini G.</i> : Mussolini. (Kelp A.) — <i>Kendy-Findly I.</i> : Pour la terre Hongroise. (Vie et oeuvre de Ignace Darányi.) (Tóth J.) — <i>Hein J.</i> : La clause de valorisation (Éber A.) — <i>Valkó L.</i> : La nouvelle politique sociale hongroise. (Heller A.) — <i>Borotvász-Nagy A.</i> : Le Hongrois de race peut-il devenir commerçant? (Vincze F.) — Les matières et les résultats du Congrès pour les placements des fruits hongrois. (Dávid L.) — <i>Meade, J.</i> : The Economic Basis of a Durable Peace. (Horváth R.) — <i>Clarke, R. W. B.</i> : The economic Effort of War. (Major R.) — <i>Dr. Schenkel Fritz</i> : Der Einfluss der Wirtschaftskrise 1930/36 auf den Finanzhaushalt der Schweiz und die Folgen und Perspektiven für das Verhältnis von Fiskus und Wirtschaft. (Domány Gy.)
--

Revue des périodiques étrangères — — — — —	780
---	-----

Droit économique. — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Weltwirtschaftliches Archiv. — Rivista Italiana di scienze economiche. — Giornale degli economisti e annali di economia. — The Quarterly Journal of Economics. — Revue Internationale du Travail.	
--	--

Société Hongroise d'Économie Politique — — — — —	790
---	-----

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

<i>Surányi-Unger, T.:</i> Die wirtschaftlichen Auswirkungen des Gebietszuwachses — — — — —	683
<i>Balás, K.:</i> Wohlstand und Gesellschaftsstruktur — — — — —	701
<i>Nötel, R.:</i> Die neuen Mittel der Konjunkturlenkung — — — — —	707
<i>Hein, J.:</i> Die Verteilung des Volkseinkommens in Ungarn — — — — —	730

Mitteilungen

<i>Veress, G.:</i> Verkehr, Verkehrswissenschaft — — — — —	744
<i>Jirkovsky, A.:</i> Die Bankrate — — — — —	747

Literatur.

Sammelbesprechungen — — — — —	753
--------------------------------------	-----

Die Lehren der Wirtschaftspolitik des Dritten Reiches.

Prion, Willy: Das deutsche Finanzwunder. — *Guillebaud, C. W.:* The economic recovery of Germany from 1933 to the incorporation of Austria in March 1938. (A. Domanovszky.)

Einzelbesprechungen — — — — —	760
--------------------------------------	-----

Pini, Giorgio: Mussolini. (A. Kelp.) — *Kendy-Findly, Stefan:* „Für das ungarische Land“. Leben und Werk Ignaz Darányis. — (E. Tóth.) — *Hein Johann:* Die Wertbeständigkeitsklausel (A. Éber.) — *Valkó, Ladislaus:* Die neue ungarische Sozialpolitik. (A. Heller.) — *Borotvás-Nagy, Alexander:* Kann der echte Ungar zum Geschäftsmann erzogen werden? (F. Vincze.) — Verhandlungen und Beschlüsse des Landeskongresses für Obstverwertung. (L. Dávid.) — *Meade, J. E.:* The economic basis of a durable peace. (R. Horváth.) — *Schenkel, Fritz:* Der Einfluss der Wirtschaftskrise 1930/36 auf den Finanzhaushalt der Schweiz und die Folgen und Perspektiven für das Verhältnis von Fiskus und Wirtschaft. (J. Domány.)

Ausländische Zeitschriften — — — — —	780
---	-----

Wirtschaftsrecht. — Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. — Weltwirtschaftliches Archiv. — Rivista Italiana di scienze economiche. — Giornale degli economisti e annali di economia. — The Quarterly Journal of Economics. — Revue Internationale du Travail.

Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft — — — — —	790
---	-----

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL ÉS
TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

SZERKESZTI:

HELLER FARKAS

TARTALOM:

Tanulmányok

- Balás Károly*: Adóztatásunk alakulása — — — — — 791
Pongrácz Kálmán: Erdély és a Székelyföld gazdasági problémái — 797
Nötel Rudolf: A konjunktúráirányítás új módszerei (Folytatás) — 844
Frisch Ferenc: A felvidéki és kárpátaljai rokkantsági, öregségi és haláleseti kötelező biztosítás rendezése — — — — — 883

Közlemények

- Éber Ernő*: Mezőgazdasági hitelforrások az Egyesült Államokban 924

Irodalom.

- Könyvismertetések** — — — — — 933

Tóth József: A számok törvényszerűsége a közgazdaságban. (Kádas Kálmán.) — *Kereszty Barna* és *Bartha János*: Keletmagyarország és Erdély gazdasági viszonyai 1938. és 1939-ben. (Heller András.) — *Dr. Kerekes György*: Polgári társadalmunk a XVII. században. (Komoróczy György.) — *Annuaire International de Statistique Agricole 1939/40.* (Tóth Jenő.) — „U. S. A. von Heute”. (Major Róbert.) — *Dr. Rutishauser Hans*: Clearing- und Kompensations-Verkehr. (Domány Gyula.)

- Külföldi folyóiratok szemléje** — — — — — 947

Rivista italiana di scienze economiche. — *Economica.* — *The Quarterly Journal of Economics.* — *Schmollers Jahrbuch.* — *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.* — *Finanz-Archiv.*

- Magyar Közgazdasági Társaság** — — — — — 958

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG, BUDAPEST, II., Halász-u. 1.

Megjelenik évente nyolcszor. Előfizetési ára 24 P. Egyes szám ára 3 P.

A szerkesztésért *Heller Farkas*, a kiadásért *K. Nagy Dénes*,
a nyomdáért *Puskás István* igazgató felelős.

A

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

megjelenik évente nyolcszor
6—8 ívnyi terjedelemben

Előfizetési ára egész évre 24 pengő.

A Közgazdasági Társaság tagjainak
tagsági illetményeinek fejében jár.

**A KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ-nek szánt közlemények
HELLER FARKAS szerkesztő címére küldendők
(I., Műegyetem-rakpart 3). Telefon: 259-641.**

**Segédszerkesztő: KISLÉGI NAGY DÉNES, a Magyar
Közgazdasági Társaság főtitkára (II., Ady Endre-u. 1).
Telefon: 157-864.**

**A Közgazdasági Szemlének szánt közleményeket lehető-
leg géppel és a papirosnak csak egyik oldalára írva kérjük
a szerkesztőség címére. Már a kézirat beküldésekor csato-
landó rövid tartalmi kivonata a Szemle németnyelvű
melléklete számára. A németre való fordításról a szerkesztőség
gondoskodik. A kiszedett cikkek kefelevonatát ellenőrzés
és kijavítás végett a szerzők kívánságára elküldjük. Kérjük
azonban az átnézett levonatoknak rövid időn belül visszakül-
dését. Amennyiben a szerzők a nyomdahibák kijavításán kívül na-
gyobb változtatásokat óhajtanak a már kiszedett kéziratok szöve-
gében, azok nyomdaköltségeit a tiszteletdíjból levonjuk. Külön-
lenyomatokra vonatkozó kívánság a kéziraton megjelölendő.**

A Magyar Közgazdasági Társaság helyisége:

Budapest, II., Halász-u. 1. Telefon 152-100.

**A Magyar Közgazdasági Társaságba való be- vagy
kilépési nyilatkozatok, címváltozások, tagdíjak, a
„Közgazdasági Szemle“ szétküldésére vonatkozó
felszólamlások, stb. kizárólag a következő címre
küldendők: Magyar Közgazdasági Társaság,
Budapest, II., Halász-u. 1.**

KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

XXIII. KÖTET

SZEBERTHY JÁNOS

MEZŐGAZDASÁGI MUNKÁSVÉDELEM

ÁRA 8 PENGŐ

Kapható a MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁGNÁL
Budapest, II., Halász-u. 1.

Inhaltsauszüge.

Ung. Volkswirtschaftl. Rundschau

Dezember 1940.

Die Gestaltung des ungarischen Steuerwesens.

Im neuen ungarischen 2-Milliarden-Budget spielen die indirekten Steuern mit 61.5% eine wesentlich wichtigere Rolle als die direkten, auf die nur 28.5% der Gesamteinnahmen entfallen. Diese Ziffern sind ein neuer Beweis dafür, dass der moderne Staat mit seinen stets wachsenden Ansprüchen die indirekten Steuern immer stärker in Anspruch nehmen muss, da er nur auf diese Weise in die Lage versetzt wird, den auf dem Geldgebrauch fussenden Wirtschaftskreislauf Schritt für Schritt verfolgen zu können. Von einer übermässigen Inanspruchnahme der direkten Steuern ist schon aus dem Grunde abzuraten, da diese die Kapitalbildung hemmen würde. Bei der Bemessung der direkten Steuern darf das Prinzip der Steuerliquidität nie aus dem Auge verloren werden, d. h. es dürfen stets nur wirklich vorhandene Einkommen bzw. Einkommenresiduen besteuert werden, nie aber errechnete „Steuerwerte“, über die das Steuersubjekt nicht tatsächlich verfügt. Die allerwichtigste Aufgabe der Steuerpolitik ist aber, auch ihrerseits dafür Sorge zu tragen, dass möglichst viel selbständige Produzenten und Unternehmer ihr Auskommen finden, — dies ist nicht nur aus sozialen Gründen zu empfehlen, sondern gewährleistet zugleich den optimalen Steuerertrag.

Die heutige Zeit, die bei sich mehrenden Produktionsstörungen andauernd wachsende Anforderungen an den Staat stellt (Rüstungsausgaben), erschwert die Aufgaben der Finanzpolitik in nicht geringem Masse. Es fehlt aber glücklicherweise auch an mildernden Umständen nicht: in den aus den Heereslieferungen stammenden quasi-konjunkturellen Einkommen entstehen neue Steuerquellen, während für die staatliche Anleihepolitik die Aufsaugung der sich ansammelnden „trägen Kapitalien“ konjunkturellen Ursprungs eine dankbare und nützliche Aufgabe bietet.

Karl Balás.

Die Wirtschaftsprobleme Siebenbürgens und des Szeklerlandes.

Siebenbürgen ist ein Land mit ausgesprochen agrarischem Charakter. Der Prozentsatz der in der Landwirtschaft tätigen Bevölkerung ist hier wesentlich höher als im Mutterlande, das Niveau der Bodenkultur dagegen niedriger, was unter anderem auch in den geringeren durchschnittlichen Ernteerträgen zum Ausdruck kommt. Die Ursachen hierfür sind teils in den ungünstigeren klimatischen Verhältnissen und in der Bodenbeschaffenheit, teils aber darin zu suchen, dass während des Bestehens der Österreichisch-Ungarischen Monarchie das Verkehrswesen dieses Gebietes vernachlässigt wurde. Aber auch die kulturelle und wirtschaftliche Rückständigkeit des hier stark vertretenen Rumänentums bleibt hierbei nicht ohne entscheidenden Einfluss. Die Rumänen verwenden z. B. den Mais überwiegend als menschliches Nahrungsmittel, ihre ganze Hanf- und Flachserzeugung wird eigenwirtschaftlich verarbeitet, so dass für eine in-

dustrielle Bearbeitung nichts übrigbleibt, usw. Eine Förderung der siebenbürgischen Wirtschaft hat also vor allem den Ausbau des Verkehrswesens und eine Hebung des Niveaus der Produktion der rumänischen Bauern zur Voraussetzung.

Eine besondere Beachtung verdient die Wirtschaftslage des Szeklerlandes, das durch seine periphere Lage vor noch schwierigere Verkehrsprobleme gestellt wird als das übrige Siebenbürgen. Im Jahre 1902 ist auf Anregung des Landwirtschaftlichen Landesvereins ein Kongress zur Untersuchung der Wirtschaftsprobleme dieses Gebietes einberufen worden. Das Ergebnis der Verhandlungen dieses Kongresses war ein gewaltiges Programm, das nicht allein für die Probleme der Landwirtschaft Lösungen fand, sondern auch auf die Industrialisierung und auf die Nutzbarmachung der Boden- und sonstigen Naturschätze ein grosses Gewicht legte. Die Durchführung dieses Programmes wurde durch den Weltkrieg verhindert; während des rumänischen Regimes erfuhr die Wirtschaftslage dieses Gebietes dann eine weitere Verschlechterung, die schliesslich zur gänzlichen Verarmung führte. Die neue ungarisch-rumänische Grenze schneidet das Szeklerland vom Mutterlande völlig ab, — bis zur Fertigstellung der neuen Eisenbahnlinie wird dieses Gebiet von dem Blutkreislauf des Landes gänzlich ausgeschaltet bleiben. Unter den der Lösung harrenden Aufgaben sind also auch heute noch die verkehrspolitischen die wichtigsten.

Koloman Pongrácz.

Die neuen Mittel der Konjunkturlenkung.

(Zweiter Teil.)

Die Konjunkturpolitik fand im letzten Jahrzehnt neue Formulierungen der Ziele, neue leitende Prinzipien und teilweise auch neue Mittel: Sie will heute eine konjunkturmässig abgestimmte Produktions- und Verbrauchslenkung sein. Der Verbrauch soll mit den Möglichkeiten der Erzeugung in Einklang gebracht werden und die Erzeugung die Bedürfnisse der Gemeinschaft und des Einzelnen möglichst weitgehend befriedigen. Die Konjunkturpolitik strebt ferner eine vollkommene Erfassung der Wirtschaftslage an und ist bestrebt, ihre Massnahmen immer der jeweiligen Lage anzupassen. Sie will aber nicht durch einzelne, isolierte Massnahmen, sondern durch die Gesamtheit der Massnahmen wirken und dabei auch die mittelbaren Wege, die zur Erreichung ihrer Ziele führen können, in Anspruch nehmen.

Die Geld- und Kreditpolitik erfuhr — teilweise infolge der Knappheit und der schlechten Verteilung des Geldes — eine wesentliche Bereicherung ihrer Mittel. Durch unmittelbare und mittelbare Massnahmen kann heute der Wert des Geldes vom Golde getrennt, der ausländische und der inländische Wert des Geldes voneinander unabhängig gestaltet und die inländische Kreditpolitik nach eigenen Gesichtspunkten geführt werden. Zusätzlicher Kredit und niedriger Zinsfuss können zu Zeiten grosser Arbeitslosigkeit, unausgenützter Kapazitäten, niedriger Preise und Löhne die Ausweitung und Einleitung von Produktionsprozessen bewirken und es kann durch solche zusätzliche Mittel eine Steigerung der Realeinkommen, der Geldkapitalbildung, der Setuereinnahmen, der Kreditrückzahlungen, der Investitionen und der öffentlichen Leistungen erreicht werden. In Zeiten angespannter Konjunkturen kann jedoch eine Kreditausweitung leicht verhängnisvolle Wirkungen haben, da wird es besonders klar, dass die Kreditpolitik zur Erfolglosigkeit verurteilt ist, wenn sie die Zusammenhänge von Erzeugung und Verbrauch, von Preisen und Löhnen nicht genügend beachtet.

Die entsprechende Gestaltung der Budgetpolitik, der Preispolitik, der Lohnpolitik, der Verbrauchspolitik, der Investitionspolitik, der Arbeitspolitik und der Rohstoffpolitik ist für die Verwirklichung konjunkturpoli-

tischer Zielsetzungen ebenfalls unentbehrlich. Nur durch das Abstimmen von Erzeugung, Einkommen, Preisen und Verbrauch aufeinander kann in der Krise der Aufbau neuer Produktionen erreicht, neues Einkommen geschaffen und der Absatz der Neuerzeugung sichergestellt werden. In der angespannten Konjunktur kann dagegen die Investitions-, die Arbeits- und die Rohstoffpolitik neue Produktionsmöglichkeiten schaffen und in Zusammenarbeit mit der Preis-, Lohn- und Kreditpolitik die Spannung mildern, bzw. die Entstehung von Spannungen verhindern.

Rudolf Nötel.

Die Regelung der obligatorischen Invaliden- und Altersversicherung und der Versicherung für den Todesfall in Oberungarn und im Karpathenland.

Nach der Rückgliederung eines Teiles von Oberungarn und des Karpathenlandes ist in diesen Gebieten eine Neuordnung der Sozialversicherung notwendig geworden. Das System der tschechoslowakischen Sozialversicherung wies nämlich sowohl in der Art wie in der Quantität der Leistungen zahlreiche Abweichungen von dem ungarischen System auf, — im ganzen stand das erste auf einer höheren Stufe als das letztere. Die Wartezeiten waren kürzer, die Bedingungen der Eröffnung der Altersrente für die Privatangestellten leichter, die Waisenrente und der Kinderzuschuss grösser als in Ungarn. Die landwirtschaftlichen Arbeiter hatten auf dieselben Leistungen Anspruch wie die industriellen Arbeiter, während in Ungarn die Leistungen in der Landarbeiterversicherung auf die Altersrente, die Witwenrente und auf eine Leistungshilfe beschränkt sind. Der Grundbetrag der Rente war für jede Berufskategorie höher als in Ungarn. Andererseits kamen in der tschechoslowakischen Sozialversicherung auch die höheren industriellen Arbeitslöhne nur in den niedrigen Versicherungsklassen zur Geltung und die Eruchwochen wurden, abweichend von dem ungarischen System, nicht als volle Beitragswochen gerechnet. Bei gleicher Versicherungsdauer waren die Leistungen in der Tschechoslowakei durchwegs höher als in Ungarn; die Leistungen der ungarischen landwirtschaftlichen Angestelltenversicherung waren dagegen höher als diejenigen der tschechoslowakischen Angestelltenversicherung. — Die Beiträge waren in der Tschechoslowakei sowohl bei den Arbeitern wie — in noch höherem Grade — bei den Privatangestellten unzureichend.

Da zwei verschiedene Versicherungssysteme im selben Lande nicht nebeneinander bestehen können, so hat die ungarische Regierung den Grundbetrag der Rente — auch durch den teilweisen Mangel an Deckung hierzu gezwungen — bereits früher auf das ungarische Mass herabgesetzt, und auch in anderen Punkten strebte sie eine Vereinheitlichung der Bestimmungen an. Eine jüngst erlassene Verordnung hat dann die begonnene Vereinheitlichung abgeschlossen. Die während der tschechoslowakischen Ära erworbenen Anwartschaften bleiben teilweise erhalten und die industriellen Arbeiter haben auch weiterhin auf die von den ungarischen abweichenden Leistungsarten Anspruch. Die Versicherten, die auch über eine ungarische Versicherungszeit verfügen, erhalten bei herabgesetztem Grundbetrag die Steigerungssätze nach tschechoslowakischen Tarif und auch hinsichtlich der Leistungen für die Familienmitglieder gelten die tschechoslowakischen Bestimmungen. In der Knappschaftsversicherung führt die Verordnung die Teilbarkeit des Grundbetrages ein: der nur für die tschechoslowakische Versicherungszeit festgesetzte Grundbetrag wird, der individuellen tschechoslowakischen Versicherungsdauer entsprechend, nur zum Teil flüssig gemacht. Die von der tschechoslowakischen Versicherung übernommenen landwirtschaftlichen Arbeiter haben auch weiterhin Anspruch auf die Invaliden- und die Waisenrente, ferner auf den Kinderzuschuss, — in übrigen gelten für sie einheitlich die ungarischen Bestimmungen. Das letztere gilt auch für die landwirtschaftlichen Angestellten.

Aus dem Gesagten lassen sich für die Zukunft folgende Reformvorschläge ableiten: das System der ungarischen industriellen Arbeitsversicherung bedarf einer massigen Umgestaltung, die Versicherung der Angestellten in Industrie und Handel muss auf das Niveau der landwirtschaftlichen Angestelltenversicherung gebracht werden; in der Knappheitsversicherung ist eine den Beiträgen entsprechende Erhöhung der Leistungen erforderlich und schliesslich muss in der landwirtschaftlichen Arbeitsversicherung die Waisenrente eingeführt und der Grundbetrag der Altersrente auf das Mass des Grundbetrages der industriellen Arbeiter erhöht werden.

Franz Frisch.

Die Quellen des landwirtschaftlichen Kredits in den Vereinigten Staaten. In einer der jüngsten Nummer der Zeitschrift „The Journal of Land and Public Utility Economics“ entwirft H. Torgerson ein interessantes Bild von dem landwirtschaftlichen Kreditsystem der Vereinigten Staaten. Er befasst sich eingehend mit dem Stand sowohl des langfristigen Hypothekarkredits wie mit dem des kurzfristigen Kredits des Farmers, u. zw. mit deren staatlichen Quellen (Bundesreservebanken) ebenso wie mit den privaten.

Ernst Eber

Tóth, Josef: Die Gesetzmässigkeit der Zahlen in der Volkswirtschaft. Budapest, 1940. Gergely. 192 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser will „das theoretische Problem der Volkswirtschaft“ neu formulieren, die volkswirtschaftlichen Probleme als Probleme der Gemeinschaft ins Auge fassen. Er untersucht eigentlich die Voraussetzungen des kontinuierlichen Verkehrsleichgewichtes in einer bestimmten Verkehrsgemeinschaft, deren Grenzen er ziemlich eng zieht; hierbei ersetzt er das Gleichgewicht durch die Fiktion, dass alle wirtschaftlichen Leistungen und Gegenleistungen kontraktmässig festgelegt sind. Durch diese wirklichkeitsfremde Methode wird jedoch seine Betrachtungsweise der individuellen angenähert und demzufolge der Massencharakter der Marktvorgänge nicht genügend zur Geltung gebracht. Die Betonung des Gemeinschaftlichen, auf die er sein so grosses Gewicht zu legen wünscht, geht dabei verloren, — es würde seinen Ausführungen in der Tat keinen Abbruch tun, wenn man das häufig verwendete Eeiwort „gemeinschaftlich“ überall durch das Wort „Verkehrs-“ersetzen würde. Die kühlen kritischen Bemerkungen, die er an die hergebrachten theoretischen Richtungen adressiert, sind also ziemlich unbegründet, u. zw. um so mehr, da diese Richtungen fast alle einen tieferen Einblick in die wirtschaftlichen Vorgänge gewähren als seine eigene Methode.

Koloman Kúdas.

Kereszty, Barna—Eartha, Johann: Die Wirtschaft Ostungarns und Siebenbürgens in den Jahren 1938 und 1939. Wirtschaftsstatistische Daten mit 44 Karten. Budapest, 1940. (In ungarischer Sprache.)

Dieser äusserst gelungene wirtschaftsstatistische Atlas gibt ein klares, anschauliches Bild von den wirtschaftlichen Verhältnissen der jüngst zurückgekehrten ostungarischen Gebiete. Auf den früheren ungarischen und den neueren rumänischen statistischen Veröffentlichungen fussend, bietet das Kartenwerk einen guten Einblick in die Verhältnisse besonders der hiesigen Landwirtschaft, aber auch in diejenigen der Industrie, des Bergbaus, des Aussenhandels usw.

Andreas Heller.

Kerekes, Georg: Das ungarische Bürgertum im 17. Jahrhundert. Auf Grund des Geschäftsbuches des Kaschauer Kaufmannes Johann Schirmer, 1625—1674. Kassa, 1940. Wiko-Druckerei. 288 S. (In ungarischer Sprache.)

Der Verfasser hat sich die dankbare Aufgabe gestellt, das innere Leben des ungarischen Bürgers des 17. Jhs, sein alltägliches Wirken und Wirtschaften zu beleuchten, — ein Gebiet, das die ungarische Geschichtsschreibung bisher fast gänzlich unaufgedeckt liess. Es gelingt ihm auch, an Hand eines scheinbar unbedeutenden Geschäftsbuches die ganze bürgerliche Gesellschaft einer interessanten, da sehr bewegten Periode der ungarischen Geschichte aufleben zu lassen. Nur einen Vorwurf kann man ihm nicht ersparen: er ist mit der Fachliteratur nicht genügend vertraut, bzw. verwertet deren Ergebnisse nicht in dem Masse wie es wünschenswert wäre.

Georg Komoróczy,

Annuaire Internationale de Statistique Agricole
1939/1940. Rome 1940, 1098 S.

Das Jahrbuch des römischen Landwirtschaftlichen Instituts erschien mit einiger Verspätung, da der Krieg das Zusammentragen des Materials stark verzögerte. Die Schwierigkeiten der Materialbeschaffung waren auch daran schuldig, dass die Gesamtsummen der Anbauflächen, Produkte für die ganze Welt diesmal nicht errechnet werden konnten. Zum erstenmal enthält das Jahrbuch Material über die Bodenbesitzverteilung und über die Zahl der landwirtschaftlichen Betriebe, das besonders für die Agrarpolitiker von Wert sein dürfte. Neu sind ferner die Tabellen über die Produktion von Milch und Molkereiprodukten.

Eugen Tóth.

„U. S. A. von Heute.“ München, 1940. F. Bruckmann Verlag, 296 S.

Ein überdurchschnittlich objektives und instruktives Buch über die aktuellsten Probleme der Vereinigten Staaten, sowie über die Auswirkungen dieser Probleme auf die amerikanische Aussenpolitik. Grösse und Sorgen dieser führenden Wirtschaftsmacht werden in ein gleich scharfes Licht gerückt und dabei auch die historischen und wirtschaftlichen Grundlagen des heutigen Geschehens aufgedeckt.

Robert Major.

Rutishauser, Hans: Clearing- und Kompensations-Verkehr.
Der behördlich gebundene Zahlungsverkehr der Schweiz mit dem Ausland. Zürich, 1940. 94 S.

Das Buch gibt einen guten Überblick über Wesen und Technik der Devisenbewirtschaftung, über dessen Auswirkungen auf Aussenhandel und Fremdenverkehr, über die Entwicklung, die allmählich zum totalen Kompensationsverkehr zu führen scheint, und über den Einfluss, den der gegenwärtige Krieg auf diese Entwicklung ausgeübt hat. Das grösste Verdienst des Verfassers erblicken wir darin, dass er den Weg, den die Währungs- und Handelspolitik der europäischen Staaten beschreiten muss, klar aufzeigt.

Julius Domány.

A KÖZGAZDASÁGTAN KLASSZIKUSAI MAGYARUL.

A közgazdaságtan magyar művelőinek régi panasza, hogy a tudományok iránt érdeklődő szélesebbkörű közönségnek, különösen pedig a tanuló ifjúságnak

a közgazdaságtan nagy klasszikusainak művei

magyarul alig állanak rendelkezésére. Igaz ugyan, hogy a múlt század második felében e nagy írók igen sok művét lefordították magyarra, de a fordítások legnagyobbbrészt már csak könyvárusi ritkaságokként kaphatók, másrészt fordítási technika és nyelvezet szempontjából nemegyszer elavultaknak mondhatók. Épen ezért a Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmánya régi óhajtnak tesz eleget, midőn a nagy klasszikusok magyarul való kiadását újból megindítja. E célra felhasználja a *Matlekovits Sándor* emlékére gyűjtött alapot.

A Közgazdasági Klasszikusok Tárá-

nak nyomdában lévő első sorozata öt kötetből áll és a következő műveket tartalmazza:

- I.—II. k. *Smith Ádám*: Vizsgálódás a nemzetek vagyoniosságának természetéről és okairól. Fordította: Éber Ernő.
A fordítást átnézte: Theiss Ede.
- III. k. *Malthus Róbert*: A közgazdaságtan alapelvei. Fordította: Neubauer Gyula.
- IV. k. *Ricardo Dávid*: A közgazdaság és adózás alaptörvényei. Fordította: Kislégi Nagy Dénes.
- V. k. *List Frigyes*: A közgazdaságtan nemzeti rendszere. Fordította: Horn József.

Az előfizetés módozatairól és egyéb feltételekről legközelebbi számunkban adunk hírt.
Budapest, 1940. szeptember 1.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG.

Adóztatásunk alakulása.

1. Ez idei évi költségvetésünk mind a bevételi, mind a kiadási oldalon meghaladja a két milliárdot. A pénzügyi tárcában előirányzott bevételek összessége egy milliárd 222 millió pengőre rúg. A legnagyobb bevételi tételek ezen kívül az államvasutak 406 milliós tétele, az állami vas- és acélgépgyárak 82 milliós, az erdőgazdaságok 31 milliós, a posta-, távirda- és távbeszélő 140 és fél milliós tételei stb. Közgazdasági szempontból a pénzügyi tárca állami bevételei a legnagyobb fontosságúak. Itt az egyenesadók 342 millió, a forgalmi, fogyasztási, vám és egyedáruságbeli adó és illetékjövedelmek 770 és fél millió pengővel vannak előirányzva. Láthatjuk tehát, hogy a közvetett adók és jövedékek majdnem háromszor akkorák, mint az egyenesadók az állami jövedelmek között. Együttes összegeikben úgy viszonyulnak egymáshoz, mint 61.5% a 28.5%-hoz.

Közelebbi képet a követendő adópolitika főszempontjairól csak akkor nyerhetünk, ha szembeállítjuk a közvetett és az egyenesadók természetét. Ebben a tekintetben pedig az illető adók közgazdasági hatásának kérdését kell vizsgálnunk. A gazdasági élet és benne a pénzügyi élet is mozgás. A termelés fizikai mozgása mellett ott van a csereforgalomnak pénzügyi és vagyoni jogi téren lefolyó mozgása. Ez az utóbbi is gazdasági mozgás, vagy mondhatjuk állandó körforgás, az emberi test vérkeringéséhez hasonlítható valami. Amint az emberi testben a vér viszi el a sejteket, táplálékokat az egyes szervekhez, úgy a modern gazdasági életben a pénz keringése az, amely a szükségleteket és fedezeteket egymáshoz juttatja a csereforgalomban a termelőtől a fogyasztóhoz. Ebbe a körforgásba a modern állam közvetlenül és állandóan azokkal az adófajtákkal illeszkedik bele, amelyekkel a pénz- és csereforgalom folyamatában ezt a körforgást lépten-nyomon követni tudja. Ezek pedig azok az adó- és illetékfajták, amelyekkel az egyes jogügyleteket pl. az adás-vevést, az áralakulást azonnal megragadni és azonnal az állam javára hasznosítani tudjuk.

Minthogy ezek az olyan adófajták, amelyek a gazdasági

élet csereforgalmát állandóan nyomon követik, ezért a modern gazdasági életben, melynek pénzbeli csereforgalma egyre élénkebb, — ezekkel az adókkal lehet aránylag egyszersmind a legnagyobb bevételeket is elérni. Ezért látjuk ezt a jelenséget a mai magyar költségvetésben is a 61.5, illetőleg a 28.5 arányokkal jellemezhetőleg, dacára annak, hogy magyar közgazdasági élet a nyugati államokhoz viszonyítva, kevésbé teljesen oldódott fel még a pénzgazdaságban annak folytán, hogy lakosságunknak 57%-a őstermeléssel foglalkozik és ennek az őstermelésnek igen nagy része házi használatra szolgáló natúrgazdaság jellegével bír.

2. Minél válságosabb helyzetbe kerül az állami és gazdasági élet, minél bizonytalanabb az állandó vagyoni jövedelem, annál inkább tolódik el a pénzbeli csereforgalomra, mint legalkalmasabb adóforrásra, az államnak adóztatási igénye. Ezért látjuk, hogy az elmúlt világháborút követő nagy pénzügyi válságokban épúgy, mint a jelenlegi háborús és fegyverkezési viszonyok között is a forgalmi adók, vagyis az áradók, az árat, árösszegeket megragadni alkalmas adók egyes fajtái azok, amelyek leginkább emelték ki a pénzügyeket a kátyuikból.

Ezzel szemben az ú. n. egyenesadók nem a csereforgalom folytonosságát, nem a gazdasági életnek óráról-órára megnyilvánuló állandó mozgását használják ki adóforrásként, hanem az évvégi leszámolásokat veszik alapul, vagyis a december 31-i pillanatfelvétel alapján rögzítik le a jövedelem-, illetőleg a hozadékmaradványokat, hogy ezeket tegyék adótárggyá. Ezek az egyenesadó-fajták elegendő szolgáltató képességűek lehettek, egy kisebb igényű, stabilabb pénzügyi állapotban, amikor az évvégi bevételmaradványok összege is elegendő adóalapot nyújtott az állam és a társadalom igényei számára. Nem lehetnek azonban elegendők ma, amikor a gazdasági forgalomnak teljes volumenjét és a csereforgalom állandó történésének minden mozdulatát meg kell ragadni adóforrás gyanánt.

De van az egyenes adóztatásnak gazdaságpolitikailag ennél még sokkal fontosabb mozzanata is, amely viszont az egyenes adóknak természetét és kihasználhatóságát — mondhatnók az ellenkező oldalról — teszi nagyon jelentékenyen figyelemre méltóvá. Abból a körülményből ugyanis, hogy az egyenes adók mindig és minden fajtájukban, a bevételnek a kiadásokkal szemben való különbözetét, vagyis mindig bizonyos bevételt, illetőleg bevételmaradványt (residuumot) követelnek meg adóalap gyanánt, nagyon fontos következmények folynak. Ezek a bevételmaradványok ugyanis elsősorban azok a tiszta jövedelemmennyeségek, amelyekből a kereső embereknek *meg kell élniök*. Másodszor pedig ezek a bevételmaradványok azok, amelyekből a tőkeképződés táplálkozik, vagyis amiből a to-

vábbi termelés épűgy, mint az újabb termelési befektetések folytatódnak, illetve keletkeznek. Hogyha tehát eltűnnek, vagy lényegesen megcsökkennek a termelő adóalanyoknak a bevétel-maradványai a kiadásokkal szemben, ez nem csak megélhetősűknek sanyarűbbá válását jelenti, hanem jelenti a gazdasági élet egészséges termelési folyamatának és az ennek folytatásához szükséges tőkeképződésnek a megapadását, megcsökkenését is, vagyis nemcsak a termelő vállalkozók szegényedését, hanem ezen keresztül a munka- és megélhetési alkalmak számának szükségszerű csökkenését is.

3. Azt hiszem ebből a nagyon is vázlatos szemléltetésből is látható az egyenesadók túlméretezésének közgazdasági veszedelme, amely abban áll, hogy az egyenesadók túlméretezése a tőkeképződést évről-évre megújító termelő tőkemennyiségeket deflálja, illetőleg kobozza el, mert az állam kasszájába viszi bele azokat az összegeket is, amelyeket egészséges módon a termelő vállalatok forgótőkéjeként, vagy új befektetési tőkéjeként kellene elkölteni, vagy összegyűjteni. Minél nyomasztóbbak a pénzügyi viszonyok, minél nagyobbak a szükségletek, annál nagyobb a kísértés is az egyenesadók növelésével való visszaélésre. Fokozza ezt a hajlamot sokszor a szociális irigység is, amely sajnos az emberiségnek ősi és primitív tömegösztöne, s ezért a lelkiismeretlenek előtt mindig népszerű dolog lesz a tudatlan szegény emberek helyett a tehetősebbek agyonadóztatását követelni, tekintet nélkül arra, hogy a gazdasági és így a pénzügyi szükségességekkel szemben nem lehet büntetlenül véteni.

Ezért nem szabad a pénzügyileg jól vezetett államnak a termelési és vállalati residuumok adóztatás útján való elkobzásának a kísértésébe esnie (ami sajnos nehéz időkben sokszor előfordult már), mert az ennek folytán bekövetkező vérkeríngési zavarokat a gazdasági életből annál inkább kénytelen lesz az ilyen pénzügyi politika az inflációnak valamely nyílt, vagy leplezett eszközével pótolni. Ezért nagyon fontos dolog az, hogy a kormányzás ezen a téren ne veszítse el a helyes szemmértéket és éppen az egyenes adóztatás terén ne vét sen az „eddig és netovább” józan elve ellen.

4. Mi lehet azonban az, ami a pénzügyi politikában is megadja ezt a józan szemmértéket? A legfontosabbnak ebben a tekintetben az *adólikviditás* követelményeinek a figyelembevételét és betartását kell tartanunk. Likvid az az adó, amely a valóságban is meglevő pénzösszeget adóztat meg, ilyen természetű jövedelmet, vagy jövedelemmaradványt, nempedig valami olyan kiszámított „adóértéket”, vagy „jövedelmi értéket”, amely a valóságban nincsen meg az illető adóalanynak a zsebében. Az adóztatás tragédiája ugyanis ott kezdődik, ahol az adók a valóságban *illikvidekké* válnak, vagyis olyan, a pa-

píroson kiszámított értékeket adóztatnak meg, amelyek a gyakorlatban nem jelentenek egyszersmind fizetési képességet is. Súlyos pénzügyi katasztrófát jelent tehát az, hogyha a fontosabb adófajták a valóságban nagy mértékben illikvidekké válnak, mert tönkreteszik a termelést és kiírtják az adóképződést.

A likvid és illikvid adóztatásnak szempontjai alig nyertek eddig még jelentőségükhöz mért kimélyítést a pénzügyi tudományban. mindazonáltal fontosságuknak szinte ösztönszerű megérzése, vagy hangoztatása (hiszen már Smith Ádám is figyelmeztet rá) már régebről is bizonyos adóztatási irányokat váltott ki. Ilyen volt az az adópolitikai irány, amely a hozadéki adók rendszeréről a jövedelmi adók rendszerére igyekezett áttérni. Elvi szempontból ez a rendszer kétségtelenül helyesebb, de a gyakorlatban csak akkor jelent lényeges változást, ha a megadóztatott jövedelem valóban likvid természetű.

5. Mindezekből folyólag a közeljövő adópolitikájának egyik legszükszerűbb célja úgy alakulhat, hogy lehetőleg, sőt minél inkább csak likvid egyenesadók szerepeljenek, amelyeknél t. i. a kiszámított jövedelem, vagy hozadék készpénzben is megvan, illetőleg készpénzbeli fizetési erőt is jelent. Amennyiben pedig ilyeneket kitapogatni nem lehet, akkor sokkal célszerűbb a forgalmi és a fogyasztási adóknak adni át a további teret, — amint ez a gazdasági életben szükségszerűleg egyre jobban be is következik, — amelyek a gazdasági élet lüktetését állandóan nyomon követik és mindig likvidek. De mindezen kívül és mondhatjuk mindezek felett pedig az adópolitikának is egyik legmagasabb szempontja arra törekedni, hogy *minél több önálló vállalkozó és termelő találjon boldogulást*, mert ez jelenti nemcsak az árbevételek volumenjének is a legnagyobb mértékét, hanem jelenti egyuttal a legtöbb embernek likvid készpénzbeli jövedelmét, vagyis az adóforrások együttes összegének nagyobb volumenjét is. De hozzátehetjük, hogy még ennél is sokkal többet jelent úgy gazdasági, mint társadalmi szempontból is ez a körülmény, mert ez az az állapot, amelynél a sok önállóan termelő és kereső ember egyszersmind a legnagyobb mértékű társadalmi fogyasztóképeséget, illetve a fogyasztóképeségnek legnagyobb mértékű megnövekedését is képviseli. A modern fizetőképességek ugyanis az eredményes pénzbeli vállalkozással és keresettel függenek össze, a fizetőképesség pedig a fogyasztóképeséggel is együtt jár.

6. A jelenlegi évek költségvetéseinek azonban kétségtelenül a legnagyobb gondja ott van, hogy miként bírja majd az állam fedezni a válságos idők folytán egyre növekedő pénzügyi terheket. Míg egyrészt a katonai kiadások egyre jobban

megfeszítik az állam pénzügyi szolgáltató erejét, addig másrészt egyéb körülmények, köztük a különféle ipari anyagok behozatalának nehézségei, egyre nagyobb nehézségeket okoznak egyes üzemek fenntartásában is. Szerencsére azonban pénzügyi szempontból vannak bizonyos kisegítést nyújtó oldalai is éppen ennek a fejlődésnek, ha nem is minden tekintetben megfelelők azok, vagyis ha tartózkodnunk is kell e részben az indokolatlan optimizmustól és optikai csalódásoktól. Kétségtelen azonban, hogy nagyon fontos körülmény az, hogy a sok hadikiadás a másik oldalon jelentékeny vállalkozói nyereségeket is hoz létre, amelyek készpénzösszegben, vagy készpénz követelések alakjában halmozódnak fel. Ezeket azután, mint részben konjunkturális nyereségeket, progresszív jövedelmi (értéknövekedési, vagy konjunkturális) adó tárgyaivá lehet tenni, amely eljárás egyik eszköze az infláció ellen való védekezésnek is. Ekként a felgyülemlett tőkék vállalkozási célokra is alkalmassak, ami által szintén új adóforrások keletkezhetnek.

Figyelmet érdemelnek azonban a konjunkturális értéknövekedések folytán felhalmozódó *lusta tőkék* is. Ezek olyan pénzösszegek t. i., melyeket tulajdonosuk nem hajlandó befektetni vállalatokba, hanem a legszivesebben mint letétet, vagy takarékbetétet kamatoztatna. Ezek az utóbbiak lehetnek nagy konjunkturális tőkeszaporodások idejében különösen infláló természetűek, ezért szinte közérdekű dolog őket állami kölcsönök alakjában lefölnöztetni. Ezzel az állami kölcsön alakjában való igénybevétellel többnyire jóljár annyiban a tulajdonos is, hogy az állam kölcsönkamatot biztosít neki, amit a bankok és takarékpénztárak aligha bírnának már megadni, mert ha különösen sok az ilyen lusta tőke, nincsenek is abban a helyzetben a pénzintézetek, hogy ezek után kamatot fizessenek. Ekként a felgyülemelő konjunkturális nyereségek ilyen időkben szinte automatikusan kínálnak állami kölcsönbefektetések céljaira, és ezzel együtt az infláció ellen való védekezésre is. Hozzá kell azonban tennünk, hogy társadalompolitikai szempontból éppen ezen a ponton kell a pénzügyi kormányzásnak kellő érzéket tanúsítania. Jelenleg ugyanis az ilyenfajta kölcsönök aligha nélkülözhetik a kényszerítésnek egyik vagy másik oldalát. Mármint éppen ennél az oknál fogva kell úgy alakítani a kölcsönnyújtásnak a lefolyását, hogy valóban a nagyobb konjunkturális nyereségeket és pénzértékszaporulatokat fölözze az le, ne pedig az olyan kisebb keresetbeli megtakarításokat, amelyeket a legszükségesebb és sokszor a legkeservesebb tartalékolásoknak tekinthetünk. Ennek az utóbbi következménynek a figyelmen kívül hagyása ugyanis az inflációnak egy másik oldalról származó és ugyancsak veszedelmes okát rejti magában. E kisebb megtakarítások igénybevételétől való félelem ugyanis elriasztja az embereket attól, hogy pén-

züket a bankokba beadják és ekként az inflációnak azt a másik változatát fejleszti ki, amely a magánosoknál kinnmaradó fizetési eszközök egyre nagyobb szaporodásából áll. Az ilyen oldalról jövő infláció követelményei azután sokkal kiszámíthatatlanabbak és ellenőrizhetetlenebbek lehetnek, mintha a tőkéket összpontosító helyeken nyílik alkalom az ellene való védekezésre.

Balás Károly.

Erdély és a Székelyföld gazdasági problémái.¹

Bevezetés.

A világháború előtt megjelent könyvekből legmeggyőzőbben tulajdonképpen csak kettőnek sikerült az erdélyi kérdést teljes jelentőségében bemutatni. Az egyik Rákosi Viktor „El-némult harangok” c. híres regénye volt, a másik Tokaji Lászlónak „Eladó ország” címmel közzétett tanulmánya. Az első azokra a társadalmi, kulturális és egyházpolitikai viszonyokra igyekezett felhívni az ország közfigyelmét, amelyek közvetett vagy közvetlen okai voltak az erdélyi magyarság fokozatos térvésztesének és apadásának, míg a másik száraz statisztikai adatok felsorakoztatásával azt mutatta be, hogy nemzeti megmaradásunk és fejlődésünk legbiztosabb alapja, a magyar földtulajdon, miként apad évről-évre Erdélyben és válik részben román, részben szász tulajdonná.

Bár megdöbbentő volt az a kép, amely e két könyvből az olvasó elé tárult, mégis sem hivatalos kormányzatunk, sem társadalmunk nem ismerte fel kellő időben az e téren reá váró feladatokat. Pedig pusztán a katonai erények ápolása ebben az időben államvezetési szempontból már elégtelennek bizonyult. A polgári osztály és a liberális nemzetgazdasági rend kialakulása után ugyanis a fegyveres faji harc alakja részben módosult s jelentős hányadában gazdasági térre tolódott. A gazdasági imperializmus rendszerét nemcsak különböző országok, de egyazon ország keretén belül a különböző nemzetiségek is igyekeztek egymás ellen folytatott küzdelmükben mértékadónak tekinteni. S bár Magyarországon is jelentős eredményeket könyvelhettek el e téren az egyes népcsoportok, mégis pozitív irányban, vagyis a törzslakosságot képező magyarság gazdasági megerősítése érdekében, jóformán semmi sem történt a világháborút megelőző öt békés évtizedben. Éber Ernő 1905-ben megjelent „Fajok harca” c. könyvében így panaszodik:

¹ Szerzőnek a Magyar Közgazdasági Társaságban 1940 december hó 5-iki ülésén tartott előadása.

„Egy mulasztás minden alkalommal észlelhető ennek a kérdésnek tárgyalásánál: az a mulasztás, hogy azok, akik a nemzeti-ségi kérdéssel foglalkoznak, mindig csak szellemi és erkölcsi, és sohasem materiális jelenségeket vonnak be tárgyalásuk és szemléletük körébe... Csupa metafizikai elemmel foglalkoztunk, mindig csak szellemi mozgalmakat tárgyaltunk és közben megfeledkeztünk a testről, minden szellemi tevékenység és mozgás kiindulási, termelési központjáról. A nemzetiségi ügyekkel úgy foglalkoztunk, ahogy azt a nemzetiségi vezérek élénk állították és az állam feladatairól és a nemzetállam kialakulásáról beszéltünk anélkül, hogy az összeműködő és különható anyagi erőket a maguk teljességében és fontosságában igyekeztünk volna megismerni.“ Vajjon — veti fel a kérdést — „mérlegeltük-e, hogy az egyes foglalkozási ágak kere-teiben milyen helyet“ foglalnak el az egyes nemzetiségek és a birtokszerzésnél, valamint fenntartásnál milyen különbségek találhatók közöttük? „Tudjuk-e, hogy a földbirtok eladó-sodása milyen mértékű az egyiknél és milyen a másiknál? Meg-figyeltük-e már alaposan és összehasonlítottuk-e már, hogy milyen (az egyes népfajok) gazdasági tevékenysége és élet-módja? Pedig... csak a viszonyok különbözősége mutathatja meg, hogy hol kezdődnek és hol végződnek a törekvések jogos-ságának határai, csak a viszonyok ismerete után jöhet döntés a harcba és csak azok alapján javíthatunk és erősíthetünk ott, ahol arra szükség van.“

Magyarország nemzetiségi viszonyaiból következett, hogy a fajok közötti küzdelem Erdélyben öltött a legkiélezettebb formát. Viszont Erdélynek az anyaországnál hatványozottabb agrár jellege eredményezte azt, hogy a nemzetiségi gazdasági terjeszkedés legfőbb célpontjává a magyar földtulajdon megszerzése és a gazdasági szervezkedés minél rendszeresebb és sokoldalubb kiépítése vált. Míg — az 1900. évi népszámlálás adatai szerint — Magyarországon a mezőgazdasággal foglal-kozók aránya 65.73%-ot tett ki, addig ez a szám a Királyhágón túli területen, vagyis a történeti Erdélyben 74.9%-ra szökkent fel s míg ezer lélekre az egész államterületen 524.44 ősterme-léssel foglalkozó egyén esett, addig ez a szám a Székelyföldön 550.70-re, szász vidéken 557.26-ra, románok által lakott terüle-ten pedig 683.88-ra emelkedett. Az iparral és kereskedelemmel fog-lalkozók száma országosan legalacsonyabb volt a Székely-földön, viszont a napszámos réteg legnagyobb számmal a szé-kelyek között volt képviselve, ami gazdasági elesettségüknek eléggé élénk tanubizonysága.

Indokolt, hogy Erdélyben, ebben a nemzetiségi szempont-ból legjobban szorongatott országrészben ily körülmények között nemzetpolitikuskaink figyelme fokozottabban fordult az erdélyi magyarság törzsét képező székelység felé. Hiszen ezek

zárt települési területüknél és kedvező szaporodási arányuknál fogva valóban alkalmasak lettek volna arra, hogy a magyar etnikum határát kiterjesszék és megüresedő pozícióit ismét betöltsék. A székely expanziót viszont a Székelyföld teljes gazdasági elesettsége és mellőzöttsége hátráltatta s így mindenkép érthető, hogy végre a századfordulón illetékes köreink tigyelme is e rendkívül nagyjelentőségű kérdés felé fordult. A székelyföldi elszegényedés és tömeges kivándorlás ténye eredményezte azt, hogy az OMGE az 1902. évben tartott kongresszusát Tusnádfürdőre hívta össze s azt teljesen a székely probléma megvitatásának szentelte. Balogh Pál „A népfajok Magyarországon“ c. híres mű szerzője a századfordulón írott „A székelyföld fajnépessége“ c. kis tanulmányában megállapította, hogy az erdélyi és székelyföldi magyarság etnikai határai az elmúlt tíz évben is több helyen hátrább szorultak, egyedül Háromszék vármegye 104 községéből nem kevesebb, mint 35 veszített népességéből s míg a románság északról és délről egyre nagyobb létszámmal szívárogoz be és talál otthont az erdélyi földön, a magyarok tömegesen hagyják el ősi szülőföldjüket és vesznek el végérvényesen a külföldön a magyar nemzet számára. „Csodálatos folyamattal állunk itt szemben — mondotta —. Megfoghatatlan botor helycserével a két szomszédnép életében... Népünk válságos gazdasági helyzete, gyengülő anyagi ereje kecsegtetővé, száz évek óta ki nem merült vándor hajlama pedig valószínűvé tette a jövevényeknek céljuk elérését... Legfőbb ideje immár, hogy társadalmunk minden tehetségét és államunk a maga hatalmi erejét e folyamat felé irányozza. A népmozgalmak vízei épp úgy szabályozhatók, mint a folyóvizek s akkor áldást hozó a folyásuk, — de magukra hagyatva, e nyers erőknek romlás marad a nyomában, akár túláradnak a medrükhöz. akár sekély teknőbe szorulva tespednek el.“ A kongresszus közegészségügyi előadója pedig ugyanekkor megállapította, hogy a világháború előtt e téren amúgy is elmaradt Magyarországon is a Székelyföld áll az utolsó helyen, ahol a gyermekeknek több, mint egyharmada hal el 7 éves kora előtt, a gyermekhalálozások között 17%-kal szerepel a veleszületett gyengeség és a rossz táplálkozás, a ki nem elégítő lakásviszonyok, valamint az elterjedt alkoholizmus következtében fokozottabban pusztítanak a fertőző betegségek és gümőkör is. A székelység legalább 20%-ának táplálkozása ki nem elégítő, a lakóházak 25%-a egyetlen fűthető szobából és pitvarból áll s körülbelül 65%-a nedves, szűk, sötét, rosszul szellőztethető, kellően nem fűthető földes talajú.“

Elképzelhető, hogy ha Magyarország nagyhatalmi és a magyar nép többségi helyzetének idejében ily hátramaradott volt a székelység gazdasági és szociális helyzete, miként alakult ez a kisebbségi időkben, mikor az állam részéről már nemcsak

közönnyel, hanem kimondottan ellenséges magatartással találkoztak, ami a földreform részrehajló végrehajtásában, a székely-közjavak elkobzásában és a közbirtokossági területeknek politikai kisajátításában is kifejezésre jutott. Ezeknek az adatoknak figyelembe vétele mellett érhetővé válik, hogy az elmúlt két évtizedben nemcsak a volt erdélyi magyar városi lakosság létszáma csökkent 9.27%-al, de ugyanakkor a vidéki magyar népesség is 12.56%-al fogyott, ami a szaporodás csökkenése mellett erős vándormozgalomra is enged következtetni. Magán a szűkebb értelemben vett Székelyföldön például míg Háromszék vármegye a világháború előtti évtizedben szaporodási arányával felülmulta a szász-román többségű Nagyküküllő, Szeben és Beszterce-Naszód vármegyéket, addig ma sorrendben e négy vármegye közül az utolsó helyre került s míg Csik, Háromszék, Maros-Torda és Udvarhely vármegyék tiszta székely községeiben 1910–1930 között a népszaporodás csak 5.53, 0.81, 2.34, illetve 0.30%-ot tett ki, addig ugyanezen vármegyék vegyes nyelvű községeiben már 20.29, 7.13, 7.66, illetve 1.19%-ra emelkedett a szaporodási arányszám. „Bizony vádirat ez!” — írja egyik statisztikusunk. Udvarhely megyében „ma 8–9-szeres a kevert nemzetiségű falvak fölénye szaporodás dolgában.. (s) minél osztatlanabbul magyar az illető terület, annál nagyobb a romlás, a szaporodás felmorzsolódása, az elterelő erő... (Ma) circa 15.000-rel több székelyt kellett volna találnunk a székely falvakban, hogyha a népgyarapodás terén a kétféle községtípus közt (a világháború előtti időben) fennálló eltérés megmaradt volna és nem romlott volna meg oly végzetesen.“

Bár ezek az adatok az erdélyi magyarság népi erőinek nagymérvű hanyatlására engednek következtetni, azonban a jövőt tekintve mégis értékes utmutatásul szolgálnak. Az a tény, hogy az összesített erdélyi magyarság létszámának jelentős apadása mellett a négy székely vármegyének — Udvarhely kivételével — az elmúlt két évtized ezernyi szenvedése közepette is sikerült létszámát nemcsak megőrizni, de emelnie is, azt bizonyítja, hogy a megnagyobbodott Magyarországnak is erdélyi politikája tekintetében elsősorban a Székelyföldre kell támaszkodnia. Viszont, mivel az úgynevezett „székely-kérdés” csak részben nemzetiségi probléma, illetve amennyiben nemzetiségi kérdés, annak legnagyobb hányada gazdaságpolitikai feladat, így ma, mikor a visszacsatolt erdélyi területeknek az anyaország vérkeringésébe való kapcsolása képezi legfontosabb gazdaságpolitikai feladatunkat, talán nem lesz felesleges munka, ha számba vesszük az erdélyi és székelyföldi vármegyék világháború előtti problémáit, hogy ezek figyelembe vétele mellett vázolhassuk fel ama legfontosabb teendőket, amelyeket a hozzánk visszatért országrésznek gazdasági fel-emelése érdekében végre kell hajtánunk.

Az erdélyi mezőgazdaság általános jellemzése.

Mivel az elmúlt húsz esztendő alatt egyrészt a világgazdasági válság, másrészt a nem gazdasági szempontból végrehajtott földreform és tervszerűtlen román mezőgazdasági politika következtében Erdély mezőgazdasági jellege még jobban elmélyült s az őstermeléssel foglalkozók 53%-os magyarországi arányszámával szemben az erdélyi részeken 77%-ra szökött fel ez arányszám — indokolt, ha a visszacsatolt területek gazdasági megerősítését és felemelését is elsősorban mezőgazdaságpolitikai síkon keressük.

Azonban akár a román uralom agrárpolitikai kinövéseit, akár az erdélyrészi több- vagy minőségtermelés kérdéseit vizsgáljuk, akár az elhanyagolt ipar, vagy színvonalát veszített állattenyésztés problémáit boncoljuk, törvényszerűen arra a következtetésre kell jutnunk, hogy Erdélyt különleges, az elmúlt húsz esztendő viszonyaiból adódó szempontok és tervek alapján kell elbírálnunk, mert az a különbség, amely már a világháború előtt is megvolt a tiszai és dunai, valamint Királyhágón-túli részek között, a közelmúltban még jobban elmélyült.

Hogy ezek a különbségek előállhattak, abban nemcsak talajtani és klimatikus okok érvényesülését kell látnunk, hanem népi és nemzetiségi adottságok fennforgására is kell gondolnunk. Éber fent említett munkájában mikor szemlét tartott a magyarországi és erdélyi területek mezőgazdasági kultúrája felett, egyuttal kitért e szempontok kiemelésére is s bár azóta több, mint három évtized telt el, ma is érdekes és időszerű az általa publikált adatokon áttekinteni:

Az erdélyrészi gabonatermelés már a század elején is háttérbe szorult az anyaországgal szemben. Míg ugyanis az 1901, 1902 és 1903 években az országos átlagtermés hektáronként 10.17, 13.91, illetve 12.80 q-át tett ki, addig az erdélyi átlagtermés ugyanezen időpontban csak 8.97, 11.66 és 10.47 q-át tudott elérni. S bár ezek az adatok is kedvezőtlenek, azonban még inkább hátrányos színben tűnnek fel akkor, ha az erdélyrészi termésátlagokat nem országos viszonylatban, hanem helyi vonatkozásban vizsgáljuk. Már az a tény, hogy a búzatermesre legkevésbé alkalmas erdélyrészi területen e terményt oly nagy mértékben kultiválják, mezőgazdasági elmaradottságra vall, hiszen a talajviszonyokra tekintettel sokkal előnyösebben lenne üzhető a rozstermelés. Ennek dacára a rozstermelés is nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is gyengébb, mint az anyaországi. Míg például a Duna-jobbpartján 27.40%-a volt a bevetett földeknek búzaterület, addig ez a szám Erdélyben feiszökött 27.71%-ra. Ugyanekkor a rozssal bevetett terület a dunajobbarti 14.79%-os vetésterülettel szemben az erdélyi részeken csupán 7.48%-ot tett ki. A század első három évében rozsban az országos átlagtermés 9.92, 11.95,

illetve 11.42 q-át tett ki, míg az erdélyrészi termés csak 8.77, 10.70 és 10.71 q-át.

Amint látjuk, az erdélyrészi földművelés nem ismerte fel helyzeti adottságát. Ez a hiány azonban nemcsak a búza és rozstermelés, hanem az árpatermelés terén is mutatkozott, holott országos viszonylatban ennek a terménynek is Erdélyben lettek volna meg a legkedvezőbb termelési feltételei. Ennek dacára míg az országos arányszám a bevetett területeknél az árpát illetően 9.87%-ot tett ki, addig ez a szám Erdélyben leszorult 3.8%-ra, az átlagtermés pedig a már fentemlített években az országos 10.77, 13.30 és 13.53 q-val szemben Erdélyben csupán 9.61, 13.49, illetve 12.75 q-át tett ki. Folytathatjuk e megállapításokat a tengerire vonatkoztatva is, minek kapcsán kitűnik, hogy az erdélyrészi átlagos termések e téren is alatta maradnak az országos átlagnak, hiszen 1903-ban pl. az országos 15.21 q-ás terméssel szemben Erdélyben csak 11.26 q volt az átlagtermés, dacára annak, hogy a tengeri az összes bevetett terület 34.75%-ával uralkodó jellegű volt az erdélyi mezőgazdaságban. „A termésátlagok — írja Éber — itt (tehát) sokkal alacsonyabbak, mint az országos átlagok, holott a talaj és a természeti viszonyok a tengeritermesztésre nézve eléggé kedvezők. A kezdetleges gazdálkodási rendszer, a tudás hiánya és a haladás követelményei iránt való érzéketlenség látszik meg itt is, mint az erdélyi földművelés egész vonalán... Az erdélyi földművelés az eddig szemlélt ágakban a fejletlenség és hátramaradottság jeleit mutatja a termésátlagokat illetőleg is, a főbb termények megoszlását illetően is.“

Hogy az elmúlt két évtizedben az e téren tapasztalható hiányok nem szűntek meg, sőt több irányban elmélyültek, ezt bizonyítják a most nyilvánosságra kerülő statisztikai adatok. Udvarhely vármegyében például 1936-ban hektáronként az átlagtermés rozsban 10.0, árpában 13.5, zabban pedig 10.2 q-át tett ki, viszont Csík megyében 1937-ben ezek a termények a következőkép alakultak: búza 10.4, rozs 10.0, árpa 13.5 és zab 10.0 q. Az alacsony termelési színvonal és terményárak következtében a mezőgazdasági lakosság életszínvonala egész Erdély területén, de főleg a Székelyföldön tovább süllyedt s bár szakszerű üzemstatisztikai felvételek nem készültek, szakértők véleménye szerint egy 3—4 holdas székelyföldi kisbirtok évi jövedelmét 15.000 leinél, vagyis kb. 500 pengőnél többre nem lehetett értékelni.

Az erdélyrészi mezőgazdasági kultúra azonban nemcsak az extenzivebb gabonatermelés révén maradt az anyaországi színvonal mögött, hanem a minőségtermelés, úgyszintén a kertgazdálkodás és ipari növénytermesztés terén is jelentős hátrányban maradt. A mult századi nagy filoxera pusztítás után ugyanakkor, mikor az anyaországban nagyrészt pótolták a tönkretett területeket, Erdély ismételten kevesebb gondot fordított e hiány pótlására, minek következtében nem kevesebb,

mint 16.000 kat. holddal csökkent szőlővel beültetett területe. Természetes, hogy ez éreztette hatását a termésmennyiségben is, azonban megállapítható, hogy „az erdélyi gazdáknak nincs érzékük, de nincs is meg a befektetéshez szükséges elegendő tőkéjük“ sem, ahhoz, hogy intenzív szőlőtermesztést üzenek.

Az ipari növények közül a dohánytermelés teljesen elhanyagolt állapotban van, amit mutat az, hogy míg az egész országban 69.710 kat. hold volt dohányval bevetve, addig a Királyhágón túli részeken csupán 112 kat. hold, vagyis oly csekély terület, amelyet pusztán természeti indokokkal alátámasztani nem lehet, hiszen ugyanekkor hasonló éghajlatú felvidéki helyeken ennél jóval nagyobb területen termesztettek dohányt. Bár a kendertermesztés elég fejlett, mert a századfordulón 19.720 kat. holdnyi területen üzték, azonban ipari feldolgozásra ebből kevés került, mert főleg a házi szükségletek fedezésére fordítottatott. Lennel e területnek csupán 0.10%-a volt bevetve, míg országos viszonylatban ugyanez a szám 0.11%-ra rúgott. Cukorrépával a bevetett területnek az országos 0.72%-os arányával szemben csak 0.42% lett hasznosítva s míg a magyar cukorgyárak 1902-ben és 1903-ban 21.182.658 q cukorrápát dolgoztak fel összesen 3.100.855 q cukorrá, addig ebből a két erdélyi cukorgyár csak 1.118.958 q répával és 131.668 q cukorral részesedett. Komlóval 1903-ban 688 kat. hold országos területből 334 kat. hold esett a királyhágóntúli részre, azonban ebből 225 kat. hold — tehát közel 70% — jutott szász területre, míg a többi 109 kat. hold tíz vármegyében oszlott meg.

Az erdélyrészi mezőgazdaság színvonalbeli elmaradottságát azonban jellemzi az is, hogy még a század elején is sok helyen ismeretlen volt a vetésforgó rendszere s ezt a háromnyomásos gazdálkodás helyettesítette. Hatalmas területek műveletlenül maradtak, minek folytán még 1900-ban is az ugarterület 21.94%-ot tett ki. Igen kismértékben érvényesült a gépek, úgyszintén az istállótrágya és műtrágyák használata is. Bár az ország szántóföldjéből 12.75% esett Erdélyre a vas, mélyítő és töltögető gékeknek csupán 5.1, 8.2 és 5.5% volt található a területen, de ugyanekkor az országban használatos és már régebben idejét mult faekék közül nem kevesebb mint 20.5% esett a Királyhágón-túli részre, ami azt jelentette, hogy az erdélyi részeken 96.9%-ban még mindig e primitív mezőgazdasági eszközt használták a mezőgazdasági üzemek. De általános volt a fa- borona és túskeborona használata is. Miután a vetést legtöbbször kézzel végezték a szorvavetőgépeknek és sorbavetőgépeknek csak 11, illetve 8.8%-a esett a szűkebb értelemben vett Erdélyre, ahol teljes létszámuk csupán 3371 db-ot tett ki. A rosta és konkolyválasztó gépek közül csak 1.7%, illetve 10.8% esett Erdélyre, míg a gőzcséplőszekrényekre 5, az aratógépeknek pedig csak mintegy 10%-a. „Az erdélyi országrészekben a trágyatermelés kisebb (volt) mint az országos átlag, holott mint a statisztika kimutatja a háziállatok 1000 kg élő súlyára Erdélyben sokkal több, 71 q szalastakarmány jut egy normális termésű évben, mint az egész országban“, ahol ez az arány csak 38 q tesz ki. „Az erdélyi országrész 577.041 gazdaságából műtrágyát használ 746, (vagyis míg) az összes

magyar gazdaságoknak az erdélyi gazdaságok 20.3%-át teszik ki a műtrágyát használó gazdaságokból az erdélyiekre (csak) 9.5% esik. Az összes magyar gazdaságoknak 0.28%-a használ műtrágyát; az összes erdélyi gazdaságoknak 0.13%-a.“ Mi tehát a végső konkluzió? „A Királyhágón túli országrész földművelése a fejlődésben elmaradt, Erdély földművelő népe nem képes az országos termésátlagot elérni, egyodalú gazdálkodást űz, nem használja ki kellően a földjét, de mégis kihasználja annak tápláló erejét, mert nem képes felfogni, vagy nem képes felhasználni azokat az eszközöket, amelyek az okszerű gazdálkodásnál felhasználhatók a mai korban, míg a befektetésre fordítható tőkék aránylag kisebb mennyiséggel is.”

Figyelemreméltó, hogy míg a román uralom alatt a szántóföldi vetésterületek aránya némi változáson ment át, mert a multhoz viszonyítva úgy a búza, mint a rozs vetésterülete csökkent, addig ez a módosulás a termésátlagok tekintetében nem tudta hatását mind a mai napig éreztetni, ami a mezőgazdasági termelés színvonalának további csökkenésére enged következtetni. A visszacsatolt Erdély szántóföldi növényeinek területi aránya ma ugyanis a következő: búza 25.4, rozs 3.7, árpa 4.6, zab 9.6, tengeri 24.6, burgonya 3.4, cukorrépa 0.2, bab 0.7, kender 0.9, len 0.1, napraforgó 1.2, lucerna 1.6, lóhere 4.0 és egyéb takarmány 3.3%. Viszont ezzel szemben a hektáronkénti termésátlagok a következőkép alakultak:

	búza	rozs	árpa	zab	tengeri
<i>Erdély</i> 1910—13 években	10·8	10·6	13·9	12·5	16·8
<i>Erdély</i> 1933—37 években	10·4	10·0	10·4	9·7	11·2
<i>Magyarország</i> 1933—37 években	13·3	11·3	13·5	12·2	18·5

Bár a födek silányabb minősége, a rét és legelő területek nagyobb aránya, valamint a klimatikus viszonyok folytán Erdély mindig hatványozottabban volt az állattenyésztésre utalva, mint az anyaország, a mezőgazdaság színvonaláról rajzolt kedvezőtlen képet sajnos az erdélyi állattenyésztési adatok sem módosítják.

Noha a nyugateurópai agrár államokban — mint például Dániában, Hollandiában és részben Finnországban is — a mezőgazdasági üzemek súlypontja a zöldmezőgazdálkodás rend-

szerének alkalmazása révén a szemtermelésről az állattenyésztésre helyeződött, Erdély e folyamattal sem tudott lépést tartani, minek következtében állatállománya nemhogy növekedett volna, de egyenesen csökkent. 1857 és 1895 között ugyanis, míg Magyarországon a szarvasmarha 18.8, a ló 46.04, a sertés állomány pedig 45.5%-kal emelkedett és csak a juh fogyott meg 36.3%-kal, addig Erdélyben a szarvasmarha csak 9.03, a sertés 28.7, a juh pedig 16.5%-kal gyarapodott, de ugyanakkor a loállományban 4.2%-os apadás állott be.

1895 és 1904 között ez a ki nem elégítő folyamat úgy Magyarországon mint Erdélyben tovább tartott. Az 1895-i összeírás szerint Erdély szarvasmarha állománya 1,164.476-ot tett ki, ami bár abszolút számokban elég soknak látszott, mert 1000 lélekre számítva ez 517 drb. részesdést jelentett, azonban ez az arány kevésbé mutatott volna kedvező képet akkor, ha a szarvasmarháknak számát és az állattenyésztésre alkalmas területnek kölcsönös viszonyát tették volna vizsgálat tárgyává. Még ugyanis a Duna-jobbpartján, a Duna-balpartján és a Tisza-jobbpartján 77.28, 58.53 és 54.44 jószág esett 100 kat. hold rétre és legelő területre, addig ez a szám Erdélyben már 40.35-re csökkent.“ Ami pedig a szarvasmarhaállománynak a népsűrűséghez való viszonyát illeti, az erdélyi kedvezőnek látszó állapotot egyszerűen megmagyarázza az, hogy az erdélyi népesség sűrűsége messze mögötte áll az országos átlagos sűrűségnek, mert míg az országos átlagos népsűrűség négyzetkilométerenkint 59.6, addig Erdélyben csak 43.3 (vagyis) az 1000 lélekre eső 517 drb. szarvasmarha nem annyira az intenzív tenyésztésnek, mint inkább a népesség ritkaságának a jele. De hátrányban volt az erdélyi szarvasmarha tenyésztés a magyarországgal szemben minőségi tekintetben is, ami a szarvasmarhák átlagos súlyában is kifejezésre jutott. Eltekintve attól, hogy az 1895-i összeírás szerint Erdély 1,164.476 drb. szarvasmarhájából erdélyi magyar fajta 850.239 drb.-ot tett ki, vagyis az egész állománynak túlnyomó részét, addig figyelembeveendő az is, hogy Erdélyben a szarvasmarhaállomány magyar fajta része is átlagos súlyban jóval kisebb mint az ország más részén. Erdély szarvasmarha tenyésztésére jellemző az, hogy az állomány 68%-át kitevő erdélyi magyar fajta átlagos évi tejhozama 686 liter, míg ugyanakkor 22%-át kitevő pirostarka tehenének átlagos évi hozama 1009 liter. 1895-ben Magyarország szarvasmarha állományának átlagos darab értéke 142 koronát tett ki, míg viszont Erdélyben ez az érték már 115 koronára esett vissza. Az ország egyetlen részében sem volt olyan alacsony a szarvasmarha átlagos értéke, mint Erdélyben, amit bizonyítanak a hátrányos súly és fejési átlagok is.

Ha különösen kedvező természeti adottságok mellett a szarvasmarha tenyésztés is ily elhanyagolt képet mutatott, nem lehet csodálkozni az egykor nagy keresletnek örvendő erdélyi lóanyag ugyancsak nagy mérvű pusztulásán, a kolozsvári lóvásárok jelentőségének teljes elenyészésén és azon, hogy az 1895-ben fellépett heves sertésvész az erdélyi sertéslétszámot

14.6%-al nagyobb mérvben csökkentette, mint az anyaországit. S bár a juh állomány gyarapodott, sajnos ezt sem lehetett az intenzív állattenyésztésnek betudni, mert ez csupán a háziszükséglet fedezésére szolgált, amit a népesség számszerű gyarapodása is indokolt.

„Ha az erdélyi juhtenyésztés is — írja Éber — a gyapjú eladására vagy éppen hús termelésre lett volna alapozva, mint az minden fejlettebb országban vagy gazdaságban volt, akkor az erdélyi juhtenyésztés sem dacolhatott volna a világpiacnak (gyapot termelés folytán kialakult) ránézve kedvezőtlen viszonyaival és szintén csökkent volna. De mert éppen az erdélyi juhtenyésztés nem a piacra, hanem a házi szükséglet fedezésére termelt gyapjút is, tejet, illetve sajtot is, azért ha a népesség igényei más irányban nem terelődtek, nem fejlődtek, fönnmaradhatott teljes nagyságában az ősi formájú juhtenyésztés... Az ilyen jellegű juhtenyésztés természetesen alig lehet más birtokkategória, mint a kisbirtok kezében, amely mint már eddig is láttuk, Erdélyben valóságos őskori kezdetlegesség fenntartója... Nem kevesebb mint 92%-a esik Erdély juhállományából a kis- és törpebirtokra, míg átlag Magyarországon csak 46.5%. Nemesített gyapjas vagy húsjuhot Erdélyben csak kifejezhetetlenül kicsiny százalékban, illetve egyáltalában nem tartanak... Erdély állattenyésztése csak úgy mint a földművelése rosszul fejlődött és alacsony színvonalon álló... Nincs meg Erdélyben a fajtaának az az okos megválasztása, mely a legtöbb jövedelmet adhatja és nincs meg az az állattenyésztési eljárás, mely az állatokat úgy tudja nevelni és tartani, hogy az állatok és termékeinek értéke megüthesse az országos átlagot.“

Amint a szemtermelés terén nem hozott a két évtizedes román uralom semminemű javulást sem mennyiségi, sem minőségi vonatkozásban, úgy hasonló visszaesés tapasztalható állattenyésztési téren is. A román statisztika szerint 1937-ben az állatállomány a következő volt: 160.106 ló, 665.700 szarvasmarha, 382.800 sertés, 1,491.200 juh és 3,560.000 baromfi. „A románok — írja Kovrig — a megszállás után Erdély loállományának értékesebb részét, a híres állami méntelepekkel együtt a Regátba hurcolták. Az állattenyésztés fejlesztését teljesen elhanyagolták... Az elcsatolás óta (így) az állatállomány nemcsak minőségileg, hanem számbelileg is erősen csökkent. Erdélyben száz négyzetkilométerre számítva az állatállomány volt 1911-ben: 564 ló, 2.066 szarvasmarha, 1.424 sertés és 3.384 juh. (Ezzel szemben) 1937-ben (márcsak) 495 ló, 1.569 szarvasmarha, 1.244 sertés és 3.552 juh. Számszerint tehát csak a juhállomány emelkedett valamit, egyébként a csökkenés általános és a szarvasmarhánál meghaladta a 23.6%-ot. Különösen nagyarányú volt a hanyatlás a három székely vármegyében, amelyeknek sanyargatott lakossága erdélyi szakértők számítása szerint, emiatt egyedül az 1925—1935 közötti tíz évben 200 millió lei veszteséget szenvedett.“ Háromszék vármegyében

ez idő alatt a szarvasmarhaállomány 54.638 darabnál 38.074 darabra esett, míg a fejőstehenek száma 22.959-ről 17.474-re. Udvarhely vármegyében 52.907-ről 40.470-re, az ökrök száma pedig 12.295-ről 4515-re. Csík megye sertés állománya szükségletének még egyharmadát sem fedezi s bár gyapjú igényét circa 300.000 darab juh tudná kielégíteni, ebből a létszámból csupán mintegy 86.484 darab található a megye területén.

Az erdélyi mezőgazdaságnak azonban a természeti adottságok és a mezőgazdasági üzemek termelésteknikai kérdésein túlmenő problémái is vannak. Maga Éber is felveti a kérdést: vajjon a természeti okokon kívül mivel magyarázható ez országrész különleges elmaradottsága? Bár sorra veszi az éghajlati és talajkülönbségeket, a nehéz közlekedési viszonyokat és üzemi hiányokat, mégis arra a végső megállapításra jut, hogy miután e területen 56.6%-nyi többséggel a románság van képviselve, Erdély mezőgazdasági kultúrájának vizsgálata nem választható el ettől a ténytől sem. Ez országrész mezőgazdasági állapotáról tehát megbízható képet csak úgy nyerhetünk, ha külön-külön számításba vesszük az itt élő nemzetségek termelési színvonalát és azokat a tényezőket, amelyek mezőgazdasági kultúrájuk kiépítése terén közrejátszanak. „Meg kell vizsgálnunk — írja Éber — hogy ennek a tagadhatatlanul fejletlen állapotnak fönntartásában milyen részük van az erdélyi népfajoknak: a magyarnak, románnak és a szásznak. Közgazdasági szempontból ez éppen olyan érdekes lehet, mint amilyen fontos nemzetpolitikai szempontból. Mert kiválóan érdekes lehet tudnunk azt, hogy az Erdélyben élő és egymással gazdasági téren mindenesetre küzdő népfajok milyen tevékenységet fejtenek ki; de kiválóan fontos lehet ezt tudnunk azért is, hogy beláthassunk azon népfajok erőviszonyaiba, amely népfajok közül a magyart erősnek szeretnők látni és mégis gyöngülőnek látjuk, a románt terjeszkedőnek látjuk anélkül, hogy faji szempontból kíváncsiaknak tarthatnánk és a szászt csekély létszáma mellett is erős pozícióban tudjuk. Az államnak céltudatos és hathatós agrárpolitikai tevékenységet kell az erdélyi országrészben kifejtenie nemcsak azért, mert az az országrész elmaradottságával valóban megkívánja ezen tevékenységet, hanem azért is, mert a mezőgazdasággal együtt emelkednek, vagy terjednek ki az egyes népfajok és mert az agrárpolitikával is nemzetpolitikai célokat is meg lehet közelíteni.” Ezen vizsgálat megejtéséhez szükségessé vált az abszolút többségű magyar vármegyék széjjelválasztása az abszolút többségű román vármegyéktől, úgyszintén elkülönítése a kimondottan szász jellegű vármegyéknek és kijelölése azoknak, ahol a három erdélyi nemzetiség elvegyülten él.

Ezen területeknek termelési viszonyait összehasonlítva csakhamar nyilvánvalóvá válik, hogy míg a mezőgazdasági

kultúra élén mindenütt a szászok haladnak, addig a románság az egész vonalon szinte kivétel nélkül az utolsó helyre szorul.

A főtáplálkozási cikkül szolgáló tengerit a románok természetik legnagyobb mértékben s míg ez Alsófehér, Hunyad és Szolnok-Doboka vármegyék bevetett területéből 7.6%-tól 13.1%-ig terjedő helyet foglal el, addig a három székely vármegyében már 5.06, 3.0, illetve 0.26%-ra csökken, míg a szászok által lakott Brassó és Szeben vármegyékben 3.2, illetve 6%-ot tesz ki. De a kezdetleges termelési rendszer elterjedését kell látni abban is, hogy a tavaszi búza termesztése ott a legelterjedtebb, ahol a románság van többségben, minek következtében az általuk lakott hat vármegyének 115.496 kat. holdnyi tavaszi búzaterülete kétszeresen haladja meg a hasonlóan hasznosított magyarországi területek terjedelmét. A tavaszi árpa területe a román vármegyékben 0.63%-tól 1.9%-ig terjed, míg a székely vármegyékben felszökik 2.8%-tól 10.0%-ra, hogy végül Brassó vármegyében a 20%-os csúcspontot elérje. A hüvelyes vetemények által bevetett terület Alsófehér vármegyében 76 holdat, Fogaras vármegyében 120 holdat, Hunyad vármegyében 256 holdat, Szolnok-Doboka vármegyében pedig 243 holdat tett ki ugyanakkor, mikor a székely vármegyékben 174, 373 és 2151 hold lett ekként hasznosítva, nem is beszélve a szász jellegű Brassó, Nagyküküllő és Szeben vármegyékben hasonló célra felhasznált 600, 794 és 504 hold terjedelmű területekről. A komlótermelés csaknem kizárólag a magyar nagybirtok és a szász kisbirtok területére esik s a kender és len termelése csak azért kedvezőbb a románságra, mint a másik két nemzetiségre nézve, mert sokkal nagyobb mértékű házi-szükséglet kielégítésére szolgál. A cukorrépa termesztésében szintén a székely és szász vármegyék vezetnek s míg a román vármegyékben egy hold szántóföldre 16 q. trágyaprodukción esett, addig ez a szám a magyar vármegyékben felemelkedett 17.7 q.-ra, hogy végül a szászoknál elérje a 26.3 q.-át. A géphasználatot illetően szintén a szász vármegyék vezetnek és a fekete ugar terület is náluk található a legkisebb mértékben. Brassó és Szeben vármegyékben az ugarterület a szántóföldek 5.5, illetve 10%-át teszik ki, „ezután következnek a magyar vármegyék: Háromszék 19%-kal, Maros-Torda 13%-kal, Udvarhely 25%-kal, míg a román vármegyék közül Alsófehér 25%-kal, Hunyad 15%-kal, Szolnok-Doboka és Torda-Aranyos 25—25%-kal. (Míg) Magyarországon az ugarterületek a szántóföldnek 10.9%-át teszik ki (ugyanakkor) Erdélyben 22%-át.“

Az állattenyésztés azonban nemzetiségi szempontból sajnos már más viszonyokat mutat: Ha nem az abszolút számokat, hanem a szántóföld + rét + legelő területét állítjuk megfelelő arányba az állatállomány számával, úgy egy drb szarvasmarha a román vármegyékben 4.92, a magyarban 4.79, a szász vármegyékben pedig 4.12 holdra esik. A lónál hasonló sorrendben a viszonzyszámok: 50, 24, 13; sertésnél: 7.99, 8.74 és 4.84; juhnál: 3.26, 3.19 és 6.00. A román vármegyék átlagát nagymértékben javítják Fogaras vármegyének különleges és jó adatai, míg magyar viszonylatban Csík vármegye kedvezőtlen adatai morzsolják fel a más-különben kedvezőbb viszonzyszámokat. Az egyes szarvasmarhafajták meg-

oszlása legegyszerűsebb a magyar vármegyékben, ami kitűnik abból is, hogy a magyar vármegyék szarvasmarhaállománya átlagsúly szerint felette áll a román állománynak. A darabonkénti átlagsúly a magyar erdélyi fajtáknál a négy székely vármegyében és kisbirtokon a következőképpen alakul: bika 405, tehén 244, ökör 328. A román vármegyékben: 375, 273, 401. Szászoknál 429, 263, 359. A tenyésztett lovak minőségét tekintve a szász vármegyék vezetnek, de ezen a téren a román vármegyékben lévő kisbirtokok szintén felülmúlják a magyar teljesítményeket, ami arra vezethető vissza, hogy a magyarság zömét képező székelység területe a legkevésbé alkalmas lótenyésztésre. Hasonló az eredmény a sertés-tenyésztés terén is, ahol szintén a románok foglalják el a középső helyet és ekként alakul a helyzet a már ismertetett okoknál fogva a juhtenyésztésnél is.

Bár már ezek az adatok is megbízhatóan bizonyítják a három erdélyi népfaj gazdasági átütőerejét és mezőgazdasági kultúrájának színvonalát, teljesen megbízható képet mégis csak akkor nyerünk, ha azokat a vármegyéket tesszük vizsgálat tárgyává, ahol az említett nemzetiségek keverten élnek, tehát azonos gazdasági létfeltételek között mutathatják be faji kvalitásaikat. Sajnos az eredmény itt is több vonatkozásban kedvezőtlen a magyarságra. Érdekes adatokat kapunk e szempontból a magyar és román lakosságú Kolozs, Torda-Aranyos, Szolnok-Doboka és Maros-Torda; a magyar, szász és román lakosságú Brassó, Kisküküllő és Nagyöküllő vármegyék, úgyszintén a román és szász lakossággal bíró Beszterce-Naszód és Szeben vármegyék vonatkozó adatainak összehasonlításakor figyelembe véve az egyes gazdaságra eső területek és állatállomány nagyságát, a művelési ágak megoszlását a gazdaságok számához és területéhez viszonyítva, úgyszintén az épületbiztosítások számát.

Kolozs megyében a megejtett vizsgálatok során megállapítható, hogy „a magyar és román mezőgazdaság állása körülbelül egyforma... A magyar községekben a szántóföld az összes területhez és a többi művelési ághoz viszonyítva csaknem minden járásnál nagyobb, mint az oláh községekben. Rét és legelő viszont az oláh községekben van nagyobb százalékban és ezzel kapcsolatosan az oláh községekben mindenütt nagyobb a juhállomány, mint a magyar községekben és a szarvasmarhaállomány is egy-egy járásban. A különbségek azért általában nem jelentékenyek s az egyes járásoknál mintegy kiegyenlítődnek. Aránylag sokkal nagyobb azoknak a gazdaságoknak a száma magyar községekben, amelyek épületei biztosítva vannak és ebben a magyarság fejlettségének egy jelét lehet kétségtelenül látni. Ahol a magyar községek az oláhokon kívül a szászokkal is összehasonlíthatók, ott a szászok fölénye az egész vonalon, az összehasonlítás minden pontjánál konstatálható a magyarokkal szemben is, az oláhokkal szemben is.” A Torda-Aranyos vármegyei adatokból kitűnik, hogy „a magyar községeknél sokkal nagyobb számú

gazdaság között oszlik meg a terület, mint az oláh községekben, tehát az egyes gazdaságokhoz tartozó birtokterület sokkal kisebb magyar mint román részen. A tordai járásban pl. a magyar községekben egy gazdaságra 8.5 kat hold esik, az oláh községekben (viszont) 19.1 kat. hold terület; a torockói járásban egy magyar gazdaságra átlag 8.5 kat. hold, egy oláh gazdaságra 27 kat. hold esik." A magyarság térvesztése ebben a vármegyében fokozatosan tart dacára annak, hogy a magyar mezőgazdasági színvonal magasabb a románénál, ami a szarvasmarhaállomány minőségi állagában is kifejezésre jut. Hasonló a helyzet Szolnok-Doboka vármegyében is, ahol a magyar gazdaságok átlag területe szintén kisebb a románénál, holott itt a magyar falvak szarvasmarhaállománya 2—6%-kal nagyobb mint a románoké. Marostorda vármegyében a magyar gazdaságok területe ugyancsak alacsonyabb a románokénál, de úgy az állatállomány százalékszámai, mint a művelés alatt álló szőlőterület megoszlása a magyarságra mutat kedvező eltolódást. Brassó vármegyében a szász földbirtok 1 kat. holdjának értéke 672 korona, az oláhé 448 korona, a magyaré 364 korona. Kis- és Nagyküklő vármegyékben, valamint Beszterce-Naszód és Szeben vármegyékben az aránylagos területmegoszlás tekintetében szintén a magyarság van a legkedvezőtlenebb helyzetben s ezeken a helyeken a kertművelésre alkalmas területek, úgyszintén a szőlőskertek is szinte kizárólagosan szász tulajdonban vannak.

Ha a faji térhódításnak ezeket a le nem kicsinyelhető és komoly adatait figyelembe vesszük, úgy önkéntelenül felmerül a kérdés: vajjon az országalapító és fenntartó magyarsággal szemben miként tudtak ily jelentős térhódításra szert tenni az említett nemzetiségek? Hiszen ha ezt a szászság magas kultúrájával és szervezkedési hajlamával indokolni is lehet, látszólag mi alapja sincs ennek román vonatkozásban, mivel köztudomású, hogy a románság hozzánk hasonlóan szintén nem rendelkezik kellő kereskedelmi érzékkel, de ugyanakkor átlagos műveltsége sem éri el akár a magyarét, akár a szászét, nem is beszélve elmaradt mezőgazdasági színvonaláról. Ha mindezek dacára mégis tért nyert, úgy ennek egyik okát minden bizonnyal életmódjában kell keresni, amelyre vonatkozóan Éber szintén értékes adatokat publikált, mikor összehasonlította a három nemzet létfeltételeit s ezek alapján próbált következtetést vonni gazdasági expanzivitásukra. A lakóházak, ruházkodás és táplálkozási viszonyok adatainak egybevetéséből nyilvánvalóvá vált, hogy mindhárom vonatkozásban a románságot tekinthetjük a legszerényebb igényűnek. A szász és magyar házak értéke magasabb a románokénál, e két nemzet ruházkodása városiasabb jellegű, tehát drágább és táplálkozásuk is változatosabb, amennyiben a románoknál leginkább kultivált kukoricaételek helyett nagyobb mérvben fogyasztják a húseledeleket is. „Az oláh kiskgazdák általában rosszabbul élnek, mint a szászok és magyarok. Úgy a lakóházak anyaga

és berendezése, mint a ruházat és az élelem sokkal rosszabb, de sokkal kevésbé költséges az oláhoknál. És ebben lehet egyik főokát látnunk annak, hogy az oláh kisbirtok a vegyesen lakott vármegyékben tért hódít, hogy mind nagyobb többséggé válik. Ebben láthatjuk egyik főokát annak is, hogy kezd tért hódítani ott is, ahol a magyarság nagy komplexumban és óriási többségben van — a Székelyföldön, sőt ott is, ahol a rendkívül fejlett szász mezőgazdasági kultúra létezik. Az igényeknek végtelen csekélyisége, a kiadásoknak a végsőig való leszorítása, a fényűzésnek majdnem teljes hiánya, ez az ami oláh kisbirtokot nemcsak fenntartani, de terjeszteni is tudja a másik két nemzetiség kisbirtokának rovására.“

Hogy a keletmagyarországi részekben a magyar mezőgazdasági üzemek versenyképességét a már említett s főleg természeti adottságokból eredő hátrányokon kívül, ezek a nemzetiségi sajátságokból származó akadályok is befolyásolták, erről e sorok írójának is alkalmá volt meggyőződni azokban a Csonkamagyarországon maradt biharmegyei falvakban, amelyekben a magyar és román lakosság elvegyülten élt, már közös színvonalon gazdálkodott, de életrendjében mégis elkülönült s így egyenlő jövedelem, de ugyanakkor alacsonyabb életszínvonal mellett módot talált arra, hogy a magyar őslakosság rovására földtulajdonát kiterjessze. Az elszakított területeken viszont, ahol ezt a folyamatot még állami beavatkozással is gyorsították, el lehet képzelni — pontos adatok hiányában is —, mily mértékben szorult háttérbe eme faji akciók hatásaképpen a magyarság, főleg a nagy- és középbirtok kategóriájának keretében, mivel a kisbirtok nemzeti szempontból a kisebbségi időkben is éppen úgy ellenállóbbnak bizonyult, mint a világháború előtt, amint erre Tokaji is rámutatott, mikor említett könyvében rideg statisztikai adatokkal bizonyította be, hogy Erdélyben a világháborút megelőző évtizedben 157.473 kat. hold kiterjedéssel és 69,751.129 korona értékben részint románok, részint szászok részére elidegenített magyar földtulajdon $\frac{10}{11}$ -ed részében a nagy- és középbirtokokból származott s csak $\frac{1}{11}$ -ed részében a kisbirtokokból.

Ezek a részint már világháború előtt tapasztalt, részint az impérium változás során még inkább elmélyült válság okok eredményezték azt, hogy a többségi helyzetből kisebbségi sorsba került magyarság főleg népi érdekekre tekintettel nemzeti hadállásait gazdasági síkon is igyekezett minél hatékonyabban kiépíteni. „Szervezett gazdasági ellenállás nélkül — írta 1936-ban Petrovay Tibor, az erdélyi magyarság egyik kiváló gazdaságpolitikus — meddőnek látszik minden politikai küzdelem, viszont csak az a gazdasági szervezkedés ellenálló, amely a széles tömegek érdekvédelmére támaszkodik. A magyarság 80%-a kis emberekből áll, elsősorban földműve-

lőkből, majd munkásokból és kisiparosokból. A szervezkedés munkájának tehát a kisembereket kell céloznia. Gazdasági erőink és lehetőségeink majdnem kizárólagosan a mezőgazdaságban találhatók fel, gazdaságpolitikánknak tehát első vonalban a mezőgazdálkodás fejlesztésére, jövedelmezőségének fokozására és intézményeinek megerősítésére kell irányulnia.“ És melyek voltak ezek a feladatok 1936-ban, amelyeket nagyjából ma, a visszacsatolás után is programmjának vallhat az erdélyi mezőgazdaság? Petrovay szerint legfontosabb teendő a mezőgazdasági kisüzemek termelési eredményeinek és jövedelmezőségének fokozása, tehát a gazdálkodás színvonalának felemelése; a kisgazdaságok tőkehiányának és a társadalom szervezetlenségének megszüntetése, úgyszintén a termelés belterjesebbé tétele, az egyoldalú szemtermelés elejtése, a minőségtermelés bevezetése és az elhanyagolt állattenyésztés feljavítása. Fontos a gazdaköri és szövetkezeti szervezkedés, a magyar terménykereskedelem megteremtése, kereskedelmi szellemű gazdaságtársadalom felnevelése, állandó vevő piac biztosítása, altruizált tőkéjű mezőgazdasági beszerző és értékesítő részvénytársaság alapítása, a magyar jellegű gyárpar kiépítése, a mezőgazdasági ipar tudatos fejlesztése és a háziipar felkarolása mellett a len, kender, komló, répa, gyógy-, festő- és olajnövények ipari feldolgozása, szeszfőzdék, gyümölcsfeldolgozó, konzerv és húsvágó üzemek létesítése, úgyszintén a tejipar további kiépítése mellett a magyar malomipar megteremtése. Mivel azonban — mint Petrovay írja — az erdélyi gazdaságpolitikai törekvések „nem táplálkozhatnak csak a materializmus szellemi talajából“, mert eredeti hivatásuk az, hogy az erdélyi magyarságot egész tömegében könnyebb, nemzetibb és emberibb életszínvonalhoz segítsék, így a szorosabb értelemben vett agrárpolitikai célkitűzéseken túl gondot kell fordítani arra is, hogy a kis- és nagyipar éppen úgy megtalálhassa erdélyi létfeltételeit, mint a kereskedelem, avagy hivatását nemzeti szellemben betöltő hitelszervezet. Ezért a kisiparosság felkarolása mellett szükséges, hogy részükre nyersanyagbeszerző és ipari hitelszövetkezetek szerveztessenek, hogy a városi magyar kereskedelem háttérbeszorítása megakadályoztassék, hogy a biztosítás ügy és bankszervezet központosítás és fúziók által oly mértékben egyszerűsítettessék, hogy képes legyen az esélyes küzdelmet felvenni az ugyancsak nemzeti célokért dolgozó altruista jellegű román és szász pénzintézetekkel szemben.

A Székelyföld különleges problémái.

Ha Erdély összesített közgazdasági adataiból ily hátrányos következtetéseket kellett levonnunk az ország nyugati és

keleti része között érvényesülő színvonal különbségre vonatkozólag, úgy könnyen fogalmat alkothatunk arról, hogy ezek a hiányok mily hatványozottan jelentkeztek azon a Székelyföldön, amelyet mostoha természeti adottságai ellenére a történelmi megpróbáltatások sem kerülték el az elmúlt századok alatt. De még akkor is, mikor ezek a viharok elültek s a magyar-osztrák kiegyezés révén hazánk egy közel félszázados békekorszak áldásait élvezhette, a Székelyföld továbbra is mostoha gyermeke maradt a kettős monarchiának, mivel birodalmi szempontból a katonai körök nem tulajdonítottak e területnek nagyobb jelentőséget s így közlekedésügyi téren elszigetelt helyzetben hagyták, belpolitikailag pedig nagy részében ellenzéki területet képezett, amely így hosszú időn keresztül számos hasznos és korszerű beruházástól — kicsinyes pártpolitikai szempontok folytán — következetesen elesett.

A magyarság keleti törzsének hanyatlására azonban végül is a tömeges székelyföldi kivándorlás terelte az illetékesek figyelmét. Az 1902. évi augusztus hó 28-án Csiktusnádon összeülő székely-kongresszus elnöke gróf Desseffy Aurél megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy ezt a súlyos problémát az „állam, a társadalom és minden egyéb tényezőknek együttes közreműködésével sikerülhet csak a megoldás stádiumába juttatni“, mivel „ez a nagy kérdés, a székely kérdés“ a kivándorlási mozgalom egyik legsúlyosabb tünete. „A kivándorlás folytán — mondotta — számunk folyton csökken, igen sok kézi- és munkaerő, amely itt használható volna elvész, a legsúlyosabb baj pedig az, hogy a Romániába vagy Amerikába“ kivándoroltak nagy része „örökre elszakad a hazától.“ Hangsúlyozta, hogy a kivándorlás kérdését csak a vele szorosan összefüggő kultúrális, társadalmi, nemzeti és közgazdasági feladatokkal együttesen lehet eredményesen tárgyalni.

Valóban a kongresszus a székely kérdéssel kapcsolatban szóbajöhető kérdések teljes felölelése céljából öt szakosztályt alakított: külön alakult meg az őstermelési szakosztály, külön az ipari, kereskedelmi, munkásügyi, értékesítési és közlekedési, külön a birtokpolitikai, adó és hitelügyi, külön a közművelődési és közegészségügyi és végül a kivándorlási és fürdőügyi szakosztály.

Bár a fiatal székely szociológusok egyike-másika kétségbevonja ennek a kongresszusnak erkölcsi és szellemi illetékességét, mert azon a hivatalos szervek tevékenységével kapcsolatban mindennemű bírálatot megghiúsítottak és gazdasági síkon is tartózkodtak radikálisabb javaslatok benyújtásától, mégis megállapíthatjuk, hogy a tárgyalási anyag felette gazdagnak bizonyult, amelynek nagy része még ma is hasznosítható. Hiszen azóta a székelyföldi helyzet még csak tovább romlott, tehát a megoldásra váró kérdések nemhogy csökken-

tek volna, de egyenesen megszaporodtak. A világháború előtt ezek rendezésére már nem állt kellő idő rendelkezésre, viszont a háború után következő román uralom alatt még a legszükségesebb beruházások is elmaradtak. Ma viszont a Székelyföld ismét különlegesen nehéz helyzetbe került az új magyar-román határ megvonása folytán, mert nemcsak eddigi értékesítési és munkapiacait veszítette el, de közlekedésügyi téren is hátrányos pozícióba jutott — az egységes vasúthálózatból való kiesése által —, holott ebben a vonatkozásban az összeomlás előtt is kedvezőtlenebb helyzetben volt, mint az ország többi része.

A Székelyföldön meginduló újjáépítési munkának tehát mintegy előfeltételét képezi a mult számbavétele s mindazoknak a megállapításoknak, javaslatoknak és kívánságoknak fellelevenítése és közkinccsé tétele, amelyek a Székely-kongresszuson a háború előtt felmerültek. S noha az itt elhangzott megnyilatkozások egy része ötletszerű volt, a hiányok megállapítása és a beruházások követelése kapcsán pozitív és negatív értelemben mégis egy oly gazdag informatív anyag gyűlt egybe, amely — kellő korszerű és az új helyzetből adódó — kiegészítésekkel alapját képezheti nemcsak egy újabb Székely-kongresszusnak, de az állam részéről esetleg megindítandó székelyföldi akciónak is.

A kongresszus összes határozatait s ezeknek előzményeit egy tanulmány keretében természetesen még pusztán felsorolni is nehéz lenne, mert ezek együttes terjedelme közel 700 oldalt tett ki. Viszont a legfontosabb határozmányok és javaslatok szakonként csoportosított problémakörével megismerkedni semmiképen sem látszik fölösleges feladatnak sem nemzetpolitikai, sem közgazdasági szempontból.

Erdély és a Székelyföld hatványozottan agrár jellegéből önként következett, hogy a kongresszus az *őstermelési és mezőgazdasági kérdések* tárgyalásával kezdte meg tanácskozását. Nagy Imre előadó hosszabb előterjesztést olvasott fel, minek kapcsán kiemelte, hogy a tömeges erdélyi, de főleg székelyföldi „kivándorlás csökkentésének legtermészetesebb és legegyszerűbb ellenszere a keresetkéesség emelése. Új ipari vállalatok, nagyszabású közmunkák nagy tömegeknek képesek keresetet nyújtani, de sajnos, hogy a mezőgazdasági népesség legnagyobb része ezeknek jótéteményeit általánosságban nem élvezheti. A mezőgazdasági népesség keresetkéességét csak a mezőgazdaság körében kell és lehet emelni. A mezőgazdaság körében kell (tehát) a már eddig üzött jövedelmező keresetágak tökéletesítésére törekedni, másrészt új termelési ágak felkarolását és terjesztését kezdeményezni.” Hangoztatta, hogy szükséges az állattenyésztés nagymértékű felkarolása, úgyszintén a jóformán parlagon heverő legelőterületeknek jöve-

delmezőbb kihasználása. A szarvasmarhatenyésztéssel kapcsolatban rámutatott arra, hogy ennek a Székelyföldön kétirányúnak kell lennie, mert egyrészt fenn kell tartani és tökéletesíteni kell a főleg igásökrök előállítására alkalmas magyar fajtát, de másrészt meg kell honosítani a bővebb tejelésű nyugateurópai szarvasmarhafajtákat is legalább olyan mértékben, ahogy ez a szász földön tapasztalható. Ennek az érdekében az államnak nagyobb áldozatokat is érdemes hozni, mert a köztenyésztés részére szükséges apaállatok beszerzésére úgy a székely kisbirtokosok, mint a székely községek nem rendelkeznek kellő anyagi erővel. Hangoztatta, hogy „mivel az apaállatok egymagukban a jelenlegi hitványabb állatállományt csak hosszabb idő alatt képesek átalakítani és tökéleltetni, szükség van arra is, hogy a magánosoknak jóminőségű anyaállatok kedvezményes áron átadhatók legyenek éppen úgy, mint az a felvildéki rutén kirendeltség útján Bereg vármegyében már évek óta sikerrel történik.” E célból magának a társadalomnak és elsősorban a székelyföldi törvényhatóságoknak és gazdasági egyesületeknek is meg kell hozniuk a kellő áldozatokat s igen hasznos lenne, ha ebből a célból állattenyésztési alapokat létesítenének.

Az állatok megfelelő tartásának biztosítása céljából az előadó rámutatott a székelyföldi takarmányozás nagy hiányaira, ami annak folytán állt elő, hogy nincs megfelelő számú községi legelő, de ahol van is, ezek teljesen elhanyagoltak. Ezeknek a hiányoknak kiküszöbölése végett szerinte szükséges, hogy „helyenként mintatelepek állíttassanak fel, amelyeken a környékbeli lakosság a legelőgazdálkodás okszerű vitelét a gyakorlatban megtanulhassa.” Példakép említette fel egy Zürcher nevű svájci vállalkozónak a magyar kormány segítségével Máramaros megyében létesített ilyen havasi telepét. Előadó fontosnak tartja az értékesítésre kerülő állatok és állati termények kereskedelmi megszervezését, amit a szövetkezetekre akar ruházni. Sürgeti a falusi tejszövetkezetek szaporítását s miután megállapítja, hogy a székelyföldi rossz összeköttetés miatt ezen a téren nem is lehet olyan eredményeket várni, mint a Barcaságon, mégsem szabad e gondolatot elejteni és különösen fel kell karolni a havasi tejgazdasági telepeknek és sajtkészítő szövetkezeteknek létesítését. Szükségesnek tartja a baromfitenyésztés nagyobb mértékű felkarolását, a baromfiállomány nemesítését, tenyésztés céljából fajkakasok évenkénti kiosztását s mindezek kapcsán helyi baromfitenyésztési egyesületek és baromfitermény értékesítő szövetkezetek alapítását, hogy a külföldi nagybani értékesítés is e szervek útján legyen lebonyolítható.

Az előadói javaslathoz természetesen tömegesen szoltak hozzá a jelenlévők és felpanaszolták, hogy a Székelyföldön igen kevés az állatorvos, a gazdálkodás kérdése iránt egyre terjedő közöny tapasztalható, kívánták a mezőgazdasági iparágak fejlesztését, folyók szabályozását, öntözőcsatornák létesítését, a hízott marha vasúti szállítási díjának mér-

séklését; a hanyatló lótenyésztés érdekében pedig katonai csikótelep létesítését. Mások viszont a közép- és nagybirtokok hiányát panaszolták, mivel ekként nincs példaadó minta, ahonnan a kisgazdaságok a korszerű és modern gazdálkodás irányelveit elsajátíthatnák. Kívánták, hogy a kormány készíttessen minden székely község számára mezőgazdasági mintatervet és szaporítsa a mintagazdaságokat, amelyeknek vezetésére, a gazdák irányítására megyénként két-két szaktanár volna kinevezendő. Kívánták a gazdasági felügyelői állások szaporítását, a csíkszeredai felsőbb népiskolával kapcsolatban növénytermesztési kísérleti állomás létesítését, a négy székely vármegye részére külön állategészségügyi kerület és felügyelőség szervezését, úgyszintén lóhermag értékesítő szövetkezet létesítését. Hangoztatták, a vízszabályozás és alagsövezés fontosságát s ezzel kapcsolatban Székelyföldre külön kultúrmérnökség kiküldését, két alkalmas helyen gödöllői mintára baromfitenyésztelep felállítását, a méhészet felkarolásával kapcsolatban mintaméhészet létesítését, végül a gyógyfűvek termesztésének kiterjesztését és a termények vasúti fuvardíjának jelentős mérséklését.

A szorosabb értelemben vett mezőgazdasági kérdések letárgyalása után sor került a velük szoros összefüggésben lévő *állattenyésztési kérdések* megvitatására is. Az erdélyi viszonyokra tekintettel legtöbbit a juh tenyésztésével kapcsolatos problémákkal foglalkoztak, ami nemcsak ennek a tenyésztési ágak nagymérvű elhanyagoltságát bizonyította, de azt is, hogy más téren már csak oly nagyobb mérvű beruházásokkal lehetett volna a helyzetet orvosolni, amelyet adott időpontban sem az államtól, sem közigazdasági köreinktől esélyesen várni nem lehetett.

Barabás Béla, mint szakosztályi előadó, hangsúlyozta, hogy a juh tenyésztésénél Erdélyben tekintettel kell lenni a zordabb időjárásra, amelyet egyes kényesebb fajták nehezen tudnak elviselni. Kívánta a racka fajta tenyésztésének felkarolását, megfelelő kosanyag beállítását, úgyszintén a juhászattal kapcsolatos termékek szövetkezeti úton való értékesítését s mindezek kapcsán a szállítási díjtételek leszállítását, mert mint kimutatta az osztrák vasútak sokkal kedvezményesebb díjtételek mellett szállítanak mint a MÁV, ami jelenösen megnehezíti az értékesítést, de másrészt előnyösebb helyet biztosít a hazaikkal szemben az osztrák iparnak is. A hozzászólások kapcsán a kongresszus kifogásolta az ürítnevelés hanyatlását, a bárányok tavaszi legeltetésének szakszerűtlenségét, a juhek helytelen takarmányozását, a nyírás kezdetleges véghezvitelét, úgyszintén a gyapjú minőségtermelésének elhanyagolását. Felemlítette, hogy a tej feldolgozására is kevés gondot fordít a székelység és a híres székely túró helyett még a Székelyföldön is a liptaitúró árulják a boltokban. Kifogásolható a tej tisztántartása és a sajtkészítés is.

Több észrevétel után a kongresszus határozatilag mondta ki, hogy: „1. Intézkedésre kéri fel a kormányt azirányban, hogy a székely vármegyék az idegenek által bérbeadott havasi legelőket saját vármegyebeli juhtenyésztők által használtassák ki s e célból hassanak oda, hogy ahol ilyen területek vannak, ott a juhokat ne a nyomásmezőkön legeltessék. 2. Kívánatosnak tartja a Székelyföldön ide alkalmas juhajokból egy mintajuhászat felállítását, hol a fejés, sajt és túrókészítésben, a juhtartásban és okszerű bányáztatásban gyakorlatilag képeztesenek ki a juhászok. 3. Szükségesnek tartja, hogy a Székelyföld egyes alkalmas vidékein az azokra nézve legjobbnak ismerhető juhajokból 300—500 drb. tenyészjuh osztassék ki ingyen, vagy mérsékelt áron. 4. Kívánatosnak tartja, hogy a kivitelre dolgozó székely túrógyárosok annál nagyobb állami támogatásban részesíttessenek, minél nagyobb termelésre kötelezik magukat. 5. Szükségesnek tartja, hogy amely községben juhtenyésztésre alkalmas havasi legelő elegendő mennyiségben nincs, ezek számára az illető vármegyék havasi legelőiből megfelelő mennyiségi havasi legelő adassék bérbe.“

Hogy az állattenyésztéssel kapcsolatos panaszok és észrevételek ma is mennyire időszerűek, ezt mutatja az a pusztítás, amelyet az elmúlt két évtized a Székelyföld állatállományában véghezvitt s amelyet még csak elmélyített a területi kiürítés során végrehajtott rekvirálás. A Székelyföld nemcsak Romániával, de a szűkebb értelemben vett Erdéllyel szemben is háttérbe szorult e téren, amit bizonyít az alábbi kimutatás is:

Terület	Ló		Szarvasmarha		Juh		Sertés	
	egy km ² -re	100 lakosra	egy km ² -re	100 lakosra	egy km ² -re	100 lakosra	egy km ² -re	100 lakosra
	e s i k d a r a b							
Székelyföld	3 9	11	13·7	38	19·3	53	4·6	13
Erdély	4·7	9	15·6	29	27·3	50	9·4	17
Románia	7·3	22	15·3	23	40·0	63	11·0	16

Figyelemreméltó, hogy a kongresszus egyik legtöbbet vitatott problémájával az *ipari és kereskedelmi növények* elégtelen termesztésének és a *gyümölcsstermelés* és értékesítés kiterjesztésének kérdése vált, ami élénk tanubizonyysága annak, hogy e termelési ágak felkarolásától mennyit várt már a békében is a Székelyföld és a székelyföldi gazdatársadalom. Fel-

ismerték, hogy a kendertermelésre nagyobb sík vidékei folytán kiválóan alkalmas Háromszék vármegyében, továbbá a Maros és Kisküküllő völgyében mennyire gazdaságos lenne a kendertermő területek kiterjesztése és kendergyárak, valamint kendertermesztő szövetkezetek létesítése, de ugyanekkor hangoztatták azt is, hogy Gyergyóban, Alcsíkban, Kovászna és Bereck vidékén egy-egy lentermelő szövetkezetnek és lenfonógyárnak is nagy jövője lenne, amit kellő számú községi len- és kenderáztatónak létesítésével kellene kiegészíteni. A gyümölcstermelés és értékesítés terén viszont az előadó hangoztatta, hogy „a gyümölcstermelés helyes irányítása, de neveztesen az értékesítés módjainak rövid időn belül való lehetővé tétele a Székelyföld oly jövedelmi forrásainak megnyitását képezi, amely a székelység oly sok speciális bajai között az első segínyt nyújtani van hivatva.” Felpanaszolta, hogy e téren a földművelésügyi kormányzat kevés gondot fordít a Székelyföldre, ami kitűnik a szakiskolák és vándortanítók, valamint az állami faiskolák teljes hiányából. Mivel a termelők legnagyobb részét magról kelt, rosszul ápolt és közönséges gyümölcsfajtákat tartanak, ezek értékesítésre nem alkalmasak, pedig fogalmat lehet alkotni a gyümölcstermesztés rentabilitásáról ha meggondolják, hogy jó termés esetén így is 50—60 kocsirakomány fajgyümölcs megy a Székelyföldről a közeli piacokra. A termelés minőség-irányú elmélyítését az is indokolja, hogy a hűvösebb erdélyi éghajlat folytán a gyümölcsök nagyrészt féregnélküliek és gombamentesek maradnak, ami hosszabb eltartásukat teszi lehetővé.

De a termelési szempontok mellett különös figyelmet érdemelnek a szállítási problémák is, amelyek szintén felülvizsgálatra szorulnak. Túl drága a nagy távolságok miatt nemcsak a gyorsárú, de a teherárú szállítás is, ami hátrányosan hat ki az értékesítésre. Mivel a székelyföldi gyümölcs Budapestre 5—7, Bécsbe pedig 8—10 nap alatt érkezik, ezért a lágyhúsú gyümölcsök egyáltalán nem szállíthatók, a szállíthatók díjtételei pedig felemésztik a termelési költségeket. A gyümölcsállomány javítása mellett fontos lenne a termelőknek kioktatása, a szakszerű gyümölcsszedésre, osztályozásra, csomagolásra és eltartásra is. Tekintettel arra, hogy a termés másod és harmadrendű része gazdagabb termésű években rendszerint elpocsékolódik, kívánatos egy gyümölcserértékesítő szövetkezet és gyümölcskikészítő iparvállalat létesítése, hogy a konzervipar gyökeret verhessen s így akár feldolgozott, akár aszalt minőségben e gyümölcsfeleslegek szintén értékesíthetők és szállíthatók legyenek. Az erdélyrészi „előnyös munkabérek, olcsó tüzelőanyag és szakszerű berendezés mellett — mondotta az előadó — tömeges kivitelre számíthatunk.” Szükséges lenne a fontosabb értékesítési központokban áruházat létesíteni és a külföldi piacok meghódítására is lépéseket tenni, mert belsőleg a termelő 25 fillérért értékesíti azt az almát amelyet a fogyasztó 60 fillérért

lérért kap kézhez, Ausztriában pedig a fajalmát darabonként 100—120 fillérért lehet értékestíteni vagyis oly áron, amelyért Székelyföldön egy húsz literes véka almát adnak el. Mivel a komlótermelés teljesen elhanyagolt állapotban van, a szőlőterület viszont a multtal szemben legalább felényire csökkent, nem lehet csodálkozni, ha a székely munkások határon túl keresnek megélhetést, tehát ezeket a kérdéseket nemcsak termelési, de szociális szempontból is érdemes beható megbeszélés tárgyává tenni.

Mi volt ezek után a kongresszus határozata? Kívánta, hogy Marosvásárhelyen és Csíkszeredán gyümölcsoltvány és magcsemete termelő faiskolával kapcsolatos állami földműves iskolát állítsanak fel és legalább megyénként államilag rendszeresített gyümölcsészeti és gazdasági vándortanítói állásokat szervezzenek. Kimondták, hogy a gyümölcsfeldolgozás és értékesítés lebonyolítása végett Sóváradon, Kibédén és Kézdivásárhelyen célszerű lenne gyümölcskikészítő telepek felállítása. Kérték a friss gyümölcsre különlegesen kedvezményes szállítási díjtételek meghatározását, a gyümölcsszárítás alkalmazására szabályrendelet alkotását, községi méhészetek szervezését, a szőlőterületek kötelező tagosítását, a Székelyföldön gyógy- és haszonfűvek termesztése céljára mintatelepek létesítését, a gyümölcsfeldolgozás céljából felállított konzervgyárak állami segélyezését, mintaszőlők felállítását, amerikai szőlőoltványok kiosztását, Marosvásárhelyt szőlészeti és borászati felügyelői állás, valamint mozgóvincelléri állások rendszeresítését, szőlőmunkásképző iskola létrehozását, a vámtételek megfelelő revízióját, komlótelepítési kölcsönök folyósítását, állami komlószárító telepek létesítését és hosszúlejáratú komlótermelési hitelek folyósítását.

Érdekes gazdaságtörténeti adat, hogy a kisebbségi időkben felmerült székelyföldi gazdasági önellátás tervének első nyomaival, már a kongresszus tárgyalási anyagában is találkozhatunk. Úgy a mezőgazdasági, mint ipari és kereskedelmi kiküldöttek hangoztatták, hogy komoly eredményeket csak a Székelyföld céltudatos iparosításával lehet elérni, mert a rosszminőségű és amúgy is mértéken túl elaprózódott föld további terjeszkedésre és megélhetésre nem nyújt módot. A gyér lakosságú, de mégis kedvezően szaporodó székely megyék népfölöslegét a hazai földön visszatartani nemzetpolitikai érdek, tehát mindenkép oda kell hatni, hogy a székely nép maga termelte nyersanyagjait szintén a saját területén dolgozhassa fel s így munkájának egész eredményét anyagi jólétének megalapozására fordíthassa. „Erdélynek ama vidékei — mondotta a faipari kérdések előadója —, melyeken iparosvárosok vannak, földművelés tekintetében is jobb helyzetűek, mint más vidékek. Azon közkeletű hagyományos osztrák politika, mely szerint Ausztria iparosállam, Magyarország pedig

földművelő állam legyen s közgazdaságilag egymást kölcsönösen kiegészítsék, tökéletesen elvesztette létjogosultságát azon perctől kezdve, amint Magyarország földművelése ezen politika hatása alatt csődbe jutott... Eme Metternich féle álláspontra helyezkedve csak azt érhetnők el, hogy Magyarországnak örök időken át csak annyi lakosa lehetne, mint amennyi az osztrák ipar és kereskedelem által adott földművelési körülmények között a földművelésből meg tud élni, míg az ezen felüli népszaporulat kellene, menjen folyton jobb hazát keresni s így Magyarország Ausztriával szemben folyton gyenge, folyton viszonylag védtelen, folyton gyarmat lenne.“ Mi lenne tehát a kongresszus megítélése szerint a teendő?: Az ipar minél szélesebb körű székelyföldi meghonosítása, azonban nem olyan formában, amint az eddig is történt, hogy csak a munkás volt székely, de a vállalkozó már idegen, hanem úgy, hogy „maga a székely és csángónép létesítse az ipari telepeket, havasi gazdaságokat és azokat a többi vállaltokat, amelyeket a hitelviszonyok javasolnak... Csak az az ipar lesz igazán székely ipar, melynek nemcsak munkásai, hanem vállalkozói is székelyek, székely magán- vagy társas cégek.“ A reális és szociális szellemű székelyföldi iparosítás azonban megkívánja azt is, hogy csak oly iparágak fejlesszenek, amelyeknek megvannak a természeti adottságai s amelyekben maga a székely nép is nagy jártassággal bír. A székely népnek tőkái a közvagyonban, erdőkben, bányákban és gyógyforrásokban rejlenek, tehát ezek igénylenek elsősorban feldolgozást és kiaknázást.

Ezek a megoldások a kisebbségi időkben különös jelentőséget nyertek s nagyjából hasonló megfogalmazásra találtak. Vita Sándor az erdélyi HITELE c. folyóiratban „A Székelyföld önellátása“ című tanulmányában szintén kifejtette, hogy a „Székelyföld iparfejlesztése nem lehet ötletszerű, hanem elsősorban a mezőgazdaság által nyújtott lehetőségekhez kell alkalmazkodnia: cél, hogy a Székelyföld nyersanyagjai elsősorban a Székelyföldön kerüljenek feldolgozásra. A nyersanyagtermeléssel kapcsolatban természetes, hogy elsősorban a faiparra kell gondolnunk“, de igen nagy lehetőségek rejlenek a mezőgazdasági ipar kiépítésében is, úgyszintén a kender és len feldolgozásában és a juh tenyésztéssel kapcsolatos szövőipar felkarolásában. „Számos más példát is emlegethetnénk — írja —, azonban egy a lényeg: erre az iparfejlesztésre halaszthatatlanul szükségünk van és pedig azért, mert a mezőgazdasági termelést jövődelmezőbb irányba kell terelnünk, a mezőgazdaság által nyújtott nyersanyagok feldolgozásával a Székelyföldet gazdaságilag lehetőleg függetlenítenünk, önellátását előmozdítanunk kell azért, hogy a mezőgazdaság által nem hasznosítható munkaerőket foglalkoztathassuk. Természetesen arra

nem szabad gondolnunk, hogy az egész, eddig kivándorolni kényszerült mezőgazdasági lakosság az iparban elhelyezkedést találhat. Tekintetbe kell vennünk, hogy a három székely vármegye természetes szaporulata 1920 és 1930 között 49.339 lelket tett ki, a tényleges szaporulat viszont csak 16.073 lélek volt, tehát 33.266 ember vándorolt ki tíz év alatt erről a területről. Évenként tehát 5.000 újabb megélhetést kereső lélekre lehet számítani, akiknek csak kisebb részét foglalkoztatja a mezőgazdaság. Sajnos — teszi hozzá —, ma nehezen képzelhető el, hogy az eddig elvándorlásra kényszerülő népfelesleget, évente mintegy 3.300 egyént, az ipar fel tudna venni. Ha azonban ennek a néprétegnek csak egy kisebb töredéke legalább az otthonában kialakuló ipar segítségével kenyérhez jut, máris komoly jelentőséget nyerhet a Székelyföld iparosítása, nem is beszélve arról, hogy az iparosítás folytán fellendülő mezőgazdaság milyen jelentős mértékben fog hozzájárulni a népfelesleg lekötéséhez.“

Ha már most ebből a szempontból a Székelyföld közelebbi és távolabbi multját vizsgáljuk és a jelenlegi helyzetet a világháború előtti, majd megszállás alatti viszonyokkal vetjük egybe, úgy azt az eltérést találjuk, hogy a kettős monarchia felbomlása után közben Magyarország maga is jelentős mérvben iparos állam lett, amely így nyerstermékeit nagyobb mértékben képes vámhatárokon belül feldolgozni. A román nyomás megszűnt, tehát ha szükséges, állami támogatással is létrehívható egy tekintélyes, anyaországgal hasonló színvonalon mozgó erdélyi, illetve székelyföldi gyáripár, ami annál is szükségesebbnek és sürgősebbnek látszik, mert Erdély kettéosztása és a Székelyföld elkülönülése következtében egyre nagyobb munkásfelesleggel kell számolnunk, amelyet nemzeti okokból szülőföldjéről elvezetni nem lenne kívánatos különösen most, mikor soraikat a mostoha idegen uralom amúgy is megtizedelte.

E meggondolások tehát érthetővé teszik, hogy nyers felsorolásban közreadjuk mindazokat az észrevételeket és kívánásokat, amelyek a Székely-kongresszuson a bányá-, fa-, fonó-, kő- és agyag-, fém-, bőr-, szesz-, úgyszintén söriparral kapcsolatban felmerültek, hiszen ezek nagy része ma is időszerű, áttekintésük módot nyújt a bajok orvoslására és arra, hogy a kibontakozás irányát — a fölösleges tapogatózások elkerülésével — a helyes és kívánatos úton keressük.

Bár az erdélyi *bányászat*, főleg a déli — tehát ezuttal visszacsatolást nem nyert — területekre támaszkodik, munkáspolitikai szempontból a Székely-kongresszus ezzel a kérdéssel is behatóan foglalkozott.

Felpanaszolták ugyanis, hogy nemcsak a magyar szén, hanem a

magyar munkásréteg is hátrányos elbírálásban részesül és ezért kívánták a székelységnek altiszti tanfolyamokra való fokozottabb bevonását. Hangoztatták, hogy mily fontos lenne a Hargitával kapcsolatban bányai és ipari térképet készíteni, a meglévő székelyföldi bányászatot továbbfejleszteni, az itt található vízierőket célszerűbben kihasználni és a székelyföldi szén fokozottabb államvasúti kihasználását kieszközölni. Hogy ez nem lehetetlen — mint mondták — mutatja, hogy míg az államvasútak 1880-tól 1896-ig pártolták a székely szénbányászatot, addig a székelység türhető mellékkeresethez is jutott. Fontos lenne, hogy Baróton állami támogatással vasgyár létesíttessék és a kovásznai vasérc kiaknázása is fokozottabb mértékben induljon meg. Az előadói javaslat indítványozta, kérjék fel a kormányt az egész Székelyföldet felölelő hű geológiai térkép azonnali elkészítésére. Kívánatos, hogy az államvasútak magas díjtételei mérsékeltesse, vámtarifánk termelésbénító tételei törültsenek és a legnagyobb erdélyi bányák mellett a magyarság kiképzése céljából vas kohászati altiszti iskolák állíttassanak fel. Szükségesnek mondták a székely munkások fokozottabb alkalmazását és toborzásukra hatósági szervek létesítését. Egy pótindítvány azt javasolta, hogy különösen az Erdővidéken szén és vasércekre, Gyergyóban szénre, ólomra és ezüstre, Sósmezőn és Gyimesen ásványolajra és a Hargitában hasznosítható ásványokra vonatkozólag végeztessen szakközegei által kutatásokat a kormány. Célszerű, hogy két székely városban bányabiztosság és bányafelügyelőség szerveztessék és a székelyföldi barnaszén fokozottabb felhasználása céljából ismét legalább annyit vásároljon fel a MÁV, mint ahogy azt a múlt század utolsó két évtizedében tette. De az is kívánatos, hogy külön szakértők állapítsák meg a székelyföldi szén használhatóságát az egyes üzemekkel kapcsolatban s ennek megtörténte után e termék oly kedvezményt kapjon, amellyel eladása piachátárait 300 km-ig lehetne kiterjeszteni. Elő kell írni, hogy az állami szubvenciót élvező gyári vállalatok belföldi szénnel tüzeljenek és üzemük berendezésénél legyenek tekintette a Székelyföld ásványterményeire. A kovásznai vasérc és a parajdi sóbányászat lehetőleg elmélyítendő.

Mivel a bányászat a székelyföldi természeti kincsek feltárásának hiányában sehol sem volt fejlett, érthető, hogy bányaipari téren a kongresszus kívánságai aránylag szűk körben mozogtak. Hasonlóan szerénynek bizonyultak a bányászat tal összefüggő vasipari kívánságok is, mert csupán azt kívánták, hogy Marosvásárhelyen nagyobb szabású vasúti műhelyt létesítsenek, ebben a cseh és német munkások, valamint munkavezetők mellett székely munkásokat is nagyobb számmal foglalkoztassanak és a vastömegáruk gyártása céljából a Székelyföld három különböző városában közműhelyeket létesítsenek.

Kevésbé érthető azonban, hogy a különböző fafajtákban bővelkedő Székelyföldön a *faiparral* kapcsolatban is súlyos megállapítások hangzottak el a kongresszuson. Bár a székelyek kiváló ácsok és a székelyföldi faanyag kitűnő, a faipar mégis

elhanyagolt, mert a rossz szállítási viszonyok megnehezítik a fa kellő értékesítését. A szászrégeni-mádéfalvi, valamint ditrói, tölgyesi, borszéki és békási vasútvonalak kellő kiépítése nélkül pedig „a világ legjobb minőségű erdélyi lucfenyői” nem nyerhetnek rentábilis feldolgozást. Ha Borszéken és Békáson — mint megállapították — megfelelő gőzfűrésztelepek létesítenének, ez évenként mintegy 11 millió korona beözlését jelentené a Székelyföldre.

A felszólalók felpanaszolták az alacsony faeladási árakat, és az idegen ipar versenyét, minek következtében még Petrozsényban és Kovásznán is Romániából szállított fát dolgoznak fel, amihez a MÁV is segédkezet nyújt. Két éjjel és három napig tartó favágási munkával a székely alig tud egy-két forintot megkeresni és a székelyek között e téren kevés szakember is található. A székely faiparos piaca Brassó, de ezt nem lehet kielégítőnek tekinteni és a székely asztalosipart a műipar irányába kell terelni. Hasznos lenne, ha a magyar és főleg a fővárosi cégek faipari szükségletiket a székely vidékről szereznék be, hiszen például a kitűnő gyártmányú székely szekérekereket német kereskedők vásárolják fel, akik azt külföldön kétszeres, sőt háromszoros áron értékesítik. E visszasságok megszüntetésére kívánatos lenne kiviteli kerékgyártó telep gócpont létesítése és szükség esetén ez iparág közületi támogatása.

Az elhangzott vita alapján a kongresszus határozatilag mondotta ki, hogy kívánatosnak tartja: „1. Borszéken, Békáson és másutt is a székely erdővidék helyes kihasználása céljából fűrészgár létesítését. 2. Nagyborosnyón, Zetelakán, Parajdon, Szászrégenben és Kézdivásárhelyt vagy vidékén nagyobb esztergályos, ipari és hajlított fabútorgyár felállítását. 3. A kisebb faipartelepek mint gyujtószálka, fogtisztító, fagyapot, dobozgyárak és iskolai és tanszerek, konyhai és más házieszközök, donga, kerék és kocsialkatrészek, sámfa és kaptafakészítő telepek keletkezésének előmozdítását. 4. A kongresszus felkéri a kormányt, hogy a Szováta határán fekvő s a régi Marosszék kultúrvagyonát tevő havason a bükkfaipart gépek adományozása és más módon a kilátásba helyezett támogatásban sürgősen részesítse. 5. Szükségesnek tartja a kongresszus Hosszúfaluban félgyártmányok előállítására gyár felállítását. Fölkéri a közoktatásügyi kormányt, hogy az iskolai faeszközöket, úgymint a rajztáblákat, vonalzókat, körzőket, faliabroszt és képkereteket a székelyudvarhelyi Fábián-féle faipari telepen rendelje meg. 6. A kézdivásárhelyi és kovásznai asztalos kisiparosoknak anyagi és erkölcsi támogatását. 7. Sepsziszentgyörgyön, Székelyudvarhelyt, Csíkszeredában, Gyergyószentmiklóson, Gyergyóditróban és a brassóvidéki csángók hétfalusi járásában a kiválóbb asztalosoknak megfelelő tőkével való letelepítése által ezen városokban és nagyközségekben a gyári asztalosipar fejlődése útjának egyengetését és e célból faipari előmunkások kiképzésére gyakorlati iskola felállítását. 8. A kormány felkéretik, hogy külföldi kereskedelmi

szerződések megkötésénél és az általános vámtarifa megállapításánál oda-törekedjék, hogy a hazai termékeknek főleg tranzitó kivitelét megkönnyítse és érdekeit megvédelmezze."

A faipar mellett a Székelyföldön oly nagy szerepet betölteni hivatott *fonó- és szövőipar kérdése* is megvitatás alá került. Szakács Péter előadó szomorúan állapította meg, hogy az egész Székelyföldön csupán két szövőgyár van: Sepsziszentgyörgyön. Ez a gyár sem prosperált addig, míg Klinger Henrik osztrák gyáros jelentékeny állami támogatással bérbe nem vette és korszerűen be nem rendezte. Az állammal kötött szerződése folytán 5 év alatt 400 szövőszéket lett volna köteles kiosztani Háromszék vármegyében. 200 szövőszék kiosztatott s a gyáros a legnagyobb elragadtatással nyilatkozott a székely népnek szövésre való rátermettségről. Dacára ennek a kender- és lentermés nem üti meg a kívánt mértéket, mert a kenderáztatás közhatósági szabályozásával sokakat elriasztottak ettől a keresettől s így a székely népet rákényszerítették arra, hogy az osztrák gyárakban font ú. n. masina-fonál szövésével foglalkozzék, holott ez minőségileg egyáltalán nem kielégítő. „Az osztrák gyárak utazói mintát vettek a székely szőtteményekről s azokat utánózva nagy mennyiségben olesón, de sokkal rosszabb minőségben forgalomba hozták.“ Súlyosbította a helyzetet, hogy utóbbi időben a juhtenyésztés is hanyatlott a Székelyföldön, amit a gyapjú rossz értékesítési lehetőségében kell keresni, holott jobb értékesítési viszonyok mellett a gyapjútermelés jelentékenyen fokozható volna, amivel törvényszerűen emelkednék a len- és kendertermelés is. Parajdon figyelmet érdemel a kivitelképes fürtőspokróc-készítés elterjedése, azonban másutt is találhatók hasonló kísérletek s így kívánatos lenne az értékesítést Marosvásárhely és Székelyudvarhely központokra tereltetni. Sajnálatos, hogy a kikészítetlen rostot Csehországba kell küldeni feldolgozás végett, minek folytán a munkabérek is oly alacsonyok, hogy egy jó fonóasszony napi keresete csupán 30—32 fillért tesz ki.

Ez észrevételek figyelembevételével a kongresszus kimondta, miszerint a legfontosabb állami feladatok egyikének tartja a hazai fonószövőiparnak Székelyföldön való felvirágoztatását s ezért felkéri a kormányt, hogy: „Székelykeresztúrt létesített lenkészítő gyár mellé fonóda is állíttassék s az ott termelendő lenfonál mindenféle feldolgozására Udvarhely vármegye népe a Háromszék megyében sikerrel bevált rendszer szerint megtaníttassék és termelvényeinek értékesítése biztosíttassék.“ Kívánatosnak jelentették ki, hogy a Bágy és Parajd községekben fűzött pokróckészítés állami támogatásban részesíttessék és Marosvásárhelyen, Csíszeredában és Gyergyószentmiklóson ugyancsak állami támogatással 1000—1000 orsóval rendelkező és később bővíthető fonóda léte-

síttessék. Szükségesnek jelentették ki, hogy a késmárki szövőiskolánál a szövőipari ismeretek elsajátítása céljából székely fiúk és leányok részére legalább 10 állami ösztöndíjat létesítsenek.

A fa- és fonóipar problémáinak megtárgyalása mellett a székely kongresszus nagy figyelmet szentelt azonban a *kő- és agyagipar* kérdéseinek is. Az előadói jelentés megállapította, hogy bár a Székelyföldnek kőfaragásra alkalmas számos kőzete van, a kőipar mégis teljesen fejletlen és a városépítészet is teljesen elhanyagolt állapotban van. Bár a Hargitánál nagy mennyiségű trachit található, mégis a kőfaragást háziiparszerűleg Udvarhelymegyében csak alig tíz faluban űzik. Homoród és a Vargyaspataka között elterülő hegyláncban több helyen nagytömegű színes márvány található, a Szármány-patak völgyében pedig jelentős gabbró és serpentin előfordulások vannak. Értékes a korondi arragonit, a Csiki-hegyekben lévő és kőfaragásra is alkalmas mészkő, a Gyergyóvaslábnál lévő szürkemárvány, a Szárhegynél található fehérmárvány, továbbá a csíkzsögödi két trachitbánya. Figyelemreméltó azonban a Málnásfürdőn található andezit előfordulás is.

E természeti értékek kiaknázásra várnak, hiszen ezek nagyrészt a sírkőipar körében igen jól lehetne hasznosítani, de kövezési munkáknál is, hiszen e termékekben Magyarország behozatala a múlt század utolsó évtizedében évenként mintegy kétmillió forintot tett ki. Hasznosítani kellene e termékeket gyermekjátékok és díszmunkák készítésére is és kívánatos lenne, hogy a katonai építkezéseknél is nagyobb mérvű felhasználást nyerjenek. Mindezekre tekintettel a kongresszus kívánta, hogy Csíkmegyében Csíkszentdomokos és Vasláb községekben, valamint a Szárhegyen mészkő, illetve fehér- és szürkemárvány-bányák nyittasannak, Udvarhelymegyében Homoródmás határában, Csíkzsögödön, Gyepes, Keményfalva, Jánosfalva, valamint a marostordamegyei Sóvárád, Havadtő, Magyarós és Gödemesterháza községekben színesmárvány és trachitbányák létesíttessenek s ugyanígy Háromszék megyében a Málnás, Mikófalva, Korond és Alsórákos községekben található trachit, gabbró és serpentin rétegek szintén feltárassanak. A minőségmunka termelése céljából kívánták Gyergyószentmiklós és Zalatna székhellyel kőfaragóiskolák létesítését és ezekben ösztöndíjas székely ifjak elhelyezését.

A kőipart kiegészítő *agyagipar* terén szintén megállapították ez iparág hanyatlását és minőségi süllyedését, mert az 50–60 évvel ezelőtt készült agyagipari termékek összehasonlíthatatlanul szebbek és jobbak voltak, mint a legújabb készítmények.

A székely agyagiparnak nagy károkat okozott a romániai vámháború, amely jóformán teljesen megszüntette e termékek kivitelét. A négy

székely vármegyében az 1890 évi népszámlálási statisztika szerint már alig több mint 200 egyén űzte ez ősi foglalkozást s további hanyatlásra is lehet számítani, mivel nyersanyagbeszerző szövetkezetek hiányában a közvetítő kereskedelem az iparűzéshez szükséges anyagok árát indokolatlanul felemelte. Ezért kívánta a kongresszus, hogy Tordán, Makfalván, Csikdánfalván és Barcaújfalun nyersanyagbeszerző szövetkezeteket létesítsenek, a marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi ipari hitelszövetkezetek keretében pedig fazekasipari szakcsoportokat az OKH védelme mellett. Kívánatosnak tartották, hogy a budapesti agyagipari központ tanulmányozza a Székelyföldön található agyagipari nyersanyagok minőségét s ezek figyelembevételével megfelelő gyártási mód és minták kidolgozásáról gondoskodik. De szükségesnek jelentették ki azt is, hogy a minőség színvonalemelése céljából állami hozzájárulással modern gyártási eszközökkel látassanak el az agyagiparosok és közülök többen több hónapra tanulmányi útra küldessenek olyan helyekre, ahol a legfejlettebb agyagipari kultúra található.

A többi iparágak erdélyi szempontból kevésbé jelentős voltát tekintve már kevesebb érdeklődést keltettek a kongresszuson s ezekkel éppen ezért csak futólagosan foglalkoztak. *Bőripari téren* panaszolták a timáripari közös műhelyek hiányát, úgyszintén a bőrök vasúti díjtételeinek magasságát, de ugyanekkor szövéstették az egyre veszedelmesebb méreteket öltő ausztriai versenyt és kívánták a szakképzettség emelésére a székelyföldi nagyobb városokban szakelőadások és szaktanfolyamok rendezését is. *A szesziparral* kapcsolatban felszólították a kormányt, hogy minősítse a szeszgyártást mezőgazdasági iparnak, a sör pótdóóját törölje el, alkalmas kísérleti telepeken állapíttassa meg, hogy klimatikus és talajtani szempontból mely árpa és komlófajták alkalmasak a székelyföldi termelésre és küldjön ki négy székely ifjút külföldi sörfőző iskolákba, hogy ott a megfelelő ismereteket elsajátíthassák. Kívánták, hogy Parajdon nagyszabású szódagyár létesülpön és a kisüstös főzés megengedése mellett a fogyasztási adónak a községekre hárítását javasolták, hogy aránylagos felosztás alapján később a községek szedjék be a termelőktől a reájuk eső hányadot.

Akár a Székely-kongresszus célkitűzéseit vizsgáljuk, akár a kisebbségi időkben felmerült székelyföldi önellátás gazdasági következményeit kutatjuk, szinte természetesnek látszik, hogy a mezőgazdaság és ipar kérdései mellett a székelyföldi kereskedelem szempontjait sem lehet mellőzni. Hiszen — mint Vita Sándor 1937-ben kimutatta — a „székelységnek, ha jelenlegi szegényes, nyomott életszínvonalát fenn akarja tartani, még legalább 500 millió leinyi, mezőgazdaságon kívüli jövedelemre van szüksége. De ebbe az összegbe — mint írta —, nem számítottuk még be az adókat, állami és községi szolgáltatások-

kat, a szeszre, a dohányra, betegségekre, gazdasági beruházásokra, művelődési és közcélokra fordított összegeket.“

Természetes, hogy e jelentős tőkének előteremtése nem történhetik másképp csak úgy, ha a székely őslakosság a mezőgazdaság és ipar nyújtotta lehetőségek mellett a kereskedelmet is igyekszik kereseti forrásai közé beiktatni. Azonban a székely-kereskedelem kiépítése is csak akkor jelenthet a székelység egyeteme szempontjából komoly eredményt és hasznót, ha hasonlóan az ipari célkitűzésekhez e vonatkozásban is közvetlenül maga a nép kapcsolódik e munkakörbe akár személy szerint, akár szövetkezeti útján, hogy a közvetítő kereskedelem káros hatásait módjában álljon minél szélesebb területen kikapcsolni. Hiszen egyedül például „a cukorból — Románia 6.6 kilogrammos átlagos évi fogyasztását véve alapul — 2713 tonnára van a három megye lakosságának szüksége, ami 90 millió leies terhet jelent. A sófogyasztás — ha átlagos évi 3 kilogrammra tesszük — 4 leies ár mellett közel 5 milliós összeg. Fűszeráruk, rizs, ecet, kávé fogyasztása háztartásonként évi 500 leire becsülhető“, ami újabb 50 millió lei terhet jelent. Ha pedig ezeken az adatokon kívül még számításba vesszük azt az árukeresletet is, amely Székelyföldön a fűszer és élelmiszerkereskedelem körén is mutatkozik, úgy fogalmat alkothatunk arról, hogy mily jelentős kereseti tényezővé válhatik akár az ipar, akár a kereskedelem azon a Székelyföldön, ahol „az őstermelő lakosságnak 74%-a nem birtokos és a földtulajdonosok 82%-a tíz holdon aluli kisbirtokos.“

A kényszerítő szükség és a társadalmi kapillaritás szempontjain túl azonban a székely kereskedelem kiépítésénél a helyi adottságokra is tekintettel kell lenni. A népi kereskedelemnek elsősorban saját termelvényeivel kapcsolatban kell kiépülnie, mert hiába kitűnő minőségűek például az erdélyi heremagvak, amelyek úgy Németországban, mint Dániában, már a világháború előtt is piacra találtak, ezek magas eladási árából nem származik a termelőnek többletbevétele, ha az értékesítést egy tőle idegen, öncélú kereskedelemnek engedi át. „Legnagyobb gazdasági fogyatkozásunk — írta 1936-ban Petrovay —, hogy sem gazdaköri, sem szövetkezeti szervezkedésünk még nem áll azon a fokon, hogy a közös beszerzés és terményértékesítés terén fennálló lehetőségek előnyét és hasznát a magyar termelő rétegek javára biztosíthassa. Mezőgazdasági értékesítésünk megszervezése s az értékesítés szerveinek kiépítése, a termelőknek az értékesítési tevékenységbe való bekapcsolása oly feladatunk, amelynek megoldása nélkül egyéb gazdasági céljaink sem valósíthatók meg. Amíg az őstermelő magyarság gazdasági szerepe csak a termelésben, a termények előállításában áll, anélkül, hogy a hasznosítás, értékesítés és forgalombahozatal terén mint számottevő tényező szerepelne,

mezőgazdaságunk mindvégig idegen gazdasági erők és érdekcsoportok kiszolgáltatottja marad. Gazdasági egyleteink, iskoláink és gazdaköreink gazdasági oktatást nyújtó munkája egy fejlettebb, minőségi és mennyiségi többletet adó mezőgazdasági termelés elérése, szövetkezeteinknek propagandája egy fokozottabb szövetkezeti szervezkedés beindulása érdekében csak akkor fognak eredményesekké válni, ha tudunk oly gazdasági és kereskedelmi szerveket is létesíteni, amelyeknk munkájába bekapcsolódva a termelő a maga szervezettségének, többlet tudásának, fejlettebb gazdálkodási kultúrájának tényleges hasznát is látja. A hasznothajtó értékesítés, amely visszahat a termelés módjára, eredményére és a termelők gondolkozására, a legjobban tanító gazdasági iskola, a legeredményesebben dolgozó gazdaker és a legtöbbet nyújtó szövetkezet.“

Bár ezek a kisebbségi időkben kijegecesedett elvek a Székely-kongresszuson jelenlegi rendszerezett alakjukban még nem tudtak érvényesülni, azonban az ipari és kereskedelmi nem állami, hanem magángazdasági szempontból irányított termelés elve már itt is éppen úgy felmerült, mint a szövetkezeti szervezkedés problémája, avagy a székelyföldi természeti viszonyok folytán különleges jelentőséggel bíró *gabona- és ásványvízkereskedelem* kérdése. Mindkét vonatkozásban a megfelelő értékesítés legnagyobb akadályának a rossz összeköttetést jelölték meg, de azt is kimondták, hogy szükség lenne ama termelési ágak intenzívebb kultiválására, amelyek a székelyföldi klimatikus és talajviszonyoknak legjobban megfelelnek s amelyeknél a dúsabb hozam mellett a kiviteli lehetőségek is fokozottabb elismeréshez jutnának. Éppen ezért emelni kellene a finomabb fajú sör és malátaárpák termelését, a hűvelyesek vetésterületének kiterjesztését, de különös figyelmet kellene fordítani a vetőmag megválasztására is és községecsoportonként való közös beszerzésére, úgyszintén szövetkezetek létesítésére is, hogy a szükségelt vetőmagot, gépeket, rostákat, tisztítókat és triőröket ezek révén lehessen beszerezni. Sokat segítene a termelőkön, ha beszerzési és értékesítési szempontból külön községecsoportok alakulnának, amelyek közös közraktárakat állítanának fel. Hasznosnak bizonyulna, ha kimondanák, hogy csak ólomzárolt arankamentes vetőmagok legyenek forgalomba hozhatók, ha a Székelyföld legélénkebb gabonakereskedő piacán egy magvizsgáló állomást létesítenének és a hetivásárok értékesítési rendjét szabályoznák. És az ásványvízkereskedelem terén? Itt is a főhiba az, hogy a források közlekedési tekintetében elzárt helyen vannak, ami az értékesítést is nagyon megnehezíti. Egy nagyobb szállítmányra Csikszeredától Budapestig 261 korona vasúti fuvardíj esett, de a borszéki víznél ehhez még 269 korona külön tengely fuvardíj is járult. Egy wagon ásványvíz Fiuméig való szállí-

tása mintegy 700 pengő költséget emészt fel s így érthető, hogy a német és cseh vizek a kedvezményesebb fuvar és az olcsó rajnai viziszállítás felhasználásával még hazánkban is versenyképtelenné teszik a székely gyógyvizeket. „A kormányok bűne — mondotta Köllő János előadó —, hogy éppen a székelyek földje nincs ellátva vasúttal... (pedig) annyit mint hazánk más ajkú népe mi székelyek is megérdemlünk. Huszonhét év óta semmi számottevő javulás e téren“ nem tapasztalható és a Gyimesnél behozott vasutat is visszatérítették Brassó felé. „Eddig vasút dolgában úgy csináltak mindent, hogy az ellenség sem tehetne volna másképen.“ Az értékesítést nagyban megkönnyítené, ha a székely vasútakat északi irányban Oroszország felé is kiépítenék és a szódakartel ellenőrzése mellett üveggyárakat állítanának fel a Székelyföldön, hogy az ásvány víz üvegeket ne kellessen Csehországból behozni. Nehezíti az értékesítést a fővárosi fogyasztási adó és kövezetvám, úgyszintén az is, hogy ebből a szempontból a külföldi piacok nincsenek beszervezve. Sokat használna, ha a hazai gyógyvizeket a kórházak és tisztí étkezdek nagyobb mértékben fogyasztanák és előnyben részesítenék a külföldiekkel szemben, ha orvostársadalmunk nagyobb figyelmet szentelne gyógyhatásuk tanulmányozására és vendéglősiparunk is hazafias kötelességének tartaná a székelyvizek rendszeres felszolgálatát. Az árviisszélések céljából szükségesnek mondták a borvizek téli és nyári árainak maximálását, fűthető vasúti kocsik beállítását, a reklám fokozását, a mesterséges vizek hatályos ellenőrzését és a szódavíz gyártás eltiltását ott, ahol a közelben borvizek találhatók. Panaszolták az állami támogatás teljes hiányát, aminek következtében 1893 óta a székelyföldi ásványvizek forgalma állandóan csökken, holott ugyanekkor évenként körülbelül egymilliókétszázezer koronát adtunk ki oly ásványvizekért, amelyeket a Székelyföldön is fel lehetett volna találni. A hozzászólások révén kívánták, hogy a kedvezményes szállítás nemcsak kocsirakományokra, hanem kisebb mennyiségekre is kiterjesztessék és a gyógyerejű ásványvizek forgalombahozatala céljából megfelelő hozzájárulás is biztosítsék, hiszen a magyar nemzetgazdaságnak felbecsülhetetlen kára az, hogy az évi mintegy ezermillió literre tehető székely forrásvízből alig hatmillió kerül eladásra, míg „százhatvanhatszor ennyi ránk és az emberiségre nézve értéktelenül semmisül meg“, holott — mint Hankó professzor megállapította — a külföldről behozott gyógy- és ásványvizek szinte valamenynyije feltalálható a Székelyföldön.

Ha akar a székelyföldi mezőgazdasági, akár ipari vagy kereskedelmi viszonyok elhanyagoltságát vizsgáljuk, könnyen meggyőződhetünk róla, hogy a válság gyökerében tulajdonképpen három kérdésnek kevésbé kielégítő rendezése áll: a leg-

főbb baj a közlekedési viszonyok elhanyagoltsága és vasúti tarifapolitikánk kedvezőtlen díjszabása, minek következtében a Székelyföld sem értékesíteni, sem iparosodni kellőképpen nem tud. A második hiány a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatás kiépítésének elmulasztása, míg a harmadik — s talán legeggyetemesebb válságok, amely kihat a termelés egész területére, — az egyre jobban elmélyülő hitelhiány.

Bár Észak-erdély visszacsatolása után új és az erdélyi, valamint székelyföldi viszonyokkal számoló szállítási díjszabást léptettünk életbe — ami valóban komoly gazdasági támogatást jelentett a visszacsatolt területek számára —, mégis el kell ismernünk, hogy a többi kérdések jelenleg is időszerűek, főleg pedig *közlekedésügyi téren*, ahol a multtal szemben még tovább romlott a helyzet Erdély kettéosztása következtében.

Mit kívántak tehát a kongresszuson e tekintetben? Kérték a Mádéfalva—szászrégeni vasútvonal azonnali kiépítését, továbbá azt, hogy Toplicától Borszákon át Tölgyes felé kiágazás épüljön és az Apahida—marosvásárheyi, valamint Marosvásárhely—héjjasfalvai vonal is lefektetessék. Kívánták a székelyudvarhelyi szárnyvonal Oláhíjalun át való vezetését és Csikszeredán át a fővonalba való kapcsolását. De emellett sürgették a menetsebesség fokzását, Galac irányában a teherforgalom megkönnyítését, ily vonatkozásban a román vasútak részéről díjkedvezmény biztosítását, továbbá azt, hogy „a székely vármegyékben feladott nyers ipari és bányászati áruk, valamint a Székelyföldre szállítandó s ott iparilag feldolgozandó nyers áruk, gépek és géprészek, továbbá savanyúvizes üvegek és székelyföldi ásványvizek önköltségi szállítási díjkedvezményben részesíttessenek.” Több hozzászóló még kívánta Sóváradtól Parajdig a kisküküllői vasút kiépítését, továbbá egy fővonal létesítését, amely a Fekete-tenger irányában a Székelyföldön nyugat-keleti irányban vonulna végig. Sürgették Odessza felé fővonal létesítését és a Mádéfalva—szászrégeni, a sepsiszentgyörgyi—földvári, valamint kézdivásárhelyi—ojozi vonal haladéktalan lefektetését. A közutak kiegészítésével kapcsolatban a gyergyószentmiklósi—békási út elkészítését és a gyógyforrásokhoz, valamint a fürdőkhöz vezető útvonalak jókarbantartását kívánták egy Csík vármegye északi felén létesítendő egészen új állami útvonal létesítése mellett. Vízügyi vonatkozásban a Maros és Olt folyók tutajozás céljára való szabályozását jelentették ki sürgős feladatnak.

Míg ezt a közlekedésügyi tervet Erdély kettéosztottsága következtében pillanatnyilag csak részben lehetne megvalósítani, addig a hitel hiánnyal kapcsolatos elgondolások ma is időszerűek, bár közben elég tekintélyes hitelszövetkezeti hálózat épült ki Erdélyben, amely a magyarság hiteligényeit a multtal szemben fokozottabb mértékben képes kielégíteni. Már pedig, mint egy székely szociológus megállapítja, a „Székely-

földön inkább hitelszövetkezetekre, mint pénzintézetekre van szükség“, mert bankszervezetünk sem a világháború előtt, sem a kisebbségi idők alatt — eltérően a román és szász pénzintézetektől — nem támogatta kellő mértékben népi és nemzeti mozgalmainkat s eléggé öncélú hitelpolitikát folytatott.

Erdély és a Székelyföld *hitelügyi* hiányait szinte lehetetlen elválasztani a multban észlelt és felpanaszolt hiányoktól. ezért nyers felsorolásban érdemes a kongresszus ily természetű megállapításain is áttekinteni:

Az ügy előadója mindenek előtt hangsúlyozta azt a különbséget, amely a népi erőkből kiépült szász és a felülről szervezett magyar szövetkezetek tevékenysége között fennáll, majd arra mutatott rá, hogy az alatt a három év alatt, amióta az OKH tevékenységét megkezdette, a Székelyföldön 50 új szövetkezet létesült, amely bizonyítéka annak, hogy a szövetkezeti szervezkedésnek a Székelyföldön mennyire meg van a talaja.

Ugron Zoltán felszólaló a kongresszus zajos ellentmondásai között azt állította, miszerint „nem szabad megfélekedni arról, hogy a szövetkezetek terjedésére hátrányosan hatott jóideig az, hogy a hitelszövetkezetek az ú. n. grófi Károlyi féle szövetkezetek üldöztettek a hatóságok részéről s emiatt a hitelszövetkezeti ügy a Székelyföldön bizonyos fokig diszkreditálva van.“ Kifogásolta a drága hitelt és szóvátette, hogy Udvarhely megyében egyedül 27 Károlyi-féle szövetkezet jött létre, de „ezekből 3 év alatt csak 7 tudott boldogulni.“ Hegedüs Lóránt szóvátette a székelyföldi hitel drágaságát és rámutatott a székelyföldi hitelszervezet túldimenzionáltságára. Háromszék, Csík, Marostorda, Tordaaranyos és Udvarhely vármegyék területén nemkevesebb mint 157 pénzintézet létezett, amelyek 12—20%-os osztalékkal dolgoztak. „Az öt vármegye hitelszervezetével — mondotta — egy év alatt tönkre lehetne tenni akár az öt leggazdagabb angol grófságnak a hitelét.“ De magukban a székely hitelkeresőkben is hiba van, mert sokan közülük fogyasztásra és nem termelésre használják a megkapott kölcsönt. Az 1885. évi gazdasági kongresszuson felmerült az a terv, hogy a váltóhitel formája helyett a Székelyföldön a skótmintájú folyószámla hitelt kellene meghonosítani, amely határidőhöz nem lévén kötve, jobban alkalmazkodik a mezőgazdasági üzem természetéhez. Bár a hibák mélyenfekvők és szerteágazók, mégis a szervezet egyszerűsítésével a hátrányok jelentős tömegétől szabadulni lehet és megállapítható, hogy minta után arra kell fordulni „amerre a nagy román és szász intézetek mentek. Erejük, pénzüik olcsósága és könnyű forgathatósága ezeknek abban van, hogy zálogleveleket bocsáthatnak ki s azokat széles piacukon helyezik el, miáltal a legbiztosabb, legjobban védett és legolcsóbb hitelforrásból meríthetnek.“ Magyar nemzeti szempontból is nagy jelentőségű lenne tehát egy nagy székely jelzálogintézet felállítása, amelynek alapításához mintegy négy millió koronára lenne szükség. Célszerű lenne ha ennek alapításából a közhatóságok, illetve alapítványaik is kivennék a részüket, hiszen „méltán meg

lehet kívánni, hogy a kivándorlási, ipari, nevelési stb. alapok elsősorban is a kivándorlás nagy bajainak enyhítésére, tehát a székely hitelélet megmentésére fordíttassanak.“ Az alapításba bekapcsolhatók lennének a csiki alapok, illetve magánjavak is, úgyszintén az erdélyrészi vármegyék árva-alapja is. Az egyik felszólaló hangsúlyozta, hogy miután a román földvásárlások egyik módszere az, hogy bankjaik a magyar birtokokra a szokásos mértéknél nagyobb kölcsönt folyósítanak s így azokat könnyen elárverezhetik, ezért célszerű lenne, hogy a magyar pénzügyintézetek a 2.000 forintos kölcsönökön alól a földbirtokoknak ne 50 %-áig, hanem 60—70 %-áig nyujtanának hitelt.

E szempontok figyelembevételével a kongresszus úgy határozott, mikép illetékes helyen javasolja: „Az OKH működési körének kiterjesztését és kapcsolatba hozását a Székelyföldön felállítandó hitelintézettel; a kamatláb alábszállítását, kölcsönök folyósításánál a telekkönyvi biztosíték általánosításával az annyi visszaélésre és megkárosításra alkalmas váltó lehető kiküszöbölését.“ Kimondták, hogy szükségesnek tartják egy székely záloglevélkibocsátó intézet felállítását s ennek tőkéjének beszerzésénél a különféle alapok bevonását. A hitelnyújtás olcsóbbá tétele érdekében kívánatosnak jelezték a közjegyzői, telekkönyvi és illetékügyi kiadások mérséklését és kiskölcsönök közvetítése terén a közigazgatási közegek igénybevételét. De ugyanekkor kívánták a pénzügyintézetek észszerű fúzióját is, úgyszintén a kereskedelmi törvénynek a részvénytársaságokra és szövetkezetekre vonatkozó rendelkezéseinek revízióját a kis-részvényesi érdekek szem előtt tartása mellett.

Az erdélyi és székelyföldi hitelügy rendezetlensége természetesen a kisebbségi időkben bosszulta meg magát leginkább, mikor a magyar bankok anyaintézeteiktől elválni kényszerültek s elestek az Osztrák-Magyar Banktól addig élvezett visszeszámlítási hitelektől is. „1922 december 31-én — mint Böződi közli — Háromszék megyének 9 pénzügyintézete volt 5,901.400 lei alaptőkével, Csíknak 7 intézete 3,340.000. Udvarhely megyének pedig 6 pénzügyintézete 1,900.000 lei alaptőkével... A Székelyföld pénzügyi helyzete rosszabb (volt) az erdélyi átlagnál... A lei stabilizációja előtt, 1928. év végén az erdélyi magyar jellegű pénzügyintézetek tőkevagyonának csak egynegyede, 226 millió lei esett a Székelyföld 37 pénzügyintézetére, dacára, hogy a székelység legalább egyharmada Erdély másfélmilliónyi magyarságának. A szövetkezeteknél (viszont) már arányosabb volt a vagyon megoszlása... 1929 végén Udvarhely megyében 32 szövetkezet működött, Háromszékben 21 és Csikban 11.“ Ezek taglétszáma 22.916 főt, kihelyezése 107.216.114 leit, üzleti tőkéje 5,947.291 leit, tartalékalapja pedig 3,105.019 leit tett ki összesen. „Az Erdélyben működő 312 hitelszövetkezetből 135 esett a tágabb értelemben vett Székelyföld területére“, de a konverziós adósság-

rendezés ezek nagy részét elpusztította s bár azóta a helyzet javult, a visszacsatolt területeken, de főleg a Székelyföldön igen nagy feladatok várnak még a szövetkezeti szervezkedésre, hiszen a székelység ma is ott áll „eladósodottsága tekintetében, ahol a világháború előtt állott, de kereseti és jövedelmi lehetőségei legalább egy ötödére estek vissza. Emellett a vagyon értéke az aranyérték viszonyában egyharmadára esett, ellenben az adók számösszege a békebelinek tizenöt-húszszorosára emelkedett.“ Bár a visszacsatolás következtében főleg a közterhek terén a helyzet javulására lehet számítani, a Székelyföld elszigeteltsége folytán a jövedelmi kulcs jelentékeny emelkedését a közel jövőben még nem várhatjuk, tehát az egyrészt ipari, másrészt kereskedelmi és mezőgazdasági beruházások feltételét képező hitel hiányt megszüntetni s ezzel párhuzamosan a szövetkezeti szervezkedést felkarolni ma még talán sürgősebb és jelentősebb feladat, mint a múltban volt.

Már a kongresszuson felismerték azonban, hogy ezeket a kérdéseket megoldani, a kiharcolt kereteket élettél kitölteni, a mezőgazdaság színvonalát emelni és a székelyföldi ipart vagy kereskedelmet tovább fejleszteni csak úgy lehet, ha megfelelő ember létszám is rendelkezésre áll, miért is behatóan foglalkoztak a *gazdasági, ipari és kereskedelmi szakképzés* és munkásközvetítés problémáival is.

Így a gazdasági szakismeretek elsajátítása céljából kérték, hogy a székelyföldi ismétlő iskolákat alakítsák át gazdasági ismétlőiskolává, a népoktatási törvény revíziója során pedig módot kell találni arra is, hogy a tananyag újabb megállapításánál tegyék kötelezővé a háziipar tanulását. Kívánták, hogy a Székelyföldön több helyen mintagazdaságokat szervezzenek és a Székelyföld megmentése érdekében indított akció a régi Aranyosszék és Tordaaranyos vármegyék területére is kiterjesztesék. Az ipari és kereskedelmi képzés, valamint munkásközvetítés terén az előadói előterjesztés kiemelte, hogy Székelyföldön az iparosképzés mennyire elhanyagolt állapotban van, a munkásközvetítés problémáival nem foglalkoznak és a Romániába való tömeges kivándorlás megakadályozására sem tesznek megfelelő intézkedéseket. A kereskedelmi és ipariskolák növendékei, illetve a tanoncok közül — mondotta az egyik felszólaló — csak „mintegy 11%-ot tudtak erre a pályára terelni s ezek is a brassói szászok közül kerültek ki, akik azután képzettségüket a magyarság ellen“ fordították. A gyakorlati kereskedelmi képzés elmélyítése céljából javasolták egy brassói nagy áruház létesítését, valamint az ingyenes vasárnapi ipari oktatás bevezetését. A kongresszus kimondta, miszerint célszerű lenne, ha „évenként legalább is 30—40 ifjú azokban a legfontosabb iparágakban, amelyekre elhivatásuk szerint lépni kívánnak az ország fejlettebb ipari központjában Budapesten, a legkiválóbb iparosmesterek műhelyében“ nyernének ipari kiképztetést s ezeknek a budapesti ifjaknak a számára megfelelő otthon is létesítenék. E rendszert a nagyobb

vidéki városokban is meg lehetne honosítani. Kíváncsinos lenne tanonc és segédmunka kiállítások rendezése, a népiskolákba a slöjdmunka bevezetése, székely munkaközvetítő intézet felállítása és Marosvásárhelyen felsőkereskedelmi iskola, valamint ipari és szakiskolai internátus szervezése. De az ipari termelés kiterjesztése céljából célszerű lenne az is, ha az OKH kötelékében több ipari és termelő szövetkezet létesíttetnék, a székely kisiparosok közös ipari és gazdasági hitelszövetkezetekbe tömöríttetnék, ezek kebelében külön munkaközvetítő csoportok alakulnának, és a kisiparosok modern közműhelyekbe tömörülnének, amellyel kapcsolatban egy szövetkezeti alapon felállítandó nagy áruház is létesíttetnék a székelyipari termékek értékesítésére. E munkához kapcsolódna a háziipar felkarolása is, amelynek terén jelentős eredményeket lehet elérni, ha az ezt üzök számára lehetővé tennék a jobb munkaeszközök beszerzését, a munkaanyagok előlegezését és az értékesítés altruisztikus megszervezését. E révén az agyag- és kőipar, a pokróc-, kádár-, szőnyeg- és kosáripár éppen úgy megerősödhetnék, mint a gazdasági és háztartási cikkek, vászon- és asztalneműek, a varottasfélék, sás- és szalmafonási munkából élő községek bevétele.

Ha az elmúlt húsz évnek a magyarságra nézve jóformán minden téren veszteséggel záruló kihatásait vizsgáljuk, talán ez az egyetlen pont, ahol némi előnyt és javulást is megállapíthatunk. Sem vagyonban és tényleges térhódításban persze, hanem egyéni készségben, mert az állami állásoktól és támogatástól megfosztott magyarság önerejére támaszkodva a multtal szemben nagyobb számban helyezkedett el ipari és kereskedelmi pályán s e foglalkozásokkal szemben táplált előítéletét is elvesztette. A megindult állami támogatásnak tehát oda kell hatnia, hogy e rétegekben a vállalkozó kedvet fokozza, az ipari és kereskedelmi érdeklődést ébrentartsa s megfelelő hitelpolitikával tegye lehetővé, hogy az állami és közületi állásokba való visszaáramlás helyett a magyarság e téren is verseny- és fejlődésképe ssé válják. Aligha tévedünk, ha a kiváló kereskedelmi érzékkel megáldott erdélyi örménységtől várjuk e téren a kezdeményező lépés megtételét.

Bár a kongresszus e kérdések mellett tárgyalásai körébe vonta a telepítési, tagosítási és arányosítási kérdéseket is éppen úgy, mint az adóügyet vagy jogi problémákat, minek során a telekkönyvi viszonyok rendezése mellett kérték a végrehajtási és uzsora törvény revízióját is — e problémákkal ma már részletesebben mégsem érdemes foglalkozni, mert közben nemcsak a birtokviszonyokban állt be jelentős változás, de — úgy erdélyi, mint anyaországi vonatkozásban — a jogszabályokban is. Noha e kérdések anyagi vonatkozásban ma is fenn állnak, sőt a román földreform hatásaként még jobban elmélyültek, megoldásukat a régi keretek és formák között ma már aligha kereshetjük s amennyiben rendezésükre mégis általános ér-

vényű szabályt szeretnénk felállítani, úgy azt mondhatnók, hogy úgy a tényleges, mint jogi status felülvizsgálata és revíziója nem történhetik meg másként, mint a legmodernebb értelemben vett szociális és népi szempontok figyelembe vételével. Vonatkozik e megállapítás nemcsak a kisebbségi időkben bekövetkezett változásokra, de a régebbiekre is, mert annak idején sem a telekkönyvi rendezés, sem a végrehajtott tagosítási és arányosítási munkálatok — mint a kongresszus megállapította — nem lettek célszerűen és szociális szellemben végrehajtva.

Ha ebből az anyagból most befejezésül mégis kiemeljük a birtokpolitikai és telepítési kérdésekkel kapcsolatban elhangzott javaslatokat és megállapításokat, úgy ennek okát ezek időszerűségében kell keresnünk. Hiszen az 1930—31. évi román adóstatistikából kitűnőleg a három székely megyében az átlagos birtok nagyság 1.7 hektárt tett ki, míg ez a szám az öt hektáron aluli birtokosoknál 0.9 hektárra süllyedt, vagyis oly csekély terület, amelyen többet tervszerűen gazdálkodni nem lehet. Sebess Dénes tehát, mint a *jogi és telepítési kérdések* előadója, már ekkor helyesen ismerte fel, hogy egy nemzeti létalapjaiban megtámadott nép pozícióinak megtartására és gyarapítására nem alkalmas a liberális gazdasági rendszer s efelett kemény bírálatot mondvá megállapította, hogy az osztrák polgári törvénykönyv rendszerén alapuló korlátlan megoszthatósága a földbirtoknak megdöntötte az ősi székely örökösödési rendet, amely pedig a birtokot a nemzetséghez és vérséghez kötötte. „Az egyéni szabadságnak adott nagy jogkedvezmények — mondotta — kidobták a székely birtokososztályt a nagy világverseny rohanó árába anélkül, hogy a támogatásáról gondoskodás történt volna. A földbirtok a szabad forgalom esélyeire bízva, ki lett szolgáltatva teljesen a kapitalizmusnak.” Rámutatott arra, hogy ennek következtében a Székelyföldön sűrűn találhatók 100 négyszögölön aluli birtokok, de a 15—20 négyszögöles parcellák sem ritkák. A magyar föld megmentése érdekében célszerű lenne tehát örökösödési jogunk nemzeti szellemű revíziója, amely egyes külföldi mintákhoz hasonlóan a földbirtokot egy család kezében tartaná meg s így annak felaprózódását megakadályozná.

Sürgette a kincstári erdővásárlásokat s ezzel kapcsolatban a székelyföldi marhatenyésztés újjáélesztését, az erdélyi középbirtokok szaporítását és középbirtokú hitbizományok felállítását. Hangsúlyozta, hogy a „liberális alkalmazásánál előbbrevalónak tartja, hogy nemzeti egyéniségünket minden oldalról konzerváljuk“ és helytelenítette, hogy a kormány rendszertelenül telepít, holott nézete szerint „azon a területen kell megtartani a székelyt, ahol ezer éven keresztül élt.“ A telepítés problémájának megvitatása kapcsán szintén szóvátették a székelység helybeli

letelepítésének fontosságát és kívánták, hogy az újabb telephelyeket a Székelyföld határain belül nyissák meg. Kiemelték, hogy kár a telepítést anyagi kvalifikációhoz kötni, hiszen a telepítés célja a kivándorlás megakadályozása, márpedig azok, akik megfelelő földtulajdonnal rendelkeznek a kivándorlásra nem is hajlamosak. A megoldási módot illetően volt olyan nézet, hogy az eladásra kerülő birtokok megvételén kellene kezdeni az akciót, míg más felfogás szerint a nemzetiségi tömbök községeibe lenne célszerű egy-egy magyar birtokos telepítése. A telepesektől kamatok nélkül csak a tőkét kell visszakövetelni, de sokat használna az örök-bérleti rendszer bevezetése és az is, ha a megélhetési viszonyok javítása mellett megfelelő adó és illetékkedvezményeket is nyújtanának az arra rászorulóknak. Más nézetek szerint a telepítés sikere megkívánja, hogy a telepes földjét el ne adhassa, a telepítés ne elszórtan, hanem inkább hozzátelepítés útján intéztessék és a szükséges hitelműveletek lebonyolítására külön pénzügyi intézet létesítenék. Mivel a telepítés első célja a kivándorlás megakadályozása, a második a kivándorolni kényszerülők elhelyezése, a harmadik és negyedik pedig a magyarság számszerű megerősítése és a felhasználatlanul álló területek kellő kihasználása, szükséges, hogy a telepítésre alkalmas helyek főleg ott nyerjenek kijelölést, ahol nagyobb kiterjedésű erdőtisztások és írtások, gabona- és gyümölcsstermelésre, valamint állattenyésztésre és a szükségelt iparok üzésére elegendő terület áll rendelkezésre. Ezért a telepítés kérdéséről elválaszthatatlannak kell tartanunk a székelyföldi iparosítás problémáját is, hiszen ennek hiányában éppen a legértékesebb munkáselem vándorol ki, amit mutat az is, hogy a kivándorlási szakosztályban a Székelyfölddel kapcsolatban nem kevesebb, mint 14.000 törvénytelenül távollévő hadkötelest említett fel a honvédelmi miniszter megbízottja.

Ezeknek a megfontolásoknak alapján a kongresszus határozatilag ki is mondta, hogy kívánja a birtokminimum megállapítását, annak kimondását, hogy az örökösödési eljárások során a fiágnak a családi házat és a meghatározandó minimális birtokrészt joga legyen megváltani, a kárpótlást képező pénzösszeg vagy járadék kifizethetőségének biztosítására állami pénzügyi intézet létesüljön és a Székelyföldnek Romániával határos erdősegei állami felvásárlást nyerjenek és ezek mérsékelt díjakért a székely földművelő nép használatába bocsátassanak. Kívánták, hogy a Székelyföld erdőtisztásain önálló telephelyeket nyissanak, a telepítéssel kapcsolatban a szövetkezeti szervezkedést mozdítsák elő, a munkásfőnökséget ipar-telepekhez és nagyobb gazdaságok mellé való hozzátelepítéssel vezessék le, a telepeseket nemcsak vagyoni cenzus, hanem egyéni rátermettség alapján is részesítsék juttatásban és a telepítés folyamán tartsák szem előtt a hitel és értékesítési viszonyok kellő rendezését, akként azonban, hogy egyidejűleg a nemzeti szempontok is elismeréshez jussanak.

Bár ezeken a kérdéseken kívül a kongresszus még be-

hatóan foglalkozott a közoktatás, munkaközvetítés és cseléd-kérdés, az emberbaráti intézmények, idegenforgalom és a romániai magyarok helyzetének problémájával is — amelyek valamennyiében fontos közgazdasági megfontolások is szerephez jutottak —, megfelelő tér hiányában és ezek gazdasági szempontból közvetett hatására tekintettel, ezekkel immár behatóbban nem foglalkozunk. Azonban megállapítjuk, hogy szerves részét alkották ezek is nemcsak a kongresszus tárgyalási anyagának, de azoknak a közgazdasági elgondolásoknak is, amelyek a Székelyföld megmentésével kapcsolatban ez alkalommal felmerültek és részletes megvitatást nyertek.

Következtetések.

Ha a felsorolt adatokon és kívánságokon áttekintünk, megállapíthatjuk, hogy a román uralom következtében ma is nemcsak időszerűek a század elején a Székelyfölddel és Erdéllyel kapcsolatban tett megállapítások, de több tekintetben a helyzet azóta még tovább romlott s az anyaországban bekövetkezett mezőgazdasági és ipari fejlődéssel ellentétben a gazdasági élet egész mezején a fokozatos hanyatlás jeleit szemlélhetjük.

Az újjáépítési munkát célzó feladatok eszerint két csoportra különíthetők: negatívokra, vagyis olyanokra, amelyek az észlelt hiányok megszüntetését célozzák és pozitívokra, vagyis olyanokra, amelyek a továbbépítést szolgálják és az erdélyi, valamint a székelyföldi gazdasági viszonyok javítását és korszerűsítését kívánják előmozdítani. Mindkét csoportban a kiinduló pontot azok a kívánságok alkotják, amelyek a székely-kongresszuson e tárgyban elhangzottak, viszont az újabb feladatok irányát és terjedelmét azok a tapasztalatok szabják meg, amelyekre az erdélyi magyarság az elmúlt húsz esztendőben szert tett és amelyek új — Erdély kettéosztása következtében beállott — helyzetéből törvényszerűen adódnak.

A régebbi eredetű feladatok ismételt összefoglalása tehát fölösleges munkának látszik. Ezek feltalálhatók a kongresszus tárgyalási anyagában s velük kapcsolatban pusztán annak megállapítása szükséges, hogy vajjon azóta orvosoltattak-e már, ha igen, milyen mértékben és ha nem, vajjon megoldásuk ma is szükségesnek látszik-e? Fontosabb és újabb munkát jelent azonban annak felderítése, hogy a visszacsatolt erdélyi és székely területeknek pillanatnyilag milyen a gazdasági statusa, ebből a statusból milyen lehetőségek és köteleességek adódnak és ezek kihasználása, valamint teljesítése során milyen új beruházásokat kell tennünk, hogy Erdély gazdasági életét minél előbb a korszerű színvonalra tudjuk emelni.

Ezeknek a feladatoknak megállapítása előzetes statisztikai felvételek nélkül nem eszközölhető. Az első és legfontosabb

munka tehát, ami a kormányzatra e területen vár az, hogy a népszámlálással egyidejűleg gazdaságstatisztikai felvételt is ejtsen meg különös tekintettel a székely munkásvándormozgalom adataira és irányára, hogy ezeknek a rétegeknek a munkapiacra való felszívódását vagy közmunkák keretében való foglalkoztatását elő lehessen mozdítani. A második legsürgősebb feladat, amely nélkül minden erdélyi beruházás szinte fölöslegesnek látszik, a vasúti összeköttetés minél gyorsabb és minél teljesebb kiépítése. Nemcsak abban a vonatkozásban, hogy az új határmegvonás által kettészelt vonalak következtében immár magyar területen új vonalak épüljenek s így a Székelyföld a közvetlen forgalomba is bekapcsolható legyen, de ezen túlmenően oda kell hatni, hogy Északerdély vasúti hálózata ki egészíttessék, több vonal elsőrendűsítettessék s mindezek a kolozsvári fővonalba bekötést nyerjenek, hogy e regionális főváros gazdasági jelentőségében is emelkedjék s ezentúl északról és nyugatról kapja meg azt a forgalmat, amelyet eddig — a kolozsvári-brassói fővonal révén — délről élvezett.

Ez az a két feltétel, amely kiindulási alapját képezi minden további erdélyi és székelyföldi reformnak. Azonban ezen túlmenő feladatok is vannak. Bár a pontos adatok ismeretének hiányában részletekbe menő programot még nem alkothatunk, mégis nagy általánosságban megállapíthatjuk, hogy mezőgazdasági téren a termelés nyugalmanak biztosítása érdekében fontos a tulajdoni kérdések minél gyorsabb és minél szociálisabb szellemű újjárendezése. Ennek során nélkülözhetetlen a román földreform felülvizsgálata, a székely közjavak és közbirtokossági területek ismételt köztulajdonba adása, ez eljárások során a tagosítással és arányosítással kapcsolatban a multban elkövetett hibák jóvátétele és kiigazítása, úgyszintén a telekkönyvi viszonyok rendezése. Fontos lenne a rablógazdálkodással kipusztított erdőterületek újjátelepítése, a román földreform mulasztásainak pótlásaként házhelyek osztása, úgyszintén a székely népfeleslegnek a leggyérebben lakott Beszterce-Naszód és Szolnok-Doboka vármegyék felé való levezetése telepítés útján, ami nemzetpolitikai szempontból is jelentős lenne, mert amellet, hogy így a székelyföldi és erdélyi, illetve anyaországi magyarság között etnikai összeköttetés létesülnék, Északerdély lakosságszámának fokozásával e területek magyar jellege elmélyülést nyerne és gazdasági jelentőségük is emelkednék. A gazdálkodás színvonalának emelése érdekében pedig az szükséges, hogy az állatállományt úgy minőségi, mint mennyiségi vonatkozásban kellő számú tenyészállat Erdélyben való elhelyezése révén feljavítsák, míg a növénytermelés jövedelmezőbbé tétele érdekében kívánatos, hogy a dohány, répa és más ipari növények területét — ahol erre a természeti lehetőségek megvannak — kiterjesszék, a modern rendszerű ekék

és mezőgazdasági gépek beszerzésére hosszabb lejáratú hiteleket nyújtsanak és indítsanak akciót a növényi és állati oltó és permetező szerek, úgyszintén a műtrágya kedvezményesebb beszerzésére is.

Egy a mai kor kívánalmai szerint átállított erdélyi mezőgazdaságnak vagy iparnak azonban értékesítési szempontból is nagyobb igényei lennének. A szövetkezeti mozgalom továbbépítése mellett tehát fontos, hogy az ipari feldolgozásra alkalmas termékek lehetőleg a helyszínen nyerjenek kimunkálást. Ezért a közüzemi rendeléseknél célszerű lenne a népi szövetkezeteknek nagyobb szerepet juttatni, a székely háziipari termékeket egy a magyar állam által Budapesten fenntartott helyiségben árubabocsátani, hogy a termelők a magas boltbérrel és személyzeti kiadásokkal járó terhektől szabaduljanak, a gyengébb minőségű és szállítási terheket viselni alig képes erdélyi és székelyföldi szövet energia központok útján felhasználni és hasznosítani, úgyszintén odahatni, hogy az állami építkezéseknél a szükséges fa- és kőanyag lehetőleg az ezek kitermelésével foglalkozó közösbirtokosságoktól és népi vállalkozásoktól szereztessék be. Bár üzletviteli szempontból egy autonómiával rendelkező szervtől — mint amilyen a MÁV — nehéz ily áldozatot kérni, mégis célszerű lenne, ha módot találnának arra, hogy a Székelyföldről egyébként rakomány nélkül visszafutó vasúti kocsik a nehezen szállítható termékek — fa, kő, szén stb. — szállításánál egész különleges és kedvezményes díjszabást léptetnének életbe, amiáltal ezeket az alföldi területeken amúgy is nélkülözött termékeket közelebb hoznák az anyaországhoz. Ezek tárolására akár Püspökladányon, akár Szolnokon telepeket lehetne létesíteni, minek következtében az anyaországi út- és házépítéseknel a székelyföldi fa és kő fokozottabb felhasználást nyerhetne, hiszen beszerzésük az említett alföldi pontoktól már a vevők számára is meg lenne könnyítve. Ezeket a telepeket, amelyeket esetleg állatértékesítési szempontból is értékesíteni lehetne, — hogy itt az Erdélyben felhízlalt és hosszú szállításnak kitett állatállomány közbeeső pihenést és feljavítást nyerjen, — a termelő érdekeltségek és a MÁV közösen tarthatnák fenn, miáltal nemcsak a termelők érdeke nyerne biztosítást, de a tarifális téren hozott áldozatok is közvetetten megtérülnének. Hogy ez nem ró egyik félre sem lehetetlen terhet, áldozatot és feladatot, ezt bebizonyította nemcsak a mai német terv-, de az összeomlás előtti hadigazdálkodás is, hiszen ezek kapcsán az üresen futó szerelvények felhasználása révén módot találtak még az egyszerű termőföld szállítására is.

E futólagosan és szinte ötletszerűen vázolt kép természetesen csak csekély töredékét képezi a megoldásra váró erdélyi feladatoknak. Hiszen hátra van még a munkás és cselédkérdés

s ezekkel kapcsolatban a munkásközvetítés kérdéseinek megoldása, az ipari és kereskedelmi tömeges önállósítás szempontjainak kiemelése, úgyszintén megvilágítása annak, hogy az erdélyi iparosításnak elválaszthatatlan tartozéka a magyar-román kereskedelmi szerződés revíziója. De megvitatást és közelebbi megvilágítást igényelnek még azok a problémák is, amelyek az erdélyi és székelyföldi hiteikérdések megoldásával kapcsolatosak és összefüggésben állnak a román konverziós törvény folytán előállott helyzet felülvizsgálatával is. Ezer és ezer szükség, kívánság, szempont és érdek vár összeegyeztetésre, kimunkálásra és megvitatásra, azonban ezekkel kapcsolatban — az adatok további megismerése előtt — végleges álláspontot még nem foglalhat el a kutató, hiszen ezek nagy része átmeneti jelentőségű s a teendők végleges képe valójában csak ezek megoldása után fog kialakulni.

Befejezés.

Amint a román politika a Székelyföldet „kulturzónának“ minősítette, ami alatt tudatos denacionalizálását értette, úgy fordított értelemben ezt az elnevezést a magyar kormányzatnak is át kell vennie és mindent elkövetni, hogy a Székelyföld — az erdélyi magyarság eme ethnikai forrása és medencéje — valóban „kulturzónává“ váljék, ahol mindazok a problémák korszerű megoldást nyernek, amelyek ma már elengedhetetlen feltételei úgy a kulturális, mint a gazdasági és népi haladásnak.

Hiszen, amint az eddigi adatokból kitűnik, ezen a nemzeti szempontból annyira veszélyeztetett területen nemcsak nyelvi és politikai téren folyik a küzdelem, hanem a nemzeti térhódítás legveszedelmesebb és legreálisabb síkján: a gazdasági élet terén is. Minden munkánk, minden beruházásunk, minden fáradságunk meddőnek bizonyulna tehát, ha nemzeti és népi életünk gazdasági hadállásainak kiépítését elmulasztanánk, ha az eleven nemzettest — vagyis a magyar tömegek — életigényeit kielégítetlenül hagynánk, ha a nemzeti gondolat modern értelmének félreismerésével népkultusz helyett olvkultuszt üznénk és világháború előtti mulasztásainkhoz hasonlóan újra nem fordítanánk kellő figyelmet erdélyi magyar népünk gazdasági pozíciójának kellő megerősítésére és kiépítésére.

Amint már a Székely-kongresszuson kívánták azt, hogy az erdélyi kincsek és értékek nagyobb és észszerűbb hasznosíthatósága miatt készítsék el e terület geológiai, valamint talaj- és termelési térképét, hogy ezek alapján indulhassék meg a szervező és feltáró munka, úgy ma is szükséges, hogy minden részletében pontosan kidolgozott gazdasági tervvel induljunk Erdély életbevágó problémáinak megoldására. Egyetlen adott-

ság és egyetlen szempont sem mellőzhető ezen a téren, mert mint láttuk, a gazdasági kérdések is nemzeti jelentőségűek és a nemzeti meggondolások is gazdasági kihatással járnak. A politikai, nemzeti, népi, gazdasági, kulturális és vallási szempontok csodálatos szövedékét és vegyülékét szemlélhetjük minden erdélyi kérdésben, azonban komoly és tartós eredményt ezekkel kapcsolatban csak akkor érhetünk el, ha lesz bátorságunk nemzeti kívánságainkat és érdekeinket is nemzeti elfogultságtól mentesen megítélni, az élet realitásait szem előtt tartani és a kérdések formális megítélését mellőzve, azok lényegét keresni. Érezni lehet nemzetien, de gondolkozni csak logikusan szabad.

Ez a szempont parancsolja azt, hogy erdélyi reformmunkánk során lássuk meg kisebbségeink erőnyeit s ugyanakkor magyar népiünk hibáit is. Számba kell venni nemcsak a jogokat, hanem a kötelességeket is, hiszen a tervgazdálkodás és önellátás jegyében kiépült modern nemzetgazdaság gazdasági téren is határt szab az egyéni szabadságnak és a közösségi érdekek előtérbe állításával tervszerű együttműködést kíván. Az erdélyi magyarságnak fel kell ismernie a román nép szaporodásának nagy nemzeti jelentőségét és a szász kisebbség gazdasági kultújának mintaszerűségét, azonban nem azért, hogy ellenük harcoljon, hanem, hogy tőlük példát vegyen s gazdasági életrendjének megállapításánál e célkitűzéseket is programjába illeszthesse. Azonban még ez a szabály sem kívánhatja azt, hogy az erdélyi magyarság nemzeti létharcát élet-színvonalának a románokhoz való lesüllyesztése által vívja meg, mert emelkedni — csak a magasba lehet. Az erdélyi magyar nép gyarapodásának kulcsa nem a pauperizálódás, hanem éppen a gazdasági terjeszkedés; faji harcot csak öntudatos, gazdasági értelemben vett független, kis- és középbirtokos, valamint urbánus magyarsággal lehet diadalra vinni. „Igaz — írja a századeleji, de azóta sajnos már részben megváltozott viszonyokat figyelembe véve Éber — a magyar jobban él, mint az oláh, de nem túlzás és nem tévedés-e fényűzésnek nevezni a magyarok több tekintetben ugyancsak nehéz életmódját? Nem túlzás és nem tévedés-e az erdélyi magyart pazarlással vádolni azért, mert rozskenyeret eszik tengeri málé helyett, hogy posztóruhát visel, nemcsak darócot, hogy ünnepkor az asszonynepet cifrább ruhában járattja, hogy csizmát visel és nem bocskort, hogy kétszobás házban lakik és nem egyben, hogy hetenként kétszer húst eszik és nem puliszkát?... Mindent szabad kívánnunk, mindent szabad tennünk, csak azt nem, hogy a magyar nép igényeit visszafejlesszük oda, ahol az oláh nép áll... Végzetes hiba lenne az, ha az erdélyi magyar gazda nagy bajain azzal akarnánk segíteni, hogy igényei lefokozásával akarnánk képessé tenni arra, hogy kisbirtoka (jelenlegi) jöve-

delméből megéljen... Ha az oláhság között lakó magyarok zsindeletetős házak helyett szalmafedeles házat, ha két szoba helyett csak egyet építenének, ha a csizma helyett bocskort, az ünnepi posztóruha helyett pedig a darócruhát viselnék, ha a drágább búza és rozs helyett tengeriből sütnék a kenyeret, ha megelégednének a puliszkával és ciberelevessel, akkor talán megtarthatnák a birtokot a magyarság kezén, de vajjon az igényeknek az oláhokéhoz való visszafejlesztése, a szokásoknak az oláh szokásokhoz, a ruházkodásnak a kezdetleges oláh ruházkodáshoz és a táplálkozásnak a rossz oláh táplálkozáshoz való leszorítása nem lenne-e egy fontos etapé-ja a teljes eloláhosodásnak?”

Felhasznált irodalom.

1. *Beksics Gusztáv*: A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációnk. (Budapest, 1896. 98 old.)
2. *Bözödi György*: Székely bánja. (Budapest, Mefhosz kiadás 1940. 323 old.)
3. *Bulla Béla*: Az új országgyarapodás. (Magyar Szemle 1940. okt.)
4. *Éber Ernő*: Fajok harca. — Adatok az erdélyi nemzetiségi kérdéshez. (Budapest, 1905. 175 old.)
5. *Fodor Pál*: A székely közbirtokosságok. (Hitel 1938. 2. szám)
6. *Gyárfás Elemér*: Erdélyi problémák. (Kolozsvár, 1923. 268 old.)
7. *Kós Balázs*: Egy falu mezőgazdaságának rajza. (Hitel 1936. 4. szám)
8. *Kovrig János*: A kincses Erdély. (Egyedül Vagyunk III. évf. 10. szám)
9. *Móricz Miklós*: Az erdélyi föld sorsa. (Budapest, 1932. 216 old.)
10. *Nagy Miklós*: Erdély jövője. (Budapest, 1926. 22 old.)
11. *Nádas Rózsa*: Szövetkezetek Erdélyben. (Közgazdasági Szemle LXIV. évf. 9. szám)
12. *Nonn György*: Telepes község a határ mentén. (Hitel 1938. 2. szám)
13. *Oberding J. György*: Románia mezőgazdasági átszervezése. (Hitel 1937. 2. szám)
14. *Parádi Kálmán*: A néptáplálkozás. (Hitel 1936. 2. szám)
15. *Petrovay Tibor*: Kisebbségi magyar gazdaságpolitika. (Hitel 1936. 4. szám)
16. *Schneller Károly*: Magyarok és románok erőviszonyai Erdélyben. (Társadalomtudomány XX. évf. 4. szám)
17. *R. Szeben András*: Transylvania népmozgalma. (Hitel 1936. 2. szám)
18. *Székely kongresszus*. (Budapest, 1902. a m. kir. földművelésügyi minisztérium támogatásával kiadta az OMGE. 696 old.)
19. *Tokaji László*: Eladó ország. (Kolozsvár, 1913. 36. + CCXVIII. old.)

20. *Venczel József*: Műveléspolitikai vázlat. (Hitel 1936. 2. szám)
21. *Venczel József*: Öt székely község népmozgalma. (Hitel, 1937. 1. szám)
22. *Venczel József*: A székely kivándorlás hátteréből. (Hitel 1936. 4. szám)
23. *Vita Sándor*: Gazdasági Tanács. (Hitel 1937. 1. szám)
24. *Vita Sándor*: A Székelyföld önellátása. (Hitel 1937. 4. szám)

Pongrácz Kálmán

A konjunktúraírányítás új módszerei.

(Folytatás.)

IV.

1. A konjunktúraelmélet vázolt fejlődésének és a konjunktúrapolitika ismertetett kísérleteinek gyakorlati értéke alig mérhető fel. Az elméleti fejlődés és a gyakorlati kísérletek jelentősége a legélesebben és a legvilágosabban az *avult tételeknek* és az új vezető elveknek szembeállításából tűnik ki. A régebben uralkodó túltőkésítési elmélet általánosnak tekintette a konjunktúra egy szakának különleges tényállását és a felismert különleges tényálláshoz helytelen következtetéseket fűzött. Egyes sajátos helyzetekben helyesek lehettek ezek a tételek, a való élet azonban csak időnkint és esetlegesen termelt ki olyan állapotokat, amelyekben érvényesülhettek. A konjunktúra más szakában és más tényállások mellett ezek az elvek alkalmazhatatlanok voltak. Ez persze nem akadályozta meg az elavult elmélet követőit abban, hogy egyoldalú és különleges helyzetekben érvényes tanításaikat általános érvényű tételekként ne hirdessék.²⁹ A régi konjunktúrapolitika alkalmazhatatlansága miatt a világ a kapitalisztikus válságok legnagyobb részét a leszámítolási politika eszközének helytelen alkalmazása mellett vészelte át és a katasztrófális visszaeséseket csak a népeességnek és a technikának, a fogyasztásnak és a beruházásnak példátlan iramu fejlődése akadályozta meg.

Az avult és egyoldalú konjunktúrapolitikát lényegileg két tétel irányította. Az egyik, hogy a gazdasági haladás nagy

²⁹ Példaként lásd: *Spiethoff*, A., *Krisen*, Handwörterbuch der Staatswissenschaften. IV. Auflage. Band VI. Jena. Fischer, 1925. 84. l.; *Röpke*, W., *Krise und Konjunktur*. Leipzig. Quelle u. Mayer, 96—97. l.; *Mises*, L., *Geldwertstabilisierung und Konjunkturpolitik*. Jena. Fischer, 1928. 66—73., 80—84. l.; *Ugyanaz*, *Die Ursachen der Wirtschaftskrise*. Tübingen. Mohr, 1931. 10—14., 32—34. l.; *Hayek*, F., *Preise und Produktion*. Wien. Springer, 1931. 99—121. l.; *Machlup*, F., *Führer durch die Krisenpolitik*. Wien. Springer, 1934. 5—31., 164—176. l.; *Rostás* L., *Konjunktúraelmélet és konjunktúrapolitika*. Budapest. Magyar Tudományos Akadémia, 1937. 278—323. l.

vívmányai, a technikai újítások végtelen sora csak konjunktúrahullámzások mellett volt ilyen ütemben megvalósítható. Márpedig gazdasági haladás és konjunktúrális hullámzás között nincs okozati összefüggés. Azt talán még meg tudná az ember érteni, hogy a fellendülés lázas tevékenysége a technikai újításokra ösztönzőleg hat. De csak nem kell a válság a maga mindent lerontó tétlenségével a feltalálási kedv, a technikai újítások ösztönzéséhez. És nem fogadható el az avult konjunktúrapolitika másik vezető tétele sem. Nem áll az, hogy a válság a gazdasági élet automatikus ellenőre, amely bekopog minden vállalkozó ablakán és számonkéri gazdasági életképességét. A válság a maga csökkent keresletével olyan vállalkozókat is tönkretesz, akiknek termelésére a mélypont kivételével minden időben szükség van. Az automatikus ellenőr, a válság valójában inkább monopóliumok kialakulását, mint a verseny fejlődését segíti elő és teljesen érthetetlen az, hogy az automatikus ellenőr miért a munkásokat sujtja a legsúlyosabban, akiknek termelőképességére csak romboló hatással van.

De nemcsak a konjunktúrahullámzások kívánatos voltáról, hanem a konjunktúrapolitikai irányítás lehetetlenségéről is meg voltak ezek a gazdaságpolitikai tanácsadók győződve. A munkanélküliség teljes megszüntetése szerintük még a konjunktúranélküli gazdasági élet elérése esetében is lehetetlen. Kétségtelen, hogy van egy lecsökkenthetetlen munkanélküliségi minimum, de hogy erre hivatkozással miért kell milliók munkanélküliségét tűrni, az nehezen érthető meg. Hivatkoznak ezek a tanácsadók arra is, hogy amint a munkanélküliség teljes kiküszöbölése nem lehetséges, úgy a surlódások bizonyos mértéke az elképzelt eszményi gazdasági állapotban is megmarad. De ha a surlódások szükségképpen adódnak is, nem kell-e a surlódások kiküszöbölése érdekében mindent megtenni?

A konjunktúrapolitikai irányítás lehetőségeinek ferde beállítására ezek a gazdaságpolitikai tanácsadók mindent elkövettek. A konjunktúrapolitikai irányítás szerintük tervgazdaság nélkül el sem képzelhető. A tervgazdaság viszont — úgy mondták — önellentmondásba esik, mert szabad véleménynyilvánítás, magántulajdon és szabad vállalkozás mellett értékálló valutát, fix kiskereskedelmi árakat, fix béreket és kamatokat, kényszerbevásárló és eladó szövetkezeteket, állami hitelmonopóliumot és a tőkepiac mellőzését követeli és a konjunktúrapolitikának tulajdonított önellentmondás az ilyen kritikusok előtt már elegendő ok volt a konjunktúrapolitikai irányítás lehetőségének elvetésére.

De az avult elmélet hivei emellett más vonatkozásokban is lehetetlen célokat tulajdonítottak a konjunktúrapolitikának és a konjunktúrapolitika lehetőségét ezeknek a céloknak lehetetlenségére hivatkozással is tagadták. Hangsúlyozták a fix

áraknak és az árszínvonal stabilizációjának helytelenségét és lehetetlenségét és ebből tévesen a konjunktúrapolitika helytelenségére és lehetetlenségére is következtetést véltek levonhatni.

Sajnálattal állapították meg ennek az iránynak hivei, hogy a konjunktúrapolitikai intézkedések zöme a válság és a pangás idejére esik. Ebben pedig semmi csodálatos nincs, mert természetes, hogy a konjunktúrapolitika elsősorban akkor akar segíteni, amikor baj van. A bajok megelőzése is célja kell, hogy legyen a konjunktúrapolitikának, de a bajok megelőzésének szükségessége nem indokolja a meglévő bajok elleni küzdelem feladását.

Ezek a konjunktúrapolitikusok egy célt ismertek: a beruházások túlajtásának megakadályozását. Ennek a célnak fontosságáról sem voltak maradéktalanul meggyőződve és bizonytalanságuk lagymatag konjunktúrapolitikai követelések felállítására vezetett. Konjunktúrapolitikát szerintük csak egy időpontban lehet végezni: a fellendülés idején. A konjunktúrapolitikának csak egy eszköze van: a kamatpolitika. A kamatlábat kell a fellendülésben ugrásszerűen emelni, hogy a beruházások túlzott növekedését megakadályozzák. A hitelmegszorítás, a hitelkontingentálás, a nyiltpiaci politika és a külföldi kölcsönök korlátozása csak óvatosan alkalmazott kiegészítő eszköz lehet. A célok bizonytalansága és az eszközök erőtlensége mellett azután nagyon csodálkoztak ezek a politikusok, ha végnélküli baj és visszaeső termelés lett hibás elgondolásuk érvényesítésének káros eredménye.

2. Az új elmélet és az új politika a köztisztéletben álló régi elméletek helyett sokat tanult elavultnak tartott *régi közgazdáktól* és szerencsétlen vagy kevésbé szerencsétlen, sokszor hóbortosként megvetett *társadalmi reformerektől*. Az új elmélet erősen hangsúlyozza, hogy a kínálat önmagában nem tud keresletet teremteni és így közeli rokonságban van minden olyan elmélettel, amely a konjunkturális válságot a hiányos fogyasztással magyarázza. Az új politika a hatékony kereslet fokozását követeli és ebben az értelemben csatlakozik azokhoz a gazdaságpolitikai gondolatokhoz, amelyek a válságot a fogyasztás fokozásával vagy az állami kiadások növelésével kívánják megszüntetni. Emelkedtek megbecsülésben Neisser és Lederer, Foster és Catchings, a régiek közül pedig Malthus, Sismondi és Louis Blanc, akiket minden elismertségük mellett éppen a válságra vonatkozó tanításaikban kicsinyeknek tekintettük, idevágó tételeikkel ma inkább gyarapítják, mint kisebbitik érdemeiket.³⁰

³⁰ Lásd: Neisser, H., General Over-Production. A Study of Say's Law of Markets. Journal of Political Economy. XLII. (1934) 433—465. I.; Lederer, E., Konjunktur und Krise. Grundriss der Sozialökonomie. Abt. IV. Teil I. Tübingen, 1925. 354—413. I.; Ugyanaz, Technischer Fortschritt

És a közgazdászok tisztelt társasága mellett itt vannak a félközgazdászok, akiknek javaslataitól hemzseg a világ és akiket szellemi elődeiként különösen Keynes aposztrofál nagy melegséggel. Itt van Sylvio Gesell, a német származású sikeres délamerikai kereskedő, aki öreg korában nagy vagyonnal egy svájci birtokon gazdálkodik és az 1914–18-as nagy háború végén a kommunista bajor kormányban lesz miniszter.³¹ Ezek sorába tartozik Hobson, az Oxford University Extension tanára és Mummery, a hegymászóként és társadalmi apostolként ismert exeteri kereskedő.³² Szellemi őseként aposztrofálja végül Keynes Bernard de Mandevillet, a XVIII. századbéli angol doktort, akinek cinikusan szellemes és paradoxonoktól hemzsegő, nagy emberismeretet és erkölcstelen fölényt sugárzó versét oly tökéletes kis remekként közvetítette a magyar olvasó felé kisléghi Nagy Dénes.³³ Ebben a szellemes kis remekben, „A méhek meséje”-ben a közgazdászok és félközgazdászok változt gondolatának minden hibáját és minden érdemét megtaláljuk és nem megy a tudományosság rovására, ha a vezető gondolatokat száraz próza helyett versben ismertetjük:

Viszont ezer szegénynek
Aadtak munkát, akik feltűnni vágytak
S pazarolva sok pénz nyakára hágtak.
Irigység és hiúság bűnei
A szorgalmat tudták segíteni,
Mert kívánságuk a cifrázkodás:
Étel, fogat, ruházat egyre-más.
De ez a furcsa, nevetséges hóbort
Kereskedésben legfőbb mozgató volt.

und Arbeitslosigkeit. Tübingen. Mohr, 1931. 126 l.; *Foster, W. T., and Catchings, W., Money.* Boston and New-York, Pollak Foundation, 1923. XI, 409 l.; *Foster, W. T., and Catchings, W., Profits.* Boston and New-York. Pollak Foundation, 1925. XXII, 465 l.; *Foster, W. T., and Catchings, W., The Road to Plenty.* Boston and New-York. Pollak Foundation, 1928. 239 l.; *Malthus, Th., Principles of Political Economy.* London. Murray, 1820. főleg 8., 9., 363. l.; *Sismondi, S., Nouveaux principes d'économie politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population.* Paris, 1819, Magyar fordítás: A nemzetgazdaságtan újabb elmélete. Budapest. Pallas, 1899. 411 + IV, 419 l.; *Blanc, L., Organisation du Travail.* Paris, 1819. Német fordítás: Organisation der Arbeit. Berlin. Prager, 1899. X, 332 l.

³¹ *Gessel, S., Die natürliche Wirtschaftsordnung durch Freiland und Freigeld.* Berlin, 1916. VII. Auflage. Hochheim. Timm, 1931. 401 l.

³² *Hobson, J. A. and Mummery, A. F. The Physiology of Industry.* London. Murray, 1889. főleg IX., 27., 50–51., 130. l.

³³ *Mandeville, B., The Grumbling Hive: or Knaves Turn'd Honest.* Fordította kisléghi Nagy Dénes „A méhek meséje, avagy egyéni bűnökből társadalmi előnyök” címen. Ünnepi dolgozatok Navratil Ákos születésének 60. és egyetemi tanári kinevezésének 30. évfordulója alkalmából. Budapest. Gergely, 1935. 307–318. l.

A bűn eképpen táplált ötletet
 S idővel a kas bőség földje lett,
 Mindenkinek öröm volt ott az élet,
 Mind élvezék a kényelmet, jólétet,
 A szegények is többet fogyaszthattak,
 Mint régebben megteheté a gazdag
 S jobb sorsa népnek nem is lehetett.³⁴

Végül itt van a gondolatok nagy apostolaként maga Keynes. Szerinte a takarékoság nem tesz semmit, hogy a jövő hozadékot fokozza, nem tesz semmit a beruházás fokozására.³⁵ Szerinte nagyon elterjedt, de lehetetlen gondolat az, hogy az egyéni megtakarítás ugyanolyan hasznos, mint az egyéni költés.³⁶ A jólét gyarapodása — véleménye szerint — nem függ a gazdagok megtartóztatásától, vagyis a takarékoságtól, sőt ez a jólét szempontjából egyenesen káros.³⁷

A józan közgazdának és a józan üzletembernek már meg kell döbbennie, hogy ez hát az elmélet új haladása, ez az, amivel a régieknél többet tudunk. De alaptalan a döbbenet és felesleges az aggodalom, mert ezek a gondolatok az új fejlődésnek csak egyes esetekben jelentős láncszemei. A konjunkturális helyzettel kameleonszerűen változó Keynes a maga szokatlan fordulataival éppen az elmúlt évben mutatta meg, hogy a kiadások fokozása és a takarékoság elleni küzdelem nem lehet alfája és omegája a konjunktúráirányítás új módszereinek. A takarékoság erényét 1936-ban oly fölényesen ostromozó nagyon is realiztikus tudós, 1940-ben felsőbb állami érdekre hivatkozással, nemcsak takarékoságot követelt, de azt is kívánta, hogy a takarékoságot az állam erőszakkal kényszerítse ki.³⁸ A formális logika elveit mereven alkalmazó közgazdászok itt kiáltó önellentmondásra mutathatnak rá, de mégsem követünk el hibát, ha azt mondjuk, hogy Keynesnek akkor is igaza volt és most is igaza van. Keynes és szellemi rokonai a felledülésben önmaguk megcáfolására kényszerülnek és kétségtelen, hogy megállapításaik és követeléseik csak a konjunktúraalakulás és konjunktúráirányítás bizonyos különleges, habár nagyon fontos eseteiként kezelhetők. Keynes pálfordulása mindennél világosabban mutatja, hogy ezek a tételek nem lehetnek általános érvényűek és az új konjunktúraelméleti és konjunktúrapolitikai irány helyes felfogást követ, amikor ezeket a tételeket különleges esetekben elfogadja, de ezen túlmenőleg

³⁴ *Mandeville*, i. m., 312. l.

³⁵ *Keynes*, *General Theory*. i. m. 212. l.

³⁶ *Keynes*, i. m. 212. l.

³⁷ *Keynes*, i. m. 373. l.

³⁸ *Keynes*, J. M., *How to Pay for the War: a Radical Plan for the Chancellor of the Exchequer*. London. Macmillan, 1940. VII, 88 l.

a konjunktúra minden szakaszának mélyreható megismerése és minden szakaszban a helyzethez alkalmazkodó módszerek és eszközök alkalmazására törekszik.

3. Mindezek kapcsán fel kell vetni a kérdést, hogy lehet-e egyáltalában a *konjunktúrapolitika új módszereiről* beszélni. Az államok és jegybankok mindig folytattak pénz-, hitel- és pénzügyi politikát, árpolitikát és bérpolitikát, termelési politikát és fogyasztási politikát. A konjunktúrapolitika eszközei lényegileg az állam gazdasági beavatkozásának eszközei és a gazdasági szabadság korszakát megelőző idők a gazdasági állambeavatkozás minden fajtájára szolgáltatottak példát. Újjonnan felmerülő helyzetek a konjunktúrapolitikában kétségtelesen vezettek új eszközök alkalmazására, de a konjunktúrapolitika új módszereiről elsősorban mégis azért beszélhetünk, mert a konjunktúrapolitika magának új célokat tűzött, mert új vezető elveket alakított ki, mert a helyesen felfogott új konjunktúrapolitikát a helyzethez való tökéletes alkalmazkodás, a gazdasági élet egészére kiterjedő hatásvizsgálat és az alkalmazott sokféle és különböző eszköz teljes egybehangolása jellemzik.

Az új konjunktúrapolitika a régi konjunktúrapolitikánál helyesebben és megfelelőbben tudja céljait kitűzni. Az avult konjunktúrapolitikusok a konjunktúrapolitikának a legkülönbözőbb célokat tulajdonították és nem látták, hogy aránylag milyen egyszerű és észszerű a konjunktúrapolitika végső feladata. A konjunktúrapolitika céljaként hirdették a beavatkozások teljes kiküszöbölését, a pénz és arany viszonylatának merev megőrzését, a váltóárfolyamok szilárdságát, vagy az árszínvonal állandóságát és az ilyen képzelt célokkal lehetetlenné tették a gazdaságpolitika irányítói számára a tiszta ítélkezést és a határozott cselekvést. Eszményként dicsőítették a beavatkozásoktól mentes gazdasági rend biztosítását, pedig ez nem lehet észszerűen a konjunktúrapolitika célja. Beavatkozások elmaradása esetében is érvényesülnek válságot kiváltó tényezők és beavatkozások elmaradása esetében sem lépnek fel önmaguktól olyan erők, amelyek szükségszerűen, gyorsan és hatásosan vezetnének a válság megszüntetésére. Eszményként hangoztatták a pénz és arany viszonylatának merev megőrzését is, bár ez sem lehet észszerűen a konjunktúrapolitika végső feladata. A pénz és arany értékarányának merev megőrzése sokszor vált ki fájdalmas zsugorodási folyamatokat, amelyek a termelés érdekei és a szükséglet kielégítése szempontjából csak károsak lehetnek. De nem megfelelő konjunktúrapolitikai cél a váltóárfolyamok szilárdsága sem. Ennek biztosítása sokszor nagy munkanélküliséget okoz. A váltóárfolyamok szilárdságának feltétele a bérszínvonal szilárdsága és a bérszínvonal emelkedését számos helyzetben csak nagy-

munkanélküliség árán lehet megakadályozni. Erősen kétes értékű az árszínvonal állandóságának sokat hangsúlyozott nagyszerű célja is. Az árszínvonal úgynevezett állandóságán csak valamely jelzőszám állandóságát érthetjük és ez természetesen távolról sem jelenti a foglalkoztatottság állandóságát. Az árszínvonal állandósága a tőkés számára hozhat vélt igazságot, de ez csak az egyébként fellépő tényleges kereslet erőszakos zsugorításával és más társadalmi rétegek súlyos sérelme árán érhető el.³⁹ Nem kell a konjunktúrapolitikának ma már a termeléstől és fogyasztástól elszakadó önkényes gazdasági célkitűzéseket követnie és jól jelöljük meg a konjunktúrapolitika végső feladatát, ha azt mondjuk, hogy a rendelkezésre álló tőkének és munkaerőnek lehetőleg teljes kihasználását, a beruházásoknak és a szükségleteknek hosszú időtartamú kiegyenlítését, a minél nagyobb és minél eredményesebb termelést és szükségletkielégítést kell biztosítania.

A célok tisztulása mellett az elmúlt évtized folyamán kifinomodtak és erősebb egységbe foglaltattak a konjunktúrapolitika vezető elvei is.

A tünettan azelőtt a „normális“-tól, a „rendszerinti“-től eltérő gazdasági jelenségekre figyelt fel.⁴⁰ A rendszerintinek megfelelő ipari termelést, kereskedelmi forgalmat, foglalkoztatottságot, bankjegyforgalmat, vasúti forgalmat és egyéb tüneteket szeretett látni. A mai tünettan figyelmét az „unused resources“, a „kihasználatlan termelőerők“, a termelési tartalékok és a „bottle necks“, az „üvegnyakak“, a termelőerők kínálatának és a termelési tartalékoknak kimerülése kötik le. Beavatkozás lehetőségét látja ma a konjunktúrapolitika, ha kihasználatlan tőkeberendezések, munkaerők és nyersanyag-tartalékok állanak a gazdasági élet rendelkezésére és rendszerint szükségesnek ítéli a beavatkozást, ha küszöbön áll a nyersanyag-hiány, ha a munkaerőtartalék a kimerülés veszélyével fenyeget, vagy ha új tőkék keletkezése nélkül a termelést és foglalkoztatottságot fenntartani nem lehet. A „normális“, a „rendszerinti“, ezek a vélt zsinórmértékek a konjunktúrapolitikában most nem vezérelnek már és ezért lehet a konjunktúrapolitika ma nemcsak a gazdasági hullámlások enyhítésének, de a gazdasági és társadalmi haladásnak is tényleges és értékes eszköze.

A régi konjunktúrapolitikát bizonyos félszeg merevség bénította. Az új konjunktúrapolitika mindenben igyekszik a

³⁹ A helytelen konjunktúrapolitikai célkitűzéseknek ezt a cáfolatát lásd részletesebben: *Robinson, J.*, Full Employment. Essays in the Theory of Employment. i. m. 30—37. l.

⁴⁰ Ennek a helytelen felfogásnak még ma is vannak nagynevű képviselői: *Schumpeter, J.*, Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. New-York. McGraw-Hill. 1939. 3—6. l.

helyzetet felismerni és intézkedéseit mindig a kialakult helyzethez mérni. Mások a pénz- és hitelpolitika elvei a válságban, mint példának okáért a fellendülésben és ugyanígy konjunktúraszakonként eltérő szempontok vezérlik a pénzügyi, az ár- és bér-, a tőke-, a munkaerő-, a nyersanyag- és a fogyasztási politikát is. A konjunktúrapolitika ma nem dolgozik feltétlen, hittételszerű elvekkel és határozottan tudja, hogy a helyzet egyéni alakulása gyakran érvényesülő irányelvekben is változást okozhat. A feltétlenség igényével fellépő és a helyzethez nem alkalmazkodó konjunktúratudomány mellett a gyakorlati gazdaságpolitikus egyéni ösztönének fontos és fokozott szerep jutott. Kétségtelen, hogy a konjunktúráirányítás ma is művészet maradt, de a felismeréseiben szilárd, minden helyzettel számolni tudó és a valóságban tényleg alkalmazható tudomány a konjunktúrapolitika felelős irányítói számára ma messzeemenően hasznos, átfogó és értékes utbaigazításokkal tud szolgálni.

A korábbi konjunktúrapolitika széthulló intézkedéseivel szemben az új konjunktúrapolitikát erős és határozott egységre törekvés is jellemzi. Ma nincsen már külön kamatpolitika, külön árpolitika, külön ipari és mezőgazdasági politika, elkülönülő jövedelemelosztási és szociálpolitika. A konjunktúrapolitika ma fokozottan figyel gazdaságpolitikai önellentmondások kiküszöbölésére, átfogóan méri le a foganatosított intézkedések hatásait és különös figyelemmel néz arra, hogy kitűzött céljait a legkisebb erőnyomattal érje el. A konjunktúrapolitika régebben részterületeket vizsgált és részleges eszközöket alkalmazott. Ma a konjunktúrapolitika a gazdasági élet egészét tartja szem előtt és céljai megvalósítására az eszközök széles sorát veszi igénybe. A foganatosított intézkedéseknek legtávolabbi és legidegenebbnek tűnő területeken fellépő hatását is vizsgálja. Kamatemelésnél például nemcsak a takarékoság szempontjából, de a valuta, a külkereskedelem, a jövedelemelosztás, valamint főleg a termelés, a kapacitáskihasználás és a foglalkoztatás terén is tekintetbe veszi, figyeli és leméri a hatásokat. A közvetlen eszközöket ma a közvetett eszközök széleskörű alkalmazásával támasztják alá, sőt célokat gyakran a közvetlen eszközök minden igénybevétele nélkül kizárólag közvetett eszközökkel érnek el. A megtakarítások növelésére például nemcsak kamatpolitikai lépéseket tesznek, hanem ezt a célt sokszor a kamatláb minden változtatása nélkül kizárólag árpolitikai, bérpolitikai, adópolitikai, jövedelemelosztási vagy termeléspolitikai intézkedésekkel mozdíttják elő. Észszerű tünetvizsgálat, a hatások átfogó lemérése és a közvetett eszközök erős igénybevétele jellemzik ma a helyesen felfogott konjunktúráirányítást, amely szilárd elméleti alapokon és széles látókörrrel, tiszta célokkal és helyes vezető elvekkel így gyakran kis

beavatkozások árán kedvezőbb eredményeket remélhet, mint a régi konjunktúrapolitika, amely vagy minden beavatkozástól tétován húzódozott, vagy egyes elszigetelt eszközöket túlságosan is megterhelt.

V.

1. A konjunktúrapolitikai célok, vezető elvek és eszközök lényeges változása közben a *pénz- és hitelpolitika* megtartotta a konjunktúrapolitika terén irányító szerepét.⁴¹ De míg azelőtt jóformán csak a viszontleszámlítolási kamatláb emelésének vagy csökkentésének eszközét alkalmazta inkább a jegybank, mint az állam, addig a konjunktúráirányítás ma pénz- és hitelpolitikai téren az eszközök hosszú sora felett tud rendelkezni. A pénz- és hitelpolitikai eszközök a konjunktúrapolitikának ma megkötésektől mentes és messzemenően független cselekvést biztosítanak. Megszűnt az arany, a pénz, a kamat és az árak merev kapcsolata és a konjunktúrapolitika külön-külön érvényesítheti irányító hatását az alakulás minden lényeges elemére.

Az arany és a pénz kapcsolatát az aranyvaluta korlátozásai, a váltóárfolyamok szabadonengedése, a leértékelések és a devizagazdálkodás lazítják. Enyhítettek az aranyfedezeti elveken. Devizafedezeteket engedélyeztek. Magasabb kamat vagy bankjegyadó ellenében lehetővé tettek jegykibocsátásokat. Hatósági korlátozásoknak vetették alá az aranyforgalmat. Aranykészleteket központosítottak. Felfüggesztettek belföldi és külföldi aranybeváltásokat. Külföldi pénzforgalmat központosítottak. Szabadonengedtek váltóárfolyamokat. Valutakiegyenlítő alapokat létesítettek. Hatóságilag állapítottak meg aranyárfolyamokat. Csökkentettek pénzlábakat. Hivatalosan állapítottak meg pénzárfolyamokat és felárakat. Részben az arany elégtelen volta és rossz megoszlása miatt történtek ezek és a különböző országok távolról sem korlátozták egyformán az aranyvaluta érvényét. Az ilyen intézkedéseknek mégis a konjunktúrapolitikai lehetőségek szempontjából közvetlen és messzenyúló jelentősége van. Az aranyvaluta korlátozásából adódó

⁴¹ A pénz- és hitelpolitikai irányításra, valamint a konjunktúrapolitikai irányítás egyéb területeire vonatkozó fejtegetésekben szerző az ismertetett elméleti eredmények és az idevágó tapasztalati anyag összehangolására törekszik. A következtetések levonásánál felhasznált alapanyag minden cikkének idézése itt nincs helyén és csak a figyelembevett fontosabb dokumentációs forrásokat jelöljük meg: World Economic Survey; The Commercial and Financial Chronicle; The Economist; The Times; Wirtschaftsdienst; Neue Zürcher Zeitung; Frankfurter Zeitung; Pester Lloyd; A Magyar Nemzeti Bank Havi Közleményei. Irodalmi utalásokat szerző a következőkben csak a gondolatmenet kialakítása szempontjából fontos munkákra tesz.

lehetőségek kiaknázása és a kínálkozó eszközök alkalmazása révén az arany és a pénz értékének szétválasztása, a pénz belföldi és külföldi értékének egymástól független alakítása, a belföldi pénzérték és a belföldi hitelpolitika szabad irányítása vált lehetségessé.

A belföldi pénzérték és a belföldi hitelpolitika függetlenítése révén a konjunktúrapolitika szabadabban és erőteljesebben alkalmazhatja a hitelpolitikai eszközöket. A konjunktúrapolitika ma függetlenebbül határozhatja meg a jegybank kihitelezéseinek mennyiségét és kamatát, de ezt a politikát amellet még számos más eszközzel erősítheti meg, teheti teljessé, helyettesítheti vagy ellensúlyozhatja. A legnehezebb az irányítás a hosszúlejáratú hitelek piacán. A legerősebb befolyás itt a nyiltpiaci vételekkel és eladásokkal gyakorolható. Fontos irányító ezen a piacon a külföldi kölcsönfelvétel lehetővé tétele vagy kizárása, a külföldi kihitelezések engedélyezése vagy eltiltása is. Piaci összefüggések révén hat a tőkeemelések és a kibocsátások korlátozása. Ezért nagyjelentőségű eszköz más kölcsönök legmagasabb kamatának és az osztalékok felső határának meghatározása. A rövidlejáratú hitelek piacán még több és hatásosabb eszköz áll a gazdaságpolitika rendelkezésére. Ezen a piacon is lebonyolíthat nyiltpiaci műveleteket és irányíthat a külföldi hitelfelvételek és kihitelezések szabályozásával. Adagolhatja a jegybankhitelek mennyiségét és a likviditási kulcsok hatósági megállapításával is meghatározó befolyással lehet a hitelek összegére. Megvan a konjunktúrapolitikai jelentősége a hitelcenzura szigorításának vagy lazításának és lehetőségeket nyit a megkövetelt tárgyi biztosítékok súlyosbítása és enyhítése. Fontos eszköz ezen a piacon a különböző hitelek kamatának eltérő megszabása is. Kikényszerített takarékoság, kötelező kölcsönjegyzés, kamattételek hatósági megszabása, a hitelfeltételek utólagos változtatása, hitelsegélyek és különböző szanalási műveletek egészítik ki a hitelpolitika fegyvertárát, úgyhogy a hosszú- és rövidlejáratú hitelek piacán a konjunktúráirányítás ma széles határok között és hatásosan tudja elhatározásait megvalósítani.⁴²

Az új hitelpolitika hatékonyságát nagyban fokozza az a körülmény, hogy céljai biztosításában nemcsak a sajátlagos hitelpolitikai eszközökre, hanem a gazdaságpolitika egyéb eszközeire is messzemenően támaszkodhatik. A hitelpiaci kereslet és kínálat irányításának fontos eszközei a pénzügyi, a jövedelemeloszlási, az ár- és bér-, a beruházási és a fogyasztási politika is. A hitelpolitika és a pénzügyi politika között igen szoros kapcsolat áll fenn. A hitelkiterjesztés a leghatékonyabban az

⁴² *League of Nations, Commercial Banks, 1929—1934.* Geneva. L. o. N., 1935. —; *League of Nations, Money and Banking, 1935/36.* — Geneve. L. of N. 1936. —

állami kiadások növelésével, a hitelösszevonás azok csökkentésével érhető el. A tőkekeletkezést hatékonyan segítheti az adók csökkentése, míg az adók növelése a hitelpiactól eszközöket von el. Adóbevételekből eszközölt kihitelezések viszont a hitelpiaci kínálatot növelhetik, míg adókból eszközölt beruházások adott körülmények között a hitelpiaci kereslet csökkenésére hathatnak. Nem kevésbé szoros összefüggés állapítható meg a hitelpolitika és a jövedelemeloszlási politika között. A nemzeti jövedelem megoszlása a tőkekeletkezés szempontjából rendszerint kedvező hatással van, de arányosított jövedelmek mellett a kedvezőtlen hatásokat a kisjövedelműek takarékoságának megfelelő ösztönzése vagy a kötelező takarékoság különböző módjai erősen ellensúlyozhatják. A vállalatok és a tőkejövedelmet élvezők aránylag nagyobb takarékosága miatt az áraknak a bérekhez viszonyított emelése a takarékoságra rendszerint ösztönzően hat, de az árakhoz viszonyított, tényleges béremeléseknek a fogyasztásra ösztönző hatását — az arányosított jövedelemeloszlás esetéhez hasonlóan — a takarékoság ösztönzésével és kötelező intézkedésekkel ugyancsak messzemenően enyhíteni lehet. A hitelpiaci kereslet befolyásolásának fontos eszköze lett az állami, vállalati és magánberuházások irányítása, míg a hitelpiaci kínálatot hatékonyan lehet a fogyasztás növelésével vagy csökkentésével befolyásolni. A pénztőkeképződés nem annyira a kamat, mint inkább a jövedelmek magasságától függ. A rossz termeléspolitika ennekfolytán tőkepusztító politika és ezért pénztőkét is keletkeztető politika az olyan irányítás, amely a termelés növelését, új tőkeberendezések keletkezését, a teljesítőképesség jobb kihasználását és a tényleges jövedelmek emelkedését tudja biztosítani.

A hitelpolitika hatalmas eszközeivel az állam és a jegybank a konjunktúra különböző szakaszaiban eltérő feladatokat valósít meg. A hitelpolitika feladatai a fellendülés csúcsán merőben ellentétesek a visszaesés mélyével szemben. A hitelpolitikának feladatai megválasztásában és intézkedései fogantatásában mindig a termelési helyzethez kell alkalmazkodnia. A hitelpolitika nem korlátozhatja látókörét a hitelpiac formaszerű tüneményeire, hanem azt kell néznie, hogy állnak-e még kihasználatlan tőkelehetőségek, foglalkozás nélküli munkások és felhasználatlan nyersanyag tartalékok a termelés rendelkezésére. A hitelpolitikát egészen másképen kell irányítani a termelőerők kihasználatlansága idején, mint a termelési tartalékok kimerülésének változatosan különböző helyzeteiben.

A kialakult válságban követendő hitelpolitika elvei ma tisztán állanak előttünk. Nem áll az a tétel, amelyet sokan hirdetnek, hogy a válság sokkal veszedelmesebb, mint a fellendülés. Bármily önellentmondásnak hangozzék is — a válság kialakultságában inkább állanak a gazdaságpolitika rendelkezé-

sére eszközök, mint a kimerülő fellendülésnek a legkülönbözőbb tényezőkre visszavezethető helyzeteiben. A kialakult válságban lesüllyedt a termelés, visszaesett a fogyasztás, nagy a munkanélküliség, leestek az árak és a kamat is vagy alacsony szintre süllyedt, vagy csak a nagy kockázat tartja magasabban. A járulékos hitel és az olcsó kamat kedvező hatásainak ilyen helyzetben nagy a valószínűsége, csak gondoskodni kell, hogy a hitelkiterjesztés hatásai szét ne szóródjanak és hogy a kínálat a kereslettel magasabb szinten jöjjön összhangba. Helyes közvetlen célok és megfelelő keresztülvitel ekkor termelőfolyamatok kiterjesztését és megindulását eredményezhetik és ennek a politikának nyomában járulékos vásárlóerőknek tényleges jövedelmekké, pénztőkékké és adóeredményekké, hitelvisszafizetéseké, beruházásokká, vagy közületi szolgáltatásokká való átalakulása járhat. A járulékos hitel egy felfokozott termelés forgótőkeszükségletének fedezésére szolgálhat. A tőkepiac bizalmának helyreállítása a járulékos hitel konszolidálásának lehetőségét hozhatja magával. Az adóbevételek növekedése részben a teremtett vásárlóerők visszaszívását eredményezheti. A hitellel lehetővé tett termelés-kiterjesztés ilyen helyzetben a fogyasztási és beruházási szükséglet fokozódását hozhatja magával, mert a gazdaságpolitika nagyfokú keresetemelkedést tud biztosítani és mert gondoskodni tud arról is, hogy a termelés kiterjesztése a rugalmas kínálatú termelőtényezők igénybevételével történjék. A járulékos hitel tud ki nem használt munkát, tőkét és természeti erőt a termelés szolgálatába állítani és veszély csak akkor van, ha nagyfokú áremelkedés, a behozatal erős növekedése vagy menekülésszerű tőkekiáramlás jár a hiteltermelés nyomában. A válság mélypontján rendszerint megvan a járulékos hitel eredményes alkalmazásának lehetősége, de a lehetőségek kiaknázása a termelés tényleges megindulásán és a gazdaságpolitikai irányításon múlik.

A válság mélyén eredményes hitelpolitika viszont a fellendülés kifejlődésében könnyen végzetessé válhat. A kialakult fellendülésben jóval nehezebb a hitelpolitikát irányítani. Tiszán kell látni a helyzetet és aszerint kell a különböző intézkedéseket foganatosítani. A hitelkiterjesztés elmaradása részben megvalósult tőkekeletkezést hiúsíthat meg. A további hitelkiterjesztés viszont pénzromlásba vezető körforgást eredményezhet. A fellendülés megszűnésére a legkülönbözőbb okok vezethetnek és a különböző válságokkal szemben igen eltérő intézkedésekre van szükség. A helyzet végeredményben mindig az, hogy a költségek meghaladják az árakat, de a helyzetet kialakító okok távolról sem ilyen egységesek. Lehet, hogy a pénzforgalom növekedése miatt felemelkedő kamat okozza a válságot (Hawtrey). Lehetséges, hogy a takarékoság nem elegendő a kész tőkejavak megvásárlására és így állanak elő vesztesé-

gek (Cassel). Lehet, hogy az emelkedő bérek és nyersanyag-költségek okoznak kedvezőtlen fordulatot (Mitchell). Viszont nem indokolatlan egyes helyzetekben az a felfogás, hogy az aránytalan jövedelemeloszlás miatt túlságosan nagy megtakarítások hatnak korlátozólag a termelés kiterjesztésére (Hobson). Válságok oka lehet a nagyarányú beruházások miatt a fogyasztási javakban beálló túlhajtott termelés (Aftalion). Nem egy válságot az a körülmény okozott, hogy a túlzott verseny túlságos tőkebefektetésekre és a termelés szerkezetének helytelen eltolódására vezetett (Schumpeter).⁴³ Míg tehát a kialakult válságban aránylag egységes elgondolás szerint működhetik a politika, addig a kibontakozott fellendülésben a helyzetnek nagyon éles felismerésére van szükség és a visszaesés továbbgyűrűződő folyamatának kialakulását csak nagyon gyors és nagyon megfelelő intézkedések akadályozhatják meg. A konjunktúrafordulat olyan eseteiben, amikor a termelés tartalékai, a tőke, a munka és a természeti erők még nem merültek ki, a tevékeny hitelpolitikának lehet vezető szerepe. A munkaerők teljes foglalkoztatása, a tőkeberendezések maradéktalan kihasználása és a természeti erők nagyfokú igénybevétele esetében viszont a hangsúly a tényleges termelés és a tényleges fogyasztás irányításán van. Ha a pénzforgalom növekedése miatt emelkedik a kamat, akkor helyeselhető az a hitelpolitika, amely rugalmasan lehetővé teszi a pénzforgalom és a hitelkeretek kiterjesztését. A kiterjesztés azonban természetesen itt is csak addig a határig mehet, amelyet a termelőerők kihasználása a pénzforgalomnak és a hitelnyújtásnak szab. Helyes lehet a kiterjesztés akkor is, ha az aránytalan jövedelemeloszlás miatt a gazdasági élet rendelkezésére túlságosan nagy megtakarítások állanak. Sokszor azonban a jövedelemeloszlás javítása vagy felhalmozott pénzkészletek beruházásának ösztönzése jobb eredményt biztosíthat. A nagyarányú beruházások miatt a fogyasztási javakban túlhajtott termelés esetében sem célszerű a hitel és vásárlóerő zsugorítását erőltetni. Változatlan vagy megnövekedett pénz- és hitelkeret mellett ekkor vagy a termelést kell átállítani, vagy a vásárlóerőket a nagyobb mértékben termelt fogyasztási javak felé terelni. Viszont, ha az az oka a válságnak, hogy a takarékoság nem elegendő a kész tőkejavak megvásárlására, úgy rendszerint a fogyasztás csökkentését, a megtakarítások növelését és a termelőerőknek a termelési javakat előállító iparokba való átcsoportosítását kell megvalósítani. Kiterjesztő hitelpolitikának ilyen helyzetekben már alig van helye. Emelkedő bérek és emelkedő nyersanyagköltségek mellett az árak és bérek ellenőrzésének, a foglalkoztatás és nyersanyagfelhasználás irányí-

⁴³ Lundberg, E., *Studies in the Theory of Economic Expansion*. i. m. 247. l.

tásának vannak komoly lehetőségei. Ez a politika is csak a pénzkibocsátás és a hitelteremtés korlátaival való-
sítható meg. Ha a túlzott verseny miatt felesleges tőkejavakat
állítanak elő és helytelen irányba tolódik a termelés szerkezete,
úgy rendszerint a termelés korlátozása és gyors átállítása lesz
elkerülhetetlen szükségesség. A keretek csökkentése és bizonyos
leírások nélkül legtöbbször ez a politika sem vezethet ered-
ményre. Ha feltétlen állami szükségletek kielégítése érdekében
kell túlfeszíteni a termelést, úgy különösen fontos, hogy a pénz-
forgalom és a kihitelezések terjedelmének korlátozása érdekében
az állam a magánberuházás és magánfogyasztás céljaira szánt
tőkék megfelelő részét magához vonja. A magánberuházás és
magánfogyasztás korlátozásának hiánya ilyen helyzetekben
könnyen a pénzérték romlását és az állami célok meggyűlöltetését
okozhatja. A fellendülés kifejlődésében és túlhajításában külön-
ösen világossá válik, hogy eredménytelenségre van minden
olyan hitelpolitika ítélve, amely a termelés és fogyasztás, az
árak és bérek kapcsolatait nem részesíti a kellő figyelemben.
A hitelpolitika irányt szab a konjunktúrapolitika egészének,
de eredményes csak akkor lehet, ha céljait végsősorban a ter-
melés és beruházás, a megtakarítás és fogyasztás közegein
keresztül érvényesíti.

2. A közületi feladatok megnövekedése miatt az *állam-
háztartási politika* a konjunktúrapolitikának jelentőségben
egyre növekedő eszköze lett. Az állam a legnagyobb hitelvevő,
a legnagyobb tőkeképző és a legfontosabb tényező a beruhá-
zásban és fogyasztásban. A múltban az államháztartás oktala-
nul súlyosbította a gazdasági élet hullámmozgásait. A vissza-
esésben emelte az adókat és csökkentette kiadásait, míg a fel-
lendülésben az adókat csökkentette és kiadásait növelte. Az
államháztartási politika mereven követte céljait és fenséges
elszigeteltségében csak a válság nyomása alatt volt hajlandó
a gazdasági helyzettel törődni. Pedig a gazdasági helyzet
átfogó figyelembevételével és okos kezdeményezéssel az állam-
háztartási politika az állami célok jobb megvalósulását és
a gazdasági helyzet kedvezőbb alakulását tudja biztosítani.

Új eszközökre az államháztartási politikában alig van
szükség. Mint adóztató hatalom az állam rendkívül erősen
befolyásolhatja a vásárlóerő mennyiségét. Mint hitelvevő a
hitelpiacon döntő tényező. A dologi és személyi kiadásokkal
a beruházás és fogyasztás mennyiségére van hatással. A kiadá-
sok nagy összegénél fogva ezenfelül komoly járulékos hatások-
kal is számolni lehet. Az alakulás minden lényeges elemére,
a vásárlóerőre és hitelkeresletre, a beruházásra és fogyaszt-
ásra hatással lehet az államháztartási politika és legtöbbször
aránylag kevés intézményes újítás árán biztosítható, hogy az
állam adóztató hatalmával, hitelképességével és költségvetési

jogával a konjunktúráirányítás tevékeny és hasznos tényezője legyen. A költségvetés kiegyensúlyozásának rugalmas módszerét kell meghonosítani, a beruházásokat több évre kell tervszerűen előkészíteni, a helyi közületek beruházásait össze kell hangolni az állami beruházásokkal és intézményesen biztosítani kell, hogy a megszavazott beruházási hitelek a konjunktúrapolitikai szempontból legalkalmasabb időpontban legyenek felhasználhatók. Az államháztartási politikában egyébként régi eszközökkel, nagy intézményes újítások nélkül konjunktúrapolitikai szempontból hatalmas eredmények érhetők el.⁴⁴

Az elvek megújulására viszont feltétlenül szükség van. A legkevesebb, amit az államháztartási politikától követelni lehet, hogy ne súlyosbítsa a gazdasági hullámmozgásokat. De legyen a válságok csökkentése és elkerülése is a pénzügyi politikának feladata. Az állami kiadásoknak és különösen a beruházásoknak a konjunktúrahullámmal ellentétes alakítása a konjunktúrapolitika szempontjából hatalmas eszköz. Az állami beszerzések növelése a válságban és csökkentése a fellendülésben hasznos az állam szempontjából, mert a beszerzések a válságban olcsóbbak, a fellendülésben drágábbak. Az állami beszerzések által kiváltott kereslet járulékos hatásai a válságban másodlagos foglalkoztatást, a teljesítőképesség járulékos kihasználását és esetleg a beruházások emelkedését váltják ki. A kibontakozott fellendülésben viszont a beszerzések csökkentése munkaerőket szabadít fel, termelőberendezéseket mentesít és a túlajtott beruházások fokozását teszi feleslegessé. A teljesítőképesség jobb kihasználása és a munkaerők jobb foglalkoztatása révén az állam több bevételhez jut, a munkanélküliség csökkenése révén pedig a segélyezési kiadások csökkenthetők. A kibontakozott fellendülésben alkalmazott tartalékolási politika viszont túlfeszített termelési helyzetek kialakulását akadályozza meg és jövő válságok leküzdésének pénzügyi alapjait teremti meg. A hitelpiacon is pangó kereslet idején jelent az ilyen politika keresletet és túlfeszített kereslet idején eredményezi a kereslet csökkenését. A hatások államháztartási, hitelpolitikai, termelési és munkáspolitikai szempontból egyaránt kedvezők.

A válságban a hangsúly azon van, hogy az állam a keresletet ösztönözze, hogy lehetőleg kevesebb vásárlóerőt vonjon ki és több vásárlóerőt szivattyúzzon a gazdasági életbe. Vagy változatlan kiadások mellett az adókat kell csökkenteni, vagy változatlan adóztatás mellett az állami kiadásokat növelni. A vásárlóerők forrása vagy járulékos hitel, vagy piaci hitel, vagy a fellendülésben külön e célra gyűjtött alapok kifizetése.

⁴⁴ *Lindahl, E., Studies in the Theory of Money and Capital. London. Allen and Unwin, 1939. 351—377. 1.*

lehet. Ha az áremelkedések, a tőkemenekülés és a túlzott behozatal megakadályozhatók — és ennek megvan a lehetősége —, úgy a válságban minden folyó költségvetési hiánynak a gazdasági helyzet alakulása szempontjából kedvező hatása van. A tudatosan irányított közmunkapolitika a hatásokat fokozni képes. A megfelelő tervezés biztosítani tudja, hogy az elvégzett közmunkánál nagy legyen a belföldi anyagfelhasználás, hogy a munka kihasználatlan berendezéseket és munkanélküli munkásokat foglalkoztasson és megfelelő gazdaságpolitikai irányítás azt is biztosítani tudja, hogy kis közmunkakiadás nagy járulékos hatásokkal járjon, vagy hogy a kisebb járulékos hatást kiváltó közmunkáknál a pénzügyi lebonyolítás legyen megfelelően könnyebb.

A fellendülés kifejlődésében a költségvetési hiányok fokozatos eltüntetése, a kiadások fokozásának lelassítása és végső fokon a kiadások csökkentése van helyén. Ha a fogyasztási javak túlságos termelése okoz akadályokat, vagy ha a túlságosan nagy megtakarítások hatnak korlátozólag a termelés kiterjesztésére, úgy hasznos lehet az olyan kiadási politika, amelynek célja a termelt áruk megvásárlásának biztosítása. A fellendülés kifejlődésében, a teljes foglalkoztatás állapotának elérése után viszont az állami kiadások fokozásának ugyanaz a hatása, mint a fellendülés csúcspontján helytelenül keresztülvitt hitelkiterjesztésnek. A hitelkiterjesztés és az állami kiadások fokozása ekkor az árak és bérek halmozódó emelkedésére, a pénzérték romlására, termelési és fogyasztási aránytalanságok kialakulására, tőkeértékek pusztulására és munkaerők pazarlására vezet. Az államnak ebben a helyzetben lehetőleg kerülni kell a kiadások fokozását és lehetőleg pénzügyi tartalékokat kell gyűjtenie a válság idejére. Az ilyen politikának kedvező hatása nemcsak a fellendülés túlhajtasának elkerülésében, a válság kialakulásának megakadályozásában, hanem az esetleg kialakuló válság lerövidítésében és hatásosabb leküzdésében is van.

Ha a termelőerők teljes kihasználása idején az állami kiadásokat mégis fokozni kell — felfegyverkezés és háború esetében van erre szükség —, úgy igen fontos a vásárlóerő megfelelő alakítása. A felfokozott állami szükségletek fedezésére ilyen helyzetekben nem szabad a hitelkiterjesztés eszközéhez nyúlni, nem szabad ekkor az árak és bérek emelkedését tűrni és a magánfogyasztás és magánberuházás emelkedésének is korlátokat kell szabni. A pénz elértéktelenedésének erősödő folyamatát az állam ekkor csak úgy tudja megakadályozni, ha a magánfogyasztás és magánberuházás céljaira szánt vásárlóerők megfelelő részét adókkal vagy kölcsönökkel a maga céljaira vonja el. Az államnak ezt a politikáját korlátozó hitelpolitikával, jövedelemkorlátozásokkal és árkorlátozásokkal kell

támogatnia, mert csak így tudja a vásárlóerő megmaradását, a befolyt állami jövedelmek tényleges ellenértékét biztosítani. A helyzet így is sok nehézséget okoz, de a pénzértékben fellépő zavaró tényezők ezáltal kiküszöbölhetők és a termelés irányítása céltudatosan valósítható meg. Az új elvek szerint folytatott államháztartási politikának mind a rendkívüli, mind a rendes körülmények között megvannak a kézzelfogható és nagy előnyei.

3. Az *árpolitika* terén is új elvek kialakítására van szükség. A beavatkozásoktól tartózkodó politika az árak önműködő szabályozásában bízott. A rosszul irányított gazdaságpolitika abban reménykedett, hogy az árak irányításán keresztül az egész gazdasági élet szabályozható. Pedig az áraknak nincsen feltétlen szabályozó erejük és önmagukban nem tudják a gazdasági életet irányítani. Sőt az árak alakítása nem is történhetik kizárólag az árak közegén keresztül. A helyes árpolitikának a hitelpolitika, az államháztartási politika, a fogyasztási politika és a termelési politika eszközeivel is dolgoznia kell. A gazdasági irányítás alátámasztásában és zavaró körülmények kikapcsolásában az árpolitikára nagy feladatok hárulnak. Kereslet kiváltása, kereslet visszaszorítása, termelési mennyiségek szabályozása, az árak és bérek viszonylatának megőrzése és a pénzérték fenntartása a legfontosabb feladatok és ezek megvalósításában az árpolitikának a sajátlagos és közvetett eszközökre egyaránt támaszkodnia kell.

Az árpolitika eszközei csak részben új eszközök. Legnagyobb árakat, legkisebb árakat és rögzített árakat már az ókorban állapítottak meg. Újítást ebben a vonatkozásban legfeljebb az eszközök nagy kifinomodása jelent. A legkisebb árak megállapítása a legkülönbözőbb módokon történhetik. Egységes legkisebb árat szabhatnak meg minden eladónak. De legkisebb árat állapíthatnak meg az eladók egy csoportjának, vagy az eladóknak egyenkint. A legmagasabb ár is vagy minden eladóra, vagy az eladók egy csoportjára, vagy pedig az egyes eladókra vonatkozik. Lehet a megszabott ár merev, vagy a költségelemek alakulása szerint változó. Árhatárok megállapítása esetében a felső és alsó határ között az ár szabadon alakulhat ki. Az árak rögzített megszabása esetében viszont sem felfelé, sem lefelé nincsen mozgási lehetőség. A gyártási és kereskedelmi árréseket vagy százalékszerűen, vagy összezszerűen állapíthatják meg és az árrés is vagy felfelé, vagy lefelé korlátozható, vagy mereven megszabható, vagy határok közé szorítható. Az árendedményeket viszont vagy felfelé lehet korlátozni, vagy pedig rögzítve megállapítani.⁴⁵

⁴⁵ Érdekes rendszerezést ad Jacobs. A. memorandumja, amelyet részletesen közöl Wagemann, E.; Wirtschaftspolitische Strategie. Hamburg. Hanseatische Verlagsanstalt, 1937. 280—282. 1.

A legnagyobb és legkisebb árak, az árhatárok és rögzített árak, az árrések és árendedmények megszabása mellett az árpolitikának a pénz- és hitelpolitikai, a fogyasztás- és termelés politikai, valamint az államháztartási eszközöket is alkalmaznia kell. Az árpolitika önmagában gyenge és erőtlen. A korlátozó pénz- és hitelpolitika a kereslet korlátozásának, a kiterjesztő pénz- és hitelpolitika a kereslet kiterjesztésének leghatásosabb eszköze. De a pénz- és hitelpolitika eszközeivel nemcsak a vásárlóerő általános befolyásolása lehetséges. Termelési hitelekkel keresztül a termelési javak, fogyasztási hitelekkel keresztül a fogyasztási javak kereslete módosítható és különlegesen irányított hitelekkel egyes javak keresletének változtatása is lehetséges. A fogyasztás csökkentésének ugyancsak keresletcsökkentő, a fogyasztás növelésének keresletnövelő hatása van. A fogyasztás átfogó szabályozásával az összes keresletre is befolyás gyakorolható, de a fogyasztás korlátozása vagy ösztönzése elsősorban egyes javak keresletének csökkentésére vagy növelésére alkalmas. Termeléspolitikával viszont hatásosan szabályozható a kínálat. A termelés korlátozása a kínálat korlátozását jelenti és végsősorban a termelés növelése a kínálat növelésének egyetlen lehetséges eszköze. Az államháztartási politika az állam uralkodó hitelpiaci szerepe miatt képes az összes keresletet, a vásárlóerő mennyiségét is befolyásolni, de adókkal, segélyekkel, valamint az állami üzemek és vállalatok eladási politikájával az egyes javak termelését, illetve fogyasztását, kínálatát, illetve keresletét és végsősorban árát is irányítani tudja. Az árpolitikában a kiegészítő eszközök majdnem fontosabbak a sajátlagos eszközöknél és a legfontosabb árpolitikai célok a legtöbb esetben csak a sajátlagos és a kiegészítő eszközök együttes alkalmazásával valósíthatók meg.

Az árpolitika sajátlagos és közvetett eszközeit a konjunktúrapolitika új célok szolgálatába állítja. Azelőtt az árpolitika vétkes fatalizmussal nem kívánta a válságban az árak csökkenését akadályozni, mert a lefelé gyűrűződő folyamat szerint végeredményben egyensúlyra vezetett. A fellendülésben megfelelőtlen könnyedséggel emelkedni hagyta az árakat, mert meggyőződése szerint ebben a helyzetben is biztosítva van a gazdasági erők legjobb megosztása. A konjunktúrapolitikai beállítottságú árpolitika sem ilyen fatalizmussal, sem ilyen mervevekkel nem vádolható. Az áresések továbbgyűrűződő folyamata ugyanis a kereslet és a termelés megsemmisülésének veszélyével jár és áreséseken keresztül jóval nehezebb a vállalkozónak és a munkásnak a termelés folyamatába beilleszkedni. A fellendülésben ezzel szemben a drágulás a felhajtó erők gyors kimerülésére vezet és a termelőerők teljes kihasználásának állapotában az ár megszűnik a termelési és fogyasztási

tási mennyiségek arányos alakításának eszköze lenni. A konjunktúrapolitikai szempontú árpolitikának ezért kell mind a fellendülésben, mind a visszaesésben nagy és nehéz szerepet vállalnia.

A válságban a vásárlóerő fenntartása érdekében meg kell akadályozni az árak és ellenértékek végtelen esését. Ami egynek költség, másnak jövedelem és ha az árakat végtelenül esni engedik, úgy nemcsak a költségek csökkennek, de megsemmisülnek a jövedelmek is. Bizonyos ponton túl káros és helytelen az árak további esését tűrni, mert az áresések nyomában nem tisztulás, hanem pusztulás jár.

A vásárlóerő alakításának azonban nem az ár az egyetlen tényezője és a vásárlóerő alakításánál a pénz és hitel mennyiségét is tekintetbe kell venni. Az áresések elvben a vásárlóerő mennyiségét növelik és csak a pénzben kifejezett költségtényezők merev terhe okozza, hogy az árak esése a termelés folyamatát gátolja. A konjunktúrapolitikának ezért kell az árak esését megakadályoznia és ezért kell az áreséseket akadályozó politikának a pénz és hitel mennyiségét növelő politikával párosulnia. Helyes keresztülvitel esetében az ilyen politikának az összes forgalom és az összes termelés emelkedését kell biztosítania.

A mértéktelen áresések lefékezése, a pusztító vásárlóerőzsugorodás megakadályozása a válságban az árpolitikának és hitelpolitikának legnagyobb együttes feladata. A fogyasztás és a termelés összehangolása érdekében azonban ennek ellenére számos esetben az árak csökkentése van helyén. Az árirányítás nemcsak a vásárlóerő mennyiségének meghatározására, hanem a viszonylagos árak kialakítására is hivatott és viszonylagos árleszállítások megvalósítására a válság sokszor megfelelő alkalom lehet. Ha árleszállításokkal a külföldi vagy belföldi kereslet rugalmasan kiterjeszthető és ha az árleszállítás piacuralmi helyzetekből adódó nyereségek csökkentése, a nagybani termelés előnyeinek érvényesítése, vagy hatásukban jól lemért költségcsökkentések révén válik lehetségessé, úgy egyes árak erőteljes leszállításával, a fogyasztás ösztönzésével és a termelés kiterjesztésével a termelés és fogyasztás továbbgyűrűződőnekilendítése válik lehetségessé.

A fellendülés kifejlődésében, a teljes foglalkoztatottság állapotának elérésekor viszont rendszerint az áremelkedések lefékezése van helyén. Miképen a válság mélypontján, úgy a fellendülés magasságában is rendkívül fontos azonban, hogy az árpolitika és a hitelpolitika össze legyenek hangolva. Az árakat alacsonyan kell tartani, hogy a hitel legfontosabb alapja, a pénz értékállandósága megmaradjon. Viszont megszorító hitelpolitikát kell érvényesíteni, hogy a vásárlóerő túlságosan meg ne duzzadjon. A fellendülés kifejlődésében rendszerint az

árak leszorítása és a hitelvi visszavonás van helyén és hitelkiterjesztés és árleszorítás a fellendülés folyamán csupán a pénzhiány esetében indokolható, ha a pénzforgalom növekedése egyébként a kamat emelkedésére vezetne. De mindenképpen pontosan le kell mérni a részletintézkedéseket. Ha túlságosan nagyok a megtakarítások, úgy a nagy megtakarítások jövedelmi forrása korlátozandó és a kis jövedelmek növelése van helyén. Ha a fogyasztási javak termelése túlságosan nagy, úgy vagy árcsökkentéssel a fogyasztás növelendő, vagy a béreket kell megemelni. A bérek és a nyersanyagköltségek emelkedése esetében az árpolitikának fogyasztáskorlátozással és munkaerőirányítással kell kiegészülnie. Ha viszont a takarékoság nem elegendő a kész tőkejavak megvásárlására, úgy az árakat kell emelkedni hagyni és a béreket csökkenteni, mert így az önfinanszírozás emelkedhetik és kikényszeríthető a fogyasztás csökkentése. A fellendülés kifejlődése során általában az árak leszorítása van helyén, de a tényezők árának elkerülhetetlen drágulása, a fogyasztás korlátozásának szüksége és az önfinanszírozás útján való tőkekeletkeztetés célszerűsége olyan okok, amelyek az áremelkedések szabad érvényesítését a fellendülés csúcán is indokoltá tehetik. Miként a válságban, úgy a fellendülésben sincsen egységes szabály az árpolitika irányítására, hanem a helyes cselekvés irányelveit az adott helyzet pontos le mérésével, az összes hatás számbavételével és a rendszerint érvényes szabályok mérlegelésével kell kialakítani.

4. A *bérpolitika* a nagy vonalvezetés szempontjából az árpolitikával egy megítélés alá esik és csak a részletekben van az ár- és bérpolitika konjunktúrapolitikai szempontjai között különbség. A vásárlóerő összegének alakításában a pénz és hitel mennyiségének, valamint az árak és bérek színvonalának egyenlő a fontossága, viszont a jövedelemeloszlás, a termelés és fogyasztás alakításában a bérek az áraktól eltérő megítélés alá esnek.

Az árpolitikához hasonlóan régebben a bérpolitika is helytelen elveket követett. A válságban esni hagyták a béreket, hogy a termelés költségei csökkenjenek, viszont a fellendülésben emelkedni engedték őket, mert ezen a réven akarták a termelőerők legjobb megosztását biztosítani. Pedig a válságban a bérek esése kevésbé a költségek, mint inkább a hatékony kereslet csökkenésére vezet. Nyomában inkább a vásárlóerő pusztulása, mint a termelés kiterjesztése jár. A teljes foglalkoztatottság állapotában pedig voltaképpen megszűnik a pénz-bérek emelkedésének minden akadálya. Nincsen olyan munkaadó, aki más személyzetének csökkentése nélkül új munkást állíthatna be és nincsen olyan munkanélküli, aki mint új munkaerő a bértétel emelése nélkül vállalna munkát. Az avult elvek szerint szabadjára engedett bérpolitika szinte szükség-

képen bajokat okoz és ezért van a bérek irányításának az árak irányításával egyenlő fontossága.

A sajátlagos bérpolitika eszközei tulajdonképpen a sajátlagos árpolitika eszközeivel egyenlők. A béreket is vagy felfelé, vagy lefelé lehet korlátozni, vagy pedig rögzítve megállapítani. Közvetett eszközként viszont a hitelpolitika, a termeléspolitika, a fogyasztáspolitikai és az árpolitika eszközei alkalmazhatók. A foglalkoztatottságon keresztül erős hatással van a bérek alakulására a hitelezések, a beruházás és a fogyasztás növelésének vagy csökkentésének. A munkapiac irányítása, jó szervezetheze vagy tökéletlensége is messzemenően hat a bérek tartására, növekedésére vagy csökkentésére. Az árpolitikai eszköz alkalmazása révén pedig a tényleges bér a névleges bértől úgyszólván függetlenül alakítható. A névleges és viszonylagos bérek alakítása nagyrészt az árpolitikában is alkalmazott eszközökkel történik, míg a tényleges bérek alakításában magának az árpolitikának is döntő jelentősége van.

A hitelpolitika, az árpolitika és bérpolitika viszonylatának a bérpolitika egésze szempontjából döntő fontossága van. A hitelpolitika révén messzemenően befolyásolható a hatékony kereslet. Ez pedig a foglalkoztatás alakításában döntő tényező. A hatékony keresletnek, a beruházásnak és fogyasztásnak emelkedése a kifizetett bérösszeg emelkedése, ezeknek a tényezőknek csökkenése pedig a kifizetett bérösszeg csökkenése irányában hat. Az árpolitika viszont a kifizetett bérek vásárlóerejét szabja meg. Az árpolitika a tényleges bérekben változatlan névleges bérek mellett jelentős csökkenést vagy emelkedést tud keresztülvinni. Sőt emelkedő névleges bérek mellett is megvalósítható a tényleges bérek csökkentése, vagy csökkenő névleges bérek mellett a tényleges bérek emelése. A növekedő vagy csökkenő bérirányzat felerősítése árpolitikai eszközökkel természetesen ugyancsak lehetséges. A bérpolitikával összekapcsolt hitel- és árpolitikai intézkedések teszik főleg lehetővé a hatékony keresletnek változatlan bérszínvonal mellett való kiterjesztését, aminek a válság elleni küzdelemben gyakran nagy fontossága van és az eszközöknek ilyen összekapcsolása révén akadályozható meg a fellendülés csúcsán a hatékony kereslet túlságos megduzzadása, aminek a pénz- és hitelrendszer alapjainak sértetlensége szempontjából van döntő jelentősége. A hitelpolitika és az árpolitika eszközei révén a gazdaságpolitika elgondolásait a bérpolitika külső merevsége ellenére messzemenően megvalósíthatja és a foglalkoztatási helyzetet, valamint a tényleges béreket a névleges bérek alakulásától úgyszólván függetlenül irányíthatja.

A válságban a bérpolitikának a hatékony kereslet fenntartását kell biztosítania. Ez nem jelenti feltétlenül a névleges, de különösen nem a tényleges bércsökkentések megaka-

dályozását. A kivitel fokozása vagy fenntartása szükségessé tehet bércsökkenéseket. Lehet, hogy nagyobbarányú beruházások megvalósulása is csak csökkenő vagy változatlan bérszínvonal mellett lehetséges. A hatékony kereslet változatlan, sőt csökkenő bérszínvonal mellett is megerősíthető a foglalkoztatás lehetőségeinek fokozása révén. A bérek növelése viszont adott helyzetben a hatékony kereslet fokozásának eredményes eszköze lehet. Sokszor a kialakult válságban, de még inkább a meginduló fellendülés folyamán a bértételek, a foglalkoztatás és a bérjövedelmek továbbgyűrűződő emelkedése a konjunktúra kibontakozásának legfontosabb tényezője.

A kibontakozott fellendülésben viszont a bérpolitikának rendszerint a hatékony kereslet kiterjedésének kell gátat vetnie. Áll ez elsősorban a teljes tőkekihasználás, a teljes foglalkoztatás és a nagyfokú nyersanyagigénybevétel esetére. A fogyasztáshiány, az aránytalan jövedelemeloszlás és a fogyasztási javak termelésének túlhajtása esetében természetesen lehet a hatékony keresletet fokozni. Káros és helytelen viszont a tényleges bérek emelése révén a hatékony kereslet fokozása, ha a pénzforgalom amúgy is túlságosan kiterjedt, ha nem kielégítő a takarékoság, ha a bérek emelkedése máris zavarokat okoz, és rendszerint nem helyes a termelés szerkezetének helytelen eltolódása esetében sem. Indokolatlan béremelések a teljes foglalkoztatottság állapotában könnyen a konjunktúraalakulás katasztrófájára vezetnek, de a bérpolitika megfelelő irányítása a veszély csökkenését, sőt esetenként teljes elkerülését is lehetségessé teszi. A sajátlagos és közvetett bérpolitika természetesen nem egyetlen területe a konjunktúrapolitikának, de kétségtelen, hogy a bértételek, a foglalkoztatás és bérjövedelmek tényleges és névleges alakításának a bérjövedelmek viszonylagos jelentőségének növekedése következtében a hatékony kereslet és a konjunktúra változása szempontjából válságban és fellendülésben egyaránt folyton növekedő jelentősége van.

5. A pénz-, hitel-, államháztartási, ár- és bérpolitika nagy fontossága és erős igénybevétele ellenére a konjunktúrapolitika végső célja mindig a fogyasztás és a termelés megfelelő alakítása. A konjunktúrapolitika tulajdonképpen a konjunktúrahullámhoz alkalmazkodó fogyasztási és termelési politika. A fogyasztás igazodjon a termelés lehetőségeihez és a termelés lehetőleg messzemenően elégítse ki a közületi és az egyéni szükségleteket. Fogyasztás és termelés a végső cél, de nem a fogyasztáspolitikai és a termeléspolitikai sajátlagos eszközei a legfontosabb szerszámok. A gazdálkodók cselekvésének, a pénzérték, a hitelek, az államháztartás, az árak és bérek alakításának mindig megvan a maga hatása a termelés és fogyasztás terén és megfelelő közvetett irányítás és a gazdálkodók megfelelő

magatartása esetében a célok megvalósulásához a fogyasztás és termelés közvetlen irányítására aránylag kevés szükség van. A fogyasztás és termelés közvetlen szabályozása sok esetben rendkívül eredményes és nélkülözhetetlenül fontos lehet, de a sajátlagos eszközök itt végeredményben mégis csak kiegészítő, segítő és más mód híjján szükségeszközök lehetnek. A konjunktúrapolitika végsősorban mindig a fogyasztást és a termelést tartja szem előtt, a fogyasztás- és termeléspolitikai célok megvalósításában azonban a nagyobb hangsúly mégis a közvetett eszközök megfelelő és eredményes alkalmazásán van.

A régi konjunktúrapolitika a *fogyasztást* egyáltalában nem irányította. A szükségleteket és a jövedelmeket, különösen a bérjövedelmeket végső adottságoknak tekintette és nem is gondolt semminemű befolyásolásukra. Pedig a fogyasztás alakításában az állam az egyes vállalkozónál lényegesen többet tehet. Az egyes vállalkozó a keresletet csak szűk határok között befolyásolhatja. Az állam ezzel szemben szervesen összehangolhatja a termelést, a jövedelmeket, az árakat és a fogyasztást. A válságban az állam a termelés megindításával jövedelmeket teremthet és gondoskodhatik, hogy a termelt javak megnövekedett jövedelmek mellett piacra is találjanak. Annál inkább teheti ezt, mert az alacsonyabb jövedelmek növelése a magasabb jövedelműek fogyasztásának megfelelő új szükségletek kialakulására vezet és mert a keresleti rugalmasság figyelembevétele a termelésfokozás lehetőségeinek lemerésénél fontos útbaigazításokkal szolgálhat. A kibontakozott fellendülésben viszont, amikor a szabadjára engedett gazdasági életben a vállalkozás a túlhajtott keresletre túlhajtott beruházásokkal hajlandó felelni, a fogyasztáspolitikai gondoskodni tud a jövedelmek, a termelés és a fogyasztás túlságos emelkedésének megakadályozásáról. A fellendülésben a fogyasztáspolitikai így konjunktúrafékező áremelkedések és válságokozó beruházások kialakulásának vethet gátat. A fogyasztáspolitikai a szükségletkielégítés hullámvázait kétségtelenül enyhíteni tudja, de ezen túlmenően a fogyasztáspolitikai és termeléspolitika összehangolt alakítása révén a szükségletkielégítés javítása, a termelés piacainak biztosítása és a társadalmi haladás messzemenő munkálása is lehetségessé válik.⁴⁶

A fogyasztáspolitikai rendelkezésére a hatásos eszközök hosszú sora áll. A sajátlagos eszközöknél azonban rendszerint fontosabbak a közvetett eszközök. A sajátlagos eszközök alkal-

⁴⁶ *League of Nations, Economic Committee, Preliminary Investigation into Measures of a National and International Character for Raising the Standard of Living. Memorandum prepared by N. F. Hall. Geneva, L. o. N., 1938. 30—44. l.*

mazása: a megvásárolható vagy elfogyasztható áruk mennyiségének meghatározása, áruk vásárlásának vagy fogyasztásának kötelezővé tétele és fogyasztásra szolgáló áruk irányított szétosztása főképen különleges vagy megfeszített konjunktúrális helyzetekben van helyén. A javak és szolgáltatások szélesebb körének kereslete rendszerint jövedelmi eszközökkel, egyes javak kereslete pedig árpolitikai eszközökkel befolyásolható hatásosan. A beruházások, a közmunkák, a munkaszerzés ütemének, de minden termeléspolitikai intézkedésnek a foglalkoztatottságon és jövedelmeken keresztül fogyasztási szempontból igen nagy a jelentősége. A munkanélküli segély vagy más fogyasztási segélyek bevezetése, növelése, megszüntetése vagy csökkentése ugyancsak erősen hat a hatékony kereslet és a tényleges fogyasztás alakulására. A béremelések és bércsökkentések hatása is a hatékony keresleten és a tényleges fogyasztáson keresztül gyűrűződik tovább. A fogyasztási hitelek növelése és csökkentése révén a keresletre és fogyasztásra ugyancsak irányító befolyás gyakorolható. A folyószámlahitelek, a részlethitelek, a készpénz kölcsönök és a különleges célú és szerkezetű házassági és gyermeknevelési kölcsönök révén egyaránt elérhetők ezek a hatások. Árpolitikai eszközökkel még finomabb részletmunka is lehetségessé válik. Az árak csökkentése növeli, az árak emelése zsugorítja azt a keresletet, amely egyes árukkal szemben fellép és azt a fogyasztást, amely egyes javak tekintetében kialakul. A termeléshez igazodó fogyasztáspolitikai kialakításában az árpolitika minden sajátlagos és közvetett eszköze segítheti a fogyasztáspolitikát. Legnagyobb árak csökkentése vagy emelése, legkisebb árak leszállítása vagy növelése, rögzített árak változtatása, adók és vámok csökkentése vagy növelése, állami árkiegészítések vagy fogyasztási segélyek nyújtása vagy megvonása tesznek ezen a síkon különösen számot. A sajátlagos fogyasztáspolitikai, a jövedelmi és árpolitikai eszközöket pedig a fogyasztási vagy takarékosági, a kínáló vagy korlátozó propaganda egészítik ki. Ez a propaganda nemzeti, politikai, társadalmi, egészségügyi, divat és minden más szempontra is hivatkozhatik. A mennyiségi, a jövedelmi, az ároldali és a lélektani tényezők összehangolásával pedig mindezeknek az eszközöknek hatása különösen növelhető, úgyhogy a fogyasztáspolitikai változatosan különböző eszközeinek igénybevételével nagyon határozott irányokban és nagyon határozott keretek között tudja a fogyasztást alakítani.

A fogyasztáspolitikának a kialakult válságban — a hitelpolitikához hasonlóan — rendszerint kiterjesztőnek kell lennie. A fogyasztás kiterjesztésére a tőkeberendezések, a munkaerők és a természeti erők rossz kihasználása és az el nem adható készletek megduzzadása idején rendszerint megvan a lehetőség,

de a lehetőségek kiaknázásához a termelés, a jövedelmek, az árak és a fogyasztási beállítottság megfelelő alakítására van szükség. A fogyasztás kiterjesztésére jövedelmeket kell teremteni, árleszállításokkal is fokozni kell a keresletet, lélektani eszközökkel is a kereslet fokozására kell hatni és gondoskodni kell elsősorban a termeléspolitika és fogyasztáspolitikai megfelelő összehangolásáról. Lehet, hogy a fogyasztás kiterjesztése a termelés minden kiterjesztése nélkül a készletekből történhetik, lehet, hogy a fogyasztás a meglévő berendezéseken termelt árukkal, új berendezések létesítése nélkül terjeszthető ki és lehet, hogy új befektetések eszközzésével és új termelés megindításával teremtik meg a jövedelmi és fogyasztási lehetőségeket. A fogyasztás oldalán főleg a tartós használati javaknál és a fényűzési jellegű fogyasztásnál nyílik mód a kiterjesztésre. A lakásszükséglet magasabb fokon való kielégítése, a lakberendezési és ruházkodási szükséglet kielégítésének javítása, gépkocsik, rádiók, gramofonok, villamos gépek fokozott használata, a magasabbrendű élelmiszerfogyasztás növelése és a legszegényebb -néprétegeknél még a táplálkozási szükséglet jobb kielégítése is nyit lehetőségeket a fogyasztás kiterjesztésére. A termelési, az ár-, a jövedelmi és a fogyasztási hatásokat azonban minden egyes esetben igen pontosan le kell mérni. A termeléssel kapcsolatos nagy anyagbehozatalnak, az árak emelkedésének, vagy bizalmi válságnak nem szabad a járulékos hatásokat lerombolnia, lehetőleg messzemenően belföldi tőkével, belföldi munkával és belföldi nyersanyagokkal kell a kiterjesztésnek megvalósulnia és különösen új befektetéssel jár. vagy egyébként költséges termelésnél szükséges, hogy a termelt árukkal szemben jövedelmi és árszempontról egyaránt rugalmas, de ne csak átmeneti kereslet álljon. A fogyasztás kiterjesztése kétségtelenül a kialakult válságban is jár bizonyos nehézségekkel és veszélyekkel, de ha a fogyasztás és termelés kiterjesztése rugalmas keresletű és belföldi tényezők által termelt rugalmas kínálatú áruk irányában történik, úgy a közvetlen sikernek és a kedvező járulékos hatásoknak nagy a valószínűsége.

A fellendülés kifejlődésében viszont rendszerint hiányoznak a fogyasztás kiterjesztésének feltételei és rendszerint korlátozó fogyasztási politika van helyén. A fogyasztás észszerű kiterjesztésével csupán akkor dolgozhat a kibontakozott fellendülésben is a politika, ha fogyasztási javak túlhajtott termelésének kell piacot teremteni, vagy ha az aránytalan jövedelemeloszlás miatt túlságosan nagy megtakarítások akadályt állítanak a termelés kiterjesztésének. Viszont a fogyasztás korlátozása van helyén, amikor a pénzforgalom már nagyon megduzzadt, amikor nem kielégítő a takarékoság és amikor a nyersanyag és munkaerő hiánya az anyagárak és a bérek

mértéktelen emelkedését idézi elő. Az árak emelésével nem mindig történhetik a fogyasztás korlátozása. Az áremelkedések továbbgyűrűződése komoly veszélyeket rejt magában. Az önkéntes takarékoság sem elegendő a cél eléréséhez. A bankok kihitelezési politikája ennek hatását sokszor lerombolhatja. Az árak emelése főleg az utánpótlásukban merőv vagy korlátozott áruknál célszerű, az önkéntes takarékoság főleg hitelvisszavonással párosulva eredményes, míg általában eredményes eszköznek látszik a fogyasztás mennyiségi szabályozása és a jövedelmek korlátozása. Bizonyos esetekben persze az ároldali, a takarékosági, a jövedelmi és a sajátlagos fogyasztáspolitikai eszközök alkalmazásának egyaránt megvan a lehetősége és a különböző eszközöknek halmozott alkalmazása rendszerint a kibontakozott fellendülésben is eredményesnek bizonyul. A fogyasztás korlátozásának azonban nem szabad indokolatlanul korán bekövetkeznie. A termeléssel összhangban nem lévő fogyasztáspolitikai nagy lehetőségek kialakulását akadályozhatja meg. De nem szabad túlságosan későn sem korlátozni a fogyasztást. Az elkésett korlátozások túlhajtott beruházásokat és tarthatatlan termelést hagynak kialakulni. A fogyasztás és a termelés összefüggéseit néző fogyasztáspolitikai egyrészt a termelési lehetőségek teljes kiaknázását teszi lehetővé, de másrészt megakadályozza a termelés eltorzulását és a beruházások túlhajtását. A fogyasztáspolitikai ezzel a termelési politika nélkülözhetetlen kiegészítőjévé válik. A fogyasztáspolitikai eredményessége kétségtelenül a termelési politika eredményességétől függ, de a termelési és beruházási politika sikerének ugyanúgy feltétele a fogyasztás megfelelő irányítása.

6. A termelési politika gerincét a *beruházási politika* alkotja. Már a régi konjunktúrapolitika is a beruházások irányítását tekintette a legfontosabb célnak. De ennek kapcsán csakis a beruházások túlhajtásának megakadályozására gondolt és kizárólag a hitelpolitika néhány, többé-kevésbé hatásos eszközére kívánt támaszkodni. A beruházások ingadozása valóban a konjunktúra lényege. Az ingadozások csökkentése azonban nem egyedül a feszültségek kiküszöbölése, hanem a visszaesés megakadályozása révén is lehetséges. A beruházások irányításán pedig valóban nagy hangsúly van, de megvalósulását egy-két eszköz helyett a hatásos eszközök nagy tömegével kell biztosítani. A beruházási politikának a konjunktúrapolitikában vezető szerepe van és a konjunktúrapolitika egészének tulajdonképpen a beruházások megfelelő irányítását kell szolgálnia. Fogyasztás és beruházás a keresleti oldal egyenrangú tényezői, a termelés oldalán pedig a beruházásokhoz kapcsolódnak a legfontosabb és legnehezebb összefüggések. A beruházások irányítása mindezt kétségtelenül a konjunktú-

túrapolitika legsúlyosabb, legmesszebb nyúló hatású és legelőkelőbb feladata.

A beruházások növelése a hatékony kereslet megduzzadását hozza magával. A beruházás javakat köt le, de kínálattá csak későbbi időpontban válik. A továbbgyűrűző hatások is fokozzák a hatékony keresletet. A beruházások kapcsán fizetett munkabérek aránylag gyors további körforgás tárgyát képezik. A beruházások ütemének fokozódása a beruházási javakat előállító iparokban még nagyobbarányú beruházásokat tesz szükségessé. A gyorsulás jól ismert összefüggésének következménye ez. A beruházások csökkentése viszont lökésszerűen mindezeknek ellenkezőjét: a kereslet csökkenését, a vásárlóerő zsugorodását és a beruházási iparok foglalkoztatásának visszaesését okozza. A hatások a beruházás kapcsán megsokszorozódnak, szövevényes közvetett hatások érvényesülnek és ezért okoz a beruházások megfelelő irányítása fokozott és különös nehézségeket.

A beruházások irányítása a konjunktúrapolitika legkülönbözőbb részterületeinek együttes célja. A hitelpolitika végeredményben az állótőkében és forgótőkében megvalósuló befektetések összegének változását akarja kézben tartani. A jegybank és a hitelbankok hitelpolitikájukkal tulajdonképpen a beruházások és az újraberuházások, a készletalakulás és a nyersanyagutánpótlás mennyiségét szabályozzák. A tudatos államháztartási politika a közületi beruházásoknak a hullámhoz igazodó alakulását akarja biztosítani. Az árpolitika és bérpolitika azonban külön-külön is hatással van a beruházások összegének alakulására. A fogyasztás alakítása ugyancsak hat a beruházási lehetőségekre és a tőkekinálaton keresztül a beruházásokra. A munkaerők és nyersanyagok irányítása is gyakran és eredményesen alkalmazott eszköz a beruházások szabályozására. A beruházások engedélyhez kötése, a felesleges termelőberendezések leállítása és a vállalatok termelési politikájának állandó ellenőrzése a beruházások közvetlen irányításának jelentőségében leginkább kiemelkedő eszközei. A beruházások alakítására mindent összevéve hatalmas eszközök szolgálnak és a beruházásokat igen távolról jövő hatások befolyásolják. Tulajdonképpen minden intézkedés, amely közvetve vagy közvetlenül a befektetés várható hozadékára, a befektetés költségeire, a likviditási hajlamra és a pénz mennyiségére hat, a beruházási politika közvetett vagy sajátlagos eszközének tekinthető.

A különböző eszközök alkalmazhatósága a konjunktúra különböző szakaszaiban rendkívül eltérő és a konjunktúra ellentétes szakaszaiban nem feltétlenül valamilyen ellentétes eszköz alkalmazása van helyén. Nem okvetlenül azzal az eszközzel lehet a beruházások növelését elérni, amelynek ellenkezőjével a be-

beruházások korlátozása igen eredményesen valósítható meg. A beruházások megindítására főleg az állami beruházások növelése, adómentességeknek, adókedvezményeknek, termelési segélyeknek nyújtása és költségcsökkentő intézkedések alkalmazása. A fogyasztáson keresztül ugyancsak az adóztatás csökkentése, fogyasztási segélyek nyújtása, árleszállítás és fogyasztási propaganda hat rendszerint megfelelően a beruházások növelésére. A beruházások korlátozásánál viszont a fogyasztás korlátozása mellett főleg az alapítások és beruházások engedélyhez kötése, berendezések leállítása, a nyersanyagfelhasználás és munkásbeállítás irányítása és a vállalatok állandó ellenőrzése látszanak a legmegfelelőbb eszközöknek. A számbajövő eszközök nagy tömegéből azonban természetesen sokszor más eszközök is alkalmasak lehetnek, amint a helyzet pontos lemérése nélkül soha sem állapítható meg, hogy melyik eszköz alkalmazása van helyén és hogy az eredményes keresztülvitelt valamely szokatlanabb eszköz nem tökéletesebben biztosítja-e.

A kialakult válságban a beruházások növelése a fellendülésnek rendszerint lényeges nyomatékot adhat. A beruházási politikának azonban nemcsak a beruházások megindításáról, hanem a beruházások kibontakozásának szükséges feltételeiről is gondoskodnia kell. A tőkeberendezések, a munkaerők, a nyersanyagtartalékok hiányos igénybevétele, a bérek és a nyersanyagárak alacsonyysága rendszerint nagy lehetőségeket biztosít, de a nemzetközi összefüggések, a vásárlóaró hiánya, a készgyártmányok árainak alacsonyysága és a mult hibás befektetései a termelés és a beruházások eredményes kibontakozásának komoly akadályai lehetnek. A pénz-, a nemzetközi hitel- és a külkereskedelmi politika a nemzetközi előfeltételeket alakíthatja ki, a hitel-, ár- és bérpolitika sokat tehet az árfeltételek megteremtésében, a beruházási politika a feltételek kialakításában maga is erősen közreműködhetik és kiváltképpen az így kialakított feltételek keretein belül kell érvényesítenie a termelést és a fogyasztást továbbhárulóan növelő kedvező hatását.

A válságban megrendült tőkeviszonyok elrendezése az eredményes fellendülés alapvető feltétele. A multban befektetett és hosszabb időt nézve sem használható tőkeberendezések leállítást, a ki nem használható, de átalakítható berendezések átalakítását és a konjunktúrában előreláthatólag alkalmazható, de a válságban kihasználatlan berendezések fenntartását kell biztosítani. Minél kevesebbet leállítani, minél kevesebbet átállítani és minél kevesebbet kihasználatlanul hagyni a konjunktúrapolitika természetes törekvése, de ha a jövő vonalvezetése a külföldi és belföldi termelési és fogyasztási viszonyok figyelembevételével a leállítást, az átállítást vagy az átmen-

tést szükségessé teszik, úgy a gyors és határozott keresztülvitel a válság lerövidítéséhez sokban hozzájárulhat.

A hatások eredményes továbbterjedése a kialakított kerekben is csak a beruházások megfelelő mennyiségi és minőségi irányítása esetében valósulhat meg. A beruházások túlzott és tervszerűtlen keresztülvitele a kedvező hatások teljes megsemmisülését és tökéletes szétszóródását eredményezheti. A beruházásoknak a válságban a nyomott árak és a kihasználatlan tőkék ellenére sem szabad a vásárlóerő mértéktelen megduzzadását és a termelőberendezések aránytalan megterhelését okozniok. A vásárlóerő mértéktelen megduzzadása a külső pénzérték leromlására, de a belső pénzérték független alakítása esetében is egyes árak konjunktúrapusztító emelkedésére vezet. A termelőberendezések aránytalan megterhelése meg vagy túlzott árubehozatal, vagy termelési aránytalanságok kialakulását okozza. A válságban nem nehéz bizonyos hitelt teremteni és bizonyos beruházásokat elindítani, de a válságban is súlyos feladat a vásárlóerő szükséges visszavonásának és a beruházás eredményes befejezésének tökéletes biztosítása. Minthogy azonban ugyanegy összegű pénz befektetésével megvalósított beruházásoknak különböző jellegük szerint más és más járulékos hatásuk van, a kellő minőségi irányítás nélkül a beruházások megfelelő irányítása el sem képzelhető.

A beruházások minőségi irányítása ezért különösen fontos. A beruházás megfelelő irányait a valószínű kereslet és a termelés lehetőségei határozzák meg. A fogyasztás valószínű alakulását, a befolyásolás lehetőségét, a termelés meglévő erőit, előrelátható fejlődésüket és a termelés irányításának várható hatásait kell itt lehetőleg pontosan lemérni és zsinórmértékül venni. A fogyasztáspolitikai is tud beruházási lehetőségeket teremteni. Hatalmas eszközei a jövő fogyasztás alakítására is igénybevehetők. A termelési adottságok alakításán azonban még nagyobb hangsúly van. A beruházás közvetlen hatásain, az adott időpont lehetőségein túl itt nézni kell azt is, hogy a beruházás zavartalan megvalósításával a beruházás egész időtartama alatt számolni lehet-e és hogy a beruházás által kiváltott további beruházások a konjunktúra előrehaladottabb szakaszaiban is megvalósulást nyerhetnek-e.

A közvetett és távolabbi hatások a fogyasztási javak és a tőkék kínálatát nem befolyásoló beruházásoknál a legegyszerűbbek. Itt csak a későbbi vásárlóerőkivonásról kell megfelelően gondoskodni. Jobb híjján ezért ajánlják egyesek az államnak, hogy piramisokat építsen, vagy mély tárnákat ásson. De nemcsak felesleges beruházásokkal lehet a válság ellen eredményes küzdelmet folytatni. A közületi beruházások legnagyobb része egyáltalában nem, vagy csak alig terheli az áru-
piacokat. A piacok terhelése nélkül lehet fegyverkezni, utakat

építeni, csatornákat ásni, gátakat emelni, középületeket, templomokat és kórházakat felállítani. De fogyasztási hasznosságok létesítése is szolgáltathat beruházási lehetőségeket. A fogyasztás és beruházás összehangolása esetében az állam vagy magánosok lakóházakat, tisztviselő- és munkásházakat, falusi kislakásokat és cselédházakat építhetnek, de berendezkedhetnek bútorok, szövetek, autók, rádiók, háztartási gépek és villamossági cikkek gyártására is. A hosszú idő alatt megvalósítható és fokozott gyorsulási hatásokat kiváltó beruházásoknál még összetettebbek a hatások. A gépipari és más nagyobbarányú beruházásoknál az árúpiaci, a beruházások konjunktúrális emelkedéséből adódó és a gyorsulási tényező által kiváltott hatásokkal egyaránt számolni kell. Hogy egyszerűbb vagy összetettebb hatású beruházások megvalósítása van-e helyén és hogy adott esetben milyen beruházás a legmegfelelőbb, arra általános szabály nem állítható fel és arról az összes körülmény figyelembevételével a gazdaságpolitikai vezetésnek kell döntenie. Az adottságok és hatások pontos lemérésével, komoly gazdasági és műszaki tervezéssel mindenesetre megvan annak a lehetősége, hogy irányított beruházásokra visszavezethető termelés a piacon zavart ne okozzon, hogy a beruházások sikeres megvalósítása a fellendülés nehezebb feltételei között se hiúsuljon meg és hogy a nagyobbarányú gyorsulási hatások se vezessenek a konjunktúra termelési lehetőségeinek indokolatlanul gyors kimerülésére.

A kialakult fellendülésben a feltételek biztosítása és a beruházások megfelelő irányítása igen súlyos feladat. A válságban pangó beruházási kereslet a fellendülésben erősen megduzzad: folynak a megkezdett beruházások, de a termelési és fogyasztási iparok újabb és újabb beruházási szükségletekkel jelentkeznek. A vásárlóerő hiánya és az árak alacsonysága a beruházás szempontjából ilyenkor már ritkán okoz bajt. Sőt a magas árak átmenetileg indokolatlan beruházásokat is lehetőséggé tesznek. Viszont más oldalról megnehezednek a beruházás feltételei. Munkáshiány léphet fel, nyersanyaghiány válhat érezhetővé, gyakran megnövekednek a kamatok, a bérek és az anyagköltségek. A pénz-, a hitel-, az ár- és a bérpolitikának ilyenkor egyaránt a feszültségek csökkentésére kell törekednie és mindezekkel együttműködésben a beruházási, a munkaerő- és a nyersanyagpolitikának kell a beruházási keretek tágítását, a túlhajtott beruházások elkerülését és a beruházások megfelelő irányítását megvalósítani.

Nem feltétlenül kell a fellendülésben a beruházásokat korlátozni. Lehet, hogy más pontokon közvetlenebb a konjunktúra kimerülésének veszélye. A beruházások növelése számos helyzetben a feszültségek enyhítésére vezethet. Ha változatlan pénzmennyiség mellett növekvő pénzforgalom a kamat emel-

kedését okozza, úgy a pénzmennyiség növelése, a kamat leszállítása és a beruházások fokozása helyénvaló lehet. Ha az aránytalan jövedelemeloszlás miatt túlzott megtakarítások fékezik a konjunktúrát, úgy a fogyasztás és beruházás párhuzamos kiterjesztése biztosít lehetőségeket. Az árak és bérek túlzott emelkedése esetében is eredményesen lehet költségcsökkentő, munkahelyettesítő és nyersanyagtermelő beruházásokkal a visszaesés ellen küzdeni.

A beruházások átállítása is helyes politika lehet. Ha a nagyarányú beruházások miatt a fogyasztási javakban túlhajtott termelés vagy a túlzott verseny miatt túlzott beruházások valósultak meg, úgy a fogyasztás növelésének adott lehetőségei mellett a beruházások megfelelő átállítása különösen fontos lehet.

A beruházások korlátozásával azonban végül is számolni kell. A feszültség nem feltétlenül a beruházásoknál alakul ki, de más pontokon fellépő feszültségek levezetése mindig újabb beruházások szükségét hozza magával. A kamat emelkedése esetében határa van a pénzmennyiség növelésének, a kamat leszorításának és a beruházások fokozásának, az árak és bérek túlzott emelkedése esetében a költségcsökkentő, munkahelyettesítő és a nyersanyagtermelő beruházásoknak. A fogyasztási javakban túlhajtott termelés és a túlzott verseny miatti túlzott beruházások esetében az átállítás megvalósítása újabb beruházási szükséglettel jár. Ha pedig a beruházások megvalósítása a termelési lehetőségek kimerülésén mulik — és az alakulás végül is ide szokott vezetni — úgy különösen nyilvánvalóvá válik, hogy a beruházások növelése bizonyos kereteken túl alig lehetséges.

A beruházások korlátozásának fontos feltétele a túlzott beruházási kereslet kialakulásának megakadályozása. A vásárlóerő, a fogyasztás, a kamat, az árak és a bérek megfelelő irányítása túlfeszített beruházási helyzetek elkerüléséhez sokban hozzájárulhat. A hitel és vásárlóerő túlzott kiterjedésének megakadályozása, a takarékoság növelése és a szükséges adóztatás, a fogyasztásnak a termelés által megszabott keretek közé szorítása, a kamat, az árak és a bérek szilárdan tartása a túlfeszített helyzetek elkerülésének fontos eszközei és túlhajtott beruházások szüksége idején is a gazdasági vezetésnek a szilárd alapokon nyugvó tervezés és számítás lehetőségeit tudják biztosítani.

A beruházások mennyiségi és minőségi irányításán a termelési lehetőségek határához közel fokozott hangsúly van. A tőkeerő növelése, a felesleges beruházások elkerülése és a beruházások megfelelő irányítása ilyen helyzetben különösen fontos. A termelés meglévő erőivel, előrelátható fejlődésükkel, a termelés irányításának várható hatásaival itt pontosan kell

számolni. A szükségletek és beruházási lehetőségek, a munkahelyettesítő, a nyersanyagtermelő, az ésszerűsítés érdekében tett beruházások szempontja, a beruházás érdekében keresztülvihető fogyasztáskorlátozások szempontja és még számos más szempont jön itt tekintetbe. Ha nincsenek végsőkéig feszítve a termelés erői, úgy a mennyiségi és minőségi irányítás a vállalkozók, a munkások és a fogyasztók közreműködésével rendszerint a hitel, a vevőerő, a fogyasztás, a kamat, a bérek és az árak közegén keresztül tud érvényesülni. Ha viszont a végsőkéig vannak feszítve a termelés erői, úgy a vállalkozó, a munkás és a fogyasztó csak az állami akarat végrehajtói lehetnek és a hitel, a vásárlóerő, a termelési és fogyasztási mennyiségek, a kamat, a bérek és az árak már csak a központi irányítás számvetésének segédeszközei. Ha nincsenek végsőkéig feszítve a termelés erői, úgy az egyéni szükségletek és adottságok figyelembe vehetők. Ha viszont a végsőkéig vannak igénybe véve, úgy az állam kizárólagosan dönt a szükségletek és beruházások rangsora felett. Az irányítás alatt állók túlnyomóan önkéntes közreműködése és a feltétel nélküli gazdasági parancsadás között a határ a termelőerők teljes igénybevételének közelében van. A termelőerők maradéktalan kiaknázása ezért csak nemzeti szükség, háború vagy fegyverkezés idején lehet indokolt és ezért kívánja a mai konjunktúrapolitika a termelési erők hiányos igénybevételének és teljes megfeszítésének szélső határai között az erős igénybevételt, de a túlfeszítés elkerülését biztosítani.

7. Komoly lehetőségeket nyit a konjunktúra befolyásolására a *munkaerők irányítása*. Részben a hatékony keresleten és a béralakuláson, főleg pedig a javak termelésén és kínálatán keresztül érvényesíti hatását. A munkaerők irányítását a bérek alakulása és a bérek alakítása rendszerint kielégítően valósítja meg és a munkaerők közvetlen irányítására csak a megfeszülő és túlfeszített konjunktúrában van szükség. A munkaerők hiányos kihasználásának helyzetében kisebb a közvetlen eszközök jelentősége, de a munkaerők teljes igénybevételét megközelítő állapotban termelési szempontból biztosítani tudnak az árak és bérek alakításával el nem érhető kedvező hatásokat. Ha úgynevezett „üvegnyakak“ a munkaerők piacán alakulnak ki, ha a konjunktúra fékeződését a munkaerő hiánya vagy tökéletlen mozgékonyasága okozza, úgy munkaerők beállítása, átállítása és átcsoportosítása a konjunktúra zavartalan alakulásának legfontosabb feltétele lehet.

A munkaerő irányítására számos közvetett és sajátlagos eszköz szolgál. A munkaerő kínálatának és keresletének alakulására hat tulajdonképpen a termelés, a foglalkoztatás és a bérek minden befolyásolása. Különösen fontos közvetett eszköz a géphasználat fokozása vagy csökkentése, valamint a viszony-

lagos bérek alakítása. Közvetlen mennyiségi és minőségi irányítás is számos eszköz alkalmazásával valósítható meg. Megszervezhető a munkaközvetítés, keresztülvihető a központosítása, megvalósítható a munkaalkalmak és munkáskezek átfogó nyilvántartása, a munkaadás és munkavállalás központi irányítása és végsősorban kötelezővé tehető vagy megtiltható a munkavállalás. Főleg a termelésbe állítható munkáskezek mennyiségét, de bizonyos mértékig a munkateljesítmény összetételét is befolyásolhatja a munkaidőkorlátozások felfüggesztése vagy fokozása, a munkanapok számának szaporítása vagy csökkentése, az évenkénti szabadságok korlátozása vagy biztosítása. Ugyancsak főleg mennyiségi, de kisebb mértékben minőségi szempontból is tesz számot a munkáskivándorlás és munkásbevándorlás irányítása, a nők, a fiatalok, a kiöregedettek és a csökkent munkaértékűek munkájának elősegítése vagy eltiltása. A munkaerő összetételét befolyásolja, helyi és minőségi szempontokból fejt ki hatást a munkahely változtatásának megnehezítése vagy megkönnyítése, a munkásátképzés, a tanoncoktatás irányítása és a pályaválasztási tanácsadás. Megfelelő szervezés és keresztülvitel ezekkel az eszközökkel így a munkaerő irányításában merevnek látszó adottságok messze-menő alakítását teszi lehetővé.

A munkaerők tökéletlen kihasználtsága idején a munkaerők irányításán kisebb hangsúly van. A termelés szempontjából a beralakuláson keresztül kielégítően valósul meg az irányítás, a hatékony kereslet befolyásolására pedig hatásosabb eszközök is vannak. A munkaerők irányítása ebben a helyzetben inkább a hatékony kereslet megoszlására, mint a termelés vagy a hatékony kereslet összegének alakulására van hatással. A munkaidő és a munkanapok korlátozása a munkalehetőségek egyenletesebb megosztását teszi lehetővé. A nők, fiatalok, kiöregedettek és csökkent munkaértékűek foglalkoztatásának eltiltása azt segíti elő, hogy a családfenntartók és férfimunkások a válságban is munkahelyeiken maradhassanak. A kivándorlás elősegítése végeredményben a hatékony keresletet csökkenti, de esetleg változatlan hatékony kereslet mellett a megmaradottaknak nagyobb részt juttat. Külföldi munkanélküliek visszavándoroltatása ezért nehéz élelmezési és lakáshelyzetben haszonnal járható út lehet. A konjunktúrapolitika szemszögéből azonban nem kevés munkalehetőség egyenletes megosztásán, hanem sok munkalehetőség biztosításán van a hangsúly. A hatékony keresletet és a beruházásokat fokozó intézkedéseknek a válságban ezért a munkaerők irányításánál jóval nagyobb a jelentősége.

A munkaerők teljes igénybevétele idején a munkateljesítmény minden fokozásán nagy hangsúly van. Az általános munkáshiány és a szakmunkáshiány enyhítése a munkaerő

odaláról fellépő feszültségek enyhítését és megfeszített termelési helyzetek zavarmentes fenntartását teszi lehetségessé. A munkaerőpolitika új munkások beállításával, egyes munkások teljesítményének fokozásával, nélkülözhetőbb munkások átképzésével és a munkahelyek betöltésének konjunktúrapolitikai szempontú irányításával a konjunktúra zavartalan fejlődéséhez tevékenyen hozzájárulhat. Kedvezően befolyásolhatja a konjunktúrapolitika az alakulást lappangó munkástartalékok, külföldiek, nők, gyermekek, kiöregedettek és csökkent munkaértékű munkások beállításával. Az egy munkásra eső teljesítményt fokozhatja erősebb gépesítéssel, a teljesítményhez igazodó bérezéssel és bizonyos keretek között a munkában eltöltött idő növelésével. A különösen veszélyes szakmunkáshiány hatásait enyhítheti és kialakulását korlátozhatja a munkásátképzés, a tanoncoktatás és a pályaválasztás megfelelő irányításával. A munkaközvetítés kiépítése és a munkahelyek betöltésének irányítása a munkaerőpolitika egészének kereteit adja és önmagában is sokkal járulhat ahhoz, hogy a konjunktúrapolitikai szempontból nélkülözhetetlen munkák elvégezhetők legyenek. A munkáslétszám fokozásának, a munkateljesítmény növelésének, a munkásátképzésnek és a munkairányításnak ezek az eszközei a konjunktúraalakulás munkapolitikai feltételeit rendszerint kielégítően tudják biztosítani. Túltesztelt termelést megkövetelő állami feladatok idején azonban a munkaerőpolitika a kívánatos változások és állapotok megvalósulását gyakran csak a munkahelyek kötelező kijelölésével és a munkahely engedély nélküli változtatásának tilalmával tudja biztosítani. Az állami célú termelés erős megfeszítése a munkaerőpolitikában a társadalompolitikai érdek súlyos megsértését teheti szükségessé. A legfelsőbb állami és társadalompolitikai szempontok súlyát minden adott esetben a legfelsőbb állami vezetésnek kell eldöntenie, de annyi kétségtelen, hogy rendszerint a munkásság érdekeivel összhangban és ritkábban azzal ellentétben a munkaerőpolitika tevékeny beavatkozásával a konjunktúra kereteit lényegesen tágítani tudja.

8. A *nyersanyaggazdálkodásnak* is nagy a konjunktúrapolitikai jelentősége. A megfelelő nyersanyaggazdálkodástól függ gyakran a termelés lehetősége. Az áralakulás és az árpolitika akadálytalan nemzetközi csere és túl nem feszített konjunktúra mellett kielégítően tudja a nyersanyagszétosztást megvalósítani. De a külföldi nyersanyagutánpótlás lehetetlenülése és túltesztelt konjunktúra idején a nyersanyagárakat szabályozó politika önmagában teljesen tehetetlen. Ha a nyersanyaghiány veszélyezteti a konjunktúra fejlődését, úgy a zavartalan alakulás átfogó nyersanyaggazdálkodás nélkül nem biztosítható. Ötletszerűen és tervszerűtlenül itt nem lehet eredményt elérni. Hatásosak sokszor csak évek, máskor hóna-

pokra és csak ritkábban rövidlejáratra tervezett intézkedések lehetnek. Tervszerűséggel és okos számítással viszont a belföldi nyersanyagtermelés fokozása, külföldi nyersanyagbeszerzés lehetőségeinek biztosítása, nyersanyagkészletek gyűjtése, szűkös nyersanyagok helyettesítése és a nyersanyagfogyasztás csökkentése a konjunktúra minden szakában, de különösen a túlfeszített fellendülésben komoly termelési zavarok kiküszöbölését teszi lehetővé.

A nyersanyagpolitika számos eszközre támaszkodhatik. A nyersanyagkínálat és a nyersanyagkereslet befolyásolása a közvetett és sajátlagos eszközök hosszú sorával valósítható meg. A közvetett eszközök közül különösen a hitel-, az ár- és a termeléspolitikai intézkedések fontosak, míg a közvetlen eszközök közül a nyersanyagbeszolgáltatási és készletgyűjtési kényszer, a nyersanyagbeszerzési és felhasználási korlátozások, a helyettesítési és hulladékgazdasági intézkedések tesznek számot. Hitelekkel, árpolitikai eszközökkel és legkülönbözőbb termeléspolitikai intézkedésekkel lehet a nyersanyagtermelést a leghatékonyabban támogatni. Hitelekkel és készletgyűjtési kötelezettséggel biztosítható a megfelelő készletgyűjtés. A külkereskedelem tervszerű alakításán is nagy hangsúly van. A beszolgáltatási kényszer a termelt, behozott vagy egyébként rendelkezésre álló nyersanyagok felhasználásának állampolitikai és konjunktúrapolitikai szempontból kívánatos irányokba való átterelését hivatott szolgálni. A beszerzési és felhasználási korlátozások a szűkös anyagoknak bizonyos rendeltetésekre való felhasználását egyáltalában kizárják. A helyettesítési intézkedések a szűkös anyagoknak hasonló műszaki rendeltetésű, de bővebben rendelkezésre álló anyagokkal való pótlását viszik keresztül. A hulladékgazdálkodás a közvetlen és műszaki fogyasztás maradványait teszi a termelés szempontjából újra felhasználhatóvá. Műszaki és gazdasági szempontok mindezeknek az intézkedéseknek természetesen határt szabnak, de a termelésfokozás, a készletgyűjtés, a helyettesítés és a fogyasztáskorlátozás révén a konjunktúrának nemzetközi zavarokból és gazdasági feszültségekből adódó határai lényegesen tágíthatók.

A legnagyobb szerep a nyersanyaggazdálkodásra a túlfeszített konjunktúrában vár. De nyersanyaggazdálkodásra a konjunktúra más szakaszaiban is szükség van. Az észszerű nyersanyaggazdálkodás a válságban a fellendülés megindításához sokban hozzájárulhat. A nyersanyagköltségek csökkentése a konjunktúra nekilendítésének nagy nyomatékot adhat. De a túlfeszített konjunktúrában eredményes anyaggazdálkodás számos feltételét is a konjunktúra más szakaszában kell megteremteni. Túlfeszített helyzetekben már elkésnének a nyersanyagtermelési kísérletekkel. A konjunktúraacsúctól távol kell a belföldi nyersanyagok gyártásához vagy fokozott kiter-

meléséhez szükséges berendezéseket is létesíteni. A gazdasági válság idején könnyebben és olcsóbban lehet a nyersanyagkészleteket is gyűjteni. Az egyszer szükségessé válható helyettesítési és korlátozó intézkedések kitervezésének és előkészítésének is a kevésbbé feszült szakaszokban van meg az ideje. A konjunktúra kevésbbé megfeszített szakaszaiban megvalósított kísérletezés, tervezés és előkészítés túlfeszített politikai és gazdasági helyzetek idején fokozott biztonságban és kézzelfogható gazdasági eredményekben nyilvánulhat meg.

A nyersanyaggazdálkodás érvényesülésének nagy lehetőségei a nemzetközi elzárkózás és a túlfeszített konjunktúra idején vannak. A fokozott belföldi nyersanyagtermelésnek ekkor jön meg a haszna. A műrost, műselyem, műgumi, a műanyagok és az alumínium gyártásának, a gyengébbtartalmú értelepek fokozott kibányászásának és az ipari növénytermelés fokozásának például egész iparok és számos iparág szempontjából lehet döntő jelentősége. Felhalmozott készletekre is erősen támaszkodhatik a konjunktúra. Felhalmozott fémipari, vegyipari és textilipari nyersanyagkészletek hosszú időn át tudhatnak termelést, foglalkoztatást és szükségletkielégítést biztosítani. A külkereskedelmi kapcsolatok átterelése gyakran ugyancsak számos lehetőséget nyit. A behozatalnak elzárt országok helyett elérhető államokból való biztosítása a konjunkturális fejlődés lehetőségeit lényegesen javíthatja. A felhasználás kellő irányítása és helyettesítési intézkedések is sokban járulhatnak a nehézségek enyhítéséhez. Nem okvetlenül kell háztartási cikkeket, csapokat vagy cégéreket rézből, vízvezetéket, súlyokat vagy kábeltömítéseket ólomból gyártani. Bizonyos karácsonyfadíszek, dobozok és játékok gyártása nyersanyagpolitikai szempontok miatt le is állítható. Sokszor lehet nehézfémek helyett könnyűfémeket, fémek helyett fát, műanyagokat, porcellánt, cementet vagy üveget, pamut és gyapjú helyett műrostot, gumi helyett bunakaucsukot használni. A lehetséges tilalmak és helyettesítések sora valóban igen hosszú. A hulladékok felhasználása és a veszteséges fogyasztás kiküszöbölése viszont nagy megtakarítások lehetőségét hozza magával. Ócskavas, fémhulladékok, szövet- és papírhulladékok újabb feldolgozása lényegesen csökkentheti a nyersanyagszükségletet és az anyagszükséglet csökkenését hozhatja műszaki eljárások megfelelő tökéletesítése is. Az anyaggazdálkodás hibáiért sokszor súlyos áldozatokkal kell megfizetni és túlfeszített helyzetek során valóban gyakran a megfelelő anyaggazdálkodáson mulik a konjunktúra alakulása.

VI.

Haberler, a cambridgeiek és a svédek gondolkodása, a harmincas évek sikeres kísérletei és számtalan egyéb próbálkozás konjunktúrapolitikai szempontból nem maradhatott minden hatás nélkül. A konjunktúrapolitika ma a hullámzások enyhítésére komoly lehetőségeket lát. A válság tökéletes kiküszöbölése az irányítás szükségképen adódó korlátai, a beruházások műszaki természete, termelőtényezők kínálatának merevsége és nemzetközi összefüggések miatt ugyan nem lehetséges, de az új módszerekkel a válságok lényeges enyhítése a termelékenységi szempontok minden sérelme nélkül messzeemenően megvalósítható. Sőt ezen túlmenőleg a konjunktúrapolitika a fellendülés túlfeszítésének elkerüléséhez, a feszültségek lényeges csökkentéséhez, a termelés konjunkturális lehetőségeinek lényeges megjavításához és a tényleges és jól megalapozott gazdasági haladáshoz is hatékonyan hozzájárulhat.

Mindez persze nem jelenti a tökéletes gazdasági jólét megvalósulását. Szegény állam a fellendülés csúcspontján is szegény állam marad és a legjobb konjunktúrapolitikai irányítás sem tud természeti, erőhatalmi, politikai és külső csapások ellen védelmet nyújtani. A merev és téves elvek elvetése sem jelenti a korlátlan lehetőségek uralmát. Az átfogó hatásvizsgálat és a hosszú időtartamra is tekintő szemlélet a konjunktúrapolitikát célkitűzései mérséklésére készíti. Az új konjunktúrapolitika nem tekinti az aranyat merev és végső értékmérőnek, de nemzetközi jelentőségére és bizalmi szerepére mégis erősen támaszkodik. Az új konjunktúrapolitika nem akarja a váltóárfolyamok feltétlen szilárdságát, de tudatosan igyekszik a rendszertelen ingadozások letompítására. Nem kívánja az árszínvonal tökéletes merevségét sem, de tudatosan törekszik a pénztőkeképződést és a számvetést zavaró áremelkedések letörésére. Nem hisz abban, hogy a kínálat megteremti a maga keresletét, de mégis tudatosan használja a beruházásokat a kereslet irányítására. Nem hisz a deflatorikus, a pénzapasztó politika babonájában, de feltétlenül és tudatosan visszavon minden feleslegesnek ítélt vásárlóerőt. Nem hiszi, hogy a vállalkozó cselekvése feltétlenül a termelékenységi szempontok legjobb megvalósulását biztosítja, de gondosan ügyel arra, hogy irányítása a vállalkozó cselekvési lendületét és termelőkedvét hátrányosan ne befolyásolja. Minden merevséget és minden tévhitet ki akar küszöbölni, de épen azért nagyon jól kell tudnia, hogy a hiteli bizalom a legérzékenyebb gazdasági mozgatóerő, és jól kell tudnia, hogy gazdasági haladás csak tényleges tőkék keletkezésén át valósulhat meg.

De nemcsak az irányítás céljai mérséklődnek szükség-

képen, hanem megvalósításuk is számos súlyos feltételhez van kötve. Tudósok tudását, mérnökök tervezését, vállalkozók lendületét, tőkések bizalmát és munkások munkáját kell itt egységes tervvé, akaratúvá és cselekvéssé egyesíteni. A konjunktúraelméletnek olyan vázat kell szerkesztenie, amelyhez a gazdaság irányítása igazodhatik. A konjunktúrákutató szervnek a helyzetet folyamatosan és minden lényeges elemében fel kell tárnia. Az irányadó elgondolásokban elméleti tudást, gyakorlati szempontokat, a nélkülözhetetlen politikai és lélektani elemeket egyaránt érvényesíteni kell. A politikai vezetéssel összeegyeztetett és helyesnek ítélt intézkedéseknek feltétlen megvalósulást kell biztosítani. Össze kell hangolni a belső és a külső gazdasági alakulást. Bizalmi hangulatot kell teremteni a gazdaságpolitikai irányítás és a vállalkozók között. A gazdasági igazgatásnak hatékonyan és fennakadás nélkül kell végrehajtani. A vállalkozónak maradéktalanul és lehetőleg önkéntes közreműködéssel kell a megvalósításba bekapcsolódni. A tőke és munka teljes közreműködését is biztosítani kell. A részletekben pedig még számos más feltétel is adódik. A céljaiban korlátozott irányítás így megvalósulásában még igen sok feltételhez van kötve, amelyek mindegyikének megvalósulása elegendő ahhoz, hogy az eredményes konjunktúra-irányítás egészében vagy részében lehetetlenné váljon.

Józanul korlátozottak a konjunktúrapolitikai lehetőségek és nem könnyű természetességgel, hanem súlyos feltételek árán valósíthatók meg. A gazdasági vezetésnek szinte csábítóbb minden felelősséget a gazdasági erők önműködő szabályozására hárítani, vagy a termelés és fogyasztás minden részletét feltétlen rendelkezése alá venni. De itt van a válságok csökkentésének és a túlfeszítés enyhítésének lehetősége. A gazdasági irányítás a válság leküzdésében hatalmasan támogathatja a vállalkozót. Az állam termelőerők kihasználatlansága idején a termelés, a jövedelmek, az árak és a fogyasztás összehangolásával termelést indíthat, jövedelmeket keletkeztethet és gondoskodhatik, hogy a termelt javak megnövekedett jövedelmek mellett piacra találjanak. A kifejlődő fellendülésben pedig támogatólag és fékezőleg ugyancsak segítheti a vállalkozókat. A beruházási, a munkaerő- és a nyersanyagpolitika termelési lehetőségeket tágíthat vagy túlfeszített helyzeteket mérsékelhet, a hitel-, ár- és bérpolitika pedig túlfeszített termelési helyzetek veszélyét enyhítheti vagy kialakulását akadályozhatja. Nem lehet lemondani a termeléssel összehangolt hitelpolitika, az állami kiadási és beruházási politika, a fogyasztáspolitikai válságcsökkentő eszközeiről, nem lehet lemondani a beruházási, a munkaerő és a nyersanyagpolitika termelésfokozó lendületéről és nem lehet lemondani a hitelpolitika, az adópolitika, az ár- és bérpolitika, a fogyasztási és

beruházási politika pénzértékbiztosító intézkedéseiről. Konjunktúra, válság, fellendülés, pénz, hitel, árak, bérek, fogyasztás, beruházás, nyersanyag és munkaerő mögött emberi sorok, emberi életek, családok, férfiak, asszonyok és gyermekek állanak. Hangsúly van azon és nem lehet közömbös, hogy a konjunktúrapolitika a tőkék és a munkaerők minél jobb igénybevételét, a beruházások és szükségletek minél megfelelőbb összehangolását, a termelésnek minél nagyobb fokozását és a szükségletek minél messzebbmenő fedezését biztosítsa.

Nötel Rudolf.

A felvidéki és kárpátaljai rokkantsági, öregségi és halálesefi kötelező biztosítás rendezése.

A felvidéki és kárpátaljai területeknek visszacsatolása után szükségessé vált az ott élő munkavállalók társadalombiztosításának a szabályozása is. A 11.770/1939. M. E. rendelet az ipari munkavállalók betegségi és baleseti biztosítása terén a visszacsatolt területekre érvénybe léptette az 1927: XXI. t.-c.-et, valamint az azt módosító és kiegészítő rendeleteket. A mezőgazdasági balesetbiztosításra vonatkozólag az egységesítést a Felvidékre a 2600/1939. M. E., a Kárpátaljára a 10.400/1939. M. E. rendelet vitte keresztül. A vizitársulatok házi-kezelésben való betegellátásáról a 4670/1939. M. E. rendelet intézkedik. A visszacsatolt területeken a cseh-szlovák törvények szerint a mezőgazdasági munkavállalók és a gazdatisztek is betegség esetére biztosítva voltak, viszont a trianoni Magyarország gazdasági munkavállalói és a gazdatisztek betegség esetére biztosítva nincsenek. Ezzel szemben a 11.700/1939. M. E. rendelet 2. §-a szerint a mezőgazdasági munkavállalók és a gazdatisztek betegség esetére is biztosítva maradnak, még pedig némi eltéréssel egyelőre a cseh-szlovák törvények rendelkezései szerint és ezt a betegségi biztosítást nem az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet, hanem az Országos Társadalombiztosító Intézet látja el külön üzletág keretében.

A társadalombiztosítás egységesítését célzó rendelet a munkavállalók rokkantsági, öregségi és a halál esetére szóló (özvegyek, árvák, szülők) biztosítását szintén szabályozta, de ez a szabályozás a trianoni országban érvényes szabályokkal való egységesítéshez csak bizonyos mértékig ment el. Amikor a kormány ezt a rendeletet kiadta, a vagyonfelosztási államközi tárgyalások meg sem kezdődtek, s így nem lehetett még számbavenni a cseh-szlovák társadalombiztosítási intézetek vagyonának felosztásából Magyarországnak jutó részt. Ideiglenesnek kellett tehát lenni a rendezésnek. A véglegs rendezésben követendő elvek megállapításához meg kell vizsgálni a cseh-szlovák biztosítási rendszer szociálpolitikai mértékét,

s ennek a magyar biztosítási rendszerrel való összehasonlításával dönthető el az a kérdés, vajjon a cseh-szlovák biztosításban eltelt idő alatt megszerzett várományok a biztosítási szolgáltatások előfeltételeivel együtt egységbe hozandók-e a magyar rendszerrel, vagy az egységesítés a jövőre vonatkozzék-e s erre is esetleg nem minden vonatkozásban. Nem utolsósorban kell vizsgálat tárgyává tenni, vajjon a cseh-szlovák rendszer pénzügyileg egyensúlyi állapotban lehet-e.

I. A cseh-szlovák és a magyar biztosítási rendszerek összehasonlítása.

A) Ipari és mezőgazdasági munkások biztosítása.

A cseh-szlovák ipari és mezőgazdasági munkások öregségi, rokkantsági és haláleseti kötelező biztosítása 1924-ben¹ nyert szabályozást és 1926-ban lépett életbe.

A biztosítási szolgáltatások: öregségi, rokkantsági, női özvegyi, férfi özvegyi, árvajáradék, valamint a rokkantsági és öregségi járadékhoz gyermekpótlék. Ezen kívül a nők részére kiházasítási segély van megállapítva és a biztosított vagy járadékos elhalálozása esetére a végkielégítés egészíti ki a szolgáltatásokat.

A szolgáltatásokhoz a várakozási idő száz járulékhét. Az öregségi járadék 65 éves korban válik esedékessé. Az özvegyi járadékhoz való igényjogosultság 60 éves korban nyílik meg, vagy korábban rokkantság esetén, vagy ha az özvegy az elhalt biztosítottnak vagy járadékosnak két, vagy több gyermekéről gondoskodik, akik árvajáradékban részesülnek. Az özvegyi járadék az elhalt járadékának, vagy haláláig megszerzett várományának 50%-a. Az árvajáradékra az elhalt biztosított vagy járadékos 17 éven aluli gyermekeinek van igényük. Az árvajáradék mértéke az elhalt biztosított járadéka, vagy várománya után számítva, gyermekenként félárváknál 20%, teljes árváknál 40%. A rokkantsági és öregségi járadék pótléka a 17 éven aluli gyermekek után egyenként a járadék 10%-a.

A rokkantsági és öregségi járadék alapja évi 550 Kč. A biztosítási idővel arányosan emelkedő járadékrész a biztosítási osztályok szerint változó és nem a járulék százalékában, hanem abszolút összegben van kifejezve. A biztosított járadékához az állam hozzájárulása évi 500 Kč, az özvegyi járadékhoz évi 250 Kč, az árvajáradékhoz félárváknál évi 100 Kč és teljes árváknál évi 200 Kč, a rokkantsági és öregségi járadék gyermekpótlékához állami hozzájárulás nincsen. A kiházasí-

¹ 221/1924., 184/1928., 189/1934. számú törvények; 112/1934., 143/1934. számú kormányrendeletek.

tási segély a legalsó biztosítási osztályban 400 Kč, és osztályonként 50 Kč-vel 600 Kč-ig emelkedik. A várakozási időn belül történő elhalálozás és megrokkulás esetére a végkielégítés a legalsó osztályban 550 Kč és osztályonként 50 Kč-vel 750 Kč-ig emelkedik. Ha a biztosított a várakozási idő után hal el, úgyszintén a rokkantsági és öregségi járadékos halála esetén, amennyiben özvegyi járadékra igényjogosultság nem áll fenn, az elhalt hozzátartozói a haláláig megszerzett rokkantsági járadékváromány, vagy járadék egy évi összegére igényjogosultak, amely végkielégítés azonban nem lehet kevesebb, mint a várakozási időn belül való elhalálozás esetére megállapított végkielégítési összeg. A rokkantsági járadék és öregségi járadék gyermekpótlék nélküli összege, továbbá a női és férfi özvegyi járadék 50%-al felemelhető, ha a járadékos annyira magatehetetlen, hogy idegen segítségre és ápolásra szorul. Ugyanilyen címen felemelhető a 14 éven felüli teljesen árva gyermekek járadéka is. Azok, akik 1899. január 1. előtt születtek, a biztosítási esemény bekövetkezésének idejétől függő mértékben korpótlékot kapnak, amelynek hányada a rokkantsági és öregségi járadék gyermekpótlékához, a női és férfi özvegyi járadékhoz és árvajáradékhoz is jár.

A törvény szerint a társadalombiztosítási intézet a megrokkulás elhárítására vagy elődzására a biztosítottat gyógy-eljárásban is részesítheti és gyógytényezőkkel láthatja el.

A cseh-szlovák munkások betegségi biztosításában 10 biztosítási osztály van. Ezzel szemben a rokkantsági, öregségi és haláleseti biztosításban csak öt. Ezekben az osztályokban a napibérhatárok, az átlagos hetibér, heti biztosítási járulék és a járuléknak a heti átlagbérben kifejezett százaléka és az egy hétre vonatkozó járulék után a fokozódó járadékrész és ennek a heti átlagbérben kifejezett százaléka a következők.

Biztosítási osztály	Heti átlag bér Kč	Heti járulék Kč	Járulék %-a	Heti fokozódó járadékrész Kč	Heti fokozódó járadékrész %-a
Aa	36	2.60	7.22	0.60	1.67
Ab	72	3.60	5.00	0.85	1.18
B	108	5.10	4.72	1.15	1.06
C	153	6.60	4.31	1.40	0.92
D	198	8.40	4.24	1.75	0.88

A járuléknak a munkabérben kifejezett százaléka a heti átlagos bér emelkedésével csökken. A heti fokozódó járadékrésznek az átlagos bérben kifejezett százaléka a járulék százalékos mértékének körülbelül megfelel, a legalsó osztályban majdnem kétszer akkora mint a legmagasabb osztályban.

Az 1928: XL. t.-c. szerint a *magyarországi ipari munkavállalók szolgáltatásai*: öregségi, rokkantsági, női és férfi öz-

vegyi és árvajáradék, a rokkantsági és öregségi járadékhoz gyermekpótlék. Hiányzik tehát a kiházasítási segély, a várakozási időn belüli végkielégítés és a magatehetetlen állandó ápolásra szoruló járadékosok járadékának felemelése. Az öregségi járadék 65 éves korban válik esedékessé, mint a cseh-szlovák törvény szerint, de az özvegyi járadék is csak 65 éves korban vagy korábbi megrokkanas esetén nyílik meg, de nem, ha akárhány gyermeket is gondoz és ő maga munkaképes. Az özvegyi járadék 50%-os, az árvajáradék félárváknál 15%-os és teljes árváknál 30%-os, a rokkantsági és öregségi járadék gyermekpótléka 5%-os, valamennyit a biztosított várománya vagy járadéka után számítva. Úgy az árvajáradék, mint a gyermekpótlék a 15 éven aluli gyermekekre van korlátozva. A várakozási idő a rokkantsági járadékhoz 200 és az öregségi járadékhoz 400 járulékhét szemben a cseh-szlovák 100 héttel. A járadéktörzs 120 pengő a cseh-szlovák törvény szerinti 1050 Kč — 150 pengő, — összeggel szemben.

Az 1928: XL. t.-c. hatálya alá tartozó ipari munkásokra a napibérosztályok határai, az átlagos hetibérek, heti járulékok és a heti fokozódó járadékrészek a következők.

Biztosítási osztály	Napi bérhatárok	Átlagos hetibér	Heti járulék	Heti fokozódó járadékrész
	P	P	P	P
I.	—0.80	4.80	0.20	0.05
II.	0.81—1.60	7.20	0.30	0.07
III.	1.61—2.40	12.—	0.48	0.11
IV.	2.41—3.20	16.80	0.68	0.16
V.	3.21—4.00	21.60	0.88	0.21
VI.	4.01—4.80	26.40	1.06	0.25
VII.	4.81—5.60	31.20	1.26	0.30
VIII.	5.61—6.40	36.00	1.44	0.35
IX.	6.41—7.20	40.80	1.64	0.39
X.	7.21—8.00	45.60	1.84	0.44
XI.	8.01—8.80	50.40	2.02	0.48
XII.	8.81—	55.20	2.22	0.53

A heti járulék a heti átlagbértnek 4%-a és a fokozódó járadékrész a járulék 24%-a, az átlagbérben kifejezve 0.96%, de ezektől a mértékektől néhol árnyalati eltérés van.

Amíg a cseh-szlovák rendszerben a járulék és a fokozódó járadékrész is osztályonként változó mértékű, a magyar rendszerben ezek az átlagbértnek állandó mértékét jelentik. A cseh-szlovák rendszerben a járulék még a két felső — különösképen ipari — osztályban is magasabb, de a fokozódó résznek az osztályátlagban kifejezett mértéke alacsonyabb, mint a magyar ipari munkások rendszerében. Azonban a cseh-szlovák rendszerben az alapjáradék az állami hozzájárulással együtt maga-

sabb és így a fokozódó résznek a felső két osztályra is csak minimális lefelé való eltérése a magyar mértéktől nem dönti el a járadék mértékének kérdését, annál kevésbé az alsó osztályokban, ahol a cseh-szlovák rendszerben a fokozódó járadék-rész is magasabb.

Ha a cseh-szlovák törvény szerinti biztosítási osztályok átlagos hetibérét pengőre átszámítva magyar biztosítási osztály átlagos hetibérének tekintjük, és évi 25 és 50 járulékhétet veszünk fel, a 65 éves korban megnyíló öregségi járadékok évi pengő összegei a következők.

Az öregségi járadék évi pengő összege 65 éves korban.

Cseh-szlovák törvény szerint

1928: XL. magyar törvény szerint

Életkor a biztosítás kezdetén	Évi 25 járulékhét mellett					Évi 50 járulékhét mellett				
	Aa	Ab	B	C	D	Aa	Ab	B	C	D
		biztosítási osztályban					biztosítási osztályban			
20	246	287	335	375	431	176	231	287	356	421
30	225	256	294	325	369	163	206	250	304	358
40	204	226	253	275	306	151	182	212	251	290
50	181	196	212	225	244	139	157	175	199	222
20	343	423	520	600	713	231	342	453	592	731
30	300	363	438	500	588	206	293	379	487	595
40	257	302	355	400	463	182	243	305	382	459
50	214	241	273	300	323	157	194	231	277	324

Minél alacsonyabb a biztosítási osztályra az átlagos bér és minél idősebb korban kezdődött a biztosítási viszony és minél kevesebb az évenkénti biztosítási hetek száma, annál jobban érvényesül a járadéktörzs, tehát annál nagyobb az eltérés az öregségi járadékban a cseh-szlovák biztosítási rendszer javára. A magas biztosítási osztályokban, az alacsony életkorban belépett biztosítottaknál, és egész évi biztosítási idő esetén a magyar fokozódó járadékrész magasabb volta érvényesül és ennek folytán az öregségi járadék itt a magyar biztosítási rendszerben valamivel nagyobb.

Az ipari munkások biztosításában a cseh-szlovák „C” biztosítási osztály — 22 Kč és 28.50 Kč, 3.14 P és 4.07 P napibér határok között — és a „D” osztály — 28.51 Kč, 4.07 P napibértől felfelé — jönnek elsősorban figyelembe. A „C” osztálynak megfelel a magyar V. osztály 3.21 és 4.— P napibérhatárokkal, a „D”-nek megfelel a VII.-től felfelé valamennyi osztály. Napi 28 Kč — 4 P — bér a cseh-szlovák „C” és a magyar V., napi 35 Kč — 5 P — a cseh-szlovák „D” és a magyar VII. osztályba tartozik.

Ezeket a napibéreket véve alapul, minthogy egy-egy biztosítási évre a fokozódó járadékrész a cseh-szlovák ,C' osztályban évi 25 járulékhét mellett 5.— P, 50 járulékhét mellett 10.— P, a magyar V. osztályban 25 járulékhét mellett 5.28 P, 50 járulékhét mellett 10.56 P, a cseh-szlovák ,D' osztályban évi 25 járulékhét mellett 6.25 P, 50 járulékhét mellett 12.50 P, a magyar VII. osztályban évi 25 járulékhét mellett 7.56 P, 50 járulékhét mellett 15.12 P, a cseh-szlovák 1050 Kč — 150 P — a magyar 120 P járadéktörzzsel 10, 20, 30 évi biztosítási idő után beálló rokkantság esetén a járadék évi összege pengőben.

Eltelt biztosítási
évek száma

Cseh-szlovák
C D
osztályban

V. Magyar
osztályban VII.

évi 25 járulékhét mellett

10	200	212.50	172.80	195.60
20	250	275.—	225.60	271.20
30	300	337.50	278.40	346.80

évi 50 járulékhét mellett

10	250	275.—	225.60	271.20
20	350	400.—	331.20	422.40
30	450	525.—	431.80	573.60

A magyar fokozódó járadékrész úgy az V. (cseh-szlovák ,C') mint a VII. (cseh-szlovák ,D') osztályban nagyobb, ennek folytán nagyobb számú biztosítási évek esetében a járadéktörzsből való különbség kiegyenlítődik, sőt a magyar teljes járadék nagyobb lesz. És éppen ezt tartva szem előtt a magyar ipari munkás biztosítási rendszere javára ki kell emelnünk a következőket.

Ha a cseh-szlovák ipari munkás hetibére 207 Kč-nél — 28.57 pengőnél — magasabb, a ,D' biztosítási osztályba tartozik és a heti 8.40 Kč — 1.20 pengő — járulékkal van biztosítva. Ezzel szemben a magyar ipari munkás heti 29.57 pengő bér mellett a VII. biztosítási osztályba tartozik heti 1.26 pengő biztosítási járulékkal, de ezután még öt biztosítási osztály van, s akiknek bére 52.80 pengőn felül van, tartoznak a XII. osztályba heti 2.22 pengő járulékkal. Tehát majdnem kétszer akkora heti munkabér is érvényesül a magyar ipari munkás biztosításában, majdnem kétszer akkora járulékkal, mint a cseh-szlovák legmagasabb osztályban. A legmagasabb elérhető öreg-ségi járadék évi 25 járulékhét mellett 20 éves belépési korra a cseh-szlovák biztosításban évi 431 pengő, a magyar biztosításban évi 719 pengő, 40 éves belépési korra a cseh-szlovák biztosításban évi 306 pengő, a magyar biztosításban évi 450 pengő. Évi 50 járulékhét mellett a legmagasabb járadék 20 éves belépési korra a cseh-szlovák biztosításban évi 713 pengő, a

magyar biztosításban 1319 pengő, 40 éves belépési korra a cseh-szlovák biztosításban évi 463 pengő, a magyar biztosításban 786 pengő.

Az 1938: XII. t.-c.-ben szabályozott mezőgazdasági munkavállalói öregségi biztosítás szerint a 65 éves korban megnyíló öregségi járadék az évi 60 pengő járadéktörzzsel, legalább évi 25 járulékhét mellett biztosítási évenként 1.50 pengő járadéktörzspótlékkal és a heti 20 filléres munkavállalói járulék 20%-át kitevő, heti 4 filléres, fokozódó járadékrésszel — szakadatlan biztosítási éveket tételezve fel — évi 25 és 50 járulékhét mellett a következő.

Az öregségi járadék évi pengő összege 65 éves korban az 1938. XII. t.-c. szerint.

Belépési kor	Évi járulékhetek száma	
	25	50
20	172.50	217.50
30	147.50	182.50
40	122.50	147.50
50	97.50	112.50

Az évi járadékösszegek ugyanannyi évi járulékhét mellett a cseh-szlovák törvény szerinti legalsó osztályra adódó összegeknél is kisebbek. Az eltérés súlya a belépési korral és az évi járulékhetek számával emelkedik. Évi 25 járulékhét mellett 20 éves belépési korra 43%, 50 éves belépési korra 85%, évi 50 járulékhét mellett 20 éves belépési korra 53%, és 50 éves belépési korra közel 100% az eltérés. Nem lehet a járadékok mértékének különbségével szemben azzal érvelni, hogy a cseh-szlovák járulék összege is kétszer annyi, sőt magasabb. Mert ez a járulék felerészben a munkaadót terheli, viszont a magyar heti 20 filléres járulék mellett van a földbirtok, az állam és a törvényhatóságok hozzájárulása, amely a kötelezettségeknek közel 70%-át fedezi. Viszont a lényegesen magasabb mértékű cseh-szlovák öregségi és özvegyi öregségi járadékszolgáltatásokon kívül a cseh-szlovák törvényben olyan szolgáltatási tényezők is vannak, amelyeket a magyar törvény nem létesített.

A magyar mezőgazdasági munkásbiztosítás javára azonban ki kell emelni a következőket.

Ha a magyar mezőgazdasági munkavállaló évi 25 héten át 2—2 napig vagy akár csak 1—1 napig van hetenként munkában, mind a 25 hétre le kell rónia a heti 20 filléres járulékot és így a biztosítási idő is évi 25 hetes és ennek folytán megszerzi a biztosítási évenkénti 1.50 pengős törzsjáradékpótlékhoz is az igényjogosultságot és a biztosítási év is beszámít a várakozási időbe. Ha viszont a cseh-szlovák biztosításban a mezőgazdasági munkavállalónál úgy alakult a helyzet, hogy he-

tenként csak 2 napig volt munkában, tehát 25 hétre számítva évenként 50 napig, csak erre az 50 napra kellett lerónia a biztosítási járulékot és csak ez az 50 nap számít be a biztosításba és a várakozási időbe, tehát csak 8 heti biztosítási időt töltött el és ennyi hétnek megfelelő fokozódó járadékrészt szerzett meg. Az ilyen munkavállaló tehát a cseh-szlovák biztosításban csak 13 év alatt szerezné meg az előírt 100 járulékhates várakozási időt. Ha pedig a cseh-szlovák munkavállaló kivételes éveiben csak 1—1 napig volt hetenként munkában és 25 nap-tári hétről volna szó, csak 25 járuléknapot és 4 járulékhates és ennyinek megfelelő fokozódó járadékrészt szerzett meg. Az 1938: XII. t.-c.-nek a járadékhatesekre és a járulékok lerovására vonatkozó rendelkezése az előbb mondottakból kifolyóan épen azokra a munkavállalókra állítja előtérbe a biztosítás előnyeit, akik talán egészségi állapotuknál fogva, vagy rossz gazdasági viszonyok esetében a mezőgazdasági munkavállalóknál is jelentkező munkanélküliség folytán csak töredékhatesekben tudtak munkát vállalni, vagy kaptak munkát. Ezek a munkavállalók azért teljes biztosítási járulékhateseket szereznek és ugyanolyan előnyökkel, mint azok a munkavállalók, akik teljes munkahateseket töltöttek el.

Hangsúlyozni kell a magyar mezőgazdasági munkásbiztosításnak azt az előnyét is, hogy a törvény életbelépésekor már 65 éves vagy annál idősebb munkavállalók az évi 60 pengő járadékra azonnal igényjogosultak lettek, és a 65 évnél fiatalabbak is, akik 65 éves korig az előírt 15 évi várakozási időt nem tudják eltölteni, 65 éves korban igényjogosultak lesznek az öregségi járadékra. Ugyanezek az előnyök vonatkoznak az elhaltak özvegyeire is, fokozva még azzal, hogy az özvegyi járadék a 15 éves átmeneti időben nem lehet kevesebb mint évi 60 pengő, amennyiben a törvényben előírt az a feltétel, hogy a biztosított haláláig az egyes évekre előírt minimális 15 heti járulékot leróttá, fennforog. A törvény életbelépésekor az előírt várakozási idő eltöltése nélkül azonnal kezdődő igényjogosultság a cseh-szlovák törvényben nincsen megállapítva, de nem állapítja ezt meg az 1928: XL. t.-c. a magyar ipari munkavállalókra sem.

Felvetődik az a kérdés, hogy miképen tudja a cseh-szlovák biztosítás a minőségileg és mennyiségileg magasabb szolgáltatásokat nyújtani. Az 1928: XL. t.-c., az 1938: XII. t.-c., az 1939: XVI. t.-c. a biztosítás-technikai pénzügyi egyensúly elvei mellett állapítják meg a szolgáltatásokat. Ezek a törvények a biztosítás-technikai indokolások szerint a járulékokat úgy állapítják meg, hogy a szolgáltatások fedezése a várományfedezeti rendszer mellett állandóan biztosítva legyen, feltéve, hogy lényeges eltolódások a szolgáltatásokat meghatározó statisztikai tömjelenségekben nem következnek be. Ugyanezt a

biztosítás-technikai pénzügyi egyensúlyi elvet tartja szem előtt a cseh-szlovák törvény is, amikor kimondja, hogy a rokkantsági és öregségi biztosítás szolgáltatásainak fedezését az összes biztosítottakra biztosítási osztályok szerint változóan átlagos járulékkal úgy kell megállapítani, hogy az összes jövőbeli bevételek az intézet vagyonával együttesen a biztosítási szolgáltatásokat, a gyógyeljárási és ügykezelési költségeket és a törvényből folyó egyéb kiadásokat is fedezzék.

Az „Aa”, „B” és „D” biztosítási osztályokra vizsgáltuk meg, hogy mennyiben tesznek eleget a törvényben megállapított járulékok az elégségesség követelményeinek. Nem számítjuk az ügyviteli költségeket, a gyógyeljárás költségeit, valamint az állandó ápolásra szoruló járadékosok pótlékából folyó kötelezettséget. Több egyéb tényezőt, amelyek alárendeltebb jelentőségűek és biztosítás-technikailag kevésbé megmérhetők, szintén figyelmen kívül hagyunk. Az elégséges járulékok a fő szolgáltatási tényezőkre és a törvény szerinti járulékoknak az elégséges járulékokban kifejezett mértékei a következők.

Belépési kor	Évi elégséges járulék pengő összege			A törvény szerinti járulék azan elégséges járulék százalékában		
	Aa biztosítási osztályban	B	D	Aa biztosítási osztályban	B	D
Biztosítási hetek száma évenként 25						
20	14	18	23	66	101	130
23	23	32	42	40	57	71
40	35	46	57	27	40	53
50	57	70	84	16	26	36
Járulék a törvény szerint	9.28	18.21	30			
Biztosítási hetek száma évenként 50						
20	24	38	53	77	96	113
30	33	51	70	56	72	86
40	48	69	92	39	53	65
50	76	102	131	24	36	46

Az elégséges járuléknál a szolgáltatásokhoz való állami hozzájárulás figyelmen kívül marad, mert ez a megnyílt szolgáltatásokban közvetlenül nyer fedezetet.

A cseh-szlovák törvény szerinti járulék hivatva volna fedezni az ügyviteli és a gyógyeljárási költségeket is, holott a legtöbb vonatkozásban még a biztosítási szolgáltatásokra sem elégséges. Egyedül a „D” osztályban és itt is csak a legalacsonyabb korokban vannak a biztosítási szolgáltatások a járulékokkal fedezve. Az alsó biztosítási osztályban a járulékhány lényegesen nagyobb, mint a magasabb osztályokban, ami nyilvánvaló is, hisz a járadéktörzs ezekben az osztályokban nagyobb súllyal érvényesül.

A törvény szerinti járulékok a biztosítottak életkor sze-

rinti eloszlásának megfelelően átlagosak, de az előbbi eredmények mellett a jövőben belépők — akik javarészt a fiatal élekorcsoportokra esnek — sem szoríthatják le az elégséges járulékokat a törvényben megállapított mértékre. Bizonyos hányadban pénzügyileg meg nem alapozottnak kell tehát tekinteni a cseh-szlovák munkásbiztosítást, különösen, ha szem előtt tartjuk, hogy vizsgálatainkban is több szolgáltatási tényező nincsen figyelembevételre.

C) Magánalkalmazottak biztosítása.

A cseh-szlovák magánalkalmazotti biztosítási törvény egyaránt kiterjed az iparra, kereskedelemre és mezőgazdaságra. 1929-ben² lépett érvénybe, de 1918-tól³ volt biztosítás folytatlagosan, az 1906. évi osztrák magánalkalmazotti nyugdíjtörvénynek 1914. évi szabályozásában, amely módosítást nyert és így 1922-től⁴ Szlovákiában és Kárpátalján is kiterjesztést nyert.

A jelenlegi törvény szerint a biztosítási szolgáltatások: rokkantsági, öregségi, női és férfi özvegyi, árva és szülői járadék, a rokkantsági és öregségi járadékhoz gyermekpótlék, kiházasítási segély, temetési segély és végkielégítés.

Az öregségi járadékhoz való feltétlen igényjogosultság a várakozási idő elteltével beáll férfiaknál 60 éves korban, vagy legalább 480 járulékhónap után és nőknél 55 éves korban, ha nem folytatnak biztosításra kötelezett foglalkozást. Az öregségi járadékra igényjogosult a férfi magánalkalmazott 120 járulékhónap elteltével már 56 éves kortól, a női magánalkalmazott 54 éves kortól, amennyiben 12 hónapja már kilépett a biztosításra kötelezett foglalkozásból.

Az özvegyi járadék 50%-a az elhalt férj járadékának vagy várományának és a várakozási idő eltelte után a járadékos vagy biztosított halála esetén feltétlenül jár, tehát nincs az özvegy életkorától vagy munkaképességétől függővé téve. Az árvajáradék 18 éven alúli gyermekek után jár és annak mértéke félárvaánál 25% és teljes árvaánál 50% az elhalt szülő járadéka vagy várománya után számítva. A rokkantsági és öregségi járadék gyermekpótléka a járadéknak $\frac{1}{8}$ -a minden 18 éven alúli gyermek után. Ha sem özvegy, sem gyermekek nem maradnak hátra, a biztosított vagy járadékos szülei jogosultak járadékra, ha az elhalt tartotta el őket. Ez a járadék az elhalt járadékának vagy várományának $\frac{1}{4}$ -e, ha mindkettő életben van, $\frac{1}{8}$ -a. Magatehetetlen és állandóan idegen ápolásra szoruló járadékos szolgáltatása 50%-kal felemelendő, nem úgy, mint a munkásoknál, ahol csak felemelhető. A kiházasítási segély

² 26/1929., 125/1931. számú törvények.

³ 11/1928., 92/1928. számú törvények.

⁴ 484 1921. számú törvény, 16/1923. számú kormányrendelet.

azonas az évi rokkantsági járadékkal, amelyre a biztosítottnak várománya volt a házasságkötéskor. A temetési segély a várakozási idő eltelte után bekövetkező halál esetén a pótlékok nélküli járadéknak vagy várománynak 25%-a, de legfeljebb 4000 Kč. Az özvegy, gyermekek, vagy szülők a biztosítottnak 6 járulék hónapon túl és a várakozási időn belül való elhalálása esetén végkielégítésre jogosultak, amely a várakozási idő elteltével egyébként elért rokkantsági járadék várománynak 150%-a az özvegyre és árvákra és 75%-a a szülőkre. A társadalombiztosítási intézet jogosult állástalanoknak, akik a legutolsó munkaviszonyban nála voltak biztosítva, munkánélküli segélyt adni.

A rokkantsági és öregségi járadék törzse évi 3600 Kč — 514.30 pengő — és a járadék nem lehet kevesebb ennél az összegnél még akkor sem, ha a biztosítottnak fizetése egyáltalában nem volna, de a járadék nem lehet több, mint a legutolsó 90 biztosítási hónapból a legmagasabb 30 havi javadalmazás átlaga. Az özvegyi járadék minimuma 3000 Kč, az árvajáradék minimuma félárváknál 1500 Kč, teljes árváknál 3000 Kč, a szülői járadék minimuma 1500 Kč, ha mindkettő életben van és 750 Kč, ha csak egyikük van életben.

A cseh-szlovák magánalkalmazotti biztosításban 11 biztosítási osztály van és a biztosítási kötelezettség minden magánalkalmazottra kiterjed, tekintet nélkül arra, hogy mekkora az évi javadalmazása, de a 42.000 Kč-n felüli évi jövedelmek is csak ezzel az összeggel vétetnek figyelembe.

A biztosítási osztályok havi átlagos fizetési összege, a havi biztosítási járulék, a fokozódó járadékrész, a járuléknak és a fokozódó járadékrésznek a fizetésben kifejezett százaléka a következők.

Biztosítási osztály	Évi fizetési határok Kč	Osztályátlag Kč	Járadék Kč	Járadék %-a	Fokozódó járadékrész Kč	Fokozódó járadékrész %-a
1.	— 3000	1500	144	9.60	24	1.60
2.	3000— 6000	4500	432	9.60	72	1.60
3.	6001— 9000	7500	792	10.56	120	1.60
4.	9001—12000	10500	1152	10.97	180	1.71
5.	12001—15000	13500	1440	10.67	240	1.78
6.	15001—18000	16500	1800	10.91	300	1.81
7.	18001—24000	21000	2040	9.71	360	1.71
8.	24001—30000	27000	2280	8.44	420	1.56
9.	30001—36000	33000	2520	7.64	480	1.45
10.	36001—42000	39000	2760	7.08	540	1.38
11.	42001—	42000	3000	7.14	600	1.43

A járuléknak és a havi fokozódó járadékrésznek a havi osztályátlagban kifejezett százaléka az átlagfizetéssel emelke-

dik, majd csökken és bár a járulék százalékában az 5. osztályban törés van, a fokozódó járadékrész a járulékkal általában összhangban van.

A cseh-szlovák társadalombiztosítási rendszer erősen kedvez a magánalkalmazottaknak. Ezeknek biztosítási szolgáltatásai minőségileg és mennyiségileg lényegesen magasabb fokon vannak, mint a munkások biztosításában megállapított szolgáltatások. Ezek az eltérések szociálpolitikailag sok vonatkozásban nem indokolhatók. Teljesen indokolt, ami a magyar biztosítási rendszerben is jelentkezik és más országok rendszerében is megállapítható, hogy a magánalkalmazott özvegye férjének halála után a várakozási idő elteltével feltétlenül igényjogosult özvegyi járadékra, amivel szemben a munkás özvegye csak bizonyos életkor elérésekor, vagy megrokkulás esetén igényjogosult. A magánalkalmazottak feleségei általában nem folytatnak olyan nagy arányban kereső foglalkozást, mint a munkások feleségei, és nehezebben is találnak férjük halála után azonnal kereseti lehetőséget. A munkás özvegye, ha férje életében nem is folytatott kereső foglalkozást, hanem csak férjének háztartását látta el, férje halála után, amennyiben a szükségyszerűség fennforog, a munkalehetőségek nagyobb területén nézhet körül, hogy létfenntartását biztosítsa. Az egyszerű, tanultságot nem igénylő kereseti lehetőségek területén a munkás özvegye megtalálhatja létfenntartásának alapját és így őt biztosított férje halála után járadékszolgáltatásban logikusan csak akkor kell feltétlenül részesíteni, ha egészségi állapotánál fogva munkára képtelen, vagy életkora már annyira előrehaladt, hogy ennél fogva csökkent munkaképessége nem biztosíthatja számára létének fenntartását. Ezekre való tekintettel a társadalombiztosítás az özvegyi járadékra való igényjogosultság tekintetében ezt a különbséget általában fenntartja.

Indokolt az is, hogy az árvák járadékánál és a rokkantsági és öregségi járadékhoz kapcsolt gyermekpótléknál az igényjogosultság határéletkora valamivel magasabb legyen a magánalkalmazottaknál, mint a munkások biztosításában. Amennyiben a munkások gyermekeinek az iskolai tanulmányok, vagy a hivatásra való kiképzés ezt indokolják, a törvények rendesen módot adnak arra, hogy az árvajáradék és gyermekpótlék meghosszabbítható legyen.

Szociálpolitikailag nem indokolható a cseh-szlovák magánalkalmazotti biztosításban az öregségi járadékra való igényjogosultságnak a munkások biztosításával szemben való lényegesen előnyösebb előfeltételei. Találkozunk ugyan más országok társadalombiztosításában is a magánalkalmazottak javára megállapított előnyösebb előfeltételekkel, de inkább indokolt a magyar biztosítási rendszer, amely a feltétlen igényjogosultságot a munkásoknál és magánalkalmazottaknál ugyanannak

az életkornak az eléréséhez köti. Az öregségi járdékhoz való igényjogosultságnak lényegesen alacsonyabb korban való megnyílása inkább az egészségi állapotot veszélyeztető és igénybevevő foglalkozásban van meg. Nem lehet azonban azt állítani, hogy a magánalkalmazott foglalkozása az egészségi állapotot általában inkább igénybeveszi, mint a munkás foglalkozása. Ha a munkások biztosításában a 65 éves kor nem magas, nem lehet a magánalkalmazottakra sem alacsonyabb életkort megállapítani a járadékhoz való igényjogosultság tekintetében.

Legkevésbé látszik azonban indokoltnak a cseh-szlovák magánalkalmazotti biztosításban az évi 3600 Kč — 517.30 pengő — járadéktörzsnek a munkásokra megállapított — állami hozzájárulással — évi 1050 Kč, 150 pengő — összegével szemben. A járadéktörzs azt célozza, hogy amennyiben a biztosítási esemény a várakozási idő után nemsokára bekövetkezik és így a fokozódó járadékrészek csak kis összeget tesznek ki, a biztosítási szolgáltatás bizonyos méltányos összeget elérjen. A törvények más országokban is a kereseti összegek különbségére való tekintettel magasabb mértékben szokták megállapítani a magánalkalmazottak járadéktörzsét, de az eltérés sehol sem olyan nagy, mint a cseh-szlovák biztosításban.

Az 1928: XL. t.-c. szerint a *magyar ipari és kereskedelmi magánalkalmazottak* biztosítási rendszerében a szolgáltatások (rokkantsági, öregségi, özvegyi, árva járadék, a rokkantsági és öregségi járadékhoz gyermekpótlék), a családtagok szolgáltatásainak mértéke a biztosított szolgáltatásaiban kifejezve, a várakozási idő, az öregségi járadékhoz való feltétlen igényjogosultság életkora és a járadéktörzs 120 pengős mértéke ugyanazok, mint az ipari munkásoknál. A törvény biztosítástechnikai indokolása szerint a fokozódó járadékrésznek a biztosított magánalkalmazott fizetésében kifejezett mértéke is megközelítőleg ugyanaz, mint a munkásoknál.

A biztosítási szolgáltatási rendszerben a munkásokéhoz képest annyiban van eltérés, hogy a várakozási idő eltelte után elhalt biztosítottnak vagy az elhalt járadékosnak özvegye feltétlenül igényjogosult az özvegyi járadékra, tehát nincsen, mint a munkások özvegyeinél a 65 éves életkornak eléréséhez, vagy azt megelőzőleg a rokkantsághoz kötve. Az árvajáradékhoz és a gyermekpótlékhoz az igényjogosultság határa a gyermekek 18 éves életkora, míg a munkásoknál ez a határ 15 éves életkor.

A biztosítás nyolc napibérosztályban van keresztülvéve a következő évi fizetési határokkal, évi járulékokkal és fokozódó járadékrészekkel.

Napi bérosztály	Évi fizetési határok P	Évi járulék P	Évi fokozódó járadékrész P
A	— 600	24.32	4.62
B	601—1200	47.46	9.02
C	1201—1800	79.06	15.02
D	1801—2400	110.66	21.03
E	2401—3000	142.26	27.04
F	3001—3600	173.86	33.03
G	3601—4800	221.20	42.03
H	4801—6000	284.40	54.04

A magyar ipari és kereskedelmi magánalkalmazottak biztosításában legfeljebb évi 6000 pengő fizetésig áll fenn a biztosítási kötelezettség. Akiknek évi fizetése ennél magasabb, nem tartoznak a kötelező biztosítás alá, szemben a cseh-szlovák törvény rendszerével, ahol az évi fizetés nagyságára való tekintet nélkül fennáll a biztosítási kötelezettség, bár legfeljebb 42.000 Kč — 6000 P — van figyelembe véve.

A járulék a törvény szerint a tényleges javadalmazás alapján számítva ennek 5%-át, a napibérosztályok rendszere esetében az átlagos napibérnek 4.3%-át nem haladhatja meg, viszont a járulékot a biztosítási időtartam minden napjára, tehát vásár- és ünnepnapokra is kell fizetni. Ennek folytán az évi járulék az átlagos évi osztályalap 5%-át is meghaladja és ennek a járuléknak 19%-a a fokozódó járadékrész, amely az osztályátlag 1%-át eredményezi.

A magyar mezőgazdasági magánalkalmazottak — a gazdatisztek — kötelező biztosítása az ipari és kereskedelmi magánalkalmazottakétól különállóan van megszervezve az 1936: XXXVI. t.-c. rendelkezései szerint. A gazdatisztek biztosításának szolgáltatási rendszere azonban ugyanaz, mint az ipari és kereskedelmi magánalkalmazottaké: rokkantsági, öregségi, özvegyi és árvajáradék és a rokkantsági és öregségi járadékhoz gyermekpótlék. Az özvegyi és árvajáradék, valamint a gyermekpótlék mértékei az elhalt biztosított, vagy járadékos várományában, vagy járadékában kifejezve szintén ugyanazok, mint az ipari és kereskedelmi magánalkalmazottak biztosításában és ugyancsak az özvegyi járadék is feltétlenül megnyílik a várakozási idő eltelte után bekövetkezett halál esetében. Az árvajáradék és gyermekpótlék is a gyermekek 18 éves koráig nyer folyósítást. Az öregségi járadékhoz való feltétlen igényjogosultság szintén — a várakozási idő elteltével — 65 éves korban nyílik meg, bár önkéntes biztosítási alapon a gazdatisztnak módjában van a járadékhoz való igényjogosultságot 60 éves korára is megszerezni.

A gazdatisztek biztosítása kilenc biztosítási osztályban a következőképen van megszervezve.

Biztosítási osztály	Évi fizetési határok P	Járulékalap P	Évi járulék P
I.	—1500	1200	144
II.	1501—2100	1800	216
III.	2101—2700	2400	288
IV.	2701—3300	3000	360
V.	3301—3900	3600	432
VI.	3901—4500	4200	504
VII.	4501—5100	4800	576
VIII.	5101—5700	5400	648
IX.	5701—	6000	720

A gazdatisztek biztosításában az ipari és kereskedelmi magánalkalmazottakéhoz képest eltérés van a várakozási időben, amennyiben az utóbbiakra megállapított 200, illetőleg 400 héttel szemben a gazdatisztekénél úgy a rokkantsági, mint az öregségi járadékhoz a várakozási idő 120 járulékhónap. A biztosítási járulék a gazdatiszti biztosításban az ipari és kereskedelmi magánalkalmazottakra érvényes 5%-os járulékkal szemben 12% és mivel a fizetett járulékok 19%-a képezi a fokozódó járadékrészt, ami a biztosítás alapjául szolgáló osztályalap évi 2.28%-ának felel meg, a gazdatisztek biztosításában a megszerezhető váromány a járadéktörzs évi 120 pengőjének az ipari és kereskedelmi magánalkalmazottakéval azonos összege mellett, lényegesen nagyobb.

A cseh-szlovák magánalkalmazotti biztosítás, a magyar ipari és kereskedelmi magánalkalmazottak és gazdatisztek biztosításának szolgáltatási mértékére az összehasonlítás legszemléltetőbb, ha ugyanazokra a biztosítási osztályátlagokra azonos biztosítási idő alatt megszerzett várományokat az addig fizetett járulékok összegével állítjuk szembe. Megvizsgáljuk a viszonyokat 1500, 3000, 4500, 6000 pengő évi fizetésekre, amely összegek a cseh-szlovák biztosításban a 4., 7., 9., 11. biztosítási osztályokba, a magyar ipari és kereskedelmi magánalkalmazotti biztosításban, a C, E, G, H, és a gazdatiszti biztosításban az I., IV., VI., IX. biztosítási osztályokba tartoznak. Az évi járulékok összegei ezekben a biztosítási osztályokban rendre a csehszlovák biztosításban 164.57, 291.43, 360.—, 428.57 pengő, a magyar ipari és magánalkalmazotti biztosításban 79.32, 142.72, 221.90, 285.30 pengő, a magyar gazdatiszti biztosításban 144.—, 360.—, 504.— 720.— pengő.

Azonos biztosítási idő alatt fizetett járulékok és ezek alapján fennálló várományok összehasonlítása szerint az ugyan-

Eltelt biztosítási évek száma	Fizetett járulékok cseh-szlovák magánalkalmazottak biztosítása				Megszerzett váromány			
	4	7	9	11	4	7	9	11
	biztosítási osztályban				biztosítási osztályban			
40	1646	2914	3600	4286	771	1029	1200	1371
30	3291	5828	7200	8571	1029	1543	1886	2229
20	4937	8743	10800	12857	1286	2057	2571	3086
10	6583	11657	14400	17143	1543	2571	3257	3943

	Magyar ipari és kereskedelmi magánalkalmazottak biztosítása							
	C	E	G	H	C	E	G	H
	biztosítási osztályban				biztosítási osztályban			
40	793	1427	2219	2853	271	391	542	662
30	1586	2854	4438	5706	421	662	963	1204
20	2380	4282	6657	8559	572	924	1385	1740
10	3173	5709	8876	11412	723	1205	1806	2288

	Magyar gazdatisztek biztosítása							
	I.	IV.	VI.	IX.	I.	IV.	VI.	IX.
	biztosítási osztályban				biztosítási osztályban			
40	1440	3600	5040	7200	394	804	1078	1488
30	2880	7200	10800	14400	667	1488	2172	2856
20	4320	10800	15120	21600	941	2172	2993	4224
10	5760	14400	20160	28800	1594	2856	3950	5592

azon idő alatt fizetett járulékok összege legmagasabb a magyar gazdatiszti biztosításban, kivéve az I. biztosítási osztályra, ahol az osztály járulékalapja — 1200 pengő — 12%-os járulék mellett is kisebb összeget eredményez, mint mekkora a cseh-szlovák 4. biztosítási osztály — 1500 P osztályátlaggal — járuléka. A magyar ipari és kereskedelmi magánalkalmazottaknál a fizetett járulékok az alsóbb osztályokban felét sem és a magasabb osztályokban alig felét teszik a cseh-szlovák járulékoknak és még kisebb hányadát a magyar gazdatisztek biztosításában fizetett járulékoknak. A cseh-szlovák magánalkalmazotti járadéktörzs — az állami hozzájárulást is ideszámítva — a várományt annyira felemeli, hogy éppen az alacsony osztályokban és aránylag rövid biztosítási idő után a megszerzett váromány a magyar magánalkalmazottak biztosításában a járulékok arányánál is lényegesen kisebb arányú. A magasabb biztosítási osztályokban és hosszabb biztosítási idő után, a járadéktörzs súlya már nem érezteti annyira hatását és így a magyar várományok aránya nem mutat oly nagy eltérést a cseh-szlovák várományokkal szemben, de mindenütt nagyobb arányú az eltérés, mint a járulékok összegében. A magyar gazdatiszti biztosítás várományai a fokozódó járadékrész lényegesen magasabb mértékére való tekintettel hosszabb biztosítási idő után valamennyi biztosítási osztályban és a magasabb biztosítási osztályokban rövidebb biztosítási idő után is magasab-

bak, mint a cseh-szlovák biztosítási rendszerben. Ennek megfelelően ezek a várományok általában lényegesen magasabbak a magyar ipari és kereskedelmi magánalkalmazottak biztosításában érvényesülő várományokhoz képest, de az alacsonyabb osztályokban, ha csak rövidebb biztosítási idő telt el, az eltérés nem oly nagymérvű, mint a cseh-szlovák rendszer várományaihoz képest.

A cseh-szlovák magas járadéktörzsnek tehát az a következménye, hogy azok a belépési korok, amelyek a feltétlen igényjogosultság életkoráig — 60 éves korig — megszerzik a várakozási időt, szociálpolitikailag nem épen indokolható magas várományra tesznek szert. Szociálpolitikailag helyesebbnek kell tartani a magyar gazdatiszti biztosítási rendszert, amely nagyobb, fokozódó járadékrészeket állapít meg és így a hosszabb biztosítási időt nagyobb előnyben részesíti, míg a cseh-szlovák rendszerben épen a rövid biztosítási idő van előnyben.

A magyar ipari és kereskedelmi magánalkalmazotti rendszer a maga alacsony járadéktörzsével és alacsony fokozódó járadékrészeivel szociálpolitikailag alacsony vonalon áll. Általában azt látjuk a cseh-szlovák rendszerben, egyéb országok rendszereiben és ezt látjuk a magyar mezőgazdasági biztosításban, hogy az állam a magasabb szociálpolitikai állásponttal nem látja ellentétesnek, hogy a társadalombiztosítás a szolgáltatások minőségi és mennyiségi viszonyaiban a magánalkalmazottak — javarészt szellemi munkások — javára kedvezőbb helyzetet létesítsen. Ez a szempont érvényesül az 1928: XL. t.-c.-ben is, amikor megengedi, hogy a munkaadók a magánalkalmazottak javára bizonyos előfeltételek mellett a kötelező társadalombiztosítást pótló intézményeket létesítsenek, vagy ha már voltak ilyen intézmények, azoknak póttintézményekké való elismerését kérhessék. A magyar társadalombiztosítási törvény szem előtt tartva a cseh-szlovák, a német és a háború előtti osztrák rendszert, talán a legliberálisabban tette lehetővé az elismert vállalati nyugdíjpénztárak létesítését. Ezekről a pénztáraktól a kötelező biztosítás rendszere a szolgáltatásokban messze van, nem annyira minőségi, mint mennyiségi vonatkozásban, és ezért is bizonyos mérvű kiegyenlítés a kötelező biztosítás javára szociálpolitikailag indokolt volna. Ha a gazdatiszti biztosításban a munkaadó és munkavállaló 12%-os járuléka elviselhető terhet jelent, valószínűleg ipari és kereskedelmi vonatkozásban is a járuléknak ez a mértéke nem volna a teherbíróképesség vonala felett, tehát a szociálpolitikailag indokolt kiegyenlítés pénzügyi nehézségbe sem ütköznék.

Minőségi vonatkozásban a cseh-szlovák magánalkalmazotti biztosítás a magyar gazdatiszti biztosításnak is felette

áll és különösen mennyiségi vonatkozásban messze meghaladja a magyar ipari és kereskedelmi magánalkalmazottak biztosítását és a járulékok összegeit tekintve is magasabb mérvűeknek kell tekintenünk az előbbi összehasonlítások szerint a cseh-szlovák szolgáltatásokat. Ismét előtérbe kerül tehát a biztosítás-technikai pénzügyi egyensúly kérdése. A cseh-szlovák magánalkalmazotti nyugdíjtörvény is előírja, hogy a biztosítottak összességére az átlagos járulékot úgy kell megállapítani, biztosítási osztályok szerint különállóan, hogy a járulékokból származó bevételek az intézet vagyonával és annak jövedelmével együttesen az összes biztosítási, ügykezelési és egyéb költségeket fedezzék.

A családtagok járadékának minimális összegére vonatkozó rendelkezéseket, továbbá a tehetetlen és állandóan idegen ápolásra szoruló járadékosok járadékpótlékát és egyes biztosítás-technikailag meg nem mérhető, de egyébként alárendelt szolgáltatási tényezőket ezuttal is nem véve figyelembe, a biztosítási főkötelezettségekre megvizsgáltuk az elégséges járulék kérdését a cseh-szlovák 4. és 7. biztosítási osztályra. Ezek a járulékok a következők.

Elégséges járulék évi összege pengőben.

Belépési kor	Járadéktörzsrre	Fokozódó járadékrészre		Összesen	
		4 biztosítási osztályban	7 biztosítási osztályban	4 biztosítási osztályban	7 biztosítási osztályban
20	72	122	245	194	317
30	125	156	311	281	436
40	219	192	383	411	602
50	483	231	462	714	945
Évi járulék törvény szerint				165	291

Amíg az ipari munkások biztosításában a törvény szerinti járulék néhol fedezi a biztosítási kötelezettségeket, addig a magánalkalmazotti biztosításban a kötelezettségek sehol sincsenek fedezve. A fedezetlenség aránya a belépési korról nő és mivel a legfiatalabb korokban sincs meg a pénzügyi egyensúly, nyilvánvaló, hogy a jövőben belépő biztosítottak sem szorítják le az elégséges járulék mértékét a törvény szerinti mértékig. A magasabb életkorokban a törvény szerinti járulékkal sem a járadéktörzs, sem a fokozódó járadékrész nincsen külön-külön fedezve. Már pedig a biztosítás életbelépésekor nyilvánvalóan a 25 éven felüliek lehettek túlsúlyban és így kétségtelenül megállapítható, hogy a cseh-szlovák törvény szerinti magánalkalmazotti biztosítás a törvény életbelépésekor sem tett eleget annak a pénzügyi biztosítás-technikai egyensúlyi követelménynek, amelyet a törvény a járulék mértékének megállapításánál határozottan előírt.

Bányaüzemi munkások biztosítása.

A cseh-szlovák bányamunkások rokkantsági, öregségi és haláleseti biztosítása⁵ az ipari munkásokétól a szolgáltatások előfeltételeiben és sok vonatkozásban azok mértékében is eltér. A várakozási idő 24 járulékhónap. A rokkantsági járadék előfeltétele nem, mint az ipari biztosításban, általános, hanem hivatásbeli munkaképtelenség. Az öregségi járadék feltétlenül megnyílik 55 éves korban, amennyiben a biztosított 360 járulékhónapot szerzett, vagy 60 éves korban 180 beszámítható járulékhónap esetében, ha nem folytat a bányanyugbér törvénye szerint biztosításra kötelezett foglalkozást. Az özvegyi járadékhoz az igényjogosultság a várakozási idő eltelte után bekövetkezett halál esetében feltétlenül megnyílik és nincsen az özvegy rokkantságához vagy bizonyos életkornak a betöltéséhez kötve. Az árvajáradék, a rokkantsági járadék gyermekpótléka a gyermekek 17 éves koráig jár, mint az ipari munkások biztosításánál.

Az özvegyi járadék, az árvajáradék, a gyermekpótlék mértékei ugyanazok, mint az ipari munkások biztosításában.

A rokkantsági és öregségi járadék alapösszege évi 300 Kč. Az állami hozzájárulás a saját járadékhoz évi 500 Kč, az özvegyi járadékhoz 250 Kč, az árvajáradékhoz 100 Kč, teljes árváknál 200 Kč. Az emelkedési összeg az 1936. évi június hó 30-áig szerzett minden járulékhónapért 7 Kč és minden ezután megszerzett járulékhónapért 7.50 Kč.

A magatehetetlen és állandóan ápolásra szoruló járadékos igénye 50%-kal felemelhető.

A kelengyepénz a várakozási idő után kötött házasság esetében jár a női biztosítottnak. Ennek a szolgáltatásnak az összege biztosítási osztályok szerint változik 400 Kč-től 650 Kč-ig.

A végkielégítés a biztosítottnak a várakozási időn belül való elhalálozása esetén 550—750 Kč, a várakozási idő után való elhalálozás esetében, amennyiben özvegyi járadékhoz igényjogosultság nem áll fenn, a rokkantsági járadéknak vagy várományának évi összege.

A biztosítási járulék napibérosztályoktól független és minden biztosított után egy-egy járulékhónapra 66 Kč és ehhez 21 Kč az átmeneti vállalkozói pótdíj. Az állam 10 éven át évenként 90 millió Kč összegű járulékot fizet, amelyből első sorban a megnyílt járadékok állami hozzájárulása fedezendő. A belföldön termelt és a külföldről behozott szén után szanálási hozzájárulás fizetendő, amely a szénfajták szerint változóan métermázsánként 15—30 Kč fillér. Ezt a szanálási hozzá-

⁵ 242/1922., 200/1936. számú törvények.

járulást a belföldi szén után a bányatulajdonos, a külföldi szén után az importőr fizeti.

A magyar bányamunkások nyugdírbiztosítása az 1925: XXXIV. t.-c.-en alapszik. Ezt a felhatalmazási törvényt különböző rendeletek hajtották végre.

A nyugdírbiztosításra kötelezettek közül az első csoportba az önálló műszaki hatáskört betöltő altisztek (bányamesterek, főaknászok stb.), a másodikba az állandóan altiszti feladatkört ellátó alkalmazottak (aknászok, mesterek, felvigyázók stb.), a harmadikba a lőmesterek, vájárok, segédvájárok, képesített iparosok, szakmunkások, vizsgázott gépészek és fűtők, a negyedikbe a többi biztosításra kötelezettek tartoznak. A nyugdírbiztosítás alapjául szolgáló javadalmazás (nyugdírbiztosítási alapösszeg) az első csoportban évi 1200 P, a másodikban évi 960 P, a harmadikban évi 750 P, a negyedikben évi 504 P.

A biztosítási szolgáltatások: rokkantsági, özvegyi és árva nyugdír. Ezekhez a szolgáltatásokhoz a várakozási idő 10 év, tulajdonképpen 120 járulékhónap. A rokkantsági nyugdírhez az igényjogosultság feltétlenül 65 éves korban, vagy 60 éves korban 40 biztosítási év után, vagy 60 éves korban, ha a biztosított mint altiszt (segédtszt) vagy vájár, segédvájár, a biztosítási időből legalább 25 évet földalatti munkában töltött, nyílik meg.

A rokkantsági nyugdír évi összege a várakozási idő betöltésével a nyugdírbiztosítási alapösszeg 20%-a és az évi emelkedési összeg a 40. biztosítási évig egy-egy teljes év után 2%. Az özvegyi nyugdír 50% — férjhezmenés esetében a végkielégítés az egy évi járadék háromszorosa — az árvanyugdír 15% a gyermek 16 éves koráig.

A biztosítási járulék kulcsa évről-évre a valószínű évi kötelezettségek fedezésére nyer megállapítást, de az előre megállapított járulékkulcs évközben a hátralevő tartamra felemelhető. A járulék fizetése szempontjából a biztosításra kötelezettek napibérosztályokba vannak sorozva. A napibérosztályok a magasabb csoportokra az ipari és kereskedelmi magánalkalmazottak „A—H” napibérosztályaival, az alacsonyabb csoportokra az ipari munkások I—XII. napibérosztályaival egyeznek meg. A járulék kulcsa 1933 óta az „A—H” napibérosztályokban az átlagos napibér 6.5%-a, az I—XII. napibérosztályokban az átlagos napibér 5.5%-a.

A Magyar Általános Kőszénbánya Társulat üzemvezetőségének adatai szerint ennél a vállalatnál az I. nyugdírbiztosítási csoportba tartozó bányauzemi alkalmazottak évi 5000 P körüli jövedelemmel a „H” napibérosztályba (4800—6000 P évi javadalmazás), a II. csoportba tartozó alkalmazottak évi 3300 P körüli jövedelemmel az „F” napibérosztályba (3000—3600 P évi javadalmazás), a III. csoportba tartozó alkalmazottak leg-

nagyobb részt évi 2000 P körüli jövedelemmel a IX. napibérosztályba (1920—2660 P évi javadalmazás), a IV. csoportba tartozó alkalmazottak erősen különböző de javarészt évi 1350 P körüli jövedelemmel a VI. napibérosztályba (1200—1440 P évi javadalmazás) tartoznak.

Mivel a szolgáltatások a biztosítási alapösszegek százalékában vannak megállapítva, viszont a járulék befizetésére megállapított kulcs a napibérosztályok szerint nyer alkalmazást, ugyanakkora járulékösszeggel egészen más várományra tesznek szert a bányauzemi biztosítottak mint az 1928: XL. t.-c. hatálya alá tartozó munkavállalók. A befizetett járulékok és a megszerzett várományok összehasonlítása

Biztosítási osztály		Bányanyugbérbiztosítás			1928 : XL. t.-c. biztosítás		
bányabiztosítás	1928: XL. t. c.	Eltelt biztosítási évek száma					
		10	20	30	10	20	30
		Befizetett járulékok pengő összege					
I.	H	4319	8638	12957	2844	5688	8532
II.	F	2645	5290	7935	1739	3478	5217
III.	IX.	1381	2762	3843	864	1728	2592
IV.	VI.	897	1794	2691	559	1118	1677
Cseh-szlovák							
bányabiztosítás		1131	2263	3394			
		Megszerzett váromány pengő összege					
I.	H	300	600	900	595	1070	1545
II.	F	240	480	720	434	747	1060
III.	IX.	188	376	564	310	500	690
IV.	VI.	126	252	378	262	405	547
Cseh-szlovák							
bányabiztosítás		243	371	500			

szerint a bányanyugbérbiztosításban a járulékok lényegesen magasabbak és a várományok lényegesen alacsonyabbak, mint az ipari munkavállalók biztosításában.

A „H” napibérosztály 431.90 P évi járuléka az I. biztosítási osztály 1200 P biztosítási alapjának 35.99%-a, az „F” napibérosztály 264.50 P évi járuléka a II. biztosítási osztály 840 P alapjának 31.49%-a, a IX. napibérosztály 138.10 P évi járuléka a III. biztosítási osztály 720 P alapjának 19.18%-a és a VI. napibérosztály 89.70 P évi járuléka a IV. biztosítási osztály 540 P alapjának 16.61%-a. A bányászok biztosításában a ténylegesen lerótt járulékoknak a biztosítás alapjául szolgáló összegekben kifejezett ezek a százalékos mértékei is szembevetően mutatják a megállapított szolgáltatásoknak a fizetett járulékokkal szemben való aránytalanságát. A napibérosztályok átlaga után számított járulékok kulcsa is magasabb, mint az ipari biztosításban, és ha a járulék mértékének különbözetét

a biztosítási kockázatban való eltérésnek vesszük és itt is a napibérosztály átlagának évi 1%-a volna a fokozódó járadék-rész és 120 P a járadéktörzs, a szolgáltatások többszörösét ten-nék ki a törvényben megállapított szolgáltatásoknak.

A nyugbérbiztosítás hatályba lépésével a bányapénztárak nyugbérbiztosítási osztályai 1926. december 31.-ével önálló mű-ködésüket megszüntették, és a jóváhagyott mérleg eredménye-ként mutatkozó tiszta vagyon az Országos Társadalombizto-sító Intézet tulajdonává vált.

Azokra a biztosítottakra, akik a kötelező biztosítás életbe-lépését megelőző időben, valamely társpénztár nyugbérbizto-sító osztályának tagjai voltak, a társpénztári tagságot a köte-lező biztosítással egyenlőnek kellett venni, de valamely társ-pénztár kötelékéből való kiválás következtében elveszített tag-sági időnek az 1914. évi július hó 1-ét megelőző része nem volt beszámítható. A társpénztáraknak nyugbéres tagjainál azt a tagsági időt kellett figyelembe venni, amely a társpénztári alapszabály értelmében irányadó volt.

A kötelező nyugbérbiztosítás megvalósításával tehát a társpénztári tagok és a nyugbéresek eddigi biztosítási idejüket érvényesítették és ennek folytán a kötelező biztosítás nagy kötelezettségekkel indult és ez volt az oka annak, hogy a pénz-ügyi fedezet elvének megválasztásánál nem a várományfedez-et, hanem az évről-évre való felosztás és kirovás elve érvé-nyesült.

A várományfedezeti rendszer elvét nem lehetett keresz-tülvinni, mert annak dacára, hogy a kötelező biztosítás a bányatársládák vagyonát átvette, ez megközelítőleg sem volt elegendő a bányatársládáknál elköltött tagsági időből szár-mazó kötelezettség fedezésére. A bányatársládák alapszabályai a szolgáltatásokban a társadalombiztosítási mértéket elérték, sőt meghaladták, de a járulékok az elégségesség mértékétől a legtöbb társládánál nagyon messze voltak. Az alapszabály szerinti szolgáltatások elégséges járuléka a biztosítási alapban kifejezve a Magyar Általános Kőszénbánya kebelében műkö-dött táppénztárnál évi 10%, a Salgótarjáni Kőszénbánya társ-pénztáránál közel 13%, az Esztergom—Szászvári kőszénbánya társpénztáránál 11.5% és a Rimamurányi Salgótarjáni Vasmű bányájához tartozó társpénztárnál 21% lett volna. Mivel a biz-tosítási rendszer szolgáltatásainak szociális mértékére jellemző a szolgáltatások fedezésére elégséges járulék, a bányatársládák szolgáltatásainak mértéke eléggé kielégítőnek volt mond-ható. Ha tehát a munkásoknak meglett volna a mozgási sza-badságuk és nem vesztették volna el munkahelyiük elhagyásá-val a társpénztárban eltöltött szolgálati időt és a társpénztárak egyébként a teljesítő képesség elvének figyelembevételével let-tek volna megszervezve, ezek a nyugbérbiztosítás egységesíté-

sének szilárd alapját képezhatték volna. Azonban a vállalatok részéről a társládák pénztárába történt befizetések megközelítőleg sem fedezték a kilátásba helyezett biztosítási kedvezményeket. A befizetés az alapszabályok szerint az egyéni bér után számítva a tatabányai társpénztárnál 5%, a salgótarjáni társpénztárnál 3%, a rimamurányi és salgótarjáni vasmű társpénztáránál 2% volt. A biztosítási szolgáltatások alapjául szolgáló összegek lényegesen kisebbek voltak ugyan mint az egyéni bérek, de még így is a szükséges járulékok többszörösét tették volna ki a tényleges befizetéseknek. A tatabányai társpénztárnál az alapszabály által megállapított százalékos befizetés a legmagasabb nyugbérosztályban kitett évenként 15 koronát szemben a szükséges 65 koronával. A salgótarjáni társpénztárnál az alapszabály szerinti befizetés 46 korona volt, a szükséges 110 korona lett volna. A dorogi társpénztárnál az alapszabály szerinti befizetés 40 korona volt az elégséges 100 koronával szemben, és a Rimamurányi Salgótarjáni vasmű társpénztáránál a befizetés 30 korona volt a szükséges 190 koronával szemben.

A bányatársládák alapszabályai szerint való befizetéseknek és az elégséges járulékoknak egymással való szembeállítása nyilvánvalóan mutatja, hogy a társpénztárak nem voltak a teljesítő képesség elvének figyelembevételével megszervezve. Ezek a társpénztárak, ha vagyonuk nem is értéktelenedett volna el a korona romlása idejében, kötelezettségeiknek előbb-utóbb nem tudtak volna eleget tenni. A bányavállalatok tehát a háború előtt nem gondoskodtak arról, hogy a társpénztárak a teljesítőképesség elvének szemmeltartásával legyenek kiépítve, emellett a meglévő vagyon részben el is értéktelenedett és ennek folytán bár a társpénztárak vagyonát átvette a kötelező biztosítás szerve, ez nem képezhette alapját a várományfedezeti rendszer alkalmazásának, arra való tekintettel, hogy a biztosítottak és a nyugbérre jogosultak biztosítási idejét nagyrészen az elmúlt időre is le kellett számítani.

A bányavállalatok tehát nem tartották szem előtt a biztosítás-technikai egyensúly követelményét a társládák pénzügyi megalapozásánál és azt sem hozhatták fel érvül, hogy a munkások teherbíró képessége nem engedte meg az elégséges járulék elvének az alkalmazását. Mert ugyanakkor, amikor ezek a nagyvállalatok nem gondoskodtak arról, hogy munkásaik nyugbérbiztosítását ellátó társládák teljesítőképesek legyenek és évtizedeken keresztül hagyták, hogy a nyugbérbiztosítás fedezetére szolgáló befizetések olyan alacsonyak legyenek, amelyek mellett a társpénztárak nyilvánvalóan nem tudták volna előbb-utóbb kötelezettségeiket teljesíteni, azonos körülmények között azonos termelési viszonyok és munkabérek mellett az állami bányák társládájának alapszabályaiban megál-

lapított biztosítási kedvezmények fedezetére 12%-os befizetés volt megállapítva, amelynek felét a munkaadó, felét a munkás fizette be és ez a 12% megfelelt az elégségesség mértékének. Ha tehát az állami bányánál a munkaadó és munkás teherbíró-képességével összeegyeztethető volt a biztosítási szolgáltatások elégséges járulékának megfelelő befizetésnek a megállapítása, nem ellenkezett volna ez a magánbányavállalatoknak és azok munkásainak teherbíróképességével.

Ha figyelembe is vesszük, hogy a rokkantsági járadékhoz való feltétlen igényjogosultságnak az előfeltételei a bányász-biztosításban lényegesen kedvezőbbek, mint az ipari biztosításban, viszont a rokkantsági járadékhoz való közel két és fél-szeres várakozási idő ezt az előnyt részben letompítja, de ha a bányászbiztosítás minőségi előnyeit szem előtt is tartjuk, a járulékokban való rendkívüli eltérés és ugyancsak a várományokban való szintén még nagyobb mérvű hátrány a magyar bányanyugdírbiztosítás szükségzerű reformjára utalnak. A szolgáltatások mértékének felemelése és különösen a biztosítási alapoknak a tényleges javadalmazáshoz való közelebbvitele — tekintettel a multról fennálló nagymérvű terhekre — a várományfedezeti rendszer fokozatos bevezetésének keresztülvitele esetén is a járulékoknak a munkásokra nézve elviselhetetlen felemelését tennék szükségessé. A megoldás, mint a cseh-szlovák törvényben, a szén után kivetendő és a bányavállalatok részéről fizetendő szanálási hozzájárulásnak a megállapítása lehetne.

II. A biztosítás végleges rendezése.

A cseh-szlovák biztosításra vonatkozó biztosítás-technikai pénzügyi vizsgálati eredmények szerint a járulékok sem a munkásoknál, de még kevésbé a magánalkalmazotti biztosításban nem felelnek meg a törvények szolgáltatási rendszere mellett az elégségesség követelményeinek. Ha a járulékok tartalékának hiánymentes gyűjtése és az értékállóságnak megóvása sikerült volna — ami nem látszik valószínűnek — a megnyitott szolgáltatásoknak a járulék mértékét meghaladóan való teljesítése a várományok fedezeti összegéből való elvonással történt, tehát az egyébként sem elégséges járulékok gyűjtött tartaléka ennek folytán is csökkent és a jövő kötelezettségek fedezetlenségét elmélyítette. Ha a biztosítottaknak a biztosítási kötelezettség megszűnése folytán való kiválása a jogok feladásával történt, a befizetett járulékok a közösség fedezeti tömegének gyarapodását jelentette, de hogy a gazdasági lendület és a lanyhulás egymásra következő hosszabb és rövidebb és a gazdasági szektorokban is különbözően alakuló hullámai-

ban a biztosítási viszonyba tömeges visszatérés vagy abból való kiválás esetén, a jogoknak újból való érvényesítésével vagy azok feladásával miképen változhatott az intézetek kötelezettségeinek fedezeti aránya, nem dönthető el. De ha csak a járulék elégtelenségét tartjuk is szem előtt, a hiánynak emiatt is számottevőnek kell lenni és ezt még fokozhatta a vagyon természetes porladása. A társadalombiztosítási járuléktartaléknak az államok közti felosztása során a felvidéki és kárpátaljai biztosítottak után Magyarországnak jutó vagyon tehát a multban megszerzett várományokat és a már megnyílt szolgáltatásokat nyilvánvalóan nem fedezi és ezt a körülményt a felvidéki és kárpátaljai rokkantsági, öregségi és haláleseti kötelező biztosítás egységesítési elveinek megállapításánál nem lehet szem elől téveszteni.

Az előzetes rendezést tartalmazó 11.770/1939. M. E. rendeletben a kormány fenntartotta általában a cseh-szlovák törvényekben megállapított szolgáltatási nemeket, az ezekhez való igényjogosultság előfeltételeit — várakozási idő, az igényjogosultság életkora, magatehetetlen és állandóan idegen ápolásra szorulás esetében a járadék felemelése stb. —, továbbá a járulékok mértékére, azok fizetésére és behajtására, a fokozódó járadékrész mértékére, a rokkantsági és öregségi járadékhoz kapcsolt gyermeknevelési pótlék, a női özvegyi, férfi özvegyi, árva és szülői járadék fokozódó részének a saját fokozódó járadékban kifejezett mértékére vonatkozó szabályokat. Azonban a cseh-szlovák munkásokra érvényes alapjáradék és állami hozzájárulás évi 1050 Kč — 150 P — és a magánalkalmazottak alapösszegének évi 3600 Kč — 514.30 P — összege helyett az 1928: XL. t.-c. szerinti évi 120 P járadéktörzset állapította meg. A halál esetére hátramaradt családtag szolgáltatásának járadéktörzsére az elhalt biztosított vagy járadékos járadéktörzséhez való mértékét a munkásokra szintén az 1928: XL. t.-c. szerint állapította meg, a magánalkalmazottakra viszont ilyen intézkedést nem tartalmaz, tehát ezeknél a 120 P után számítva a cseh-szlovák mértékek maradtak érvényben.

Hatálytalanította a rendelet a cseh-szlovák magánalkalmazotti biztosításban a járadékok minimumára vonatkozó rendelkezéseket.

Külön kell hangsúlyozni, hogy a mezőgazdaság körébe tartozó munkavállalók és az ipari munkavállalók biztosításának szabályozása tekintetében a rendelet nem tett különbséget, holott a trianoni országban a mezőgazdasági munkavállalók biztosítása nemcsak a szolgáltatási nemekben, hanem a szolgáltatások mértékében is lényegesen eltér az ipari munkavállalóknak biztosítási rendszerétől, és az 1936: XXXVI. t.-c.-ben szabályozott gazdatiszti biztosítás sem azonos az 1928: XL. t.-c. szerinti ipari és kereskedelmi magánalkalmazotti biztosítással.

Ez az első szabályozás a járadékok alapösszegének mértékét a már megállapított szolgáltatásoknál is leszállította.

Amíg az ipari és mezőgazdasági munkásokra és magánalkalmazottakra a rendelet csak néhány intézkedést tartalmaz a biztosítás egységesítése felé, a bányamunkásokra részletes szabályozás történt végleges rendezésnek is szinte megfelelő rendelkezésekben.

Kétségtelennek látszik, hogy a visszacsatolt területek rokkantsági, öregségi és haláleseti kötelező biztosításának egységesítése tekintetében végleges szabályozásnak kell történnie és különösen a mezőgazdasági munkavállalók biztosítása terén kell a trianoni ország törvényeit szem előtt tartva az egységesítés felé komoly lépést tenni.

Szociálpolitikai szempontból felmerülhet az a kérdés, vajon célszerű-e a visszacsatolt területek munkavállalóinak társadalombiztosításában az eddig rájuk érvényben volt minőségi és mennyiségi mértéknek leszállításával az anyaország biztosításához való egységesítést keresztülvinni. Viszont ugyan csak szociálpolitikai szempontból az előbbi kétellyel szemben nem lehet kívánatos, hogy az országnak visszacsatolt területein a munkavállalók továbbra is minőségileg és mennyiségileg lényegesen kedvezőbb szolgáltatási rendszer mellett legyenek biztosítva. A biztosítási szolgáltatások leszállítása a szociálpolitikus számára vitatható megoldást jelenthet, de talán még vitathatóbb volna a társadalombiztosításnak területek szerinti kétféle rendszere, amikor a gazdasági és a mindennapi élet szinte összes vonatkozásaiban az egységesítés, vagy rendeletekkel, vagy az élet szükségyszerű kiegyenlítő követelményei alapján, már megtörtént.

A kétféle biztosítási rendszer szociálpolitikailag nem volna egymás mellett fenntartható. Hamarosan előállna az anyaország biztosítási rendszerére is a kiegyenlítés követelménye. Ennek keresztülvitelénél azonban az érdekeltek — munkavállalók és munkaadók egyaránt — teherbíróképessége szabna határt.

A cseh-szlovák és a magyar társadalombiztosítási rendszerek szociálpolitikai mértékének fenti összehasonlítása alapján, szem előtt tartva a cseh-szlovák biztosítási rendszerek biztosítástechnikai pénzügyi fedezetének mértékét is, a felvidéki és kárpátaljai munkavállalók rokkantsági, öregségi és haláleseti kötelező biztosításának rendezésére és a magyar biztosítási rendszerekkel való egységesítésére a következő elveket állapíthatjuk meg.

A) Ipari munkások, ipari és kereskedelmi magánalkalmazottak biztosítása.

Az 1928: XL. t.-c. hatálya alá tartozó ipari munkások, ipari és kereskedelmi magánalkalmazottak biztosításának rendezése és a trianoni területek biztosítási rendszerével való egységesítésénél követendő elvek megállapításánál nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a 11.770/1939. M. E. rendeletben ugyancsak a belügyminiszter főfelügyelete alá tartozó bányanyugdíjbiztosítás nemcsak általánosságban, hanem részleteiben is és így a kormány álláspontja szerint szinte véglegesnek tekinthető szabályozást nyert. A rendelet ezeknél különbséget tesz aszerint, amint a biztosítottak a biztosítási eseményt megelőzőleg, vagy kizárólag cseh-szlovák biztosításban voltak — utoljára a bányabiztosításban és ezt megelőzőleg akár kizárólag ebben, akár más cseh-szlovák biztosításban is. ide számítva az önkéntes továbbfizetési biztosítást is —, vagy a biztosítási eseményt megelőzőleg nemcsak cseh-szlovák, hanem magyar biztosítási időt is szereztek. A további szétválasztási szempont a vegyes idővel rendelkezőknél, hogy — a cseh-szlovák várakozási időnek elteltét feltételezve — a cseh-szlovák és a magyar biztosítási időben együttesen eltöltötték-e a magyar biztosítási törvényben előírt várakozási időt, vagy sem. Amennyiben a cseh-szlovák és a magyar biztosítási időben együttesen nem töltötték el a magyar bányabiztosításban előírt várakozási időt, a cseh-szlovák biztosításban megállapított feltételek érvényesülnek és a szolgáltatások mértékének megállapításánál is csak a magyar biztosítási időre érvényesülnek a magyar törvény elvei. Azoknál a biztosítottaknál, akik a biztosítási eseményig a cseh-szlovák és a magyar biztosítási időben együttesen eltöltötték a magyar várakozási időt, a magyar feltételek szerint kapják a szolgáltatásokat. A szolgáltatások mértékének megállapításánál a cseh-szlovák biztosítási idő ugyanúgy számít, mint azoknál, akik nem töltötték el a magyar várakozási időt.

A biztosítottaknak a biztosítási eseményt megelőzőleg eltöltött biztosítási idő szerint a magyar várakozási időnek megszerzésével kapcsolatos szétválasztása első tekintetre logikusnak látszik és ezért az ipari munkások és az ipari és kereskedelmi magánalkalmazottak biztosításának rendezésénél a kormány valószínűleg szintén alkalmazni akarja. Ha azonban szem előtt tartjuk azt, hogy az ipari munkások és az ipari és kereskedelmi magánalkalmazottak biztosításának magyar feltételei szinte azonosak és eltérés csak az özvegyi járadékhoz való előfeltételben és az árvajáradék és gyermekpótlék időtartamában van, szociálpolitikai szempontból nem lehet alátámasztani — tekintettel biztosítástechnikai pénzügyi vizsgálataink ered-

ményére is —, hogy az ipari és kereskedelmi magánalkalmazottak biztosításában a cseh-szlovák lényegesen előnyösebb szolgáltatási feltételek megmaradjanak, ha a biztosítottak a biztosítási eseményt megelőzőleg kizárólag cseh-szlovák biztosításban voltak is, vagy magyar biztosítási idejük is van ugyan, de a két biztosítási idővel együttesen sem töltötték el a magyar biztosításban előírt várakozási időt. Különösen nem lehet indokolni a cseh-szlovák feltételeknek fenntartását akkor, ha a kormány figyelemmel a bányabiztosításban követett rendezési elvekre, valószínűleg a magánalkalmazottaknál is úgy akar rendelkezni, hogy azok, akik a cseh-szlovák és a magyar biztosítási idővel együttesen eltöltötték a magyar várakozási időt, csak a magyar törvényben megállapított feltételek szerint jogosultak a szolgáltatásokra.

Általában ki kellene mondani, hogy tekintet nélkül arra, hogy kizárólagosan cseh-szlovák biztosítási idő áll-e fenn, vagy vegyesen magyar biztosítási idő is van és ez utóbbi esetben, akár eltelt a magyar várakozási idő, akár nem, a biztosítási szolgáltatásokhoz a magyar törvényben megállapított feltételek érvényesüljenek. A magánalkalmazottaknál az öreg-ségi járadékhoz való feltétlen igényjogosultsághoz a cseh-szlovák lényegesen előnyösebb előfeltételeknek szociálpolitikai szempontból való indokolatlanságát már érintettük. Az árva-járadékot és a gyermekpótlékot is a cseh-szlovák biztosítási időre való tekintet nélkül és nem véve figyelembe azt, hogy eltelt-e, vagy nem telt el a magyar várakozási idő, a magyar törvény rendelkezéseinek megfelelően kellene megállapítani.

Nem kellene fenntartani sem azoknál, akik kizárólag cseh-szlovák biztosítási idővel rendelkeznek, sem azoknál, akik nem töltötték el a magyar várakozási időt, a magatehetetlen és állandóan idegen ápolásra szoruló járadékosok 50%-os pótlékánál a cseh-szlovák rendszernek azt a szociálpolitikailag tarthatatlan rendelkezését, hogy a magánalkalmazotti járadékos ilyen esetben jogigényt szerez, a munkás szolgáltatása pedig csak felemelhető. Semmivel sem indokoltabb az állandóan idegen ápolásra szoruló magánalkalmazott részére járadékpótlékot megállapítani, mint az ugyanilyen munkás járadékának felemelése. Különben is helytelennek kell tartani a társadalombiztosításban, hogy valamely szolgáltatás a biztosító intézt elhatározásától legyen függővé téve. Ezt a járadékpótlékot, minthogy a magyar törvény ezt nem ismeri, vagy meg kell szüntetni, vagy pedig a munkások részére is ugyanolyan előfeltételek esetén jogigényt kell megállapítani. Ha azonban a cseh-szlovák törvényhez való ragaszkodásnak a szempontja azt tenné szükségessé, hogy a tehetetlenség miatt állandóan idegen ápolásra szoruló munkás járadékpótléka a biztosító intézettől legyen függővé téve, meg kell jelölni a ren-

deletben azokat a méltányossági eseteket, amikor az intézet a pótlékot köteles megadni és rendelkezni kell arról, hogy a pótlékot általában is milyen pénzügyi körülmények esetében lehet beszüntetni.

A szolgáltatási mértéknél most is érvényben levő évi 120 P járadéktörzsnek kellene a végleges rendezésben is megmaradnia, függetlenül attól, hogy kizárólagosan cseh-szlovák biztosítási idő volt, vagy magyar biztosítási idő is eltelt a biztosítási eseményig. A 11.770/1939. M. E. rendelet a munkások családtagjaira a járadéktörzset az 1928: XL. t.-c. rendelkezésének megfelelően állapította meg: a nőözvegyi és férfiözvegyi járadéknál évi 60 P, a félérvajáradéknál évi 18 P, a teljes árvajáradéknál évi 36 P összegben. A magánalkalmazottakra vonatkozólag ilyen szabályozás nem történt és így ezeknél a rendelet hatálybalépésekor már megállapított és az azóta bekövetkezett biztosítási eseménnyel kapcsolatban az illetékes magyar szervek részéről megállapított árvajáradékoknál a cseh-szlovák mérték érvényesül. A rendelet tehát — szociálpolitikai szempontból nem indokolhatóan — a munkások árváinak járadéktörzsét leszállította a magyar mértékre és a magánalkalmazottakét meghagyta a cseh-szlovák mértékben. A végleges szabályozásban általában is célszerű volna az igényjogosult családtagok szolgáltatásainak mértékét a magyar törvény rendelkezésének megfelelően megállapítani. Ha azonban különleges szociálpolitikai szempontok azt kívánják, hogy a kizárólagosan cseh-szlovák biztosítási idővel rendelkezőknél, vagy a vegyes idővel rendelkezőknél is a cseh-szlovák biztosítási idő után a családtagok szolgáltatásaiban a cseh-szlovák törvény mértékei maradjanak meg, a munkásbiztosítottak árváinak járadéktörzsét a 11.770/1939. M. E. rendeletben megállapított mérték helyett nemcsak a jövőben megnyíló járadékoknál, hanem a már esedékessé váltaknál is a cseh-szlovák mértékre kell helyesbíteni.

A fokozódó járadékrészeknél azt az elvet, hogy a cseh-szlovák időre a cseh-szlovák törvény mértékei érvényesüljenek, továbbra is fenn lehet tartani, bár a szoros értelemben vett egységesítés inkább azt indokolná, hogy a munkásoknál a cseh-szlovák biztosításban lerótt járulékok 24%-a, és a magánalkalmazottaknál azok 19%-a jelentse a fokozódó járadékrészt.

Az igényjogosult családtagok járadékának emelkedési összegeire mindenre való tekintet nélkül a magyar törvénynek a munkásokra és ipari és kereskedelmi magánalkalmazottakra egyenlően megállapított mértékét kellene előírni. Ha azonban a cseh-szlovák biztosítási időre a cseh-szlovák mértékek maradásának érvényben, nem lehetne abban az esetben, ha bányamunkások biztosításának rendezéséhez hasonlóan az ipari munkásoknál, ipari és kereskedelmi magánalkalmazottaknál

is a vegyes biztosítás esetében — amikor a magyar várakozási idő nem telt el — a cseh-szlovák előfeltételek érvényesülnek, a magyar biztosítási idő alatt megszerzett fokozódó járadék-részeknél is a cseh-szlovák nagyobb mértéket alkalmazni.

Amíg a munkásokra a cseh-szlovák biztosításban előírt 100 heti várakozási idő betöltése után a cseh-szlovák idő a magyar biztosítási idővel együttesen kisebb lehet a biztosítási esemény bekövetkeztekor az 1928: XL. t.-c.-ben nemcsak az öregségi járadékra, hanem a rokkantsági járadékra és a családtagok szolgáltatására előírt várakozási időnél, addig a magánalkalmazottaknál a cseh-szlovák 60 hónapos várakozási idő elteltével a magyar törvényben a rokkantsági járadékhoz és a családtagok szolgáltatásaira előírt 200 heti várakozási idő eltelt, de nem feltétlenül van meg a cseh-szlovák és magyar biztosítási idővel együttesen az öregségi járadékra előírt 400 heti várakozási idő. Ezért a magánalkalmazottakkal kapcsolatban, amennyiben a teljes egységesítés helyett a bányauzemi alkalmazottakra jelenleg érvényben levő elvekhez hasonlóan nyer szabályozást az ipari munkások és ipari és kereskedelmi magánalkalmazottak biztosítása, a rendeletnek arra az esetre intézkednie kell, amikor a cseh-szlovák és a magyar biztosítási idő együttesen nem éri el az öregségi járadékhoz előírt 400 heti várakozási időt.

Ami a cseh-szlovák törvényben megállapított azokat a szolgáltatásokat illeti, amelyek a magyar törvényben nincsenek meg — szülői járadék, kiházásítási segély, végkielégítés — véleményünk szerint ezeket meg kellene szüntetni.

A cseh-szlovák kötelező biztosítás keretei nem egyeznek meg teljesen az 1928: XL. t.-c.-ben megállapított biztosítási kötelezettséggel. A biztosítást szabályozó rendeletnek azok részére, akik a magyar törvény életbelépése folytán kiesnek a kötelező biztosítási viszonyból, akár azért, mert foglalkozásuk nem esik az 1928: XL. t.-c. szerint biztosítási kötelezettség alá, akár, mert a magyar törvényben a magánalkalmazottakra megállapított a biztosítási kötelezettség alá eső fizetési határon túl vannak, lehetővé kell tennie az önkéntes továbbbiztosítást. Ez azonban nem történhetné a kötelező biztosításra érvényes átlagos, hanem a kötelező biztosítás kezdetén fennállott életkornak alapulvételével egyéni elégséges járulékkal. Biztosítás-technikai szempontból a napibérosztályba sorozás és az átlagos járuléknak alkalmazása a kötelező biztosítás szerinti mértékben nem volna helyes. A kötelező biztosításban az átlagos járulék megállapításánál a biztosítottak szolidaritásának elve érvényesül és a fiatal korokban belépettek magasabb járulékot, az idősebb korban belépettek alacsonyabb járulékot fizetnek, mint a rájuk érvényes egyéni járulék. A kötelező biztosításból kiesett biztosítottakra az addig érvényben volt átlagos

járuléknak az alkalmazása tehát nem helyes, mert ezek a kötelezően biztosítottak közösségéből már kiváltak.

B) Bányaiüzemi munkások biztosítása.

A bányaiüzemi munkások biztosításának jelenleg érvényes rendezési elvéről már előbb megemlékeztünk az ipari munkások és magánalkalmazottak biztosításánál. A rendezés minden részletre kiterjedően történt és így valószínű, hogy ezek a rendelkezések nagyjában továbbra is érvényben maradnak. A bányaiüzemi biztosított munkások biztosításának rendezése a 11.770/1939. M. E. rendeletben a következőképen történt.

Azok a bányaiüzemi biztosított munkások, akik utoljára a cseh-szlovák bányanyugbértörvény szerint voltak biztosítva és megelőzőleg akár kizárólag idetartoztak, akár egyesek voltak biztosítva, és ezeknek hozzátartozói a cseh-szlovák törvényben megállapított feltételek esetében az abban foglalt szolgáltatási nemekre igényjogosultak. A járadéktörzs évi 96 P, és a családtagokat a cseh-szlovák törvény szerinti hányadok illetik meg, tehát az özvegyi járadéknál 48 P, a félárva járadéknál 19.20 P, és teljes árvajáradéknál 38.40 P az évi törzsszeg. A gyermeknevelési pótlék törzsszege 42 P-nek 10%-ékával veendő.

A magyar bányabiztosításban járadéktörzs nincsen és ezért a cseh-szlovák biztosítás évi 800 Kč — 114.30 P — összege helyett a rendelet az ipari munkásokra érvényes 120 P törzsszegnek akkora hányadát állapította meg, amely kb. megfelel a cseh-szlovák ipari munkások és bányaiüzemi munkások törzsszegei arányának. A gyermekpótléknál a cseh-szlovák bányabiztosításban sincs állami hozzájárulás, mint az ipari biztosításban és így a gyermekpótlék törzsének meállapításánál is az állami hozzájárulás nélküli összeg szolgálhatott alapul. A gyermekpótlék megállapításához is az állami hozzájárulás nélküli járadéktörzs szolgált alapul. A fokozódó járadékrész összegei magyar pénznemre való átszámításnak felelnek meg és a bányabiztosítást megelőzőleg, vagy közben is eltöltött ipari és magánalkalmazotti járulékhónapokat az ezekre érvényes fokozódó járadékösszegekkel kell venni. A kelengyepénz és a végkielégítés összegei is az általános átszámítási arálynak felelnek meg.

Azoknál, akik a biztosítási esemény bekövetkeztéig nemcsak cseh-szlovák, hanem magyar biztosítási időt is kimutatnak, és a magyar jogszabályok érvénybelépéséig a cseh-szlovák várakozási időt eltöltötték, a rendelet különbséget tesz aszerint, hogy az összes számbajövő cseh-szlovák biztosítási idő és a magyar biztosítási idő eléri-e a magyar várakozási időt, vagy sem.

Azok, akik a cseh-szlovák biztosításban általában, tehát nemcsak kizárólag a bányabiztosításban, a bányabiztosítási törvényben előírt 24 járulékhónapos várakozási időt elérték ugyan, de a magyar bányabiztosítási idővel együttesen sem töltötték el a magyar 120 járulékhónapos várakozási időt, a cseh-szlovák törvényben megállapított feltételekkel jogosultak, rokkantsági, öregségi, özvegyi, árvanyugbérre, és nevelési pótlékra. A cseh-szlovák 24 járadékhónapnak eltöltése után a magyar várakozási idő eltöltéséhez még 96 járulékhónap kell. Nem volna tehát helyes a magyar várakozási idő eltelte előtt beálló biztosítási eseteknél a kizárólagosan cseh-szlovák biztosításban megállapított járadéktörzset nyújtani, ezért a rendelet a járadéktörzs oszthatóságának elvét alkalmazza olyképen, hogy a most említett biztosítottakat a kizárólagosan cseh-szlovák biztosítási idővel rendelkezőkre megállapított 96 P járadéktörzsnek a cseh-szlovák bányabiztosításban eltöltött időnek a teljes — cseh-szlovák és magyar — biztosítási időhöz való arányában megállapítandó hányada illeti meg. Ez a rendelkezés azt jelenti, hogy a magyar biztosítási idő növekedésével a járadéktörzs csökken. Ha magyar biztosítási idő nincsen és a cseh-szlovák idő éppen 24 hónap, a járadéktörzs 96 P és ha a cseh-szlovák biztosítási idő 25 járulékhónap, vagyis több mint előbb, de van 90 járulékhónapos magyar biztosítási idő, az előbbi 96 P járadéktörzsnek csak 21%-a, 20.80 P a járadéktörzs. A csakídtagok szolgáltatásainál a járadéktörzset az elhalt biztosított törzsének megfelelő hányadban kell venni.

Az oszthatóság elvével megállapított járadéktörzshöz a fokozódó járadékrészt a cseh-szlovák járulékhónapokra úgy kell venni, mint azoknál, akiknek csak cseh-szlovák biztosítási idejük van és a magyar biztosítási időre a fokozódó járadékrész évenként a biztosítási alap 2%-a. Magatehetetlen és állandó idegen ápolásra szoruló járadékosok járadékának felemelésénél csak a csehszlovák időre járó járadékrészt lehet figyelembe venni. Nevelési pótlék is csak a cseh-szlovák biztosítási időre megfelelő hányadban jár.

Azok a bányaiüzemi biztosítottak, akik a cseh-szlovák biztosításban s a magyar bányabiztosításban együttesen eltöltötték a magyar 120 járulékhónapos várakozási időt, kizárólag a magyar biztosítási törvényben megjelölt feltételek fennforgása esetében jogosultak. A járadéktörzs ezeknél is a cseh-szlovák biztosítási időnek a teljes biztosítási időhöz való arányában állapítandó meg, a fokozódó járadékrész a cseh-szlovák időre úgy veendő, mint a kizárólagosan cseh-szlovák biztosítási idővel rendelkezőknél, a magyar biztosítási időre a biztosítási osztályalap évi 2%-ával számítandó.

Ha a bányaiüzemi biztosított nem töltötte el a cseh-

szlovák 24 járulékhónapos várakozási időt és a magyar biztosítással együttesen nem telt el a magyar törvény szerinti 120 járulékhónapos várakozási idő, halála esetében családját a magyar bányabiztosításban a várakozási időn belül való elhalálozás esetére megállapított végkielégítés illeti meg, amely egyenlő a magyar várakozási idő elteltével érvényes várománnyal, mintha a biztosított kizárólag a magyar biztosítás szabályai szerint lett volna biztosítva.

Sok bányauzemi alkalmazott nem a cseh-szlovák bányabiztosításba, hanem a magánalkalmazotti nyugdíjbiztosításba tartozott, viszont a magyar törvények szerint a bányabiztosításba tartoznak, ezért a rendelet ezekre külön intézkedik. Akik ezek közül betöltötték a cseh-szlovák magánalkalmazotti biztosítás 60 járulékhónapos várakozási idejét, igényjogosultak a magyar bányabiztosítási feltételekben megállapított szolgáltatásokra, ha nem is töltötték el a magyar 120 járulékhónapos várakozási időt. Igényjogosultak ezek a 120 P járadéktörzsre, a cseh-szlovák időre a magánalkalmazotti fokozódó járadék-részre és a magyar bányabiztosításban eltöltött időre a biztosítási alapösszegnek évi 2%-ára. Ugyanezt az elvet érvényesíti a rendelet a szolgáltatások megállapításában akkor is, ha a biztosított nemcsak a cseh-szlovák 60 járulékhónapos várakozási időt töltötte el, hanem a magyar bányabiztosítási idővel együttesen a magyar 120 járulékhónapos várakozási idő is eltelt. Ha pedig a cseh-szlovák magánalkalmazotti biztosításban nem telt el a 60 járulékhónapos várakozási idő, a magyar bányabiztosítás feltételeit kell alkalmazni.

Amíg tehát a rendelet a cseh-szlovák bányabiztosítási törvény alá tartozó biztosítottakra — akár kizárólag a bányabiztosítási törvény szerint, akár vegyesen voltak biztosítva — a cseh-szlovák biztosítási törvényben előírt várakozási időnek eltelte esetére, akár eltelt a magyar biztosítási idővel együttesen a magyar bányabiztosításban előírt 120 hónapos várakozási idő, akár nem, arra való tekintettel, hogy a magyar bányabiztosításban járadéktörzs nincsen, felállítja a kizárólagosan cseh-szlovák biztosítási idővel rendelkezőkre megállapított járadéktörzs oszthatóságának elvét, nem teszi ezt a magyar bányabiztosítás hatálya alá kerülő azokra a bányauzemi alkalmazottakra, akik a cseh-szlovák magánalkalmazotti biztosítás alá tartoztak. Nyilvánvalóan ezekre is ugyanazt az elvet kellett volna alkalmazni és a 120 P járadéktörzsnek akkora hányadát megállapítani, amely megfelel a cseh-szlovák idő és a teljes biztosítási idő arányának.

C) Mezőgazdasági munkavállalók biztosítása.

A mezőgazdasági munkavállalók biztosításának rendezésénél szem előtt kell tartani a szolgáltatások mértékének meghatározásánál a trianoni területen érvényes, az ipari munkavállalókra vonatkozó rendelkezésektől eltérő, elveket.

Amint az ipari munkavállalók biztosításának rendezésénél a járadéktörzsre és a fokozódó járadékra a rendezés idejétől eltelt biztosítási évekre a magyar törvény rendelkezésének kell érvényesülni, a mezőgazdasági munkavállalókra is az 1938: XII. t.-c.-ben megállapított évi 60 P járadéktörzs, továbbá a járadéktörzspótléknak és a fokozódó járadékrésznek mértékeit kell életbe léptetni. Alkalmazni kell azt a méltányos rendezést, hogy a csehszlovák mértékhez erősen lecsökkentett járadéktörzs mellett a járadéktörzspótlék meg legyen állapítva azokra a cseh-szlovák biztosítási évekre is, amelyekben — mint a magyar biztosítási viszonyban — a biztosított legalább 25 hétre lerőtt a járulékot. A fokozódó járadékrész legyen a cseh-szlovák biztosítási idő alatt lerőtt teljes járulékösszegre a magyar 20%-os mérték, míg a magyar biztosításban csak a munkavállalói járulék után állhat fenn a 20%-os mértékű járadékrész, mert a munkaadói hozzájárulás nem járulékok alakjában történik, hanem a földadó pótlékolása útján.

Ami a szolgáltatási tényezőket illeti, a következő három rendszer jöhet a rendezésnél figyelembe.

1. Az 1938: XII. t.-c. és az 1939: XVI. t.-c. rendelkezései lépnek érvénybe. Azok a biztosított munkavállalók, akik a cseh-szlovák törvény szerinti kötelező biztosításban a várakozási időt eltöltötték, az 1939: XVI. t.-c. rendelkezései szerint megállapított özvegyi öregségi járadék szempontjából is olyanoknak veendő, mint akik a várakozási időt eltöltötték. Vagyis korábbi elhalálozás esetén a hátramaradt özvegy 60 éves életkorától járadékra jogosult. Az öregségi járadékhoz sem szükséges a 15 évi várakozási idő, hanem az összes 65 éves korukat betöltött biztosított munkavállalók járadékra jogosultak és a 65 évnél fiatalabb azok a munkavállalók, akik 65 éves korukig nem tölthetnék el az 1938: XII. t.-c.-ben megállapított 15 évi várakozási időt, 65 éves korukban jogosultak az öregségi járadékra.

Ebben a rendszerben tehát özvegyi rokkantsági járadék, árvajáradék és gyermekpótlék nincsenek, hanem csak öregségi járadék és özvegyi öregségi járadék.

2. A cseh-szlovák biztosításban megszerzett várományokra érvényben marad a rokkantsági járadék, az özvegyi rokkantsági járadék, az árvajáradék és a gyermekpótlék. Az elhalt biztosított, vagy járadékos özvegye tehát nemcsak 60 éves kortól kap járadékot, hanem korábban is, ha rokkant. Az elhalt

biztosított, vagy járadékos hátramaradt árvái 15 éves korig bezárólag részesülnek járadékban és a gyermekpótlék a rokkantsági és öregségi járadékhoz is a gyermekek 15 éves koráig bezárólag jár. Az özvegyi rokkantsági járadék az 1938: XII. t.-c. és 1939: XVI. t.-c. mértékének megfelelő, vagyis 50%-a a biztosított járadékának, vagy várománynak. Az árvajáradék félárváknál 15%, teljes árváknál 30% és a gyermekpótlék 5% a biztosított saját járadéka, vagy várománya után számítva. Ezek a mértékek célszerűen igazodnak az 1928: XI. t.-c.-ben az ipari munkavállalókra megállapított mértékekhez.

A magyar biztosítási viszonyban folytatólagosan megszerzett várományok az 1938: XII. t.-c. szerint az öregségi és özvegyi öregségi járadékra szorítkoznak és ez utóbbira az 1939: XVI. t.-c. rendelkezései szerint, vagyis a magyar biztosítási viszonyban megszerzett várományok után özvegyi rokkantsági járadék nincsen.

Azok a gazdasági munkavállalók, akik eddig is a csehszlovák törvény rendelkezései szerint biztosításra kötelezettek lettek volna, de a biztosítás végrehajtva rájuk nem volt, vagy azok a munkavállalók, akik nem szerezték meg a csehszlovák biztosításban az előírt 100 járulékhates várakozási időt, vagy csak ezután lépnek biztosításra kötelezett munkavállalói viszonyba, csak az 1938: XII. t.-c. és 1939: XVI. t.-c. szerinti szolgáltatásokra szereznek várományt.

3. A rokkantsági, az özvegyi rokkantsági, az árvajáradékra és a gyermekpótlékra vonatkozó szolgáltatások nemcsak a cseh-szlovák biztosításban megszerzett várományokra, hanem a magyar biztosításban megszerzett hányadokra is kiterjednek. Ennek megfelelően ez az összetett biztosítási szolgáltatási rendszer kiterjed az összes munkavállalókra, tehát nemcsak azokra, akik a cseh-szlovák biztosításban a törvény szerinti 100 járulékhates várakozási időt eltöltötték, hanem azokra is, akik a cseh-szlovák biztosításban ezt a várakozási időt nem töltötték el, vagy biztosításra kötelezettek voltak ugyan, de a biztosítás alól ki voltak vonva, vagy ezután lépnek biztosításra kötelezett munkavállalói viszonyba. Az 1938: XII. t.-c.-ben az öregségi járadékra megállapított 15 évi várakozási időre való tekintettel nem volna azonban indokolt azokra a biztosítottakra, akik a cseh-szlovák biztosításban a törvény szerinti 100 járulékhates várakozási időt még nem töltötték el, továbbra is ezt az indokolatlanul alacsony várakozási időt fenntartani, hanem a méltányos szociálpolitikai szempontok sem indokolják a várakozási időnek a rokkantsági, az özvegyi rokkantsági, az árvajáradékhoz és gyermekpótlékhoz 8 évnél, az öregségi járadékhoz 15 évnél rövidebb időben megállapítani, amikor is azonban csak azok a biztosítási évek számítanak, amelyekben a biztosított legalább az

1938: XII. t.-c.-ben megállapított minimális 15 járulékhetet ki tudja mutatni.

Mind a három rendszernél természetesen fennállna az 1938: XII. t.-c. szerinti haláleseti segély is, melynek kezdőhányada évi 30 P és emelkedik 2 P-vel 60 P-ig. Mind a három rendszernél elmaradna a cseh-szlovák szolgáltatások közül: a férfi özvegyi járadék, a kiházásítási segély, a végkielégítés, — ezt pótolja a haláleseti segély —, az állandóan idegen ápolásra szoruló járadékosnak 50%-os fakultatív pótléka.

A három szolgáltatási rendszer közül az 1. alatti szociálpolitikailag nem méltányos, a 3. alatt említett rendszer pedig szükségképen maga után vonná a trianoni területen a kiegyenlítés követelményét. Ennek keresztülvitele azonban, amíg a mezőgazdasági betegségi biztosítás nem nyer kiterjesztést, nem volna célszerű. A szociálpolitikai követelményeknek és a célszerűségi szempontoknak a 2. alatt vázolt rendszer felel meg legjobban, mert érvényesülnek az eltérő szolgáltatások — bár eltérő mértékben — a megszerzett várományokra és a jövőre a teljes egységesítést viszi keresztül. Erre való tekintettel biztosítás-technikai megfontolásainkat erre a rendszerre korlátozzuk.

A járuléklarovásnak és a járulékhetek számításának a magyar rendszertől eltérő volta mellett a 100 járulékhetes várakozási időnek megszerzése a mezőgazdasági munkában közismerten felmerülő töredékhetek mellett csak viszonylagosan hosszabb idő alatt történhetett. A visszacsatolt területek körüli betegségi pénztárainál végzett adatgyűjtés szerint a cseh-szlovák biztosításban a munkásokra átlagban évi 15 járulékhetet és a cselédekre 35 járulékhetet lehet számításba benni. Ennek megfelelően a munkások 7 év alatt és a cselédek 3 év alatt szerezték meg átlagosan az előírt 100 járulékhetes várakozási időt.

Az előbb megállapított szolgáltatási mértékek mellett — szem előtt tartva a biztosítási időre, a járadéktényezőkre az említett elveket és az adatgyűjtés szerint átlagosan lerótt évi járulékösszegeket — a cseh-szlovák biztosításból a 30 éves és azon felüli biztosítottaknál a rokkantsági járadék várománya munkásoknál 95 P, cselédeknel 123 P, 30 évnél fiatalabb munkásoknál a váromány egy-egy korévre évi 2.50 P-vel, cselédeknel évi 4.50 P-vel kevesebb. Az öregségi járadék várománya úgy alakul, hogy a cseh-szlovák biztosítási viszonyban megszerzett ezekhez a várományokhoz a magyar biztosítási viszonyban biztosítási évenként átlagosan a munkásoknál 2.50 P, a cselédeknel 3.50 P járul. Azoknál a munkavállalóknál, akik ezután lépnek a biztosítási viszonyba, az öregségi járadék várománya egyenlő azokkal az átlagos összegekkel.

amelyeket a cseh-szlovák és a magyar törvények szolgáltatásainak összehasonlításánál idéztünk.

A várományoknak megfelelő biztosítási kötelezettségek biztosítás-technikai értékei a következők.

A cseh-szlovák biztosítás várakozás ideje eltelt.

Életkor	Rokkantsági járadék	Öregségi járadék	Özvegyi járadék	Árva járadék	Gyermek- pótlék	Összesen
Munkások						
20	56.60	73.40	75.10	16.80	2.00	223.90
25	71.60	99.40	98.90	23.50	2.80	296.20
30	91.40	128.90	124.30	29.30	3.70	377.60
35	104.10	154.80	141.80	28.00	4.10	432.80
40	116.80	187.60	160.90	53.80	4.30	523.40
45	126.70	230.20	180.60	18.00	4.10	559.60
50	128.20	288.40	199.50	12.00	3.70	631.80
55	109.80	374.50	214.80	7.00	3.10	709.20
60	57.30	511.30	220.00	3.30	2.60	794.50
65		724.90	200.70	1.20	3.00	929.80
Cselédek.						
20	66.80	96.40	96.80	18.60	2.20	280.80
25	91.10	128.70	127.50	28.70	3.40	279.40
30	120.70	161.80	165.30	37.90	4.80	500.50
35	137.30	205.80	188.10	36.20	5.30	572.70
40	153.60	248.60	212.80	30.90	5.50	651.40
45	166.40	304.10	238.10	23.30	5.30	739.20
50	168.00	379.50	262.20	15.50	4.80	830.00
55	143.70	490.80	281.20	9.00	4.00	928.70
60	74.80	666.90	286.80	4.20	3.40	1036.10
65		938.60	259.90	1.70	3.90	1204.10

Cseh-szlovák biztosítási viszony nem volt.

Életkor	Munkások			Cselédek		
	Öregségi járadék	Özvegyi járadék	Összesen	Öregségi járadék	Özvegyi járadék	Összesen
20	153.50	60.00	213.50	193.50	75.00	268.50
25	178.50	68.10	246.60	223.10	84.40	307.50
30	206.00	75.50	281.90	259.90	92.70	347.60
35	235.90	81.60	317.50	288.40	99.00	387.40
40	269.60	85.10	354.70	324.60	102.00	426.60
45	307.00	83.20	390.20	362.80	98.40	461.20
50	345.00	71.40	416.40	402.20	83.00	485.20
55	395.80	81.50	487.30	442.30	92.40	534.70
60	452.00	122.60	574.60	483.20	123.50	606.70
65	524.10	173.00	697.10	524.10	173.00	697.10

A cseh-szlovák törvény szerint és az alapul vett rendszer elvei szerint is a rokkantsági járadék alatt a rokkantaknak járadékát kell érteni rokkantságuknak korábban történt megszűnéséig, vagy az öregségi járadékhoz való igényjogosultság életkorának eléréseig, amely utóbbi esetben a rokkantsági járadék öregségi járadékká minősül át. Ugyanilyen értelmezésben vannak megállapítva a rokkantsági járadék közölt biztosítás-technikai értékei.

Abban a szolgáltatási rendszerben, ahol öregségi járadék és özvegyi öregségi járadék van megállapítva — akiknél cseh-szlovák biztosítási viszony nem volt — a kérdéses foglalkozási csoport általános halálozási viszonyait fedő valószínűségek alapulvételével megállapított biztosítás-technikai kiválási tábla szerint, a 65 éves korban még élőkre vonatkoztatjuk az öregségi járadékot és a várakozási idő után elhalt biztosítottak hátrahagyott özvegyeiből 60 éves korban még élőkre vonatkoztatjuk az özvegyi öregségi járadékot. Rokkantságról ebben a szolgáltatási rendszerben nincsen szó, azonban azok a mezőgazdasági munkavállalók, akik betegségük, vagy egyéb fogyatkozásuk miatt munkára képtelenek, tulajdonképpen kiválnak a biztosítottak köréből és a rokkantaknak nagyobb halálozással való kiválása mellett a 65 éves korban közülük még életben lévők kapják az öregségi járadékot azzal az összeggel, amelynek várományát a megrokkanaságig megszerezték. Az általános kiválási sorban tehát 65 éves korban együtt vannak a még munkabírók és a korábbi időben megrokkantak életben maradtjai. Ha öregségi járadék a szolgáltatási tényező, rokkantság folytán való kiválásra nem lehetünk tekintettel és az általános kiválási sorban 65 éves korban lévő aktívok és rokkantak vegyes tömegére vonatkoztatjuk az öregségi járadékot, mintha korábban kiválások nem történtek volna. Különösen a mezőgazdasági munkavállalókra kell a biztosítás-technikai megfontolásoknak ezt az útját választani, mert az 1938: XII. t.-c. szerint a heti 20 filléres járulékot a megkezdett hetekre is le kell róni és így, ha a munkavállaló évenként akár csak 25 napig dolgozik különböző hetekben hetenként 1—1 napig, a törvényben megállapított szolgáltatásokra várományt szerez. A törvénynek ilyen méltányos rendelkezése mellett a gyakorlatban megrokkanaság folytán való kiválásról az öregségi járadékra korlátozott saját szolgáltatás mellett nem igen lehet beszélni, vagy legalább is ez a kiválás teljesen alárendelt jelntőségű. Akik betegség, vagy egyéb fogyatkozás folytán nincsenek is munkaerejük birtokában annyira, hogy tartósan mezőgazdasági munkát vállalhatnának, a biztosításhoz fűződő érdeküket szem előtt tartva a törvény rendelkezései szerinti évi 25 járuléket még ennek dacára is könnyen kimutathat-

ják, kivéve természetesen a súlyos betegeket, akik állandóan ágyhoz vannak kötve.

A biztonsági követelményeknek megfelelően ennél a rendszernél nem lehet a rokkantsági biztosítás tapasztalataiból levezetett megrokkanási valószínűségek alkalmazásával nyert, az aktív biztosítottaknak kiválási rendje szerint 65 éves korban meglévő aktívokra és a korábbi időben kivált rokkantaknak ugyancsak 65 éves korban még életben lévőkre vonatkoztatni az öregségi járadékból származó kötelezettséget és ugyancsak nem lehetne ugyanezzel a kiválási távlával az aktív és rokkant állapotban elhaltakra vonatkoztatni a 60 éves korban megnyíló özvegyi öregségi járadékot. A most említett biztosítás-technikai eljárás mellett a magyar biztosítási törvények szerint megszerzett várományok biztosítás-technikai értékei

Életkor	Munkások			Cselédek		
	Öregségi járadék	Özvegyi járadék	Összesen	Öregségi járadék	Özvegyi járadék	Összesen
20	91.60	58.50	150.10	115.00	72.70	187.70
25	105.80	65.10	170.90	131.60	80.20	211.80
30	121.50	71.10	192.60	149.50	91.70	241.20
35	138.50	75.30	213.80	168.40	90.80	259.20
40	155.00	75.00	230.00	185.60	89.40	275.00
45	163.30	64.70	228.00	192.40	76.00	268.40
50	148.90	40.80	189.70	171.60	47.10	218.70
55	188.20	51.50	239.70	210.30	57.60	267.90
60	265.40	72.70	338.10	283.70	77.70	361.40
65	457.80	125.40	583.20	457.80	125.40	583.20

lényegesen kisebbek, mint előbb és bár az eltérés súlya az életkorral csökken, a magas korokban is számottevő. A kötelezettségeknek ezekkel a számokkal való értékelése biztonsági szempontból nem volna megengedhető, mert az előbb mondottak szerint öregségi biztosítás esetében a biztosítási gyakorlatban a biztosítottnak megrokkanás folytán való kiválása a biztosítási viszonyból nem azonos azzal a kiválással, amely megfelelné a rokkantsági és öregségi biztosítás esetében tapasztalható viszonyoknak.

Ha a biztosítottak kiválási rendje szerint van megállapítva a járulékkivetés, a szóbanforgó kérdés alárendelt jelentőségű és a kétfajta kiválási sorozattal megállapított évi járulékok nem nagyon térnek el. Nem közömbös azonban jelen esetben a kérdés azért, mert mint már többször említettük, a kötelezettségeknek mintegy kétharmad része nem a biztosítottak kiválási rendje szerint megállapított járulékokkal nyer fedezetet, hanem az állam, a törvényhatóságok és a földbirtok örökjáradékos hozzájárulásával történik. A kötelezettségek-

nek szabatos, vagy kevésbé helytálló elvek mellett való megmérése az állam, a törvényhatóságok és a földbirtok örök járadékának évi összegét másnak és másnak eredményezné és így nyilvánvaló, hogy biztonsági szempontok a vázolt eljárást teszik indokolttá.

A cseh-szlovák biztosítási kötelezettség a mezőgazdasági munkavállalókra tágabb, mint a magyar törvényekben. Így elsősorban az 1938: XII. t.-c. törvény szerint biztosítási kötelezettség alá nem esnek a női munkavállalók. A férfi munkavállalók biztosítási kötelezettsége a földbirtoktulajdon nagyságával is korlátozva van. Külön kell tehát szabályozni a biztosítási kötelezettségből kieső munkavállalók jogait.

Külön kell hangsúlyoznunk, hogy a mezőgazdasági munkavállalók biztosításának vázolt rendezésével kapcsolatban lehetővé kellene tenni, hogy az államközi pénzügyi egyezmény végrehajtása után végzendő biztosítási-technikai számítások eredményéhez képest járadékpótlék legyen megállapítható azok részére, akik a cseh-szlovák biztosításban a 100 járulékhetes várakozási időt eltöltötték.

D) *Gazdatisztek és gazdasági altisztek biztosítása.*

Az 1936: XXXVI. t.-c. hatálya alá tartozó gazdatisztek biztosítása tekintetében ennek a törvénynek a rendelkezéseit kell életbeléptetni, vagyis a cseh-szlovák törvényben megállapított külön szolgáltatások, vagy felemelt szolgáltatások a rendezési rendelet hatálybalépése után bekövetkező biztosítási eseteknél ne nyerjenek alkalmazást a cseh-szlovák biztosítási viszonyban eltöltött időre sem. A cseh-szlovák biztosítási törvény annyiban érvényesülne, hogy azoknál a biztosítottaknál, akik a cseh-szlovák 60 járulékhónapos várakozási időt eltöltötték, a magyar törvényben megállapított 120 járulékhónapos várakozási időt az igényjogosultság szempontjából eltöltöttnek kell tekinteni.

A szolgáltatási tényezők mértékeit is a magyar törvény szerint kellene venni. A járadéktörzs évi 120 P, annyival is inkább, mert a 11.770/1939. M. E. rendelet amúgy is már leszállította a cseh-szlovák mértéket a magyar törvény összegére a gazdatiszteknél is. A fokozódó járadéknál is a magyar törvény rendelkezését kellene szem előtt tartani és a cseh-szlovák biztosításban lerótt járulékoknak szintén 19%-át megállapítani. Ez a rendelkezés a cseh-szlovák 1.—8. biztosítási osztályokban eltöltött időre a lerótt járulékok alapvételével magasabb fokozódó járadékrészeket eredményez, mint amekkorák a cseh-szlovák törvényben megállapított összegek. A 9. osztályban kb. ugyanaz a fokozódó járadékhányad és a 10. és 11. osztályban kisebb a magyar törvény szerinti összeg, mint a cseh-szlo-

vák törvényben megállapított hányad. Szociálpolitikai szempontból tehát ez a rendezés nem volna kifogásolható, mert az alacsonyabb osztályokban a cseh-szlovák járuléknak az osztályalapon kifejezett mértéke magasabb, mint a három felső osztályban. A törvényben a magas osztályokra megállapított fokozódó járadékhányadok a járulékokhoz képest aránytalanul magasak voltak.

Külön ki kell emelni azt, hogy a cseh-szlovák törvény szerint a gazdasági altisztek is a magánalkalmazottak nyugdíjbiztosítása szerint voltak biztosítva, viszont a trianoni terület gazdasági altisztjei, minthogy az 1900: XXVII. t.-c. szerint gazdatiszteknek nem minősülnek, az 1938: XII. t.-c. hatálya alá tartoznak. Azok a gazdasági altisztek, akik a cseh-szlovák magánalkalmazotti biztosítási törvény alá estek és az ebben megállapított 60 járadékhónapos várakozási időt eltöltötték, a gazdatisztek biztosításával egyenlő feltételek mellett legyenek biztosítva és az 1936: XXXVI. t.-c. hatálya alá tartozzannak. Ezekre az altisztekre való tekintettel, minthogy javadalmasításuk alacsonyabb, mint a gazdatiszti biztosítás legalacsonyabb osztályátlaga, új biztosítási osztályt kell létesíteni.

A gazdasági altiszteknek a gazdatiszti biztosításba való bevonása a Felvidéken és Kárpátalján — bár egyelőre csak azokra vonatkoznék ez a kedvező biztosítás, akik a 60 járulékhónapos várakozási időt már eltöltötték — előbb-utóbb szükségképen maga után vonja a gazdasági altiszteknek általánosan is az 1936: XXXVI. t.-c. szerint való biztosítását a mezőgazdasági munkavállalói öregségi biztosítás helyett. A gazdasági altiszteknél azonban a biztosítási kötelezettségeket meghatározó statisztikai tömegjelenségek mások, mint a gazdatiszteknél, mégpedig kötelezettségemelő eltérés áll fenn, így az altiszteknek az 1936: XXXVI. t.-c. keretébe való belefoglalása az ennek alapján biztosítottak kötelezettségének fedezésére megállapított járulékot is emeli. Tehát a végleges rendezés a törvénynek valószínűleg olyan reformját is maga után vonja, hogy a 12%-os járulék emelkedik, vagy a fokozódó járadéknak a járulékbán kifejezett 19%-os mértéke csökken.

Frisch Ferenc.

Közlemények.

Mezőgazdasági hitelforrások az Egyesült Államokban.

Az Egyesült Államok mezőgazdasági pénzellátásával foglalkozik *Torgerson* Harold a „The Journal of Land & Public Utility Economics” egyik utóbbi számában és ez a tanulmány igen érdekesen tükrözi az amerikai mezőgazdaság pénzügyi helyzetét és hiteléletét. Külön és behatóan foglalkozik a tanulmány szerzője a hosszúlejáratú jelzáloghitellel egyfelől, a gazdák rövidlejáratú hitelével másfelől, részletesen taglalva mind az állami, illetőleg szövetségi (federal), mind a magán hitelnyújtási szervezetet, tevékenységet és eredményeket. A tanulmánynak alább közlendő részei kétségtelenül érdekesek lehetnek tehát, mert bepillantást tesznek lehetővé az amerikai farmerek és az egész amerikai mezőgazdaság pénzügyi helyzetébe.

Az utolsó hitelstatisztika 1935. január 1-vel mutatja ki a jelzáloghitel volumenjét és megosztását. Az Egyesült Államok mintegy 7 millió gazdaságának $\frac{1}{3}$ -a volt akkor jelzálogkölcsonnel terhelve. A megterhelés a saját kezelésben levő gazdaságok $\frac{2}{5}$ részére, a haszonbérletben levőknek csak $\frac{1}{5}$ -ére terjedt ki. Érdekes a jelzálogkölcsonők összegének alakulása. 1910-ben az Egyesült Államok mezőgazdasági jelzálogkölcsonne 3.208 millió dollárt tett ki. 1922-ig rohamosan nőtt ez 10.702 millió dollárra, 1930-ig 9.631 millióra, 1939 január 1-ig pedig 7.071 millióra csökkent. Az újabb esökkenés azonban inkább a zálogjog érvényesítésének és kényszeregyezségeknek, mint a visszafizetéseknek tulajdonítható. 1930 óta a vezető jelzálogkölcsonző intézmények által megszerzett ingatlanok értéke 780 millió dollárra emelkedett. Jelzálogkölcsonnel nem volt terhelve az Egyesült Államokban a 4.462.000 gazdaságból 2.280.000 haszonbérleti kezelésben levő, ami 74.9%-ot tesz ki. Jelzálogkölcsonnel terhelt volt összesen 2.350.000 gazdaság, az összes gazdaságok 34.5%; a saját kezelésben levő gazdaságokból 1.619.000 kereken 41.5%, a bérletben levő gazdaságokból 731.000 kereken 25.1% volt megterhelve.

Az Egyesült Államok jelzálogkölcsonnel terhelt gazdaságainak az egyes államok szerinti megoszlása azt mutatja, hogy:

A gazdaságok több mint 50%-a volt megterhelve Észak-Dakota és Boston államban; 40–50%-a Oregon, Washington, Idaho, Nevada, Utah, Colorado, Kalifornia, Montana, Wyoming, Észak-Dakota, Dél-Dakota, Kansas, Minnesota, Jowa és New-York államokban; 30–40%-a Texas, Arkansas, Mississippi, Alabama, Wisconsin, Maine, Illinois, Indiana, Ohio, Pennsylvania államokban; 20–30%-a, Arizona, Louisiana, Florida, Georgia, Jowa, Dél-Karolina, Észak-Karolina, Tennessee, Virginia, Kentucky államokban; 20%-nál kevesebb Uj-Mexikó államban.

A jelzálogkölcsonök összege csökkent tehát, ezzel szemben azonban a megterhelés aránya emelkedett. 1,270.000 saját kezelésben levő gazdaságnak jelzálogkölcsona a föld és épületek értékének 29.1%-ára rugott 1920-ban, 39.6%-ára 1930-ban és 50.2%-ára 1935-ben. Ujabb erre vonatkozó statisztikai adatok nincsenek. Általában a megterhelési arány emelkedése a föld értékének összezsugorodását mutatja az adósságösszeg megfelelő csökkenése nélkül. A nagy megterhelési arány egyik jele az adós gazdák által viselt tehernek.

Másik jele a viselt tehernek az az arány, amely a gazdaságok nyers jövedelme, a jelzálogkölcsonök kamatai, a mezőgazdaság adóterhe és a kamat+adóteher között mutatkozik. A tanulmány ezt így szemlélteti.

	Nyersjövedelem	Jelzálogkölcson kamatai	Adóteher	Kamat + adóteher
		m i l l i ó d o l l á r o k b a n		
1909-ben	6.238	199	193	392
1919 „	16.935	476	453	939
1929 „	12.049	582	668	1150
1932 „	5.284	534	541	1075
1933 „	6.142	483	469	952
1934 „	7.392	446	452	898
1935 „	8.400	411	463	874
1936 „	9.317	385	468	853
1937 „	10.003	370	482	852
1938 „	8.882	367	479	836

E kimutatás szerint 1909-től 1929-ig a kamat+adóteher, melyet a föld tulajdonosainak fizetniök kellett, sokkal gyorsabb mértékben nőtt, mint a gazdaságok nyershozama. Hogy 1932-ben és 1933-ban (a mi mezőgazdaságunk legválságosabb éveiben is!) milyen kritikus volt a helyzet, azt láthatjuk abból is, hogy a kamatteher és az adóteher 1932-ben egyenként 10–10%-a, együtt 20%-a volt a nyersjövedelemnek, 1933-ban 8–8%-a, összesen 16%-a; holott 1929-ben a kamatteher csak 5%, az adóteher csak 5.5, együtt 10.5%-a, 1938-ban pedig a kamatteher 4%-a, az adóteher 5.4%-a, együtt 9.4%-a volt a nyersjövedelemnek.

A hosszú lejáratú jelzálogkölcsonöknek két fő forrása van az Egyesült Államokban: 1. A szövetségi jelzálogkölcson-intéz-

ményei. 2. Magánintézmények és magánszemélyek. Fenn láttuk, hogy az összes gazdaságok $\frac{1}{3}$ része jelzálogkölcsönrel terhelt. Ennek a kölcsöntőmegnek most körülbelül 40%-át a szövetségi intézmények adják, holott 1930-ban még csak 19%-a volt náluk, jelzálogkölcsönadó jelentőségük tehát igen jelentősen nőtt az utolsó évtizedben. A 60%-ot életbiztosító társaságok, bankok, állami hitelintézetek, földhitelbank-részvénytársaságok, magán jelzálogkölcsön társaságok, visszavonult és tényleges gazdák és más egyének, meg magántársaságok adják.

1. Hosszulejáratu jelzálogkölcsönök forrásai.

1. Állami jelzálogkölcsönadó szervek.

Az Egyesült Államok törvényhozása már hosszabb idő óta élénk érdeklődéssel kísérte a mezőgazdasági termelők pénzügyi problémáit és ennek a következménye volt a ma fennálló állami mezőgazdasági hitelügyi intézmények létesítése. Ezek az említett tanulmány szerint a) a szövetségi földbankok, b) a szövetségi mezőgazdasági jelzáloghitel testület, c) a részvénytársasági földbankok és d) a haszonbérlok földvásárló intézete.

a) *A szövetségi földbankok* intézménye 1916-ban alapított azzal a céllal, hogy a gazdák jelzáloghitellel való ellátása az ediginél kedvezőbb feltételekkel történjék. Szövetkezeti hitelrendszer volt az intézmény alapja, úgy hogy kölcsönvevők helyi „nemzeti mezőgazdasági hitelszövetkezetekben” tömörültek és kölcsöneik 5%-ának erejéig vettek részjegyeket. Ezek a helyi egységek körzetük jelzálogos hiteleit a szövetségi földbanknak adták át és e banknak átadott kölcsönök 5%-ának erejéig vettek a bank részjegyeiből és ily módon a kormány részéről a szövetségi földbankokba fektetett pénz fokozatosan viszsztatérült. A szövetségi földbank által új jelzálogkölcsönök után szedhető kamat tételét a törvény 1%-kal magasabbra szabta meg a bank által legutóbb eladott utolsó kibocsátású záloglevelek kamatánál, abban a reményben, hogy ez fedezi az ügyviteli költségeket. A helyi szövetkezetek ügyviteli költségeinek fedezetet az új kölcsönök felvételénél számított jutalék és a szövetségi bankoknál jegyzett részjegyek osztaléka nyújtotta.

Igy gondoskodott ez a rendszer a szükséges jelzáloghitelről és lehetővé tette a gazdáknak, hogy az ország pénzpiacán kedvező feltételekkel kapjanak hosszulejáratú kölcsönöket. A kormány azzal támogatta a szövetségi földbank-intézményt, hogy az általa kibocsátott zálogleveleknek az adómentesség kiváltságát adta meg és a bankokat az adózás alól mentesítette. 1930 óta a szövetségi bankok minimális kormánysegéllyel sikeresen működtek.

A mezőgazdasági válság időszakában ezek a bankok is ugyanazt tapasztalták, mint a többi jelzálog-hitelezők, hogy sok

gazda képtelen volt az évenkénti fizetéseket eszközölni. Ezért a Kongresszus 1932-ben megtámasztotta a földbankokat azzal, hogy 125,000.000 dollár értékű új tőkerészesedést vállalt és ugyanakkor közvetlen támogatásban is részesítette a gazdákat azáltal, hogy a földbankok igazgatóit felhatalmazta érdemes kölcsönvevők hitelének kiterjesztésére, a kiterjesztett hitelösszeget pedig a kincstár fizette be a bankokhoz. Ez a törvény ma is érvényben van. 1933-ban a Kongresszus elfogadta az Emergency Mortgage Act-ot, mely egyéb a válság által megkívánt több más intézkedés között elrendelte, hogy öt éven belül a bajba jutott gazdáktól ne kívánjanak tőketörlesztést feltevé, hogy a jelzálogkölcsön más szerződéses kötelezettségének, mint az adók és kamat fizetésének teljesítésénél nincs mulasztásban. Az az összeg, melyet az államkincstár a hitelkiterjesztés és tőketörlesztés fejében a szövetségi földbankokhoz befizetett, 1939. december 31-én 187,875.360 dollárra rugott.

Az Emergency Mortgage Act arról is intézkedett, hogy 1933. július 11.-től kezdődően öt éven át az adósok által fizetendő kamat $4\frac{1}{2}\%$ -ra szállíttassék le és 1935-ben a Kongresszus ezt a kamatot egy év tartamára $3\frac{1}{2}\%$ -ra szállította le, ennek hatályát többször meghosszabbította és a törvény szerint 1940. június 30-ig ez a kamatláb van érvényben. Ennek a kamatlábleszállításnak összegét az államkincstár megtéríti, illetőleg 1933-tól 1939-ig ezen a címen 165,963.000 dollárt megtérített a földbankoknak. A szövetségi földbankok nyújtotta mezőgazdasági *jelzálogkölcsönök összege 1939. december 31-én 1.905,000.000 dollárt tett ki.*

b) *A szövetségi mezőgazdasági jelzáloghiteltestület.* Az 1933-ban hozott fent említett törvény a pénzügyi ujjaépítési testületet felhatalmazta, hogy 200,000.000 dollárt bocsásson rendelkezésre első- és másodhelyi jelzálogkölcsönök nyújtására. A törvény főcélja ebben az volt, hogy a gazdáknak bő hitelforrást nyújtson oly időben, mikor magánforrásból nem könnyen szerezhettek pénzt esedékes tartozásaik kifizetésére. Míg e szövetségi földbankok csak elsőhelyi bekebelezésre és a lekötött föld „normális” értékének legföllebb 50%-a erejéig és az állandó beruházások értékének 20%-ig adhattak jelzálogkölcsönt, a törvény rendelkezése értelmében az értékhatár a gazdaság tényleges értékének, beleértve a beruházásokat és a termés értékének 75%-ig emeltetett föl.

Csakhamar kiderült, hogy ez a 200,000.000 dollár ennek a szükségletnek fedezésére nem elég és ezért 1934-ben megalapították a szövetségi mezőgazdasági jelzáloghitel-testületet, amely 2.000,000.000 dollárnál nem nagyobb összegű záloglevél kibocsátására jogosított fel és 1939. december 31-ig 1.279,000.000 dollár értékben ki is bocsátotta azokat, az Egyesült Államok szavatolván azok tőkéjét és kamatfizetését.

1934-ben a testület 206.354 kölcsönre 553,136.000 dollárt folyósított, 1936-ban a kölcsönök összege 836,778.000 dollárt ért el és *1939. december 31-en 691,000.000 dollár volt.* Mikor a testületet feljogosította a törvény, hogy a gazdaság „normális” értékének 75%-ig adjon jelzálogkölcsönt, a törvényhozónak számolnia kellett a veszteséggel, ha a föld értéke leszáll. 1939. december 31-én a kölcsönök 29%-a fizetési hátralékban volt és 44 millió dollár erejéig pöröltek vagy árvereztek el gazdaságokat. E kölcsönök kamatlábát 1940. június 30-ig 5%-ról 4%-ra csökkentette a Kongresszus és a különbözetet a kincstár vállalta magára.

c) *A földbank-részvénytársaságok* alapítását 1916-ban határozta el a törvény a szövetségi földbankok mellé, az 1933. évi Emergency Farm Mortgage Act azonban úgy rendelkezett, hogy e bankok új kölcsönt ne adjanak már és felszámolásukat határozta el, úgyhogy a földbank-részvénytársaságok kinnlévőségeinek összege *1939. december 31-én már csak 150,000.000 dollár volt az 1926. régi 684,000.000 dollárral szemben.*

d) *A haszonbérlők földvásárlására adott kölcsönök.* A Bankhead—Jones-féle 1927. évi haszonbérleti törvény a bérlőknek 40 éves időtartama 3%-os kamatláb mellett módot ad bérelt birtokainak megvásárlására kölcsönrel, úgy hogy a kölcsön a föld csaknem egész vételárösszegét fedezi. A kölcsönvevő vagy évenkénti annuitást vállalhat, vagy más megoldást arra, hogy negyven év alatt visszafizeti ezt. Az 1938. június 30-val zárult első évben 1840 ily kölcsönt adtak 9,199.008 dollár értékben; az 1939. júniussal záruló évben 4.341 volt a kölcsönök száma 24,140.675 dollár értékben és *az 1939—1940 pénzügyi évben 38,000.000 dollár áll* majd e célból rendelkezésre.

Ezekén a pénzügyi jellegű szövetségi intézményeken kívül más közintézmények is adtak a gazdáknak hosszú lejáratú hiteleket. Így a mezei villamosítási társaság 1939. szeptember 30-ig nem kevesebb, mint 253,909.000 dollár kölcsönt adott a gazdák szervezeteknek a villamoserő használatához és a farmersegítő akció 6,360.000 dollárt gazdasági beruházásokra.

2. Magánegyének és intézetek jelzálogkölcsönei.

Kereskedelmi bankok, életbiztosító társaságok, jelzáloghiteltársaságok és magánegyének a mezőgazdasági jelzálogkölcsönöknek mintegy 60%-át szolgáltatták, de számszerű adatok csak a kereskedelmi bankok és életbiztosító társaságok jelzálogkölcsöneiről állnak rendelkezésre. A *kereskedelmi bankok* által adott mezőgazdasági jelzálogkölcsönök összege 1920-ban 1.447 millió dollár volt. 1931-ben ez már 945,000.000 dollárra szállt le, 1935-ben 487,505.000 dollár, *1939. júniusban 530,628.000 dollár volt.* 1939-ben a kereskedelmi bankok *112,500.000 dollár új*

kölcsönt adtak és ugyanakkor a különféle szövetségi hitelintézmények 44,000.000 dollárt. Az életbiztosító társaságok adta mezőgazdasági jelzálogkölcsönök összege 1939 júniusában mintegy 881,000.000 dollár volt az 1927. évi 2.164 millió dollárral szemben. 1927-től 1932-ig ezeknek a kölcsönöknek összege fokozatosan, 1937-ig gyorsan, ez idő óta pedig megint igen lassan esett. 1939 első hat hónapjában az életbiztosító társaság adta új jelzálogkölcsönök összege 74,000.000 dollár volt.

II. A mezőgazdaság rövid lejáratú kölcsönének forrásai.

Miként a hosszúlejáratú, úgy a rövidlejáratú mezőgazdasági hitel is 1. a szövetségi-, 2. a magánforrásokból látható el. A rövidlejáratú hitel főforrásai a kereskedelmi bankok voltak ugyan, de a szövetségi intézmények hitelnyújtása e kölcsönök tekintetében is erősen nőtt az utolsó öt év folyamán, úgy hogy most ezek is igen jelentős forrásai a mezőgazdasági rövid lejáratú hitelnek.

1. A szövetségi rövidlejáratú mezőgazdasági kölcsönnyújtó szervek.

Ezek közül

a) *A mezőgazdasági hitelügyi szervek* tevékenysége az 1933. évi mezőgazdasági hiteltörvény rendelkezése értelmében indult meg három célból, mégpedig egyfelől termelő hitelszövetkezetek szervezésére, másfelől ezek tőkegyűjtésének segítségére és végül felügyeletükre. A szövetségi bankkörzetekben felállított 12 termelőhitel-testület első rendeltetése, hogy az 1939. december 31-én működött 528 termelőhitelszövetkezet hitelnyújtási és beruházó működését ellenőrizze. Ezek a szövetkezetek a gazdák és tagok helyi szövetkezeti szervezetei és 1939. végén az Egyesült Államok minden grófságában volt ilyesféle szövetkezet. Hogy valamely tag kölcsönt kaphasson ily szövetkezetnél, minden 100 dollár összegű kölcsön után 5 dollárnyi részjegyet kell jegyeznie. Kölcsönöket egy évnél hosszabb időre nem adnak és a kölcsönadás célja a legkülönbözőbb; általános termelési, aratási, piacraviteli, állatvásárlási és tenyésztési, baromfi-nevelési, stb. A kölcsönök után fizetett kamat 1939-ben $4\frac{1}{2}\%$ volt. A termelő hitelszövetkezetek kinnlévősége 1939. december-31-én 154,496.000 dollár volt és ez a nagy összeg mutatja működésük jelentőségét.

A gazdák szövetkezetének kölcsönrel való ellátására az 1933. mezőgazdasági hiteltörvény alapján létesítették a központi szövetkezeti bankot és a 12 körzeti szövetkezeti bankot, melyek 1939. végén 1634 szövetkezetnek 76,252.000 dollár kölcsönt adtak. Kölcsönöket mind rövid, mind hosszú lejáratra

engedélyeznek és a kölcsönök kamata $1\frac{1}{2}\%$ -tól 4%-ig változott.

A szövetségi közvetítő hitelbankokat 1923-ban alapították a termelő hitelszövetkezetek és szövetkezeti bankok váltóinak leszámítolása céljából és erre a múlt év végéig 35,189.000 dollárt folyósítottak.

b) *Az áruhitel-testületet* 1933-ban alapították és az a földművelésügyi miniszter fővezetése alatt áll azzal a céllal, hogy a gazdáknak tároló terményeik lekötése mellett adjon kölcsönöket. Eredetileg nem is annyira hitellel akarta ellátni a gazdákat, hanem a kölcsönnyújtáson keresztül a kormány tervének megfelelően a mezőgazdasági termények árainak emelését kívánta elérni. Ez a szervezet a gazdák termékeire piaci értékük erejéig, sőt azt meghaladóan is ad kölcsönöket. Igen lényeges különbség van azonban e kölcsönök és más kölcsönök közt abban, hogy ha a biztosítékul lekötött termény kevesebbet kerül eladásra, mint a kapott kölcsön összege, a különbözet megfizetését nem lehet követelni, ha azonban a biztosítékul lekötött termény magasabb áron értékesül, a gazdának joga van a többihez. A szervezet tehát mezőgazdasági termények minimális árát akarja biztosítani.

Az ilyen kölcsönökre szolgáló terményeket a földművelésügyi miniszter határozza meg az Egyesült Államok elnökének hozzájárulásával. Az 1938. évi mezőgazdaságsegítő törvény szerint ilyen kölcsönt megfelelő feltételek fennforgása esetén a gyapot, rozs és búza értékének legalább 52%-a és legfeljebb 75%-a erejéig lehet adni. A szervezet 100,000.000 dolláros hitelösszegét az államkincstár bocsátotta rendelkezésre. Az 1939. március 4-i törvény értelmében fel van jogosítva, hogy az államkincstár hozzájárulásával zálogleveleket, kötelezvényeket, jegyeket bocsásson ki 900 millió dollárt meg nem haladó összegben, amelyeknek tőkéjét és kamatszolgáltatását az Egyesült Államok garantálja és amelyeknek jövedelme mindenféle szövetségi, állami és helyi adótól mentes, kivéve a pótdókat, ingatlanátruházási és örökösödési adót.

Az áruhiteltestület célját két módon igyekszik elérni. Egyfelől közvetlenül kölcsönt ad a gazdáknak bizonyos mezőgazdasági terményeikre, másfelől átveszi a kereskedelmi bankok nyújtotta kölcsönöket. Ez utóbbi esetben a kölcsönvevők ugyanazt a kamatot fizetik, mint az első esetben, a bankok azonban 1% jutalékot fizetnek az állam ily módon adott garanciájáért. A kamatláb előbb 4%, az 1939. évi termésnél azonban 3% volt. Az 1933. évben történt alapítása óta *1939. november 15-ig folyósításai 1.268 millió dollárt értek el.* 1939. november 15-től a kölcsönadott összeg 245,000.000 dollárt ért el. Ugyanakkor a társaságnak 6,873.000 bála gyapot, 20,843.000 bushel rozs és 4,210.000 bushel búza volt birtokában. Szervezésétől 1939.

február 1-ig gyapotra 908,536.000 dollárt, rozsra 245,528.000 dollár, búzára 40,776.000 dollár, vajra 30 millió 211.000 dollár, borsóra 12,207.000 dollár, gyapjúra és kecskebundára 10,574.000 dollár, dohányra 9,560.000 dollár, egyéb terményekre 27,539.000 dollár, összesen 1.284,931.000 dollár kölcsönt közvetlenül és más kölcsönadó szervezetek közvetítésével folyósított.

Az 1938. március 8-án elfogadott törvény szerint az államkincstár minden év március elején felbecsülteti a testület követeléseinek és tartozásainak értékét és ha ez a becslés azt mutatja, hogy a 100,000.000 dollár tőke csökkent, ezt megtéríti, viszont a fölösleget az államkincstárhoz kell beszolgáltatni. 1938. március 31-én az árúkölsönzés vesztesége 92,422.440 dollár, az ügyvitel költsége 1,862.664 dollár, az egész deficit tehát 94,285.404 dollár volt. A veszteségből mintegy 92,000.000 dollár a gyapotra esett. Az 1939. március 31-i további hiányt 119,599.918 dollárban állapították meg.

c) *A gazdasegítő szervezet* állami pénzzel ellátott tevékenysége nem arra irányul, hogy üzleti alapon adjon gazdának kölcsönöket, hanem, hogy szűkölködő gazdacsaládokat segítsen meg. Az ilyen gazdacsalád csak akkor részesülhet azonban e szervezettől segélyben, ha a) máshonnan nem tud pénzügyi támogatást szerezni, b) hiteltérdemlő személyek tanúsága szerint tisztességes és dolgoz, c) az életfenntartáshoz elég nagy gazdaság van birtokában. Ha ilyen család segélyért fordul a szervezetnek megyéjében levő kirendeltségéhez, a gazdacsalád bajának vizsgálata után megállapítják a felsegítési tervet és ennek keretén belül rendszeren takarmány, vetőmag, műtrágya, állatok és felszerelés vásárlását finanszírozzák. A megyei felügyelő gyakori látogatásai során utánanéz, hogy a felsegítési tervet megfelelően hajtják-e végre és tanácsokat ad a gazdálkodásra nézve. Az egy-egy gazdacsaládnak adott segély átlagos összege 400 dollár, kamata 5 % volt. A fölsegítésre adott kölcsönt néhány hónaptól tízévig terjedő idő alattt kell visszafizetni.

1939. június 30-ig 589,046 ily felsegítési kölcsönt adtak 280.837,768 dollár összegben. A kölcsönsegélyeken kívül a szervezet 1938. júniusáig 611,595 esetben 72.383,000 dollár összegű adománysegélyben is részesített gazdákat és 1939. júniusáig ehhez újabb 22,785.000 dollár járult; az adományok összege családonként és havonként átlagosan 20 dollár volt. A kölcsönsegélyen és adománysegélyen kívül a szervezet 328.000,000 értékű gazdaadósság ügyében segítette elő az egyezséget és 79.000.000 dollár adósságcsökkentést ért el itt.

2. Mezőgazdasági rövidlejáratú kölcsönöket adó magánintézmények.

Jólehet az állami és szövetkezeti intézmények újabb időben fokozott jelentőséghez jutottak ebben a tekintetben, a kereskedelmi bankok voltak és ma is a gazdák rövidlejáratú hitelének főforrásai. Ezeknek a gazdák részére adott kölcsönei 1920-ban érték el 3.870.000,000 dollárral a csúcspontot, ez 1931-re 1.936.000,000 dollárra, 1936-ban meg éppen 594.000.000 dollárra esett, 1939. június 30-án azonban megint 1.193 millió dollár volt. Az 1920. óta csökkent összeg oka részben a visszafizetésekben, részben az 1921—1933 közti időszakban 13.500 bank bezárása volt. A bankok bezárása persze nem csökkentette a gazdaadóságokat, csak más források felé szorította őket. Az 1937. óta a kölcsönösszegben beállt emelkedés legnagyobb részben abban leli magyarázatát, hogy a kereskedelmi bankok a raktározott mezőgazdasági terményekre adtak kölcsönöket. Az árúhitelnyújtó szervezet 1 % jutalék ellenében vállalja ezeket a kölcsönöket és azoknak visszafizetéséért tényleg szavatol. Az ilyen ügyletek összege 1939. június 30-án 393.000.000 dollárra rugott.

Eber Ernő.

IRODALOM.

Könyvismertetések.

Tóth József: A számok törvényszerűsége a gazdaságban. Budapest. Gergely. R. 1940. 192. old.

A tudomány célja a kutatás tárgyául választott valóság minél behatóbb megismerése. A tudományt szolgálja ebben minden olyan megismerési módszer, amely a megismerést elősegíti, akár csak vázlatos a vele elérhető megismerés, akár egészen mélyreható. A kettő egymással jól megfér, mert hiszen a vázlatos megismerés előkészítheti a mélyrehatolót. Áll ez főképp az oly esetekre, amikor a megismerendő valóság külső megjelenési formája gyakran változik. A közgazdaságtan tárgya a társadalmi, „közösségi“ gazdálkodás ugyancsak ilyen természetű. Nem véletlen, hogy a társadalmi gazdálkodás emez időnkénti újabb és újabb változatai gyakran indítanak újabb és újabb megismerési módszerekre. Ezek nagyrésze rendszerint az épen fennálló változathoz és ezenkívül természetesen a szemlélő szempontjaihoz van szabva, ami kétségtelenül számos közvetlen egyszerű szemléleti előnnyel jár. Későbbi hátrányai azonban csaknem mindig elkövetkeznek, mert hiszen különleges esetekre vonatkozó megállapításokról van szó. Egyrészt ugyanis a mindenkori társadalom gazdálkodása, ha ugyan időszerű is, nem épen az általános típus, de nagyobb baj másrészt, hogy a megismerés modelja ettől rendszerint eltérő. Mindazonáltal tagadhatatlan, ha csak a kiindulásnál nincs valami baj, hogy mindegyik ilyen módszernek van bizonyos, a valóságot jobban érzékeltető előnye. Csak az a kérdés mindig, hogy ez milyen hátrányokkal jár együtt. A tudomány számára csak ezek kellő figyelembevételével teheti az előnyöket értékesé.

Tóth József eredeti és tanulságos gondolatmenetben megírt könyvében olyan közgazdasági sémából indul ki, amelynek létrejötte és működése voltaképp egy gazdasági szerződésen, *Contrat Économique*-on alapul. „Úgy foghatjuk fel a dolgot — írja — mintha mindenki arra szerződött volna, amit mint

munkát nyújtott a közösség számára és ezért annyi pénz és árú járt neki, amennyit tényleg kapott.“ Módszerét *szerződésesnek* nevezi, amely a „közgazdasági problémákat, mint közösségi problémákat“ tudja tárgyalni s amelynek lényege „a közgazdaság elméleti problémájának az eddigitől eltérő fogalmazása“.

Tóth voltakép a folyamatos forgalmi egyensúly feltételeit kutatja, miközben az egyensúlyt szerződéses megállapodással helyettesíti. Adott (meglehetősen szűkkörű) munkamegosztásos „pénzforgalmi közösség“-ben végbement reál jövedelemelosztás — amelyet, feltevései szerint, szerződésben előre meghatároztak — árfelépítését igyekszik egyszerű forgalmi egyenletekből kiszámítani. Eljárásának indoka: a valóságos probléma annyira bonyolult, hogy „nincs más hátra, mint egy olyan pénzforgalmi közösséget mesterségesen konstruálni, amelyben tagjainak száma könnyen átlátható az emberi elme számára“. Ámde ezzel épen az individuális módszer felé sodródik, úgy hogy a piaci törvények tömegszerű voltát kellően már nem látja meg. Ennek következtében megállapításai lényegbevágó kiegészítésekre szorulnak, amikre utóbb ő is gondol. Kétségtelen, közben számos fontos elemi közgazdasági tényállást tisztán domborít ki, amiben jelentős része van szerencsés, a közgazdaság centrális problémájából — a jövedelemelosztás és áralakulás kölcsönös folyamatából — való kiindulásának.

Ami módszerének „közösségi“ jellegét illeti, ehhez hozzáfűznivalónk az, hogy ez éppen olyan jó „forgalmi“ jellegű is lehetne. Tegyen a szerző a szövegben a „közösségi“ szó helyett mindenütt „forgalmi“ nyelvi megjelölést, meglepően fogja ezt tapasztalni. Nem szólva arról, hogy fejtegetéseiből egyáltalán nem tűnik ki, hogy a szerződés érvényesülése közben a forgalmi, „közösségi“ feleknek más közük is volna egymáshoz, mint gazdasági.

A szerzőnek a pénzmennyiség nagyságára vonatkozó megállapításai igen figyelmenreméltóak, csak úgy mint a hatalmi tényezőknek s az adóknak az árra gyakorolt hatásairól mondtak, bár ezek itt-ott túlzottak, aminek oka megint csak forgalmi modeljének a valóságtól számottevően eltérő összetétele. Érzi is lépten-nyomon a valósághoz való közeledés nehézségét. Épen ezért „lazá“-knak mondja levezetett összefüggéseit, amit a valóságban való érvényrejutás szigorúságára ért.

A közgazdaság lényegének helyes felismerése („A pénzforgalmi alapegyenletek, amelyeket minden tag számára fel lehet állítani, egy rendszert képeznek, amely rendszerben az összefüggések meghatározottak. Mennyiségek számszerű összefüggései s ezeknek az összefüggéseknek a törvényszerűsége alkotja a közgazdaság lényegét és mélyebb értelmét“) nincs összhangban a kifejlődött elméleti irányok címére szánt hűvös

megállapításaival. A szerző sem kételkedhetik abban, hogy ugyancsak az idézett soraiban mondottak alkotják mindeme irányok kutatási anyagát, s ezek az irányok nagyrészt „forgalmi” jellegű módszerűkkel a szerződéses módszernél, legalább is eddig, mélyrehatóbb betekintést tettek lehetővé.

Kétségtelen, a közgazdaság áttekinthetőbb és ami egyaránt fontos, *szociálisabb* szemlélésére bizonyos fokig a szerződéses módszer alkalmasabb, de ahhoz, hogy e szemlélet teljesértékű legyen, a „piaci” „forgalmi” törvényszerűségeket egészen a maguk mivoltában kell feltárni. A gazdálkodás végeredménye ugyanis sokféle úton-módon kihozható és magyarázható, amelyek az *a posteriori* megmagyarázás szempontjából esetleg közömbösek lehetnek, de *a priori* állásfoglaláshoz, de meg a valóság hű megismerése szempontjából, már sehogysem közömbösek. Ehhez a valóságos pontos lebonyolódási mód ismerete elengedhetetlen.

Kádas Kálmán.

Kereszty Barna és Bartha János: Keletmagyarország és Erdély gazdasági viszonyai 1938. és 1939-ben. Gazdaságstatisztikai adatok 44 térképpel. Budapest 1940.

A laikus érdeklődő rendszerint értetlenül nézi a statisztika rideg számoszlopait, de a szövegben adott magyarázatnál jobban keltheti fel érdeklődését az, ha a kérdést világos és szemléltető ábrával, grafikonnal vagy kartogrammal világítjuk meg. Mindenki, még a szakemberek is örömmel fogadják, ha egy fontos és nehéz kérdés viszonyairól összefoglaló, sorozatos statisztikai ábragyűjtemény kerül kezükbe. Külfölddel összevetve sajnálattal állapíthatjuk meg, milyen szegény irodalmunk statisztikai atlasz kiadványokban. Helyesen tették a szerzők azt, hogy a visszatért keleti országrész gazdasági helyzetének ismertetése érdekében leküzdötték az anyag és a költségek felmerült nehézségeit.

Az atlasz a régi magyar és az újabb román statisztikai kiadványok alapján készült, mely utóbbiak közül a szerzőkre főleg a külalaki szempontjából kétségen kívül a román földművelésügyi minisztérium 1938. évi „L'Agriculture en Roumanie” című munkája gyakorolt nagyobb hatást. Másrészt igen sok nehézséget okozhatott az, hogy az erdélyi törvényhatóságok határait a román uralom gyakran változtatta. Az utóbbi időkben az addig még használható román gazdaságstatisztikai kiadványok nagyrésze is elmaradt, (például 1936. óta a bányászati statisztikai évkönyv sem jelent meg).

Érdekes, hogy a kartogrammok alapnyomata a megye-

határokon kívül Teleki Pál népsűrűség szerint megrajzolt nemzetiségi térképe, ami lehetővé teszi, hogy a gazdasági adatok népesedési vonatkozásaira is következtethessünk. A szerzők a szántóföldi termények termésmennyiségét, a ló és sertésállományt a szántóterületnek megfelelően; a juhállományt a legelőterülethez, a szarvasmarhaállományt a szálaskarmányhozam megoszlásához arányosították s az állatállományt fajták szerint is feltüntették. Néhány érdekes adatösszevetést végeztek. A tehénállomány térképére vették fel a tej-, tejtermék-ipar adatait, a cukorrépa, árpa meg komló és a dohánytermelés kartogrammjain mutatták ki a cukor, sör és dohánygyárak munkáslétszámát. A búza és rozstermés nagyságának ábráját a megye lakosainak számát jelző rajz mellé helyezték. Munkájuk értékét e téren tovább növelhették volna. Tanulságos lett volna a megyék termelési fölöslegét vagy hiányát a fogyasztás összes tényezőinek kivizsgálása útján feltüntetni. Így például az erdélyi tengertermelés hiányait a megyék vetőmagigénye, a lakosság nemzetiségek szerint változó mérvű táplálékfogyasztása, az állatállomány szükséglete és az ipari felhasználás mennyisége alapján lehetett volna kimutatni.

A gyáripari üzemek beruházott tőkéjének, erőgépeinek lóerőszáma és munkáslétszáma alapján a keleti vidék ipari gócpontjait helyesen ítéldhetjük meg. Nem ártott volna az iparra jellemző e három tényezőnek egyesített kartogrammját is megrajzolni a főbb iparágak részesedésének feltüntetésével, úgy hogy a három tényező hazánk iparviszonyaira jellemző arányban érvényesülhessen.

Igen érdekesek a bányászati lelőhelyek, a fontosabb mezőgazdasági gépek számát, a gyógyforrások és gyógyfürdőket feltüntető térképek is.

A szerzők feladó, illetve rendeltetési állomások szerint kartogrammokra vitték az 1938. évi behozatalunk és kivitelünk értékének adatait. Külkereskedelmi forgalmunk fejlődését és annak részleteit községenként felsorolva hatalmas táblázatokban mutatták ki, ami a gyakorlati közgazdász, sőt az üzletember részére is nagyban emelte az atlasz használhatóságát.

Hel'ér András.

Dr. Kerekes György: Polgári társadalmunk a XVII. században. Schirmer János 1625—1674 kassai kereskedő üzleti könyve alapján. Nyomta és kiadja „Wiko” kő- és könyvnyomdai Műintézet, Kassán. 1940. 288 lap.

A polgárság belső élete, a hétköznapiak gazdálkodása, az ismétlődő munkajelenségek ismertetése mindezideig kiesett a történetírás figyelméből. Az az aprólékos munka, amely ezek-

nek a jelenségeknek figyelemmel kísérésével együttjár, visszariasztotta a kutatókat attól, hogy az élet szűrkeségét feltárják. A szervezetek, a kereskedelmi és ipari élet keretei inkább foglalkoztatták a tudományos kutatókat s ebben a tekintetben a gazdaságtörténelem szépszámú és gazdageredményű tanulmányokkal világította meg a kérdés lényegét, bár a legkevesebbé sem értük el még azt az ismeretfokot, amely a polgárság jog- és gazdálkodási viszonyainak kérdéseire teljes mértékben feleletet adhatna. Kerekes könyve éppen azokra a jelenségekre vet fényt, amelyek eddig elhanyagolt területét alkották a magyar történetírásnak. Egy semmitmondónak látszó kereskedelmi számadás, napló adatai alapján tárja elénk a XVII. század legérdekesebb korának, mert küzdelmekben leggazdagabb idejének egész polgári társadalmát. Bemutatja Kassa lakosságát, közölve a fennmaradt névjegyzékek alapján a háztulajdonosok sorát, részletezve az egyes városnegyedek szerint. Vázolja azokat a küzdelmeket, amelyeket a város a katonasággal szemben harcolt végig jogainak és polgárainak védelme érdekében s végül a Wesselényi-féle szabadságmozgalom idején elvesztett. Maga a Napló érdekes fényt vet az akkori vásárlókra, a kortársak, elsősorban nemesek és gazdagabb polgárok ízlésére, öltözködési stílusára, étkezési szokásaikra s ilyenmódon az általános történelmi fejlődés szempontjából is hasznosítható, különösen ruházat- és stílustörténet terén. Schirmer üzlete bel- és külföldi áruk értékesítésére egyaránt kiterjedt s különösen kihasználta a harmincéves háború nyújtotta lehetőségeket akkor, amikor nagy kereskedőcsaládok bukása után azoknak kapcsolatait és összeköttetéseit a maga körébe vonta. Takarékos, számító egyéniség lévén, üzleti érzékével lassankint magához tudta vonzani a környékbeli nagybirtokos nemes családokat, mint a Thurzókat, Bethlen Gábort, Széchy Máriát, Wesselényit stb. Később nemességet is szerzett, de ez nem befolyásolta abban, hogy továbbra is „egyszerű” kereskedő maradjon, aki inkább szolgált a pult mögött, mint a vadászatokon és a nemesi lakomákon szórakozott. Köztudomású, hogy a magyar családok legnagyobb része, amennyiben polgári sorból emelkedett ki, ha nemességet nyert, ezzel a ténnyel szinte gazdagságát is elvesztette, belesodródva a nemesi életforma számára idegen s ennek következtében csak hátrányos örvényébe. Schirmer nem tartozott ezek közé a lesüllyedt gazdagok közé: számára a nemesség csak külső dekorum és legföljebb adópolitikai előny értékével bírt, de belső életútját nem érintette. Egyébként a közgazdaság fejlődése szempontjából érdekes, mennyire összeolvadt még ebben a korban is a csere- és pénzgazdálkodás. A Napló adatai — a szerző által történt helyes csoportosításban — kellő fényt derítenek erre is. És a kereskedelem azonkori állapotára az is rávilágít,

hogy ebben a kifejezetten kereskedővárosban még a XVII. században sem választódott el a nagykereskedő a rőfös fogalmától. Mert Schirmer üzletében is egyformán találkozunk gyarmati árú nagybani árúsításával, valamint bor, gombok, házieszközök, írószerek, festékek, puskapor, sőt nyersbőr és építési anyagok eladásával is. Kassának akkor ez a legelőkelőbb kereskedője sem rendezkedett be csupán egy árúcikk forgalmára, hanem mindennel foglalkozott, ellentétben az akkor pl. Németországban uralkodó szokásokkal. Kapcsolatokat tartott fenn olasz, görög, török, boroszlói, szerb és bécsi kereskedőkkel, de nem hanyagolta el összeköttetéseit a magyar kereskedővárosok embereivel, mint Pozsony, Eperjes stb. nagy- és kiskereskedőivel sem.

Kerekes ezzel a munkájával nehéz feladatot oldott meg; de meg kell jegyeznünk, hogy sok hiábavaló munkát is végzett akkor, amikor pl. a mértékekről szóló nagyon értékes tanulmányt, Léderer Emma ismert munkáját, nem értékesítette, amely számára lehetővé tette volna, hogy a Naplóban előforduló mértékegységekről világosabb képet fessen, mint így. Általában egyik legfőbb hibája a könyvnek, hogy az újabb irodalmat nem ismeri, vagy legalább is nem használja fel abban a mértékben, ahogyan azt egy ilyen típusú szolgáló Napló ismertetésénél meg lehetne kívánni. Az sem lett volna értelmetlen munka, ha a könyvelés azonkorban mutatkozó formáit ismertetette volna, akár a francia, akár a német könyvelési technika vonatkozásainak felhasználásával. Ez a hiány teszi könyvét elsősorban helyi jelentőségűvé, amelyet a gazdaságtörténelem ezután következő összefogása idején a jövő historikusa fog alapul felhasználni egy típus jellemzésénél. Végezetül úgy érezzük, kötelességünk felhívni a magyar történelemkutatók figyelmét arra, hogy a könyv végén közölt nagyszámú és a szerzőtől eredő kiadatlan munka esetleges kiadása sok oly kérdést oldana meg, amely ma nagymértékben foglalkoztatja a hivatásos gazdaságpolitikusokat éppenúgy, mint a tudományos kutatókat. Nagy a száma azoknak a kéziratos tanulmányoknak, amelyekre évek óta kutatások folynak akár az Országos Levéltárban, akár más levéltárakban.

Komoróczy György.

Annuaire International de Statistique Agricole 1939/40. Rome 1940. — 1098. p.

A római nemzetközi Mezőgazdasági Intézet legutóbbi évkönyvének előszava kiemeli, hogy a beállott háborús bonyodalmak miatt több országból nem sikerült megszerezni az 1939. évről a bevetett területekre, a terméseredményekre, vala-

mint a forgalomra vonatkozó adatokat s ennek folytán nem lehetett a világtermésre és a világforgalomra nézve összesítést adni. Az adatbeszerzés nehézségei okozták, hogy az évkönyv némi késedelemmel jelent meg.

Ez alkalommal először szerepel az adatoknak egy külön csoportja, — mely a földbirtokreform szempontjából figyelmet érdemel —, tudniillik egyes országokról adatok a földbirtok nagysága szerint és a tulajdonosok száma szerint való megoszlásról. Most először közöl továbbá az évkönyv kimutatásokat a tejről és a tejtermékekről.

Részletes adatokat közöl az évkönyv az *egyes országok termőterületeiről s a termelés, valamint az állattenyésztés eredményeiről*. A főbb mezőgazdasági terményekben a világtermést az alábbi kimutatás tünteti fel (millió métermázsában):

	1929/33	1936	1937	1938	1939
Buza	1265.5	1268	1508	1634	1150.5*
Rozs	474	409	521	482	270*
Arpa	407.1	404	433	426	378.4*
Zab	643.8	551	694	674	482*
Kukorica	1134	946	1187	1155	1200*
Cukorrépa	634.3	751.3	837	772	854
Burgonya	2030	2154	2517	1729*	1644*
Rizs	887.8	938.4	943.6	914	916

* Oroszország nélkül.

Egyes országok *búzával* bevetett területeit s a termés-eredményeket az alábbi táblázat mutatja:

O r s z á g	Bevetett terület 1000 hektárban		Termés 1000 métermázsákban	
	1938	1939	1938	1939
Északamerikai Egyesült államok	32199	25858	253572	205473
Kanada	10494	10827	97980	133253
Argentína	7730	7217	91500	32510
Ausztrália	5806	5456	42285	57696
Anglia	780	715	19962	16800
Franciaország . . .	5050	4728	92900	78000
Németország	2038	2429	55781	56135
Ausztria	250		441	
Jugoszlávia	2130	2203	30299	28756
Románia	3818	4079	48214	44528
Bulgária	1395	1229	21487	19365
Magyarország . . .	1619	1872	26883	30782
Olaszország	5031	5197	81838	80000
Lengyelország . . .	1754	1763	21719	22700

A búzával bevetett terület nagyobbodott Kanadában, Németországban, Jugoszláviában, Romániában, Magyarorszá-

gon, Olaszországban, Lengyelországban, csökkent az Észak-amerikai Egyesült Államokban, Argentínában, Ausztráliában, Angliában, Franciaországban és Bulgáriában. A terméseredmény nagyobb volt mint 1938-ban: Kanadában, Ausztráliában, Lengyelországban és Magyarországon, a többi felsorolt országokban csökkent.

Ami a *termésátlagokat* illeti, *búzában* Németalföld vezetett 33.6 mázsa átlagterméssel, Dánia 31.7, Németország 23.1, Magyarország 16.4. *Rózsánál* a legmagasabb átlagot szintén Németalföld érte el: 35.5 q, Magyarország 14.8; *kukoricánál* Kanada 27.7, Magyarország 18.5. *Burgonyánál* Németalföld vezet: 232.9, Németország 177.8, Magyarország 74. *Cukorrépánál* a termésátlag Dániában 416.7, Magyarországon 221.2.

A főbb európai államok *állatállományát* az alábbi kimutatás tünteti fel. Megjegyzendő, hogy az Ausztriára vonatkozó adatok még külön vannak feltüntetve. A Csehszlovákiára és Lengyelországra vonatkozó adatok is a régi területről származnak. Magyarországon a Csehszlovákiától visszkapott területek még nem vétettek számba, úgyszintén Lengyelországnál sem. Az állatok száma 1000 darabonként van feltüntetve:

O r s z á g	Szarvasmarha	Sertés	Ló	Juh	Baromfi
Németország	19911	23481	3442	4809	97129
Ausztria	2348	2871	261	315	9383
Lengyelország	10553	7524	3916	7410	—
Cseh-Szlovákia	49·8	3826	703	643	32143
Olaszország	7876	3302	781	9863	—
Franciaország	15621	7126	2692	9872	69267
Magyarország	2371	3885	939	1868	22926
Románia	4161	3164	2158	12767	34666
Anglia (Írországgal együtt)	8875	4390	1100	26903	63973
Jugoszlávia	4224	3503	1273	10153	22453

A franciaországi, németországi, csehszlovákiai, lengyelországi és romániai adatok 1938-ból származnak, az Angliára, Ausztriára, Jugoszláviára és Magyarországra vonatkozók pedig 1939-ből.

Újak a *tehéntej* termelésre vonatkozó adatok. Ezek közül figyelemre méltók az alábbiak (1000 hektoliterben):

O r s z á g	1936	1937	1938
Németország . .	254491	254492	259238
Dánia	52750	53000	54000
Németalföld . .	49644	51377	51458
Magyarország .	4111	4600	4546

Földbirtokpolitikai szempontból nagyon érdekesek a *területi megoszlásra* vonatkozó adatok:

Ország	1—5 acreig (2 hekt.)	5—10 2—4	10—50 4—20·2	50—100 20·2—40·5	100—200 40·5—80·9	200—1000- g 80·9—405- ig	1000-en felül 405 h-on felül	Összesen
Északame- rikaiEgy- sült államok	35.573 20.748	535.238 1216.456	2,123.595 22,647.559	1,444.007 42,094.263	1,404.297 76,429.221	480.953 159,010.605	88.662 125,332.868	6,112.325 426,751.720
Kanada	19.713 19.541	24.028 72.318	80.070 1,120.126	148.225 5,206.810	233.306 14,683.631	175.605 24,914.159	47.646 19,992.402	728.593 66,008.957

A felsősor a tulajdonosok száma, az alsósor a terület. Az összes művelhető területek számba vétettek Északamerikában 1935. évi, Kanadában pedig 1930. évi felvételek alapján. Északamerikában a kisbirtokosok száma (10 acreig) kevés, az összes birtokosok 9%-a, a terület pedig elenyészően csekély, az összes terület 0.2%-a, 200 aceren felül 1000 acreig és ezen felül a birtokosoknak mintegy 10%-a a területből 66%-ot tart elfoglalva, tehát sok a nagybirtok. Kanadában a kisbirtokosok (10 acreig) szintén csak igen csekély részét bírják az összterületnek, annál nagyobb részt foglalnak le a 100-tól 200-ig, 200-tól 1000 acreig terjedő és ennél nagyobb birtokok.

A Németországra és Ausztriára vonatkozó adatok a következők:

Ország	5 hektárig	5—10	10—50	50—100	100—500	500-on felül	Összesen
Német- ország	1,747.855 5,186.969	628.733 5,517.517	620.571 15,437.056	30.663 3,034.747	16.433 5,353.047	971 3,174.342	3,051.226 37,703.678
Ausztria	245.005 736.513	78.146 835.344	100.474 2,877.101	3.890 603.943	2.587 1,275.072	382 1,118.815	430.484 7,446.878

A felsősor a tulajdonosok száma, az alsó sor a terület. Németországban és Ausztriában a *mezőgazdaságilag művelhető területet vették fel* 1933. illetve 1930. évben. Németországban igen sok a kisbirtokos. Az 5 hektárig terjedő birtokosok száma 57%, az általuk elfoglalt terület pedig az összterület 14%-a. 10—50 hektárig az arányszámok 20% és 40%. Az 500 hektáron felüli birtokosok száma 971, — birtokukban van az összterület 8%-a, tehát kevés a nagybirtok.

A Magyarországra vonatkozó adatok a következők (1930. évi felvétel alapján):

1—5 kat. holdig 2-9 hektárig	5—10 2.9-5.7	10—50 5.7-28.8	50—100 28.8-57.5	100—200 57.5-115	200—1000 115-575	1000-en felül 575-ön felül	Összesen
1,353.046 1,030.247	207.796 857.657	236.468 2,631.815	15.752 613.911	6.223 194.766	6.387 1,574.069	1,558 2,023.990	1,827.230 8,926.455

A kisbirtokosok száma (5 holdig) igen nagy volt, az összes birtokosok 74%-a, de az általuk bírt terület nagyon kevés volt, az összterület 11%-a. Nagyobb volt a 10—50 holdig terjedő birtokosok részesedése: 28%, számuk pedig 13%. A 200—1000 holdasok a terület 16%-át bírták, az 1000 holdon felüliek pedig, akiknek száma 1558, az összterület 24%-át.

A *külforgalomra* vonatkozó 1938. évi adatok az előző évkönyvben már szerepeltek. A most tárgyalt évkönyvben az 1939. évre vonatkozó adatok hiányosak, mert sok országból nem sikerült végleges adatokat beszerezni, ennek folytán nem lehetett beállítani a világforgalomra vonatkozó összesítéseket sem.

A *búza és búzaliszt behozatalára és kivitelére* vonatkozó kimutatások szerint (búzaliszt át van számítva búzára) behozatali többlet volt 1938-ban (1000 mázsában): Németországba 10.094, Ausztriába 1549.7, Belgiumba 10.250.5, Angliába 62.287.5, Olaszországba 3645.5, Németalföldre 8180.1, Svájcba 4653.7 —. Anglia a háború miatt nagy készleteket gyűjtött. Kiviteli többlet volt Bulgáriából 958, Franciaországból 1355.4, Magyarországból 8021.1, Lengyelországból 815.2, Romániából 12.507.6, Csehszlovákiából 338.6, Jugoszláviából 1458.8. Az európai államok behozatali többlete 90.550 (1000 mázsa). — A tengeren túli államok kiviteli többlete: Kanada 44.746.9, Amerika 26.490.8, Argentina 32.978.8, Ausztrália 25.455.

A *búza és búzalisztkészletek* mindenütt emelkedtek a háborúra való előkészület folytán. Búza és búzalisztkészletek 1000 mázsában:

	1937.	1938.	1939.
Északamerikai Egyesült Államok . . .	34.620	52.049	86.711
Kanada	8.997	6.499	26.004
Ausztrália	2.852	3.614	7.533
Németország	28.100	50.000	24.900

Németország készletei 1939. januárról vannak bejelentve, tehát még az aratás előtt.

A *mezőgazdasági termények* árait külön táblázatok mutatják be 1939-ig az egyes jelentős piacokról az illető ország valutájában, valamint külön táblázatokban aranyfrankra átszámítva.

A *búzaárakat* az alábbi kimutatás tünteti fel (métermázsánként aranyfrankban):

P i a c	Buzafajta	1936/37	1937/38	1938/39
Winnipeg	Manitoba I	13.79	14.73	6.93
Liverpool és London . .	" I	15.87	17.75	8.67
Chicagó	Hardwinter	14.63	10.80	7.96
Buenos Ayres	Durum	12.38	12.39	6.64
Berlin	Belföldi	25.23	25.20	25.39
Budapest	Belföldi	11.51	12.98	12.27

A londoni és tengerentúli piacokon az árak nagyon leestek, ami az 1938. évi jó termésnek volt a következménye. Berlinben és Budapesten az árak rögzítve voltak.

A kukorica árakat (arany frankban) az alábbi táblázat szemlélteti:

P i a c	Kukorica fajta	1936/37	1937/38	1938/39
Chicagó	sárga	12.47	10.01	6.24
Liverpool és London . .	dunai	8.11	9.46	8.19
" " "	la Plata, sárga	5.92	7.91	6.73
Milano	belföldi	16.72	13.40	14.44
Braila	"	5.83	7.09	8.06

Az évkönyv közli az egyes országok Statisztikai Hivatalai által kiszámított *indexszámokat* a mezőgazdasági termények áráiról, amelyek általában emelkedtek. A Magyarországra vonatkozó indexszámok (1929 = 100) 1937 : 69, 1938 : 73.4, 1939 : 75.2.

Ez alkalommal is részletes adatokat közöl az évkönyv a műtrágyák áráról és forgalmáról, valamint a búza, kukorica és rizs tengeri szállítási költségeiről.

Tóth Jenő.

„U. S. A. von Heute“. Seine Weltpolitik, Weltfinanz, Wehrpolitik. München, F. Bruckmann, 1940. 296. l.

A német Amerika-könyvek árúdatából kiemeljük ezt a művet, mert ismert és hangadó publicisták és tudósok közös munkája lévén, nem csupán behatóan tájékoztatja az olvasót az Unió sorsdöntő kérdéseiről egészen napjainkig, nem csupán a problémák történeti és gazdasági gyökereit világítja meg tömör tárgyilagossággal, hanem hivatott arra a ma legfontosabb kérdésre is általánosságban felelni: hogyan látják ma Németországban az Uniót, minden propagandától elvonatkoztatva, hogy vetnek számot a szakemberek erőforrásaival és politikai állásfoglalásával?

A kötet 13 tanulmánya közül itt csak a szigorúan gazdasági vonatkozásúakat említjük meg. R. *Arzet* az USA pénzügyi világhatalmát és súlyos belső pénzügyi gondjait ismer-

teti. Kimutatja, miért nem sikerülhetett — az egyéb előfeltételek megteremtése híján — Rooseveltt „olcsó pénz“ politikája, rámutat annak az illúzióknak a veszélyére, hogy az államadóságok ma már az évtizedek tetszés szerinti során keresztül állandóan szaporíthatók, a hitellehetőségek és a vállalkozási hajlam között tágongó óriási aránytalanságra, az arany-sterilizálás paradoxonjára és az amerikai gazdasági élet egyéb fájdalmas sebeire. Nem hiszi azonban, hogy miként a múltban, most is a háború útján keresne menekvést előlük az Unió, mert 25 évvel ezelőtt a tőkepiacon nagy volt az egyéni kötvényjegyzők szerepe, akik a szövetséges propaganda hatása alatt azok kibocsátásait bőven felvették s így az érdekösszeszövődés által a háború irányába terelték a külpolitikát; ma azonban a bankok, biztosítók, állami intézmények a vásárlók, amelyek a külföldi propagandával szemben kevésbé hajlékonyak.

Grävell kivált a külkereskedelem szempontjából tárgyalja az Államok világ gazdasági kapcsolatait, végigvezeti az olvasót a vámrendszer kiépítésének lépcsőfokain, amelyek az „ön-célú kivitel“ veszedelmes elvének érvényesüléséhez vezettek; hiszen 1904–39 közt 80 milliárd márka volt az USA kiviteli többlete, amit a rendeltetési országok a protekcionista rendszabályok folytán megtéríteni nem tudnak.

Engelbert *Graf* a termelési berendezkedés fény- és árnyoldalait sorolja elének. Több évtizedet felölelő termelési mutatók segítségével érzékelteti a még ma is óriási termelési lehetőségeket, de szembeállítja azokat a termőtalajjal űzött rablógazdálkodás és a magánvállalkozási kedv elsorvasztásának káros következményeivel. Adolf *Halfeld* a belpolitika háttérének igen érdekes felderítésével kapcsolatban kifejti, hogy Rooseveltt reformjai nem nevezhetők forradalmiaknak, ő csak a társadalmi bajokra alapozta rendszerét. Herman *Lufft* a Kanadával, Ernst *Samhaber* a latin-Amerikával szemben fennálló gazdasági kapcsolatok múltját és jelenét részletezi, kifejezést adva meggyőződésének, hogy csak az Unión mulik, Kanada is a tagállamok sorába lépjen-e? Az Unió külön világ, problémái összeségét egyetlen könyv természetesen nem foglalhatja magába. De aki — kellő kritikával — ezt a könyvet elolvassa, az sokat tanulhat erről a külön világról. *Major Róbert.*

Dr. Rutishauser Hans: Clearing- und Kompensations-Verkehr. — Der behördlich gebundene Zahlungsverkehr der Schweiz mit dem Ausland. Zürich, 1940. 94 oldal.

A világ gazdasági válság valutáris téren csak 1931 első felében érezte hatását, Az osztrák és a német pénzpiacokon egymást követték az idegesítő események s a külföldi tőkék

tömeges felmondása, s egyes európai piacokról való kivonulása valutáris zavarokat idézett elő. Tartani lehetett attól, hogy egyik-másik fizetési eszköz nem fogja kibírni ezeket a megpróbáltatásokat. Az államok ekkor kényszerrendszabályokhoz voltak kénytelenek folyamodni s Angliának 1931. szeptember 21-én bekövetkezett elhatározása, hogy az angol font aranytartalmát leszállítja, már néhány nyugateurópai államot nem ért váratlanul. Megelőzőleg ugyanis devizakorlátozásokat léptettek életbe, s így akadályozták meg a külföldi tőkék további kiáramlását.

Svájc csak jóval később, 1932 elején gondolt valutáris védelemre. A devizakorlátozások életbeléptetése Svájc területén akkor még nem következett be, hanem a behozatali vámok felemelésével igyekeztek a behozatal és a kivitel számszerű arányait megjavítani. Bizonyos cikkek behozatali vámját *négyszeresére* emelték. Ezek a vámtételek elveszítették védővám-jellegüket, mert kifejezett rendeltetésük szerint a behozatalt kellett volna ezekben a cikkekben *teljesen megakadályozniok*, hogy ez által a fogyasztás is csökkenjen vagy egészen megszűnjön. Ezt a valutapolitikát folytatta Svájc 1933 szeptember végéig. A vámok emelésének valutapolitikai célja volt: elejét akarták venni annak, hogy a nagy behozatali többletet arannyal és devizával kelljen kiegyenlíteni. A fizetési mérleg keretében ugyanis a behozatali többlet kiegyenlítése lehetetlennek mutatkozott. Amíg Svájc 1936 szeptember végén — az aranyblokk államainak közös elhatározása folytán — fizetési eszközének aranytartalmát leszállította, addig 440 árucikk behozatalának vámtételét emelte négyszeresére.

Amikor arra a tapasztalatra és megállapításra jutott Svájc, hogy a behozatali vámok egyedül nem elégségesek a szükséges valutavédelmi intézkedések hatályosságához, úgy módosította behozatali politikáját, hogy csak olyan országokból engedi meg a behozatalt, amelyek kötelezik magukat, hogy hasonló összegben svájci árukat vesznek át. Így fejlődött ki *a kompenzációs forgalom*, amely ma egész sereg állam kereskedelmi politikájának alapja. A kompenzációs rendszerrel nemcsak valutáris érdekeket védtek, hanem benne a kiviteli politika is hathatós segítőtársat nyert. Az egyoldalú behozatali korlátozások ellen ugyanis a panaszok egész áradata indult meg, hogy a megélhetést erősen drágítják, mert a magasabb behozatali vámok feltétlenül az árak emelkedésével járnak.

Szerzőnek nagy érdeme, hogy azt a fejlődési folyamatot, amely a valuta- és kereskedelempolitika terén az utolsó tíz évben kialakult, oly szemléltetően mutatja be elméleti és gyakorlati oldalról egyaránt. Eszmemenetét tovább vezetve, utal arra, hogy Svájcban, de más államokban is rájöttek arra,

hogy nem elegendő teljesen a behozatali korlátozások és a kompenzációs forgalom fenntartása, hanem a szeszélyes időkben a fizetési eszközök forgalma felett is felügyeletet kell gyakorolni. Így alakult ki mindenhol a devizakényszerszergazdálkodás, s az 1939 szeptember havában kitört háború már 20 európai és majdnem ugyanannyi Európán kívüli államban devizakényszerszergazdálkodással találkozott. Részletesen vázolja szerző a devizakényszerszergazdálkodás lényegét s különösen svájci szemzőgből vizsgálja a hatásait a kivitel, a behozatal és az idegenforgalom alakulásánál.

Figyelemreméltó a könyv második fejezete, amelyben Svájc devizaegyezményeit írja le az egyes államokkal, s a technikai lebonyolítások módszereit is szemlélteti. Ez azonban inkább helyi jelentőségű. Közelebbről érint bennünket a könyv utolsó fejezete, amelyben *a totális kompenzációs forgalom* kifejlődésével és lényegével ismertet meg. Amint a devizagazdálkodás, mint valutavédelmi eszköz egyre szélesebb területeken építi ki a clearing-rendszert, ez önkénytelenül a totális kompenzációs forgalom kifejlődéséhez vezet el. A devizakényszerszergazdálkodás idején ugyanis — szerző szerint — csak a kompenzációs rendszer hathat serkentőleg abban az irányban, hogy a clearing-viszonyban levő államok behozatali és kiviteli teljesítőképességüket minél nagyobb arányokban kimeríthessék. Minél nagyobb méreteket ölt a modern csereforgalom, annál inkább törekszik minden állam a kompenzációs rendszer kibővítésére. Ezzel eljut szerző elmélkedéseinek végére, de hozzájuk fűz még egy „utóhangot“, amelyben a háborús gazdálkodás átalakulását vetíti elénk. Ebben a pótlásban, amely a könyv kinyomatása után készült, utal szerző a kontinentális európai clearing-hálózatra és kiemeli, hogy a háború Svájcban is a clearing-rendszer további kifejlesztését idézte elő. A kétoldalú elszámolási rendszerek több oldalú clearing-rendszerekké való kifejlődése — szerző szerint — az európai kontinens kereskedelmi politikájának mindaddig vezérelve lesz, amíg valutáris téren is kénytelenek az egyes államok a kötöttséghez ragaszkodni. A világosan megírt könyv érdeme főleg abban csúcsosodik ki, hogy tisztán látjuk magunk előtt azt a fejlődési folyamatot, amelyet valutáris és kereskedelempolitikai téren Európa államainak meg kellett tenniük.

Domány Gyula.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Rivista Italiana di scienze economiche.

Bologna, 1940. — No. 9. — settembre.

Sampaoli, Antonio: La Transilvania nell'economia del bacino danubiano. Közép- és Keleteurópa ujjaszervezése kapcsán Erdély alkotja a probléma magját, érthető eként, hogy a románok mindent felhoznak a magyarok történeti jogainak ellensúlyozására. Történetileg ugyanis nincs kétség a terület hovátartozandósága felől, hiszen eltekintve Mihály vajda kilenchónapos névleges uralmától, Erdély sohasem volt román kézen. A románok által emlegetett néprajzi indokok sem megfelelőek, a románlakta vidékek mellett ugyanis vannak tiszta magyar részek s a terület többsége vegyeslakosságú. A földrajzi tényezők elvitathatatlanul Magyarországgal mellett szólnak, s a románok azon kísérlete, hogy a Tiszát a két nép közti természetes határként fogják fel, épen a néprajzi viszonyok következtében hiúsul meg. A Tisza mindkét partját tiszta magyar lakosság foglalja el, különben is a világtörténet tanulsága szerint a nagy folyók sohasem voltak a népek elválasztói, hiszen partjaikat mindkét oldalon ugyanazon nép fiai vették birtokukba. A románok érveik alátámasztásául felhozzák, hogy a Tiszán mindössze két fontos átkelőhely van, Szegednél s Szolnokon, amivel szemben a helyzet az, hogy a folyó két partját számos hídon, réven stb. kívül 12 vasuti vonal köti össze egymással. Az is a magyarok mellett szól, hogy a Tisza sohasem volt politikai határ, még megyehatárként sem szerepelt, hclott a Kárpátok gerince mindig természetes politikai határvonalat képezett s meghíúsult a románok azon kísérlete, hogy a Kárpátok mindkét oldalára átnyúló megyéket létesítsenek. A közlekedési hálózatra is szoktak hivatkozni a románok, mely szerintük Erdélyt inkább a Regáthoz fűzi, mint az Alföldhöz. A való helyzet vizsgálata viszont arról győz meg, hogy Erdélynek négy fő közlekedési ere van, mindegyikük egy-egy folyó völgyében halad s közülük csak egy, az Olt-völgyi halad Románia felé. A kisebb vonalak figyelembevételé is csak a fentieket erősíti meg: 11 fő- és 20 mellékvonal vezet Magyarországgal felé, míg Romániába csak 5. Politikailag is Erdély Magyarországhoz tartozik, mindig Budapest volt e terület természetes központja és nem Bukarest. Ezt az is mutatja, hogy míg Erdély minden pontját lakott területek kapcsolják az anyaországhoz, addig a román főváros megközelítése csakis 50—70 km-nyi lakatlan rész leküzdése után lehetséges. Gazdaságilag is Erdély a magyar medence szerves kiegészítését alkotja. Így a mezőgazdasági növényi termelés szempontjából Erdély rá van utalva a magyar Alföldre. A legcélszerűbben az alföldi felesleggel fedezheti saját szükségletének hiányzó részét, annál is inkább, mivel Romániának Erdéllyel határos területei gabonaneműekben épen csak önellátók. Az erdélyi növényi termelés színvonalát a románok különben is

igen lerontották, a földreformok kizárólagos célja az volt, hogy román kezekbe juttassák a földbirtok minél nagyobb részét. Ez a törekvés a földbirtok elaprózódására vezetett, az erdélyi földreformban részesülő 300.000 ember mindegyikére átlagban csak két hold jutott, ami semmiképen sem elégséges egy család megélhetésére. A gazdasági szempontok ezen háttérbeszorulása rövidesen megbosszulta magát: a tengerinél a hektáronkinti termés az 1910—13. évi 16.8 q-ás átlagról 11.2 q-ra csökkent le, az árpáé 13.9-ről 9-re, a zabé 12.5-ről 7.8-ra, a rozsé 14.8-ról 8.5-re stb., s csak az utóbbi években emelkedett némileg, azonban még mindig messze alatta marad a béke évek átlagának. Hasonlóképen visszaesett az állattenyésztés is, a szarvasmarhaállomány a háború előtti 2,066.000 drb.-ról 1,443.000-ra, a juhé 3,432.000-ról 2,780.000 drb.-ra stb. zuhant le. A hegyesebb vidékek mezőgazdasági jelentőségét megadó fatermelés is számottevően hanyatlott a románok alatt, sőt ezt a románok még célzatosan is elősegítették, mivel e tekintetben elsősorban a tiszta magyar lakosságú Székelyföld jött számba. A faiparban alkalmazott munkások száma az 1926. évi 50.235-ről 1935-től 36.309-re csökkent le s ugyanakkor a faipari termelés értéke is 5.8 milliárd leiről 2.2 milliárdra. Az erdélyi ipar fejlettségét is fel szokták hozni érvként a románok, szerintük az, hogy Erdély látta el már a háború előtt is nagyrészt Romániát iparcikkekkel, Erdélynek Romániára való utaltságát s így hozzátartozandóságát jelenti. Ily indokkal Anglia Indiához volna csatolandó s Németország Oroszországhoz. Az erdélyi iparosítás mintapéldája lehet a gazdasági munkamegosztásnak, Erdély területén kialakultak mindazok az iparágak, amelyeknek nyersanyagbázisuk s egyéb feltételük megvolt. A románok még azzal sem dicsekedhetnek, hogy a magyar éra alatt megindult fejlődést folytatták, hiszen pl. a vastermelés az 1913. évi 1,774.755 q-ról 1921—1936 átlagban 831.880 q-ra csökkent le s ugyanezen az időben Románia egész széntermelése (2,830.487 q) alatta marad Erdély 1913. évi termésének (2,980.478). Ha meg is van a fejlődés egyes szakmákban, ez sem a magyar vidékeken van, a románok ugyanis céltudatosan kizárólag a Bukaresthez legközelebbeső Brassó-vidéki ipart fejlesztették, továbbá a mezősegi földgázkiaknázást, bár ezen utóbbit is sokkal gazdaságosabban lehetett volna eszközölni. Hatalmas érvként hozható fel Erdélynek Magyarországhoz való tartozandósága mellett a külkereskedelmi statisztika is. Annak ellenére, hogy a román kormány minden eszközzel igyekezett megszakítani Erdélynek Magyarországgal való kapcsolatait, a földrajzi és gazdasági tényezők hatása alatt Magyarországnak Romániával való árúcsereforgalmában Erdélyt illeti meg a főszerep: a behozatal 64% és a kivitel 62%-a Erdellyel adódott. Ily erős gazdasági kötelékek erőszakos megzavarása természetesen káros kihatással járt az egész vidék gazdasági életére, s addig nem is lehet szó a Duna-vidék egészséges gazdasági újjászervezéséről, amíg az egész vidék gazdasági szervezetét megbénító mesterséges politikai elkülönítés fennáll. (Szerző cikkét még a bécsi döntés előtti időben írta). — *Braidotti, Mario: Le obbligazioni industriali I.* A tanulmány első részét képezi szerzőnek az ipari kötvényekre vonatkozó értekezésnek, amit a második résszel együtt a Szemle következő számában fogunk ismertetni. — *Ciarocca, Vittorio: Il mercato dei terreni in Italia.* — *Rassegne: L'organizzazione distributiva in tempo di guerra* (O. Messori). — *Il volume della morbidità e il costo delle malattie dei lavoratori del commercio* (Bruno Rossi Ragazzi). — *Valore demografico della previdenza sociale: l'assicurazione nuzialità e natalità* (Angelo de Tuddo). — *Segnalazioni bibliografiche.*

N. 8. — Agosto.

Thaon di Revel, Paolo: Contributo alla teorica della legge della domanda e dell'offerta. — Szerző a Népmozgalmi és Statisztikai Társaság XVIII. ülésén olvasta fel ezt a tanulmányt, amelyben visszatér a kereslet és kínálat, illetve a fogyasztás és az áralakulás viszonyára vonatkozólag még 1910-ben felállított egyenletére és konkrét példák kapcsán bebizonyítja, hogy formulája még mindig nem avult el, amit az is mutat, hogy a pénzügyminisztérium ma is ezt alkalmazza az egyes pénzügyi jellegű intézkedések mennyiségi hatásának előre való megállapítására. Jelenleg oly irányban kívánja kiegészíteni elméletét, amely lehetővé tenné a tökéletesnek mondható adórendszer kiépítését, azaz azt, amely a termelők, a közvetítők és a fogyasztók legkisebb megterhelésével lenne képes elérni egy bizonyos hozadékot. — *Vinci, Felice: Prezzi e scorte.* Az árak és az árukészletek közti viszonyt sokan teszik mélyreható analízis tárgyává, a probléma azonban szerző szerint nem ebben rejlik, mivel a vállalkozók tevékenységét elsősorban a jövő kilátásai, az üzemterv és az áruk romlandósága vezérli. Általánosságban azt lehet mondani, hogy a készletek nőnek, ha csökkenő árak esetében árnövekedésre van kilátás, illetve növekvő árak esetében, ha további emelkedésre lehet számítani. Viszont a készletek csökkenése valószínű, ha ár-emelkedés esetében a csökkenés várható, illetve ha áresés esetében további csökkenés fenyeget. Az általános szabály alól azonban kivételt képeznek a lassan romló áruk és különösen a nyersanyagok, amelyek a konjunktúraciklusok alatt meglehetősen szabályosságot mutatnak fel: a ciklus első részének végén, amely az általános áremelkedésnek felel meg, a készletek általában növekednek, s az ezt követő másik fázisban, amelyben az árak esnek, hatalmas mértékben felhalmozódnak. A másik korszak végén kezdetben kisebb mértékben, majd az árak emelkedésének megindulásakor erőteljesen csökkennek a költségek. Szerző a Nemzetközi Fizetések Bankja X. jelentése alapján az 1925—1939. évekre nézve teszi vizsgálat tárgyává a „látható” készletek alakulását. Vizsgálatainak eredményeként Amoroso alapján másodfokú differenciális egyenletet állít fel, amely megközelítő pontossággal támasztja alá a fenti elv helyességét. — *Cogni, Giulio: Sull'opportunità degli esami di concorso.* A francia szellem terméke a közalkalmazotti állások betöltésénél rendszeresített felvételi vizsga, amelyet Olaszország is átvett. Ez az intézmény a mai kor szellemének egyáltalában nem felel meg, ahelyett, hogy a köztisztviselők hivatali felelősségét növelné és legalább is a gazdasági élet munkásainak felelősségéhez tenné hasonlónvá, a vizsgák tömkelegétől elbódult pályázót egy újabbnak veti alá. Ez a tanulmányi vizsgáktól eltérőleg teljesen igazságtalan, felesleges keserűséget éleszt a pályázókban és a tapasztalat alapján nem is alkalmas a képességek megvizsgálására. A vizsgák intézménye eként eltörölendő, annál is inkább, mert voltaképpen az államnak saját szervével, az iskolával szembeni bizalmatlanságát juttatja kifejezésre. Helyette ezért a közoktatás fejlesztése, valamint a tisztviselői felelősségtudat fokozott kiépítése lenne a járható út. — *Angrisani, Giovanni: Sopra due fenomeni di organizzazione del credito in Regime corporativo.* — *Rassegne: Politica economica nei paesi dell'impero: „La Costruzione dell'Impero“ (Italo Neri).* — *La finanze pubbliche: Il „movimento di capitali“ nello sviluppo della finanza statale (F. V.)* — *L'industria e la politica industriale (G. A.)* — *Note e appunti: La crisi economica dello Stato Pontificio nell'età della Restaurazione (Antonio Quacquarelli).* — *Segnalazioni bibliografiche.*

Economica.

London, 1940. február. Vol. VI., 25. sz.

Hawtrey, R. G.: The Trade Cycle and Capital Intensity. Vitairat Káldor Miklósnak egy, a lapban korábban megjelent tanulmányával szemben. A vita lényege, hogy egyrészt a fellendülés időszakának tőkebefektetései önműködően viszonylagos túltermeléshez, túltőkésítéshez kell-e, hogy vezessenek, másrészt hogy a valuta-politika alkalmas-e ennek megelőzésére? Hawtrey szerint a fellendülés kezdetén a heverő munkaerők és tőkék újból való bevonása a termelésbe gátlólag hat a tőkék téves irányú beruházására, később pedig a fellépő munkaerő-hiány hat ugyanígy. A szerző szerint Káldor vizsgálódásai nem terjedtek ki a kérdés monetáris oldalára s a pénzforgalmat szabályozó szervek egyensúlyozó hatására, ez az oka pesszimisztikus felfogásának. — *Káldor, Nicholas: The Trade Cycle and Capital Intensity: A Reply.* Káldor feleletében kifejti, hogy a monetáris szempontokat annál kevésbé hagyta figyelmen kívül, mivel a pénzjövedelmek hullámozása előfeltétele az általa elemzett konjunktúra-változásoknak. A pénzforgalom változásai pedig inkább növelik, semmint csökkentik a konjunkturális kilengéseket. Mindez éppen a pénzforgalmat irányító szervek be-nem-avatkozásának a következménye, miért is e téren a főfeladat a sikeres beavatkozás ismérveinek a meghatározása. — *Machlup, F.: The Theory of Foreign Exchanges. Part II.* A szerző, a Közgazdasági Szemle ez évi 100. oldalán ismertetett tanulmányának folytatásaként elméleti-matematikai úton vizsgálja a nemzetközi aranyforgalom hatását a fizetési mérlegekre s általuk a váltóárfolyamokra. Szerinte e szempontból nem lényeges különbség, hogy a hagyományos aranystandard-rendszer vagy egy új, korszerűbb aranystandard-rendszer uralkodik-e valahol? Lényegesebb a különbség (itt a szerző nyilván az angolszász viszonyokból indul ki) aszerint, hogy az árfolyam-állandósító alap (Exchange-Stabilisation-Fund) a közülettől vagy a bankoktól veszi-e kölcsöneit, továbbá hogy van-e vagy nincs valahol központi bank? Nem hiszi egyébként, hogy a fizetési mérleg alakulásából a váltóárfolyam-hullámzások megmagyarázhatók. A nemzetközi fizetési mérleg a kínálati és keresleti görbéknek csak egyetlen pontját mutatja s még így sem elég egy meghatározott évet egyedül szemügyre venni, mert a megfigyelt tranzakciók a kínálat és kereslet számos korábbi változásainak is függvényei lehetnek. — *Robertson, D. H.: A Spanish Contribution to the Theory of Fluctuations.* A tanulmány G. Bernacer-nek, egy spanyol tudósnak 1923-ban megjelent, de akkor eléggé figyelembe nem vett könyvét ismerteti. (*Theory of disposable Funds.*) E könyv bizonyos szempontból megelőzi Keynes elméletét. A váltságok és a velükjáró társadalmi bajok főokának azt tekinti, hogy a liquid, be nem fektetett tőkék (helyesebben, úgy vélnék: pénzvagyonok) spekulációs és földszerzési, nem pedig termelési célokat szolgálnak. Ha már e vagyoni formákban a magántulajdont egyelőre nem is lehet eltörölni, Bernacer véleménye szerint meg kellene tiltani, hogy az bármiféle reális vagyontárgyra kicserélhető legyen. Így kamatozó-kénessége előbb-utóbb megszűnnék s a jövőben az emberek jövedelmüket elfogyasztanák vagy a felesleget termelési javakba fektetnék. — *Hillmann, H. G.: Analysis of Germany's Foreign Trade and the War.* A blokádnak a német külkereskedelemre gyakorolt hatását vizsgálja, az év eleji sztratégiai helyzet alapján. — *Book Reviews.*

London, 1940. május. Vol. VII. 26. sz.

Hicks, J. R.: The Valuation of Social Income. Minthogy a nemzeti jövedelem a javak és szolgálatok pénzben kifejezett összessége, a két főprobléma itt e javak és szolgálatok pontos számbavétele és azok pénzben — mint közös nevezőn — való helyes értékelése. Ez az értékelés többféle alapon történhet. Ha Pigout követve a gazdasági jólét szempontjából tekintjük, akkor a változatlan egyéni szükségletek hipotéziséből kell kiindulnunk. Ez esetben a kiskereskedelmi — tehát adókkal már megnövelt — árakat kell a számítás alapjául venni. Nehéz kérdés a hasznos közszolgáltatásoknak a nemzeti jövedelem keretében való helyes értékelése, mivel itt piaci árak többnyire nincsenek és hasznuk pénzben sokszor nem is becsülhető fel. Jobb megoldás híján ezeket annyira kell értékelni, amennyibe a köznek kerültek. A számbavett közbevételek összességéből a kettős számítás elkerülése végett levonandók a köz által fizetett nyugdíjak (járadékok és támogatások (szubszidiumok). A közbevételek betudásával tehát a nemzeti jövedelem egyenlő a magánjövedelmek és a közvetett adók összegével, levonva belőlük a nyugdíjakat és köztámogatásokat. Ha — másodszor — a nemzeti jövedelmet a termelés szögéből vizsgáljuk, vagyis a termelt javak és a hasznos szolgálatok tekintetéből, akkor az előbbtől eltérő eredményre kell jutnunk. Az első esetben az értékeléshez választott árak megfelelnek az értékelt javak határhasznosságának; az utóbbi esetben ez csak akkor állana fenn, ha a verseny teljesen szabad volna s az állam nem befolyásolná a termelés önműködően optimális kifejlődését. — *F. A. v. Hayek: Socialist Calculation: The Competitive „Solution“.* Szocialista közgazdászok között is vannak, akik elismerik, hogy megdőlt az a tétel, hogy szocialista társadalomban a javak értékelése felesleges, illetőleg, hogy azt — piac híján — központi szerv végezheti. H. D. Dickinson és O. Lange újabb könyvei a dilemmát úgy akarják megoldani, hogy lehetők mondják a szocialista termelési rendben is a verseny bizonyos fajtát. Ez mindenesetre megcáfolná azt, hogy a központi tervezés jobb szabályozója a gazdasági életnek, mint a piaci verseny, de nem változtatna azon, hogy a teljesen központi irányított gazdaság olyan hadsereghez hasonlít, amelynek minden egyes tagja minden lépéséhez külön parancsra vár. Feltéve, hogy így a helyes árak megállapíthatók volnának, használhatóságukhoz így is egy hosszú ideig változatlan árrendszer további feltételezése volna szükséges. Dickinson és Lange rendszerében megmaradna a munkahely szabad megválasztása, a bérrendszer árszabályozó hatása, a fogyasztás szabad megválasztása és magánkézben maradna a termelés egy szektora. Ha ez lehető volna is, elképzelhetetlen, hogy a központi ármegállapítás oly gyorsan működhetnék, mint a piaci ármechanizmus, továbbá hogy kellő tekintettel lehetne a helynek, időnek és a minőségnek árbefolyásoló hatására. Ezen az alapon nem kaphatunk megnyugtató választ a termelés vezetői felelősségének kérdésére sem. Megoldatlan marad Dickinson és Lange rendszerében a kamat és ezzel összefüggésben a beruházások kérdése is. Végül is a központi szervnek kellene döntenie a fogyasztás és a megtakarítás arányának, a köz- és magánfogyasztás megoszlásának, a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak és a valutapolitikának a kérdéseiben is, minthogy pedig mindeme kérdéseknek politikai vonatkozásai vannak, e rendszerben a személyi és politikai szabadság nem állhatna fenn. — *Wilson, J. H.: Industrial activity in the Eighteenth Century.* Az 1717—1786. évek angol termelési indexeinek feldolgozása. — *Hor-*

sefield, J. K.: *The Bank and Its Treasure*. Adalékok az Angol Bank fedezeti és liquiditási kérdései körül lefolyt politikai viták történetéhez. — Lachmann, L. M.: *A Reconsideration of the Austrian Theory of Industrial Fluctuations*. A szerző — szemben az osztrák iskola általános tudományos megítélésével — azt fejtegeti, hogy annak konjunktúra-tana lényegében dinamikus jellegű. — *Book Reviews*.

The Quarterly Journal of Economics.

Cambridge, U. S. A. August 1940.

Vol. LIV. No. 4.

A. B. Wolfe: „Full utilisation“ *Equilibrium and the Expansion of Production*. A termelési eszközök teljes kihasználásának kérdése úgy a konjunktúra elméletben, mint a tőkeképződés és termelésfokozás elméletében döntő jelentőségű. A Keynes előtti egyensúlyelméletek jellegzetessége az volt, hogy a fel nem használt termelési eszközök létét a teljes egyensúllyal összeegyeztethetetlennek tartották. Ha a termelési eszközök teljesen ki vannak használva, a termelés fokozása pénzügyi eszközökkel már nem érhető el, csupán a technikai fejlődés útján. Bizonyos tekintetben a fejlett fokon álló gazdaságban a pénz is termelési tényező. a termelést azonban a fogyasztó jövedelmének csökkentése, vagy a technikai felszerelés tökéletesítése által a pénzszaporítás nélkül is lehet fokozni. — Oakes, Eugene: *The Federal Offset and the American Death Tax System*. A tanulmány behatóan foglalkozik az állami és szövetségi ingatlanadó és örökösödési illeték kivetési módszereivel és az ebből eredő bevételek alakulásával. Az Unióban az örökösödési illeték az egyes államok szociálpolitikájában, de még a társadalom rétegződésében is jelentékeny szerepet játszik. Kétségtelen az is, hogy az erősen progresszív szövetségi adók fokozatosan aláássák a bevételi források alapjait s ha csak a közszükségletek nem csökkennek, akkor előreláthatólag szükségessé válik az adókulcsok emelése. — Vining, Rutledge: *A Process Analysis of Bank Credit Expansion*. Elsősorban a Philips-féle bankliquiditási elmélet és a Keynes-féle szorzószám-teória közötti — bár felületes — hasonlóságokat tárja fel, különös tekintettel a befektetések és kihelyezések kölcsönhatásainak időbeli sorrendjére. Sorozatos képletekben állítja szembe a kölcsönök, a jövedelem, a kiadások és a megtakarítások időszakonkénti alakulását. A bankbetétek elhelyezésének hatásait egyszerűsítéssel vizsgálja oly módon, hogy egyetlen bank működését tételezi fel. Végül megállapítja, hogy a bankvagyonok liquiditása és átállíthatósága körül kialakult ellentétek részben arra is visszavezethetők, hogy a bankhitel összes volumenje az egész gazdasági élet szemszögéből nézve lényegesen eltér az egyes bank szempontjából felmért volumentól. — Daly, Michael: *Regional Differences in Rates and Rateable Values in England and Wales, 1921—1936*. Az angol gazdasági irodalom aránytalanul kevés figyelmet szentel a helyi adózás kérdésének, holott a közületek bevételei az összes közterheknek növekvő hányadát teszik ki. A tanulmány célkitűzése hármas: a különféle körzetek adókulcsa közötti különbségek megállapítása: annak meghatározása, vajjon az adóteher színvonala közötti különbségek csökkennek, vagy növekvők-e, s végül ez utóbbi változások mértékének megállapítása. Először is az adókivetési és az adóalap-értékelési rendszer ismeretére van szükség. A vizsgálatok közel ezer városra terjedtek ki. Legnagyobb az eltérés a magas adóterheket viselő városok csoportjában. A helyi adók magassága a prosperitással fordított arányban áll s így a legszegényebb vidékek vise-

lik a legnagyobb terheket. Ezért a kormány a válság kimélyülése idején a helyi hatóságoknak járó juttatások rendszerét is átalakította s a hozzájárulásokat a szükségletekhez méretezte.

Schmollers Jahrbuch.

Berlin, 1940. 1. füzet.

Jessen, Jens: *Das Lebenswerk von Bernhard Harms*. Nem csupán a közgazda, hanem a gazdaságpolitikus és a politikus Harms egyéniségének és művének is méltatása. — Kung, Emil: *Die Potenzierungsfaktoren der Konjunkturbewegung und die Konjunkturpolitik*. A fellendülés monetáris hatványozóit a helyes gazdaságpolitikának a fellendülés egy bizonyos előrehaladt fokán működésükben annál inkább korlátoznia kell, mert a monetáris tényezők által előidézett áremelkedés maga is hatványozó tényezővé válik. Szerző ismerteti a kamatláb-emelésnek, a kötelező banktartalék-arányszám felemelésének, a hiteladagolásnak, mint a konjunktúra állandósításának érdekében alkalmazott fékező eljárásoknak szerepét. A fellendülés legfőbb reálgazdasági hatványozója a termelési eszközök, tőkejóságok termelésének viszonylagos túlfejlesztése, ami a téves tőkebefektetések veszélyével jár. Általános kamatláb-emelés itt az aránytalanságot nem szüntetné meg; helyesebb az egyensúlyra differenciált kamattételek és adókulcsok útján törekedni, tekintetbe véve mindenkor a lélektani tényezőket is. A hanyatlás hatványozó monetáris, reálgazdasági és lélektani tényezőit viszont a kellő időben alkalmazott ellenkező irányú beavatkozásokkal kell korlátok közé szorítani. — Peter: *Wandlungen des Geldes*. Knapp elméletére támaszkodva Peter dr. kifejti, hogy az aranyalapról való letérés után immár nem kereshetjük az árszínvonalat s általa az egész gazdaságot nem befolyásoló pénz ismérveit, hanem csak azt keressük, hogyan kell a pénzpolicának a lehető legkedvezőbb gazdasági hatás kifejtésére törekedni. A papírvaluta módot ad a közhatalomnak a forgalomban levő pénzmenyiség tetszés szerinti megszabására s általa az egész gazdasági életnek igazságos társadalmi elvek alapján való irányítására. Fennáll ugyan az állami irányítás és a gazdasági szabadság maradványai között való antagonizmus veszélye, szerző szerint azonban az államnak itt is módjában áll a kettőt kellően elhatárolni s egymással összhangba hozni. — Tautscher, Anton: *Der Begründer der Volkswirtschaftslehre ein Deutscher*. Szerző szerint az első igazi közgazdasági elmélet megalkotója nem Quesnay vagy Smith, hanem egy német: Ernst Ludwig Carl, kinek 1722/23-ban Párisban megjelent — s Tautscher által részletesen ismertetett — „*Traité de la richesse des princes et de leurs états et des moyens simples et naturels pour y parvenir*” című műve névtelenül jelent meg s ezért sem lett szerzője a maga idejében ismertté. — *Besprechungen*.

2. füzet.

Muhs, Karl: *Aufgaben des Geldes*. Vitairat Eduard Lukas hasonló című, Muhs által is rendkívüli jelentőségűnek mondott, művével szemben. Muhs szerint túlzás azt állítani, hogy a pénz értékállandósága immár lényegtelen követelmény; hiszen az 1933. óta bekövetkezett német politika is a pénz értékállandóságának lehető megőrzése mellett akarta valamennyi termelőerőt a gazdasági életbe beleilleszteni. Abban sem ért egyet Lukassal, hogy a leszámítolási politikának már nincs jelenősége s hogy az aranymagvaluta lényegében azonos maradt az aranyvalutával. Nem szabad túlozni a pénzpiac és a tőkepiac egymástól való szigorú elhatárolásában sem. Lukas kizárólagosan monetáris konjunktúra-magya-

rázata sem állja meg a helyét, amit igazol az 1931-es német válság is. Akkor egyáltalán nem volt pénzszűke, hanem a termelő-apparátus volt viszonylag túlméretezett s a beruházási kedv hiányzott. A nemzeti szocialista politika is a termelés oldaláról, a meglévő pénzügyi eszközökkel fogott hozzá a gazdaság szanálásához. Általában, Muhs szerint, a pénzpolitikának nem szabad oly mértékben elsődleges jelentőséget tulajdonítani, mint azt Lukas teszi. — *Timm, Herbert: Über die Gefahr einer allgemeinen Unterbeschäftigung.* A kérdés, hogyan óvható meg a teljesen foglalkoztatott közgazdaság (miként ma a német) az újabb általános munkaalkalom-hiány veszélyétől? Tekintve a még feltárható hatalmas területeket s a tömegek életszínvonal-emelések nagy lehetőségeit, Timm nem osztja Keynes pesszimizmusát s úgy véli, hogy kivált a német közgazdaságot tevőleges népesedés- és kereskedelempolitikával az ilyen veszélyektől meg lehet óvni. — *Csikós-Nagy Béla: Theorie des Dualismus der Ökonomie und Wirtschaft.* Vogel és Vleugels vitájába belekapcsolódva szerző kifejti, hogy a „gazdaság” fogalma nem azonos az ökómia fogalmával s a *gazdálkodás* problémáját el kell különíteni a gazdaság problémájától. Fejtegetései során új meghatározását adja a nemzetgazdaságnak s megállapítja, hogy a gazdálkodás elmélete azonos az ökómia tanával s a gazdaságtudomány szűkebb értelemben nem tekinthető formálméletnek. — *Dr. Nass: Kirchliche Finanzen und dingliche Kirchensteuern.* — *Besprechungen.* A könyvismertetések során *Hero Moeller* erős bírálatban részesíti *Gottl-Ottlilienfeld* munkásságát.

1940. 3. füzet.

Schwarz, Otto: Johannes v. Miquel. A nagy porosz pénzügy-miniszter életművének és egyéniségének méltatása. — *Schorer, Edgar: Qualitative Bevölkerungsprobleme.* Vitairat Michael Hainisch-nak újabb, a nagybirtok előnyeit hangoztató dolgozatával szemben. Szerző szerint a kis- és középparasztság emberanyaga, szaporasága és termelőképessége nem tüntethető fel oly kedvezőtlen színben, mint azt Hainisch tette. A birtokok jövedelmezőségének kérdésében nem csak az egyéni, hanem a nemzetgazdasági jövedelmezőségre is tekintettel kell lenni. Mindez okokból Schorer a paraszti középüzemeket tartja a legegészségesebbeknek és csak a honvédelmi szempontok abszolút elsőségének tulajdonítja, hogy a keletnémet telepítések irama utóbbi években igen meglassult. — *Ungern-Sternberg, Roderich v.: Der Stand der Forschung über die Ursachen des Geburtenrückgangs.* Annak bizonyítása, hogy a születéscsökkenés okai között a gazdaságiakkal egyenlően fontos szerepet játszanak a kulturális és a lélektani okok is. — *Meinberg, Rudolf: Die Sicherung des Einzelhandels in der Kriegswirtschaft.* — *Hashagen, Justus: Geschichtsphilosophie und Wirtschaftsphilosophie.* Az újabb történelembölcselek többsége messze elszakadt a társadalomgazdasági háttértől. A gazdaságbölcselet és a gazdaságpolitika újból meg kell, hogy termékenyítse a történelembölcseletet, különben az nem bír védekezni a kollektívizmus mindent elborító árja ellen. — *Besprechungen.*

1940. 4. füzet.

Bechtel, Heinrich: Zur Frühgeschichte der deutschen Wirtschaft. Szerző a germán és a római korszak gazdagon adatolt áttekintése alapján megállapítja, hogy a gyors vándormozgalmak folytán az egyes helyek és vidékek egymással való kapcsolatai meglazultak és hogy a német gazdaság korai korszakaiból is ki-

világlik a rend gondolatának a gazdasági életben való céltudatos megvalósítására irányuló hajlam. — *Niebyl, Karl H.: Some Dynamic Aspects of Mercantile Concepts of Money.* A merkantilizmus pénzelmélete állandó, de nem egységes fejlődés képét nyújtja. A hitelgazdálkodás fejlődése háttérbe szorította a bullionizmust, a fémpénz utáni kereslet csökkent. Malynes és Mun már közeledtek a klasszikus mennyiségi elmélethez. Petty már megállapította, hogy a forgalomban épp úgy lehetséges túl sok, mint túl kevés pénz. Locke felfedezte, hogy a forgalom és a pénzmennyiség között bizonyos aránynak kell lennie, továbbá, hogy itt nemcsak a tiszta mennyiséget, hanem a forgási sebességet is tekintetbe kell venni. Hume megalapította a mennyiségi elméletet, de mivel a pénzt kizárólag a munka és a szolgáltatások reprezentálójának tekintette, azt tartotta, hogy egy ország belső gazdaságára a pénzmennyiség nincs befolyással, mert annak változásaival párhuzamosan változnak az árak is. — *Wilbrandt, Robert: Vom automatischen zum manipulierten Geldwesen.* Az aranyvaluta rendszerének kétségtelen előnyei mellett nagy hátrányai is vannak. Az aranypénz nem semleges, nem zárja ki az arany-inflációt és -deflációt, az arany nem állandó értékű és amikor veszély idején az aranyvaluta igazi előnyeinek érvényesülnie kellene, mindenütt letérnek az aranyalapról. Bendixen kimutatta, hogy nem az arany adja meg a pénz értékét, hanem az arany köszönheti értéke egy részét annak, hogy valutafém. A papírpénz mentes e hátrányok többségétől, de a visszaélés fokozott lehetőségeit rejti magában. Amellett nemcsak inflációs, hanem deflációs veszéllyel is jár, éppen mivel kifejleszti a közönségben az inflációtól való félelmet. Egészséges papírpénz csak szabad kereskedelem mellett lehetséges: ma csak úgy teljesítheti hivatását, ha a közhatalom tudatosan szabályozza vásárlóerejét. — *Möller, Hans: Wirtschaftsordnung, Wirtschaftssystem und Wirtschaftstil.* Ha Eucken, Schbart és Spiethoff gazdasági szerkezeteit egymás mellé állítjuk, szemléleti és rendszertani ellentéteik fokozni látszanak tudományunk antinómiáját az elmélet és a gyakorlat között. Eucken rendszere azonban e tekintetben már haladást jelent két tudóstársáéval szemben és reményt nyújt arra, hogy az elmélet és az empiria itt is hasznosan együttműködhetnek. — *Gottl-Ottlilienfeld, Friedrich v.: Entgegnung auf die Ausführungen von Hero Moeller.* — *Moeller, Hero: Erwiderung.* — *Besprechungen.*

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.

Band: 152. Heft Jena Október 1940.

Zwiedineck-Südenhorst Ottó: Zum Stand der Kolonialen Frage. A tengerentúli birtokok megosztása kérdésében mindeddig túlnyomóan a hatalom volt az irányadó. Egyes kivételek enyhítettek az imperializmus érvényesülését, pl. a Spanyolország és Portugália között a XV. században ismételt előfordult pápai döntőbíráskodás, továbbá az ismeretes gyarmati konferenciák pl. a Bismarck által kezdeményezett Kongo-konferencia. Németország számára a gyarmatok jelentőségét nem lehet számokban kifejezni, mert ez a jelentőség távolról sem tisztán gazdasági jellegű. Ez más államra is áll, amit éppen egy francia író, Georges Hardy emelt ki 1937-ben megjelent munkájában, amely szerint a gyarmatosítás az egész emberiség azonos színvonalra emelésének út-törő munkája, (nyersanyagforrás, piac stb.) s ezenfelül elsősorban a népfelnevelés levezetésére irányul. A gyarmatosító hatalom feladatai több csoportba sorolhatók: elsősorban a közlekedés és forgalom rendszeresítése tartozik ide, ehhez csatlakozik az anyaország

és a gyarmatok fogyasztási igényeinek lehető összehangolása, a fehér népesség letelepedési előfeltételeinek megteremtése. Igénye gyarmatokra természetesen csak olyan nemzetnek lehet, amely nemcsak a hatalmi eszközök felett rendelkezik, hanem birtokait benépesíteni is képes, szellemi teljesítményeivel jogcímet szerzett a gyarmattulajdonra és eléggé aktív, terjeszkedő jellegű. A gyarmatkérdéssel kapcsolatban önként adódik a föld eltartó képességének problémája is, a becslés alsó határa kb. $2\frac{1}{2}$ milliárd lélek, a felső határa — japán igényekkel méretezve — több mint 20 milliárd. Mindent összevetve nyilvánvaló, hogy a civilizált emberiség nagyszabású gyarmatosító feladatait a jelenlegi birtokmegosztás mellett nem képes teljesíteni, s így ez utóbbinak revíziója szükséges. — *Liefmann—Keil Elisabeth: Theoretische Probleme direkter Auslands-investierung. (II)* A tanulmány folytatása az üzemszervezés és költségváltozás összefüggéseit vizsgálja. A tőkekihelyezés a költségalakulással azért is kapcsolatban áll, mert az átutalások a vásárlóerő átutalásával is járnak. A tőkekihelyezés formái: *a termelés megosztása*, amidőn a vállalkozás üzemét részben külföldre helyezik át, *a piac átalakítása*, amidőn a kiviteli körülmények változása folytán a termelést az alacsonyabb rendű javak felől a drágább áruk irányába terelik, s végül az adóssághoztranszfer, amely ugyancsak a vásárlóerő eltolódásával jár. A továbbiakban az üzemszervezésnek a piacformákkal, a közvetlen külföldi kihelyezésekkel való összefüggését. Végül a kihelyezések és a külkereskedelem közötti kapcsolatokat vizsgálja. Az e csoportba tartozó investíciók a világtermelés decentralizációját mozdítják elő. A tőkekihelyező és tőkefelvevő országok iparfejlődésében pedig ellentétes hatásokat váltanak ki. — *Mitscherlich-Waldemar: Grundgedanken der Geschichtsphilosophie Kurt Breysigs und ihre Systemisierung.* — *Siebeking, H.: Zur schweizerischen Wirtschaftsgeschichte.* A svájci ipari különlegességek kivitele már a korai kapitalizmus idején jelentékeny volt. Az üzletek finanszírozásába bekapcsolódott a banktőke is, amely a már akkor eléggé konszolidált szabad svájci gazdasági életnek külföldről is szívesen állott rendelkezésére.

Finanz-Archiv.

Tübingen, 1940. Band 8. Heft 1.

Koch, Woldemar: Finanzpolitik und Einkommenpolitik. A pénzügyi politika lényege az állami szükséglet fedezése és az egyéb fogyasztás megfelelő csökkentése. Teljes gazdasági parancsuralom esetén, amikor a jövedelem és a fogyasztás megosztását amúgy is a közhatalom dönti el, a pénzügyi politika tulajdonképp tárgytalan, a részleges gazdasági parancsuralom esetén azonban — kivált az államon kívüli szükségletek sorrendjének megállapításánál — nehéz kérdések adódnak. A pénzügyi politika jövedelem-egyenlősítő hatásának határt kell szabni, a legkisebb áldozat elvét nem lehet a végletekig alkalmazni, tekintettel a szabott kiadások szerepére a magánháztartásokban és a teljesítőképeség elvére. Figyelembe kell venni azt is, hogy a nagy magánjövedelem nem jelent ugyanakkora fogyasztást is, mivel itt nagyobb a tartalékolás aránya. Általános séma szerint e kérdések nem oldhatók meg s az adónyomás hatását adagolás és kölcsönök felvétele útján kell enyhíteni. A német adópolitika az egyenes adók lehetőségeit — így az aggregényadó esetében — már nagymértékben kimerítette. Ezért a szerző ajánlatosnak tartja a javak egyrészének szabad áralakulását, amikor is az így keletkező jövedelemtöbbletet a fogyasztási adókules emelésével lehetne eladóztatni. — *Burkheiser, Karl: Quellen und*

Methoden der Kriegsfinanzierung. A tanulmány a modern ipari háború fogalmából indul ki. Korábban a háború intenzitását a rendelkezésre álló pénzügyi erőkhöz szabták, ma a katonai erőfeszítésnek csak a műszaki teljesítőképesség szab határt. A technika úgy mondhatni, megszüntette a háború pénzügyi gondjait. 1913-as vásárlóértékű márkában az 1870-es háború a németeknek és a franciáknak napi 6—6 millióba, az orosz-japán háború az oroszoknak napi 5.2, a japánoknak napi 4.4 millióba került. Az 1914—18-as háborúra viszont a németek átlagban naponként 45.9, az angolok 55.9, a franciák 21.5 milliót költöttek. A háború finanszírozása történhetik külföldi hitel segítségével, amire a most folyó háborúban szerző szerint kevés a kilátás, valamint a nemzeti vagyonból. Ennek azonban a fegyverkezés céljára viszonylag kis hányada mozgósítható csupán, amit mutat a német nemzeti vagyon 1913-as megoszlása: 5 milliárd arany és deviza, 30 milliárd külföldi vagyon, 40 md. árúkészlet, 50 md. felszerelés és berendezés, 150 md. épület és 75 md. föld és telek. A mai háború pénzügyi mozgósítása már a nemzeti szocializmus uralomra jutásával megkezdődött. 1933—39 közt a németek 90, az angolok 36.2 milliárd, a franciák 23.5 milliárd márkát költöttek erre a célra. Az arany kissé eltolódik, ha az 1927—39 közti időszakot vesszük figyelembe. Ez esetben a német 94 milliárd kiadás kb. 40 milliárdnyi angol és 32 md. francia kiadással áll szemben, a német előny tehát így is szembeötlő. A behozatali többlet is a háború finanszírozási eszközeinek egyike; ez a többlet Németországban 1914—18 között 9.500 millió márkát tett ki. A finanszírozás legfőbb forrása azonban a nemzeti jövedelem. Ebből 1914—18 közt 32 milliárdot merített a német hadvezetés, szemben a nemzeti vagyonból nyert 30. és az importtöbblet útján elért kb. 10 milliárdnyi jövedelemmel. E téren a végső határig mentek el, a német fegyvasztási fejhányad 1913-tól 1917-ig 744 márkáról 335 márkára csökkent (1913-as értékű márkában). Az angol fejhányad jóval kisebb mértékben, 49.3 fontról 35.8 fontra csökkent csupán 1916-ig. A kép másik oldalát az áremelkedések mutatják. Az 1913-as árszínvonalat 100-nak véve, 1918-ban az általános ármutatató Németországban 217, Angliában 226 és Franciaországban 339 volt. A finanszírozás megoszlásának különbsége nagy hatással volt a háború kimenetelére. 1913-as értékű márkamilliárdokban a megoszlás 1914—18 közt a következő volt:

	Németország	Anglia	Franciaország
Belső nemzeti vagyonból	30	30	4
Aranyból és devizából	5	11	—
Külföldi hitelből	5	16	24
Nemzeti jövedelemből	32	30	6
Összesen	72	87	34

A háborús pénzügyi politika három fő feladatköre a pénzügyi fedezet megszerzése, a termelés háborús átszervezése és a fegyvasztásmegszorítás szociális elvek szerint való keresztülvitele. A fedezetet a szerző szerint az ú. n. liberális kapitalizmus módszereivel csak akkor lehet előteremteni, ha a háború kitörésekor mélyponton áll a konjunktúra s az állami megrendelésekkel a termelés fellendíthető. Ezt a politikát követte Japán 1937-ig. Elméleti szempontból a legmegfelelőbb háborús gazdasági forma a teljesen államosított gazdaság, de a gyakorlatban ez nem vihető keresztül, ezért a leghelyesebb a gazdaság állami irányítása közvetett monetáris és közvetlen termelésszervező vezetés útján. — *Kuhr, Theodor: Der volkswirtschaftlich richtige Preis und die öffentlichen Aufträge.*

A közszállításoknál követendő árpolitika vizsgálata, tekintettel a vonatkozó 1938-as német rendeletre és az igazságos árról szóló gyűjteményes munka alapján. — *Mühlhaupt, Ludwig: Der Grundsatz der Wirtschaftlichkeit der Gemeinewirtschaft und die Problematik ihrer Messung.* Az üzemgazdasági eredményszámla a közháztartás számadásainak összességére nem alkalmazható, de az egyes intézményeken belül használható; persze itt is figyelembe kell venni, hogy a köztevékenység eredményessége sok esetben nem ítéltető meg a magángazdasági haszonelv alapján. — *Carell, Erich: Zur Gegenwartslage der deutschen Volkswirtschaftslehre.* Hozzászólás Wilhelm Vleugels hasonló című munkájához. — *Peter, Hans: Die neue Methodologie Walter Euckens.* Eucken „Grundlagen der Nationalökonomie“ c. művének kritikai ismertetése. — *Lorenz, Charlotte: Die österreichische Verbrauchsteuer im Rahmen des deutschen Abgabensystems.* — *Nass, Otto: Die Kirchensteuerpflicht juristischer Personen.* — *Literatur. Günter Schmölbers: Probleme der Kriegsfinanzierung.* A háborús pénzügyek irodalmának összefoglaló ismertetése.

Magyar Közgazdasági Társaság.

Felolvasó ülés.

December 5-i ülésünkön *Pongrácz Kálmán* tartott előadást „Erdély és a Székelyföld gazdasági problémái“ címen. Az előadást, amelyhez *Bertalan István* és *Merkler József* szóltak hozzá, a Szemle jelen száma közli.

A Darányi Társaság Liptay-pályázati határidejének meghosszabbítása.

Lapunkban annak idején közöltük a Darányi Ignác Agrártudományos Társaság hirdetményét a Liptay László földbirtokos, felsőházi tag adományából kitűzött pályázatokról. A két tétel a következő: 1. Mészben szegény homoktalajon milyen takarmányokat termesszünk. 2. A mezőgazdasági iskolánkízüli szakoktatás elterjesztése. Az eredeti hirdetmény december 1-ét tűzte ki a pályamunkák beadásának határidejéül. Akkor sem a mozgósításokat, sem pedig azt nem lehetett előre látni, hogy a rendkívüli időjárás miatt az őszi munkálatok ilyen késéssel történnek. Mindkét körülmény természetesen számos, a mezőgazdaságban elfoglalt egyént meggátolt abban, hogy pályázhasson. Éppen ezért a Társaság a pályamunkák beadásának határidejét 1941. február 15-ére halasztotta, természetesen egyébként változatlan feltételek mellett.

Mindazoknak, akik e hirdetményt már elkészítve olvassák és pályamunkájukat esetleg a Társaságnál benyújtották, módjukban áll a pályamunkát visszakérni és azt átdolgozva a fenti határidőig újból beadni.

LXIVE ANNÉE
DECEMBRE 1940
VOL. 83, N^O 12

REVUE ÉCONOMIQUE HONGROISE

PAR MANDAT ET AVEC LE CONCOURS
DE L'ACADÉMIE HONGROISE DES SCIENCES, ÉDITÉE
PAR LA SOCIÉTÉ HONGROISE D'ÉCONOMIE POLITIQUE

DIRECTEUR :
WOLFGANG HELLER

SOMMAIRE

Dissertations

- Balás Ch.*: La formation de la taxation en Hongrie — — — — — 791
Pongrácz K.: Les problèmes économiques de la Transsylvanie — — 797
Nötel R.: Nouvelles méthodes de la recherche des variations économiques II. — — — — — 844
Frisch F.: L'assurance-vieillesse en Haute Hongrie et en Subcarpathie 883

Notes

- Éber E.*: Les sources du credit agraire dans les États Unis d'Amerique 924

Literature

- Revue des livres — — — — — 760
Tóth J.: Les lois des nombres l'économie politique. (Kádas K.) —
Kereszty B. et Bartha J.: Données économiques de la Hongrie orientale et de la Transsylvanie. (Heller A.) — *Kerekes G.*: La bourgeoisie Hongroise dans le XVII. siècle. (Komoróczy G.) —
Annuaire International de Statistique Agricole 1939/40. (Tóth J.) —
— „U. S. A. von Heute“. (Major R.) — *Dr. Rutishauser H.*: Clearing- und Kompensations-Verkehr. (Domány G.)
Revue des périodiques étrangères — — — — — 780
Rivista italiana di scienze economiche. — *Economica.* — *The Quarterly Journal of Economics.* — *Schmollers Jahrbuch.* — *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik.* — *Finanz-Archiv.*

- Société Hongroise d'Économie Politique** — — — — — 790

JAHRGANG LXIV
DEZEMBER 1940
BAND 83, HEFT 12

VOLKSWIRTSCHAFTLICHE RUNDSCHAU

IM AUFTRAGE UND MIT UNTERSTÜTZUNG
DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN HERAUSGEGEBEN
VON DER UNGARISCHEN VOLKSWIRTSCHAFTLICHEN GESELLSCHAFT

SCHRIFTFLEITER:
WOLFGANG HELLER

INHALT:

Abhandlungen

- Karl Balás:* Die Gestaltung des ungarischen Steuerwesens — — — 791
Koloman Pongrácz: Die Wirtschaftsprobleme Siebenbürgens und des
Szeklerlandes — — — — — 797
Rudolf Nötel: Die neuen Mittel der Konjunkturlenkung (Zweiter Teil.) 844
Franz Frisch: Die Regelung der obligatorischen Invaliden- und Alters-
versicherung und der Versicherung für den Todesfall in Ober-
ungarn und im Karpathenland — — — — — 883

Mitteilungen

- Ernst Éber:* Die Quellen des landwirtschaftlichen Kredits in den
Vereinigten Staaten — — — — — 924

Literatur.

- Einzelbesprechungen** — — — — — 760

Tóth, Josef: Die Gesetzmässigkeit der Zahlen in der Volkswirtschaft.
(Koloman Kádas.) — *Kereszty, Barna—Bartha, Johann:* Die
Wirtschaft Ostungarns und Siebenbürgens in den Jahren 1938
und 1939. (Andreas Heller.) — *Kerekes, Georg:* Das ungarische
Bürgertum im 17. Jahrhundert. (Georg Komoróczy.) — *Annuaire
Internationale de Statistique Agricole 1939/1940.* (Eugen Tóth.
— „U. S. A. von Heute.“ (Robert Major.) — *Rutishauser, Hans:*
Clearing- und Kompensations-Verkehr. (Julius Domány.)

- Ausländische Zeitschriften** — — — — — 780

Rivista italiana di scienze economiche. — *Economica.* — *The Quarterly
Journal of Economics.* — *Schmollers Jahrbuch.* — *Jahrbücher
für Nationalökonomie und Statistik.* — *Finanz-Archiv.*

- Ungarische Volkswirtschaftliche Gesellschaft** — — — — 790